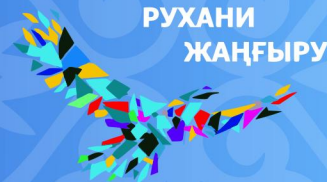

**KOZYBAYEV
UNIVERSITY**

РУХАНИ
ЖАҒЫРУ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
М. ҚОЗЫБАЕВ АТЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің
85 жылдығына арналған

«Жастар және ғылым-2022»

халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференцияның

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-практической
конференции

«Молодежь и наука-2022»

посвященной 85-летию Северо-Казахстанского
университета им. М. Козыбаева

2

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің 85 жылдығына арналған «Жастар және ғылым-2022» халықаралық ғылыми-практикалық онлайн-конференциясы

МАТЕРИАЛДАРЫ

(12 сәуір)

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической онлайн-конференции «Молодежь и наука-2022», посвященной 85 летию Северо-Казахстанского университета им. М. Козыбаева

(12 апреля)

Петропавл
2022

УДК 001
ББК 72
М75

*Издается по решению Научно-технического совета
Северо-Казахстанского университета
им. М. Козыбаева (протокол №8 от 04.05.2022 г.)*

Редакционная коллегия:

Мектепбаева Д.К. – Член Правления по вопросам инноваций и интернационализации
Курмашев И.Г. – директор Департамента науки
Картова З.К. – к.и.н., декан факультета истории, экономики и права
Добровольская Л.В. – к.п.н., и.о. декан педагогического факультета
Сабиева Е.В. – к.ф.н., директор института языка и литературы
Пашков С.В. – к.г.н., декан факультета математики и естественных наук
Шаяхметова А.С. – к.с–х.н., декан агротехнологического факультета
Ратушная Т.Ю. – доктор PhD, декан факультета инженерии и цифровых технологий
Михайлова С.Ю. – декан медицинского факультета
Гертнер Е.Г. – заместитель директора ИЯиЛ по НР и МК
Герасимова Ю.В. – к.т.н., заместитель декана ФИЦТ по НР и МК
Рамазанова Ш.Ш. – заместитель декана ФИЭП по НР и МК
Базарбаева С.М. – заместитель декана ФМЕН по НР и МК
Савенкова И.В. – к.с–х.н., заместитель декана АФ по НР и МК
Нурпеисова А.Х. – заместитель декана ПФ по НР и МК
Стогниев И.М. – заместитель декана МФ по НР и МК.

Рецензенты:

Маликова С.З. – к.и.н., директор СКГА
Астапенко Н.В. – доцент кафедры ИКТ СКУ им. М. Козыбаева, доктор PhD

М 75 «Молодежь и наука-2022»: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 85 летию Северо–Казахстанского университета им. М. Козыбаева: в 2-х томах. Т. 2. – Петропавловск: СКУ им. М. Козыбаева, 2022. – 647 с.

ISBN 978-601-223-546-3

Сборник содержит материалы Международной научно-практической конференции «Молодежь и наука-2022» посвященной 85 летию Северо-Казахстанского университета им. М. Козыбаева. Здесь представлены тезисы научных докладов казахстанских и зарубежных ученых, а также молодых исследователей в различных отраслях современной науки. Издание представляет интерес для преподавателей вузов, средних, средних специальных учебных заведений, а также для широкого круга читателей, интересующихся современными разработками в самых разных сферах знаний.

Основные направления научных работ, представленных во 2-м томе: «Язык и литература в современном мире», «Актуальные проблемы педагогического образования» и «Актуальные вопросы, экономики, права, истории и журналистики».

**УДК 001
ББК 72**

**ISBN 978-601-223-545-6 (общий)
ISBN 978-601-223-546-3**

© СКУ им. М. Козыбаева, 2022

**REPORTS OF THE PLENARY SESSION / ПЛЕНАРЛЫҚ ЕСЕПТЕР /
ДОКЛАДЫ ПЛЕНАРНОГО ЗАСЕДАНИЯ**

**LANGUAGE AND LITERATURE IN THE MODERN WORLD /
ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ТЛІ МЕН ӘДЕБИЕТ /
ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ**

UDC 81.139

**ANALYSIS OF COLOUR CODING IN ENGLISH IN ORDER TO FORM
LINGUACULTURAL COMPETENCE**

Aitmukhambet T.B.
(M. Kozybayev NKU)

With the development of history and human active participation in it, the perception of colour has been significantly modified. Especially interesting were the possibilities to establish differences between colours. In everyday and industrial human activity, colours and combinations are actively used as symbols that replace whole concepts and form conditional systems. Colour is no less important in traditional cultures. The colour environment is determined by the historical origin and geographical location, which form the colour representations of people [1, p. 189].

Considering colour from the cognitive linguistics point of view, it can be found out that colour is not a general universal concept. And for many years, linguists have been investigating the question of the formation and concepts that represent colour in various peoples and their influence on perception. An important contribution to the science of colour was made by linguists from Stanford University B. Berlin and P. Kay in 1969 [2, p. 478]. They created their classic work – the Basic Theory of Colour–BCT which says that all people can be aware of all colours and separate and distinguish them. But in some languages, it is not possible to designate all the basic concepts of colour.

Based on these classical studies, it can be concluded that the colour scheme of representatives of different nations is identical from the psychological point of view. People of different cultures can distinguish between the eleven main colours of the spectrum, which even allows them to find the same examples of associations in the use of colours. However, different histories among representatives of different cultures and nationalities create a barrier to colour perception. Some interpretations of colours among representatives are natively clear to them, their connotation is explained by culture, history, traditions, and so on. But this causes an absolute misunderstanding on the part of other cultures. This all means that the low level of cultural competence does not allow people in the world to fully understand each other.

All of the above is concerned exclusively with the perception of colour. But at the same time, it is worth noting the fact that colour and the subject are inextricably related since our consciousness is not able to separate them. Thus, we can say that colour information is contained in language and at the same time is not included in scientific truth [3, p. 496]. Usually, the colour can be expressed both explicitly and implicitly. In the first case, it concerns the direct name of the colour or its attribute. As for the implicit expression of colour, this is the case when people use associations with objects colour of which is used in everyday or professional activities. Also, the colour may be associated with a cultural association or tradition.

In addition, colour in language has a connection not only with physical but also with abstract objects. These phrases with visually imperceptible, invisible objects, for example, include such as Black Friday, Black Monday, Black Saturday. But such phrases with an element of colour are more difficult to decipher since they require some knowledge. For example, Black Monday made history due to the record fall of the Dow Jones index in 1987. Since then this phrase has meant a financial crisis, a decline, because the fall of this stock affected the whole world. Black Friday originates in one of the oldest cities in the USA, Philadelphia. Black Friday occurred there after Thanksgiving which caused huge traffic jams.

Nevertheless, the modern interpretation this term has a positive meaning. It has a connection with the idiom “to be in black” which actually means to have a benefit. Now this phrase means increased revenue on this day. Since ancient times in Britain white has meant innocence, chastity, purity and eternity. White colour was widely used in religion. The clothes of druids, later priests, are always white, which means peace and purity. This theme is expressed in the following phraseological units: white, like milk, like snow, like wool – snow–white, pure, innocent.

The white colour also has a symbolic meaning of cowardice: to show a white feather – to act cowardly, to show fear; the meaning of fear: white as a sheet – very pale, especially as a result of fear or shock; the meaning of deprivation and loss: to bleed a little white – to take all the money of small and medium–sized businesses. As a result, the studied language has dissonance during translations. To accurately understand a native speaker, it is necessary to understand how s/he thinks, be able to understand all the nuances of culture and know history, not to take into account her/his ideological views to understand the references. All this knowledge and skills allow us to break down the barrier of misunderstanding between cultures.

Both language and culture are two inseparable components of human life, and therefore the inclusion of cultural elements in the process of language learning is a necessity. That is why the term intercultural competence has become very popular recently. Researchers V.I. Telia and E.A. Dortman define linguacultural competence as the ability to understand the cultural and national mentality of native speakers’ language, a national–cultural component of the meaning of linguistic units expressed in the cultural semantics of linguistic signs [4, p.1]. It was put into use for the category of people who know the field of culture and language. Here, this new understanding suggests that various cultural elements, including elements of the target or international cultural environment, affect those engaged in language learning. Together, this helps to develop intercultural competence. Intercultural competence, which in turn is quite relevant, can better penetrate the culture of the language. Moreover, the modern curriculum for the study of languages is compiled in such a way as to meet all the requirements of modernity and answer the most pressing questions about culture [5, p. 9].

Thus, colour is a guide to the culture of the language. The colour is reflected in traditions, everyday life, features of the life of the country of language being studied. That is why the colour is also reflected directly in the language. For example, in English, there are 205 linguistic units – idioms with the component “colour” [6, p. x]. As a result of the analysis of idioms with a colour component in the English language, 9 groups were identified: idioms with colour meanings black, blue, brown, green, grey, red, pink, white and yellow that are the basic, focal colours [7, p. 304]. Focal colours, or best examples of colour terms, have traditionally been viewed as either the underlying source of cross–language colour–naming universals or derived from category boundaries that vary widely across languages. By way of quantitative analysis, idioms were distributed as follows: with component black (47 units, 23%), blue (39 units, 19%), brown (8 units, 4%), green (20 units, 10%), grey (9 units, 4%), red (32 units, 16%), pink (5 units, 4%), white (32 units, 16%), yellow (12 units, 6%). This proves the fact that idioms with the “colour” component are a phenomenon by which culture can be studied. The etymology of

idioms goes deep into history, which allows them to be used during lessons in regional studies, thus forming linguistic and cultural competence.

From the point of view of linguistics theory, the goal of linguistic education is the formation of a successful intercultural speaker (as a participant in the dialogue of cultures), capable of a dialogue of cultures and the development of foreign language identity, hence it follows that the development of socio-cultural competence is one of the significant goals of teaching, as well as language learning. At the same time, knowledge of the cultural and linguistic features of words and their meanings helps future speakers of intercultural languages to correctly and competently use the language being studied.

References

1. Tomalin and Stempleski. Cultural Awareness, Oxford University Press, 1993. P. 189.
2. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution, University of California Press, Berkeley, 1969. – 478 p.
3. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. – Oxford: Oxford University Press, 1992. – 496 p.
4. Бакеева Д.А. «Цвет в истории: культурно-символический аспект» *LinguaMobils* №2(28) 2011P.1
5. Фролова Г.М. Формирование социолингвистической компетенции на занятиях по второму иностранному языку // Вестник Московского государственного лингвистического университета. 2009. Вып. 574. С. 9–16.
6. «Oxford Idioms Dictionary for Learners of English» (2006)/
7. Rosch E. The nature of mental codes for colour categories//*Journal of experimental psychology: Human perception and performance*. 1975. Vol. 1. P. 303–322.

UDC 81.139

ANALYSIS OF THE CONCEPT SPHERE “COLOUR”: PSYCHOLINGUISTIC ASPECT

Alimbayeva G.Zh., Vassilyeva O.M.
(M. Kozybayev NKU)

People, language and culture are inseparable, and one way of knowing a culture is to study the concepts that exist in it. Therefore, in the last few decades, studies of such a phenomenon as a “concept” in linguistics, psycholinguistics, linguaculturology, philosophy, etc. have gained relevance. And as a result of such a diverse approach to the study of the concept, there are many interpretations of this term. In the Russian language the term “concept” was first used by S.A. Askoldov in 1928, according to whom the concept is “a mental formation that replaces an indefinite set of homogeneous objects, actions, mental functions in the process of thinking” [1, p. 270]. Concepts in the human mind arise as a result of activity, experiential comprehension of the world, and socialization. According to the definition of A. Wierzbicka, the concept is an object from the world “ideal” that has a name and reflects a certain culturally conditioned idea of a person about the world “reality” [2, p. 74].

The array of concepts, i.e., our knowledge and vision of the world, form our linguistic view of the world. The linguistic view of the world is a certain system of concepts containing important knowledge about the world and mentality. M. Heidegger wrote that with the word “picture” we think, first of all, about displaying something, “the picture of the world, essentially understood, means not a picture depicting the world, but the world understood as a picture.” [3, p. 41]. According to Shvedova N.Yu, the linguistic view of the world is “developed by the centuries-old experience of the people and carried out by means of language nominations, the image of everything that exists as an integral and multi-part world, in its structure and in the

connections of its parts comprehended by language, representing , firstly, a person, his material and spiritual life activity and, secondly, everything that surrounds him: space and time, animate and inanimate nature, the area of myths created by man and society” [4, p. 15].

One of the most significant concepts in the linguistic picture of the world of each nation is colour. Psychiatrist Carl Gustav Jung once wrote, “Colours are the mother tongue of the unconscious”. People orient themselves unusually strongly to optical signals and learn through visual messages. Scientists therefore speak of a colour vocabulary that humans have developed over thousands of years and which today serves as a quick orientation aid in daily life. The brain is programmed for the signalling effect of colours.

“We form our colour knowledge in early childhood and perfect it throughout our lives. In the process, our brain processes about 99 percent of all colour information unconsciously,” says colour researcher Professor Dr. Axel Buether. “Colours communicate something to us, they attract or repel us, they calm or warn us. We need them to survive” [5].

The relevance of this work is associated with the growing interest in the study of the semantics of colour in the direction of psycholinguistics. In addition, the peculiarities of colour perception by different peoples are of great importance in the process of intercultural communication. The concept “colour” is a subject of study in many sciences, one of which is psycholinguistics. The formation of the concept of a separately analysed colour is influenced by several factors: this is the frequency of use of colour designation in speech; and the sum of the main meanings invested by native speakers in a specific colour name; and the presence or absence of figurative connotations. According to Zharkynbekova Sh.K., the comparison of colour concepts in different languages is the key to decoding the ethno-specific linguistic picture of the world of the people and the individual language pictures of writers [6, p. 11].

Since our study of the concept of “colour” is in the field of psycholinguistics, we should explain what this science is about. Psycholinguistics is a complex science that relates to linguistic disciplines, since it studies language, and to psychological disciplines, since it studies it in a certain aspect, namely as a mental phenomenon. “Psycholinguistics studies those processes in which the intentions of speakers are transformed into signals of the code adopted in a given culture, and these signals are transformed into interpretations of listeners. In other words, psycholinguistics deals with encoding and decoding processes because they correlate the state of messages with the state of the participants in the communication” [7, p. 10].

Psycholinguistics studies colour as a psychological phenomenon. Researchers of this field are mainly interested in how colours are represented in the mind of a carrier of a certain culture and language. Many linguistic and psycholinguistic works on the study of colour designations in different system languages convincingly prove that in order to identify the psychologically real meaning of the colour designation, it is not enough just to refer to the meaning recorded in the dictionary. Psychologically, the real meaning of the word can be revealed using psycholinguistic methods, namely an associative experiment.

According to V.F. Petrenko, “the associative experiment is the most developed technique of semantic analysis” [8, p. 27]. The associative experiment (AE) is one of the most effective research methods, the results of which are used to solve problems in various fields of knowledge. Being one of the first projective methods (for example, S. Freud and C. Jung considered the study of associative connections the main tool of psychoanalysis), the associative experiment allows to solve a variety of problems: from the identification and description of affective complexes in psychoanalysis to the study of the specifics of language and the linguistic ability of a person, the analysis of the structure of the meaning of the word and the construction of semantic fields in psycholinguistics, the analysis of the semantic structure of the word in linguistics. AE also allows us to study the formation of systemic connections of vocabulary in ontogenesis and objectively existing in the mind of a native speaker semantic connections of words, i.e., the linguistic consciousness of a native speaker of

a particular language, since associative connections are due not only to individual experience, but also to the context of the culture in which a person acquires this experience.

To study the concept of colour in the linguistic picture of the world of native speakers of Russian, Kazakh and English, we conducted an associative experiment with native speakers of these languages. The free associative experiment was attended by 30 people of Russian-speaking subjects, 30 native speakers of the Kazakh language and 30 native speakers of English. The frequency of these responses in each of the experiments was quantified. As stimulus words, six colours were chosen to make up Goethe's "colour wheel" which includes spectral colours of the rainbow (equivalents of the English categories of the colour red "красный", orange "оранжевый", yellow "желтый", green "зеленый", blue "синий", purple "фиолетовый"), as well as achromatic colours (white "белый", black "черный"). In the task, the subjects were asked to write the first words that came to their minds on these stimuli. The response time was not limited; the number of reactions was not limited. As a result of the experiment with Russian-speaking carriers, 922 responses were obtained. In an experiment with English-speaking media, 970 responses were obtained. In an experiment with Kazakh-speaking people, 894 responses were obtained.

In the course of conducting free associative experiments, we identified and compared associative universals. In all the languages under consideration, red, blue, black colour have the largest number of lexical-semantic variants, the least number of reactions is related to the purple and orange colours. In each of the three languages under consideration, common universals were identified: red (the colour of blood), orange (the colour of orange and joy), yellow (the colour of the sun), green (nature), blue (the colour of water, tranquillity), purple (mysticism), white (the colour of purity) and black (night), which indicates the presence of common features in the representation of the colour worldview.

The analysis of lexical-semantic variants of colour designations also showed the presence of individual universals in three languages. Thus, in English it is danger (red), caution (yellow), envy (green), wealth (purple); in the Russian language – winter (white), passion (red), strength (green), mourning (black); in Kazakh – fun (purple), earth (black).

In the three languages under consideration, the semantic opposition of black and white completely coincided, explicating a negative and positive assessment, respectively. Negative semantics, represented in black in the three languages compared, is the semantics of something unknown, secret, gloomy, sinister; red in Kazakh and English is the semantics of evil, in English there is also danger. Green only in English carries the semantics of envy and disgust. Blue in English represents despondency and sadness. Positive semantics are represented by white in all the languages under consideration: it is the semantics of purity, peace, innocence. Yellow colour in the Russian and Kazakh languages is associated with joy and childhood, green colour with prosperity, tranquillity. Purple in English implies nobility, high position in society, aristocracy. Orange in all the languages in question has the semantics of warmth, joy, something good.

Thus, it can be concluded that although the listed languages have universals, each language also has specific components which can be explained by cultural differences and are associated with the native speakers' realities in question, the characteristics of the natural environment and the traditions of these peoples.

References

1. Askoldov S.A. Concept and word // Russian literature. From the theory of literature to the structure of the text. Anthology / Under the general. – M.: Academy, 1997.
2. Language and science of the end of the 20th century: Sb. articles. – M.: Academy., 1995.
3. Heidegger M. Time of the picture of the world / Heidegger M. Time and being: articles and speeches. – M., 1993.
4. Shvedova N.Yu. Theoretical results obtained in the work on the "Russian Syntactic Dictionary" // Questions of Linguistics. – 1999. – No. 1.

5. Buether, A., Wöbker, G. (2020): Study "Colour and Health": Assessment of the psychological and medical effects of the environmental factors colour and light on patients and staff in the field of intensive care medicine. [Electronic resource]. – URL access mode: https://www.researchgate.net/publication/339900001_Studie_Farbe_und_Gesundheit_Beurteilung_der_psychologischen_und_medizinischen_Wirkungen_der_Umweltfaktoren_Farbe_und_Licht_auf_Patienten_und_Personal_im_Bereich_der_Intensivmedizin
6. Zharkynbekova Sh.K. Linguistic conceptualization of colour in culture and languages: Ph. – Almaty, 2004.
7. Leontiev A.A. Fundamentals of psycholinguistics. – M.: Smysl', 1997.
8. Petrenko V.F. Psychosemantics of consciousness, – M., 1988.

УДК 378.1

QUIZLET IS A PLATFORM FOR VOCABULARY ENRICHMENT

Baimaganova S.E.

(M. Kozybayev NKU)

The research's goal is to identify the work's characteristics on expanding the students' vocabulary learning a foreign language using the Quizlet online service. It is due to the fact that the lexis, namely its presence, serves as the foundation for the fundamental use of the English language. However, there is currently a decline in the quality of English language proficiency among students from junior to senior in Kazakhstani schools, in particular, students have a limited vocabulary.

Vocabulary enrichment is the basis of evolved speech, which is both a means of communication and intellectual development. In turn, in a rapidly changing culture, the Internet's employment technology in the educational process is an effective method. The Kazakhstani education system is now undergoing numerous modifications. The main difference is connected to the educational process. Previously, the teacher was the primary engine in education. However, today's situation dictates that students pursue independent studies. As a result, pedagogical science focuses on ideas such as independence and subjectivity.

Various electronic learning aids are being extensively introduced into the educational system to apply modern teaching techniques. Essentially, using electronic learning tools has been actively involved in the study of foreign languages. The urge to effectively employ innovative Internet technologies in the education sphere should be directed toward improving the level and quality of a foreign language lesson. The digital revolution in education encourages children's motivation to learn, broadens each student's area of individual activity, and accelerates providing high-quality information within a single class. The Internet's integration into education, particularly its application in foreign language teaching, is a relevant topic right now.

The crucial aim for learning a foreign language is communicative competence formation. The primary instrument, that helps students to use a foreign language successfully, is vocabulary. A specific vocabulary is also required for the realization of communicative competence. All other skills like reading comprehension, listening, speaking, writing, spelling, and pronunciation, are built on the ground. In 1972 English linguist D. Wilkins, in his book "Linguistics in Language Teaching", emphasized that "without grammar, very little can be conveyed, without vocabulary, nothing can be conveyed" [1, p. 112]. As a result, many teachers supplement classroom instruction with work in electronic programs focusing on vocabulary development. One such program is Quizlet.

Quizlet is the world's leading online learning platform. It allows students to learn new terms, words using specialized tools and educational games. The teacher can use the many tools provided by the service. The main tool is flashcards. Flashcards are a tried-and-true method of

memorizing words. Despite its simplicity, it is quite efficient, versatile, and convenient. It allows students to quickly increase a basic vocabulary by studying the most commonly used terms in the language. The flashcard is the learning module's key component. The learning module consists of a lot of flashcards covering a wide range of topics. There are also a lot of ready-made cards on many subjects and themes in the Quizlet database. Thus, the teacher has the opportunity to create flashcards, as well as use ready-made ones. To do so, the teacher needs to enter the topic of interest into the search. If the teacher cannot find an appropriate alternative, he can easily create new cards. First of all, the teacher must register and create an account. Following that, the teacher will be able to do the education program.

There are five main learning modes for learning a foreign language. An individual education plan will be built in the memorizing mode depending on understanding the module material. The approach also includes semantics and vocabulary memorization. Students see the material in the card mode and turn them over to repeat terms and definitions. The fundamental goal of the card mode is the material's development. In the writing mode, a word definition or illustration will be provided. The student's knowledge of the content and ability to write correctly will be evaluated.

In general, the writing and spelling modes are designed to help students practice accurate orthography. Many test variants are generated automatically in the testing mode. Students can use the option to test vocabulary knowledge by answering various types of exam questions. For example, fill in the gap, matching, multiple-choice, true or false, and so on. Students compete against one another in the matching game by matching the proper terms to definitions as rapidly as feasible. Students must provide proper answers in the gravity game to preserve the Earth from asteroid crashes. The games' usage in the classroom engages students and raises their interest in the subject. It is also vital to note that knowledge is assimilated more rapidly and readily when presented in the game's form.

The educational service is appropriate for teaching a foreign language as well as studying technical, philological, economic, and other disciplines. Quizlet is designed to help learners study and remember new words, phrases, and terms. Consequently, every year, the platform becomes more widely used around the world in numerous educational activities.

Assimilation of foreign language vocabulary is one of many different types of educational practice. The vocabulary assimilation mechanism and the techniques of working with it are problematic for foreign language teaching methodology. Despite the hurdles, vocabulary exploration is accomplished in phases. The following are the main stages of work on lexical material, according to N.D. Galskova and N.I. Gez highlighted that "familiarization with new vocabulary (including semantics), primary consolidation, and the stage of using vocabulary in various forms of oral and written communication (preparatory and speech exercises)" [3, p. 296]. It is traditionally classified into three stages (Figure 1).

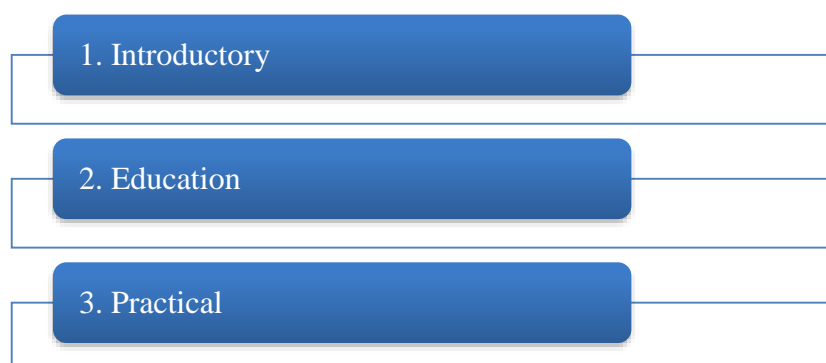

Figure 1– The process's classification of vocabulary assimilation.

Students can read the terminology that needs to learn for the first time at the introduction stage. Therefore, the initial goal at the stage is to gradually familiarize the student with the vocabulary, with special attention paid to the pronunciation and the term's semantic meaning. At the point, it is critical to establish a durable and long-term link between a word's meaning and its phonetic image.

The education stage of vocabulary learning focuses on repeating previously acquired vocabulary. It is attributed to a variety of exercises. Students, for example, can use the terminology provided in the cards to create stories or dialogues with each other. The tasks will help learners master the material as well as comprehend how to utilize the words in ordinary conversation. Previously, psychologists concluded from the studies that new words' assimilation or information happens after 5–7 repeats.

The practice stage consists of a comprehensive consolidation of the previously learned lexical material. Thus, various game exercises, quizzes, communication exercises, and other activities are used. At the time, students frequently engage in more creative activities. As a result, learners autonomously consolidate the material studied. It is one of the most effective ways when students learn new meanings of the same word from life experience.

The teacher can use Quizlet to implement one of the most critical stages of vocabulary acquisition, namely the introductory stage. It is critical to provide a firm basis in any educational process, including the study of a foreign language's vocabulary. The Quizlet enables students to properly implement and fulfil the stage's goal.

The online service allows users to learn words by employing visuals, synonyms, antonyms, explanations, and translations. Vocabulary assimilation is effective with such a diverse set of instruments. It is also essential that the Quizlet has a sound accompaniment that enables proper word pronunciation creation.

Undoubtedly, with its versatility, Quizlet is substantial for teaching a foreign language. It is due to the fact that the platform's studied content is chosen by the teacher. Therefore, it can have a professional binding formed by integrating with professional fields and using particular texts. Eventually, many teachers opt to use the online service. According to Ch. Chen's research, Quizlet is the service favored by students while learning foreign language vocabulary [2]. The author believed that the Quizlet platform is a trustworthy option for pupils learning new vocabulary or words.

The major point is that the researcher identified an effective system for organizing learning activities on the web service Quizlet. The teaching technique is based on the idea that the process of learning words takes time. Students begin by reading the term and its definition for the first time, then listen and read again. Finally, learners memorize new words and correct them by self-checking.

At the same time, there are more engaging sorts of educational activities, such as games and illustrations on the platform. Thus, students do not lose motivation to learn. A motivated student is always successful. Therefore, the Quizlet is a useful tool for integration into the learning process of foreign languages.

References

1. Wilkins D.A. Linguistic sinlanguage // London: Arnold. – 1972 1. – 243p.p.
2. Chien Ch–W. Analysis the effectiveness of three online vocabulary flashcard websites on L2 learners level of lexical knowledge//English Language Teaching. – 2015. – №8(5).–111–121p.p.
3. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика // Академия. – 2005. – 1–336 p.p.

THE PROSPECTS OF USING AUDIOBOOKS IN TEACHING LISTENING SKILLS

Chernousova O.V.
(*M. Kozybayev NKU*)

With the introduction of the modern educational system in the Republic of Kazakhstan and multilingual education, development of listening skills is given a great role in the teaching process of a foreign language. Along with usual audio materials and exercises in textbooks, some innovative basis for teaching listening may be successfully used during classes. Teaching listening is considered to be the starting point in teaching English as a foreign language, moreover listening is the first skill that deals with child learning acquisition, therefore children can begin their external relations through listening. Listening is defined one of the priority issues in ESL classes. Alongside other skills, listening may be considered to be constantly improved during acquiring English. According to T. Gonulal, “listening is undoubtedly best improved by simply listening” [1, p. 311].

Moreover, as M.A. Assiddiqhi and R. N. Rosa state, “listening is the ability of a person’s understanding to apprehend spoken communication at average speed” [2, p. 96]. They also provide the statement, “auditory discrimination, aural grammar, selecting necessary information, remembering it, and connecting it to the process between sound and form of meaning are four crucial causes involved in listening communication procedure” [2, p. 96]. Moreover, O. Yurina claims, “listening is the ability to identify and understand what others are saying. It consists of understanding a speaker’s pronunciation or accent, his grammar and vocabulary, and grasping his meaning [3]. Thus, listening is a process of receiving audio material, fully understanding different grammar structures and vocabulary, and analyzing information, which enables one to imply the gathered information.

According to the experience of other researchers, using of audiobooks may positively influence on the development of students’ listening skills. Audiobooks represent different authentic listening material. As Cafer Carkit states, “first of all, audiobooks are listening content” [4, p. 149]. Audiobooks are considered to be authentic. Let us define and review some types of authentic material. N. Akhmedova claims, “this term is directly, related to the students’ real life and prepares them to face and deal with real world situations ... According L. Herod, authentic materials and activities are designed to imitate the real world situations. D. Nunan defines authentic materials as the materials which have been produced for purposes other than to learn language” [5, p. 843]. Thus, such a material enables students to prepare for a real life and real communication with foreigners.

Audiobooks may offer many opportunities for listeners and teachers. Cafer Carkit provides a list of conveniences of using of audiobooks:

- the most obvious fact is that they can be stored digitally, people can listen to them at any time and place owing to their portability;
- they can be resumed from where the listener has stopped the last time of listening;
- moreover, the fact they can be used for students with reading disabilities or visual impairment, that they are easily accessed;
- they have the ability to meet the digital age's necessities” [4, p.148].

These characteristics of audiobooks demonstrate that they can be used as a teaching tool in listening training today. Conducting the teaching process in such a way makes students feel free to control the listening process and become more responsible in performing the given tasks. Before considering the advantages of audiobooks, we have a look at advantages of audio

materials in common. According to Lamara Kadagidze, any recorded materials have the following advantages,

- “recorded materials enable a non–native English teacher to provide the audience with the variety of English sounds, voices and accents. The used material is authentic by means of language and situational context” [6, p. 149].
- “recorded materials let educators and learners work with them at their own pace, making breaks, restarting or repeating the material” [6, p. 149].
- “the material is to be used automatically by a student any time” [6, p. 149].
- “while listening to the recorded materials students may listen to several speakers at the same time, but not only to the teacher” [6, p. 149].
- “video based listening practice suggests videotape advantages and additionally provides the variety of visual support (gestures, mimics) typical for real life and necessary for students to decipher speakers' message and interrelations” [6, p. 149].
- “it is easier to choose and prepare listening activities beforehand with the help of recorded materials” [6, p. 149].

Thereby, recorded materials may make the teachers' process of preparing for a lesson easier and make students more interested in the learning process.

Audiobooks have an amount of advantages over printed books. In accordance to the conveniences of these types of learning material C. Carkit gives a list of advantages of using of audiobooks, which the researcher got from students, who had an experience in the audiobooks–based learning process,

- “we can listen to audiobooks even while roaming since they are easy to carry and can be listened anywhere” [4, p. 155].
- “for example, I put on earphones before sleeping and listened to audiobooks in the process” [4, p. 155].
- “when we get bored, we can listen to audiobooks at any place” [4, p. 155].

All these students' comments refer to the most evident and significant advantage of this type of listening material – convenient access anywhere and anytime. Learners may listen to the book not just at school but also at home, on a walk, regardless of the main activity.

The next advantage is the effect produced on students,

- “audiobooks have had a profound impact on developing our imagination” [4, p. 155].
- “the audiobooks I listened to do enriched my imagination. It is easier to dream of things while listening to audiobooks” [4, p. 155].
- when I listened to an audiobook, the path to my imagination opened and I could picture every second of the book” [4, p. 155].
- while listening to audiobooks, I could put myself in those heroes' shoes and I was excited to dream of things” [4, p. 155].

Thus, listening to a story had a great impact on enriching of learners' imagination. Due to this fact, students are enabled to develop their ideation and creativity, which can be assumed as important and useful skills within the framework of the improved education system in the state.

Moreover, students have to spend less time on the social media and use the Internet,

- “I could say that I spent less time on social media since I listened to audiobooks at the time” [4, p. 155].
- “thanks to audiobooks, I used my time and Internet connection for something beneficial” [4, p. 155].

This fact shows that learners are to spend their free time more productively as it would be before. Also, while listening a book, the listeners pay attention not only to the meaning of the sentences but also on the stress and intonation,

– “while listening to audiobooks, I mostly paid attention to the stress and intonation of words” [4, p. 155].

– while listening to audiobooks, I realized that the voice actors read the text flawlessly and that they paid attention to intonation. I try to mimic the way the voice actors read the text” [4, p. 155].

Thus, learners do not just get the sense of the listened material, they also have an opportunity to practice, acting and pronouncing some words, phrases and even sentences from the heard material. It can help to improve one’s pronunciation and intonation quite well. The less important advantage, that Cafer Carkit’s students have mentioned is being economical and nature friendly,

– “since audiobooks are not printed onto paper, trees do not need to be cut for their production. Audiobooks helped my friends with economic problems to have an easier access to books” [4, p. 155].

– “it was nice to see that the book was offered to us using technology. In this way, I didn't have to pay for books” [4, p. 155].

Thereby, audiobooks can be a great opportunity to have an access to the books, which are difficult to buy and even make a contribution in protecting the planet's forests from logging. Furthermore, some people may find using of audiobooks as the only opportunity to get new information,

– “when I listened to audiobooks, I could put myself in my visually handicapped friends' shoes. I think that audiobooks could be remarkably advantageous for these people” [4, p. 155].

– “I think that audiobooks will be much more beneficial for the visually handicapped and people with reading disorder. I think that all kinds of books may not be printed in a way that they could read; however, they can listen to audiobooks easily” [4, p. 155].

The feature of using audiobook for people with eyesight disability and reading disorder do not lag behind the classmates in learning. Thus, taking into consideration all the ideas expressed by the students above and according to C. Carkit, we can present a short list of advantages of using of audiobooks given in figure 1.

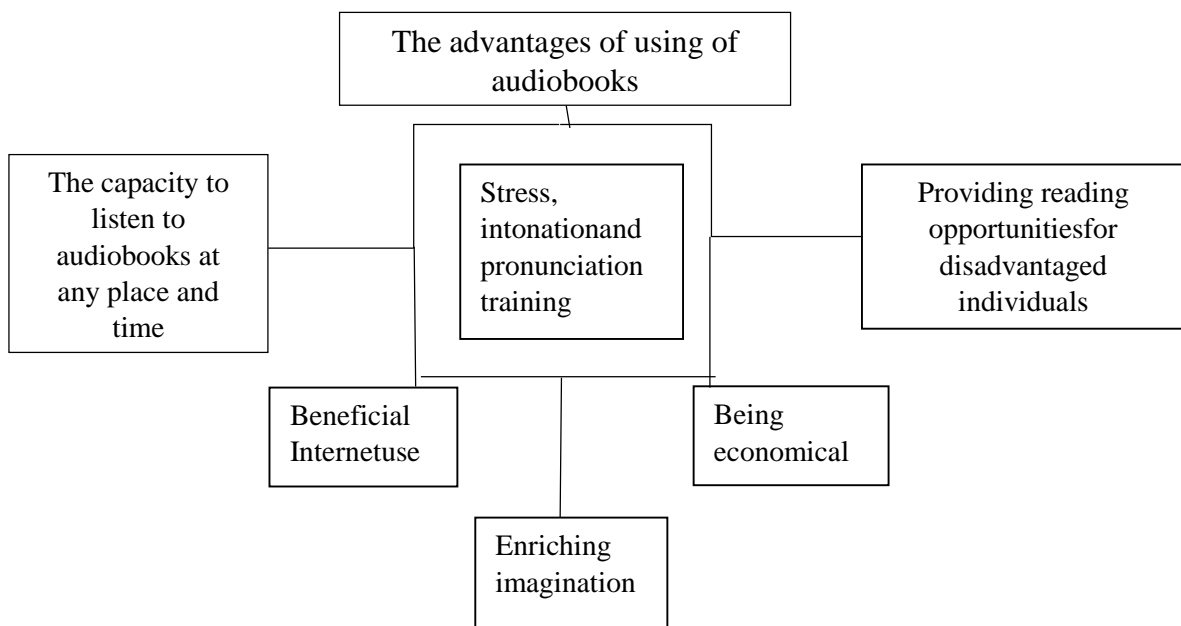

Figure 1.

Galip Kartal and Harun Simsek have conducted an experiment for thirteen weeks using audiobooks to improve learners' listening and even reading skills. According to the results of their work, "All participants found audiobooks useful for their pronunciation" [7, p. 118]. Moreover the work is provided with students' feedback,

– "audiobook enabled me to learn pronunciation of some words that I did not know" [7, p. 119].

– "we know we'll be able to speak fluently if we continue listening to native speakers" [7, p. 119].

– "audiobooks clarified my pronunciation, and I learned the correct pronunciation (to tell the truth, my pronunciation is bad). In audiobook except for one or two instances, it was clear what narrator was saying and because of that I presumed the meaning of the words familiar to me" [7, p. 119].

Considering all these ideas we observe that listening to audiobooks has played a great role in improving listening and especially pronunciation skills amongst the students due to the fact that all the audio material was told by native speakers, thus it was authentic. Students have not just learned to understand the speech of the speakers, but also had an opportunity to practice some phrases and words, with pronunciation of which they were struggled before. Therefore, the prospects of using of audiobooks may be considered perspective.

References

1. Gonulal T. Improving Listening Skills with Extensive Listening Using Podcasts and Vodcasts// International Journal of Contemporary Educational Research. – 2020. № 7 (1). – 311–320 PP.
2. Assiddiqhi M.A., Rosa R.N. Audiobooks Implementation in an EFL Listening Classroom// Journal of English Language Teaching. – 2021. № 10 (1). – 96–104 PP.
3. Yurina O. Challenges in listening. Access mode: <https://articlekz.com/en/article/32207> (Date of application: 26.02.2022).
4. Carkit C. Evaluation of Audiobook Listening Experiences of 8th Grade Students: An Action Research// Educational Policy Analysis and Strategic Research. – 2020. № 15(4). 146–163 PP.
5. Akhmedova N. The importance of authentic material to learn foreign language// Scientific Journal Impact Factor. – 2021. № 2 (1). 842–846 PP.
6. Kadagidze L. Different Types of Listening Materials// IBSU Scientific Journal. – 2006. № 1(1).–148–154 PP.
7. Kartal G., Simsek H. The Effects of Audiobooks on EFL Students' Listening Comprehension// The Reading Matrix: An International Online Journal. – 2017/ № 1 (17). 112–123 PP.

UDC 81.139

THE INFLUX OF NEOLOGISMS IN THE ENGLISH LANGUAGE CAUSED BY COVID–19 PANDEMIC

Dobromirova Ya.V., Vassilyeva O.M.

(M. Kozybayev NKU)

The English language is constantly undergoing changes and replenishing the vocabulary with new lexical units such as neologisms. Neologisms help people to be aware of innovations and changes in various fields, for example, in economics, politics, sports, medicine, cooking, etc. It means that we speak not only classical English, but modern English also.

The relevance of this article lies in the fact that the coronavirus pandemic has affected all spheres of life, including the language. In this article we will consider neologisms that occurred in the electronic media in the last few years and that emerged in relation to such social

phenomena as pandemic, quarantine, and isolation. We will analyze the ways of formation and semantics of the new words and identify trends characterizing this type of neo-lexis.

In her textbook “Lexicology of the modern English language” Irina Vladimirovna Arnold defined the concept of neologisms as “words or phraseological phrases that enter the language in connection with the growth of culture and technology, development or changes in social relations and changes in everyday life and living conditions of people and are felt by speakers as new” [1, p. 323]. Thus, we see that neologisms can be not only words, but also phraseological phrases that appear due to various changes in many areas.

The COVID-19 pandemic has become an extensive source of new words. The neologisms of the pandemic are a visible reflection of “the process of forming a new vocabulary by the mass consciousness striving to overcome the catastrophic consequences of the pandemic by categorizing and comprehending them” [2, p.72].

Our research has shown that due to COVID-19 some English words that previously existed but were not actively utilized have become neologisms again; some have undergone changes while receiving new semantics. During the period of isolation and quarantine there were also many trends which led to the emergence of all-new words that are now extensively used in both written and oral speech.

The coronavirus has brought its own changes and patterns: need for wearing masks, social distance, isolation, distance learning has become the source of neologisms in the English language. Going forward, we will analyze a list of neologisms that emerged due to the spread of coronavirus.

In the magazine “The spectator” (the article titled “The Great British Getaway: unusual staycations for the summer”) we found a neologism “staycation” [3]. The word means a vacation in the city or country in which you live. The main reason for appearance was Brexit. The situation of the United Kingdom exiting the European Union left many British people simply not being able to afford holidays in other countries, because travelling abroad became expensive. But during the pandemic this neologism became even more popular, as now citizens of many states could not leave the country due to the pandemic restrictions. In this regard, people try not to travel outside the country and relax in their city or in their country.

The way this word is formed is by blending. It derived from the verb “stay” + the noun “vacation” [4]. The changes occurring in social life caused the appearance of this neologism.

In the magazine “The Economist” (the article titled “Black Friday isn’t what it used to be”) we came across a neologism “blursday” [5]. The word means any day of the week that is no different from the previous one. During the pandemic period this word can be considered as the main stream since many days are boring and monotonous, especially when people have to isolate themselves and are not even allowed to leave the house.

The word is formed is by word compounding. This neologism came from the words “blur” + “day” [6]. This neologism occurred due to changes in social life. A synonym for this neologism is a monotonous day.

In the “New Scientist” magazine (the article titled “The 5 best things you can do to boost the chance of a vaccine working”) a neologism “doomscrolling” was identified [7]. This neologism means reading endless bad news on the Internet, which brings psychological damage to health. This neologism was relevant in 2020 and to this day it is popular. There is a lot of negative information related to COVID-19, so people read bad news and most often get depressed.

The way this word is built is by word compounding. The neologism derived from the words “doom” + “scrolling”. And again the neologism occurred due to changes in social life.

In “The Week” magazine (the article titled “Spending watchdog launches PPE probe after Spanish middleman was paid £21m”), we determined new abbreviation “PPE” [8]. This neologism stands for personal protective equipment. These include various masks, protective

suits, glasses, and more. This neologism is of high interest, in connection with the pandemic, everyone should protect themselves from the virus using personal protective equipment.

The method of formation of this neologism is an abbreviation. The appearance cause is the new requirement happening in social life.

In “The Spectator” magazine (the article titled “Nick Robinson: Am I a superspreader?”) the neologism “superspreader” was revealed [3]. This neologism means a person who is infected with a virus and can transmit the disease to a large number of healthy people. This neologism has been used since 2020. For example, in the United States in 2020, during the elections, mass gatherings of people who did not observe safety precautions were organized. In this regard, many healthy people got infected with COVID-19.

The word is formed by the affixal (namely prefixal) method. The neologism is formed from the productive prefix *super-* + of the noun *spreader*. Evidently, the origin of this word is the social and political changes taking place in the world. A synonym for this word is a virus distributor.

In the magazine “Marie Claire” there is in an interesting article called “8 tips for turning your WFH space into a green office” where we discovered the neologism “WFH” [9]. It means working from home. This neologism is trending, because due to the quarantine many companies and institutions let the employees work remotely, that is, from home.

The method of formation of this word is an abbreviation. The formation of this neologism was influenced by social conditions.

In “The week” the author of the “Today’s back pages: Covidiot Jack Grealish is fined by Aston Villa, Olympics confirmed, cricket stars face cuts” used a neologism “covidiot” [8]. This word refers a person who does not comply with quarantine measures during the Covid-19 pandemics. And she/he can also act irresponsibly, knowing that she/he is tested positive, goes out and infects other healthy people. This neologism appeared in 2020 and still exists, as many people still carelessly treat their own health and the health of other people without taking precautions.

Two words ‘Covid + idiot’ were added to form a new one. The source of the neologism was the social changes taking place in the world at the time.

The neologism ‘infodemic’ was discovered in “New Scientist” in the article “Covid-19 shows why an infodemic of bad science must never happen again” [7]. This word implies a great amount of negative and unverified information that can lead to confusion and frustration. This neologism is now very popular, as there is a lot of unverified and false information on the Internet related to the coronavirus, its causes and consequences. Therefore, everyone should read only verified sources and not panic ahead of time.

The way this neologism is formed is by blending. The neologism is formed from the words “information” + “epidemic”. As we can see, the social, economic and political situation in the world contributes to the formation of neologisms. The synonym for this neologism is disinformation.

In “Marie Claire” magazine, an intriguing article titled “The Pukka’s six golden rules to living happily together in lockdown” contains a new word “covidivorce” [9]. Due to the pandemic, many people were, and still are, quarantined at home. In this regard, during the quarantine period, a large number of couples began to file up for a divorce: being locked partners realized they could not spend so much time with each other. Because of it misunderstanding arose. As a result, such an unusual neologism was formed.

The way this neologism is formed is by blending. The neologism is formed from the words “Covid” + “divorce”. Thus, it follows that this neologism arose in connection with social statistics against the background of the pandemic.

In the magazine “Marie Claire” in the article with an exciting headline “Dr Pimple Popper Reveals Hack to Prevent Maskne” there was neologism “maskne” [9]. This word means the

appearance of irritation or acne on the face from wearing a mask. This neologism is really relevant since many people after wearing a mask as a protection wear suffer from face skin irritation. Therefore, experts recommend wearing reusable masks, but they are not always suitable for sensitive skin.

The way this neologism is formed is by blending. The neologism is formed from the words “mask” + “acne”. Thus, as we can see, the formation of this neologism was caused by social changes.

In “The Spectator” magazine, an article titled “My life as an outcast under Macron’s vaccine passport scheme” revealed the neologism “vaccine passport” [3]. Over the past two years, this word has been applied a lot, as it is often used in oral and written speech. This is a phenomenon when, after getting a vaccine shot, a person receives a passport (certificate) stating that she/he was vaccinated and what kind of vaccine was received. Even though many type of vaccines existed before, the term ‘vaccine passport’ is particularly associated with COVID–19 infections, and nowadays having this document in addition to their national identity document would allow travelers to enter foreign countries.

Compounding is the way of formation in this case. The neologism derived from the words “vaccine” + “passport”. From this it follows that this neologism occurred due the new requirements in social life.

In the newspaper “Express”, in the headline of the article “Coronavirus: Scientists reveal new term – “Anthropause” we spotted a new word “anthropause” [10]. This neologism means the global inhibition of travel and any activity around the world during the spread of coronavirus infection. It follows that restrictions on travelling have lowered the level of pollution and have had a positive impact on wildlife and environment.

The method of formation of this word is blending. It is formed as a fusion of two words Anthropos, that is, human + the word pause.

“The Week” magazine with the article “Explained: UK facing diplomatic backlash over “air bridge” plans” introduced neologism “air bridge” [8]. This is a direction in which people can safely travel from their country to another, since there are no registered cases of coronavirus infection in these countries.

The neologism was produced by compounding words “air” + “bridge”.

In the magazine “The Spectator”, in the headline of the article “Covidpingdemic takes its toll on Britain’s economic bounce–back” the neologism “Pingdemic” was focused on [3]. This neologism means a situation when a large number of people who work at a certain enterprise receive notifications that they need to isolate themselves and be at home for a certain period of time. This is due to the fact that these people were in contact with a coronavirus patient and may have become infected themselves. Thus, there is a problem when a large number of people are quarantined, and there is no one to work in the institution.

The method of formation of this word is blending. The neologism is formed from the fusion of two words ping + pandemic.

In the newspaper “Express” we found a new word “Panpanic” [10]. This is the feeling of fear and insecurity that has engulfed the population during the coronavirus pandemic. Consequently, a person cannot adequately perceive the situation and think correctly. Especially often people were sinking themselves into depression at the beginning of the pandemic when no one knew what to expect and what would happen next.

The method of formation of this word is affixal (prefixal). The neologism is formed using the prefix pan– + of the word panic. The prefix pan means to cover everything; in general, therefore, this prefix in the word reflects the large percentage of the population panicking, feeling alarmed or simply overreacting.

Therefore, in this article we have presented a detailed analysis of fifteen neologisms formed since the beginning of the coronavirus pandemic. Neologisms reflect problems related

to travel due to the pandemic, problems related to mental health (due to self–oppression in connection with covid), to new work conditions. Seven words are formed using the blending method, four words by the word compounding method and 2 words by the methods of abbreviation and affixation correspondingly. After detailed consideration, we can conclude that the pandemic has been an extensive cause of the emergence of neologisms for the last three years.

References

1. Арнольд И.В. «Лексикология современного английского языка»: учеб. пособие. – 2–е изд., перераб. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2012.
2. Катермина В.В., Липириди С.Х. Лексика пандемии коронавируса в неологическом дискурсе: интердискурсивный аспект / Новые слова и словари новых слов. 2020: Сборник научных статей. Институт лингвистических исследований РАН. СПб.: ИЛИ РАН, 2020.
3. The Spectator [Electronic resource]. URL: <https://www.spectator.co.uk/>
4. Wikipedia [Electronic resource]. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Staycation>
5. The Economist [Electronic resource]. URL: <https://www.economist.com/>
6. Oxford’s Defining Words [Electronic resource]. URL: <https://www.npr.org/2020/11/23/938187229/oxfords-defining-words-of-2020-blursday-systemic-racism-and-yes-pandemic>
7. New Scientist [Electronic resource]. URL: <https://www.newscientist.com/>
8. The Week [Electronic resource]. URL: <https://www.theweek.co.uk/>
9. Marie Claire [Electronic resource]. URL: <https://www.marieclaire.co.uk/>
10. Express [Electronic resource]. URL: <https://www.express.co.uk/>

UDC 81.44

FORMATION OF LISTENING AND SPEAKING SKILLS AT ENGLISH LESSONS

Kashkeyeva A.B.

(Abay Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty)

English language teaching is healthier now as a profession than it has ever been: certainly it is better informed. There are more good materials than ever before. More articles and books about teaching and those areas of applied linguistics which concern it are published every day. The objective need of modern society is the search for optimal ways to organize the educational process in school. A graduate of a modern school should be ready for full–fledged creative activity in the modern Information Society, which means that he should not only have certain knowledge, but also acquire skills and abilities that allow him to carry out education and education. Work activities, as well as modern values, guidelines and experience of creative activity, the ability to use new technologies, readiness for interpersonal, intercultural cooperation both within the country and at the international level [1; 28].

It is known that a person's daily life consists of communication. And the basis of communication is listening. Therefore, the presence of a good relationship consists in proper communication, or rather, in understanding each other by people. A person of any age can not listen to a song after he does not understand the information that he does not understand, no matter how pleasant the melody is. Learning to listen and understand information in another language is effective only if it is conducted systematically and continuously. Therefore, the main purpose of the article is to teach you how to listen in lessons, how to listen for conversation, how to use the information you have listened to, and how to control the results of learning the information you have listened to. For this purpose, there are questions related to the requirements for the readiness of language learners to master listening activities, the choice of information to be listened to, the equipment for listening, as well as the perception and

memorization of information by the language learner. According to the scientist F. Orazbayeva understanding is the most important indicator that is inherent in all types of conversational activities. If one person does not understand what the other person is saying, then there is no discussion and conversation. Speaking, reading, writing, hearing, and speaking in relation to conversational activities are based on understanding a certain informed, expressed thought. Therefore, it is not necessary to understand what "auditioning" means, he says that he calls "listening", recognizing the process of understanding as a common position for all these actions.

In methods of teaching foreign languages, there are two main ways of forming speaking skills: 1) "top down", 2) "bottom up". The first way involves the development of speaking skills based on the text read. The second way is associated with the development of these skills without relying on the text, starting only from the topics and problems of the discussed issues, the studied vocabulary and grammar, as well as speech structures.

Teaching top-down speaking has a number of benefits. The speech situation is set by the text itself; the teacher does not need to figure out how to create it in the classroom. In this case, we are only talking about its use to generate speech utterances of students and about partial modification with the help of speech settings and exercises [5; 24].

The process of learning to communicate in a foreign language is a model of the process of specific communication according to the main parameters: argumentation, purposefulness, declaration of the process of communication, novelty, situational, functional, description of the interaction of communicators and a system of speech tools.

A comprehensive description of the culture of foreign languages is a reflection of the interrelationship and unity of its educational, cognitive, educational and developmental aspects. All these aspects have the same value.

Four aspects of foreign culture are integrated into any type of training and work in the educational process.

This principle is related to the relationship between the intermediate aspect and the internal aspect. For example, the interrelationship and interrelationship of four types of internal speech activity (reading, speaking, audio equipment and writing) in the educational process is assumed.

The principle of modeling the content of aspects of foreign language culture.

The volume of country studies and linguistic knowledge cannot be mastered within the framework of a single school course. Therefore, it is necessary to build a model of the content of the cognitive object. It is necessary that the culture and language system of the country under consideration is sufficiently reflected here. For this purpose, it is advisable to take into account cognitive requirements in teaching.

The principle of management of the educational process on the basis of quantum and software bases.

All components of the educational process (purpose, teaching aids, materials, etc.) in any training system must be quantized. Without quantization, the goal is irrelevant, the material is unproductive, the condition cannot be optimal, and the necessary training tools may also not match. It is impossible to make the learning system optimal without controlling the management of learning and its effectiveness.

The principle of consistency in the organization of English Language Teaching.

According to this principle, the system of communicative learning is built in a reversible way. That is, first the final product (goal) is determined, and then the knowledge that leads to the result is determined.

The proposed system includes the English teacher and the student himself and his parents, as well as other subject teachers. Interdisciplinary communication is used as an additional motivational tool for those who are not interested in a foreign language.

The regularity of the organization of the learning process projects the stages of language acquisition, i.e. various degrees of the learning process are integrated into it: the level of the learning process (primary, junior, secondary, higher); the stage level of learning that defines the internal stages; the stage level (stages) of formation of lexical and grammatical skills, the stage of improvement of skills, the stage of development of skills); the stage of learning that defines the internal stages (imitation (imitation), transformation, copying and combining stages)[6; 28].

The principle of teaching English on the basis of an event as a system of interaction.

Communicative learning is carried out on the basis of understandable events, as a system of interaction. The event unfolds as a dynamic system of mutual social, situational, role-playing, action and moral communication of the subjects involved in the relationship. It is a universal form that implements the learning process, and also serves to improve the method of motivating speech activity and organizing speech tools, which is the main condition for the development of parallel speech and the formation of speech skills. In the communicative method, All Event functions are used.

The principle of individuality in mastering the English language.

In the communicative method, the student is considered an individual.

In the communicative method, the student is considered an individual. Each student will have their own specific behavior. In communicative learning, their individual abilities are determined and directed to their further development. For this purpose, tests are used to reveal their abilities and special tools for training for improvement. Human development depends on many factors. The most important thing is the interaction of students in learning.

In the process of organizing joint work of students, it is planned to improve their personal qualities. After all, it is very necessary to cooperate productively.

The system of the communicative method provides for a whole set of support for educational and scientific motivation. Independence of students in mastering the English language and the principle of development of their thinking activity. This method is based on the intellectual needs of students, and it encourages them to improve the mental activity of the language learner. The tasks of thinking tend to develop the following mechanisms of thought: the mechanism of awareness of events, evaluation of feedback signs and solutions perception, target definition mechanism, selection and combination mechanism.

In this methodology, great attention is paid to the development of freedom of thought, especially in the process of discussing a problem [7; 14]. Freedom is related to control. In communicative learning, strategies are often used that plan to replace control with self-control and mutual control.

Functional principle of teaching English.

According to this principle, each student should not only learn the language experimentally, but also be able to apply the acquired knowledge in the right place.

According to this principle, a number of functions of speech activity are studied in the process of interaction between people. The principle of functionalism, functions performed through language are a form of learning.

The principle of innovation in teaching English.

In communicative learning, the content and organizational forms of the lesson consist of innovations.

According to the principle of novelty, it is necessary to use exercises and texts that are considered new for students. In this principle, the relationship and mutual conditionality of the student community complement each other. Therefore, in order to continue the proposed system, it is advisable to preserve all the above principles and apply them in a comprehensive manner.

These are methodological principles that have a conceptual significance for the projective method. The principle of study, where students are required to rely on a system of grammatical rules, with which they work using tables.

The principle of accessibility is provided primarily by the processing of educational material during the organization of the training course, which considers a number of issues related to the projective method.

The principle of activity.

In the method of activity, the main place is occupied by the activity of the student. This method considers the high activity of the student in mastering language tools and the basis for obtaining knowledge and mastering science through the use of these language tools [8; 12].

The following methods of distance learning:

Material and technical conditions for the implementation of information and communication and distance learning technologies;

Content (content) of educational programs in specialties for electronic media;

In the presence of personnel trained for possible interaction of subjects of the educational process, educational organizations that have licenses for educational activities may be implemented.

Distance learning can be implemented using three main technologies:

– Network technology (autonomous network courses or virtual classrooms, schools using the Internet);

– Distance learning based on case technologies;

– Distance learning based on TV technologies. Organization of the educational process in the form of distance

The main tasks of organizing the educational process using distance learning technologies are:

1) personalization of training;

2) improving the efficiency (quality) of training;

3) provision of educational services for persons whose traditional form of education is unacceptable.

For the organization and proper functioning of the distance learning system in educational organizations, it is necessary to perform the following functions:

1) delivery of educational materials to students;

2) providing advice;

3) Organization of feedback with students;

4) control of students' knowledge.

In educational organizations (including schools):

– Educational Internet portal with pages containing educational, methodological and educational and administrative information for students;

– Various terminals: multimedia classes, electronic reading rooms;

– Educational content for CDs and DVDs (proprietary and / or purchased);

– Network educational multimedia content (proprietary and recoverable);

– Teaching, teaching, support and technical personnel who have received appropriate training;

– Multimedia laboratories for creating their own content (local and network);

– Network learning management systems (LMS);

– The presence of learning Content Management Systems (LCMS) is a necessary condition for organizing the educational process in distance learning.

Forms of distance learning: video lectures, television lectures; radio lectures; multimedia lectures; video conferences; teleconferences; independent work of students on electronic educational publications (electronic textbooks, multimedia training programs, simulators,

information and reference systems), virtual laboratory workshops (simulation models); computer testing systems; consultations via forums, chats and e-mail.

Consider the psychological foundations of teaching speaking. Speech in a foreign language is characterized by a rather complex psychological structure, depending on how exactly (passively or actively) the means of a foreign language are used. In the functional and dynamic terms, oral speech breaks down into the processes of listening and speaking[10; 94]. When listening, a person perceives those foreign language means with the help of which someone else's foreign language speech is formed. When speaking, the reverse process occurs – from thought to words. First, a person has thoughts, and then he implements these thoughts into words. In order for students to move directly from their thoughts to their immediate design, it is necessary to encourage them to talk about what they can say, meaning the students have already mastered or only previously explained, but not yet assimilated foreign language words and grammatical constructions.

The skills of fluent speaking in a foreign language should be developed only under the conditions and under the influence of genuine speech activity[15; 37]. The main psychological condition for the formation of speaking skills is the presence of an auditory image or representation of what should be said. Students often find it difficult to speak a foreign language, not because they have not formed an articulatory–motor skill, but because they do not know what and how to say, since they have a poor idea of what they should get.

Hence, first of all, it is necessary to ensure that the foreign language design of thoughts is present in the minds of students in the form of certain auditory representations[12; 21]. Since the latter can arise only as a result of the auditory perception of a foreign speech, then, before training students in speaking a foreign language, they must be well trained in listening to a foreign speech, hence the need to create a natural speech situation. When creating a natural speech situation, the student should feel as little as possible that he is engaged in learning activities. Analysis of the methodological literature shows that of the four types of speech activity: speaking, reading, listening and writing, listening accounts for the least amount of time spent in a foreign language lesson, although from the point of view of practical knowledge of a foreign language, listening occupies a position no less important than speaking[13; 18].

When selecting a text for listening, its linguistic features, content characteristics and compositional features are taken into account. When assessing the mental characteristics of a student, first of all, his speech hearing, attention and memory, the ability to speech guess and probabilistic forecasting, the level of development of internal speech are taken into account.

Learning to listen and develop skills involves the gradual formation of receptive auditory skills when working with phonetic, lexical and grammatical material, i.e. skills of recognition and understanding of words, phrases, grammatical design of LEs of different levels in phrases, sentences in coherent texts. Auditory skill – understanding a coherent text.

Most methodologists classify auditing exercises into preparatory and speech exercises. The preparatory ones are aimed at overcoming certain difficulties in listening and at the formation of its mechanisms[14; 45]. Speech is a controlled speech activity, since they provide listening practice based on a comprehensive overcoming of auditory difficulties, suggest semantic perception of a speech work in conditions approaching natural communication and the implementation of the communicative function of audio activity, are aimed at improving the process of semantic perception and attaining a certain level of understanding.

Speech exercises are often called listening exercises, which are performed at the level of a complete speech whole, i.e. expanded text:

- Listen and understand who or what is meant;
- Title listened;
- Break the audio text into semantic pieces;
- Write down the main content in the form of keywords;

- Transfer content in your native language.

The choice of one or another speech exercise depends on the type of listening (global, selective, detailed) [15; 237]. Summing up, it should be noted that in order to develop listening skills, it is necessary to use in the classroom authentic material corresponding to the level of students' language proficiency, relevant to the topics studied and vocabulary. The audiovisualization technique makes it possible to understand the content of authentic audiovisual materials. Through the development of listening skills, students achieve the following achievements:

- notes differences between similar sounds;
- learn to pay attention to keywords;
- "it's easy to understand and answer simple instructions.";
- will be able to find out the difference in content in the information;
- learns to recognize song lyrics correctly;
- understands the development of a simple conversation;
- "I'm sorry," I said, " but I don't know what you're talking about.";
- distinguishes the style of the text of the idal;
- can find the main idea, etc.

Thus, on the basis of the above, in order to form a stable skill of listening comprehension, it is necessary to identify difficulties in teaching listening, to look for ways to overcome them. It is very important for overcoming difficulties to correctly determine the required level of complexity of the text and the pace of presentation of the text by the teacher. To overcome the difficulties associated with understanding the speech of native speakers, it is necessary to listen to their speech from the beginning of training, gradually reducing the number of texts presented by the teacher. The more different announcers the student listens to, the easier it will be to adapt to the individual manner of speech.

References

1. Lasswell H.D. "The structure and function of communication in society"// The communication of Ideas, New York, 1948.
2. Бақытов А., Жұманова Р. Шетелдік оқу–әдістемелік құралдардың тиімділігі // Мектептегі шет тілі. – 2011. – №4. – 23–25–б.
3. Вайсбурд М.Л. Сөйлеу дағдыларына қойылатын талаптар / М.Л. Вайсбурд. – 2013. – 23 б.
4. How Can I Improve My Students' Speaking Skills? [Электронный ресурс]. URL: http://www.researchgate.net/post/How_can_I_improve_my_students_speaking_skills (дата обращения: 05.06.2014).
5. Верещагина, В.А. Сегіз жылдық мектеп оқушыларына диалогтік сөйлеуді үйрету / В.А. Верещагин. – Мәскеу: [ә. және.], 1969. – 16 б.
6. Галькова, Н.Д. Шеттілін оқытудың теориясы: лингводидактика және әдістеме / Н.Д. Галькова. – М.: Баспа. «Академия» орталығы, 2004. – 336 б.
7. Браун, Дж. Д. Екінші тілді үйренудегі зерттеулерді түсіру: Статистика және зерттеу дизайны бойынша мұғалімнің нұсқаулығы / Дж. Д. Браун. – Кембридж университетінің баспасы, 1988. – 240 б.
8. Кравченко А.В. Язык и восприятие // Когнитивные аспекты языковой категоризации, – Иркутск, 1996, с 34–41.
9. Хуторской А.В. «Учебник как средство самореализации ученика и учителя» М., РАО, 2004– С.236–240
10. Berry J.W. "Cross cultural psychology: research and applications" New York, Cambridge
11. Ван Дейк Т.А. «Язык. Познание. Коммуникация» Благовещенск: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с.
12. Кубрякова Е.С. «Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира» Рос. академия наук. Ин–т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура)
13. Маркова А.К. Формирование мотивации учения. Книга для учителя. М.: Просвещение, 1990.
14. Елухина Н.В. Обучение аудированию в русле коммуникативно ориентированной методики // Иностранные языки в школе – 1989.

THE USE OF CREOLIZED TEXTS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE AT SECONDARY SCHOOL

Kraysvitnyaya A.V.

(M. Kozybayev NKU)

In the modern world, every day people deal with a great amount of information. That is why the amount of knowledge accumulated by humanity is increasing progressively. As a result, the storage and processing of data is an urgent need. Every day a person remembers certain new information for himself from educational institutions, the media, advertisements and other sources. Over time a person forgets some information, replacing it with a new one, but some information can be stored for a long time. Thus, the creolized text becomes one of the ways to improve the quality and volume of information memorization.

It is known that the term “creolized” was used for the first time by Yu.V. Knorozov who defined it as “the combination of images and text typical for most of the monuments of ancient civilizations both in America and the Old World” [1, p.239]. At the present time, illustrating texts can be come across everywhere. This term was introduced into practice by E.F. Tarasov and Yu.A. Sorokin. Also, to define texts with the same characteristics in linguistics, such terms as “illustrated”, “video-verbal”, “figurative-verbal”, “polysemiotic”, “multimedia”, “polycode” and others are used.

There are many different definitions of “text” in modern linguistics. For example, I.R. Galperin defines the text as a written message, objectified in the form of a written document, consisting of a series of statements united by different types of lexical, grammatical and logical connection, having a certain moral character, pragmatic attitude and, accordingly, literary processed” [2, p.18]. In turn, V.P. Belyanin, believed that the text is the main unit of communication, a way of storing and transmitting information, a form of existence of culture, a product of a certain historical era, a reflection of the mental life of an individual [3, p.64].

Creolization is combining the means of different semiotic systems in a complex that meets the condition of textuality. In linguistic literature, there are many designations, the authors of which try to use this term to point to the very essence of this type of text, namely “semiotically complicated”, “isoverb”, “composite”, or “non-traditional”.

A creolized text is a text that consists of two heterogeneous parts: verbal (linguistic/speech) and non-verbal (belonging to other sign systems than natural language). Comics, advertisements, posters, memes, posters belong to the types of creolized texts.

In creolized texts, the verbal and visual components are inseparable: they cannot exist without each other. In the absence of one of the components, the remaining component either stops transmitting information, or does so incompletely, or interprets it differently.

Creolized texts are present in almost all spheres of life, being both a means of communication and a bearer of the culture of a particular people, social group, etc. Creolized texts reflect the worldview, values, aesthetic ideals, the study of which together represents a socio-cultural aspect of learning a foreign language. The main components of the “classic” creolized text is the verbal component (verbal text, inscription/signature) and visual, iconic, non-verbal component, which can be represented by images/illustrations (photo, drawing, caricature, etc.), diagrams, symbolic images, tables, formulas, etc.

Creolized texts can be:

- texts with partial creolization;
- texts with full creolization.

In a text with partial creolization, the verbal part and the image act on equal terms. In such text, the image can be removed without compromising the understanding of the general meaning. The text component is the main binding and independent in relation to the non-verbal. Most often, text with partial creolization is found in newspaper, popular science and fiction texts. Fully creolized text is a fusion of verbal and non-verbal components.

The text depends on the image, which acts as a required element of the text. This type of creolized text is most often used in advertising, posters and scientific and technical texts, where it is simply impossible to do without an image and it is impossible to understand the information that the author himself wanted to convey to us.

The conditions of foreign language communication in the modern world, when a foreign language is a means of cognition, communication, obtaining and accumulating information, predetermined the need to master all types of speech activity:

- reading;
- listening;
- writing;
- speaking.

The main goal of teaching foreign languages is the formation and development of the communicative culture of students, teaching the practical mastery of foreign languages.

The communicative approach implies learning to communicate and build the ability for intercultural interaction, which, in turn, is the basis for the functioning of the Internet.

We wanted to offer several ways to use memes in the classroom:

1. Establishing rules in the lesson. Thanks to the memes, an English teacher can discuss the rules of conduct in the classroom, doing homework, measures for being late, missing, etc. in a friendly atmosphere. Students can be asked to create their own meme to demonstrate their understanding of these rules.

2. Introduction of a new topic. Teachers often introduce a new topic with pictures. Using memes will create interest.

3. Teacher can also offer students several pictures according to the topic of the lesson ask them to come up with a caption for the picture. In this way, students will practice using the new vocabulary from the creative side.

4. Follow up activity. After studying a topic, students can be asked to create memes related to the material being studied. Students will practise creative and critical thinking skills. In foreign language lessons, the task to compare two pictures is often used to develop speaking skills. To complete this activity in a positive way, teacher can suggest that students create a meme.

After doing some research, we have identified some sites that could help teachers in compiling creolized texts or simply searching for them.

As we said earlier, interesting tasks in the lesson increase the involvement of students, their motivation and the effectiveness of the lesson. It is very difficult to keep the attention of teenagers, and they are reluctant to do their homework, then it is time to try something unusual. We have selected a list of sites that can help the teacher in compiling interesting and involving assignments. A list of the following tools can be used to help teacher in preparation for the lesson. For example, the usual textbook dialogue with key phrases can be translated into a more entertaining comic book form. If gadgets and the Internet are available in a group lesson, then the task is performed in pairs. As homework, for example, to compose a digital dialogue between characters with key structures.

There are websites for creating creolized texts:

1. Witty comic [4]. The background and several characters, without animation, changing postures, facial expressions and additional objects can be chosen. Then it is necessary to type

text into the Speech Balloon and the comic is ready. And even though, for the students it might be boring, but for the benefits of teacher, it will save him/her some time for preparing.

2. Storyboard [5]. It is also an easy program to use. Designed to create comics without animation and voice acting. A large selection of locations and characters, but its advantage over the previous program is that postures and facial expressions can be changed.

3. Vyond [6]. More advanced program. In this application, it is possible to voice the speeches of characters, both by the teacher or students, and by the speech-to-text function, when you select a voice for automatic voice acting. Large selection of characters, scenes, their movements, animations, props.

Task to create “animated” dialogue can be very enjoyable.

We would like to offer an example for the use of creolized texts in the form of exercises:

1) Writing and Speaking task

Using the template, compose your own comic by writing the words in the speech bubbles. Then present your work to your partner.

We offered the students a mini-comic in which the lines were missing. The students had to fill in the speech bubbles. This way each student got his own story. Later the student had to write his full story based on the previously invented comic. The final step was to retell his/her story to the partner using the comic. Thus, having a picture (approximate situation) in front of his/her eyes, it was easier for the student to tell a story based on the vocabulary studied. After he/she filled out speech bubbles, writing a full-fledged story takes very little time. And also, thanks to the comic with completed speech bubbles, it is much easier for the student to retell the story.

2) Listening and speaking task.

Pre-listening task. At the beginning, we showed the students a picture-meme. And we asked the children to think about it, about what it means. After that, we asked each student to think about the words that come to their mind and are associated with this picture. After that, we made a cluster. Thus, before listening, the students remembered the vocabulary related to the topic of the lesson, there were also

words, the translation of which the students did not know, so they were given a translation.

So due to the fact that they remembered 50–60% of the vocabulary related to the topic of the lesson, it was much easier for them to understand the text when listening.

While-listening task. When listening to the text, the students had to fill in the missing words in the sentences.

Post-listening task. The students had to create their own comics, telling about some kind of life experience, about the loss of something valuable and present it in pairs. To do this, we used the online site “Storyboard That: The World's Best Free Online Storyboard Creator” [5]. The students approached the task with great enthusiasm and everyone was able not only to

consolidate the knowledge gained in the lesson, but also to express themselves from the creative side.

In conclusion, it should be noted that the creolized text did not attract special and general attention of linguists for a long time, the traditionally narrow approach to this concept led to the fact that the analysis of creolized texts was reduced to individual observations of the use of images in publishing, advertising, and the media.

It should also be said that a creolized text is a text consisting of two parts: verbal (linguistic/speech) and non-verbal (belonging to other sign systems).

The world of creolized texts is diverse and rich: it includes advertising and fiction, movies and school textbooks, comics and newspaper articles. The creolized text accompanies modern man everywhere, penetrates into all spheres of life. Thus, the characteristics of the possibilities of using creolized texts at school and their implementation in the process of teaching a foreign language in order to improve linguo-sociocultural competence and increase information and communicative culture are necessary and relevant in modern language education. The teacher can use creolized texts at various stages of the lesson. They can be applied in the basis of listening, reading, writing and speaking. These texts can also be widely used in teaching grammar and vocabulary.

References

1. Кнорозов Ю.В. Письменность индейцев майя. М.; Л., 1963. С. 239.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 2008. С. 18.
3. Белянин В.П. «Психологическая» классификация текстов». М., 2003. С. 64.
4. <http://www.wittycomics.com/>
5. <https://www.storyboardthat.com/>
6. <https://www.vyond.com/>

UDC 18–13

DEVELOPMENT OF THE LINGUISTIC PERSONALITY OF A RUSSIAN PHILOLOGIST AND HIS COMMUNICATIVE COMPETENCIES THROUGH THE SCAFFOLDING METHODOLOGY

Kylyshpaeva S.H., Onalbayeva A.T., Bergman A.
(*Kazakh National Women's Teachers Training University*)

Professional competencies play a key role in the development of the linguistic personality of a Russian philologist and his communicative competencies. The scaffolding technique can be used for socialization, internationalization of philologists, for the development of sociability as a significant and truly valuable ability for verbal communication and behavior.

So, it is relevant at this point in time to consider the concept of a linguistic personality.

The Russian philologist as a linguistic personality appears to us in two senses:

1. As a native speaker who has his own picture of the world, at the same time, communicative competence is very important here, because it is necessary to share opinions, impressions, and use language in communication.

2. The linguistic ability of a Russian philologist is also meant, taking into account the relationship of the system representation of the language with the functional analysis of various texts that are intended for philological analysis.

In the structure of the linguistic personality of a Russian philologist, we can distinguish, respectively, specific three levels:

1. verbal-semantic, which in fact implies a confident command of the language;

2. cognitive (ideas and ideas about people, some considerations and thoughts related to people, events, literary sources, and so on);

3. pragmatic (including the need to take into account pragmatics in terms of communication).

Russian philologists constantly work with texts, communicate with other people, that is, both the linguistic personality and the communicative competencies of a Russian philologist as a person are important.

The role of the so-called "human factor" in philology (and in other disciplines related to languages, linguistics) is high. Language personality is a complex and important concept. Russian philologists should be aimed at adequate interaction with other subjects, with other people.

A competent philologist is able to build communication competently, taking into account his language map of the world, taking into account cultural and historical layers, and so on. Communicative competence involves understanding how and why the communication situation is built. The development of a linguistic personality is closely connected with the concept of communicative competence.

In other words, communicative competence is the correct speech behavior, it is also one of the components of a linguistic personality (the other two components are linguistic and cultural competence). Communicative competence is an important component of effective communication and represents the ability to competently build speech behavior.

Communicative competence is the ability of a Russian philologist to communicate acquired in the course of social interaction. It involves interaction with other people, with objects of the surrounding world and its information flows; the ability to perform various social roles in a group and a team [1].

From a pragmatic point of view, the scaffolding technique has proven itself well, since mentoring, transfer of experience in communication (and within the framework of communicative competence) is practically justified and expedient.

The ability to perform specific speech actions using the scaffolding technique (including in the process of communication) and forms an idea of what a linguistic personality really is. If we approach the question from a slightly different angle, it can be noted that a linguistic personality is understood as a set of abilities and characteristics of a Russian philologist (as well as a specialist in general). These characteristics may include different parameters:

- different structure;
- one or another degree of complexity;
- depth;
- accuracy;
- diverse target orientation, different target settings [1].

For competence-oriented learning and for the development of the linguistic personality of a Russian philologist through the method of scaffolding the Russian language, the possibility of development, transition to a higher level is significant. Philology specialists must constantly grow and develop, form a number of value ideas. Language is both a means of communication and a tool that helps to understand the level of personal development. A Russian philologist as a native speaker can manifest himself in different ways and really in many ways in personal terms.

As for the language abilities that are important for the development of personality, it is necessary to take into account such properties as:

- versatility;
- cognitive component;
- dynamism;
- content.

Scaffolding is a technique that helps to gradually form the independence of Russian philologists.

Translated from English, the word "scaffolding" means "scaffolding". In English-language educational media and literature, this term refers to a process in which a student solves a problem with the support of a teacher or another more experienced person. At the same time, the task is so difficult that the student will definitely not cope alone, but with the support it turns out to be within his strength [3].

This support is designated by the metaphor of "scaffolding", or "props". The better a student masters a new skill or knowledge, the less he needs these "props", and in the end the teacher or mentor, a knowledgeable and experienced person, removes them [2]. It is these props that best reflect the metaphor of "scaffolding" in training. Without them, the arch will not hold until it is fully completed [2]

If the teacher wants the students to understand the article and remember the main theses, then, following the logic of scaffolding, before setting the essay writing, he will review the material together with the students and explain the key terms. It is even better to break the text into parts and read each of them in class, discussing collectively (which is also useful for the development of communicative competencies) [1].

The theory of scaffolding in learning was first formulated in 1976 by American psychologists Jerome Bruner, David Wood and Gail Ross in the work "The role of tutoring in problem solving". The process of scaffolding consists for the most part in adult control of those elements of the task that initially go beyond the capabilities of the student, thus allowing him to concentrate only on those components that he can do.

It is worth noting that initially it was not about a teacher, but simply about a more experienced adult – a tutor, mentor. Nevertheless, the principles described by Bruner and his colleagues soon began to be considered universal, and already in 1979, the first scientific work appeared in which the main participants in the interaction within the framework of scaffolding were no longer a child and an adult, but a student and a teacher.

To develop the linguistic personality of a Russian philologist and his communicative competencies, it is necessary to take into account the principles of scaffolding in order to know and understand exactly what needs to be done:

1. To attract attention. First of all, the teacher should interest the student and make him ready to follow the rules to complete the task.

2. Restrict freedom of action. The teacher should simplify the task by reducing the number of actions necessary to solve it. The teacher takes on all the "extra" actions, and the student allows you to focus on one or several steps – the main ones.

3. Keep your attention on the goal. Since people tend to be distracted, the goal should be kept in mind by the Russian philologist himself.

It is also worth considering that students tend to repeat previous successes. Instead of taking on a new, slightly more complex task, they can strive for simpler, habitual actions. Therefore, a teacher, mentor, someone more experienced and competent should motivate you to take a new step.

4. Emphasize important details. The teacher should draw the student's attention to the significant details of the task. This way the student will be able to notice discrepancies between how he performs the task and its correct solution.

5. Avoid frustration. Working on tasks with an escort should be more comfortable than without it. At the same time, it is necessary to take into account the risk that the student will become too dependent on the teacher.

6. Demonstrate solutions. The teacher must show the solution of the problem so that the student understands what is expected of him. The teacher may also ask the student to explain how he sees the solution and try to implement it. Then the teacher can repeat the solution that

the student demonstrated, but in a more perfect form. After that, it will be the turn to repeat the steps [2].

In 1983, Arthur Appleby and Judith Langer supplemented these principles with five criteria for scaffolding:

- Purposefulness: the task should have a clear goal, to achieve which the actions of the student will be directed.
- Matching capabilities: the task should be difficult enough to solve independently, but succumb to the efforts of the student with the assistance of the teacher.
- Structuring: the task should be organized in such a way as to promote the natural flow of thoughts of the student, pushing him to the right decision.
- Cooperation: the student should perceive the teacher not as an appraising supervisor, but as a colleague.
- Internalization: as knowledge and skills are assimilated by the learner, external "props" should be gradually removed [1].

Thus, scaffolding is a temporary support that should gradually come to naught. Responsibility for the task is first divided between the subjects, and then completely passes to the one who is being mentored. For the development of the linguistic personality of a Russian philologist and his communicative competencies, scaffolding can be simply irreplaceable. In general, the idea of mentoring can have an applied meaning for Russian studies, linguistics, and for a variety of fields.

In this context, it is also possible to provide evidence of the effectiveness of the technique. A 2000 study, in which, however, only one person participated, showed that scaffolding can be useful when teaching a new language. The six-year-old participant of the experiment, who spoke Farsi, studied English.

First, he was taught individual words and phrases, then asked closed-ended questions, and then questions requiring more meaningful answers. This gradual increase in complexity helped the child to improve his language skills without unnecessary stress and frustration. Finally, applying the principles of scaffolding, students should not be perceived as passive performers of teaching instructions. This also contradicts Vygotsky's idea of a zone of proximal development, according to which a student is primarily an independent researcher [1].

British teacher Saul McLeod, with reference to researcher Debbie Silver, gives the following recommendations:

- Evaluate the current level of knowledge and skills of students related to the topic of the lesson.
- Link the content of the lesson with what students already understand and know how to do.
- Break down tasks into smaller and easily doable elements and comment on the execution of these subtasks.
- Use hints [3].

The authors of the textbook "Teaching Methods, Strategies and Technologies that meet the needs of all Learners" (the original name in English is Instructional Methods, Strategies and Technologies to Meet the Needs of All Learners) supplement this list with a description of the main methods of scaffolding, referring to the work of education researchers Kathleen Hogan and Michael Pressley [3]. So, the first step in using scaffolding is modeling, that is, demonstrating behavior that shows how a person should feel, think or act in the proposed situation."

An example of modeling can be the technique of "thinking aloud" (in English – think-aloud): the teacher does the task and voices his thoughts related to this work. For example, a teacher can "think out loud" while breaking a new word into parts so that it becomes easier for them to read it. Equally important are explanations about what is being studied, why, when and

how to use it. At the beginning, explanations should be detailed and often repeated. But as the student progresses, they may become less verbose and contain only basic hints.

References

1. Dryangina E.A. The linguistic personality of the teacher in the representation of teachers–philologists / E.A. Dryangina // Technological education in the "School–college–university" system: traditions and innovations: Collection of abstracts and reports of the regional scientific and practical conference, Voronezh, April 26, 2017. – Voronezh: State Budgetary Professional Educational Institution of the Voronezh Region "Voronezh State Industrial and Humanitarian College", 2017. – pp. 98–99.
2. Kakimova M.E. The role of methodological support (scaffolding) in subject–language learning: visualization of learning through a system–functional multimodal approach / M.E. Kakimova, E.V. Sabieva, G.Zh. Ensegenova // Bulletin of the Kazakh National Women's Pedagogical University. – 2021. – No. 1. – pp. 136–145.
3. Kulamikhina I.V. On the question of the essence of educational scaffolding / I.V. Kulamikhina, E.A. Abrosimova // Topical issues of linguistic training in the context of the transformation of higher education: materials of the scientific and practical conference dedicated to the 90th anniversary of the Department of Foreign Languages, Omsk, May 20, 2021. – Omsk: Omsk State Agrarian University named after P.A. Stolypin, 2021. – pp. 9–12.

UDC 81–13

THE INFLUENCE OF T. DREISER’S LITERARY WORKS ON THE DEVELOPMENT OF WRITTEN EXPRESSIVENESS

Lyamtseva E, Kurmanova M.E.

(M. Kozybayev NKU)

In many cases, high school students face difficulties in writing process. Writing is one of the most rewarding yet one of the most challenging skills for English language learners, especially when it comes to liveliness and expressiveness of speech. It includes a huge range of skills and abilities that the student must interact with. B.A. Zhetpisbayeva state: “Writing is such a difficult skill to master, students often experience a lack of motivation, which is a notable characteristic of some second language learners” [1, p.2]. In addition to the lack of motivation, students realize the versatility and complexity of this work. Also according to B.A Zhetpisbayeva: “Writing is an accuracy focused activity as well as an act of communication where one can practice their skills of using grammar, vocabulary and also put their ideas together in a coherent standarts. Through writing, students can express themselves. Writing involves processing, editing, and while writing, there is more time available to the students for thinking and accessing familiar language” [1, p.1]. In other words, this process covers many skills and abilities that students must show in their work.

The expressiveness of written speech is understood as such features of its structure that make it possible to enhance the impression of what is written, to arouse and maintain the attention and interest of the addressee, to influence not only his mind, but also feelings, imagination. Much attention is paid to the impact on sensations, emotions and perception of a person when reading a text. One of the main conditions for the expressiveness of speech can be singled out – the independence of thinking of the author of the speech, which implies a deep and comprehensive knowledge and understanding of the subject of the message. Knowledge obtained from any sources or personal experience must be mastered, processed and carefully analyzed. This gives the writer confidence in what he puts on paper, makes his speech convincing. If the author does not properly think over the content of his text, does not comprehend the problems and theses that he will convey to people, this will lead to the fact that his thinking cannot become independent, and his speech cannot be expressive.

Many well-known researchers and scientists spoke about the importance of using fiction and literature in a whole. For example, in some works you can see the term “living word”, which replaces the main essence of the word “expressiveness of speech”. The term “living word” is also used by Russian writers and teachers: E.I. Tikheeva, E.A. Flerina, S.Ya. Marshak. So, S.Ya. Marshak wrote: “The living word is rich and generous. It has many shades, while the word-term has only one single meaning and no shades” [2]. Due to the wealth of means of expression and the many stylistic devices in the works, that we read, they are perceived so vividly and dramatically. The reader builds a whole chain of images and reproduces in his head a number of pictures that makes feel the creation completely.

In addition to previous scientist, E.A. Flerina also uses another term – “artistic word” – to characterize the emotionality and expressiveness of speech on the basis of fiction, the use of which is the main a means of developing the artistic speech of school children. From her point of view, it is not only that reading literature enriches the student’s vocabulary and helps him learn grammar rules language, its structure. Artistic works activate the imagination and perception of children, make them reproduce images and events in their heads, see imaginary objects and phenomena [3].

Only literature forces a person to be in the role of a speaker, which was noticed by M.M. Bakhtin: “The main feature of literature is that language is not only a means of communication and expression-images, but also an object of the image. The scientist believed that “literature is not just the use of language, but its artistic knowledge” and also “the main problem of its study” is “the problem of the relationship between depicting and depicted speech” [4]. The development of written expression is one of the main tasks of comprehensive education within the school. In order to solve it, it is necessary to create a unified system of continuous education, develop a system of comprehensive measures that ensure the consistent literary development of schoolchildren, the formation of the artistic aspect of their speech. No less important is the creation of prerequisites for independent artistic activity of students, which develops on the basis of the works of fiction mastered by them. Thus, pedagogical practice has proved that for the full development of the liveliness of written speech among students, it is required to form in them the skills of understanding the ideological and emotional basis of a literary work and its verbal and artistic images.

The development of expressive speech is one of the main tasks of training inschool. It should include the following types of work:

1. familiarization with various genres of fiction;
2. development of expressiveness and imagery of speech;
3. retelling and storytelling;
4. tasks for the presentation of their thoughts or written analysis of works;
5. writing essays, stories, letters.

In the process of this work, students need to develop the following artistic and speech skills:

- the ability to listen to works of art, emotionally respond to them;
- the ability to perceive the content of the work in unity with the form, to understand functional connection between them, motivatedly evaluate, understand the genre diversity of works, features of visual and expressive means;
- the ability to present works on paper emotionally, logically, consistently, appropriately using figurative means and stylistic devices appropriately, in a particular genre, expressively perform the work.

In this article, we take into consideration a specific writer –Theodore Dreiser. Theodore Dreiser made a significant contribution to the development of American literature, expanding the horizons of realistic art and giving readers objectively strong and incredible stories written in no less incredible language. His works are full of philosophy and reflections on every vital

topics. The famous American critic and publicist Henry Mencken wrote: “He was a great artist, no other American of his generation left such a strong and beautiful mark on our national literature...”

He was a man of great originality, deep responsiveness and unshakable courage.” Why is the significance of his literature revealed in this work? The works of this writer have a huge number of stylistic devices and expressive means that make the writing language alive. In each of his works, it can be noticed the great work done by the author, in order to give a person reading a book a baggage of knowledge of stylistic means, such as: metaphor, epithet, oxymoron, irony, pun and much more. Therefore, his works have a strong emotional coloring, expressiveness, which is necessary for solving the problem of the development of written expressiveness.

As for the introduction of his works into the educational process, we can single out several stages. The main work on the artistic and speech development of senior classes based on the works of T. Dreiser includes three stages:

Stage I – *a cycle of classes to familiarize schoolchildren with a variety of the writer’s works.* The main objectives:

- introduce children to highly artistic literature, form a stock of artistic impressions in them;
- continue to cultivate respect and love for the book, fiction;
- to develop poetic hearing (the ability to capture sonority, musicality, rhythm of poetic speech), intonational expressiveness of speech, the ability to feel an artistic image;
- encourage children to emotionally and expressively convey the content of works on paper.

In addition to solving general problems, each lesson sets specific goals related to the theme of the work. Thematic lesson planning has been developed, containing a list of basic and additional literary works recommended for reading. Much attention should be paid to the preliminary acquaintance of children with the content of the work. This approach is necessary so as not to take up most of the time classes, and spend it on a dialogue with students, getting to know the author’s style of the writer and his techniques, and analyzing the text for the presence of linguistic expressive means in it.

Stage II – *a cycle of integrated classes to increase the effectiveness of the development of written expression, the purpose of which is to help students express their impressions of works of fiction through writing.*

The objectives of the second stage:

- to increase the effectiveness of the development of written expressiveness in high school students;
- arouse interest in creativity, the ability to express one’s thoughts competently and consistently on paper;
- to form the ability to use the accumulated literary experience for action in a certain situation.

To implement the tasks set, a long-term plan of integrated classes has been developed. It included well-known works of the writer, the subject matter of which is close in content and is logically interconnected with the first cycle of classes. Integrated classes are held once a month in three areas: reading a work, its analysis, writing works essay or short story. The methodology for conducting such classes is two-stage: at first, children were provided with a full perception of works of fiction (reading, analysis, etc.). d) and then representations are formed on the basis of these perceptions. Such integrated classes make it possible to use many interesting and effective methods of teaching students in various combinations. For example, in a lesson after reading a story, they can independently write out important points, language means (metaphors, epithets), and then use them in writing their own works. In the process of these classes, students

learn to understand the features of figurative and expressive means in a work; they contribute to deep penetration into the meaning of the word, help the formation of expressive written speech, its development and enrichment.

Stage III – *literary performances of students with their works based on the works of T. Dreiser or presentation of the work directly to the teacher.* Its objectives:

- understanding the meaning of a literary work;
- the ability to see the originality of the depicted reality;
- maintaining interest in writing;
- fixing the linguistic features of literary works.

Literary performances are held after full work with the works of T. Dreiser and complete the cycle of classes on the development of written expressiveness of schoolchildren. At such speeches, an atmosphere of mutual understanding, commonwealth, joint creativity. The desire to listen for each other, to notice the peculiarities of other people's writing and to analyze their own work. Study of the problem of the formation of writing activity students testifies that the jointly divided activity of the teacher and the child in the classroom should be aimed at teaching schoolchildren and special knowledge necessary for the development of their skills and abilities of perception, reproduction and, most importantly, expressive written verbal creativity.

In the process of integrated classes, schoolchildren become familiar with highly artistic literature, they form a stock of artistic impressions, develop writing skills, awaken interest in creativity, the ability to express their feelings and thoughts in essays and essays, develops fantasy and imagination. Thus, it can be concluded that the influence of works of fiction on the written expressiveness of students is extremely significant and working with them objectively helps to improve this skill. The works of T. Dreiser are enriched with indispensable stylistic devices that make students' written speech literate and emotional.

References

1. Zhetpisbayeva B.A., Beiysenbayeva B.A. Classroom activities for developing students writing skills, 2014–6p
2. Marshak S.Ya. Education with a word. – M.: Writer's union, 1964.
3. Flerina E.A. Aesthetic education in kindergarten. – M.: Ed. APN RSFSR, 1961.
4. Bakhtin M.M. Questions of literature and aesthetics. – M., 1975.
5. Bunn M. How to read like a writer. In C. Lowe & P. Zemliansky (Eds.), Writing spaces: readings on writing, Volume 2 (p. 71–86). Anderson, SC: Parlor. – 2011

UDC 371.035.6

CREATING PATRIOTISM THROUGH THE "DIALOGUE OF CULTURES" IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Mukhametzhanova A.S.

(Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan, Petropavlovsk)

Today, patriotism is the moral support of the stability of each state and acts as a significant internal mobilizing source of community development, an initiative civic position of the individual.

Patriotic education is a non-reasoned fragment of the entire life of the state society, its social and state institutions, in particular the family, the school.

Every teacher, as a true patriot, should be able to correctly use the educational potential of his subject.

The process of teaching foreign languages is a process of personal development of students, as well as the development of their social qualities. The study of foreign languages that reveal the history, culture of the countries of the studied language, traditions and customs of the peoples of these countries contributes to the formation of a culture of interethnic communication.

A foreign language as an interdisciplinary academic discipline has effective resources for students to join the world culture and thus contributes to an excellent understanding of their personal culture.

Teaching foreign language culture is used as a means of ideological, political, moral, ethical, labor, international and patriotic education. All of the above refers to the educational aspect.

A foreign language can be considered as an effective condition for the education of patriotism and the development of the qualities of a patriot's personality. Patriotic education of students by means of a foreign language is a complex and lengthy process, a conscious process, because only in this case the necessary emotional contact arises [1].

Mastering any foreign language means joining another culture, having the same socio-cultural content, and in this concept, teaching a foreign language is analyzed as a dialogue of cultures: one's own and a foreign language.

Teaching English in the context of a dialogue of cultures contributes to the patriotic education of a person, his comprehension of universal values, understanding and acceptance of the cultural heritage of his people and the peoples of other countries, ready to carry out intercultural communication, including the means of the English language.

Real intercultural communication is implemented with the greatest completeness and effectiveness in the case when a significant place is given to native culture [2, p. 174].

If foreign language culture prevails in the process of learning and teaching a foreign language, this may be one of the disadvantages for foreign language learners. The reason is that students can inevitably turn out to be uninteresting interlocutors for possible foreign partners. In order to have a conversation on an equal footing, a person must know the culture, history, traditions and customs of his country and his small homeland.

A conversation between two different cultures may be impossible if one of the partners is unable to tell about his native land, its history, sights, about the life and everyday life of people.

Teaching English gives the teacher a huge range of opportunities for the education of citizenship and patriotism. Also, the communicative orientation of the subject will contribute well to this [3, p. 123].

By means of a foreign language familiarization with the essence of English-speaking countries, we begin to assimilate the state symbols, history, geography, culture of our country and the republic.

Folk culture, which includes traditions, customs, rituals, folklore, etc., is perceived as an anachronism for most of the younger generation. At the same time, it is ethnic culture that is the main component of socio-cultural continuity. As a result, without ethno-cultural self-identification, it is unimaginable to form and develop deep positive feelings among young people for the history, traditions of their people and, ultimately, true love for their Homeland [4, p. 205].

The development of the student's personality through the realization of the educational potential of a foreign language is aimed at achieving the following goals:

- creating the need for students to learn foreign languages and assimilate them as a means of communication, cognition, self-realization and social adaptation in a multicultural, multiethnic world in the position of globalization on the principle of understanding the

importance of learning foreign languages and native language as a means of communication and cognition in the modern world;

- formation of the general cultural and ethnic identity of the individual as components of the civil identity of the individual; education of the qualities of a citizen, a patriot; development of national consciousness, striving for mutual understanding between people of different communities, tolerant attitude to the phenomena of another culture; better awareness of their own culture;

- development of the desire to master the basics of world culture by means of a foreign language [5].

The subject "foreign language" is already rooted in the dialogue of cultures by its content. However, we cannot say what all this may lead to in the end. Everything can end either in war or peace. I would like to say that this largely depends on the upbringing of the people themselves.

Among a large number of academic disciplines, the subject "foreign language" occupies a not unimportant position. And his individuality and irreducibility are contained in the fact that in the course of his study, students acquire not knowledge of the basics of science, but form the skills and abilities to use a foreign language as a means of communication, a means of obtaining progressive and useful information.

Teaching foreign languages gives the teacher a great resource for the education of citizenship, patriotism, legal culture, high moral qualities of the individual. The communicative orientation of this subject, its appeal to the study of everyday life, customs, traditions and, above all, the language of another people contributes to all this [6].

Mastering foreign culture with the help of language becomes feasible only on the configured national-cultural base of the native language. All knowledge acquired with the help of a foreign language will be understood only through the prism of knowledge formed as part of the process of mastering one's own culture.

Education of patriotism is an oriented process of joining students in various types of academic and extracurricular work, interrelated in its content with the development of patriotic feelings, encouraging their activity to develop these ethical properties.

The project methodology of teaching foreign languages provides a good chance for students to generate such a type of universal values as a respectful and tolerant attitude to foreign culture and a more detailed awareness of their native culture.

Acquaintance with the culture of the country of the language being studied occurs by comparing and constantly evaluating the knowledge and concepts previously available with the newly acquired ones, with knowledge and concepts about their country, about themselves. This is facilitated by such tasks as "In Your Culture" and "All About Me".

As a consequence of these tasks, a specific dialogue of cultures takes place. Comparing countries, students focus on common and specific points that contribute to unification, rapprochement, development of understanding and good attitude towards the country, its people and, of course, traditions [7]. To achieve these goals, the most diverse forms and techniques of academic and extracurricular work are used in foreign language lessons. Students can take part in modeling and solving problem situations, quizzes, crossword puzzles, writing messages and reports, excursions to historical sites, work with printed materials, hold "round tables".

The cognitive aspect of these classes is to increase the amount of knowledge about the peculiarities of the culture of their native country, to get acquainted with the sights; the educational aspect is awareness of the concept of "Homeland", "small Homeland", a deeper awareness of their culture. Teaching foreign languages, taking into account national and cultural specifics, supports the dialogue of cultures not only at the international level.

Modern life is simply impossible without knowledge of a foreign language, foreign language culture. A true understanding of someone else's culture is possible only with a

sufficiently deep knowledge of the history and culture of their country, their region, their homeland [8, p. 54].

More significant potentiality for the composition of patriotic values among students in the process of learning a foreign language is dominated by work with text. The text includes a moral problem that confronts the pupil with the need for her insight and ethical choice. Texts from artistic productions contain precious educational potential or reserve. They add moral consciousness and lead a person into the world of truly human emotions. Thus, artistic productions favor the upbringing of comprehensively developed, highly cultured people who are inseparably characterized by humanity, independence of reasoning, principled approach to the phenomena of life and their own actions.

The concept of a dialogue of cultures has become extremely fashionable in modern reality, and in a variety of fields of knowledge – in cultural studies, in art studies, in literary studies, in linguistics, or to be more precise, in some of its sections that are related to the problem of "language and culture", and also in pedagogy.

If a few years ago this phrase was used with caution in speech, now we can say that the dialogue of cultures has become a reality. Socio-cultural orientation, which promotes the inclusion of students in the dialogue of cultures, is one of the important priorities in modern society [9, p. 189]. The activity of the teacher during this learning process should include the possession of active teaching methods, the use of the principles of the humanistic approach in the pedagogical process: immediate application of the acquired knowledge; informal psychological climate in learning based on mutual respect and joint work; planning of the educational process and formation of learning goals together with students; application of technology for finding new knowledge based on experience; joint identification of new educational needs, joint assessment of support programs [10, p. 103].

The final goal in my work as a foreign language teacher is not only to teach students knowledge, but also to organize skills and abilities, to educate their worldview, a sense of patriotism and national pride. The principle of teaching in the focus of the dialogue of cultures forms the rules of assimilation of the culture of the countries of the studied language with a basis for world culture and the revision of national culture. It follows from this that mastering the dexterity of intercultural communication allows not only to amortize, but also to provide, share precious historical and cultural experience of generations, nationalities and countries.

That's what a patriot should be capable of, having a foreign language – to carry the cultural and historical heritage of his country.

References

1. Bim I.L. Some actual problems of modern foreign language teaching // Foreign languages at school. 2001. №4.
2. Galskova N.D. Modern methods of teaching foreign languages: A teacher's manual. 3rd ed. M.: ARKTI, 2004. 192 pg.
3. Shakirova T.I. Patriotism and its education in the process of teaching a foreign language in a university. International scientific and practical seminar: collection: O.B. Yarova, Ya. Glazkova. – Berdyansk: Tkachuk O.V., 2011. – 142 pg.
4. Lebedeva N.I., Tatarko A.N. Tolerance in intercultural dialogue. – M., 2005 – 372 pg.
5. Bespyatova N.K., Yakovlev D.E. Military – patriotic education of children and adolescents. – M., "Iris", 2006
6. Polat E.S. The method of projects in foreign language lessons. // Foreign languages at school. 2000, №2, 3
7. Krypton N.S. Education of patriotism among university students in the process of intercultural communication // Education of citizenship and patriotism of student youth in the conditions of renewed Russia: collection of articles of the regional practical conference. Magnitogorsk, 2005.
8. Shakirova T.I. Modern interpretation of the concept of "patriotism" and its content. Scientific works of Kaluga State Pedagogical University named after K.E. Tsiolkovsky. – Kaluga, 2010. – 104 pg.
9. Ter-Minasova S.G. Language and intercultural communication / 3rd edition. – Moscow: Publishing House of Moscow State University, 2008. – 352 pg.
10. Passov E.I. Program-concept of communicative foreign language education "Development of individuality in the dialogue of cultures". – M.: Enlightenment, 2000. – 161 pg.

THE CHARACTERISTIC FEATURES OF THE EMOTIVE–EVALUATIVE LEXIS

Mustafina G.K.
(*M. Kozybayev NKU*)

Introduction

In order to master any foreign language, one needs to consider all the aspects of it, including different layers and types of lexis that language has. During the process of cognition, when we are getting new information, just like while learning a new language, we assess the obtained data in a certain way. Afterwards, we transfer our mental assessment into the verbal one, and that's when the necessity to use the evaluative vocabulary appears. This article is aimed on studying the phenomenon of emotive–evaluative lexis, which includes different types of classifications and views of various researchers on this issue.

Objectives of this articles are the following: to define the notion of emotionality and emotiveness in the frame of linguistics; to study classifications given by different authors and the criteria of the suggested classifications; to outline common features and differences in the characteristics of various authors. The scientific novelty is explained by the lack of researches on the matter of emotive–evaluative lexis and the necessity of it, since the studies of this kind of vocabulary is essential while learning the English language in general.

Methods of research

During the production of this article the common methods of research were implemented, such as the analysis of relevant sources and synthesis of the information on the topic. Moreover, there were some analogies drawn in this work.

Results of research

Indeed, emotions and evaluation represent an integral part of the language that enrich our speech and make it more saturated and fuller. In other words, they add more expressiveness to it. According to V.I. Shakhovsky, emotionality and emotiveness are usually considered to be different phenomena, since in the frame of linguistics the only notion that can be relevant us emotiveness. Emotiveness is a linguistic expression of the extralinguistic category of emotionality and is supposed to reflect the subjective attitude of the author towards the object [1].

There is even a classification of attitudes, suggested by foreign researchers R.E. Petty, L.R. Fabrigar and D.T. Wegener, who also support the theory of attitudes, it includes: emotionally based attitudes, where evaluations are based more on the feelings of a person towards the object and its properties, and cognitively–based attitudes, where evaluations are based more on a person's beliefs about the object and its properties [2].

Emotive–evaluative vocabulary can be determined as 'the relevant language that can lead to the creation of interpersonal relationships between the speaker and the targeted audiences [3], since it is that kind of vocabulary that expresses our attitude towards this or that phenomenon or object and causes a reciprocal reaction of another participant of the communication.

It would also be appropriate to mention that emotive–evaluative vocabulary has hidden mechanisms of manipulation on the audience [3]; it carries the personal view of the speaker/writer, who is initially intended to affect the addressee by using this kind of vocabulary,

depending on their own values and worldview. It leads us to thinking that the higher emotional–evaluative development of the person is, the more successfully they adapt to the society.

Different researchers determine the emotive–evaluative vocabulary differently. Some of them consider it to be the distinguished language with its own purpose and functions, while others believe the emotive–evaluative vocabulary to be just a group of stylistically marked words. Soviet linguist I.V. Arnold defines emotive–evaluative vocabulary as stylistically marked words which together with denotative meaning, indicating the subject of the speech, possess connotative meaning, which is comprised of emotional, expressive, stylistic and functional evaluation components [4].

Connotation is a part of the systemic lexical meaning of a word that reflects the emotional, evaluative attitude of people to the things indicated by the word. Connotation performs a special expressive function in language and speech. The structure of connotative meaning is quite sophisticated. Being researched by various scientists, it was divided into four components that differ from the ones mentioned above, they are: expressiveness, emotionality, evaluativeness and imagery. These components of connotation help us express our attitude towards this or other phenomenon and make a certain impact on other participants of the communication.

Such authors, as N.A. Lukyanova, L.A. Kisselyova, E.V. Kuznetsova, and others consider expressiveness, emotionality and evaluativeness being the only components of connotation [5]. And they define connotation, in its turn, as a coloring (emotional, evaluative, or stylistic) of a linguistic unit or occasional character. It is a secondary part of the meaning that is responsible for making the emotive–expressive impact, regarding that everything surrounding people causes a certain attitude of theirs, let it be positive, negative or neutral. E.V. Kuznetsova also states that the component of evaluativeness is closely related to the emotionality.

Thus, people themselves can be the subject of evaluation (*nerd, darling*), as well as it can be their behavior (*lazybones*), products of their activities (*trash, beauty*) and various social phenomena. The natural relation of both emotiveness and evaluativeness confirm their being a single connotative component. All the components of the connotation, which are emotionality, expressiveness, evaluativeness and imagery, have their own classifications, identified by the number of researchers. T.V. Markelova suggests functional, connotative and pragmatic evaluation. As for the emotionality, most authors agree that it can be either positive or negative [6]. And as M.D. Rocklage and R.H. Fazio state, more emotional reactions tend to be more extreme in their positivity or negativity [7].

According to the research of such authors as R.H. Tirigulova, O.V. Zakirova, E.R. Ibragimova and E.L. Pupysheva, there are words with positive and negative connotations, which have their own subgroups. Such of the category of words with positive connotation are the following [8]:

- 1) vocabulary with sublime–publicist coloring (*apotheosis, epochal, inspire*);
- 2) vocabulary with high–conversational coloring:
 - excitement showing lexis (*tremendous*);
 - lexis with a touch of piety (*dare*);
 - lexis with a touch of exaltation (*almighty*);
 - lexis with a touch of solemnity (*infant*).

As for the words with negative connotation, they have subcategories of words with pejoratively–publicist coloring (*notorious*) and words with general–speech disliking shade (*poser*).

Though words with positive connotation seem to have more subcategories, comparing to those with the negative one, some researchers claim that negative evaluations usually prevail over positive ones both in quantity and variety of expressive means [9].

T.V. Markelova divides the emotive–evaluative kind of vocabulary into three types, depending upon the method of implementing the estimation of lexical units [7]. There is

functional evaluation (has the evaluation sense of denotation presented – *bad, useful*); connotative or contextual evaluation (neutral lexical units that are present only in particular contexts: *transparent, Red–Brown – communist*); pragmatic evaluation (explained in the specificity of its denotation – *terrorism*).

There by, various authors and scientists all over the world have their own opinion on the definition of the emotive–evaluative lexis. First of all, there was observed a distinction between notions of ‘emotionality’ and ‘emotiveness’. The latter is considered to be more relevant for linguistic researches, being an expression of extralinguistic category of emotionality.

Emotive–evaluative lexis was studied to be the language leading to the creation of interpersonal relationships, that also has some hidden mechanisms of affecting the audience, as L.S. Polyakova, E.V. Suvorova and A.Y. Trutnev claim, and can reflect the attitude of the author or influence the one of the audience. In this way, there is a classification suggested by foreign researchers R.E. Petty, L.R. Fabrigar and D.T. Wegener, which includes emotionally–based attitudes and cognitively–based attitudes.

Other researchers, as I.V. Arnold, define the emotive–evaluative lexis from the point of view of its meaning. In this way, the emotive–evaluative lexis consists of stylistically marked words and expressions that possess connotative and denotative meaning. Connotative meaning has quite sophisticated and controversial structure. It's familiar that it has several components that can vary depending on the author. For instance, I.V. Arnold emphasizes emotional, expressive, stylistic and functional evaluation components, while some others define evaluation and imagery as two other independent components besides the emotiveness and expressiveness. And there are even such authors, who distinguish only three components of the connotation – emotional, evaluative and stylistic, they are Russian researchers N.A. Lukyanova, L.A. Kisselyova and E.V. Kuznetsova.

Evaluation and emotivity can also be classified as connotative components. R.H. Tirigulova, O.V. Zakirova, E.R. Ibragimova and E.L. Pupysheva suggest a classification based on the connotation of the lexis and its coloring. Connotation is mostly positive or negative. The lexis with positive connotation can be divided into the one with sublime–publicist coloring and the other with high–conversational coloring. As for the lexis with negative connotation, it can have pejoratively–publicist coloring and general–speech disliking shade.

T.V. Markelova suggest another three–type classification of the emotive–evaluative vocabulary. It is based on the method of how the estimation of words was implemented and includes functional evaluation, connotative or contextual evaluation and pragmatic evaluation.

Conclusion

Thus, although the issue of emotive–evaluative vocabulary represents an area for numerous researches, the level of the scientific knowledge about it still remains high nowadays. The variety of definitions and classifications distinguished by many researches only highlights the importance of the emotive–evaluative lexis for English language learners and speakers.

The linguodidactic aspect of this study possesses the greatest interest for linguists, since teaching the emotive–evaluative lexis of the English language lies in the basis of learning the language.

References

1. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико–семантической системе языка: [монография] / В.И. Шаховский. – Изд. 3–е. – Москва: URSS, 2009. – 204, [2] с.; 22 см.; ISBN 978–5–397–00204–2
2. Petty R.E., Fabrigar L.R., & Wegener D.T. (2003). Emotional factors in attitudes and persuasion. In R.J. Davidson, K.R. Scherer, & H.H. Goldsmith (Eds.), *Oxford handbook of the affective sciences* (pp. 752–772). New York, NY, US: Oxford University Press.
3. Polyakova L.S., Suvorova E.V., & Trutnev A.Y. (2019) Functioning of Emotive–Evaluative Vocabulary in a Political Text. *Arab World English Journal*, 10 (2)284–292. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol10no2.22>
4. Арнольд И.В. *Стилистика Современный английский язык*. – М., 2002. –378 с.

5. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка. – М., 1989. – 215 с.
6. Markelova T.V. (1995) Semantics and pragmatics of language means to express evaluation // Филологические науки. № 3
7. Rocklage M.D., & Fazio R.H. (2015). The Evaluative Lexicon: Adjective use as a means of assessing and distinguishing attitude valence, extremity, and emotionality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 56, 214–227. doi:https://doi.org/10.1016/j.jesp. 2014.10.005
8. Tirkulova R.H., Zakirova O.V., Ibragimova E.R., Pupyshva E.L. *Linguo–Didactic Foundations of Teaching Emotional and Evaluative Lexics of the Russian Language to the Turkic–Speaking Audience*. *Asian Social Science*, 2017, vol. 11, no. 19, pp. 229–236.
9. Малярчук–Прошина У.О. Использование экспрессивно–оценочной лексики в текстах СМИ. *Евразийский Союз Ученых*, no. 4–4 (49), 2018, pp. 56–59.

UDC 81

FEATURES OF THE USE OF SUBTITLES AS A TOOL OF LEARNING ENGLISH LANGUAGE IN PRIMARY SCHOOL

Naimanova D.M

(KazNPU named after Abai)

Introduction. In Kazakhstan, we see a lot of controversy over the early learning of English along with the mother tongue. If some educators believe that it is necessary to first enable younger students to learn the features of their native language in the primary school, then others offer integrative teaching methods, where the student will be able to master a second or foreign language during the game, which is basic for the younger student to perceive all educational information.

For many years, English has been taught using the same methods: teaching grammar, vocabulary, essentially using the same structure, which is not only inefficient, but also makes the language difficult to learn and tedious. We can observe that while studying a foreign language from primary school, most students do not improve it until graduation, which is why they lose interest and motivation. And today, new strategies for teaching English are being identified, so that they are enjoyable and simple.

The English language is a collection of terms, phrases and meaningful expressions. English is the language of modernity and technology; it is updated daily with hundreds of new words, and traditional school teaching methods are outdated and cannot interest children. This means that English proficiency is not permanent; in other words, it does not sit in one place, but changes all the time.

As a result, training programs from the past become ineffective. Many teachers are not aware that they have been taught in a certain way; although it did not suit them, they continued to use the same tactics to educate a new generation of students. This causes many difficulties not only for students, but also for teachers. As a result, teachers do not recognize the problem and waste valuable time studying the same material.

The entire learning process should be fun and capable of capturing the attention of the audience and the learner as quickly as possible. And if we ask ourselves where is the most common use of any language in terms of personalization and animation, then it is obvious that all the information revolves around movies, series, TV programs. In particular, the subtitles shown under these sources can be very helpful.

Since the early 1980s, a significant amount of experimental work has been carried out to find out whether watching audiovisual content with subtitles helps students acquire the language. Much of the present analysis on this issue is aimed at evaluating the use of

intralingual subtitles for intentional or express targeted acquisition in children, especially in younger schoolchildren.

The results of many studies convincingly prove that viewing audiovisual content with intralingual subtitles improves the viewer's reading and listening comprehension, as well as increases the recognition and retention of words, phrases and data of synchronous linguistics compared to viewing content without subtitles. There is also substantial and growing evidence that cross-lingual subtitling promotes intentional second language learning and accidental language acquisition by children who do not receive formal second language instruction and have little knowledge of the target language.

In addition, with regard to the question of whether subtitles can also be used to improve the language skills of children, we consider that over the past 3 decades, a significant amount of research has been carried out in various fields, including research on the hearing impaired, educational psychology, research in education on foreign and second language, research in communication, and research in reading and literacy. However, no research has been done on this subject to account for interlingual and intralingual subtitles for children and to explore the potential of subtitled audiovisual content to both aid acquisition of other languages and improve children's reading skills in other languages in their mother tongue.

Research methodology. The methodological basis of the study is the results of studies on the problems of subtitles as an element of film discourse, considered by linguists from the point of view of translation studies [1, 2, 3]. Also, many representatives of foreign linguistic science present subtitles as a linguistic phenomenon, which is perceived not only as an audiovisual translation, but also as a means of identifying the features of the combination of subtitles, text reduction, the transfer of phonetic phenomena of oral speech in writing, the study of the functioning of speech styles, etc. d. (J. Ivarsson, 1992; F. Karamitroglou, 1998) [4, 5]. It discusses the issues of using subtitles in teaching English as part of an integrative approach in primary school, as well as preparing future teachers for the use of audiovisual translation in teaching younger students (M. Koolstra, L. Peeters, H. Spinhof, 2002; J. Pedersen, 201) [6, 7].

Research results. There is a lot of evidence that multimedia can be a kind of effective medium for learning a foreign language, as it gives learners the opportunity to understand meaning, take language more seriously, become motivated, and strengthen basic language skills. In particular, the conversational area of younger students, which is usually the most difficult to teach and master. The methodology recommendations described are mainly relevant to this type of multimedia learning as it seeks a combination of computer software, video and captioning, interactive activities to develop speaking, listening, reading and writing skills.

The modern methodological approach that accompanies this concept is communicative language teaching combined with task-based learning, as it provides a flexible and focused approach to teaching foreign languages and introducing concepts such as “communication” and “social interaction” that the teacher considers more traditional, such as “language system” and “spelling and accuracy”. The advantage of good films to use in this approach are short episodes taken from English-speaking sitcoms, soap operas, compilations, films, short films, television commercials or documentaries. The displayed messages are not as focused on pointers as they are in commercials, and the transmission of facts is much less intensive at some distance, so speech understanding becomes clearer.

A prime example of a suitable sitcom is the acclaimed American TV show “Friends”, which has ten seasons of twenty-three episodes each, chock full of engaging and fun communication settings of all kinds, with a barely diverse set of casts especially suited to watching various linguistic and communicative factors and strategies. It could be argued that this is a comedy, and many elements of the humor are rooted in socio-cultural areas, the use of slang, the difficulty in understanding current references, etc., and may remain inaccessible to all but the most experienced.

However, many of the jokes on this screen are very simple, and it is very helpful for beginners to learn a foreign language to recognize any story about “a shaggy dog” in another language, because it usually takes into account the most difficult language modality. Ideally, scenes should be pre-selected, uploaded and organized with a content developer, adding unique interactive sports divided into levels and age groups, compiling multimedia CDs or online courses.

Moreover, the teacher can choose the best clips and reduce the number of scenes with the help of a unique program. A useful program for extracting scenes from DVDs with or without subtitles is Flash DVD, which cuts any fragment from a DVD or video document and turns it into an unbiased video document that can be played elsewhere.

Intralingual subtitles as an aid to accessibility and didactics are essential for work in elementary school. A distinctive feature of subtitles as an accessibility resource is their complementary and complementary nature. Experiments conducted by the Research Center for English Language and Applied Linguistics at the University of Cambridge in the UK confirmed that the simultaneous presentation of audio and text content instead of audio or text content one at a time complements spoken phrase reputation and reputational memory [8]. This type of subtitle is usually provided in the center, at the bottom of the display, and needs to be supported with space and time constraints.

Thus, you can also benefit from watching series with subtitles by doing the following: for elementary students, children's TV shows are suitable, in which everything, without exception, is repeated for a long time and clearly communicates: for example, “Kayu” (available on Amazon Prime Video with English subtitles). If students have an intermediate level, then in this case you offer large programs – for example, films.

“Mercury 13”, for example, is a captivating documentary available on Netflix with subtitles. But for those who understand speech at a fairly good level, it can be recommended to show news releases with detailed reports of facts from the society of economic or political figures. According to the research, it is possible to achieve much faster results in teaching English if you apply an integrative teaching methodology, including content from other disciplines. This makes it possible to acquire the practice of speaking, and motivate students to continue learning English.

Also showing British style films with subtitles can be very helpful in learning the style. It is possible to listen to the conversation of the speakers, to strive to perceive the intonation, as well as the manner of pronunciation, in this case the way of pronunciation. If, nevertheless, something is not clear in the conversation, then subtitles will serve as an assistant for understanding the content of the program. It should be noted that this is a good method for learning the latest vocabulary, as unknown phrases can be entered here.

Discussion. Characteristic features of the study of the British style are the presence of film accompaniment. Showing films or series in a foreign style can be very necessary if you follow specific advice. The English language of our time is also a technology; in any period, hundreds of new texts appear in it, but the classical school teaching methods become irrelevant and also do not have every chance of arousing the interest of the child. This means that the development of the British style is by no means considered continuous; in other words, it changes regularly. As a result, educational projects from the past will become ineffective. We noted that many teachers support the use of this strategy to teach Generation Z students (Zoomers).

Showing video material in English is one of the best method for learning how to perceive British style. While watching the video material, it is difficult for younger students to perceive what the characters of the video report are, and then the subtitles help to understand the content. If you allocate 15–20 minutes for viewing every day, then it is possible to split the video material into fragments.

And after 2–3 months, students will be able to understand the words of the characters without subtitles. Thus, the study of English through films contributes to the recognition of various accents and intonation. Over time, students learn to unconsciously repeat the phrases of speakers in the style in which they are given, observing their pace of speech, intonation. Of course, there will be unknown phrases, but they will be in no way interfere with understanding the content.

Much of the present analysis on this issue is aimed at evaluating the use of intralingual subtitles for intentional or express targeted acquisition in children. The results of many of the studies conducted in this study provide strong evidence that viewing audiovisual content with intralingual subtitles improves the viewer's reading and listening comprehension, and increases recognition and retention of words, phrases, and synchronous linguistic data, compared to viewing content without subtitles. There is also substantial evidence that cross-lingual subtitles promote subconscious second language learning in younger students who do not receive formal second language instruction and have poor knowledge of the target language.

The methodology recommendations described are mainly for the type of multimedia learning as it seeks a combination of computer software, video and captioning, interactive activities to develop speaking, listening, reading and writing skills.

References

1. Gorshkova V.E. Features of translation of films with subtitles // Vestn. Sib. state aerospace un-ta im. acad. M. F. Reshetnev. 2006b. Issue. 3 (10).
2. Shepeleva P.M. Humor in cinema and features of its translation (on the example of TV-series of the USA and Great Britain "Clinic", "Supernatural", "The Tudors") // Bulletin of the Moscow State Regional University (Electronic journal). 2013. No. 2
3. Yakovleva S.L., Kozhinova O. V. Subtitles as a type of audiovisual translation: transmission of realities and proper names // Gorno-Altai: World of Science, Culture and Education, No. 4 (35), 2012. – P. 98– 102.
4. Ivarsson, J. (1992) Subtitling for the Media: A Handbook of an Art. Transedit, Simrishamn.
5. Fotios Karamitroglou (1998) A Proposed Set of Subtitling Standards in Europe. Translation Journal. Volume 2, no. 2. URL: <http://translationjournal.net>
6. Cees M. Koolstra, Allerd L. Peeters, Herman Spinhof (2002) The Pros and Cons of Dubbing and Subtitling. Volume: 17 issue: 3, page(s): 325–354 <https://doi.org/10.1177/0267323102017003694>
7. Caniato M. (2012). Jan Pedersen 2011. Subtitling Norms for Television: An Exploration Focussing on Extralinguistic Cultural References. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. 242 pages. ISBN 978–90–272–2446–0. HERMES – Journal of Language and Communication in Business, 25(49), 161–163. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v25i49.977441>. Begley, S. 1996. "Your child's brain." Newsweek 19:55–59.
8. Bird Steve. (2002). The effect of bimodal input on implicit and explicit memory: An investigation into the benefits of within-language subtitling. Applied Psycholinguistics. 23.509 – 533.10.1017/S0142716402004022.

UDC 372.881.111.1

LEARNING A FOREIGN LANGUAGE THROUGH FAMILIARITY WITH THE CULTURE OF DIFFERENT COUNTRIES IN CLASSES ON THE DISCIPLINE "FOREIGN LANGUAGE" AT A MILITARY ACADEMY

Nurlybai D.M.

(Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan, Petropavlovsk)

Teaching a foreign language based on familiarity with the culture of another country is currently one of the basic principles of subject-based learning. Familiarization with the culture of another nation not only makes learning a foreign language more attractive for cadets, but also contributes to full-fledged communication, a more accurate and adequate understanding

of the speakers of this culture, the formation of the ability to represent their country related to intercultural communication.

When conducting a foreign language lesson, unlike other subjects, there is its own specificity, which is put forward by the formation of the communicative competence of cadets, contributing to the in-depth study of the foreign language culture of the country through communication. Learning a foreign language takes place in two forms: oral and written. In which it becomes possible to master the means of perception and expression of thoughts about objects, phenomena, people's everyday life through a new language for them. Currently, the main goal of mastering a foreign language is to introduce to another culture and play a role in the dialogue of cultures.

This task is achieved by the method of forming opportunities for intercultural communication. Just teaching, sanctioned on the basis of tasks of a communicative nature, the study of foreign language communication, using all the necessary methods, is considered a feature of a foreign language lesson. Therefore, learning to communicate in a foreign language in the truest sense of the word involves the acquisition of knowledge and socio-cultural skills. It follows from this that the cultural orientation of teaching a foreign language ensures the achievement of not only general educational goals, but also practical and educational goals.

Today, culture is understood as a generalized civilized space, that is, as a product of human thoughts and actions. Therefore, culture includes the experience and norms that define and regulate a person's life, people's attitude to new changes. Therefore, the educational process in a foreign language should reflect the value aspects built cross-culturally. Therefore, the intercultural component requires the search for new psychological, pedagogical and methodological solutions aimed at forming a culture of intercultural communication in the cadet and "expanding" the framework of the educational process, and thereby "including" the cadet in the context of real intercultural communication.

When studying a foreign language and culture, special attention should be paid to the authenticity and value of foreign language materials used in foreign language classes, in order to form cadets' ideas about the modern multicultural and multilingual world, about universal values and national values, cultural heritage, the origin of their countries. It is unacceptable to use foreign language materials in the educational process, which can form distorted ideas about the history and culture of the countries of the languages studied in cadets. The foreign language cultural material used in the educational process should correspond to the age characteristics, cognitive and communicative capabilities of cadets at each level of foreign language teaching at a military academy.

For a more complete immersion in the culture of the language being studied, it is necessary to know the cultural baggage that stands behind the language units and allows us to correlate the surface structures of the language with its deep essence.

Speaking about modern approaches to learning, we can mention lessons using the research method of teaching. The research method is understood as teaching, in which the cadet is put in a position in which he himself masters concepts and approaches to solving problems in the process of cognition, more or less organized by the teacher. Within the framework of this approach, issues related to the direct experience of cadets, their life needs and interests are relevant.

Modern living conditions require, first of all, functionality from learning a foreign language. Now they don't want to know the language, but they want to use it as a means of genuine communication with speakers of other cultures. The increasing demand for teaching foreign languages, in turn, dictates its own conditions.

Well, few people are interested in the history and theory of the language itself, knowledge of the meaning of words and grammatical rules is not enough to consider that we fully know the language. It is necessary to know the culture of the language being studied as well as

possible. In other words, we can say that theoretical knowledge of the language should be supplemented with practical skills, when to say what, to whom and with whom, how to use the meaning of a word in a particular context. Therefore, more and more attention is paid to the study of the linguistic world itself, that is, the study of the country where the foreign language being studied is spoken [2].

Each lesson in a foreign language is a practical acquaintance with another culture through its main means: language. Each foreign word reflects a foreign culture, behind each word there is a subjective, conditioned only by this language culture, a peculiar impression of the surrounding world. The study of the cultural component of words is an important condition for a good command of a foreign language, however, in turn, it is included in a wider range of cultural and historical meanings of the corresponding social reality, the assimilation of which is an important condition for using language as a means of communication.

A foreign language is an important part of cultural education. The task of cultural education is to create conditions in which the human personality can manifest itself in all its self-determination and diversity, conducting a dialogue in the field of culture. All techniques, methods and means of teaching a foreign language in the context of a dialogue of cultures are aimed at understanding and recognizing a new culture.

At the same time, these methods create a need to ensure such an organization of the educational process that can contribute to the formation and development of the cadet's personality. The basis of teaching a foreign language within the framework of a personal-activity approach should be not only the memorization of information, but also the active participation of cadets in the assimilation of knowledge, in the formation of cadets' ability to independent productive activity in a foreign language. This includes the ability to perform a number of different situations, role-playing games and creative tasks.

The process of cognition and understanding of modern culture is very difficult. Because the cadet often looks at the cultural phenomena of another people from the point of view of an internal perspective, through the structure of his own culture, it becomes clear for what reason a lot of mistakes are made, from time to time not observing the communication process, but making it simply impossible.

When teaching a foreign language in the context of the conversation of cultures, unlimited educational abilities appear if a foreign language is used as a means of introducing cadets to the spiritual culture of other peoples and studying reality by the method of foreign language communication, as a method of self-knowledge and self-expression of the individual during communication.

Studying texts, reading printed publications and magazines in a foreign language, listening to audio cassettes, watching videos introduces cadets to the culture of another nation, helps to identify similarities and differences in the culture of these peoples. Gives cadets the opportunity to look differently at the difficulties that may arise in another country. They get acquainted with the mentality of the people, customs and traditions of this people.

In the course of pedagogical activity, the teacher should educate the cadets to respect the culture and traditions of another people, as well as compare and evaluate them. To awaken the desire of cadets to learn more about the country of the language being studied, using the ability of mutual enrichment of cultures. Only then we can learn a foreign language based on the culture of the people. Anyone who wants to know a foreign language and use it correctly should learn the culture of the language [3].

The involvement of cultural materials contributes to the awakening of cognitive motivation, cadets not only master the material of the program, but also get acquainted with unknown cultural facts, so the learning process, taking into account the interests of cadets, becomes especially effective. Learning a foreign language and its use presupposes knowledge of the socio-cultural features of the language being studied. The socio-cultural component in

the content of teaching a foreign language plays an important role in the development of the personality of cadets, since it allows not only to get acquainted with the cultural heritage of the country of the language being studied, but also to compare it with the cultural values of their country, which contributes to the formation of a common culture of cadets.

This component is aimed at expanding the general, social and cultural horizons of cadets, at stimulating their cognitive and intellectual processes. Socio-cultural knowledge helps to adapt to a foreign language environment. The main thing in the study is the ability to compare the socio-cultural experience of people, and not memorizing facts. The use of information about the cultures of different countries in the learning process provides an increase in the cognitive activity of cadets, contributing to the development of their communication skills.

In order to freely enter the modern world of language, a multicultural education is necessary, the center of which is a person who speaks a foreign language and is ready for interpersonal cooperation. To do this, it is necessary to be able to use all kinds of resources, to be able to assess communication situations from a personal position and from the position of the cadet, to be able to understand other people's statements and use the studied language tools in their own speech activity.

An important component of the educational process should be the development of a strategic line of training for a "bicultural" personality who perceives and realizes himself as an integral part of the world cultural process. Socio-cultural education becomes for cadets not only the key to the way of life of specific jointly studied countries, but also to the way of life of their peoples, the richness of their culture and their interaction. All the phenomena of reality perceived by a person in the process of action and communication are visible in his consciousness through emotion. And the picture of the world changes from one culture to another. In order for proper communication to be possible, it is necessary to master the basic elements of this complex of knowledge about the language and culture of the country [5, p. 32].

Based on the above, it can be argued that foreign language culture is a complex and multifaceted concept, it is unlikely that cadets can study it in full. Therefore, for the language training of a competitive personality, the principles of selecting elements of the culture of the country of the studied language are necessary and sufficient to enter the foreign language culture and cope with this process.

Thus, the organization of the educational process on the basis of the dialogue of cultures forms a "secondary" linguistic personality, promotes purposeful mastery of professional skills in both languages, which stimulates cognitive activity, teaches tolerance, educates a value attitude both to one's own culture and to another culture.

References

1. Galskova N.D. Intercultural learning: the problem of the goals and content of teaching foreign languages // IYASH. – 2004, No. 1. – pp. 3–8
2. Shcherba L.V. Teaching foreign languages in secondary school. General questions of methodology. – M., 1974.
3. Socio-cultural aspect in the study of a foreign language Egoshina Tatiana Sergeevna, <https://urok.1sept.ru/articles/529327/>
4. Zimakova E.S., Zimakova N.S. Foreign languages in the dialogue of cultures. – M., 2000.
5. Vorobyev G.A. Development of socio-cultural competence of future teachers of a foreign language // IYASH. – 2003, No.2. – pp.30 – 35
6. Socio-cultural component in the process of teaching a foreign language as an aspect of the formation of communicative competence. Kletkina Irina Anatolyevna <http://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2013/10/23/sotsiokulturnyy-komponent-v-protsess>
7. Intercultural communication and innovations in teaching foreign languages at the university: a collective monograph edited by Prof. V.P. Furmanova. – Saransk, 2005. – 196 p. 9. 8. Fundamentals of intercultural communication: Textbook for universities / Edited by A.P. Sadokhin. – M.: UNITY-DANA, 2003. – 352 p.

LEXICAL AND GRAMMATICAL SKILLS FORMATION TO TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Rakhmetova Sh. S., Aidarkhanova A.K.

(M. Kozybayev NKU)

In the modern methodology of learning a foreign language, much attention is paid to the lexical and grammatical teaching. The increased interest in these aspects is due to the oral nature of progress in teaching a foreign language, as well as pupils' ability and willingness to assimilate a large number of lexical and grammatical units. The quality of mastering language means, including grammatical and lexical aspects of speech activity, directly affects the level of pupils' communicative competency formation. The level of communicative competency formation directly depends on the quality of mastery, including the lexical and grammatical aspects of speech activity. As the Russian and Soviet linguist L.V. Shcherba said, vocabulary is "the living matter of language, it serves for the subject content of thought, that is for naming." It is with the help of lexical and grammatical units that speech activity is carried out, therefore they form one of the main components of the content of teaching a foreign language.

The study of vocabulary is interconnected with the study of grammar. At the stage of learning a foreign language, it is necessary to teach pupils not only to pronounce words correctly and understand their meaning, but also to arrange these words grammatically correctly in a sentence in order to convey their thoughts or the thoughts of another person. Lexical and grammatical units of the language are the initial and necessary building material with which spoken language is carried out, therefore language material is one of the main components of the content of foreign language teaching. The contradiction between the established trend of mutually dependent teaching of a foreign language in its various aspects and the practice of teaching a foreign language subject at school, when there is a shift of emphasis on one of the aspects of the language, which prevents communicative competency formation, must be eliminated.

At the moment, many methodologists are dealing with this problem (I.L. Bim, I.A. Zimnaya, etcetera.), but interdependent learning still remains one of the most important issues in modern methods of teaching a foreign language. Interdependent learning is interconnected learning. There is no need to teach individual language aspects, but a comprehensive consideration of individual aspects of the language is necessary. This contributes to a better assimilation of vocabulary and grammatical phenomena themselves, which has a positive effect on language competency formation in a foreign language learner.

Lexical and grammatical skills formation of a foreign language should be considered as a complex of lexical and grammatical skills formation. It is worth noting that vocabulary occupies a primary place in the system of teaching a foreign language. It is this aspect from a psychological point of view that is "the most important and essential". In the process of learning a foreign language, pupils should not only learn a certain number of lexical units, but also acquire the ability to use words in one form or another of productive speech and receptive activity. Teaching the lexical side of foreign language speech presents certain difficulties both for pupils and for those who organize their training. All work on a foreign language word should ensure:

- creating a mobile vocabulary;
- preventing its "leakage", forgetting;
- adequate to the purposes of communication, its use in oral speech.

There can be no full-fledged communication in a foreign language if pupils do not know the lexical material. The center of communication is always the transmission of thought, for the expression of which it is necessary not only to know the word, but also to own it. Taking into account that lexical skills are a complex action that consists of a whole complex of individual simple actions – operations, their development should be based on the use of special exercises.

Each exercise should be aimed at mastering the corresponding operation, combine well with the previous and subsequent ones, be optimal in volume and structure, fit into the general scheme of vocabulary training. That is, the learner should form a lexical skill as a result of mastering lexical means of communication: the ability to accurately choose one or another lexical unit in accordance with the intention to show, depending on the communication situation and the communication partner. Successful mastery of productive speech skills will help to avoid further communicative failures, both linguistic and socio-cultural or psychological, when communicating with native speakers.

Linguocommunicative failures, as a rule, can be associated with the ambiguity of the word, the discrepancy between the meanings of the native language's word and the language being studied, insufficient formation of the lexical base, etcetera. Therefore, for the successful use of a word in speech, the teacher must first help pupils master the word itself: its meaning, grammatical forms, compatibility with other words. If we talk about receptive speech, then in this case the pupils should be able to distinguish a particular word in a graph or sound from similar lexical units. Let us take a closer look at what the concept of "lexical skill" implies. According to R.K. Minyar-Beloruhev, lexical skill is an automated action of choosing lexical units adequately to the plan and in accordance with the norms of combination with other units in productive speech, as well as automated perception and association with meaning in receptive speech. Words exist in memory in complex lexico-semantic relations (paradigmatic and syntagmatic).

E.I. Passov says that a lexical skill is a call operation and a phrase operation. Lexical skill, like other skills, is characterized by automation, stability, independence, conditionality, reproduction. In addition, it is characterized by linguistic equipment, or rather, lexical equipment. The lexical skill operates with lexical units and their complexes, that is, words, stable phrases and ready-made phrases, thus agreeing with R.K. Minyar-Beloruhev, by lexical skill we mean the ability to automatically recall from long-term memory a word, phrase or a ready-made phrase corresponding to a communicative task.

In the modern educational standard for foreign languages, the mastery of grammatical means is considered as one of the goals of learning within the framework of the development of language competence. It is impossible to solve the problem of forming communicative competence without teaching grammar of the studied language.

The main purpose of grammar teaching at school is the grammar skills formation among pupils as one of the most important components of speech skills of speaking, listening, reading and writing.

Grammar occupies an important place in teaching spoken language in a foreign language, it is a kind of foundation on which lexical skill is based. Grammatical skill is an integral part of all types of speech activity, the formation, development and improvement of which is the main task of teaching foreign languages. It is worth adding that the assimilation of grammar is impossible without studying the grammatical structure, the grammatical meaning of this structure, as well as the formation of grammatical skill. Grammatical skill is inherently heterogeneous and, therefore, requires a comprehensive approach that affects all its main aspects. A grammatical skill is a synthesized action performed in the parameters of the skill and provides an adequate morphological and syntactic design of a speech unit of any level in speech. Grammatical skills are automated operations performed with the grammatical material of the language in the process of speech activity, when consciousness is directed to the content of the

utterance.

According to E.I. Passov, in the grammatical skill, it is possible to distinguish the components of its more particular actions:

- 1) the choice of a structure adequate to the speaker's speech plan;
- 2) the design of speech units that fill the structure in accordance with the norms of the given language and a certain time parameter;
- 3) assessment of the correctness and adequacy of these actions.

The choice of structure can be called the functional side of the skill. But there is also a formal side – design. The correctness from the point of view of this language and the speed of speech depends on it. This side is closely related to both subtypes of lexical skill – word challenge and combination, moreover, the design of the structure is based on them, depends on their level. That is why it is possible to form a grammatical skill only on the basis of those lexical units that the pupils own quite freely. There is a system of language and speech exercises for the formation of grammatical skills. In language exercises, pupils are asked to perform a number of tasks, such as: substitution of articles, writing word endings, formation of plural nouns, choosing the correct verb form, sentence modification, etcetera. These exercises are aimed at the formation of grammatical skills. Speech exercises, which include exercises in the form of answers to questions on the text or exercises in dialogic speech, or exercises to confirm or refute information in the text – all these exercises are reproductive in nature.

Mastering grammar causes many difficulties, which are compounded by grammatical terms and rules and an infinite number of exceptions. Often in schools, grammar teaching is limited to dry tables, memorizing constructions, similar exercises, using which the pupil is not completely convinced of the practical benefits of what he is doing. A large number of terms makes learning difficult. The forms of work do not always alternate, which causes passive work of pupils in the classroom. Meanwhile, the study of this aspect should be no less interesting and informative than, for example, learning vocabulary.

In addition, E.I. Passov notes, grammatical skills are components of different types of speech activity and differ from each other as much as these types of speech communication themselves are different. Therefore, first we will define the main types of grammatical skills. Grammatical skills are divided into: language and speech. Methodologists distinguish two types of grammatical skills: receptive and productive, based on the types of speech activity. Productive grammatical skill is understood as the ability of a speaker to choose a model that is adequate to a speech task and formalize it in accordance with the norms of a given language. Grammatical productive skill should be automated, stable, flexible, "conscious". "Consciousness" assumes that at first each grammatical action is performed by pupils under the control of consciousness, and, acquiring all the qualities necessary for the skill, it is performed unconsciously, automatically.

In any language, both vocabulary and grammar are the most important layer in the system of language tools. This determines their important place in the teaching of foreign languages. Thus, an important direction in teaching foreign languages is the formation of lexical and grammatical skills. Based on the research of R.K. Minyar–Beloruchev and E.I. Passov, it was concluded that lexical and grammatical skills are a set of skills in the field of vocabulary and grammar of the language being studied and the rules for operating them in the process of communication. They are characterized by automation, stability, independence, conditionality, reproduction.

References

1. Shcherba L.V. Teaching foreign languages in secondary school: total. questions of methodology / edited by I.V. Rakhmanov. – Ed. 2–E. – M: Higher School., 1974. – 111, [1] S. – (Teacher's library). – Bibliogr: p. 109.
2. Passov E.I. Communicative method of teaching foreign language speaking – M., 1985.
3. Zimnaya I.A. Psychological aspects of teaching speaking in a foreign language. – M., 1985.

4. Vitlin J.A. Modern problems of teaching grammar of foreign languages // Foreign languages at school, 2000. – N. 5
5. Buchbinder V.A., Strauss I.V. Fundamentals of the methodology of teaching foreign languages. – Kiev: Vishcha shkola, 1986.
6. Alkhazishvili A.A. Fundamentals of mastering oral foreign speech– – M., 1988.

UDC 81:372.8

THE USE OF INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF A FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCYFORMATION

Rakhmetova Sh.S., Alyabina A.M.

(M. Kozybayev NKU)

The formation of foreign language communicative competency is a complex process. It includes the formation of readiness to receive and transmit information during the educational process, as well as throughout life. The results of the research of outstanding scientists helped to reveal that interactive teaching methods have a stronger influence on students' a foreign language communicative competency formation.

Interactive methods are teaching methods that are based on students' active interaction. The main feature of interactive methods is that students occupy a dominant position at the lesson, and the teacher only directs them to achieve educational aims. Despite this, the teacher should develop lesson plans that include interactive exercises that help students learn and quickly assimilate new material.

Such scientists as G. Hegel, A. Disterweg, Ya.A. Komensky and K.D. Ushinsky were among the first to propose the idea of interactive teaching methods. In Russia, interactive methods were widely used in the 20s of the twentieth century.

The essence of interactive learning in modern methods of teaching foreign languages is a special form of the educational process organization, active learning through students' joint work. During classes, all students show activity and interest, work together, solve problems and consider various ways to solve them. They fully immerse themselves in the learning process, support each other and try to objectively evaluate other students' achievements. The features of interactive methods imply a high level of mutual understanding and emotional unity of participants in the educational process. Interactive methods are primarily aimed at achieving specific learning aims. The aim of interactive teaching methods can be called the creation of good conditions, because of which students will feel confident in their intellectual abilities, independence and their own importance in the classroom. If the teacher correctly creates the conditions of the educational process using interactive methods, then this will have a positive impact on the atmosphere in the classroom. Students will be able to acquire knowledge, skills and abilities in favorable conditions. They will work more productively, and this can improve their academic performance.

Objectives of interactive teaching methods:

- 1) Stimulating students' interest and motivation.
- 2) Effective assimilation of educational material.
- 3) Formation of independent work skills.
- 4) Formation of teamwork skills.
- 5) Developing the ability to express and defend your point of view.
- 6) Students' important professional and personal skills formation.
- 7) The ability to find solutions to problems even after completing training.

Considering the tasks of interactive teaching methods, we understand that they not only have a fruitful impact on the learning process, but also help to develop skills that students will need throughout their lives. The use of interactive teaching methods at the English lessons is an important mean of students' a foreign language communicative competency formation. The teacher should not just have excellent knowledge and give it in the classroom, but in addition he/she needs to create high-quality curricula that involve the introduction of something new and informative for students.

Foreign language classes should be interesting and diverse. Students should be an integral part of the learning process, not passive listeners. To do this, the teacher should not give ready-made assignments, it will be more effective to interest students so that they can perform the function of assistants in the lesson. This is especially well used at lessons on the consolidation of the studied material.

Based on the above, we can say that the use of interactive methods at foreign language lessons not only helps the development of foreign language communicative competency, but also increases motivation to learn a language. Motivation is a key mechanism for any type of activity, and if it is absent, it is impossible to achieve success. The teacher ceases to be the main figure, and the student realizes that he/she is the main actor in the educational process. The student realizes that learning a language is related to his/her own interests and gradually begins to work independently at the level of his capabilities. He/she has an increased desire to learn and use the language in his future work.

Many scientists emphasize the fact that when teachers use pair and group activities at foreign language lessons, it increases motivation to study this subject. Thus, the teacher can constantly interest students and develop their learning needs, allowing them to achieve success with the help of their own knowledge and skills. Moreover, the advantage of such forms of work is that the teacher can always use different communication situations and students will not lose interest and motivation to learn the language.

These types of work allow students to learn how to justify and defend their point of view, to feel support from others, as well as to show creativity and individuality. If the learning process is built correctly and students achieve success, they have a sense of responsibility to themselves and other participants in the process. Then fruitful cooperation between them will manifest itself.

It is also worth considering the fact that students who at first did not make contact with the teacher and classmates, after lessons with the use of pair or group work, begin to actively participate in the educational process. They have a desire to learn the language. Of course, using these forms of work in combination with others gives better results. Students improve their communication skills, enrich their vocabulary, have enough time for communication and for independent work.

In addition, interactive forms of lessons form opinions and attitudes, contribute to improving behavior and allow feedback. Teaching a foreign language using interactive methods forms a new, high-quality system of the educational process. The lesson does not start from theory to practice, but, on the contrary, from getting a new interesting experience to understanding theory through application.

Interactive teaching methods can be divided into gaming, creative, discursive and project.

Interactive game methods are based on the use of communicative games that contribute students' a foreign language communicative competency development. The game method helps the teacher to make the learning process more active and fun. Students use this method to learn the necessary knowledge faster, because they immediately try to test them in a situation close to life. A vivid example of this method is a role-playing game. The role-playing game allows students to learn from their own experience by simulating situations that could happen in real life.

Modeling such situations helps participants find solutions to the problem during their interaction. Playing a certain role, the student acquires a new experience of interacting with people in various situations, begins to understand what consequences improper behavior in society can cause and changes it in order to achieve the desired result. This type of game does not have strict rules or permanent conditions, to a greater extent it is free improvisation, so children like this type of activity.

Discussion methods of teaching involve the development of communication and the ability to work in groups and pairs, contribute to critical thinking formation, a good attitude to the interlocutor and mutual understanding. These methods are aimed at collective discussion of one problem in a group, during which all participants in the educational process express their own opinions and ideas, and eventually come to a single solution. Discussion methods include debates, round tables, talk shows, case method, etcetera. Debates are one of the most effective interactive methods. Debates force students to act quickly in search of the truth. Under such conditions, students can openly express their thoughts and attitudes to a particular topic. Each participant can contribute to the interaction process.

The task of the participants in the debate is to provide information, explanations, arguments, facts, evidence and examples. The manifestation of emotions or personal assessments is not allowed at debates. This type of activity helps students learn to listen and hear others, objectively assess their own capabilities and learn to perform in front of the public. A round table is a method that allows you to consolidate the material you have passed through free discussion. Using this method, students can learn to justify their own point of view, challenge someone else's opinion, and correctly state their thoughts. The teacher, observing the students, can identify gaps in knowledge and focus on this so that the students together gather all the necessary information.

Creative teaching methods contribute to the creation of creative objects, such products are distinguished by originality, novelty and special value. Such methods are among the most frequently used, because they arouse students' interest and enthusiasm. Their main advantage is that they are aimed at constantly activating students' mental abilities and continuous interaction with other students and the teacher.

Brainstorming is a method of collective problem solving that stimulates the emergence of creative thoughts and new ideas. Participants come up with as many different ideas as possible, from simple to unrealistic. After that, they cross out the banal ones, selecting the best ones, refine and implement them. This method is characterized by a complete lack of criticism and acceptance of all the proposed options. This method can be planned in advance or used spontaneously directly in foreign language classes.

The project method contributes to a foreign language communicative competency formation at a foreign language lessons. This method is focused on the independent search activity of students to solve the problem. The problem can be both practical and theoretical in nature. The project method involves the creation and protection of research projects or presentations. The teacher usually organizes this type of activity, but does not take an active part in it. The project method helps students to cope with excitement and learn public speaking, and students acting as an audience will learn to listen carefully and respect the speaker.

Interactive teaching methods allow students to solve several tasks simultaneously in a of foreign language communicative competency formation in the educational process. They help to establish emotional contact in a team, teach to fight for own opinion and accept the opinions of others, instill teamwork skills and teach to be tolerant of others. The use of interactive methods at foreign language classes allows us to achieve high results in the development of foreign language communicative competency.

The acquired knowledge and skills will play an important role in the future life of students, help them adapt to modern society and achieve success in the professional field.

Summing up all of the above, we can conclude that a foreign language communicative competency formation plays a major role during foreign language teaching.

Students should have the ability and willingness to communicate with native speakers, to know the culture of the studied country and their state well. The ability to represent it during an intercultural dialogue plays an important role. This is the primary task for a teacher who teaches students a foreign language. We believe that using these methods will allow the teacher to achieve the goal and give students the necessary knowledge, skills and abilities. Interactive teaching methods differ in a huge number of different options, contribute to the formation of the necessary communication skills and abilities, and are also able to constantly maintain students' interest.

References

1. Bim I.L. Teaching foreign languages: the search for new ways // Foreign languages at school, 1989. – p. 19–26.
2. Zimmaya I.A. Psychology of teaching foreign languages at school, 1991. – p. 221
3. Ignatenko N.A. Factors of formation of foreign–language socio–cultural competency of the future teacher: dis. Candidate of Pedagogical Sciences, Voronezh, 2000 – p. 162
4. Solovova E.N. Methods of teaching foreign languages: advanced course, 2008. – p.272
5. Pidkasisty P.I., Haidarov J.S. Technology of the game in training and development, 1996 – p. 268
6. Petrenko M.A. The developmental interactive technology of students' creative activity, 2015 – p. 43–47.
7. Grigalchik E.K., Gubarevich D.I. We teach differently. Interactive Learning Strategy, Minsk, 2003
8. Akynova D.B. On some interactive methods in teaching speaking, L.N. Gumilyov Eurasian University
9. Reutova E.A. Application of active and interactive teaching methods in the educational process of the university (methodological recommendations), Novosibirsk, 2012

UDC 81.139

THE ROLE OF CRITICAL THINKING SKILLS IN WRITING AN ARGUMENTATIVE ESSAY (critical review)

Sadvokassova K.B.
(*M. Kozybayev NKU*)

Writing an argumentative essay assumes providing appropriate arguments for the given issues. For making good arguments, a writer should develop some cognitive skills and one of the important that should be considered is critical thinking.

The ability to think critically is necessary for evaluating and analysing information, clarifying the reasons for questions and giving some solutions for problems. person who has this ability can evaluate any information from various sources.

Critical thinking is especially useful when evaluating or constructing an “argument” [1, p.1]. The ability to evaluate the validity of different arguments is the feature of those who are able to think critically when it comes to reading or writing, critical thinking abilities are essential. Not all the students have its practice has shown, many learners have problems with providing reliable arguments and evidence for them. Since the main aim of critical thinking is to respond objectively to what you are reading or thinking through then there is a problem that it is difficult for students to assess the situation objectively and provide factual evidence. In most cases, students confuse the presentation of arguments with the promotion of their position regarding the situation and, consequently, there is no reliable evidence and a subjective attitude

to the issue is shown. When you think critically, you consider both sides of an issue and weigh in on its merits and flaws [2, p. 7].

It is necessary to give reasons and examples to any arguments in order to prove its strength. The lack of critical thinking is an urgent problem that should be corrected. To do this, schools need to introduce additional hours for the development of this ability. If there is no such thing, then teachers should work through it in all ways before learning how to write an argumentative essay. For this reason, teachers can conduct various kinds of exercises

For example, Laurie Rozakis offers interesting and fun exercises to develop children's thinking skills. One of the most effective exercises for teachers could be exercises for evaluating, analyzing and synthesizing [3, p. 3].

Analysis exercises are primarily used to solve any problems because in order to solve a problem, it needs to be analyzed. Basically, in such exercises, children are given any items for which they must come up with a new use going through brainstorming. Also in the collection of this author there is an exercise to analyze the problem and bring a solution to it. Synthesis exercises allow to learn something new using one's initial knowledge.

For example, in the "Change the world" exercise, students are given the task of solving the country's problems such as pollution, homelessness and crime if they have certain means. In this exercise, they have to develop their ideas by thinking critically [3, p. 114].

When students write argumentative essays, they express their thoughts in a critical way. The writing work should demonstrate students' understanding of the significance of the argument or point of view, the relevance of the evidence and the validity of the conclusions drawn.

To sum up, the ability of critical thinking plays an important role as reading and writing and other areas of the life and the students' thinking skills should be in the process of developing due to the fact it is considered as a base for making good arguments and solving problems in life.

References

1. Nonik Indrawati ningsih. Arguments in Critical Thinking Ability. –2018. 4.
2. Walton Hall, Milton Keynes. Thinking Critically. –2008.31.
3. Laurie Rozakis. 81 Fresh and fun Critical-thinking activities. –1998. 120.

UDC 371.314

THE USE OF FORMATIVE ASSESSMENT STRATEGIES IN TEACHING ENGLISH AS A MEANS OF INCREASING MOTIVATION

Tolegenova S.S., Salenko L.L.
(*M. Kozybayev NKU*)

Assessment in the educational process has always been of great importance, since there is a search and interpretation of data used by both the teacher and the students to identify the level of knowledge gained in the learning process. A five-point assessment which was used before the renewing the system of education in Kazakhstan had a big disadvantage, as the objectivity of assessing the student's level of knowledge was not high. Students' achievements were gained in different ways, because their ability to get the definite information is not the same, perceiving the information differently, students achieved different results. Obviously, this problem required a new approach to learning.

Formative assessment has become an revolutionary approach to the whole assessment system based on the student-centered principle. With the help of this assessment, which is for learning, the teacher constantly supervises the educational process and provides the student with assessment tools, with the explanation of the criteria in this assessment, and the use of its results in educational achievements [1]. This method of evaluation has proved that it is effective. Formative assessment goes along with summative assessment, which checks only the results of educational process. The aim of our research was to analyze the use of formative assessment strategies in teaching English as a means of increasing motivation. We studied the theoretical basis of the problem.

The purpose of formative assessment is:

- Identification of the complexity of the learning process.
- Mandatory feedback.
- Motivation.
- Standardization after appropriate control.

Control of the content of the educational program and learning style [2].

For the student to be active during the lesson, it is necessary to know the aim of the lesson, the results expected from him, which should be clearly shown (written on the board, for example). By the end of the lesson, the students, turn to the expected results, realizing how much the aim has been achieved.

When working with evaluation criteria, we defined that it should be known that:

1. The criteria are developed together with the students but not always only by the teacher.

2. Understanding of each criterion should be before starting work.

3. Performance of work is based on criteria.

4. Evaluation (self-evaluation or mutual evaluation) is obligatory.

For primary classes, no more than 5 criteria are developed, for older ones from 5 to 7.

Evaluating work is an important part of learning process, as you can track the level, which side of your knowledge is worth improving, your knowledge with self-assessment and with peer assessment. It is worth noticing that pairs need to be changed regularly during peer assessment, and mistakes or an overestimation may also be made [3].

Feedback.

Feedback is the most important and significant part of formative assessment. Feedback should be friendly, and the time to correct the mistake has to be allowed.

We state, that what is more significant in education is motivation. Motivation is to be a combination of internal and external (praise or comments, grades). Different teaching methods should be used. For motivation not to fade and develop in students.

To confirm motivation, we take into account that learning should be fair, in friendly atmosphere, students have to be aware of the assessment criteria, the feedback ought to be on time, time to think about the answer is obligatory, joint search for solutions is preferable, We have to pay attention to self-evaluation and peer evaluation but public discussion of the mistakes of a particular student is not acceptable [4].

Our observation showed that feedback should not start with the analysis of errors, it should begin with the praise of good results, even if mistakes were made, it should start like encouragement.

We state that formative assessment is primarily important for any teacher, the teacher can track both his own and the students' activities. on the basis of it. Using the formative assessment, the teacher understands who needs their help, chooses the proper teaching methods

The next point is the adjustment of training which takes place in the following areas:

- organization of training;
- methods or techniques;

- allocation of lesson time into stages;
- the level of differentiated tasks;
- redistribution of student group members.

With the introduction of formative assessment into the education system, motivation for the educational process has increased dramatically. Nowadays formative assessment is taken into account, along with summative assessment. The effectiveness of formative assessment in practice is high [5]. This is confirmed by the following statements from our conducted survey among the teachers and students in the school: "Previously, we could just praise the children for their success in the lesson: "Well done!", "Good girl", "Great job", but this did not affect the final grade in any way.

Now we have a scale by which we evaluate, and students' interest has obviously grown, and even the aim to score high, to surpass their previous result has appeared. I see only advantages in this, as they improve every day, strive to learn better, " " The most important thing that formative assessment gives is the growing responsibility of the students to the lesson. Of course, there is an effect, the main thing is to conduct and understand the formative assessment properly because it should give students a clear vision of why they have been assessed this way, where they have weak points to get over. The teacher gives feedback every day, this is very important" 92 percent of respondents appreciated the approach completely.

We studied the use of formative assessment in distance learning and concluded that the formative assessment is effective in the conditions of distance or blended learning which is practiced nowadays. The principle of assessment in a remote mode had no changes in comparison with traditional offline learning, the difference was noticed only in the way how homework was assessed. During offline studies oral or written work is assessed immediately, the received assessment is entered into the register at once. In the online learning mode, completed homework is handed in via the Internet. If earlier, when checking homework and classroom work, the teacher gave only a comment, then at the moment, these comments are reflected in the points.

During the experiment in the 9th grade of a comprehensive school Number 2 in Petropavlovsk we used a set of technologies of formative assessment. Our aim was to define the most effective ones and to attain the increase in students' motivation. To assess the level of knowledge of students and provide feedback during the set of delivered lessons we used the technique of signal cards "Traffic Light".

The red color of the card indicates difficulty in understanding the material by the student, the student does not understand the lesson fully and such students need the teacher's help at every lesson or during a particular part of the lesson.

The card of the green colour shows the student's understanding of the material covered and there are no questions concerning it. This strategy allowed us to ensure the relationship between students and the teacher. In addition, in groups or the work in pairs, students could use a red card when they have problems with understanding the information and they received help from the teacher soon.

During our research the assessment went not only unilaterally, only from the teacher, as mentioned earlier, students evaluated themselves independently or evaluated each other. On a regular basis. Peer assessment helped students to get mutual feedback, they could learn and give mutual support, which noticeably improved their talking, discussing, explaining things to each other.

We came to the conclusion that peer assessment significantly influenced the motivation of students, since when students came to their result and saw it, they evaluated each other's work in accordance with the assessment criteria given, understood what their shortcomings, realized the degree of responsibility for their level of knowledge and progress in learning. The

criteria then were formulated together with the students as they learnt how to do it, which definitely raised their interest to the process.

Discussing in pairs or groups the compliance of the results with the evaluation criteria, students filled out a special form, the content of which we made up based on the types of tasks given, as well as taking into account age and language level characteristics. For example, for weaker students, the form was presented in the form of "emoticons", the "success scale" table was also applied.

But all communication is not based only on the transfer of knowledge, it also performs the function of emotional contact, encourages interest in learning activities as well as group or pair activities. Assessment also cannot be measured only in points, non-verbal and verbal assessment techniques are also important in the educational process. The nonverbal assessment techniques are different gestures, the verbal one is praise.

We understood that they increase the emotional mood of the students, and also give faith in their abilities. When receiving, for example, bright stickers, emoticons for the correct answer, students responded more actively to the questions and tasks asked, because the element of competition was included here—who had more emoticons (the more active a student is, the more emoticons they have).

At the same time, the teacher saw the participation of the students in the work at the lesson. To monitor the motivation of students, we included in the educational process surveys, questionnaires, tests developed by our research team. Along with peer assessment, we used self-assessment as it is very important to conduct. Self-assessment is a way to collect and research the strengths and weaknesses of student's own work, as well as for the necessary immediate improvement of opportunities and aspects.

We proved that the student forms the skill of self-assessment through evaluating his own work according to a certain number of criteria. With this type of assessment, the student was able to see their work as the summary of many skills, each of which corresponded to the evaluation criterion. Thus, the student was able to observe and evaluate each stage of their learning process.

For the period of conducting the experiment, we organised self-assessment as a way to improve knowledge and increase motivation. To begin with, the diagnosis of students' knowledge and the level of internal and external motivation was carried out. According to the initial indicators, the result the students in the 9th grade was low, they had a rather low level of knowledge and motivation both in the experimental group and in the control group. In the experimental group, various types of self-assessment were carried out, some of them were:

1. "Sign symbol": "!" performed without errors, "+" made a mistake, "-" failed to do the job. They put these marks in a specially designed table with evaluation criteria.

- I understood the topic, there are no questions.
- I think I understood the topic, but there are questions.
- I need help, I don't quite understand.
- It's hard for me to master the topic!

Criterion: Yes + no -

- At the lesson I always answered verbally with a complete answer.
- I completed the tasks without errors.
- I helped classmates, expressed my opinion.
- My opinion in the group was most often taken into account.

3. "Let's evaluate together": before the lesson, students were provided with a card, in its upper line the tasks that were taken under control were indicated. In line 2 there was the self-assessment of the student's work, in line 3 there was the teacher's assessment.

When performing this task, the student clearly saw the result of their educational activity: whether their assessment coincides with the teacher's assessment. If it did not match, then the explanation of the results obtained was given.

Type of task	Vocabulary	
	Sentence compilation	Sentence analysis
Student	_____	_____
Teacher	_____	_____
Final conclusion	_____	_____

Self-assessment in the experimental group was carried out every day. It should be noted that when conducting self-assessment, not all students evaluated themselves honestly at the beginning, students often rated themselves higher, which did not correspond to real assessment points and did not meet the relevant criteria.

These works were rechecked, inconsistencies were identified, which was brought to the attention of the students. Moving further, the students, taking into account their mistakes, began to evaluate themselves more objectively. Self-assessment also saved time in the classroom, so that more tasks were fulfilled at the lesson in accordance with the plan.

According to the results of the experimental group with regular self-assessment, it is worth noting that it became easier for students to learn. It cannot be said that all the problems were overcome, but positive changes were observed. Above all, the level of motivation of students increased significantly, because due to the success of educational activities, motivation consequently grows. These processes are closely interrelated. The control group, where regular types of formative assessment were not carried out, the level of learning skills and motivation remained at the same level.

At the stage of reflection of the assimilation of educational material by students, the method of right and wrong statements was applied. This method is characterized by reaction, confirmation of assimilation of information and expression of bewilderment about what has been said. To do this, statements containing correct and incorrect statements on the studied topic were displayed on the interactive whiteboard. Each student was given two cards, they had to respond to the correct or incorrect answer. If a student identified an incorrect statement, they needed to indicate their answer and prove the correct version of the answer.

The advantage of this approach to evaluation is that affirmative phrases sound less harsh than the questions asked, which encourages a more confident, free response. This strategy takes into account the peculiarities of students' perception of information: for audials, the teacher spoke the question out loud, for visuals, the statement was clearly indicated on an interactive whiteboard, and for kinesthetics, cards were used that students could raise with a correct or incorrect statement. With the correct answer, the student wrote his score in his assessment sheet. For the teacher, this strategy helped to see the degree of students' understanding of the material studied at the lesson.

At the end of the lesson we also conducted a reflexive assessment on the principle of "I knew-I learned-I want to know", in which students summarized the lesson. The students could describe their impressions of the lesson when we used the "Two stars, one wish" method. The algorithm of using this method is characterized by a description of what the student liked at the lesson (one star), what the student did not like (the second star) and an indication of interesting facts that the students learned at the lesson, so that they would like to know more, a question to the teacher and also wishes for the next lesson. In the initial link, they could express their meaning by drawing emoticons. The method of five fingers that we used as well is similar to the above methods, except for the fact that this method adds such aspects as a description of the difficulties that the student experienced during the lesson.

Summing up the results of our research, we can conclude that the use of continuing formative assessment allowed students to independently adequately assess how well the work

was done, how many criteria this work meets, and what actions should be taken to improve their results. Formative assessment provided effective feedback between the teacher and the student. During this assessment, we received objective information about the level of knowledge acquired by the student at the lesson, timely identifying gaps in knowledge and shortcomings.

Also, the formative assessment provides for age-specific features of the development of academics. Consequently, students have a responsible attitude to each task they receive. We can state that we defined the most effective methods of formative assessment which led to the growth of motivation as this kind of assessment is an integral part of the positive motivation to learning, as well as to the tools that improve the learning process as a whole.

References

1. Sarybekov M.N., Kertayeva K.M. Guide to criteria assessment for teachers of primary and general secondary schools. Educational and methodical manual. Astana: AOO "Nazarbayev Intellectual Schools", 2016. – pp. 4–12.
2. Barmina E.Y. "Formative assessment as a means of increasing the motivation of students in English lessons in school. "the city of Pavlodar. Pavlodar, 2019. p 6
3. Kudaibergenova L.B. "Collection of formative assessment". Methodical manual. Pavlodar, 2017.
4. MON KR. Formative assessment. Module 7. Teacher's Guide. Bishkek, 2017 pp. 6–15.
5. Krupina M.A. Formative assessment as a way to track the personal and meta-subject results of schoolchildren in the English lesson. Educational and methodological development for English lessons in Miassky city district. Miass, 2019 – p.16–25.

UDC 81.246

EXPRESSIVE FUNCTION OF NEWSPAPER HEADLINES

Zhakiyanova I.R., Begman O.A.

(M. Kozybayev NKU)

Nowadays, new information is relevant for modern society because it reflects today's problems. It is difficult to imagine a person who does not know what is happening in the world, whether it is related to politics, news, culture, sports and so on. People have the opportunity to get interesting information through newspapers, therefore they are an important element of modern society.

The newspaper is a social intermediary, an institution that establishes connections between all parts and elements of society. With this system, it allows any community to reach out to other members of public by setting up contact with them.

Newspapers have long been the first and most widespread mass media. Thanks to their printability, for four centuries of its history, they have been one of the most popular sources of information for many millions of people. As technological progress accelerated, the place of newspapers in society changed along with it. Since the beginning of the XX century, when the first radios and television appeared, the newspaper began to lose its relevance. The radio broadcast information about events in the world, and also spread it around the world at such a speed that it could not be achieved even for a daily newspaper. Television has become an invention of mankind, allowing you to quickly find out about everything that is happening on the screen. At the same time, inefficient to compete with television and radio, the newspaper focused on commenting on them, on the primary analysis of situations and problems and forecasting their development [1].

The problem of studying the newspaper language and newspaper headline was studied by such scientists as V.V. Vinogradov, I.V. Arnold, N.A. Veselova, V.A. Kukharensko, I.R. Galperin, E.A. Lazareva and E.A. Mironova.

In the studied researches of various linguists, there are many definitions of newspaper text in linguistics, including the definition of I.R. Galperin, which should be paid attention to. I.R. Galperin believes that a newspaper text is a work of the speech process, which has a common integrity, and includes the title of the text (headline), as well as a super-phrasal unity (microtext) [2, p. 18]. Therefore, if we consider the external structure in detail, we can see that the newspaper is a complex system because it includes elements such as the title, subtitle, headline, images and illustrations. These components connect the following types of communication: stylistic, lexical and logical. These types of communication have a clear directionality and a pragmatic attitude of the text.

As a means of informing, the newspaper is designed not only to attract, but also to retain the attention of a mass audience. This is exactly what the first component, the headline, of the text is used for, combining various functions, and in particular, the expressive function. But the fact is that the title does not always reveal the whole point of the text, however, it encourages the reader to familiarize himself with the information in more detail. Therefore, the main role of the headline is to arouse the reader's interest because it is the expressive function in the heading that emphasizes and influences whether a certain article will be read.

The notion of "expression" should be understood as one of the main techniques of journalism. Considering a lot of designations for this term, I.V. Arnold interprets that expression is a feature of the text that conveys meaning and concept with increased and enhanced intensity. The main function of expression is nominative, attractive, and evaluative [3, p. 100].

Ways of expression are linguistic means that allow you to express the subjective position of the speaker in relation to the subject or addressee.

Considering the most frequently used types of expressive means of headlines in the English-language press the following means can be distinguished:

The usage of elliptical constructions

– *Adele named (has been named) the UK's richest female musician ever after doubling wealth to £85m* [The Independent; April 21, 2016]

Newspaper articles often use an ellipsis. With the help of an ellipsis, the headlines attract the reader's attention, as if convincing him to delve into the essence of the text.

Examples where the definite article (*The*) is dropped:

– *(The) Best Christmas ever!* [The Guardian; December 21, 2017]

– *(The) World's best gymnast is Belizean American* [The Guardian; November 27, 2014]

An ellipsis is an intentional omission of a structurally necessary element of an utterance, and then easily restored in context. This article is always used before the adjective best, but its absence does not allow you to make a mistake in understanding the meaning of the sentence, consequently you can omit it in the headline. Ellipsis helps to save space, time, and the number of characters to give speech the greatest dynamism.

The usage of interrogative constructions

– *What Role Do You Want to Play?* [The New York Times; April 25, 2015]

– *Can You Hear Me Now?* [The New York Times; April 2, 2009]

– *Should I Stay or Should I Go?* [The New York Times; April 18, 2012]

The interrogative sentences themselves already have an expressive function because with the help of intrigue they encourage the reader to pay attention to the text. Often such constructions are used as rhetorical question.

It should be remembered that despite the events that may be related to the recent past, the perfect aspect of the verb is not used in the headlines. In this case, the present tense is used.

And this is due to the fact that such headlines give not only significance, but also bring readers closer to what is happening, as if we are becoming participants in the story itself.

The usage of imperative constructions

- *Just don't do it: 10 exercise myths* [The Guardian; January 6, 2021]
- *Speak Up! You Might Become a Best Seller Like These Authors* [The New York Times; March 3, 2022]
- *Stay in touch* [The New York Times; March 5, 2006]
- *And relax! From gong baths to mindful drinking: how to really unwind on a holiday at home* [The Guardian; August 11, 2021]

Such headlines are designed to influence readers, therefore they are appeals and give the statements of the press a special emotionality.

The usage of capital letters

- *Review: In 'What You Are Now,' Memory Is a Dangerous Thing* [The New York Times; March 18, 2022]
- *12 New Books We Recommend This Week* [The New York Times; August 6, 2020]
- *Reality Stars Are Just Like Us* [The New York Times; February 12, 2022]
- *How Married 'Bachelor' Couples Make it Work. Yes, Some Are Still Together* [The New York Times; March 30, 2022]

The first letters of each new word are capitalized in order to attract the attention of readers and indicate that important information is used in the article.

The usage of stylistic devices

Mark Atkinson uses nous to pull strings and boost England credentials [The Sunday Times; October 24, 2021]

The function of metaphor is perception. This expressive means attracts attention and is used not only to express thoughts, but is also an instrument of thinking. Thanks to the metaphor “to pull strings”, readers begin to unravel the meaning in it. It is needed not only to make a person’s thought accessible to other people, but also to the person himself in order for the object to become more accessible to thinking.

- *'My life is on hold. it's a living death'* [The Times; July 22, 2004]

This statement might interest you, wouldn't it? By attracting attention, this trope improves the perception of the text and arouses interest in reading the article. The oxymoron allows you to get an extraordinary and unforgettable effect:

The usage of interjections

In English, interjections are more often used in spoken speech than in written speech. The fact is that most interjections are applied only for the purpose of reproducing live emotions, so the same interjections can be written in different ways, it all depends on the situation and context.

- *Oh my gourd! World's largest potato is not a potato* [The Times; March 17, 2022].
- *Oh! Look at Emily Maitlis's jumper* [The New York Times; Dec. 28, 2007].

This interjection expresses “surprise”, because of which the reader becomes interested to know which *jumper* is in question.

- *Oscars 2022: Good Lord! Goodie bags row* [The Times; March 26, 2022].
- *Bau Wow! Inside the new Bauhaus Museum in Weimar* [The Times; April 5, 2019].
- *Wow, Mom: It's an Ambigram!* [The New York Times; April 7, 2011].
- *Whim, a Book, and, Wow!* [The New York Times; April 28, 2011].
- *He's a Creep, but Wow, What an Artist!* [The New York Times; November 14, 2017]

The interjection *Wow* also expresses both “surprise” and “delight” and already carries a shade of positive emotions. In addition, paying attention to the punctuation after the interjection, you can notice that the sentence is pronounced with an increased, enthusiastic intonation.

The usage of onomatopoeia

- *When nerves are shredded, reach for the shredder* [The Times; April 02, 2020]
- *National Prosecco Day: 6 fizz-tastic cocktails to try at home* [The Independent; August 13, 2021]
- *Bone to pick: Josh Niland's sizzling fish specials* [The Sunday Times; March 1, 2020]
- *Sizzling Sicily reaches record-breaking 48.8C* [The Times; August 12, 2021]

Onomatopoeia is the main objective to evoke an appropriate sound impression in the reader. Such words in the headlines do not have a nominative meaning, but they certainly draw the audience's attention to feelings and sensations.

In that way, we draw the conclusion that the headline will always be present in the stream of time, placing their numbers in it as commemorative columns. They are a mirror reflecting the era and their development as a whole. With the help of a newspaper, we can save the time that it represents. The headline as an important component of the newspaper is an object of attention, with the help of which it becomes clear what the content of the text will be about. Headlines that have an expressive function can attract the reader's attention. Thanks to expressiveness, they affect the emotions of readers, attracting their interest and encouraging them to read. Considering the various ways of using the expressive function of headlines, we can conclude that the main task of headlines is to attract attention and identify the interest of readers.

References

1. Лучинский Ю. Очерки истории зарубежной журналистики – [Электронный ресурс]. – URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/luch/02.php [06.03.2022].
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: КомКнига, 2007. 144 с.
3. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов. 4-е изд., испр. и доп. М.: Флинта: Наука, 2002. 384 с.

UDC 81:372.8

THE ROLE OF THE NEWSPAPER HEADLINE ACCORDING TO THE MODERN READER

Zhakiyanova I.R., Gertner E.G.
(*M. Kozybayev NKU*)

From the point of modern realities, the quality and timeliness of information are one of the key factors influencing the formation of public opinion. It was created and distributed by the mass media, among which the most ancient is the periodical press.

Before proceeding to the definition of the role of the press and the headline as one of its important components, we should briefly consider the historical digression of newspapers. In the XIX century, the modern world was overwhelmed by a wave of new media – this happened due to the fact that the center of political and public life of many European countries moved to newspapers. And in the second half of the XX century, newspapers developed quite successfully due to the emergence of such new telecommunication media as radio or television. However, despite this, newspapers could not compete with radio and television in the operational and emotional presentation of the plot; they were used to cover local news, as well as various small announcements and messages [1].

Such scientists as V.V. Vinogradov, I.V. Arnold, V.A. Kukharenko, I.R. Galperin, M. Montgomery and others dealt with the problem of studying the newspaper language. As is

known from the history of the subject of newspaper headlines, among the researchers of this issue can be identified S.M. Gurevich, Yu.M. Skrebnev, E.A. Lazareva, N.N. Gavrishin, E.A. Mironova.

The newspaper is the main and leading means of storing and transmitting any information that helps people to find out news and events taking place in the country and the world. In addition, in this regard, the press plays an important role in formation of moral and social culture of society. Newspaper articles change a person's worldview, help develop his cognitive abilities, and also give an opportunity to appreciate the beauty of natural phenomena and evaluate things happening around.

There are several arguments for the necessity of modern newspapers, it is essential to begin with the fact that we get the possibility to broaden our horizons because many periodicals offer interesting and informative articles to the attention of readers.

Secondly, if you are a fan of the latest news in the country, then you will be interested to learn about them from newspapers. Newspapers publish information about various events, comparing them with other sources; therefore it will not be difficult for people to form their point of view.

Thirdly, the newspaper includes the most up-to-date and new information in its content on a daily basis. The language of the newspaper is generally accessible and communicatively generally significant.

Newspaper language is characterized by such features as the usage of italics, and the spelling of words in large letters. In addition to the abovementioned, we can note some peculiarities when studying the newspaper:

- Clarity, conciseness and accessibility of presentation;
- Writing text using a stamp and template;
- The usage of a variety ways of expression, including expressive means;
- And, of course, expressiveness in the use of vocabulary.

And one of the important elements in the structure of the newspaper text is the headline. According to E. A. Lazareva, the headline is the first signal that makes us read the material or put the newspaper aside. In addition, on average, about 80% of users read only the headlines [2].

At the moment, the role of the headline in the design of the newspaper was considered in the most detail by S. M. Gurevich, who said that the headline in the newspaper is an integral element, and first of all, the “face” of the periodical will depend on how they are designed. The main task of this component is to attract the reader's attention, as well as to arouse his interest in this information [3].

In addition, it is necessary to pay special attention to the classification of titles suggested by M. I. Shostak:

- The headline – Chronicle

An article with such a title tells about the most important thing – about the content of the text of the following article.

- The headline – Running line

The text uses the headline name itself, which is the beginning of the article and goes into the text.

- The headline – Intrigue

Five top reasons people become teachers – and why they quit [4]

Oscars 2022 Predictions: Who Will Win Best Picture, Actor and Actress? [5]

Without revealing it completely, it can arouse the reader's interest in the article and encourage him to continue reading.

- The headline – Summary

In this case, we are talking about an event that is hidden from the reader's eyes, but at the same time has a certain evaluation, which can be both ironic and humorous.

- The headline – Quote

Ryanair said my husband's bike crash wasn't serious enough to warrant a refund [6]
'I've never said we should plant a trillion trees': what ecopreneur Thomas Crowther did next [7]

Such headlines can be direct, indirect and attract the attention and increase the interest of readers.

- The headline – slogan, appeal

Neil Warnock: Let's hear it for a big idea that will help out the minnows [8]

Want to improve your life? Just learn to say no [9]

This type of headings most often contains certain phrases, collocations or invocation [10, p. 62].

In this classification, we can conclude that the techniques and methods of creating headings and header complex are diverse. They may include simple facts involve statements by well-known persons. And all this is directed at arousing the reader's interest and drawing his attention to the text of the article.

Besides, the headline has several functions that should be considered. In order to attract the reader's attention to the article, it is necessary to make it as informative as possible, and the informative function prevails. An interested reader wants to get acquainted with the material of the article in order to get the most significant and important information. Therefore, the headline can help the reader understand the meaning of the article, as well as evaluate its content.

With the help of the headlines that are located on the strip, we can separate the articles from each other. In this case, the allocation of the graphic-excretory function begins. This feature is the only function that is implemented by non-linguistic means. For this reason, the allocation is done using graphical tools, font selection, its size, highlighting, and color usage.

At the emotional level, the title has an impact on a person and serves to evoke certain emotions in him, so at this level the evaluative function of the headline is manifested. Its importance lies in the fact that the material should convince a person of the concepts and attitudes that the journalist is trying to convey.

In our opinion, the main function of modern media headlines is to attract attention to the text, to interest it and to arouse the desire to continue reading. That is why the characteristic features of headlines are originality and catchiness. To make sure of the importance of the headline, we conducted the analysis to determine its role in the formation of modern society. The aim of the study is to identify the dynamics of interest in the text using headings. For this purpose, questionnaires were developed and a study was conducted among readers of various age groups. At the time of the analysis, our respondents were five age groups, which made up groups of 7 people:

- 14–17;
- 18–25;
- 26–45;
- 46–59;
- 60 и выше;

Moreover, the respondent's gender attribute was included in the survey, as well as his social status was indicated:

- Schoolchildren;
- Students;
- Workers;
- Non-working;
- Retirees.

The questionnaire included 4 questions that the respondents had to answer. And the first question was compiled to collect general information about the use of any types of mass-media. So we were able to identify which type of media is the most important and relevant. The first group of 14–17 years consisted of 5 women and 2 men, where all respondents are schoolchildren.

The second group of 18–25 years consisted of 3 women and 4 men. Among the participants were 3 students and 4 workers.

The third group of 26–45 years included 4 women and 3 men. Social status: workers – 6 and unemployed – 1.

The next, fourth, group of respondents aged 46–59 years, women in this category – 6, men – 1, social status of participants: workers – 8, unemployed – 2.

The last group aged 60 and above included 7 women and the social status of each were retirees.

Therefore, according to the results of the answers to the first question: “From which types of media do you get the most necessary information for you?” we have received the following data:

Table 1 – Media used by respondents

Type of media \ Social position	Radio	Television	Internet-media	Newspapers
Schoolchildren	0	1	6	0
Students	1	0	4	2
Workers	2	3	1	1
Non-working	0	2	4	1
Retirees	1	1	0	5

So, counting the votes, we see that the most popular type of mass media for our respondents is Internet media, but newspapers take the second place.

How the participants’ answers to the second question “What do you pay attention to first when reading a newspaper, the headline or the text?” were divided can be seen in the graph below:

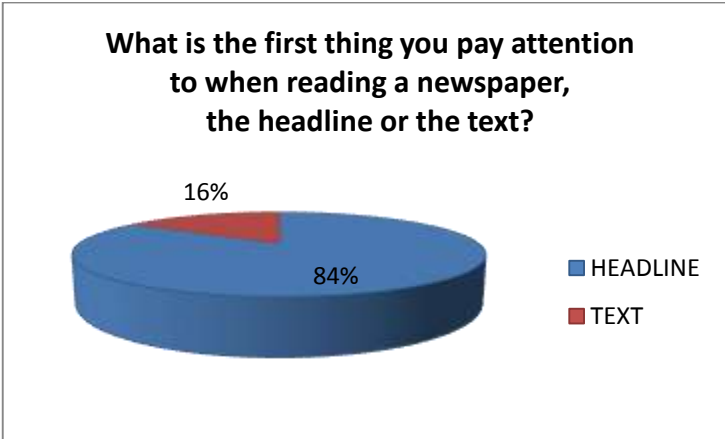

Figure 1. – What exactly respondents pay attention to first of all when reading a newspaper

As we can see from the diagram, for the reader, basically, an important component when reading an article in newspapers is the headline. Out of 35 of all respondents, 27 noted the

headline, and only for the 5th participants the text is a choice. Among the participants who chose the text component were mostly schoolchildren and students.

The third question was as follows: “Which headlines are the most informative and understandable for you?” Two possible answers were offered: *short* and *long*. The first group of 14–17 years old chose the *short* option. From the second group of 18–25 years old, 2 chose *long*, the remaining 5 participants marked *short*.

The choice of the third group of 26–45 years was also divided, and of all 7 respondents, only 1 member chose the *short* variant, the remaining 6 *long* ones. In the penultimate group of 46–59 years old, all participants in the questionnaire chose the *long* option. And finally, the last group aged 60 and above decided that the answer to this question would also be *long* headlines.

Based on the results of the third question, it can be concluded that for the category of people over 40 years old, *long* headlines are an important component when choosing a text in newspapers because they attract and concentrate the attention of the reader of this age group.

To the last question “Is the headline important when reading an article?”, which was specifically asked to identify the significance of the headline in the newspaper, most chose the answer “Yes”, all the others actually have the opposite choice.

Thus, based on the results of our research, we can conclude that the headlines are most interesting and important to people over 40 years of age and above. When choosing and reading a certain article in a newspaper, respondents of this age category carefully and attentively consider the headlines.

In their opinion, the title carries the content of the text and so it is easier to understand what will be discussed. Although the younger generation is also interested in information and uses the media, but the newspaper, not to mention the headlines, are not in demand components for a young user.

References

1. Лучинский Ю. Очерки истории зарубежной журналистики – [Электронный ресурс]. – URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/luch/02.php [04.03.2022].
2. Лазарева, Э.А. Заголовок в газете. – Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 96 с.
3. Гуревич С.М. Газета: вчера, сегодня, завтра. Учебное пособие для вузов / С.М. Гуревич, – Москва: Аспект Пресс, 2004.
4. URL:<https://www.theguardian.com/teacher-network/2015/jan/27/five-top-reasons-teachers-join-and-quit> [05.03.2022]
5. URL:<https://www.nytimes.com/2022/03/24/movies/oscars-predictions.html?searchResultPosition=1> [05.03.2022]
6. URL:<https://www.thetimes.co.uk/article/ryanair-said-my-husbands-bike-crash-wasnt-serious-enough-to-warrant-a-refund-5r9lmqfxg> [06.03.2022]
7. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2021/sep/01/ive-never-said-we-should-plant-a-trillion-trees-what-ecopreneur-thomas-crowther-did-next-aoe> [07.03.2022]
8. URL:<https://www.independent.co.uk/sport/football/news/neil-warnock-let-s-hear-it-for-a-big-idea-that-will-help-out-the-minnows-1688577.html> [07.03.2022]
9. URL:<https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/jun/02/want-to-improve-your-life-just-say-no> [08.03.2022]
10. Шостак М.А. Сочиняем заголовок / М. А. Шостак // Журналист. – 1998. – № 3. – с. 1–5, с. 9–14.

RUBRICS AS AN EFFECTIVE MEANS OF ASSESSING THE RESULTS OF STUDENTS' LEARNING ACTIVITY

Zharmagambetova A.A., Vassilyeva O.M.

(M. Kozybayev NKU)

Recently, a lot of attention has been paid to the problem of assessment in education. G.Yu. Ksenzova defines assessment as quality control of education [1, p.35]. Assessment is a method of improving the educational process and encouraging students to study [2, p.21]. When assessing students' performance, the teacher faces many problems.

One of the most common and important problems is an objective assessment. The subjectivity of the assessment is determined in the assessment of the student's personality, not his knowledge, motivation to study and his efforts [3, p.80]. In addition, the teacher may give inflated grades. Teachers often do not recognize the individual characteristics of students and do not pay attention to significant psychological factors based only on emotional assessment [4, p.63]. When evaluating, the teacher should be attentive, paying attention not only to knowledge, but also to the activity and discipline of the student at the lesson. Objectivity may be attained by eliminating the teacher–student interaction and omitting both sides' personal characteristics. In order to remove subjectivity in the evaluation, it is also required to omit a number of criteria such as the student's personality, his behaviour and actions, his academic achievement in general, and the student's special knowledge and skills.

The assessment system has both benefits and drawbacks. The biggest disadvantage is that it may have a traumatic influence on the child's personality. Among the benefits is the drive to participate in educational process. Furthermore, the evaluation has a direct impact not only on the motivation of educational activities, but also on self–esteem, emotional comfort, interactions with others, and the overall development of personality [5, p.235]. It is within both teachers' and parents' ability to make grades or marks no longer be a cause of ongoing strain and misery for children.

In connection with the transition to an updated education program, the system of assessing student achievements has changed. Thus, the assessment system assumes the assessment of students' knowledge based on predefined criteria, and the forms of classroom and control work are also changing. Since 2016, criteria–based assessment has been progressively and methodically introduced in schools in Kazakhstan. The new criteria–based assessment system for Kazakhstan is aimed at improving the quality of students and increasing their interest and desire to learn [6, p.11]. Assessment methods are created with the development of new instructional approaches. It is important to apply forms and methods of assessment that contribute to improving the quality of education and motivation of students [7, p.34].

One of the innovative methods of assessment is the rubric. From the point of view of C.A. Nkhoma, M.Z. Nkhoma, S. Thomas “the term rubric was initially used in English to refer to the colour red” [8, p.238]. Rubric was also used in antique writings, catholic archives and law documents where it generally meant “a noted sentence of any book marked with red letters” [8, p.238]. The term “rubric” is currently being researched as an educational term. S.M. Brookhart defines rubric “as a coherent set of criteria for students work that includes descriptions of levels of performance quality” [9, p.4]. Moreover, D. Stevens and A. Levi suggest that rubric is a scoring instrument that specifies the exact expectations for an assignment [10, p. 4].

Rubrics are considered to be a useful and necessary assessment tool for both teachers and students. Teachers may compare and contrast their pupils in class, as well as track their development over time. Rubric shows them the result and progress of their students. Rubrics help students understand what assessment is and what criteria are used to evaluate it. Rubrics make the assessment more understandable for students by clearly defining the results expected from them. They can be used to evaluate various types of educational activities, such as oral responses, written work, text work, essays, dictation, and so on. Students have the opportunity to participate both in debates and in the compilation of rubrics. In addition, rubrics can help students improve their critical thinking, self-learning and self-esteem, and teachers can provide timely feedback and coordinate grades and set them fairly [10, p.17].

The use of rubrics is suitable for evaluating a wide variety of tasks –due to a number of factors:

– Rubrics provide timely feedback. D. Stevens and A. Levi claim that feedback, particularly timely feedback, promotes learning. In addition, rubrics are great time savers. They help achieve the deadlines imposed by student attention spans and expectations. According to D. Stevens and A. Levi, time is a component that influences how relevant and valuable feedback is for pupils [10, p.18]. Feedback is considered most useful after the completion of the work, thereby allowing students to improve their next work. In addition, rubrics provide students with detailed feedback in a timely manner, not only after the task is done, but also in the process of completing the task. A rubric can improve a student’s work halfway through. Rubric outlines gaps and weaknesses that need to be corrected, and also shows strengths that require less time. Moreover, D. Stevens and A. Levy’s research also emphasized the relevance of feedback both for learning and for the formation of personal habits in students. In a similar way, F. Chowdhury suggests that detailed feedback amounts to providing a brief overview of the strengths and weaknesses of students, as well as identifying opportunities for development [11, p.63].

– Rubrics help to maintain grading consistency and fair assessment. According to F. Chowdhury “rubrics can be used as a standard scoring tool to reduce grading inconsistencies” [11, p.64]. A transparent rubric system helps students reduce stress and reduce disputes over the final grade [8, p.239]. Thus, students can use the information in the rubrics themselves to check the accuracy of grades, and, therefore, they will be confident and fair in their assessments. Furthermore, precise criteria and clear definitions of quality for these criteria are key components of rubrics that contribute to effective student learning. As a result, rubrics may be used to more efficiently and transparently to assess students’ work.

– Rubrics affect self-esteem and self-improvement. According to D. Stevens and A. Lev “by encouraging students to think critically about their own learning, rubrics can inspire precisely the pattern of “self-assessment and self-improvement” [10, p.12]. Rubrics may encourage students to analyze, reason, and make decisions. F. Chowdhury considered that rubrics may also be used as an educational tool to help students learn [11, p.64]. Rubrics help students understand the quality of standards they must keep in order to achieve a given score or grade. Students can also use rubrics for self-assessment: before submitting the final version of their work to the teacher, students can rate their own work using rubrics.

Rubrics are usually presented in tabular format and consist of three main elements, namely, evaluation criteria, rating scale, definition of each criterion. However, there are several types of rubrics, determined by their composition, depending on the purpose of the course. The main types of rubrics are general rubrics, task-specific rubrics, holistic and analytical rubrics. The formation of general rubrics depends on the criteria of effectiveness and learning objectives.

The task-specific rubrics are provided with criteria and descriptions that reflect the specific characteristics of the task. Therefore, it is applicable only for one specific task. In addition, the rubrics are holistic and analytical. Holistic rubric gives one single assessment

(focus on this assessment in the form of a number or letter). Analytical rubric looks in more detail: each criterion has from three to five levels of evaluation of work (from low to high), and there is also a place for a teacher's comment. The focus of such a rubric is on the quality of the criterion, not on the overall assessment. Each of these rubrics is relevant in context. For example, in an oral English exam in senior school, a holistic rubric may be more useful and used to set the final mark. But to work in the classroom and to improve the work of students, it is better to use an analytical rubric with its focus on the quality of performance of a particular criterion [9, p.56]. The use of rubrics during the English lessons is becoming one of the most effective ways to evaluate the results of student' learning activities. During the teaching practice at school, the author of the article conducted a survey which showed that many school teachers are not familiar with the rubrics, and those who are familiar rarely use them in class.

The experiment with using the rubrics and determining their contribution to the learning and assessing process was held in 2 study groups of Grade 9 (Secondary School, Petropavlovsk). Experiment fell into three stages.

1) The initial stage included carrying out a proficiency test and assessing student's dialogical speech according to the criteria that only the teacher referred to. The result showed that most of the students are at the same language level (A2, with only few students reaching B1 level), which enabled us to make objective comparative results later.

2) At the formative stage the lesson was conducted. Only Group 1 was familiarized with rubric. When it was time to start making up a dialogue according to the topic discussed at the beginning of the lesson, the teacher involved students into conversation by asking them what an English teacher should take into account when marking their dialogues. Even though the group could be characterized as low motivated, surprisingly, students got rather excited at this point and suggested a lot of points that would make a dialogue sound well and score a good mark. Among the suggestions given by students there were "no grammar mistakes", "correct pronunciation of words", "dialogue should relate to the topic", "acting". By the end the whole rubric with criteria mentioned was developed and students felt involved.

3) At the control stage students from Group 1 were given the task to make up a dialogue according to the requirements of the rubric. The dialogue produced by students were better this time. They were well-structured, students used more words related to the topic, learners did their best to pronounce their lines correctly and in a loud enough voice and they were sticking to the roles they were taking in the dialogue which made the conversations more emotional. For the first time students were allowed to do a peer-assessment when pairs evaluated the dialogues of other students and calculated the final score. Later the results of peer-assessment were compared teacher's marks and the results corresponded in most of the rubric sections except for some grammar mistakes that students did not notice. Students admitted that every pair had been assessed in a fair way. The comparison of overall results is presented in Table 1.

Table 1. – Comparative matrix

Criteria	Control group	Experimental group
Content	Fair	Excellent
Interaction	Good	Good
Vocabulary	Fair	Excellent
Grammar	Good	Good
Pronunciation	Fair	Good
Emotionality	Poor	Good

The effect of using rubric was positive in many aspects. Involvement of students into decision-making process helped to raise their interest and motivation to improve their language skills. When giving feedback on the lesson they had had students mentioned that knowing exactly what they would be graded for gave them an important reference point, so rubric guided

or navigated them to the final destination. The overall performance of both groups in dialogical speech was better, but the grades of Group 1 (experimental) were higher. And it was due to the use of rubric. Certainly, assessment did not become a straightforward process for the teacher just after using it once. But introduction of rubric definitely made it easier and reduced the danger of being subjective.

To summarize, this article gives a general idea of the rubrics and their types, as well as the advantages and problems of evaluation. Based on the above, we can conclude that the rubric is not only a means of evaluation, but also an educational tool that helps students and teachers. The variety of types of rubrics provides more opportunities for different contexts. In addition, the use of rubrics is aimed at an objective and reliable assessment. The effectiveness of the development of criteria-based assessment and the use of rubrics in evaluating the results of students has been proved as a result of a pedagogical experiment.

References

1. Ksenzova G.Yu. Evaluative activity of a teacher: an educational and methodical manual / The second edition of the Pedagogical Society Moscow, 2002.
2. Pinskaya M.A. Formative assessment: assessment in the classroom: studies. manual / M.A. Pinskaya. – M.: Logos, 2010 – 264 p.
3. Martianov E.A. Pedagogical assessments: the essence, problems, types in the conditions of the implementation of the FSES / Scientific support of the personnel training system. Scientific and theoretical journal. – Chelyabinsk: Education, 2011.
4. Podlasyi I.P. Pedagogy. In 2 kn. Kn. 1: General basics. The learning process. – M.: Humanit. ed. center VLADOS, 1999. – 576 p.
5. Ananyev B.G. Psychology of pedagogical assessment. – L.: Nauka, 1935 – 386 p.
6. Mozhaeva O.I., Shilibekova A.S., Ziedenova D.B. Methodology of the system of criterion assessment of educational achievements of students: educational method. stipend. – Astana: AOO “Nazarbayev Intellectual schools”, 2017. – 38 p.
7. Nizamova U.S. Rubric as the best option of assessment in the educational process // Kazan Bulletin of Young Scientists. – 2018. – 34 pp.
8. Nkhoma C.A., Nkhoma M.Z., Thomas S. The role of rubrics in learning and implementation of authentic assessment: A Literature review // Proceedings of InSITE 2020: Informing Science and Information Technology Education Conference. – 238–246 pp.
9. Brookhart S.M. How to create and use rubrics for formative assessment and grading // ASCD, 2013 – 4–22 pp.
10. Stevens D., Levi A. Introduction to rubrics: an assessment tool to save grading time, convey effective feedback and promote student learning // Journal of College Student Development, 2006 – 3–25 pp.
11. Chowdhury F. Application of rubrics in the classroom: a vital tool for improvement in assessment, feedback and learning // International Education Studies, 2019 – 61–65 pp.

UDC 371.314

DIFFERENTIATION IN TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF A SYSTEM–ACTIVITY APPROACH

Zhumabayeva A.D., Salenko L.L.

(M. Kozybayev NKU)

Language teachers in modern schools deal with the problem of correct choice and application of approaches, methods, techniques and tools in teaching a foreign language. Most teachers apply either a single approach or an approach focusing on mostly group or work in pairs at their lessons. This method saves time and gives the students a defines the same requirements to complete the tasks.

For this reason, many teachers try to implement differentiated teaching, as it allows to take into account the individual psychological characteristics of each student which yields significant results. In our research we explored the given approach.

What does differentiate instruction mean?

The concept “differentiated approach in education” appeared at the beginning of the twentieth century. Its founders are considered the representatives of the direction of humanistic psychology C. Rogers, A. Maslow, R. May. We state that at present the concept "differentiated approach" is treated differently in definite areas of science. In didactics, it is a process where the individual characteristics of each student are taken into consideration.

C.A. Tomlinson, says that a differentiated approach is teaching that is totally student-centred and provides more favourable conditions for the development and support of each student [1] According to I.M. Cheredova, differentiated learning in the classroom is the learning process, which involves in-depth study of individual characteristics of students, their classification into typological groups and organization of work of these groups on specific learning tasks that contribute to their mental and moral development [2].

So, we can say that differentiated instruction means learning material in different level groups, bearing in mind the individual characteristics and capabilities of each student and creating a considerably supportive environment in any classroom with the use of various means and methods of teaching. Differentiation often takes place in three forms of classroom work: individual, frontal and group work.

Frontal work involves the whole class undertaking common tasks to achieve a common cognitive goal. Group work presupposes doing common tasks in some small groups. Independent work involves tasks for the whole class or for each individual student, without collaboration with other students [2]. The introduction of a multi-level approach at school will help to achieve a number of goals:

Firstly, it will create the sufficient conditions for the development of each child's interests and abilities and improves his or her thinking activity [3].

Secondly, the formation of individual, creative and professional potential is provided as well. In the same way, the qualitative implementation of the differentiated approach can solve the following problems:

- helping pupils to achieve one level of foreign language knowledge;
- developing students' interests and abilities;
- improving the quality of students' knowledge;
- using each student's time effectively and appropriately [4];
- creating conditions for all students to be engaged in intensive mental activity.

Y.V. Maltseva states that the implementation of differentiation in teaching is necessary. To achieve that the definite steps are important:

1) to clarify and specify by what criteria, abilities, knowledge and skills differentiation of teaching will be carried out;

2) develop or use ready-made tasks, assignments and tests which allow teachers to differentiate students by chosen and given criteria;

3) to use differentiated tasks, and exercises taking into account the results of all preliminary diagnostic tests;

4) if some pupils can't manage the differentiated task or it is too easy for them, the teacher has to transfer them to a stronger or, on the contrary, to a weaker group of students;

5) if a student completes certain tasks or exercises of a lower level of difficulty successfully, they can be moved to another group. At the same time, the teacher has to mark his or her success and achievements;

6) to create, systematize and improve the "bank of differentiated tasks" for a given criterion, ability, skill, using task cards, slides, computer programmers and all modern tool that are at the teacher's disposal now [5].

It is of primary importance that before introducing differentiation in foreign language teaching, it should be remembered that learning material is perceived differently by each student involved in the process. Some of them learn better by listening or reading aloud. Others perceive better by using visual aids such as pictures, videos or films. Some students can only memorize things through writing.

The solution to this problem lies in the proper combination and use of individual, paired, group or cooperative forms of work. Otherwise, there may be a problem in improving the quality of students' learning [6]. Differentiated instruction in English is closely connected with the system–activity approach. What is the essence of the system–activity or activity–based approach?

The system–activity approach provides the learning process for each student, based on their individual age, psychological and physical features. It also creates all the conditions for preparing an individual for self–development and lifelong learning. According to A.M. Ryzhikova, "the system–activity approach is the organization of the educational process, in which the main place is given to active and versatile, to the maximum extent possible independent cognitive activity of a schoolchild. The key aspect of the activity–based approach is a gradual shift from information–reproductive knowledge to active knowledge" [7].

The system–activity approach is the basis for implementation of the second generation standard. In the system–activity approach the scholar singles out activity, which is a system aimed at results. The author states that the implementation of the activity approach in practical teaching is ensured by the following system of didactic principles:

- the activity principle refers to the success of the formation of cultural activities and the successful formation of general learning skills;
- the principle of continuity means the continuation of all stages and phases on a technical, content and methodological level, taking into account the psychological specificities inherent in the child's development;
- the principle of integrity means the formation of an overall systemic view of the world;
- the principle of psychological comfort means the disposal of all stress in the educational process, the creativity of the process;
- the principle of variability means that students develop the ability to systematically search for options and make appropriate decisions when making choices;
- The principle of creativity means making the most of the first creativity of the educational process, i.e. gaining experience of the student's own creative activities [7].

In our research, we compared a traditional lesson with an activity–based lesson:

Elements compared	A traditional lesson	An activity based lesson
Formulating a theme of a lesson	The teacher mostly informs the students	Students formulate a theme
Setting definite aims and lesson objectives	The teacher tells the students what is planned to achieve	The students formulate them by collaboration
Planning a lesson	The teacher declares what work the students have to do to reach the aim	Planning by the students of how to achieve the aim
Practical activities during the lesson	Students fulfill practical tasks under the guidance of their teacher	Students perform the tasks according to a plan (small and individual forms of organisation are used).

Elements compared	A traditional lesson	An activity based lesson
Supervision during the lesson	The teacher supervises all students' work	Students control (self and peer assessment forms are used).
Correction of student's work	During and after students' work, the teacher provides correction	Students define difficulties and make corrections themselves
Evaluation	The teacher assesses the work at the delivered lesson	Students participate in the evaluation of the activity based on its results (self-evaluation, peer evaluation)
Summary of a delivered lesson	The teacher asks the students what they have learnt at the lesson	Reflection is done by students
Giving homework	The teacher announces and comments all the tasks	The students are allowed to choose the task from those suggested by the teacher, taking into account their individual score and level

The nature of learning becomes an exploratory one: learning is based on solving the learning problem by transforming the ways of action, constructing new ones, in addition to those proposed by the teacher. It is obvious that the transition to new educational standards implies improvement of the lesson. We analyzed what technologies should be used to implement the activity-based approach at a lesson. The mechanism of realization of the system-activity approach involves such technologies as:

- information and communication technologies.
- technology based on creation of a learning situation.
- technology based on the implementation of project activities.
- technology based on level differentiation.
- technology based on the activity method" [7].

Having explored this theory, we defined the object of our study which is the educational process with the implementation of differentiated teaching of English at school. The subject of research are the exploring the means of implementing differentiated learning of English. The aim of the study is to identify and justify methodological principles and teaching conditions for differentiated learning. This formed the basis for the development and implementation of a differentiated set of exercises to teach English at a comprehensive school.

Our research was based on the hypothesis that for making English language teaching more effective it is necessary:

- to carry out this process through psychological and pedagogical analysis of English as an object of study and students as subjects of learning;
- to account didactic conditions and methodological principles of differentiated teaching of English at school;
- to work out a set of differentiated tasks and criteria for evaluating the effectiveness of differentiation in English language teaching.

In accordance with the objectives, the following directions of the study were pursued:

- conduct a psychological and pedagogical analysis of English as an object of study and students as subjects of learning.
- identify and describe the necessity of the use of differentiation for the organization of English language instruction at school.

– establish a set of differentiated exercises aimed at teaching English to schoolchildren and testing its effectiveness on an experimental basis.

The conducted study resulted in identification of methodological and didactic principles of the English language teaching process: comprehensiveness and differentiation, accessibility, minimization of the complexity of tasks, systematic approach, differentiated organization of teaching material, external guidance and supervision, giving students the freedom to choose the means of education;

The didactic conditions for the teaching of English at school were identified and substantiated. We took into account the teacher's management activities and the students' own creative activities, combined common and differentiated ways, forms and methods of instruction in the English language for students who belong to different groups.

A number of differentiated exercises aimed at teaching English were developed. We ensured a well-organized structure of tasks, combining different ways of learning a foreign language "from the particular to the whole" and vice versa. There is a transition from «rigid management» by the teacher to teaching English using «free choice» methods and forms of independent work done by the students themselves;

Evaluation and self-assessment criteria were proposed, provided that the process of English learning differs: the existence and tendency of increasing interest in English language learning; the change of adequacy in self-control and self-assessment.

All this was obtained in the experimental part of the research. The experiment was carried out in the English groups of the 9th grade in First Gymnasium in Petropavlovsk. We started with observation getting to know students and identifying their skills. Then we defined the level of students' competences by doing two tests including the tasks on four skills.

Based on the results of the two tests, we divided the students into three groups. The first one was the strong group, where the students had a good command of the language compared to the others. Their work consisted of independent creative and problem-solving tasks. The second, a middle group, consisted of students whose level was below the first group. They also do independent work, but only on the basis of samples, they needed a guidance. And the third group consisted of students who had a low level of foreign language skills. In this group we worked with pupils through questioning, explaining the material, checking the tasks and helping each student in this group. This division was arbitrary, as students could progress to a higher level or drop to a lower one. The tasks corresponded to the level of the students and the teaching was systematic. During each lesson we used different forms, means and methods of differentiated teaching.

Survey.

We started this part with the first group so that the other groups would hear the correct answers and there would be more preparation for weaker students. This method can raise everyone's level of comprehension and allow them to progress from one task to the other.

Differentiation by task

We gave students the same text but with different tasks. For example, some of them had to write synonyms for words used in the text, others had to write the missing words under dictation. Some others were to choose the right words out of the given ones. Students could choose their own tasks, depending on their abilities and knowledge.

Getting to know the new material

We worked with students who had an intermediate level and the teacher explained all the material to the weaker ones. For the stronger students, problematic questions that they had to answer were given.

Reinforcing what they learnt

We gave the strongest students practical tasks that they had to do them on their own. Students with a higher level were asked to summarize the material they had learned. And the

teacher worked with weaker students explaining the main points of the new material, stopping at each point in detail.

Differentiated homework

For convenience, the homework was divided into three levels. The first level was assignments that all the students could understand. The second level was training exercises for children who mastered the programme well enough. And the third level of homework comprised creative tasks, which required a high level of knowledge and correct application of it in practice. The teacher used a box where she put 4 versions of homework in it. Then she would ask if there were any willing participants who wanted to choose their homework. The students liked this idea and were happy to participate.

It was also very effective to use a differentiated approach when working in groups. This helped the weaker student to learn from the stronger one and the stronger one could revise what they had learned while explaining complex points to a partner. It is known that working together in pairs and groups relieves stress and creates a comfortable atmosphere for learning a foreign language. To sum up, we can say that a differentiated approach is important and necessary when teaching English. This teaching enabled us to diversify the learning process in different ways, which we applied during the lesson. The differentiated approach helped us to design a teaching process that took into account the individual characteristics of each student, helped them believe in their own potential and realize it. This approach has improved the quality and effectiveness of learning a language.

References

1. Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of all Learners. Alexandria: Association for Supervision and Curriculum Development. Tomlinson C.A., 2000 (p 6–10)
2. Cheredova I.M. On the differentiation of teaching in the classroom. Omsk, 1993., p 16
3. Tomlinson C.A. An Educator's Guide to Differentiating instruction. USA: Cengage Learning, 2006 (p 30–31)
4. Bondarevskaya E.V. Personality-oriented education: the experience of developing a paradigm. Rostov-on-Don, 1997.
5. Maltseva Y.V. Differentiated approach in teaching a foreign language. GBOU Gymnasium 1532, Moscow. <https://studylib.ru/doc/>
6. Pekusheva D.V. Differentiated approach in teaching vocabulary of a foreign language in universities Krasnodar State Institute of Culture, Krasnodar., 2011, p.12
7. Ryzhikova A.M. Educational technologies providing the Federal State Educational Standard. The system-activity approach is the basis for the implementation of the second-generation standard – Moscow, 2012, p. 9

УДК 372.881.111.1

КОГНИТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Алтынтурина И.Д.
(СКУ им М. Козыбаева)

Введение

Любой лингвосоциум отличается своей особенной концептуальной системой – языковой картиной мира. Владение языком предполагает владение концептуализацией мира, отраженной в этом языке. Конфигурация идей, заключенных в значении слов родного языка, воспринимается говорящим как нечто само собой разумеющееся, однако при сопоставлении разных языковых картин мира обнаруживаются значительные расхождения между ними, причем иногда весьма нетривиальные. Актуальность

изучения когнитивных аспектов целей обучения английскому языку лежит в необходимости успешного овладения иноязычной коммуникативной деятельностью. Для этого у учащихся необходимо сформировать языковые и речевые способности, а также психические процессы. Языковая личность – это личность, проявляющая себя в речевой совокупности знаний и представлений о системе соответствующего языка. Речевая личность представляет собою личность, реализующая себя в коммуникации, выбирающая и осуществляющая ту или иную стратегию и тактику общения, выбирающая и использующая тот или иной репертуар собственно лингвистических и экстралингвистических средств общения. [1, с. 234].

Основная часть

Под когнитивностью понимается способность человека к умственному восприятию и переработке информации, а когнитивный подход в обучении английскому языку заключается в том, чтобы оптимально организовать познавательные действия учащихся. М.А. Холодная выделяла 4 когнитивных аспекта функционирования языковой личности, которые характеризовались: конвергентными способностями, дивергентными способностями, обучаемостью и познавательными стилями [3]. Конвергентные способности показывают насколько эффективно перерабатывается информация? А также находится единственный возможный ответ, который зависит от требований заданных ситуаций.

Дивергентные способности представляют собой разнообразные оригинальные идеи, которые не могут быть регламентированы определенной деятельностью. Обучаемость показывает насколько человек способен усвоить новые знания, то есть представляет собой величину и темп, с которыми растет эффективность интеллектуальной деятельности. Познавательные стили представлены индивидуальными своеобразными способами, которые позволяют перерабатывать информацию об актуальной ситуации.

Тесным образом с понятием успешности выполнения деятельности связано понятие интеллектуальной одаренности. Данное понятие относится к оценочному знанию, однако оно является важным при исследовании когнитивных особенностей языковой личности, так как раскрывает дополнительные характеристики указанной области. Все описанные выше данные о когнитивных аспектах функционирования языковой личности являются теоретическим знанием, которое представляет собой результат научного познания мира.

Рассмотрим различные подходы к определению языковой личности. Так, с точки зрения лингвокогнитивного подхода языковая личность представляется речевой и коммуникативной личностью [4, с. 18].

С помощью психолингвистического и социолингвистического подхода изучается речевое поведение языковой личности в различных коммуникативных ситуациях [5, с. 111]. Лингвокультурологический подход изучает языковую личность в пространстве культуры, которая отражается в языке, поведенческих стереотипах, нормах и предметах материальной культуры [6, с. 235].

В лингводидактическом подходе представлен процесс формирования языковой личности на основе деятельностных и коммуникативных потребностей [7]. Представленные теории имели своей целью полностью описать феномен языковой личности, выделить его основные составляющие, определить связи между ними, показать их функционирование в практической деятельности человека, определить сферы применения и т.д. Основываясь на положении о том, что когниция включает не только целенаправленное, теоретическое познание, но и простое постижение мира в

каждодневной жизни человека, мы считаем необходимым рассмотреть феномен развития интеллекта в процессе обучения на уроках английского языка.

Мы понимаем интеллект как умение человека думать, принимать решения, разумно применять свои навыки для благополучного проделывания конкретного рода деятельности. Умственные способности человека несут в себе множество составных частей, которые взаимосвязаны между собой и осуществляются в выполнении человеком различных социальных ролей. Согласно исследованию Н.Л. Смирновой, интеллект/ум не абстрагирован от того, кому он на самом деле принадлежит. Поэтому, принято считать, что характерные особенности разумности являются определением субъекта (a smart man, a stupid man) [8].

Языковая личность человека оценивается через его функционирование в разных видах деятельности. Таким образом, характеризуются интеллектуальные и языковые способности человека:

- как члена семьи (an intellectual father, an educated brother, a clever mother, a foolish sister);
- как члена конкретного коллектива (a competent manager, an expert in shipbuilding, a bright pupil);
- как члена общества в целом (an attentive passenger);
- как индивидуальной личности (a noble person, a decent woman).

В рамках данного исследования нас интересует изучение интеллектуальных и языковых способностей человека в процессе обучения иностранному языку. В основе концепта может лежать индивидуальное понимание объекта действительности, которое дополняет общую концептуальную картину мира членов данного языкового сообщества. Так, многие авторы (Б.Г. Ананьев, Д.Б. Эльконин, А.Н. Леонтьев, В.А. Петровский), говоря о языковой личности человека, подчеркивают его моральные и нравственные качества:

- 1) принципиальность и личная порядочность;
- 2) приобщенность к богатствам мировой национальной культуры (чтение золотого фонда мировой художественной литературы, знакомство с мифами античности и Библией);
- 3) ориентированность на общечеловеческие ценности при осуществлении нравственного выбора в повседневной жизни (доброта, милосердие, готовность помочь попавшему в беду, скромность, мужество, справедливость, достоинство и т.д.);
- 4) терпимость и уважение в межнациональных отношениях;
- 5) тактичность;
- 6) способность быть идеально представленным в другом человеке, т.е. производить своей деятельностью значимые изменения в мыслях и чувствах другого человека, определенным образом перестраивать его сознание (данный принцип лежит в основе творческой деятельности человека) [9, с. 91–103].
- 7) патриотизм, осознание ответственности за свою землю;
- 8) близость с природой, любовь к ней – как созерцательная, так и деятельная;
- 9) вовлечение и освоение европейской и мировой культуры в целом, которое заключается в хорошем знании языка, туризме, знании мировой музыкальной культуры, литературы и истории мировых религий.
- 10) смирение, легкость в общении, нежелание иметь власть над людьми, здравый смысл, признание серьезной работы увлекательнее чего-либо другого, ощущение полезности своего труда для других членов общества (характерные черты гениев и талантов).

Таким образом, учитывая, как научное, так и быденное знание, можно сделать вывод о том, что когнитивные особенности языковой личности человека представляют

собой многоаспектное знание и имеет сложную структуру. Более того, специфика данной области зависит от культуры, в рамках которой она рассматривается.

Для настоящего исследования можно выделить следующие когнитивные аспекты языковой личности, которые подвергаются оценке;

1. Интеллект как единый (общий) фактор умственных способностей;
2. Множество независимых друг от друга компонентов языковой личности:
 - лингвистические способности;
 - логико–математические способности;
 - пространственные способности;
 - натуралистические способности;
 - музыкальные способности;
 - корпусо–кинестетические способности;
 - интерперсональные способности;
 - интраперсональные способности.
3. Конвергентные способности – правильность нахождения ответа в заданной ситуации;
4. Дивергентные способности (креативность человека) – способности творческого характера;
5. Обучаемость человека – способность к эффективному усвоению новых знаний.

Данные психологии и других наук позволили очертить концептуальную область интеллектуальных способностей человека, которая существует в нашем сознании и подвергается оценке. Результаты этого когнитивного процесса отражаются в языке, что вызывает необходимость более подробного рассмотрения вопроса когнитивного формирования языковой личности.

Когнитивные аспекты формирования языковой личности на уроках английского языка включают в себя:

1. Организацию учебной деятельности: работу в парах, групповую работу, оценку и исправление своей работы и работы напарника;
2. Активизацию интеллектуальных процессов: познание тех или иных языковых явлений, их анализ сравнение с аналогичными явлениями в родном языке;
3. Подготовку к учебному процессу и активное участие в нем: составление плана, заметок, использование словаря;
4. Организацию коммуникативной деятельности: планирование высказываний, формулировка своих мыслей, использование жестов и мимики.

Выводы

Языковая личность – носитель языка с его многосерийными способностями, навыки выполнения речевых действий различной сложности, межкультурная способность языковой личности – это способность понимать другие культуры, способность включать ценности чужой культуры в свою социокультурную реальность. Коллективная языковая личность – это обобщенный языковой портрет представителей социальной группы.

Формирование языковой личности является главной задачей обучения в школе, внеурочная деятельность по английскому языку оказывает положительное психологическое воздействие на взаимоотношения учителя и учащихся, также создает атмосферу для того, чтобы сотрудничать и творить. Ученик может попробовать себя в различных социальных ролях, научиться проявить себя в коллаборативной среде, стать участником диалога культур.

В ходе исследования основной акцент ставится на когнитивный и лингвокультурологический подход на уроках английского языка у школьника среднего

звена. Также было проанализировано научные положения авторов как Караулов Ю.Н., Холодная М.А., Воробьев В.В. Статья может быть полезна студентам–магистрантам, докторантам и педагогам школы, занимающимся вопросами формирования языковой личности ученика, учитывая их познавательные особенности.

Литература

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. Москва: Наука, 1987. – 262 с.
2. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
3. Тхорик В.И., Фанян Н.Ю. Лингвокультурология и меж–культурная коммуникация. М.: ГИС, 2006. – 260 с.
4. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики. М.: Лабиринт, 1997. – 224 с.

ӘОЖ 378

ҮШ ТІЛДІЛІК – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Асан А.Н., Исмагамбетова Л.Ш.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Қазіргі таңда заман талабына сәйкес үш тілділік–алдыңғы қатарлы мәселе болып отыр. Соған сәйкес Қазақстанның барлық жоғары оқу орындары мен мектептерінде үш тілді меңгеру қолға алынған. Мектеп жасына енді келген бүлдіршіндерге өзінің тілімен қатар орыс және ағылшын тілін үйрету қаншалықты дұрыс?

Әрине, үш тілді меңгеру – бүгінгі күннің талабы. Үштілділік – бәсекеге қабілетті ел болу жолындағы басты қадамдардың бірі. Үштілділік – табысты мансаптың кепілі. Сонымен қатар, тілдерді білу мәдениетке қол жеткізу болып табылады.

«Үштұғырлы тіл» идеясын Елбасы 2006 жылы қазанда Қазақстан халқы Ассамблеясының XII съезінде айтқан болатын. 2007 жылғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа Жолдауында «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасын кезең–кезеңімен жүзеге асыруды ұсынды [4].

Елбасы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты халыққа Жолдауында: «Қазақстан әлемге үш тілді мәдениеті бар мемлекет ретінде танылуға тиіс. Бұл – қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі–ұлтаралық қатынас тілі және ағылшын тілі – жаһандық экономикаға табысты ену тілі.

Ағылшын тілі–әлемдік бизнес тілі, оны меңгеру жастар үшін әлемді танудың кілті болмақ. Ағылшын тілін білу біздің жастар үшін шексіз мүмкіндіктер ашады.

Біріншіден, біз ағылшын тілін не үшін оқимыз?

Қазіргі уақытта статистикалық ақпараттың 90% дерлік ағылшын тілінде таратылады. Ағылшын тілі–әлемдік бизнес тілі, оны меңгеру жастар үшін әлемді танудың кілті болмақ. Ағылшын тілін білу біздің жастар үшін шексіз мүмкіндіктер ашады.

Сонымен қатар, 2000–шы жылдардың деректері бойынша әлемде 2 миллиардтан астам адам ағылшын тілінде белгілі бір деңгейде сөйлейді және сөйлей алады. Бұл ағылшын тілі әлемдегі ең үлкен, ең көп сөйлейтін және маңызды тіл екенін білдіреді. Ағылшын тілі сонымен қатар әлемдегі ең үлкен ана тілінде сөйлейді және ағылшын тілі әлемдегі үшінші ең көп сөйлейтін тіл болып табылады.

Ал Қазақстанға келсек, ағылшын тілін меңгеру индексінің статистикасы бойынша қазақстандықтар ағылшын тілін меңгеру бойынша 96–шы орында тұр. Осы статистикаға

көз жүгіртсек, елімізде ағылшын тілінде сөйлейтіндер өте аз екенін көреміз. Қазақстанның ресми тілі ағылшын тілі емес. Ол кино мен теледидарда, кітаптар мен газеттерде немесе бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылмайды. Қазақстандықтардың көпшілігі, оның ішінде аға буын ағылшын тілін білмейді. Алайда, соңғы кездері Қазақстанда ағылшын тілінің маңызы мен сұранысы артты. Қазақстандықтар арасында ағылшын тілін білу танымал болуда.

Мәселен, 1991 жылы ел тұрғындарының 2 пайызы ғана ағылшын тілін меңгерсе, 2012 жылы бұл көрсеткіш 11,6 пайызға артып, 2017 жылы 23,7 пайыздан асты. Қазақстанда Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев жасаған «Үштілді тіл жобасы» бағдарламасы жұмыс істейді. Қазақстанның әрбір мектебінде, колледжі мен университетінде, тіпті балабақшаларда ағылшын тілі қазақ және орыс тілдерімен қатар пән ретінде оқытылады [1].

Қазіргі Қазақстанның болашақ жастары еліміздің алдыңғы қатарлы мемлекет болуына үлкен көңіл бөлуде. Осы мақсатта заман талабына сай үштілділік енгізіліп, қазіргі таңда Елбасының жетекшілігімен ағылшын тілі зерттелуде [3]. Қазіргі таңда ағылшын тілі қазақ және орыс тілдерімен қатар оқытылады. Болашақ ұрпақ ағылшын тілін жетік меңгеруі үшін жүйелі бағдарлама, білікті мамандар болуы шарт. Орыс тілі біздің ресми тіліміз. Сондықтан орыс тілін жетік меңгеру бізге ешқандай қолайсыздық тудырмайды. 2013 жылғы статистикалық мәліметтерге сәйкес, Ресей халқының жалпы үлесі 21,8% құрады. Осыдан-ақ орыс тілі бізге жаңалық емес екенін түсінеміз. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан Республикасы халқының 90 пайызы орыс тілін түсінеді. 18-ғасырдың басынан бастап Ресей империясымен байланысқа түскенде орыс тілін үйренуге тура келді. Кейін орыс тілін үйрену міндетке айналып, халқымызда қостілділік қолданыла бастады.

Елбасының үштұғырлы саясатының аясында ағылшын тілін оқып-үйрену және оның қолданылу аясын кеңейту – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі. Бірақ, «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» деп ақын жырлағандай, өз ана тілімізде таза сөйлеп, өз тілін құрметтейтін адамды тәрбиелесек, өзге тілді құрметтейтін адамды тәрбиелейтініміз сөзсіз. Сондықтан «Мемлекеттік тілді оқытуды балабақшадан бастау керек. Бұл заман талабы»,–деді Елбасы. Осыған орай, бәсекеге қабілетті тұлғаны тәрбиелеуде жауапты ұстаздар мен тәрбиешілерге үлкен рөл жүктеледі [4].

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстан–2050» стратегиясын ұстаздарға сенім артып, жастарымызға үміт артады. «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер – бүгінгі мектеп оқушылары, ұстаз қандай деңгейде тәрбие алса, Қазақстан сол деңгейде болады. Сондықтан ұстаздың міндеті ауыр»,–дейді. «Мен, әсіресе, жастарымызға айтқым келеді.

Мен сіздерге–қазақстандықтардың жаңа ұрпағына сенемін. Сіз жаңа бағыттың қозғаушы күші болуыңыз керек. Ал кейінгі толқын жастарға айтарым: ертеңгі үмітіміздің тірегі сендерсіңдер»,–деді. Сондықтан жастарымыздың болашағы үшін зияткерлік мектептер мен әлемдік деңгейдегі кәсіптік колледждер есігі ашық, «Болашақ» бағдарламасы негізінде олардың шетелде білім алуына жан-жақты мүмкіндік бар [4].

Қорыта айтқанда, өзге тілді білу әрбір азаматқа зиян емес, керісінше өзге тілді меңгеру арқылы ой-өрісімізді кеңейтіп, болашаққа жарқын қадам басамыз. Көптілділік мәселесі тек қазақ халқы үшін ғана емес, әлем халықтары үшін де өзекті мәселелердің бірі болып табылады, өйткені жаһандану мен киберкеңістік заманы тілдерді білуді талап етеді.

In accordance with the State Program for Development and Functioning languages in the Republic of Kazakhstan for 2011–2020 [5], multilingual education will be sure to promote:

– increasing the competitiveness of the Kazakh language as the state language, its productivity in the field of obtaining special–professional, socio–political, cultural information;

- strengthening the status of the Russian language as the most convenient means of communication and implementation of interstate relations with post-Soviet countries;
- promotion of English as a dominant foreign language to level of Kazakh-Russian bilingualism.

Әдебиет

1. KAZINFROM халықаралық ақпарат агенттігі / «Үштілділік–заман талабы / https://www.inform.kz/kz/ushtildilik-zaman-talaby_a2942505/27.07.2016 ж
2. Уикипедия Ашық энциклопедиясы / «Ағылшын тілі» / https://kk.wikipedia.org/wiki/Ағылшын_тілі
3. Егемен Қазақстан / «Үштілділік не үшін қажет?» / <https://egemen.kz/article/98610-ushtildilik-ne-ushin-qadget>
4. АБАІ.KZ / Үштілділік – заман сұранысы/ <https://abai.kz/post/46969>
5. Государственная программа развития и функционирования языков в республике Казахстан на 2011–2020 гг. – Астана, 2011.

УДК 81.246

ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КАТЕГОРИИ ВЕЖЛИВОСТИ В ДЕЛОВОМ ОБЩЕНИИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ)

Байғас Д.Қ., Бегман О.А.
(*СКУ им. М. Козыбаева*)

Коммуникация с людьми занимает очень значимую роль в жизни каждого человека и является одним из главных фактором функционирования в обществе. Речевое общение выступает в качестве объекта исследования многих направлений, начиная от психологии и до лингвистики. При этом вежливость идентифицируется как одна из важнейших составляющих коммуникации, которая обеспечивает спокойный, успешный и бесконфликтный процесс общения.

Категория вежливости в деловом общении напрямую связана с постулатами Г.П. Грайса, который ввел их виде основного принципа кооперации, и складывается из четырех правил, вытекающих из этого принципа:

- постулат качества/истинности (сообщение не должно быть ложным);
- постулат количества/информативности (понимание сообщения зависит от его информативной насыщенности. Говорящий должен учитывать экстралингвистическую реальность, все компоненты коммуникативного контекста, включающего в себя фоновые знания и отношения между коммуникантами);
- постулат отношения/релевантности (высказывание должно быть по существу; переход говорящего к новому предмету разговора сопровождается сигналом о перемене темы);
- постулат модальности (речь идёт о выборе говорящим языкового кода, лексических и грамматических средств; сообщение должно быть ясным, четким, не содержать непонятных для адресата слов и выражений) [1].

Данные постулаты вносят в деловое общение многообразные формы поведения, включающие в себя этику и модели языкового поведения. Нарушение же этих постулатов в деловом общении влечет за собой неудачные переговоры и отмену сделки.

Бесспорно, утверждение, что вежливость – это неотъемлемая часть любой культуры в целом. В нашей отечественной лингвистике вежливость связывают с культурой речи и этикетом, как и у других народностей. Есть множество исследований

казахского фольклора таких авторов как И. Алтынсарин, В.В. Радлов, М. Кашгари и другие, в которых отмечается, что на становление национального этикета в большей степени повлияла религия.

Наиболее точное представление категории вежливости даётся в работе П. Браун и С. Левинсона. Основная мысль работы состоит в том, что есть «лицо» (public selfimage face), которое есть у каждого участника социума. Для участника социума – это ценность, которую он не может потерять. Любое слово и любой акт нацелены на «сохранение лица» или для избежания «потери лица». Иными словами, во избежание «потери лица», собеседник будет сохранять приличия, речевой этикет и дистанцию между ним и другим участником дискурса [2].

Для успешного делового общения используются различные средства языковой представленности категории вежливости, которые проявляются на различных языковых уровнях: лексическом, грамматическом, фонологическом. В нашей статье мы затронем два из них, а именно лексический и грамматический. Что касается языковой представленности категории вежливости в деловом общении на лексическом уровне, то можно отметить, что чаще всего на этом уровне используются устойчивые фразы как в английском, так и в немецком языках. Приведём ниже в Таблице 1 некоторые примеры этикетных ситуаций в английском и немецком деловом дискурсе и характерные для них лексические средства представленности категории вежливости:

Таблица 1. – Лексический уровень представленности категории вежливости в различных этикетных ситуациях

Этикетные ситуации	Английский язык	Немецкий язык
Приветствие	Good morning/Good afternoon/Good evening, Hello.	Guten Morgen/ Tag/ Abend; Hallo
Прощание	Good-bye; Have a good day; Have a nice day (evening, night); Have a nice week-end or Have a good day.	Auf Wiedersehen!; Auf
Просьба	Do you mind ...?	Darf ich ...? Könnten Sie mir bitte ...?
Извинение	Forgive me; I apologize; I am sorry	Entschuldigen Sie! Verzeihung!
Благодарность	Thank you; Many thanks for everything; I am very thankful	Ich danke Ihnen! Haben Sie vielen Dank. Ich möchte mich rechtherzlich bedanken.
Обращение	Dear Sir/Madam; Dear Mr/Ms ...	Herr...; Frau...

В английском деловом дискурсе языковыми маркерами вежливости могут быть также эмоционально окрашенные слова, такие, например, как *fine, nice, good, please, kind, happy, verywell*. При этом они не обязательно выступают в качестве компонентов устойчивых выражений. Приведём некоторые примеры:

- *Belov: Good morning, MrTurnball. Happy to see you in Moscow again.*
- *Turnball: Good morning, Mr Belov. I am also pleased to meet you.*
- *Turnball: No problem, MrBelov. Good-bye.*
- *Belov: Good-bye, MrTurnball [3, с. 17–18].*

Также примеры нескольких устойчивых фраз из дискурса на немецком языке:

- *Guten Tag, Herren! WiegehtesIhnen?*
- *Guten Tag, danke, gut.*
- *Das passtunsauch. Bisdann.*
- *Auf Wiedersehen [4, с. 13].*

Среди способов грамматической представленности категории вежливости в обеих языковых системах можно отметить следующие:

- использование полных предложений, имеющих логический конец и правильную грамматическую форму;
- сослагательное наклонение;
- вопросительные и отрицательные предложения;
- большое количество модальных глаголов.

Приведём некоторые примеры:

– *Belov: I'm glad to hear it. Now I'd like to discuss with you some details of our transaction. Our customers have studied all the technical characteristics of your system and concluded that they meet their requirements.*

В данном случае используется фраза, выражающая желание с использованием модального глагола «would».

– *Turnball: I'm afraid I can't agree with you here. These items are completely new in design and they are the best on the world market.*

– *Belov: Other companies offer lower prices for such items and they are 30–40% lower than yours. Could you find it possible to give us a discount?*

В этом примере мы видим вежливое несогласие с собеседником, посредством использования модального глагола *can*. Также формулируется вопросительное предложение с модальным глаголом *could* для передачи вежливой формы просьбы.

Наблюдаются, однако, некоторые отличия в отношении использования местоимений для обращения к собеседнику. В английском языке используется местоимение «You», которое на русский язык может переводиться как «ты» и как «Вы». В отличие от английского языка в немецком используются разные местоимения для обращения к собеседнику «du» и «Sie». В деловом общении используется только вежливая форма «Sie»:

– *Haben Sie keine Untersuchungsabteilung?*

Пример использования вопросительного предложения с употреблением модального глагола «Können», обозначающего просьбу:

– *Können wir das alles beim Abendessen besprechen?*

Всё сказанное ранее позволяет нам сделать вывод о том, что два языка довольно схожи в языковых средствах представленности категории вежливости в своём деловом общении. Для этого английская и немецкая языковые системы используют устойчивые фразы на лексическом уровне и сослагательное наклонение, модальные глаголы, вопросительные предложения на грамматическом уровне. Можно отметить лишь одно существенное отличие между этими языками в плане выражения категории вежливости, а именно употребление личных местоимений для обращения к собеседнику. Знание особенностей языковой репрезентации категории вежливости в обоих языках, а также умение правильно использовать данные маркеры вежливости в деловом дискурсе являются важными факторами для успешного проведения переговоров и эффективной коммуникации.

Литература

1. Грайс Г.П. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3. New York, 1975
2. Браун П., Левинсон С. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge, 1987.
3. Зяблищева Н.В. Сборник диалогов и упражнений по деловому английскому языку // Методическое пособие. – Братск, 2016 – С. 17–18
4. Алексанова Л.С. Деловой немецкий язык. Екатеринбург, 2014.

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНТРОПОНИМОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Баландина К. О.
(*СКУ им. М. Козыбаева*)

Актуальной проблемой современного сообщества является сохранение культурного наследия народов. Культурный фонд народов заключается в объектах искусства: архитектуре, музыке, живописи, кинематографии и литературе. Анализ культурного наследия позволяет раскрыть и объяснить ментальные особенности народов.

Культурологический анализ текста – один из основных методов в современной лингвистике и в современном литературоведении, который заключается в изучении деталей, имеющих культурное значение. Фундаментальным пластом культурного наследия при изучении художественных текстов являются антропонимы.

Изучение антропонимов в русской лингвистике развивающее научное направление. Происхождение русской антропонимики корнями уходит в далёкое прошлое и самым тесным образом связана с историей русского народа и его языка. Антропонимика позволяет увидеть историко–культурный фон страны какого–либо времени. Личное имя присваивается человеку при рождении или перемене имени. Личные имена образуют особую систему в русском языке, достаточно компактную и ограниченную по составу, её функционирование отмечено рядом особенностей, несвойственных другим словам русского языка [1]. Начало активному изучению литературной антропонимики было положено в шестидесятые годы нашего столетия. Ежегодно публикуется до пятидесяти и более научных работ по этой теме.

Наиболее изучено антропонимическое пространство произведений русских и зарубежных классиков. В последние годы все больший интерес исследователей вызывают имена в творчестве прозаиков и поэтов XX веков.

Обилие публикаций свидетельствует прежде всего об актуальности проблемы, многие вопросы только поставлены, решены частично. Имя – один из элементов художественного произведения, имеющий колоссальный потенциал. Имя и персонаж – неделимое целое [2]. Имя в художественном произведении – уникальное по своей глубине явление, полноценное изучение которого требует объединения разных направлений гуманитарного знания. Поэтому необходим не лингвистический или литературоведческий, а единый филологический подход с привлечением результатов исследования имени в культурологическом, социологическом, этнографическом и других аспектах [2].

Современные ученые – исследователи ориентируется на следующие методологические принципы:

- имя есть воплощение сущности называемого объекта, источником знаний о нем.
- имя является самым главным словом о герое и имеет особое значение при создании художественного образа.
- имена играют важную роль в понимании произведения и потому должны тщательно изучаться.
- литературное произведение рассматривается как целостность, элементы которой взаимосвязаны и находятся в сложных отношениях друг с другом, тем самым проявляя признаки системной организации.

– в произведении реализуется художественный мир автора, смысловыми концептами которого являются имена.

Современный школьник при изучении программных произведений, согласно современным учебным требованиям должен охватить неподъемный культурологический пласт, который содержит в себе изучаемое произведение. Традиционным является изучение произведения в философском и аксиологическом аспекте, который в плане усвояемости является наименее доступным для ученика. Более доступным, но не менее фундаментальным способом изучения, является анализ историко–культурологического процесса в произведении. Для того, чтобы ученик смог понять и проследить особенности историко–культурологического процесса изучаемого произведения, необходимо познакомить современного ученика с наукой ономастикой.

Данная наука позволит провести ученику культурологический анализ произведения, выявить исторические особенности произведения. Анализ антропонимов позволяет:

1. Изучение происхождения имен литературных героев позволяет выявить особенности их характера. А.И. Куприн в повести «Олеся» обращается к теме «естественного человека», образу «человека – природы».

Для того чтобы ученик смог анализировать данное произведение, необходимо изучить значение и происхождение антропонима Олеся. Олеся является по происхождению славянским. Изучение внутренней формы слова указывает на близкое по форме и способу образования слова «лес». Значение имени трактуется как «девушка из леса», «лесная», «живущая в лесу» [3]. Изучение данного антропонима позволит ученикам выявить психологические особенности характера героини в данной повести. Данный метод внедрен в школьную практику на примере изучения «говорящих фамилий». Согласно современным исследованиям, среднестатистический учитель русского языка и литературы при проведении анализа произведения, 38% из изучаемого материала уделяет анализу ономастическому пространству. 15% из которых занимает анализ антропонимов. Для того чтобы ученику стал доступнее в понимании литературный герой, необходимо изучение его психологических особенностей, которыми наделяет его автор, что прослеживается в анализе значения его имени фамилии.

2. Изучение антропонимов в произведении позволяет проследить исторический процесс, охватываемый произведением.

На основе изучения происхождения того или иного антропонима ученик совместно с учителем сможет выявить его историческую принадлежность, следовательно, объяснить и понять особенности сюжета, поэтики, проблематики произведения с временной точки зрения. Ученику необходимо понять, что с помощью анализа ономастического пространства в произведении можно объяснить особенности литературного процесса не только с точки эпохи написания произведения, сколько с изучения той эпохи, которая отражается в самом произведении. Все это прослеживается на изучении топонимов, этнонимов и антропонимов.

Одним из важных приоритетов, которым руководствуется современный учитель русской литературы – это изучение культурного наследия, заложенного в литературных произведениях общеобразовательной школы. Изучение и анализ произведений школьного курса выходит на новый уровень, это прослеживается в современной тенденции ученых изучения лингвистического представления текста. Одним из таких лингвистических представлений художественного текста является изучение ономастического пространства произведения. Наиболее доступным по усвояемости для школьника является изучение антропонимов. Современному учителю необходимо освоение умения проводить анализ ономастического пространства художественного

текста. Так как большинство исследований указывает на то, что изучение антропонимов позволяет современному школьнику проводить детальный анализ произведения в культурно – историческом аспекте. Культурологический анализ антропонимов при изучении литературных произведений общеобразовательной школы является развивающимся направлением в литературоведении и в лингвистике.

Литература

1. Суперанская А.В., Сулова А.В. Какие бывают имена // О русских именах. – 5-е изд., перераб. – СПб.: Авалонь, 2008. С. 7 – 48.
2. Уфимцева А.А. Семантический аспект языковых знаков// Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – 239 с.
3. <https://kakzovut.ru/names/olesya.html>

УДК 81–11

СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Балтабаева А.К.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Предложение занимает центральное место в синтаксисе и не имеет общепринятого определения, так как довольно сложно включить все аспекты предложения в одно определение.

По мнению М.Я. Блоха, предложение представляет собой полноформленную единицу сообщения, а именно такую единицу, с помощью которой осуществляется непосредственная передача информации от говорящего к слушающему в процессе речевого общения [1, с. 97].

Как считают Е.А. Корнеева и Н.А. Кобрина, предложение – минимальная единица человеческой речи, представляющая собой грамматически организованное соединение слов (или отдельное слово), обладающее смысловой и интонационной законченностью. Будучи единицей общения, предложение вместе с тем является единицей формирования и выражения мысли [2, с. 226].

По определению Д.Э. Розенталя, предложение – это единица речи, не называющая, а сообщающая о чем-либо и потому служит единицей общения [3, с. 112].

Основная функция языка, а именно коммуникативная, осуществляется через предложение. Под коммуникативным аспектом предложения мы имеем ввиду привязанность высказывания к определенным формам мысли. То есть предложение, в котором содержится сообщение о чем-либо, соотносится с суждением; предложение, в содержании которого есть поиск информации, соотносится с мыслью-вопросом; а предложение, содержащее в себе волеизъявление, соотносится с мыслью-побуждением. Благодаря определенным синтаксическим конструкциям и интонации, оформляются следующие функциональные единицы: повествовательные, вопросительные и побудительные [4].

Согласно определению, приведенному в словаре лингвистических терминов под редакцией О.С. Ахмановой, вопросом мы называем такое высказывание, которое имеет цель побудить слушающего сообщить что-то неизвестное говорящему или представляемое говорящим как требующее выяснения [5, с.124]. То есть, вопросительное предложение – это предложение, основной целью которого является побуждение слушающего сообщить нечто неизвестное говорящему.

Традиционно в английском языке выделяют четыре типа вопросительных предложений в зависимости от характера выражаемого вопроса: общий вопрос (general question), специальный вопрос (special question), альтернативный вопрос (alternative question) и разделительный вопрос (tag question).

Общий вопрос задается с целью получения от собеседника подтверждения какой-либо информации. Ответ на такой вопрос ограничивается словом–утверждением(yes) или словом–отрицанием(no). Порядок слов в таких вопросах нарушается, то есть такие вопросы строятся с помощью инверсии. В начало предложения выводится вспомогательный глагол [6].

Пример:

1. Do you like to play the violin?

Специальные вопросы строятся с помощью вопросительных слов, поэтому также принято называть такие вопросы «WH–question». Данные вопросы задаются с целью выявить определенную подробность, факт или обстоятельство. Предложения по структуре схожи с общими вопросами, только в начало предложения выводится вопросительное слово [6].

Пример:

2. Where did you learn to play the violin?

Альтернативные вопросы являются такими же как и общие вопросы по цели и структуре. Однако, есть главное различие – наличие двух вариантов ответа на выбор, содержащихся в самом вопросе и соединенных союзом «or» (или) [6].

Пример:

3. Can you play the violin or the piano?

Разделительные вопросы задаются с целью уточнения информации или подтверждения собственной мысли, также для выражения удивления или сомнения. Данный вопрос состоит из двух предложений: повествовательного, содержащего утверждение или отрицание в зависимости от ожидаемого ответа, а также вопросительного, содержащего местоимение, которое должно соответствовать подлежащему первого предложения и служебный или вспомогательный глагол сказуемого также первого предложения [6].

Пример:

4. You play the violin, don't you?

В русском языке традиционной классификации вопросительных предложений не имеется, однако есть наиболее распространенная классификация, представленная И.П. Распоповым. Согласно его классификации, выделяется три основных типа вопросительных предложений: собственно–вопросительные предложения, удостоверительно–вопросительные предложения, предположительно–вопросительные предложения [7, с. 326].

Собственно–вопросительное предложение – это предложение, требующее в ответе точного наименования каких-то неизвестных деталей говорящему. Такие предложения строятся с помощью вопросительных местоименных слов, которые непосредственно и указывают на неизвестные говорящему детали [7, с. 327].

Например:

5. Где ты научился играть на скрипке? – В музыкальной школе.

Удостоверительно–вопросительное предложение – это предложение, которое требует в ответе только утверждение или отрицание какой-либо информации. В их составе присутствуют специальные удостоверительные слова, и строятся они на базе сложных синтаксических конструкций по типу *правда (ли), что..., верно (ли), что...* и т.п., а также в их состав могут входить такие частицы, как *ли, разве, неужели*. Ответные

реплики чаще всего к таким вопросам сводятся к словам–предложениям *да* или *нет* [7, с. 327]. Например:

6. Правда, что играть на скрипке довольно сложно? – Да.

Предположительно–вопросительное предложение – это предложение, в котором неизвестные говорящему «детали» сочетаются с предполагаемым ответом, который либо подтверждается собеседником, либо отвергается и заменяется другим, соответствующим действительности. Эти вопросы строятся на базе синтаксических конструкций, схожих с повествовательными предложениями [7, с. 327]. Например:

7. Разговор идет о провальной игре на скрипке Анны Баниной? – Угадали.

В данной статье мы рассмотрели несколько основных определений понятия «предложение», классификацию предложения с точки зрения коммуникативного аспекта, выделили понятие «вопросительное предложение» и дали ему определение, рассмотрели структурные типы вопросительных предложений в русском и английском языках. Исходя из этого, мы можем сделать некоторые заключения. Во–первых, предложение является единицей речи, посредством которой осуществляется передача информации от говорящего к слушающему. А также предложение имеет смысловую и интонационную законченность и представляет собой грамматически организованное соединение слов.

С помощью предложения, мы осуществляем главную функцию языка – коммуникативную. Что касается вопросительного предложения, то его основной задачей является получение неизвестной говорящему информации от слушающего. Опираясь на представленные классификации типов вопросительного предложения в английском и русском языках, можно сделать вывод, что есть определенные соотношения между основными типами вопросительных предложений в обеих классификациях (в английском и русском языках) по семантическим, прагматическим и структурным свойствам.

Например, специальные вопросы в английском языке и собственно–вопросительные предложения в русском языке имеют одну цель – выявить определенную подробность, «деталь», факт или обстоятельство. По структуре они также схожи, так как строятся с помощью вопросительных местоимений. Удостоверительно–вопросительные предложения в русском языке и общие вопросы в английском языке также имеют определенное сходство, так как в обоих случаях в ответных репликах на такие вопросы достаточно использовать слова–предложения *да* или *нет*. Но есть важное отличие. В английском языке в структуре вопроса используется обратный порядок слов (грамматическая инверсия) и требуется вспомогательный глагол (*do, does, did*).

Таким образом, мы смогли выделить некоторые схожести между структурными типами вопросительных предложений в русском и английском языках.

Литература

1. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики: учебник для вузов. – М.: Высшая школа, 2000. – 160 с.
2. Корнеева Е.А., Кобрина Н.А. Грамматика английского языка. Морфология. Синтаксис. – СПб.: Союз, 2003. – 496 с.
3. Розенталь Д.Э. Современный английский язык. – М.: Айрис – пресс, 2002. – 448 с.
4. Язык и культура. Функции языка. <https://www.aka-media.ru/inside/139/> (Дата обращения: 24.03.2022)
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
6. Распопов И.П., Ломов А.М. Основы русской грамматики: Морфология и синтаксис. Воронеж, 1984. – 356 с.
7. Вопросительные предложения в английском языке или как научиться спрашивать. Crown English club. <https://crownenglishclub.ru/drugoe/voprositelnye-predlozheniya-v-anglijskom-yazyke-ili-kak-nauchitsya-sprashivat.html> (Дата обращения: 25.03.2022)

СПЕЦИФИКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ АФОРИЗМОВ В РЕКЛАМЕ

Жданова К.Н.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Первый афоризм был найден в греческом городе Помпеи. Археологи среди руин обнаружили невредимый афоризм, хранившийся на протяжении десятилетий. Он сохранился до наших дней в таком виде, каким он был написан неизвестным бродячим жителем Помпеи.

В переводе на русский язык фраза читалась так: «Когда вы падаете в самое низшее положение, именно там вы можете найти своих лучших друзей». Этот пример является ярким доказательством существования еще в древние времена «крылатых» изречений.

Это открытие демонстрирует факт развития этого явления языка на протяжении многих лет. Данный афоризм также является актуальным и понятным современному человеку и может быть подкреплён народной мудростью: «Друг познается в беде».

Дошли до наших дней краткие мудрые изречения Анаксимандра, Ксенофана и др. мудрецов.

Современные афоризмы могут быть более сложными, чем исторические афоризмы, но их основу заложили древние изречения.

В русском языке слово «афоризм» известно с XVIII века. В словарях его начинают отмечать с 1789 г.

Понятие «афоризм» включает следующие виды речений или афористических терминов:

– собственно афоризмы

В узком значении слова, это мысли яркие по форме, глубокие по содержанию.

– Изречения.

– Максимы.

От латинского слова «maxima» – высшее правило. Это лаконичная мысль, отличающаяся от изречения краткостью, выражающей какой-либо этический принцип. Они часто похожи на размышления.

Известны максимы Поля Грйса, выраженные в пословицах и поговорках: «Говорить, так договаривать; а не договаривать, так и не говорить»; «Умей вовремя сказать, умей и смолчать» (имеется в виду высказывание должно содержать необходимое количество информации); «Легко сказать, нелегко доказать» (имеется в виду: говори так, чтобы было достаточно доказательств); «Хлеб–соль режь, а правду режь» (имеется в виду: говори правду) и т.д.

– Крылатые слова

Они представляют собой общеизвестные краткие изречения литературного происхождения, например, «блудный сын», «хлеба и зрелищ», «звёздный час». В отличие от афоризма, крылатые слова не являются литературно–философским жанром.

– Сентенция

От латинского слова «sentential» – мнение, суждение. Ими принято называть нравоучительные изречения. В сентенциях часто употребляются глаголы повелительного наклонения и такие слова, как «надо», «следует», «обязан» и т.п. Близкая по смыслу с сентенцией, апофегма – нравоучительное изречение. Ими в России 17–18 вв. называли сборники кратких моральных изречений.

– Гнома

От греческого – «гнома» – мысль, мнение. Это, как и сентенция, нравоучительное изречение, но только в стихах.

– Каламбур

Это оборот речи, основанный на игре слов, например, «На всякого заведующего есть свой завидующий» (Э. Кроткий); «Юморист трудится кругло – шуточно». В жанре каламбура работают многие современные авторы–юмористы. К жанру афористики относятся пословицы – краткие народные изречения, которые часто цитируются и включают в афористические сборники. Они отличаются от афоризма только отсутствием автора, узким кругом тематики, многозначностью употребления в речи и более простой синтаксической конструкцией. Определенную функцию афоризмы в разных своих проявлениях выполняют в рекламных текстах.

Основная составляющая специфики рекламного текста связана с его минимальными размерами: такой текст должен быть лаконичным, легко читаемым.

Задача авторов рекламы – отыскать емкие, значимые изобразительные средства языка для воздействия на покупателя. Составитель рекламы использует такие языковые средства, которые вызывают конкретные представления об объекте рекламы и воздействуют на адресата. Афоризмы нашли широкое распространение в рекламной речи, поскольку цель любой рекламы – привлечь внимание к товару, услуге потенциального потребителя, действуя на чувства и сознание людей. Как отмечают исследователи рекламного дела В.В. Усов и Е.В. Васькин: «Реклама – тонкий инструмент, действующий на сознание и чувства людей» [1, с.133]. И в то же время она должна быть понятной, лаконичной, запоминающейся, яркой.

Поэтому вполне оправданно употребление афоризмов в рекламе, поскольку отличаются оригинальностью и представляют собой законченную мысль в лаконичной форме.

Например:

«Билайн – живи на яркой стороне»;

«Марс. Все будет в шоколаде!»;

«Мегафон – будущее зависит от тебя» и т.д.

Самым распространенным видом афоризмов в рекламной речи являются пословицы и поговорки, чаще в трансформированном виде.

Например:

«В гостях хорошо, а интернет дома» (трансформирована пословица: «В гостях хорошо, а дома лучше». Замена слова лучше на интернет подчеркивает важность иметь сверхбыстрый интернет дома). Широкое употребление трансформированных пословиц, поговорок, «крылатых» слов и выражений в рекламном тексте обусловлено эмоционально–экспрессивным характером языка рекламы. Существует большое количество рекламных текстов, основу которых составляют широко известные пословицы в измененном виде. Так, использование известной пословицы в трансформированном виде можно увидеть в рекламе масла «Окси»:

«Шоколадное и сливочное

Качество отличное!

Пора привыкать к лучшему.

«Если купишь масло «Окси», не испортишь кашу вовсе!»

В данном тексте используется известная пословица: «Кашу маслом не испортишь», что дало возможность, во–первых, сделать рекламу узнаваемой; во–вторых, подчеркнуть лучшие свойства рекламируемого сливочного масла.

Ярким примером лаконичного слогана является девиз фирмы «Сэлдом»: «Сэлдом: не просто, а очень просто».

Фирма использовала его в напоминающей рекламе. Проводятся ассоциативные параллели с известным выражением: Все гениальное – просто. Девиз рекламы выделяет исключительные способности фирмы. Авторы рекламы подчеркивают идею фирмы: «С нами все проблемы решаются очень просто».

Использование данного вида афоризмов в рекламном тексте усиливает экспрессию, повышает внимание к рекламируемой марке.

Например: «Все шоколадное – просто!».

Узнается выражение: Все гениальное – просто, авторы рекламы трансформировали его, сохранив общий смысл, который узнается при первом же прочтении. Использование этого выражения позволяет создать в рекламе уже знакомый образ, что способствует легкой запоминаемости рекламного текста.

Приведем пример трансформации известной строчки А.С. Пушкина: «Москва... как много в этом звуке для сердца русского слилось...». Создатели рекламы изменили часть строчки в следующей рекламе: «GSM» – как много в этой связи!». При трансформации известной строчки сохранилась образность, узнаваемость фразы поэта.

Данный прием представлен в следующих рекламах:

«Остановить мгновение так легко!» (трансформировано известное выражение: «Остановись, мгновенье!»);

«Истина в движении» (трансформировано выражение: «Истина в вине»);

«Пришел, увидел и купил» («Пришел, увидел, победил»);

«Пришло время делом заниматься» (трансформировано выражение: Время камни собирать);

«Искать дешевле – терять время»;

«Все дороги ведут в торговый центр «Рентал» (Все дороги ведут в Рим) и др.

Создатели рекламы эффективно используют все ресурсы языка, его экспрессивно–выразительные средства, весь золотой фонд русского языка, в частности афоризмы, которые усиливают выразительность рекламного образа, подчеркивают его индивидуальность. Афоризмы в рекламе функционируют как средство экспрессивного воздействия. Удачно подобранные примеры использования афоризмов делают рекламу менее навязчивой, яркой, оригинальной. Подобные девизы помогают поднять статус фирмы восприятию потенциального потребителя. Подобные рекламные тексты имеют положительное значение, вызывают приятные ассоциации при восприятии той или иной фразы.

Литература

1. Усов В.В., Васькин Волшебный мир рекламы. – М., 1982. – 205с.

УДК 37.01

ЦИФРОВЫЕ РЕСУРСЫ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ SMART ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ВЗРОСЛЫХ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Желтухина Л.В.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Обучение иностранному языку невозможно без определения целей, траектории их достижения и анализа полученных результатов. Более того, планирование важно не только со стороны педагога, но и обучающегося, что играет существенную роль в самоорганизации и саморегулировании процесса изучения иностранного языка. Следует

отметить, что высокий уровень самоорганизации и саморегулирования присущ взрослым обучающимся, как и стремление к планированию и постановкам определенных целей. Один из способов самоорганизации заключается в постановке SMART-целей. В настоящее время мало кто сомневается в важности постановки целей и их значимости для академического процесса. Современные педагоги склоняются к планированию учебной деятельности и оказывают существенную поддержку в постановке целей и в мониторинге прогресса достижения этих целей, а также в определении того, когда поставленные цели будут достигнуты.

Более того, педагоги могут переформулировать цели учащихся, когда возникают проблемы с их достижением. Педагоги, работающие с взрослыми, как и любые другие, обращают внимание на возможности технологий при переходе от печатных к цифровым решениям. Наиболее актуальным данный вопрос стал в период пандемии коронавируса, когда образовательный процесс был вынужденно переведен в дистанционный формат. В связи с этим, цели как обучающихся, так и педагогов по отношению к ним претерпели изменения.

Э. Бурик поднимает ряд вопросов, которые призваны переосмыслить взаимосвязь между цифровыми технологиями и процессом постановки академических целей для взрослых обучающихся. К таким вопросам исследователь относит следующие [1, с. 84]:

– Могут ли технологии изменить процесс постановки целей, мониторинга и достижения?

– Могут ли технологии помочь всем, учителям, ученикам, персоналу, быть более внимательными и продуктивными в достижении целей учащихся?

– И как мы можем использовать технологии для продвижения историй успеха наших студентов, когда они работают над достижением своих целей?

Ответом на эти вопросы исследователь видит во внедрении SMART в образовательный процесс. Иными словами, важно иметь в виду следующие пять компонентов:

- принятие структуры целей;
- определение доступа к технологиям, возможности их использования для реализации поставленных целей;
- образовательная траектория;
- выбор технических инструментов для использования;
- поощрение достижений и успехов учащихся.

Таким образом, SMART в образовательном процессе помогает учащимся сосредоточиться на том, чего они хотят и могут достичь за определенный период времени. В данном случае цифровые технологии занимают достаточно важную позицию. Цель данной публикации заключается в рассмотрении современных цифровых технологиях, которые призваны определить, систематизировать и отслеживать цели образовательного процесса взрослыми обучающимися.

Технология SMART лежит в основе многих инструментов образовательных технологий. Современные ученые и исследователи предлагают достаточно большое количество рекомендаций, руководств и т.д. по работе со SMART. Такое разнообразие информации может вызывать некоторые трудности у педагогов и обучающихся, поэтому мы собрали в данной публикации наиболее приемлемые, достоверные и удобные в использовании ресурсы по использованию технологии SMART в академическом процессе. Для начала, беря во внимание тот факт, что учащиеся будут использовать цифровые технологии для постановки целей и мониторинга их достижений, важно определить доступ учащихся к технологиям, Интернету.

Важно учитывать, что цифровые технологии должны быть доступны независимо от того, находятся ли учащийся, учитель или сотрудник в физическом пространстве

(например, программа, школа, учебный центр, библиотека, центр занятости и т. д.) или онлайн. Одним из вариантов определения возможностей доступа к сети Интернет и умению пользоваться цифровыми ресурсами может послужить простой онлайн опрос. С. Гаер [2] и С. Книпп [3] разработали короткие, простые, но весьма информативные опросники. Фрагмент опросника представлен на Рисунке 1.

6. Does your cell phone text message?
 Yes
 No
 Maybe
 I don't know

7. Does your cell phone have an address book?
 Yes
 No
 Maybe
 I don't know

8. Does your cell phone have an audio recorder?
 Yes
 No
 Maybe
 I don't know

9. Does your cell phone have Internet?
 Yes
 No
 Maybe
 I don't know

1. Do you have a cell phone?
 Yes
 No

2. Does your cell phone have a camera?
 Yes
 No
 I don't know

3. Does your cell phone record video?
 Yes
 No
 Maybe
 I don't know

Рисунок 1. – Фрагменты опросников С. Гаер [2] и С. Книпп [3] на определение возможностей обучающихся в использовании смартфонов

Когда возможности обучающихся определены педагог может переходить к следующему этапу. Среди наиболее используемых приложений можно выделить следующие:

- Lifetick (lifetick.com);
- Strides (stridesapp.com);
- Goalscape (goalscape.com);
- GoalEnforcer (goalenforcer.com);
- Goals on Track (goalsontrack.com).

Рассмотрим более подробно некоторые из предложенных сервисов.

«Lifetick» представляет собой сервис, где можно прописывать и отслеживать цели именно на основе SMART, т.е. в окне постановка цели имеются такие ключевые элементы как: “specific”, “measurable”, “achievable”, “relevant”, “timespecific” (Рисунок 2).

Add goal

Specific What is my goal?

Measurable How will I know I have achieved this goal?

Achievable How realistic is this goal for me?

Relevant How does this goal align with my core values?

Time Specific When can this goal be achieved?

Why do you want to achieve this goal?

How important is this goal to you right now?

Cancel Next

Рисунок 2. – Фрагмент сервиса Lifetick для введения цели

Доступны две версии: платная и бесплатная. В бесплатной версии доступно введение только четырех целей. Учащийся может создать бесплатную учетную запись и приступить к созданию своих целей, предоставляя ответы и информацию о вопросах по каждому компоненту SMART. После создания цели учащийся может добавлять к ней задачи, которые разбивают работу на более мелкие измеримые части. Учащийся может выбрать, как часто он будет получать напоминания от Lifetick о созданных им целях и задачах. Одной из лучших функций является то, что учащийся может добавить к своей цели «сторонника», например, учителя, консультанта или другого сотрудника, который может следить за успеваемостью учащегося и подталкивать его, отправляя учащемуся сообщение в приложении [4].

Следующий сервис, который направлен на создание и отслеживание целей называется «Goalscape» (Рисунок 3). Несмотря на то, что суть сервиса пересекается с «Lifetick», но визуальная подача существенно отличается. Goalscape представляет собой визуально ориентированный сервис для постановки целей, который основывается на SMART технологии. Для начала студент может создать бесплатную учетную запись. Сильной стороной Goalscape является возможность визуально организовать цели и задачи, что может понравиться некоторым учащимся. Goalscape похож на Lifetick тем, что учащийся может добавить «сторонника», который может просматривать цели и задачи и общаться с учащимся в приложении [5].

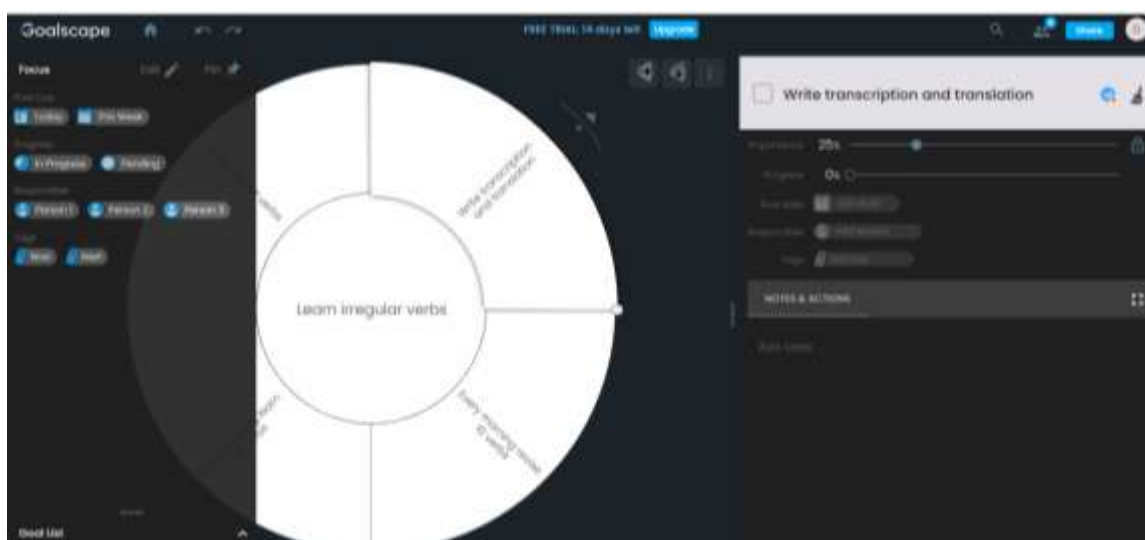

Рисунок 3. – Фрагмент сервиса Goalscape для введения цели

Рассмотренные нами цифровые сервисы не являются исчерпывающими, но представляют собой наиболее известные и удобные приложения для отслеживания целей на основе технологии SMART. Одной из важных особенностей данных сервисов является реализация принципа кооперации, т.е. совместная работа над целями, отслеживание, мотивация и побуждение от педагога, консультанта, т.д. Э.З. Галимуллина и Е.М. Любимова отмечают, что подобные ресурсы предоставляют обучающимся возможность моделировать собственный академический процесс, полученные в процессе знания и навыки определенно позитивно скажутся на планировании и реализации целей, как в профессиональной деятельности, так и в личной жизни [6].

В заключении следует отметить, что постановка целей представляет собой деятельность, которую педагоги должны осуществлять вместе со студентами, но часто становится трудно отслеживать прогресс в достижении целей учащихся, учитывая

множество других аспектов, за которые преподаватели ответственность. Однако преимущества того стоят, поскольку учащиеся с четкими и достижимыми целями, поддерживаемыми преподавателями, имеют четко построенную траекторию достижения академического успеха. Преподавателям, работающим с взрослыми учащимися, доступен ряд технологических вариантов, основанных на постановке целей SMART и постоянной работе по мотивации учащихся к достижению их целей, которые может быть использовать при разработке академического процесса, который лучше всего подходит как для определенной дисциплины, темы или нужд обучающихся. После выбора инструмента или сервиса для учебной среды потребуется время, чтобы познакомиться с этими инструментами. В целом, основная задача использования цифровых ресурсов для целеполагания в рамках SMART заключается не только в том, чтобы помочь учащимся достичь поставленных целей, но и в том, чтобы узнать их на более глубоком уровне, помочь учащимся преодолевать трудности, работать с ним в тандеме.

Литература

1. Burik A. Using Technology to Help Students Set, Monitor, and Achieve Goals // Adult Literacy Education, 2021. – P. 83–89 <http://doi.org/10.35847/ABurik.3.1.83>
2. Gayer S. Cell phone survey. Режим доступа: <https://www.quia.com/sv/501056.html> (дата обращения: 30.03.2022)
3. Knipp S. Cell phone features. Режим доступа: <https://www.quia.com/sv/460110.html> (дата обращения: 30.03.2022)
4. Lifetick Service for Goal Setting. Режим доступа: https://lifetick.com/application/personal/home#/goals/create_goal (дата обращения: 30.03.2022)
5. Visual Goal Setting Software for Success. Режим доступа: <https://goalscape.com/en/> (дата обращения: 30.03.2022)
6. Галимуллина Э.З., Любимова Е.М. Smart-технологии – основа практической направленности подготовки будущих учителей // Электронное образование: перспективы использования SMART-технологий материалы III Международной научно-практической видеоконференции. Министерство образования и науки РФ, Тюменский государственный нефтегазовый университет. 2016 – С. 36–39.

УДК 1751

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ЭМОТИВНОЙ ЛЕКСИКЕ НА ЗАНЯТИЯХ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Кажахметов К.К.

(СКУ им. М. Козыбава)

Актуальность изучения средств и методов выражения эмоций в языке обусловлена ролью эмоций в жизни человека. Для представителей другого языка и культуры очень важно понимать особенности эмоционального выражения и его соответствующее восприятие для достижения успешных межкультурных обменов. В реальном и художественном межкультурном общении отсутствие эмоциональных способностей речевого партнера (или одного из них) неизбежно приводит к эмоциональному сбою (вмешательству или неудаче).

Преподавание лексики для эмоционального принятия студентов-лингвистов – это процесс формирования у обучающихся эмоциональных способностей, где его структурными компонентами являются:

1) Способность человека понимать и воспринимать слова благодаря символам, распознавать слова, нейтральные, эмоциональные словарные единицы и значения слов с помощью семантических символов и языковых гипотез, а также уметь расшифровывать

два информационных кода (первый код связан с передачей логической информации, а второй код связан с эмоциональной информацией), овладевать аналитическими и комплексными операциями; уметь сочетать синтез и анализ форм обучения; навыки и умения, связанные с семантикой текста;

2) Познание языка, в том числе познание главных вопросов значения слов и познание суффиксов, которые представляют чувственные коннотации;

3) Психологические знания, которые включают знания об базовых и часто возникающих и проявляющихся эмоциях;

4) Социальное и культурное образование.

К методу обучения пониманию и восприятий эмоций лексики следует считать:

а) Во первых, это сложности в усвоении лексики, где можно выделить языковые трудности: зависимость значения эмоциональных лексических единиц от определенного контекста; многозначность, омофоны и омофоны словообразования; социокультурные трудности, связанные с культурными различиями в эмоциональном выражении, опыте и выражении, культурными типами, социокультурные трудности, и случаи, которые связанные с социальными и культурными нормами, стереотипами и эмоциональным реакциям в определенном обществе;

б) Следующие –это факторы, где происходят восприятие эмотивной лексики при чтений художественной литературы;

в) И последнее, это психологический механизм понимания, восприятия эмотивных лексических единиц.

На данном методе основано формирование эмоциональных способностей обучающихся, разработанным специально для продуктивного понимания эмотивных лексических единиц в процессе чтения художественных текстов, основанном на сочетании двух стратегий обработки и понимания прочитанного материала: высокой и низкой. К процессу восприятия определенной информации, метод имеет иерархическую систему, где происходит поднимаем от нижнего уровня восприятия к верхнему уровню концепции, то есть от уровня значения к уровню значения.

К слову, что демонстрация эмоционального состояния может быть неязыковой (через движение рук, выражения лица и интонацию и т.д.) и языковой, когда отражение эмоций осуществляется средствами при помощи слова, без указания определенной эмоции [3]. Выражения эмоций при помощи лингвистических средств часто включают различную лексику, грамматическую структуру и грамматику. Эмоций люди могут различать в лексических средствах выражения:

- 1) эмотивные глаголы,
- 2) эмотивные наречия,
- 3) эмотивные прилагательные,
- 4) эмотивные существительные,
- 5) эмотивные междометья,
- 6) междометные слова [3].

При обучении выразительности речи особое внимание следует уделять фразеологизмам. Давайте рассмотрим этот набор языковых инструментов более подробно. В рамках эмотиологии фразовые единицы как средство выражения эмоций в языке и речи являются предметом исследований многих ученых [4]. Нам представляется уместной позиция Н.А. Хомяковой, которая отличает эмоциональный компонент семантической структуры фразеологической единицы от других компонентов (оценочного, денотативного, мотивационного, грамматического, стилистического). Автор: "Эмоциональный компонент очень важен для прагматики фразеологизмов, потому что семантика этого компонента соответствует его прагматическому состоянию" [5]. Фразеология играет важную роль в формировании национальной языковой картины

мира и национального менталитета языкового и культурного общества. С выражением окружающей действительности, по словам Н.М. Шанского, "сознание, отмеченное духовным состоянием", вербально выражается в виде фразовой единицы [6]. Важно, чтобы существовала фраза, означающая выражение вашего отношения к предмету восприятия. Эта точка зрения подтверждает высокую степень суждения о целесообразности включения фразовых единиц в эмоциональную типологию, поскольку благодаря своим коннотациям они служат средством вербального выражения для выражения эмоционального состояния человека [7].

Заслуживает внимания и классификация языковых и эмоциональных средств, данная А.В. Селяевым. Автор определяет ритмические, лексические, морфологические и грамматические средства выражения эмоций в зависимости от языкового уровня. Следующие компоненты выражены как условия, представляющие для нас интерес:

- 1) междометия;
- 2) эксплетивы, то есть слова, эмоциональное значение которых превосходит предметную логику. В отличие от смешивания, ругательство – это полный член предложения, который выполняет грамматическую функцию;
- 3) Семантически необычные слова, например, все местоимения со всеми производными словосочетаниями (*atall, aboveall* и т. д.), все наречия *always, forever*, отрицательные и инфинитивные местоимения, *every-, any-, ever*, отрицания с *never*;
- 4) Содержит лексические усилители, которые усиливают наречия и дроби (*awfully, pretty, utterly, so, such* и т. д.);
- 5) Притяжательные местоимения, выразительные местоимения, притяжательные местоимения, притяжательные местоимения [8].

Говоря о приведенной классификации эмоциональной лексики, данные работы автора также имеют сходства, например, когда в эмоциональной лексике упоминаются вводные и смешивающие структуры, различия в основном обусловлены различными способами, которыми автор делится этой лексикой в соответствии с соответствующими стандартами (язык, стиль и т.д.). Это показывает, что проблема типа эмоциональной лексики ранее не была решена, и необходимы дальнейшие исследования. На наш взгляд, эмоциональные лексические единицы делятся на эмоции, коннотации, сленг, жаргон, разговорные выражения и экспрессивы, которые могут быть распознаны только условно. Например, приписывание эмоционально-оценочных прилагательных (*awful, terrible, terrific* и др.) Коннотация спорна, поскольку эмоциональное значение этих лексических единиц является их основным, единственным и несущественным значением. Другим примером является то, что автор упоминает словарь привязанностей, в то время как зоология с расширением других относится к группе коннотативов. Однако, как часть эмоционального состояния, собеседники могут использовать зоолексемы для реализации своих эмоциональных намерений обидеть, оскорбить. То есть такие слова, как *chicken, rat* или *turkey* используются в качестве слов, связанных с эмоциями, в номенклатурной типологии.

Хотя мы полагаемся на мнение В.И. Шаховского, он выделил три эмоциональных состояния (обязательной/денотативной, факультативной и потенциальной), но сгруппировать эмоциональные лексические единицы в соответствии с вышеуказанными принципами невозможно. Содержание эмоциональной лексики, преподаваемой в школах, обусловлено ее сложностью и неоднозначностью.

Структурная перестройка функций сознания, происходящая под влиянием эмоций, проявляется в выборе говорящим этого языкового средства для обеспечения наиболее полного распространения духовного опыта, переживаемого события в речи. Использование специальных языковых средств приводит к тому, что эмоциональная речь на прагматическом уровне обладает особенными характеристиками, на

содержательном уровне – характеристикой категории, а на формальном уровне – особой структурной организацией.

Специфические особенности эмоциональной речи позволяют нам рассматривать ее как качественно иной продукт речевой деятельности, отличный от речи в нейтральном состоянии.

Количество языковых средств, используемый нами для формирования окраски эмоциональной речи, весьма различны, которые включают единицы языковых уровней. Общий характер всех эмоциональных процессов определяет одну из главных характеристик этих инструментов – их универсальность. Подавляющее большинство назначенных языковых средств может быть использовано для выражения различных эмоциональных переживаний, что позволяет нам охарактеризовать их как распространенные эмоциональные средства в английском языке.

Однако сравнительный анализ частоты использования различных средств в различных типах эмоционального контекста показывает, что, хотя они выполняют множество функций, многие языковые средства относятся к определенному типу эмоциональной речи, то есть они являются выражением позитивности или частого использования определенного набора средств для выражения удовольствия или недовольства, формируя характеристики позитивной и негативной эмоциональной речи следующим образом.

Отрицательная эмоциональная речь привлекательна по сравнению с положительной эмоциональной речью. Это можно объяснить частым использованием языковых средств, таких как призывы, повелительные предложения (наиболее классифицированная форма команд и команд), специальные риторические вопросы и вопросно-ответные структуры фраз. При выражении недовольства содержание речи характеризуется частым использованием семантически неспецифических слов. Кроме того, отрицательная эмоциональная речь имеет тенденцию иметь упрощенную, шаблонную структуру на формальном уровне, что проявляется в частом использовании грамматических чисел, таких как параллелизм, антонимы, простое повторение и перехват.

Отрицательная и положительная эмоциональная речь имеет ряд характеристик, характеризуется сильным акцентом. Однако анализ материалов демонстрирует, собственно что в различных типах эмоциональной речи можем заметить ударение формируется на разных уровнях синтаксиса. При выражении недовольства человек часто делает акцент на создай на уровне фраз, а при выражении восторга или счастья соответственно на уровне предложений.

Различия между отрицательными и положительной эмоциональной речью, как правило наименее презентабельны и понятны, прочем язык владеет набором свойственных средств выражения позитивных эмоций. К ним относятся вызывающие разногласия риторические вопросы и общие, степени сравнения прилагательных, а так же средства создания акцента на уровне повторение синонимов и предложения.

В заключение можно сделать вывод, что сложная структура эмоциональной речи характеризуется отрицательный экспрессивный характер, сформированной множеством способов выражения на различных уровнях. При выражении недовольства оно осуществляется одновременно в речи, а экспрессивный характер положительной эмоциональной речи проще [8].

Литература

1. Сичинава Н. Г. Особенности языкового выражения единиц со значением эмоционального воздействия // Международная научно-практическая интернет-конференция «Актуальные вопросы описания и преподавания русского языка как иностранного/неродного» (Москва, 27 ноября – 1 декабря 2017 г.): Сборник материалов / Под общ. ред. Н.В. Кулибиной. – М., 2018. – 1074 с.: ил. [Электронное издание].

2. Шаховский В.И. Эмоционально–смысловая доминанта в естественной и художественной коммуникации // Язык и эмоции: личностные смыслы и доминанты в речевой деятельности. Волгоград, 2004.
3. Бабенко Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л.Г. Бабенко. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1989. – 130 с.
4. Вакуров В.Н. Развитие эмоциональных значений и полиэмоциональность фразеологических единиц / В.Н. Вакуров // Филологические науки. – 1991. – № 6. – С. 74–82.
5. Хомякова Н.А. Эмотивность идиом // <https://cyberleninka.ru/article/n/emotivnost-idiom>
6. Шанский Н.М. В мире слов: Книга для учителя. – Изд. 3–е, испр. и доп. – М.: Просвещение, 1985.–256с
7. Синельникова И.И. Фразеосемантическое поле" эмоциональное состояние человека"(на материале французского языка) https://scholar.google.ru/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=sgBkX94AAAAJ&citation_for_view=sgBkX94AAAAJ:4TOrqqG69KYC
8. Селяев А.В. Сопоставительный анализ лингвистических средств выражения положительных и отрицательных эмоций в британском и американском вариантах английского языка // <https://www.dissercat.com/content/sopostavitelnyi-analiz-lingvisticheskikh-sredstv-vyrazheniya-polozhitelnykh-i-otritsatelnykh>

УДК 81.1

ПРИЕМ ПЕРСНИФИКАЦИИ В РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ

Кайбалова К.А.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Экспрессивные средства языка широко применяются в рекламных текстах, так как благодаря им становится возможным создать определенный эмоциональный эффект у потребителя, вызвать положительные ассоциации. Одним из ярких средств выразительности является прием персонификации.

В «Кратком психологическом словаре» персонификация трактуется как «наделение животных и растений, отвлеченных понятий, неодушевленных предметов и явлений природы человеческими свойствами, представление их в лицах» [1, с. 178].

Согласно Ю. Оболенской, понятие «персонификация» «используется для обозначения свойства сознания наделять предметы невоодушевленные качествами, которые могут быть присущи только человеку» [2]. И.Б. Голуб подчеркивает, что «персонификация служит специфичным типом олицетворения, которому свойственно полное уподобление неодушевленного предмета человеку» [3, с. 289]. Р. Батра, Р. Леман и Д. Сингх представляют персонификацию как «процесс восприятия бренда потребителем с помощью характеристик, описывающих человека» [4, с. 85]. Хейзел Х. Хуанг и Ф. Митчел рассматривают понятие персонификации как «потребительскую склонность приписывать брендам человеческие качества» [5, с. 40].

В современном мире существует определенная тенденция использования персонажей в рекламных кампаниях как способ продвижения бренда, что осуществляется на методе персонификации. Под персонажами в рекламе понимаются рекламные герои, которые могут вызывать у потенциальных зрителей и потребителей ассоциации с предлагаемыми товарами или услугами [6, с. 319].

Создатели рекламы обращаются к персонификации в том случае, когда для них интересен данный инструмент формирования рекламного контента. Говоря точнее, именно благодаря персонификации рекламируемый продукт приобретает ассоциируемого с ним персонажа, чаще всего вымышленного героя либо эксперта. При этом потребитель запоминает персонаж и создаваемый им образ (характеристику), что в совокупности с представленным товаром или услугой актуализируется в мотивации

приобрести их. Возникает положительная коннотация и ассоциация с благоприятным эффектом от потребления того или иного товара. Отражение данного процесса описано Ю.К. Пироговой, согласно которой «процесс переноса символа бренда на персонажа напрямую связан с повышением степени одушевленности объекта» [7, с. 23].

Предыстория применения персонификации как представления предмета или концепта в образе одушевленного существа уходит своими корнями в древние времена. А. Пятыгин подчеркивает, что персонификация, которая зародилась в древней мифологии «как обожествление сил и образа действий олимпийских богов, стала аллегорическим изображением абстрактных понятий добродетелей, пороков или названий географических местностей в виде человеческих фигур» [8]. Согласно Н.И. Юриковой, древние племена считали «солнце и звезды, деревья и реки, облака и ветры личными одушевленными существами, жившими наподобие людей или животных» [9, с. 25].

Благодаря приему персонификации достигаются различные функции рекламы – информирующая, аттрактивная, опознавательная, рекреативная. Так, в персонификации бренда можно увидеть либо приглашенную знаменитость, либо анимированный персонаж, человека в выполняемой им социальной роли. Главным условием является ориентирование персонажа на ценности людей, ассоциация с качеством продукта, его узнавание. Помимо бренда товара, может происходить персонификация услуги. В других случаях персонаж может быть представлен опосредованно, выполняя функцию коммуникации с аудиторией, ее привлечения и удержания. В качестве примера персонификации рассмотрим текст рекламы минеральной воды «Боржоми»:

"Я – «Боржоми», наполняю силой вулкана. Когда ты подумаешь, как же здорово жить, моя сила будет с тобой. Вулканическая вода «Боржоми». Живи с силой вулкана".

В данном примере персонификация «Боржоми» отражена в выполнении действия, которым обычно наделяет человек – использование глагола "наполнять", и свойственная живому существу сила. Слово "сила" повторяется три раза с целью максимально подчеркнуть эффект полезности минеральной воды «Боржоми», а также закрепления в сознании потребителя полезных свойств данного напитка.

В данном тексте трижды упоминается слово "вулкан". В «Толковом словаре русского языка» С.И. Ожегова значение слова «вулкан» трактуется как «геологическое образование – коническая гора с кратером на вершине, через который из недр земли время от времени извергается огонь, лава, пепел» [10, с. 233]. Повтор слова "сила" вызывает ассоциации с вулканом, дает представление мощного прилива энергии, здоровья. Потребитель думает, что «Боржоми» способен наполнить силой, хорошим настроением, энергией от самой природы.

Сравнение с силой вулкана является также приемом метафоры, что подкреплено визуально в рекламном ролике. Тем самым потребитель запоминает ассоциацию минеральной воды с вулканом и воспринимает продукт как эффективный среди однородных продуктов: мощный, наполняющий человека силой, дополнительной энергией, притоком жизненных сил, что так важно для здоровья человека. Благодаря приему персонификации товар приобретает положительную ассоциацию и образ эффективного продукта для человеческого здоровья. Таким образом, значение слова «вулкан» расширяется в рекламном тексте.

Персонификация также эффективно применяется в рекламе медицинского сектора, в частности лекарств. Конкуренция на рынке лекарственных средств масштабная, так как помимо отечественных препаратов, на рынок заходят многие европейские и азиатские производители, соответственно реклама подобного товара должна обещать выгоду от приобретения того или иного препарата, способного излечить или сохранить здоровье. Одним из таких примеров служит реклама ферментного препарата «Фестал Н»:

"Из-за проблем с пищеварением начинаете терять уверенность в себе? (Надеюсь мое вздутие не так заметно. Даже фильм про тяжесть.) Попробуйте «Фестал Н». «Фестал Н» помогает бороться с причинами дискомфорта, а не с его проявлениями, облегчает переваривание пищи и уменьшает вздутие живота. «Фестал Н» – для улучшения пищеварения. Санофи – Франция".

Препарат «Фестал Н» наделен в рекламном тексте человеческими качествами: он помогает бороться с дискомфортом, облегчает переваривание пищи и уменьшает вздутие живота. Определенно можно отметить тот факт, что часто в рекламе медицинских препаратов производители рассказывают об их полезных свойствах и при этом подбирают максимально эффективный способ остаться в памяти потребителя. Применение приема персонификации позволяет сообщить о результативности рекламируемого продукта, его уникальности, а в случае рекламы медицинского препарата – его пользе для здоровья. Рекламный ролик длится всего несколько минут, поэтому за этот краткий период важно сообщить о назначении медицинского препарата «Фестал Н». Препарат персонифицируется: возникает образ помощника, который борется с болью, облегчает и уменьшает ее. Авторы рекламы подчеркивают самые необходимые качества препарата и обещают потребителю эффективную помощь от использования «Фестал Н».

Благодаря приему персонификации формируется благоприятный образ рекламируемого товара, подчеркивается его индивидуальность. А. Ковтунов пишет: «Индивидуальность может служить мощным дифференциатором бренда, особенно в тех случаях, когда бренды схожи по свойствам товара». [11, с. 149]. Относительно феномена персонификации в рекламе исследователь отмечает следующее: «В случае, если профиль антропонимического бренда и профиль адресата сообщения определенным образом совпадают, то потенциальный потребитель вовлечен в коммуникацию, однозначно интерпретирует полученное сообщение, симпатизирует бренду и проявляет интерес к покупке» [11, с. 150]. Таким образом, важно создание положительного образа товара, поиск уникальности, благодаря экспрессивным возможностям языка, в частности посредством персонификации. С.Г. Кара-Мурза подчеркивает манипулятивный эффект персонификации: «Рекламируемый товар должен стать для потребителя своим. Для этого сначала производится мифологизация товара – он одушевляется, возводится в ранг живого существа, и товар существо становится своим» [12, с. 117].

Рекламный персонаж является в большинстве случаев выдуманным персонажем, вводимым в рекламное объявление для повышения заинтересованности потребителей в нем, создании лояльного отношения и естественной маркетинговой цели – повышении спроса на представленный товар или услугу. Этому персонажу свойственны такие антропонимические характеристики, как способность мыслить, сообщать информацию, испытывать чувства. Благодаря такому персонажу потребитель испытывает симпатию к рекламируемому товару (в случае, если персонаж отражает психологические запросы потребителей). Тем самым пользователю легче настроиться на «двустороннюю коммуникацию и получать представления о товаре или услуге посредством ассоциативного ряда, актуализированного выдуманным персонажем» [13, с. 83].

Многим потребителям знаком такой популярный вымышленный персонаж, как Мистер Пропер. Его можно увидеть в серии рекламных роликов, при этом его образ остается незаменимым при уборке в помещении. Рассмотрим, как активизируется персонаж в рекламном тексте:

"Раньше я мыла полы только водой и когда вода оставалась чистой, я была уверена, что и пол тоже чистый. Но когда Петя стал играть на полу, моя уверенность пошатнулась. Тогда я добавила 2 колпачка «Мистер Пропер» в ведро и смотрите, вот

сколько грязи он собрал, а вода не смогла. 100 % чистый пол без смывания. «Мистер Пропер»".

В рекламном тексте «Мистер Пропер» наделяется способностями очистить пол, что достигает максимальной эффективности – в тексте есть цифровое подтверждение: 100% чистый пол. Разумеется, в рекламном ролике чистящее средство персонифицируется. Возникает образ высокого, сильного, активного помощника, который способен качественно произвести уборку квартиры. При этом ассоциация образа сильного мужчины с чистящим средством позволяет перенести эти же качества на рекламируемый товар. Если «Мистер Пропер» собрал всю грязь, то нет сомнения в его эффективности. Согласно маркетинговым исследованиям, динамика роста торговли "Мистером Пропером" в 2021 году составляет 18%, рыночная перспектива оценивается, как средняя (нет снижения), отношение покупателей к товару – положительное, частота покупок моющего средства составляет 1 раз в 2–3 недели [14]. Данная статистика говорит о качестве продукта.

Существует подход, согласно которому персонификацию в рекламе соотносят с сопоставимостью рекламного сообщения и сказки. Им обоим свойственна счастливая концовка, в которой благодаря определенному продукту решаются некоторые проблемы, и люди приобретают счастье. Зачастую формат событий и в сказке, и в рекламном сообщении не вполне соответствует реальности, имеет объединяющее свойство – рекреативность. Другими словами, просмотр рекламы предоставляет зрителю возможность отвлечения от событий реальной жизни, предоставляет так называемую психологическую «разгрузку». В некоторых случаях рекламный ролик выступает в виде композиционного элемента, отделяя одну мизансцену от другой [13, с. 83]. Рассмотрим пример использования персонификации в рекламе геля для душа «Фа»:

"Ты готова к приключениям, ритмам моря и атмосфере отпуска? Почувствуй наслаждение, которое «Фа» дарит день за днем твоей коже. С новинками «Фа» – ритмы Бразилии. «Фа» – фантастическое наслаждение".

В данном примере рекламируемому гелю для душа приписывается качества щедрого человека, дарящего наслаждение. Глагол "дарить" в данном контексте воспринимается в переносном смысле, при этом благодаря ассоциациям с морем и отпуском потребитель может почувствовать атмосферу отдыха в Бразилии, не выходя из дома. Возникает визуальный ряд: пляж, море, яркое солнце, пальмы – все то, что необходимо человеку для полноценного отдыха. Гель для душа «Фа» является символом роскоши, сказочной атмосферы, красивого отдыха. Авторы рекламы дарят потребителю фантастическое наслаждение и волшебные мгновения. У рекламируемого товара есть возможность подарить потребителю эти ощущения, вкус фантастического наслаждения и прикосновения к чему-то волшебному. Входящие в его состав натуральные арома масла, жасмин и экстракт маракуйи создают экзотический аромат и прекрасно увлажняют кожу, оставляя приятный запах надолго [15].

Таким образом, благодаря приему персонификации возникает положительный образ рекламируемого товара. Этот прием формирует у потенциального потребителя положительное представление о том или ином товаре, создает благоприятный ассоциативный ряд, вызывает доверие.

Литература

1. Карпенко Л.А., Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Краткий психологический словарь. Ростов–на–Дону, 1998. – 277 с.
2. Оболенская Ю. Персонификация – это понятие с широким спектром значений. [Электронный ресурс]. URL: <http://fb.ru/article/304628/personifikatsiya-eto-ponyatie-s-shirokim-spektrum-znacheniy/> (дата обращения: 29.12.2021).
3. Голуб И.Б. Стилистика русского языка / И.Б. Голуб. – 11-е изд. – Москва: Айрис-пресс, 2010. – 448с.

4. Batra R., Lehman R., Singh D. The brand personality component of brand goodwill: Some antecedents and consequences. *Brand Equity and Advertising*. 1993, № 81(3), Pp. 83–96.
5. Huang H.H., Mitchell V–W. The Role of Imagination and Brand Personification in Brand Relationships. 2014. *Psychology and Marketing*. № 31(1). Pp. 38–47.
6. Кошлякова М.О. Имидж рекламного персонажа бренда // Сборник материалов VII Международно – практической конференции. – 2019. – С. 319–321.
7. Пирогова Ю.К. Языковая игра в коммерческой рекламе // Рекламный текст: семиотика и лингвистика. 2000. №6. С. 22–26.
8. Пятагин А. Греческие персонификации на провинциальных монетах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://coins.msk.ru/index.php/stati-i-materialy/monety-gretsii/110-grechskie-personifikatsii-na-provintsialnykh-monetakh-a-pyatugin> (дата обращения: 07.03.2022)
9. Юрикова Н.И. Мифологические, философские и психологические аспекты изучения приема персонификации // Вестник ОГУ. – 2003. – №7. – С. 25–29.
10. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: Около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов; Под ред. проф. Л. И. Скворцова. – 27-е изд., испр. – М.: Издательство АСТ: Мир и Образование, 2018 – 1360 с.
11. Ковтунов А.Ф. Антропонимический бренд как результат тенденции персонификации брендинга // Креативная экономика. 2011. № 7 (55). С. 146–152.
12. Кара–Мурза С.Г. Власть манипуляции / С.Г. Кара–Мурза. М: Академический Проект, 2009. – 380 с.
13. Ставцева А.П. Персонификация в контенте как предпосылка к увеличению вовлеченности аудитории // Вестник науки и образования. – 2019. – №10–2 (64). – С. 79–84.
14. Маркетинговые исследования по реализации товара (моющее средство для полов «Mr.Proper») [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [myuniversity.ru / маркетинг / маркетинговые_исследования_по_реализации_товара](http://myuniversity.ru/) (дата обращения 07.03.2022).
15. Гель для душа Fa Ночи Ипанемы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ru.fa.com/ru/brazilian-vibes/ipanema-nights-shower-gel.html> (дата обращения 07.03.2022)

УДК 811.161.1

МОТИВИРОВАННОСТЬ АНТРОПОНИМОВ И ИХ НОМИНАТИВНЫЕ ФУНКЦИИ

Кусаинова К.К., Мухамеджанова Г.Т.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Для того, чтобы доказать наличие мотивационного признака у антропонима, необходимо проанализировать несколько точек зрения. Исследователь Т.А. Ненашева, изучая семантику прозвищ, их создание, говорит об их обусловленности мотивированностью. То есть, прозвища, будучи единицами вторичной номинации (первичная номинация – официальные имена), возникают на основе какого–либо признака, ярко проявленного или оцененного автором прозвища. К примеру, в семантике прозвищ *Хромой*, *Беззубый* лежит физический признак. Мотивированность, скрытая или явная, определяет функционирование прозвища в качестве характеризующего имени [3]. Подобную точку зрения высказывает А.В. Суперанская: «Когда имена создаются вновь – прозвища, топонимы и т.п., они нередко оказываются своеобразными характеристиками» [4,238]. Если сравнивать характер мотивации аппелятива и антропонима, то у первого мотивированность помогает понимать о каком предмете идёт речь, то для имени собственного мотивация – это целое семантическое ядро.

Выделение и индивидуализация человека происходила с помощью когнитивной переработки знаний об окружающем мире. Отсюда мотивированность, в основу которой легли аппелятивы. Имена нарицательные, служащие для обозначения объектов неживой природы, класса объектов, становились источником для возникновения имен. По справедливому замечанию Л.М. Щетинина, в процессе имя наречения, люди стремятся

создать что-нибудь оригинальное и останавливают свой выбор на том, что подсказывает им мода или традиции. И вопреки их ожиданиям, единичное в своем роде имя с неумолимой неизбежностью превращается в шаблонное [5, с.163].

Главное отличие антропонима от аппелятива состоит в том, что, называя человека по имени мы не ставим целью выяснить свойства, значение этого имени. При употреблении в речи для называющего существует только имя, которое позволяет выделить человека из группы других людей, то есть, смысловая нагрузка имени играют важную роль лишь при наречении человека. В процессе жизнедеятельности все семантические свойства отходят на второй план. В то время как, прибегая к имени нарицательному, говорящий относит предмет к тому или иному классу, группе предметов, тем самым подсознательно пытаюсь выделить все свойства и значения. Но язык – динамическая система, движения происходит внутри самого языка, где происходит постоянный процесс переход имени собственного в разряд нарицательного и наоборот. Данный процесс лёг в основу способа образования имён собственных – онимизации. Кроме того, в лингвистическом энциклопедическом словаре под редакцией В.Н. Ярцева, описываются такие способы как заимствование иноязычных имён собственных, а также переход имен собственных из одного разряда в другой (трансонимизация) [1, с. 473].

О мотивированности антропонима могут свидетельствовать используемые при создании имени лексемы. Одними из многочисленных лексем являются те, что обозначают физические качества человека, отражают биологические характеристики человека. Эта особенность наречения довольно часто встречается в антропонимических системах разных языков, к примеру, в казахской, русской: *Қарашаш* – «черноволосая», *Горбач* – «горбатый» и т.д. Немало слов, обозначающих погодные условия, времена года, легли в основу имён собственных (*Жаңбырбай*, *Наурызбай*). Лексемы данной категории могут свидетельствовать о времени, месте, обстоятельствах рождения, указывать на родовую принадлежность и так далее.

Обособленной группой в антропонимической системе языка являются имена, в основе которых мотивы, выполняющие харизматическую функцию. Если лексемы, называющие физические качества, только описывают, индивидуализируют человека, то функциональный потенциал харизматических имён гораздо шире и богаче. В данном случае, имя рассматривается как оберег. Истоки данной функции берут начало в мифологическом типе мышления, когда имя воспринималось, по справедливому замечанию Лотмана и Успенского, «как фактор воздействия на характер, благополучие, судьбу человека» [2]. Харизматическую функцию реализуют пожелательные (дезидеративные) и охранные (апотропеические) имена собственные (*Ерболсын*, *Бажен*). В большинстве национальных культур встречаются метафорические по происхождению имена, указывающие на взаимоотношение человека и природы. В эту группу мы можем отнести фитоморфные, териоморфные, натуроморфные имена. Функции таких имён – перенесение на человека полезных свойств и качеств, присущих объектам живой и неживой природы – фауне и флоре, камням, минералам и др.

Ещё одной универсалией в антропонимической системе являются имена, связанные с религией, господствующей идеологией. Большая часть таких имён по отношению к казахской, русской, английской культурам являются заимствованными, поэтому рассуждать об этимологии этих имён (арабских, древнегреческих, древнееврейских, латинских) стоит только с точки зрения языков-источников, где они имеют внутреннюю форму и, как следствие, мотивацию. Второй подгруппой, отражающей господствующую идеологию, являются политически маркированные имена. Большой пласт имён, реализующих политическую функцию, появился в период СССР. Смена политической формации дало начало процессу для лингвокреативных

процессов в онимической системе: *Марлен (Маркс+ Ленин), Октябрина* и многие другие.

Как и любая лингвистическая категория, антропонимы выполняют определённые функции, основная из которых – номинативная, то есть назывательная функция. Однако, функция называния в отношении антропонимов наиболее ярко проявляется ввремя имя наречения новорожденного. В дальнейшем функция антропонима сводится к другой не менее значимой функции – коммуникативной. В процессе общения люди очень часто используют личные имена: «Я говорила с Екатериной», «Михаил готов к сегодняшнему занятию» и т.п. В противном случае, коммуникация между людьми была бы весьма затруднительной. Имена собственные выполняют фактическую функцию для установления связи с адресатом. Обращение по имени собеседника позволяет установить контакт: «Надежда, я готова Вас выслушать». Экспрессивная функция антропонима задействована в тех случаях, когда употребляются разнообразные формы имён: полная, краткая, уменьшительно–ласкательная, уменьшительно–унижительная и т.д.

Литература

1. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М.: Большая рос. энцикл., 2002. – 709 с.
2. Лотман Ю.М., Успенский Б.А. Миф – имя – культура // Лотман Ю. М. Избранные статьи: в 3 т. Т. 1. Статьи по семиотике и топологии культуры. Таллин, 1992. С. 59–75.
3. Ненашева Т.А. Коннотативная семантика референтно однозначного имени: монография / Т.А. Ненашева. – Н. Новгород, 2012. – 153 с.
4. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
5. Щетинин Л. М. Русские имена (очерки по донской антропонимике). – Ростов–на–Дону: Издательство Ростовского университета, 1972. – 228 с.

УДК 81.255

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОВ В КОММЕРЧЕСКИХ ТЕКСТАХ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

Мелик–Шахназарян Я.А., Силантьева Е.В.
(*СКУ им. М. Козыбаева*)

По мере развития нефтегазовой отрасли дискурс данной сферы также развивается и эволюционирует. Создание новых материалов, появление новейших технологий и процессов отражается в современных русском и английском языках посредством возникновения новых терминов, неологизмов и профессионализмов. Нельзя недооценить роль глобализации в развитии перевода в данном направлении. Коммуникация в сфере коммерческой деятельности сопровождается заключением разного рода контрактов, договоров и наличием обиходно деловой документации как продукта сотрудничества между сторонами. Перед переводчиком стоит задача адекватно производить перевод с учетом прагматического потенциала исходного текста.

Однако переводчик испытывает проблему подбора того или иного лексического эквивалента с появлением новых лексических единиц, что, в свою очередь, способствует появлению различных вариантов лексических и грамматических единиц, несовпадающих с основным, принятым соответствием. Зачастую данные расхождения вызывают ряд неточностей, неясностей и т.д. в тексте перевода, вызывая затруднения коммуникации.

Согласно П.В. Тимирьянову, при переводе коммерческих текстов нефтегазовой отрасли выделяются следующие сложности:

1. недостаточное количество знаний в сфере нефтегазовой отрасли;
2. достаточно объёмный лексический фон, требующий точной передачи на ПЯ;
3. необходимость применения экстралингвистических знаний;
4. синонимичность терминов.

Основные трудности при переводе коммерческих текстов нефтегазовой отрасли возникают при попытке передать термины и аббревиатуры. Общей характеристикой понятия термин служит определение Н.Н. Лантюховой: «Термин – слово или словосочетание, соотнесенное со специальным понятием, явлением или предметом в системе какой-либо области знания» [1, с. 44]. О.С. Ахманова даёт следующее определение понятию термин: «Термин – слово или словосочетание специального (научного, технического и т. п.) языка, создаваемое (принимаемое, заимствуемое и т. п.) для точного выражения специальных понятий и обозначения специальных предметов» [2, с. 474]. По мнению В.М. Лейчика: «Термин – лексическая единица определенного языка для специальных целей, обозначающая общее – конкретное или абстрактное – понятие теории определенной специальной области знаний или деятельности» [3, с. 31]. По мнению С. Гринёва, термин относится «к специальной области употребления» из-за того, что «он используется для называния (наименования, номинации) понятий» [4, с.26].

С.В. Гринев–Гриневиц выделяет термины двух видов: однокомпонентные и многокомпонентные. Однокомпонентные термины, как правило, не вызывают особых затруднений при переводе, в то время, как перевод многокомпонентных терминов может представлять ряд определённых переводческих задач и проблем.

Термины относятся к разным частям речи, поскольку они являются единицами разных языковых уровней. Однако важно отметить, что любая лексическая единица не может быть отдельным термином. В своём исследовании М.Н. Лату отмечает: «Терминами обозначаются сущности, воспринимаемые предметно» [5, с. 362]. Поэтому в большинстве случаев термины формируются на основе имён существительных и словосочетаниям на их базе. Лексически зависимые части речи, такие как: предлоги, союзы, частицы не могут выступать в качестве отдельного однокомпонентного термина, т.к. не имеют фиксированного словарём лексического значения [5, с. 363].

«Термины, созданные на основе других номинативных частей речи, могут привлекаться для включения в словарь в случае, если невозможно произвести синонимическую замену существительным» – заключает А.А. Реформатский [6, 165]. Большинство однокомпонентных терминов в сфере нефтегазовой отрасли образованы посредством использования имени существительного: танкер – tanker, отглагольного существительного: поставка – shipment, глагола (термины данного типа обозначают действие или состояние): discharge – отгружать. Предпочтение в употреблении отдаётся однокомпонентным терминам в силу их компактности и сжатости. Но в т. ж. время они отличаются нагруженностью с семантической точки зрения, что предполагает развитие использования многокомпонентных терминов и терминов–словосочетаний [5, с. 364]. Г.О. Винокур в своём исследовании писал следующее: «Отдельные термины и смежные понятия в языке систематизируются двусоставным термином». В данной системе одна часть термина является общей с другими терминами, а вторая является его отличительным параметром среди прочих смежных понятий [7, с. 4].

Т.А. Кудинова предлагает следующее обозначение для многокомпонентного термина «Полилексемное терминологическое сочетание устойчивого типа с числом раздельнооформленных полнозначных компонентов более двух. Компонентом многокомпонентного термина при этом считается однословная, или аналитическая,

лексема» [8, с. 2]. Многокомпонентные термины представляют особую трудность для перевода в силу своих семантических и синтаксических связей.

Некоторые из данных многокомпонентных терминов и словосочетаний–терминов поддаются пониманию легко, что упрощает перевод. Данное явление обосновывается наличием грамматической связи в данных терминах т. е. наличием предлогов. Пример “Balance reserves of oil and gas” – из данного предложения нам предельно понятно, что определяющим словосочетанием в данном многокомпонентном термине выступает группа balance reserves, а предлог of является индикатором согласования определяемых слов в родительном падеже. Переводом на русский язык является устойчивое терминологическое словосочетание «балансовые запасы нефти и газа». Подобные грамматические «подсказки» отсутствуют в многокомпонентных терминах нефтегазовой отрасли, т. к. связь в них образованна путем примыкания. В силу данного явления термин становится похож на ряд существительных, не связанных между собой логически. Поэтому в процессе перевода данного рода терминов необходимо определить составляющие термина по их причастности к частям речи; а т. ж. отношение второстепенных компонентов к главному слову или словосочетанию для адекватной передачи на переводящем языке. Например, “Seawater crude oil spreading index” – «коэффициент распространения сырой нефти в морской воде».

Перевод данного термина осложняется наличием самого термина и словосочетания crude oil. Дополнительную сложность вызывает необходимость эквивалентной передачи слова index, т. к. его прямое значение «индекс» неуместно в данном контексте, поэтому было выбрано другое его значение, а именно «коэффициент».

Многокомпонентные термины нефтегазовой отрасли могут переводиться одним словом, а также фиксированным терминологическим словосочетанием. Например, английское словосочетание “coiled tubing” на русский язык переводится одним словом «колтюбинг»; эквивалентом словосочетанию “acid value” служит термин «кислотность». Данная тенденция также наблюдается и в обратном порядке, например, многокомпонентный термин русского языка «капитальный ремонт скважин» на английском будет передан с помощью эквивалентного термина “workover”.

В терминологической базе нефтегазовой промышленности, на ряду со стандартными терминами широко используются привлечённые термины. Привлечённые термины – это «Термины, обозначающие понятия, заимствованные в систему понятий определенной сферы знаний или функционирования из системы понятий пограничной сферы знаний, опыта или деятельности» – В.М. Лейчик [3, с. 30]. Привлечённые термины в нефтегазовой отрасли, в основной своей массе, берут начало из таких сфер, как геология, химия, математика, информационные технологии, геоинформационные системы. Например, crude oil – сырая нефть, вертикаль – vertical well, кривая – directional well, blend octan number – октановое число смешения, boiling point – температура кипения и т. п. Помимо вышеупомянутых терминов нефтегазовой отрасли выделяется группа экспрессивно окрашенных терминов с компонентом зоонимом. Например, козёл – screen-out (преждевременная остановка насосов); мартышка – valve spanner (штурвальный ключ для задвижек); паук – spider (специальный ловильный инструмент); баллон верхового рабочего – monkey board; monkey – верховой рабочий; elephant – гигантское нефтяное месторождение; worm – неквалифицированный рабочий.

Исходя из данных примеров, мы можем сделать вывод, что использование терминов с компонентом–зоонимом обусловлено сходством по внешним признакам, функциям или явлениям с животными. Для образования данной группы терминов используется приём метафора [9, с. 246].

Также в дискурсе коммерческой документации нефтегазовой отрасли встречаются многозначные термины. Перевод данной группы терминов производится исходя из контекста: gas line – газопровод, газоотводная труба.

Для примера возьмём термин “maintenance” – «ремонт», но в контексте данный термин может переводиться: maintenance of mud – регулирование свойств бурового раствора; preventive maintenance – профилактический осмотр; maintenance of circulation – поддержание циркуляции; pipeline maintenance – эксплуатация трубопровода; pressure maintenance – поддержание пластового давления; routine maintenance – регулярное обслуживание. Русские термины также могут иметь более одного значения. Например, бурильный –овой, –овая: бурильный канат – drilling line; буровая вышка – derrick; буровая лебедка – drawworks; буровая смена – tour; буровая шахта – moon pool; буровой агрегат – rig. Характерной чертой для дискурса нефтегазовой отрасли является заимствование лексических единиц. Данное явление в значительной мере обусловлено интернациональным характером данной сферы. Выделяемые группы заимствованных лексических единиц: заимствованные термины, эпонимы, термины с иноязычными морфемами, кальки и полукальки [9, с. 247].

При переводе терминов нефтегазовой отрасли переводчик может столкнуться с такими сложностями, как межъязыковые омонимы (паронимы), известные как «ложные друзья переводчика» и отсутствием перевода новых терминов в специализированных словарях. Другая потенциальная сложность возникает при попытке передать термины–сокращения, т. е. аббревиатуры. Согласно С.В. Гринёву–Гринёвчу аббревиатурные термины «образованы из усечений слов исходных словосочетаний» [4, с. 60]. Пример: “Q&CR” (quality & certification requirements) – требования, предъявляемые к качеству и аттестации. В данном случае основной трудностью является омонимичность данного рода терминов. Аббревиатура, состоящая из наименьшего количества букв, является наиболее сложной, поскольку омонимичность в данных условиях увеличивается. Например, аббревиатура DI, согласно словарю, может означать следующее: detergent–inhibitor package – композиция моющих и антиокислительных присадок; diesel index – дизельный индекс; direct injection – непосредственное впрыскивание; driveability index – индекс управляемости. Русская аббревиатура ВНР озаачает водонефтяной раздел (oil–water interface) и вывод на режим (commissioning). Перевод терминов в таких случаях следует производить исходя из контекста. Для эквивалентной передачи переводчику необходимо использовать специализированный словарь, справочник или энциклопедию.

Таким образом, можно сделать вывод, что избыток терминов в коммерческих текстах нефтегазовой промышленности обусловлено спецификой данной сферы, что вызывает определённые трудности для перевода, а также потенциальные переводческие ошибки. Для адекватной передачи терминов данной отрасли рекомендуется использовать специализированные словари и справочники. Основными способами перевода термино–единиц, не закреплённых в словарях, являются такие переводческие трансформации, как: калькирование, описательный перевод, транскрипция и транслитерация.

Литература

1. Лантюхова Н.Н., Загоровская О.В., Литвинова Т.А. Термин: определение понятия и его существенные признаки // Cyberleninka.ru [Электронный ресурс], С. 44.
2. Ахманова О.С. Словарь омонимов русского языка / О. С. Ахманова. – 3-е изд., стереотип. – М.: Рус.яз., 1986. С. 474.
3. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд. 4-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009.
4. Гринев–Гриневич С.В. Терминоведение учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / С.В. Гринев–Гриневич. – М.: Издательский центр «Академия», 2008.

5. Лату М.Н. Лексико–грамматические аспекты терминологической номинации. Пятигорский государственный лингвистический университет, 2012. // Cyberleninka.ru [Электронный ресурс].
6. Реформатский А.А. Мысли о терминологии // Современные проблемы русской терминологии. М., 1986. С. 165.
7. Троцюк М.В. Классификация терминов в техническом тексте (на материале терминологии ледовой разведки). // Cyberleninka.ru [Электронный ресурс], С. 4.
8. Кудинова Т.А. К вопросу о природе многокомпонентного термина (на примере английского подъязыка биотехнологий). Орловский государственный аграрный университет, 2011. // Cyberleninka.ru [Электронный ресурс], С. 2.
9. Тимирьянов П.В. Особенности нефтегазовой терминологии как ключевой фактор в работе нефтегазового переводчика. УрФУ. // Cyberleninka.ru [Электронный ресурс].

УДК 8.82

ЗНАЧЕНИЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА ПРИ ИЗУЧЕНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Саможенова А.Г.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Вопрос духовного развития юного поколения в современном обществе является животрепещущим. Становление личности ребенка происходит в условиях смены иерархии ценностей, этнических и социальных разногласий, экологических изменений и эпидемий, развития прогресса и технократизации, и как следствие упадка гуманитарных наук. В этой связи пересмотр нравственного аспекта человеческой жизни, аксиологический подход к его исследованию представляется нам одной из важнейших потребностей современного общества.

Система нравственно–духовного развития, лежащая в основе новейших общеобразовательных канонов, подразумевает задействование аксиологических ресурсов, рассматриваемых студентами учебных дисциплин. Одним из таких ресурсов является искусство, развивающая роль которого в совершенно разных его видах бесспорна. Художественный текст, как плод создания искусства, в осознанном виде отображает реальность, формируя образы, акцентируя при этом нравственно–ценностное отношение человека к действительности, насыщая его художественным смыслом. В отличие от иных форм искусства, литература владеет неиссякаемым множеством возможностей, стимулирующих в человеческом разуме то и дело пополняющиеся интеллектуальные и психологические переживания, и гарантирует продолжительность общения с миром литературных образов, которое недоступно другим видам искусства. Л.Н. Толстой считал, что искусство «есть способность...проявить, высказать правду о душе человека, высказать такие тайны, которые нельзя высказать простыми словами. От этого и искусство. Искусство есть микроскоп, который наводит художник на тайны своей души и показывает эти общие всем тайны людям» [1, 35].

Аксиологический аспект изучения художественных текстов кажется нам весьма плодотворным, так как он ориентирован на осмысление художественной картины мира, сформированной в литературе, во взаимопроникновении эмоционального субъективного и интеллектуального восприятий. Популярный психолог С.Л. Рубинштейн, размышляя о значении чувств в постижении искусства, подчеркивая взаимодействие интеллектуального и эмоционального в области человеческих чувств, говорил: «Когда произведение искусства, картина природы или человек вызывают у меня эстетическое

чувство, то это означает не просто, что они мне нравятся, что мне приятно на них смотреть, что вид их мне доставляет удовольствие; в эстетическом чувстве, которое они у меня вызывают, я познаю специфически эстетическое качество – их красоту. Это их специфическое качество может быть познано только через посредство чувства. Чувства, таким образом, в своеобразных и совершенно специфических формах выполняют и познавательную функцию, которая на высших уровнях приобретает осознанно объективированный характер» [2, 575].

Хализев В.Е. разделяет нравственные ценности на следующие группы – объективные и индивидуальные. Связь между субъективными и объективными ценностями определяется через понятие смысла. Так как в основе нравственного развития человека лежит поиск жизненного смысла, его существование предполагает создание индивидуальных смыслов, личного осмысления объективно существующих парадигм – правды, счастья, гармонии, любви [3, с.240].

В каждом художественном тексте поступки героев, их желания, зависят от их индивидуальной ценностной иерархии, а благосклонность или неприязнь писателя к героям вызваны тем, насколько данные герои соответствуют или не соответствуют ценностям самого писателя, другими словами, симпатии автора зависят от того, какие ценности он считает правильными или наоборот ложными.

Например, Н. Бердяев в своем труде «Царство Духа и царство Кесаря» (глава «Об иерархии ценностей. Цели и средства») говорит о свободе как главной ценности Пушкина и цитирует небезызвестные строки: «Как ветер, песнь его свободна», «Поэт! Не дорожи любовью народной. <...> Ты царь: живи один. Дорогою свободной // Иди, куда влечет тебя свободный ум», «И долго буду тем любезен я народу, // Что чувства добрые я лирой пробуждал, что в мой жестокий век восславил я свободу//И милость к падшим призывал», «На свете счастья нет //, но есть покой и воля». У Есенина наибольшей ценностью обладают Русь, мать, родной дом и деревня, юность, у Толстого – это любовь к миру, семья, духовная чистота. По мнению русского писателя и публициста И. Шмелева вся дореволюционная литература родом из «православной купели», ее основа – христианские ценности. Благодаря христианству моральные устои хорошо закрепились в человеческом подсознании. Из этого следует, что нельзя изучать произведения русской классики игнорируя православные ценности и мировосприятие автора. Например, Лосский, изучая Достоевского, пишет: «Светом евангельских ценностей освещен мир, созданный писателем».

Несмотря на различия в ценностных системах у большинства русских писателей наивысшей ценностью являлась, безусловно, Родина и ее судьба, именно поэтому современному школьнику необходима классика, особенно в контексте развития патриотизма. Однако стоит отметить, что сам процесс чтения подростков и круг произведений, читаемых ими, сегодня подвергается значительным изменениям.

Качество чтения современного подростка в большинстве случаев не выдерживает никакой критики. По мнению исследователя Маркушиной Л.А., современный ребенок нацелен вовсе не на лучшую, но отвечающую требованиям «моды» в их среде литературу: возрастает интерес к журналам с большим количеством иллюстраций, несущих информацию, воспринимающуюся без особого труда, эта информация, как правило, гораздо сильнее обладает развлекательным, нежели познавательным смыслом [4]. Стоит отметить, что в данный момент существует проблема недоступности детской книги малообеспеченному покупателю, поэтому многие юные читатели вынуждены ограничивать себя чтением книг в интернете, где «орудует» массовая культура. Так, по данным «Ozon», 11% всех просмотров книг приходится на японские комиксы. А по опросу социологической компании «Ромир Мониторинг» выяснилось, что наиболее читаемые жанры среди подростков – фантастика и фэнтези. В то же время журналы,

ориентированные на психологическое, педагогическое и познавательное развитие издаются в достаточно небольших тиражах [5].

Логично, что многие книжные издательства отдадут предпочтение произведениям прошлой эпохи. В книжных магазинах в отделе детской и подростковой литературы в основном стоят те же самые всем известные книги: от сказок Пушкина до повестей Гайдара. Например, в сети магазинов «Marwin» одними из самых продаваемых книг в разделе детской литературы являются произведения Н.Н. Носова, М. Твена, Экзюпери [6]. Такой возврат к классике объясняется проблемой сегодняшней детской литературы: современная детская книга не дает того художественного и аксиологического потенциала, который присутствовал в произведениях прошлых лет. Либо эти книги не рекомендуются юным читателям по причине незнания ни родителями, ни учителями. Так как существует еще одна проблема детской литературы, связанная с тем, что начинающему писателю трудно стать популярным, в региональных издательствах книги, как правило, выходят небольшими тиражами и в принципе не могут охватить всю страну.

Несмотря на то, что подросткам свойственно отрицать любые нравоучения, подсознательно они ждут совета от взрослых, авторитетов, к которым можно отнести и писателей, которые, на наш взгляд, могут помочь им ответить на главные вопросы. Эта потребность обусловлена биологическим интеллектом ребенка. Однако любые догмы и идеологические доктрины препятствуют нравственному росту ребенка, потому что он видит их слишком явственно, на уровне интуиции, и потому встает с ними в конфронтацию. Единственное решение этой проблемы, как нам представляется, – предоставить подростку самому размышлять о понятной ему теме, и самому сделать из нее вывод.

Главной задачей учителя литературы является ориентированность на формирование творческих начал школьника. Вызвать интерес школьника могут только те духовные проблемы, которые требуют от ученика индивидуального ответа, для которого ему необходимо «общаться» с автором и его героями, а не клишированные вопросы и рассуждения по «методичке». Только вхождение в роль героя и эмпатия к нему, на наш взгляд, может способствовать привитию нравственности.

Литература

1. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч. М., 1951 – т. 29.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2002. – 720 стр.
3. Хализев В.Е. Теория литературы: [Учебник для вузов] / В. Е. Хализев. – М.: Высш. школа, 1999. –400с
4. Маркушина Л.А. Кризис детской литературы XXI века в тезисах [Электронный ресурс] – <http://doshkolnik.ru/chtenie/24805-krizis-detskoiy-literatury-veka-v-tezisah.html>
5. Какие комиксы читают в России [Электронный ресурс] – <https://journal.tinkoff.ru/comics/>
6. Интернет-магазин детских товаров Marwin [Электронный ресурс] – <https://www.marwin.kz/books/childrens-books/>

ӘОЖ 81

КІРМЕ СӨЗДЕРДІҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ РӨЛІ THE ROLE OF BORROWED WORDS IN THE KAZAKH LANGUAGE

Үйсін Ә., Исмагамбетова Л.Ш.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Біз қазақ тіліне басқа ел тарапынан енген сөздерді – кірме сөздер деп атаймыз. Өткен кезеңдерге көз жүгіртсек ата – бабаларымыз 5– ғасырда Ислам дінін қабылдады.

Осы кезеңнен бастап қазақ тіліне араб– парсы тілдерінен түрлі сөздер еніп кетті. Ал қазақ елі тайпа – ру болып бөліну кезінде, әсіресе Ұлы Жібек жолы бойымен сауда жасау барысында өзара байланысу арқылы Қытай, Моңғол және Еуропа елдерінен түрлі сөздер енді. Кейін үш жүздің басы қосылып, Ресей мемлекетіне тәуелді болған кезде қазақ тіліне Орыс тілінен сөздер енді. Қазақтар сол өзге тілден енген сөздерді өздерінше аудармалап айтып жүрді .

Сөздік құрамына өзге елден бірде – бір сөз қоспаған ел жоқ деуімізге болады. Дүние жүзіндегі түрлі – түрлі тілдерде сөйлейтін халықтар өзара бір – бірімен тығыз қарым– қатынаста болады да, сөз ауысып, кірме сөз құбылысын жасайды. Әрбір тілдегі кірме сөздер сананың аз немесе көптігі тұрғысынан, яки айтқанда, тарихи жағдайларымен байланысты. Өз тарихында қазақ халқы көптеген елдермен қарым – қатынас орнатып, аралас – құралас болғаны мәлім. Тілімізге енген кірме сөздердің тарихы өте ұзақта IX– X ғасырдан басталады және күні бүгінге дейін заман талабының өсуімен бірге жалғасып келеді [1],

Кірме сөздер қазақ тілінің сөздік қорын кеңейтіп, жан – жақты мән мағына береді. Кірме сөздерді қолдану арқылы біз белгілі бір сөздің түсіндірілуін талап етпейміз. Себебі біз кірме сөзді сол қалпында айту арқылы сөзді бірден түсіне аламыз. Мысалы: машина, смартфон, гаджет, газет, микрофон, компьютер, экран – бұл аталған сөздер белгілі бір заттың атын білдірсе, олимпияда ойындарының атауы: футбол, теннис, баскетбол, фитнес, йога, волейбол, гимнастика және т.б сөздер белгілікті іс – қимылды білдіріп, күнделікті өмірде қолданыста жүр [2].

Көптеген тілдерге ортақ, халықаралық сипаты бар сөздер де қазақ тілінде ерекше рөл атқарып, кірме сөз болып есептеледі. Мысалы: биология, химия, атом, театр, графика, конституция, революция, демократия, архитектор, циклон, роман, поэзия, пейзаж, континент, аптека, эксперимент, электр, экономика, грамматика, т.б [3].

Ботен тілден енген сөздердің басым көпшілігі өздерінің әу бастағы мағынасын сақтайды, қабылдаушы тілде семантикалық тұрғыдан өзгеріске көп түсе қоймайды. Әйтсе де кірме сөздердің о бастағы мағынасын құбылтып, өзгертетіндері сирек те болса кездеседі [4].

Мысалы: француз тілінде “сөз” деген мағынаны білдіретін «parole» сөзі орыс тілінде пароль «жасырын шартты белгі», «жасырын сөз» деген мағынада қолданылады, ал қазақ тіліне пароль сөзі орыс тілі арқылы енгендіктен, оның әу бастағы француз тіліндегі мағынасы емес, орыс тіліндегі мағынасы сақталған. Сол сияқты “сот” сөзі де орыс тілінің “суд” деген сөзінен шығып қазақ тіліне енген кірме сөз.

Қорыта айтқанда, сөздік құрам, ең алдымен, сөз тудырудың сан алуан тәсілдері арқылы сол тілдің ішкі мүмкіншіліктері негізінде, тілде бұрыннан бар сөздердің мүмкіндіктерін пайдалану арқылы және өзге тілдің атауларын өзгеріссіз қабылдҚазіргі қазақ тілінің даму барысында кірме сөздердің қолдану аясы мен игерілуі сөздік қордың баюына үлкен әсер етті, оны толықтырды. Сондықтан кірме сөздермен байып, толығып отырған қазақ тілі, қазіргі уақытта қазақ тілінің грамматикалық және дыбыстық құрлымын сақтауға өз әсерен тигізуде. Егер де тілге енген кірме сөз тұрақтап, толыққанды сөз болып айналымда жүрген болса, кейін сол сөздің үлгісімен жаңа сөздер жасауда көп қиындық болмайды. Мысалы, ағылшын тіліндегі джентельмен сөзі қазақ тілінде XX ғасырда көнерген кірме сөз тетінде қолданылса, қазір бұл сөз белсенді қызмет атқаруда. Осы сөздің үлгісімен қазіргі қазақ тілінде спортсмен, полисмен, яхтасмен рекордсмен, бизнесмен, конгресмен деген сөздердің үлгілері де белсенді жұмсалады. Бұл жағдай соңғы жылдары қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі қоғамдық қызметінің өсуіне байланысты барынша қарқынды қалып алды. Бұл – занды құбылыс [5].

Along with the Russian language, English is also gaining popularity. Many circumstances are the reason for this. The main one is the foreign policy of Kazakhstan. In Kazakhstan, English is one of the main foreign languages, the study of which is mandatory in all educational institutions and schools, etc. Also among the population is popular the study of other foreign languages: Chinese, Turkish, German and Japanese. In such a situation, sociolinguistic conditions of free artificial multilingualism are formed in the country. According to our observations, knowledge of foreign languages by the majority of the population has a very positive effect on the process of borrowing foreign words.

Currently, there are about 330 thousand borrowed terms in the Kazakh language. As a rule, foreign words and terms are introduced into the Kazakh language through Russian. The modern alphabet of the Kazakh language is a kind of barrier in the development of foreign words according to the law of vowel harmony of the Kazakh language. As a result, many foreign words and phrases in the Kazakh language are written and pronounced according to the norms of the Russian language. Basically, this concerns the terms of an economic orientation that entered the Kazakh language through the Russian language: budget – budget, national bank – Ultyk bank, financial analysis – karzhylyk taldau, balance sheet – karzhylyk esep-teu, boss – bastyk, qzhayyn, real capital – naqty capital, bank audit – banktik audit, public auction – qogamdyk auction, cooperative association – cooperative kauymdastygy, debtor – borishker, debtor, certificate – certificate, kualik, broker – broker, deldal, management – management, baskaru, region – region, aimak. According to many Kazakh scientists, we need to phonomorphologically adapt all borrowed terms in accordance with the norms of the Kazakh language, and this issue is acute today, especially with the transition to the Latin alphabet [6].

This article proposes a selection of words and expressions of generally accepted topics that are increasingly used in speech, and especially among young people.

Dictionary of Anglicism (English loan words) most used in simple speech

Бойфренд – парень	Секьюрити – охрана
Боты – роботы (программы, имитирующие деятельность человека)	Сори – прости
Гейм – игра	Спикинг – говорение
Геймер – игрок	Суперстар – супер звезда
Инглиш – английский	Тайм – время
Лузер – неудачник	Тинейджер – подросток
Май френд – мой друг	Тичер – учитель
Мани – деньги	Уикэнд – каникулы
Мейкап – макияж	Фейс – лицо
Ноу проблем – без проблем	Фешенбл – стильный
О май гот – боже мой (удивление)	Френд – друг/подруга
Оверсайз – безразмерный	Хай – привет
Овертайм – сверхурочно	Холидей – выходной/ праздник
Плиз – пожалуйста	Шоп – магазин
Постер – плакат	Шопинг – делать покупки
	Юзер – пользователь Литература:

In conclusion, it should be noted that in the Kazakh language, the percentage of native and international words has not yet been fully studied. Firstly, borrowing is a long process, and secondly, there are not enough etymologists. In the scientific community, there is still a controversy about the translation of international terms into the Kazakh language.

Aigerim Khudaibergenova, young scientist notes that: “The main requirement for borrowing terms is not to use a foreign word if a familiar and motivated term with an analogous

meaning already functions in the native language. It is desirable to fill terminological gaps with existing internationalisms. In case of unequal level of motivation of synonymous terms, preference should be given to the most motivated term” [7].

References

1. Әбдуали Қ. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. Алматы, «Ана тілі», 1998, 303 бет.
2. Сыздықова Р. Ахмет Байтұрсынов. А., 1990, 33 бет.
3. Қайдаров Ә.Т. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас. А., 1993.
4. Калинин А.В. Лексика русского языка.– М.,1978, стр.64.
5. Айтбайұлы Ә. Қазақ сөзі: қазақ терминологиясының негіздері.– Алматы, Рауан. 1997–240б.
6. Этнолингвистическая ситуация в Республике Казахстан: настоящее и будущее. Аналитический доклад по результатам социологического исследования. – Алматы. – Астана, 2009. – 303 с.
7. Худайбергенова Айгерим: «Принципы построения переводного идеографического словаря банковской терминологий (на материале русского, английского и казахского языков). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Алматы, «Издательский дом КазГЮУ», 2003. с 28.

УДК 82

НОВАЯ МОДЕЛЬ ДЕТСКОГО ПОДРОСТКОВОГО ЧТЕНИЯ

Шипилова Ю.В., Грунь А.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)

С начала нового тысячелетия ученые, психологи, культурологи ставили перед собой вопрос: читают ли подростки? Несомненно, пока существуют программы по литературе и произведения для обязательного чтения, дети читать, хотя бы «из–под палки» не перестанут. Но существует и чтение, которое мы называем «свободное», возникшее из запросов общества и интересов самих детей. Как быть с этой областью литературы? Чаще всего ни школьные учителя, ни большинство вузовских преподавателей–филологов попросту не знакомы с книжными полками своих учеников и студентов. Происходит читательский конфликт, что, по сути, мы называем конфликтом «отцов и детей». Отличаются вкусы, манера поведения, взгляды на жизнь в целом. Можно предположить, что истоки этого конфликта берут свое начало из области чтения и визуализации. Понятно, что Сетевая паутина уже давно овладела молодым поколением и вносит коррективы в читательские вкусы. В настоящее время невозможно знать или быть хотя бы поверхностно знакомым со всеми литературными новинками. Множество произведений печатается в онлайн–версиях. Что же мы советуем детям и их родителям, если они подходят за советом? В первую очередь, мы можем порекомендовать сайты. К сожалению, книжная продукция сегодня не по карману множеству читателей, а вот выход в Интернет есть почти у каждого. Здесь помощниками в формировании читательских приоритетов могут выступить такие платформы и сайты как:

1. РГДБ (Российская государственная детская библиотека) – <https://rgdb.ru/>
2. Книгу.ру. – <http://kniguru.info/>
3. Папмамбук – <https://www.papmambook.ru/>
4. Казахстанский интернет–журнал «Дактиль» – <https://www.daktil.kz/>

Это, конечно, далеко не весь список, но стоит начать хотя бы с него и родителям, и детям, и педагогам.

Множество оцифрованных книг как советского, так и современного периодов, откроют вашему ребенку глаза на детскую литературу и познакомят с великим

наследием детских писателей. И очень жаль, если дети останутся наедине с прочитанным и своими мыслями. Порой эти мысли в силу возраста попросту нуждаются в более взрослой оценке или хотя бы в обсуждении. Мы не знаем, как отзовутся в душе читателя–подростка определенные произведения, но наша задача – обозначить приоритетные «добро», «человеколюбие», «стойкость» в любых жизненных ситуациях. Чтобы связующей нитью между ребенком и взрослым не остались только «сказки, усвоенные в детстве» как «единственный текст культуры» [1], который может объединить между собой родителей, учителей и детей.

Сегодня происходит становление новой «модели детского чтения», по мнению ученого–филолога в области современной детской литературы М.А. Черняк [2]. Это век, когда формируются детские читательские вкусы вне зависимости от взрослой дидактики и советского морализаторства. Детская литература, в частности русскоязычная, обретает, казалось бы, видимую свободу в плане тематическом и жанровом, однако остается «зажатой в тиски» типографскими ярлыками и возрастными цензами. Именно поэтому дети уходят в чтение зарубежных авторов, предпочитая мир раскрепощенный, порой даже слишком «свободный». Если ребенок имеет возможность обсуждать, спорить, критиковать, (что так не любят некоторые школьные учителя), это дает им чуточку той свободы выбора и привития читательской компетенции, которые вы можете «обрубить» если слишком сильно «давить» или докучать нравоучениями. Литература в принципе не дает готовых ответов на вопросы, она заставляет думать, искать этот «правильный» (в общечеловеческом) смысле путь. Современная детская литература не исключение.

Важным аспектом, на наш взгляд, является и то, что в современной детской литературе появились темы, которые раньше считались «табуированными». Это и неполные семьи, и отношение к войне как в принципе недопустимому для человечества факту, и дети–инвалиды, и попросту брошенные, и одинокие, дети–сироты. В 20 веке такие темы были кулуарными, а порой и запрещенными. А век 21 начинает их раскрывать. Дети уходят от нарисованной красочной фантазийной картинки и погружаются в реалии действительности, жестокой и непредсказуемой. Современная литература для детей остро отражает проблемы ныне существующие, такое чтение не всегда бывает «удобным» и «комфортным». Именно поэтому списки наших детей и учащихся состоят на 80% из зарубежных авторов, среди которых мы выделяем Р. Брэдбери, Д. Сэлинджера, Х. Ли, О. Хаксли, Дж. Мартина и многих других. Именно такие авторы и их книги привлекают внимание большинства подростков, несмотря на то, что проблемы, затрагиваемые в них, далеко не детские.

Категория «взрослых» детей уже в 13–16 лет начинают размышлять о темах насилия, человеческого регресса, неспособности отвечать за свои поступки. Многих привлекают более легкие сюжеты. Может, привлекают после просмотра фильмов, экранизированных относительно недавно («Песнь Льда и Пламени», «Голодные игры», «Гарри Поттер», «Парфюмер»...). Но ведь и в литературе развлекательной, недооцененной многими взрослыми, поднимаются глубокие вопросы, скрытые от неискушенного читателя каскадами текстовой оболочки. Тексты такие создают не дети, а, значит, и читать их должны не только дети. Не случайно редактор издательства «Самокат» И. Балахонова с тревогой обращает внимание на то, что «...только в России школьные учителя литературы не обязаны следить за книжными новинками. Результат – учитель литературы и школьная программа бесконечно далеки от реальной жизни, и не ассоциируются у наших детей с интересным современным чтением и с литературным процессом в принципе» [3].

В чем же привлекательность таких книг? В чем их отличие от любимых и пропагандируемых вузовской программой произведений Ж. Верна, Д. Дефо или

М. Твена? Не потому что это уже неинтересно. Дело не столько даже в экранизациях, с которыми довольно часто знакомятся раньше, чем с книгой, а в том, что романы–«воспитания» заменили сегодня романы – «взрсления». Здесь герой и читатель вместе переживают жизненные перипетии и вместе растут, совершая порой ошибки, поступая «неверно» (по общепризнанным канонам). Но это его ошибки, его жизнь, в которой нет места осуждению или нотациям.

Детям такое нравится больше. Захватывающие сюжеты лишь подогревают их читательский интерес. И еще одна особенность современных детских произведений – равное положение автора и читателя. Автор говорит на одном языке с ребенком, а если такая градация нарушается, то читатель исчезает. Дети, а подростки особенно, чувствуют эту фальшь, заключающуюся в желании «подстроится, чтобы угодить». Поэтому и многие писатели уходят в забвение.

Литературовед М. Петровский писал о значении детского чтения: «Будут ли дети, когда вырастут, читателями, – дело темное и что они будут читать тогда – еще темнее...» [1].

Нами в рамках вузовского курса «Детская литература» проводился опрос, какая литература интересна современному подростку? Из 85% обучающихся 3 курса, не задумываясь, отвечают, что зарубежная. Классику читать тяжело и не хочется, потому что заставляют, а современная – «для души и отдыха». Мы можем много спорить и с пеной у рта доказывать, что советская литература намного «глубже», но отрицать, что она перестает отвечать запросам детей и общества – глупо.

Любое чтение – развитие интеллектуального и мыслительного мира ребенка. Наша задача – увлечь, дать пищу для размышлений, проанализировать, оценить, чтобы чтение не было «пустым». Лишь вдумчивый и увлеченный читатель дорастает до осознания того, что классика – это подарок, а не наказание. Но, чтобы к этому прийти, давайте своим детям просто читать. Книга никогда не была врагом, но она может стать опасной, если неправильно понимается. А чтобы все это хоть как-то «контролировать», взрослые должны познакомиться с книжными полками своих детей и беседовать с ними как с равными.

Литература

1. Петровский М.С. Книги нашего детства. СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2006. – 424 с.
2. Черняк М.А. Детское чтение в социокультурном контексте. СПб.: Издательство РГПУ им. А.И. Герцена, 2020. – стр.8–18
3. Балахонова И. Детская литература может спасти российский книжный бизнес // URL: <https://www.epochtimes.ru/content/view/58248/83> (дата обращения: 29.03.2022).

УДК 8.82

ОСОБЕННОСТИ ЖАНРА ШКОЛЬНОЙ ПОВЕСТИ

Шульц Ю.А.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Детская литература – уникальный и значимый в социокультурном плане вид художественной литературы, нацеленный на выполнение назидательной функции. Детская литература, по сравнению с другими видами литературы, в большей степени ориентирована на формирование личности и мировоззрения подрастающего поколения,

на расширение его представлений о мире. Также детская литература направлена на развитие эстетического восприятия мира.

Большой отпечаток на развитие детской литературы накладывают педагогические тенденции того или иного периода, а также требования самих юных читателей. И, ввиду этого, детская литература постоянно развивается, эволюционирует.

Приступая к работе над школьной повестью как литературным жанром, в первую очередь нужно понимать, что такое «повесть». Первые источники, в которых упоминается повесть можно найти еще в древнерусских летописях. Тогда повесть как жанр не был раскрыт и не имел жанровых признаков. Повестью считалось повествование, которое происходит во времени. Но уже в литературе древних славян различные сказания, рассказы о жите, поучения называли повестью.

В теории литературы термин «повесть» понимается как прозаический жанр средней эпической формы. В свою очередь, с этой точки зрения, повесть сопоставляется с другими прозаическими формами, например, романом, который представляется большой формой, а малыми формами можно считать рассказ, новеллу и другие жанры.

Критерии повести по Бахтину [2, с. 450]:

- недавнее прошлое событий является предметом повести;
- повесть отличается тем, что обладает способностью в развитии, а наибольшее ее развитие происходит в кризисные моменты эпохи;
- источником повести является анализ реальности и достоверности уже случившихся жизненных процессов;
- фабула последовательности событий в их хронологическом порядке;
- в повести все «прошлое» соответствует современной действительности;
- «завершенность» героя, он полностью раскрыт в отношении с окружающим миром.

Ввиду того, что повесть по объему меньше, чем, например, роман, она обладает меньшим количеством персонажей и сюжетных линий. Но в этом заключается основное преимущество данного жанра, которое проявляется в возможности автора четко показать и обозначить проблематику сюжета. Отношения героев повести к миру показаны в самых разнообразных проявлениях, в самых различных аспектах, с абсолютной полнотой раскрытия образа личности на каждом этапе формирования его мировоззрения в той или иной ситуации и все это в фиксированном промежутке времени.

Внимание автора сфокусировано на нескольких конфликтах, которые являются сюжетообразующими. На основе других жанров, повесть произвела собственные принципы изображения человека и среды.

В современной русской литературе существует множество разновидностей повести: от социально–психологической до фантастической и детективной.

Никакой жанр сам по себе не приходит в литературу в готовом виде. Так, школьная повесть, являющаяся жанром эпического повествования, выстраивается по определенной конструкции: в школьных повестях, как правило, основным типом героев является школьный коллектив. Наиважнейшим условием является «школьная тема». В современной литературе повесть, где главной темой является школа, на сегодняшний день является одной из самых популярных и востребованных жанров в сфере подросткового чтения.

В отличие от рассказов о школьниках, герои повести обретают важнейший жизненный опыт и процессе решения школьных и житейских проблем. Раскрытие характеров учителей и учеников происходит в различных разнообразных ситуациях. Эти положения являются главными показателями повести.

Исследователь детской литературы И.Г. Минералова выделила основные черты школьной повести: сюжет строится по принципу детского детектива, с вкраплениями

приключенческого романа, основным условием которого является наличие детского и педагогического коллектива.

Решение проблем будет протекать через конфликтные ситуации ученика и детского коллектива и (или) детский коллектив противодействует педагогическому коллективу [3, с. 333]. Моделью мира в школьной повести является «микровселенная» школьной жизни. Школа является стержнем всей повести. Все важнейшие этапы взросления личностей героев происходит именно в стенах школы. Также школа является главным местом действия основных жизненных процессов жизни героев. Характерная черта школьной повести – это множество типов героев, которые разделены на три группы [4, с. 3]:

- ученики;
- педагогический коллектив (учителя, директор, завучи т. д.);
- родители.

Например, в повести Н. Огнева «Дневник Кости Рябцева» представлены школьные работники (шкрабы) Алексей Максимыч Фишер и Николай Петрович Ожигов, имена которых дети упрощают до Алмакфиша и Никпетожа. В повести Л. Кассиля педагогический коллектив представлен так: Тараканиус (учитель латыни), Ричард Синягин (преподаватель гимнастики), Мельковский (учитель русского языка), Александр Карлыч (учитель математики) и другие. Также, в повести Л. Кассиля появляются ученики Оська и Лелька, Степка, Лиза–Скандализа, Люля–Пилюля и другие.

А также появляются следующие типы героев:

- отличник учебы и двоечник;
- любимец учителей;
- зазнайка и хулиган;
- лидер и изгой;
- неудачники и счастливики;
- главная красавица класса (школы) и девочка, не пользующаяся популярностью и не обладающая исключительной красотой;
- герой и предатель;
- и др.

Например, в повести Н. Огнева «Дневник Кости Рябцева» изложение представлено в виде дневника подростка–лидера Кости. У главного героя повести проницательный ум, который склонен к анализу и обобщению, цепкая память. Помимо этого, в повествовании показан фрагмент еще одного дневника – ученицы Евдокии (Сильфиды) Дубининой, у которой иные взгляды на мир. Она замкнута в себе, в своих мыслях. События, которые разворачивались в дневнике Кости Рябцева, отодвинуты на второй план. На замену им приходят рассуждения о своих чувствах.

Во всем хронотопое повести, школа является центральным пространственным топосом произведения. Важным элементом школьной повести принято считать описание внешнего облика школы. Основной частью в структуре школьной повести является описание интерьера школьных классов. Этапность школьных процессов является немаловажной частью в школьной повести:

- учебная четверть;
- каникулы;
- учебные недели;
- урок;
- перемена.

Мария Литовская пишет, что в конфликтах в школьной повести учувствуют дети и взрослые, которые имеют следующие социальные статусы: «педагог», «родители», «ученик». Помимо этого, в школьный мир проникают и другие представители внешнего

мира, которые созданы автором для усиления или разрешения конфликтных ситуаций в произведении [5, с. 279].

Героями школьных повестей являются самые обычные ученики, дети и подростки, абсолютно такие же, как и возможные читатели данного произведения. Трансформация героев осуществляется благодаря преодолением ими житейских испытаний, которые помогут сформировать у детей устойчивый характер, важнейшие нравственные и моральные качества: честь, дружелюбие, ответственность, верность, милосердие и другое.

Истоки русской школьной повести выходят из жанра романа воспитания. Отцом романа воспитания считается И.В. Гете и его роман «Годы учения Вильгельма Мейстера». Традиции романа воспитания активно использовали русские писатели девятнадцатого века. Яркими представителями можно считать А.И. Гончарова «Обыкновенная история», Ф.М. Достоевского «Подросток», Л.Н. Толстого с трилогией «Детство», «Отрочество», «Юность», А.П. Чехова «Учитель словесности» и других.

Школьные повести XIX– начала XX века рассказывали о жизни в учебных заведениях того времени: гимназиях, бурсах, кадетских корпусах, институтах благородных девиц и так далее. Описание учебной жизни в институте благородных девиц можно найти в повестях и книгах Лидии Чарской.

Из-за серьезных революционных переворотов и военного положения в России первой трети двадцатого века жанр школьной повести претерпела колоссальные изменения. Разлом дореволюционной образовательной и общественно – политической системы привело к созданию абсолютно нового мировоззрения.

Кроме социальных процессов, направленных на формирование нового типа человека, необходимым условием развития жанра школьной повести был внутрилитературный фактор: традиции литературы Серебряного века, сильное влияние «взрослой» литературы со своими жанровыми и стилевыми особенностями, художественные открытия собственно детских прозаиков.

В начале XXI века же, современные юные читатели отдают приоритет другим жанрам литературы, нежели школьной повести. Подросток начала 20–го века и подросток 21–го – совершенно разные люди. Круг интересов молодежи изменился и, как правило, свой выбор они останавливают на популярных жанрах среди взрослой литературы: детективы, фэнтези, любовным и приключенческим романам и т.п.

Авторы, пишущие для детей и подростков, больше и больше учитывают потребности юной аудитории и ориентируются на их требования. Безусловно, поменялась и проблематика школьной повести. Современному подростку необходимо такое произведение, которое было бы написано на понятном ему языке. Например, в повести «Время всегда хорошее» А. Жвалевского и Е. Пастернак, главными героями являются школьники – шестиклассники, Оля из 2018 года и Витя из 1980 года. Главнейшим в повести является преодоление непростого испытания.

Этим сложным испытанием является попадание главных героев в новую для них реальность (Оля попадает 1980 год, а Витя в 2018 год). Они перемещаются в новую для них среду, где им предстоит преодолеть определенный путь, который связан с пониманием той действительности, в которой они оказываются.

Авторы отчетливо показывают типичные жизненные ситуации, которые существовали всегда, но для героев они являются непривычными. Именно внедрение нереального происшествия, которое делает произведение фантастическим (брейн-фикшн), становится интересным современным читателям–подросткам.

Таким образом, можно сделать вывод, что процесс формирования жанра школьной повести был длительным и на сегодняшний день школьную повесть можно

рассматривать как сложившийся и обладающий устойчивой структурой жанр детской литературы.

Литература

1. Жукова Н.А. Школьная повесть в современной детской литературе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/13392/2/2020zhykova.pdf> 2020. – с.80–87
2. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин Москва: Художественная литература, 1975 с. 470, 476 ,478. – Текст: непосредственный.
3. Минералова И.Г. Детская литература: учебник и практикум для академического бакалавриата / И.Г. Минералова // Москва: Юрайт, 2016. – 333 с.
4. Черняк М.А. Школа под высоким напряжением: к вопросу о трансформации жанра «Школьной повести» в современной литературе / М.А. Черняк // Библиотечное дело. Топос и эпос школьной повести. – 2017 – (№ 20). С. 3. – Текст: непосредственный.
5. Литовская М.А. Школьная повесть как инструмент анализа повседневности советской школы / М.А. Литовская // Антропология советской школы: Культурные универсалии и провинциальные практики 6 сб. ст. / сост. С.Г. Леонтьева, К.А. Маслинский, М.В. Ромашова. – Пермь, 2010. – С. 279.
6. Кассиль Л.А. Кондуит и Швамбрания / Л.А. Кассиль – Москва: Дет. лит., 2006. – С. 10. – Текст: непосредственный.
7. Огнев Н. Дневник Кости Рябцева / Н. Огнев – Москва: Дет. лит., 2003. – С. 24. – Текст: непосредственный.
8. Жвалевский А. Пастернак Е. Время всегда хорошее / А. Жвалевский Е. Пастернак – Москва: Дет.лит., 2008. – С. 108. – Текст: непосредственный.

**ACTUAL PROBLEMS OF PEDAGOGICAL EDUCATION / ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
БІЛІМ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ / АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

UDC 81 (082)

**IMPLEMENTATION OF AN INTEGRATIVE APPROACH IN TEACHING A
FOREIGN LANGUAGE IN PRIMARY SCHOOL**

Amanbai A.R., Rysbekova R.M.
(ZhU named after I. Zhansugurov)

The modern education system has now entered a qualitatively new stage of its development, characterized by changes in the structure, content, goals and objectives of education. The increasing volume of information that a modern specialist in any field is forced to operate on, the process of integrating sciences, which is proceeding at a high pace, requires from a person not only extensive, but, above all, systematized knowledge. Accordingly, the secondary school faces the task of forming students' skills to establish links between facts, to identify natural relationships between scientific concepts. One of the ways to solve this problem is to build the pedagogical process at school on an integrative basis. The integrative approach in teaching is a specific form of ensuring the complexity, integrity of students' knowledge, the formation of their systemic thinking and scientific worldview.

The problem of interdisciplinary integration was given great attention by well-known didactic scientists M.A. Danilov, B.P. Esipov, I.G. Ogorodnikov, M.N. Skatkin et al. The issues of integration of academic disciplines are dealt with by O.G. Gilyazova, E.V. Ivanova, Y.M. Kolyagin, I.V. Koshkina, V.N. Lyamina, R.Z. Mustafina, V.G. Podzolkov, N.S. Serdyukova, N.N. Demeneva, etc.

Almost all researchers, when revealing the relevance of this problem in the theory and practice of teaching and education, rely on the positive things that they believe integration brings. Integrated knowledge is more information-intensive and is aimed, if we keep in mind primarily the intellectual development of the individual, at the formation of the ability to think in information-intensive categories. It aims at providing students with an orientation framework for high-level generalization actions, i.e. a high type of orientation (an integrated concept, for example, which the student has mastered, is for him/her the "top" from which the whole field of facts – heterogeneous knowledge systems of a lower order – is well overviewed).

The integrated content provides more opportunities for students to develop alternative thinking (alternative thinking means being free to evaluate facts and events, not fixated on orthodox approaches and being democratic). The implementation of the learning process on an integrative basis contributes to the formation and development of the ability to see something common behind externally different processes; the learning process on an integrative basis acts as a way to develop dialectical thinking of students – by creating problem situations (problem situations are easily created at the junction of mutually distant, opposite knowledge and ways of activity, which is inherent in the integrative content).

A number of approaches have emerged to the question of how to implement learning integration in primary schools. N.M. Neusypova identifies such approaches:

- conducting a lesson by two teachers of different subjects;
- combining two subjects into one lesson and conducting it by oneteacher;
- creation of integrated courses.

Analyzing the international pedagogical experience, Y.M. Kolyagin and O.L. Aleksenko note the most justified forms of implementation of integration in primary school. These are integrated courses and the teaching of various academic disciplines by one teacher.

Practice shows a variety of options for implementing these approaches: the birth of such new integrative subjects as natural history, ecology, country and world studies, local history courses, mythology, ethnography, history of world civilizations; the second direction – the integration of "old", classical subjects and the emergence of experimental integrated courses in history and literature, Russian language, Russian literature, Russian and foreign languages, literature and art, etc.; the third direction is the integration within an existing subject, the blending, for example, of folklore material from different sections of literature and language into a single section or course. These and other developments indicate that integrative processes are clearly found in solving two problems of school education:

- 1) updating the content of education;
- 2) restructuring the educational process.

As you can see, all the authors considering the approaches, forms, and ways of integration inherent in the initial stage of learning call the following forms: integrated lesson, integrated course. The integrative approach allows the teacher to expand the boundaries of the subject, to show the student the way to find solutions to problems, using all the knowledge that goes far beyond a single subject.

In the educational plan, integrated lessons allow students to form philosophical, ethical, economic and legal aspects of thinking, their attitude to the problem under consideration: science, the world, man, society. Such a lesson makes it possible to generalize, structure, systematize the material, bring it in line with the requirements for the integrity of information, fill it with philosophical content.

According to T.V. Masharova, an integrated lesson can be considered, which allows organizing all possible ways of cognition of the world, nature, society, and man through analysis, synthesis and systematization of knowledge of various mono disciplines into a logically integral structure based on unified general scientific approaches and their philosophical understanding.

A foreign language occupies a special place in the structure of the primary school curriculum. According to the standard curriculum, a foreign language is included in the educational and developmental processes of primary school in order to introduce children to the culture of communicative activity earlier, to form their positive motivation to study folklore, literary and artistic creativity of native speakers.

A foreign language is one of the most universal subjects that can enrich primary education, since primary school children have an innate and not yet lost ability to master languages, and languages, in turn, can become an effective means of children's development. The activity-based nature of this educational subject, its multi functionality allow us to build the process of learning a foreign language in a variety of meaningful and organizational forms, as well as perceive it as a means of storing and transmitting various subject knowledge, and not only linguistic.

Due to the positive assessment of the use of interdisciplinary connections in primary school and the undoubted benefits of a foreign language for younger schoolchildren, as well as its ability to integrate with other academic subjects, a prerequisite is created for building a foreign language course in primary classes based on an integrative approach.

The problem of an integrative approach in teaching a foreign language is very relevant, because the mutual connection of subjects follows from the tasks of an integrated approach to the education of primary school children. When explaining new material and repeating it, it is recommended to involve information from other academic disciplines, to rely on them. Connections between subjects within certain limits take into account the commonalities

between disciplines both in their content and in the educational process. The peculiarity of a foreign language as an academic subject is that it is, as it were, "non-objective": it is studied as a means of communication, and the topics and situations for speech are introduced from the outside.

Therefore, a foreign language, like no other academic subject, is open to the use of information from various fields of knowledge. The content of teaching a foreign language must meet such requirements as communicative and motivational orientation, informative content, high educational value, authenticity and accessibility. The main purpose of teaching foreign languages in primary school is to develop the student's ability to communicate in a foreign language. Therefore, when teaching younger schoolchildren, a foreign language on an integrative basis, it is important that the selected material at each stage of learning awakens cognitive activity in younger schoolchildren, stimulates their communication in the language being studied. Integration makes it possible to limit the intrusion into the content of education of knowledge that is not relevant for a child of this age, and thereby overcome a significant disadvantage of modern primary school – the overload of students.

It is known that each academic subject can establish connections with other subjects that are different in nature. Depending on the purpose of establishing a connection and its nature, several groups of subjects can be distinguished. The most organic is the creation of such a group of academic subjects as native, Kazakh and foreign languages.

These academic subjects have not only a common goal – to teach language as an element of culture, which allows us to adopt the experience of generations and influence the formation of both the culture of our people and universal culture, but also a common activity basis, which is speech activity. With coordinated, coordinated language teaching, their teaching, educational and developmental effect is enhanced, efforts and total study time are saved. Even the seemingly dry grammar material "comes alive", affecting not only the mind but also the emotions of the children as they learn about the kinship of languages, about their mutual influence, about the closeness of all the peoples of the Earth.

Children are happy when, for example, at the beginning of learning a foreign language, they discover that they already know English words (basketball, sport etc.), German words (barrier, tie, horn etc.) and that there are words that occur in all the world's languages (sport, stadium, cinema etc.). In order to ensure that such information is not incidental, commonalities between languages at all language levels (lexical, grammatical, phonetic, textual) need to be identified and reflected in the syllabuses of integrated courses. In the process of integrating a foreign language with the native language, the younger pupils develop a linguistic attitude towards words, a culture of speech and non-verbal behavior, an interest in words and linguistic disciplines, an interest in reading, the cultural heritage of the country of the studied language, language guessing, observation, accuracy, and the following skills are formed:

- determine the genre of the text, the topic;
- predict content by title;
- to divide the text into semantic passages and to name them;
- compare a sample letter with the written one;
- to issue a letter.

The forms and methods of implementation of integration in foreign language classes can be as follows:

1) observation of the form, meaning and use of linguistic phenomena and lexical units, comparison if necessary with the native language;

2) organization of oral speech communication: compilation of small statements, small stories based on a picture, series of plot pictures united by a common theme, conversation in given situations, as well as on the basis of heard, seen, read;

3) work with a written source of information (a book, texts of different genre);

4) performance of written tasks: copying down letters, words, phrases; writing announcements, posters, programs (holiday, evening, etc. etc.); writing holiday or birthday greetings; writing a letter to a friend.

To a special extent, the emotional sphere of children develops with the help of objects of the aesthetic cycle. In order to find out the possibilities of integrating a foreign language with these subjects, let's turn to the curricula.

Analysis of curricula in the subjects "Musical culture", "Fine art", "Physical Culture" shows how much they have in common. This is natural – we are talking about the development and education of the child, but by different means. If a foreign language teaches communication with the world by verbal means, then the subjects of the aesthetic cycle use for this the language of music, sign language, drawing language, the language of feelings and relationships.

It is important to take into account that the development of specific educational activities for individual subjects can have an impact on the success of development and learning by means of other academic subjects.

Observations of physiologists indicate that physical exercises, outdoor games not only help children to satisfy the need for movement, but also have a positive effect on the dynamics of their mental performance. Thanks to the integration of a foreign language and physical culture, younger schoolchildren develop motor skills that contribute to the development of physical qualities of children.

Familiarization with the culture of the country of the language being studied through elements of folklore (dances, songs, ditties, proverbs and sayings) gives younger schoolchildren a sense of belonging to another people, achieved without much effort.

Color, ornament, pattern, typical materials of applied art (metal, wood, straw, etc.), images of fairy-tale heroes – all this reflects the soul of the people, their temperament, carries diverse and objectified (which is especially important for young children) information about the life of the people.

Integration of a foreign language with music involves mastering the ability to listen and hear, distinguish, differentiate sounds, melody, react emotionally to music, reproduce melodic sound, intonation without text and with text.

Integrating with other subjects, a foreign language significantly benefits from the fact that the scope of its application is expanding due to the inclusion of foreign language speech activity in other activities performed by elementary school students: motor (in physical education lessons), labor (in labor lessons), music (in music lessons), visual (in drawing lessons).

So, based on what has been said, we can conclude that thanks to a foreign language, in turn, the activity of children is enriched in line with another academic subject with which the foreign language is integrated. For example, when teaching drawing, music, and work, children get an additional opportunity to repeat specific subject actions they call in a foreign language or to carry out these actions using a foreign language.

A similar analysis of the connections of each academic subject with all others will allow, on the one hand, to present the position of this subject in the system of all academic disciplines from the point of view of establishing integration links, on the other hand, to create a general picture of the relationships established and possible between all subjects studied in primary school.

Thus, pedagogical universities face the problem of preparing students for the implementation of an integrative approach in teaching a foreign language in primary school. To implement this approach, the future teacher must have the following knowledge:

- about the essence and content of knowledge integration;
- about the forms and methods of integrated foreign language teaching in primary school.

The implementation of an integrative approach in teaching a foreign language in primary

school requires the future teacher to master the following professional and pedagogical skills:

- planning, organization and implementation of foreign language teaching on an integrative basis;
- analysis of an integrated foreign language lesson.

References

1. Berulav M.N. Integratsiya sodержaniya obrazovaniya / M.N. Berulava. – Tomsk: Tomskiy un–t, 1988. – 93 s.
2. Brazhe T.T. Integratsiya predmetov v sovremennoy shkole / T.T. Brazhe // Lite– ratura v shkole. – 1996. – № 5. – S. 150–154.
3. Zimnyaya I.A. Proyeektnaya metodika obucheniya angliyskomu yazyku / I.A. Zimnyaya, T.Ye. Sakharova // Inostrannyye yazyki v shkole. – 1991. – № 3. – S. 9–16.
4. Integrativnyye tendentsii v sovremennom mire i sotsial'nyy progress / pod red. M.A. Rozova. – M.: Izd–vo MGU, 1989. – 289 s.
5. Kolyagin YU.M. Integratsiya shkol'nogo obucheniya / YU.M. Kolyagin, O.L. Aleksenko // Nachal'naya shkola. – 1990. – № 9. – S. 28–32.
6. Mezhpredmetnyye i vnutripredmetnyye svyazi kak sredstvo povysheniya kachestva obucheniya mladshikh shkol'nikov: rmezhvuz. sb. nauch. tr. – L.: LGPI, 1987. – 325 s.
7. Neusypova, N.M. «Tolkovyy slovarik» na urokakh russkogo yazyka kak sposobu stanovleniya mezhpredmetnykh svyazey / N.M. Neusypova // Nachal'naya shkola. – 1992. – № 5 – 6. – S.13–16.
8. Samarin YU.A. Ocherki psikhologii uma / YU.A. Samarin. – M.: Izd–vo APN RSFSR, 1962. – 349.

UDC 355.02

THE IMPACTS OF QUALITY ASSURANCE POLICIES AND FRAMEWORK IN THE REFORMING OF HIGHER EDUCATION: A CASE STUDY OF AFGHANISTAN

Kabir Ehsan M.

(Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan)

Introduction

The overall definition of quality assurance is extremely appropriate to the university's production function. It is process for the managing of products, activities, and services from the input side to the final stage(output) of production. Onocha, (2002). Quality Assurance All information, systems and resources are dedicated to upholding and developing standards and quality. It covers teaching and learning opportunities, and student support services. (UK QAA, 2005). Vlasceau et al. p.48 (2007) defined quality assurance as An ongoing process of evaluating (reviewing, controlling, ensuring, conserving, and developing) the quality of a higher education system.

The process of quality assurance was beginning in 2009. In April 2009 Deputy minister M.O. Babury and Hayward, Fred worked to prepare a concept paper of quality assurance and accreditation and at the end of this year they established a Quality Assurance and Improvement Program in Afghanistan. This program was supported by HEP. HEP and the ministry of higher education (MoHE) did work together and they developed the QA process, rules and regulations. This was a very wide process with a great contract of discussion with ministry of higher education, universities, NGOs and input from accreditors around the world. During that year 12 standards for quality assurance and accreditation and self–assessment guideline for HEIs were developed. In 2010 the Quality Assurance and accreditation Commission designed a Charter for QA&A which has four chapters and twenty–one articles. This charter was approved by the MoHE in July 2011.

The constitution of Afghanistan orders that the Government “establish and administer higher, general and specialized education institutions (Afghanistan, 2008).” The constitution mandates the formation of "effective" and "balanced" educational programs. The Ministry of Higher Education (MoHE) must build systems to analyze and enhance the quality of higher education in order to attain that effectiveness and balance. To achieve this goal The Afghanistan National Development Strategy (ANDS) emphasizes the necessity of "excellent education" for all Afghans. This strategy focus more on to increase the quality and independence of the Higher Education system based on the priority policies of the country (Afghanistan, 2008). In that vein, the National Higher Education Strategic Plan: 2010–2014 (NHESP) spells out a vision for higher education as a “high quality public and private higher education system that responds to Afghanistan’s growth and development needs. The National Higher Education Strategic Plan was included plans to establish a quality assurance and accreditation agency. also The MoHE was give high priority place to the quality assurance in their five year strategic plan. (MoHE, national Higher Education Strategic Plan 2010–2014, 2010).

Policies and Legislative Documents of Quality Assurance for the reforming of the higher education of Afghanistan

Since 2009, the ministry of higher education of Afghanistan developed, adopted, and implemented some important regulations, policies, charter guidelines, and procedures to improve the quality of higher education in both public and private higher education institutions. The first draft (preliminary guidelines) for quality assurance and accreditation was prepared in 2010. In 2012, the Quality Assurance and Accreditation Directorate of the ministry of higher education ministry developed the first quality assurance and accreditation framework which had 12 standards. (QAAD M., HEDP.af, 2016). Based on the experimental peer reviews, this framework was revised in 2016 by the quality assurance board of the ministry of higher education (MoHE), and after revising the QAA board developed the final draft which has 11 standards with 49 specific sub-criteria (Mission and Strategy, Contribution to Society and Development, Governance, Leadership and Administration, Financial Resources and Management, Academic programs, Research, Faculty Members and Staff, Student Experience, Quality Assurance, and Enhancement, Library and Information Resources, and the last criteria is Teaching, Information Technology, and Facilities). (QAAD H., 2017) besides this national framework of quality assurance, the ministry of higher education has been developed and adopted the (Charter of Quality Assurance and Accreditation Activities of higher Educational Institutions) based on the Fifty-five and seventy-one articles of the Civil Higher Education Law. The main goals of this charter are: improvement of quality assurance and accreditation of the higher education institutions in accordance with national and internationally accepted standards, Implementing quality assurance and academic accreditation criteria in higher education institutions of the country, and also Accreditation and revocation of the country's higher educational institutions. (QAAD M., Quality Assurance and Accreditation Directorate, 2018) as well as for the better implementation of the quality assurance process in the higher education institutions and for the reforming of the academic programs in both public and private higher education institutions, the Ministry of Higher Education has been developed in 2019 the Academic Programs Review Policy. This policy will be implemented till 2029 and the main goals of this academic policy are; to provide appropriate academic programs for all higher education institutions in Afghanistan, provide and improve the quality of academic programs on an ongoing basis, and provide innovative and quality higher education for students. (MoHE Q. A., 2019)

On the other hand, scientific research is one of the main elements which have an effective role in the quality of higher education institutions. Less familiarity of some professors with the methodology of scientific research, lack of material, physical and laboratory facilities for conducting scientific research, and low level of quantity and quality of scientific research in

higher education institutions of Afghanistan and also to integrate and organize scientific research affairs based on the existing needs in Afghanistan, the Scientific Research Board of the Ministry of Higher Education was designed and developed the (policy of scientific research of higher education in Afghanistan) in accordance with the accepted criteria of quality assurance. the main goals of this academic policy are: to improve scientific research in universities and higher education institutions in the country, Develop the skills of academic staff with regional and global standards in the field of purposeful and required scientific research in the country, using the results and achievements of these scientific research in the academic, professional, economic, social and welfare growth, and Funding through scientific research for the financial autonomy of universities. (MoHE, HoHE.gov.af, 2018)

Since 2009 , for the better implementation of quality assurance processes in both public and private higher education institutions in country and particular for the reforming of higher education in whole the country; the Ministry of Higher Education, together with the Department of Quality Assurance and Accreditation, In addition to the above-mentioned policies, frameworks and charters, they have been adopted and implemented other several (accreditation Policy for higher education institutions, Guideline for Self-assessment, Policy for Annual Monitoring of Academic Programs APM, Procedures for assessing the quality of teaching in higher educational institutions, and...) policies, procedures, guidelines and by-laws.

Impact on the planning process

Planning in Higher Education is considered one of the key and most important management functions in modern institutions. It is a structured process based on rigorous scientific techniques in addressing obstacles and challenges facing educational institutions. This can be achieved through actual interaction with the problems of the community, sound and realistic assessment of its needs, resources and potentials, and working on setting up a general framework for a realistic plan that can be implemented in light of available resources. The culture of strategic planning shall be one of the top priorities of educational institutions, as strategic planning at universities is considered a new culture and way of thinking and acting in accordance with the vision and strategic objectives of each university. The importance of strategic planning at universities stems from its contribution to achieving the educational objectives of educational institutions. (Institutions, 2021, pp. 32–34)

According to the first standard of the quality assurance framework and accreditation policy of the universities; for the first stage of accreditation, every higher education institution need to has a clear mission, vision, strategic and action plans. For the second, third and full accreditation universities and their each faculty and academic department need to have clear mission, vision, strategic and action plan.

Now days most of the public and private higher education institutions of the country have their own clear Mission, vision statements, annual implementation plan and five-year strategic plan which includes with five main parts (research, financial system of the university, the use of technology, international activity and the role of the institution in Afghan society). the Mission, vision, annual implementation plan and five-year strategic plan of each higher education institution has been approved by the ministry of higher education. In addition, each Faculty and academic Department of these HEIs also have its own mission and vision, annual implementation plan and five-year strategic plan which includes with five main parts (research, financial system of the university, the use of technology, international activity and the role of the institution in Afghan society). the Mission, vision, annual implementation plan and five year strategic plan of the each faculty and academic department has been approved by the academic boards of their universities and faculties.

Moreover, each HEI makes all the data concerning its mission, policies, strategic goals, and governance accessible to the public in as several formats as possible. also, the universities

develop and publish all the information concerning its mission, policies, strategic goals, and governance accessible on its website and other media to ensure that it is available to all related shareholders.

Impact on Financial Resources and Management

When we consider successful teaching, we must consider the facilities that must be available for instructors in order for them to teach effectively. This problem is complicated by a number of aspects relating to financial management. For example, it more closely relates with technology and with e-learning. If lecturers are well ready with digital tools, their teaching methods will be transferred from the traditional to the modern ways. According to Lam and Lawrence (2002), by using digital technology in Teaching process, has resulted in significant improvements in today's educational system, as it not only benefits instructors, but also allows students to direct their own learning process (Lam, 2002). Kim (2002), it is a great idea to use E-learning tools inside the classrooms to make changes in the teaching method; however, there are serious reasons that should be considered if lecturers want to add technology in their teaching disciplines (Auzarmi, 2021). Redmond, Albion and Maroulis (2005) add that instructors' backgrounds, such as personal confidence, technological interests, and enthusiasm to employ various tasks or activities, are the major characteristics that can make teachers' teaching approaches unique and engaging for students (Redmond, 2005).

Furthermore, for the improving of accountability, transparency, financial autonomy and for the decreasing of corruption its more necessary for the higher education institution to have best financial management tools, clear financial plan and effective audit system.

The fourth standard of the quality assurance relates to financial resources and management system which covers issues related to financial plans and reports, management process, and audit system to control and audit the financial activities of the relevant university. According to this standard, most of the public and private HEIs have their own 5-year financial plan that is clearly ranged to the strategic goals which have been mentioned in their Institutional Strategic Plan. In addition, to ensures that annual budgets are managed efficiently. Most universities have clear accountability for annual budget management and reports on a three-monthly basis to the relevant committee. Also the financial department of each university usually develops the annual budget for the discussion to the Deans of faculties, Heads of Academic Departments and other key stakeholders. As well as for the auditing of the income and expenditure, each higher education institution is used annual basis audit system. It should be noted that after 2009 most of these public and private universities annually audited by the national audit agency also some of public universities like Kabul, Kandahar, and Herat universities are also audited several time by some international audit agencies.

Impact on the improving of research

According to the existing framework of Quality Assurance and the scientific research policy of higher education in Afghanistan; scientific research is one of the main elements which have an effective role in the quality of higher education institutions. After the implementation of this research policy and existing standard of quality assurance, each public and private university has established research center and committees who are responsible for Research. This research center and committees of the each HEI is using institutional, national, and international research training programmers to develop the research skills and capabilities of their academic staff and students. Now most public institutions abled to developed financial sources and capacity for the supporting of the research activities. In the field of research, such innovative activities have led to the elimination of research problems in universities and also the academic staff and students of these universities have been able to publish high impact research projects (Auzarmi, 2021).

Impact on Teaching process

Academic capacity, non-academic capacity, course policies, performance assessment, and academic freedom are all addressed in the 7th standard of the Quality Assurance framework for Faculty Members and Staff. According to the above mentioned points, policies are the most important issue for professors and their teaching methodologies because they can be influenced significantly if teachers are aware of their terms of reference, their academic activities, which are evaluated by the heads of the departments where they teach, and the suggestions that they receive from students. Having a clear action plan for the lecturers is one of the most crucial aspects in this regard. Furthermore, most lecturers of the higher education institutions, usually prepare their own action plans depending on the topics they teach at the beginning of each semester. They all use the same format since it makes evaluating and monitoring their work as well as producing well-written progress and implementation reports much easier (Auzarmi, 2021). According to McConkey (1981), A clear action plan supports lecturers in reaching their goals since it measures success and provide many ways to track progress toward reaching the objectives.

According to the author, action planning helps lecturers to make a realistic evaluation of how long each work will take in case it needs to be completed by a specific date. (McConkey, 1981). action plans for teachers, allow them to reflect because these action plans allow them to think about what has happened in the past and what steps need to be made in order to make good changes in teaching. (Jurinski, 1993).

Evaluation of the academic staff by the student and the heads of the academic departments is other essential issue which closely relates to effective teaching of the lecturers. All lecturers of the higher education institutions, are evaluated by using different questionnaires after ending each semester. Then, educators evaluate their own teaching based on the evaluation forms and the feedback that the student provide them. Receiving feedback helps the lecturers to know about their weaknesses and strengths and plan for improvement of their teaching (Auzarmi, 2021). According to Seldin (1997), students are the only direct observers of their lecturers' performance, student feedback is the greatest approach to evaluate and enhance teaching effectiveness. Students also are highly useful sources of information regarding their teachers' teaching (Seldin, 1997). There are enough scientific evidences to show that students' feedback gives trustworthy and meaningful information that teachers may use to modify their teaching techniques and behavior (Angelo, 1994).

Existing quality assurance framework and policies bring more essential positive changes in the teaching method of the lecturers in both Public and private higher education institutions. Now most lecturers of the both public and private higher education institutions use different modern types of teaching methods including outcome based education (OBE), self-assessment, and student centered learning (SCI) methods. (Auzarmi, 2021).

Currently the Academic freedom of in the both public and private universities are not at high level but however according to the higher education law and regulation of academic freedom of universities; Academic freedom principles are established in Afghan higher education law, and all staff and students are aware of them. Furthermore, the institution consults with teaching staff on a regular basis to ensure that, their academic freedom is valued and protected in accordance with the higher education law.

Conclusion

Since 2009, for the better implementation of quality assurance processes in both public and private higher education institutions in country and particular for the reforming of higher education in whole the country; the Ministry of Higher Education, together with the Department of Quality Assurance and Accreditation, have been adopted and implemented, several Quality Assurance policies, frameworks, charters, procedures, guidelines and by-laws. As well as, the

Ministry of Higher Education (MoHE) has been able to make significant reforms and improvements in the planning, financial management, research and teaching of higher education institutions through the Quality Assurance Process.

References

1. Afghanistan G. o. (2008). Afghan National development Strategy 2008. Retrieved from World trade organization: https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/afg_e/WTACCAFG18_CD_1.pdf
2. Angelo T.A. (1994). From faculty development to academic development. *American Association for Higher Education Bulletin*, 3–7.
3. Auzarni L.N. (2021). The Impact of Applying Quality Assurance Standards on Teaching Methodologies of Bilingual Teachers at Kabul University, Afghanistan. *Asian Journal of Multilingual and Multicultural Education*, 15.
4. Institutions J.A. (2021). Guide for Quality Assurance Criteria and Procedures at Higher Education Institutions. Jordanian Accreditation and Quality Assurance Commission for Higher Education Institutions.
5. Jurinski J. (1993). Strategic planning. Saranac Lake, NY: American Management Association.
6. Lam Y. &. (2002). Teacher–Student Role Redefinition During a Computer–Based Second Language Project: Are Computers Catalysts for Empowering Change? *Computer Assisted Language Learning*, 295–315.
7. McConkey D. (1981). Strategic planning in nonprofit organizations. *University of Western Ontario*, 46, No, 24–33.
8. MoHE. (2010). national Higher Education Strategic Plan 2010–2014. Retrieved from UNITED NATIONS ASSISTANCE MISSION IN AFGHANISTAN (UNAMA): https://unama.unmissions.org/sites/default/files/Afghanistan_HESP_2010–2014.pdf
9. MoHE. (2018). HoHE.gov.af. Retrieved from HoHE.gov.af: <https://ghalib.edu.af/ckeditor/kcfinder/upload/files/103.pdf>
10. MoHE Q.A. (2019, 09). QAAD. Retrieved from QAAD: <http://qaad.edu.af/wp-content/uploads/2019/09/%D9%BE%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8%B3%DB%8C-%D8%A8%D8%A7%D8%B2%D9%86%DA%AF%D8%B1%DB%8C-%D8%A8%D8%B1%D9%86%D8%A7%D9%85%D9%87-%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D8%B9%D9%84%D9%85%DB%8C.pdf>
11. QAAD H. (2017). HEDP.af. Retrieved from HEDP.af: <http://www.hedp.af/wp-content/uploads/2016/02/Workshop-Report-09.30.17.pdf>
12. QAAD M. (2016). HEDP.af. Retrieved from HEDP.af: <http://www.hedp.af/wp-content/uploads/2016/06/External-Quality-Assurance-and-Accreditation-of-Afghanistan.pdf>
13. QAAD M. (2018). Quality Assurance and Accrediation Directorate. Retrieved from Quality Assurance and Accrediation Directorate: <https://qaad.edu.af/portfolio/portfolio-full-width/>
14. Redmond P.A. (2005). Intentions and Reality: Pre-service teachers' ICT Integration during Professional Experience. Paper presented at the 16th International Conference of the Society for Information Technology and Teacher Education. Phoenix: USA.
15. Seldin P. (1997). Evaluating college teaching. Paper presented at the National Conference for Department Chairs. San Diego, CA: American Council on Education.
16. UK QAA Q. A. (2005). Quality assurance in UK higher education: A guide for international readers. Quality Assurance Agency for Higher Education UK, 4.

UDC 81 (082)

FEATURES OF LINGUODIDACTIC TESTING IN ENGLISH IN PRIMARY SCHOOL

Ramazanova A., Rysbekova R.M.
(*ZhU named after I. Zhansugurov*)

Training and control are two interrelated and mutually dependent sides of the educational process. Having a certain independence due to the different goals of their functioning, they are inextricably linked by the goals presented by the training program. The mutual conditionality of these sides of the educational process is confirmed by the impossibility of independent

existence of each of them. In other words, it is difficult to imagine a learning process that takes place without assessing the degree of formation of speech skills and abilities.

On the other hand, control that is not focused on specific learning conditions and program requirements cannot be effective. That is why experts positively assess the desire of teachers to develop so-called teacher-made tests, which provide information about the achievement of the set learning goals, provided that they meet the established quality criteria. The present work is devoted to the study of this problem.

Presentation of the main material of the article. In teaching practice, it is generally accepted to highlight the current (formative) and final (summative) control. The control can be implemented in oral and written forms. Since linguo-didactic testing is increasingly used in the practice of teaching foreign languages as the most objective method of control, it can be argued that learning is becoming more dough-oriented. This is confirmed by the fact that test tasks are widely used by the authors of educational and methodological complexes in foreign languages.

Linguodidactic testing is understood as the field of foreign language teaching methodology, which deals with the development, use and evaluation of language and speech tests, and refers to pedagogical testing as part of general testology.

The question of the quality of tests used in primary school requires detailed consideration, since their objectivity may turn out to be imaginary if they do not meet the accepted quality criteria. To this end, it seems necessary to consider three aspects of linguodidactic testing – psychological, linguistic and methodological. The psychological aspect of linguodidactic testing in primary school focuses on the psychological characteristics of the younger student. These include a short duration of concentration, low resistance to stress, the need for reinforcement, the specifics of educational materials and teaching methods that can maintain interest in learning and create motivation for learning activities, a tendency to play activities.

These factors should be taken into account at all stages of linguodidactic testing. So, at the stage of test development, it is important to take into account the low threshold of concentration and provide for the use of several short tests instead of one with a large number of tasks. The task formulations should be extremely simple and given in Russian. It is well known that any ongoing control of knowledge, skills and abilities can create a stressful situation and cause excitement among students at the stage of the test, which is extremely undesirable for the psyche of children and will negatively affect the test results.

To reduce anxiety in children, it can be recommended to use test tasks more often in the learning process in the classroom. In some textbooks they are presented quite extensively. Having got used to performing test tasks in the classroom, children will not be afraid of the testing procedure. Tasks that are perceived by children as easy will help reduce stress, for example, using the "true – false judgments" technique ("true-false technique").

It is believed that such tasks have low reliability indicators due to the high probability of guessing, and they should not be used in the final control. However, they should be used during the current control in the formation of integrative speech skills of reading and speaking. In the final control test, it is appropriate to use it when evaluating listening, taking into account more difficult listening conditions compared to reading conditions.

It is important that the design of the test and its tasks stimulate the interest of students and the desire to complete it. For this purpose, it is recommended to use illustrative material, colorful pictures, and not only when the task requires it, for example, the correlation of words and pictures. The use of funny characters who accompany children when completing test tasks will make the testing procedure look like an exciting journey and will stimulate the desire to learn.

At the stage of discussing the test results, it is important that students receive positive reinforcement: they should start by recognizing the achievements of students, they should not skimp on praise, especially noting those students who have made real progress. Although we

bring to the attention of students their mistakes, however, the evaluation procedure should be considered as the implementation of feedback, giving the teacher information on how to eliminate shortcomings in the educational process.

The linguistic aspect of linguodidactic testing is related to such characteristics of the test as its validity and reliability. The validity of the linguodidactic test gives an idea of the extent to which it is suitable for measuring a certain language skill or speech skill. The reliability of the test indicates how stable its results are when used repeatedly. We cannot impose strict requirements on these parameters for teaching tests, however, if they are ignored, the test tasks lose their objective character and do not provide reliable information about the degree of formation of language skills and speech skills. The validity of test tasks is based on the correct definition of test objects and indicates the mastery of linguistic and communicative competencies by the trainees.

There are several types of validity: conceptual, substantive, comparative, predictive, external. Together, they allow us to make a conclusion about the quality of test tasks. As the term itself shows, the content validity is determined by the content and objectives of the training, it reflects the passed language material. Comparative validity gives an idea of how the results of this test correspond to the results of other control methods (a similar test or teacher evaluation), and is expressed in the form of a correlation coefficient, the maximum value of which is 1. Predictive validity provides information about how successful the future studies of the subjects will be. The results of this test are compared with the results of the test offered by the student after a certain period of study.

External validity indicates to what extent the test tasks are perceived as acceptable and attractive by teachers and subjects. Finally, we should focus on the concept of conceptual validity. This type of validity is of predominant importance compared to others, as it indicates to what extent the test tasks reflect the actions and operations characteristic of a particular language skill or speech skill and, therefore, gives an idea of the degree of formation of linguistic and communicative competencies.

This issue will be considered in more detail later in the analysis of the methodological aspect of linguodidactic testing. It will suffice to note here that the tests being developed should be based on the vocabulary and grammar of the English language, and it is highly desirable to give students the opportunity to repeat the language material they have passed within the framework in which it will be tested in the test.

We mentioned above that another important characteristic of the test is its reliability, which implies the stability of its results. It is expressed in a quantitative indicator, which is determined in various ways, in particular, by determining the coefficient of internal constancy. At the same time, the results for even and odd tasks of the test are compared. The maximum value of this coefficient is 1, in practice a value of 0.8 is considered acceptable.

To determine it, a large number of tasks are required, which is unrealistic for teaching tests in elementary school. However, it should be borne in mind that a test is considered more reliable if it contains a larger number of tasks. There is also the concept of differentiating ability of the test, which is useful to take into account when developing it. The test results should correlate with the current academic performance of the trainees: it should be performed well by strong students and poorly by weak students. This is considered evidence of its reliability.

The methodological aspect of linguodidactic testing determines what will be monitored and how. Therefore, before answering this question, it is advisable to determine its control functions. In pedagogy, several control functions are distinguished: controlling, diagnostic, stimulating, developing, educating, etc. The leading ones are evaluative (actually controlling) and training. They are implemented in unity, but depending on the type of control, final or current, one of them is brought to the fore.

In the most general form, the object of final control is the results of educational activity, while the object of current control is educational activity as a process. In tests designed for final control, as a rule, a separate part of the test is aimed at assessing the level of formation of a certain type of speech activity (listening, reading, speaking and writing). In this case, the controlling function is the main one. The conceptual validity of the test task can be ensured if it takes into account the psycholinguistic model of this speech skill. Let's take for example test tasks aimed at checking the understanding of the read literary text.

It contains a variety of information. Logical information is related to the plot of the work, emotional information is contained in the characteristics of the characters and, finally, evaluative information is perceived by comprehending the main idea of the text. The objects of control should be the differentiation of the main and detailed content of the text, the perception and understanding of the speech and actions of the characters, and the comprehension of the theme and idea of the work. Let us analyze which test techniques can be used for the listed control objects. The repertoire of testing techniques is quite limited: matching, multiple choice, true–false statements, classification, definition, gap filling, logical rearrangement (unscrambling).

The "correlation" technique is well suited for controlling the understanding of the topic of the text. The test takers are offered fragments of texts and a list of topics in any order. The task is formulated as follows: "Correlate passages of texts and their themes."

It is advisable to check the understanding of the detailed content using the method of logical rearrangement of its fragments: "Put the events (sentences) in the order they are presented in the text."

In this case, it is necessary to decide how the points will be calculated.

To emphasize the information related to the characteristics of the characters, you can use the technique of correlating direct speech and the names of the characters.

The "multiple choice" technique has proven itself well when checking the motivation of the characters' actions. Distracting answers are not difficult to develop by assigning the motivation of one character to another. Variations in the motives of the characters' actions can be of interest to the students and thereby contribute to a deeper understanding. This technique also works well in the task of understanding the main idea of the text.

Some answer options may be funny, others are semantically very close to the correct option, which will require a deep understanding of what you read, and completing the task will turn into an exciting activity. As an example, we can give a task for the fairy tale Rumpelstiltskin, on the material of which listening skills were tested: We learn to determine the author's intention. Choose the option that, in your opinion, most fully expresses the main idea of the author. Why did you make such a choice? There may be several options.

1. It is not good to boast.
2. Think well before you agree to do something.
3. There will always be someone who may help you in a difficult situation.
4. When you agree to do something be ready to pay for it.
5. You must pay for all good things in this life.

The current control is aimed at obtaining information about the effectiveness of the educational process at the moment of training, therefore, the training control function is brought to the fore. Although we confirm the idea expressed earlier about the need to use the main types of test tasks in the lesson, based on the idea of unity of learning and control, we consider it necessary to place special emphasis on the need to familiarize children with the technology of performing various testing techniques. In essence, children are offered an algorithm of actions of the test subject when he is offered a specific test task.

The example we give gives an idea of the step–by–step activity of the student: We learn to understand the details of the content. Fill in the gaps in the text.

Step 1. Read the text and try to guess with what words you can fill in the gaps. First audition.

Step 2. Fill in the gaps with the words you heard. Second audition.

Step 3. Check if you have filled in the blanks correctly.

And with these words Rumpelstiltskin began to spin around and around. He (1)_ to the ground in a (2)_ of silver smoke. Only a tiny (3) button remained. The Queen and the King (4)_ happily ever (5)_. And when the Queen (6)_ her child to bed (7)_, she would (8)_ her the tiny silver button. Then she would (9)_ the child her (10)_ story – the story of Rumpelstiltskin [2, 89].

Special attention should be paid to language tests – lexical and grammatical. They are often excluded from the tests intended for final control, but they are absolutely necessary for the current one, since they create an idea about the process of forming language skills and make it possible to adjust it if necessary. Let's look in more detail at the specifics of lexical and grammatical tests. To ensure the content validity of test items, it is necessary to carefully select lexical and grammatical material by topic and indicate it in the specification. Two-stage work with language material is recommended: at the first stage, the repetition of lexical or grammatical material takes place, at the second – the actual test control.

To repeat the vocabulary in the lesson, you can recommend the following tasks: make sure you know the following words; remember the following phrases; check if you know the meaning of these verbs with postpositions; remember which prepositions are used in the following combinations.

The pre-test repetition of grammar, for example, the system of tenses of an English verb, should provide a focus on memorizing the forms of a given tense and the specifics of its use, give examples and typical circumstances. It is recommended to compare the times if the phenomenon of intra-linguistic interference is observed. The grammatical topic is considered strictly to the extent in which it is studied in this class.

Tasks are offered in a sequence from simple to complex. The first tasks are based on the recognition operation. In the lexical test, tasks for correlating pictures and words, inscriptions to pictures, anagrams are very effective. At the productive stage, students are offered integrative tasks to fill in gaps in the text based on reading or listening, writing a story on the topic orally or in writing. As noted earlier, the grammar test should also include a stage of repetition of grammatical forms and their use in speech.

The first test tasks are based on the recognition operation. Here you can use the "multiple choice" technique when you need to fill in a gap in a sentence by choosing one of several options. The product assumes the independent use of grammatical forms when performing the task of filling in the gaps.

In conclusion, it should be emphasized that, since a communicative approach is used in the learning process, the previously noted unity of learning and control requires a communicative orientation of test tasks. It is not recommended to use formal tasks such as "use the interrogative form in the following sentences", "replace the negative form with the interrogative form", "make sentences from the following words ". You can give tasks that really motivate speech activity. For example, offer to fill in a missed remark in a dialog. Students are given the task to clarify the information by using the word 'really', while the interrogative form will be used, and the question will sound like in real life.

Conclusions. Linguodidactic testing in primary school has its own specifics related to the age of primary school students. The testing procedure should be carefully thought out and designed to exclude negative emotions in children and offer them interesting and feasible test tasks. Although test classes should be used in teaching in the classroom in order to master the technology of their implementation by children, it is useful to distinguish tasks for final and current control, since during the latter its training function can be fully realized. The quality of

test tasks is ensured by the linguistic and methodological aspects of language and speech testing.

References

1. Azimov E.G., Shehukin A.N. Novyyslovar' metodicheskikh terminov i ponyatiy. – M: Izd-vo IKAR, 2008.
2. Ivanova L.N., Ivanova Ye.A. Praktikum polingvodidakticheskoy komutestirovaniyu v nachal'noy shkole. – Sankt – Peterburg: Izd-vo RGPU im. A.I. Gertsena, 2017.
3. Hughes A. Testing for Language Teachers. Cambridge: Cambridge University Press. 2009

UDC 691.33

FAMILY OF A CHILD WITH DISABILITIES

Sabit I.A., Alpysbaeva M.B.

(M. Kozybayev NKU)

The problem of raising a child with disabilities. In the family, it is an important social and psychological problem and requires the provision of V.M. Bekhterev, V.P. Kashchenko, S.S. Korsakov, I.V. Malyarevsky noted a positive result of upbringing in a family for a child with developmental disorders.

The family suggested the right direction of influence to the psychological, pedagogical, medical support. Scientists of the modern period, E.M. Mastjukova, S.D. Zabramnaya, and others continued to implement recommendations for parents, assuming, that the family's influential status on the development of a child with developmental disabilities should be paramount. Modern psychological and pedagogical service in education is aimed at transforming a family raising a child with developmental disabilities. In this article we will try to reveal the main directions correctional work, the structure and organizational conditions of joint activity of a speech therapist and a psychologist, a social pedagogue working with the family of a child with disabilities.

The family is a social structure in which a personality appears and is formed the child, the features of development are formed. One way or another, family problems directly and indirectly affect the appearance of developmental disorders in a child. Raising a child with disabilities in a family involves the deformed structure of interpersonal connections and relationships.

The family is considered as a system in the child's society, and coordinates the direction of physical and mental development. The family of a child with disabilities is a rehabilitation structure with a huge potential for the formation of prerequisites for successful development, education and training. The most important foundation for a person has always been and is a family.

Family, kinship, uniting the family, have a huge global significance throughout a person's conscious life. The family gives children a sense of kinship, love, which is a necessary condition for perfect development. It is correctly noted that the role of the family in the harmonious development of children is paramount. Since the child learns everything in the family, getting the first life experience, learns to observe, make decisions on how to behave in a given situation, he retains the experience throughout the rest of his life.

Parents strive to see procreation in their children. They love their child despite the fact that he is not so beautiful, not so smart. The family is a collective that plays a primary, long-term, responsible role in education, which cannot exist without achieving spiritual unity, spiritual connection of the child with his parents. The structure of intra-family relationships is deformed under the influence of disorders or deviations in the development of family members..

Life perspective the family raising a child with disabilities is changing dramatically, the stages of the life cycle can be lengthened, shortened, and plans for the future are deformed. The growing tension between spouses often leads to the disintegration of the family. The microclimate in the family is considered as a developing environment that corrects the psycho-physical shortcomings of the child's development, forms in him such moral qualities as kindness, patience, justice.

The family development environment implies the creation of conditions that correct the shortcomings of development. The positive impact of parental attitudes for a child with disabilities, the creation of comfortable conditions for his upbringing, training is a necessary condition for successful corrective action.

The problems of personality formation of children with psychophysical developmental disabilities are formed as a result of a violation of the coordinated activity of two factors: heredity, affecting the personality of the child, compensating for the defect, acting as a biological structure; dysfunctional family atmosphere, causing insufficient upbringing by traumatized parents, acting as a social structure.

Parental incompetence in the upbringing of a child with similar developmental disorders, the lack of harmonious family relationships causes children to have dysfunctional friction with the social environment and pathological manifestations of personality, maladaptive character traits.

The stress factor causes incorrect types of interaction with society, personal communication problems entail social maladaptation, family disharmony, pre-traumatic traumatization of the personality of a child with disabilities.

The violation of social adaptation is explained by the lack of special conditions in the family for its development and correction. The combination of factors causes the need for psychological and pedagogical counseling of families in which children with disorders of psycho-physiological development are brought up. Thus, the optimization of the family microclimate, the restoration of child-parent relations, the harmonization of marital relations implements a comprehensive approach of differential and individual assistance to a child with disabilities. Psychological family counseling is one of the main directions in the complex of medical, social, psychological and pedagogical support for children with developmental disabilities.

An important area of support for the family of a child with developmental disabilities it is a psychological-diagnostic and psychological-advisory work that it is focused on identifying and considering the causes that disrupt the development of a child with disabilities and cause disharmonious intra-family life.

Mainly, in the course of diagnosis and counseling, the issue is solved interaction of parents and a child with HIA, compliance of favorable conditions for development and upbringing of the child, compliance with his age characteristics, identification of intra-family problems that violate the harmonious development of the child in the family.

The system of complex and multidimensional family study provides psychological diagnostic measures of all relatives, as well as studies the factors affecting his development. The system of providing psychological support to the family of a child with disabilities provides for a comprehensive psychological and pedagogical assistance to families with young children with developmental disabilities contributes to the favorable adaptation of children in society and their optimal development.

The implementation of psychological and pedagogical support for the family of a child with a developmental disorder makes it possible to unite the family as a structured whole, parts of which are made up of individual members or several family members.

Using the principle of the system, the principle of identifying opportunities, the principle of humane and careful attitude to the whole family, to the child himself helps to create the

integrity of the family in the process of counseling and lead to positive changes in relationships within the family.

The complex of speech, mental, sensory, motor and personality disorders that cause an anomaly of child development causes the severity of personal experiences of parents of children with developmental disorders and appears as a psychotraumatic factor.

The term HIA implies speech, hearing, vision, musculoskeletal system disorders, mental retardation, mental retardation, autism spectrum disorders.

The psychological and pedagogical works of L.I. Bozhovich, M.I. Lisina, A.I. Zakharova, V.S. Mukhina describe the rapidly changing relationship of a child with society throughout the entire period of preschool childhood. The influence of the environment on the attitude towards the child causes dominant characterological traits in the structure of his personality (A.Ya. Varga, A.S. Spivakovskaya).

The combination of factors causes the need for psychological and pedagogical counseling of families in which children with disorders of psycho–physiological development are brought up. Thus, the optimization of the family microclimate, the restoration of child–parent relations, the harmonization of marital relations implements a comprehensive approach of differential and individual assistance to a child with disabilities.

The underdevelopment of cognitive activity in children with developmental disorders causes a peculiarity of development personal, emotional–volitional, behavioral sphere (Zh.I. Shifa). Becoming personality in children with disabilities in the process of development is stable, leads to qualitative differences. Inadequate interaction of parents with children causes secondary developmental disorders, reduces the development of personal qualities.

The general features of children's personality development and their relationships with parents are structured. The need for close emotionally positive relationships between children and their parents, the need for their support is inherent in all children, including children with disabilities. Lack of parental love, lack of the interaction of children with society causes inappropriate forms of behavior and leads to the emergence of communication problems. Interaction with the environment is colored in the child's mind in unfavorable feelings: alienation, anxiety, aggression. The optimization of the family microclimate, the restoration of child–parent relations, the harmonization of marital relations implements a comprehensive approach of differential and individual assistance to a child with disabilities.

When assessing the personal and interpersonal qualitative characteristics of children, it should be noted that the improvement and development of personality traits is due to factors: constitutional features of the organism transmitted from parents; the influence of the social environment caused by conditions, appropriate or not age–appropriate developmental properties the identity of the child. The primary impaired functions of a child with disabilities are burdened under the influence of the characteristics of the biological component. The main component of the personality is distorted through the occurrence of a primary defect. As a result of the impact of the primary defect, uncertainty, timidity, and anxiety prevail in personal communication among the blind.

References

1. Wiesel T.G., Anomalies of speech development. M.: Publisher: Sekachev M.V., 2011, – 46. p.
2. Orlova E.A., Mardakhaeva L.V., Social and pedagogical support for children with disabilities. Textbook for academic baccalaureate, M. – Publishing house "Yurait", 2017. – 224. p.
3. Mastjukova E.M., Moskovkina A.G. Family education of children with developmental disabilities: Proc. allowance for students. higher textbook institutions / Ed. V.I. Seliverstov. –M.: Humanit. Publishing Center "Vlados", 2003. – 408 p.
4. Tkacheva V.V. Family of a child with disabilities: Diagnostics and counseling. – M.: National Book Center, 2014. –160 p.
5. Tantsyura S.Yu., Kuryshina E.Yu. Accompanying a child 5–7 years old with disabilities in the conditions of the correctional educational process, – M.; Publishing house "Sphere", 2019. – 64. p.

REVEALING THE FEATURES AND COMPONENTS OF THE PSYCHOLOGICAL SAFETY OF THE PERSONALITY OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Sheryazdanova S.A., Alpysbayeva M.B.
(M. Kozybayev North Kazakhstan university)

Psychological safety is the most important condition for the full development of a person, the preservation and strengthening of his psychological health. Psychological health, in turn, is the basis of viability, a condition for success in life and a guarantee of a person's well-being in life.

A psychologically safe workplace is one where you can speak up and make mistakes without fear of humiliation or punishment. In addition, healthy and constructive conflicts are an important part of the formation of a psychologically safe team. It is important to emphasize the distinction between psychological security and interpersonal trust, as psychological security includes and goes beyond interpersonal trust. Thus, we must understand psychological security as a team concept, not as a concept that describes the relationship between two people.

A sense of psychological security generates pleasant interpersonal relationships. Scientists (Maslow, Demir) argued that psychological security contributes to happiness in interpersonal relationships [1]. This may be because people who feel psychologically secure do not typically feel isolated, anxious, hostile, pessimistic, and do not show signs of tension and conflict in interpersonal relationships. Foreign studies have shown that family emotional support, satisfaction of physiological needs, consent, openness to experience and emotional intelligence are important variables that increase psychological safety.

People with high self-efficacy believe in their ability to develop constructive ways to solve everyday life problems. Such a belief can contribute to happiness in life and increase life satisfaction. However, people with low self-efficacy may believe that challenging tasks are more difficult and beyond their ability and therefore avoid them. Such effective persuasion can reduce a person's ability to adequately solve problems and thus cause anxiety, stress, and depression. However, people with high self-efficacy are more resilient to adversity and less prone to negative life issues such as stress and depression. Empirically, it has been observed that people with high self-efficacy scores are less likely to experience social stress, anxiety and depression, and be violent [3].

One of the most important tasks of the educational environment is the formation of a harmonious, comprehensively developed and psychologically healthy personality [4]. According to Baeva I.A., special attention should be paid to the study of the psychological safety of the individual in the educational environment in which the student spends most of his time. In a psychologically safe educational environment, the student feels confident and freely expresses his opinion, shows his creative abilities and his individuality [5].

The structure of psychological security includes many aspects. Particular attention should be paid to the socio-psychological aspect of security, which affects the normal functioning of the individual in interaction with the social environment. The working definition of psychological security implies a mental state determined by the nature of the manifested educational environment, through a sense of security, self-confidence, self-satisfaction as a subject of activity and social relations [6].

Creating a safe educational environment can be carried out in several ways:

- Safety to ensure the physical health of students: sanitary and hygienic support of the educational process (optimization of the student workload, organization of student physical activity, medical support).

- Socio-psychological safety: friendly relations (including trust in each other, attention and respect, psychological support, concern for the safety of each student in the group, etc.), social interaction competencies, the acquisition of communication skills and the formation of a culture of communication, as an ability adequate establishment of mutual understanding, creation of an atmosphere of trust [8].

Security is a necessary condition for the normal development of the individual, social organization and society. Security in the most general form is divided into physical and psychological aspects [9]. The safety of the educational environment is considered as a factor in protecting students from physical and psychological dangers. According to A.A. Baranova, the threats to the safety of students contained in the educational environment are hidden and little studied. Threats include: threats to physical health, threats associated with the suppression of the initiative and independence of students, the lack of recreational activities, an unfavorable psychological climate in the group, and insufficient psychological contact between all subjects of education. Some authors point out that the psychological safety of students should become the conceptual basis for reforming education [10].

Gilman R. and Huebner E. connect students' psychological safety with their life satisfaction and ability to control stress. The subjective feeling of psychological security is important not only for students, but also for teachers. Only in this case, the teacher will be able to practice an individual approach to each student and create space for subject–subject interaction [11].

Our study is aimed at identifying the features and components of the psychological safety of the personality of students in the educational environment. Methods used:

- Questionnaire "Psychological diagnostics of educational environment safety" for students (I.A. Baeva);

- Methodology "Self–assessment of emotional states" – a questionnaire developed by American psychologists A. Wessman and D. Ricks and designed for self–assessment of well–being and emotional state of a person at the time of the examination.

Psychological safety questionnaire Baeva I.A. includes questions in the form of tables. In one of the tables, it is proposed to evaluate, on a five–point scale, the five most significant characteristics of the educational environment of the university. Satisfaction level: "to a very large extent", "to a large extent", "sufficiently", "slightly" or "not at all".

The study was conducted in a familiar setting for students in a group form, after the respondents received standard instructions. Reliability of the results of the survey implied expert assessment is based on the results of our observations. The study involved 61 people, including 18 boys, 43 girls.

An empirical study showed that 29% of students have a high level of anxiety, 64% of respondents have an average level, and 6.5% have a low level of anxiety. The study showed that a high level of anxiety (70%) is more typical for girls than for boys (30%).

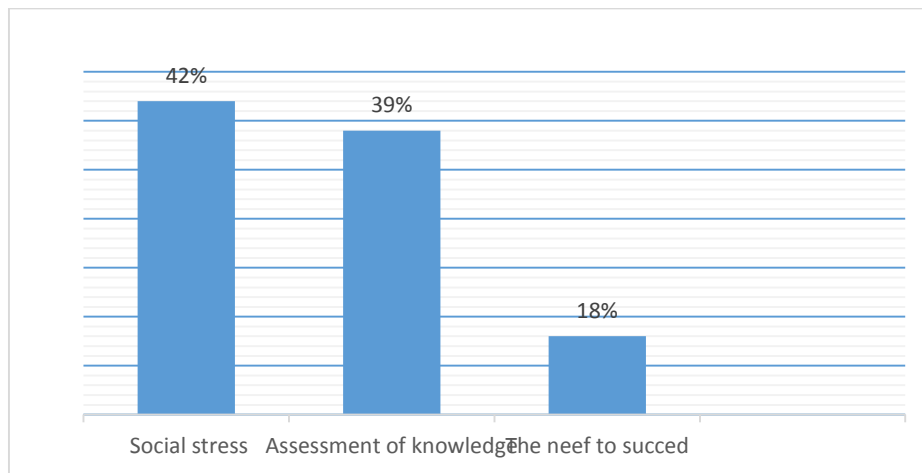
Graph 1. – The results of diagnostics of the general level of the emotional state of students.

Levels of emotional state	Number of people in %
High	29% (18 students)
Medium	64% (39 students)
Low	6,5% (4 students)

The results of diagnostics of the general level of the emotional state of students. Levels of emotional state Number of people In general, the indicators that determine the state of the

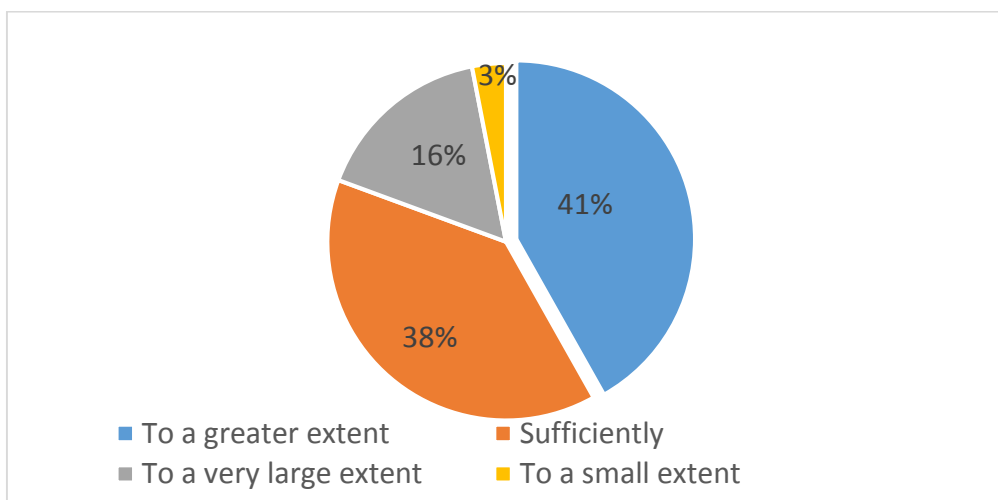
educational environment of the university have a positive trend. This suggests that the university has a safe environment built on the principles of respect, mutual assistance, interpersonal communication, and provides a sense of psychosocial well-being for students.

A qualitative analysis of the manifestations of indicators of the emotional state showed that a high level of anxiety among students was caused by: social stress 42% (26 people), fear of situations of knowledge assessment 39% (24 people) and the need to succeed 18% (11 people) In addition, this technique allows you to identify the level of severity of the components of psychological safety: social stress, knowledge assessment and the need to succeed. The results of the level of expression of the components are presented in Graph 2.

The experience of a negative modality of emotions affects the formation of the personality of students, since a holistic attitude towards oneself is a consequence of the integration of ideas about oneself and on the basis of a holistic activity of the individual.

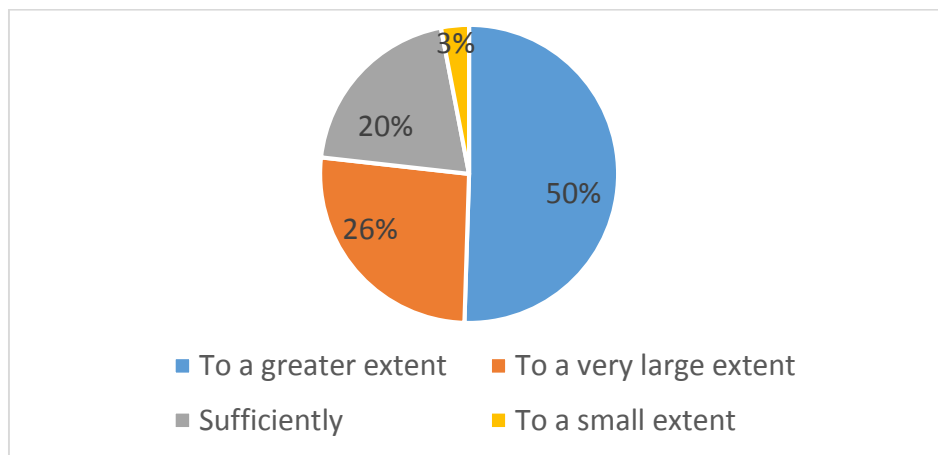
One of the urgent tasks of psychological security is to ensure security at the level of the personality of students and their internal state. The results of the conducted methodology indicate the need to design such a system of interpersonal relations of subjects of education that could satisfy the needs for personal-confidential communication, within which subjects of education can interact at the interpersonal level, which creates conditions for students to accept moral and cultural values, to acquire "personal meaning."

The diagram shows the results of the distribution of students according to the degree of satisfaction with the characteristics of the psychological safety of the university environment

in percentage terms. Satisfied with the relationship with teachers: “to a very greater extent” – 16%, which indicates that students are comfortable interacting with teachers during the educational process, and it does not cause fear in this percentage of students from the upcoming pedagogical communication. "To a greater extent" – 41%, and "sufficiently" – 38%. In addition, 3% are satisfied with the relationship with teachers "to a small extent" – these students experience discomfort when interacting with the teaching staff.

In “relationships with classmates”, the situation changes slightly: 26% are “to a very large extent” satisfied with the relationship, which means that this percentage of students have friendly relations where classmates are ready to help, suggest, support. "To a greater extent" was chosen by 50%, to a sufficient extent – by 20%. Also, from the general sample, 3% of students of the Faculty of Psychology chose the answer “to a small extent” – perhaps these students did not develop relationships with classmates as they would like: disagreements, disputes, ridicule. The students «not at all» did not choose the answer.

In this regard, the university should work on designing a positive space aimed at increasing the ability for person-oriented, trusting interaction in the learning process, democratic communication skills, including kindness, politeness, the ability to listen, understand, explain, etc.; the ability to maintain emotional balance, prevent and resolve conflicts, including the ability to cooperate, reach compromises; the skill of developing a strategy, tactics and technique of active interaction with people, organizing their joint cooperation to achieve certain socially important goals.

It is very important that the student not only knows the psychological and pedagogical essence of psychological safety, but also knows how to use the methods of ensuring it in practice, knows how to apply them in any situation and in the conditions of an educational institution. Such an environment affects the activity of cognition and transformation of the surrounding world, openness, freedom of thought and action, personal orientation, self-development and self-realization. In this regard, the educational environment, which determines the nature of the interaction of subjects of education, is a necessary element of the psychological safety of the university environment.

The monitoring of the educational environment of a higher educational institution in accordance with the criterion of psychological safety of students contributes to a deep full study of the object being studied and allows you to record the transition of students from one psychological state to another to take into account the formation and development of such personally and professionally important qualities in students as social tolerance, communicative skills and creativity. Creating a psychologically safe environment is one way to overcome such incidents and unlock the great potential of team collaboration. It is clear that effective collaboration is a necessary component of team learning, and team learning is a critical

component of performance. Despite the barriers to collaboration discussed here, team diversity can encourage learning if the organizational context supports open communication.

Psychological safety is an important component of the context that governs the team's ability to overcome barriers to collaboration. After all, psychological safety can make the diversity of a group more accessible and involved, benefiting from a diverse set of skills, experiences, knowledge, and abilities would not be possible if group members were unwilling to talk and listen carefully to each other. It may be hard to imagine that something as intangible as a sense of security and trust in a team can affect learning. In a workplace that is not psychologically safe, you can find a culture in which people are afraid of embarrassment or blame. This means they won't ask questions, share ideas, or express concerns. Speaking in a psychologically safe environment, students complement each other. That is why it is so important to pay due attention to this issue. The strength of one person replaces the weakness of another, and there is no shame in admitting these weaknesses. In a psychologically safe environment, an atmosphere of "we are all together" reigns.

References

1. Maslow A. Translation of Tatlybaev A.M. Motivation and personality. – St. Petersburg: Eurasia, 2001.–600 p.
2. Laktionova E.B. Personal development in the educational environment [Electronic resource] / E.B. Laktionova // Proceedings of the Russian State Pedagogical University. A.I. Herzen. – 2009. – Access mode: <https://cyberleninka.ru/article/v/razvitie-lichnosti-v-obrazovatelnoy-srede> (date of access: 04/13/2016).
3. Baeva I.A. Psychological safety of the educational environment: how to create and measure it // Russian State Pedagogical University. A.I. Herzen, St. Petersburg, Russia. – 2019. – S. 280–283.
2. Bratchenko S.L. Diagnostics of personality–developing potential // in the book: Workshop on the psychology of communication. – Vladivostok. – 2018. – S. 35–43.
3. Rubtsov V.V. Psychological safety of the educational environment: how to create and measure it // Russian State Pedagogical University. A.I. Herzen, St. Petersburg, Russia. – 2019. – P.280–283.
4. Suldo Sh.M. Sources of stress for students of preparatory and general education programs of high school [Electronic resource]: Group differences and associations with adaptation / Sh.M. Suldo, E. Shaunessy, A. Thalji, J. Michalowski, E. Shaffer // Adolescence. – 2009. – Vol. 44, No. 176. – S. 925–48. URL: <http://search.proquest.com/docview/195950977?Accountid=35419>.
5. Shtro V.A. Methods of active socio–psychological education. – M.: Yurayt. – 2015.
6. Baiborodova L.V. Problems of the theory and practice of using pedagogical technologies in education // Yaroslavl Pedagogical Bulletin. – 2015. – No. 2. – Volume 2.–S.77–85.
7. Frederikson B.L. Translation by Bondarenko N.A. positive business. – St. Petersburg: Eurasia. – 2015.
8. Baeten M. Using a student–centered learning environment to stimulate deep approaches to learning [Electronic resource]: Factors contributing or hindering their effectiveness / M. Baeten, E. Kyndt, K. Struyven, F. Dochy // Review research in education. – 2010. – V. 5, No. 3. – S. 243–260 URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1747938X10000370>.
9. Suldo Sh.M. Sources of stress for students of preparatory and general education programs of high school [Electronic resource]: Group differences and associations with adaptation / Sh.M. Suldo, E. Shaunessy, A. Thalji, J. Michalowski, E. Shaffer // Adolescence. – 2009. – Vol. 44, No. 176. – S. 925–48.

UDC 18–13

FEATURES OF TEACHING ENGLISH IN THE NEW EDUCATIONAL CONTENT

Tazabekov A., Orynkhanova G.A.

(Zhetysu University named after Ilyasa Zhansugurova)

The article actualizes the problem of determining the methodological foundations of teaching English to younger schoolchildren in the context of updating the content of Kazakh secondary education. The requirements of the updated curriculum on the subject "English

language" in primary school for practical language proficiency in four types of speech activity are outlined. The choice of approaches is proposed taking into account the strategic goal of the subject and in the absence of a natural speech environment in primary school. The characteristics of methodologically significant approaches in modern linguodidactics are given. The teaching actions of the teacher within the framework of some methods are presented.

In connection with the changed practice of Kazakh language education, the Standard program on the subject "English" in primary school has been updated. The updated program provides for the continuity of the content of language education based on the level model of English language acquisition in accordance with the Common European Framework of Reference (CEFR – Common European Framework of Reference – Common European Competencies of Foreign Language Proficiency). In the Standard Curriculum, when allocating levels, it is indicated that primary school students should master English at the elementary level A1 (survival level) [1]. It is assumed that students in grades 5–7 will reach A2 level (pre-threshold level), grades 8–10 – B1 level (threshold level), school graduates will speak English at the threshold advanced level B2. In the updated English language program, each level has sublevels – low, medium, high. This division is supposed to be observed in middle and high school.

Fundamentally new in this program was the designation of the requirements for practical mastery of four types of speech activity in the form of the expected goals of teaching the subject. Goals become more complicated from one class to another, and as the skill of speech activity itself develops. Obviously, in order to implement these requirements in the modern methodology of teaching English, it is necessary to determine the methodological foundations, among which such a category as approach occupies a place.

Defining the ethno-linguistic didactic approach as the central strategic line of the organization of multilingual education, B.A. Zhetpisbayeva considers it in combination with other methodologically significant approaches developed in pedagogy [2, 215]. On the basis of the cultural paradigm of language education in general, it describes anthropocentric, communicative, synergetic, axiological, environmental approaches [2, 217–222].

The approach in linguodidactics is more often interpreted as a general theoretical and practical position that defines the following aspects: strategy and principles of teaching; tactics, methods and techniques of teaching a language (in this case, a foreign one).

A unified classification of approaches to philological education has not been fully developed today. It is customary to consider three components that determine the approach to learning: linguistic, didactic, psychological foundations of learning, as well as to consider the approach in a narrow and broad sense. The approach to teaching in a narrow sense involves the reliance in teaching on one of the key components of the teaching system: linguistic, didactic or psychological. The approach to learning in a broad sense means that the strategy, the method of teaching is based on a set of basic sciences for the methodology. M.N. Vyatyutnev designates the approach to learning as the implementation of the leading, dominant idea of learning in practice in the form of a specific learning strategy [3].

Modern linguodidactics includes different approaches to teaching a foreign language. As part of the approaches, we will consider methods of interest for effective teaching of English in primary school.

Behaviorist approach. According to the behaviorist theory, language learning was considered as an object of behavior: language acquisition is based on skills formed as a result of repeated repetition of the stimuli presented, i.e. the child learns the language as a result of imitation of adult speech, in an imitative way without purposeful learning. In other words, no one divides the flow of speech for the child into units of assimilation, does not dose speech samples, does not arrange them in a certain sequence, does not explain the rules of grammar, and nevertheless a normally developing child by the age of five or six already masters this most

complex grammar so much that he builds independent statements, successfully solving communicative tasks, and by the age of seven or eight complex sentences, texts of considerable length appear in the child's speech. And according to this theory, a child learns a new language in the same way as the first one – spontaneously, without distinguishing the rules, thanks to an extraordinary ability to imitate, which is lost over the years. The proof is the development of a child in a bilingual environment [4].

Like John Locke, who regarded the child's mind as a blank slate on which the environment around him writes his intricate writings, proponents of this approach believe that the acquisition of the first language occurs as a result of imitation, practice, retaliatory remarks in the case of successful application of existing skills and the formation of skills. Learning a new language takes place at the expense of the skills formed in the process of acquiring the first language. This changes the way a new language is perceived [5].

Teaching a foreign language in accordance with the audiolingual method is based on the following principles: the formation of skills of shaping and using various language structures by mechanical repetition and memorization of "correct behavior". Students memorize samples, dialogues, texts, etc., and then transfer them to other speech conditions; the basis of learning is speech practice – performing actions by analogy. Grammar teaching is carried out inductively, based on the material of strictly selected structures – sample sentences. The rules are not explained, transformational and substitution exercises

of a linguistic nature. They are performed according to a pattern, based on a model or table, often following a teacher or speaker (when using a tape recording). Vocabulary is introduced not in isolation, but in context, the meaning of the lexical unit is explained on the basis of the situation, and therefore much attention is paid to the cultural aspect of language teaching, the study of the system of cultural values of native speakers.

S. Krashen calls a "period of silence", or a period of "active listening", in which the student does not speak yet.

The updated program on the subject "English" for grades 1–4 assumes that at the initial stage of learning English, not all students can express their intentions verbally, i.e. they go through the so-called "period of silence", or the period of "active listening", expressing their understanding of the sounding speech with gestures, pointing to the subject, etc. Understanding is always something more than speaking, children's ability to understand should not be underestimated, since they are used to understanding their first language from various contextual prompts. Although, perhaps, they do not understand everything they hear in their native language, understand a few important words and decipher the rest, using various hints to interpret the meaning. With the support of a teacher, they will begin to use their comprehension skills to interpret meaning in a second language.

During the "period of silence", the teacher should not force children to take part in an oral dialogue by forcing them to repeat words. Oral dialogues should be one-sided, while the teacher's speech provides the student with useful opportunities for language perception.

After a while, each child (girls are often faster than boys) begins to say individual words (school house) or template short phrases ("What is it?" "This is my book", "I can't", "This is an auto") in dialogues or in the form of unexpected statements. Gradually, children compose phrases consisting of one word that they have memorized by adding words from their vocabulary to it ("pencil, "blue pencil", "blue and red pencils"), or one formulation that they have memorized by adding their own data to it ("This is my chair", "Let's play").

The topic of communication as a reflection of a fragment of reality will determine the selection of language tools serving it. In the human mind, the external world focuses as in the form of cognitive structures reflecting the nominative picture of the world (for example, in relation to the situation of "Acquaintance" – the names of a person, etiquette formulas of greeting and acquaintance), and in the form of cognitive structures reflecting the predicative

relations of a part and a whole, the producer of action and action, the object and its attribute, etc. ("I'm a student of the M. Zhumabaev gymnasium. Have you designed the poster on your own? Beautiful album!»).

The introduction of a "period of silence" in the process of teaching a second language does not mean that students should talk or answer questions. On the contrary, they are actively involved in the process through verbal and nonverbal reactions, but they are not required to reproduce the language from the very beginning. During this period, the student develops abilities by processing the input language through listening and understanding. Teaching actions with a natural approach: The teacher's speech focuses on objects in the classroom and visual content.

To minimize stress, students are not required to say anything until they feel ready, but it is expected that they may react differently to the commands and questions of teachers. When students are ready to start speaking a new language, the teacher uses clear speech and simple opportunities to respond. The teacher speaks slowly and clearly, asking questions and extracting answers in one word. There is a gradual progression from "Yes/No" answers to more detailed answers that a student can give. Students will not actively use a word until they hear it many times during communication. Diagrams, pictures, ads and other real objects serve as the main topic for learning questions. The tasks focus on meaningful informational impact, not on the language form. Pair or group work can be used, followed by a discussion of the whole class, led by the teacher.

The techniques of the natural approach are often used with other methods, such as the method of physical response, which relies on associations with physical actions or movements. Students understand the teacher's message and demonstrate their understanding physically, not through a linguistic "result". Students in this technique are expected to have a physical reaction, which helps to develop memory and the ability to "collect" a set of appropriate vocabulary. The teacher uses pictures and the subject to present new vocabulary, combines new words about the picture (pictures) with words from pictures, for example, "Find the picture with a dog and put it on the table". You can use conditional constructions with new words from pictures, for example, "If there is an animal on your picture, touch your nose", or ask students to point to the correct picture, for example, "Show me the picture with the animal that is eating the cookie".

Taking into account the strategic objectives of the subject and the lack of a natural speech environment in primary school, the communicative–activity approach seems to be effective. The essence of the communicative–activity approach in the projection on language education is as follows: teaching a foreign language aimed at forming the ability for interpersonal and interethnic communication should be of an activity nature, which is expressed in the external and internal activity of the student.

According to the ideas of L.S. Vygotsky [8], A.R. Luria [9], A.N. Leontiev [10], activity is considered as an active interaction of a person with the surrounding reality. In the course of this interaction, a person acts as a subject that exerts a purposeful impact on the object and thereby satisfies his real needs. It is possible to implement a truly communicative–activity approach in language teaching, provided that it is planned not from the point of view of teaching interests, but from the point of view of the specifics of the processes of language acquisition by students. This specificity lies in the fact that the assimilation of a foreign language by students is possible only in conditions of communication approaching the real one in terms of its main characteristics. Communication in this case is interpreted as interaction, during which communicants, influencing each other with the help of signs (including language), organize joint activities.

Consequently, any communication (direct and indirect) begins with a motive and a goal, i.e. with what and for what purpose something is said, perceived by ear, read, written. Therefore, when teaching a foreign language, it is necessary create motives for each speech and non–

speech actions of students. Along with this, communication is not just a purposeful exchange of information, but an active interaction of participants in this process, the purpose of which is most often "non-linguistic" in nature. Language in this case acts only as a means of implementing such interaction. Therefore, it is important that students from the very beginning learn to communicate in the language being studied in the natural form inherent in native speakers of this language.

References

1. A standard curriculum on the subject "English" for grades 1–4 at the primary education level. – [ER]. Access mode <http://nao.kz/loader/fromorg/2/25>
2. Zhetpisbayeva B.A. Multilingual education: theory and methodology: monogr. – Almaty: Bilim– – 328 p.
3. Vyatyutnev M.N. Teaching a foreign language in primary school // Foreign languages at school. – № 6. – 35 c
4. Weisburd M.L. Teaching methods. The choice is yours // Foreign languages at school. – No. 2. – pp. 29–34.
5. Lightbown, Spada N. How languages are learned (3rd edition). – Oxford: Oxford University Press, 2006.–233p
6. Levelt W. Producing spoken language: A blueprint of the speaker // C.M. Brown, P. Hagoort (Eds.). The neurocognition of language. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 122
7. Krashen S.D., Terrel T.D. The Natural Approach: Language Acquisition in the Classroom. – San Francisco: The Alemany Press, 1983. – P. 53–59.
8. Vygotsky L.S. Problems of general psychology // Collected works: In 6 vols. – M.: Pedagogy – 432 p.
9. Luria A.R. The main problems of neuro-linguistics. – 3rd ed. – M.: Librocom – 256 p.
10. Leontiev A.N. Activity. Conscience. Personality. – M.: Politizdat, 1975. – 304 p.

УДК 37.013.41

СПЕЦИФИКА ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВОЕННЫХ ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Абилгаламова К.К.

(Академия Национальной гвардии Республики Казахстан)

Воинская деятельность более чем любая другая работа носит коллективный характер. Каждый офицер выполняет свои задачи в составе отделения, взвода, подразделения, части. Поэтому будущего офицера необходимо готовить к работе с коллективом, а лучше всего это делать через коллектив курсантов военного вуза. В коллективе и под его влиянием будущие офицеры растут в военном, нравственном и культурном отношении, у них развиваются и закрепляются такие качества, как сознание своего воинскопатриотизма долга, чувство ответственности за порученное дело, дисциплинированность, уважение к товарищам, взаимная выручка и др. При этом особо большую роль играют общественное мнение, откровенная товарищеская критика и самокритика, атмосфера товарищеской близости и непринужденности.

Воспитательные возможности коллектива усиливаются, когда педагоги осуществляют индивидуальный подход к его членам, когда они знают особенности характера, уровень подготовки и другие качества курсанта и воздействуют на него с учетом этих особенностей. Специфика воспитания в военном вузе связана с тем, что для изучения объекта воспитания имеется значительно больше возможностей, чем в гражданском учебном заведении. Командиры имеют возможность постоянно наблюдать своих подчиненных, тогда как в гражданском вузе студенты общаются с преподавателями в основном только в ходе учебных занятий. Командиры подразделений, особенно командиры взводов, которые наиболее тесно контактируют с курсантами, предварительно изучают своих подчиненных по личным делам, в которых имеются подробные характеристики, биография, результаты обучения в средней школе,

данные медицинского обследования. С абитуриентами, поступающими в военный вуз, работает группа профессионально–психологического отбора, которая дает свою характеристику и рекомендации о зачислении. Все эти материалы дают предварительное представление о личности курсанта.

Индивидуальный подход в воспитании – это учет сильных и слабых сторон личности курсанта, педагогический анализ ее внутренних и внешних проявлений (целей, намерений, интересов, действий и т. п.) [1].

В этой связи, важнейшая задача преподавателя военного вуза – изучить курсантов, без этого невозможно успешно организовать и проводить их обучение и воспитание. Изучение курсантов – комплексная, практически познавательная деятельность. Преподаватель, общаясь с курсантами, используя познавательные беседы, педагогическое наблюдение, обобщение независимых характеристик и другие методы, стремится узнать не только общие биографические сведения, а и особенности психики, характера, деловые и моральные качества. Преподаватель может диагностировать идеалы, интересы и установки каждого человека, его темперамент, характер, способности, особенности интеллектуальной деятельности, степень развития воли, состояние здоровья, физическое развитие, отношение к будущей профессии, товарищам, старшим, уровень общей воспитанности и др.

В реализации требований принципа индивидуального подхода большую роль играют индивидуальные беседы, задания, индивидуальная помощь, индивидуальный контроль и поручения, а также индивидуализация общих мероприятий. Видеть каждого человека, понимать его состояние, помогать развернуться его лучшим задаткам и способностям, развить качества, необходимые в будущей профессиональной деятельности – таковы основные слагаемые успеха в воспитательной работе в военном вузе.

В педагогической теории разработаны подходы к осуществлению воспитательной работы, она включает:

- определение целей и задач (формирование у будущих офицеров моральной и психологической готовности к защите Отечества, верности конституционному и воинскому долгу, дисциплинированности);
- планирование (в планах воспитательной работы);
- обучение практике воспитательной работы;
- изучение и учет индивидуальных особенностей курсантов, применение наиболее эффективных форм, методов и средств воздействия;
- организация оперативной информации о настроениях, интересах, нуждах и запросах курсантов;
- анализ и обобщение передового педагогического опыта [2].

Реализация любой воспитательной деятельности предполагает применение различных методов воспитания. С точки зрения военных педагогов, методы воинского воспитания – это сложные действия, предполагающие применение своеобразно организованных педагогических мер [3]. Каждый из методов воинского воспитания направлен на решение специфических воспитательных задач, обусловленных целью воспитания курсантов, а также особенностями субъектов воспитания. Методы воинского воспитания выполняют вполне определенные функции, каждый из них включает в себя совокупность свойственных лишь ему средств и приемов педагогического воздействия, с помощью которых решаются характерные для данного метода воспитательные задачи [4].

На выбор метода влияют логика воспитательного процесса, позиция воспитателя по отношению к воспитуемому и ряд других обстоятельств. В военной педагогике основными методами воспитания курсантов являются убеждение, упражнение,

поощрение, принуждение и пример. Как показывает анализ теории и практики военного воспитания, в распоряжении преподавателей современного военного вуза имеется достаточно воспитательных средств, но большая часть этих средств направлены на коллективное воспитание.

В 90-х гг. XX века и в военную педагогику пришли гуманистические идеи, появились новые подходы к организации воспитания. В соответствии с современными ориентирами, исследователи выделили несколько групп методов воспитания [5]:

– традиционные нормативно принятые (определяются организационно-методическими указаниями по воспитательной работе, приказами, директивами и другими нормативными требованиями) – убеждение, упражнение, поощрение, принуждение и пример;

– инновационно-деятельностные (обусловлены внедрением новых воспитательных технологий, которые целесообразно реализовывать в процессе военной службы и при решении различных задач): моделирование, алгоритмизация, творческая инвариантность и др. [6];

– неформально-межличностные (осуществляются через лично значимых курсантов, преподавателей, военнослужащих, авторитетных людей из числа родственников, друзей и близких) [7];

– рефлексивные и тренингово-игровые (обеспечивают овладение индивидуальным и групповым опытом, а также коррекцию поведения и действий в специально заданных условиях): социально-психологические тренинги, деловые игры, самоанализ, самовоспитание и др. [8].

Конечно, педагогическая теория многообразна, в ней предлагаются разные методы и приемы воспитания, но квалификация, владение современными технологиями и личные качества педагога-воспитателя играют значимую роль в процессе воспитания. Именно они отбирают, организуют и осуществляют систему воспитательных воздействий, решающим образом влияют на активность курсантов.

Но процесс воспитания – двухсторонний, в нем участвуют курсанты. Воспитание как процесс воздействия на сознание, чувства и волю курсанта должно организовываться с учетом психологической структуры формируемых качеств. Поэтому преподавателям военных вузов сегодня необходимы знание психологии, педагогики и др. В основе образования того или иного качества лежит вооружение будущих офицеров системой знаний о нормах и требованиях, в духе которых они воспитываются. Невозможно сформировать то или иное качество, если воспитуемый не знает, чего от него хотят, в чем смысл предъявляемых к нему требований. На базе усвоенных знаний у него формируются глубокие и прочные убеждения. Формируемое качество только тогда можно считать прочным, развитым, когда оно проявляется как в повседневных, будничных, так и в трудных, критических ситуациях. Поэтому выработка убеждения связана с воспитанием воли. Только тогда, когда будет достигнут сплав твердых знаний, глубоких чувств и сильной воли, можно считать, что у будущего офицера сформирована четкая профессиональная позиция, обуславливающая его поступки, поведение в целом.

Формирование убеждений осуществляется одновременно с приобретением курсантом опыта в практическом выполнении норм морали и требований воинской дисциплины. Между сознанием и поведением имеется определенная грань, которая таит в себе противоречия между ними. Борьба противоречий в конечном итоге решает проблему расхождения между словом и делом в поведении воспитуемого путем систематических упражнений в правильных поступках, которые организуются воспитателем.

Таким образом, весь процесс воспитания в современном военном вузе: от вооружения курсантов знаниями до формирования у них убеждений, привычек

поведения должен осуществляться в единстве. Воздействия, нацеленные на накопление опыта уставного поведения, например, расширяют и углубляют знания будущих офицеров. И наоборот, формирование системы знаний одновременно закладывает основы для выработки привычек военно–профессиональной деятельности. Поэтому можно утверждать, что воспитательные воздействия влияют одновременно и на сознание, и на чувства, и на волю в комплексе.

Воспитательный процесс в военном вузе это не только система воспитательной работы, значительным потенциалом для осуществления воспитания в военном вузе помимо специальных предметов, обладают гуманитарные, социально–экономические и юридические дисциплины. В их содержании заключены возможности решения разнообразных воспитательных задач. По самой своей природе, своему содержанию учебные дисциплины выполняют воспитательные функции, а кафедры военно–учебного заведения призваны способствовать наиболее полной реализации педагогического потенциала учебных дисциплин в процессе их преподавания.

Как отмечает А.Ю. Филатов: «полнота и глубина реализации воспитательных возможностей в процессе преподавания и изучения гуманитарных, социально–экономических дисциплин обеспечиваются: преднамеренным выбором содержания, являющегося по своему характеру преимущественно мировоззренческим; логически стройным, последовательным, глубоким и аргументированным раскрытием основных идей и положений науки, ее связи с практикой» [9].

С точки зрения развития качеств, важных для будущей профессиональной деятельности наибольшим воспитательным потенциалом в военном вузе обладают специальные дисциплины. Для этого учебный материал, отбираемый для работы на занятиях, должен быть подчинен общей цели обучения и конкретным задачами профессионального воспитания. Военно–профессиональная направленность процесса обучения, использование фактов из области, непосредственно связанной с настоящей или будущей деятельностью курсанта, практические примеры из жизни войск формируют у курсантов психологическую подготовку к жизни, профессиональной деятельности, побуждают их к самосовершенствованию. Т.е. специальным военным предметам и разным видам практик принадлежит большая роль в формировании у курсантов широкого диапазона качеств – морально–политических, психологических, патриотических и других, но в первую очередь их изучение решает задачи воинского, профессионального воспитания.

При организации воспитательной деятельности в военном вузе Г.Б. Киселев рекомендует следовать алгоритму воспитательной деятельности, предполагающему жесткую последовательность отдельных пунктов:

- 1) анализ фактического положения дел для выявления противоречий в целостном деятельностно–воспитательном процессе и определение путей их разрешения;
- 2) планирование эффективных воспитательных мер и организация их исполнения для достижения требуемого воспитательного воздействия;
- 3) создание условий для эффективного воспитания в военном вузе;
- 4) оценка результатов воспитательной деятельности в военном вузе и коррекция всего деятельностно–воспитательного процесса [10].

Таким образом, в современных условиях внедрения новых стандартов профессионального образования, сущность воспитания в военных вузах можно охарактеризовать как комплексный процесс, который строится с учетом развития профессиональных компетенций будущих офицеров, развития личностной составляющей. Воспитание в военном вузе имеет специфику, связанную с условиями образовательного процесса (стационарный характер обучения, по преимуществу, коллективные формы работы, уставные отношения между воспитателями и

воспитуемыми, отсутствие качественной педагогической подготовки преподавателей, сохраняющиеся традиционные подходы воспитания и др.), которые влияют на организацию воспитательной работы в военном вузе. Традиционно преимущественные воспитательные воздействия в военном вузе строятся в отношении воспитания коллектива.

Литература

1. Батракова И.С. Построение системы индивидуальных образовательных маршрутов студентов в педагогическом университете // Информационный бюллетень. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена. – 2003. – № 1 (24).
2. Андреева Е.А. Педагогические условия повышения эффективности правового воспитания курсантов военных вузов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – № 74–2. – С. 25–35.
3. Киселев Г.Б. Локальная система воспитания современного военного вуза как средство формирования личностных и профессиональных качеств курсантов / Историческая и социально–образовательная мысль, 2011, №1–2, С. 63–70.
4. Гогоберидзе А.Г. Гуманитарная технология индивидуального сопровождения студента в многоуровневом педагогическом образовании: Учебно–методическое пособие. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2008. – 192 с.
5. Пономарева Т.М. Реализация инновационных механизмов оценивания результатов обучения как фактор индивидуализации образовательного процесса в вузе / В сборнике: Научные труды Калужского государственного университета им. К.Э. Циолковского Серия: Психолого–педагогические науки. – Калуга, 2015. – С. 354–358.
6. Поташник М.М. Качество образования: проблемы и технологии управления (в вопросах и ответах). – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 352 с.
7. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. – Ростов на Дону: Творческий центр «Учитель», 1999. – 560 с.
8. Логинова Ю.Н. Понятия индивидуального образовательного маршрута и индивидуальной образовательной траектории и проблема их проектирования // Биб–ка журнала «Методист». – 2006. – №9. – с.4–7.
9. Филатов А.Ю. Пути организации воспитательной работы в военном вузе // Российский научный журнал, 2010, №1 <http://library.rsu.edu.ru/archives/7282>
10. Киселев Г.Б. Локальная система воспитания современного военного вуза как средство формирования личностных и профессиональных качеств курсантов / Историческая и социально–образовательная мысль, 2011, №1–2, С. 63–70.

ӘОЖ 376

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Акпанбетова З.Р., Кельдегулова А.Н.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Инклюзивті білім беру бұл жалпы білім берудің дамыту процесі, ол барлық балалардың әртүрлі қажеттіліктеріне бейімделу тұрғысынан барлығына білімнің қол жетімділігін білдіреді, бұл ерекше қажеттіліктері бар балаларға білім алуға қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

Тар мағынада, инклюзивті білім беру дегеніміз әлеуметтік тәжірибені және қолданыстағы қоғамдық қатынастар жүйесін дамыту үшін ерекше мүмкіндіктері бар адамды басқалармен бірге жалпы білім беру процесіне қосу.

Кең мағынада инклюзивті білім осы терминнің француз тіліндегі мағынасына сүйене отырып қарастырылады (франц. *inclusif*–кіреді). Инклюзивтік білім беруді тұрақты даму, өмір бойы білім алу және қоғамның барлық топтары үшін тең білім беру

мүмкіндіктерін беру мақсатында білім беруді қолдаудың басшылық қағидаты ретінде қарастыруға болады.

Инклюзивті білім беру принциптері:

1. Адамның құндылығы оның қабілеттері мен жетістіктеріне байланысты емес.
2. Әр адам сезінуге және ойлауға қабілетті.
3. Әр адам қарым-қатынас жасауға және естуге құқылы.
4. Барлық адамдар бір-біріне мұқтаж.
5. Шынайы білім беру тек нақты қатынастар аясында жүзеге асырылуы мүмкін.
6. Барлық адамдар құрдастарының қолдауы мен достығына мұқтаж.
7. Барлық студенттер үшін прогреске қол жеткізу мүмкін емес нәрселерден гөрі олар жасай алатын нәрсе болуы мүмкін.

8. Әртүрлілік адам өмірінің барлық аспектілерін күшейтеді.

Инклюзивтік білім берудің негізгі мақсаты–даму мүмкіндіктері шектеулі балалардың тұрғылықты жері бойынша олардың танымдық мүмкіндіктері мен қабілеттеріне сәйкес білім алу құқығын іске асыру, олардың әлеуметтік бейімделуі және қоғамға кірігуі, өз баласын тәрбиелеу мен дамытудағы отбасының рөлін арттыру.

Инклюзивті мектеп–бұл ең алдымен демократиялық мектеп, ол адамдарға және олардың өмір салтына құрметпен қарайды. Мұндай мектепте оқушылар білім беру мәселелерін шешу үшін бірге шығармашылықпен жұмыс істейді.

Инклюзия субъектісі–бұл денсаулығы нашар және ерекше білім беру қажеттіліктері бар бала. Жергілікті мектептерге бару балалардың қоғамға енуін дәлелдейтін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Балаларды оқыту тек мектеп қабырғасында ғана емес. Олар отбасында өз құрдастарымен және достарымен байланысып, өз қоғамдастығының әртүрлі әлеуметтік қызметіне қатысады. Мектепке бару оқытудың басқа түрлеріне қолдау көрсетеді. Мұғалімдер барлық оқушылардың барлығына бірдей оқу мүмкіндіктерін беруге белсенді қатысуы үшін ерекше жауапкершілік алады.

Инклюзивті білім берудің артықшылығы – оқушыларды араластыру. Қарым-қатынас–оқытудың бастапқы нүктесі. Мұғалімдер балалармен, студенттермен мұғаліммен және бір-бірімен сөйлесуі керек. Барлық уақытта, барлық экономикалық формацияларда мұғалімнің қамқорлығы тек оқушылардың білімі ғана емес, сонымен қатар олардың адамгершілік келбеті, мінез-құлық мәдениеті болып табылады. Мұғалімдер жаппай инклюзивті білім беруді енгізуді қолдауы керек, өйткені тәжірибе көрсеткендей, арнайы қажеттіліктері бар балалар көбінесе мектеп өмірінен оқшауланады. Мұғалімдер басқа студенттерге кейбір студенттердің сөйлей алмауының немесе сөйлей алмауының, басқаша әрекет етуінің және т.б. себептерін түсіндіруі керек. Мұндай жұмыс ата-аналар жиналыстарында да жүргізілуі керек. Инклюзияға ең үлкен кедергі, әдетте, теріс көзқарас болып табылады.

Балалар өздерімен бірге басқа балаларды көруге үйренбейді, олар басқаша көрінеді және әрекет етеді. Ата-аналар, егер ауытқулары немесе басқа да арнайы қажеттіліктері бар балалар әдеттегі сыныптарға енгізілсе, «стандарттардың төмендеуі» туралы тым көп алаңдауы мүмкін. Мұғалімдер оқушылар, олардың ата-аналары және, әрине, басқа мұғалімдер арасындағы жақсы қарым-қатынасты өзгертуде бағыттаушы рөл атқаруы керек. Мұндай балалармен жұмыс жасау кезінде қарапайым мұғалім де сәтті бола алады, егер ол икемді болса, қиындықтарға қызығушылық танытса және әртүрлі тәсілдерді қолдануға дайын болса.

Мұғалім жеке айырмашылықтарды құрметтеуге міндетті, топ мүшелерінің ұсыныстарын тыңдап, қолдана білуі керек және бір командадағы басқа мұғалімдермен бірге жұмыс істеуге келісуі керек. Мұғалімдер өз сыныбын немесе мектебін неғұрлым

инклюзивті етсе, олар білікті және жақсы тәжірибеге айналады. Бұл дегеніміз, тек «арнайы шетелдіктер» бар балалар ғана емес, барлық студенттер де пайда көреді.

Соңғы жылдардағы шетелдік тәжірибе мен ресейлік тәжірибе мүгедек балаларды, мүгедек балаларды және сау балаларды бірлесіп оқытудың тиімділігін айқын көрсетеді, бірақ бүгінгі таңда инклюзивті білім берудің бірқатар мәселелерін бөліп көрсетуге болады:

1. Инклюзивті білім беру моделі бойынша жұмыс істейтін педагог кадрлардың жеткіліксіз дайындығы. Әр түрлі денсаулық проблемалары бар балаларды оқытудың ерекшеліктеріне ешқашан тап болмаған бұқаралық мектеп мұғалімдері көбінесе біліктілікті арттыру курстарынан өтсе де, арнайы білім беру процесінің қажетті білімі, әдістері мен әдістерін білмейді. Мұғалімдер балада бар бұзушылықтарды түзету үшін де, оны білім беру процесіне тарту үшін де қажетті біліктілікке ие емес. Сонымен қатар, кейбір тәрбиешілер инклюзияға қарсы, өйткені бұл оларға қосымша қиындықтар туғызады, бірақ айтарлықтай материалдық сыйақы әкелмейді. Демек, инклюзивті білім беру мұғалімдердің арнайы қолдауымен бірге жүруі керек, оны мектептің өзінде де, одан тыс жерлерде де көрсетуге болады. Ол ұйымдастырылуы мүмкін:

- инклюзивті білім беру бойынша тьютерлермен (арнайы білімі бар сабақтан босатылған мұғалім);

- арнайы білімі бар мамандар мен денсаулығы шектеулі балалармен жұмыс істейтін мұғалімдер арасындағы кәсіби диалогты ұйымдастыру;

- педагогикалық кеңестер өткізу;

- сыртқы мамандарға кеңес беру (оңалту орталықтарынан, логопедиялық қызметтерден, арнайы мектептерден және т. б.);

- педагогтердің біліктілігін арттыру (дәрістер, семинарлар, тренингтер, конференциялар және т.б. өткізу арқылы).

2. Даму проблемалары бар балаларға қатысты теріс әлеуметтік көзқарастардың болуымен көрінетін мүгедек балаларды қабылдауға қоғамның дайын еместігі. Атап айтқанда, дені сау балалардың ата-аналары оларды мүмкіндігі шектеулі балалармен бірге оқытқысы келмейді. Сонымен қатар, дені сау балалардың ата-аналарында инклюзия олардың балаларының оқу сапасын төмендетеді және мүмкіндігі шектеулі балаларға қамқорлық жасау қалған балалардың қамқорлығына зиян тигізеді деп қорқады. Мұның бәрі бүкіл халықты медициналық–психологиялық–педагогикалық ағарту және ата-аналарды, дені сау оқушыларды, педагогтарды арнайы оқыту қажеттілігін көрсетеді, бұл мектептердің оқу–тәрбие процесіне қатысушылардың барлығында мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты стереотиптерді өзгертуге бағытталған.

3. Инклюзивті білім беру мекемелерін қаржыландырудың жеткіліксіздігі. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін арнайы техникалық Оқыту құралдары жетіспейді. Мүмкіндігі шектеулі балаларды білім беру мекемесіне қосқан кезде арнайы техникалық құралдармен және жабдықтармен, атап айтқанда саңырау және нашар еститін балаларды – сапалы электр–акустикалық аппаратурамен; тірек–қимыл аппараты бұзылған балаларды – мүгедектер арбаларымен, пандустармен, лифтілермен қамтамасыз ету қажет; көру қабілеті бұзылған балалар–арнайы инновациялық техникалық құралдармен.

Медициналық кабинеттерді, емдік дене шынықтыру кабинетін, сенсорлық бөлмелерді, инклюзивтік білім беру моделі бойынша жұмыс істейтін дефектологтармен және психологтармен логопедтік және түзету сабақтарына арналған үй–жайларды жабдықтау қажет.

4. Мүмкіндігі шектеулі балаларды мектепте медициналық–психологиялық–педагогикалық және әлеуметтік қолдау жүйесінің болмауы. Мүмкіндігі шектеулі баланы

жалпы білім беру мекемелеріне қосу инклюзия жағдайында білім беру процесін үнемі сүйемелдеуді көздейді. Бұл дегеніміз, жаппай типтегі мектепте тікелей жұмыс істейтін арнайы мұғалімдерсіз инклюзия мүмкін емес. Денсаулық мүмкіндіктері шектеулі балалармен білім беру процесі баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, психологтардың, әлеуметтік педагогтардың, логопедтердің, дефектологтардың тұрақты және мақсатты сүйемелдеуін қамтиды. Бұл сүйемелдеу балалармен жеке және топтық түрдегі арнайы түзету–дамыту жұмыстарын ғана емес, сонымен қатар оқу орнының Әкімшілігімен, педагогикалық және балалар командасымен, ата–аналармен жұмыс жасауды да қамтиды.

Инклюзивті білім беруді дамытудың белгіленген өзекті мәселелерін шешу үшін Қазақстанда инклюзивті оқытуды дамыту бойынша кешенді бағдарлама қабылдау қажет. Инклюзивті білім беруді одан әрі дамыту осы процесті нормативтік–құқықтық базаны, қаржылық, материалдық–техникалық және кадрлық қамтамасыз етуді жетілдірумен байланысты. Инклюзивті білім берудің тиімділігі баланың мүмкіндіктеріне, ата–аналардың қалауы мен көмегіне, сондай–ақ оқытудың барлық кезеңдерінде білікті психологиялық–педагогикалық және медициналық–әлеуметтік қолдаудың болуына байланысты.

Ойымды қорытындылай келе, соңғы уақытта ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеуге инновациялық тәсілдер ұсынылуда. Әлеуметтік жағдайына, нәсіліне немесе конфессиясына, физикалық және ақыл–ой қабілеттеріне қарамастан, инклюзивті білім беру әр балаға өзінің даму қажеттілігін және оның білім беру деңгейінің барабар деңгейіне жету үшін тең құқықты қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда Қазақстанда инклюзивті білім беруді дамыту мәселесі тек ата–аналар мен педагогикалық қоғамдастықтардың ғана емес, бүкіл қоғамның жіті назарында. Бұл жұмыста айтылғандай, бұл әдістердің ерекшелігіне және кадрлардың дайындалмауына, мамандардың жетіспеушілігіне байланысты.

Тәжірибе көрсеткендей, инклюзивті білім беруді дамыту –ғылыми, әдістемелік және әкімшілік ресурстарды қозғайтын күрделі, көп қырлы процесс. Инклюзия идеясын қабылдаған мұғалімдер мен білім беру мекемелерінің әкімшілігі әсіресе педагогикалық процесті ұйымдастыруға, орталық тұлға бала болып табылатын білім беру процесінің барлық қатысушылары арасындағы өзара әрекеттесу механизмін дамытуға көмекке мұқтаж.

Инклюзивті кеңістік тек балалар үшін ғана емес, ересектер үшін де ашықтық пен қол жетімділікті білдіреді. Инклюзивті білім беру мәселесін теориялық талдау мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алу орнын таңдау құқығы болуы керек және бұл құқық заңнама жүйесінде бекітіліп, практика деңгейінде реттелуі керек екенін көрсетті.

Әдебиет

1. Инклюзивное образование: инновационные проекты, методика проведе–ния, новые идеи. Сборник научно–методических материалов / Под науч. ред. А.Ю. Белогурова, О.Е. Булановой, Н.В. Поликашевой –М.: Издательство «Спутник+», 2015. – 254с.
2. Теория и практика инклюзивного образования: учебное пособие для группы специальностей «Образование» / Л.Н. Лиходедова – Костанай: КГПИ, 2017. – 165 с.
3. Ералиева Х.С. Внедрение инклюзивного образования в Казахстане / Х.С. Ералиева. – Текст: непосредственный // Инновационные педагогические технологии: материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Казань, май 2016 г.). – Казань : Бук, 2016. – С. 26–28.
4. Нормативно–правовая база интегрированного (инклюзивного) обучения и воспитания.
5. Кучмаева О.В., Сабитова Г.В., Петрякова О.Л. Проблемы развития инклюзивного образования в столице // Воспитание школьников. – 2013. – № 4. – С. 3 – 11.

**ЖАРАТЫЛЫСТАНУ САБАҚТАРЫНДА 3–СЫНЫП
ОҚУШЫЛАРДЫҢӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫ АРҚЫЛЫ ТАНЫМДЫҚ
БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ**

Алпысбаева А.С., Уалиева Н.Т., Жунусова А.Ж.
(М. Козыбаев атындағы СҚУ)

Бүгінгі таңда қазіргі бастауыш мектептің алдында бір қатар өзекті міндеттер тұр, олардың ішіндемаңызды болып табылады – мектеп оқушыларын тәуелсіз білім алуғаүйрету, оларды тәжірибеде қолдану және ақпарат ағымында бағдарлау дағдыларын қалыптастыру, шығармашылық ойлау мен танымдық тәуелсіздікке деген ұмтылысты дамыту болып табылады. Осыған байланысты, оқу процесінде бастауыш сынып оқушыларының танымдық өзіндік іс – әрекетінің дағдыларын дамыту, қазіргі білім беру жұмысының маңызды бағыттарының бірі деп санаймыз. Танымдық тәуелсіз іс–әрекет психологиялық–педагогикалық әдебиетте сәтті оқытудың, оқу іс–әрекетін ұйымдастырудың, балалардың пәнді оқуға деген тұрақты қызығушылығын қалыптастырудың және қалыптасқан білімді практикада қолданудың міндетті шарты ретінде қарастырылады.

Сондай–ақ, белгілі психологтар оқушылардың өзіндік іс–әрекетін дамыту мәселесімен айналысқан: А.Н. Леонтьев, П.Я. Галперин, И.А. Зимняя және т.б. ғалымдар тәуелсіз танымдық іс–әрекеттің құрылымында құрылымдық бөліктерді ажыратады: іс–әрекеттің мақсаты мен жағдайларын білу, іс–қимыл бағдарламасы, өзін–өзі бағалау және өзін–өзі түзету. Бұл кезеңдер тәуелсіз жұмысты жіктеудің негізі болып табылады, соның негізінде психологтар тәуелсіз жұмыстың рөлін жеке тұлғаның танымдық белсенділігін арттыратын фактор ретінде бағалайды. Демек, өзіндік жұмысты ұйымдастыруға, әсіресе бастауыш мектепте, назар аудару керек.

Алайда, өзіндік жұмыстың тиімділігін арттыру мәселесі жаңа емес екенін атап өткен жөн. Оның әртүрлі аспектілерін Б.П. Есипов, М.А. Данилов, М.Н. Скаткин, И.Я. Лернер, П.И. Пидкасистый, А.В. Усова зерттеді. Алайдағалымдардың өзіндік жұмыстыңмәнітуралышікірлеріәртүрлі. Кейбіреулер оны «оқыту әдісі» ұғымы арқылы, басқалары – оқыту әдістері жүйесі арқылы анықтады. Сонымен, П.И. Пидкасистый тәуелсіз жұмысты «мақсатқа сәйкес белгілі бірқызметті ұйымдастыру және орындау құралы» ретінде анықтады [1, 34 б].

Б.П. Есипов өз бетінше жұмысты былайша анықтады: «Бұл мұғалімнің тікелей қатысуынсыз, бірақ оның тапсырмасы бойынша осы үшін арнайы берілген уақытта орындалатын жұмыс, бұл ретте оқушылар өз күш–жігерін көрсете отырып және өзінің ақыл–ой немеседене нәтижелерін қандай да бір нысандабілдіре отырып, тапсырмадақойылғанмақсатқасаналытүрде қол жеткізуге ұмтылады (сол және басқабірге) әрекеттер» [2, 15 б].

Зерттеуші оқушылардың өзіндік жұмысы әртүрлі дидактикалық міндеттерге сәйкес келуі мүмкін және болуы керек: жаңа білімді қалыптастыруға көмектесу, іскерліктер мен дағдыларды бекіту, білімді практикада және стандартты емес жағдайларда қолдануға үйрету.

И.А. Зимняя: «...шын мәнінде өзіндік жұмыс дербес оқу қызметі ретінде «ақпараттық вакуум» негізінде туындауы мүмкін. Бұл оқушылар өздері үшін жаңа, белгісіз, қажет, маңызды нәрсені үйрену, меңгеру қажеттілігі туындаған кезде пайда болады және оқу процесінде мұндай қажеттілікті қанағаттандыру құралдары жоқ.

Бұл, өз кезегінде, мұғалімнің осындай қажеттіліктің пайда болуының алғышарттарын жасауға бағытталған жұмысының қажеттілігін білдіреді» [3, 150 б].

Л.В. Жарова өзіндік жұмысын оқушылардың білім, білік және дағдыларды меңгеруіне, сондай-ақ тәрбиелік міндеттерді шешуге (белсенділікке, дербестікке, табандылыққа, ерік-жігерге және т. б. тәрбиелеу) қол жеткізетін оқыту әдісі ретінде анықтайды [4, 12 б].

М.А. Данилов өзіндік жұмыс ретінде білім, білік және дағдыларды дамытуға бағытталған оқыту қызметінің түрін түсінеді [5, 29 б].

М. Микельсон «оқушылардың тапсырмаларды еш көмексіз, бірақ мұғалімнің бақылауымен орындауы» өзіндік жұмысы арқылы түсінеді [6].

М. Микельсонның пікірімен педагог А. Әлімбаев та келіседі, ол өзіндік жұмыс – бұл арнайы белгіленген уақытта мұғалімді көрсете отырып және оның тікелей көмегінен оқушылардың жұмысы екенін атап өтті [7, 163 б]. Оқушылардың өзіндік жұмысын Т.И. Шамова тәсілі ретінде тұжырымдау кейбір субъективтік қасиеттеріне қарайды: белсенділік, бастамашылық, дербестік [8, 37 б].

Осылайша, педагогикада тәуелсіз жұмыс, бір жағынан, мұғалімнің тікелей араласуынсыз жүзеге асырылатын оқыту құралы және оқу іс – әрекетінің түрі ретінде, екінші жағынан, оқушыларды А. Жұмабаеваның пікірі бойынша қарастырылатын тәуелсіз танымдық іс-әрекетке тарту құралы ретінде қарастырылады. Оның барлық құрылымдық компоненттерімен дербестіктің нақты деңгейін болжайтын оқу жұмысының түрі ретінде – проблеманы анықтаудан бастап бақылауды, өзін-өзі бақылауды және түзетуді іске асыруға дейін, қарапайым қызмет түрлерін орындаудан бастап зерттеу белсенділігі сипатындағы күрделіге дейін. А. Жұмабаева әр түрлі өзіндік жұмыс негізінде танымдық қызметін дамыта отырып, онда оқушының білім алу үдерісіне бағыттайтын ақыл-ой күшін байқады [9, 7 б].

Бұл жағдайда өзіндік жұмысқа деген сұраныс оқушылардың талдау, жобалау қабілеттерінде алға жылжуын қамтамасыз ететін, оқушылардың зерттелетін материалдың жалпы принциптері мен заңдылықтарын анықтауға және оларды одан әрі іс-әрекет әдісі ретінде пайдалануға негіз болатын зерттелетін материалдың мазмұнын зерттеумен байланысты. Бастауыш сынып оқушыларының өзіндік жұмыс дағдыларын дамытуды қамтамасыз етеді. Оқу жұмысының бұл түрі тәуелсіз жұмыс ретінде білім жүйесін және әр түрлі дағдылар жиынтығын құрайтынын атап өтеміз, оның ішінде студент:

- қойылған мақсаттар мен міндеттерді түсіну;
- алдағы іс-әрекеттің мазмұнын жоспарлау, оны ұйымдастырудың әдістері мен нысандарын анықтау;
- сенімді дәлелдер жасаңыз және өз ұстанымыңызды негіздеу үшін фактілерді таңдаңыз;
- мәселелерді шешу және ғылыми шешімдер қабылдау;
- өз жұмысының нәтижелерін талдау;
- этикалық құндылықтарға, қағидаттарға, нанымдарға сүйене отырып, өз іс-әрекеттерін бағалау;
- заманауи технологияларды меңгеру;
- білімді өз бетінше толтыру.

Өздігінен жұмыс жасау процесінде жүзеге асырылатын жоғарыда аталған дағдыларды дамыту процесінің өзі мұғалімнің 3-сыныпта «Жаратылыстану» пәнін оқыту аясында өзіндік жұмыстың әртүрлі дәстүрлі емес түрлерін жүйелі түрде қолдануының арқасында жүзеге асырылуы мүмкін. Төмендегі 1-кестеде әр түрлі өзіндік жұмыс түрлері және мұғалімнің оқу процесінде қолданған кезде жүзеге асырылатын өзекті дағдылар көрсетілген. 1-кестенің мазмұны жоғарыда аталған тәуелсіз

жұмыстардың әр түрлі түрлерін практикада қолдану өз бетінше жұмыс істеу дағдыларын жетілдіруге және оқушының тәуелсіздігін дамытуға ықпал ететінін көрсетеді. Алайда, кез-келген жұмыс оқушылардың іс-әрекеттің мақсаты мен іс-әрекет тәсілдерін білуінен басталуы керек.

1. Кесте. 3–сыныпта «Жаратылыстану» пәнін оқытудағы өзіндік жұмыс түрлері.

Өзіндік жұмыс түрлері	Тақырыптар	Өзектендірілетін дағдылар
Әр түрлі сұрақтар құрастыру, тірек конспектілерді құрастыру, салыстырмалы кестелерді толтыру	«Өсімдік жапырақтары» калай жұмыс істейді» «Өсімдіктердің табиғи қауымдастықтары»	балалардың қызметін ұйымдастыру; оқушыларға әсер етудің түрлі құралдарын қолдану; ғылыми-зерттеу қызметінің әдістерін меңгеру
Шағын жобаларды дайындау, рөлдік және іскерлік ойындарға дайындық, проблемалық жағдайды талдау	«Өсімдіктердің қызыл кітабы»	өз идеяларын ұсыну; қызығушылық өздігінен дамуы; проблемалық жағдайларды шешу; тұжырым жасай білу
Баяндамалар, рефераттар, хабарламалар жазу	«Омыртқалы және омыртқасыз жануарлар»	әр түрлі мәселелерді шешуде пәндік білімді қолдану; ақпаратты жинақтау, жүйелеу
Лақуналарды толтыру	«Жануарлардың тіршілік ету ортасы»	анықтамалар бере білу; ақпаратпен жұмыс істей білу
«Бремсторминг»	«Табиғатта жануарлардың қандай қарым-қатынасы бар»	өз ұстанымын білдіре білу; сындарлы өзара іс-қимыл дағдыларын қалыптастыру; топтарда жұмыс істей білу; себеп-салдар байланысын орната білу
Инсерт	«Өсімдіктер мен жануарлар арасында қандай байланыс бар»	ақпаратпен жұмыс істей білу; ақпаратты саналы қабылдау

Сонымен қатар, өздік жұмысты орындау барысында жүзеге асырылатын жоғарыда аталған дағдыларды дамыту білім алушының танымдық қызметіне ену арқылы жүзеге асырылуы мүмкін екенін ескеріңіз. Осыған байланысты біз бастауыш сынып оқушыларының танымдық іс-әрекетінің негізгі аспектілерін қарастырамыз.

Мысалы, М.А. Данилов [5, 33 б] танымдық іс-әрекет мақсатқа жетуге ықпал етеді деп сенді. Бұл жағдайда, автордың пікірінше, іс-әрекетті қолдау, атап айтқанда баланы көрнекі іс-әрекетке қосу өте маңызды деп санайды.

Бірақ сонымен бірге, бір қатар шетелдік ғалымдардың теориясына сәйкес, олар танымдық белсенділікті биологиялық тұрғыдан адамның туа біткен қасиеті ретінде қарастырады. Мысалы, И.И. Родак танымдық белсенділікті дамыту үшін нақты өмірлік проблема қажет екенін, оны шешу үшін балалар бұрыннан бар жаңа білімді қолдануға мәжбүр болатындығын атап өтті. Сондықтан, мұндай жағдайда мұғалім білім алуға ықпал етуі керек немесе балалардың танымдық процестерін өздігінен білім алу үшін қажетті бағытқа бағыттауы керек екендігін көрсетеді [10, 59 б].

Сондай-ақ, И.И. Родак танымдық іс-әрекет білімді қабылдау, түсіну және сақтау және оларды қолданудың практикалық дағдылары деңгейінде жұмыс істейді деп сендірді. Бірақ бұл жағдайда туындайтын шығармашылық белсенділік мәселені шешу кезінде қалыптасады, бұл түсіну және көбейту, зерттеу және шешу қабілетінің болуын білдіреді деген көзқарасты ұстанады [10, 72 б].

Нәтижесінде танымдық іс-әрекетті психологиялық-педагогикалық категория ретінде зерттей отырып, танымдық іс-әрекет жас оқушының өзіндік жұмысымен тікелей байланысты деп айта аламыз, бұл жағдайда шоғырлану мен қиялға байланысты дағдыларды өзектендіреді; материалды талдау және синтездеу қабілетінің болуы; болжамдарды құру және оларды дәлелдеу үшін материал іздеу мүмкіндігі бар.

Әдебиет

1. Пидкасистый П.И. Оқудағы оқушылардың өзіндік танымдық қызметі. – М., 2000. – 386 б.
2. Есипов Б.П. Оқушылардың сабақтағы өзіндік жұмысы. – М., 1985. – 239 б.
3. Зимняя И.А. Педагогикалық психология. – Москва: Логос, 2000. – 384 б.
4. Жарова Л.В. Оқушылардың өзіндік оқу-танымдық қызметін ұйымдастыру. – Л.: ЛГПИ, 1986. – 79 б.
5. Данилов М.А. Оқушыларда оқыту процесінде дербестік пен шығармашылық белсенділікке тәрбиелеу. – М.: Академия, 2008. – 116 б.
6. М
7. Алимбеков А.А. Жоғары білімді реформалау жағдайындағы студенттердің өзіндік жұмысын дамытудың өзекті мәселелері // Ыстық көл университетінің хабаршысы. – 2014. – №38. – Б.159–163.
8. Шамова Т.И. Оқушылардың өзіндік іс-әрекетін қалыптастыру. – М.: «Академия», 2005. – 314 б.
9. Жумабаева А. Бастауыш сынып оқушыларының танымдық белсенділігін дамыту // Бастауыш мектеп–2011. – № 9. – Б. 5–9.
10. Родак И.И. Оқу процесіндегі оқушылардың шығармашылық белсенділігі: оқушылардың сұрақтарын өультивациялау. – М., 1999. –140 б.

УОЖ 376.37

у

ҚҰМ ТЕРАПИЯСЫ АРҚЫЛЫ ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІ ДАМУАҒАН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМУ

п

р

о

ц

е

с

і

н

д

е

н

н

к

у

н

н

н

н

н

л

а

р

д

ы

ң

Аманжол Г.
(М. Қозыбаева атындағы СҚУ)

Құм терапиясының теориялық негізі (психотерапия әдістерінің бірі) – швейцариялық психотерапевт К.Г. Джунг жасаған аналитикалық психология. Оның негізгі идеясы – бұл адамға психологиялық жаракаттардан сыртқы, құмсалғышқа, оның тәжірибесінен арылуға және ішкі импульстарымен байланыс сезімін қалыптастыруға мүмкіндік береді, оның өрнегі құмсалғышта символдық түрде жүреді (фигуралар, ойыншықтар).

Құм–жұмбақ материал. Ол адамды қызықтыра алады – оның икемділігі, кез–келген нәрсені алу, құрғақ және жеңіл болу, тайып кету және дымқыл немесе тығыз және пластикалық

Құм терапиясы—бұл сөздерді табу қиын нәрсені білдіру, тікелей байланысу қиын нәрсені байланыстыру, әдетте саналы қабылдаудан аулақ болатын нәрсені көру мүмкіндігі.

Құм терапиясы – бұл сіздің ішкі әлеміңізді көптеген миниатюралық фигуралармен, құм науасымен, судың белгілі бір мөлшерімен—және қарым–қатынаста пайда болатын өзін–өзі көрсетудің еркіндігі мен қауіпсіздігін сезінудің ерекше мүмкіндігі.

Бұл әр баланың табиғи және қол жетімді түрі. Бала көбінесе өз сезімдерін, қорқыныштарын сөзбен жеткізе алмайды. Ол өзінің мазасыз жағдайларын жоғалтады, құмнан өз әлемінің бейнесін жасайды, шиеленістен босатылады. Ол өмірлік жағдайларды оң шешу тәжірибесін алады.

Қазіргі уақытта құм терапиясы мектеп жасына дейінгі балаларды диагностикалау, түзету және дамыту мақсатында сәтті қолданылады. Құмсалғыштағы сабақтар балалардағы невротикалық көріністерді азайтады: алаңдаушылықты арттыру, әлеуметтік байланыстағы алаңдаушылық, жаңа жағдайларда қорқыныш, шамадан тыс импрессионность және эмоционалдық тұрақсыздық, сондай–ақ туыстарымен және құрдастарымен қарым–қатынастағы негативизм. Құммен манипуляциялар импульсивті, тым белсенді балаларды тыныштандырады және қысылған, байланған және мазасыз балаларды босатады.

Н.В. Зеленцова–Пешкованың айтуынша, құм терапиясы—бұл «қазіргі заманғы арт–терапия мен арт–педагогиканың бір түрі, оған әр баланың жеке басын ашуға, психологиялық қиындықтарды жеңуге, қабілеттерін дамытуға, соның ішінде коммуникативті қабілеттерін дамытуға мүмкіндік беретін құм ойындары жүйесі кіреді». Құмда ойнау арқылы бала өз әлемін жасай алады, оны қарастыруға, өзгертуге, талқылауға, суретке түсіруге болады [1].

Е.Ю. Конаныхина «арт–терапия контекстіндегі құм терапиясы—бұл психокоррекцияның вербальды емес түрі, онда шығармашылық өзін–өзі көрсетуге баса назар аударылады. Бала фигуралардан композициялар, құм науасына құрылыстар жасайды. Бұл әдіс вербальды емес (композицияны құру процесі) және клиенттердің ауызша экспрессиясына (дайын композиция туралы әңгіме, композицияның мағынасын ашатын әңгіме немесе ертегі жазу) негізделген» [2].

Н.А. Сакович құм терапиясы «ойын терапиясының бір түрі. Мұндай терапияның мақсаты—баланың өзі болуға, шығармашылыққа, қиялға мүмкіндік беру. Мектеп жасына дейінгі баланың жетекші қызметі—ойын. Онда ол айналасындағы әлемді және өзін біледі, сондықтан құмдағы ойындар әр бала үшін табиғи және қол жетімді қызмет түрі болып табылады. Ойыншық фигуралардың көмегімен оны толғандырған жағдайларды жоғалтып, құмнан өз әлемінің бейнесін жасай отырып, бала шиеленістен арылып, көптеген өмірлік жағдайларды символдық түрде шешу тәжірибесін алады» [3].

Мектеп жасына дейінгі балаға арналған құм терапиясы—бұл тұлғааралық қатынастарды қалыптастыруға, эмоциялар мен сезімдерді білдіруге көмектесетін ойын. Құм терапиясы—бұл ерекше әдіс, соның арқасында бала өз әлемін құм мен ұсақ фигуралардың миниатюрасында жасайды, құмды сумен араластыра алады, төбелер, таулар қалыптастырады, ылғалды ландшафттар жасайды және т.б. Сонымен қатар, ол, Е. Тараринаның айтуынша, «өзін–өзі көрсету, өзін–өзі тану, басқа балалармен және ересектермен қарым–қатынас жасау және ынтымақтастық дағдыларын қалыптастыру мәселелерін шешеді».

Е.А. Тупичкина құмдағы ойындарды мақсаттары мен міндеттеріне байланысты 4 түрге бөледі. Бұл:

1) оқу, жазу, санау, сауаттылыққа оқыту процесін қамтамасыз ететін оқыту ойындары;

2) белгілі бір психологиялық қасиеттерді, баланың практикалық дағдыларын – танымдық белсенділікті, мақсатқа ұмтылушылықты, дербестікті, коммуникативтік дағдыларды және т. б. дамытуға бағытталған дамытушы ойындар;

3) қоршаған әлемнің алуан түрлілігі, өз қаласының, елінің тарихы және т. б. туралы білуге мүмкіндік беретін танымдық ойындар;

4) баланың әлеуетін, оның шығармашылығы мен қиялын ашатын проективті ойындар [4].

Құм терапиясының бір нұсқасы құммен сурет салу бұл:

– қолдың ұсақ моторикасын дамытуды ынталандыратын керемет сенсорлық материал;

– өз мүмкіндіктері бойынша теңдесі жоқ пәндік–ойын ортасы;

– бейнелеу шығармашылық қызметі үшін таңғажайып материал, – танымдық процестерді дамытудың керемет құралы (назар, бейнелі ойлау, шығармашылық қиял);

– оң көңіл–күйді қолдау және жағымсыз эмоционалды жағдайларды жеңу;

– балалардың үйлесімді сөйлеуін дамыту;

– мектеп жасына дейінгі балалардың үйлесімді сөйлеуін дамыту.

Құм–жұмбақ материал: кез–келген пішінді алу мүмкіндігі. Иілгіш, құрғақ және дымқыл, жеңіл және тайып кететін, пластикалық және тығыз болу балалар мен ересектерді де қызықтырады. Құмның өзгергіштігі мен икемділігі одан нақты әлемнің миниатюраларын жасауды қалайды. Құм көбінесе мәңгілікпен байланысты: ол өткеннің іздерін сақтайды және сонымен бірге тәжірибе бейнелері үшін «таза парақ» болып табылады.

Құмдағы терапиясының қолданудағы мақсаты:

1. Бала өзін жайлы, қорғалған күйде сезініп, шығармашылық белсенділік танытатын табиғи стимулдық орта қалыптастыру.

2. Танымдық және психикалық процестерді дамыту; түйсікті (форманы, түсті, тұтас түйсік), есті, зейінді, қиялды, кеңістіктік түсінікті, қолдардың ұсақ моторикаларын дамыту.

3. Ауызша және ауызша емес әдіс тәсілдерді қолдана отырып, тәжірибелік қарым – қатынастық біліктіліктер мен дағдыларды жетілдіру.

4. Қиялды, көрнекі – бейнелік ойлауды, сөздік – логикалық ойлауды, көрнекі іс – әрекеттік ойлауды, шығармашылық және сын тұрғысынан ойлауды дамыту, балаларды белсенді іс – әрекетке және зейіннің шоғырлануына тәрбиелеу.

Міндеттері:

1. Танымдық сезімдерін дамыту (зейін, жады, қиял, қабылдау).

2. Интеллектуалдық ортаны қалыптастыру – ойлай білу, көрнекі – шынайылық, көрнекі – бейнелік, сөздік – логикалық, шығармашылық ойлау.

3. Эмоционалдық және коммуникативтік ортаны (қарым – қатынастың табысты ағымына қажетті, ауызша және ауызша емес құралдарды қолдана отырып) дамыту.

Құм терапиясының маңыздылығы:

– сөзбен айтып жеткізе алмайтын ойлау мен қобалжуларды сыртқа шығаруға көмектеседі.

– Іште туындаған қиын жағдайларды, шығармашылық потенциалдарын босатады.

Құм терапиясын 3 жастағы балалармен бастауға болады. Кейбір адамдар бұл әдісті психоанализге әкеледі деп ойлайды, бірақ менің тәжірибиемде терапияның еркін әдіс екені көрсетіледі [5].

Мысалы көгілдір түсті құмзар, онда бала мен ересек бірлесе ойнайды. Ойында ойыншықтар қолданылады.

Балалармен жұмыс істеу барысында балалардың сөйлеуі және сөздік қорларының кемшіліктері басым болады. Осымен қатар оларда сөйлеу тілі өте төмен дамыған олар

агрессивті, бір–біріне қайрымды болмауы және бір–біріне мейірімділік шыдамдылық танытпауы басым.

Құммен ойын – балалар мен ересектердің эмоционалдық хал–жағдайларына оң әсер етеді, бұл баланың өзіндік дамуы үшін тамаша құрал болып табылады.

Құм ойындары:

Ойын «мен құмға не көмдім?»

Мақсаты: зейінді, есте сақтауды, сөйлеу тілін дамыту.

Мазмұны:

Мұғалім 2–3 ойыншықты көрсетеді, балалардан бұл ойыншықтардың қалай аталатынын сұрайды. Содан кейін ол бәрін құм жәшігіне бұруды ұсынады және олардың біреуін құмға көмеді. Сигнал бойынша: «дайын!», «Болды!», балалар бұрылып, құмға көмілгенін біледі. Мұғалім шақырған бала жауап береді. Ойыншық қазылады. Егер бала дұрыс атаса, бәрі оған қолын созады.

Ойын қайталанады, ойыншықтардың саны біртіндеп артады.

Бұл ойынды әртараптандыруға болады: бәрі бұрылмайды, тек болжау. Барлығы жауаптарды қарап, тыңдайды.

Егер бала дұрыс болжаса, онда ол екіншісін таңдап, ойыншықты өзі көмеді.

«Балалар құпиясы» ойыны.

Мақсаты: балаларды карта сызбаларын салуға үйрету, ойлау мен қиялды дамыту.

Мазмұны:

Балалар ересектермен бірге ағаштың, өзеннің, таулардың, орманның, үйлердің шартты бейнелері бар карта–схема жасайды. Бала осы схемаға сәйкес құм суретін салады.

Балаға кері бұрылып тұруды сұрайды, ал бұл уақытта ересек адам суреттің әртүрлі бөліктерінде секрецияны жасырады. Карта–схемада құпиялар жасырылған жерде нүкте қойылады.

Бала карта–схемаға сүйене отырып, бұрылып, құпияны іздейді.

Ойынды қиындатуға болады. Бала секрецияны өзі жасырады және карта схемасында олардың орналасқан жерін белгілейді. Ересек іздейді.

«Ерекше іздер» ойыны.

Мақсаты: сезімталдықты, қиялды дамыту.

Мазмұны:

Аю келе жатыр – бала жұдырығымен және алақанымен құмға күшпен басады.

Қояндар секіреді – саусақ ұшымен бала құмның бетіне соғып, әртүрлі бағытта қозғалады.

Жыландар қозғалады – бала босаңсыған/созылған саусақтарымен құмның бетін толқынды етеді (әртүрлі бағытта).

Өрмекші қоңыздар жүгіреді– бала барлық саусақтарын жәндіктердің қозғалысына еліктейді (сіз қолыңызды құмға толығымен батырып, бір–біріңіздің қолыңызбен құм астында кездестіре аласыз – «қателер сәлем айтады»).

Лунтик – балалар құмға түрлі іздер қалдырады, осындай із қалдырған фантастикалық жануардың атын ойлап табады (кейіннен бұл жануарды құм елінің тұрғыны етіп жасауға болады) [6].

Сонымен, құм терапиясының негізгі жағымды жақтарын атап өтейік, құм ойындары пайдалы:

- Сезімталдықты және қолдың ұсақ моторикасын дамыту.
- Бұлшықет кернеуін жеңілдетіңіз.
- Эмоционалды жағдайды тұрақтандырады.
- Визуалды–кеңістіктік бағдарлауды, сөйлеу мүмкіндіктерін жетілдіреді.
- Сөздік қорын кеңейтуге ықпал етеді.

- Фонемалық есту мен қабылдауды дамытуға мүмкіндік береді.
- Сөйлеудің диалогтық формасын дамыту.
- Мектеп жасына дейінгі балалардың қиялын және бейнелі ойлауын дамыту.

Әдебиет

1. Зеленцова–Пешкова Н.В. Элементы песочной терапии в развитии детей раннего возраста. – М.: Детство–пресс, 2015. – 96 с.
2. Конаныхина Е.Ю. Волшебство в песочнице. Песочная терапия в работе с детьми (комплект материалов для работы с детьми старшего дошкольного и младшего школьного возраста): метод. пособие. – М.: Генезис, 2016. – 125 с.
3. Тарарина Е. Песочная терапия: практический старт. – М.: Вариант, 2018. – 122 с.
4. Тупичкина Е.А. Мир песочных фантазий. Программа обучения детей рисованию песочных картин в технике «Sand–Art». ФГОС. – М.: АРКТИ, 2017. – 112 с.
5. Туганбаева Г.А. Мектепке дейінгі тәрбиелеу–оқыту үрдісінде құм терапиясының элементтерін қолдану Республикалық ғылыми–практикалық психологиялық журналының ресми сайты–<https://artpsy.kz/mektepke-dejingi-t-rbieleu-o-ytu-rd/>
6. Шиманская А. Сказка на песке. Практика песочной терапии. – СПб.: Речь, 2010. – 224 с.

УДК 37.035.4

ПЕДАГОГ–ПСИХОЛОГТЫҢ КӘСІБИ ӨЗІН–ӨЗІ ТАҢУ ДАМУЫ

Ахмет Е., Нурпеисова А.Х.
(*М. Қозыбаев атындағы СҚМУ*)

Нағыз психологтар қоғамдағы саяси–экономикалық жағдайларда кездесетін келеңсіз үрдістермен күрес жүргізе алатын – күрескер болуы керек. Өйткені ол халықтың қамын, шәкірттің болашағын ойлайтын және сол үшін еңбек ететін тұлға. Мектеп психологы: жалпы, орта және кәсіптік білім беретін мектептердің жұмыстарын көрсететін құжаттар мен материалдарды, педагогикалық және жас ерекшелігі психологиясы жайында арнайы әдебиеттерді, қазіргі психодиагностиканың және психологиялық түзетудің әдістерін пайдаланып, зерттеу материалдарын талдауды, педагогиканың, дидактиканың сабақ беру әдістемесінің, дефектологияның негіздерін білуге, мектептің психологиялық қызметі құжаттарының толтырылу тәртібін, мектеп құжаттары мен нормативті құжаттарды білуге тиісті.

Психологтың әрекетінің негізгі мақсаты – психологиялық саулықтың негізі – баланың рухани өсуіне, оның жанының жайлы болуына психологиялық жағдай жасау, оқушылар мен мұғалімдердің шығармашылық қабілетін ашу болып табылады.

Педагогикалық үрдіс кезінде туындайтын қиындықтар мен олардың психологиялық себептерін анықтау, оңтайлы қарым–қатынас ұстанымдарын қалыптастыру, ата–ана, мұғалім, басқа да қызметкерлерге психологиялық қызмет көрсету, оқушылардың мамандыққа қабілеттілігін анықтау, т.б. – мектеп психологының тікелей міндеттері болып табылады.

Психолог оқушылардың жан–жақты және үйлесімді дамуын мақсат етіп, өзінің іс–әрекетін педагогикалық ұжыммен, дәрігерлік қызметпен, социологтар, дефектологтар, сондай–ақ қоғам өкілдерімен тығыз байланыста ұйымдастырады. Психологтың жұмыс тәртібі осы ереже негізінде қабылданған психологиялық қызмет бағдарламасының мақсаты мен міндеттерін ескере отырып, оқу мекемесінің жалпы жұмыс тәртібіне сәйкес анықталады және оқу мекемелерінің директоры бекітеді. Оқу мекемелері мамандардың кәсіптік іс–әрекеттерін кешенді психологиялық–педагогикалық сараптауға, білім

басқару орындарының немесе жеке оқу мекемелерінің ұсыныстары арқылы жүргізілетін оқу бағдарламалары мен жобаларды, оқу–әдістемелік құралдарды құрастыру немесе жазуға қатысады [Синенко В.Я Педагогика. – 45–51 бет] [1].

Кәсіби өзін–өзі тәрбиелеудің негізінде, басқа да әрекеттер сияқты, белсенділіктің көздері мен мотивтерінің жүйесі жатыр. Педагогтың өзін–өзі тәрбиелеуінің қозғаушы күштері өзін–өзі жетілдіруге де–ген қажеттілік болып табылады. Осы тұста қажеттіліктің, яғни, қоғамның педагогқа қоятын және оның бойындағы қалыптасқан кәсіби–тұлғалық даму деңгейіне қойылатын талаптар арасындағы қарама–қайшылығын шешу қажеттілігінен, өзінен–өзі қалыптаспайтынын айта кету керек. Қоғам–ның педагогқа қоятын талабы «оны өзін өзгертуге бағытталған жұмысын не ынталандырады, не сол қайшылықты шешу үшін барлық мүмкін емес әрекетке баруға итермелейді». Психологтар мұндай құбылысты компенсаторлық механизмдерге (рационализациялау, инверсия, проекция) балайды.

Кәсіби өзін–өзі тәрбиелеу негізінде, мұғалімнің іс–әрекетінің негізіндегідей, мотив пен мақсат арасындағы қарама–қайшылық жатыр. Мотивті мақсатқа бағыт–тауды қамтамасыз ету – яғни, өзін–өзі тәрбиелеуге қажеттілікті тудыру. Осылайша педагогтың өзін–өзі тәрбиелеуге қажет–тілігінің болуы кейін тұлғалық белсенділік көздерінен (сенім, парыздық сезім, жауап–кершілік, кәсіби ар–ождан т.с.с.) қолдау табады. Осының барлығы өзін–өзі жетілдіру бойынша әрекет жүйесін тудырады. Ол кәсіби идеал мазмұнынмен айқын–далады. Басқаша айтқанда, педагог педагогикалық әрекетті тұлғалық, терең саналы құндылық ретінде түсіне бастағанда ғана, өзін–өзі жетілдіру қажеттілігі туындайды да, өзін–өзі тәрбиелеу үрдісі басталады.

Ғылым өзін–өзі бағалауды қалыптас–тырудың екі тәсілін белгілейді: біріншісі, өзінің талабының деңгейін жеткен нәтижелермен сәйкестендіру, екіншісі, әлеуметтік салыстырумен, яғни қоршаған орта–ның өзі туралы пікірлерімен сәйкестендіру. Дегенмен, бұл тәсілдерді қолдануда әрқашан дұрыс өзін–өзі бағалау бола бермейді. Талабы жоғары емес педагогты мұндай тәсілдер тым жоғары өзін–өзі бағалауға алып келуі мүмкін, жұмыста өзінің алдына үлкен міндеттер қоя білетін педагогтар ғана қиналады. Шығармашылықпен жұмыс істейтін педагогты өзін және өзінің нәтижелерін басқа қызметтес адамдардың нәтижелерімен салыстыру қанағаттандыр–майды [Маркова А.К. Советская педагогика. 34–37бет] [2].

Сондықтан педагогтың өзін–өзі бағалауын қалыптастырудың басты тәсілі – ол, өзінің нәтижелерін тұлға және педагог әрекетінің идеалымен салыстыра өлшеу. Мұндай жұмысты ерте, әу бастан бастаған дұрыс. Кәсіби идеалды қалыптастырудың ең жеңіл, әрі тиімді тәсілі – өзін–өзі білім–дендіретін арнайы әдебиеттерді оқу, өзінің идеал педагогын табу мақсатында ұлы педагогтардың өмірімен және шығарма–шылықтарымен танысу. Бұл – оның өзін–өзі тәрбиелеудің тиімділігінің басты шар–ты. Бұл орайда үлгі боларлық идеал обра–зын тапқан дұрыс. Мысалы, педагогикалық жоғары оқу орнында Л.Н. Толстой өмірі үлгі боларлықтай. Оның өзін–өзі тәрбиелеу жұмысына қатысты жазып қалдырған күн–деліктеріндегі үлгілер таптырмас асыл қазына. Ол мынандай ережелерді орындау өте маңызды деп санаған: «Белгіленгенді, ешқандай сылтаусыз міндетті түрде орын–дау. Орындаған екенсің, оны жақсы деңгейде орында. Кітапқа түртіп қоюдың орнына өзің жадында сақта, еске түсір, сөйтіп, ақылесінді үнемі мүмкіндігінше жаттықтырып отыр». Ал өз–өзіне есеп беру мен өз–өзі талдауда күнделік толтыру жақсы әдет, себебі, сол арқылы өзін–өзі тәрбиелеу субъектісі өзінің қабілеттерінің дамуын қадағалай алады.

Ал өзін–өзі тәрбиелеу үрдісінің сыртқы факторына педагогикалық ұжымды жат–қызуға болады. Егер педагог қызметтестері шығармашылық ізденіске жоғары назар аударып, оның тапқырлығына, жаңалықтарына шынайы қуанатын, педагогтың кәсіби жоғарылауын қалайтын педагогикалық ортаға түссе, кәсіби идеалдың талаптарына

сәйкестенуге тырысады. Ал керісінше, педагогтар арасында ұжымшылдық жоқ болса, шығармашылық ізденіске немқұрайлы қараса, өзін-өзі жетілдіруге деген қажеттілік жоғалады [Лотова И.П. 127–бет Издательство МГСУ «Союз»] [3].

Осындай құбылыс оқу орнының же-текшілеріне де байланысты. Педагогтың өзін-өзі білімденуі мен өзін-өзі жетілдіруіне деген қажеттіліктің болуы тікелей басшылыққа қатысты. Егер басшылар педагогтың жеткен жетістіктеріне шынайы қуанып, оны қолдап, ынталандырса, педагог-тағы өзін-өзі тәрбиелеу қажеттілігі арта түседі. Осыған мысал ретінде, өзіміздің жоғары оқу орнындағы сыртқы фактордың алатын орнының жоғары екенін айта кету керек. Бұл құбылыс жүйеленген деп айтуға болады. Педагогтарды кез-келген жетістіктері үшін әкімшілік үнемі марапаттап отырады. Оқытушылардың өзін-өзі білім-дендіру үрдісін оңтайландыру мақсатында үнемі семинарлар, конференциялар ұйымдастырылады. Басқа оқу орындарымен тәжірибе алмасу да шешімін тапқан. Яғни, педагогтың өзін-өзі жетілдіруіне біздің оқу орнының басшылары тиісті жағдайлар жасап отырады.

Келесі бір маңызды фактор – ол, уақыт. Ол педагогқа көркем әдебиетті, аралық басылымдарды оқу, мұражайларға, театр мен көрмелерге бару, танымдық фильмдер мен телебағдарламаларды көру және арнайы, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді оқу үшін қажет. Ол фактордың тиімді жүзеге асуы тікелей педагогтың өзіне байланысты. Егер педагог күн тәртібін ұтымды жоспарлай білсе, уақытты үнемді пайдаланса, өзін-өзі білімдендіру үрдісін дамыта алады.

Әдебиет

1. Синенко В.Я. Профессионализм учителя // Педагогика. – 1999. – № 5. – С. 45–51.
2. Маркова А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя // Советская педагогика. – 1990. – № 8.
3. Лотова И.П. Психологические условия эффективности профессиональной деятельности работников социальных служб. – М.: Издательство МГСУ «Союз», 1999. – 127 с.

УДК 37.035.4

ОБЗОР ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПЛАТФОРМ И ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ахмутинова У.М.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Аннотация: в статье сделан обзор современных образовательных платформ и облачных технологий в дистанционном образовании.

Ключевые слова: образовательная платформа, облачные технологии, дистанционное обучение.

В современном мире происходит активное внедрение информационно-коммуникационных технологий в сферу образования. Экономия времени и физических ресурсов субъекта в получении образования делает дистанционное обучение все более значимым для преподавателей общеобразовательной школы, колледжа и высшего учебного заведения.

Учитывая эпидемиологическую ситуацию в мире последние года, можно сделать вывод о необходимости использования в образовательном процессе современных образовательных технологий деятельностного типа, а также своевременного обновления содержания основной образовательной программы начального общего образования,

методик и технологий ее реализации в соответствии с динамикой развития системы образования [2].

Говоря об использовании современных образовательных технологий, необходимо отметить возможные формы внедрения информационных коммуникационных технологий в образовательный процесс:

- дистанционное обучение;
- онлайн–обучение;
- образовательные платформы;
- интерактивные тренажёры, тесты, опросы.

Дистанционное обучение предполагает получения образования в большей степени самостоятельно по заранее разработанному индивидуальному маршруту.

Онлайн–образование осуществляется за счёт создания преподавателем информационно–образовательного пространства. Данная форма отличается от традиционной только наличием виртуальной среды.

Образовательные платформы получили распространённость за счёт разнообразия инструментов, необходимых для продуктивной деятельности школьников и студентов.

Образовательная платформа – интернет–ресурс, обязательно содержащий банк учебных материалов, которые предоставляются пользователям на определенных условиях. Целью данных платформ является обеспечение высокого качества образования с помощью цифровых технологий. В основном, данные платформы являются актуальными для детей школьного возраста, так как наглядность и качественная визуализация позволяют школьникам облегчить процесс запоминания информации [5].

Таблица 1. – Сравнительный анализ ведущих в дистанционном обучении образовательных платформ

LMS	Доступность	Заполненность	Интерфейс
BilimLand	Расширенный доступ после покупки подписки Требует подключения к интернету Не предоставляет возможности добавлять/редактировать материалы Возможно вести электронный журнал Возможность создавать тестирование на основе существующего материала Используется в качестве вспомогательного элемента	Содержит курсы видео–лекций по 16 предметам для учащихся с 1 по 11 класс Предлагает вебинары для учителей Устраивает конкурсы среди учителей	Платформа оснащена множеством гиперссылок, что упрощает навигацию как учителю, так и ученику. Благодаря красочному дизайну школьникам работать на платформе становится интереснее. Всплывающие окна анимированы.
LearningApps.org	Полностью бесплатный Доступен во многих странах мира Требует подключения к интернету Позволяет создавать интерактивные тестирования Для просмотра результатов автору упражнения нужно сначала создать класс с учениками Возможность обратной связи	Состоит из 20 интерактивных приложений, которые имеют возможность подстраиваться под различные темы Имеет готовые шаблоны	Раздел «Инструменты» содержит следующие функции: Чат Голосование Тестирование Календарь Доска объявлений Блокнот Дизайн платформы абсолютно не впечатляет школьников.

Таблица 1

LMS	Доступность	Заполненность	Интерфейс
ЯКласс	<p>Бесплатен в базовом варианте</p> <p>Требует подключения к интернету</p> <p>Предназначен для русскоязычных пользователей</p> <p>Для всех школьных предметов есть возможность решать задачи, которые охватывают всю программу курса</p>	<p>За решение каждой задачи начисляются баллы, общий балл виден в профиле</p> <p>Можно просмотреть баллы за решение каждой задачи по каждой теме</p> <p>Есть топы – рейтинг баллов среди одноклассников, среди классов школы, среди всех школа города или вообще всех школ</p> <p>Есть механизм генерации новых заданий и даже новых предметов учителями</p> <p>Задания повышенной сложности</p> <p>Можно изучать предметы любого класса</p> <p>Платная подписка на Я+ открывает дополнительные предметы и снимает рекламное напоминание</p>	<p>Нет универсальной игрофикации, т.е. баллы полученные за решение задач не имеют смысла вне самой программы автоматической генерации этих задач.</p> <p>Навигация платформы простая для учеников и учителей, дизайн интересен для школьников</p>
Globallab.org	<p>Бесплатно</p> <p>Доступна расширенная версия для подписчиков</p> <p>Требует подключения к интернету</p> <p>Доступен во многих странах мира</p>	<p>Содержит каталог курсов для расширенного изучения школьного курса</p> <p>Позволяет учащимся создавать совместные проекты, исследования с родителями и учителями</p>	<p>Навигация простая и понятная для всех пользователей</p> <p>Дизайн простой и интересный</p> <p>Содержится анимация</p>
Moodle	<p>Платный</p> <p>Требует подключения к Интернету</p> <p>Позволяет учителю создавать курсы, тестирования, задания, опросы</p> <p>Дает возможность вести электронный журнал</p>	<p>Не имеет собственной базы курсов и игрофикаций</p> <p>Позволяет учителю полностью настроить сайт для пользования конкретными классами</p>	<p>Сложная навигация по сайту (необходимы дополнительные инструкции)</p> <p>Дизайн минималистичный</p> <p>Отсутствуют анимации</p>

Активное использование образовательных платформ, сетевых ресурсов позволяет создать виртуальную образовательную среду общеобразовательной школы. В настоящее время происходит постоянное увеличение минимального объема знаний, необходимого каждому человеку. В связи с этим актуальной проблемой является смена информационно–репродуктивного подхода в системе образования новыми педагогическими технологиями. В своей работе наравне с традиционными методами

обучения педагоги используют «дистанционную поддержку профильного обучения», что позволяет на новом уровне организовать самостоятельную работу учащихся [4].

Для организации такой поддержки создаются курсы в условиях Интернет–среды на базе интерактивных учебников, электронных книг, электронной почты.

Одним из перспективных направлений развития современных информационных технологий являются облачные технологии. Под облачными технологиями понимают технологии распределённой обработки данных, в которой компьютерные ресурсы и мощности предоставляются пользователю как интернет–сервис.

Google Apps Education Edition может применяться в образовательном процессе современной школы, выполняя следующие функции:

- обмен информацией и документами, необходимыми для учебного процесса, учащихся друг с другом и с преподавателями: проверка домашней работы, консультирование по проектам и рефератам. Такую возможность предоставляет использование электронной почты, чата и форума.

- выполнение совместных проектов в группах: подготовка текстовых файлов и презентаций, организация обсуждения правок в документах в режиме реального времени с другими соавторами, публикация результатов работы в Интернете в виде общедоступных веб–страниц;

- выполнение практических заданий на обработку информационных объектов различных видов: форматирование и редактирование текста, создание таблиц и схем в текстовом редакторе. Такие возможности даёт использование сервисов Google Docs (Документы и Презентации) [1].

Использование сервиса Google Docs (Формы) предоставляет учителю возможность организовать тест с разными типами вопросов с применением специальных форм в документе. Планирование учебного процесса средствами сервиса Google Calendar позволяет:

- создавать расписание теоретических и практических занятий, консультаций;
- информировать учащихся о домашнем задании, о переносе занятий, напоминать о контрольных и самостоятельных работах, сроках сдачи рефератов, проектов.

Дидактические возможности облачных технологий, подтверждающие целесообразность их применения в образовательном процессе современной школы:

- возможность организации совместной работы большого коллектива преподавателей и учащихся;

- возможность как для учителей, так и для учеников совместно использовать и публиковать документы различных видов и назначения;

- быстрое включение создаваемых продуктов в образовательный процесс из–за отсутствия территориальной привязки пользователя сервиса к месту его предоставления;

- организация интерактивных занятий и коллективного преподавания;

- выполнение учащимися самостоятельных работ, в том числе коллективных проектов, в условиях отсутствия ограничений на «размер аудитории» и «время проведения занятий»;

- взаимодействие и проведение совместной работы в кругу сверстников (и не только) независимо от их местонахождения;

- создание web–ориентированных лабораторий в конкретных предметных областях (механизмы добавления новых ресурсов; интерактивный доступ к инструментам моделирования; информационные ресурсы; поддержка пользователей);

- организация разных форм контроля;

- перемещение в облако используемых учреждениями систем управления обучением (например, Moodle);

– новые возможности для исследователей по организации доступа, разработке и распространению прикладных моделей [3].

Таким образом, главным дидактическим преимуществом использования облачных технологий в образовательном процессе является организация совместной работы учащихся и преподавателя.

Облачные технологии дают возможность школьникам взаимодействовать и вести совместную работу с непрерывно расширяющимся кругом сверстников независимо от их местоположения. Данные технологии доставляют учебные материалы наиболее экономичным и надежным способом, отличаясь простотой распространения и обновления. Именно облачные технологии позволяют знанию преодолеть существующие барьеры: географические, технологические, социальные.

Облачные технологии предлагают альтернативу традиционным формам организации учебного процесса, создавая возможности для персонального обучения, интерактивных занятий и коллективного преподавания. Внедрение облачных технологий не только снизит затраты на приобретение необходимого программного обеспечения, повысит качество и эффективность образовательного процесса, но и подготовит школьника к жизни в современном информационном обществе.

Литература

1. Ибрагимов И.М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения: учебное пособие для студентов вузов / Под редакцией А.Н. Ковшова. – М.: Академия, 2005. – 336 с.
2. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: Учебник для студентов высших учебных заведений: в 2-х книгах. Книга 1: Общие основы. Процесс обучения. – М.: Владос, 2002. – 576 с.
3. Зайцев К.А. Исследование платформ для онлайн обучения в современной цифровой образовательной среде / К.А. Зайцев. – М.: МАДИ, 2019. С. 1–10. Электронный доступ: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-platform-dlya-onlayn-obucheniya-v-sovremennoy-tsifrovoy-obrazovatelnoy-srede/viewer> (дата обращения: 07.05.2021).
4. Рязанова Э.Р. Использование образовательных платформ в процессе обучения младших школьников. С. 1–2. Электронный доступ: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-obrazovatelnyh-platform-v-protssesse-obucheniya-mladshih-shkolnikov/viewer> (дата обращения: 07.05.2021).
5. Митин А.Н. Облачные технологии в образовании / А.Н. Митин // Издательский центр «Академия». 2016. С. 41–46. Электронный доступ: <https://cyberleninka.ru/article/n/oblachnye-tehnologii-v-obrazovanii-1/viewer> (дата обращения: 07.05.2021).
6. Рябова А.Л. Проекты совместного дистанционного международного обучения – новый метод в области образования и коммуникации / А.Л. Рябова // Научные горизонты. 2021. № 1 (41). С.53–58. Электронный доступ: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_45598592_75906655.pdf (дата обращения: 07.05.2021).

ӘОЖ 373.1

ЗАМАНАУИ МЕКТЕПТЕРДЕ STEM-БІЛІМІН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ

Әлиасқар Б.С., Казбекова Г.Н.

(Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті)

Бастауыш сынып оқушыларында зерттеу дағдыларын қалыптастыру үшін STEM-білім беру технологиясын қолдану қажеттілігін негіздемес бұрын, «STEM-білім беру» ұғымының анықтамасына толығырақ тоқталу керек.

«STEM» ұғымы Америка Құрама Штаттарында XX ғасырдың соңында, елдің жоғары технологиялық компаниялары ғылымның белгілі бір салаларында жоғары білікті мамандардың өткір жетіспеушілігін мойындауға мәжбүр болған кезде пайда болды [1].

Әр түрлі технологиялардың қарқынды эволюциясы көпшілікті мәселенің шешімін іздеуге мәжбүр етті және 90–шы жылдары АҚШ–тың ғылыми білім беру ұлттық ғылыми қорының отырысында П.Фалетра, NNF директоры Р. Колвеллдің қолдауымен «STEM» аббревиатурасы ұсынылды, содан кейін қабылданды [2]. Бұл аббревиатура келесі терминдерді біріктіреді: Science – ғылым (тек жаратылыстану пәндерінің бөлімі, яғни биология, география, астрономия, химия, физика және т.б.), Technology – технология, Engineering – инженерия (ағылшын тілінен инженерлік немесе инженерлік өнер ретінде аударуға болады), Math – математика [3]. «STEM» аббревиатурасының әртүрлі нұсқалары бар [4]. «Steam» белгілі бір танымалдылыққа ие болуда, онда «Art» терминінің бас әрпі, яғни орыс тіліне аударылған – өнер. Алайда, қысқартулар арасында айтарлықтай айырмашылық жоқ, олар бір мағынаны білдіреді – дайындалған ғылыми және инженерлік кадрлардың қажеттілігін қамтамасыз ететін жоғары технологиялар мен инновацияларды дамытуға бағытталған бірқатар ғылымдарды біріктіру. Алайда, «STEAM» акронимінде заманауи инновациялық технологиялар үшін креативтілік пен шығармашылық қабілеттердің ерекше маңыздылығы атап өтіледі. Қысқартудың тағы бір нұсқасы бар – «STREM», оған R бас әрпі қосылды, ол білім беру робототехникасын білдіреді, бұл ғылым мен инновацияны дамыту үшін дизайн мен модельдеудің маңыздылығын көрсетеді.

Білім беру сапасының тиісті деңгейін қамтамасыз етудің, сондай – ақ оқушылардың «STEM» бағытындағы пәндерді оқуға деген ынтасының маңыздылығын сезіне отырып, АҚШ үкіметі жаңа білім беру бағыты – «STEM–білім» – ді дамытуға белсенді түрде кірісіп кетті. Америка Құрама Штаттарының Конгресі 2009 жылы «STEM–білім беру саласындағы іс–қимылдарды үйлестіру туралы» заң қабылдады, оған сәйкес бүкіл елде осы бағытпен жұмыс істеу жөніндегі мемлекеттік және коммерциялық ұйымдар мен бірлестіктер құрылады [2]. АҚШ–тың STEM пәндерін оқығысы келетіндерге қатысты иммиграциялық саясаты да ерекше қызығушылық тудырады.

Оның арқасында Штаттардағы студенттердің 40% – дан астамы STEM саласына қатысты ғылымдарды зерттеуді таңдады. Қазіргі уақытта жоғары технологиялық өндірісті дамытатын көптеген елдер АҚШ–тың идеясы мен бастамасын қолдап, STEM–білім беруді дамытуды барынша қолдайды. Бұл негізінен STEM–ді дамытуды көздейтін білім беру стратегиялары мен бастамаларын дамыту мен қолдаудан тұрады. Мұндай елдердің ішінде Финляндия, Ұлыбритания, Қазақстан және басқаларын атауға болады. Осы елдердің кейбіреулері K–12 STEM деп аталатын оқу бағдарламасын құруға кірісті, бұл білім беру саласындағы осы бағыттың принциптерін мектепке дейінгіден бастап негізгі жалпы білім беретін мектептің 12–сыныбына дейін оқытудың әртүрлі деңгейлерінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді [5].

Қазақстан ғылым мен өндірістің әртүрлі салаларындағы ғылыми жетістіктерде, инновацияларда көшбасшылыққа ұмтылатын әлемдегі ең ірі ел ретінде осы салаларда жоғары білікті мамандардың жетіспеушілігі проблемасына тап болады. «STEM білім берудің» үлкен артықшылықтарын сезіне отырып, мемлекет бүкіл ел бойынша STEM орталықтарын құруды және білім беру процесіне STEM идеясына негізделген бағдарламаларды енгізуді қолдайды. Ынталандыру және қажетті дағдыларды дамыту және білім алу, сондай–ақ түрлі олимпиадалар, конкурстар, фестивальдар мен турнирлерді ұйымдастыру арқылы қамтамасыз етіледі [6].

Білім беру саясатында инновациялық технологиялар саласында көшбасшы болып табылатын бірқатар елдер қолдау көрсететін STEM–білім берудің негізгі идеясы неде? Бүгінгі таңда білім беру негізінен тест түрінде емтихандарды сәтті тапсыруға бағытталғандығын көпшілік мойындайды. Оқушылар әртүрлі пәндер бойынша көптеген теориялық мәліметтер мен фактілерді есте сақтау негізінде белгілі бір ұпайға тест тапсыруға «жаттығады». Жалпы білім беретін мектепті бітіргеннен кейін оқушылар

негізінен осы пәндердің барлығы қалай байланысты екенін және математика, физика немесе нақты өмірдегі кез–келген басқа пән бойынша алған білімдерін қалай пайдалы болатынын түсінбейді.

Демек, әлемдік еңбек нарығына жоғары технологиялық кәсіпорындардың жұмысын қамтамасыз ете алмайтын және адамзатқа қажет ғылым салаларында ғылыми жаңалықтар мен жетістіктер жасай алмайтын мамандардың келуі. Сондықтан, қазіргі уақытта STEM білімі соншалықты танымал және ол жыл сайын өсіп келеді, өйткені STEM–дің жетекші идеялары пәндерді адам білімінің бірыңғай саласына біріктіру және осы тұтас білімді практикада міндетті түрде қолдану болып табылады.

Алайда, STEM білімінің танымал болуына қарамастан, оны ғылыми–техникалық көшбасшылыққа ұмтылатын әр түрлі елдердің мемлекеттері қолдауы бұл құбылыстың не екендігі белгісіз болып қала береді. Бұл тұжырымдаманы анықтауда консенсус пен ұстаным жоқ. Әр түрлі ғылыми еңбектерде, танымал ғылыми мақалаларда STEM–білім беру әр түрлі жолмен анықталады: бір жұмыста бұл технология деп жазылған [7], екіншісінде–тәсіл [8], үшіншісінде – жүйе [9].

Кейбір авторлар бұл тұжырымдаманы анықтау мақсатын қоймайды, оны енгізудің артықшылықтарын сипаттауға ғана назар аударады [10]. Кейбіреулер бұл құбылыстың мәнін анықтамайтын үстірт түсіндірумен ғана шектеледі: «STEM–білім – бұл жаңа технологияларды игеруге және оларды одан әрі дамытуға бағытталған, жоғары білікті ғылыми және инженерлік кадрларға қажеттілікті қамтамасыз ететін ғылымдардың бірлестігі».

Қарама–қайшылық болашақ ғылыми инженерлік кадрларды STEM–білім беру және студенттерді STEM саласындағы мамандықтарды оқытуға ынталандыру арқылы сапалы оқыту қажеттілігі, сонымен бірге бұл мәселенің теориялық дамуының нақты болмауы болып табылады. Мұның бәрі отандық мұғалімдердің STEM–білім беру идеяларын түсінуге кедергі келтіреді және оны елдің STEM орталықтарында және Қазақстанның жалпы білім беретін мектептерінде енгізуге кедергі келтіреді. Қазақстандық ақпараттық кеңістікте бар STEM білімі туралы аз мөлшерде материалды және Американдық ғалымдар мен мамандардың осы бағыттағы ғылыми жұмыстарын егжей–тегжейлі зерттей отырып, «STEM білімі» педагогика ғылымында қалыптасқан жаңа тәсілге жатқызылуы керек.

Соңғы жылдары педагогикалық ғылым контекстіндегі көзқарастар туралы көбірек айтылды. «Тәсіл» терминін тек теоретиктер ғана емес, практиктер де қолдана бастады. Егер бұрын Білім берудегі үш негізгі науқан туралы ғана айтуға болатын болса – жыныстық және жас, белсенділік және жеке, қазір педагогикалық ғылым студенттерді оқыту мен тәрбиелеудің әртүрлі тәсілдеріне ие –синергетикалық, жүйелік, тұлғаға бағытталған, әлеуметтік–мәдени, коммуникативті және басқалары. РАО академигі Е.В. Бондаревская бұл тәсіл мұғалімнің кәсіби қызметінде өзара байланысты құндылықтардың, мақсаттардың, принциптердің және педагогикалық қызмет әдістерінің белгілі бір жиынтығын жүзеге асыруға саналы түрде бағытталуы болып табылады. Кез–келген тұтас тәсіл үш негізгі компонентті қамтуы керек:

1. Ұғымдар. Тәсілдің негізгі ұғымдары оның сипаттамасының, ойлау әрекетінің негізгі құралы ретінде әрекет етеді. Кез–келген тәсілдің ұғымдары терминдердің тұтас жиынтығын білдіреді. Ұғымдардың бірі негізгі болып табылады және, әдетте, тәсілдің атауын анықтайды. Синергетикалық тәсілде мұндай рөл «синергия» терминіне беріледі. Әрекет тәсілінің атауы «қызмет», жүйелік – «жүйе» және т. б. ұғымдарын анықтайды.

2. Принциптері. Педагогикалық ғылымда принциптер негізгі идеялар немесе бастапқы ережелер ретінде анықталады. Нұсқаулық принциптерінің жиынтығы белгілі бір тәсілді таңдаған мұғалімнің педагогикалық сенімін анықтайды, сонымен қатар

педагогикалық қызметтің мазмұнын, әдістерін, әдістері мен формаларын таңдауды анықтайды.

3. Технологиялық компонент. Бұл тәсілдің құрамдас бөлігі белгілі бір бағытқа сәйкес таңдалған және практикалық педагогикалық іс-әрекетте қолданылатын әдістер мен әдістерден тұрады.

«Тәсіл» терминін, оның негізгі компоненттерін сипаттай отырып, біз «STEM-білім» ұғымын педагогика ғылымында қалыптасқан жаңа тәсіл ретінде түсіндіруге көшеміз.

«STEM-білім беру» – оқушының инженерлік ойлауын қалыптастыру үшін алынған білімді практикада қолдана отырып, баланың оқу іс-әрекетінде физика-математикалық және жаратылыстану-ғылыми циклдердің бірқатар ғылымдарын біріктіруді қамтамасыз ететін педагогтің әдіснамалық бағдары.

«STEM-білім беру» келесі негізгі ұғымдарды бөліп көрсетуге болады:

– STEM-физика-математикалық және жаратылыстану-ғылыми цикл ғылымдарының бірлестігі (физика, математика, информатика, биология, химия, астрономия, геология және т.б.).

– STEM-орталық-оқушыларға ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге, ғылыми жобалар жасауға мүмкіндік беретін жалпы білім беретін мекемелер, ЖОО-лар базасына негізделген жобалау зертханалары.

– Робототехника-автоматтандырылған жүйелерді әзірлеумен айналысатын қолданбалы ғылым.

– 3D-модельдеу-әртүрлі модельдердің үш өлшемді объектілерін құру процесі.

– Инженерлік ойлау-инженерлік мәселелерді шешу кезінде қалыптасатын және көрінетін, белгілі бір пән саласындағы кез-келген мәселелерді тез, дәл және ерекше шешуге мүмкіндік беретін ойлау түрі.

STEM-білім берудің келесі принциптерін бөліп көрсетуге болады:

1. Қызметтің міндетті нәтижелілігінің қағидаты. STEM-білім беру жағдайындағы сабақтарда нақты өнімдердің прототиптерін жасау міндетті шарт болып табылады.

2. Ынтымақтастық принципі. Сабақтарда пәнаралық байланыстар мен диалогтық өзара іс-қимыл негізінде педагогтің оқушылармен, сондай-ақ оқушылардың бір-бірімен бірлескен қызметі ұйымдастырылады.

3. Шығармашылық пен жетістік қағидасы. Жеке немесе ұжымдық түрде ұйымдастырылған сабақтар оқушылардың шығармашылық әлеуетін ашуға мүмкіндік береді.

4. Жекеленген қағида. Сыныпта мұғалім әр оқушының жеке дамуына жағдай жасауға ықпал етеді.

STEM жобаларының негізгі қасиеттерін сипаттауға көшейік:

1. STEM жобалары нақты педагогикалық жоспарға сәйкес жасалады. STEM-жоба ғылымның әртүрлі салаларынан немесе әртүрлі пәндік пәндерден білімді қолдану негізінде заманауи ғылыми-техникалық индустрияның өнімін немесе оның прототипін жасауға бағытталған.

2. STEM жобасының технологиясы белгілі бір техникалық кезеңдерге сәйкес құрылады және белгілі бір әрекеттер алгоритмін қамтиды. STEM-жобасын әзірлеу бойынша сабақ әртүрлі пәндік салалардан жобаға қажетті білімді өзектендіруден басталады. Содан кейін нұсқаулық өткізіледі және соңында студенттер заманауи индустрияның нақты өнімдерінің прототиптерін жасайды, жасайды және сынайды.

3. STEM-жобалар технологиясын STEM-білім беру технологиясын енгізетін кез-келген мұғалім ойната алады.

4. STEM-жоба жоспарланған нәтижеге қол жеткізуге кепілдік береді-нақты әлемнің жобаланған немесе модельденген өнімі.

STEM жобаларын әзірлеу стандартты жобаларды әзірлеу дәйектілігіне ұқсас бірнеше сатыда жүреді, бірақ әлі де өзіндік ерекшеліктері бар.

1. Оқушылардың STEM-жобасының мақсаттары мен міндеттерін қою.
2. STEM жобасын әзірлеу.
3. Қазіргі заманғы индустрияның өнімін немесе оның прототипін жобалау немесе модельдеу.

4. Алынған өнімді сынау.

5. Аяқталған STEM жобасын талқылау. STEM жобаларын ғылымның әртүрлі салаларында жасауға болады, бірақ жақында ғана қалыптасқан жаңа оқу пәні – білім беру робототехникасы Қазақстандағы және шетелдегі студенттер арасында ең танымал. Білім беру робототехникасы–мектеп оқушыларын оқытудың пәнаралық бағыты [6]. Робототехника басқа пәндерге қарағанда тиімді, STEM–білім беру принциптерін жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Роботтарды әзірлеумен және құрастырумен айналыса отырып, оқушылар физика, технология, математика, кибернетика, акт және басқа пәндер туралы білімдерін біріктіреді және инновациялық ғылыми–техникалық шығармашылық процесіне қатысады.

Бүгінгі таңда Робототехника ғылыми технологияларды танымал етумен және инженерлік мамандықтардың беделін арттырумен сәтті күресуде. Қазіргі жалпы білім беретін мектепте робототехниканы оқытуды шартты түрде үш бөлікке бөлуге болады: Бастауыш мектеп, орта мектеп, жоғары мектеп. Кез–келген мектепте пәнді зерттеу және роботтардың дамуы бағдарламаланатын құрылғысы бар арнайы дизайнерлерді қолдануға негізделген. Бастауыш сынып оқушылары үшін Lego WeDo және HUNAROBO конструкторлары жиі қолданылады.

Қорыта айтқанда, жоспарланған білім беру нәтижелеріне қол жеткізуге мүмкіндік беретін STEM–білім берудің технологиялық компоненті жобалық оқыту технологиясы болып табылады. Жобаларды құру білім алушылардың тәуелсіздігін, шығармашылығын, сыни ойлауын, қарым – қатынас дағдыларын дамытуға ықпал етеді, сонымен қатар зерттеу дағдылары бұл жұмыс үшін үлкен қызығушылық тудырады.

Кез–келген технология сияқты, жобалық оқыту белгілі бір қасиеттердің болуымен сипатталады. Алайда, STEM–білім беруде жобалардың осы түрінің пайда болуы туралы айтуға мүмкіндік беретін нақты айырмашылықтары бар, оларды STEM жобалары деп атауға болады.

Әдебиет

1. Breiner J., Harkness S., Johnson C., Koehler C. What Is STEM? A Discussion About Conceptions of STEM in Education and Partnerships //School Science and Mathematics. 2012. doi: 10.1111/j.1949–8594.2011.00109.x
2. Фролов А.В. Роль STEM–образования в «новой экономике» США // Вопросы новой экономики. 2014. № 4 (16). С. 80–90.
3. Сейтвелиева С.Н. STEM–образование // Новые компьютерные технологии. 2013. № 1 (8). С. 96–97.
4. Аверин С.А., Маркова В.А. Stem–технологии в образовании: мода или реальность // Ребенок в современном образовательном пространстве мегаполиса. 2017. С. 193–202.
5. Бухинская Л.В. STEM в программе двенадцатилетнего обучения в Соединенных Штатах Америки // European research. 2016. № 2 (13). С. 99–101.
6. Репин А.О. Актуальность STEM–образования в России как приоритетного направления государственной политики // Научная идея, 2017. № 1 (1). С. 76–82.
7. Стрижак А.Е., Слипихина И.А., Полихун Н.И., Чернецкий И.С. STEM–образование: ключевые дефиниции // Информационные технологии и средства обучения. 2017. Т. 62. № 6. С. 16–33
8. Чемяков В.Н., Крылов Д.А. STEM – новый подход к инженерному образованию // Вестник Марийского государственного университета. 2015. № 12. С. 59–64.
9. Сейтвелиева С.Н. STEM–образование // Новые компьютерные технологии. 2016. № 1 (8). С. 96–97.
10. Ногайбаева Г., Жумажанова С. Развитие STEM–образования в мире и Казахстане // Образовательная страна. 2016. № 20 (57). С. 34–46.

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІКТІЛІК – ПЕДАГОГ КӘСІБІНІҢ НЕГІЗІ

Байкелова Б.Ә., Шункеева О.А., Мадешова А.М.

(Баишев Университеті, Ақтөбе, Қазақстан)

Қазіргі таңда Қазақстанның білім беру жүйесі жылдан жылға дамып келеді. Бұл бағытта Қазақстанның үкіметі үлкен қолдаулар көрсетіп, ықпал етуде. Негізгі қолдау білім беру жүйесінің ілгері дамуына жасалып отыр. Заман талабына сай үнемі жаңарып отыру қажет, себебі қазір әлем өзгеріс, даму үстінде. Білім беру жүйесі де осы үрдістен тыс қалмауы тиіс. Жаһандық экономикалық интеграция және үнемі өзгеріп отыратын еңбек нарығы еуропалық стандарттарға сай жұмыскерлердің біліктілігін арттырып отыруды талап етуде.

Осылайша, қазіргі заманның білім беру мекемелерінің педагогикалық кадрлары үнемі жетілдірілген бағдарламаларды игеріп отыруға тиісті. Бұл орайда шетелдік тәжірибенің көмегі орасан зор. Қазір Қазақстанда Білім және ғылым министрлігінің қолдауымен ұстаз, педагогтар біліктілігін арттыратын бірнеше бағдарлама жүзеге асырылып отыр. Сол бағдарламалардың бірі – Қазақстан Республикасының жоғары оқу орнындағы білім беру жүйесінің педагогикалық кадрлары біліктілігін арттыру бағдарламасы.

Біліктілік – бұл білімдегі, тәжірибедегі білімді меңгерудегі бейімділік, құндылықтарды бейнелейтін жалпы қабілет. Қазақстан Республикасында білім беру жүйесін одан әрі дамытудың 2011–2020 жылдарына арналған мемлекеттік бағдарламасында еліміздің білім жүйесі, оның ішінде біліктілікті арттыру жүйесінің маңызды бағыттарының бірі – педагогтардың біліктілігінің сапасын жетілдіру және педагог құрамының сапасын арттыру болып табылады. Бұл, сапалы білім беру жүйесінде әлемдік стандарттар деңгейіне жету болып табылады. Сондықтан бүгінгі күні педагогтардың біліктілігін арттыру қоғамдық мәселе ретінде қарастыру қажет. Себебі, білім беру жүйесін дамыту, арттыру жеке бас үшін ғана емес, қазіргі қоғамға қажет. Бұл педагогтың кәсіби қызметінде табысқа жетуін көздемейді, одан әрі толықтай терең қарастыруды көздейді [1].

Педагог кадрлардың біліктілігін арттырудың отандық мазмұнын жаңарту он екі жылдық оқыту моделіне көшу, ағылшын тілін ерте жастан оқыту мен көптілді оқыту бағдарламаларын меңгеру, оқушылардың функционалдық сауаттылығын қамтамасыз ету секілді маңызды міндеттерді ескеруі тиіс. Республикада жүйелі түрде электронды оқыту бағдарламасы ендірілуде, сондай-ақ инклюзивті білім беру мәселесі де өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Педагогтың кәсіби шеберлігі оның тәжірибелік қызметінде іске асырылады, сондықтан да, оның жалпы педагогикалық, әдістемелік біліктілігі және дағдысымен тығыз байланысты. Олай болса, қазіргі біліктілікті арттыру жүйесі, бұрынғыдай қайталап оқыту немесе бұрынғы біліміне қосымша қажетті біліммен қамтамасыз ету емес, жаңа білімдер мен әлемде дамыған жаңашыл инновациялық әдістер мен технологияларды толық игерту болып табылады. Сол себепті жоғары оқу орнының педагогикалық кадрларының шетелде біліктіліктерін арттыруларына көп көңіл бөлінген. Ондағы көзделген мақсат – инновациялық технологиялардың қыр-сырын үйреніп қана қоймай, онда жинақталған тәжірибені өзінің педагогикалық үрдісіне ендіру, студенттердің кәсіби білім алып, білікті маман болып шығуларына пайдалану және де әлемнің озық тәжірибелеріне сүйене отырып, ғылымды дамыту [3].

Педагогтар, тәрбиешілер, мектеп мұғалімдерінің біліктілігін көтеруге басшылық – білім беру саласындағы басшылық қызметі бағыттарының маңызды және мәнділерінің бірі. Бұл қызмет маңызды әрі қажетті бірліктерден тұрады:

- педагогтар және тәрбиешілердің білім алушылармен жүргізетін оқу–тәрбие жұмыстарының формалары мен әдістерін ұстану және қолдану шеберлігін жетілдіру, үздіксіз күрделеніп, дамудағы білім мазмұнын меңгеруін қамтамасыз ету;

- білім беру ордасында оқу–тәрбие процесінің жоғары деңгейде жабдықталуы мен жаңашыл–жасампаз іс–әрекеттердің орындалуына жағдай жасалады;

- білім беру ордасының дамуын, бағытын айқындауға байланысты педагогикалық ұжым қызметіне қолдау көрсету.

Кәсіптік қызметінің аясында мамандар өз шеберлігін арнайы курстарда, семинарларда, біліктілік көтеру мекемелерінде жетілдіріп баруы қажет. Осы мақсатта келесідей іс–шаралар ұйымдастырылады:

- негізгі жұмыс орнында үздіксіз өткізілетін қысқа мерзімді тақырыпқа сай оқулар (емтихан, сынақ немесе нақты кәсіби қызмет мәселесі бойынша реферат қорғаумен бітеді);

- ұйым, мекеме деңгейінде жүргізілетін тақырыптық немесе проблемді орташа мерзімді курстар (жұмыстан үзіліссіз);

- педагогтардың кәсіби қызметінде біліктілік көтеру мекемесінде ұзақ мерзімді оқуы.

Елімізде қабылданған педагогтардың кәсіби дайындығын жетілдіру, дамыту жүйесі – сараптау немесе аттестация – педагогтар мен мектеп басшылығының біліктілігін көтерудің өте маңызды және тиімді құралы болып есептеледі. Сараптау мақсаты–кәсібилік деңгейді жоғарылатуға ынталандыру, оқу–тәрбие жүйесінің сапасын көтеру, шығармашылығын дамыту, сондай–ақ нарықтық экономикалық қатынастар жағдайында жекелеген еңбек ақысын беру жолымен педагогтардың әлеуметтік қорғанысын қамтамасыз етеді. Осы орайда педагог жұмыс сапалығы мен еңбек ақысы арасындағы сәйкестікті ұстану көзделінген [4]. Кәсіптік деңгейге сәйкес педагогтың біліктілік категориясын нақтылау сараптау қызметінің қорытынды нәтижесі. Құзіретті педагог – тұлғаның өз мамандығы бойынша әлеуметтік және кәсіби пісіп жетілуі. Мектеп мұғалімінің кәсіби құзіреттілік талаптарында былай делінген.

Педагогтар педагогика, тәрбиелеу теориясын, педагогикалық технологияларды, құқықтың нормаларды білуге міндетті:

- мемлекеттік стандартты сараптап, нақты білуі;

- өз іс–әрекетіне сәйкес пайдалана білуі;

- өз қызметінде басқару функциясын орындай білуі (сыныпты, оқу үрдісін басқару т.б);

- кәсіби мониторингтің қорытындысын, нәтижелерін қолдануы;

- мемлекеттік және шетел тілді кәсіби деңгейде сәйкес қажетті қолдана білуі.

Мектептің педагогі өзін жоғары деңгейде қалыптастырудың бірнеше құзіреттілігін игеруге міндетті.

Арнайы құзіреттілік – өз ісін кәсіби қызметпен жоғары деңгейде жұмыс жасайтын және кәсіби дамуын одан әрі жобалай білетін қаблет. Осыған орай педагог үнемі ізденісте болуы қажет. Педагог үнемі ізденісте болып, жаңаша оқытудың модульдік, рейтингтік жүйесін, дамыта оқытуды, сын тұрғысынан ойлау технологияларының әдіс – тәсілдерін өз ізденісі арқылы оқушы қабілетіне, қабылдау деңгейіне қарай іріктеп қолданғаны – жөн болады [2]. Сонымен қатар психологиялық – педагогикалық білімін жетілдіріп үйренумен бірге, білімін өз қызметінде пайдалана білуі қажет.

Әлеуметтік құзіреттілік – бірлескен кәсіптік қызметпен жұмыс жасау қаблеті (ұжыммен, топпен) қызмет ету, басшылық кәсібінде қабылданған кәсіби қарым–қатынас

жолдарын игере білу яғни, педагог білім алушылармен қарым–қатынаста баланың жасына, рухани өсуіне, дамуына байланысты өзгертуі қажет. Білім алушыларды топ, ұжым бойынша жұмыстар жасай білуге, соның ішінде тұлғаның дамуына аса мән беруі қажет.

Білім беру күзiреттiлiгi – бiлiм беру ордасында кәсiби бiлiм, бiлiк пен дағдыны, мақсат қоюшылықты игеруге деген қызығушылық және бiлiм беру саласында субъектiлiк пен шығармашылықтың дамуына педагогикалық және әлеуметтiк психологиялық негiздерiн қолдана бiлу қаблетi болып табылады.

Кәсiптiк құзырлылық – педагогтың бiлiктiлiгiн арттыру, қоғам алдындағы жауапкершiлiктi сезiну, жоғары деңгейге ұмтылу мен үнемі ізденiс, жаңашылдығы мен жаңалықты қабылдай және қолдана бiлуi, адами құндылықтарға сай болып, құндылықтарды балаға сiңiре бiлу болып табылады [2].

«Мұғалiм – өзiнiң бiлiмiн үнемі үздiксiз көтерiп, отырғанда ғана мұғалiм, ал оқу, iзденудi тоқтатқанда оның мұғалiмдiк қызметi де жойылады» – К.Д. Ушинский.

Қазiргi таңда ғылым бiлiмге қолатын талаптар артып, оқу жүйесi де күрделенген шақта жаңа қоғам педагогiне жүктелер жүк екi еселене түсуде. Ұстаздар қауымы алдында жай бiлiм беру емес, сонымен бiрге өркениет көшiне жол бастайтын, әрi ұлттық рухта сапалы бiлiмдi, дарынды тұлғаларды тәрбиелеу мiндетi тұр. Бұл жолда педагогтың кәсiби шеберлiгiн дамыту, бiлiктiлiгiн көтеру сынды мәселелер кәсiби қызмет барысында тұрған жауапты iс болады. Елбасының бiлiм мен ғылым қызметкерлерiнiң кезектi съезiнде сөйлеген сөзiнде: «Болашақта еңбек етiп өмiр сүретiндер бүгiнгi жастар. Педагог бiлiм алушылар, жастарды қалай тәрбиелесе, Қазақстан сондай деңгейде болады» – деп айтқан болатын. Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына «Қазақстан – 2030» жолдауында барлық Қазақстан азаматтарының өсiп–өркендеуiне, қауiпсiздiгiне және хал–жағдайының артуына бағытталған негiзгi бағыттар мен мiндеттердi жүзеге асыру үшiн, бiлiм мазмұнын жақсарту және оқытудың әдiс–тәсiлдерiн қолданудың тиiмдiлiгiн арттыру қажеттiгiн атап көрсеткен.

Әдебиет

1. Кузнецов И.Н. Настольная книга практикующего педагога. Москва, 2008 ж.
2. Основы педагогического мастерства. Под ред. И.А. Зязюна – Москва, 1989 г.
3. Щуркова Н.Е. Практикум по педагогической технологии – Москва, 2001 ж.
4. Самоукина Н.В. Психологический тренинг для учителя. Москва, 2006 ж.
5. Каримов А.Н. Педагогикалық қызмет және педагогикалық шеберлік негiздерi: оқу құралы. Алматы, 2011 ж.
6. Жүсiпова Ж.А. Педагогикалық шеберлік: оқулық. Алматы, 2011 ж.
7. Құндақова А. Педагогикалық шеберлік негiздерi. Алматы, 2014 ж.
8. Жоламанова Т.М. Жаңа педагогикалық технологиялар. Қарағанды, 2018 ж.

УДК 159.9

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҚ КРИТЕРИЙЛЕРІН ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК СИПАТЫ

Бақытбек¹ Н.Б., Нагымжанова² К.М.

¹А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ

²Тұран–Астана университеті

Студенттердің қазiргi ұрпағы үнемі өзгерiп отыратын қоғамда өмiр сүредi, онда әлеуметтiк–саяси, әлеуметтiк–экономикалық, азаматтық–құқықтық өзгерiстерге

байланысты психологиялық сау және өзін-өзі көрсететін тұлға ретінде жоғары білімі бар болашақ мамандардың рухани-тұлғалық саласына қойылатын талаптар деңгейі көтерілді.

Көбінесе жастардың өмірі көңілмен, бос уақытты және демалыспен байланыстырады, бірақ тек бір қарағанда оңай және бейқам болып көрінеді. Университетке түсу кезінде жастар жолында көптеген стресстік жағдайларға тап бола бастайды. Университетке келгеннен кейін жастар арасында басқа өмір салты қалыптасатынын, таныс орта өзгеретінін ұмытпауымыз керек: жаңа қала, қоршаған орта, команда [1].

Жастар оқу процесінің өзгеруіне байланысты стресстен кем түспейді. Барлық осы жаңа ерекшеліктер: білім беру құрылымы, жатақханаға көшу, ақшаның жетіспеушілігі, сондай-ақ баспана мәселесі студенттердің психологиялық денсаулығына әсер етеді, оларды белгісіздік жағдайына душар етеді.

Сондықтан оны күшейту керек, ал қолайлы психологиялық ахуал жасауға көбірек көңіл бөлу керек. Мұны заманауи психологияның мүмкіндіктерін пайдалана отырып жасауға болады, оның маңызды компоненттері адам мен қоршаған орта арасындағы үйлесімді қатынастар және адамның «Менінің» әртүрлі аспектілері болып табылады. Білім ұрпақтың білімі, білігі, дағдылары мен мәдени тәжірибелерін беру мен көбейтудің ерекше саласы бола отырып, ойлау табиғатын, дүниетаным мен көзқарасты, ұлттың рухани құндылықтарын, оның тарихи және моральдық өзін-өзі тану [2].

Техникумға, бірінші курсқа оқуға келгенде, студент бейімделудің көптеген психологиялық қиындықтарын бастан кешіреді, бұл оның әлеуметтік жағдайының өзгеруімен де, ол үшін жаңа оқытушылармен қарым-қатынас жасауға дағдылануымен байланысты. Баланың студенттік өмірінің сапасын қамтамасыз етуде өндірістік оқыту шебері ерекше маңызды рөл атқарады. Студенттің оқу процесіне қатынасы және ересек адамның көптеген жеке қасиеттерінің қалыптасуы осы адамның қандай болатынына байланысты. Жайлылықтың құрылымдық компоненттері психологиялық, интеллектуалдық және физикалық жайлылық болып табылады.

Білім беру ортасында психологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін келесі принциптерге сүйену керек.

– Бірінші қағидат, басты мақсаты оқыту емес, жеке даму, сананың физикалық, эмоционалды, зияткерлік, Әлеуметтік және рухани салаларын дамыту болып табылатын дамытушылық білімге негізделген. Мұндай білім беру процесінің негізі әсер ету емес, өзара әрекеттесу логикасы болып табылады.

– Екінші қағидат, оның негізінде мектептің психологиялық қауіпсіз ортасын жобалау қажет-әрбір ІСБ субъектісінің тұлғасын психологиялық қорғау қағидаты; осы қағидатты іске асыру өзара іс-қимылдағы психологиялық зорлық-зомбылықты жою болып табылады. Қорғалмаған адам ресурс, психологиялық қолдау және қауіпсіз өзара іс-қимыл жасау құқығын алуы тиіс.

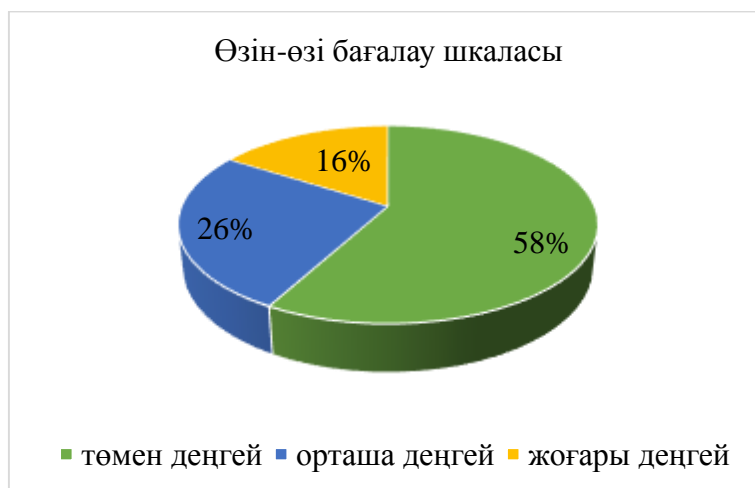
– Үшінші қағидат – әлеуметтік-психологиялық шеберлікті қалыптастыруға көмектесу. Әлеуметтік-психологиялық шеберлік дегеніміз-сіздің өмір жолыңызды сауатты таңдауға, проблемаларды өз бетінше шешуге, жағдайларды талдай білуге және тиісті мінез-құлықты таңдауға мүмкіндік беретін дағдылар жиынтығы.

Біз өткізген диагностикалық зерттеу жұмысымызға педагогика мамандығының І курс студенттері арасында жүргізілді. Барлығы 50 студент қатынасты. Зерттеу жұмысында қолданылған әдістемеміздің бірі – Өмірге қанағаттану шкаласы (SWLS) – бұл тек 5 сұрақтан тұратын өте қысқа тест. Ол сіздің өміріңізді субъективті қабылдауды бақытты немесе тым жақсы емес етіп көрсетеді. Тест авторлары – Эд Диенер, Роберт А. Эммонс, Рэнди Дж. Ларсен, Шарон Гриффин. Олар мұны 1985 жылы тұлғаны бағалау

журналында сипаттаған. Тестті орыс тіліне 2003 жылы Д.А. Леонтьев пен Е.Н. Осин аударды.

1. Менің өмірім барлық жағынан менің идеалыма сәйкес келеді;
2. Менің өмірімнің шарттары өте жақсы;
3. Мен өз өміріме қанағаттанамын;
4. Әзірге Мен өмірде қалаған барлық нәрсеге қол жеткіздім;
5. Егер Мен өз өмірімді тағы бір рет өмір сүре алсам, онда ештеңе өзгермес едім [3].

Әдістеме нәтижесі бойынша мынадай нәтижелер алдық:

Немесе кесте түрінде көрсетсек, мынадай қорытындыға келеміз:

Атауы	Төмен	Орташа	Жоғары
Студенттер саны	29	13	8
Пайыздық ара-қатынасы	58%	26%	16%

Диаграммдан көріп тұрғанымыздай берілген әдістеме нәтижесінде студенттердің көп бөлігінің төмен нәтиже, орташа деңгейді 13 студент және қалған тек 8 студент қана жоғары яғни адекватты нәтижені көрсеткенін байқаймыз. Яғни студенттерінің жартысына жуығы өмірге қанағаттану шкаласы деңгейін түзетуді қажет етеді. Мұны ұжымдық және жеке өткізілетін тренингтер мен әңгімелер арқылы жүзеге асыруға болады. Дұрыс емес бағалаудың себебін анықтау және оған тікелей әсер ету өте маңызды.

Қазіргі зерттеушілер денсаулықтың қалыптасуы ғылыми түсінігінде медициналық-әлеуметтік жағдайлармен шектеліп қоймай, өмір салтын философиялық және әлеуметтік түсіндірулерді қолдана отырып кең түрде қоғамдық бағытта қарастыруда.

Университеттер көмектесу үшін не істеу керек?

– Кампустарда арнайы психологиялық көмек орталықтарын құру. Олар қазірдің өзінде жұмыс жасайды, бірақ көбінесе барлық мұқтаж адамдарға қызметкерлер мен уақыт жетіспейді.

– Оқу үшін барынша жайлы және тыныш жағдайды қамтамасыз ету.

– Студенттер арасындағы бәсекелестік деңгейін және академиялық үлгерімге байланысты қысымды төмендету.

– Психикалық денсаулық мәселесімен айналысатын жастар ұйымдарымен және қорлармен ынтымақтастық.

– Университетте қолдау орталықтары бар екендігі туралы ақпарат таратыңыз. Көбінесе студенттер олардың бар екендігі туралы білмейді [4].

Әдебиет

1. Баева И.А. Психологическая безопасность в образовании [Текст] / И.А. Баева. – СПб.: Образование–Культура, 2005. – 190 с.
2. Кон И.С. Психология юношеского возраста: Проблемы формирования личности. [Текст] Учебное пособие для пед. ин-тов / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
3. Волочков А.А. Учебная активность и психологическое здоровье студента // Активность, ценностная направленность и психологическое здоровье студенчества / под ред. А.А. Волочкова. – Пермь: Перм. гос. гуманитар.- пед. ун-т, 2015. – С. 120–135
4. Дубровина И.В. Психическое и психологическое здоровье в контексте психологической культуры личности // Вестник практической психологии образования. – 2009. – № 3. – С. 17–21.

ӘОЖ 691.33

ЖАСӨСПІРІМДІК КЕЗЕҢ ЖӘНЕ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бейбітқызы А., Долобаева А.Е.
(*М. Қозыбаев атындағы СҚУ*)

Жасөспірімдік шақ – қоғамда өзін-өзі танудың, мінез-құлық пен қарым-қатынас нормаларын білудің қалыптасатын кезеңі. Жасөспірімді әлеуметтік мәселелер, құндылықтар, өмірлік ұстанымы ерекше қызықтырады. Өз қабілеттерін өзін-өзі жүзеге асыруға деген ұмтылыс бар. Бала өзі үшін шынымен не қызықты екенін, болашақта немен айналысқысы келетінін ажырата алады.

Бала өзінің болашақ өмірін анықтайтын белгілі бір қызмет саласында табысқа жетеді. Осы кезеңде оның дүниетанымына негіз болатын қасиеттер шындалады.

Бұл жасты сипаттайтын жыныстық жетілу физиологиялық және әлеуметтік-психологиялық дамудың, мінездің өзгеруімен, мінез-құлық реакцияларымен, дүниені тұтастай қабылдаумен бірге жүреді.

Көптеген психологтар интеллектуалдық саланың дамуы «өзін-өзі дамыту» емес, тәрбие мен оқытудың, оқушының жас мүмкіндіктерін ескеретін арнайы ұйымдастырылған тәжірибенің салдары деп есептейді.

Білім беру, тәрбиелеу, сәйкес іс-әрекет, тәжірибені тікелей және психикалық дамуды ынталандырады. Тек тиісті және дұрыс тәрбие алған жағдайда ғана жасөспірімнің қалыпты дамуы болады.

Мұның салдары жас ұғымы, оның ерекшеліктері сөзсіз мағынаға ие емес, демек, жасөспірімдік кезеңде де нақты, белгілі шекаралар жоқ, өйткені ол айтарлықтай ерекшеленетін өмірдің белгілі бір жағдайларына өте тәуелді.

Дамудың әлеуметтік жағдайы.

Ересектік сезімі жасөспірімнің ересектер ұжымының толыққанды мүшесі болуға дайын болуының жеке тәжірибесі ретінде көрінеді, өзінің «ересектігін», дербестігін көрсетуге, жасөспірімнің жеке басының қадір-қасиетін үлкендердің құрметтеуге қол жеткізуге ұмтылуынан көрінеді. Жасөспірімдердің өз мүмкіндіктерін жоғарылатуын қайта бағалауы олардың өз-өзіне сенім мен тәуелсіздікке дайындығын, ауыр реніш пен мақтаныш сезімін, үлкендерге деген сыни көзқарасын арттырады.

Демек, дамудың әлеуметтік жағдайы дағдарысты және жасөспірімдік кезеңнің өтпелі кезеңін анықтайды. Оның өзіне тән көріністері мен барысы жасөспірімдер өміріндегі белгілі бір әлеуметтік факторлармен, олардың дамуымен, ересектер әлеміндегі әлеуметтік жағдайымен анықталады.

К. Левиннің пікірінше, жасөспірімдер дамуының конфликттік түрінің себептері олардың «өтпелі» әлеуметтік жағдайы болып табылады. Ол қазіргі әлем қоғамында балалар мен ересектердің жеке тәуелсіз топтары бар деп есептеді, олардың әрқайсысында басқаларында жоқ артықшылықтар бар.

Жасөспірімнің позициясының ерекшелігі оның осы топтар арасында болуы болып табылады: оның балалар тобына кіруге ынтасы жоқ, бірақ ересектер тобына өтуге ұмтылуын көрсетеді, бірақ ол әлі оған қабылданбайды. Левин жасөспірімнің өзіне тән ерекшеліктерінің қайнар көзін осы мазасыз күйден көрді – бұл топтар арасындағы алшақтық неғұрлым көп болса және жасөспірімнің тәртіпсіздік кезеңі неғұрлым ұзақ болса, жасөспірім кезеңінің ағымы соғұрлым қиын болады.

Л.С. Выготскийдің айтуынша, жасөспірімдік дағдарыс екі жағдаймен байланысты: жасөспірім санасында неоплазманың қалыптасуы және дағдарыстың негізгі мәні болып табылатын қоршаған орта мен бала арасындағы қарым–қатынастың қайта құрылуы. Жасөспірімдік шақтың «дағдарысы» мен «өтпелі кезеңдері» дамудың әлеуметтік жағдайының ерекшеліктерімен, ересектер әлеміне сәйкес жасөспірімнің жеке позициясымен және осы кезеңдегі өсудің жеке ерекшелігімен түсіндіріледі.

Осу барысында жасөспірімдік шақ тұлғаның жалпы қалыптасуының маңызды кезеңі болып табылады – баланың белсенділігінің, құрылымы мен сипатының ерекше жаңа құрамы негізінде саналы мінез–құлық негіздері қалыптасады және жалпы бағыты қалыптасады. Әлеуметтік көзқарастар мен адамгершілік идеялардың қалыптасуы баяндалады.

Жасөспірімдік шақ – өтпелі кезең, негізінен биологиялық мағынада. Жасөспірімнің әлеуметтік жағдайы іс жүзінде бала мәртебесінен айырмашылығы жоқ. Жасөспірімдердің барлығы мемлекет тарапынан немесе олардың ата–анасының қолдауына ие болған мектеп оқушылары. Жасөспірімдердің жетекші іс–әрекеті – оқу.

Жасөспірімдік кезеңнің ұзақтығы көбінесе балаларды тәрбиелеудің нақты жағдайларымен, үлкенге және балаға қойылатын талаптар мен нормалардағы алшақтық мөлшерімен анықталады – үлкеннен тәуелсіздік пен бастамашылдық, баладан мойынсұнушылық талап етіледі. Жасөспірім гендерлік мәселелердің барлық жолдарында жеңілдетілген – ересек жаста гендерлік қатынастар маңызды.

Өтпелі кезең тұлғаның жан–жақты өзгеруіне байланысты әрқашан сыни болып саналды. Тұлға өзгерістері жасөспірімдік, жасөспірімдік жыныстық жетілудегі ерекше әлеуметтік жағдаймен анықталады.

Психологтардың пікірінше, жасөспірімнің ең маңызды тұлғалық өзгерістері әлеуметтік факторлармен анықталады.

Атап айтқанда, Л.С. Выготский тарихи формация ретінде жасөспірімдік кезеңге көзқарасты жүзеге асырды. П.П. Блонский өз пікірін ұстанды, сонымен қатар жасөспірімдік кезеңнің ұзақтығы мен сипаттамалары әлеуметтік даму деңгейіне сәйкес айтарлықтай өзгереді деп есептеді.

Л.С. Выготский жастық шақ жабайы адамдарда жоқ, ал қолайсыз жағдайларда біршама азаяды, көбінесе жыныстық жетілудің нәтижесі мен түпкілікті әлеуметтік жетілудің белгіленуі арасындағы айтарлықтай байқалмайтын жолақты құрайтын ең құбылмалы және тұрақсыз кезеңдердің бірі деп санады.

И.С. Кона және Д.И. Фельдштейн, саналылық, өзінің жеке қасиеттерін бағалау, оның өзін–өзі жетілдіруге деген табиғи ұмтылысын қанағаттандыру, жасөспірім басқалармен өзара әрекеттесу жүйесінде жүзеге асырады. Шын мәнінде, дүниені

қабылдаудың өзі ересектер арқылы жүзеге асады – жасөспірім олардан сенім мен түсіністік күтеді.

Жасөспірімнің кішкентай бала болмай қалғанын үлкендер ескермейтін жағдайда оның тарапынан наразылық пен реніштің алуан түрі – тіл алмауы, дөрекілік, қыңырлық, негативизм, окшаулану байқалады.

Сонымен қатар, ерік–жігер, бағынбау, қыңырлық, негативизм жасөспірім мінезінің міндетті қасиеттері емес. Жалғыз нәрсе, жасөспірімге дұрыс емес көзқарастың нәтижесінде, оның психологиялық ерекшеліктерін ескермегенде, білім берудегі қате есептеулердің салдарынан кейде мүлдем болмай қоймайтын және суицидке әкелетін дағдарыстар мен жанжалдар туындайды. Атап айтқанда, жасөспірімдердің мінез–құлқының шынайы себептерін елемеу және түсінбеу, жасөспірімнің іс–әрекетінің сыртқы нәтижесіне ғана реакция көрсету немесе одан да жаманы, жасөспірімге шындыққа сәйкес келмейтін мотивтерді жатқызу оны тәрбиелік әсерге ішкі қарсылыққа әкеледі.

Жасөспірімдік дағдарыс.

Жасөспірімдік шақтың маңызды ерекшелігі – дамудың барлық аспектілеріне әсер ететін кезеңнің мәнімен анықталатын нақты сапалық өзгерістер – балалық шақтан ересектікке өту.

Әрбір сапалық өзгерістер олар әсер ететін құбылыстың немесе объектінің тұрақтылығын үнемі бұзатындықтан, жасөспірімдік кезең адам өмірінің қиын кезеңдері, жасқа байланысты дағдарыс кезеңдері деп аталады. Сонымен бірге болып жатқан өзгерістердің маңыздылығы сонша, жасөспірімдік шақ іс жүзінде ең қиын және өмірлік маңызды кезең, «қиын жас», ең алдымен жасөспірімнің өзі үшін қиын болып саналады. Қиындықтар анықталады:

1) Жас кезеңінің биологиялық сипаттамасы. Ағзаның біркелкі емес және қарқынды өсуі мен дамуы – «жыныстық жетілу секірісі» – жасөспірімнің психофизиологиялық ерекшеліктеріне айтарлықтай әсер етеді – балалық шақта болған жүйке және эндокриндік жүйелердің қызметіндегі тепе–теңдіктің жоғалуы, жаңасы әлі де орнатылуда. Бұл жағдай көңіл–күйге, ішкі күйге, реакцияларға әсер етеді және көбінесе оның жалпы теңгерімсіздігінің, физикалық белсенділіктің, уақытша летаргияның, тітіркенудің, апатияның негізі болып табылады. Сонымен бірге жасөспірімнің психикалық дамуы организмнің дамуы сияқты бір қалыпты емес жүреді.

2) Жасөспірімнің сыртқы келбетін өзгертетін организмнің биологиялық дамуындағы жетістіктер басқалардың оған, өзіне деген көзқарасының өзгеруіне негіз болады. Физикалық жетілу барысында балалар ересектерге көбірек ұқсайды, басқалары – құрбыларына, мұғалімдеріне, ата–аналарына, оларға басқаша әсер етеді, олардың өзіне деген көзқарасы өзгереді. Нәтижесінде жасөспірімге басқалардың қоятын талаптары да, оның өзіне қоятын талаптары да өзгереді.

3) Жасөспірімдер балалар да, ересектер де емес, топты тануда әлеуметтік–психологиялық қиындықтарға ұшырайды – бұл жаста, топқа жататын өзгерістер – жасөспірімдер балалар тобынан ересектерге дейін, олар дайын болған кезде әлеуметтік қозғалыс жағдайында болады. ересектер тобына өту және белгілі бір артықшылықтарды пайдалану. Жасөспірім позициясының ерекшелігі – екі әлеуметтік топтың арасындағы өмір сүру. Бұл ұстаным адамды әлі қабылдамаған ең беделді әлсіз топты қалдыруға ұмтылуға әкеледі. Тұрақсыздық жағдайы тұрақсыздықпен, жоғары сезімталдықпен, шиеленіспен, белгісіздік пен ұялшақтықпен, эпизодтық агрессивтілікпен, көңіл–күй мен мінез–құлық қарама–қайшылықтарының өзгеруімен және басқа да белгілермен сипатталатын ерекше эмоционалды күй мен мінез–құлықтың пайда болуына ықпал етеді.

4) Жүріп жатқан әлеуметтік және биологиялық өзгерістердің елеулі салдары – жасөспірімдердің көп бөлігінің өсуін қиындататын эмоционалды теңгерімсіздік.

Жасөспірімдік шақ көңіл–күйдің күрт өзгеруімен, айқын эмоционалдық тұрақсыздықпен, депрессиялық күйден ләззатқа тез ауысумен сипатталады. Кейбір жағдайларда, ересектердің көзқарасы бойынша, жасөспірімнің сыртқы келбетіндегі кемшіліктер туралы ескертуге жауап ретінде немесе оның тәуелсіздігі бұзылған кезде жиі көрінетін зорлық–зомбылық аффективтік реакциялар жеткіліксіз болып көрінеді.

Демек, жасөспірімдердің жас кезеңіндегі қиындықтары экстроспективті әлеуметтік, психологиялық және биологиялық жағдайлармен және олардың үйлесімімен анықталады. «Мен» күшінің жетіспеушілігін және жасөспірімдердің өмірлік тәжірибесін ашатын көптеген травматикалық жағдайлар көбінесе психологиялық, тіпті патологиялық реакциялар мен әлеуметтік–психологиялық дезадаптацияға әкеледі.

Сонымен қатар, көбінесе жасөспірімнің сипатталған жағдайлардың қолайсыз әсерлеріне кері реакциясы бұл әсерлердің оған қолайлы адекватты белгілерін, сондай–ақ жасөспірімнің жеке дамуының негізі болатын мінез–құлық формаларын іздеу болып табылады.

Бұдан шығатыны, жасөспірім өзіне тән жас қиындықтарына жауап ретінде өз бетінше ізденіс жасайды. Сонымен бірге ол іс жүзінде мінез–құлықтың алуан түрлерін басынан кешіреді, олардың ішіндегі ең қолайлысын түзетеді, жарамсызды жоққа шығарады. Осы себепті мінез–құлық жауаптарында қайшылық бар.

Баланың дамуының жас кезеңіне қарамастан, әлеуметтік жағдай баланың өмір сүруінің анықтаушы факторы болып табылады, соның нәтижесінде ондағы психикалық ісіктер дамиды және жеке тұлғаның жаңа қасиеттері пайда болады, бұл сонымен бірге бүкіл дененің қайта құрылымдалуына әкеледі. Бала санасының құрылымы, оның жеке өзіне, басқаларға, адамдарға, әлемге қарым–қатынас жүйесінің өзгеруіне. Әлеуметтік жағдайдың арқасында кез келген жас кезеңінде баланың жеке басының құрылымындағы білім мен өзгерістерді дәлірек бақылауға болады.

Ағзаның жетілуі мен өсуімен анықталатын вариациялар жасөспірімдік кезеңде керемет жылдамдықпен жүреді. Бұл жағдайда бала туындаған қиындықтармен жалғыз күресу қиынға соғады және көптеген жасөспірімдер өз денесінің жағдайына тәуелді бола отырып, сәтсіздікке өзін кінәлай бастайды және қатты қобалжыйды. Бұл сезімдер жиі жүзеге асырылмайды, олар шиеленісті қалыптастырады, бұл жасөспірімнің өз бетімен күресуі қиын. Бұл жағдайда кез келген сыртқы қиындықтарды ол бұрынғыдай қайғылы деп қабылдайды.

Жасөспірімдік дағдарыс рухани өсумен, баланың мәртебесінің өзгеруімен, әлеуметтік – құрбыларымен, ұстаздарымен, жақындарымен жаңа қарым–қатынастары, қызмет өрісінің кеңеюі, сондай–ақ жасөспірімде психикалық – ересектік сезімінің пайда болуымен байланысты. . Дағдарыстың пайда болуына әсер ететін ең маңызды жағдай – адамның өзіне деген терең қанағаттанбауы және ішкі әлеміне ой жүгірту. Өзін анықтау қабілетінің жоғалуы, өзі туралы бұрынғы идеялардың қазіргі бейнеге қайшы келуі жасөспірімдер тәжірибесінің негізгі мазмұны болып табылады.

Әдебиет:

1. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Изд–во Эксмо, 2005. – 1136 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. / Под редакцией Д.И. Фельдштейна. 2–е издание. М.: Институт практической психологии, Воронеж: Модэк, 1997. – 352 с.
3. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. Учебник. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 442 с.
4. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка. / Под редакцией А.Г. Рузской – М.: Институт практической психологии, Воронеж: Модэк, 1997. – 384 с.
5. Мухина В.С. Возрастная психология. – М.: Академия, 2007. – 640 с.

ПРОБЛЕМНЫЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ У УЧАЩИХСЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ ХИМИИ

Бекташова Д.А., Нурдиллаева Р.Н.

(Международный казахско–турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави)

В 21 веке одним из важных навыков, которым должны овладеть обучающийся это – критическое мышление. Поэтому нужно развивать обучающимся такие навыки обучения как критическое мышление, решение проблем, творческое мышление, общение и сотрудничество [1]. Большинство учителей одобряют что, критическое мышление является одним из наиболее желательных целей формального школьного образования. После пандемии COVID–19 у учащихся снизилась мотивация к обучению.

Поэтому для того, чтобы вызвать у ребенка желание учиться, педагогу необходимо много искать и работать над тем, чтобы урок прошел эффективно. Качество образования напрямую зависит от желания, интереса, вовлеченности ученика к знаниям. В связи с этим, новая реформа учебной программы выдвигает новое актуальное требование для обучения учеников–проблемное обучение(PBL).

Обучающиеся получают возникшие и обнаруженные сложные проблемы, а также проблемы на практике, поставленные учителями в качестве вызова обучения для самостоятельного анализа и решение проблем [2]. Процесс получения новых знаний побуждает преподавателя и ученика к творческой работе, так как если ученик должен получить знания путем самостоятельного поиска, то учитель должен создать причины, условия для получения знаний учеником. Для этого необходимо, чтобы учитель всесторонне подготовил урок, чтобы на уроке могли возникнуть различные вопросы со стороны какого–либо ученика.

При этом учитель должен быть не «родником знаний», а поставщиком «родника знаний», т.е. руководителем обучения. В это время возникает потребность учителя в освоении новых технологий с целью повышения учебной активности учащегося. В традиционном методе обучении учащиеся часто записывают только предоставленный материал учителем, не имея возможности развивать свое понимание [3].

Критическое мышление, проектирование, создание проблем, обучение коллективному общению с технологиями, направленными на повышение познавательного интереса учащихся. Под интересом понимается стремление ученика сосредоточиться на чем–то, познать некоторые предметы и явления.

Большинство педагогов согласны, что научиться критически мыслить –одна из самых желанных целей в школьном образовании [4]. Это включает в себя не только размышление о важных проблемах в школьные времена на уроках, а также этот навык помогает решать проблемы в реальной жизни взрослой жизни.

Хороший подход учителя к преподаванию и обучению с большей вероятностью способствует более высоким результатам обучения [5]. Одним из актуальных методов в современном мире является проблемный подход.

Проблемный метод обучения поможет учителям химии повысить навыки решения проблем учащихся. Способность к критическому мышлению считается, ключом к успеху учащихся, который должен быть включен в каждом виде обучения [3].

Ключевые слова: технология проблемного обучения, критическое мышления, химия, инновационные технологии.

Методология

Это исследование было направлено на улучшение способностей критического мышления, учащихся с помощью проблемного метода. В исследование было использовано экспериментальное исследование. Целью экспериментальной исследования была использование на уроках химии проблемный метод обучения для повышения решение проблемных задач. Этапы интеграции в рамках проекта PBL в области изучения химии проводятся в пять этапов, а именно: отношения, планирование, разработка, сотрудничество и передача [5]. Этапы метода обучения в проблемном подходе показаны на 1 рисунке.

Рисунок 1. – Обучение на основе проекта в рамках интеграции проекта технологии проблемного обучения [6]

Результаты исследование

Объектом исследование был ученики 8–А и 8–Б классы в специализированной школы «Дарын» города Кентау. Ученики 8–Б класса были взяты как экспериментальный класс, 8–А–обычный. После того, как исследовательская и контрольная группы были распределены, был проведен предварительный тест на умение решение заданий. Результаты тестирование были проанализированы и определены уровень навыков решения проблем, критическое мышление в двух классах. Были выявлены: в экспериментальном классе уровень критическое мышление – 46,2%, а обычным – 46%.

После выявление уровня двух класса был проведен в экспериментальном классе урок на тему: «Растворы. Растворимые».

Цель вопроса	Проблемный вопрос
<ul style="list-style-type: none"> – заинтересовать учащихся к уроку; – развивать критическое мышление; – учащиеся самостоятельно определили тему урока. 	<p>Дана проспала и быстро собралась в школу. Так как времени было мало налила в холодный чай, сыпала ложку сахара и помешала. Выпила, оказывается чай не сладкий, еще ложку досыпала, чай стал послаще. Она выпила чай и посмотрела в чашку и увидела оставшийся сахар.</p>
<ul style="list-style-type: none"> – учащиеся определяет типы химический реакций; – учащиеся должны прийти к выводу в первом опыт относится к экзотермическим, второй эндотермическим типам химический реакций 	<ul style="list-style-type: none"> – Какие типы химический реакций вы знаете? 1 опыт. Растворение серной кислоты 2 опыт Растворение нитрата аммиака

Цель вопроса	Проблемный вопрос
<ul style="list-style-type: none"> – учащиеся определяют влияющие факторы на растворимость; – должны определить к такие понятие насыщенный раствор, ненасыщенный раствор, пересыщенный раствор. 	Дана приходя домой плотно пообедала. В горячий чай, она насыпала сразу 2 ложки сахара, вспомнив утренний случай. Но оказалась чай получился слишком сладким.
<ul style="list-style-type: none"> – находит массу первого раствора; – находит массу второго раствора; – определяет массовую долю растворенного вещества во втором растворе. 	Для консервирования помидора изготовили раствор: на 2 литра H ₂ O воды взяли 100 г NaCl соли, а для приготвление консервированного огурца взяли 100г NaCl соли и 3 литра H ₂ O воды. Какой рассол более концентрированным?

После проведение урока по данной тематике, в двух классах был проведен открытое тестирование для определения уровня критического мышления. Выяснилось, что в экспериментальном классе уровень критического мышление повысилось на 2,1 %, а в обычном классе такой же показатель. Исходя из таких результатов, выходит такая статистика:

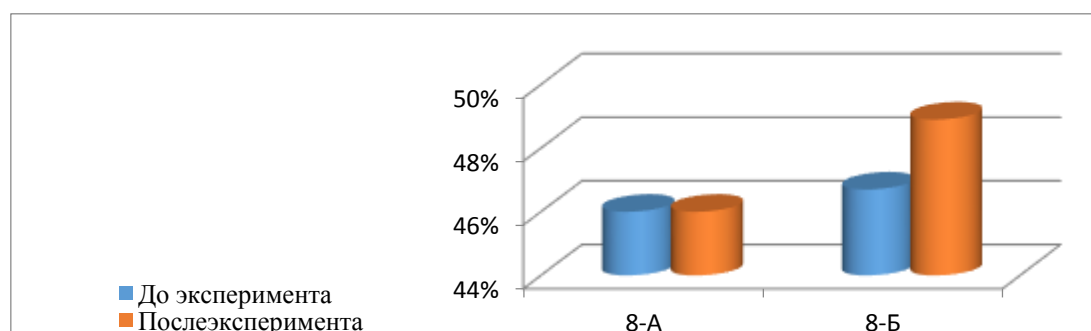

Рисунок 2. – Уровень критического мышления

Выясняется, что данная тематика улучшает у учащихся навыки критического мышления, активность, интерес к уроку, самостоятельности.

Литература

1. Maskhur Dwi Saputra, Soetarno Joyoatmojo, Dewi Kusuma Wardani, Khresna Bayu Sangka Developing Critical-Thinking Skills through the Collaboration of Jigsaw Model with Problem-Based Learning Model // International Journal of Instruction. 2019 p.1077–1094.
2. Shuna Ge, Yunrong Zhang PBL Teaching Method in Biochemistry Teaching School of Nursing // Yunnan Technology and Business University // Kunming, China.
3. Yuli Rahmawati, Tritlyatma Hadinugrahaningsih, Achmad Ridwan, et al. Developing the critical thinking skills of vocational school students in electrochemistry through STEM-project-based learning // Published Online (02 April 2021) <https://doi.org/10.1063/5.0041915>
4. Philip C. Abrami, Robert M. Bernard, Evgueni Borokhovski, Anne Wade, Michael A. Surkes, Rana Tamim, and Dai Zngang Instuctional Interventions Affecting Critical Thinking Skills and Dispositions: A Stage 1 Meta-Analysis // <https://doi.org/10.1063/1.5139796>
5. Joseph E. Valdez, Melfei E. Bungihan Problem-Based learning approach enhances the problemsolving skills in chemistry of high school students Journal of Technology and Science Education JOTSE, 2019–9(3):282–294–Online ISSN:2013–6374–Print ISSN:2014–5349 <https://doi.org/10.3926/jotse.631>
6. Sukro, Afrizal, and Rifai Developing Students' Critical Thinking Skills through the Integration of Environment-based STEAM Project in Chemistry Learning // AIP Conference Proceedings 2331, 040010 (2021)

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФОНЕМАТИКАЛЫҚ ТҮСІНІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Бисенова Н.М., Әбдиллахан Л.Ғ.

(Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті)

Дыбысты дұрыс айтуды игеру процесі сөйлеу жүйесінің бірлігін қамтамасыз ететін сенсорлық және моторлы функциялардың тығыз өзара әрекеттесуі негізінде жүзеге асырылады. Бір жағынан, сөйлеудің дыбыстық жағын дұрыс игеру көбінесе қабылдаудың перцептивті және фонематикалық деңгейінің дамуымен анықталады.

Екінші жағынан, сөйлеуді дамыту кезінде есту анализаторы сөйлеу қозғалтқышының әсерін сезінеді: бала дыбыстарды өзінің айтқанына сәйкес естиді және қабылдайды. Баланың дұрыс айтқан дыбыстары есту арқылы жақсырақ ерекшеленеді және керісінше [1, 23 б].

Осылайша, сөйлеудің дыбыстық жағын дұрыс қалыптастыру үшін баланың бұған дайындалған артикуляциялық аппараты ғана емес, сонымен қатар өзінің және басқалардың сөйлеуінде дұрыс және қате айтылған дыбыстарды жақсы ести және ажырата білуі керек.

Психикалық дамуы тежелген балаларда фонематикалық есту қабілетінің қалыптасуындағы бұзылулар қайталама болып табылады. Мұндай бұзылулар сөйлеу мүшелерінің моторлы зақымдануы кезінде пайда болатын сөйлеу кинестезиясының патологиясында байқалады. Балалар дыбысына жақын сөздерді ажырату (суреттер материалы бойынша), берілген дыбысқа суреттерді таңдау, буындарды тану және т.б. бойынша жаттығуларды нашар орындайды.

Психикалық дамуы тежелген балаларда артикуляциялық аппаратта патологиялық белгілердің болуына байланысты (гипертонус, гипотонус, ауытқу, гиперкинез, гиперсаливация және т.б.) артикуляция мүшелерінің қозғалғыштығы бұзылады, артикуляциялық қозғалыстардың сапасы нашарлайды [2, 89 б]. Бұл мотор жеткіліксіздігі фонематикалық есту қабілетінің қалыптасуына теріс әсер етеді. Бұл бірінші байланыстың бұзылуы фонематикалық қабылдауды құрайтын ақыл–ой операцияларын оқыту процесінде толық ассимиляцияға жол бермейді. Осыған байланысты фонематикалық түсініктер, ақыл–ой тұрғысынан фонематикалық талдауды жүзеге асыру дағдылары қалыптаспайды.

Осылайша, есту және сөйлеу қозғалтқышының өзара әрекеттесуінің бұзылуы сөздің дыбыстық құрамын жеткіліксіз игеруге әкеледі және бұл өз кезегінде жазу мен оқуды игеру процестеріне әсер етеді.

Сөйлеу кезінде артикуляцияның анықтығының бұзылуы, психикалық дамуы тежелген балалардың жалпы түсініксіз сөйлеуі есту қабілетінің нақты қабылдануына мүмкіндік бермейді. Көбінесе балалар өздерінің дыбыстық айтылуын бақыламайды. Кинестетикалық бақылау мен есту дифференциациясының бұзылуы сөйлеудің фонематикалық және просодикалық жағының тұрақты бұзылуының себебі болып табылады.

Психикалық дамуы тежелген балалардағы фонематикалық есту жағдайын зерттеуге арналған зерттеулер кейбір балаларда сөйлеу емес дыбыстарды саралау кезінде қиындықтар басталатынын көрсетті. Ауызша емес дыбыстардың дифференциациясы есту қабілетінің жай–күйін көрсетеді және фонематикалық есту қабілетінің қалыптасуының алғышарты болып табылады.

Анамнез деректері қызықты байқау болып табылады. Ауызша емес дыбыстарды саралауда проблемалары бар барлық дерлік балаларда отоларингологтың пікірінше аденоидты өсу диагнозы қойылған [3, 73 б]. Тағы бір маңызды байқау – күнделікті өмірде жиі кездесетін таныс дыбыстарды балалар алғаш рет қабылданған немесе таныс емес дыбыстарға қарағанда жақсы ажыратады.

Көптеген балаларда ырғақты қатарларды қабылдау және еске түсіру кезінде ырғақты қабілеттерді зерттеу кезінде соққылардың санын анықтауда да, үлгілердің ырғақты үлгісін беруде де қателіктер байқалады. Есту қабілетінің тұрақсыздығына байланысты кейбір үлгілер екінші немесе тіпті үшінші әрекеттен жасалады. Бұл жағдайда қозғалтқыштың ыңғайсыздығы айқын көрінеді. Кейбір балаларға тапсырма қол жетімді емес.

Зерттеу кезінде дыбыстық құрамы жағынан ұқсас дыбыстық кешендер мен сөздерді ажырату кезінде психикалық дамуы тежелген балалар гетерогенді топты білдіреді. Бұзушылықтар бәрінде байқалады, бірақ әртүрлі дәрежеде көрінеді. Қателермен орындалған тапсырмаларды көптеген балалар өздігінен түзете алмайды. Көбінесе балалар қателіктерді байқамайды. Дыбыстық құрамы жағынан жақын сөздерді бөліп көрсету және ажырату бойынша тапсырмалар әрең орындалады. Бұл тапсырмада, егер логопед көптеген сөздер қатарында сөзді қате айтса (доп – топ – боп және т.б.), қолыңызды шапалақтау керек.

Барлық балалар сөз тіркестері мен фонемаларды саралауда айқын қиындықтарға тап болады. Бірнеше әрекеттен кейін ғана кейбір балалар дауысты дыбыстарды басқа дауысты дыбыстардан ажырата алады. Қарама–қарсы дауыссыз дыбыстармен буындарды ажырату кезінде: үнді – үнсіз, қатаң – ұяң – барлық балаларға қол жетімді емес. Сөз тіркестері мен фонемалардың дифференциациясын зерттеу кезінде кейбір балаларда есту–сөйлеу қабілетінің бұзылуы анықталды [4, 96 б].

Қиындықтар нәзік акустикалық–артикуляциялық белгілермен сипатталатын дыбыстарды саралау кезінде ғана емес, сонымен қатар қарама–қарсы дыбыстарды ажырату кезінде де туындайды.

Психикалық дамуы тежелген кейбір балаларда негізгі қиындықтар буындар тізбегін еске түсіру кезінде ғана анықталады (сақталған дыбыстар негізінде). Типтік бұзылулар екінші буынның біріншісіне, буын тізбегіндегі буындардың ауысуларында көрінеді.

Көптеген авторлар фонетикалық, лексикалық және грамматикалық бұзылуларды сәтті еңсеру үшін, дисграфия мен дислексияның алдын алу үшін фонематикалық есту қабілетінің озық қалыптасуын ұсынады. Сонымен қатар, жақсы фонематикалық есту балаларға басқалардың сөйлеуінде әртүрлі просодикалық сипаттамаларды ажыратуға көмектеседі және просодикалық бұзылуларды сәтті жеңуге мүмкіндік береді [5, 13 б].

Логопедия ғылымы мен практикасының, физиология мен сөйлеу психологиясының дамуымен (Р.Е. Левина, Р.М. Боскис, Н.Х. Швачкин, Л.Ф. Чистович, А.Р. Лурия және т.б.) естілетін дыбысты артикуляциялық түсіндіру бұзылған жағдайда оны қабылдау әр түрлі дәрежеде нашарлауы мүмкін екендігі белгілі болды.

Р.Е. Левина балалардың сөйлеуін психологиялық зерттеу негізінде сөйлеудің дыбыстық жағын толық игеру үшін фонематикалық қабылдаудың маңызды мәні туралы қорытындыға келді. Фонемалардың айтылуы мен қабылдануының бұзылуының үйлесімі бар балаларда нәзік акустикалық–артикуляциялық белгілермен сипатталатын артикуляция мен дыбыстарды қабылдау процестерінің толық еместігі анықталды.

Балалардың фонемалық даму жағдайы дыбыстық талдауды игеруге әсер етеді. Сөздегі дыбыстардың реттілігін анықтау үшін іс–әрекеттің қалыптасу деңгейі және сөздің дыбыстық элементтерін саналы түрде шарлау қабілеті фонематикалық

қабылдаудың дамымау дәрежесіне және оның дамымауы бастапқы немесе қайталама екендігіне байланысты (Л.Ф. Спинова) [6, 166 б].

Фонематикалық қабылдаудың қайталама дамымауы сөйлеу мүшелерінің анатомиялық және мотор ақауларында орын алатын сөйлеу кинестезиясының бұзылуында байқалады. Мұндай жағдайларда қалыпты есту қабілеті бұзылады, бұл айтылымды дамытудың маңызды механизмдерінің бірі болып табылады. Сөйлеу қалыптасу кезеңіндегі баланың танымдық белсенділігінің төмендігі және ерікті назардың әлсіреуі маңызды [7, 56 б].

Фонематикалық қабылдаудың алғашқы бұзылуында дыбыстық талдауды игерудің алғышарттары және дыбыстық талдау әрекетінің қалыптасу деңгейі екіншіге қарағанда төмен.

Дыбыстардың айтылуының болмауы өзгермелі түрде көрінеді. Сонымен, дауысты дыбыстар үнсіз, Р және Л дыбыстарымен Л' және йот (j), С және Ш дыбыстарымен және т.б. көрінеді. Кейбір балалар ысқырық және ызың дыбыстардың бүкіл тобын, яғни фрикативті дыбыстарды артикуляциядағы қарапайым жарылғыш дыбыстармен Т, Т', Д, Д' алмастырады.

Басқа жағдайларда дыбыстарды саралау процесі әлі болған жоқ және артикуляциялық жақын дыбыстардың орнына бала орташа, анық емес дыбысты айтады, мысалы: жұмсақ дыбыс Ш' орнына Ш, С орнына – С', Ч орнына – Т' және т.б. Баланың сөйлеуін тексерген кезде айтылымда қандай дыбыстардың бұзылғанын мұқият анықтау керек.

Бұзушылықтың ең көп таралған түрі – дыбыстардың бұрмаланған айтылуы, онда дыбыстың нормативтік дыбыспен ұқсастығы сақталады. Әдетте, есту арқылы қабылдау және жақын дыбыстармен саралау зардап шекпейді [8, 202 б].

Дыбыстың болмауы немесе артикуляцияға жақын адамдармен алмастыру сияқты бұзылыстың бұл түрі хатты игеру кезінде тиісті фонемалар мен асқынуларды араластыруға жағдай жасайды.

Жақын дыбыстарды шатастырған кезде бала артикуляцияны дамытады, бірақ фонеманың қалыптасу процесі әлі аяқталған жоқ. Мұндай жағдайларда бірнеше фонетикалық топтардан жақын дыбыстарды ажырату қиынға соғады, тиісті әріптер араласады.

Балалардың фонематикалық дамуында бірнеше жағдайлар анықталады:

– дыбыстардың айтылуында тек бұзылған дыбыстарды талдауда жеткіліксіз айырмашылық пен қиындық. Сөздің қалған дыбыстық құрамы мен буын құрылымы дұрыс талданады. Бұл фонематикалық дамудың ең жеңіл дәрежесі;

– ауызша сөйлеуде олардың артикуляциясы жеткілікті қалыптасқан кезде бірнеше фонетикалық топтардағы дыбыстардың көп мөлшерін ажырату жеткіліксіз. Мұндай жағдайларда дыбыстық талдау өрескел бұзылады;

– терең фонематикалық дамымай, бала сөздегі дыбыстарды «естімейді», дыбыстық элементтер арасындағы қатынасты ажыратпайды, оларды сөздің құрамынан бөліп, реттілігін анықтай алмайды [9, 115 б].

Осылайша, дыбысты айтудың кемшіліктерін келесі сипаттамалық көріністерге дейін азайтуға болады:

– дыбыстарды артикуляция бойынша қарапайымдармен ауыстыру, мысалы: С және Ш дыбыстары Ф дыбысымен ауыстырылады;

– дыбыстардың бүкіл тобын алмастыратын дыбыстардың диффузиялық артикуляциясының болуы;

– әр түрлі сөйлеу формаларында дыбыстарды тұрақсыз пайдалану;

– бір немесе бірнеше дыбыстың бұрмаланған айтылуы.

Айтылу қателіктерін олардың ауызша қарым–қатынас үшін маңыздылығы тұрғысынан бағалау керек.

Олардың кейбіреулері фонемалардың реңктерінің қалыптасуына ғана әсер етеді және тұжырымның мағынасын бұзбайды, басқалары фонемалардың араласуына, олардың ажыратылмауына әкеледі. Соңғылары қатал, өйткені олар тұжырымның мағынасын бұзады.

Көптеген ақаулы дыбыстар болған кезде, әдетте, көп буынды сөздердің айтылуы дауыссыз дыбыстардың тіркесімімен бұзылады. Балалардың өз сөйлеуіндегі мұндай ауытқулар фонематикалық қабылдаудың жеткіліксіз қалыптасуын көрсетеді.

Фонемалық қабылдаудың төмен деңгейі ең жоғары айқындықпен келесідей көрінеді:

– жеке және басқа адамдардың сөйлеуіндегі фонемалардың анық емес айырмашылығы (ең алдымен үнсіз – үнді, ысқырық – ызың, қатаң – ұяң, ысқырық – ызың – аффрикат және т.б.);

- дыбыстық талдау мен синтездің қарапайым нысандарына дайын болмау;
- сөйлеудің дыбыстық құрамын талдаудағы қиындық.

Психикалық дамуы тежелген балаларда көбінесе фонематикалық қабылдау деңгейі мен ақаулы дыбыстар саны арасында белгілі бір байланыс болады, яғни, дыбыстардың саны неғұрлым көп қалыптаспаса, фонематикалық қабылдау соғұрлым төмен болады. Алайда, дыбыстардың айтылуы мен қабылдануы арасында әрдайым нақты сәйкестік бола бермейді [10, 43 б].

Мәселен, мысалы, бала 2–4 дыбысты бұрмалап айта алады, ал көп санды және әр түрлі топтардан есту арқылы ажырата алмайды. Дыбысты айтудың салыстырмалы әлауқаты фонемалық процестердің терең дамымауын бүркемелеуі мүмкін. Мұндай жағдайларда тек мамандандырылған тапсырмаларды қолдану күрделі патологияны ашады.

Психикалық дамуы тежелген балаларда сөйлеудің жалпы түсініксіздігі, «қысылған» артикуляция, сөйлеудің экспрессивтілігі мен айқындылығы жеткіліксіз.

Олар зейіннің тұрақсыздығымен, аландаушылықпен сипатталады. Олар қалыпты сөйлейтін балаларға қарағанда сөйлеу материалын нашар есте сақтайды, көптеген қателіктермен белсенді сөйлеу әрекетіне байланысты тапсырмаларды орындайды. Психикалық дамуы тежелген балаларды ерте анықтау мектепке дейінгі жастағы кемшіліктерді табысты түзету және хат бұзушылықтарының алдын алу үшін қажетті шарт болып табылады.

Психикалық дамуы тежелген балаларды тексергеннен кейін:

– артикуляция мүшелерінің қатысу дәрежесі бойынша ақаулы дыбыстарды топтастыру және бұзушылықтарды оқшаулау: ерте онтогенез (М, П, Б, Т', Г, Х, С') және орта онтогенез (Ы, қатаң, ұяң, Л', барлық дауыссыз дыбыстардың дыбысталуы);

– аралас дыбыстар мен дыбыстарды бөлектеңіз – сөйлеудің қалыпты дамуында кездесетін алмастырғыштар (белгілі бір жас кезеңінде);

– артикуляция мүшелерінің дұрыс орналаспауына байланысты бұрмаланған дыбыстарды оқшаулау (жұлдыру және т.б.);

– артикуляция бойынша қарапайымдардың ішінен тұрақты алмастырғыштары бар дыбыстарды оқшаулаңыз [11, 62 б].

Фонемалық қабылдауды зерттеу нәтижелерін талдау кезінде логопед мыналарға назар аударады:

– дыбыстарды анық емес қабылдау олардың дұрыс емес артикуляциясына (немесе дұрыс артикуляцияның болмауына) сәйкес келе ме?

– анық емес қабылданатын дыбыстардың көп саны дұрыс айтылмаған дыбыстардың аз санымен анықтала ма?

– фонемалық дамымау қандай жағдайларда көрінеді (тұрақты емес; күрделі фонетикалық позицияларда, пароним сөздерді қабылдау кезінде)?

Сөйлеу материалдары негізінде сөйлеудің дыбыстық–буындық құрылымының қалыптасуы және балалардың лексикалық–грамматикалық дамуы бағаланады.

Әдебиет

1. Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития детей / под ред. К.С. Лебединской. – М., 1982. – 256 с.
2. Блинова Л.Н. Диагностика и коррекция в образовании детей с задержкой психического развития: Учеб. пособие – М.: Изд-во НЦ ЭНАС, 2006. – 364 с.
3. Голубева Г.Г., Липакова В.И., Логинова Е.А., Лопатина Л.В. Логопедические технологии: Учебно–методическое пособие. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – 413 с.
4. Винарская Е.Н. Фонетические проблемы логопедии в России на рубеже XX–XXI веков // Проблемы детской речи: сборник. – СПб., 1999. – 216 с.
5. Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного образовательного учреждения: Сб. методических рекомендаций. – СПб.: ДЕТСТВО–ПРЕСС, 2001.– 415с.
6. Дробинская А.О. Ребенок с задержкой психического развития: понять, чтобы помочь. – М.: Школьная Пресса, 2005. – 187 с.
7. Коненкова И.Д. Обследование речи дошкольников с задержкой психического развития. – М.: Издательство ГНОМ и Д, 2003. – 237 с.
8. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. – М., 1968. – 256 с.
9. Орфинская В.К. Принципы построения дифференциальной методики обучения детей с общим недоразвитием речи. – М., 1983. – 156 с.
10. Программы дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушениями речи. Коррекция нарушений речи / автор–составитель Г.В. Чиркина–М.: Просвещение, 2008. – 410 с.
11. Соколова Е.В. Систематика задержки психического развития у детей. Ж–л Логопед № 1, 2008. – 323 с.

УДК 376.3

ВИДЫ ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ

Боброва В.В., Шманова А.Ж.

(КарУ им. Е.А. Букетова)

Цель: информирование родителей о путях логопедической реабилитации в условиях реабилитации детей с ограниченными возможностями здоровья.

Как известно, глава государства Н. Назарбаев в своем Послании народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее» в 2014 году специально остановился на вопросах поддержки и помощи людям с ограниченными возможностями в развитии. «...Необходимо уделять больше внимания нашим гражданам с ограниченными возможностями. Для них Казахстан должен стать без барьерной зоной. У нас их не мало, о таких людях нужно заботиться–это наш долг перед собой и обществом. Этим занимается весь мир». Сегодняшний ребенок–гражданин завтрашнего дня. Задача организаций образования – адаптировать этого гражданина к будущей жизни, начиная с детского сада, создать благоприятную атмосферу среди здоровых людей, чтобы они чувствовали себя комфортно.

В настоящее время проблема, которая привлекает внимание всей мировой общественности, – инклюзивное образование, предусматривающее полное включение детей в образовательный процесс с участием среды, семьи в соответствии с их индивидуальными запросами и особенностями. Слово Инклюзив – в переводе с латинского означает «включаю себя», а в переводе с английского –«смешиваю».

Инклюзивное обучение—определяет равные права детей и позволяет участвовать в деятельности коллектива. Инклюзивное обучение – позволяет развивать способности, необходимые для общения с людьми.

Ценность человека определяется его возможностями, достижениями. Каждый человек способен чувствовать и думать. Каждый человек имеет право на отношения. Все люди нужны друг другу. Знания реализуются в рамках реального общения. Все люди нуждаются в поддержке и дружбе своих сверстников. Достижение успеха для каждого ребенка—это осуществление деятельности, которую он может выполнить по своему усмотрению. Многогранность расширяет сферу развития человеческой жизни.

Этому глобальному вопросу ученые мира дают следующее определение: инклюзивное образование—это полное включение в общеобразовательный процесс и социальная адаптация всех детей, в том числе 5 детей с ограниченными возможностями, независимо от пола, происхождения, вероисповедания, положения, устранение барьеров, отличающих детей, призыв родителей к активности, участие в коррекционно—педагогических и социальных потребностях ребенка специальная поддержка, т. е. государственная политика, направленная на эффективное обучение, при котором сохраняется качество общего образования. Инклюзивное обучение—используется при описании процесса обучения в общеобразовательных учреждениях детей с особыми потребностями. Следовательно, в основе инклюзивного обучения лежит идеология отрицания какой—либо дискриминации детей, обеспечения равноправного отношения ко всем людям, а также создания специальных условий для детей с особыми потребностями в обучении. Данное направление способствует успеху детей в учебе, формирует хорошие условия жизни.

Инклюзивное обучение—определяет равные права детей и позволяет участвовать в деятельности коллектива. Инклюзивное обучение – позволяет развивать способности, необходимые для общения с людьми.

Ценность человека определяется его возможностями, достижениями. Каждый человек способен чувствовать и думать. Каждый человек имеет право на отношения. Все люди нужны друг другу. Знания реализуются в рамках реального общения. Все люди нуждаются в поддержке и дружбе своих сверстников. Достижение успеха для каждого ребенка—это осуществление деятельности, которую он может выполнить по своему усмотрению. Многогранность расширяет сферу развития человеческой жизни.

Инклюзивное образование или программа «Образование для всех» – дает возможность всем детям активно участвовать в жизни ДОУ, школы и школы. Эта программа была одобрена Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций и включена в Конвенцию ООН 13 декабря 2006 года.

Индивидуальное и психическое воспитание ребенка начинается с детства. Все навыки приобретаются в семье, в том числе и навыки правильной речи формируются в семье. Речь ребенка формируется по образцу, полученному от родных: мамы, папы, бабушки, дедушки, старшей сестры, Дяди. Некоторые думают, что сторона звукоизвлечения ребенка в речи развивается самостоятельно, без помощи взрослых, но это заблуждение.

Вопросы воспитания, нацеленные на всестороннее формирование духовно развитой, нравственно и физически здоровой, культурной личности, всегда волнуют и школу, и родителей. Как вы знаете, наше общество, в котором мы живем, – это рыночная экономика. Страна постоянно развивается. Если государство требует от нас образования в соответствии с нашей страной, мы требуем от учащихся обучения в соответствии с государственной программой. Для достижения каких – либо успехов нам необходимо работать вместе учителем—родителем—учеником. Главным залогом успеха воспитательной работы является сотрудничество между школой и родителями. В деле

воспитания подрастающего поколения должно уделяться постоянное внимание связям между школой и семьей.

К одной из первых трудностей, с которыми сталкивается ребенок в жизни, мы относим нарушения речи. В преодолении или облегчении той же трудности трудится логопед. Но для того, чтобы коррекционные занятия логопеда были результативными, необходимо и непосредственное отношение родителей.

Для исправления пробелов в речи проходит время, а дефекты в речи остаются. С тех пор, как ребенок пошел в школу, эти пробелы приносят ему много боли.

Чтобы избавиться от такого специалиста не видно, логопед бѣлден время. Если ребенку предлагают посещать занятия логопеда, необходимо следовать этому предложению.

Для устранения этих речевых пробелов создаются логопедические занятия. Однако, чтобы прийти к положительному результату, подготовить ребенка к поступлению в школу без дефектов, необходима активная помощь родителей в семье.

Нарушение речи является наиболее распространенным видом патологии у детей, поэтому комплексная организация системы специализированной помощи, лечения и реабилитации – вопросы высокого значения.

Участие родителей в формировании речевых навыков положительно сказывается на работе логопеда и ребенка. Если это участие осознанно, хорошо спланировано и продолжительно, оно становится более эффективным. Чем раньше начнется сотрудничество между собой, тем лучше.

В результате многолетнего наблюдения был сделан вывод: большинство родителей детей с речевыми дефектами не очень глубоко понимают серьезность речевого дефекта, а называют только проблемы на лице. Педагогическое образование большинства современных родителей поверхностное, безразличное, его причина – отсутствие незначительных психолого–педагогических знаний и желание погрузиться в мир ребенка, что приводит к снижению эффективности работы в целом. Поэтому успех в развитии языка ребенка зависит от установления связей с родителями

Работа логопеда направлена на информирование родителей о современных требованиях к развитию ребенка, на разъяснение конкретных условий развития языка ребенка, на содействие осознанию роли родителей и лиц, их заменяющих в этом процессе (слайд–план логопеда).

Между логопедом и родителями формируется определенная система работы. Знакомство с семьей – не должно заканчиваться формальной записью сведений об отношениях с родителями. Неправильно использовать одни и те же методы в работе с разными семьями. Их необходимо менять в зависимости от культурного, образовательного уровня родителей, стиля семейного воспитания, взаимоотношений в семье, понимания проблемы своего ребенка и т.д., т.е. постоянно искать пути взаимодействия и сотрудничества родителей с педагогами.

Родителей следует информировать об основаниях содержания детей с нарушениями речи под наблюдением врача.

- предоставление родителям полной информации об уровне речевого развития их ребенка;
- ориентация родителей на типы причин нарушения речевого развития;
- проектирование образовательного маршрута ребенка;
- определить роль родителей в предстоящей логопедической работе.

Общение с родителями осуществляется в индивидуальной и групповой формах работы. Это проведение семинаров, консультаций, бесед, открытых уроков, наглядной пропаганды, информационных выставок, опросов. Логопеду важно, чтобы каждый вид работы был не формальным, а привлекал родителей к решению проблемы, создавал

продуктивное сотрудничество, так как современный родитель не хочет слушать длинный, отрывистый доклад педагога. Поскольку большинство родителей даже не знают этапов речевого развития – слова дислалия «,» дизартрия «,» СТЖД им даже не знакомы. При этом необходима помощь профессионального логопеда, психолога, которые понятным языком объясняют суть проблемы и предлагают логопедическую, психолого–педагогическую помощь.

Наглядная информация для родителей предоставляется в виде различных листовок–папок, тематических папок, буклетов для домашней работы, например, упражнений по развитию речи дошкольников; родителей обучают артикуляционной, дыхательной, пальчиковой гимнастике, навыкам постановки звуков и др.

Литература

1. Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 17 января 2014 г.
2. Дошкольное образование в Казахстане Сентябрь / Октябрь №5 (47) 2013 г.
3. Воспитание детей Декабрь № 12 2013 г.
4. Семья и детский сад Март / Апрель № 2 2013 г.
5. Серкебаев К. / Улагат. Дефектология; исследование и практика 2002 г. №1.3.
6. Омирбекова К.К. Омирбекова С.Ж. Методы проверки речи // Алматы книга 2002 г., дети с отклонениями в селе Даму г. Тебенова. Учебник инструмента. Караганда 2005 г.
7. Селиверстов В.И. Речевые игры с детьми – М. 1994.
8. Ткаченко Т.А. Если дошкольник плохо говорит – С–П. 2000.
9. Швайко Г.С. Игры и игровые упражнения для развития речи – М. 1988.

УДК 691.33

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ КАК УСЛОВИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СВЯЗНОГО ВЫСКАЗЫВАНИЯ

Буланова Т.В.

(СКУ им. М. Козыбаева)

К сожалению, в настоящее время с каждым годом наблюдается тенденция увеличения числа детей, которые приходят в дошкольные учреждения, а затем и в школу с нарушениями речи.

Именно в дошкольном возрасте дети накапливают опыт социального взаимодействия, у них происходит становление и развитие речи, ее фонетической, лексической и грамматической сторон. Обучение ребенка в школе напрямую зависит от уровня успешности обучения ребенка в дошкольном учреждении.

В дошкольный период речевое развитие детей происходит наиболее интенсивно. Именно в этот период у детей дошкольного возраста наблюдается резкий скачок в расширении его словарного запаса, дети начинают активно пользоваться всеми частями речи, а также постепенно у них формируются навыки словообразования. В дошкольном возрасте у детей активно формируются потребности в общении с окружающими, желание быть понятым.

Обычно дети, не имеющие проблем в речевом развитии, к 5–летнему возрасту свободно владеют развернутой фразовой речью, пользуются разными конструкциями сложных предложений. Также к этому возрасту они имеют достаточный словарный запас, владеют навыками словообразования и словоизменения. К пяти годам у

дошкольников формируется правильное звукопроизношение, а также готовность к звуковому анализу и синтезу.

Но иногда получается так, что не всегда у детей эти процессы протекают благоприятно. Иногда у детей при нормальном слухе и сохранном интеллекте происходит задержка в формировании таких компонентов языка, как фонетика, лексика, грамматика. Это нарушение впервые было установлено и описано Р.Е. Левиной, оно получило название «общее недоразвитие речи» [1, с.127].

Именно обучение детей с общим недоразвитием речи является наиболее актуальной проблемой современного дошкольного образования. Если своевременно не провести коррекцию данной речевой патологии, то в дальнейшем это может стать причиной социальной дизадаптации и будет замедлять процесс становления личности.

Для детей с общим недоразвитием речи характерны следующие признаки: недоразвитие фонематического слуха, нарушение звукопроизношения, отставание в накоплении словарного запаса и грамматического строя речи. Проблема развития связной речи представляет собой одну из актуальных проблем в современной логопедии. Формирование и развитие навыков общения со взрослыми и сверстниками не только помогает в разностороннем развитии ребенка, но и служит базой для успешного обучения в школе [2]. Связная речь является одной из наиболее сложных форм речевой деятельности. Она носит характер логического последовательного развернутого изложения своих мыслей. Можно отметить, что умение ребенка последовательно логично передавать свои мысли является важным показателем в овладении системой родного языка.

В научных трудах В.П. Глухова, Т.Б. Филичевой и др., отмечается, что у детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи практически всегда могут наблюдаться различные нарушения в их связной речи. В своих трудах они описывают, какими методами и приемами можно пользоваться для формирования и развития связной речи детей с общим недоразвитием речи. Именно труды этих ученых, педагогов являются основой для дальнейшего изучения и углубления знаний в вопросе по формированию связной речи у детей с общим недоразвитием речи [3, 4].

В терминологическом словаре по логопедии и нейропсихологии Л.Ф. Чупров определяет понятие «связная речь» как «развёрнутое изложение определённого содержания, которое осуществляется логично, последовательно и точно, грамматически правильно и образно» [5, с. 118]. Формирование и развитие связной речи происходит непрерывно, в процессе повседневной жизни: при общении с родителями, с воспитателями, речь ребенка обогащается и расширяется его кругозор. Овладение речи ребенком – это сложный и непрерывный процесс, который требует особого внимания со стороны взрослого.

Необходимо отметить, что у детей, имеющих речевые нарушения есть проблемы при построении коммуникации с окружающими. Большинство детей с общим недоразвитием речи с трудом вступают в контакт с окружающими. Дошкольникам с общим недоразвитием речи свойственна заикленность на своем речевом недостатке. Это выражается в неуверенности в себе, своей речи. Особенно четко можно это можно заметить в стремлении ребенка к коммуникации с окружающим социумом.

В дошкольном возрасте происходит переход от наглядно-образного к абстрактному мышлению, это проявляется в умении строить связи, умозаключения, рассуждать на эту тему. Сложность дефекта при общем недоразвитии речи негативно сказывается при установлении взаимодействия со взрослыми и сверстниками. Полноценному развитию коммуникации у дошкольников с общим недоразвитием речи препятствует: малый объем словаря, невозможность построения логических связей,

одним словом могут обозначать несколько действий, иногда не понимает, что говорит собеседник, из-за этого не могут отвечать на вопросы [6, с. 34].

Л.Г. Соловьева отмечала взаимосвязь речевых и коммуникативных навыков у дошкольников с общим недоразвитием речи. У них есть особенности при общении: низкий словарный запас, своеобразие связного высказывания, это все препятствует развитию коммуникативных навыков. Результатом является снижение потребности в общении, недостаточная сформированность всех сторон речи (монологической и диалогической речи), неумение ориентироваться в ситуации, нет интереса в установлении контактов, негативизм к своему дефекту [7]. При недостаточном общении ребенка со взрослыми и сверстниками замедляется темп развития речи и других психических процессов. Это обуславливает взаимосвязь между коммуникативными навыками ребенка и его развитием речи, учитывая это можно сделать вывод о том, что для детей с общим недоразвитием речи процесс развития навыков межличностного взаимодействия является обязательным, ведь без этого социализация ребенка в обществе является невозможной.

В работе по формированию навыков межличностного взаимодействия у дошкольников с нарушениями речи можно выделить несколько факторов:

- коррекционная деятельность должна вестись с опорой на ведущую деятельность ребенка (у дошкольников это игра), оно должно быть комплексным и соответствовать возрастным и индивидуальным особенностям ребенка;
- дома и в семье необходимо тоже заниматься над развитием навыков общения, а не только на занятиях со специалистом;
- важную роль в развитии навыков общения играет отношение педагога к своей деятельности, его стиль общения с детьми;
- важно, чтобы у ребенка был образец правильной речи.

Нами были отобраны основные методы и приемы, которые направлены на развитие навыков общения: различные игры – упражнения в которых есть коммуникация; беседы с детьми; театрализованные игры; обыгрывание ситуаций; совместное проведение свободного времени; организация и подготовка у праздников, концертам; совместное чтение книги и обсуждение.

В работе с дошкольниками большое значение имеет использование игр.

Игры могут делиться в зависимости от цели, которую мы хотим достичь. Игры для установления контакта: «Улыбка», «Комплимент». Игры для совершенствования умения общаться без слов: «Угадай, кто это», «Угадай, что делаю», «Расскажи сказку молча». Игры для выразительности речи: «Покажи, как дует ветер», «Каким голосом говорит (бабушка, девочка и т.д.)». Игры для разрешения конфликтной ситуации: «Как ты поступишь, если», предлагаются различные конфликтные ситуации и педагог вместе с ребенком обсуждают возможные пути решения проблемы.

Совместная деятельность детей играет огромное значение в налаживании межличностных контактов. В ходе деятельности у ребенка появляется потребность в общении, им необходимо обсудить что-либо, высказать свое мнение. Совместное составление рассказа так же способствует объединению детей и развивает их коммуникативные навыки. Таким образом можно сказать, что развитие коммуникативных навыков будет способствовать совершенствованию связной речи. Только правильно организованная коррекционная работа будет способствовать наилучшему развитию навыков общения и развитию связной речи дошкольников.

Литература

1. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. – М.: Просвещение, 1967. – 153 с.
2. Андреева Е.В., Архипова С.Н. Развитие связной речи у старших дошкольников с общим недоразвитием речи// Научное обозрение. Педагогические науки, 2019. – №4 (часть 1). – С.28–31.

3. Глухов В.П. Комплексный подход к формированию связной речи у детей дошкольного возраста с нарушениями речевого и познавательного развития: Монография. – Изд. 2-е, исправ. и перераб. – М.: В. Секачев, 2014. – 537 с.
4. Филичева Т.Б. Подготовка к школе детей с общим недоразвитием речи в условиях специального детского сада / Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. – М. Издательство «Альфа», 2013. – 103 с.
5. Чупров Л.Ф. Терминологический словарь по логопедии и нейропсихологии (учебно-методическое пособие). – М.: Из-во, 2012. – 184 с.
6. Лямина Г.М. Формирование речевой деятельности (средний дошкольный возраст) // Дошкольное воспитание. – 2011. – №9. – С. 49 – 55.
7. Соловьева Л.Г. Особенности коммуникативной деятельности детей с общим недоразвитием речи. Дефектология [Текст]: учеб. пособие. / Л.Г. Соловьева – М.: АСТ, 2004. – No1. – С. 62–69.

УДК 37.018

СОЦИАЛЬНО–ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА КАК НАПРАВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С ТРУДНЫМИ ПОДРОСТКАМИ НА БАЗЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Борович Ю.А.

(Омский государственный педагогический университет)

В процессах, определяющих нравственное благополучие общества, значительное место принадлежит социально–педагогической деятельности общеобразовательных школ.

Подростки в силу своего возраста отличаются социальной неопытностью, незрелостью и не защищены от проявлений насилия, зла, жестокости, бескультурья. Молодому поколению приходится совершать жизненный выбор в сложных условиях определения признания целей развития, правовых и моральных способов достижения. В связи с этим одним из сложных этапов формирования личности выступает подростковый возраст. Особенно частными становятся проявления трудновоспитуемости, меняется характер и поведение подростка. В силу неустойчивости личностной структуры подростки становятся подверженными социальному воздействию, в том числе негативному.

Решение проблемы «трудных» подростков требует комплексного подхода, основой которого должно стать поэтапное определение специфики профессионального включения в работу с данными детьми.

А.Е. Личко рассматривает девиации как связь психических нарушений с закономерностями нормального протекания переходного возраста [3].

Можно выделить основные факторы, обуславливающие девиантное поведение несовершеннолетних:

1. Биологические факторы в существовании неблагоприятных физиологических и анатомических особенностей организма ребёнка, затрудняющих его социальную адаптацию.

2. Психологические факторы, в которые включаются наличие у ребёнка психопатологии или акцентуации (чрезмерное усиление) отдельных черт характера.

3. Социально–педагогические факторы выражаются в дефектах школьного, семейного и общественного воспитания, в основе которых лежат половозрастные и индивидуальные особенности развития детей, приводящих к отклонениям в ранней социализации ребёнка, в период детства, с накоплением негативного опыта; в стойкой школьной неуспешности ребёнка, с разрывом связей со школой (педагогическая

запущенность), ведущей к несформированности у ребёнка познавательных мотивов, интересов и школьных навыков [4].

Являясь основными социальными институтами государства по ранней профилактике и коррекции девиантного поведения подростков, общеобразовательные учреждения сталкиваются с необходимостью помогать семье в воспитании детей, направлять и выправлять, нивелировать недостатки семейного воспитания, негативного влияния окружающей среды, облегчать вхождение детей и подростков в различные виды социальных взаимоотношений.

Основными аспектами социально–педагогической деятельности социального педагога в школе с трудными подростками являются следующие: профилактика девиантного поведения детей и подростков; профилактическая работа с учащимися и семьями «группы риска», а также с семьями, находящимися в трудной жизненной ситуации; поддержка и защита законных прав и интересов несовершеннолетних, в том числе в органах государственной власти; активизация и коррекция семейного воспитания; повышение родительской компетентности и информационно–просветительская работа специалистов в решении проблем детей и семьи; организация занятости детей и подростков во внеурочное время [1]. Социально–педагогическая помощь подросткам с трудным поведением в общеобразовательной школе включает в себя различные направления. В первую очередь это воспитательно–профилактическая работа, которая осуществляется в разнообразных формах, таких как: общая профилактика и индивидуально–профилактическая работа.

Общая профилактика представляет собой выявление и установление причин, порождающих отклоняющееся от нормы поведения, а также обстоятельств, благоприятствующих деформации сознания подростков, проведение и активизацию нравственного, правового воспитания и профилактической работы в группах.

Индивидуальная профилактика и коррекция включает в себя комплекс мер, направленных на выявление подростков, склонных к девиациям, и оказание коррекционно–профилактического воздействия с целью устранить отрицательное влияние неблагоприятных для формирования личности подростка условий [2].

Индивидуальная работа ведется по ряду направлений: непосредственная работа с подростками, выявление лиц и условий, положительно влияющих на подростка и вовлечение их в коррекционную и профилактическую работу, выявление лиц и условий, отрицательно влияющих на подростков, и нейтрализация их негативного воздействия.

Важным этапом повышения эффективности как общей, так и индивидуальной профилактической работы является разработка и осуществление различных воспитательно–профилактических программ, имеющих общую цель – управление процессом социализации подростков, создание условий для нормального развития ребенка, устранение десоциализирующих влияний, работа с возникшими отклонениями, восстановление подростка в статусе и дееспособности.

Поэтому важным направлением совершенствования работы с подростками в рамках социально–педагогического аспекта является организация работы по преодолению негативных воздействий социальной среды. Следующим направлением совершенствования воспитательно–профилактической работы является организация досуга подростков. В понятие «досуг» входит широкое пространство и время жизнедеятельности ребенка за пределами учебной деятельности. Досуговая сфера жизнедеятельности подростков может выполнять следующие функции: восстановление физических и духовных сил ребенка, развитие их способностей и интересов и свободное общение со значимыми для подростка людьми. Отличительная особенность сферы досуга – добровольный, в зависимости от интересов и потребностей подростка, выбор форм досуговой деятельности.

На базе школ возможна реализация программ индивидуальной и групповой социально–педагогической профилактики, и коррекции. Для подростков, наряду с групповыми социотренингами, эффективно использование индивидуальных занятий по преодолению дурных привычек, коррекции негативных социальных установок, самооценки, различных нарушений во взаимоотношениях со взрослыми и сверстниками.

При построении коррекционно–профилактической работы с девиантными подростками, следует опираться на такие правила: опора на положительные качества личности подростка. Необходимо создавать для него ситуации успеха, уметь найти положительное в поведении подростка, строить согласно этому деятельность социального педагога; включение подростка в значимую для него деятельность; глубокая доверительность и уважение во взаимоотношениях с подростком [5].

Таким образом, эффективность социально–педагогической работы с трудными подростками связана с обеспечением многостороннего характера и гуманистической направленности оказываемой педагогической поддержки; наличием технологической гибкости и разнообразия в применяемых методах и приемах перевоспитания; распределением функций и четкой обоснованной структуры взаимодействия семьи, школы и других социальных институтов воспитания для создания комфортной, безопасной и педагогически организованной среды. Посредником в этом взаимодействии выступает социальный педагог.

Литература

1. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога. М.: Академия, 2008. 293 с.
2. Дети с девиантным поведением: психолого–педагогическая реабилитация и коррекция // Материалы всероссийской научно–практической конференции (Саратов, 1991 г.); ред.–сост.: В.А. Иванников и др. – М.: Изд–во МАИ, 1992. – 103 с.
3. Джумабаев А.В. Система перевоспитания педагогически запущенных детей. – А–А: Мектеп, 2016. – 88 с.
4. Мериакле И.А. Работа с трудными подростками. – М.: Просвещение 2011. – 450 с.
5. Чумаков И.В. Психологическая карта учащегося группы риска в системе профилактики девиантного поведения подростков // Вестник психосоциальной и коррекционно–реабилитационной работы. – 2018. – №2. – С.41–57.

УДК 376.42

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ ИНТЕЛЛЕКТА СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Гончарова В.Р., Рахметова А.М.

(Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова)

На современном этапе проблемы речевых нарушений среди детей с нарушением интеллекта все еще остаются актуальными и практически значимыми. Существует неразрывная связь между познавательной деятельностью и речью. Нарушения речи у детей с нарушением интеллекта являются вторичными, а степень тяжести этих нарушений зависит от степени недоразвития когнитивных функций [1].

Речь играет особую роль в психическом развитии ребенка. Она выполняет функцию общения ребенка и взрослого, обеспечивает возможность планирования и регуляции поведения, влияет на развитие личности в целом. Последние годы значительно увеличивается контингент детей с речевыми дефектами, что касается и детей с нарушением интеллекта. Речевые нарушения у детей с нарушенным интеллектом

отличаются стойкостью и устраняются с большим трудом. Данный факт объясняется тем, что речь нарушается как целостная функциональная система. У ребенка с нарушением интеллекта речь развивается медленными темпами и имеет целый ряд особенностей. Это проявляется в застревании на вопросно–ответной форме общения.

Детям чуждо формулирование собственных высказываний. Отмечается потребность в систематической помощи со стороны родителей и педагогов. У детей с нарушением интеллекта слабая мотивация, снижена потребность в вербальном общении, смысловое программирование в значительной степени нарушено. Среди детей данной категории есть дети с очень низким уровнем речевого развития, с разнообразными речевыми нарушениями и с высоким уровнем владения речью. У детей данной категории слабо развито восприятие и понимание речи, произношение отдельных звуков страдает. Часто недоразвитие речи сочетается с алалией, дизартрией. Эти особенности являются основными причинами недоразвития речи у детей с нарушением интеллекта [2]. Недостатки в речевом развитии имеют множество негативных последствий для психологического развития детей. Они оказывают негативное влияние не только на общее развитие, но и на процессы обучения и социализации ребенка.

Речевые нарушения, имеющиеся у детей, ограничивают отношения ребенка со своими товарищами. В процессе общения дети могут испытывать трудности, на фоне которых у них возможно возникновение застенчивого поведения или неадекватных форм ответов. Речевые расстройства вредны и мешают активному участию учащихся в образовательном процессе [3]. Исследования многих ученых, таких как Чирцева А., Зёрго Б., Сай И. доказывают, что нарушения речи негативно влияют на образовательный процесс детей с нарушением интеллекта, а имеющиеся речевые дефекты сопутствуют ребенку в процессе всей его учебной деятельности, и позднее негативно сказываются на процессах письма и чтения. Формирование речи является важной задачей в процессе обучения и воспитания детей с нарушением интеллекта. От нее зависит успех всей коррекционно–развивающей работы и уровень социализации ребенка. В процессе развития речи специалисты решают целый ряд задач, главная из которых направлена на приобретение максимально возможного уровня социализации. Для успешной социализации необходимо осуществлять педагогическое сопровождение в речевом развитии, создавая условия в соответствии с потребностями и индивидуальными возможностями детей.

Словарь беден, оттого способность формулировать лишь простые и короткие фразы. Осуществление педагогического сопровождения в речевом развитии обеспечивает полноту личностных социальных контактов и развитие коммуникативных навыков. Необходимо строить коррекционный процесс, учитывая уровень развития речи ребенка, опираясь на основные дидактические принципы [4].

Специалисты и исследователи [5] выделяют три уровня недоразвития речи у детей с нарушением интеллекта:

- при первом уровне понимание речи слабое, в собственной речи наличие лишь отдельных слов, отмечается активное использование жестов;
- второй уровень характеризуется наличием трудностей понимания, способностью грамматически организовывать речь, использованием простой фразы;
- для третьего уровня характерны умение строить фразы, стереотипные предложения.

В процессе коррекционной работы необходимо закреплять и обобщать в слове весь приобретенный социальный и эмоциональный опыт. Формирование основных функций речи: фиксирующей, сопровождающей, познавательной, регулирующей и коммуникативной – является неотъемлемой частью работы. Выстраивая работу по развитию речи, следует уделять внимание индивидуальным занятиям. Основная цель

этих занятий направлена на формирование и развитие связной речи, грамматического строя речи и коррекцию звукопроизношения. Данные образовательные задачи решаются с использованием речевых упражнений, словесных игр. Упражнения выполняют значимую функцию в процессе развития речи. Они направлены на пополнение и активизацию словаря различными частями речи.

Благодаря использованию упражнений, у детей формируются и закрепляются практические навыки, позволяющие активно использовать свой словарный запас, выбирать наиболее подходящие слова, строить фразы и предложения. Использование подвижных игр также оказывает положительное воздействие на развитие речи детей с нарушением интеллекта. В процессе коррекционной работы с детьми с нарушением интеллекта по формированию речи особое внимание уделяется ведущей деятельности ребенка. С учетом ведущей деятельности в процессе логопедической работы моделируются различные ситуации речевого общения [6].

А.Р. Маллер и Г.В. Цикото [7] предлагают модель развития речи у детей с нарушением интеллекта по трем основным направлениям: формирование понимания речи, формирование значения слов и обогащение активного словаря, формирование грамматических категорий и связной речи. Развитие понимания речи занимает особое место в коррекционной работе по развитию речи. Дети с нарушением интеллекта имеют ограниченные представления об окружающем их мире, что объясняется недостаточным пониманием детьми речи окружающих. В связи с этим, имеется необходимость учить ребенка пониманию обращенной к нему речи.

Начинать работу следует с обучения пониманию и выполнению простых инструкций. Также следует обучать ребенка строить простые диалоги, дополнять и заканчивать фразы, отвечать на простые вопросы, учить просьбе. Когда ребенок освоит вышеназванные навыки, необходимо начинать работу над формированием более сложных умений. Здесь ребенка обучают общаться со взрослыми, формируют связное высказывание, в начале по образцу, по серии картинок. В процессе обучения пониманию эффективным считается использование невербальных средств общения: мимики и жестов. Речь обучающего человека должна быть выразительной и яркой. Важно, чтобы в процессе общения ребенок смотрел на говорящего человека.

Для того, чтобы ребенок усвоил смысл слова и понимал, о чем идет речь необходима стимуляция познавательной деятельности. Следует использовать предметно-практическую деятельность, так как она наиболее эффективна при работе с детьми с нарушением интеллекта. Наглядные методы обучения позволяют ребенку прочно усваивать новое. Ребенку проще запоминать что-то новое, если он самостоятельно сможет исследовать и выделять свойства, функции предмета. В ходе таких исследований словарь ребенка обогащается новой лексикой. Пока ребенок рассматривает какой-либо предмет нужно объяснять каждое новое слово. Проводить работу и вводить новые слова в активный словарь упражнять в правильном проговаривании слов, словосочетаний и предложений [8].

Формирование у ребенка навыка правильного построения предложения также занимает ведущее место в коррекционном процессе. Грамматический строй речи определяет умственное развитие ребенка и является средством формирования связной речи. Ребенок с нарушением интеллекта испытывает трудности в формировании собственных высказываний и выражении своих мыслей, тяжело осваивает навыки чтения, решения задач. Это является следствием несформированности грамматического строя. Для формирования правильного грамматического строя проводится работа над развитием понимания речи, активного словаря и навыков построения диалогов. Формирование связного высказывания начинается с понимания, повторения и выполнения простых поручений по словесной инструкции. Все задачи развития речи

взаимосвязаны и решаются комплексно. Это обусловлено тем, что каждая единица речи, вне зависимости от ее иерархического уровня, реализуется, прежде всего, в процессе коммуникации [9].

Наряду с развитием разных сторон речи детей с нарушением интеллекта необходимо работать над четкостью артикуляции, дыханием, интонацией. Артикуляция играет огромную роль при развитии речи у детей. При обследовании детей часто выявляются нарушения в строении артикуляционного аппарата, которые оказывают негативное влияние на развитие речи. Выявление данных нарушений способствует их устранению. Некоторые дефекты в строении артикуляционного аппарата могут быть скорректированы при помощи использования артикуляционной гимнастики. Многие дефекты требуют специального лечения.

Артикуляционная гимнастика способствует выработке четких и согласованных движений артикуляционного аппарата. На занятиях ребенок практикует развитие подвижности языка, губ, умения удерживать нижнюю челюсть в определенном положении. На коррекционных занятиях большое внимание уделяется развитию правильного речевого дыхания, которое является основой звучащей речи. Именно речевое дыхание обеспечивает нормальное звукообразование и голосообразование, оно сохраняет плавность и музыкальность речи. Необходимо учить ребенка контролировать время выхода и направлять струю воздуха в нужном направлении. Следует отметить, что задачи речевого развития могут быть успешно решены только в том случае, если весь процесс обучения и воспитания будет направлен на их реализацию [10].

Таким образом, у детей с нарушением интеллекта отмечается недоразвитие речи, обусловленное уровнем интеллектуального недоразвития. Коррекция речевого и языкового развития в целом является основным требованием в воспитании и обучении детей данной категории и формирование речи у детей с нарушением интеллекта должно осуществляться поэтапно и комплексно. Учитывая, что речь страдает как целостная функциональная система, следовательно, нарушения речи у детей данной категории носит системный характер. Поэтому развитие речи является важной частью коррекционно-развивающей работы. В процессе коррекционной работы по развитию речи и исправлению различных речевых нарушений должны развиваться и познавательные способности детей, совершенствоваться психические функции.

Процесс овладения речью перестраивает все психические функции у ребенка. Слово становится мощным фактором, совершенствующим отражение действительности и создающим новые формы психических процессов. Развитие речи у детей данной категории необходимо проводить в процессе всех видов деятельности ребенка, в повседневной жизни, в общении с семьей, а также на специальных занятиях по развитию речи. Правильно построенная коррекционная работа будет способствовать успешной коррекции и социализации детей.

Литература

1. Шумова С.В. Особенности речевого развития детей с нарушением интеллекта. – 2018.
2. Кузнецва Л.В. Особенности речевого развития детей интеллектуальными нарушениями. – 2018.
3. Ягунова К.В., Гайнетдинова Д.Д. Речевые нарушения у детей раннего и дошкольного возраста // Российский вестник перинатологии и педиатрии. – 2018.
4. Логопедия: Учебник для студентов дефектол. фак. пед. вузов / Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 680 с.
5. Соболев Е.Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути Ушакова Т.Н Речь: истоки и принципы развития. – М.: ПЕР СЭ, 2004. – 256 с.
6. Karla Peter Language disorders in children with mental deficiency // The 6th International Conference Edu World 2014 "Education Facing Contemporary World Issues". – 2014.
7. Маллер А.Р., Цикото Г.В. Воспитание и обучение детей с тяжелой интеллектуальной недостаточностью / Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений. – М.: Академия, 2003. – 208 с.

8. Кошелева Е.Н., Мартемьянова А.Н. Особенности речевого развития школьников с умственной отсталостью // Успехи современного естествознания. – 2014. – №1.
9. Петрова В.Г. Психология умственно отсталых школьников [Текст]: Учебное пособие / В.Г. Петрова, И.В. Белякова. — М.: Академия, 2002. – 160 с.
10. Крупенчук О.И. Интерактивная гимнастика, 2015. – 87 с.

УДК 372.4

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ–ҒЫЛЫМИ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУҒА ЖОБАЛАУ ӘДІСІНІҢ ӘСЕРІ

Дюсенова А.К., Уалиева Н.Т., Жүнісова Ә.Ж.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Бүгінгі күні, Қазақстан әлемдік экономикалық және ақпараттық кеңістікке ұлттық байлық ретінде кірген кезде білімділік пен интеллект барған сайын жиі қаралады. Тиісінше, қазіргі заманғы мектепке қойылатын талаптар да өзгереді, оған оқушыларды нақты әлемдіқарқынды дамыту жағдайында өмірге дайындау міндеті жүктелген. Жаңартылған мазмұн жағдайында мектеп жүйесінің алдында оқыту балаларды жаңа тәсілдермен оқуға үйретуге, оларды ойлауға үйрету, болашақта кез–келген мәселені шешу үшін қолдануға болатын іс–әрекеттерді үйретуге бағытталады.

Сондықтан, аталған мәселелерді шешудің жолдары мен құралдарының алуан түрлілігі арасында оқушыларды зерттеу дағдылары мен дағдыларына үйретуді білдіретін жаратылыстану ғылыми функционалдық сауаттылық маңызды рөл атқарады. Сонымен, А.В. Хуторскийдің пікірінше, жаратылыстану–ғылыми функционалдық сауаттылық–бұл оқушылардың жаңа материалды игеру, жаратылыстану құбылыстарын түсіндіру және тұжырымдарды тұжырымдау, ғылым дәлелдер мен жаратылыстану ерекшеліктерін адам танымының формасы ретінде түсіну үшін жаратылыстану білімдерін қолдану қабілеті мен дайындығы деп санайды [1].

Л.М. Перминованың пікірінше, жаратылыстану–ғылыми функционалдық сауаттылық–бұл ақпараттық, проблемалық, коммуникативтік және ұйымдастырушылық құзыреттерді қалыптастыру бойынша нәтижелерге қол жеткізуге арналған білім, дағды, жеке қасиеттер, сондай–ақ қазіргі қоғамда бейімделу және толыққанды жұмыс істеу үшін қажетті өмірлік проблемаларды шешу үшін құзыреттерді меңгеру қажеттілігін атап өтеді [2]. Осыған байланысты, қазіргі білім беру тәжірибесінде жаратылыстану сабақтарында мұғалім алдында сұрақтар туындайды: оқушыны өз бетінше білім алуға, білімді қолдануға қалай үйрету керек? Баланы жеке тұлға ретінде қалай жасауға болады? Осы сұрақтарға жауап берген кезде, Рамблесөздері біздің ұстанымымызды негіздей алады: «Бала толтырылуы керек емес, оны жағу керек алау!».

Біз баланың табиғаты бойынша зерттеуші екенін түсінеміз. Өйткені, оның табиғи белсенділігі балалардың қоршаған әлем туралы білім алуының және оларды өмірлік жағдайларда қолданудың маңызды көзі ретінде жаратылыстану–ғылыми функционалдық сауаттылықтың мәні болып табылады. Қалай болғанда да, біздің ойымызша жаратылыстану–ғылыми функционалдық сауаттылықты дамыту құралдарының бірі жобалар әдісі болып табылады. «Жоба» ұғымын сипаттай отырып, Е.С. Полат: «Жоба – бұл прототип, болжалды немесе мүмкін объектінің, мемлекеттің идеалды бейнесі, кейбір жағдайларда – жоспар, кез–келген әрекеттің жоспары» деп атап өтті [3].

Жобалау әдісі – бұл интегративті дидактикалық даму құралы, өнімді дағдылар, бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыратын технология. Жобаны орындау барысында шешілетін міндеттер жаратылыстану–ғылыми сауаттылықты қалыптастыру бойынша бөлінген міндеттерді ашады. Төменде біз оларды тізімдейміз:

– **коммуникативтік міндеттер** ойлау дағдыларын дамытуға, толеранттылық қатәрбиелеуге, көпшілік алдында сөз сөйлеу мәдениетін қалыптастыруға бағытталған.

– **білім беру** сабақ барысында ұғымдарды, заңдарды, теорияларды, терминдерді және т.б. ассимиляциялауды (қайталау, бекіту) қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар оқушылардың білім беру жүйесін игеруге және пәндік дағдыларды қалыптастыруға бағытталған, оның барысында оқушылар келесі зияткерлік операцияларды игереді: танысады, оқиды, зерттейді, салыстырады, талдайды, қолданады, жасайды, жүйелейді, тұжырымдамалармен еркін жұмыс істейді және т.б.

– **тәрбиелік міндеттер** жалпы мәдени құндылықтарды игеруге және иемденуге, адамның жағымды қасиеттерін қалыптастыруға бағытталған.

Өзін-өзі ұйымдастыру қажеттілігі: дәлдік, үнемділік, еңбекқорлық, тәуелсіздік, табандылық, шыдамдылық, басталған жұмысты соңына дейін жеткізу қажет.

– **даму міндеттері** баланың танымдық қызығушылығын, қабілеттері мен бейімділігін дамытуға бағытталған. Сондай-ақ:

– **психикалық процестерді дамытуға** (зейін, есте сақтау, сөйлеу, қабылдау, ойлау, қиял, танымдық қызығушылық);

– эмоционалды саланы дамыту;

– **шығармашылық қабілеттерін дамыту** – рефлексивті дағдыларды қалыптастыру (өз пікірлері мен әрекеттерін талдай білу: неге? не үшін?).

Оқушыларға жобаларды жазу барысында жүзеге асырылатын міндеттерді талдай отырып, кестеде олардың түрлері, тақырыпқа сәйкес және жаратылыстану–ғылыми функционалдық сауаттылықты дамыту бойынша қажетті қалыптасатын қабілеттерін бөліп көрсетеміз.

1 кесте – Бастауыш сынып оқушыларының жаратылыстану–ғылыми функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша жобалардың тақырыптары.

№	Жоба түрі	Тақырып	Қабілеті
1	Ақпараттық	Зиянды өнімдер. Қыста құстардың өмірі. Неліктен күзде жапырақтары сарғайып кетеді?	Презентация (жасалған жұмыс туралы ауызша баяндама (хабарлама) құру, көрнекіліктейіндау).
2	Тәжірибеге бағытталған	Өсімдік қалайдамыды? Пайдаланылған қағаз қоқыс па, әлде жақсы ма?	Оқушылар өз бетінше ойлауға ұмтылады. Оқушылар фактілерді, ғылым заңдылықтарын білуге сүйене отырып, ой жүгіртеді, негізделген қорытынды жасайды. Оқушылар тәуелсіз негізделген шешімдер қабылдайды.
3	Шығармашылық	Жер/ Күн жүйесінің орналасуы. Біздің қаламыздың ауасы. Мектеп асханасы үшін тамашамәзір	Мақсат қою дағдыларын игеру, мәселені тұжырымдау, жұмыс кезеңдерін жоспарлау, өз өнімінді жасау

№	Жоба түрі	Тақырып	Қабілеті
4	Зерттеу	Нан үстелге қалайкелді? Ең пайдалы су қандай?	Ойлау әрекеттері (идеяларды ұсына білу, мәселені анықтау, мақсатқою, болжам айту, тәсіл немесе әдісті аңдауды негіздеу, өз қызметін жоспарлау, өзін-өзі талдау және рефлексияны жүзеге асыру).
5	Шытырман оқиғалы ойын	Неліктен динозаврлар жоғалыпкетті?	Оқушылар мәселені талдайды, топтарға бөлінеді, рөлдерді бөледі, жұмысты жоспарлайды, нәтижелерді ұсыну формасын таңдайды

1–кестеде көрсетілген жобалардың даму мүмкіндіктері, біз ойлағанымыздай, 2–сыныптағы жаратылыстану сабақтарында оқушылардың келесі көрсеткіштерін көрсетуге оң әсеретуі мүмкін:

- қызығушылық өздігінен дамуы;
- оқу қызметінеену;
- құндылық бағдарларының пайда болуы: мақсаттылық, өзін-өзі тану, өзін-өзі ұйымдастыру;
- шығармашылық белсенділікті арттыру;
- табысқажетуниеті;
- өзін-өзіашу.

Сондай – ақжоғарыда аталған көрсеткіштер өз кезегінде білім беру жүйесінде (*hardskills*) – қаттыдағдылар және (*softskills*) – жұмсақ (икемді) дағдыларға бөлінетін *softskills* әмбебап дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Қаттыдағдылар – бұл байқағаннемесе көрсетуге оңай, мысалы, деректерді жалпылау, бақылаулар мен тәжірибелержүргізу, қарым–қатынас орнату. Белгілі бір қызмет түріментіімдіайналысу үшін қаттыдағдылар қажет.

Жұмсақдағдылар – бұл әлеуметтік дағдылар, бірақ оларқатты дағдыларды көрсетуге және қолдануға тиімді көмектеседі. Жұмсақдағдыларкез–келген іс–әрекетте қажет. Оларға қарым–қатынас жасау, топта жұмыс істеу, сендіру, мәселелерді шешу, шешім қабылдау, уақыттыбасқару, өзіңізді және басқаларды ынталандыру мүмкіндігі кіреді.

Осылайша, мақалада жобала уәдісінің екінші сынып оқушыларының жаратылыстану сауаттылығы дағдыларын қалыптастыруға әсерін қарастыра отырып, қабілеттердің қалыптасуына және *softskills* әмбе бапдағдыларын толықтыруға назараудара отырып, жобалау әдісі зияткерлік дағдыларды, сыни және шығармашылық ойлауды дамыту мәселелерін шешуге мүмкіндік беретінін тағы бір ретатапөтеміз, өзара әрекеттесуді, басқалардың пікірінет өзімділікті, құндылық басымдықтарын талқылауды қолдайды.

Әдебиет

1. Хуторской А.В. Жаратылыстану–ғылыми функционалдық сауаттылық: жобалау тәжірибесі. – М. – «ИНЭК», 2015 – 327 б.
2. Перминова Л.М. Жаратылыстану–функционалдық сауаттылықтың аз саласы // Педагогика. – 2015.– №2. – Б.26–29.
3. Полат Е.С. Шет тілі сабақтарындағы жобалар әдісі // Мектептегі шет тілі. – 2000. – № 2. – Б. 11–13.

ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚИТУ ЖАҒДАЙЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗМЕТІН АРТТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕРІ

Ержанова Ф.Ж.

(Қ. Жұбанов атындағы АӨУ)

Ғылыми жетекші: м.ғ.к., доцент Роза Изимова

Интернет–оқытудың пайда болуы – соңғы 500 жылдағы, яғни баспа кітабы пайда болған сәттен бастап білім беру технологиялары саласындағы ең маңызды өзгеріс.

Д.Д. Хантер

«Мәдениеттер соғысы»

Бүгінгі таңда Ғаламтор біздің өмірімізге мықтырап кірді. Қазіргі таңда білім жүйесіндегі білім алушыларының көпшілігі оны өз өмірінде және білім алуда белсенді пайдаланады. Осыған байланысты білім берушінің алдында заманауи ақпараттық–коммуникациялық технологиялардың, оқу процесінде Ғаламтор–технологияларды қолданудың негізінде оқыту процесін ұйымдастыруда қажеттілік туындайды. Ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану нысандарының бірі қашықтықтан оқыту болып табылады.

Қашықтықтан оқыту дегеніміз не? Педагогикалық әдебиетте қашықтықтан білім беру технологиялары деп білім алушы мен педагогикалық қызметкердің жанама (қашықтықтан) немесе толық емес жанама өзара әрекеттесуі кезінде ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды қолдану арқылы іске асырылатын білім беру технологияларын түсінеді [1, 2].

Қашықтықтан оқыту не үшін керек? Қашықтықтан оқытуды пайдалану мақсаты білім берушілерге тікелей тұрғылықты жері бойынша білім беру бағдарламаларын меңгеру мүмкіндіктерін беру, денсаулық мүмкіндіктері шектеулі білім алушыларды оқыту болып табылады. Білім беру жүйесінде – бұл үйде оқытылатын немесе жиі ауыратын балалар болуы мүмкін.

Дәстүрлі білім беру жүйесінің ұраны – «Бірдей нәрсе барлығына жарамды», қашықтықтан оқыту технологиялары – бір білім алушыға бағытталған оқыту жүйесі.

Қашықтықтан оқыту кезінде білім беруші мен білім алушы негізінен ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдаланумен өзара әрекеттеседі, компьютер мен ғаламтор желісі қарқынды түрде пайдаланылады.

Ғаламтор арқылы білім алған кезде білім алушы:

- сабақтар үшін өзінің «оқудың ең жоғарғы уақытын» өзі таңдайды;
- «өзінің жылдамдығымен» және ол үшін ыңғайлы уақытта оқи алады;
- оқу материалының белгілі бір бөліктеріне көңіл бөле алады;
- күн сайын өзін тексере алады;
- оқытушымен көбірек өзара әрекеттесе алады;
- қажетті мәліметтерді лезде ала алады.

Ғаламтор–оқытудың мән мәтініндегі «тірі» сабақтардың мақсаты:

– Қатысушыларға курсты зерделеуді қалай жақсырақ ұйымдастыру керектігін білуге көмектесу;

- Білім алудың оң кері байланысын және ынталандыруын қамтамасыз ету;
- Әр білім алушының оқуын ұйымдастыру үшін эмоцияларды пайдалану;

- Оқытудың рухани аспектілеріне жүгіну;
- Білім алушыларға «дұрыс» сұрақтар қоюға көмектесу;
- Білім алушының білім алудағы қажеттілігін өлшеу.

Қашықтықтан оқытудың құндылықтары қандай?

1. Технологиялық – Жаңа технологиялар визуалды ақпаратты жарқын және серпінді етуге, білім алушының оқыту жүйесімен белсенді өзара әрекеттесуін есепке алумен білім беру процесінің өзін орнатуға мүмкіндік береді.

2. Оқытудың қол жетімділігі және ашықтығы – өз үйінен шықпай-ақ оқу мүмкіндігі. Бұл ретте басқа қалалардағы курстарды пайдалану (Ғаламтор арқылы сырттай оқу), өз уақытын өз бетінше бөліп қарастыру.

3. Еркіндік пен икемділік, оқу курсың таңдау үшін жаңа мүмкіндіктер пайда болады. Мүгедектерді оқыту мүмкіндігі.

4. Қашықтықтан оқыту жүйелерінің даралығы. Қашықтықтан оқыту оқытудың неғұрлым даралау сипатына ие болады, неғұрлым икемдірек болып табылады. Білім алушы оқытудың қарқынын өзі анықтайды, жеке сабақтарға бірнеше реттен қайта орала алады, жеке бөлімдерді өткізе алады және т.с.с. Білім алушы оқу материалын нақты сабақтың алдында ғана емес, сондай-ақ бүкіл оқу уақыты процесінде зерделей алады, бұл неғұрлым тереңірек қалдық білімге кепілдік береді. Мұндай оқу жүйесі білім беру жүйесінде білім алушының өз бетінше сабаққа дайындалуға және өз бетімен білім алу дағдыларын дамытуға мәжбүрлейді.

5. Қашықтықтан оқыту танып білу процесін неғұрлым шығармашыл және дара етеді, білім алушының өзін-өзі көрсетуі үшін жаңа мүмкіндіктерді ашады.

6. Бағалаудың субъективті нысаны алынып тасталады. Топтың әсер етуімен немесе білім алушының басқа пәндер бойынша үлгерімімен шарттарланған психологиялық әсер алынып тасталады.

Бірақ, кез келген оқыту жүйелері секілді, қашықтықтан оқытудың кемшіліктері де бар [2]:

1. Білім алушы мен білім беруші арасындағы тікелей көзбе-көз қарым-қатынастың жоқтығы. Егер білім беру жүйесіндегі білім алушы жанында білімін эмоционалды түрде сипаттайтын, мақтайтын, орындалатын әрекетке түзету енгізетін оқытушы болмаса, бұл оқу процесі үшін елеулі кемшілік болады.

2. Дербес компьютердегі және ғаламторға қол жеткізудегі қажеттілік. Ақпарат көздеріне тұрақты қол жеткізу қажеттілігі. Жақсы техникамен жабдықталу қажет, бірақ қазіргі сәтте білім алуды қалайтындардың барлығында өзінің компьютері және ғаламторға қосылуы жоқ, қашықтықтан оқыту құралдарын пайдалануға техникалық дайындық қажет.

3. Қашықтықтан оқыту үшін қатаң өзіндік тәртіп қажет, ал оның нәтижесі оқушының дербестілігіне және санасына тікелей тәуелді болады.

Қашықтықтан оқытудың келесі жіктемесін ұсынуға болады:

- Қашықтықтан оқыту.
- Кері байланыспен.
- Бейнеконференциялар режиміндегі дәрістер.
- Серіктік байланыс бойынша дәрістер.
- Кері байланыссыз.
- Web-курстар, Web-оқулықтар, Web-кітапханалар.
- Сызықтық құрылыммен.
- Гипермәтіндік.
- Электронды материалдар.
- Компьютерлік білім беру орталары.
- Электронды оқулықтар.

- Электронды кітапханалар.
- Аудио және бейне өнім.

Электронды оқытатын курстарды әзірлеу еңбекті өте қажетсінетін кәсіп болып табылады [5]. ЭОК–ты таныстырудың ең жиі кездесетін нысаны – бір уақытта суреттер, кестелер, мультимедиялық тұсаукесерлер, тренажерлер, зертханалық жұмыстар түрінде көрнекі материалды, сондай–ақ білімді тексеру мен бақылауға арналған тесттерді қамтитын электронды оқулық. Электронды оқулық тәуелсіз тақырып–нысандарға бөлінген, олардың әрқайсысы белгілі бір тақырыптық сала туралы тұтас түсінік береді және оқу процесін даралауға ықпал етеді, яғни білім алушы оқу нұсқаларынан таңдай алады: пән бойынша толық курсты зерделеу немесе тек нақты тақырыптарды зерделеу [3].

Қашықтықтан оқыту курсының жобалауы.

Қашықтан білім беру технологияларын пайдалануға бағдарланған курстар келесі талаптарды есепке алумен құрылуы керек:

- оқу процесінің орталығында білім алушының дербес танымдық қызметі (оқыту емес, оқу) болады;
- білімді өз бетінше алу пассивті сипатқа ие болмауы керек;
- ең жаңа педагогикалық технологияларды – жобалар әдісін, зерттеулік, проблемалық әдістерді пайдалану;
- оқытушымен де, басқа серіктестермен де белсенді өзара әрекеттестік, танымдық және шығармашылық қызмет процесіндегі ынтымақтастық;
- бақылау жүйесі жүйелі сипатқа ие болуы және төмендегі негіздерден құрылуы керек;
- жедел кері байланыстың;
- автоматты бақылаудың;
- мерзімі ұзартылған бақылаудың.

1–кесте Курсты жобалау нысаны

Блок	Құрамындағы элементтер		
Инструкциялық	Курспен жұмыс істеу бойынша жалпы нұсқаулық Курстың материалымен жұмыс істеу кестесі		
Ақпараттық	Модульдер	Оқу элементтері	Глоссарийлер
Бақылаушы	Тестілік тапсырмалар		
Қатысымдық	Форумдар	Чаттар	Рефлексиялық материалдар

Қашықтықтан оқытудың басты мәселесі қарым–қатынастың телекоммуникациялық ортасына жауап беретін оқытудың жаңа әдістері мен технологияларын құру болып табылады. Бұл ортада білім алушылар ақпараттың жай ғана енжар тұтынушылары емес, оқу процесінде олар оқытудың пәндік мазмұнының өз ұғынысын жасайтыны айқын білінеді. Оқытудың бұрынғы нысанының орнына келесі ережелерге негізделген жаңа модель келуі керек: оқу технологиясының ортасында – білім алушы; технологияның мәні – өз бетімен оқу қабілетін дамыту; білім алушылар оқуда белсенді рөл атқарады; оқыту қызметінің негізінде – ынтымақтастық [4].

Кез келген қоғамға дарынды адамдар қажет, және де қоғамның міндеті оның барлық өкілдерінің қабілеттерін қарастырудан және дамытудан тұрады.

Ашуды көксеу, білуге, табуға, зерттеуге ұмтылыс білім алушыларда бастауыш мектеп кезінде–ақ пайда болады. Сабақтағы жұмыс қызықтырмай білім алушыларды жиі кездестіруге болады, олар сөздіктер мен арнайы әдебиеттерді оқиды, білімнің әртүрлі салаларындағы өз сұрақтарына жауаптар іздейді. Сондықтан ғылымға және техникаға қызығушылық танытқандардың барлығын анықтау, олардың жоспарлары мен армандарын жүзеге асыру, оқу жүйесінің білім алушыларын іздеу жолына шығару, өздерінің қабілеттерін толық ашуға көмектесу өте маңызды [5].

«Дарындылық» термині деп не түсінеді? Күнделікті өмірде дарындылық – таланттылықтың синонимі. Ал психологияда дарындылық деп қызығушылығымен үйлесетін бір немесе бірнеше қызмет түрлерін игерудің және орындаудың айрықша табыстылығымен көрсетілетін жеке тұлғаның сапасын түсінеді. Дарындылық белгілері бар баладан дарынды, данышпан жеке тұлға өседі ма, жоқ па екені көптеген жағдайларға байланысты.

Дарынды балалармен менің жұмысымның жүйесі келесі компоненттерді қамтиды:

- дарынды балаларды анықтау – олар білуге құмар, жауаптарды іздеуде табанды, жиі терең сұрақтар қояды, ойлануға бейім, жақсы жадымен ерекшеленеді;
- сабақтарда шығармашылық қабілеттерін дамыту – бірінші көмекші білім алушылардың пәнге деген қызығушылығы болып табылады. Білім алушылардың пәнге қызығушылығын қолдау және табиғи қабілеттерін дамыту мен шығармашылық тапсырмаларды, қызықты тәжірибелерді, материалдар мен тапсырмаларды пайдалану;
- сабақтан тыс қызметте (олимпиадалар, конкурстар, зерттеу жұмысы) қабілеттерді дамыту.

Жоғарыда айтылғаннан баланың шығармашылық әлеуетін қолдау, оның танымдық белсенділігін, ойлау жасампаздығын дамыту үшін баланы оқу процесімен еліктіру, оған білімге өз бетінше жетуді ұсыну керек. Сондықтан әр білім алушыға бағытталған қашықтықтан оқыту технологияларын пайдалануды дарынды балалармен жұмыс істеудің ықтимал нысандарының бірі ретінде қарастыруға болады. Қазіргі гуманистік психология оқытуды осы білім алушының орталық тұлғасына бағытталған процесс ретінде қарастырады. Білім алушы кез–келген білім беру процесінің негізгі қатысушысы болып табылады және бұл процесс оның құндылықтары мен зияткерлік қабілеттеріне сәйкес келуі керек. Білім беруші оқу процесін жеңілдетуге, өзара сенім мен жанды қарым–қатынас атмосферасын құруға, яғни оқу процесінде білім алушының жеке басын жүзеге асыруға ықал етуге арналған. Білім алушылардың белсенділігін басқару дәстүрлі түрде активация деп аталады.

Белсендіру – бұл жігерлі, мақсатты оқытуға, пассивті және стереотиптік қызметті жеңуге, ақыл–ой жұмысындағы құлдырау мен тоқырауға үнемі жалғасатын процесс. Жандандырудың басты мақсаты – білім алушылардың белсенділігін қалыптастыру, оқу–тәрбие процесінің сапасын арттыру. Педагогикалық практикада қолданылатын белсендіру жолдары әртүрлі формаларды, әдістерді, оқыту құралдарын, олардың комбинацияларын қамтиды, олар туындаған жағдайларда білім алушылардың белсенділігі мен тәуелсіздігін ынталандырады.

Жақында танымал болған белсенді оқыту әдістері оқуға деген ынтаны арттыруда үлкен маңызға ие. Бұл әдістер білім алушылардың танымдық іс–әрекетін оқу материалы оқу процесіне әр білім алушының белсенді ақыл–ой және практикалық іс–әрекетінің тақырыбына айналатындай етіп ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Ағартуда танымдық іс–әрекетті жандандырудың тиімді әдістерін іздеу қазіргі заманның талаптарына байланысты. Сонымен қатар, білім беру қатынастары жүйесінде теориялық және қолданбалы сипаттағы проблемалардың мәні оқу процесіне қатысушылардың мотивациясын қалыптастыруға дәл келеді. Білім берудің тұрақты және үздіксіз дамуы әлеуметтік, экономикалық, ақпараттық, техникалық және технологиялық процестерге

байланысты. Сондықтан оқу қызметін жандандыру мәселелері қазіргі заманғы педагогикалық ғылым мен практиканың ең өзекті проблемасына жатады. Бұл мәселелерді шешу білім берушілерді жаңа педагогикалық технологияларды қолдануға итермелейді. Жаһандандыру әдістердің ішінде белсенді оқыту әдістері маңызды орын алады. Әр түрлі анықтамаларды қарастыра отырып, белсенді оқыту әдістері тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар білім алушы да белсенді болған кезде білімді игеру процесінде оларды белсенді ақыл–ой және практикалық іс–әрекетке итермелейтін білім алушылардың оқу–танымдық іс–әрекетін белсендіру тәсілдері деп тұжырымдай аламы [6].

Білім беруші дайын білімді ұсынуға және оларды көбейтуге бақылау жасамауы керек. Білім берушінің міндеті– белсенді танымдық іс–әрекет процесінде білім алушының білімді өз бетінше игеруі. Белсенді әдістер оқытушы мен білім алушылардың арасында да, білім алушыларының өздері арасында да диалогқа негізделген. Диалог барысында қарым–қатынас қабілеттері, мәселелерді ұжымдық түрде шешу қабілеті дамиды, білім алушылардың сөйлеуі дамиды.

Оқытудың белсенді әдістері білім алушылардың тәуелсіз танымдық іс–әрекетке тартуға бағытталған, кез–келген танымдық мәселелерді шешуге жеке қызығушылық тудырады, білім алушыларың алған білімдерін қолдана алады. Мұндай сабақтар үшін сөйлеу, есте сақтау, қиял және т.б. сияқты барлық психикалық процестер білімді дағдыларды игеруге қатысуы маңызды.

Мен өз ой–пікірімді Аристотельдің сөздерімен аяқтағым келеді: «Шәкірт – толтыру керек болатын ыдыс емес, оны алау сияқты жағу керек...».

Әдебиет

1. Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение: учебно–методическое пособие. – М.: ВУ, 1997.
2. Достоинства и недостатки дистанционного обучения // Образование: путь к успеху. – Уфа, 2010.
3. Зайченко Т.П. Инвариантная организационно–дидактическая система дистанционного обучения. – СПб.: Астери– он, 2008.
4. Полат Е.С. Педагогические технологии дистанционного обучения. / Е.С. Полат, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; подред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 2009.
5. Сиденко А.С. Компоненты исследовательского проекта как средство выстраивания обоснования темы диссертационного исследования. // Инновационные проекты и программы в образовании. – 2012. – № 2.
6. Хуторской А.В. Дистанционное обучение и его технологии. // Компьютерра. – 2008. – № 36.

УДК 371.32

ПРЕДМЕТНО–ЯЗЫКОВОЕ ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ (CLIL) НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ

Жунусов Е.М.

(Назарбаев Интеллектуальная школа химико–биологического направления)

Бұл мақалада бастауыш, негізгі орта және жалпы орта мектепте CLIL әдістері қаншалықты тиімді екендігі қарастырылады. Жалпы орта мектептегі информатика сабақтарында бұл тәсілдің тиімділігі қандай зерттелуде. Оқушылардың тілдік дағдыларын қолдау және жақсарту үшін сабақтарда пән мен тілді кіріктіріп оқытудың қандай әдістері мен тәсілдерін қолдануға болады.

Түйінді сөздер: CLIL, пән мен тілді кіріктіріп оқыту, Информатика, тиімділік, әдістеме.

В данной статье рассматриваются насколько эффективны методы CLIL в младшей, основной и старшей школе. Эффективность данного подхода на уроках Информатики в старшей школе. Какие методы и приёмы предметно–языкового интегрированного обучения можно использовать на занятиях для поддержки и улучшения языковых навыков учащихся.

Ключевые слова: CLIL, предметно–языковое интегрированное обучение, Информатика, эффективность, методология.

This article provides information how effective the methods of CLIL are in the elementary, middle, and high school. There is reported efficacy of CLIL approach in Computer Science lessons in high school. What methods and techniques of content and language integrated learning can be used in the classroom to scaffold and improve students' language skills.

Keywords: CLIL, Content and language integrated learning, Computer Science, efficiency, methodology.

Воспитание и образование глобально мыслящего гражданина с проактивным и творческим умом, обладающих социальными и духовными ценностями, который вносит вклад в развитие Казахстана и международного сообщества требует развитие у учащихся критического мышления, функциональной грамотности, языковых навыков, ответственности за самообразование, саморазвитие, а также соответствие этическим принципам и ценностям общества.

На сегодняшний день в Казахстане специальные предметы такие как: биология, химия, физика и информатика преподаются на английском языке в старших классах. В связи с этим многие учителя страны ищут/изучают различные методики, технологии и приёмы преподавания для более эффективной организации урока на иностранном языке.

В данной статье будет рассмотрено предметно–языковое интегрированное обучение (Content and Language Integrated Learning). Данный термин был введён в 1994 году Дэвидом Маршем как методология, аналогичная, но отличная от языкового погружения и обучения на основе контента. Идея его сторонников состояла в том, чтобы создать «общий термин», охватывающий различные формы использования языка в качестве средства обучения. Эта методология применялась в бизнес–контексте во многих странах и получила широкое признание в качестве эффективного подхода. В Италии, например, он используется в качестве ускоренного метода для обучения деловых людей концепциям управления на английском языке. Среди сторонников и практиков CLIL есть доктор Маурицио Морселли, специалист по кадрам и исполнительный тренер, который считает, что «этот гибридный подход к погружению дает гораздо более быстрые результаты и само–мотивирует взрослую аудиторию, которая обладает базовыми знаниями и пониманием на изучаемом языке».

Данный вопрос связан с более общей проблемой одновременного овладения двумя языками. Дети могут легко овладеть двумя языковыми структурами в естественной среде одновременно. После изучения 14 исследований по приобретению знаний Genesee (2003) были сделаны выводы, что лексическое, синтаксическое и фонологическое развитие у двуязычных детей сопоставимо с одноязычными детьми. Результаты голландско–французской начальной школы CLIL во франкоязычной среде в Валлонии, т. е. во франкоязычной Бельгии, показывают, что несмотря на то, что 75% учащихся обучались на голландском языке, они легко достигли конечных целей на родном языке (французском). Более того, они набрали более высокие баллы в калиброванных тестах, чем дети, владеющие одним языком (ср. Лекок и др. 2004; Де Самбланк 2006; Де Вризе 2007; Ван де Краен и др. 2007 а и b). Нет никаких аргументов, подтверждающих мнение

о том, что CLIL может нанести ущерб родному языку. Во всяком случае, положительных эффектов больше, чем отрицательных (Белосток, 2004; Ван де Краен и др. 2007 а и б).

Существует несколько крупномасштабных исследований отношения и мотивации у двуязычных учащихся в контексте CLIL. В Брюсселе двуязычные/многоязычные учащиеся и подростки демонстрируют следующее: Учащиеся с высокой мотивацией изучают языки, а не только английский (ср. Аллейн 2004); Подростки демонстрируют позитивное отношение, не теряют идентичности и считают двуязычие основной ценностью; более того, это повышает их самооценку и мотивацию к изучению языков (Ceuleers). Не будет слишком надуманным экстраполировать эти результаты на учеников CLIL. CLIL побуждает учащегося быть более когнитивно-активным в процессе обучения (ср. Бэмфорд и Мидзокава 1991; Белосток и др. 2005; Белосток 2004, 2005; Кук 1997; Яппинен 2005; Ван де Кан и др. 2007 а). Нейронный субстрат этого заключается в том, что создается больше нейронных связей (ср. Фаббро 1999; Эдельман и Тонони 2000; Блейкмор и Фрит 2005), и это, естественно, дает преимущество младшим ученикам перед старшими.

Тем не менее, было бы неверно предполагать, что когнитивные дополнительные ценности зависят исключительно от подхода CLIL. Уилберн Робинсон (1992) проанализировав исследования в период с 1960 по 1990 годы обнаружил, что маленькие дети, изучавшие иностранный язык, лучше справлялись со стандартными тестами и тестами на базовые навыки по английскому языку, математике и обществознанию. Маленькие дети, которые четыре или более лет изучали иностранный язык, набрали более высокие баллы в устных тестах, чем те, у кого было четыре или более лет в любой другой предметной области (ср. Уилберн Робинсон 1992; см. также Купер 1987; Уэбб 2000). Когнитивные преимущества, по-видимому, связаны с ранним изучением (иностранного) языка независимо от методологии.

Наиболее общий аспект, связанный с работой мозга с погружением в среду CLIL, заключается в том, что мозгу, который знает несколько языков, требуется меньше усилий, т.е. меньше рабочей нагрузки для выполнения определенных задач (Блейкмор и Фрит 2005; Белосток и др. 2005; Мондт 2007). Рассмотрим следующие изображения, полученные в ходе исследования (см. Мондт и др.). На первом рисунке показаны результаты сканирования мозга у детей кто владеет одним языком говорения (8–9 лет), выполняющих простую вычислительную задачу. На рисунке 2 показан мозг детей, которые владеют двумя языками. На рисунке 2 видно что у детей, которые владеют несколькими языками у них низкая рабочая нагрузка, а монолингвам приходится работать гораздо усерднее (Рисунок 1).

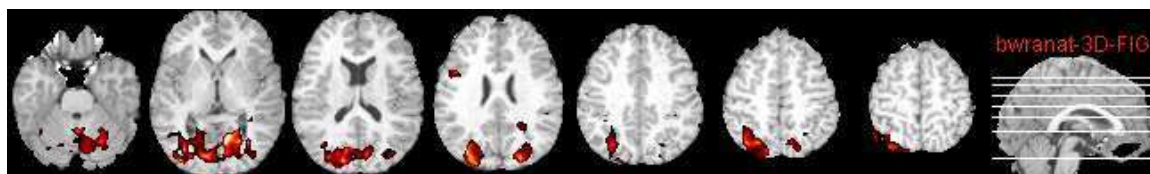

Рисунок 1. – Монолингвы

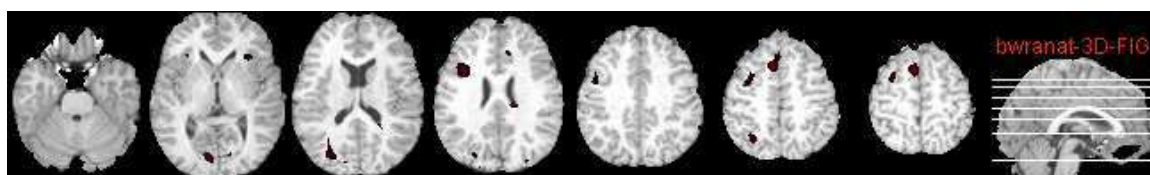

Рисунок 2. – Билингвы

Очевидно, что обучение в среде CLIL приводит к дискретной мозговой активности, которая, по-видимому, отражает результаты когнитивных аспектов. Эти эффекты являются воплощением пластичности мозга у учащихся. Также вышеупомянутые результаты показывают, что изучение языков способствует развитию когнитивных способностей учащихся (Блейкмор и Фрит, 2005).

Проблема:

В ходе исследования урока были выявлены следующие затруднения и сложности у учащихся 11-го и 12-го класса:

1. Сложности с объяснением своих идей и мыслей на английском языке.
2. Содержание заданий было непонятно из-за незнания специальных терминов.
3. Низкая внутренняя мотивация из-за недопонимания контента.
4. Нехватка времени на выполнение текстовых заданий.
5. Низкий уровень словарного запаса и предметной лексики.
6. Отсутствовали надежные «подмости» для достижения языковых целей.
7. Низкая вовлечённость при парных или групповых работах.

Решение:

После выявления области исследования были применены различные методы и приёмы CLIL для решения данных проблем. Для того чтобы помочь учащемуся выразить свои мысли и идеи на уроке информатики, к примеру, по теме «Операционные системы» ученику предлагались следующие конструкции:

- Process management enables...
- The operating system manages the ... by ...
- A ... operating system can handle ... users ... because ...
- Von Neumann principle is that
- Differences between RAM and ROM are.....
- I used application...because.....
- Cache memory.....

Здесь вместо многоточия ученик может вставить свои слова и построить целое предложение. Подобные конструкции были разработаны и на другие темы, где требовалось объяснение учащегося.

Для увеличения словарного запаса и понимания текстовых заданий в течение урока учащиеся записывали на карточках новые для них термины, где на одной стороне было слово на английском языке, а на другой стороне карточки перевод термина на русском языке. В конце занятия всё новые слова собирались в специальную коробку с терминами, а на следующем уроке учитель проводил активизацию опорных знаний и освежал в памяти новые термины, которые были пройдены на предыдущем занятии. Каждый ученик, работая в парах, вынимал слово из коробки и проверял перевод слова у своего одноклассника. Данный приём будет более эффективен, если учащиеся будут не просто переводить слово, но и строить предложения с использованием данных терминов.

В целях улучшения понимания содержания предмета на английском языке использовалось мультимодальность и разнообразность материалов (реальные предметы, устройства, компоненты компьютера, схемы, модели, картинки и т. д.). Объем материала был сжат и упрощён. Упор был на наглядность и доступность материала для восприятия. В то же время учитывались особенности восприятия и переработки информации, к примеру, для визуалов устный материал сопровождался текстовым вариантом на интерактивной доске (с иллюстрациями или картинками). Также следует отметить то, что материал должен подаваться на языке, соответствующему уровню учащихся и его когнитивному уровню.

При работе с большим текстом следует: заранее обсудить значение слов, которые могут быть не знакомы; помочь учащимся угадать значение неизвестных слов по контексту или по форме (приставки, суффиксы). Рекомендуется использовать картинки,

видеоматериалы или диаграммы для объяснения важных понятий (концептов), чтобы учащиеся могли понять смысл. В случаях, когда нужно объяснить значение слова по теме урока, то можно использовать картинки, мимику, жесты, синонимы слов или конкретные примеры. После применения методов CLIL на уроках информатики наблюдалась положительная динамика результатов суммативного оценивания у учащихся и заинтересованность учащихся в изучении предмета.

В целом CLIL – это нечто большее, чем просто еще один метод изучения языка. CLIL имеет большое значение в современном образовании, так как он является хорошим инструментом для изучения содержания предмета через иностранный язык. Более того, он также учитывает когнитивные и мозговые аспекты, а также теорию мотивации. В этом смысле CLIL является более чем, когда-либо инновационным и может внести существенный вклад как в лингвистическую, так и в социальную теорию.

Литература

1. Происхождение термина CLIL https://en.wikipedia.org/wiki/Content_and_language_integrated_learning
2. Genesee F. 2003. "Rethinking bilingual acquisition". In Dewaele J.-M.; Housen A.; Wei, L. (eds.). *Bilingualism: Beyond Basic Principles*. Clevedon: Multilingual Matters, 204–228.
3. Lecocq K. et al. 2004. "Evaluation des programmes d'immersion en communauté française: une étude longitudinale comparative du développement des compétences linguistiques d'enfants francophones immergés en néerlandais". ULB: Ministère de la Communauté française.
4. Bialystok E. 2004. "The impact of bilingualism on language and literacy development". In Bhatia T.; Ritchie W. (eds.). *The Handbook of Bilingualism*. Oxford: Blackwell, 577–601. Bialystok E. 2005. "Consequences of bilingualism for cognitive development". In Kroll J.; De Groot A. (eds.). *Handbook of Bilingualism: Psycholinguistic Approaches*. Oxford: Oxford University Press, 417–431.
5. Bialystok E. et al. 2005. "Effect of bilingualism on cognitive control in the Simon task: evidence from MEG". *NeuroImage* 24, 40–49.
6. Allain L. 2004. "Meertalig onderwijs en etnografisch onderzoek in Brussel: twee uitzonderingen op de regel". In Housen A.; Pierrard M.; Van de Craen P. (eds.). *Taal, attitude en onderwijs in Brussel*. Brussel: VUB Press, 145–181.
7. Ceuleers E. "Variable Identities in Brussels. Language learning, motivation and identity of adolescents in a Dutch-speaking school in Brussels". *Journal of Multilingual and Multicultural Development*.
8. Bamford K.; Mizokawa D. 1991. "Additive-bilingual (immersion) education: cognitive and language development". *Language Learning* 41/3, 413–429.
9. Fabbro F. 1999. *The Neurolinguistics of Bilingualism. An Introduction*. Hove, East Sussex: Psychology Press.
10. Wilburn Robinson, D. 1992. "The cognitive academic and attitudinal benefits of early language learning". In Met M. (ed.). *Critical Issues in Early Language Learning*. New York, White Plains: Longman, 37–43.
11. Blakemore S.-J.; Frith U. 2005. *Learning and the Brain. Lessons for Education*. Oxford: Blackwell.
12. Piet Van de Craen 2016 "CLIL and Multilingualism"
13. Mondt K. 2007. *A Neuroscientific Developmental Investigation of Bilingualism*. Brussels: MURE.
14. Mondt K.; Struys E.; Van de Craen P. (in preparation). *Neurocognitive aspects of calculation in monolingual and bilingual children*. Working title.

ӘОЖ: 372.854

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ХИМИЯ ПӘНІНЕ ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ПРАКТИКАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ РӨЛІ

Зайнолда Ж.Қ., Махсетова Г.Р., Сапархан А.А.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, қ. Алматы
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қауым. профессор м.а. Ж. Куанышева

Білім беру мекемелерінің маңызды мақсаттарының бірі – инновациялық оқыту технологиясы негізінде оқу және тәрбие ісін дамыту, елдің әлеуметтік-экономикалық

жағдайын жақсарту бағытында жеке тұлғаға нақты, жүйелі білім беру. Инновациялық технологияларды қолдану арқылы оқу процесін сапалы етуге, жаңашыл жобаларды енгізуге, оны тиімді басқаруға негіз болып, әрбір білім ордасында өзінің орнын табарлықтай маман болуға септігін тигізеді [1].

Еліміздегі жоғары оқу орындары мен өзге де білім беру мекемелерінде, білім мен ғылымдағы алуан түрлі болашағы зор, қазіргі заманғы білім беру технологиялары енгізілуде. Оқытудың кредиттік жүйесі қолданылып, қоғамдағы қиындықтарға байланысты қашықтықтан оқыту формасы енгізілді, кәсіби маман дайындаудың көпсатылы құрылымына көшіріліп, жаңа білім беру бағдарламалары мен технологияларын қолданыста екендігін атап айтуға болады. Оқу процесінің сапалы әрі тиімді болуы мұғалімнің кәсібилігіне, әдістемелік дайындығы мен сабақ жүргізу әдіс-тәсілдеріне инновациялық технологияларды игеруіне байланысты. Сондықтан білім алушылардың ынтасын арттыруға арналған әдістемелік құралдардың жүйесі оны меңгеруге тиімді болуын талап етеді [2].

Химия пәнін оқытуда 7 сыныптан бастап зертханалық және практикалық сабақтарда оқушыларға химиялық терминдер, құрал жабдықтар мен жеке химиялық үрдістерді ағылшын тілінде оқытудың жоғарғы сыныптарда химияны оқытуға көмегі тиеді деп ойлаймыз. Осы мәселені шешу үшін біз 7–9 сынып оқушыларына химия пәнін оқытуға арналған *зертханалық жұмыс дәптерін* құрастыру керек деп шештік. Жаңаландырылған мазмұндағы химия оқулығында зертханалық және практикалық жұмыстар оқу материалы бойынша таратылып берілген. Оқушылар қосымша дәптерге оқулықтан теріп жазуға мәжбүр.

Жаңашылдыққа бет бұрған қазіргі кезеңде қоғамның ілгерілеу процесінде адам факторы және оны жан жақты дамыту, ел өмірінің барлық жақтарын жаңаландыру оқушы тәрбиесі мен білімінің проблемаларын күрделендіріп отыр. Осыған байланысты білім беру саласының тиімділігін арттыруда барлық назар мен бағыт-бағдары баланы тәрбиелеу мен нәтижелі білім беруді қалыптастыруға негізделген. Сол себепті Қазақстанда жаңа білім беру жүйесі жасалып, оқытудың әлемдік аренасына енуге мүмкіндіктер жасалуда. Бүгінгі күннің басты талабы – ХХІ ғасырдың көшбасшысын, зерделі, дарынды әрі талантты азамат қалыптастыру. Осы тұрғыдан алғанда бүгінде мұғалімнің білім беру барысында тиімді жолдарын қарастыруы, әдіс-тәсілдерін еркін түрде таңдай алуы – білім беруді жаңаландырудың жаңа технологиясы десек те болады.

Жаңа оқыту технологияларының негізгі ерекшелігі – оқушының тек білімді меңгеріп қана қоймай, оның тұлға болып қалыптасуына, танымдық қабілеттерінің артуына, жадының алуан түрлерін, яғни есте сақтау, көру, есту сияқты қасиеттерін, ойлауды, қабылдау мен қызығушылық қабілеттерін арттыру. Сондай-ақ тұлғаның қауіпсіздігі мен өзін-өзі басқаруы, қарым-қатынас, ойын, шығармашылық қажеттіліктерін, сөздік қоры мен үш тілде берілген мәліметтерді еркін қабылдауын дамытуға арналған әдістемелік құралдардың, дидактикалық материалдардың жасалуы оқытудың жаңа технологиясы [3, 4].

Химиялық эксперимент химия пәніне ерекше ерекшелік береді. Бұл білімді сенімге айналдыру арқылы теорияны практикамен байланыстырудың ең маңызды жолы. Мектеп бағдарламасында химиялық эксперимент маңызды рөл атқарады, оның барысында оқушылар бақылау, талдау, қорытынды жасау, құрал-жабдықтар мен реагенттермен жұмыс істеу дағдыларын меңгереді. Химиялық эксперимент оқушыларды құбылыстардың өздерімен ғана емес, химия ғылымының әдістерімен де таныстырады. Пәнге деген қызығушылықты оятуға, процестерді байқауға, жұмыс әдістерін меңгеруге, практикалық іскерлік пен дағдыны қалыптастыруға көмектеседі [5].

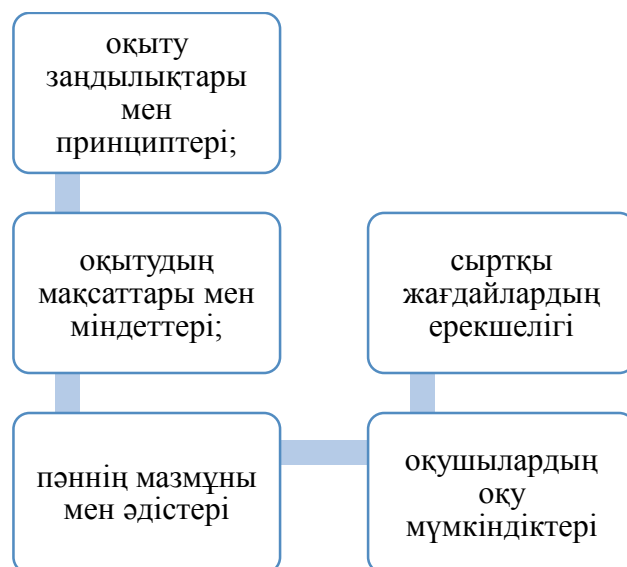
Химияны оқытуда химиялық эксперимент маңызды орын алады. Тәжірибелерді орындаған кезде оқушылар заттардың қасиеттері мен химиялық процестер туралы

білімді тез игеріп қана қоймайды, сонымен қатар химиялық тәжірибелер арқылы білімді сақтауды үйренеді, сонымен қатар өз бетінше жұмыс істеу дағдысын қалыптастырады. Әр түрлі жағдайларда химиялық түрлендірулерді жүргізетін және бақылайтын оқушы күрделі химиялық процестерді басқаруға болатындығына, құбылыстарда жұмбақ ештеңе жоқ екендігіне, олар табиғи заңдарға бағынады, олардың білімі адамның практикалық іс-әрекетінде химиялық түрлендірулерді кеңінен қолдануға мүмкіндік береді [6].

Әрбір әдіс білім беру, тәрбиелеу және дамыту функцияларын тиімді орындайтын жерде қолданылуы керек екенін есте ұстаған жөн. Кез келген әдіс үш функцияны да орындай алады және орындауы керек және дұрыс қолданылған жағдайда, оқушылардың мазмұны мен жас ерекшеліктеріне сәйкес таңдалғанда және оқшауланып емес, оқытудың басқа әдістерімен бірге қолданылғанда орындайды.

Химияны оқыту әдістемесі оқу-тәрбие үрдісінде өзара тығыз байланыста болады, бір-бірімен үйлеседі. Сондықтан, белгілі бір әдісті қолдану туралы емес, олардың дидактикалық мақсаты, химиялық мазмұны, жас ерекшеліктері, сыныптың дайындығы және басқа да факторлармен анықталатыны туралы айтуымыз керек [7].

Химияны оқыту әдістерін зерттеуде оларды оңтайлы таңдау мәселесі арқылы қарастырылады. Яғни:

Сурет –1. Химияны оқыту әдістерін зерттеу

Эксперимент бұл химияны оқытуда теорияны практикамен байланыстырудың, білімді сенімге айналдырудың ең маңызды жолы. Сабақта қолданылатын көптеген химиялық эксперименттердің нәтижелері әдетте қолданыстағы заңдарға қайшы келмейді және белгілі бір теориялық ұстанымдарды растау ретінде қызмет етеді. Сондықтан әрбір тәжірибенің танымдық мәнін ашу химиялық эксперименттің басты талабы болып табылады.

Практикалық дағдыларды қалыптастыру үшін уақыт қажет, ал одан да көп оларды дамыту. Оқушылардың практикалық дағдыларын қалыптастыру кезең-кезеңімен жүргізілсе, бұл жұмысты оқу жылына қарай бөлсе, табуға болады. Бір жыл ішінде химиялық эксперименттің белгілі бір түрін орындауға қажетті дағдыларды дамытып, жетілдіру керек. Тәжірибе арқылы химияны оқытудың тиімділігі тұрақты кері байланыстың болуына байланысты. Эксперименттік іскерліктер мен дағдыларды есепке алу тек оқушылардың ғана емес, мұғалімнің де еңбегінің нәтижесі болып табылады [8, 9].

Жаңа оқу материалын түсіну мақсатында зертханалық және практикалық жұмыстарды жүргізу келесі әдістемелік әдістерді қамтиды:

– сабақтың тақырыбын қою және зертханалық және практикалық жұмыстардың міндеттерін анықтау;

– зертханалық және практикалық жұмыстардың жеке кезеңдерінің тәртібін анықтау;

– оқушылардың зертханалық және практикалық жұмыстарды тікелей орындауы және оқытушының сабақ барысын және қауіпсіздік техникасының сақталуын бақылауы;

– зертханалық және практикалық жұмыстардың қорытындысын шығару және негізгі қорытындыларды тұжырымдау.

Практикалық жұмыс бұл тақырыпты немесе тарауды оқып болғаннан кейін сол жаңа материалға сәйкес химиялық тәжірибелерді арнайы сабақта оқушылар өз бетімен жасайтын жұмыстың түрі, оқу жоспарында практикалық жұмысқа арнайы сағат бөлінеді. Практикалық жұмыс басқа сабақ түрлеріне қарағанда алынған білімді қорытындылауға және ол білімді қолдана білуге үйретеді. Сонымен қатар, эксперименттік білік пен дағдының қалыптасуына және дамуына көмектеседі .

Практикалық сабақтарға қойылатын талаптар және ондағы мұғалімнің рөлі.

1. жұмыс жүргізілуі үшін кейбір өзгерістер болған жағдайда, мұғалім сабақтың барысында хабарлап себебін түсіндіру керек;

2. оқушылар үйде жұмысқа дайындалу барысында туындаған сұрақтарына мұғалім сабақтың барысында жауап беріп түсіндіру керек. Оқушылардың білімін тексеруге арналған сұрақтар міндетті түрде осы жасалынатын жұмыс мазмұны бойынша болу керек;

3. жұмыстың кейбір қиындау бөліктерін немесе алғаш жасалайын деп тұрған бөліктерін мұғалім алдын – ала түсіндіріп, тіпті кейбір жағдайда жасап кетуіне болады.

4. әрбір оқушының жұмысқа дайындығы толық тексерілгеннен кейін ғана жұмысқа рұқсат беріледі [10].

5. Практикалық жұмыстың зертханалық тәжірибеден басты айырмашылығы олардың орындалу мақсаты болып табылады. Олай болса, типтік практикалық жұмысты мұғалім негізінен білім көлемін тексеру үшін бастайды, ал зертханалық жұмыс оқушылардың алған білімдерін тәжірибеде, эксперимент кезінде қолдана білуін бағалау болып табылады. Қарастырылып отырған жұмыстардың айырмашылығын оқушылардың білімін тексеру кезінде байқауға болады. Яғни, практикалық жұмыс бұл ауызша немесе жазбаша сауалнама, тестілеу арқылы, ал зертханалық тәжірибе кезінде зерттеу нәтижелерін қорғау тәртібі арқылы оқушының білімін тексеруге бола алады. Зертханалық және практикалық жұмыстардың бірқатар ортақ белгілері бар екенін атап өткен жөн. Мысалы: мұғалім ұсынған жоспарға сәйкес орындау, сондай-ақ әдеби дереккөздердің берілген тізімін пайдалану; оқушының қазіргі білім деңгейін анықтауға бағыттау [11, 13].

Химиялық эксперимент білімнің маңызды көзі болып табылады. Оқытудың техникалық құралдарымен ұштастыра отырып, білім, білік, дағдыны тиімді меңгеруге ықпал етеді. Химия сабақтарында тәжірибелерді жүйелі түрде қолдану құбылыстарды бақылау және олардың мәнін зерттелетін теориялар мен заңдылықтар тұрғысынан түсіндіру қабілетін дамытуға көмектеседі, эксперименттік дағдыларды қалыптастырады және жетілдіреді, өз жұмысын жоспарлау және өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастырады. , ұқыптылыққа, еңбекті құрметтеуге, сүйіспеншілікке тәрбиелейді. Химиялық эксперимент жеке тұлғаның жалпы білім алуына, жан-жақты дамуына ықпал етеді. Оқытуда химиялық экспериментті қолдану оқу материалын толық меңгеруді қамтамасыз етеді, өйткені эксперимент үлкен көрнекі рөл атқарады. Химияны

эксперимент арқылы оқытуда теория мен практиканың байланысы, білімнің сенімге айналуы байқалады [14, 15].

Әдебиет

1. Гаркунов В.П. Совершенствование методов обучения химии в средней школе. – Л., 2005.
2. Вивюрский В.Я. Эксперимент по химии в средних профтехучилищах. М., 2006.
3. Аршанский Е.Я. О химическом эксперименте в гуманитарных классах // Химия в школе. – 2002. – №2. – С. 63 – 67.
4. Амирова А.Х. Демонстрационный и ученический эксперимент в практике обучения химии // Химия в школе. – 2004. – №6. – С. 62 – 66.
5. Степин Б.Д., Аликберова Л.Ю. Занимательные задания и эффективные опыты по химии. – М.: Дрофа, 2007. – 432 с.
6. Онтагарова Д.Р. Мектеп химия экспериментін жүргізу әдістемесі. Семей., 2004. – 2 б.
7. Химический эксперимент как средство формирования здорового образа жизни у школьников / Д.С. Орехова, Н.А. Степанова, Т.В. Смирнова, А.А. Чиркина // Химия: проблемы преподавания. – 2003. – №5. – С. 53 – 64. (Берілген әдебиеттер тізімі орыс тілінен қазақ тіліне аударылған).
8. Бердоносков С.С. Кризис школьного химического образования: наступает или уже наступил?! / С.С. Бердоносков // Химия. – 2008. – № 3. – С. 14–15.
9. Казанцев Ю.Н. Формула успеха, или Как увлечь учащихся новым предметом / Ю.Н. Казанцев, В.А. Кривенко // Химия в школе : научно–методический журнал. – 2009. – № 2. – С. 15–19.
10. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь. М., «Академия», 2010 г.
11. Колчанова Л.В. Из опыта совершенствования демонстрационного эксперимента / Л.В. Колчанова, Л.А. Дейнека // Химия в школе : научно–методический журнал. – 2008. – № 9. – С. 67–69.
12. Кравченко З.И. Практические работы исследовательского характера / З.И. Кравченко // Химия в школе: научно–методический журнал. – 2008. – № 6. – С. 61–63.
13. Селевко Г.Г. Педагогические технологии на основе активизации и интенсификации деятельности учащихся. – М., 2004.
14. Тяглова Е.В. Исследовательская деятельность учащихся по химии: метод. пособие. – М., Глобус, 2007. – 224 с.
15. Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике. М., Педагогика, 2012 г.

УДК 376.3

РАЗВИТИЕ СВЯЗНОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ У ПЕРВОКЛАССНИКОВ С НАРУШЕНИЕМ ИНТЕЛЛЕКТА НА УРОКАХ ОБУЧЕНИЯ ГРАМОТЕ

Игнатенко М.С.

(СКУ им. М. Козыбаева)

В ныне действующем Законе Республики Казахстан «О социальной и медико–педагогической поддержке детей с ограниченными возможностями» одной из основных задач является социальная адаптация детей с ограниченными возможностями в развитии [1, с. 28].

К сожалению, количество детей с какими–либо нарушениями в развитии в нашей стране растет большими темпами. На август 2020 года в Республике Казахстан насчитывалось более 160 тысяч детей с особыми образовательными потребностями. На данный момент их количество сильно возросло, из них более 25 тысяч детей с нарушениями интеллекта.

Инклюзивное образование для детей с нарушением интеллекта не предусмотрено. Как правило, дети имеющие нарушения интеллекта получают образование в специальных (коррекционных) школах 8 вида. Необходимо отметить, что самыми главными задачами обучения детей с нарушением интеллекта в специальной (коррекционной) школе 8 вида являются всестороннее развитие ребенка как личности,

социальная адаптация детей в среде сверстников и взрослых, максимально возможная компенсация и коррекция основного дефекта (нарушение интеллекта), а также всех психических процессов (внимания, памяти, мышления, воображения и т.д.). Наравне с вышеперечисленными задачами обучения детей с нарушением интеллекта особое внимание уделяется всесторонней работе над коррекцией их речевых нарушений.

В научных работах таких известных ученых и педагогов, как В.П. Глухов, Р.Е. Левина, и др., происходит анализ развития и формирования речи детей с нарушением интеллекта. Авторами отмечается, что речь у детей с нарушением интеллекта возникает значительно позже, чем у их нормотипичных сверстников [2].

А.Г. Гаврилова отмечает, что у детей, поступающих в первый класс специальной (коррекционной) школы 8 вида, речь зачастую однообразная, невыразительная, без эмоциональных оттенков. К тому же у младших школьников обычно прослеживается достаточно скудный словарный запас, они неправильно используют слова, наблюдаются проблемы актуализации словаря, преимущество пассивного над активным словарем [3].

Как утверждала М.Н. Броневская, недоразвитие речи свойственно для всех детей с легкой степенью умственной отсталости. К тому же, данным автором подчеркивается, что недоразвитие речи детей с нарушением интеллекта носит системный характер и у них обычно страдают все функции речи, и в частности их связная речь [4].

Понятие «связная речь» каждым педагогом, автором трактуется совершенно по-разному. Связная речь детей обычно считается одной из самых сложных форм их речевой деятельности, именно так считают М.М. Алексеева и В.И. Яшина. Они утверждают, что связная речь «должна быть представлена в виде последовательного и развернутого высказывания». Данными авторами так же отмечается, что именно «связная речь выполняет коммуникативную функцию, и то, что связная речь обычно осуществляется в форме диалога и монолога» [5].

Для развития связной монологической речи требуется значительно больше времени и усилий, чем для развития связной диалогической речи. Понятие «монологическая речь» Л.Ф. Чупровым трактуется как «оформление речи как обращенной, прежде всего, к самому себе, не рассчитанной на словесную реакцию собеседника» [6, с. 138].

Характеризуя связную речь первоклассников с нарушением интеллекта, стоит отметить, что она как таковая не развита. Очень долгое время, учащиеся первого класса опираются на вопросно-ответную форму общения, а для того чтобы построить свое более-менее связное высказывание, им крайне необходима стимулирующая помощь от взрослых, которая обычно проявляется в форме наводящих вопросов или подсказок. Самостоятельный рассказ первоклассников и остальных младших школьников в большинстве случаев сводится к простому перечислению отдельных действий и предметов, изображенных на картине [7, с. 204].

Таким образом, проблема развития связной речи, и особенно связной монологической речи, у детей с нарушением интеллекта до сих пор продолжает интересовать многих педагогов и ученых-исследователей.

Развитие связной монологической речи у учащихся с нарушением интеллекта обычно происходит на всех уроках, предусмотренных учебной программой. Но больше всего времени для развития связной монологической речи, по нашему мнению, уделяется на уроках чтения, литературы и обучения грамоте. Такого мнения придерживаются и В.Д. Гладштейн и Е.А. Ларина, они отмечают что «работа над связной устной речью должна осуществляться на всех уроках русского языка, и наиболее оптимальные условия для этого создаются на уроках развития речи» [8].

Нами был проведен анализ психолого-педагогической и методической литературы по проблеме развития связной монологической речи младших школьников с

нарушением интеллекта. Если опираться на многолетний опыт работы авторов–исследователей, педагогов, которые работали с учащимися, имеющими какие–либо нарушения интеллекта, то можно с уверенностью сказать, что именно на уроках развития речи (иначе – на уроках обучения грамоте) создаются наилучшие условия для развития и формирования связной речи. Авторами подчеркивается, что именно на уроках обучения грамоте основной и первостепенной задачей обучения является развитие и формирование речевых навыков учащихся с нарушением интеллекта.

На уроках обучения грамоте большинством педагогов в работе по развитию связной монологической речи чаще всего используются традиционные методы и формы обучения, которые были разработаны еще в 19–20 веках, внедрены в процесс обучения детей с нарушениями интеллекта и показали свою эффективность. Так, например, В.П. Глуховым была предложена система обучения рассказыванию, которая состоит из нескольких последовательных этапов. Согласно данной системе, дети овладевают навыками монологической речи в следующих формах: составление высказываний по наглядному восприятию, воспроизведение прослушанного текста, составление рассказа – описания, рассказывание с элементами творчества [9, с. 224].

Но современное образование помимо использования общепринятых и давно используемых традиционных методов, и форм обучения, требует разработки современных и инновационных технологий обучения. Таким образом, чтобы повысить эффективность учебно–воспитательного процесса специальной (коррекционной) школы крайне необходимо совершенствование методов и форм организации обучения, поиск новых, более эффективных путей формирования знаний, которые учитывали бы реальные возможности учащихся и условия, в которых протекает их учебная деятельность.

В настоящее время в процессе развития связной монологической речи активно используются традиционные наглядные средства обучения, которые чаще всего представлены в виде отдельных сюжетных картинок и их серий. Так, в работе А.Г. Гавриловой происходит тщательный анализ исследований М.Ф. Гнездилова и Л.В. Занкова, который показывает, что детям с нарушением интеллекта значительно легче составить рассказ по серии сюжетных картинок, чем составить на рассказ на какую–либо заданную тему. При этом, при использовании наглядных средств обучения, в частности сюжетных картинок, дети используют примерно в 2,5 раза больше слов [3].

Таким образом, использование традиционных наглядных средств обучения (сюжетных картинок) уже давно доказало свою эффективность. В настоящее время происходит усовершенствование данных средств обучения. И одним из инновационных и современных наглядных средств обучения является использование мнемотаблиц. В массовых дошкольных учреждениях в среде нормотипичных дошкольников данное средство обучения используется достаточно часто в сравнении со специальной (коррекционной) школой. По крайней мере, не каждый педагог использует мнемотаблицы в своей работе по развитию связной монологической речи, предпочитая им обычные сюжетные картинки.

Мнемотаблицами называют такие таблицы, в которых последовательно зашифрована информация с помощью символов и знаков, рисунков. С помощью мнемотаблиц мы можем выполнить пересказ сказки или рассказа, составить описательный рассказ, выучить стихотворение.

Чтобы правильно и с максимальной пользой использовать мнемотаблицы для развития связной монологической речи, необходимо соблюдать все этапы работы, при этом нельзя избегать проведения подготовительной работы. Сначала работу следует начать с более простого задания – расшифровки мнемоквадратов и мнемодорожек, и только после усвоения учащимися принципа работы с заданиями подобного типа, можно

перейти к началу работы с мнемотаблицами. Прежде всего, мы сначала расшифровываем каждый символ в мнемотаблице, узнаем его значение, разбираем его смысл. Затем уже только пытаемся соединить все расшифрованные слова в словосочетания и предложения. Только после подробного разбора всех предложений мы можем попробовать составить рассказ по предлагаемой им мнемотаблице.

Помимо развития связной монологической речи у первоклассников с нарушением интеллекта, мнемотаблицы способствуют развитию памяти, внимания, а также их образного мышления. Также при использовании данного средства обучения у учащихся пополняется их словарный запас, так как при разборе каждого символа в мнемотаблице учитель дает четкое разъяснение и объясняет смысл данного слова.

Для проверки эффективности использования мнемотаблиц в процессе развития связной монологической речи учащихся с нарушением интеллекта на уроках обучения грамоте нами были составлены и внедрены мнемотаблицы, которые были подобраны в соответствии с календарно–тематическим планированием. По нашим наблюдениям, мнемотаблицы оказались достаточно эффективны для первоклассников с нарушением интеллекта. У них пополнился словарный запас, они четко и последовательно передавали информацию, зашифрованную в мнемотаблице.

Таким образом, подводя итог, можно сказать, что такое средство развития связной монологической речи, как мнемотаблица, на наш взгляд, при составлении рассказа намного эффективнее, чем использование простой сюжетной картинки. Можно объяснить это тем, что при составлении рассказа по сюжетной картинке, учащиеся могут упустить из вида некоторые смысловые звенья изображенной ситуации, в то время как при работе с мнемотаблицей у учащихся имеется четкий план, потому что все символы в таблице расположены в правильном порядке, сохраняя правильную структуру слов в предложении и необходимую последовательность предложений в самом рассказе или пересказе.

Литература

1. Закон Республики Казахстан от 11 июля 2002 года № 343–II «О социальной и медико–педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.06.2021 г.).
2. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопедии. – М.: Просвещение, 1967. – 153 с.
3. Гаврилова А.Г. Особенности речевого развития школьников с нарушениями интеллекта // Современное образование: актуальные вопросы, достижения и инновации, 2018. – С. 231–233.
4. Броневская М.Н. Формирование связной монологической речи у детей школьного возраста с умственной отсталостью // Научный альманах, 2021. – № 6–1 (80). – С. 47–51.
5. Алексеева М.М. Речевое развитие дошкольников: учебное пособие для студентов / М.М. Алексеева, В.И. Яшина. – М.: Академия, 2015. – 297 с.
6. Чупров Л.Ф. Терминологический словарь по логопедии и нейропсихологии (учебно–методическое пособие). – М.: Из–во, 2012. – 184 с.
7. Петрова В.Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы / В.Г. Петрова – М.: Книжный мир, 1977 – 240с.
8. Гладштейн В.Д., Ларина Е.А. Особенности связной речи детей с интеллектуальными нарушениями // Аспирант, 2021. – № 3 (60). – С. 86–89.
9. Глухов В.П. Из опыта логопедической работы по формированию связной речи детей с ОНР дошкольного возраста на занятиях по обучению рассказыванию // Дефектология, 1994. – № 4.

ПРОБЛЕМЫ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ И СПОСОБЫ ГАРМОНИЧНОГО РАЗВИТИЯ ПОТЕНЦИАЛА УМСТВЕННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ПОДРОСТКОВ

Ивко Н.В., Иманов А.К.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Человеческая психика устроена таким образом, что в глубоком детстве закладываются основы структуры поведения и направление в мыслительной деятельности, через зрительный и тактильный контакт. Всё, что видит и ощущает ребёнок, в дальнейшем повлияет на развитие шаблонов взаимодействия с социумом. Этап детства до 10–12 лет можно охарактеризовать как этап формирования осознанности и личности. Каким образом это происходит?

Так как психика ребёнка только начинает формироваться, из этого следует, что, механизм формирования собственного “Я”, личности, проходит стадию наибольшей активности. И для этого необходимо, чтобы сознание научилось определять себя как целостность. А это происходит путём анализа информации приходящей в мозг посредством всех органов чувств, запоминая, мозг формирует понятие “Где я?” таким образом, изучается всё пространство и явления, окружающие ребёнка. Но механизм понимания абстрактных вещей ещё недостаточно проявлен, и необходимость психики ассоциировать себя с окружающими людьми, для того, чтобы перенимать их поведение на данном этапе работает постоянно. И если паттерны поведения носят деструктивный характер, это повлияет на ребёнка в будущем.

Все глубокие впечатления будь то негативный или позитивный опыт, взаимодействия, оставляют глубокий отпечаток в бессознательной части. Влияние бессознательных установок формирует представление о мире и собственной личности, в дальнейшем индивидум будет неосознанно следовать данным установкам, даже не понимая этого.

Когда начинается этап взросления, происходит переосмысление накопленного опыта, ценностей, убеждений и манеры поведения. Ввиду этого возникает конфликт, и соответственно выражается протест, происходит это по причине того, что сознание пытается отбросить деструктивные установки прошлого, но в данном механизме присутствует один негативный момент: под “перепрошивку” попадают как хорошие, так и плохие установки. Можно предположить, что данный процесс является негативным, но такое мнение высказывается только сторонним наблюдателем, чья личность уже сформирована.

У подростка под влиянием гормональной перестройки, которая, несомненно, оказывает большое давление на психику, происходят внутренние процессы, которые призваны устранить негативные формирования из детства, а также установить новый вектор развития и поведения. Психика подростка обращается к новизне не только из-за внутреннего протеста к старым установкам, но по причине заложенного механизма исследования с целью получения необходимого опыта.

Мозг – это самообучающаяся система, как раз в подростковом возрасте деятельность самообучения наиболее обширная и затрагивает все возможные аспекты для создания личности. И так, каковым же образом процессуальность данного действия оказывает влияние на психологический спектр функциональной моторики сознания.

Во-первых, стоит понимать, что условные и безусловные аспекты психики у подростка претерпевают вторую стадию заложения, но данный этап жизни некорректно рассматривать так же, как и младенчество. Ибо в младенчестве сознательная память не такая долгосрочная, и осознание деятельности присутствует не полностью, ко всему этому подростковое формирование отягощается тем, что помимо заложения дальнейших основ, происходит ещё и переосмысление предыдущего опыта. Из этого следует, что наложение этих двух процессов вкупе с биологическими изменениями организма обязывают индивидуума прилагать усилия, чтобы процесс происходил более комфортно. В противном же случае, данный процесс будет иметь болезненный характер.

Для начала необходимо выяснить, что предшествует формированию проблем как таковых в развитии личности в современных реалиях. Главенствующую роль играет окружение подростка. Изначально с помощью окружающих людей собирается информация для взаимодействия с внешним миром, посредством копирования поведения (сознание формирует шаблоны поведения, основываясь на импирическом опыте, с помощью наблюдения и повторения увиденных действий).

В дальнейшем сознанию для закрепления личностной целостности требуется отстоять свои убеждения, накопленные с помощью эмпирического опыта. В такой ситуации у подростка в большинстве случаев наблюдается повышенная агрессивность к противоположному мнению, ибо другая точка зрения разрушает их устанавливаемое понимание картины мира, поэтому для такой ситуации характерна фанатическая преданность выбранным убеждениям.

В только ещё формирующемся критическом мышлении логические цепочки выстраиваются без объективного рассмотрения получаемой информации, анализа плюсов и минусов. Данный фактор, безусловно, накладывает некомпетентность в достоверном понимании характера информации. Другими словами, информация воспринимается через призму эмоций и предыдущий опыт.

Можно выделить некоторые характеристики феноменального сознания или сознания вообще: квалитативность, интернациональность, субъективность, приватность, отсутствие пространственного протяжения, невыразимость, простота, безошибочность, прямое знакомство и внутренняя природа. Таково рабочее определение сознания [5].

Квалитативность (качественность) – это то, каким образом вы испытываете свой внутренний субъективный опыт. Обычно это сенсорные характеристики: цвета, тактильные, вкусовые ощущения и т. д., а также эмоции [5].

Открытие Риззолатти и Арбибом зеркальных нейронов и вообще так называемых зеркальных систем дают совершенно новые подтверждения того, насколько имитация и даже сам факт фиксации действий другого в нервной системе важны для когнитивного развития в фило- онтогенезе и даже для возникновения языка и рефлексии как основ сознания человека. Зеркальные нейроны были обнаружены в префронтальной моторной коре макака. Эти системы картируют внешнюю информацию – действия, совершаемые другим существом, необязательно того же вида, но с понятной системой координат и интерпретируемым поведением.

Зеркальные нейроны реагируют только на определённое действие, когда субъект делает что-то [2]. В итоге проистекает такая взаимосвязь: с одной стороны подросток, у которого процессы перестройки личности происходят достаточно агрессивно, отказывается от старых убеждений, даже если они приносят ему пользу (хотя такое происходит не всегда, как пример можно привести занятия спортом, от которых подросток отходит и увлекается деструктивными идеями, такими как курение или алкоголь), и в то же время, когда одно окружение не может повлиять на этот процесс, другое всецело его поддерживает и укрепляет. Тогда конфликтные ситуации достигают своего апогея.

Человек – социальное существо, ему необходимо построение своего социума, это дополнительно утверждает личность в обществе. И это следующая стадия – максимальная идеализация.

Разберём подробно этот аспект. Здесь нужно учитывать, что социум строится на какой-либо идеологии, из чего проистекает следующее понимание происходящего: для того чтобы самоутвердиться в обществе, нужно отстаивать идею либо опровергать её.

На примере истории можно выяснить, что идеология прямо влияет на формирование личности подростков. Но идея должна быть четкой, жизнеутверждающей, патриотичной, воспитывать нравственные качества и взращивать в юношах благородные добродетели, а такое возможно, только когда существует централизованный стандарт. И общество должно всецело поддерживать такой уклад жизни используя его в повседневности тем самым показывая пример. Свобода даёт право выбирать, и выбор предоставляется обширный. Несформированная психика не всегда способна объективно оценивать все риски этого выбора.

На протяжении эпох от древней истории до современного мира можно проследить тенденцию институционализации специальных образовательных учреждений, которые подготавливали подростков к жизни, обучая не только “семи свободным искусствам” но также этике, эстетике, нравственности. Такие учреждения функционировали, в цивилизованных странах и их пример на практике показывает, что можно добиться благодаря такому подходу. В Центральной Азии и России после Октябрьской революции идеология немного поменялась, но во главе так же стояли нравственные ценности и общество в большей степени было подвержено пропаганде здорового, нравственного образа жизни.

С эпохой “демократизации” всех сфер жизни, государства, подобная тенденция сохранилась, этому есть подтверждения в современной истории, но также личности был дан выбор, хотя раньше деструктуризации общественно порицалась, сегодня такая тенденция сходит на нет. Общество в большей степени централизуется вокруг личности “Я” и рассчитывает, что отдельная личность будет делать выбор в положительную сторону. Необходимо признать, что такой подход крайне неактуален, ведь индивидуум ещё не есть личность. А формирование личности, вопрос крайне глубокий.

Самый пластичный, восприимчивый мозг у младенцев, его нейронная сеть способна к образованию новых связей, что позволяет приобретать новые знания, фиксируемые в этой нейронной сети. Что же происходит с возрастом? Естественно, функции мозга, его пластичность с годами ухудшаются. Однако если человек ведет активную интеллектуальную жизнь (неважно, ученый он или просто любит разгадывать кроссворды, главное, чтобы его мозг работал, а не спал), то этот процесс можно сильно затормозить. Множество людей, несмотря на преклонный возраст, сохраняют психическую активность [1].

Таким образом, можно подытожить: процесс становления индивидуума как личности начинается с раннего детства, и продолжается до конца жизни, но основные концепты и паттерны закладываются в основном как в младенчестве, так и в подростковом возрасте.

Как уже было выяснено: сознание – структура пластичная и самообучающаяся. Из этого можно сделать вывод, что основы для интеллектуального развития каждый человек приобретает от рождения, но данную способность необходимо развивать. Наилучший способ тренировки ума – это анализ, исследование, и составление выводов. Данные процессы взаимосвязаны. Анализ окружающего мира же предполагает исследование и вынесение выводов.

“Огонь – горячий” эту информацию можно получить двумя способами (узнать из стороннего источника, либо же проверить на собственном опыте), второй вариант

предполагает последствия за полученный опыт, но такой простой пример ясно показывает каким образом формируется логический вывод, что огонь может обжечь.

Рассмотрим в первую очередь процесс анализа: данный процесс основан на рассмотрении каждого аспекта определённого предмета. Так же этот процесс происходит постоянно, но не всегда осознанно, таким образом, наш мозг обрабатывает всю информацию, которая поступает от органов чувств. Этот процесс обусловлен необходимостью взаимодействия индивидуума с внешними раздражителями.

В любом индивидууме изначально заложены эти механизмы, которые как раз раскрываются в подростковом возрасте. Под понятием “раскрытия” подразумевается процесс формирования и наиболее яркая её стадия. Именно поэтому, такие качества как любознательность и необходимость переживать любой опыт, даже негативный преобладает в младенческом и подростковом поведении. Нельзя относиться к такому поведению негативно, но необходимо направлять эти процессы в положительное русло.

Следующий процесс – исследование. Под “исследованием” понимается совокупность методов структуризации, анализа полученного опыта и информации. Качество исследования напрямую зависит от полученных данных, ведь вывод можно сделать, только обосновав логически и проверив всю полученную в любых формах и видах информацию.

Составление выводов – это окончательный, завершающий процесс построения логической цепи полученного опыта, с помощью которого происходит закрепление конечного результата в сознании. Формируется устойчивая связь между предметом исследования и поведением индивидуума. Такой механизм способствует самообучению и сохранению жизни индивидуума.

Гармоничность развития здесь заключается в следующем: подростку необходимо предоставить все виды информации об интересующих его вещах в виде наглядной информации, даже если она неприятна или может негативно повлиять на его мироощущение. Ведь используя методы исследования, анализа, логического вывода, отпадает необходимость непосредственно получить данный опыт, чтобы произвести всю последовательность, необходимую для окончательного заключения. Это воплощается с помощью воображения и логики.

Единственное, что можно сделать для ребёнка, это научить его думать. Тогда в подростковом возрасте с помощью предоставленных инструментов развитие умственных способностей будет происходить постепенно и автономно от любых раздражителей, которые могут склонить человека, привыкшего думать “чужой головой” в негативную сторону.

Допустим, подросток читает рекомендованную ему научную литературу. Это – сознательный, целенаправленный процесс. Его сознательная цель – усвоить содержание этой литературы. Какой, однако, личностный смысл имеет для учащегося это цель, А значит, и отвечающая ей действие? Это зависит от того, какой мотив побуждает деятельность учащегося, осуществлять данную деятельность.

Если мотив заключается в том, чтобы приготовить себя к своей будущей профессии, чтение будет иметь для него один смысл. И если же мотив его занятий лежит, например, только в том, чтобы формально разделаться с экзаменами, то тогда, понятно, смысл чтения будет для него уже другим, и он будет читать эту же литературу другими глазами, будет иначе усваивать её. Таким образом, на вопрос о личностном смысле можно ответить путем раскрытия соответствующего мотива. Смысл – это всегда смысл чего-то. Не существует “чистых” смыслов, поэтому субъективно смысл как бы принадлежит самому создаваемому содержанию и кажется входящим в его объективное значение [4].

Мотивация играет одну из основных ролей в действии подростков. Основываясь на понимании процессов, происходящих в течение формирования подростковой личности, а также учитывая индивидуальность на данном этапе эволюции личности, необходимо использовать различные методы в гармоничном развитии умственных способностей подростков.

Литература

1. Neurology Psychiatry No.1 (130) / 2017, с. 15.
2. Журнал «ЧЕЛОВЕК», 2007, № 2, 63–75 Язык, мозг и компьютерная метафора Т.В. Черниговская, с. 1.
3. Бехтерев. В.М. Мозг и его деятельность. – 1928 г.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики (1976) изд. Мысль, 1976. с. 290.
5. Деннет Д. Онтологическая проблема сознания / пер. с англ. А.Л. Блинова // Аналитическая философия: Становление и развитие (антология) / сост. А.Ф. Грязнов. – М.: ДИК «Прогресс–Традиция», 1998. – С. 361–375.
6. Википедия – [Электронный ресурс] – wikipedia.org/wiki/, доступ свободный.
7. <http://fraui.ru/podrostkovyiy-period/sotsialnyie-seti-i-podrostok/>
8. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%EE%F6%E8%E0%EB%FC%ED%E0%FF_%F1%E5%F2%FC
9. <http://www.ckofr.com/pedagogika/320?start=3>
10. http://www.medmoon.ru/news/na_podrostkov_vlijajut_druzja.html

УДК 248.142

ФОРМИРОВАНИЕ БЕСКОРЫСТНОГО МИЛОСЕРДИЯ У УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ САМОПОЗНАНИЯ

Ивлева Н.Д., Сбитнева А.Н.
(СКУ им. М. Козыбаева)

На сегодняшний день в современном обществе происходит деформация нравственных идеалов, кризис системы ценностей, стихийно складывающееся понимание свободы как вседозволенности, и, как следствие, возникновение в обществе понижения уровня человеколюбия, сострадания, бескорыстия. Существенные изменения социально–политических и культурных условий жизни общества привели к тому, что материальные ценности стали преобладать над духовными.

Ведущую роль в восстановлении нравственно–духовных ориентиров занимает школа, которая формирует и развивает целостную личность ребенка, поэтому необходимо направить образовательный процесс на формирование духовности и нравственности учащихся. Воспитание бескорыстного милосердия является одним из путей знакомства ребенка с истинными началами нравственности и духовности, определяющими его ориентацию в мире общечеловеческих нравственных ценностей.

Бескорыстное милосердие представляет собой обширную категорию, в которой переплетаются основы этического, религиозного, философского воспитания. Многогранность проявления бескорыстного милосердия раскрывается в зависимости от его практического применения; с точки зрения воспитательных задач педагогики понятие «бескорыстное милосердие» можно рассматривать как основу нравственно–духовного воспитания.

В толковом словаре С.А. Кузнецова «бескорыстие» трактуется как отсутствие заботы о личной выгоде, жадности, нежелание пользоваться чем–либо в ущерб, обиду или убыток другим, отсутствие желания получать награды и мзду за добрые дела. Указанные качества имеют несомненное моральное измерение, в них открывается

отношение человека к материальному вознаграждению за свой труд. Бескорыстие проявляется как воздержанность в претензиях на оплату своего труда, услуг, оно получает положительную моральную оценку [1, с. 166].

Т.А. Недоводеева понятие «милосердие» связывает с наличием у человека таких качеств, как: сдержанность, немногословие и самоограничение; мера в удовольствиях и поведении; стыд и долг; социальная ответственность человека за свои поступки; привычка преодолевать трудности и лишения; сочетание щедрости и умеренности, искусство правильной жизни; доброта и забота об окружающих [2, с. 150].

В работах И.А. Княжевой «милосердие» относится к духовно–нравственным качествам личности, которое определяется способностью человека к сочувствию, сопереживанию, состраданию, внимательному и заботливому отношению к окружающим, действенной помощи из жалости и человеколюбия [3, с. 47].

Соединив в себе два понятия, термин «бескорыстное милосердие» представляет собой естественное и добровольное устремление души, не нуждающееся во внешних мотивациях и, в тоже время, свободное от эгоистических стремлений. Бескорыстное милосердие побуждает человека действовать вопреки собственным интересам, направлять свою деятельность на благо окружающих, не требуя материального вознаграждения.

Истинное милосердие – это не только сострадательная любовь, но и деятельная любовь, выражающаяся в готовности бескорыстно помочь нуждающимся людям и всему живому, предполагает реальную помощь конкретного человека другому. Такое понимание милосердия соединяет воедино духовно–эмоциональный и конкретно–практический аспекты.

Духовно–эмоциональный аспект отражает переживание чужой боли, как своей; конкретно–практический порыв к реальной помощи другому человеку. Без первого аспекта милосердие превращается в филантропию, без второго – ограничивается сентиментальностью. Милосердие всегда бескорыстно, однако, в отличие от милостыни, оно является не просто актом бескорыстия, а деятельным соучастием в судьбе другого человека. Поэтому милосердие есть искреннее выражение человеколюбия [4, с. 26].

Бескорыстное милосердие предполагает не пренебрежительное подаяние, а восприятие несчастья другого как своего, переживание чужой боли как своей, уважение и любовь к человеку, и ответственность за другого человека. Таким образом, милосердие всегда бескорыстное, свободное волеизъявление и добровольное принятие его. Милосердный человек – это не объект, а субъект милосердной деятельности, для которого милосердие – это духовная и деятельная потребность.

Учитывая многогранность термина «милосердие», в понимание его сущности можно включить понятия – гуманность, любовь, сочувствие и сострадание, отзывчивость и бескорыстную помощь. Содержательная ценность данных качеств, позволяет сделать вывод о том, что милосердие будет являться внутренним ресурсом личности, раскрытие которого возможно посредством приобщения к общечеловеческим ценностям. Опираясь на характеристику этих понятий в социально–педагогической литературе, можно сделать вывод о том, что все они имеют смысловую и содержательную общность [5, с. 73].

Главной целью нравственно–духовного образования является воспитание такой личности, которая сочетает в себе высокие нравственные качества, мировоззрение, культуру, умение помогать окружающим, гуманистическое отношение к миру, способность к альтруизму, идеалом которой являются милосердие. Анализ психолого–педагогической и методической литературы подчеркнул необходимость проведения работы по формированию бескорыстного милосердия у обучающихся. Спозиций

современной педагогической науки и практики в РК наиболее благоприятной площадкой для формирования милосердия являются уроки «Самопознания».

Для определения общих представлений подростков о сущности и содержании понятия «бескорыстное милосердие» было проведено анкетирование подростков на базе КГУ «Средняя школа имени М. Айтхожина». Анкета «Милосердный Я» включала в себя 10 вопросов:

1. Кто, по вашему мнению, является милосердным человеком?
2. На ваш взгляд, что представляет собой «Бескорыстное милосердие»?
3. Верно ли, что бескорыстное милосердие должно проявляться как забота об окружающих, не требующая чего-либо взамен?
4. Как вы считаете, совершать благодетельные поступки для окружающих не всегда возможно без вреда себе?
5. Как вы думаете, люди должны помогать друг другу вне зависимости от родственных связей?
6. Когда я вижу чужие переживания, то испытываю сострадание.
7. Мне приятно помочь человеку в трудной для него ситуации, оказать через поддержку, сочувствие и понимание.
8. Когда вы видите бездомное животное, то можете пройти мимо, не оказав помощь и накормив его.
9. Если человек, который мне неприятен, попал в беду, то я смогу его поддержать и помочь.
10. Считаете ли вы, что бескорыстно служить обществу, быть ответственным, справедливым и бережливым – главные составляющие человека.

Учитывая, что понятие «бескорыстное милосердие» является действенным проявлением таких общечеловеческих ценностей, как «Любовь» и «Праведное поведение», и включает в себя проявление сострадания, отзывчивости, эмпатии, альтруистических поступков, содержание анкеты позволяет диагностировать эти качества у подростков.

Обработка результатов анкеты обучающихся в одном классе показало, что у 5 учащихся представления о бескорыстном милосердии находятся на низком уровне, что составляет 20% от общего количества опрошенных. На среднем уровне находятся 17 опрошенных, что составляет 68% от общего количества учащихся. На высоком уровне находятся лишь 3 подростка, что составляет 12% от общего количества опрошенных.

В другом классе низкий уровень представления о бескорыстном милосердии характерен лишь для одного учащегося, что составляет 12%. На среднем уровне находятся 17 учащихся, что так же составляет 68% опрошенных. Высокий уровень сформированности понятия «бескорыстное милосердие» характерен для 7 обучающихся, что составляет 28% от общего количества учащихся в данном классе.

Для более подробного выявления уровня сформированности проявлений умений и навыков бескорыстного милосердия проводилась методика «Диагностика уровня сформированности бескорыстного милосердия у учащихся», разработанная на основе опросника Н.П. Фетискина, В.В. Козлова, Г.М. Мануйлова «Альтруизм». Методика состоит из 18 суждений и 5 предложенных вариантов ответов, за каждый из которых присуждается определенное количество баллов. После подсчета общего количества баллов определяется уровень, соответствующий степени сформированности бескорыстного милосердия.

Обработка результатов диагностики показала, что у 6 учащихся первокласса сформированность понятия «бескорыстное милосердие» находится на низком уровне, что составляет 24% от общего количества опрошенных. Средний уровень характерен для

16 подростков, что составляет 64%. Высокий уровень характерен лишь для 3 обучающихся данного класса, что составляет 12% от общего количества опрошенных.

Низкий уровень сформированности бескорыстного милосердия во втором классе характерен для 3 учащихся этого класса, что составляет 12%. Средний уровень сформированности понятия характерен для 15 опрошенных второго класса, что составляет 60%, а высокий уровень сформированности бескорыстного милосердия характерен для 7 обучающихся, что составляет 28% от общего количества опрошенных во втором классе.

Первый класс, в котором у опрошенных подростков имеются недостаточные представления о бескорыстном милосердии, был определен в качестве экспериментальной группы, в которой проводились скорректированные уроки самопознания, включающие в себя развитие представлений о нравственности, накопление эмоционального опыта, способность к содействию, что является главными аспектами при понимании и проявлении бескорыстного милосердия.

Содержание учебника «Самопознание» 7 класса авторов И.В. Калачевой, С.Р. Керимбаевой, Е.Н. Сакеновой, А.Г. Юраш состоит из 4 разделов: «Радость познания», «Быть человеком», «Человек и мир», «Духовный опыт человечества» [6].

Первый раздел учебника «Радость самопознания» содержит в себе тему «Внутренний мир человека», которая косвенно раскрывает смысл понятия «бескорыстное милосердие» через углубление представлений о взаимосвязи внутренней и внешней красоты. Три последующие темы прямо направлены на формирование милосердия через альтруизм, человеколюбие и уважительном отношении к окружающим:

- «Разум, воля и сердце» – раскрывается через миролюбивое отношение к окружающим;

- «О смысле жизни» – воспитывает стремления воспринимать мир с любовью и радостью;

- «Счастье человека» – формирует стремления к тому, чтобы сделать счастливым других.

Второй раздел учебника «Быть человеком», содержит темы прямо и косвенно связанные с формированием милосердия у подростков:

- «Служение обществу» – прямо направленная на развитие умений бескорыстного служения окружающим;

- «От дисциплины к долгу», «Ответственность человека», «О достоинстве» – помогают косвенно сформировать представления о термине «милосердие», воспитывают чувство доброжелательности, желание работать в коллективе, ожидание сотрудничества и взаимопомощи.

Третий раздел учебника, который звучит «Человек и мир», содержит темы, прямо раскрывающие составляющие термина «бескорыстное милосердие»:

- «Тепло человеческого общения» – через расширение представлений о заботе и взаимопонимании;

- «Семейные ценности» – через воспитание взаимопомощи и благодарности в семье;

- «Взаимоотношения в коллективе» – через формирование взаимоподдержки и альтруистических проявлений;

- «Человек и человечество» – через воспитание толерантности и сопричастности миру, которая затрагивает формирование бескорыстного милосердия косвенно.

Четвертый раздел учебника «Духовный опыт человечества» содержит в себе так же темы прямо и косвенно направленные на формирование милосердия, из них первые три имеют прямую направленность, последние две – косвенную:

- «Созвучие с окружающим миром» – способствует гармонизации отношений человека с окружающими, вызывает любовь к ним;
- «Духовный мир человека» – раскрывает любовь как составляющую духовности личности;
- «Жизнь во имя любви» – развитие в себе Любви как основной цели жизнедеятельности человека;
- «Человек созидающий» – содействие осознанию значимости созидательной деятельности человека;
- «Как прекрасен этот мир!» – воспитание позитивного отношения к окружающему миру.

На протяжении изучения 34 тем, учащимся выполняется проект «Дружба в коллективе», который помогает в развитии составляющих милосердия, таких как: взаимоуважение, бескорыстная помощь, доброта, сострадание. Можно отметить, что изучаемые темы несут лишь теоретическое представление о составляющих бескорыстного милосердия, что требует создания методической базы, направленной на практическое развитие качеств милосердия.

Скорректированное содержание уроков по предмету «Самопознание» включало специально подобранные и адаптированные структурные элементы урока, направленные на повышение уровня сформированности бескорыстного милосердия у обучающихся. Разработанные уроки включают в себя специально подобранные задания и упражнения, направленные на проявление сострадания, альтруизма и безвозмездной помощи.

Формирование бескорыстного милосердия на уроках самопознания эффективно через включение в содержание урока таких упражнений и видов деятельности: разработка информационного буклета о способах и видах проявления уважения, сострадания, сопереживания в семье; методика «Хорошо–плохо»; методика «Круг добродетели»; методика «Галактика моей жизни»; методика «Мои потребности и окружающий мир»; дискуссия по фильму «Звездочки на земле»; разработка социального видеоролика «Мой класс – моя забота»; беседа по притче «Внутренний наблюдатель»; создание коллажа «Мой дружный класс»; обсуждение Картины «У больного товарища»; создание презентации «Моя дружба на века»; поисковая работа информации о людях, прославившихся своей благотворительностью и миролюбивым отношением.

Выполнение методик, которые позволяют осмыслить учащемуся составляющие бескорыстного милосердия проводится на этапе творческого задания, когда ребята могут с помощью творчества раскрыть свой внутренний потенциал.

В качестве домашней работы хороши задания на разработку социальных видеороликов, поисковую деятельность, позволяющие закрепить полученные знания на уроке. На этапе рассказывания истории необходимо совершать подбор притч, которые помогают раскрыть не только тему урока, но и составляющие бескорыстного милосердия сопоставимые теме.

Последовательное и постепенное включение методик, дискуссий, создания коллажей и просмотров фильмов в структурные элементы урока самопознание, способствует развитию необходимых компетенций у учащихся по формированию и дальнейшему проявлению бескорыстного поведения. Позитивное нормативно–ценностное содержание видов деятельности и методов воспитания на уроке «Самопознание» заключается в утверждении взаимопонимания, эмпатии и гуманности каждого участника процесса.

Используя механизм воплощения идей бескорыстного милосердия через дискуссии, беседы, подготовку информативных презентаций, групповые игры и упражнения, делают возможным расширить поведенческую сферу учащихся, сконцентрированную на сочувствии, доверии, альтруизме, взаимопомощи.

Использование системы уроков «Самопознание» как эффективных методических основ по воспитанию бескорыстного милосердия, способствует ориентации учащихся к чувственным проявлениям, альтруистическому поведению и развитию навыков поддержки, сопереживания, сострадания. Механизм воплощения идей бескорыстного милосердия среди учащихся наиболее эффективен через дискуссии, беседы, наблюдения, групповые игры, которые расширяют поведенческую сферу учащихся, сконцентрированную на сочувствии, доверии, альтруизме, взаимопомощи.

Обладающие большим воспитательным потенциалом методические аспекты формирования бескорыстного милосердия у учащихся являются теми механизмами, которые нравственно воздействуют на личность и способны сформировать новые направления формирования ценностных ориентаций.

Литература

1. Кузнецов С.А. Большой толковый словарь. – СПб.: Норинт, 2017. – 237 с.
2. Недоводеева Т.А. Воспитание милосердия у будущей медицинской сестры как педагогическая проблема // Психологическое и социально–педагогическое сопровождение детей и молодежи: материалы международной науч. конференции: в 2 т. – Ярославль, 2016. – Т. 2. – № 6. – С. 149–151.
3. Княжева И.А. Педагогические условия воспитания и развития милосердия у детей старшего дошкольного возраста. – Одесса, 2016. – 226 с.
4. Шутова Г.А. Воспитание милосердия // Домашнее воспитание. – 2016. – №1. – С. 25–29.
5. Урунбасарова Э.А. Становление и развитие теории нравственного воспитания школьников Казахстана. – Алматы, 2016. – 271 с.
6. Самопознание: Учебник для 7 кл. общеобразоват. шк. / И.В. Калачева, С.Р. Керимбаева, Е.Н. Сакенова, А.Г. Юраш. – Алматы: Бәбек, 2017. – 168 с.

УДК 159

ИССЛЕДОВАНИЕ СИНДРОМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ У СТУДЕНТОВ СТАРШИХ КУРСОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Ивченко Е.Д., Волчкова Н.И.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Процесс профессионального развития педагогов всегда находится под пристальным вниманием психологов–исследователей (Б.Г. Ананьев, Л.С. Выготский, П.Я. Гальперин, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Л.И. Божович и др.), в частности рассматриваются такие аспекты как профессиональное самоопределение, особенности профессионального поведения, профессиональные кризисы и др. Однако, профессиональное развитие связано не только с совершенствованием, но и с появлением негативных тенденций, которые отрицательно сказываются на динамике развития, искажают профиль личности и в целом отражаются на профессиональной жизни человека. К таким отрицательным явлениям относятся профессиональные деструкции.

Профессиональные деструкции по Э.Ф. Зееру – это постепенно накопившиеся изменения сложившейся структуры деятельности и личности, негативно сказывающиеся на продуктивности труда и взаимодействии с другими участниками этого процесса, а также на развитии самой личности [1].

Поскольку профессия педагога относится по классификации Е. Климова к сфере «человек – человек», одной из профессиональных деструкций является синдром эмоционального выгорания. Понятие «burnout» (выгорание) было введено в науку американским психиатром Х. Дж. Фрейденбергом в 1974 г. для описания особого

расстройства личности у здоровых людей, возникающего вследствие интенсивного и эмоционально нагруженного общения в процессе профессиональной работы с клиентами, пациентами, учениками.

К этому времени было собрано достаточно много фактов, говорящих о том, что среди учителей, врачей, психологов, полицейских и различного рода социальных работников часто можно встретить людей сухих, резких и неадекватных в общении. В то же время ряд исследований показал, что представители этих профессиональных групп чаще других подвержены разного рода психосоматическим расстройствам. Первоначально эмоциональное выгорание считалось «платой за сочувствие», а затем превратилось в «болезнь коммуникативных профессий».

В настоящее время говорят о синдроме эмоционального выгорания представителей самых разных профессий, отмечая некоторую специфику [2]. В.В. Бойко понимает под синдромом эмоционального выгорания (СЭВ) выработанный личностью механизм психологической защиты в форме полного или частичного исключения эмоций (понижения их энергетике) в ответ на избранные психотравмирующие воздействия.

Н.Е. Водопьянова и Е.С. Старченкова отмечают, что является следствием профессиональных стрессов и возникает тогда, когда психические возможности человека по адаптации и преодолению стрессовых ситуаций превышены. Синдром эмоционального выгорания – это реакция организма, возникающая вследствие продолжительного воздействия профессиональных стрессов средней интенсивности. СЭВ – это процесс постепенной утраты эмоциональной, когнитивной и физической энергии, проявляющийся в симптомах эмоционального, умственного истощения, физического утомления, личной отстраненности и снижения удовлетворения исполнением работы [3].

Говоря об исследованиях синдрома эмоционального выгорания, зачастую его рассматривают у состоявшихся специалистов, работающих педагогов, имеющих профессиональный стаж. Мы поставили перед собой цель исследовать особенности СЭВ у студентов старших курсов педагогических специальностей.

Если говорить о студентах, то на развитие данного синдрома оказывают влияние многие факторы: стремление к хорошей успеваемости, повышенной стипендии, неправильно организованная работа с учебным материалом, организационные и профессиональные стрессы. Эмоциональное выгорание старшекурсников сильно влияет на личность студента, подрывая его здоровье и желание успешно учиться и в перспективе мотивационный интерес к профессии педагога.

Период обучения на 3–4 курсах педагогического вуза связан с прохождением студентами активной педагогической практики, близким знакомством с профессией, интенсивным общением и взаимодействием с учащимися. К тому же это время окончания вуза, написания выпускных квалификационных работ и ответственных экзаменов. Вполне естественно это вызывает сильные психоэмоциональные нагрузки. По данным исследований И.В. Вачкова, В.М. Кузиной, М.М. Митиной, студенты уже в период профессиональной подготовки приобретают характерные черты, свойственные лицам, занимающимся педагогической деятельностью [4].

С целью изучения особенностей СЭВ у студентов старших курсов педагогических специальностей нами применялся тест «Диагностика эмоционального выгорания» (К. Маслач, С. Джексон, в адаптации Н.Е. Водопьяновой), который позволяет выявить интегральный показатель СЭВ, а также уровни развития его компонентов.

Данный опросник является валидным и надежным психодиагностическим инструментарием. Выборку составили 34 студента старших курсов педагогических специальностей. Результаты обобщены и отражены нами в Таблице 1.

Таблица 1. – Результаты диагностики интегрального показателя эмоционального выгорания у студентов старших курсов педагогических специальностей, n = 34

Измеряемая характеристика	Уровни	Количество человек, в %
Интегральный показатель эмоционального выгорания	Низкий	53 (18 чел.)
	Средний	44 (15 чел.)
	Высокий	3 (1 чел.)

Как видно из Таблицы 1, для большинства студентов старших курсов педагогических специальностей характерны низкий уровень интегрального показателя эмоционального выгорания (53%, что составило 18 человек) и средний уровень (44%, что составило 15 человек).

Это свидетельствует о том, что студенты не испытывают психологических перегрузок, видят карьерные перспективы в данной специальности, имеют подходящий уровень мотивации, стремятся развиваться в профессиональной отрасли. И лишь у 1 студента (3%) диагностирован высокий уровень СЭВ.

Достоинством данной методики является то, что она позволяет изучить не только интегральный показатель СЭВ, а также компоненты, входящие в СЭВ: «эмоциональное истощение», «деперсонализация», «редукция личных достижений». Результаты диагностики компонентов СЭВ обобщены и отражены нами в Таблице 2.

Таблица 2. – Результаты диагностики уровней развития компонентов СЭВ у студентов старших курсов педагогических специальностей, n = 34

Компоненты СЭВ	Уровни	Количество человек, в %
Эмоциональное истощение	Низкий	6 (2 чел.)
	Средний	38 (13 чел.)
	Высокий	56 (19 чел.)
Деперсонализация	Низкий	0 (0 чел.)
	Средний	56 (19 чел.)
	Высокий	44 (15 чел.)
Редукция личных достижений	Низкий	73 (25 чел.)
	Средний	15 (5 чел.)
	Высокий	12 (4 чел.)

Анализ Таблицы 2 показал, что 56% (что составило 19 человек) студентам, принимавшим участие в эмпирическом исследовании, свойственен высокий уровень по компоненту СЭВ «эмоциональное истощение».

Такие студенты характеризуются снижением эмоционального тонуса, повышенной психической истощаемостью и аффективной лабильностью, равнодушием, неспособностью испытывать сильные эмоции, как положительные, так и отрицательные, утраты интереса и позитивных чувств к окружающим, ощущением «пресыщенности» работой, неудовлетворенностью жизнью в целом. У 38% студентов (что составило 13 человек) выявлен средний уровень по компоненту «эмоциональное истощение» и низкий уровень – 6% (что составило 2 человека).

Следует отметить, что по такому компоненту СЭВ, как «деперсонализация», для большинства студентов свойственен средний уровень (56%, что составляет 19 человек). Низкий уровень не выявлен ни у 1 студента.

Высокий уровень по компоненту «деперсонализация» диагностирован у 44% студентов, что составило 15 человек. Этим студентам свойственно эмоциональное отстранение и безразличие, формальное выполнение профессиональных обязанностей без личностной включенности и сопереживания, а в отдельных случаях – в раздражительности, негативизме и циничном отношении к одногруппникам и учащимся. На поведенческом уровне «деперсонализация» проявляется в высокомерном поведении, использовании профессионального сленга, юмора, ярлыков.

По компоненту СЭВ «редукция личных достижений», студентам в наибольшей степени свойственен низкий уровень (73%, что составило 25 человек). Средний уровень характерен 15% студентам выборки (что составило 5 человек). Студентов с высоким уровнем выявлено 12% (что составило 4 человека).

Они негативно оценивают себя, результаты своего труда и возможности для профессионального развития. У таких студентов, как следствие, проявляется снижение профессиональной мотивации, нарастание негативизма в отношении служебных обязанностей, лимитированность вовлеченности в профессию за счет перекалывания обязанностей и ответственности на других людей, изоляция от окружающих, отстраненность и неучастие, избегание работы сначала психологически, а затем физически.

Диагностируя СЭВ, следует учитывать конкретные значения субшкал, которые имеют возрастные особенности. Например, некоторую степень эмоционального истощения можно считать нормальным возрастным изменением, а определенный уровень деперсонализации – необходимый механизм психологической защиты для целого ряда социальных (или коммуникативных) профессий в процессе профессиональной адаптации. При анализе индивидуальных показателей по шкале «редукция личных достижений» следует учитывать возраст и этап становления человека в профессии.

Начальный период профессиональной адаптации неизбежно связан с осознанием молодым специалистом некоторой недостаточности своих знаний и умений требованиям практической деятельности. Это, естественно, обуславливает определенную напряженность (психологический стресс) в рабочих ситуациях профессиональной деятельности. Если подобное явление не учитывать, можно ошибочно интерпретировать у начинающих специалистов низкие баллы по шкале «персональные достижения» как симптомы выгорания. Таким образом, при исследовании динамики эмоционального выгорания необходимо брать в расчет как конкретные значения по всем трем субшкалам, так и их взаимосвязь.

На основании результатов эмпирического исследования необходимо разработать коррекционно–развивающую программу, основной задачей которой является осознание причин СЭВ, способов снижения психоэмоционального напряжения, вызванного профессиональной деятельностью, а также она будет способствовать более гармоничному и целостному развитию личности студента.

Литература

1. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. 4–е изд., перераб., доп. [Текст] Э.Ф. Зеер. – М.: Фонд «Мир», 2006. – 336 с.
2. Бойко В.В. Синдром эмоционального выгорания в профессиональном общении [Текст] / В.В. Бойко. – СПб, 2009. – 278 с.
3. Маслач К. Профессиональное выгорание: как люди справляются. Практикум по социальной психологии [Текст] / К. Маслач. – СПб.: Питер, 2001. – 528 с.
4. Митина Л.М. Эмоциональная гибкость учителя / Л.М. Митина, Е.С. Асмаковец – М.: издательство «Флинта», 2001. –192 с.

КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАРДЫҢ ЖАСӨСПІРІМ ӨМІРІНДЕ АЛАТЫН ОРНЫ

Ислом С.П., Айтымова А.Н.
(*М. Қозыбаев атындағы СҚУ*)

Күн сайын көптеген адамдар заманауи компьютерлік желілерді пайдалануды бастайды. Қазіргі уақытта компьютерлендірудің қажеттілігі ХХІ ғасырдағы дамып келе жатқан технологиялармен байланысты және адамның үйреншікті іс–әрекетіне айналып келе жатыр. Бүгінгі таңда педагогикалық–психологиялық ғылым шеңберінде кәметке толмағандардың компьютерлік тәуелділік мәселесін теориялық және практикалық тұрғыдан түсінуді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін алғышарттар бар. Бұл компьютерге тәуелділіктің жастар ортасында тез таралуына, қоғамның отбасына, жеке адамға арнайы профилактикалық көмек көрсетудегі әлеуметтік сұранысына және қазіргі педагогика ғылымында бар технологиялық құралдарына байланысты.

Компьютерге тәуелділік құбылысы шетелдік психологияда 80–жылдардың аяғынан бастап зерттеле бастады. Адамның компьютермен қарым–қатынасына қатысты «тәуелділік» терминін алғаш рет 1989 жылы М. Шоттон қолданған. Бұл құбылысты тереңірек зерттеу 1990 жылдардың ортасында пайда бола бастады. Осы уақыттан бастап компьютерге тәуелділік маңызды мәселе ретінде қарастырылады (В. Бреннер, М. Гриффитс, Р. Дэвис, Л.Н. Юрьева, т.б.) Компьютерлік ойындарға әуестену мәселесі және олардың ерте жаста агрессивтіліктің көрінуіне ықпал етуі қазіргі кезде психологтар мен педагогтар арасында кеңінен көтеріле бастады. Бұл адамдардың негізгі іс–әрекеті компьютерде ойнау, олардың әлеуметтік байланыс аясы өте тар, басқа әрекеттердің барлығы тек өмір сүруге, физиологиялық қажеттіліктерді қанағаттандыруға, ең бастысы компьютерде ойнау қажеттілігін қанағаттандыруға бағытталған.

Әрине, бұл сипаттама тек құмарлық патологияға жақын болған кезде компьютерлік ойындарды шын мәнінде фанатикалық жақсы көретін адамдарға ғана тән. Бірақ, қалай болғанда да, адамның компьютерлік ойындарға психологиялық тәуелділік құбылысы орын алатыны даусыз. Бұл тәуелділікке түсетін адамдардың саны күн сайын артып келе жатқанын ескерсек, бұл мәселе психология ғылымының зерттеуін қажет етеді. Мәселе бар және оны зерттеу керек.

Уақытының көп бөлігін компьютерде өткізетін адам қоршаған адамдармен, айналасымен байланыс іс жүзінде тоқтатады. Қорқыныштысы сол, бұл процесте эмоционалды қарым–қатынастар, басқа адамдармен емес, жансыз заттармен немесе құбылыстармен байланыстар орнатылуынан көрініс табады. Адамдармен эмоционалды қарым–қатынастар маңыздылығын жоғалтады, үстірт сипатқа ие болады.

Адам – адами қарым–қатынасты үнемі қажет ететін әлеуметтік тіршілік иесі. Күнделікті өмірімізге енген компьютерлік технологиялар қазіргі өмірдің ажырамас бөлігіне айналды, сонымен қатар бар ғылыми әзірлемелер мен болашақ жобалардың соңғы идеяларын байланыстыратын өзіндік «көпір» болды. Сонымен қатар, жаһандық компьютерлендіру біздің өмірімізге тек оңды ғана емес, сонымен қатар жағымсыз жақтарды да алып келеді. Қоғамдық–өндірістік қызметтің кез келген саласы компьютер мен Интернеттің көмегімен қосымша даму мүмкіндіктеріне ие болғаны сөзсіз. Бірақ, екінші жағынан, компьютер күрделі проблемаларды тудыруы мүмкін, олардың ең бастысы – ересектерде де, жасөспірімдерде де пайда болатын тәуелділік.

Компьютерлік ойындардың пайда болғанына небәрі 20 жыл өтсе де, компьютерлік ойындар танымал болып кетті. Қазіргі уақытта компьютерлік ойындар адам өмірінің барлық салаларына ену үстінде. Көптеген адамдар үшін олар кітап оқу және теледидар көру сияқты бұрын танымал іс-әрекеттердің орнын алмастырды.

Компьютерлік ойындар бұқаралық өнердің ерекше түріне айналды. Театр, музыка (кәсіби композиторлар жазған ойындарға арналған саундтректер), әдебиет (сценарийлер мен кейіпкерлердің диалогы), сәулет (ғимараттар мен қалаларды құру), компьютерлік графика және анимация сияқты өнер түрлерін ұштастыра отырып, компьютерлік ойындар культурологиялық мәртебеге ие болды.

Компьютерлік ойындар ойыншылардың (геймерлердің) ерекше қоғамдастығының құрылуына ықпал етті. Геймерлердің әлеуметтік атрибуттары: өздеріне тән тілдері, ойыншылардың өмірі мен олардың компьютерлік ойындар әлеміндегі шытырман оқиғалары туралы анекдоттар мен әңгімелер, олардың мағынасы тек өздеріне ғана түсінікті.

Компьютерлік ойындар, жалпы ойындар сияқты, әлемді жасауға мүмкіндік береді және бұл қазіргі адам психологиясының маңызды қажеттілігі мен атрибуты болып табылады. Көркем әдебиет бұл қажеттілікті ішінара ғана қанағаттандырады (ең қызығы, фэнтези жанры). Ойын – мотивтерді, ассоциацияларды, қиялдарды және шығармашылық потенциалдарды жобалауға арналған алаң. Балалар психологиясында диагностикаға, дамытуға және емдеуге арналған ойындар 20 ғасырдың алғашқы онжылдықтарынан бастап пайдаланыла бастады (М. Кляйн, С. Бюлер, М. Лоуэнфельд). Қазіргі таңда онкологиялық терапевттердің арасында «сэндплей» (1980 жылдары Д.Кальф ұсынған) танымал. Бұл ойын түрінде құм және көптеген фигуралар бар науада бала немесе ересек адам өз әлемдерін жасайды және бейсаналық қақтығыстарды шешеді.

Компьютерлік ойындарға психологиялық тәуелділіктің дамуының төрт кезеңі бар, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар.

1. Жеңіл әуестік сатысы. Адам компьютерлік рөлдік ойынды бір немесе бірнеше рет ойнағаннан кейін «дәмін сезе» бастайды, ол компьютерлік графиканы, дыбысты, шынайы өмірге еліктеу фактісін немесе қандай да бір фантастикалық сюжетті ұната бастайды. Біреу өмір бойы жеңіл қол пулеметтен атуды армандады, біреу – әскери жойғыштың тізгінінде отыруды армандады. Компьютер шындыққа өте жақын адамға осы армандарын іске асыруға мүмкіндік береді. Рөлді қабылдаудың бейсаналық қажеттілігі іске аса бастайды.

2. Әуестік кезеңі. Тұлғаның тәуелділік қалыптасуының осы кезеңіне өтуін көрсететін фактор қажеттіліктер иерархиясында жаңа қажеттіліктің пайда болуы – компьютерлік ойындарды ойнау болып табылады. Шын мәнінде, жаңа қажеттілікті біз тек компьютерлік ойынға деген қажеттілік ретінде белгілейміз. Шындығында, қажеттілік құрылымы әлдеқайда күрделі, оның шынайы табиғаты жеке адамның өзінің жеке психологиялық ерекшеліктеріне байланысты. Басқаша айтқанда, ойнауға деген ұмтылыс, керісінше, шындықтан қашу және рөлді қабылдау қажеттіліктерімен анықталатын мотивация болып табылады.

3. Тәуелділік кезеңі. Бұл кезең ойындағы қажеттіліктерді қажеттіліктер пирамидасының төменгі деңгейіне дейін жылжуды ғана емес, сонымен қатар, тұлғаның құндылық-мәндік салада да өзгерістерге алып алып келеді. А.Г. Шмелевтің айтуынша, бақылау локусын интернационализацияланады, өзін-өзі бағалау мен өзін-өзі танудың өзгеруі байқалады. Тәуелділік екі форманың бірін қабылдауы мүмкін: әлеуметтендірілген және дараланған. Ойынға тәуелділіктің әлеуметтенген түрі қоғаммен (негізінен бір ойын жанкүйерлерімен болса да) әлеуметтік байланыстарды сақтаумен ерекшеленеді. Мұндай адамдар бірге ойнауды, компьютерлік желіде бір-бірімен ойнауды жақсы көреді. Ойын мотивациясы негізінен бәсекелестік сипатта болады.

Тәуелділіктің бұл түрі дараланған түріне қарағанда адам психикасына тигізетін әсері жағынан азырақ. Айырмашылығы – адамдар қоғамнан ажырамайды, «өзіне» кетпейді; әлеуметтік орта өзі секілді жанкүйерлерден тұратын болса да, әдетте, адамға шындықтан толығымен ажырап, виртуалды әлемге «кетуге» және өзін психикалық және соматикалық бұзылуларға әкелуге мүмкіндік бермейді.

4. Байланы сатысы. Бұл кезеңде адамның ойын әрекеті басылады, тұлғаның психологиялық мазмұны қалыпты бағытқа ауысады. Адам мен компьютер арасындағы қатынас бұл сатыда тығыз болмаса да, қатты тігілген түймемен салыстыруға болады. Яғни, адам компьютерден «қашықтықты сақтайды», бірақ компьютерлік ойындарға психологиялық тәуелділіктен толығымен бас тарт алмайды. Бұл барлық кезеңдердің ішіндегі ең ұзағы – бұл саты байланып қалудың басылу жылдамдығына қарай өмір бойы созылуы мүмкін.

Жақында Қазақстанда, сондай-ақ Еуропаның бірқатар елдерінде мемлекеттік Интернет және компьютерлік ойындар саясаты туралы айтылып жүр, бұл әлемдік тәжірибе көрсеткендей, балаларды компьютерлік тәуелділік қаупінен қорғаудың бір жолы болып табылады. Баланың қауіпсіздігі мәселесі туралы айтатын болсақ, компьютерлік ойындарға қол жеткізуді дербес компьютерлерде, сондай-ақ мектептер мен кітапханаларда орнатылған арнайы сүзгі бағдарламаларының көмегімен реттеу керек екенін айту керек. Қазақстанда бұл бағдарламалар әлі толық пайдаланылмаған және тиімді емес, бірақ мұндай бағдарламаларды әзірлеу қазірдің өзінде жүргізілуде және біз жоғары сапалы отандық әзірлемелердің пайда болуын күтуіміз керек.

Қазақстандық клиникалар бес жылдан бері компьютерлік ойындарға тәуелділікті емдеп келеді. Бүгінгі күні біздің елімізде Виртуалды шындыққа деген құштарлығы бар азаматтарға көмектесуге уәде беретін бірнеше медициналық мекемелер бар. Рас, дәрігерлердің айтуынша, халықаралық тәжірибеде «ойын компьютеріне тәуелділік» деген ресми диагноз әлі жоқ.

Қазіргі заманғы медицинадағы компьютерлік тәуелділіктің орны туралы көзқарасқа байланысты мұндай мінез-құлықты түзету тәсілдері де бар. Мысалы, А.В. Котляров компьютерге тәуелділікті (немесе оны виртуалды тәуелділік деп атайды) тәуелсіз құбылыс ретінде мойындай отырып, тәуелділікпен психологиялық тренингтің көмегімен күресуді ұсынады. Бұл ұстанымды шетелдік зерттеушілер де қолдайды, олар интернетке тәуелділік қаупі туралы білім беру мен оқыту Интернетпен байланысты көптеген мәселелерді жеңілдетеді. Қазақстанда компьютерлік ойындарға тәуелділікті емдеудің орташа ұзақтығы шамамен бір айды құрайды, компьютерлік ойындарға тәуелділік жағдайында есірткіге тәуелділікпен бірдей емдеу әдістері қолданылады. Адам емханаға барған бойда мамандар компьютерлік ойындарға және олармен тығыз байланысты нәрселерге (Интернеттегі ойындар және т.б.) тәуелділікке тексеру жүргізеді. Содан кейін, егер өтініш беруші науқас деп танылса, емдеу басталады, ол орташа есеппен 15–тен 25 күнге дейін созылады. Емдеу негізінен дәрі-дәрмекпен (жүйке бұзылған жағдайда), акупунктура және спортпен айналысады.

Қорытындылай келе, компьютерлік ойындардың жасөспірім психикасына қалай әсер ететін, уақыт өткен сайын олардың әлеуметтік желідегі түрлі смартфон, компьютерлік ойындарға тәуелділігі артып, бұның арты түрлі ауруларға апарып жатыр. Жасөспірімдік шақ компьютерлік ойындарға тәуелділіктің қалыптасуына ең әлсіз кезең деп қорытынды жасауға болады. Жасөспірімдерде компьютерге тәуелділіктің пайда болуының негізгі себебі ата-аналармен, құрдастарымен және маңызды адамдармен қарым-қатынас пен түсіністіктің болмауы деп санауға болады. Бастапқыда компьютер қарым-қатынастың орнын толтырады, содан кейін айналасындағы адамдар маңызды емес болады.

Осының салдарынан кейбір жасөспірімдердің өмірлік тәжірибесі аз, өмірлік мәселелерді шешуде инфантилизм, әлеуметтік бейімделуде қиындықтар туындайды. Біз өскелең ұрпағымызды уақыт тиімді етіп өткізуге арнауымыз қажет.

Әдебиет

1. Классификация компьютерных игр. [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL://http://evolgames.info/index4.html
2. Колотилова И.В. Индивидуально–психологические характеристики подростков, увлеченных ролевыми компьютерными играми: дисс. на соиск. ученой степ. канд. псих. наук / И.В. Колотилова. – Москва, – 2009.
3. Иванов М.С. Ролевая компьютерная игра как особый вид деятельности / М.С. Иванов, Г.М. Авилов // Сибирская психология сегодня: сб. науч. тр. – Кемерово: Кузбассвузиздат, – 2014. – С. 41–55.

ӘОЖ 373.1

STEM–ЖОБАЛАР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫНЫҢ ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Казбекова Г.Н., Әлиасқар Б.С.

(Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ–түрік университеті)

Кез–келген технология сияқты, жобалық оқыту белгілі бір қасиеттердің болуымен сипатталады. Алайда, STEM–білім беруде жобалардың осы түрінің пайда болуы туралы айтуға мүмкіндік беретін нақты айырмашылықтары бар, оларды STEM жобалары деп атауға болады.

STEM жобаларының негізгі қасиеттерін төмендегіше сипаттауға болады:

1. STEM жобалары нақты педагогикалық жоспарға сәйкес жасалады. STEM–жоба ғылымның әртүрлі салаларынан немесе әртүрлі пәндік пәндерден білімді қолдану негізінде заманауи ғылыми–техникалық индустрияның өнімін немесе оның прототипін жасауға бағытталған.

2. STEM жобасының технологиясы белгілі бір техникалық кезеңдерге сәйкес құрылады және белгілі бір әрекеттер алгоритмін қамтиды. STEM–жобасын әзірлеу бойынша сабақ әртүрлі пәндік салалардан жобаға қажетті білімді өзектендіруден басталады. Содан кейін нұсқаулық өткізіледі және соңында студенттер заманауи индустрияның нақты өнімдерінің прототиптерін жасайды, жасайды және сынайды.

3. STEM–жобалар технологиясын STEM–білім беру технологиясын енгізетін кез–келген мұғалім ойната алады.

4. STEM–жоба жоспарланған нәтижеге қол жеткізуге кепілдік береді–нақты әлемнің жобаланған немесе модельденген өнімі.

STEM жобаларын әзірлеу стандартты жобаларды әзірлеу дәйектілігіне ұқсас бірнеше сатыда жүреді, бірақ әлі де өзіндік ерекшеліктері бар.

1. Оқушылардың STEM–жобасының мақсаттары мен міндеттерін қою.

2. STEM жобасын әзірлеу.

3. Қазіргі заманғы индустрияның өнімін немесе оның прототипін жобалау немесе модельдеу.

4. Алынған өнімді сынау.

5. Аяқталған STEM жобасын талқылау. STEM жобаларын ғылымның әртүрлі салаларында жасауға болады, бірақ жақында ғана қалыптасқан жаңа оқу пәні – білім беру робототехникасы Ресейдегі және шетелдегі студенттер арасында ең танымал. Білім беру робототехникасы–мектеп оқушыларын оқытудың пәнаралық бағыты [1, 2]. Робототехника басқа пәндерге қарағанда тиімді, STEM–білім беру принциптерін жүзеге

асыруға мүмкіндік береді. Роботтарды әзірлеумен және құрастырумен айналыса отырып, оқушылар физика, технология, математика, кибернетика, акт және басқа пәндер туралы білімдерін біріктіреді және инновациялық ғылыми–техникалық шығармашылық процесіне қатысады.

Бүгінгі таңда Робототехника ғылыми технологияларды танымал етумен және инженерлік мамандықтардың беделін арттырумен сәтті күресуде. Қазіргі жалпы білім беретін мектепте робототехниканы оқытуды шартты түрде үш бөлікке бөлуге болады: Бастауыш мектеп, орта мектеп, жоғары мектеп. Кез–келген мектепте пәнді зерттеу және роботтардың дамуы бағдарламаланатын құрылғысы бар арнайы дизайнерлерді қолдануға негізделген. Бастауыш сынып оқушылары үшін Lego WeDo және HUNAROBO конструкторлары жиі қолданылады [3].

Робототехникалық дизайнерлердің қысқаша сипаттамасына тоқталайық.

Lego WeDo–Ресейдегі бастауыш мектепте робототехника саласындағы ең танымал дизайнер. Ол стандартты Lego бөліктерінен, сенсорлар жиынтығынан және USB–ге қосылған дискілерден тұрады. Lego WeDo жиынтығы бастауыш сынып оқушысы үшін қарапайым және түсінікті бағдарламалау ортасы бар бағдарламалық жасақтаманы қамтиды. Сонымен қатар, дизайнер жиынтығында егжей–тегжейлі, қадамдық орындау алгоритмі бар он екі дайын, қазірдің өзінде жасалған жобалар бар.

Пайдаланудың қарапайымдылығымен қатар, кез–келген баланы қызықтыруға мүмкіндік беретін жарқын конструктор интерфейсі, Lego WeDo конструкторының сөзсіз артықшылығы–оның сабақтастығы. Lego робототехникалық конструкторлар желісі оқытудың бастапқы кезеңінен (WeDo) кейін осы конструкторлар маркасымен орта және жоғары мектепте жұмыс істеуге мүмкіндік береді [4]. Орта мектеп оқушылары үшін Lego Mindstorms конструкторы, ал жоғары сынып оқушылары үшін TETRIX қарастырылған.

Hunarobo немесе Huna–MRT желісі–білім беру робототехникасында ең танымал және кеңінен қолданылатын конструкторлардың бірі. Дизайнерлердің бұл желісі қауіпсіз ABS пластиктен, редукторлардан, біліктерден, жеңдерден, доңғалақтардан, қозғалтқыштардан, роликтерден және құрылысқа қажетті басқа элементтерден жасалған құрылыс блоктарынан тұрады. Әр түрлі жиынтықтағы барлық құрылыс блоктары мен электроника оңай үйлеседі, бұл Huna конструкторларын жан–жақты етеді.

Huna конструкторлары бөлшектердің құрамы, электроника және оқушылардың жасына байланысты модельдерді орындау күрделілігі бойынша әртүрлі жиынтықтарға бөлінеді, бұл Lego жағдайында да оқу сабақтастығы принципін ескеруге мүмкіндік береді. Hunarobo–ның артықшылығы–балаларды мектеп жасына дейінгі кезден бастап робототехникамен таныстыру мүмкіндігі.

Мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту үшін Huna–MRT 1, Huna–MRT 2 жиынтықтарын пайдалануға болады. Бастауыш сынып оқушылары үшін HUNAROBO Class 3 толық жиынтығы немесе оның кеңейтілген әріптесі Huna–MRT 3. Орта мектеп оқушыларына арналған "Роботрек" жинағы. Әзірлеуде жоғары сынып оқушыларымен жұмыс істеуге арналған дизайнерлер де бар. Айта кету керек, барлық HUNAROBO жиынтықтары мұғалімдерге арналған нұсқаулықтар мен кейбір роботтарды жинауға арналған нұсқаулықтарды қамтиды.

Сонымен, білім беру робототехникасының педагогикалық тұрғыдан қандай артықшылықтары бар?

1. Оқушыларды ғылыми танымға ынталандыру.
2. Оқушыларды белсенді шығармашылық қызметке қосу.
3. Оқушылардың техникалық шығармашылыққа, бағдарламалауға деген қызығушылығын дамыту.
4. Оқушылардың логикалық және алгоритмдік ойлауын қалыптастыру.

Алайда, STEM біліміне оралып, осы тәсілдің негізгі мақсатын түсіндіру керек. "STEM–білім берудің" негізгі мақсаты – П.Л. Ситников тұжырымдаған оқушылардың бес негізгі құзыреттілігін қалыптастыру [5]:

1. Тұжырымдамалық түсінік. Студенттердің тұжырымдамаларды, қатынастар мен операцияларды білуі.

2. Операциялық еркіндік. Оқушылардың түрлі операцияларды жылдам және икемді орындау дағдыларын меңгеру.

3. Оқушыларға туындаған мәселелерді көруге, тұжырымдауға және шешуге мүмкіндік беретін стратегиялық құзіреттілік.

4. Адаптивті түсіну. Оқушылардың логикалық ойлауын, рефлексиясын, түсіндіру және дәлелдеу қабілеттерін дамыту.

5. Өнімді сана. Тақырыпты пайдалы, құнды және тиімді деп қарастыру мүмкіндігі.

Зерттеу дағдыларын қалыптастыру моделін жасау қажеттілігі, ең алдымен, білім алғысы келетін, оқытуда Тәуелсіздік пен креативтілікті көрсететін және теориялық білімді практикада қолдана алатын бастауыш мектеп оқушысына қазіргі қоғам мен мемлекеттің әлеуметтік тапсырысымен анықталды. Бұл факт бастауыш мектеп түлегіне қойылатын талаптарды көрсететін поос FGOS–мен расталады.

Әлеуметтік тапсырыс және оны қолдайтын нормативтік құжат осы модельді дамытудың алғышарттары болғандықтан, бұл элементтерді оның құрылымына қосу орынды және қисынды болып табылады [6]. Зерттеу дағдыларын қалыптастыру моделінің мақсатты компоненті мақсат және одан туындайтын элементтер: міндеттер, принциптер мен тәсілдер болып табылады. Модельдің негізгі мақсаты–бастауыш сынып оқушыларының сабақтан тыс іс–әрекеттегі зерттеу дағдыларын қалыптастыру. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер алынды:

1) бастауыш сынып оқушыларын зерттеу қызметіне ынталандыруды қамтамасыз ету;

2) бастауыш сынып оқушыларында зерттеу дағдыларын қалыптастыруды қамтамасыз ететін сабақтан тыс сабақтарды ұйымдастыру;

3) сабақтан тыс іс–әрекет сабақтарында зерттеу дағдыларының қалыптасу деңгейін арттыратын педагогикалық жағдайлар жасау;

4) дағдыларды қалыптастыру барысы мен нәтижелерін диагностикалау.

Осы инновациялық тәсіл заманауи мектептер мен ресейлік инженерлік білім беруді дамытуды қамтамасыз етуге арналғанын дәлелдейтін "STEM білім берудің" негізгі артықшылықтарын қарастырайық [7]:

1. Физика–математикалық және жаратылыстану–ғылыми цикл пәндерінің интеграциясы, бұл студенттерге осы пәндердің теорияда да, практикада да байланысын көрсетуге мүмкіндік береді.

2. Практикалық қызметте ғылыми–техникалық білімді қолдану мүмкіндігі. Оқушылар сабақта нақты өнімдердің прототиптерін жасауға, құрастыруға мүмкіндік алады. Прототиптердің адам мен қоғам үшін функционалды және пайдалы болғаны жөн.

3. Оқушылардың сыни ойлау дағдыларын дамыту. STEM бағдарламалары студенттерге әртүрлі мәселелерді шешуге, туындаған қиындықтарды жеңу үшін қажетті шешімдерді өздері ұсынуға мүмкіндік беретін етіп жасалған.

4. Оқушылардың өз қабілеттері мен біліміне деген сенімділігі. Оқушыларға нақты өнімдердің әртүрлі прототиптерін өздері модельдеуге және құрастыруға ұсынылатын сабақтарды ұйымдастыру студенттерге шешімділікке, өз күшіне деген сенімге, сондай–ақ сабақ сабақтарында алынған теориялық білімнің қажеттілігіне сенімді болуға мүмкіндік береді.

5. Қарым–қатынас дағдыларын дамыту, командада жұмыс істеу. STEM бағдарламасы бойынша сабақтарда студенттер көбінесе жұптарда немесе топтарда

жұмыс істеуге мәжбүр болады, бұл қарым–қатынас дағдыларының пайда болуына ықпал етеді.

6. Ғылыми–техникалық цикл пәндеріне қызығушылық. "STEM білімі" сияқты тәсілді құрудың себебі ғылыми–техникалық пәндерге деген қызығушылықтың төмендігі және соның салдарынан біліктілігі төмен мамандар немесе жалпы мамандардың жетіспеушілігі болды. STEM бағдарламалары бойынша сабақты ұйымдастыру бүкіл әлем бойынша оқушыларды математика, физика және басқа да пәндерді оқуға тарта және ынталандыра отырып, оқушыларды қызықтырады [8].

Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, білім беру мекемелерінде сабақтарды STEM–білім беру және оның технологиясын оқу процесінде қолдану идеялары негізінде ұйымдастыру зерттеу дағдыларын қалыптастыруға тиімді ықпал етеді деп қорытынды жасауға болады. Сонымен қатар, STEM–тәсілді ескере отырып, осы дағдыларды қалыптастыру мемлекет пен әлеуметтік қоғамның болашақ техникалық бағыттағы жоғары білікті мамандарға деген сұранысын орындауға мүмкіндік береді, қазіргі жастардың инженерлік мамандықтарға деген қызығушылығын арттыруға, оқыту сапасын едәуір жақсартуға және оқушыларды нақты өмірге дайындауға мүмкіндік береді. Тұжырымдалған қорытынды осы зерттеудің келесі міндетін тұжырымдауға қисынды түрде әкеледі–ғылыми–зерттеу жұмысының келесі параграфында жасалатын STEM–білім беру жағдайында жас оқушыларда зерттеу дағдыларын қалыптастыру моделін әзірлеу, негіздеу және эксперименттік жолмен тексеру. дік беретін нақты айырмашылықтары бар, оларды STEM жобалары деп атауға болады.

Әдебиет

1. Аверин С.А., Маркова В.А. Stem–технологии в образовании: мода или реальность // Ребенок в современном образовательном пространстве мегаполиса. 2017. С. 193–202.
2. Бухинская Л.В. STEM в программе двенадцатилетнего обучения в Соединенных Штатах Америки // European research. 2016. № 2 (13). С. 99–101.
3. Репин А.О. Актуальность STEM–образования в России как приоритетного направления государственной политики // Научная идея, 2017. № 1 (1). С. 76–82.
4. Стрижак А.Е., Слипихина И.А., Полихун Н.И., Чернецкий И.С. STEM–образование: ключевые дефиниции // Информационные технологии и средства обучения. 2017. Т. 62. № 6. С. 16–33.
5. Чемяков В.Н., Крылов Д.А. STEM – новый подход к инженерному образованию // Вестник Марийского государственного университета. 2015. № 12. С. 59–64.
6. Сейтвелиева С.Н. STEM–образование // Новые компьютерные технологии. 2016. № 1 (8). С. 96–97.
7. Ногайбаева Г., Жумажанова С. Развитие STEM–образования в мире и Казахстане // Образовательная страна. 2016. № 20 (57). С. 34–46.
8. Breiner J., Harkness S., Johnson C., Koehler C. What Is STEM? A Discussion About Conceptions of STEM in Education and Partnerships // School Science and Mathematics. 2012. doi: 10.1111/j.1949–8594.2011.00109.x

УДК 796.412.22

КОНТРОЛЬНЫЕ ТЕСТЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ГИБКОСТИ У ДЕВОЧЕК ЗАНИМАЮЩИХСЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКОЙ НА ЭТАПЕ НАЧАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Какимова А.Т., Зернов Д.Ю.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Актуальность. Данная тема исследования является актуальной, так как в наше время уровень развития гибкости у девочек занимающихся художественной гимнастикой на этапе начальной подготовки является ниже требуемого результата, в

связи с резким омоложением спорта. В настоящее время художественная гимнастика предъявляет очень высокие требования к исполнению элементов девочек 4–6 лет. Качественное исполнение элементов напрямую зависит от уровня развития гибкости, таким образом, чтоб быть конкурентно способной спортсменкой в художественной гимнастике необходимо развивать данное качество до очень высокого уровня. Поэтому необходимо изучать старые методики развития гибкости и разрабатывать новые экспериментальные средства и методы.

Цель исследования: теоретически обосновать и экспериментально проверить эффективность средств и методов развития гибкости у девочек 4–6, занимающихся художественной гимнастикой на этапе начальной подготовки в процессе учебно–тренировочной деятельности.

Упражнения на гибкость рассматриваются многими специалистами [1, 3, 5] как одно из важных средств гармоничного физического развития, формирования правильной осанки и оздоровления. Любое движение человека происходит благодаря подвижности в суставах. В некоторых суставах – плечевом, тазобедренном – человек обладает большой подвижностью, в других – коленном, лучезапястном, голеностопном – амплитуда движений ограничена формой сустава и связочным аппаратом. Воспитание гибкости имеет особое значение для воспитания двигательных качеств и физического состояния людей, так как это ограничено достаточно жесткими возрастными рамками.

По мнению В.И. Ляха [3], Ж.К. Холодова [5], Е.Г. Поповой [4], А.М. Шлемина [6] и других, младший школьный возраст является наиболее благоприятным для развития гибкости. Так как для развития гибкости более благоприятен возраст 4 – 6 лет, то именно в этом возрасте можно повлиять на более сильное развитие данного физического качества. Существует множество средств и методов развития гибкости в младшем школьном возрасте, но не все методы и средства являются актуальными в наше время. Тем самым нельзя не отметить, что многие проблемы развития гибкости у девочек 4–6 лет, занимающихся художественной гимнастикой, нуждаются в дополнительной экспериментальной разработке.

В ходе нашего исследования, на основании анализа работ авторов [1, 2], был сформирован блок тестовых заданий для оценки развития гибкости у девочек от 4–х лет занимающихся художественной гимнастикой. Контроль за эффективностью физической подготовки проводилось с помощью специальных контрольных нормативов, которые представлены тестами, характеризующими уровень развития физических качеств, в данном случае уровень гибкости. Выполнение тестовых заданий осуществлялось на базе тренировочного процесса по художественной гимнастике, группы начальной подготовки 1 года обучения (НП–1). В данном педагогическом принимали участие 15 гимнасток.

Процедура оценки подготовленности гибкости у гимнасток по предложенным тестам проходила в начале основной части тренировочного процесса, сразу после разминки, в течении всего 25–30 минут, чтобы существенно не забирать время для решения основных задач. Тем самым, за один тренировочный процесс удается провести не более 3–4 двигательных тестов, а общее время, затраченное на проведение процедуры оценки гибкости у спортсменок, составило более трех месяцев, что не вписывается в тренировочный процесс и нарушает структуру практического занятия.

Все это определило необходимость сокращения диагностики тестовых заданий их до разумного предела без потери объективности оценки. Основным критерием оценки гибкости является наибольшая амплитуда движений, которая может быть достигнута испытуемым. Амплитуду движений измеряют в угловых градусах или в линейных мерах, используя аппаратуру или педагогические тесты. В данном случае для определения уровня развития гибкости нами были проведены следующие тесты:

- «Выкрут» гимнастической палки.

- «Наклон вперед» из положения стоя на гимнастической скамейке.
- «Мост».
- «Наклон на бедрах».
- «Шпагат» с высоты.

Для определения уровня развития гибкости у девочек 4–6 лет были проведены исходные тесты на гибкость, в декабре 2021 года. Протоколы итого тестирования группы НП–1 представлены в таблице 1.

Таблица 1. – Определение уровня развития гибкости у девочек 4–6 лет занимающихся художественной гимнастикой

Тесты	НП–1	
	декабрь 2021 г.	февраль 2022 г.
«Выкрут» гимнастической палки, см	9,6±1,7	8,4±1,6
«Наклон вперед» из положения стоя на гимнастической скамейке, см	11,6±0,8	13,5±0,6*
«Мост», см	22,3±1,5	18,2±1,2*
«Наклон на бедрах»	30,1±2,0	27,8±1,9
«Шпагат» с высоты, см	7,3±1,1	6,2±1,1
Тесты	НП–1	
	декабрь 2021 г.	февраль 2022 г.
«Выкрут» гимнастической палки, см	9,6±1,7	8,4±1,6
«Наклон вперед» из положения стоя на гимнастической скамейке, см	11,6±0,8	13,5±0,6*
«Мост», см	22,3±1,5	18,2±1,2*
«Наклон на бедрах»	30,1±2,0	27,8±1,9
«Шпагат» с высоты, см	7,3±1,1	6,2±1,1

* – отмечены достоверные отличия показателей в группе относительно декабря 2021 года.

* – $p < 0,05$

Результаты сравнительного анализа в развитии гибкости у гимнасток 4 – 6 лет показали, следующее:

1. В тесте «Выкрут» гимнастической палки: – средний результат группы в начале эксперимента 9,6±1,7 см, а в конце эксперимента после проведения повторного тестирования результат улучшился до 8,4±1,6 см. В итоге средний результат у девочек группы НП–1 в данном тесте увеличился на 12,5%. Оценивая полученные данные, было выявлено, что достоверность различий отсутствует, но наблюдается тенденция к росту показателей в данном тесте. Улучшению результатов поспособствовала правильная дозировка упражнений из новых комплексов, в течение всего эксперимента.

2. В тесте «Наклон вперед» из положения стоя на гимнастической скамейке: – средний результат группы в начале эксперимента 11,6±0,8 см, а в конце эксперимента после проведения повторного тестирования результат улучшился до 13,5±0,6 см. В итоге средний результат у девочек группы в данном тесте увеличился на 16,4%. Оценивая полученные данные, было выявлено, что достоверность различий присутствует, так же наблюдается тенденция к росту показателей в данном тесте. Наличие достоверности показывает правильный подбор упражнений для детей данной группы и уровня подготовки, а также своевременное включение нового комплекса развития гибкости в тренировочный процесс.

3. В тесте «Мост»: – средний результат группы НП–1 в начале эксперимента $22,3 \pm 1,5$ см, а в конце эксперимента после проведения повторного тестирования результат улучшился до $18,2 \pm 1,2$ см. В итоге средний результат у девочек группы в данном тесте увеличился на 19,4%. Оценивая полученные данные, было выявлено, что достоверность различий присутствует, так же наблюдается тенденция к росту показателей в данном тесте. Наличие достоверности показывает правильный подбор упражнений для детей данной группы и уровня подготовки, а также своевременное включение нового, экспериментального, комплекса развития гибкости в тренировочный процесс.

4. В тесте «Наклон на бедрах»: – средний результат группы НП–1 в начале эксперимента (декабрь 2021 г) $30,1 \pm 2,0$ см, а в конце эксперимента (февраль 2022 г) после проведения повторного тестирования результат улучшился до $27,8 \pm 1,9$ см. В итоге средний результат у девочек данной группы в данном тесте увеличился на 7,7%. Оценивая полученные данные, было выявлено, что достоверность различий отсутствует, но наблюдается тенденция к росту показателей в данном тесте. Улучшению результатов поспособствовала правильная дозировка упражнений из новых комплексов, в течение всего эксперимента.

5. В тесте «Шпагат» с высоты: – средний результат группы НП–1 в начале эксперимента $7,3 \pm 1,1$ см, а в конце эксперимента после проведения повторного тестирования результат улучшился до $6,2 \pm 1,1$ см. В итоге средний результат у девочек группы в данном тесте увеличился на 15%. Оценивая полученные данные, было выявлено, что достоверность различий отсутствует, но наблюдается тенденция к росту показателей в данном тесте.

Увеличение показателей происходит за счет изменения привычного комплекса упражнений для развития гибкости в тренировочном процессе и правильного его выполнения. Была выявлена тенденция к увеличению показателей в экспериментальной группе у девочек во всех тестах: «Выкрут», «Наклон вперед», «Мост», «Наклон на бедрах», «Шпагат». Девочки данной группы показали максимально возможные результаты, которые имеют позитивную динамику и наблюдается тенденция к их росту.

Проведенное теоретическое обоснование тестов и практическое применение на гибкость позволило нам сформировать блок экспериментальных физических упражнений, направленный на развитие гибкости и отвечающих не только требованиям статистики, но и обладающих высокими возможностями их практического применения как в исследовательских целях, так и в практике подготовки девочек занимающихся художественной гимнастикой на этапе начальной подготовки.

Литература

1. Ашмарин Б.А. Теория и методика исследований в физическом воспитании [Текст] / Б.А. Ашмарин. – М., 2010. – 223с.
2. Васильков Г.А. Парные гимнастические упражнения [Текст] / Г.А. Васильков. – М., Физкультура и спорт, 2002. – 272 с.
3. Лях В.И. Гибкость и методика ее развития [Текст] / В.И. Лях. // Физкультура в школе.–1999.–№1.–25с
4. Попова Е.Г. Общеразвивающие упражнения в гимнастике [Текст] / Е.Г. Попова. – М., 2000. – 231 с.
5. Холодов Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта [Текст] / Ж.К. Холодов, В.С. Кузнецов. – М.: Академия, 2004. – 480 с.
6. Шлемин А.М. Юный гимнаст [Текст] / А.М. Шлемин. – М.: Физкультура и спорт, 2019. – 375 с.

ӨЗГЕ ТІЛДІ МЕКТЕПТЕРДЕГІ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Калиева А.А.

(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 2–курс магистрант)

Тіл – ұлттың айнасы. Тіл арқылы ұлттың болмысы, тарихы, мәдениеті қалыптасады. Ана тілді сақтап, оны қастерлеп дамыту ұлттың міндеті болып саналады.

Қазақ тілін басқа ұлт өкілдеріне үйретуде қолдану аясы тарылып, жай, міндетті оқу пәнінен айналып отырғаны белгілі. Сол үшін тіліміздің нақты қажеттілікке айналып, қанатын жайып өркендеуі үшін мектеп қабырғасынан бастап, тілді сауатты меңгертуіміз қажет. Адамдардың өмірдің барлық саласында кең түрде қарым–қатынас жасауына мүмкіндік беретін – жазу, жазылым. Адам баласының сонау көне дәуірнен бастап, біздің заманымызға дейінгі талай ғасырлар бойына ғылым мен техника, өнер саласында жасаған бүкіл мәдени байлығын ұрпақтан–ұрпаққа жеткізген – жазу.

Қазіргі кезеңде әлеуметтік сұраныс орыс тілді бөлімдердің оқушыларына ана тілімізді оқытып үйретудің қатысымдық жағын күшейту арқылы ұлтаралық қатысым құралына айналдару талабын қойып отыр. Профессор Ф.Ш.Оразбаеваның сөзімен айтқанда, «Қазіргі кезеңде халықаралық байланысы күшті барлық елдерде тілдік қатынас мәселесіне ерекше мән беріліп отыр. Тілдік қатынастың бүкіләлемдік маңызы ел мен елдің, ұлт пен ұлттың саяси байланысына жан–жақты жол ашудан көрінеді» [7, 33 б.]. Зерттеуші өз еңбектерінде тілдік қатынас құбылыстарын тілді үйретудің қағидаларын белгілейді. Әдістің жұмыс істеу формасын, осы әдіспен оқытудың мақсатын, мазмұнын, кезеңдерін айқындайды.

Қазақ тілі сабағы өзге тілді өкілдерге білім берумен қатар, қарым–қатынас жасау, сөйлегенді ұғу, дұрыс жазу, жазылым дағдыларын қалыптастыруды мақсат етеді. Осыған байланысты дидактика принциптері қазақ тілі пәнінің ерекшеліктерімен толығып, өзінің негізгі мәнін сақтайды. Осы айтылғандарды басшылыққа ала отырып жазылымды өзге тілді оқушыларға меңгертіп, жазылым әрекеті бойынша үйретілетін оқу материалдарын даярлау және оны меңгерту, оқу мен тәрбие ісінің бірлігі, жүйелелік, саналылық, түсініктілік пен көрнекілік, тұтастық т.б. ұстанымдары арқылы жүзеге асырылады. Ұстанымның ерекшелігі – алға қойған мақсат пен міндеттерге сай бірнеше бағыттардың ішінен ең маңыздысын, тиімдісін сұрыптап, саралап бөліп алу.

Жазылымды меңгертуге байланысты негізгі талаптар ғылыми түрде жүйеленіп, әдістемелік қағидаларға негізделгендіктен, жазылымды үйрету барысындағы жаттығулар оқытудың ғылыми ұстанымына сай болады. Жазылымды меңгертуде тілдік материалды ғылыми тұрғыда іріктеу қазақ тілі салалырының заңдылықтарының шексіз үлкен ауқымды екенін дәлелдейді.

Ал, енді жазылым, оның түрлерін жаттығулар арқылы оқытуда қолданылатын әдістердің жүзеге асу жолдарына тоқталайық.

Түсіндіру әдісі – қазақ тілінен меңгеруге тиісті тілдік материалды оқушыға түсінікті де дәйекті түрде жеткізу болып табылады. Түсіндіру әдісінің табысты болуы мұғалімнің білімділігіне, шеберлігіне, сабаққа қатысты деген алуан түрлі көрнекіліктерді қолдана білуіне тікелей байланысты. Бұны жүзеге асыру үшін қосымша түрлі тәсілдер де қолданылады.

Мұғалім әдістерді өз пәнінің ерекшелігіне, оқушының жасы мен білім дәрежесіне, қабілет мүмкіндігіне, қабылдай білуіне қарай қолданады. Сондай әдістің бірі – **мимика**

әдісі. Бұл бір қарағанда маңыздылығы төмен әдіс болып көрінуі мүмкін. Алайда, бұл әдіс тәжірибе барысында өзінің оң нәтижесін берген.

Аталмыш әдістің ерекшелігі – мұғалім белгілі бір тақырыпты түсіндіру барысында өзінің іс-әрекетіне, даусына, сөйлеген кездегі мимикаға ерекше назар аударып, оны тиімді қолдануы боылып табылады. Айталық, 6–сыныпта сын-қимыл үстеуін түсіндіргенде, ережесін құрғақ сөзбен айтып қана қою жеткіліксіз. Оны оқушы жаттап алуы мүмкін, бірақ біраз уақыттан соң ұмытып кетуі ғажап емес. Сол үшін сын-қимыл үстеуін, аударма әдісін қолданбай-ақ, оқытушы өз іс-әрекеті арқылы түсіндіруіне де болады. Тілді үйретуге қатысты әдістердің бәріне тән ерекшеліктердің барлығы тілдік қатынасты жүзеге асыратын қатысымдық әдістен байқалады. Әдіскер-ғалым Ф.Ш.Оразбаеваның сөзімен дәлелдесек, қатысымдық әдіс оқыту әдістерінің бардық түріне қатысты ерекшелікті меңгереді» [2, 125 б.].

Қатысым әдісін пайдалануда үйренушілердің тақырыпты тез түсініп, жазу, сөйлеу тілін даымтумен қатар білік, білім дағдыларын бекітеді және меңгерген сөздік қорын тілдік қарым-қатынаста еркін қолдануға үйретеді. Бүгін өтілген материал, сөздік бойынша берілген жаңа сөз келесі сабақтарда жаттығу мен тапсырмалар арқылы пысықталып отырады. Ол оқушының ойын жеткізуге көмектесетіні айдан анық.

Аударма әдісі – бұл тіл үйретуде өте жиі қолданылатын әдістің бірі. Тек қана қазақ тілінде емес, көптеген тілді үйрету және үйрену барысында осы әдіске жүгінудегі бұл әдістің ерекшелігі тіл үйрету барысында тапсырмалар жеңілден күрделіге қарай ұйымдастырылады. Бұл дерексіз сөздердің сөздердің мағынасын дұрыс түсініп, меңгеруіне өз септігін тигізеді.

«Бес тармақ» әдісі. Бұл әдіс жаңа сөзді оқушылардың қаншалықты меңгергенін тексеруге тиімді жаттығу болып табылады. Оқушы сөздің аудармасын ғана тауып қоймай, оның синонимін табады. Жаңа сөздерді қатыстырып сөз тіркесі және сөйлем құрастырады. Сондай-ақ, жаңа сөздің мағынасын бейнелейтін суретті табады. Бұл жаттығу оқушының сөздік қорын арттырып, ойлау қабілетін дамытады. Оқытушы баланың жасы мен қабілетін ескеріп, сынып жоғарылаған сайын тармақ санын көбейтсе болады.

Кесте – 1. «Бес тармақ» әдісі

Жаңа сөз	Аудармасы	Синонимі	Жаңа сөздерді қатыстырып сөз тіркесі, сөйлем құрастырыңыз	Жаңа сөздердің мағынасына сәйкес келетін суреттің табыңыз.
<i>батыр</i>				

Диктант – қазақ тілін меңгерту барысында тиімді нәтижеге жеткізетін жаттығулардың бірі. Бұл жазба жұмысы оқушының сөздік қорын дамытуға көп септігін тигізеді. Әрі сауатты жазып үйренуге дағдыландырады. Сол арқылы оқушы өз ойын сауатты жеткізе алатын дәрежеге жетеді. Сондай-ақ, орфография мен орфоэпияның өзіне тән ерекшеліктерін ұғынып, олардың ережесіне толық меңгереді. Сол сепбепті мұғалім барынша диктантың әр түрін сабақ сайын өткізуді дағдыға айналдырған жөн.

Диктант жұмыстарының әрқайсысының жүргізілу мақсаты, көлемі, орындалатын кезеңі, әрқайсысының тексеру жолы және бағалану реті бар.

Диктанттың *әріп диктанты, буын диктанты, сөз диктанты, сөйлем диктанты, көру диктанты, өздік диктанты, сөздік диктанты, терме диктанты, еркін диктант* сынды түрлерінің жазылым және оның түрлерін меңгерту барысында маңызы зор [3, 25 б.].

Жазылым арқылы оқушылардың тілдік құзыреттілігін қалыптастырудағы жаттығу жұмыстарына тоқталсақ. Әдістеме ғылымында жаттығу – негізгі мәселелердің бірі. Жаттығулардың түрлерін дұрыс таңдау жазылымды меңгертуде үлкен табыстарға жеткізеді.

Жаттығулардың өзі ішкі ерекшеліктеріне қарай жіктеледі. Оқушыларға жазылым әрекеті арқылы қазақ тілін үйрету жүргізілетін жаттығулар жүйесін екі топқа бөлу керек екенін дәлелдеді. Олар:

1) Жазылым әрекетін игеруге байланысты дайындық жаттығулары;

2) Жазылым әрекетін меңгеру барысындағы жаттығулар.

Жаттығулардың осы екі үлкен тармағы жазылым әрекетін жан-жақты меңгеруге септігін тигізе келіп, оқушыны өз ойын ауызша да, жазбаша да дұрыс, сауатты жеткізуге ықпал ететін анық. Жазылым әрекетін игеруге байланысты дайындық жаттығуларына дыбыстық жазылым, көшіру жазылым, баяу жазылым, фонетикалық, лексикалық жаттығуларын жатқызуға болады. Жазылым әрекетін игеруге дайындық жаттығуларының бәрі алғашқы кезде жеңіл түрде беріліп отырады. Себебі, оқушылар қазақ тілінің алфавитін, сөздерін дұрыс түсініп, тілдік қарым-қатынаста пайдалана білуді толық меңгереіп алуы керек.

Жазылым әрекетін игеруге байланысты дайындық жаттығулары

1–жаттығу. Сөздерге көптік жалғауын жалғап жазып, дауыстап оқыңыз. Сөздер: Оқушы, кітап, терезе, дәптер.

Жаттығудың мақсаты – сөйлемді дұрыс құрауға үйрету.

Жаттығудың тиімділігі – сауатты жазуға көмектеседі.

Жаттығудың маңыздылығы – тілді сапалы меңгеруге машықтандырады.

2–жаттығу. Төмендегі омоним сөздердің әр түрлі мағынасын тауып сөйлем құраңыз.

Үлгі: 1. Мен ақ ат көрдім. 2. Сенің атың кім? Сөздер: ат, жаз, жүз, түс.

Жаттығудың мақсаты – оқушының лексикалық сөздік қорын кеңйту, тілдік қарым-қатынаста қолдана білу.

Жаттығудың тиімділігі – мәтіннің мазмұнын баяндай білуге, өз ойын түсінікті жеткізу білуге дағдыландыру.

Жаттығудың маңызы – оқушының сөздік қорын жетілдіруге игі ықпалын тигізеді.

3) Жазылым әрекетін меңгерту барысындағы жаттығуларға жатқа жазу, көркемдік жазылымға қатысты тілдік материалды меңгертудегі жаттығулар, оқушылардың шығармашылығын дамытуға негізделген жаттығулар, әртүрлі диктант жұмыстары, ойын жаттығулары жатады. Бұл топтағы жаттығулар тіл үйренушінің фонетика, лексика, грамматикадан алған білімін бекітіп, жоғары деңгейді жазу дағдыларын қалыптастырады.

1–жаттығу. Мақал-мәтелдердің жалғасын тауып, мағынасын тауып көріңіз.

А) көз – қорқақ, ...

Ә) Ағайын – алтау, ...

Б) Әке көрген – ... ,

Ана көрген –

Жаттығудың мақсаты – мақал-мәтелдер арқылы оқушылардың тілін дамыту.

Жаттығудың тиімділігі – мақал-мәтелдермен жұмыс жасау оқушыларды тілдік қарым-қатынаста алған білімдерін пайдалана білуге көмектеседі.

Жаттығудың маңызы – оқушыларды мәнерлеп сөйлеп, тез жаза білуге үйретеді және тәрбиелік мәні де зор.

2–жаттығу. Сөзжұмбақ шешу. Бұл әдісті жаңа сөздерді түсіндіру барысында немесе үй тапсырмасын тексерген кезде қолдануға болады. Әсіресе, үйге мәтін

тапсырмасы берілген кезде сөзжұмбақ құрастыру арқылы оқушылардың мәтін мазмұнын қаншалықты меңгергенін анықтауға болады. Әрі оқушыларға өте қызықты болмақ.

Жаттығудың мақсаты – жаңа сөздермен таныстыруға оқушылардың ойлау қабілетін дамыту, білім дағдыларын жетілдіру.

Жаттығудың тиімділігі – оқушының сөздік қоры молаяды, шапшаң және тез шешім қабылдай білуге дағдыланады.

Жаттығудың маңызы – әртүрлі типтегі жаттығулар оқушылардың тілге қызығушылығын арттырады.

Қорыта келгенде, жазылым – тілдік және қатысымдық тұлғалардың сыртқы формасы және ішкі мазмұнымен байланыста бола келіп, белгілі бір ақпарат–хабарды қабылдауды және жарыққа шығаруды қамтамасыз ететін сөйлесім әрекетінің түрі. Жазылымды сауатты меңгерген тіл үйренуші өз сөзін, ойын, тілегін түсінікті түрде жазбаша жеткізе алады. Оқушы жазылым әрекеті арқылы әртүрлі хабарды ала алады және пайдаланады.

Әдебиет

1. Сарыбаев Ш. Қазақ тілі методикасының кейбір мәселелері. – Алматы, 1956, 124 б.
2. Оразбаева Ф. Тілдік қатынас және қатысым әдісінің ғылыми–теориялық негіздері. Пед. ғыл. док. дисс. – Алматы, 1996, 415 б.
3. Оралбаева Н., Жақсылықова К. Орыс тіліндегі мектептерде қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы, 1996, 208 б.

УДК 37.035.4

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ Ы. АЛТЫНСАРИНА

Қапас Д., Самиева О.Б.
(*СКУ им. М. Козыбаева*)

Педагогических идеи, положения о труде, воспитании и дисциплине в просветительских трудах Ы. Алтынсарина соответствует современной системе образования и нынешним нравственным ценностям общества. Его прогрессивная педагогическая система сыграла важную роль в области народного образования. Поэтому при рассмотрении стратегических вопросов современного образования возникает необходимость изучения и использования богатого наследия педагога.

Также идеи Ыбырая Алтынсарина, который пропагандировал образованность женского населения в свое время, приобретают особую актуальность. Просветитель начинает активно участвовать в развитии педагогики и потенциала школьного учебного процесса. Изменения в образовании, инновации, гуманизация обучения и воспитания, демократизация с учетом национальных различий, индивидуализированное и дифференцированное обучение становятся главными проблемами сегодняшнего поколения. В связи с этим педагогическое наследие Ы. Алтынсарина является особо значимым для современной молодежи.

В нынешнее время активно развивается такое движение, как феминизм. Принято считать, что это направление пришло в Казахстан и другие страны с запада. Движение исторически сложилось еще в конце 19 века. Общепринято под термином «феминизм» понимать обсуждение права на голосование, вопросов замужества, права женщин в социуме. В Казахстане понятие феминизма взяло развитие с получением независимости

в 1991 году. Идеи течения имели место среди казахской интеллигенции намного ранее, но в то время борьба за права женщин не были признаны как направление феминизма.

Ибрай Алтынсарин – родоначальник феминизма на казахской земле. В течение многих лет он пытался разрешить препятствия, стоявшие перед женским полом. Феминизм – это равенство женщин и мужчин в любой сфере. Однако не секрет, что в этом вопросе есть две стороны. Первая группа считает, что женщины хотят быть свободными, а вторая группа считает, что женщины должны быть на ступеньку ниже мужчин. Ибрай Алтынсарин отметил, что если мужчины и женщины будут получать равное образование, то в будущем между ними не будет конфликтов. Потому что знания – это главная ценность, позволяющая расширить свое мировоззрение. Тем самым, Алтынсарин дал импульс для развития феминизма в Казахстане от созданных им училищ для девушек до независимых современных организаций, борющихся за равноправие в мире. Алтынсарин пытался преобразовать гендерные нормы в Казахском крае уже в 19 веке.

Ыбырай Алтынсарин был сторонником непопулярного и подвергающегося критике идеи о борьбе за права женщин. В то время остро стоял вопрос неграмотности казахского населения. Это провоцировало интеллигенцию на создание социальных институтов на повышение уровня образования. Образование казахстанок тесно связано с именем Алтынсарина. Ы. Алтынсарин открывает местные школы с 1860-х годов, первые школы для девушек в Казахстане были открыты в 1887 году. Ыбырай полтора века назад поднял знамя культуры и просвещения в Казахстане, пропагандировал, что счастье и благополучие народа приходят со знаниями, написал первые казахские учебники и подготовил учителей, программы, методические письма для школьников. Ы. Алтынсарин впервые в Казахстане стал использовать важнейшие научные принципы в области общей педагогики, дидактики и методики: наглядность обучения, практика и контроль, целенаправленное обучение, классная и внеклассная деятельность. Он решил создать методику обучения, основанную на передовом опыте русской школы.

Он придавал большое значение оснащению школьных библиотек химическим и астрономическим оборудованием, чтобы учащиеся были в курсе последних достижений в различных областях науки и искусства. Ы. Алтынсарин положил начало развитию производства учебников в стране. Он педагог, занимающий достойное место в истории казахских учебников. Алтынсарин издал в 1879 году учебник «Казахская хрестоматия», основанный на идеях ведущих русских педагогов, при написании его он опирался на казахскую устную литературу и традиции. При отборе произведений для «Казахской хрестоматии» Алтынсарин руководствовался, во-первых, данными о жизни и традициях своего народа, во-вторых, желанием доступно изложить учебный материал для учащихся начальных классов.

Педагогическая система Ы. Алтынсарина была направлена на воспитание у ребенка нравственности, трудолюбия, сообразительности, профессионализма. Рассказы русских писателей Пауэлсона, Ушинского и Толстого, которые Ыбрай перевел и включил в свой сборник, также прославляют такие великие человеческие качества, как доброта, смирение, требовательность, трудолюбие, противоположность жестокости, лицемерие и так далее. Необходимо отметить, что произведения Алтынсарина имеют этнографический смысл, они описывают традиции и обычаи казахского народа. Ю. Алтынсарин не прибегает к сухой пропаганде, призывая молодежь к образованию и искусству, а использует различные педагогические методы для внедрения своих идей в общественное сознание.

Ыбырай Алтынсарин не написал ни одного психологического труда, но под его авторством есть множество работ (учебники, письма, заметки и т.п.), где изложены размышления, интересные факты о социальной и педагогической психологии. Впервые

была проанализирована Алтынсариним тема детской психологии. Учебники писателя были основаны, в первую очередь, на детской психологии и педагогических воззрениях. Психологически анализируя и классифицируя его произведения, как одним из главных направлений его творчества можно отметить призвание подрастающего поколения к воспитанию. Например, в стихотворении «Давайте, дети, учиться!», с одной стороны, автор высказывается против предрассудков о том, что образование, искусство, наука и знание являются единственными интересами в жизни. С другой, он подчеркивает, что неисчерпаемым богатством жизни являются знания, и объясняет необходимость неустанно трудиться для их достижения. Алтынсарин считает важным учиться и изучать искусство.

Поэт в своем стихотворении прямо восхваляет достижения науки, описывает лучшие традиции цивилизованной страны. Лирический характер произведения стремится привлечь внимание современников к культурным достижениям страны, извлечь из них уроки, оплакивать культурное невежество народа. Особое внимание в своих уникальных произведениях ученый уделяет воспитательному значению. Через воспитание он стремится привлечь подрастающее поколение к нравственности и добру, трудолюбию и вниманию, искусству и образованию. Он считал, что прямой путь приобретения народом необходимых знаний и умений лежит через школы. Особое место в деятельности Алтынсарина принадлежит работе по обучению и воспитанию детей, он объясняет вред невежества, бездуховности у молодежи. Писатель считал вопрос воспитания казахской молодежи важнейшим вопросом в связи с его педагогической деятельностью. Второй актуальный вопрос в его творчестве – привлечь молодежь к хорошим делам, вызвать у нее отвращение к плохим поступкам.

В своих произведениях Алтынсарин правильно понимал, что общая задача школы и родителей – привить подросткам нравственные качества, эта идея лежит в основе рассказов писателя. Она расширяет взгляды трудящегося человека на жизнь и способствует формированию хороших качеств, таких как смирение, доброта, ум, порядочность, собранность, щедрость. Каждый родитель должен уметь привить ребенку с раннего возраста такие качества личности. Таким образом можно сделать вывод, что наследие Ыбырая Алтынсарина в сфере образования не утратило своей актуальности. Сегодня также большое значение придается воспитанию молодого поколения в духе преданности Родине, которые станут достойными гражданами страны. Одним из принципов современного модернизированного образования является превращение учащегося в компетентную личность за счет повышения мотивации к познанию через побуждения ребенка к обучению, а не принуждения.

Основные принципы педагогической деятельности Алтынсарина в конце XIX века не утратили своей актуальности в современном духовно–культурном развитии Казахстана. Ыбрай Алтынсарин сыграл важную роль в развитии нашей суверенной страны, его учение представляет собой самостоятельную целостную педагогическую систему. Великий казахский учитель является для нас, будущих учителей образцом профессионализма и мудрости, так как величие мыслей Ибрая Алтынсарина, действительно истинного и самоотверженного патриота, народного учителя, методиста, первого педагога–теоретика, ученого, вышедшего из среды казахов – является мощным стимулом развития современного образования.

Литература

1. «Кел, балар, оқылық». Ыбырай Алтынсарин. Алматы: «Атамұра», 2006 жыл.
2. Алтынсарин Ы. Избранные произведения / Ы. Алтынсарин.; сост. Б.С. Сулейменов. – Алма-Ата: АНКазССР, 1957. – 465 с. – URL:<https://pubhtml5.com/poge/woxz/basic/51-100>.
3. Слесарь М.В. К проблеме педагогических ценностей в наследии Ибрая Алтынсарина / М.В. Слесарь // Вестник «Өрлеу» – 2015. – №4. – С. 7–10.

АКТ ЖӘНЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ГРАФИКА ПӘНІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖАҒДАЙЛАРЫ

Қарасаева Г.Р., Ғимеден Н.О., Галиева М.Х.

*(Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университеті,
Орал қаласы)*

Оқытушының кәсіби бағытында мұғалім орындайтын еңбек қызметтерінің тізімі келесі әдістемелік дағдыларды ұсынады: қауіпсіз білім беру ортасын қамтамасыз ету үшін оқушылардың мінез–құлқын реттеу, білім алушының әр түрлі дағдыларының тәрбиелік мүмкіндіктерін іске асыру және т.б. Бүгінгі таңда барлық эксперименттік талдаушылардың көкейкесті мәселесі – қарқынды дамып келе жатқан ақпараттық қоғамның белсенді, әлеуметтік сәтті, коммуникативті тұлғаға бағытталғандығын көрсетеді. Демек, ғылыми педагогикадағы қоғам міндеттерінің бірі оқушылардың коммуникативтік дағдыларының әдістемелік жағдайларын қалыптастыру және дамыту болып табылады.

Барлық оқушылардың коммуникативтік дағдыларының әдістемелік жағдайларын дамытуға «Компьютерлік графика» және АКТ пәндерінің дидактикалық мүмкіндіктерін пайдалануға бағытталған, оның басым міндеттерінің бірі нормативтік құжаттарды айқындау бойынша және оқушылардың сөйлеу және ойлау қабілеттерін дамытуға негізделген жобалау әдістері болып табылады. Сонымен қатар, ақпараттық–коммуникациялық технологияны дамыту, жетілдіру білім берудің дәстүрлі жолы (оқытудың репродуктивтік тәсілі) коммуникативтік бағытталған оқыту жолына (өнімді әдіс) жол беретіндігін көрсетеді [1]. Осы нормативтік құжаттарды, педагогикалық әдебиеттерді және қалыптасқан тәжірибені талдау келесі қарама–қайшылықты тұжырымдауға мүмкіндік берді: коммуникативтік құзіреттіліктің қалыптасу деңгейіне әлеуметтік тұрғыдан анықталған талаптар мен осы талаптарды орындауға қолданыстағы әдістемелердің жеткіліксіз бағдары қатысады. Тұжырымдалған қарама–қайшылықты шешу қажеттілігі ақпараттық–коммуникациялық технология пәні негізінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту әдістемесін жасау қажеттілігінен тұратын зерттеу мәселесін анықтайды және талдайды [2].

Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігінің қалыптасу деңгейі ақпараттық–коммуникациялық технология пәндерін меңгеру мен компьютерлік графика сабақтары үдерісіндегі кешенді көрсеткіштермен анықталады. Б.А. Тахоховтың және т.б. шығармаларынан айырмашылығы, оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін тек жеке пән аясында қалыптастыру мәселесі қарастырылған, осы зерттеу әдістемесінің компоненттерін зерттейді, оларды қолдану негізгі оқу пәндері аясында оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға бағытталған оқу және танымдық тапсырмалардың белгілі бір жиынтығын қолдануды көздейді [3].

Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытудың негізгі құралы ретінде оқытудағы сервистерге негізделген ақпараттық–коммуникациялық технология пәндері сабағында компьютерлік құралдарды пайдалану ұсынылады. Әдістемесінің тиімділігін тексеру әдістерін сипаттау аясында біз оны практикалық қолдану процесінде біз жасаған әдістемесінің тиімділігін тексерудің мүмкін нұсқасын сипаттаймыз. Эксперименттік педагогикалық зерттеу оқушылардың коммуникативті құзіреттілігін дамыту әдістемесі олардың коммуникативті құзіреттілігінің қалыптасу деңгейінің қажетті өзгеруіне немесе

оның жеке компоненттерінің дамуына әкелуі мүмкін деген кейбір бастапқы гипотезаны тексерумен байланысты . Бастапқы гипотезаның дұрыстығын дәлелдеу екі кезеңде жүзеге асырылады:

– Студенттердің коммуникативтік құзыреттілігінің қалыптасу деңгейіндегі айырмашылықтардың немесе әдістемені қолдану процесінде оның жекелеген компоненттерінің дамуының маңыздылығын дәлелдеу.

– Компоненттердің дамуы және студенттердің коммуникативтік құзыреттілігінің қалыптасу деңгейінің өзгеруі біз әзірлеген студенттердің коммуникативтік құзыреттілігін дамыту әдістемесін қолданумен байланысты екенін негіздеу [4].

Коммуникативтік құзыреттіліктің қалыптасу деңгейінің өзгеруінің сенімділігін бағалау тәуелді үлгілерде, яғни субъектілердің бір тобында алынған үлгілерде жүргізілетіндігіне сүйене отырып, қолайлы критерийлер болады деп қорытынды жасауға болады:

1. Макнамара критерийі.
2. Белгілер критерийі.
3. Вилкоксон критерийі.
4. Фишер критерийі.
5. Стьюденттің критерийі.

Вилкоксон критерийі тұрғысынан коммуникативті құзыреттіліктің қалыптасу деңгейінің жоғарылауын толығырақ қарастырайық [5]. Осы критерий сыналушылардың бір тобында екі түрлі жағдайда алынған көрсеткіштерді салыстыру кезінде қолданылады; топ бойынша орташа алғанда олардың өзгеруінің анықтығын дәлелдеу жеке жылжулардың қарқындылығы бойынша жүргізіледі (белгілер критерийлеріндегі сияқты олардың бағыты бойынша ғана емес). Бұл қуатты, әмбебап әдіс, өйткені ол тапсырыс шкаласы бойынша өлшенген сапалық белгілерге де, сандық белгілерге де қолданылады [7]. Оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту әдістемесін қолдану аясында оқу пәні барысында коммуникативтік құзыреттілікті дамыту әдістері мен тәсілдері қолданылған барлық пәндер шеңберінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуды өлшеу көзделеді. Алайда, коммуникативтік құзыреттіліктің қалыптасу деңгейінің өзгеру деңгейін анықтау кезінде оқу пәнінің түрін (негізгі немесе бейінді) ескеру қажет; пәнге бөлінетін сағат саны; оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға бағытталған тапсырмаларды сәтті орындау. Жүйе пәннің барлық сабақ шеңберінде оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігінің қалыптасу деңгейі және коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға бағытталған тапсырмаларды орындауы туралы жиынтық ақпарат алуға бағытталған [6]. Диагностикалық компонент әдістерінің жиынтығы схема түрінде ұсынылады (Сурет 1).

Сурет 1. – Диагностикалық компонент әдістері

1–суретте көрсетілгендей оқытудың жинақталған бірнеше оқыту әдістері ұсынылған. Бұл әдістер АКТ және компьютерлік графика пәні сабақтарында тиімді қолданылады.

Бағалау критерийлерін ескеру қажет нақты жағдайларды талдау: курс шеңберіндегі бағалау оларды өткізу сағаттарының санын, пән бейінділігін және коммуникативтік құзыреттілікті дамытуға бағытталған тапсырмаларды орындаудың сәттілігін ескере отырып, жиынтық пәндерден құралады. Ақпараттық білім беру ортасы жағдайында диагностика жүргізу бұлтты сервистер (Google формалар, Google Hangouts және т.б.), Google сайттар, Blogger (Google) және басқалар сияқты диагностика құралдарын пайдалануға мүмкіндік береді [8].

АКТ және компьютерлік графика пәні сабақтарында көптеген бағдарламаларды меңгерудің негізінде бірнеше танымдық әдіс–тәсілдер қолданылады. Дәріс өткізу әдістемесі келесі түрде өткізілуі мүмкін. Дәріс материалын оқытушы арнайы Microsoft Office FrontPage немесе AutoPlay Media Studio сияқты бағдарламаларының көмегімен алдын–ала дайындап оқушыларға презентациялы көрсетілім түрінде ұсынады. Немесе Freemake Video Converter сияқты бағдарламалармен түсірілген бейне материалды ұсына алады. Adobe Photoshop, CorelDRAW программаларымен фоторедактор, сурет салудың бірнеше тәсілдерін жасайды және мәтіндерді өзгерту жұмыстарын қарастырады.

Мұндай бағдарламалар білім алушылар үшін өте ерекше, қызықты болып келеді. Сонымен бірге түсіндірілетін сабақ тақырыбына сәйкес компьютерлік бағдарламаны ашып тікелей сабақ барысында оқушылармен бірге әрекеттерді орындайды. Немесе бұл әдістердің барлығын дерлік бірден ұсынуға болады. Бұл оқушылар үшін жаттығуға үлкен мүмкіндік болып табылады.

Ал, **практикалық сабақты өткізу әдістемесі** оқушының білімін, біліктілігін, дағдысын бақылауға бағытталған жеке тапсырмаларды орындауға береді. Әр өткізілген практикалық сабақта тапсырмалардың күрделене түсуі оқушылардың біліктілік дағдыларының дамуына ықпал етеді. Бұл оқытудағы басты қағидалардың бірі деп айтуға болады. Сабақ үрдісінде пайдаланып жүрген танымдық әдіс–тәсілдер оқушылардың оқуға деген ынта–ықыласының, дағды мен ой–өріс, білім–біліктерінің артуымен сипатталады.

Коммуникативтік құзыреттілікті дамыту әдістемесінің шеңберінде коммуникативтік құзыреттіліктің қалыптасу деңгейі бастапқы, толық немесе креативті болуы мүмкін:

1. Бастапқы деңгей ұтымды әдістерді, тәсілдерді және қызмет құралдарын қолдануды қамтиды.

2. Толық деңгей қызметтің оңтайлылығын, құзыреттіліктің негізгі ақыл–ой дамуын білдіреді.

3. Шығармашылық деңгей сыни ойлауды дамытумен және белсенді тәуелсіз және ұжымдық қызметпен сипатталады [8].

Білім мен ақпарат үстемдік құрған қоғамда білім беру жүйесі инновациялық экономиканың негізгі бөлігі болып табылады. Қатаң талаптары қалыптасып келе жатқан инновациялық экономика қай салада болса да, бүгінгі маманның құзыреттілігін, яғни өз саласы бойынша ой–пікірінің қалыптасуын, кәсібилігін, өмірдің өзгермелі жағдайына бейімділігін, оған сай өз білімін пайдалану ғана емес, оны қажеттікке қарай толықтырып отыруды талап етеді [8].

Құзыреттілікке бағытталған сабақ жоспарының дәстүрлі сабақ жоспарынан айырмашылығы оқытушы мен білім алушы позициясының өзгеруінде. Білім алушы сабақтың басты мақсаты болса, оқытушы сабақты ұйымдастырушы, кеңесші болып табылады. Оқытушы білім алушының оқуға деген қызығушылығын арттыру мақсатында қазіргі заманғы сұранысқа ие болып отырған арнайы технологияларды, программаларды

пайдалануға тырысады. Бұл жердегі мақсат – оқыту үрдісін білім алушының көз қарасы тұрғысынан қарап, тәжірбиелік – бағдарланған проблемаларды шешу арқылы жинақтайтын оқу тәжірбиесінің сапасын көтеру [7].

Осылайша, педагогикалық эксперимент нәтижесінде оқушылардың коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру процесінде оқытудың интерактивті әдістерінің әлеуеті анықталды. Оқу және кәсіби міндеттерді шешу кезінде оқушыларды оқытудың интерактивті әдістері негізінде белсенді позицияға қосу олардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруға әсер ететіні расталды. Эксперимент барысында алынған мәліметтер зерттеу гипотезасын растайды және коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру үшін оқытудың интерактивті әдістерін қолданудың тиімділігін көрсетеді. Осылайша, зерттеу міндеттері толығымен орындалды, мақсатқа қол жеткізілді деп санаймыз.

Әдебиет

1. Ұлжалғас Үсейін. «Кәсіптік мектеп» № 4–6 (96). 2019ж. 6 б.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003. № 5. С. 18–24.
3. Таубаева Ш. Педагогикалық әдістеме. Оқу құралы. – Алматы. 97 б.
4. Бұлақбаева М.К. Педагог мамандығына кіріспе. Оқу құралы. – Алматы. 205 б.
5. Аганина К.Ж. Организованно–педагогические вопросы формирования ключевых компетентностей учащихся // В мире образования. –2008. № 1(1). – С. 7–10.
6. Могилев А.В. Ақпарат және ақпараттық процестер. Әлеуметтік информатика, 2016.
7. Жонкарбаева Ж.Ж. Көркемдік білім беру теориясы мен технологиясы. Оқу құралы / Ж.Ж. Жонкарбаева, Т.С. Есқалиева, Н.С. Редько, А.С. Маметекова / Нұр–Сұлтан: «Кәсіпқор» Холдингі» коммерциялық емес акционерлік қоғамы, 2019ж.
8. Кемешова А.М. «Критериалды бағалау технологиясы» оқу құралы: Кемешова А.М., Кошанова З.А., Жунусова А.Т, Себепова А.Т.,– Астана: «Кәсіпқор» Холдингі коммерциялық емес акционерлік қоғамы, 2018 ж.

УДК 37.018

ТЕХНОЛОГИИ РАБОТЫ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА С МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ ИЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНЫХ СЕМЕЙ

Кецкало Ю.Ю.

(Омский государственный педагогический университет)

Семейное и школьное воспитание осуществляются в неразрывном единстве. Семья – часть среды воспитания и развития школьников, особенно младшего школьного возраста. Современная наука подчеркивает приоритет семьи в воспитании ребенка, что проявляется в разнообразии форм влияния, в преемственности и длительности последнего, в диапазоне ценностей, которые присваивает взрослеющий человек.

Семья закладывает основу необходимых человеческих качеств: любви к друзьям, доброты, нежности, сострадания, обязательности, понимания, оптимизма, решительности и других не менее важных человеческих добродетелей. Школа является учреждением, которое не может ограничивать свою функцию только передачей знаний, навыков и умений, которые реализуются в процессе обучения (образовательная составляющая). Наоборот, школа должна усиливать воспитательную составляющую. Современное общество развивается слишком быстро, поэтому некоторые семьи просто не справляются и теряются в водовороте социально–экономических и геополитических процессов.

Отсутствие экономической стабильности (высокая трудовая занятость родителей или проблемы с трудоустройством) и переориентация жизненных ценностей (с морально–духовной сферы на материально–бытовые) обуславливают уменьшение численности членов семьи: увеличивается количество семей с одним ребенком, что также приводит к некоторому отчуждению детей и детского эгоизма; появляются пары без детей и оставленные дети. Все это в совокупности составляет кризис семейного воспитания, что также является актуальной особенностью XXI века.

Не все семьи в полной мере реализуют весь комплекс воспитательных возможностей воздействия на ребенка. В условиях растущего материального и социального расслоения общества все больше появляются семьи, которые в социальной педагогике принято характеризовать как «неблагополучная семья».

Неблагополучная семья – это семья, в которой постоянно и регулярно происходят конфликты, плохое поведение и часто пренебрежение детьми или жестокое обращение со стороны отдельных родителей, побуждающие других членов приспосабливаться к таким действиям. Дети иногда растут в таких семьях с пониманием того, что такая ситуация нормальна. Дисфункциональные семьи в первую очередь являются результатом обоих родителей, один из которых, как правило, открыто оскорбляет, а другой созависим, и могут также страдать от злоупотребления психоактивными веществами или других форм зависимости, а иногда и от невылеченного психического заболевания [1].

Неблагополучные семьи делятся на: аморальные, педагогически несостоятельные и асоциальные. Можно выделить некоторые черты являются общими для большинства неблагополучных семей:

- Отсутствие сочувствия, понимания и чувствительности по отношению к определенным членам семьи при выражении крайней эмпатии или умиротворения по отношению к одному или нескольким членам, которые имеют реальные или предполагаемые «особые потребности». Другими словами, один член семьи постоянно получает гораздо больше, чем он заслуживает, а другой находится в маргинальном положении.

- Отрицание (отказ признать оскорбительное поведение, возможно, считая ситуацию нормальной или даже полезной; также известное как «слон в комнате»).

- Неадекватные или отсутствующие границы для себя (например, терпимость к ненадлежащему обращению со стороны других, неспособность выразить приемлемое и неприемлемое обращение, терпимость к физическому, эмоциональному или сексуальному насилию).

- Неуважение к границам других (например, физический контакт, который не нравится другому человеку; нарушение важных обещаний без уважительной причины; намеренное нарушение границы, выраженной другим человеком).

- Крайности в конфликте (либо слишком много драк, либо недостаточно мирных споров между членами семьи).

- Неравное или несправедливое обращение с одним или несколькими членами семьи из–за их порядка рождения, пола, возраста, роли в семье (мать, бабушки, отец и т.д.), способностей, расы, касты и т.д. (может включать частое умиротворение одного члена за счет других, или неравномерное / непоследовательное применение правил) [2].

Новизна отношений социального педагога с младшими школьниками из неблагополучных семей должна определяться партнерством и взаимодействием. При этом, партнерство означает диалог «на равных», где ни у кого нет привилегии уточнять, контролировать, оценивать, а взаимодействие как способ организации сотрудничества в совместной деятельности, который осуществляется на основе принятия и понимания

участниками друг друга, это взаимодействие социального педагога с неблагополучной семьей младшего школьника с целью продуктивного общения.

Социальный педагог в работе с младшими школьниками из неблагополучных семей в своей деятельности использует технологии: диагностические и профилактические.

Технологии диагностики предусматривают использование таких методов как наблюдение, беседа и равноправный диалог или интервью, устный опрос, анкеты, тесты, экспрессивные методики и анализ документации.

Технологии профилактики предусматривают педагогическое просвещение родителей, индивидуальные и групповые беседы с младшими школьниками, консультирование.

Реализация социальным педагогом в работе с младшими школьниками из неблагополучных семей технологий диагностики и профилактики предполагает использование таких форм и методов работы, как: вовлечение младших школьников в кружки и секции дополнительного образования; контроль за проведением досуга и свободного времени младших школьников; оказание психологической, правовой, педагогической помощи семье и младшему школьнику; вовлечение членов семьи в школьные мероприятия; посещение на дому, с целью выяснения условий проживания младших школьников; проверка документации (дневники, тетради), посещение уроков, контроль за процессом обучения и другое.

Таким образом, росту неблагополучных семей в обществе способствуют следующие факторы:

- снижение общего уровня воспитанности семьи;
- изменение ориентиров и критериев воспитания;
- использование необоснованных форм и методов воспитательного воздействия;
- ослабление духовных связей между членами семьи;
- неопределенный статус и место ребенка.

В условиях растущего материального и социального расслоения общества работе социального педагога с младшими школьниками из неблагополучных семей следует придавать особое значение. Признание приоритета семейного воспитания предполагает построение специфических отношений между семьей и школой.

Осуществляя партнерские отношения и взаимодействуя с неблагополучной семьей младшего школьника, социальный педагог использует современные технологии социально–педагогической работы, такие как: педагогическое просвещение, консультирование (телефонное, письмо–обращение и т.п.), социальный патронаж и другие.

Литература

1. Горбачева Е.Н., Смагина М.В. Социально–педагогическая работа в школе по профилактике девиантного поведения младших школьников // Материалы Всероссийской научно–практической конференции, приуроченной к Десятилетию детства в России «Защита детства: проблемы, поиски, решения». – 2018. – С. 518–521.
2. Кобизь Т.Н. Социально–педагогическая поддержка семьи как направление профессиональной деятельности социального педагога // Творческое наследие Э.В. Ильенкова и современность. – 2016. – №2. – С. 141–145.

ТӨМЕНГІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДАРЫНДЫЛЫҒЫН ДАМУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Қожабаева А.Д., Айтымова А.Н.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Дарынды балалармен жұмыс істеудің мемлекеттік жүйесі бірнеше деңгейден тұрады. Бұл жүйенің негізі–балалардың кең ауқымын қамтитын балабақша мен мектеп. Балабақша деңгейінде балалардың таланттарын тану, оқыту және құрдастарымен қарым–қатынас тұрғысынан олар үшін оңтайлы жағдай жасауға мүмкіндік беретін дағдылардың болуы міндетті шарт болып табылады. Қажет болған жағдайда дарынды балалармен жұмыс істейтін мектеп мекемелерімен қарым–қатынасты көрсету болып табылады. Сонымен қатар, мектеп икемді бағдарламалар бойынша оқуды қажет ететін оқушыларға қосымша білім алуға мүмкіндік беруі керек.

Бала қанша дарынды болса да, оны оқыту керек екенін ұмытпаған жөн. Табандылыққа, еңбекке баулу, өз бетінше шешім қабылдауға үйрету маңызды. Дарынды бала қиындықтарға, қысымдарға, айқай–шуға шыдамайды, ондайды көтере алмайды. Мұндай балаға шыдамдылықты, табандылықты және ұқыптылықты үйрету керек. Балаға көп еңбек ету керек, оны мектепке дейінгі жастан бастап шығармашылықпен таныстыру, шығармашылыққа жағдай жасау қажет. Дарынды балаларды дамыту үшін дарынды балалар уақыт пен кеңістікті еркін зерттеп, кеңейтілген бағдарламадан сабақ ала білуі және мұғалімнің жеке қамқорлығы мен назарын сезінуі керек. Мектеп жасындағы балалардың зияткерлік қабілеттерінің құрылымын үш негізгі компоненттің ерекшеліктері мен даму деңгейін талдау арқылы сипаттауға болады: танымдық белсенділік, ақыл–ой қабілеттері және бала өзінің мүмкіндіктерін жеке адам ретінде жүзеге асыра алатын дарынды бала ретінде.

Дарынды балалардың ата–аналарын мазалайтын мәселелердің бірі– мектепте оқып жүргенде кездесетін көптеген қиыншылықтар. Бұл қиындықтар дарынды баланың қоғамда қалыптасқан түсінігіне байланысты. Өйткені, мектепте «орташа» қабілетті баланы әрқашан тақтан тұтады, ал «ақылды» балаға көп сенім білдіре бермейді, яғни оның қабілеті ескерілмейді. Нәтижесінде дарынды балалар елдің көзіне түспеуге тырысады, қоршаған ортаның әсерінің нәтижесінде дарынды бала өздерінің қабілеттерін дұрыс бағалай алмайды. Сонымен, олардың деңгейлері дамымай, шектеулі болып қалады. Біз дарынды балаларды таңдап, олардың ерекше сапасын бағалап, өмірде оларға дұрыс бағыт–бағдар бере білуіміз керек. Жан Пиаженің айтып өткендей, интеллектінің әрбір жаңалықты анализдеуі ағзадағы асты қорытуына сайма–сай болып келеді. Мидың негізгі қызметі – өкпенің дем алу процесі сияқты табиғи нәрсе. Ал адамның тануға талпынысы да – шөлдеу сияқты табиғи қажеттілік болып саналады. Дарынды балаларда адалдық сезімі жетіліп, өте ерте көрінеді. Шыншылдық, бейтараптық қосылады. Қоғамдағы теңсіздік бірден сезіледі. Айналадағы адамдардың барлығының талаптары болады. Теледидардан көретін әртүрлі теңсіздіктерді бастан өткеріп, олар шындық пен қиялдың аражігін ажырата алмайды. Қиял кейде жоқ заттарды құрайды және өз қиялында өзіне қажет деген проблемаларды тудырады.

Субъект қызметі мен дарындылықтың дамуы арасындағы байланыс мәселесін көптеген авторлар талдаған (Д.Б. Богоявленская, В.А. Петровский және т.б.). Сонымен, жүргізілген зерттеуде И.А. Бурлакова ақыл–ойы дарынды балалар мен балабақшаға баратын қарапайым балалардың суреттерінен ересектерге қойылатын сұрақтарға

салыстырмалы талдау жүргізді [1]. Балалардың барлық мәселелерін екі үлкен топқа бөлуге болатындығы белгілі болды. Бірінші топтың сұрақтары суретте не болып жатқанын сипаттауға бағытталған («түлкілер қайда жүгіреді?», «Маймылдың қолында не бар?» және т.б.). Екінші топтың сұрақтары бейнеленген жағдайды кеңейтеді, олардың көмегімен балалар болып жатқан жағдайдың мәнін ашуға, оның себептерін түсінуге тырысады («мұғалім не туралы сұрайды?», «Маймыл қандай кітап оқиды?», «неліктен біреуі алдымен жүгіреді, ал екіншісі артта қалады?» және т.б.). Егер қарапайым балалар әр суретке бірінші топтың 1–3 сұрағын қойса, онда дарынды балалар–екінші топтың 5–6 сұрағын қояды.

Әрине, ақыл–ой қабілеті бар баланың танымдық іс–әрекетінің мұндай көріністері оған ересек адаммен қарапайым балалармен салыстырғанда ұзақ және мағыналы өзара әрекеттесуге, түрлі жағдайларды талдаудың жаңа стратегияларын игеруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ақыл–ой дарындылығының өзегі–баланың ақыл–ой қабілеттері болып табылады. Балалардың қабілеттерін дамытуды талдаудың бір тәсілі – Л.А. Венгер мен Л.С. Выготскийдің теориясы негізінде жасаған тәсіл. Л.С. Выготский адамзат мәдениетінің кез–келген сатып алуында сақталған, тарихи қалыптасқан адами қабілеттер (ұйымның белгілі бір деңгейіндегі психикалық процестер) жүзеге асырылғанын атап өтті. Сондықтан, баланың дамуын сол жалпыадамзаттық қабілеттерді игеру процесі ретінде түсіндіруге болады.

Бұл теориялық ұстанымдар Л.А. Венгер және оның әріптестері жасаған балалардың қабілеттерін дамыту тұжырымдамасының негізін құрды. Бұл тұжырымдамаға сәйкес қабілеттер деп мәдениетте бар құралдарды қолдану арқылы жүзеге асырылатын индикативті әрекеттер деп түсінеміз. Осы құралдарды игеру баланың психикасын қалпына келтіреді, оны саналы және ерікті етеді [2]. Бұл тәсіл арқылы қабілеттер баланың психикалық дамуының негізгі интегративті бірліктері ретінде әрекет етеді. Кез–келген мәдени тұрғыдан берілген құралдарды пайдалану баладан оны пайдалану тәсіліне жүгінуді талап етеді. Осылайша, мінез–құлықтың табиғи формаларын қажетті іс–қимыл режимін игеру негізінде мәдени, ерікті түрлерге бағындыру үшін негіз қаланады.

Баланың ерте сөйлеп, сөйлеген кезде сөздік қорлары көп болса, онда ол балада дарындылықтың байқалғаны деп қабылдаса болады. Әрі, ондай баланың бойында бақылау, қабылдау үрдістері байқалады, көп нәрселерге қызығушылық танытады, білгісі келеді, сұрақтар қояды. Сонымен қатар, ондай дарынды балалардың есте сақтау қабілеттері күшті болады. Кейбір жағдайда көп ата–аналар балаларының бойындағы дарындық қасиеттерді байқай бермейді. Кейбір дарынды балалар коллекция жинауға құмар болып келеді. Өте ақылды, күрделі жинайтын ойындарды да еш қиындықсыз құрастыра алады. Бәрімізге мәлім, дарындылықтың жоғарғы деңгейі–талант. Егер, аита–аналар бала бойынан таланттық қасиетті байқаса, алдымен ажыратып алу керек. Неге таланты бар. Ән айтуға ма, би билеуге, сурет салуға, есеп шығаруға т.с.с. Байқап, анықтаған соң, баланың талантын ары қарай дамыту үшін талантына қарай секцияларға, үйірмелерге беру керек. Баламен сөйлесіп, қай үйірмеге, секцияға барғысы келеді, соны билип ақылдасу керек. Егер, дарынды баламен келіспей апаратын болса, баланың қызығушылығы болмай қалуы мүмкін.

Жаңалықтардан болсын 13–14 жасар балалардың жоғарғы оқу орындарына түсіп жатқанын естіп жатамыз. Қарап отырсақ, балалар мектепті он бір жыл оқып жатса, мұндай дарынды балалар алты жеті жылда бітіріп шығады. Дарындылық қасиеттері ерекше балалар өздерінің дарындылықтары арқасында бір жылда екі сыныпты секіріп оқып бітіріп шығады. Жақында жарық көрген баланың дарындылығын дамыту туралы көптеген кітаптар мен мақалаларда әр түрлі әдістемелік тапсырмалар, шығармашылық ойлауды, есте сақтауды, зейінді дамытуға арналған қызықты тапсырмалар және т.б. Бірақ, сіздер білетіндей, күрделі педагогикалық әсерге жеке міндеттер мен әдістер

кепілдік бере алмайды. Оған интегралды жүйе, бағдарлама болу арқылы ғана жетуге болады.

Жақында бұл олқылықтың орны толтырыла бастады. Сәтсіздіктердің басты себебі – әр баланың қабілеттерінің даму деңгейі мен қарқыны жеке. Дарынды оқушыларға арналған бағдарламаны жоспарлау кезінде икемді және жылжымалы оқу жоспары, балалардың өздері жоспарлау және шешім қабылдау, балалардың қызығушылықтарына негізделген оқу жоспарын құру және т.с.с. сияқты жұмыс түрлерін ескеру қажет. Бағдарламада дарынды балалардың өзін-өзі танытуын ескеру қажет; ол психикалық, эмоционалды және әлеуметтік дамуды қамтуы және балалардың жеке ерекшеліктерін ескеруі керек. Айта кетсек, жалы білім беретін мектептерде сырттай оқу оқуға рұқсат берілседе, дарынды балалардың ары қарай дамып, қалыптасуында кедергілер кездесіп отырады. Себебі, әр дарынды балалар өз бойларындағы психологиялық, физикалық, моральдық айырмашылықтармен күресулері қажет. Өзара дарынды балалар бір-бірімен дұрыс қарым-қатынас жасауды, өз-өздерін бағалау тану процестерін дамытуды шексіз қалыптастырып отырулары керек. Мұндай оқушылары бар сынып жетекшілері қосымша курстармен қамтамасыз етіліп отыру керек [3].

Осылайша, дарынды балаға арналған бастауыш мектеп оның оқу кезінде көрсеткен шығармашылық қабілеттері байқалып қана қоймай, одан әрі дамуға бағытталған кезеңге айналады. Оларды қолдау және жетілдіру үшін мұғалім жеке білім беру шараларының кешенін ұйымдастырады. Жұмыс белгілі бір оқу жоспары бойынша жүзеге асырылады, бұл дарынды баланың әлеуетін жоғалтпауға көмектеседі. Білім беру мекемелері, өз кезегінде, дарынды балаларда білім беру процесінің сәтті өтуі үшін ерекше жағдай жасауға тырысуы керек. Бастауыш мектепте дарындылықты ақтауда әр түрлі психологиялық әдістемелерді, ал дамытуда оқытудың әр түрлі жаңа технологияларын тиімді қолдана біледі. Дарынды оқушымен жұмыс істеуін мұғалімге қойылатын педагогика-психологиялық талаптарды мынадай кезеңдерге бөлуге болады. Дарынды оқушылармен жұмыстың ұйымдастырушылық нысандары туралы мәселені шеше отырып, мұндай студенттерді барлық пәндер бойынша оқыту үшін арнайы топтарға бөлу орынсыз деп танылуы керек.

Әдебиет

1. Богоявленская Д.Б., Брушлинский А.В., Бабаева и др. Рабочая концепция одаренности / под редакцией В.Д. Шадриков – М., 1998.
2. Программа «Одаренный ребенок». Осн. Положения: Венгер Л.А. и др. М– 1995., 36–44с.
3. Гилбух Ю.З. Внимание: одаренные дети. М.: Знание, 1991г.

УДК 373.1.02:372.8

ПОВЫШЕНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ ШКОЛЬНИКОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Кульбаева А.Ж.

(СШ им. Смагулова, г. Алматы)

2021 год Президентом Республики Казахстан был объявлен Годом поддержки детского и юношеского чтения. В своей речи Президент Токаев К. говорил: «Результаты авторитетных международных исследований показывают, что у наших школьников не на должном уровне развиты навыки читательской грамотности. Поэтому привитие высокой культуры чтения, развитие читательской грамотности должны стать одним из

приоритетных направлений образовательного процесса в казахстанских школах. Интерес к чтению, познанию окружающего мира через книги должен формироваться у детей со школьной скамьи, а библиотека должна быть местом средоточия этого интереса, проводником в этот увлекательный мир книг». В связи с этим, исследование, посвященное изучению вопросов читательской культуры школьников–подростков, является своевременным, теоретически и практически значимым.

Для полноценного развития подростка и повышения читательской культуры мало использовать потенциал литературы как предмета, так как обучение и читательское развитие – это процессы, которые не пересекаются в реальной жизни. Школа, совместно с библиотекой, подключая заинтересованность родителей, используя специальные методы и формы работы, способна пробудить интерес к самостоятельной читательской деятельности, создавать и привлекать атмосферу интереса школьников к чтению.

Чтение всегда раскрывало индивидуальные особенности личности, являлось прекрасным средством ее становления. Поэтому и в наше время читательская культура является основой художественного, эстетического, социального развития современной личности. Книга позволяет интеллектуально обогащаться, она является доступным средством, ее везде можно взять с собой, она не требует электросети.

Под «читательской культурой» школьников предполагается определенный уровень восприятия прочитанного произведения, наличие культурного общения школьника с книгой, его литературные знания соответственно возрасту.

В ходе чтения развиваются задатки к творчеству. Восприятие достигается на уроках русского языка и литературы путем анализа прочитанного.

Итак, исследователь Полякова Т.И. отмечает следующие критерии развития читательской культуры школьников–подростков:

- 1) Выработка у детей значимого отношения к книге.
- 2) Умение у школьников сделать правильный выбор интересующей их книги.
- 3) Способности делиться впечатлениями от прочитанной книги.
- 4) Умение правильно, воспринимать и осмысливать текст книги.
- 5) Умение находить в литературном произведении важную информацию.

Как указано в Госстандартах среднего общего образования по русскому языку и литературе, изучение литературы направлено на достижение целей и задач:

- усвоение знаний о русской литературе, ее основных проблемах; изучение произведений выдающихся классиков, а также их автобиография;
- воспитание посредством художественной литературы духовно–нравственной личности, адаптированной к современной жизни;
- привитие любви к казахской литературе, а также любви к мировой классической литературе;
- умение подходить к чтению и анализировать художественные произведения;
- умение получать информацию о литературе из различных источников (интернет, справочная литература, СМИ).
- умение аргументировать свою точку зрения.

Огромную роль в развитии читательской культуры играет русская классическая литература XIX века. Русская литература отличается глубиной проблем, многие из которых не утратили актуальности, высокими нравственными идеалами, разносторонностью изображения жизни, художественным своеобразием, богатством и выразительностью языка.

Итак, повышение читательской культуры личности школьника–подростка и связанных с ней умений и навыков в рамках уроков русского языка и литературы становится задачей, решаемой в процессе изучения казахской и русской классики.

В научной литературе четкое понятие «читательская культура» отсутствует. Под читательской культурой понимают следующие умения и навыки:

- интерес к чтению, потребность в нем, обладание читательской эрудицией.
- умение правильно воспринимать литературные произведения, а также уметь пользоваться электронным каталогом, абонементом, читать и понимать аннотации;
- умение интерпретировать прочитанные тексты, наличие творческих способностей, литературных знаний.

Воспитание грамотного читателя предполагает овладение читательскими навыками, культурой слушания, чтения, творческой активности, самостоятельного восприятия и осмысления художественного произведения.

Если правильно организовать процесс чтения, то прочитывая произведения школьник сопереживает героям, анализирует их поступки. При чтении необходимы определенные знания, умения, навыки, а также оно развивает у школьников навыки труда и творчества. Таким образом, в процессе чтения формируется отношение детей к людям, к своей Родине, развивается и обогащается речь, творческое воображение.

Сухомлинский В.А. писал: «Одной из истин моей педагогической веры является безграничная вера в воспитательную силу книги. Школа – это прежде всего книга... Книга – это могучее оружие, без нее я был бы немым или косноязычным; я не мог бы сказать юному сердцу и сотой доли того, что ему надо сказать и что я говорю. Умная, вдохновенная книга, нередко решает судьбу человека».

Сейчас многие дети читают мало, без большой охоты. Конечно, книге трудно конкурировать с интернетом, компьютером, телевидением и т.д. Необходимо, чтобы школьник с помощью учителя раскрыл для себя богатство литературы, научился получать истинное наслаждение от прочитанных книг, умел извлекать из них самое ценное. Поэтому совместные усилия педагогов, родителей, библиотекарей должны быть направлены на формирование и развитие читательских умений детей. Мы считаем, что формирование культуры чтения является основным условием нравственного и интеллектуального развития школьников.

Для этого мы ставим следующие задачи:

1. Постоянное совершенствование читательских умений школьников.
2. Формирование критического мышления к литературным произведениям.
3. Составление собственного круга чтения.

Для решения этих задач мы рекомендуем использовать две формы работы:

- читательская конференция;
- читательский дневник.

Вести читательский дневник, в котором фиксировать информацию о прочитанных книгах, описывать свои впечатления, оставлять отзыв. Ученики 7 класса должны оценивать структуру произведения, язык, содержание. Они должны записывать ключевые моменты для работы с текстами. Совместно с библиотекарем нужно составлять на лето список литературы для чтения школьниками.

В период летней школы мы с учениками выполняли следующие творческие задания:

1. По ролям передавали прочитанное.
2. Инсценировали басни И.А. Крылова, а также отдельные сцены из прочитанных нами книг.
3. Организовали читательский клуб «7 граней Великой Степи», где провели 7 заседаний читательского клуба.

Каждое заседание сопровождалось играми–викторинами по литературе, «защитами проектов», рекламами книг, «Поэтическими гостиными».

Нами был организован среди учащихся 7–х классов «Конкурс буктрейлеров», где ученики рассказывали о прочитанной книге, записывали на видео и распространяли в социальных сетях для приобщения школьников к чтению. Также мы организовывали буккроссинг, в ходе которого ученик отдавал бесплатно книгу желающему ее прочитать, то есть происходил взаимообмен книгами. В рамках проекта «Читающая школа – читающая страна» мы с учителем провели беседы с учениками 7–9 классов «Роль книги в современном мире», «Поэты и прозаики детям».

Немаловажную роль в повышении читательской культуры школьников играет семейное чтение. Если дома родители сами читают художественную литературу, тем самым подавая пример своим детям, то и дети вовлекаются в процесс чтения. В ходе работы для детей и их родителей мы провели онлайн–акцию «Читаем всей семьей». Школьники 7–9 классов подготовили буктрейлеры «Я рекомендую прочитать...» и отправляли в социальные сети, тем самым популяризируя свои любимые книги.

Таким образом, чтение художественной литературы является важным средством развития духовно–нравственных, эмоциональных, интеллектуальных способностей человека, но для того, чтобы школьники и подростки читали необходимо прикладывать много усилий. Для этого педагогам, библиотекарям совместно с родителями необходимо формировать привычки, навыки к систематическому ежедневному чтению, так как воспитать высокоразвитого человека без книги невозможно: чтение развивает культуру, учит мыслить, помогает понять человеку свое предназначение.

Литература

- 1 Недашковская О.И. Формирование читательской культуры современных детей и подростков. – М., 2003.
- 2 Национальный отчет по итогам международных исследований PISA–2009 в Казахстане: Т.М. Амреева, У.М. Абдигапбарова, Н.Т. Базарбекова – Астана, 2010. – 155 с.
- 3 Журавлева И., Кутенева И. Дизайн–мышление. Думаем про–новому. – М.: 2018. – 200 с.
- 4 Сметаниникова Н.Н. Обучение чтению и законы формирования читателя / – М: Просвещение, 2015. – С.11–18
- 5 Тихомирова И.И. Психология детского чтения: от А до Я / – М: Школьная библиотека, 2020.

УДК 14.23.17

ОЙЫН АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМУЫ ЖОЛДАРЫ

Латибова С.А., Жумадуллаева А.А.
(МКТУ им. Х.А. Яссауи)

Сөйлеудің дамуы баяу процесс. Сөйлеу ерте жастан қалыптаса бастайды және мектеп жасына дейінгі кезеңде белсенді түрде дамиды. Бала бір жастан бастап алғашқы сөздерді айта бастайды. Бірте–бірте сөздік қоры кеңейіп, күрделене түседі және ересек топқа келгенде бала 1500сөзді толық айта алатын болады.

Мектеп жасындағы баланың сөйлеуін дамыту және оның тиімділігі мектепке дейінгі мекемелерде келесі жағдайлардың жасалуымен байланысты: балаға қолайлы орта құру, яғни оның компоненттерін игеру арқылы қоршаған әлем, оның объектілері, процестеру мен құбылыстары туралы білім жүзеге асырылады; қоршаған орта қауіпсіз болуы; баланың ересектермен қарым–қатынасына бағытталған әрекеттердің ұйымдастырылуы; оңтайлы ойындарды талдау; кіріктірілген түрде сөйлеуді дамыту сабақтарын өткізу.

Анық сөйлеу – баланың жан–жақты дамуының маңызды шарты. Баланың сөйлеуі неғұрлым бай және дұрыс болса, оның ойларын айту оңайырақ, айналадағы шындықты білу мүмкіндіктері неғұрлым жоғары, құрдастарымен және ересектермен қарым–қатынасы мазмұнды және толыққанды болса, оның психикалық дамуы неғұрлым белсенді жүзеге асырылады, демек, бала мектепке толық дайын болады. Сондықтан, балалардың сөйлеуін уақытылы қалыптастыруға, сөйлеуіндегі бұзылыстарды алдын алу өте маңызды. Сөздерді толық түсіну үшін тек лексикалық мағынасын біліп қана қою жеткіліксіз, оның басқа сөздермен грамматикалық қарым қатынасын білу де маңызды.

Сөйлеу әрекетін бала бойында жеделдетудің негізгі шарты – лингводидактикалық принциптерге негізделген оқытудың әдістерін қолдану. Оның ішінде кең таралған әдістер: модельдеу әдісі, әңгімелесу әдісі, қайталау әдісі.

Мектеп жасына дейінгі бала 4–5 жасқа келгенде сөйлеуді тілдің компоненттерімен байытатын қайталау әдісін үйрене бастайды. Қайталау әдісі – балаларға көркем шығарма оқылғаннан кейін бір заттың немесе жануардың ауызша сипаттамасын жасау арқылы іске асырылады, ол әңгімелеу барысында сұрақ қою арқылы толықтырылуы мүмкін.

Сөйлеу әрекетімен сүйемелденген қозғалмалы ойын түрлері баланың сөздік қорын молайтуға көмектеседі. Ойындардың көмегімен есту қабілеті, сөйлеуді түсіну, жалпы моторика, қимылды үйлестіру де қоса дамиды. Сонымен бірге, ересектер мен балалар арасында жылы шырай қарым–қатынас орнайды. Ашық ойындарды дұрыс ұйымдастыру үшін алаңды дұрыс таңдау, тиісті жабдықтарды реттеу қажетті жағдайлар болып табылады.

Мектеп жасына дейінгі балалармен сюжеттік қозғалмалы ойындар өткізу барысында рөлді аша түсетін костюмдер, шляпалар, немесе костюмнің элементтерін қолдануға болады.

Кіші топта ойналатын қозғалмалы ойындар тек қимылды игеру үшін емес, сонымен қатар ептілік, шыдамдылық сияқты қасиеттерді тәрбиелеу құралы болып табылады.

Үстел үсті ойындары сөздік қорды дамытудың өте жақсы тәсілі болып табылады. Сөздік қорды молайту үшін лото ойындары, домино, жұптық суреттері бар карточкаларды қолдануға болады. Әртүрлі заттармен ойнай отырып бала салыстыруға, заттардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға үйренеді, бұл абстрактілі логикалық ойлау мен сөйлеуді дамыту үшін өте маңызды. Ойыншықтардың әртүрлі болуы және пайдалануға оңтайлы болып орналастырылуы қажет.

Сөздік ойындарда балалар заттар туралы бұрыннан бар түсініктерін сүйене отырып, олар туралы білімдерін тереңдету үшін үйренеді, өйткені бұл ойындарда бұрын алған білімдерін жаңа жағдайларда пайдалануды талап етеді.

Мектепке дейінгі кезеңде орта топта балалар өз дауысының күшін ерікті түрде өзгертуге, сезімдерін және сұрау интонациясын дауыспен жеткізе білуге үйренуі керек. Бұл тұста қазақ халық ертегілерімен жұмыс жасаған дұрыс. Мұндай рөлдік ойындар қиялды, сөйлеуді дамытып, бірге ойнай білуге тәрбиелейтін құрал болып табылады.

Педагог әр ойынды таңдауда өте мұқият болу қажет, бала бұрыннан білетін әрекетін іс жүзінде қайталай алуға мүмкіндік беру қажет. Мысалы, балалар «Дәрігер», «Шаштараз», «Дүкен» және т.б. ойындарды ойнағанды қатты жақсы көреді.

Кеңістік белгілерін білдіретін антонимдік сын есімдерді меңгеру үшін «жоғары–аласа», «ауыр–жеңіл», «қарсы сөзді айт» және т.б. ойындарды ойнауға болады. Балаларда грамматикалық дағдыларды қалыптастыру күнделікті қарым қатынас процесінде, ойыншықтармен еркін ойын барысында, серуендеу кезінде болады.

Көп тақпақтарды жатқа білетін, жаңылтпаштарды қатесіз айтып шыға алатын балада жақсы диалекция қалыптасады. Егер бала қандай да бір сөзді айтуда қиналса, педагог дұрыс қалай айтылатындығын түсіндіру қажет. Бұл балалардың бойында жағымды эмоциялар тудырады.

Ойынды өткізу барысында мына әдістемелік кеңестерді ұсынуға болады:

1. Тәрбиеші ойынның мақсатын, оның барысын, ондағы рөлін нақты көрсету керек. Ойынды таңдау топтағы балалардың ақыл-ой деңгейімен де, тәрбие міндеттерімен де анықталады. Ойынды таңдағанда, ойынның тым ұзақ немесе тым қысқа болмауын назарда ұстау керек. Тек сол жағдайда ойын балаларға қуаныш әкеледі.

2. Әр ойын басында ойынға көңіл-күйін қалыптастыру керек. Ең алдымен ойын көңіл-күйін тәрбиеші реттейді. Егер ойыншыларды екі топқа бөлу керек болса, санау арқылы екі көшбасшы сайланады. Кейде ойында топқа бөліну барысында көшбасшыларға сөз байласу қажет болады: ойыншылар жұптасып, кеңеседі, өздерін қалай атайтындықтарын бөліседі. Біреуі, мысалы: «мен жіп боламын» немесе «мен ине боламын». Балалар жеке сөздерді ғана емес, кейде рифмалық сөз тіркестерін де ойлап табады, мысалы: «мен еңбекқор-құмырсқамын», «мен – алтын түйреуішпін». Немесе: «Нені таңдайсың? Бақтағы алманы ма тоғандағы балықты ма?» Келісудің өзінде тапқырлықты дамытатын шарттарды орындауды қажет етеді. Егер ойында жарыс элементтері болса, жеңімпазға жұлдызша, құсбелгі беруге болады. Кейде тәрбиешінің ынталандыруы да жеткілікті.

3. Ойынды қызықты етуді басты назарда ұстау қажет. Ойын оқу қызметі мен дидактикалық жаттығудан ерекшеленуі міндетті. Тапқырлық ережеге сәйкес болу қажет, жоғарыда аталып өткен ойын элементтерін қолдану: санамақтар, өзара келісу, жарыстар, жанкүйерлерді ойынға қатыстыру т.б.

4. Барлық тәрбиеленушілер үшін ақыл-ой белсенділігін дамытуға жағдай жасалуы керек. Мысалы, екі тәрбиеленуші бос емес, ал қалған тәрбиеленуші өз кезегін күтіп тұрмауы керек. Жауап беруге топ жалпы дайындалып, ал таңдау бір адамға түседі, ол лақтырылған доп, санамақ немесе берілген зат болуы мүмкін. Барлық ауызша ойындар осы принцип бойынша құрастырылған. Сонымен, «бұл қандай құс?» ойынында, балалар құстың сипаттамаларын сипаттайды, жүретін болса, жүгіретін құс түрі болса оған иммитация жасайды. Таным белсенділігінің қозғалыс белсенділігімен үйлескені тапқыр шешім. Бұл әсіресе, орта және кіші топтардың тәрбиеленушілері үшін маңызды болып табылады. Егер, ойында өлең шумақтары қолданылса, оның қозғалыспен бірге ырғақпен орындау ұсынылады.

5. Әр ойынға тапсырмалардың қиындатылған нұсқасын енгізу қажет, осылайша балалар шешімнің бір немесе бірнеше түрін басқа шартта қолдана алатындай болуы қажет. Тәрбиеші балалардың қандай дағдыларға ие екендігін білгендіктен, өзі әртүрлі нұсқаларды ойлап таба алады.

Осылайша, баланың сөйлеуін дамыту барысында ойынның маңыздылығын асыра бағалау мүмкін емес. Мектепке дейінгі жастағы балалардың дамуы үшін ойынның маңыздылығы туралы ата-аналармен және мұғалімдермен әңгімелесуде мен психологтардың пікірінше, мектеп жасына дейінгі кезеңде өзінің жетекші іс-әрекетімен, ойынымен, даму мүмкіндіктерін алған балаларды атап өтеміз. мектепте қосымша білім алуға жетістіктерімен ерекшеленеді.

Әдебиет

1. Бородич А.М. «Методика развития речи детей», – 2-басылым. – М.: «Просвещение», 1981 ж.
2. Бондаренко А.К., Матусик А.М. «Воспитание детей в игре», – М.: «Просвещение», 1983ж.
3. Козырева Л.М. «Говорю красиво и правильно», Развитие речи у детей от рождения до 5 лет – Екатеринбург: У – Фактория, 2005 ж.
4. Логинова В.И., Максаков А.И., Попова М.И. и др., под редакцией Ф.А. Сохина – «Развитие речи детей дошкольного возраста» – 3-басылым., – М.: «Просвещение», 1984 ж.

ПРОБЛЕМЫ В РАБОТЕ НАЧИНАЮЩЕГО ПЕДАГОГА

Максимова Н.С, Шаяхметова П.С.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Основная цель данной статьи – рассмотреть актуальные на сегодняшний день проблемы и компетенции в работе начинающего учителя. Чтобы понять педагогические навыки 21 века, были рассмотрены следующие вопросы: основные проблемы в преподавании начинающих преподавателей; навыки учащихся; уровни профессионального роста учителей; педагогическая культура учителей; педагогические инновации и педагогические компетенции 21 века.

Среди основных проблем в преподавании начинающих преподавателей выделяем следующие:

Проблема №1: Молодому учителю могут навязывать мнение об учениках и у него начинает складываться некий образ, он может воспринимать ученика предвзято.

Решение: составить собственное мнение об ученике, не опираться на чужие, возможно искаженные мнения.

Проблема № 2: Психологический климат на уроке – состояние группового сознания и поведения, выражающееся в отношениях учащихся друг с другом и педагогом уже с первых минут должна создаваться обстановка доброжелательности.

Решения: выбрать правильную позу; информацию необходимо подавать с позиции «МЫ»; установить личный контакт (обращаться к ученику по имени, иметь зрительный контакт; проявлять интерес к своей работе, предмету и к ученикам.

Проблема № 3: Недостаток мотивации у учеников – одна из основных причин низкой эффективности преподавания.

Решение: учитель должен быть образцом внутренне мотивированной деятельности достижения, будучи воодушевленным и устремленным к усовершенствованию навыков, в том числе участвовать в конкурсах, выступать на конференциях, заниматься саморазвитием.

Проблема № 4: проблема дисциплины – наблюдается с первых дней работы в школе, когда дети создают неблагоприятную обстановку на уроке.

Решение: учитель должен тщательно готовиться к уроку, чтобы мотивировать учащихся интересными методиками, не допускать ни малейшей некомпетентности в преподавании своего предмета.

Проблема №5: взаимоотношения с родителями – основная и главная задача педагога – сделать семью своим союзником.

Решение: учитель должен следовать «золотому правилу»: *относитесь к людям так, как бы Вы хотели, чтобы относились к Вам*, поднимая на собрании вопросы общего характера, важные для всех, а вопросы, связанные с отдельным ребенком, лучше обсудить в индивидуальной беседе с родителем, при этом надо своевременно решать назревшие противоречия. Желательно после уроков наедине побеседовать с ребенком. В такой беседе очень важно избегать оценки его личности, обращаться к нему важно по имени, ласково, без замечаний. Мы часто слышим об учениках 21 века, а также о знаниях и навыках, которые понадобятся нашим ученикам в будущем.

А как насчет учителей?

Какие учебные навыки понадобятся учителям 21 века для подготовки учеников?

Чем они отличаются от навыков, необходимых учителям в прошлом?

В последние годы качество образования значительно изменилось. Если раньше главной целью учебных заведений было предоставление ученикам определенных видов знаний, которые они должны были применить позже, то сегодня школы фокусируются в первую очередь на "жизненных навыках". Наша цель – научить учеников самостоятельно получать знания и работать таким образом, чтобы они могли выдвигать новые идеи.

Генерирование новых идей – ключевой принцип современного общества. Нам нужны компетентные в культурном отношении, талантливые, инновационные и творческие специалисты, способные решать проблемы, обладающие навыками критического мышления. Новые технологии дают возможность поощрять критическое мышление. Будучи учителями, даже не имея при этом богатого профессионального опыта, мы должны предоставить ученикам навыки, которые помогут им работать совместно и чутко в команде, принимать решения, эффективно планировать и управлять своим временем, слушать друг друга и выбирать правильную коммуникационную стратегию в нужное время. Таким образом, для удовлетворения этих новых требований к обучению нам необходимы навыки 21 века.

Что значит термин "компетентность преподавателя"?

Педагогическое образование и производительность труда – это два контекста, в которых используется термин *компетентность* – способность удовлетворять сложные требования, используя и мобилизуя психосоциальные ресурсы (включая навыки и установки) в определенном контексте. Компетентность имеет важное значение для стремления педагога к совершенству.

Компетенции являются требованиями "компетентного" педагогического образования и включают знания, навыки и ценности, которые должен продемонстрировать преподаватель–стажер для успешной реализации программы педагогического образования. Компетентность можно оценить по результатам работы учителя. Некоторые ученые рассматривают "*компетентность*" как комбинацию знаний, навыков и поведения, используемых для повышения производительности, или как состояние или качество адекватной квалификации и способности выполнять определенную роль.

Что подразумевают навыки учащихся? Во–первых, классифицируем навыки и под–навыки, необходимые ученикам для успешного общения и личностного развития, те, которые должны обеспечить им конкурентное преимущество в жизни:

Мышление и решение проблем	<ul style="list-style-type: none"> – логическое мышление – оценка и предположение – превращение проблем в возможности
Самостоятельное руководство и обучение	<ul style="list-style-type: none"> – развитие памяти – быть напористым – внесение личных изменений
Сотрудничество	<ul style="list-style-type: none"> – убеждать других – работа в команде – обсуждение альтернативных вариантов – достижение компромиссов
Информация и исследования	<ul style="list-style-type: none"> – понимание графиков – делать заметки по тексту – написание опросов – отчетная информация
Организация и планирование	<ul style="list-style-type: none"> – составление планов – управление временем – постановка личных целей

Центральными фигурами в образовательном процессе являются учителя. Успех обучения и воспитания зависит от их подготовки, эрудиции и качества успеваемости. Преподавательские навыки и навыки обучения на протяжении всей жизни профессиональных учителей включают следующее:

- для выполнения сложных педагогических обязанностей;
- быть хорошо говорящим, в хорошем психическом и физическом здоровье, стабильным и терпимым;
- иметь склонность к работе с молодым поколением, хорошие коммуникативные и наблюдательные навыки, тактичность, живое воображение и лидерство.

На начальном этапе своей профессиональной карьеры учителя проходят следующие уровни профессионального роста, чтобы достичь вершины профессиональной компетентности.

1-й уровень: педагогические способности – характеризуется детальным знанием предмета;

2-й уровень: педагогическое мастерство – отточенное педагогическое мастерство;

3-й уровень: педагогическое творчество – характеризуется внедрением новых методов и приемов в образовательную деятельность.;

4-й уровень: педагогическая инновация – отличается внедрением принципиально новых, прогрессивных теоретических идей, принципов и методов обучения и воспитания.

Учебные заведения признали настоятельную необходимость подготовки учителей, компетентных в культурном отношении. При этом педагогическая культура состоит из трех компонентов:

аксиологический компонент	принятие учителем ценностей педагогической работы
технологический компонент	усовершенствованное решение различных педагогических задач
эвристический компонент	постановка целей, планирование, анализ и самокритика; это творческая часть педагогической деятельности

Образовательные инновации привлекают все большее внимание во всем мире, и многие страны, в том числе Казахстан, уже приступили к образовательным реформам, направленным на изменение как целей, так и практики образования, что может быть достигнуто путем внедрения ИКТ (информационно-коммуникационных технологий) в процесс обучения и преподавания. Инновации изменяют педагогическую систему, улучшая процесс обучения и его результаты. Среди целей инноваций – повышение мотивации в преподавании и образовательной деятельности, увеличение объема изучаемого материала за урок, ускоренное обучение и более эффективное управление временем. Внедрение более прогрессивных методов, использование активных форм обучения и новых технологий обучения являются регулярными сферами инноваций. Учитель 21 века должен знать, как предоставить учащимся возможности обучения с технологической поддержкой, и знать, как технологии могут способствовать обучению учащихся.

Еще одним важным компонентом для компетентного учителя является *педагогический опыт*. Передовой педагогический опыт может быть передан другим, а также воспроизведен в методах обучения, чтобы его могли использовать коллеги-учителя, обеспечивая высокие результаты без дополнительных затрат времени.

Ниже приведены советы для учителей – новичков, которые помогут им обрести профессиональный опыт и найти индивидуальный подход ко всем ученикам:

Учителя демонстрируют лидерство	Учителя руководят в классе	оценка успеваемости учащихся с использованием оценочных данных и позитивное управление поведением учащихся
	Учителя демонстрируют лидерство в школе	участие в совместной и коллегиальной профессиональной учебной деятельности, план улучшения школы и участие в мероприятиях по профессиональному развитию.
Учителя создают уважительную среду для разнообразной группы учащихся	Учителя принимают разнообразие в школьном сообществе	использование материалов, которые признают все культуры и включение различных точек зрения в обучении
	Учителя относятся к учащимся как к личностям	поддержание учебной среды, отвечающей ожиданиям каждого ученика.
	Учителя адаптируют свое преподавание в интересах учащихся	сотрудничество со специалистами и использование ресурсов для удовлетворения особых потребностей в обучении
	Учителя работают совместно с семьями учащихся	общение и сотрудничество с домом и сообществом на благо учеников
Учителя знают содержание, которое они преподают	Учителя разрабатывают уроки, с учетом эффективного обучения	интеграция эффективного обучения грамоте во всю учебную программу
	Учителя признают взаимосвязь содержания / дисциплины	демонстрация знания своего предмета; соответствующая осведомленность о предмете.
	Учителя создают актуальные инструкции	интеграция навыков и содержания 21-го века в обучение
Учителя облегчают обучение своих учеников	Учителя демонстрируют способы обучения, уровни интеллектуального, физического, социального развития учеников	определение индивидуального уровня развития, планирование обучения; использование ресурсов, необходимых для устранения пробелов в обучении.
	Учителя планируют соответствующее обучение	сотрудничество с коллегами для контроля успеваемости учащихся и обеспечения учета индивидуальных потребностей.
	Учителя демонстрируют свою проницательность и разносторонность	использование различных методов и материалов, соответствующих потребностям всех учеников.
	Учителя применяют технологии	интеграция технологий в их обучение для максимального обучения учеников
	Учителя помогают учащимся расти как мыслящим личностям	интеграция специальных инструкций, которые помогают ученикам развивать и

		применять стратегии для критического мышления.
	Учителя помогают ученикам работать в команде и развивать лидерские качества	организация учебных групп с целью развития сотрудничества и лидерства учеников.
	Учителя лучше всего достигают своих учеников с помощью	– использование различных методов для эффективного общения со всеми учениками; и – постоянное поощрение и поддержка учащихся в четком и эффективном изложении мыслей.
	Учителя лучше всего оценивают то, чему научились учащиеся, с помощью	– использование множества показателей, как формирующих, так и суммирующих, для мониторинга и оценки прогресса учащихся и информирования об обучении; – предоставление доказательств того, что учащиеся приобретают знания, навыки 21 века.
Учителя размышляют о своей практике	Учителя анализируют обучение учащихся	использование данных для улучшения обучения учеников.
	Учителя связывают рост с профцелями	участие в мероприятиях для профессионального обучения и развития.
	Учителя эффективно функционируют в динамичной среде	использование различных проверенных подходов для эффективности преподавания.

Таким образом, в идеале преподаватели должны демонстрировать следующие компетенции, с учетом разработанных ими стратегий и поставленных задач:

1) *эффективное управление классом*, максимизация эффективности, поддержание дисциплины и морального духа, содействие командной работе, планирование, общение, ориентация на результаты, оценка прогресса и постоянное внесение коррективов.

2) *эффективные методы преподавания*, представляющие различные точки зрения, теории, “способы познания” и методы исследования в преподавании предметных концепций, что способствует развитию критического мышления, решению проблем и повышению производительности.

3) *эффективная оценка*, включающая формальные тесты; ответы на викторины; оценку аудиторных заданий, успеваемости учащихся и проектов, а также стандартизированные тесты достижений, чтобы понять, чему научились учащиеся.

4) *технологические навыки*, знание того, когда и как использовать современные образовательные технологии, а также наиболее подходящий тип и уровень технологий для максимального обучения учащихся.

Вывод: каждый учитель должен вдохновлять на творчество, критическое мышление, сотрудничество и общение, чтобы ученики были готовы к переменам в будущем.

Литература

- 1 Мижериков В.А., Юзефовичус Т.А. Введение в педагогическую деятельность. – М., 2005. – 133 с.
- 2 Педагогика: учебник для высш. учеб. заведений / П.И. Пидкасистый, В.И. Беляев, В.А. Мижериков, Т.А. Юзефовичус; под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: «Академия», 2010. – 512 с.

- 3 Шмелев А.Г. Психодиагностика характеристик персонала / А.Г. Шмелев. Санкт–Петербург, 2002. – 450 с.
- 4 Бухаркова О.В., Горшкова Е.Г. Имидж лидера: технология создания и продвижения. Учебная программа. Санкт–Петербург, 2007. – 215 с.
- 5 Иваницкий А.Т. Тренинг развития персонала в образовательном коллективе: методическое пособие / А.Т. Иваницкий. Санкт–Петербург, 1998. – 186 с.

ӘОЖ 378.147

БОЛАШАҚ БИОЛОГ МАМАНДАРДЫ ДАЙЫНДАУДА ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМУДЫҢ РӨЛІ

Маратова А.Ж.,
ғылыми жетекші б.ғ.к. Қартбаева Г.Т.
(Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті)

Қазіргі білім беру жүйесінің ең маңызды міндеті – жаңа әлеуметтік тәжірибені саналы және белсенді игеру арқылы жеке тұлғаның оқу қабілетін, өзін–өзі дамыту және өзін–өзі жетілдіру қабілетін қамтамасыз ететін әмбебап тәрбиелік іс–әрекеттер кешенін қалыптастыру жеке пәндер шеңберінде студенттердің нақты пәндік білім мен дағдыларды дамытуы ғана емес сонымен бірге білім, білік және дағды мақсатты іс–әрекеттердің сәйкес түрлерінің туындысы ретінде қарастырылады, өйткені олар оқушылардың өздерінің белсенді әрекеттерімен тығыз байланыста қалыптасады, қолданылады және сақталады.

Жұмыстың өзектілігі танымдық әмбебап оқу әрекеті арқылы зерттеу құзыреттілігін дамытуға бағытталған модельді әзірлеуде жатыр, ол келесі әрекеттерді меңгеруді қамтиды: гипотеза қою, жіктеу, қорытынды тұжырымдау, ақпаратпен жұмыс істеу және т.б.

Зерттеу құзіреттілігі, оның қалыптасу шарттары жеткіліксіз зерттелген мәселе болып қала береді, әр түрлі көзқарастармен оның мәні мен даму процесі туралы ортақ түсінік жоқ. Жалпы білім беретін мектеп тәжірибесінде оқушылардың ғылыми–зерттеу іскерліктері мен дағдыларын меңгерудегі сөзсіз табыстарына қарамастан оқу және ғылыми–зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру шашыраңқы; зерттеу дағдыларын қалыптастыру үшін тек жекелеген, жүйелі түрде құрылмаған әдістер қолданылады, ал жүйелі тәсіл жүзеге асырылған жағдайда мақсатты қою ретінде зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру міндеттері шешілмейді.

Осы себептерге байланысты магистранттар ғылыми зерттеулерді жүргізуде және нәтижелерін ұсынуда қиындықтарға тап болады, өйткені оқу–зерттеу қызметі қарастырылып отырған мәселенің тұлғалық және мағыналық аспектілерін есепке алмай, тек зерттеу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған.

Осыған байланысты біз келесі қарама–қайшылықтарды анықтадық:

– қоғамның ғылыми–зерттеу құзіреттілігі бар мамандарға деген қажеттілігі мен мектеп оқушыларының осы құзыреттілігін дамыту жолдарының жеткіліксіз дамуы арасында;

– студенттердің зерттеушілік құзіреттілігін дамыту қажеттілігі мен осы аспектіде дәстүрлі, тиімсіз әдістерді көбірек қолдану арасындағы;

Құзыреттілікті қалыптастыру жағдайларды – оқу үрдісін мақсатты түрде құрастыру арқылы мүмкін болады. Сонымен, білім берудің потенциалды өнімі – құзіреттілік – және құзіреттіліктің пайда болуына әкелетін жағдайларды сипаттау қажет.

Жоғарыда айтылғандай, құзыреттілік – тиімді әрекет ету, нәтижеге жету; Оның студентте пайда болуының шарты игерілген білім (тек білім ғана емес) емес, өз бетінше тиімді әрекет ету тәжірибесін, нәтижеге жетуді қамтамасыз ететін өз қызметін ұйымдастыру тәжірибесін, алынған өнімді талдау, оларды бағалау тәжірибесін меңгеру болып табылады. тапсырманы орындау және т.б.

Демек, құзыреттілікті қалыптастырудың жалпы шарты – оқу–тәрбие процесінде баланың дербес, өнімді, жауапты іс–әрекеті үшін кеңістіктер құру. Бұл талап жалпы білім берудің барлық деңгейлері үшін тоғысады, ол құзыреттілікті қалыптастырудың қажетті шартын белгілейді.

Студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыруға қолайлы білім беру ортасын жасай отырып, біз кезеңдік принципті ұстанамыз. Құзыреттің бұл түрін қалыптастырудың үш деңгейлі жүйесі мыналарды қамтиды:

1 кезең – күрделіліктің ең төменгі деңгейіндегі тапсырмаларды орындау (кемсіту деңгейінде);

2 кезең – ішінара ізденіс: салыстыру, талдау қабілетін қалыптастыру. Типтік тапсырма ұсынылады: оқу мәтініндегі негізгі ойды таңдау, зерттелетін құбылыстағы себеп–салдар көрсету;

3–кезең – зерттеушілік: бақылаулар, тәжірибелер тізбегінен қорытынды құрастыру, теорияға сүйене отырып, жағдайды болжау қабілеттерін дамыту. Бақылау нәтижелері бойынша өзара байланысты 2 үдерістен тұратын түзету іс–әрекетін жүргіземіз: студенттің іс–әрекетін түзету және өз іс–әрекетін түзету.

Зерттеу іс–әрекетінің мақсаты тек түпкілікті нәтиже ғана емес, сонымен бірге оқушылардың зерттеушілік қабілеттері дамитын, зерттеушілік құзыреттілік қалыптасатын процестің өзі екенін түсіну маңызды.

Бұл мақаланың мақсаты – танымдық әмбебап оқу әрекеті негізінде студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру әдістемесін жасау. Қойылған мақсатқа сүйене отырып, біз зерттеудің міндеттерін алға қойдық: 6 сынып биология пәнінде «Тірі организм» бөлімін оқу процесінде студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру әдістемесін әзірлеу және оның тиімділігін эксперименталды түрде тексеру.

«Модель» термині бірнеше мағынада түсініледі: биологиялық білім беру құбылысының теориялық түсінігі ретінде; теорияға негізделген әртүрлі практикалық биологиялық әрекеттер; мектеп жағдайында биологиялық білім беру жүйесінің кейбір жобасы. Модель тек танымның құралы ғана емес, ол объективті шындықта әлі жоқтың құрылымын алып жүретіндіктен, модельденетін объектінің күйін ашады.

Мотивациялық–мақсатты компонент мектеп оқушыларының биологиялық білімдеріне және олардың өмірлік тәжірибесіне негізделген. Студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін дамытудың негізгі мақсаты – зерттеушілік білім мен дағды жүйесін қалыптастыру.

Студенттердің зерттеушілік құзыреттілігін дамытудың мақсаты – қазіргі әлемде сұранысқа ие шығармашылық әлеуетін ашу. Зерттеудің негізгі мақсаттарының бірі – ішкі мотивацияны дамыту, яғни белгісізді іздеудің сыртқы қажеттілігін ішкі қажеттілікке аудару.

Ғылыми білімді оқытуды бір реттік процесс ретінде қарастыруға болмайды. Онда білім мен дағдыны қалыптастыру жүйесі сызықты түрде өрістетіп, таным процесі уақыт бойынша кеңейеді [1].

Сонымен бірге ғылыми білім мен зерттеу дағдыларының тиімділігі олардың тұтастығы мен қысқаруымен анықталады. Теория мен практика зерттелетін құбылыстар мен объектілердің тұтас және жүйелі түрде берілуі керек екенін көрсетеді.

Мазмұндық құрамдас бөлікте белгілі бір биологиялық процестерді, фактілерді зерделеу және түсіндіру үшін концептуалды негізді қамтамасыз ететін оқу зерттеулерінің ерекшеліктеріне, ұйымдастырылуы мен жүргізілуіне және пәндік білімге қатысты зерттеу білімдер жүйесінің екі құрамдас бөлігін бөліп көрсетуге болады деп есептейміз. және құбылыстар.

Авторлардың пікірінше, зерттеушілік құзіреттілік деп адамның белгілі бір ғылым саласындағы танымдық іс-әрекетінің нәтижесіндегі білім, ол зерттеу қызметін жүзеге асыру үшін меңгеруі тиіс зерттеу әдістері түсіну керек.

Зерттеу дағдыларын қалыптастыру екі кезеңде жүзеге асырылатын зерттеу жұмыстары кезінде мүмкін болады: а) теориялық; б) практикалық. Негізгі іс-әрекет бірінші кезеңде мұғалімге тиесілі, шындықты іздестіруде және шеберлікті меңгеруде көмекші болып табылады, оқушыларды пәнмен таныстырады. Екінші кезең біріншісінің жалғасы, студенттер өз бетінше зерттеу жүргізеді, осы дағдыларды қалыптастырады және бекітеді. Тәжірибе көрсеткендей, ең үлкен қиындықтар студенттердің оқу мақсатын дұрыс тұжырымдау, гипотезаны алға қою және негіздеу қабілетінен туындайды. Бұл дағдылар неғұрлым тез қалыптасса, соғұрлым сабақтар мен факультативтік курстар тиімдірек болады.

Оқушылардың зерттеушілік құзіреттілігін қалыптастыруда олардың бірлескен іс-әрекетінде мұғалімнің рөлі орасан. Оқушы мен мұғалімнің тиімді өзара әрекеттесуінің негізгі шарттарын анықтаған В.Я. Лядиустың пікірімен бөлісу, оны біз де зерттеушілік құзіреттілікті қалыптастыруға жатқызамыз. Біріншіден, педагогикалық процеске қатысушылар зерттеу іс-әрекетіне ең басынан бастап қатысады, екіншіден, студенттер мен мұғалім аралық зерттеу жүйесін, шығармашылық және репродуктивті тапсырмаларды бірлесіп жоспарлайды, үшіншіден, ынтымақтастық олардың ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне қосқан үлесімен анықталады; төртіншіден, мұғалім мен оқушылар арасындағы іс-әрекеттер бөлініп, өзін-өзі реттеу және өзін-өзі ынталандыру арқылы қолдау көрсетіледі.

Сонымен, зерттеу іс-әрекетін осылайша ұйымдастыру арқылы бейімдеу, оқыту, тәрбиелеу, дамыту, диагностикалау сияқты функциялар орындалады деп айта аламыз. Бейімделу қызметі субъект-объектілік қарым-қатынаста, яғни мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынаста, олардың зерттеу іс-әрекеті процесінде өзара әрекеттесу стратегиясының бір түрі болып табылады [2].

Мұндай өзара әрекеттестіктің оқу функциясы алынған білімді нақты зерттеу әрекетіне енгізу арқылы қарастырылуы керек. Тәрбиелік қызметі мұғалімнің де, оқушының да ғылыми-зерттеу іс-әрекетіне ынтасынан, қарым-қатынас мәдениетінен, ұжымда жұмыс істеу дағдыларынан көрінеді. Дамытушы функцияны мұғалім мен оқушының зерттеуші ретінде ойлау және әрекет етуінің бірлескен қызметі арқылы қарастырамыз. Рефлексиялық функция студенттің де, мұғалімнің де бірлескен зерттеу іс-әрекетінде тұлғалық және кәсіби қасиеттерін бағалау мүмкіндігінде қарастырылуы керек.

Сонымен, жоғарыда айтылғандардан мынадай қорытынды жасауға болады: студенттердің зерттеушілік құзыреттілігі, оның ішінде «Биология» курсы оқу кезінде төрт негізгі әмбебап оқу әрекеті негізінде қалыптасады: тұлғалық; оқушылар мен мұғалімнің өзара тығыз қарым-қатынасындағы реттеуші, танымдық және коммуникативті. Студенттердің зерттеушілік құзіреттілігін дамытудың мақсаты – қазіргі әлемде сұранысқа ие шығармашылық әлеуетін ашу. Зерттеудің негізгі мақсаттарының бірі – ішкі мотивацияны дамыту, яғни белгісізді іздеудің сыртқы қажеттілігін ішкі қажеттілікке аудару.

Ғылыми білімді оқытуды бір реттік процесс ретінде қарастыруға болмайды. Онда білім мен дағдыны қалыптастыру жүйесі сызықты түрде өрістетіп, таным процесі уақыт бойынша кеңейеді.

Сонымен бірге ғылыми білім мен зерттеу дағдыларының тиімділігі олардың тұтастығы мен қысқаруымен анықталады. Теория мен практика зерттелетін құбылыстар мен объектілердің тұтас және жүйелі түрде берілуі керек екенін көрсетеді.

Мазмұндық құрамдас бөлікте белгілі бір биологиялық процестерді, фактілерді зерделеу және түсіндіру үшін концептуалды негізді қамтамасыз ететін оқу зерттеулерінің ерекшеліктеріне, ұйымдастырылуы мен жүргізілуіне және пәндік білімге қатысты зерттеу білімдер жүйесінің екі құрамдас бөлігін бөліп көрсетуге болады деп есептейміз. және құбылыстар [3].

Оқыту әдістерін таңдау пән мазмұнының ерекшеліктерімен анықталады. Биология пәні оқу іс-әрекетінің әртүрлі формаларын ұйымдастыруға қолайлы жағдай жасайды. Эксперименттерді, табиғи және бейнелі заттарды көрсету үшін оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың әртүрлі формалары мен комбинацияларын қолдану қажет.

Операциялық-әрекеттік компонентке зерттеу әрекетінің құрылымын құрайтын іс-әрекеттер жүйесін қамтамасыз ететін өзара байланысты дағдылардың екі тобын қосамыз: арнайы, пәндік.

Арнайы дағдыларға келесі дағдыларды жатқызамыз: гипотезаны алға қою; зерттеу жоспарын құру; жоспарланған зерттеу жоспарын орындау; зерттелетін құбылыстың басқалармен байланысын анықтау; мәселенің шешімін тұжырымдау; шешімдерді түсіндіру және сынау; қорытынды жасау.

Тірі табиғатты зерттеудегі ғылыми-зерттеу іс-әрекетін ұйымдастыру мектеп оқушыларында келесі пәндік дағдыларды қалыптастырады: үлкейту аспаптарын қолдану; уақытша микропрепараттарды дайындау және оларды микроскоппен қарау; қарапайым тәжірибелерді орнату; бақылау және өзін-өзі бақылау және т.б.

Нәтижелі-бағалау компоненті студенттердің қалыптасқан зерттеушілік құзыреттілік деңгейлері мен көрсеткіштерін анықтауды қамтиды.

Құзыреттілікті бағалау кезінде біз ең алдымен танымдық белсенділікті дамытуға, білімді қолдануға байланысты негізгі оқу дағдыларын қалыптастыруға, сонымен қатар студенттердің өз пікірін айтуға, талқылау тақырыбына қатысты жеке позициясын көрсетуге дайындығына назар аудардық.

Зерттеу құзыреттілігін қалыптастыруды бағалау үшін құзыреттілік тапсырмалары әзірленді. Оқыту жағдаяттарында оқушылардың іс-әрекетін элемент бойынша операциялық талдауды пайдалана отырып, зерттеу құзыреттілігінің қалыптасу деңгейлерін тексердік.

Зерттеу барысында анықталған мәселелерді шешу үшін 6-сыныпта биология пәнінен оқу жетістіктерін диагностикалау жүйесі жасалды. Диагностиканың негізгі түрлері кіріс, тақырыптық және қорытынды бақылау болды. Диагностикалық құрал ретінде тест тапсырмалары, биологиядан құзыреттілікке бағытталған тапсырмалар мен танымдық тапсырмалар да қолданылды.

Өткізілген педагогикалық эксперименттің нәтижелері биологиялық білім беру сапасын арттыруға бағытталған биология сабақтарында зерттеушілік оқыту әдістерін қолданудың әсері туралы алғашқы болжамдардың дұрыстығын растады. Оқушылардың алған білім деңгейі 13,24%-ға (аралық кезеңде – 8,98%-ға) артты. Оқыған материал көлемінің орташа тиімділігі аралық тестілеуде 4,7%, қорытындысында 8,6% құрады. Оқушылардың биологиялық білімін қалыптастыру деңгейінің динамикасы алынған мәліметтерді сандық өңдеуге негізделген А.А. Кыверялга.

Педагогикалық эксперименттің нәтижелері мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді: танымдық әмбебап оқу іс-әрекеті биология пәні бойынша

оқушылардың зерттеушілік құзыреттілігін дамыту құралы ретінде өзінің тиімділігін көрсетті; Танымдық әмбебап оқу іс-әрекеті негізінде зерттеу құзыреттілігін қалыптастырудың әзірленген әдістемесі студенттердің биология пәнінен дайындық сапасын ғана емес, сонымен қатар олардың зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру деңгейін де жақсартады.

Әдебиет

1. Тимирова Г.К., Асанова Д.Н. О подготовке конкурентоспособной личности учителя инновационной школы // Актуальные проблемы функционирования и преподавания языков в межкультурном пространстве: Материалы респуб.науч. – практ. конф. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2004. – Б.323–328.
2. Тимирова Г.К., Сырымбетова Л.С. Педагогический менеджмент. Учебное пособие. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2005. – 124 б.
3. Алексеев В.Е. Организация творчества учащихся – М.: Просвещение, 2004. – 215 б.

ӘҚЖ 007.621.391

БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖОЛДАРЫ

Мекебаев Н.О., Назкенова Б.Б.

(әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан)

Андатпа. Бұл мақалада болашақ мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі қарастырылды. Кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру барысы өзіндік ерекшеліктерге толы. Информатика мұғалімінің кәсіби дайындығының тиімділігін арттыру үшін АКТ құзыреттілігінің маңыздылығы негізделген. Білім беру жүйесі құзыреттілікке және тұлғаға бағытталған тәсілдерге сүйене отырып, өзін-өзі оқытуға, өзін-өзі дамытуға, құруға, ұжымда жұмыс істеуге, өз іс-әрекеттері үшін жауап беруге қабілетті жеке тұлғаны, оның қызмет саласындағы құзыретті маманды қалыптастыруы керек. Қазіргі қоғамда сұранысқа ие маман дайындау үшін болашақ мамандықтың оның кәсіби қызметінің құрылымын құрайтын функцияларын ескере отырып, оқу процесін құру қажет.

Түйін сөздер: құзыреттілік, информатика мұғалімі, кәсіби құзыреттілік, әдістеме, деңгей,

Кіріспе. «Құзыреттілік» категориясы болашақ маманның тұлғасын қалыптастыруға білім беру жүйесінің ықпалының нәтижесінде пайда болады. Жаңа нәтижені өлшеу, сынау, бақылау мәселелері ашық күйінде қалып отыр, өйткені «құзыреттілік» ұғымының мазмұны мен ауқымында түсініксіз тұжырымдар бар.

Білім берудегі құзыреттілік тәсілін қарастыратын көптеген авторлардың жұмыстарын талдай отырып (И.А. Зимняя, Н.В. Кузьмин, А.К. Марков, Дж. Равен, А.В. Хуторский, С.Е. Шишов және т.б.) «құзыреттілік» ұғымының мазмұнына «дайындық» және «қабілет» етістіктерінің мағынасы, жаңа жағдайда туындаған мәселелерді шешу үшін адамның жеке қасиеттерін, білімін, дағдыларын, тәжірибесін қолданады деп болжауға болады.

Көптеген анықтамаларда кездесетін маңызды белгілерді анықтауға болады [10; 11; 12]: білім, хабардарлық; қандай да бір саладағы тәжірибе; белгілі бір қызмет түріне дайындық; жеке қасиеттері; іс-әрекеттің адам үшін маңызы(құндылықтар); мінез-құлық стилі.

Материалдар мен әдістер. «Құзыреттілік» ұғымы–белгілі бір қызмет саласында қойылған міндеттерді шешуге дайындығын анықтайтын адамның жеке қасиеттерінің, білімінің, дағдыларының, тәжірибесінің жиынтығы. «Құзыреттілік» санатындағы «дайындық» және «қабілеттілік» етістіктерін біз адамның жағдайын сипаттайтын синонимдер ретінде қарастырамыз. С.И. Ожеговтың сөздігінде [9] дайын нәрсе жасауға келісім бар немесе бәрі жасалған мемлекет қандай да бір әрекетті жасауға дайын. Б.А. Душков [6] іс–әрекетке дайындықты белгілі бір әрекеттердің тиімді орындалуын қамтамасыз ететін организмнің барлық психофизикалық жүйелерінің жұмылдыру жағдайы деп түсіндіреді.

Кәсіби қызметке дайындық, білім берудің жаңа парадигмасында маман даярлау сапасын бағалау ретінде «Кәсіби құзыреттілік» ұғымын қалыптастыруға әкелді.

«Кәсіби құзыреттілік–бұл кәсіби қызметтің мақсаттарына жету үшін жеткілікті білім, білік, тәжірибе деңгейін ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаның әлеуметтік–адамгершілік ұстанымын көрсететін маманның іскерлік және жеке қасиеттерінің ажырамас сипаттамасы» [2, 34 б].

Педагогиканың теориялық мәселелерінің бірі–оқу орындарының түлектері иеленуі керек маманның негізгі, негізгі және арнайы құзыреттіліктерін анықтау. Осы құзыреттіліктердің жиынтығы болашақ маманның кәсіби қызметі моделінің мазмұнын құрайды. Педагогтың кәсіби құзыреттілігі сонымен қатар педагогикалық іс–әрекеттің функционалдық және белсенділік компонентін сипаттайтын негізгі, негізгі және арнайы құзыреттердің жиынтығы болып табылады.

Педагогикалық іс–әрекет көп өлшемді, мұғалім әр түрлі іс–әрекеттің субъектісі ретінде әрекет етеді: мұғалім, пән, әдіскер, ұйымдастырушы, зерттеуші.

Мұғалімнің әдістемелік қызметі біздің басты назарымызда. Әдіскер–мектепте әдістемелік жұмысты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін педагогикалық шеберлік пен әдістемелік мәдениеттің жоғары деңгейіне жеткен мұғалім. Информатика мұғалімінің әдістемелік құзыреттілігі «болашақ мұғалімнің қазіргі заманғы педагогикалық оқыту технологиялары негізінде жалпы орта білім беретін мектепте информатиканың үздіксіз курсы оқытуға теориялық және практикалық дайындығы, кәсіби өсу мен ұтқырлыққа, білім беруді ақпараттандыру жағдайында педагогикалық қасиеттерді дамытуға қабілеттілігі» болып табылады [7, 171 б].

М.П. Лапчик [7] информатика мұғалімінің әдістемелік құзыреттілігі құрылымында пәндік және метапәндік компоненттерді ажыратады, мұндағы пәндік компонент пәндік–бағдарлы құзыреттіліктен, метапәндік – кәсіптік–бағдарлы құзыреттіліктен тұрады. Информатика мұғалімінің әдістемелік құзыреттілігінің компоненттерін қалыптастыру шарасы педагогикалық қызметтің функционалды компоненттері болып табылады: гностикалық, жобалық, конструктивті, коммуникативті, ұйымдастырушылық.

В.А. Адольф [1] болашақ мұғалімнің педагогикалық қызметіне теориялық және практикалық дайындық кезінде мұғалімнің теориялық және практикалық іс–әрекетінің жетекші компоненттерінің дағдыларының жиынтығын қарастырады. Автор іс–әрекеттің теориялық компоненттеріне конструктивті және гностикалық әрекеттерді жатқызады, мұнда екі қызмет те аналитикалық, болжамдық және проективтік дағдылардың қалыптасуын болжайды.

Практикалық дайындық ұйымдастырушылық және коммуникативті дағдылардың көрінісінде көрінеді.

Информатика мұғалімінің әдістемелік құзыреттілігін құрайтын функционалды компоненттердің көрсеткіштерін бөліп көрсетеміз:

- студенттер алдында өз мақсаттары мен міндеттерін нақты көрсете білу;
- оқушылармен, ата–аналармен, әріптестермен және т. б. ортақ тіл таба білу;
- әңгімеге қатысушылардың жеке құндылық қатынастарын ескере білу;

- қарым–қатынастың әлеуметтік–психологиялық тәсілдерін меңгеру;
- өз көзқарасын дәлелдей білу;
- әңгімелесушіні тыңдай және тыңдай білу;
- өз ойларын логикалық құра білу;
- психологиялық–педагогикалық теориялық негіздерді білу; нормативтік құжаттарды білу;
- оқу–әдістемелік әдебиеттерді білу;
- бағдарламалық–оқыту оқыту құралдарын білу;
- информатика ғылымының іргелі негіздері мен әдістерін білу;
- әлеуметтік информатиканы білу;
- техникалық және бағдарламалық құралдарды білу;
- АКТ–технологиялардың қазіргі заманғы құралдарын білу;
- оқылған материалды олардың болашақ қызметі үшін маңызды;
- оқу іс–әрекетін ұйымдастыру кезінде оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеру; уақытты бөлу мүмкіндігі;
- оқушылардың әртүрлі іс–әрекеттерін ұйымдастыру үшін АКТ технологияларын қолдану;
- әдістемелік және дидактикалық материалдарды құру;
- өз қателіктерін көре білу және оларды жаза білу;
- қызмет нәтижелерін талдай білу және т.б.

Білім беру жүйесін дамытудың қазіргі кезеңінде оқыту процесіне АКТ және жаңа педагогикалық технологияларды енгізе отырып, оқыту жүйесінде үздіксіз, сараланған тәсілдердің информатика курсына (мақсаттары, міндеттері, мазмұны, нәтижелері) әсер етуіне байланысты информатика мұғалімінің әдістемелік құзыреттілігіне қойылатын кәсіби талаптар қайта қаралады.

Информатика мұғаліміне қойылатын жаңа талаптар болашақ информатика мұғалімінің әдістемелік құзіреттілігін қалыптастыру процесіне әсер етуі керек. Әдістемелік құзыреттілікті қалыптастыру университетте жалпы және жалпы кәсіптік пәндерді оқу кезінде, өндірістік практикадан өту барысында жүреді, яғни студенттің оқу іс–әрекетінің барлық түрлеріне әсер етеді.

Информатика мұғалімінің әдістемелік құзыреттілігі «информатиканы оқыту теориясы мен әдістемесі» пәнін оқытуда қалыптасады студенттер жоғарыда аталған факторларды ескере отырып, оқытудың әртүрлі деңгейлерінде информатика пәнін оқытуға дайын болуы керек. Әдістемелік құзіреттілікті қалыптастырудың осы кезеңінде болашақ мұғалім білім, жеке әдістеме дағдыларын игереді: информатика курсының нақты бөлімінің мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдай білу, үздіксіз білім берудің әртүрлі кезеңдерінде (пропедевтикалық, базалық, бейінді) оқу материалы мен бағдарламалық қамтамасыз етуді таңдау, оқу процесінің әртүрлі нысандары мен әдістерін қолдану, оқу материалын біріктіру және саралау, оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеру, информатика курсының мазмұнын меңгеруді бақылау және диагностикасын жүзеге асыру, өз қызметін талдау, оқыту сапасына мониторинг жүргізу, проблемаларды шешу жолдарын көру және табу және т.б.

Бұл орайда, информатиканы оқытуда басқа пәндерді оқыту әдістемесін қолдану мүмкін бе деген сұрақ туады. Әрине, болады, дегенмен, оны информатиканың ерекшеліктерін ескере отырып, өңдеу қажеттігін ұмытпау керек: информатиканы оқытуда компьютер оқып–үйрету объектісі болуымен бір мезетте оқыту құралы да болатыны пәнге тән проблема. Ұй тапсырмаларын үйде компьютермен орындау мүмкіндігіне әрбір оқушының жағдайы келе бермейді, сондықтан, ұй тапсырмасымен сыныптағы жұмыстарды ұйымдастыруда оқушылардың қызығушылықтарын қанағаттандыруды ескеру керек; информатикадан білім мен икемділікке оқушы тек сыныпта ғана ие

болмайды, сондықтан информатиканы түрлі деңгейде оқыту мәселесіне көңіл аударған жөн; әлеуметтік–психологиялық проблемалардың тууын, әсіресе, бірдеңені сындырып алудан, бүлініп қалудан қорқу, сондай–ақ, білмеушілік пен істей алмаушылық, жаңа мен таныс емес нәрселерден қорқу сияқты, «компьютерлік дәрменсіздік феномені» деп аталатын проблеманың болуынан сақтануды алдын–ала ойлау керек. Өйткені, бұлар оқу тиімділігін төмендетеді.

«Информатиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі» пәні бойынша өндірістік практикадан өту кезінде кездесетін әдістемелік қиындықтарды анықтау үшін ең жиі кездесетін әдістемелік мәселелерді көрсету ұсынылды [13]: сабақтың мақсатын қоюда, сабақ тақырыбының мазмұнын іріктеуде; сабақ әдістерін таңдауда; сабақты ұйымдастыру формаларын таңдауда; сабақ тақырыбының негізгі түсініктерін бөлуде; сабаққа дидактикалық материалдарды әзірлеуде; сабақтың барлық кезеңдеріне уақытты бөлуде: ұйымдастырушылық; өзектендіру; жаңа материалды игеру; бекіту; бақылау және өзін–өзі тексеру; қорытынды шығару; үй тапсырмасы туралы ақпарат; оқушылардың сабақ тақырыбын меңгеруге деген ынтасында; компьютерде жұмыс істейтін оқушыларға арналған жеке практикалық тапсырмаларды әзірлеуде; үй тапсырмасын таңдауда; сабақтың мазмұнына тексеру сұрақтарын қою; сабақта жаңа материалды түсіндіруде (түсініктер, есептерді шешу, алгоритм құру); сабақ материалын суреттейтін мысалдар келтіру; сабақ кезінде оқушылардың компьютерде жұмыс жасауын ұйымдастыруда; сабақ барысында сыныптағы тәртіпті сақтауда; сабақ материалын жинақтауда; сабақта алған білімдерін, дағдыларын тексеруді ұйымдастыруда; оқушылардың АКТ–құзыреттілігін қалыптастыруға және дамытуға ықпал ететін тапсырмаларды таңдауда; сабақтың интроспекциясында.

Сауалнама көрсеткендей, респонденттердің 45% – ы сабақтың өзін – өзі талдау кезінде; сабақтың мақсатын қоюда және сабақ тақырыбының мазмұнын іріктеуде – 27%; сабақтың барлық кезеңдеріне уақытты бөлуде – 42%; компьютерде жұмыс істеуді көздейтін оқушылар үшін жеке практикалық тапсырмаларды әзірлеуде – 21%; оқушылардың сабақ тақырыбын меңгеруге ынталандыруда–49%; сыныптағы тәртіпті сақтауда – 38%; сабаққа дидактикалық материалдарды әзірлеуде–32%; оқушылардың АКТ–құзыреттілігін қалыптастыруға және дамытуға ықпал ететін тапсырмаларды таңдауда–30%. Алынған нәтижелер негізінен студенттер өз білімдерін, дағдыларын олар үшін жаңа жағдайларда қолдана алмайтындығын, яғни іс–әрекетте практикалық дайындығы мен шығармашылық қабілеттерін көрсете алмайтындығын көрсетеді.

Болашақ информатика мұғалімі жоғары оқу орнында оқу процесінде өзінің болашақ педагогикалық іс–әрекетінде әдіскер мұғалімге дейін «өсуі» керек. Яғни, ол оқыту әдістемесі бойынша білім, білік, дағдыны меңгеріп қана қоймай, өзінің кәсіби қызметінде туындайтын әдістемелік мәселелерді қадағалап, себептерін анықтап, талдап, шеше білуі, өзін–өзі дамытатын, өздігінен білім алатын тұлға ретінде қалыптасуы керек.

Әр түрлі авторлардың мұғалімнің әдістемелік құзіреттілігінің қалыптасу деңгейлерін анықтау кәсіби іс–әрекеттің мазмұнымен және әдістемелік құзіреттіліктің құрамдас бөліктерімен анықталады. Сонымен, О.В. Лебедева [8] мұғалімнің кәсіби құзіреттілігінің үш деңгейін қарастырады (эмпирикалық, конструктивті және шығармашылық), онда деңгейлер мұғалімнің оқу процесін ғылыми–теориялық негізде жүзеге асыру дәрежесін сипаттайды.

Е.В. Бережнова [3] педагогикалық жоғары оқу орындары студенттерінің кәсіби құзыреттілігінің жоғары, орташа және әлсіз деңгейлерін білдіреді, олардың өлшемдері педагогикалық мәселелерді шешуге қажетті дағдылар болып табылады. Деңгейлер мұғалімнің кәсіби қызметіндегі қабілеттері, дағдылары мен жеке қасиеттерін көрсету шараларын сипаттайды және негізінен әдістемелік құзіреттіліктің белсенді аспектісін қамтиды деп қорытынды жасауға болады. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, біз

болашақ информатика мұғалімінің әдістемелік құзіреттілігінің үш деңгейін анықтадық (Кесте 1).

Кесте 1. – Құрылған әдістемелік құзіреттілік деңгейлері

Деңгей	Деңгейдің сипаттамасы
Жоғары	Әдістемелік ұсынымдар мен әзірлемелерді біледі және пайдаланады, дайын материалдар мен алгоритмдерді пайдаланады, үлгі бойынша жасайды, өз іс-әрекеттерін түсіндіреді.
Орташа	Өз іс-әрекеттерін түсіндіреді, мақсаттарды нақты көрсетеді, жоспарлайды, материалды тапсырма жағдайына өзгертеді, нормативтік құжаттарға сүйенеді, қолданыстағы әдістемелік әзірлемелерді талдайды.
Төмен	Берілген шарттарды бағалайды, өз мақсаттары мен міндеттерін қояды, нәтижені талдайды, нақты жағдайларда жоғалтады, өзінің әдістемелік әзірлемелерін қамтиды, мәселені шешудің бірнеше нұсқаларын ұсынады.

Маманның сапасы ретінде құзіреттілік оның кәсіби қызметінде көрінеді, сондықтан біздің алдымызда болашақ мұғалімнің әдістемелік құзіреттілігін қалыптастыру міндеті тұрды: студенттерге нақты материалды ғана емес, сонымен қатар болашақ кәсіби қызметті модельдеу құралдарымен ұсыну, өз білімін, дағдыларын есептерді шешуде қолдануға үйрету.

Алынған мәліметтер болашақ мұғалімдерді болашақ кәсіби іс-әрекеттің контекстін модельдеу арқылы дайындауда контекстік әдісті қолданудың тиімділігін көрсетеді, бұл студенттерге өз қызметінің маңыздылығын түсінуге, оның нәтижелерін талдауға, кәсіби және жеке тұлға ретінде өзін-өзі дамытуға мүмкіндік береді.

Әдебиет

1. Адольф В.А. Обновление процесса подготовки педагогов на основе моделирования профессиональной деятельности: монография [Текст] / В.А. Адольф, И.Ю. Степанова; Краснояр. гос. пед. ун-т. – Красноярск, 2005. – С. 214.
2. Белозерцев Е.П. Педагогика профессионального образования: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений [Текст] / Е. П. Белозерцев, А.Д. Гонеев, А.Г. Пашков и др. / Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – С. 368.
3. Бережнова Е.В. Профессиональная компетентность как критерий качества подготовки будущих учителей [Текст] / Е. В. Бережнова // Компетенции в образовании: опыт проектирования. – Москва: Научно-внедренческое предприятие «ИНЭК», 2007. – С. 267–273.
4. Вербицкий А.А. и др. Психолого-педагогические особенности контекстного обучения. [Текст] / А.А. Вербицкий. Моделирование и компьютеризация в учебном процессе. – М.: Знание, 1987. – С.110.
5. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: [Текст] Метод, пособие. / А.А. Вербицкий. – М.: Высш. школа. 1991. – С.207.
6. Душков Б.А. Психология труда, профессиональной и организационной деятельности: [Текст] Словарь / Б.А. Смирнов А.В. Королев /Под ред. Б.А. Душкова; прил. Т.А. Гришиной. – 3-е изд. – М.: Академический проект: Фонд «Мир», 2005. – С.848.
7. Лапчик М.П. Теоретико-методологические основы формирования методической компетентности учителя информатики [Текст] / М.П. Лапчик, Н.В. Чекалева // Математика и информатика: наука и образование: Межвузовский сборник научных трудов. Ежегодник. Вып. 6. – Омск: Изд-во ОмГПУ, 2007. – С. 169–174.
8. Лебедева О.В. Развитие методической компетентности учителя как средство повышения эффективности учебного процесса в общеобразовательной школе: [Текст] / О.В. Лебедева, дисс. канд. пед. наук. – Нижний Новгород, 2007. –С.184.
9. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 53 000 слов [Текст] / С.И. Ожегов; Под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: ООО «Издательство Оникс»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2005. – С. 1200.
10. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация [Текст] / Дж. Равен. / Пер. с англ. – М., «Когито-Центр», 2002, –С.396.

11. Скарбич Ж.В. Формирование исследовательских компетенций учащихся в процессе обучения решению планиметрических задач в условиях личностно-ориентированного подхода.: [Текст] / Ж.В. Скарбич. дис. канд. пед. наук. – Омск, 2006. – С. 252
12. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения [Текст] / А.В. Хуторской. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С.416.
13. Дымина В.В. Методическая компетентность учителя информатики. Научная работа, 2008.

УДК 37. 026

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕЛИ ОБУЧЕНИЯ

Мухитденова А.Т., Самбетова А.Б.
(КРМУ, МУИТ)

В настоящее время появление более прогрессивных концепций, знакомство с передовым опытом стран, лидирующих на рынке образовательных услуг (США, Великобритания), и разработка на этой базе национальной модели образования направлена на решение проблемы востребованности в условиях рыночной экономики будущего специалиста – выпускника вуза, вопроса эффективности применения полученных знаний, мобильности его профессиональной квалификации в условиях современного времени [1]. Безусловно, что формирование молодого специалиста происходит в вузовских аудиториях, трудоемкий процесс подготовки кадров базируется на методиках обучения, результативность которых определяет уровень квалификации будущего выпускника.

Традиционная методика предполагает общение преподавателя и студента, постоянный контроль со стороны преподавателя за учебной деятельностью студента, контроль усвоения учебного материала. Плодотворность данного диалога зависит от правильного решения поставленных задач:

- постановки учебной цели и вытекающей из нее мотивации для студента;
- осуществления передачи материала определенного содержания (лекций) и его интерпретации для студентов (семинары);
- контроля знаний.

Данная модель обучения носит директивный характер. При директивной модели результат обучения расценивается как передача знаний за счет рациональной организации содержания учебного процесса, когда происходит односторонний диалог, где активной стороной выступает преподаватель. На основе новых информационных технологий и методов обучения стало возможным изменить роль преподавателя, сделать его не только носителем, но и руководителем, инициатором самостоятельной творческой работы студента [2].

В современных условиях развития рынка образовательных услуг и требований эпохи информационных технологий преподавание должно сочетать в себе выработанные практикой директивную и современную, носящую инновационный характер, интерактивную модели обучения. Инновационная модель обучения базируется на внедрении в процесс обучения интерактивных методов: метод проблемного изложения, презентация, дискуссии, кейс–стади, работа в группах, метод мозгового штурма, метод критического мышления, викторины, мини–исследования, деловые и ролевые игры, метод Insert (метод индивидуальных пометок, когда студенты пишут 7–10–минутное

ассоциативное эссе), метод блиц-опроса, метод анкетирования. Сам процесс передачи информации построен на принципе взаимодействия преподавателя и студента.

Он предполагает большую активность обучаемого, его творческое переосмысление полученных сведений. Основные критерии интерактивной модели обучения: возможность неформальной дискуссии свободного изложения материала, меньшее число лекций, но большее количество семинаров, инициатива студента, наличие групповых заданий, которые требуют коллективных усилий, постоянный контроль во время семестра, выполнение письменных работ. Приоритетным принципом системы высшего образования является принцип учета интересов обучаемого. В связи с этим перед преподавателями вузов стоит задача выработки и внедрения таких приемов и методов обучения, которые были бы нацелены на активацию творческого потенциала студентов, его желания обучаться.

Задачи интерактивного обучения можно сгруппировать следующим образом:

1) повысить интерес студентов к изучаемой дисциплине;
2) приблизить учебу к практике повседневной жизни (путем формирования навыков эффективной коммуникации, адаптации к быстроменяющимся условиям жизни, повышения психологической стрессоустойчивости, обучения навыкам урегулирования конфликтов);

3) научить приемам получения нового социологического знания. Обратимся к одному из определений инновационных образовательных технологий. Под ними подразумеваются способы создания распространения, внедрения, использования и коммерциализации изобретений, новых видов услуг.

Выделяют три типа таких технологий: радикальные (перестройка процесса обучения и его крупной части); комбинированные (соединения ряда известных элементов или технологий в новую технологию или метод обучения); модифицирующие (улучшение метода или технологии обучения без существенного их изменения).

Развитие таких технологий происходит по направлениям:

1. репродуктивное обучение (индивидуальное обучение, персонифицированное обучение);

2. исследовательское обучение (процесс обучения выстраивается как поиск познавательно прикладных, практических сведений);

3. разработка моделей учебной дискуссии;

4. организация обучения на основе игровых моделей (включение в учебный процесс имитационного и ролевого моделирования) [3].

Следует уделить особое внимание на содержание некоторых инновационных методик преподавания интерактивного обучения. Одним из эффективных методов активации процесса обучения считается метод проблемного изложения. При таком подходе лекция становится похожей на диалог, преподавание имитирует исследовательский процесс (выдвигается первоначально несколько ключевых постулатов по теме лекции, изложение выстраивается по принципу самостоятельного анализа и обобщения студентами учебного материала). Эта методика позволяет заинтересовать студента, вовлечь его в процесс обучения.

В начале изучения определенной темы курса перед студентами ставится проблемный вопрос и дается проблемное задание. Стимулируя разрешение проблемы, преподаватель снимает противоречия между имеющимся пониманием и требуемыми от студента знаниями. Эффективность метода в том, что отдельные проблемы могут подниматься самими студентами, тем самым преподаватель добивается от аудитории «самостоятельного решения» поставленной проблемы. Организация проблемного обучения представляется достаточно сложной, требует значительной подготовки

лектора. Однако на начальном этапе использования этого метода его можно внедрить в структуру готовых, ранее разработанных лекций и семинаров [2, с. 120].

Другим эффективным методом инновационного обучения можно назвать метод кейс–стади или метод учебных конкретных ситуаций (УКС). Центральным понятием УКС является ситуация, т.е. набор переменных, когда выбор какой–либо из них решающим образом влияет на конечный результат. Принципиально отрицается наличие единственно правильного решения. При данном методе обучения студент самостоятельно вынужден принимать решение и обосновать его.

Метод кейс–стади – это метод обучения, при котором студенты и преподаватель участвуют в непосредственном обсуждении деловых ситуаций или задач. Эти кейсы, подготовленные обычно в письменном виде и составленные исходя из реальных фактов, читаются, изучаются и обсуждаются студентами. Кейсы составляют основу беседы аудитории под руководством преподавателя. Поэтому метод кейс–стади включает одновременно и особый вид учебного материала, и особые способы использования этого материала в учебном процессе.

В целом метод УКС позволяет принимать верные решения в условиях неопределенности; разрабатывать алгоритм принятия решения; овладеть навыками исследования ситуации; разрабатывать план действий; применять полученные знания на практике; учитывать точки зрения других специалистов.

Этот метод способствует развитию умения анализировать ситуации, оценивать альтернативы, прививает навыки решения практических задач.

Особое место в инновационной технологии занимает семинар–тренинг, целью которого является приобретение нового опыта поведения в конфликтных ситуациях. К задачам тренинга можно отнести развитие стрессоустойчивых качеств личности, приобретение навыков конструктивного поведения в конфликтных ситуациях, формирования рефлексивного мышления, освобождение от стереотипных представлений, мешающих плодотворному и непринужденному общению. Таким образом, тренинг является важным методическим приемом, позволяющим выстраивать взаимоотношения между преподавателем и студентами в конструктивном режиме.

В инновационном обучении содержание преподавания той или иной дисциплины определяется исходя из наличного материала, наработанного в совместной деятельности преподавателя и студентов с использованием элементов тренинга, поэтому этот метод преподавания можно назвать инновационно–тренинговым. В процессе столкновения различных норм, ценностей, представлений выявляется содержание предмета, в качестве которого могут быть «белые пятна», пробелы в познаниях, связанные не просто с тем, что студент чего–то не понимает, а с тем, что не знает, не представляет, каким образом нужно действовать в заданной ситуации. Только приобретя опыт поведения, студент приобретает и новое знание в результате осмысления этого опыта.

Литература

1. <http://www.unesco.kz>
2. Дудченко В.С. Основы инновационной методологии. – М.: Институт социологии РАН, 2007. – С. 150.
3. Мануйлов В.Ф., Федоров И.В., Благовещенская М.М. Современные наукоемкие технологии в инженерном образовании. – Вып.2: Современные технологии в инженерном МАДИ (ГТУ). – М., 2006. – С.16–24.
4. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения, или как интересно преподавать: Учебное пособие. – 10–е изд. – Алматы, 2016. – 355 с.

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ

Мухтизарова М.Б.

*(группа МПС–22н, Факультет гуманитарных и социальных наук,
Торайгыров университет)*

Стресс как состояние психического напряжения может возникать у людей под влиянием различных стрессоров. Уровень стресса зависит от типа эмоциональной реакции у разных людей [1].

Денежные заботы, семейные кризисы, давление на работе, проблемы со здоровьем и серьезные изменения в жизни: это лишь некоторые из распространенных причин стресса. Стресс может сказаться на эмоциональном и физическом здоровье. Это может заставить человека чувствовать себя усталым, подавленным, грустным и нервным. Стресс также может вызвать головные боли, потерю веса или увеличение веса, а также изменения в ваших привычках питания и сна. Если он продолжается, он увеличивает риск тревоги, депрессии, диабета и сердечных заболеваний [2].

Мужчины и женщины сообщают о различных физических и психических реакциях на стресс. Они также пытаются управлять стрессом и воспринимают свою способность делать это заметно по-разному. Почему их навыки преодоления отличаются?

Производство гормонов стресса является одной из наиболее важных причин различий в реакции на стресс. Когда стресс поражает, вырабатываются три гормона: адреналин, кортизол и окситоцин. Кортизол и адреналин повышают кровяное давление и уровень сахара в крови. Кортизол также снижает иммунитет организма. Окситоцин, с другой стороны, расслабляет эмоции, противодействуя реакции адреналина и кортизола.

В прошлом люди думали, что женщины выделяют больше кортизола, и это породило множество теорий о том, почему женщины так эмоциональны. Тем не менее, нет существенной разницы в производстве кортизола между мужчинами и женщинами. Мужчины выделяют меньше окситоцина, когда они испытывают стресс, оставляя их на коротком конце палки.

Женщины с большей вероятностью “ухаживают и дружат”, когда имеют дело со стрессом. Другими словами, они обращаются и говорят с другими о своих стрессовых проблемах, а также воспитывают окружающих. Уход включает в себя мероприятия, направленные на защиту себя и потомства, чтобы уменьшить стресс и повысить безопасность. Дружба включает в себя создание и поддержание личных связей, которые могут помочь в этом процессе.

Почему женщины склонны и дружат? Причина, в значительной степени, связана с секрецией гормона окситоцина, и это усиливается присутствием эстрогена. Окситоцин может вызывать антистрессовые эффекты, включая снижение артериального давления и уровня кортизола. Это помогает сбалансировать биологические системы организма и улучшить расслабление. В целом, социальные сети являются большей частью женского управления стрессом.

Когда дело доходит до стресса, мужчины склоняются к испытанному и истинному ответу “борьба или бегство” – либо оставаться и бороться, либо разливать его по бутылкам и убежать. Исследователи предполагают, что эти реакции развивались как механизм выживания, помогающий людям бороться с опасностью или бежать в безопасное место в качестве реакции на угрожающие ситуации. Эта реакция наиболее

заметно проявляется у мужчин. Столкнувшись со стрессовым инцидентом, мужчины разделяют и подавляют свои чувства, чтобы избежать ситуации [3].

Некоторые мужчины злятся или спорят. Другие эмоционально наполняются чувствами разочарования, тревоги или беспомощности, мотивируя сменить тему с помощью развлечений, таких как спорт или музыка. Мужчины не выражают и не обсуждают свои чувства. Они с большей вероятностью экстернализируют стресс и даже вымещают свое разочарование на других, делая их более уязвимыми для злоупотребления алкоголем/наркотиками и актов насилия.

Для женщин наиболее характерен эйфорический тип эмоциональной реакции в сочетании с положительным характером раздражителей, что позволяет им легко переносить трудные жизненные ситуации и приспосабливаться к любым условиям. Источником стресса для женщин являются проблемы в семье и в межличностных отношениях. У мужчин тяжелая работа вызывает стресс [4].

Литература

1. Вачев А.Н., Корытцев В.К. // Хирургия. Журнал им. Н.И. Пирогова. – 2006. – № 12. – С. 24–26.
2. Дмитриева Т.Б., Дроздов А.З., Коган Б.М. Клиническая ней-рохимия в психиатрии. – М., 1998. – 298 с.
3. Меллер–Леймкюллер А.М. Стресс в обществе и расстройства, связанные со стрессом, в аспекте гендерных различий // Соц. и клин. психиатрия. – 2004. – № 4. – С. 5–11.
4. Шилова Л.С. Трансформация женской модели самосохранительного поведения // Социол. исследования. – 2000. – № 11. – С. 134–140.

ӘОЖ 573.2

БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ МОДУЛЬДІК ТЕХНОЛОГИЯ МҮМКІНДІКТЕРІ

Мырзабаев А.Б., Смагулов С.К., Жашкеева А.
(*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті*)

Зерттеудің өзектілігі. Жалпы алғанда тіршіліктің дамуы үнемі алға қарай жылжуды, дамуды мақсат тұтып қарыштап қадам басумен айқындалады. Эволюциялық даму тек тірі табиғатта ғана емес ол, жер бетіндегі барлық үдерістерге, тіршіліктегі адамзаттың дамуы мен өмірді дамыту құбылыстарына тән болып табылады.

Тірі организмдердің дамуы, барлық адам жасап шығарған құралдардың, тұтынушы құрал–саймандардың дамып өзгеруі, боса–бомаса техниканың дамуы, әлеуметтік салалардағы даму, мысалы: тілдердің эволюциясы, машиналардың, сәннің, технологияның т.с.с. дамуы заманның даму талабы болып табылады [1].

Ғылым мен техниканың дамуын негізгі үлкен үш кезеңге бөлсек, қазір ақпараттың, замануи технологиялардың дамуы үстінде отырмыз. Яғни, бұл дамудың төртінші кезеңі десек жарар. Осы ХХІ ғасырда ауқымды даму ғылым мен білім саласында екені анық. Сондықтан білім мен тәрбиелеудің қазіргі жұмыс жасап тұрған парадигмасы аясында білім игерушілер тың да қиын оқу тапсырмаларын қолма–қол шешуге қарым–қабілеттері жете қоятындай адам болып шығуы тиіс [2]. Еңбек етуде талмайтын, жаңаша ойлау қабілетін меңгерген, ой–қиялы жетілген өнертапқыштық қабілеті шыңдалған адам болып жетіліп шығуына сеп болатын адам тәрбиелеу талабы күн тәртібінде тұр. Осы кезеңдерде еліміздің дамуының қарқынына сай талап ету де арту үстінде.

Қазір білім ошақтарының дамуындағы оңтайлы өзгерулер және оқу–тәрбие саласының оң өзгерістері қандай жағдайда да себеп болып тиімділігі болғанмен де білім

игшеруші жас жеткіншектердің жеке бас шығармашылық қабілеттіліктері мен даралық қабілеттерін дамытуға аса мән беріп мағына қоймаймыз.

Кез келген жанның белсенді жұмыс қимылы тарихи дамумен эволюциялық қайтымсыз үдеріс нәтижесі болғандықтан адамзат осы күнге келіп жетіп отырған жетістіктері белсенді көшбасшылық пен шығармашылықтың дәлелі, соның жемісі мен жетістігі, әрбір жас жеткіншек оған шейінгі адамдардың жеткен жеңістері мен нәтижелерін тек игеріп қоймай өзінің алдыңғы қызметіне жарата отырып өзінің тәжірибесінде соны жетілдіріп қолданып ерекше айтулы нәтижелерге жетіп толағай табыстарға кенелуі философия, психология (жан ілімі), тәрбие ілімінің барлық салаларында қамтылған [3].

Осы айтылған шаруалар ғұламалар Сократ, Ж. Баласағұн, Абай Құнанбайұлы, философтар Ғарифолла Есім, Д. Кішібеков, Ә. Нысанбаев, М. Орынбеков және басқа жарияланымдарда жан–жақты қарастырылған.

Жаңа технологияда сабақтарды жаңаша ұйымдастыруда мұғалім мен оқушының биология сабақтарында *жаңа форматтағы жеті модульді пайдаланудың* тиімді жолдарын іздестіру мен осы модульдің оқытудағы рөлі аса зор болып табылады және дидактикалық іс–қимыл жұмысы білім беру саласындағы жаңашылдық ой–пікірлердің бастауы ретінде қолданылғанда білім беру жүйесін бірсыдырғы сапалы жағына қарай қозғалуына себеп болады. Қазіргі уақытта оқытудағы жаңашылдық технологиялық қадамдарды теориялық пен оның қолданылуы тұрғысынан оқып үйренген тиімдірек болып тұр.

Біз өзіміздің биология сабақтарында осы бағыттағы жұмыстарымыздың бір бөлімімен бөліскіміз келді. Мысалы, модульдік технология кезінде қалыптасатын оқушылардың жан–жақтылық (эмбебап) оқу іс–әрекеттері:

- өздерінің оқу–танымдық әрекеттеріне мақсат қоя білу және барлық іс–әрекеттерін осы мақсатқа бағындыру;
- дербес, өз беттерінше білім игеру, сол жағдайға қолайлы бір арнайы дағдыларды игеру;
- өз әрекеттерін бағалау және талдау;
- өзін–өзі бақылау, өзара бақылау және оқуға, іскерлік қарым–қатынасқа, өздерін–өздері оқытуға деген ыңғай–дағдылары;
- жұп болып және топпен алгоритм бойынша және шығармашылықпен білім игере білу.

Модульдік технология бойынша оқытудағы мұғалімнің рөлі.

- 1) нұсқаулықтары бар модульдер құрау;
- 2) олармен практикалық жұмыстар кезінде нұсқаулықтарды нақтылау;
- 3) білімді бақылау және білік пен дағдыны түзету.

Бұл тәжірибе 2 жыл көлемінде жүргізілді. Бірінші кезеңде 2020–2021 оқу жылының бірінші жартыжылдығында модульдік технологияның теориялық негіздерін зерделеу бойынша жұмыс жүргізілді, биологияны оқытуда осы технологияны қолдану мүмкіндігі зерттелді. 7–8 сыныптарда сабақ барысында модульдік технологиялар бойынша сабақтар өткізілді.

2021–2022 оқу жылының екінші жартыжылдығында оқу процесіне модульдік технология элементтері біртіндеп енгізілді: тірек сызбаларын жасау және олармен жұмыс, оқулықпен және қосымша әдебиетпен дербес жұмыс, нұсқаулық–карточкалар бойынша жұмыс, өзара тексеру, бағалаудың рейтингтік жүйесінің элементтері және т. б.

7–8 сыныптағы биология курсының жекелеген тақырыптарын – "Өсімдіктер", "жануарлар", "адам" бөлімдерін оқытуда модульдік сабақтарды қолданамын. Бұл жағдайда бөлім материалдарының бір бөлігі модульдерді, ал бір бөлігі дәстүрлі және

дәстүрлі емес сабақ формаларын қолдана отырып оқытылады: сабақ – ертегі, сабақ – рөлдік ойын, сабақ – КВН, конференция, семинар және т. б.

Мысалы: 7 сынып. Бөлім: «Тірі ағзаларды жүйелеу» (3 сағат)

Жоспарлау: 1. Модульдік сабақ. Тірі ағзалардың бес патшалығына жалпы сипаттама. Шолу дәрісі. Жаңа білімді бірлесіп зерделеу және бекіту.

8 сынып. Бөлім: «Тірі ағзалардың көп түрлілігі» (4 сағат).

Модульдік сабақтарды дайындау алдын-ала дайындық жұмысын қажет етеді. Модульдік сабақтағы әрбір оқу элементі, сабақтың оқу мақсатына жету қадамы алдын ала жоспарлы түрде жүгізуді қажет етеді.

Оқу элементтері көп болмауы керек (максималды саны – 7).

Оқу элементтерінің түрлері (ақпаратының тасымалдаушысы бойынша) әр түрлі түрлері қолданылады: мәтіндік, кестелік, иллюстрациялық, сөздік, компьютерлік, аудиовизуалды. Оқушыларға арналған әдістемелік құрал–бұл сабақтың технологиялық картасы (тест). Модульдік технологияны оқу процесінде қолданудың сәттілігі оқушыларға арналған нұсқаулықтардың қалай дайындалғанына байланысты.

Бұл көптеген "командалық" тапсырмаларды орындау барысында көп уақытты алады. Нақты тапсырмалар мен жақсы ойластырылған тапсырмалар, алғашқы сабақтарда мұғалімнің шеберлігі оқушыларға модульдік әдістермен жұмыс істеуді тез үйренуге мүмкіндік береді

Біздің сабағымыздың мақсатын анықтап, оны қалай ұйымдастыру жөнінде балалардың таным әрекеттерін қалаыптару үшін қолданылған әдістер, мысалы:

"Сіз мұны білесіз бе..." тәсілі. Бұл кезде оқушылардың жаңа мазмұн игеруіне құлшынысын арттыруға түрткі болады. Осы кездері балалардың білім игеруге мүмкіндіктерін арттырып қана қоймай, сонымен қатар оларға қандай әдебиеттер мен дерек көздерінен ақпараттар іздеуге талпындырады.

Мынадай көмекші сөздермен мақсатты толықтыруға, нақтылауға болады:

- Қайталаймыз.
- Оқып үйренеміз.
- Білеміз.
- Тексереміз.

Осы тәсіл оқушылардың өздеріне міндеттер қоюға мүмкіндік береді, сөйтіп олардың оқу біліктіліктерін қалыптастырып өздері қойған міндеттерінің шешу амалдарын табу қабілеттерін қалыптастырады.

Тақырыпты сұрақ түрінде тұжырымдау: Мысалы, «осы жануарларды не себепті бір типке жатқызған?» содан бұл жануарлар қалай жіктелгенінің белгілері анықталады да соған сәйкес сабақтың бірінші кезеңінде жануарлардың әртүрлі топтарының морфологиялық айырмашылықтарын көрсетуге болады.

Модульдік интерактивті оқыту технологиясын енгізу және тестілеу нәтижелерін талдау. Мектеп экспериментінің тиімділігі туралы ақпарат алу үшін 7–8 сынып оқушылары арасында сауалнама жүргізілді, ол оқушылардың сабақты ұйымдастырудың бұл түріне оң көзқарасы бар екенін, олардың пәнге деген қызығушылықтары артқанын көрсетті. Ұсынылған оқыту технологиясын қолдану бағдарламалық материалды «жақсы» және «өте жақсы» меңгерген оқушылар санының айтарлықтай өскенін көрсетті. Оқушылардың сабақтағы белсенділігі екі сынып үшін де шамамен бірдей, бірақ 7–сынып оқушыларында өз көзқарасын білдіру, мақсат қою және оған жету деңгейін талдау қабілеті жоғарырақ дамыған.

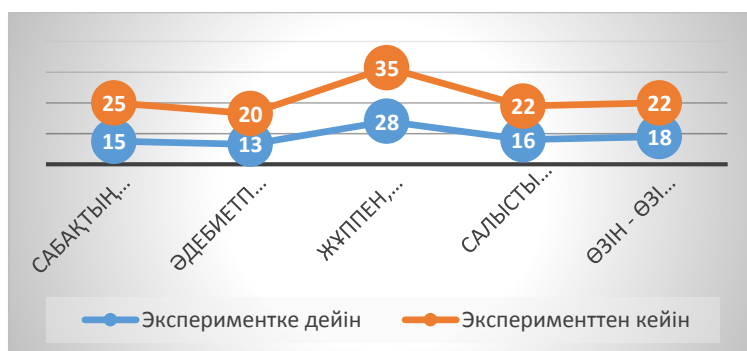
Қорытынды нәтижелерге тоқталсақ: 7 сыныпта 24 оқушы, 8 сыныпта 22 оқушы.

Экспериментке дейін:

Сабақтың мақсатын өз бетінше қоя білу–15 оқушы.

Әдебиетпен, оқулықпен, бейнефрагменттермен жұмыс істей білу – 13 оқушы.

Жұппен, топпен, жеке жұмыс істей білу – 28 оқушы.
 Салыстыру, талдау, қорытынды жасай білу – 16 оқушы.
 Өзін, басқаларды бағалай білу – 18 оқушы.
 Диагностикалық эксперименттен кейін.
 Сабақтың мақсатын өз бетінше қоя білу – 25 оқушы.
 Әдебиетпен, оқулықпен, бейнефрагментпен жұмыс істей білу – 20 адам (70%).
 Жұппен, топпен, жеке жұмыс істей білу – 35 оқушы.
 Салыстыру, талдау, қорытынды жасай білу – 22 оқушы.
 Өзін – өзі бағалау қабілеті, басқалары – 22 оқушы.

Алынған нәтижелерге сүйене отырып, осы технологияны қолдану пәнге тұрақты қызығушылықтың қалыптасуын қамтамасыз етеді; танымдық белсенділікті арттырады; ақпарат берудің икемділігі; ойлауды дамыту; өзін-өзі бақылау және өзін-өзі бағалау мүмкіндігі; оқу іс-әрекетінің тәуелсіздігі мен дағдыларын қалыптастырады.

Артықшылықтары:

1. Бұл оқыту жүйесі әрбір оқушыға білім беру стандартында қаралған талаптарды меңгеруіне және білім алуда жоғары деңгейге көтерілуіне кепілдік береді.

2. Оқушының өзі өз жұмысын жоспарлайды, ұйымдастырады, өзін және оның қызметін бақылайды, бағалайды. Оқушы кез-келген уақытта мұғалімнен түсініксіз сұрақтар мен тапсырмалар бойынша ауызша кеңестер ала алатындығы да маңызды.

3. Мұғалім-оқушы қарым-қатынасы жағымды жағына қарай өзгереді.

Әдебиет

1. Мырзабаев А.Б. Биологияны оқыту әдістемесі. Оқу құралы Қарағанды. ҚарМУ: 2015. – 352 б. «Арқо» ЖШС баспаханасы.
2. Қисымова Ә., Нұрланов Е. «Оқыту технологиялары», – Алматы, 2007.
3. Заир-Бек С.И., Муштавинская И.В. Развитие критического мышления на уроке – М.: Просвещение 2004 г.– 174 стр.

УДК 1.159.96

ВОЗМОЖНОСТИ И РИСКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ

Олексюк З.Я., Аллаярова В.С., Калел Д.Е.

(Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова)

Республика Казахстан стала 121 страной по счету, где была установлена ранее неизвестная болезнь, вызванная острым респираторным синдромом коронавируса

(SARS-CoV-2). В связи с масштабным распространением данной инфекцией Всемирная организация здравоохранения ввела статус «пандемии». Пандемия коронавируса затронула все сферы жизнедеятельности, в том числе и образование, причем все ступени обучения: от дошкольного до высшего.

Одним из вариантов контролирования ситуации по не допуску распространения вируса стала вынужденная изоляция. На начало 2019–2020 учебного года в Казахстане действовало 125 высших учебных заведений. С 16 марта все они перешли на дистанционное обучение [1] с использованием различных интернет-платформ: онлайн занятия проводились в формате видеоконференций, для этого применялись такие приложения как Skype, Zoom, Microsoft Teams. Выполнение заданий осуществлялось с помощью Google Classroom, электронная почта, различные мессенджеры.

Для системы высшего образования сложившаяся ситуация стала принципиально новой, и послужила мощным толчком для повсеместного внедрения дистанционного образования, которое ранее было на начальном этапе своего становления. Безусловно, дистанционное обучение в настоящее время является одним из наиболее активно развивающихся направлений в образовании. Оно дает шанс привлекать большее количество студентов из числа тех, кто не может присутствовать на занятиях офлайн.

Преимущество такого образования заключается в доступности, независимости от географического и временного положения обучающегося и образовательного учреждения, позволяет не ограничивать себя в образовательных потребностях. Кроме того, дистанционное образование позволяет осваивать ту или иную дисциплину в индивидуальном темпе – скорость изучения устанавливается самим студентом в зависимости от его личных обстоятельств и потребностей; технологичности использования в образовательном процессе новейших достижений информационных и телекоммуникационных технологий, что в ряде случаев является эффективным инструментом для создания информационного поля на занятии с целью совершенствования процесса преподавания.

И все же переход на дистанционный формат обучения потребовал время на адаптацию. Возникшие сложности перехода на новую форму обнажили существенные недостатки в технологии дистанционного обучения [2].

В законодательстве Республики Казахстан (закон об образовании с изменениями и дополнениями на 11.01.2020 г) пока еще не закреплена «дистанционная форма обучения» как одна из форм получения высшего образования, в этой связи отсутствуют программы, учебно-методическое обеспечение, рекомендаций и критерий оценивания. Помимо этого, дистанционное образование выявило ряд специальностей и дисциплин, которые нельзя изучать онлайн (ряд дисциплин медико-биологического цикла, психолого-педагогическую диагностику детей с ООП и проч.), так как дисциплины несут в себе не только большой теоретический материал, но и отработку и закрепление практических навыков. Вышесказанное приводит к отсутствию или низкому контролю выполняемых устных и письменных работ студентов. Логическим завершением перечисленных проблем является снижение самодисциплины и мотивации к изучаемым предметам и обучению в целом. Дистанционное обучение совместно с нарастающей психологической нагрузкой в период пандемии привели к изменению и уровня удовлетворенности самих обучающихся [3].

Безусловно, любая пандемия создает или усиливает различные факторы стресса и беспокойства о себе и своих родных. Ежедневные тревожные новости, вызывающие у людей чувства беспокойства, изменение привычного ритма (ограничение физической и социальной активности), трансляция нового социального поведения (обязательный масочный режим, социальное дистанцирование), неадекватное информирование населения и финансовые потери – основные причины возросшей тревожности, а затем и

страхов людей. Как известно проблемы психического здоровья одно из главных препятствий на пути к учебе студентов, так как это может повлиять на мотивацию, концентрацию и социальное взаимодействие студентов, что является решающим фактором для достижения студентами успеха в обучении. Социальная изоляция студентов повлияла на их психологическое благополучие и психическое здоровье [4].

Ряд исследований проведено на выявление стресса у студентов в период пандемии. Changwon Son and the authors исследовав 195 студентов в крупном американском университете, указали на повышенный стресс и беспокойство из-за вспышки COVID-19 138 студентов, что составило 71%. Более детальный анализ был направлен на выявление множественных стрессоров, которые способствовали повышению уровня тревоги и депрессивных мыслей среди студентов. Они включали страх и беспокойство по поводу собственного здоровья и своих близких – 177 студентов. Практически все студенты (91%) сообщили о негативных последствиях после перенесенного заболевания:

- трудности с концентрацией внимания (173 студента, 89%);
- нарушения режима сна (168 студентов, 86%).

К негативным факторам отнесли снижение социальных взаимодействий из-за физического дистанцирования (167 студентов, 86%) и повышенные опасения по поводу успеваемости (159 студентов, 82%) [5].

В похожем исследовании проведенного среди Казахских студентов-медиков бакалавриата (выборка составила 490 студентов), установлены три уровня тревожности. 61% опрошенных (299 студентов) был выявлен низкий уровень тревоги; 19,6% (96 студентов) имеют средний уровень тревоги, а у 19,4% (95 студентов) уровень тревоги очень высок. Высокие цифры у студентов с низким уровнем тревоги, на наш взгляд, объясняются началом пандемии и отсутствием заболеваемости среди студенчества. При этом мужчины были более устойчивы к стрессовым воздействиям ($p=0,037$), так как у 71,6% опрошенных (78 студентов) уровень тревоги был низким, в то же время, как только у 58% женщин он был ниже 8 баллов. Так же средний уровень тревоги встречался у мужчин в 13,8% (15 случаев), а у женщин в 21,3% (81 случай). Высокий уровень тревоги показали 14,6% (16) опрошенных мужчин и 20,7% (79) опрошенных женщин [6].

В качестве основных причин, которые вызывают трудности при дистанционном обучении в период пандемии большинство студентов указывают на низкую концентрацию внимания, объясняя это отвлечением на посторонние дела (интернет, социальные сети, общение с друзьями), лень и отсутствие мотивации, отвлечение на домашние дела, погружение в собственные мысли и процесс организации формата дистанционного обучения, а также проблемы с самочувствием.

Нельзя не отметить и тот факт, что у студентов в новых условиях обучения отмечалось повышение информационной нагрузки, появление страхов, связанных с техническими аспектами работы («подведет техника», «не успеют вовремя выполнить работу», «не сохранится результат работы»). Студенты отмечают и проблемы, связанные с физиологическим дискомфортом (боль в спине и коленях; быстрая утомляемость; ухудшения зрения; проблемы со сном).

Многие студенты указывают на трудность онлайн-восприятия информации от преподавателя; трудность с привыканием к данному обучению: психологически тяжело было сидеть в домашней обстановке и каждый день слышать новости о зараженных и погибших; тяжело сконцентрироваться на учебе в домашней обстановке), организацией и распределением времени внутри занятий (количество времени на выполнение работ сократилось, в том числе время на контрольные точки; отсутствие лабораторных занятий) [4].

Вышесказанное привело к формированию симптомов посттравматического стресса обучающихся, проявлению усталости от данных форматов работы, снижению

работоспособности, ухудшению физического и психического здоровья, что может приводить в последующем к соматоформным заболеваниям, развитию дезадаптивных состояний личности, синдрома эмоционального выгорания. Прекращение самоизоляции и выход из нее тоже может тяжело восприниматься людьми, особенно теми, кто испытал стресс. Люди будут испытывать проблемы при возвращении к обычному ритму жизни и естественно их организм, уже получивший удар стрессом получит дополнительную нагрузку. В связи с этим остается открытым вопрос о преодолении психоэмоциональных трудностей, возникших при дистанционном формате обучения, обусловленного пандемией.

Стрессоустойчивость является компонентом психического здоровья людей, и каждого человека в целом и определяет важнейший фактор социальной стабильности. В этой связи важно заботиться о своем психическом здоровье, под которым понимается нормальное состояние психики, обеспечивающее адекватное приспособление личности к социуму и миру. У психологически здоровой личности разум преобладает над чувствами, при этом чувства свои личность осознает и не подавляет. Он стойко способен воспринимать удары судьбы, может решать проблемы, успешно справляться с различными стрессами. Методически грамотно организованная образовательно–педагогическая среда в условиях дистанционного обучения может способствовать оптимизации эмоционального состояния студентов.

Литература

1. Жулмухаметова Ж. Казистаев Е. Как учатся на карантине казахстанские студенты. informburo 2020.
2. Штырно Д.А., Константинова Л.В., Гагиев Н.Н. Переход вузов в дистанционный режим в период пандемии: проблемы и возможные риски // открытое образование 2020.
3. Балежина Е.А., Форостян В.В. Особенности организации дистанционного обучения в вузе в условиях пандемии коронавируса: проблемы и перспективы // Вестн. Удм. ун–та. Социология. Политология. Международные отношения. 2021. Т. 5, вып. 3. С. 281–288.
4. Петренко Д.П. Стрессы в период пандемии COVID–19 и после неё Форум молодёжной науки, № 2, 2021.
5. Changwon Son, Sudeep Hegde, Alec Smith, Xiaomei Wang, Farzan Sasangohar. Effects of COVID–19 on College Students' Mental Health in the United States: Interview Survey Study. J Med Internet Res. 2020 Sep; 22(9): e21279. Published online 2020.
6. Попова Д.А., Давлетгильдеев Э.Р., Ерланова Е.Е., Абикулова А.К. Психоэмоциональное состояние студентов КазНМУ во время пандемии COVID–19.

ӘОЖ 159.92

МЕКТЕПТЕГІ ЖӘНЕ ҮЙДЕГІ ГИПЕРАКТИВТІ БАЛА

Оразбекова С.О., Катанова Е.Т., Чункурова З.К.

(Қазақстан–Американдық еркін университеті, Өскемен қаласы, Қазақстан)

Гиперактивтілік дегеніміз не, шамадан тыс мобильді, импульсивті, оңай алаңдайтын, басқарылмайтын балалардың ата–аналары жақсы біледі. Бала өзінің мінез–құлқын бақылай алмайды және оны сырттан бақылау қиын. Нәтижесінде оның барлық бөлінбейтін энергиясы босқа ысырап болады.

Гиперактивті балалар шамадан тыс қозғалыс белсенділігімен (ұйқы кезінде де байқалуы мүмкін), алаңдаушылықпен, табандылықты қажет ететін тапсырмаларды орындау кезінде сыртқы қозғалыстармен (орындыққа ілініп, қолдар мен аяқтарды қозғалыссыз ұстай алмайды), мінез–құлқынның импульсивтілігімен, басқалармен қарым–қатынастағы проблемалармен сипатталады. Бұл әдетте шоғырланудың ақауларымен,

әдетте сыртқы ынталандыруларға жоғары жауап ретінде қарастырылатын алаңдаушылықтың жоғарылауымен байланысты. Сонымен қатар, гиперактивті балалар өздерінің ыңғайсыздығымен, ыңғайсыздығымен ерекшеленеді, олар көбінесе минималды статикалық–Локомотив жеткіліксіздігі ретінде белгіленеді. Проблемалар мінез–құлық байқалған к трехлетнему жасы. Мұндай балалар үшін ұқыптылық дағдыларын салыстырмалы түрде кеш қалыптастыру тән. Олардың мінез–құлқының ерекшеліктері кездейсоқ жарақат алу қаупін арттырады.

Мектеп жасына дейінгі балалар үлкен жастағы балаларға қарағанда мотор белсенділігінің жоғарылауына бейім. Мидың жетілу ерекшеліктеріне байланысты мектеп жасына дейінгі баланы қабылдау ересек адамға немесе жасөспірімге қарағанда әлдеқайда аз, ми қыртысында болатын ойлау процестерімен делдал болады. Кортикальды құрылымдар әлі жетілмеген және қабылдау атқарушы, қозғалтқыш аппараттарымен тікелей байланысты.

Сонымен қатар, осы жастағы ми қыртысы әлі де жеткілікті түрде ажыратылмаған, жүйке жүйесінің икемділігі өте үлкен, сондықтан сыртқы импульстар миға қабылдау арналары арқылы түсіп, төгіліп, нақты локализацияланбаған қозуға әкеледі.

Бұл деректер мектепке дейінгі жаста мотор белсенділігінің артуының объективті алғышарттары бар екенін көрсетеді. Сондықтан, кейбір балаларда жасқа байланысты физиологиялық белсенділіктің жоғарылауы байқалады, бұл олардың қалыпты дамуына кедергі келтірмейді. Олар барлық жерде уақыт өткізеді, бәрі байқайды, ақылды және «сөзбен қалтаға кірмейді».

Бұл көбінесе 1,5 жастан 5–6 жасқа дейінгі балалар. Мотор белсенділігі жоғарылаған балалар арасында ең үйлесімді түрде дамиды, олар үшін олардың темпераментінің ерекшеліктері конституциялық түрде анықталады. Мұндай жағдайларда реакциялардың өміршендігі, жылдамдығы және қозғалғыштығы ересектерде де сақталады. Бұл адамның жеке басының тұрақты қасиеттері [2].

Тағы бір нәрсе – гиперактивтілік ауыр көрініс ретінде. Бұл баламен сөйлесуге тырысатын адамдарға ғана емес, оның дамуын бәсеңдетуі мүмкін.

Мектепке дейінгі жаста гиперактивті баланың негізгі проблемалары қарым–қатынас саласында шоғырланған. Отбасы оған әрең бейімделеді. Бала өте мобильді болғандықтан және оның назарын тек үлкен күшпен ұйымдастыруға болатындықтан, отбасындағы жағдай жиі шиеленіседі.

6–7 жаста гиперактивті балалардың 90% – дан астамын тәрбиешілер мен мұғалімдер проблемалық деп санайды [1]. Қазіргі мектеп көбінесе баланың жағдайын нашарлатады. Көбінесе ол ересектердің талаптарына бағынғысы келмейді, сонымен қатар оның психикасының ерекшеліктеріне байланысты мұны жасай алмайды. Баланың мінез–құлқы алдын–ала болжанбайды.

Ұжымда ол үнемі алаңдаушылық тудырады: ол шу шығарады, ойланбастан, басқа адамдардың заттарын алады, басқаларға кедергі келтіреді, оларды алаңдатады. Мұның бәрі қақтығыстарға әкеледі және бала қалаусыз және қабылданбайды. Осындай көзқарасқа тап болған гиперактивті балалар көбінесе құрдастарымен қарым–қатынас орнатуға үміттеніп, өздері үшін салқын эзідің рөлін саналы түрде таңдайды. Бірақ олармен тек кіші жастағы балалар немесе ұқсас проблемалары бар құрдастар ғана сөйлесуге дайын.

Мұғаліммен қарым–қатынас әрдайым сәтті бола бермейді: тыныш, ашуланшақ, бағдарламаны нашар меңгерген бала сыныпта тұрақты шиеленісті тудырады, бұл мұғалімге жұмыс істеуге кедергі келтіреді және басқа балаларды дұрыс емес мінез–құлыққа итермелейді. Көбінесе бала мұғалімді үзеді, көршісімен сөйлеседі, сыныпта жүреді, сабаққа қатысы жоқ нәрселермен айналысады.

Мұндай балаларда ұсақ моторика (бұл қолжазбаның бұзылуынан, әріптердің созылуынан көрінеді) және сенсоримоторлы үйлестіру (қол қимылдарындағы ыңғайсыздық) жиі бұзылады. Жиі шамадан тыс бұлшықет кернеуі, бұлшықет тонусының жоғарылауы байқалады, тепе-теңдік сезімі бұзылады (нашар тепе-теңдік, бір аяғында тұра және секіре алмайды) [3]. Гиперактивті балалар психикалық шаршаудың жоғарылауымен, жаңа материалды есте сақтаудағы қиындықтармен, өзін-өзі бағалаудың төмендігімен, оқу, жазу және санау дағдыларын қалыптастырудағы қиындықтармен сипатталады.

Мұндай суретті жиі байқауға болады: бала бүкіл сыныпқа бағытталған мұғалімнің нұсқауларын нашар орындайды. Алайда, егер оқушыға жеке жұмыс жасау арқылы бірдей тапсырма берілсе, онда ол оны жақсы жеңе алатындығы белгілі болады. Мұндай балаларға мұғалімнің қолдауы қажет, ол сәттілік сезімін, өзіне деген сенімділікті береді. Сонда бала оқу процесіне қосылып, жақсы нәтижелерге қол жеткізе алады.

Ұлдар арасында гиперактивтіліктің пайда болу жиілігі қыздарға қарағанда 4,5 есе жоғары, мұны бірқатар себептермен түсіндіруге болады:

- 1) тұқым қуалайтын факторлардың әсері;
- 2) жүктілік және босану кезіндегі патологиялық әсерлерге қатысты еркек ұрығының жоғары осалдығы;
- 3) жоғары психикалық белсенділікті қамтамасыз ететін ми жүйелеріне әсер ететін қыздарда компенсаторлық мүмкіндіктердің үлкен резерві [3].

Бұл-адам дамуының негізінде көптеген жағдайларды жоғарғы активтілік бала жатыр ең аз ми дисфункциясы (ММД). ММД себептері жүктілік және босану кезінде дамып келе жатқан мидың зақымдануы болуы мүмкін (ОЖЖ морфофункционалды онтогенезінің бұзылуына әкелетін перинаталды патологиялық факторлар). Бұған ұрықтың созылмалы ішілік гипоксиясы, токсикоз, ананың жұқпалы аурулары, еңбек әлсіздігі және оның ұзақтығы жатады. Бала туылғаннан кейін нашар тамақтану, ауыр аурулар мен инфекциялар, мидың көгеруі миға жағымсыз әсер етеді [5].

Алайда, ММД ауру емес. Бұл белгілі бір дәрежеде мидың жоғары функциясының жетілмегендігімен байланысты орталық жүйке жүйесінің бұзылуының ұқсас белгілерін біріктіретін синдром. ММД бар балалардағы Интеллект, әдетте, зардап шекпейді.

Соңғы жылдардағы зерттеулер балалардағы гиперактивтіліктің дамуындағы генетикалық фактордың маңызды рөлін растады. Тән көріністерді көбінесе бір отбасының бірнеше ұрпақтарында, сондай-ақ жақын туыстарында байқауға болады.

Гиперактивтіліктің қалыптасуында әлеуметтік – психологиялық факторлар маңызды рөл атқарады (отбасы ішіндегі және отбасынан тыс). Биологиялық факторлардың әсері жас кезінде өте маңызды, бірақ содан кейін әлеуметтік – психологиялық факторлардың рөлі артады, ең алдымен – отбасы ішіндегі жағдай (толық емес отбасындағы тәрбие, отбасындағы жиі қақтығыстар, отбасының материалдық қамтамасыз етілуінің төмендігі, ата-аналардың білім деңгейінің төмендігі, олардың жиі маскүнемдігі және т.б.) [4].

Гиперактивті балалардың көпшілігі емдеуді қажет етеді, көбінесе седативтермен. Емдеу негізінен дамуға неғұрлым қолайлы жағдай туғызса да, кейбір жағдайларда гиперактивті баланың жағдайын күрт өзгертіп, оның моторикасын төмендетіп, зейіннің жақсаруына ықпал етуі мүмкін.

Мұндай балаларды оқытуды ұйымдастыруда оқу жүктемесінің баланың ойлау қабілетінің деңгейін және зейіннің шоғырлануын ескере отырып, баланың нақты мүмкіндіктеріне сәйкестігі принципі ерекше маңызды.

Гиперактивті балаларға тән танымдық және мінез-құлық бұзылыстарын өтеу мүмкіндігі ата-аналардың осы бұзылулардың себептері мен көріністерін түсінбеуі, балаларға дұрыс емес көзқарас және жеткіліксіз көңіл бөлу кезінде айтарлықтай

шектеледі. Ата – ана тәрбиесінің ең көп таралған тактикасының бірі–баланың ерік–жігерін басу. Баламен күресу үшін ата–аналар көбінесе жағдайға сәйкес келмейтін баланың іс–әрекетін тоқтатуға, тоқтатуға тырысады.

Егер мұндай тактиканы отбасының барлық мүшелері қабылдаса, онда баланың мінез–құлқын ұйымдастырудың қиялды әсері байқалуы мүмкін. Алайда гиперактивтіліктің көріністері импульске айналады. Бұл жағдайда балалар одан да аз болжанатын және импульсивті болады. Сонымен қатар, бала агрессивті болып, ешқандай себепсіз басқа баланы ұрып–соғып, лақтырып, ойыншықты сындырып, жануарды ренжітуі мүмкін жағдайлар жиі кездеседі. Шамадан тыс гиперактивтілік импульсивті немесе импульсивті – агрессивті әрекеттің басқа ауыр түрлеріне өтеді [2].

Әлбетте, отбасының әсері оң болуы мүмкін және бұл гиперактивтілікпен қатар жүретін бұзылулардың уақтылы және толық өтелуіне негіз бола алатын оң отбасылық факторлар. Бұл бұзылулардың орнын толтыру баланың өмір сүру жағдайларының табиғи және реттілігіне ықпал етеді. Режим барлық балалар үшін маңызды, бірақ гиперактивті – әсіресе. Мұнда маңызды және алаңдаушылықты шектеу, баланы әсермен жүктемеу, көптеген объектілерге назар аудару қажеттілігі. Табиғи әсерлер (орманда, өзен жағасында серуендеу) баланы тыныштандырады және «босатады».

Балаға деген қарым–қатынас өлшемі де маңызды. Баланың кез–келген қозғалысына қатты жауап беру ақылға сыймайтын еді. Бірақ анық қауіпті немесе әдепсіз әрекеттерге жауап бермеу де мүмкін емес. Кішкентай нәрселерге қатысты дәлелденген әдіс бар – алаңдаушылық, неғұрлым жеткіліксіз әрекеттерге–жолын кесу , біржақты және кез–келген жағдайда тыйым салу.

Баланың сыртқы бақылауы баланың жағдайы талап ететіндей ұзақ сақталуы тиіс, алайда оның байқаусыздығы мен жан–жақтылығын әрдайым есте сақтау қажет. Сонымен қатар, жасына қарай гиперактивті бала жеткілікті, ұстамды мінез–құлық тәжірибесі мен дағдыларын игереді. Сізге тек шыдамдылық қажет және әрқашан баланың жақсы болатынына сенімді болу керек.

Көбінесе мұғалімдер гиперактивті және агрессивті балалармен жұмыс жасауда ерекше қиындықтарға тап болады, өйткені олар үлкен алаңдаушылық тудырады, үнемі сабақты бұзуға тырысады, ұқыпсыз және тыныш.

Мұғалім балаларға қалай және нені үйрету керектігін жақсы біле отырып, әрдайым студенттердің осы санатымен байланыс таба алмайды. Әдетте, бұл эмоционалды саланың әртүрлі бұзылулары бар балалар. Алайда, мұғалімнің міндеті–мұндай балаларға сынып ұжымына бейімделуге және қоғамда өз орнын табуға көмектесу.

Сондықтан мұғалімдер гиперактивтілігі бар балаларды тәрбиелеуге, оқытуға және мінез–құлқын түзетуге кешенді тәсілдің қаншалықты қажет екенін толық түсінуі керек. Мұғалімдер, дәрігерлер мен ата–аналардың күш–жігерін біріктірген жағдайда ғана мұндай балаларға нақты көмек көрсетуге болады.

Назар жетіспеушілік және гиперактивтіліктің бұзылуы.

Назар жетіспеушілігінің гиперактивтілігінің бұзылуы (қысқартылған СДВГ) – бұл гиперактивтілікте, импульсивтілікте және абайсыздықта көрінетін баланың ерекше неврологиялық және психикалық жағдайы. Әдетте, бұл синдром ерте балалық шақта айқын көрінеді және өмір бойы мінез–құлыққа әсер етуі мүмкін. Балаларда бұл жиі кездесетін бұзылулардың бірі.

Зерттеулерге сәйкес, назар жетіспеушілігі және гиперактивтіліктің бұзылуы бүкіл әлемдегі балалардың 3% – дан 5% – на дейін әсер етеді. Бір қызығы, ұлдарға қыздарға қарағанда гиперактивтілік синдромы шамамен үш есе көп. Кез–келген сыныпта сіз осындай баланы таба аласыз. Өкінішке орай, назар жеткіліксіздігі мен гиперактивтіліктің бұзылуынан зардап шегетін және тиісті психологиялық–педагогикалық көмек алмайтын балалар көбінесе девиантты мінез–құлыққа бейім.

Мамандардың айтуынша, ересек құқық бұзушылар арасында балалық шағында назар тапшылығы мен гиперактивтіліктің бұзылуынан зардап шеккен адамдардың пайызы өте жоғары. Әр түрлі балаларда белгілер әртүрлі болуы мүмкін, бірақ олардың көпшілігінде белсенділікті бақылау қиындықтары бар, назардың тұрақсыздығынан зардап шегеді. Жетекші симптом гиперактивтіліктің көріністерінсіз назар жетіспеушілігі болған жағдайлар бар.

Олар есейген сайын импульсивтілік біртіндеп төмендейді, бұл назар жетіспеушілігі және гиперактивтіліктің бұзылуы бар жасөспірімдердің 70% – ында және балалық шақта осы аурудан зардап шеккен ересектердің 50% – ында байқалады. Гиперактивтілік синдромы бар балаларда әрдайым мектепте және үйде проблемалар болады.

Егер ересектер балада назар жетіспеушілігі мен гиперактивтіліктің бұзылуын уақытында анықтай алмаса және уақтылы түзетуді бастамаса, онда ауру тек оқуға ғана кедергі болмайды. Бұл баланың қоғамдағы әлеуметтену процесін бұзады, оның эмоционалды дамуына әсер етеді, қауіпті мінез–құлыққа, заңды бұзуға және заттарды теріс пайдалануға әкелуі мүмкін.

Мамандар гиперактивтілік және назар жетіспеушілігі синдромы тұқым қуалайтын ауру екенін айтады. Симптомдарды көрсететін әр бала отбасында өседі, онда туыстарының біреуі бірдей аурудан зардап шегеді. Егер егіздердің бірі назар жетіспеушілігі мен гиперактивтіліктің бұзылуынан зардап шегетін болса, онда екіншісінде бұл синдром анықталады. Қазіргі әлемде мұндай балалар көп болды деп айтуға болмайды. Бірақ балаларда СДВГ диагнозы жиі кездеседі, өйткені дәрігерлер, тәрбиешілер және ата–аналар гиперактивтілік синдромын жақсы біледі және балада бұл бұзушылықты оңай таниды.

Назар жетіспеушілігінің гиперактивтілігінің белгілері.

Синдром балаларда әртүрлі жолдармен көрінуі мүмкін, бірақ ұқсас және жетекші белгілер–абайсыздық, гиперактивтілік және импульсивтілік.

Назар аудармау–бұл баланың бір тақырыпқа назар аударуы қиын болған кезде. Зейіннің жетіспеушілігі және гиперактивтілігі бар бала, егер ол ұзақ уақыт әрекет етсе, бірден скучно бастайды. Бір нәрсеге баса назар аудару мұндай балаларға айтарлықтай қиындықтар туғызады.

Сонымен қатар, олар тыныш болады және қажетті қызметті әрең орындайды. Ақыр соңында олар барлық істерін кейінге қалдырады, ешқашан өз міндеттерін орындауға тырыспайды, орнында отыра алмайды. Көбінесе мұндай балалар бір уақытта көп нәрсені жасай бастайды және олардың ешқайсысы логикалық қорытындыға келмейді.

Гиперактивтілік назар жетіспеушілігі мен гиперактивтіліктен зардап шегетін балалар артқа отыра алмайтындығында көрінеді. Олар үнемі қозғалыста және үнемі бір нәрсе туралы айтады.

Мұндай бала сыныпта бірден байқалады: ол орнында тұр немесе аяқтарын шайқайды, үстелге тұтқасын тигізеді, кейде тіпті сабақ кезінде кабинетте жүреді. Бұл жағдайда бала әлі де қатты толқуды сезінеді.

Импульсивтілік келесідей көрінеді: сырттан бала ештеңе жасамас бұрын мүлдем ойламайтын сияқты көрінуі мүмкін. Ол бірінші кезекте сұраққа жауап береді. Ол оңай орынсыз ескерту жасай алады, сыныптан шығып, айналаңызға қарамай көшеден өте алады. Сонымен қатар, гиперактивтілігі бар балалар әртүрлі мінез–құлық бұзылыстарын көрсете отырып, мазасыздықтан және тіпті депрессиядан зардап шегуі мүмкін.

DSM–IV бойынша Назар жетіспеушілігінің және гиперактивтіліктің диагностикалық критерийлері.

Мамандар психологтар, неврологтар және психиатрлар психикалық ауруларды жіктеуде көрсетілген белгілі бір диагностикалық критерийлерге сүйене отырып, балада

назар жетіспеушілігі және гиперактивтілік синдромының болуын анықтайды. Бұл өлшемдерді екі топқа бөлуге болады.

1. Зейіннің бұзылуы:

- бала өз қызметін нашар ұйымдастырады;
- ол не істеу керектігін жиі ұмытып кетеді;
- абайсыздықтан көптеген қателіктер жібереді, оған назар аудару қиын;
- бала үнемі заттарды жоғалтады;
- бала ересек адамды тыңдайды, бірақ онымен не туралы сөйлескенін айта алмайды;

- сыртқы ынталандыру оның назарын оңай аударады;
- бала шоғырлануды қажет ететін тапсырмаларды орындағысы келмейді;
- ойын барысында және тапсырманы орындау кезінде бала назар аудармайды.

2. Импульсивтілік және гиперактивтілік:

- бала үнемі сөйлеседі;
- бір жерде отыра алмайды;
- ол тыныш және тыныш ойнамайды;
- көп жүгіреді, бұрылады, айналады;
- шақырусыз басқалардың сөйлесуіне араласады;
- бірдеңе жасау үшін өз кезегін күту қиын болуы мүмкін;
- сұрақты тыңдамай жауап бере бастайды.

Мұғалім гиперактивті баламен өз жұмысын үш бағытта құра алады:

1. Тапшы функциялардың дамуын ынталандыру (назар, мінез–құлықты бақылау, моторлық бақылау).

2. Басқа адамдармен өзара әрекеттесудің нақты әдістерін жасау.

3. Теріс эмоциялармен, әсіресе ашуланумен жұмыс жасаңыз.

Жұмысты кезең–кезеңмен, тапшы функцияларды дамыта отырып жүргізген жөн. Кез–келген функцияны жасаудан бастауға болады. Өйткені, мұндай балаларға бір уақытта мұқият және сабырлы болу қиын. Сондықтан, егер мұғалім баланың сабақта тыныш болуы маңызды болса, онда одан үлкен нәтижелер мен дәптерлердегі дәлдікті күтпеу керек.

Егер бастысы жұмыстың маңызды нәтижесін алу болса, онда баланың моторикасына назар аудармаңыз. Түзету процесінде бір функцияны жаттықтыруда тұрақты және оң нәтижелерге қол жеткізген кезде ғана бір уақытта екі жаттығуға көшуге болады. Әдетте, назар аудару жаттығуларынан бастау керек. Содан кейін импульсивтілікті төмендету және мінез–құлықты бақылау үшін жұмыс істеу керек.

Зейінді дамыту ойындары:

Бүгінгі таңда баланың назарын дамыту үшін көптеген ойындар бар. Атап айтқанда, мұғалімдер мен ата–аналар мыналарды пайдалана алады:

– Балаға Үнді ойнауға шақырылған кезде «мохикандықтардың соңғысы». Жаудың қолынан зардап шекпеу немесе жақсы аң аулау үшін үнді оны қоршаған дыбыстарға өте мұқият болуы керек. Бала көзін жауып, бөлмедегі және одан тыс барлық дыбыстарды естуге тырыссын. Ересек адам Шу мен дыбыстарды арнайы жасай алады.

– «Түзеткіш». Мұндай ойын балаға ересек сезінуге мүмкіндік береді. Оған түзетушінің жұмысы туралы, мәтінде қателіктер болмауы қаншалықты маңызды екенін айтыңыз. Содан кейін кітаптан бетті таңдаңыз, қай әріп «қате» болып саналатынын келісіп, кішкентайға әр жолда осы әріпті дәйекті түрде қиып алыңыз. Ең бастысы, бұл ойын 10 минуттан аспайды. Егер бала тапсырманы жақсы орындаса, оны мадақтау керек.

Релаксация ойындары:

Назар жетіспеушілігі және гиперактивтілігі бар балалардың импульсивтілігі мен қозғалыс белсенділігінің жоғарылауының себебі–олардың демалуға қабілетсіздігі.

Сондықтан ересектер балаларға релаксация әдістерін үйретуі керек. Ол үшін келесі ойындарды пайдалануға болады:

– «Жанасу». Ойын үшін сізге әртүрлі материалдардан жасалған заттар қажет: Мата және аң терісі, ағаш заттар, мақта жүні, мыжылған қағаз. Ересек адам оларды жақсы көру үшін баланың алдына үстелге қояды. Осыдан кейін бала көзін жұмып, ересек адамға қандай заттар тиетінін анықтауға тырысуы керек. Жанасу жағымды және мейірімді болуы керек.

– «Сарбаз және Шүберек қуыршақ». Бұл ойынның мәні—ауыспалы күшті бұлшықет кернеуі және кейінгі релаксация. Біріншіден, бала өз сарбазының жолда тұрғанын және жолға қарай созылғанын елестетуі керек. «Сарбаз» деген сөзді естігенде, бала әскери қызметшіні бейнелесін. Кейін бала қатаң жағдайында, егер «тряпичная кукла». Бала алға қарай еңкейгенде, қолдар мүмкіндігінше демалуға тырысып, шүберек сияқты іліп қояды. Ойынды релаксация кезеңімен аяқтай отырып, командаларды бірнеше рет ауыстырыңыз.

Мінез—құллықты ерікті реттеуді дамытуға арналған ойындар:

Өз мінез—құлқын жеткілікті бақылаудың болмауы гиперактивті балалардың тағы бір ерекшелігі болғандықтан, ересектер ерікті реттеуді дамытуға бағытталған түзету жұмыстарымен айналысуы керек. Осы мақсатта сіз осындай ойындармен ойнауды ұсына аласыз:

– «Ундемеймін – сыбыраймын—айқайлаймын». Назар жетіспеушілігі және гиперактивтіліктің бұзылуынан зардап шегетін балалар сөйлеуді басқара алмайды. Бұл ойын балаға сөйлеу көлемін саналы түрде реттеуге үйретуге мүмкіндік береді. Ересек балаға ерекше белгіні көрсетеді, оған назар аудара отырып, ол қатты, тыныш немесе үнсіз сөйлеуі керек. Қандай белгі нені білдіретінін алдын—ала айту керек. Жүйке жүйесінің шамадан тыс қозуын болдырмас үшін ойынды тыныштықпен аяқтаған дұрыс.

– «Сигнал бойынша сөйлеу». Әңгімесінде бала, ересек салықтар оған сұрақтар. Алайда, нәресте арнайы белгіні көргенде ғана жауап бере алады, мысалы, ересек адам белгілі бір позаны қабылдаған кезде. Егер сұрақ қойылса, бірақ шартты белгі болмаса, бала ештеңе естімегендей үндемеуі керек.

Гиперактивтілік синдромымен ауыратын балаларда кез—келген әрекетті орындау кезінде эмоционалды компонент жетекші болып табылады. Эмоциялар белсенділікті ынталандыратындықтан, ерікті компонент артта қалады. Бұл гиперактивті баланың мінез—құлқын анықтайтын эмоциялар екендігі белгілі болды. Бала көптеген жағымсыз тәжірибелерді бастан кешіре алады, ал ересек адамның міндеті—оны олармен күресуге үйрету. Бастау үшін, баламен келесі сұрақтарды талқылаңыз:

- Сені не ашуландыруы мүмкін?
- Ашуланған кезде өзінді қалай ұстайсың?
- Сен ашуланғанда не сезінесіз?
- Ашуланғанда қандай сөздер айтасың?

Ашулануды жеңу үшін ересек адам балаға арнайы психологиялық әдістерді қолдануды ұсынуы мүмкін:

– «Тоқта» белгісін қойыңыз да, балаға ашуланып, белгіні алып, өзіңізге дауыстап айтыңыз: «тоқта!». Шеберлікті бекіту үшін бірнеше күн жаттығу керек.

– Баланы басқа адамдармен тыныш қарым—қатынас жасауға үйрету үшін сіз осындай ойын ойнай аласыз: ересек адам бала үшін қызықты затты алады. Баланың міндеті—ересек адамды оған затты беруге тыныштықпен сендіру. Сонымен қатар, ересек адам мұны бірінші талап бойынша емес, қалаған кезде жасайды. Бала сыбырлап, ым—ишаратпен, жылы сөздермен сұрай алады.

– Баланы ашуды қолайлы түрде білдіруге үйрету маңызды. Мұны істеу үшін оған мен ренжідім, Ол мені ренжітеді және т.б. сияқты тіркестерді қолдана отырып,

ашулануды ауызша айтуға үйретіңіз. Теріс эмоцияларды тастау үшін баланы келесі әдістерге үйретіңіз: бос шыныаяққа айқайлау, резеңке ойыншықтарды ваннаға су лақтыру, пластилиннен жағымсыз сезімдерді мүсіндеу және оларды жою.

Қорытындылай келе, гиперактивті балалар ересектерге көп алаңдаушылық тудырса да, олардың мінез–құлқын түзетуге сауатты және дұрыс көзқарас назар жетіспеушілігі мен гиперактивтілік синдромының жағымсыз көріністерін азайтуға және осы балаларды сәтті әлеуметтендіруге көмектеседі.

Әдебиет

1. Бадалян Л.О. Синдромы дефицита внимания у детей // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. – 1993. – №3. – С. 74–90.
2. Дробинская А.О. Синдром гиперактивности // Дефектология. – 1996. – №3. – С. 72–74.
3. Заваденко Н.Н. Школьная дезадаптация: психоневрологическое и нейропсихологическое исследование // Вопросы психологии. – 1999. – №4. – С. 21–28.
4. Заваденко Н.Н. Факторы риска для формирования дефицита внимания и гиперактивности у детей. – 2002. – №3. – С. 196–208.
5. Захаров А.И. Предупреждение отклонений в поведении ребенка. – СПб, 1997. – 211 с.
6. Рабич–Щербо И.В. Психогенетика. – М., 1999. – 192 с.
7. Шевченко Ю.С. Коррекция поведения детей с гиперактивностью и психопато–подобным синдромом. – СПб., 1997. – 200 с.
8. Широкова Г.А. Практикум для детского психолога: коррекционные игры, детская конфликтология, развивающие занятия. – Ростов–на–Дону, 2006. – 202 с.
9. Ольшанская Е.В. Развитие мышления, внимания, памяти, восприятия, воображения, речи. Игровые задания. – М., 2004. – 186 с.

ӘОЖ: 37.091.3:57

БИОЛОГИЯНЫ ПӘНІН АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ОҚЫТУ АСПЕКТІЛЕРІ

Отарова А.Ө., Изимова Р.И.

(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік Университеті)

Көптеген кеңес кезінен кейінгі елдер сияқты, Қазақстан, нарықтық экономика мен жаһанды бәсекелестік жүйесіне көше отырып, мемлекеттік биліктің барлық салаларында бірқатар реформалар жүргізді. Қазақстанда білім беру секторы да бірнеше реформалар жүргізді. Олардың кейбіреулері табысты болса, кейбіреулері – жоқ. «Үштілдік білім» идеясын алғаш рет Президент Н.А. Назарбаев 2006 жылғы қазан айында өткен Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII съезінде ұсынған болатын. Өз сөзінде Назарбаев: *«Біздің барлық жалпы білім беретін мектептеріміз бен университеттерімізді ағылшын тіліне қарқынды оқытуды тереңдету бойынша арнайы бағдарлама жасайтын уақыт келді және біз 2007 жылы «Үш тілдік» атты мәдени жобаны кезеңді түрде жүзеге асыруды ұсындық»*, – деп айтқан болатын (Назарбаев, 2006). 2015 жылғы қараша айында жол картасы әзірленіп, 2015 – 2020 жылдарға арналған үш тілдікті дамыту үшін бекітілген болатын [ЗАҢ, 2015]. Осыған байланысты 2018 – 2019 оқу жылдарында қазақстан мектептері үш тілдік жүйеге көшірілетін болады. Ал 2023 жылы осы жүйеге көшу аяқталады. Бүгінгі таңда көп тілділіктің артықшылықтары мен пайдасы өте зор, бірақ қазіргі уақытта осылай ауысу шығындармен байланысты (Taomei Guo 2013).

Заманауи жаһандану елдер арасындағы еркін ақпарат алмасумен және жалпы дамуға бағдарланумен сипатталады. Сонымен қатар Мұхтар Әуезов *«Адамдарды тек*

білім ғана біріктіре алады» деген болатын. Біздің жас қазақстан халқының өте маңызды қажеттілігінің бірі – дүниежүзілік көшбасшы болу.

Себебі дүниежүзіндегі барлық ақпараттар мен ғылым жаңалықтары негізінен ағылшын тілінде жазылады. Мысалы, биология мен медицина саласындағы халықаралық зерттеулер мен білімдер негізінен ағылшын прессасында жарияланады. Ол туралы Назарбаев мырза өзінің білім және ғылым қызметкерлерімен үшінші кездесуінде: *«Бүгінгі таңда ағылшын тілі әлемдік қажеттілік болып табылады»*, – деп айтты.

Елімізде ағылшын тілінде сабақ беру практикасы соңғы онжылдықта басталған болатын. Алайда, жоғарыда айтылып кеткендей, тек 2015 жылдан бастап қана оған үлкен назар аударыла бастады. Статистикалық әдістерді пайдалана отырып, кейбір ғалымдар біз екі тілді және екі тілді емес CLIL білім топтарында жүргізген әртүрлі ауыспалылардың дискриминанттық әлеуетін бағалауға тырысты (*Мария Луиза Перес Каньядо, 2018*). Ерте кезеңде екі тілді және үш тілді оқыту үшін, үш жарым жастан бастап бес жарым жасқа дейінгі үш тілді ұл бала, сондай-ақ бастауыш білім зерделенді (*Мария–Пилар Сафон–Жорда 2013., Грегори Дж. 2012., Тимоти П. Уильямс 2017*).

Үш тілдік пилоттық оқу реформасын енгізген алғашқы мектептердің бірі қаламыздағы №65 мектеп болды. Ол үш тілде оқытатын арнайы гимназия. Оқыту мен оқу сапасының жоғары болуының арқасында студенттерге педагогикалық тәжірибеден өтуге өте қолайлы база. Аталған гимназияда үш тілді таланттарды дайындау бойынша 7 А, 7 Б, 8 А, 8 Б (қазақ тіліндегі сыныптар) сыныптарында биология таңдау пәні ретінде ағылшын тілінде аптасына бір рет оқытылды. Мектептерге арналған ағылшын тілі бойынша жүргізілген Кембридж тестінің негізінде ағылшын тілін меңгеру деңгейі келесідей болды:

– сыныбындағы жалпы оқушылар саны – 17. Осы сыныптың 7 оқушысының деңгейі CEFR A2, 4 оқушының деңгейі CEFR B1, 6 оқушының деңгейі CEFR A1;

– сыныбындағы жалпы оқушылар саны – 21. Сыныптың 11 оқушысының деңгейі CEFR B2, 4 оқушысының деңгейі CEFR B1, 1 оқушысының деңгейі CEFR A2.

Осы мақалада салыстырмалы деңгейге қол жеткізу үшін: сыныптарға аптасына 2 сағат тереңдетілген биология курсы оқытылды. Біз оқушылардың ағылшын тілінен деңгейін анықтау үшін, Кембридж тестін пайдаландық. Ағылшын тілі деңгейін осы тәсілмен анықтау – биологияны ағылшын тілінде оқытуды тиімді ұйымдастыру әдісі болды. Зерттеу барысында биологиялық білім деңгейіне негізделген келесі әдістер пайдаланылды.

– Билингвистикалық оқыту әдісі. Оқушылардың көпшілігі ағылшын тілін төмендеу меңгергендіктен, біз терминдерді (терминологияны) қазақ тілінде пайдаландық (терминдерді аудару, күрделі биологиялық механизмдерді түсіндіру), олардың көпшілігін ағылшын тіліне аудардық. Қосымша ағылшын тіліндегі тестілерді жаттады.

– Пәнді оқыту барысында мазмұны мен тілі кіріктірілген оқыту әдісі (CLIL) білім саласында табысты, сондықтан біз оны өз сабақтарымызда интербелсенді әдіс ретінде пайдаландық.

– Көрсеткіш оқу әдістері. Оқыту әдістерінің көрнекі презентациясының әдістемесі, плакаттар мен бейнеклиптер пайдаланылды (*Ыдырыс А. 2017*).

– Практикалық оқыту әдісі ретінде сыныпта цитологиялық препараттарды зерделеу үшін микроскоп пайдаланылды, әртүрлі модельдер мен қосымша демонстрациялық эксперименттер пайдаланылды (*Избассарова, Жумагулова, 2016*).

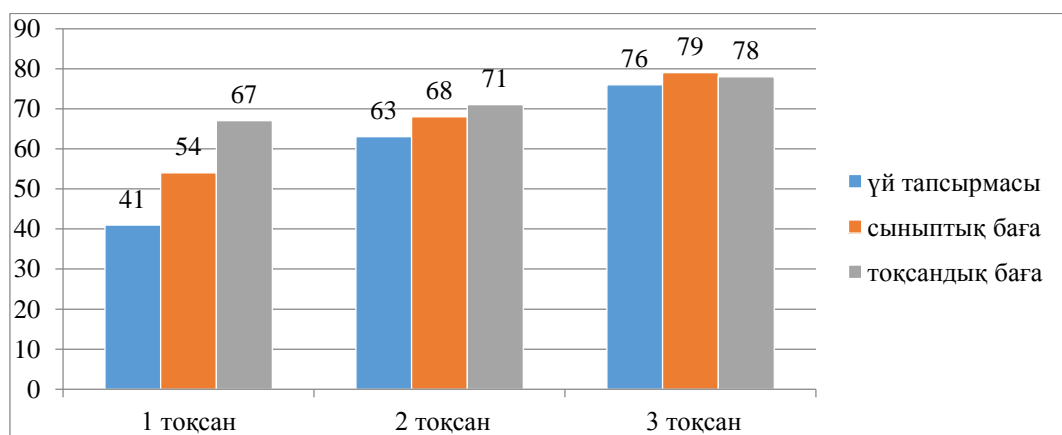
– Жағдаятты талдау әдісі – сабақты талқылау, қосымша әдебиет көздерін іздеу және бірлескен сабақтар өткізу, талқыланатын сабақ тақырыбы бойынша дебаттар өткізу (*Торманов және т.б., 2014*).

Оқу барысында пайдаланылған материалдар – компьютер, интербелсенді тақта, постерлер, медициналық препараттар, микроскоптар, тірі ағзалар үлгілері және т.б. Биологияны ағылшын тілінде оқыту үшін келесі кітаптар мен нұсқаулықтар пайдаланылды: Cambridge IGCSE biology (Mackean and Hayward 2014), K. Kelly macmillan практикалық терминдер сериясы – қазақ тілінде оқытатын мектептерге арналған биология бойынша ғылыми, пәндік кітаптар [Атамұра 2016]. Аталмыш оқытуды бағалау типтері Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы берген білім алушылардың оқу жетістіктерін критериалдық бағалау жүйесін жүзеге асырудың әдістемелік және оқу–әдістемелік принциптері бойынша жүргізілді [ИАЦ 2015]. Жаттықтырушы бағалау түрлеріне үй тапсырмасын (жазбаша) бағалау, сыныпта бағалау (ауызша, тестілік), тоқсандық бағалау (тест тапсырмалары) жатады.

Жоғарыда көрсетілген оқытуды бағалау келесі формула бойынша есептелді, сол бойынша келесі орта баға алынды.

$FO = a + b / n * 100\%$, онда ‘a’ «5» балл алған оқушылар саны («А» бағасы), ‘b’ – «4» балл алған оқушылар саны («В» бағасы), n – оқушылардың жалпы саны, FO – формативтік бағалау.

Біз 7 сыныпта (1 тоқсан) биологияны ағылшын тілінде оқытуды бастаған кезде, көптеген оқушылар өз ойларын ағылшын тілінде қарапайым сөздермен жеткізе алатын. Үй тапсырмасын толық орындамайтын. Әрине, сыныпта оқушылардың 20–30% өздерінің ағылшын тіліндегі деңгейін қосымша курстарда оқу арқылы жақсартты, сабақты жақсы түсінетін және үй тапсырмасын орындайтын болды. Сонымен қатар, биология бойынша білім деңгейі тіпті ана тілінде төмен болған оқушыларға ағылшын тілінде оқу өте қиынға түсті. Сондықтан біз ғылыми жетекші ұсынымымен және мектеп әдіскерлерімен бірге оқыту әдіснамасын өзгерттік. Сабақ негізгі биологиялық терминдерге (терминологияға) негізделді және оқушылар осы терминдерді (терминологияны) құрастырып, оларды дәптерлеріне жазып, оқып, мәнмәтіннен, кітаптан немесе сабақ тақырыбы бойынша өз ойларына байланысты конспектілер жазды. Осы әдістеме негізінде негізгі назар оқушылардың биология пәнін ағылшын тілінде оқыту қызығушылығы туындады және нәтижелер үшінші тоқсанда жақсара бастады (1–ші сурет).

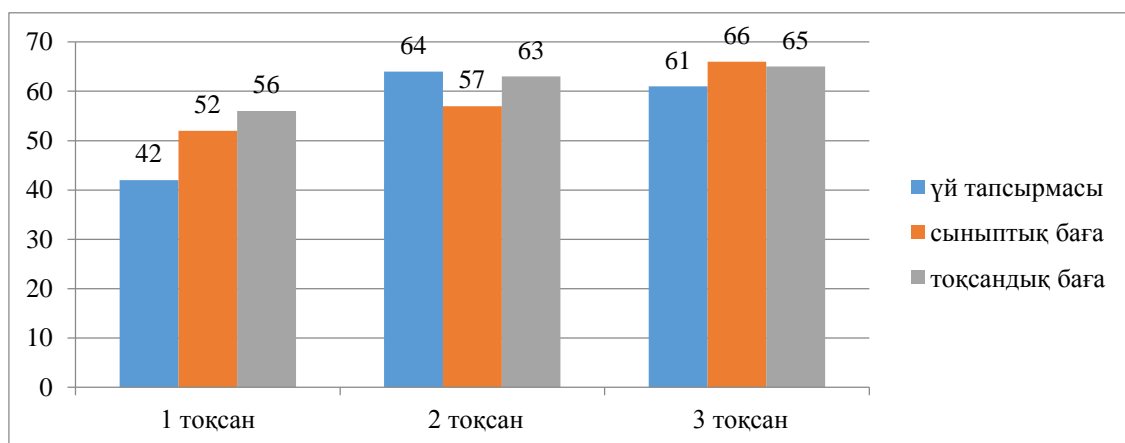

Сурет – 1. 2021–2022 оқу жылындағы 7 сынып оқушыларының биология пәнін ағылшын тілінде оқыту нәтижелері

1–ші суретте оқушылардың ағылшын тіліндегі нұсқаулықтарды онша жақсы түсінбегендігі және сол себепті жазбаша орындалған үй тапсырмасы мен материал бойынша ауызша жауаптар төмен болды, алайда тоқсандық баға жоғарырақ, өйткені тоқсандық аттестаттау тестілеу түрінде болды. Екінші тоқсаннан бастап біз

нұсқаулықтарды енгізудің негізгі әдісі ретінде билингвизмдік оқыту әдісін (қазақ және ағылшын) пайдаландық. Нәтижесінде тоқсандық бағалар біртіндеп жақсара бастады.

Бірінші тоқсанда 8 сынып оқушыларының бағалары ағылшын тілінде оқу материалдарының болмауына байланысты төмен болды. Осы мәселені шешу үшін, біз аттестаттау тестілеріне дайындау үшін қосымша материалдар пайдаландық, кейбір бөлімдер аударылып, басып шығарылып, оқушыларға таратылды. Осы тәсілдің арқасында оқу процесі жақсарды (2–ші сурет).

Сурет – 2. 2020–2021 оқу жылындағы 8 А сынып оқушыларының биология пәнін ағылшын тілінде оқыту нәтижелері

Қазақстанда жаратылыстануды зерделеу ең алдымен оқушылардың ағылшын тілін білу деңгейіне байланысты. Қазақстанда негізгі коммуникативтік тіл ретінде қазақ тіліне көшуді еліміз 1991 жылы тәуелсіздік алған мезеттен бастап күн тәртібінде тұрған мәселе (Mehisto et al., 2014). Мектептерде пәндерді қазақ тілінде оқыту тілді жоғары деңгейде меңгеруге қол жеткізу үшін тіл ерекшеліктерімен жеткілікті түрде танысуды қамтамасыз етпейтіндіктен, CLIL осы бастамаға қолдау көрсету үшін тиімді тәсіл ретінде қарастырылады. Ол өте өзекті, өйткені НЗМ 2019 жылға Қазақстанның барлық орта мектептерінде CLIL енгізу жұмысын жүргізуде (MES, 2016). Екінші мәселе – біздің практикамызда биология бойынша оқулықтарды, практикалық инструменттер мен оқу құралдарын пайдалануда көрсетілгендей, халықаралық оқыту әдістері мен оқу материалдарын, оқулықтарды отандық (қазақстандық) оқу құралдарымен бір уақытта пайдалану.

Үшінші мәселе – ол, біз жоғарыда атап кеткендей, мұғалім мәселесі, жаратылыстану ғылымдарының мұғалімінің өздеріне қолжетімді қосымша ресурстарды пайдалану мүмкіндігі және осы ресурстарды өз оқушыларымен бөлісе алу мүмкіндігі болу керек. Және мұғалім өз саласы мен оған байланысты пәндерді толық түсіну керек, бұл да өте маңызды мәселе. Мысалы, қазақ тілінде оқитын сыныпта ағылшын тілін оқытатын мұғалім пәнді қазақ (орыс) тілін білу керек. Оқушылар ағылшын тілін толық меңгермегендіктен, оқытушы пәннің күрделі бөліктерін, материалды басқа тілге аудару керек. Ол сапалы білім беруден басқа, оқушылардың ана тілінде ойлау қабілетін қалыптастыру қажет екендігін білдіреді.

Төртінші мәселе – оқушылардың биологияға қызығушылығы. Біз оқушылар қызығушылығын арттыру үшін бірнеше тәсілді пайдаландық. Біріншіден, сабақты жеңілдету, жаңаша оқыту әдістерін пайдалануды жеткіліктірек, қолжетімді етіп түсіндіру. Бесіншіден, жалпы, әсіресе табысқа қол жеткізген адамдар үшін (әсересе шет елдегі қазақ ғалымдары үшін) ағылшын тілінің маңыздылығын атап көрсету қажеттілігі.

Алтыншыдан, биологияның заманауи жетістіктерін, олардың адам өмірі мен басқа пәндердегі маңыздылығын түсіндіру. Қорытындысында біз, барлық оқушылар келесі оқу жылында ағылшын тілінде сөйлейді, сондай-ақ ақпаратпен еркін алмаса алады деп толық айта алмаймыз. Бірақ жаратылыстану пәндерін ағылшын тілінде оқыту оқушылар үшін болашақ маман болу мен жақсы жұмыс алу үшін керемет мүмкіндік болып табылады. Ол адами капитал мен елдің бәсекеге қабілеттілігі сапасының негізі. Төменде жоғарыда тізбектелгендерге байланысты мәселелерді шешудің бірнеше шешімдерін ұсынып отырмыз:

Мектептерге ағылшын тілінде оқулықтардың, қосымша материалдар мен сөздіктердің жеткілікті саны қажет, бұл оқушылардың қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі білімін сапасын қамтамасыз етуге көмектеседі. Биология бойынша халықаралық оқулықтар мен материалдар қолжетімді болуы тиіс. Пәнді ағылшын тілінде оқыту үшін, қосымша сағаттар бөлу қажет. Оқушыларға ағылшын тілі бойынша сапалы білім беру және пәнді толық түсіну керек. Ағылшын тілінде жаратылыстану ғылымдарын оқыту үшін қосымша материалдар мен заманауи технологиялармен қолдау көрсету керек. Ең маңыздысы – ағылшын тілінде оқытын жаратылыстану ғылымдарының мұғалімдері өз пәнін оқыту барысында ең үздік және ең тиімді әдіс-тәсілдерді таңдау керек.

Әдебиет

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың "жаңартылған ел – сапалы білім" атты Қазақстан Республикасы Білім және ғылым қызметкерлерінің III съезінде сөйлеген сөзі. 2004. http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1050840 [19] Қазақстан Республикасы Президентінің сөйлеген сөзі
2. Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан халқы Ассамблеясының XII сессиясында (Астана, 2006 жылғы 24 қазан) <https://www.zakon.kz/77635-vystuplenie-prezidenta-respu-bliki.html>
3. Иылдыз Л. (2017). Қазақстанның орта мектептеріндегі үштілді білім беру саясаты: мұғалімдердің сенімі және сыныптағы тәжірибе (жарияланбаған докторлық диссертация). Назарбаев Университеті, Астана.
4. Избасарова Р.Ш., Жумагулова К.А. 2016. "Биология" мамандығының студенттеріне арналған "Биологияны оқыту әдістемесі" оқулығы – Алматы
5. Какенов Р. (2017). Қазақ тілі сыныптарында CLIL қолдану бойынша мұғалімдердің тәжірибесі. Білім беру саласындағы nugse зерттеулері, 2 (2), 21–29. Алынған nugserie.nu.edu.kz
6. Торманов Н.Т., Ұршеева Б.І. 2014. Guideline of teaching–methodological complex from innovative methods of teaching biology., Almaty, Kazakh University.
7. Ыдырыс А.Ұ. 2017. Methods of teaching biology: educational–methodical manual / Almaty: Қазақ университеті.

УДК 37.091.3:57

ПРИЕМЫ ФАНТАЗИРОВАНИЯ В МУЗЫКУЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ ЕВРОПЫ

Понукалина Н.Э.

*(КГУ «Комплекс колледж искусств – специализированная школа – интернат для одаренных в искусстве детей имени Ермека Серкебаева» г. Петропавловск)
(natali.fortepiano@gmail.com)*

Техника приёмов исходила из национальных исполнительских школ, где существовали собственные традиции импровизации.

Италия. Богатое динамическими сопоставлениями свободное орнаментирование мелодии (украшение мелодической линии, её фрагментов). Использование колоратуры (небольшие украшения отдельных звуков–мелизмы).

Франция. Культ ясных линий, тончайшая разработка мелизмов, подчёркивающих декламационную сущность исполнения.

Германия. Варьирование сочетания голосов (плотная и более разреженная гармоническая ткань). Украшение мелодики, ритмики, фактуры.

Это произошло во многом от влияния итальянской школы XVII века и французской школы XVIII века. К.Ф.Э. Бах писал: «Кто не знает о том, сколько требований предъявляется клавиристу! От него ждут не только законченной, соответствующей всем правилам хорошего исполнения передачи написанного для его инструмента произведения, чего можно требовать от любого инструменталиста, от него ждут большего. Клавирист должен ещё уметь сочинять фантазии всевозможных видов, а также экспромтом обработать заданную ему тему по всем правилам гармонии и мелодии он должен одинаково играть во всех тональностях, моментально и безошибочно транспонировать, читать с листа любое произведение, написанное как для его инструмента, так и для другого. Он должен в совершенстве владеть генерал–басом, уметь его сыграть различно, с большим или меньшим количеством голосов, гармонически строго и галантно».

В исполнительской культуре Барокко самым распространённым видом музицирования, связанным с импровизацией, была практика *basso continuo* (генерал–баса). *Basso continuo* дословно переводится «непрерывный бас». Бас записывался с цифрами (сигнатурами), обозначавшими интервалы от баса, показывая созвучия в верхних голосах. С развитием гармонии число цифровых обозначений росло.

Г.Ф. Телеман однажды заметил: «Генерал–бас стал похож на учебник арифметики». И.С. Бах, говоря о *basso continuo*, подчеркивал: «Именно генерал–бас– есть первая ступень к сочинению». Разделяли три типа сопровождения «генерал–баса»:

Простой (общий) –трех, четырехголосные аккорды, без украшений;

Естественный (фигурационный)–арпеджио, ломаные аккорды;

Искусственный (сложный)– украшения, задержания, противодвижения.

Мелодическая орнаментация и ритмическое варьирование, свойственные старинному клавирному исполнительству, были блистательным проявлением великой импровизаторской традиции.

К рубежу XVI–XVII веков устанавливается новая исполнительская манера – ДИМИНУИРОВАНИЕ (заполнение нот одной долгой длительности более мелкими, но с сохранением соотношения опорных звуков мелодии). Техника диминуирования преобразовала исходную мелодическую линию введением новых мотивов и фраз. Диминуированная форма считалась более совершенной и стимулировала развитие искусства импровизации. Во французском клавесинизме сборники пьес сопровождалась таблицами расшифровки украшений, но эти правила носили рекомендательный характер. У Ф. Куперена 35 разновидностей мелизмов, которые делятся на семь классов и каждый класс делится на несколько видов. Но отклонения от правил были допустимы, иногда и прямо подразумевались. В итальянской школе клавирное исполнительство дольше всего сохраняло такую практику, где в нотном тексте не указывалось место украшения, способ его расшифровки. Эту непринуждённую свободу итальянской импровизации активно осваивали немецкие инструменталисты. Но они вписывали мелодические орнаменты в текст

Немецкая исполнительская школа второй половины 18 века оставила свидетельства, касающиеся самой технологии такая установка отмечена тем, что «... ведь легче что–нибудь придумать, нежели повторить». При выборе украшений важным было

их соответствие данному характеру, их уместность. И.И. Кванц отмечает: «торжественность—мало украшений, вкрадчивый характер—форшлаги, весёлость—изящные трели, морденты, их шутивное исполнение». Длительности были показателем определенных возможностей варьирования. Ритмический рисунок тоже влиял. Нота после точки должна быть очень короткой, т.к. в этом случае украшения призваны «сделать приятным» исполнение пунктирных ритмов. Темп налагал определенные требования. Allegro— мало украшений, adagio— свобода в их использовании. Хочется отметить, И.И. Кванц обучал короля. И ему одному разрешалось аплодировать королю.

Ритмическое варьирование. Отражая импровизационную сущность старинного исполнительства, ритмическое варьирование усиливало выразительное начало музыки, определяло индивидуальную творческую манеру клавириста. Искусство ритмического варьирования вводит нас в пределы действия мощной исполнительской силы. Ванда Ландовска замечательная исполнительница и знаток старинной клавирной музыки, подчеркивает двойную функцию украшений: вертикальную в отношении к гармонии и горизонтальную, как ритмическое и мелодическое обогащение.

К.Ф.Э. Бах писал: «Можно намеренно допускать красивые погрешности против такта. Когда играешь один или с небольшим количеством опытных музыкантов, то можно изменять доли такта только в своем голосе, общее же движение должно быть сохранено неизменным". В трактате «Искусство игры на клавесине» Ф. Куперен пишет: «... с помощью исследований, которыми я подкрепил скромный талант, дарованный мне небом, я попытаюсь объяснить, каким образом мне удавалось растрогать обладающих вкусом людей, которые оказали мне честь, слушая меня, а также обучить некоторых избранных меня. Вышеупомянутое мной музыкальное впечатление зависит от уместного прекращения и оттягивания звуков в соответствии с характером мелодий прелюдий и пьес. Противопоставление этих двух приёмов даёт уху впечатление незавершённости. Так, что в тех случаях, когда смычковые инструменты усиливают звук, оттягивание звука на клавесине (в силу обратного эффекта) как бы воспроизводит для уха желаемое звучание».

Трактат Ф. Куперена оставил ряд свидетельств о культуре ритмических отклонений в искусстве клавиристов. Динамическое использование трели, где постепенное и незаметное ускорение ее ритмических биений создавало эффект акустического crescendo. В результате клавирный исполнитель не только читал нотную запись, но и анализировал ее, исполняя именно так, как разрешено было исполнять. Таким образом, игра по нотам в старинном клавирном исполнительстве представляла собой абсолютно иной процесс в сравнении с тем, к чему привыкли пианисты сегодня. А путем закономерных изменений нотной записи, её пересоздания, требующего от исполнителя аналитического мастерства и композиторских навыков.

Темп тоже являлся одной из важнейших сторон реализации движения в исполнительском воссоздании музыки любых стилей и жанров. Выдающиеся исполнители неоднократно подчёркивали зависимость художественной значимости интерпретации от правильного темпа.

Авторы старинных трактатов обращали особое внимание на, как они говорили, «аффективную» природу темпа. Аффект в их понимании— широкая область, связанная с душевным волнением, волей, религиозными, этико—эстетическими представлениями.

Термины, использовавшиеся в старинном коавирном исполнительстве для обозначения темпа, выражали аффект, т.е. эмоциональное содержание.

Allegro—радостно, весело, активно;

Grave—серьезно, строго, значительно;

Adagio—удобно, приятно, проникновенно.

Темповые указания в клавирной музыке появились на рубеже XVI–XVII веков (первое обозначение Allegro относится к 1596 году, largo–1601, adagio–1610, grave–1611, lento–1619). К.Ф.Э. Бах отмечает: «О темпе произведения можно судить по самым быстрым пассажам, которые в нём встречаются. Следуя этим указаниям не будешь приувеличивать в Allegro и казаться чересчур сонным в adagio».

Оживлению движения во многом служили упражнения. Знаток и мастер клавесинной игры Ванда Ландовска отмечает: «Многие упражнения подсказаны самим клавесином–трепетностью переплетающихся голосов, пересекающимися обертонами и всем его таинственным миром едва касаемых, вибрирующих и наполняющих пространство звучностей. Иногда возможно перенести орнаментальные изыски на фортепиано». Существует два основных вида украшений, связанных с тем, за счёт какого времени, относительно данной ноты, они будут исполнены.

1. Антиципированные–за счёт времени, предшествующего появлению главной ноты (украшаемой).

2. Сустранированные–за счёт главной ноты (украшаемой ноты).

3. Эволюция музыки в сторону галантного, а впоследствии и выразительного стилей, подчинила исполнение украшений своим требованиям.

Литература

1. Алексеев А.Д. Из истории фортепианной педагогики. Руководство по игре на клавесино–струнных инструментах: хрестоматия. Киев 1974 г.
2. Баренбойм Л.А. Теория артикуляции И.А. Браудо и её значение для исполнительской и педагогической практики.
3. Бодки Э. Интерпретация клавирных произведений И.С. Баха. Музыка. 1993 г.
4. Григорьев Л., Платек Я. Современные пианисты. Изд. 2–е, 1990 г.
5. Мильштейн Я.И. Француз Куперен. Его время, творчество, трактат «Искусство игры на клавесине» М.: Музыка, 1973 г.
6. Мельникова Н.И. Фортепианное исполнительское искусство, как культуротворческий феномен. Новосибирск. НГК., 2002 г.

УДК 355/359

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДИСЦИПЛИНАРНЫХ УМЕНИЙ КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ВУЗА

Рымбаев Ш.К., Смагулов Б.С.

(Академия Национальной гвардии Республики Казахстан)

Возрастающие требования к будущим военным специалистам определяют изменение приоритетов в организации образовательного процесса в военных ВУЗах, его направленность на личностно–профессиональный рост выпускника, на обеспечение условий для раскрытия его потенциала и непрерывное формирование профессиональной компетентности.

Подготовка офицеров в современных условиях достаточно многоплановой. На сегодняшний день, что выпускники ВУЗов выполняют разные функции, к числу которых относят не только командовать, руководить, но и военно–педагогическую. Военно–педагогическая деятельность офицеров представляет собой функцию планирования и реализаций общих и частных аспектов воспитания и обучения военнослужащих воинских частей и подразделений с учетом их выполняемых задач. Деятельность

командиров, определяется, прежде всего, в том, что она направлена на решения задач, различного характера, которые нередко изменяются по содержанию, направленности.

В этом случае педагогическая деятельность является важнейшим условием развития личности, общества, государства. Обучение и воспитание личного состава, повышение интеллектуального потенциала, физической закалки, формирование морально-боевых качеств, подготовка к выполнению служебных обязанностей есть педагогические функции офицеров.

Офицеры подразделений – не только управленцы, они являются и педагогами, выступающие в качестве организаторов обучения и воспитания подчиненных.

Результаты педагогической деятельности офицеров зависит от их личностно-профессионального педагогического соответствия характеру самой профессиональной реальности. В этой причине актуальность приобретает проблема воспитания и обучения, формирования дисциплинарных умений курсантов военных ВУЗов.

Дисциплинированность – это требования к соблюдению дисциплины, исполнение всех определенных правил Законами, которых стало для военнослужащего глубокой внутренней потребностью, устойчивой привычкой. Это ответственность каждого воина за свои действия перед законом, сознательности, понимания необходимости подчинять свои действия воле командира, личные интересы – интересам боеготовности подразделения.

Дисциплинарные умения – это формирование умений у курсантов военных ВУЗов поддерживать дисциплину у своих подчиненных в период прохождения воинской службы, в процессе обучения психолого-педагогических дисциплин.

Важную роль в формировании у курсантов дисциплинированности и дисциплинарных умений играет авторитет и личный пример командиров и преподавателей. Авторитет руководителя на подчиненных может повлиять только своим поведением, не применяя принудительных мер воздействия.

Педагог должен иметь высокие моральные качества как честность, скромность, доброжелательность, простота, дисциплинированность и умение найти общий язык с людьми. Большое значение также имеет личная дисциплинированность командира – это своего рода стартовая площадка для успешного выполнения различных дисциплинарных функций.

Дисциплина начинается с правил и норм поведения руководителя. Если требования начальника произвольны, своекорыстны, не соответствует положению уставов и законов, она не может положить начало дисциплины и его формированию у курсантов, так-как они противоречат ее духу. Руководитель, допускающий подобные нарушения дисциплины, может сам привлекаться к ответственности, то есть создает условия отрицательного влияния к работе по обучению и воспитанию подчиненных.

В процессе формирования дисциплинарных навыков у курсантов особое значение приобретает высокая требовательность офицера как к самому себе, так и к своим подчиненным. Совершенствуя свою управленческую деятельность на основании правовых норм, проявляя установленную уставом требовательность, командир напрямую вырабатывает у курсантов уважение к приказам, убеждает в необходимости их точного и полного выполнения, мобилизует подчиненных на активные действия [1].

Уважением и авторитетом у подчиненных может пользоваться тот командир, который требователен также строго и справедливо спрашивающий за упущения. Требовательность со стороны командира отражается в таких формах, как распоряжение, приказ, предостережение, напоминание. Вся деятельность начальников обладает управленческим характером, то есть предполагает опирающееся на властную силу организующее, регулирующее, практическое, воздействие на жизнедеятельность подчиненных в целях ее упорядочения, сохранения или преобразования, в этом и

заключается сущность дисциплинарных умений, грамотным образом использовать вышеприведенные аспекты в практической деятельности.

Следовательно, требовательность командиров должна быть нацелена не на саму личность курсанта, а на его действия, их поступки с тем, чтобы избежать вольно или невольно ущемления их самолюбия или достоинства.

К формированию дисциплинарных навыков относится также образование в подразделении надлежащего дисциплинарного климата, то есть такого вида общественного мнения, которое поддерживает проявление дисциплинированности и осуждает другие проступки. Правильная организация работы обусловлено тем что, в подразделении дисциплинированные курсанты были уважаемые в коллективе и другие гордились ихней образцовой дисциплиной.

Для этого применяются различные методы как убеждения, разъяснения, поощрения. Задачи воспитания дисциплинарных умений будет решаться, если в подразделения дисциплина является первостепенной ценности, предметом коллективной и индивидуальной гордости.

Учебно–воспитательная работа с курсантами непосредственно направлена на развитие у них такого качества личности, как дисциплинированность и дисциплинарных навыков. Оно формируется из твердого знания правил воинского поведения, стремления и желания неуклонно ими руководствоваться, психологической устойчивости и навыков выполнения определенных дисциплинарных действий, все они позволяют вести себя дисциплинированно в обстановке как мирного, так и военного времени.

Контроль над тем, каким образом личный состав выполняет задания и свои обязанности, также важен для приучения к порядку и дисциплине. Он является источником информации для командира и для каждого курсанта об уровне его дисциплинированности.

Существует такое понятие как – «обратная связь», которое означает знание результатов личных действий, и без которого поведение правильного вида невозможно. Не получая обратной «дисциплинарной» информации, курсант перестает действовать в соответствии с правилами, уровень его дисциплинированности уменьшается незаметно для него самого.

Командир, выступая основным организатором всей работы по укреплению дисциплины и формированию дисциплинарных умений, личным образом проводит изучению ее состояния, определяет причины нарушений дисциплины, выявляет и оценивает работу командиров подразделений по укреплению дисциплины, определяет в большей степени эффективные методы и методы формы работы, цель, главные направления, способы и пути достижения высокого уровня дисциплины [2].

Вся его деятельность должна носить непрерывный, плановый и комплексный характер. На практике это означает умение командира держать в сфере своего внимания все сферы деятельности: боевую подготовку, внутреннюю службу, вопросы быта и досуга личного состава, повседневную служебную и внеслужебную деятельность курсантов.

Зависимость успешного решения задач формирования дисциплинарных умений от умелого сочетания мер принуждения и убеждения является определяющим фактором эффективности воспитания курсантов. Правильное применение и умелое сочетание мер принуждения и убеждения определено Дисциплинарным уставом в качестве одного из главных условий достижения дисциплинированности.

Роль любой из таких мер не стоит абсолютизировать. Любая односторонность в использовании одной из них отрицательным образом сказывается на результатах воспитания и формирования дисциплинарных умений курсантов. Важно, чтобы

взыскание или поощрение использовалось так, чтобы всему коллективу и воину стало ясно, за что оно применено и почему избрано это, а не другое.

Именно поэтому одной из задач, стоящих перед должностными лицами части, является оказание помощи, главным образом, в обучении курсантов и командиров практической работы по предотвращению происшествий и преступлений, поддержании твердого порядка. Неслучайно в частях постоянно проводятся инструкторско–методические занятия, семинары, лектории с сержантским составом по вопросам их роли, особенностях работы в воинских коллективах по укреплению дисциплинированности [3].

Методы работы по поддержанию и укреплению правопорядка и дисциплинированности – это комплекс педагогических приемов, средств и способов воздействия на сознание, чувства и волю курсантов, с целью формирования и развития у них дисциплинарных умений, исполнительности, высоких морально–боевых, психологических, эстетических, нравственных и других качеств [4].

Метод убеждения обеспечивает формирование у военнослужащих сознательности, убежденности.

Метод примера является одним из условий формирования необходимых качеств личности. Данный метод заключается в целеустремленном и систематическом воздействии командира на подчиненного и воинский коллектив силой личного примера, а также всеми положительными примерами, служащими образцами для подражания.

Метод упражнения способствует выработке разнообразных полезных привычек поведения, развитию и совершенствованию волевых качеств курсанта – решительности, смелости, самообладания и т.д.

Метод поощрения, объединяя приемы и средства морального и материального стимулирования у курсантов положительного поведения, развивает у них усердие в службе. Метод поощрения применяется для закрепления положительных привычек и лучших качеств воина. Это воздействие на чувства воинов с целью вызывать у них состояние удовлетворенности своими поступками и действиями. С помощью поощрения командир достигает закрепления положительных качеств у подчиненных.

В методе принуждения находит свое отражение оценка отрицательных действий и поступков, что способствует преодолению недисциплинированности, вредных привычек в поведении военнослужащего. Принуждение как метод представляет собой систему воздействий на военнослужащего, нарушающих дисциплину и общественный порядок, с целью исправить их поведение.

Оно может выражаться в виде приказа, требования, предупреждения, осуждения на собрании личного состава. Командирам предоставляется право подвергать подчиненного дисциплинарному взысканию. Сущность метода состоит в побуждении военнослужащего, нарушившего дисциплину, почувствовать свою вину и вызвать у него стремление исправиться [5].

К основным формам работы по поддержанию и укреплению правопорядка и дисциплинированности, в подразделении следует отнести: массовые, групповые и индивидуальные.

Массовые формы предполагают участие, как правило, всего личного состава. К ним относятся: различные виды информирования личного состава, собрания личного состава, подведение итогов, занятия по боевой подготовке, спектакли, читательские конференции, беседы, экскурсии, лекции, тематические вечера, викторины, диспуты, «круглые столы» и другие.

Групповые формы предполагают участие части личного состава. К ним относятся: работа клубов по интересам, спортивные командные игры, кружки художественной самодеятельности, различного рода групповые упражнения и работы и другие.

К индивидуальным формам можно отнести индивидуальные беседы, поручения, задания и другие. Выбор той или иной формы, а также порядок ее реализации определяются целями и задачами работы. Практика свидетельствует, что к выбору методов и форм работы следует подходить творчески, все время разнообразить их.

Важное значение имеют индивидуальные формы работы, заключающиеся в проведении индивидуальных бесед и консультаций со стороны работников военной прокуратуры, применение прокурорских воздействий на курсантов, совершивших проступки или склонных к нарушению законов, правопорядка и воинской дисциплины. Положительно влияют на курсантов стенды с информацией об осуждении, доведение статей Уголовного кодекса и т.д. [6].

Жизнедеятельность всех силовых структур происходит в исключительно сложных социально-экономических и политических условиях. Трудности, которые переживает страна, армия ощущает на себе гораздо острее, чем другие институты государства.

В этих условиях, как никогда, от всего личного состава, от каждого воина требуется высочайшая дисциплинированность и исполнительность, добросовестное выполнение конституционного долга, осознание им предназначения службы, уяснить требования военной присяги, воинских уставов, приказов о необходимости укрепления воинской дисциплины. Понять возрастающее значение воинской дисциплины в современных условиях, формирование в себе таких качеств как высокой исполнительности, беспрекословного повиновения командирам и начальникам, верности воинскому долгу и войсковому товариществу.

Возрастание роли воинской дисциплины и дисциплинированности воинов, а также дисциплинарных умений в современных условиях очевидно. И постоянная работа над повышением их качественного уровня является объективной необходимостью, для каждого курсанта.

Из вышеуказанного можно сделать следующие выводы: теоретико-методологической стратегией подготовки будущего офицера к формированию дисциплинированности является контекстно-деятельностный подход, который может эффективно включить обучаемых в аналоги профессиональной деятельности; комплекс педагогических условий (умениями формирования дисциплинированности у подчиненных; моделирование процесса формирования дисциплинарных умений у курсантов военных вузов, основанное на контекстно-деятельностном подходе, актуализация знаний и умений формирования дисциплинированности в практической деятельности будущих офицеров) является необходимым и достаточным для успешного функционирования и развития системы подготовки будущего офицера к формированию дисциплинированности.

Литература

1. Азамаскин Ю.Н., Петров В.Д. Воинская дисциплина в части (подразделении): пути, формы и методы ее укрепления в условиях реформирования ВС РФ / Гуманитарная академия ВС: Уч. Пособие. – М., 2005. – 55 с.
2. Психология и педагогика профессиональной деятельности офицера. Бархаев Б.П., Караяни А.Г., Перевалов В.Ф., Сыромятников И.Р. – М., 2006. – 488 с. – С. 94–103.
3. Барабанщикова А.В. Военная педагогика и психология – М., 2006–512 с.
4. Воинской дисциплине – научный подход и компетентное решение / Политическое управление. – М., 2010. – 246 с.
5. Методика анализа и оценки состояния правопорядка, воинской дисциплины и дисциплинарной практики: Учебно-методическое пособие / НВВКУ (ВИ). – Новосибирск, 2008. – 32 с.
6. Петров В.Л. Воинская дисциплина: системный подход к исследованию и укреплению / Институт военной истории. – М., 2008. – 256 с.

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С РАС (НА ПРИМЕРЕ КГУ ЦЕНТР (AUTISM–ЦЕНТР) ПОДДЕРЖКИ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ «АСЫЛ МИРАС»)

Самиева А.А.

(КГУ «Центр (autism – центр) поддержки детей с аутизмом (расстройством аутистического спектра) «Асыл Мирас»)

Расстройства аутистического спектра (РАС) – это особая форма нарушения психического развития с неравномерностью формирования различных психических функций, со своеобразными эмоционально–поведенческими, речевыми и интеллектуальными расстройствами, что в большинстве случаев приводит к значительной социальной дезадаптации.

Дети с РАС – это целый спектр нарушений развития, характеризующийся различными проявлениями своеобразия эмоциональной, волевой и когнитивной сфер и поведения в целом.

(Autism–центр) поддержки детей с аутизмом «Асыл Мирас» занимает важное место в системе непрерывной помощи детям с расстройством аутистического спектра. Данный центр открылся в городе Петропавловске 3 октября 2019 года. На занятия здесь принимают детей и подростков в возрасте от 0 до 18 лет. За это время курс реабилитации прошли около 600 детей. Все услуги в центре предоставляются бесплатно. Педагоги работают с детьми не только имеющих диагноз аутизм или РАС, но также и с сопутствующими диагнозами такими, как ДЦП (детский церебральный паралич), УО (умственная отсталость), ОНР (общее недоразвитие речи) и т.д. Работает центр пять дней в неделю с 9 утра до 18 вечера.

Рассмотрим более подробно, как организована работа в данном центре. Родитель приносит заключение ПМПК (психолого–медико–педагогическая консультация) в центр и пишет заявление о становлении его ребенка на очередь. Далее методист созванивается с родителем и назначает время и день консультации. Во время консультации диагност опрашивает родителя и наблюдает за игрой ребенка для того, чтобы определить его в ту или иную программу. В центре функционирует шесть программ интервенции:

- «Ранняя поддержка»,
- «Развитие обучающих навыков»,
- «Жизненные навыки»,
- «Интенсивный курс»,
- «Социальные навыки»,
- «JASPER».

Занятия во всех программах проводятся три раза в неделю в течение 3 месяцев, за исключением программы «Интенсивный курс» здесь продолжительность составляет две недели. Рассмотрим, каждую программу более подробно.

Программа «Ранняя поддержка» – эта семейно–центрированная комплексная помощь детям от 0 до 3 лет с нарушениями развития или риском возникновения. Программа направлена на построение взаимодействия родителя и ребенка. Многие исследования о развитии мозга показывают, насколько пластичным является мозг ребенка в первые годы жизни.

Важной особенностью программы раннего вмешательства являются то, что родители принимают в ней активное участие, присутствуют с самого первого занятия, а в дальнейшем выступают в роли педагога. При своевременной диагностике и раннем

вмешательстве, базовые жизненные навыки ребенка с РАС в среднем улучшаются в два раза.

Программа «Развитие обучающих навыков» ее посещают дети в возрасте от 3 до 7 лет с диагнозом аутизм или РАС и с сопутствующими диагнозами. В начале программы педагог проводит оценку базовых навыков ребенка, затем составляет программу его развития. Здесь развивают такие навыки как: визуальное восприятие, понимание речи, имитацию, просьбу, коммуникацию, самообслуживание и академические навыки. На занятиях также присутствуют родители. Специалисты регулярно проводят мониторинг прогресса развития ребенка.

Программа «Жизненные навыки» направлена на детей в возрасте от 8 до 15 лет. В данную программу направляются дети с тяжелыми нарушениями развития и отсутствием навыков самообслуживания. Вначале проводится индивидуальная работа с ребенком, а в дальнейшем подключается обучение родителей. Работа ведется над такими навыками, как: сотрудничество, рецептивная речь, имитация, вокальная имитация, просьба, социальное взаимодействие, переодевание, прием пищи, уход за собой.

Программа «Интенсивный курс» посещают дети в возрасте от 0 до 18 лет. Эта программа дает возможность семьям, живущим в отдаленных районах получить услуги в течение двух недель. Работа ведется над формированием таких навыков, как: жизненные навыки, речевые, социальные, обучающие.

Формат представляет собой индивидуальные занятия для родителя и ребенка. Педагог в кратчайшее время выдает все базовые навыки, которые нужны для коррекции образа жизни ребенка. На протяжении этого времени родитель присутствует на занятиях и обучается, чтобы в дальнейшем уже выступать самому в качестве педагога.

Программа «Социальные навыки» посещают дети с РАС от 8 до 18 лет. Занятия проводят два педагога в групповой обстановке. Социальная группа – это группа, состоящая из детей, которые испытывают определенные сложности во взаимоотношениях с другими людьми.

Целью такой группы является развитие социальных навыков. Дети и подростки с РАС данной программы часто не способны: вести обоюдный разговор, меняться ходами во время игры, отвечать на приветствия других, закончить разговор в нужный момент, задавать и отвечать на вопросы во время разговора, поддержать, или переключиться на другую тему, позволить другим присоединиться к их игре и поэтому столь важно научить их выстраивать взаимоотношения.

Программа «JASPER» предназначена для детей от 3 до 6 лет. Термин буквально переводится как совместное внимание, символическая игра, участие и регулирование. Автором данной методики является доктор Кони Кассари. Суть методики заключается в минимальном вмешательстве педагога в естественный процесс игры ребенка.

Цель методики – это развитие речевых навыков у детей с РАС на основе совместного внимания, символической игры, вовлеченности и регулирования. Задачами программы является: развитие навыков просьбы, навыков игры, совместного внимания. Во время занятия также принимают участие родители.

Необходимо отметить, что в каждой программе работают такие специалисты, как дефектологи и педагоги–психологи. Педагог составляет индивидуальный план развития на каждого ребенка в соответствии с его уровнем возможностей, после закрепления опеределенных навыков дополняет план новыми более сложными заданиями и упражнениями для ребенка.

После завершения каждой программы родители получают индивидуальные рекомендации, по которым проходит дальнейшее обучение дома. В рекомендациях

указанно, какие навыки приобрел ребенок во время занятий. По окончании курса родители могут записать своего ребенка повторно в очередь в центр.

Помимо этого, занятия в детско–родительской группе могут помочь родителям научиться получать удовольствие от общения со своим ребенком, избавиться от чувства стыда за него, помочь расстаться с ролью беспомощного наблюдателя. Работа в группе позволяет родителям почувствовать, что они не одиноки в решении своих проблем, и несмотря на то, что в семье растет ребенок с особенностями в развитии, от жизни можно получать удовольствие.

Литература

1. Никольская О.С, Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок. Пути помощи. Изд. 9–е. – М.: Теревинф, 2015.
2. Янушко Е.А. Игры с аутичным ребенком. Установление контакта, способы взаимодействия, развитие речи, психотерапия. – М.: Теревинф, 2011.

УДК 37.022:681,3(075.8)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО–КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Сирица¹ А.С., Петрова² А.В.

¹студент ПМНО–19 СКУ им. М. Козыбаева,

²ст. преподаватель СКУ им. М. Козыбаева

В наше время тема внедрения новых информационных технологий в учебную программу стремительно набирает обороты. Дети 21 века живут в мире электронной культуры. Меняется и роль педагога – он должен быть тем, кто может адекватно и понятно доносить информационные новшества нашего современного мира. Это означает, что учителям необходимо овладеть современными методами и новыми образовательными технологиями, чтобы общаться с детьми на одном языке.

Об информатизации образования говорит президент Республики Казахстан Касым–Жомарт Токаев. В своем послании 1 сентября 2020 года народу Казахстана, Глава государства в своем пятом пункте обращения о доступном и качественном образовании сделал акцент на развитие дистанционного обучения.

Президент Республики Казахстан сказал: «Нужно создать единую платформу, которая будет понятна как родителям и их детям, так и в первую очередь учителям» [1]. Так же было сказано «Нужно срочно разработать единую образовательную онлайн–платформу с набором всех функций, необходимых для полноценного учебного процесса» [1] – добавил президент. Наше правительство делает огромный акцент на развитие дистанционного обучения и внедрения информационно–коммуникационных технологий, при этом не нужно забывать и о традиционном обучении.

Учителя начальных классов понимают важность использования информационных технологий на уроках. ИКТ в начальной школе позволяют развивать личность ребенка и помогают расширить возможности учащихся в познавательной деятельности.

Как правильно заметил автор книги «Информационно–коммуникационные технологии в начальной школе» Брыксина О. Ф.: «Говоря о формировании личностных характеристик выпускника начальной ступени образования, мы не можем игнорировать факт, что дети, рожденные в веке высокотехнологичной индустрии, к началу школьной

жизни уже имеют достаточно солидный опыт работы с цифровыми устройствами и Интернетом» [2].

На наш взгляд, главной задачей учителя начальных классов, является расширение кругозора, пополнение знаний, активизация умственной деятельности и развитие речи учащихся и сделать ее выразительной и более содержательной.

Стремительное развитие и внедрение информационных технологий в нашем государстве влияет и на развитие подрастающего поколения. С каждым годом современные технологии совершенствуются и приобретают новые функции. Учащиеся все чаще сталкиваются с новыми технологиями как в школе, так и за ее пределами. У них появляется интерес, и учитель как проводник в мир знаний так же должен помочь ученику освоить инновации. Одна из основной части информатизации образования является использование и правильное внедрение информационных технологий.

Для начальной школы очень важно расставить приоритеты использования информационно–коммуникационных технологий. Ведь использование данных технологий должно нести пользу и влиять на ребенка только максимально положительно и результативно. Правильное внедрение ИКТ позволит разнообразить учебный процесс и создать интересный и информативный урок, в котором каждый ученик сможет приобрести качественные знания.

Использовать ИКТ можно в различных образовательных областях, на разных этапах урока: как для ознакомления и изучения новой темы, так и для закрепления ранее изученного. Внедрение инновационных технологий в уроки начальной школы позволит развить умения учащихся способность ориентироваться в информационных потоках окружающего мира технологий. Так же овладеть практическими методами обработки информации и способность креативно воплотить изученное с помощью использования технических средств.

Учебный процесс с использованием ИКТ особенно важен и актуален в начальной школе. У учащихся 1–2 классов основной вид мышления– наглядно–образное. Поэтому очень важно интегрировать в обучение как можно больше качественного иллюстративного разъяснительного материала, при этом задействовать в восприятии нового не только зрение, но и слух, эмоции и воображение. В этом учителю помогут иллюстрации, слайды, видеоролики и анимации.

При использовании информационно–коммуникационных технологий на различных уроках в начальных классах можно перейти с объяснительно–иллюстрированного способа обучения к деятельностному. В данной ситуации ученики принимают сторону активного субъекта в учебной деятельности. Несомненно, это влияет на активизацию осознанности усвоения знаний учащимися.

ИКТ можно обозначить как педагогический инструмент, овладев которым можно разнообразить любой урок. Следовательно, информационно–коммуникационных технологии должны выполнять определенную образовательную функцию, помочь ученику правильно сортировать информационный поток. ИКТ должны быть как вспомогательный элемент традиционного урока. Применять можно информационно–коммуникативные технологии и на классных часах и внеклассных мероприятиях.

При прохождении педагогической практики проведен классный час был на тему «Моя семья». Данная тема разбирается детьми на уроках самопознания и конечно же есть целый раздел в учебниках, где все содержание направлено на развитие в ребёнке чувства любви и ценности семьи. Мой классный час сопровождался презентацией, которая с помощью проектора отображалась на экране.

Ученики в процессе классного часа выполняли как самостоятельную работу, так и групповую. С помощью сайта LearningApps.org для создания различных заданий,

которые доступны каждому и даже ученику, были созданы две игры «Найди пару» и пазл «Угадай-ка».

В игре «Найди пару» использовались пословицы, они были разделены пополам, и задача детей было найти пару и объяснить значение пословицы и высказать свое мнение как они понимают ту или иную пословицу. Пазл «Угадай-ка» позволил ребятам соотнести предметы на картинках с хобби члена семьи. Данные задания будут представлены ниже:

Так же было проведено внеклассное мероприятие в форме интеллектуальной игры. Данная интеллектуальная игра называлась «Мегамозг». На этом мероприятии использование ИКТ так же было частью сценария игры. Основной целью мероприятия было развить у детей познавательные способности (внимание, восприятие, воображение, различные виды памяти и мышления). Интеллектуальная игра была разделена на несколько заданий, одно из которых было направлено на запоминание в правильном порядке предметов и цвета на слайде. После запоминая ребята в командах восстанавливали правильную последовательность. Задания и работы учащихся представлены ниже:

Самая важная оценка моей работы – это ученики которые во время работы над заданиями выполняли их с большим энтузиазмом и ничего не могло их отвлечь.

Таким образом, применение информационно-коммуникационных технологий в начальной школе является актуальным и перспективным. ИКТ делают процесс обучения разнообразным, при этом уровень эффективности усвоения знаний становится выше.

Литература

1. Послание президента Республики Казхстан «Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г.» https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g
2. Брыксина О.Ф. Информационно-коммуникационные технологии в начальной школе. – Академия. – Москва, 2015. – 208 с.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН БІЛІМ САПАСЫН БАҚЫЛАУДА КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ

Сұлтан Ж.И., Исаев Ғ.И.

(Башиев университеті, Марат Оспанов атындағы БҚМУ)

Бүгінгі күні мұғалімнің тәжірибесіне оқушының білімін бағалауында «бағалау» деген ұғымға байланысты әр қилы өзіндік жаналықтыр енгізілуде. Соның бірі – критериалды бағалау. Критериалды бағалау жүйесі заман талабына сай бәсекеге қабілетті, білімді, іскер, ойлау жүйесі дамыған, логикалық тұжырым жасауға бейім, еркін ойлай алатын жеке тұлғаны қалыптастыру, білім сапасын арттыру, тұлғалық бағытын белсенді позициясына бағыттауға мүмкіндік беретін бірден–бір бағалау жолы, тұлғаны өзіндік жауапкершілікке, тұғырлы нәтижеге, бағытқа жеткізетін, шығармашыл бағалау жүйесі.

Критериалды бағалау – оқушының оқу нәтижелерін білім беру мақсаттары мен мазмұнына сәйкес келетін, білім беру үдерісіне қатысушылардың (оқушы, мектеп әкімшілігі, ата–аналар, заңды тұлғалар және т.б.) барлығына алдын ала таныс, ұжым талқысынан өткен, нақты анықталған өлшемдер арқылы оқушының оқу жетістіктерін салыстыруға негізделген үдеріс. Сыныптағы бағалау тек техникалық тәсіл емес. Мұғалімдер жазбаша немесе ауызша түрде баға қою жолымен бағалайды. Олар қолданатын кез келген нысанның артында объективті немесе жеткілікті дәрежеде объективті емес нормалар мен стандарттар ғана емес, сондай–ақ баланың дамуы, оқуы және ынтасы туралы түсінік, сонымен қатар өзі – өзі бағалау, қабілеттік және күш – жігер сияқты ұғымдарға қатысты құндылықтар жатады [1].

«Бағалау» термині «жақын отыру» латын тіліндегі мағынада – бағалаудың негізгі сипаты бір адам басқа адамның не айтып, не істегенін немесе өзін–өзі бақылау жағдайында өзінің дербес ойлауын, түсінігін немесе тәртібін мұқият бақылауы. Критериалды бағалау жүйесінде қолданылатын жалпы ұғымдар – қалыптастырушы және жиынтық бағалау.

Қалыптастырушы бағалау – оқыту үшін бағалау, жиынтық бағалау – оқытуды бағалау болып табылады. Қалыптастырушы бағалау – бұл білім алушылардың оқудың қандай сатысында тұрғанын, қандай бағытта даму керек және қажетті деңгейге қалай жету керек екендігін анықтау үшін оқушылар мен мұғалімдердің қолданатын мәліметтерді іздеу мен түсіндіру үрдісі. Жалпы қалыптастырушы бағалау сабақ жүйесінде жеке қарастырылмайтын, сабақпен қатар жүретін үрдіс. Бағалаудың мәні – бақылау, алынған мәліметтердің интерпретациясы, бұдан арғы іс–әрекеттерді анықтау үшін қолданылуы мүмкін шешімдерді қорытындылау. Ол оқушының жаңа сабақты, тарауды қалай меңгеріп жатқандығын жүйелі түрде бақылап, қадағалап отыру. Жиынтық бақылау жұмысына дейінгі оқушының білім деңгейін қалыптастыру, дамыту, жетілдіру. Қалыптастырушы бағалау жұмысы сабақтың толық бөлігін қамтуы міндетті емес. Ол сабақтың басында, сабақтың ортасында, сабақтың соңғы бөлігінде жүргізіледі. Уақыт көлемі тапсырма деңгейіне сәйкес 5–10 минут болуы мүмкін.

Осы тұрғыда айтатын болсақ, қалыптастырушы бағалау оқушыларды оқытуда тұлғалық бағдарлық оқыту тәсілінің негізгі бөлігі. Сондықтан мұғалімнің орны да өзгереді. Тұлғалық бағдарлық технологиялар оқу үдерісін ұйымдастыруда оқушы мен мұғалім арасындағы қарым–қатынас негізінде іске асуына мүмкіндік ашады. Бағалау үздіксіз жүріп отырады да, сапалы нәтижеге жылжу үдерісі бағаланады. Тұлғалық

бағдарлық оқыту: оқушыларды оқыту мақсаттары мен бағалау критериялары туралы ақпарат береді; критерияларға негізделген оқушылардың өзін-өзі бағалауы; оқушылардың әрі қарай жасайтын қадамдары мен оның іске асыруын анықтайтын кері байланыс қамтамасыз етеді. Бұл жерде бағалау үздіксіз жүріп жатады да, сапалы нәтижеге жететін процестің өзі бағаланады. Оқушылар өздерінің кемшіліктерін өздері түсініп, анықтай алады да, мұғаліммен бірге шешу жолдарын табады. Ең маңыздысы өз оқуын бақылауы мен бағалауы өзін-өзі бағалау мен өзін-өзі бақылауына ауысады.

Өзін-өзі бағалауы. Қалыптастырушы бағалау оқушының өзін-өзі бағалауы мен сыныптастарының бағалауын қолдануын қарастырады. Бұл тәсілдер қалыптастырушы бағалаудың тиімділігін арттыруын қалыптастырады. Оқышалаар өзін-өзі бағалау мен өзара бағалау дағдыларын меңгеріп жатса, онда бағаның әділ қойылғанына күмін болмайды. Бірақ баға сезім негізінде қойылмай, тек белгіленген критерийлер негізінде қойылуын оқушыларға түсіндіргені дұрыс. Өзін-өзі бағалау мен өзара бағалаудың мәні – оқыту үдерісінде мақсат қойылып, бағалау критерийлер түсінікті болғанда ғана оқушылар өздерін бағалай алады. Сабақ өткізу барысында тапсырманың мақсаттары мен бағалау критерийлері жөнінде ескеріп отырамын, өзін-өзі бағалауына уақыт қалдырамын. Оқушылар мақсаттарды және критерийлерді анық көру үшін тақтаның бұрышына немесе плакатқа жазып қоямын. Жұмыстарды тексеру алдында оқушыларға бағалау критерийлерін қайта ескертемін және соның негізінде өз жұмысын тексеріп, аяқтап тапсырады.

Мысалы төмендегі кестеде топтық жұмыстан кейін әр оқушы өзінің жұмысын анық көреді. «Менін күн тәртібім» тақырыбы бойынша постерге сурет салып, күн тәртібін жазған. Кестеде келтірілген бағалау түрін қолдану кезінде оқушы мен мұғалімнің қойған балдарының айырмашылы үлкен болмайды. Өзін-өзі бағалау оқушылардың өз жұмысын бағалауы емес, сонымен бірге туындаған проблемаларды өздігінен анықтау мен шешу жолдары. Оқушылардың өзара бағалауы. Өзара бағалау барысында оқушы басқа оқушының жұмысын тексереді. Оның жақсы немесе жаман жақтарын көріп, өзінің жұмысын да талдау жүргізе алады. Бірақ мұғалім оқушыларға тексеретін оқушының өзін емес, оның жұмысын тексеру керектігін еске түсіріп отыру тиіс.

Мысалы: «Тазалықты сақта» тақырыбын өту барысында, оқушыларға «*Екі жұлдыз және бір тілек*» тәсілі арқылы әр оқушыға өз сыныптасының жұмысын тексеруге берілді. Оқушылар жұмыстарын бағаламай жай ғана екі сәтті жағдайды жұлдызбен белгіледі (екі жұлдыз) және оның ойынша, қайта қарастыратын жағдайға түсініктеме беріп, тілек білдірді. Оқушылардың кері байланысы ауызша да жазбаша берілді. Әр оқушы өзінің жұмысына түсініктеме алды және мұғалім «тілекті» дұрыс орындауына уақыт беріледі.

Критериалды бағалауды енгізуде рубрика, критерийлер, дескрипторлар деген ұғымдармен танысамыз. Рубрика немесе рубрикаторлар (бағалау кезінде қолданатын нұсқаулықтар) бағалау үдерісін анық, түсінікті және кез келген критериялар бойынша балдары не үшін қойылғанын түсіндіреді. Осы рубрикаларда оқушының өзі емес, оның жұмысының сипаттамасы бағалануы тиіс.

Критерий – оқушының әртүрлі қызметінің тізімі. Дескрипторлар оқушының кез келген критерийлер бойынша ең жақсы нәтижеге жеткізетін барлық қадамдарын ретімен көрсетеді және оларды белгілі балдар санымен бағалайды. Рубрика – критерий – дескрипторлар. *Рубрикалар* балалар не үшін оқитынын, *критерийлер* нені үйрену керектігін, ал *дескрипторлар* оны қалай істеу керектігін көрсетеді. Мысалы, өз тәжірибемізде қолданып жүрген диалог құрастыруда бағалайтын дескрипторлар үлгісі. Оқушылар оларға ұсынған критерийілер арқылы жұмыс орындаса, мұғалім осыдан алған мәліметтерді бағалауда қолданады.

Сабақ барысында бағалау критерийілерін дайындау кезінде оқушылармен бірге дайындалып жатса, онда олардың нәтижеге жету үшін жауапкершіліктері артып, бағалау

үдерісіне қызығушылықтары өседі. Критерийлер дайындау кезінде сабақтың мақсаттары мен мазмұны жөнінде ұмытпағаны жөн.

Критериалдық бағалаудың мәнін түсіндіру үшін келесі практикалық әдіс-тәсілдерін қолдануын тиімді деп ойлаймыз:

– мұғалімнің сабақ басында оқытудың мақсаттарын түсіндіруі – тақтада жазып қою немесе қойылған оқу мақсаттарды ауызша жеткізу;

– мұғалімнің сабақтың тиісті бағалау критерияларын белгілеу (тым көп болмау тиіс) және оны оқушыларға жеткізу. Оқушыларға түсінікті болатын тілді пайдалану қажет. Бұл критериалар оқушылармен сабақтың басында талқыланып, оқытудың мақсатына жету үшін және «табысқа қадамдарын» көрсететін ең басты мақсаты және негізгі білімдерді бекіту үшін барлық сабақ бойы қолдану;

– оқыту туралы сөйлесуде қолданатын негізгі сөздері бар карточкалар мен плакаттар әзірлеу – ол нақты пәнге байланысты арнайы сөздер немесе мәтінге байланысты әртүрлі түсіндірілген жалпы сөздер болуы мүмкін, мысалы сипаттаңдар, түсіндіріңдер, бағалаңдар;

– оқушылардың жұмысына көмек көрсету үшін жоспарлау/жазу үшін шеңбер әзірлеу;

– оқушылардың өздері әзірлеген тест/тапсырмаларын жобалау үшін мүмкіндіктерін қамтамасыз ету;

– оқушыларды бағалау рубрикалармен жұмыс істеуге үйрету.

Критерийлер дайындауында мұғалім мен оқушылардың бірігіп жасау тәртібі:

– сабақ, тарау, бөлім оқу алдында оқушыларға мақсаттар мен міндеттерін жариялау;

– кез келген оқушыға жұмысты бағалау үшін бір-екі критерийді жаздырту;

– оқушылар ұсынған критерийлерді тақтаға жазу;

– ұсынған критерийлер барлық оқушылар түсінікті екеніне көз жеткізу;

– критерийлерді маңыздылығы бойынша орналастыру;

– тиімді құрастырылған бағалау критерийлері және олардың градациясы

– оқушыларға ненің қалай бағаланатынын көрсетеді және жұмысты орындау барысында оқушылар үшін жақсы нұсқаулық;

– бағалау критерийлері нақтырақ болған сайын, оқушы тапсырманы қалай сәтті орындау керектігін түсінеді;

– әрі қарай оқушылардың жұмыстары дайындаған критерийлер бойынша бағалануы тиіс.

Жеке жұмыс кезіндегі қалыптастырушы бағалау

Қалыптастырушы бағалау білім алушылардың оқу әрекеттері нәтижелерін ұғынуға бірден-бір мүмкіндік жасайды. Бұл олардың өз оқуын «құрушылар» ретінде жағдай жасауына мүмкіндік береді, алған нәтижелеріне деген жауапкершілігін арттырады.

Жеке жұмыс кезінде қалыптастырушы бағалауды жүзеге асыру үшін мұғалім білім алушылардың әрекеттерін жүйелі қадағалап және аралық нәтижелерді тіркеп отыруы қажет. Нәтижелерді тіркеу кезінде білім алушылар жұмысының күшті жағына да, әлсіз тұстарына да назар аударып отырған дұрыс. Жеке жұмыс нәтижелерін талқылауды тікелей білім алушылармен бірге жүргізуді есте сақтау қажет. Сондай-ақ, білім алушылардың өз ойын айтуына мүмкіндік беру маңызды болып табылады. Жұмысты әрі қарай жоспарлау кезінде білім алушылардың мүмкіндіктерін, қажеттіліктерін ескерген дұрыс.

Жұптық жұмыс кезіндегі қалыптастырушы бағалау

Жұптық жұмыс қалыптастырушы бағалаудың тиімді формаларының бірі болып табылады. Жұптық жұмыста жалпы мұғалім, жұптар бір-бірін және жұп ішінде бірін-бірі бағалауына болады. Мұндай өзара қарым-қатынас кезінде білім алушылардың

дайындық деңгейіне қарамастан өзара көмегі, рефлексиясы, өзін-өзі реттеуі белсенді байқала бастайды. Жұптық жұмыста қалыптастырушы бағалауды ұйымдастыру, жоспарлау кезінде білім алушылар тапсырманы орындау, оның нәтижесіне бірдей жауапкершілікпен қарау қажет екенін түсінуі керек. Сондықтан оларды өз әрекетімен келісуге, өзара әрекеттесуге, пікір алмасуға, сындарлы (конструктивті) кері байланыс беруге үйрету маңызды.

Топтық жұмыс кезіндегі қалыптастырушы бағалау

Қалыптастырушы бағалау кезінде мұғалім белгілі бір дағдыны бағалаудың тиімді тәсілі ретінде қолданып, топтық жұмысты ұйымдастыруына болады. Білім алушылар алдын ала бағалау критерийлерімен таныс болуы тиіс. Топтық жұмыс кезінде мұғалім әр топтағы білім алушылардың талқылауын тыңдайды, қадағалайды: кейбір білім алушылар оқу мақсатына жетуді бағалау критерийлеріне сәйкес тез көрсете алуы мүмкін.

Кері байланыс беру

Кері байланыс сабақтың әр кезеңінде қолданылады, мұғалімнің білім алушылармен үздіксіз өзара әрекет етуін жүзеге асыруға, нәтижесінде оқу үдерісін түзетіп, сабақты әрі қарай жоспарлауына мүмкіндік береді.

Кері байланыс беру кезінде мұғалімдерге:

- білім алушылардың жақсы жақтарын ескеруі;
- тапсырманың дұрыс орындалмағанын нақты түсіндірмей тұрып, «олай емес», «дұрыс емес» деген сөздерді қолданбауы;
- білім алушылардың жұмысын жетілдіру немесе кемшілік тұстарын жөндеудің жолдарына ұсыныс беруі;
- кері әсер ететін сөздерді, білім алушыларды кекету, келемеждеуге қатысты, мысалы, «орынсыз жауап», «осыны ойлауға ақылың қалай жетті» деген сияқты сөздерді мүлдем қолданбауы ұсынылады.

Әдебиет

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Үшінші деңгей. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2018.
2. Современные средства оценивания результатов обучения: Учебное пособие / Сост. Е.В. Телеева – Шадринск: Изд-во Шадрин. пединст-та, 2019.
3. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Үшінші деңгей. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2018.
4. <http://www.google.kz> К. Құдайбергенова. Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критеріі // «Білім сапасын бағалаудың мәселелері: әдіснамалық негізі және практикалық нәтижесі» атты халықаралық ғылыми–практикалық конференцияның материалдары. 2008.

УДК 159.99

УПРАВЛЕНИЕ ПСИХИЧЕСКИМИ СОСТОЯНИЯМИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В УСЛОВИЯХ ЭСТРЕМАЛЬНОЙ СИТУАЦИИ

Талгатов С.Р., Жоламан М.Қ.

(Академия Национальной гвардии Республики Казахстан)

Процесс дальнейшего реформирования Национальной гвардии Республики Казахстан, придание войскам нового высокопрофессионального облика обусловлены необходимостью гарантированного выполнения поставленных служебно–боевых задач по обеспечению общественной и военной безопасности государства в условиях возрастания как внешних, так и внутренних угроз. В связи с этим существенно

возрастает роль и значение работы по укреплению воинской дисциплины, поддержанию законности и правопорядка в воинских коллективах, а также проведения комплекса мероприятий по управлению (регулированию) психическими состояниями военнослужащих в экстремальных ситуациях служебно–боевой деятельности.

Во время трагических «январских» событий 2022 года военнослужащие Национальной гвардии Республики Казахстан, выполняя служебно–боевые задачи по охране общественного порядка и обеспечению безопасности, показали высокие морально–психологические и боевые качества, хорошую психологическую готовность к действиям в напряженных, особо опасных для жизни экстремальных ситуациях, обусловленных спецификой выполняемых служебно–боевых задач.

Управление психическими состояниями военнослужащих в экстремальных условиях служебно–боевой деятельности является актуальной задачей, включающей в себя проведение целого комплекса мероприятий психологической подготовки, оказания своевременной психологической помощи по регуляции отрицательных психических состояний и ликвидации их последствий в подразделениях.

Экстремальная деятельность – это вид деятельности, которая в определенный момент времени является для конкретного человека субъективно невыполнимой в связи с около предельным напряжением психофизических сил в связи с формированием у него установки на отказ от продолжения дальнейшей деятельности [1, с.11]. Отличительной особенностью экстремальной деятельности является то, что это особый (специальный) вид деятельности, которая протекает в неблагоприятных, экстремальных условиях окружающей среды и в «зоне действия» профессионального риска.

Экстремальные условия – это условия деятельности, которые характеризуются постоянным действием интенсивных экстремальных факторов, которые могут представлять потенциальную опасность для здоровья и жизни человека, а также угрозу для здоровья и жизни других людей или сохранности материальных ценностей (Сартаев Ж., Митяев А., 2018) [1, с.12].

Общепринятого определения понятия «экстремальная ситуация» в науке до сих пор нет. Ю.С. Шойгу отмечает, что **экстремальная ситуация** (от лат. *extremus* – крайний, критический) это внезапно возникшая ситуация, угрожающая или субъективно воспринимаемая человеком как угрожающая жизни, здоровью, его личностной целостности, благополучию [2, с.9].

А.М. Столяренко экстремальными называет ситуации, которые связаны с большими объективными и психологическими трудностями и обязывают человека к полному напряжению сил, наилучшему использованию личных возможностей для достижения успеха и обеспечения безопасности [3, с. 16].

С точки зрения автора, экстремальными ситуациями следует считать ситуации, в которых решающим фактором является критерий сохранности субъекта деятельности, т.е. сохранение жизни и здоровья военнослужащего, выполняющего поставленную задачу в экстремальных условиях служебно–боевой деятельности.

Успешному выполнению служебно–боевых задач в сложных экстремальных условиях способствуют психические состояния, возникающие у военнослужащих.

По Л.Д. Левитову, **психическое состояние** – это «целостная характеристика психической деятельности за определенный период времени, показывающая своеобразие протекания психических процессов в зависимости от отражаемых предметов и явлений действительности, предшествующего состояния и свойств личности» [4, с.20]. Психические состояния передают особенности психической деятельности военнослужащего в условиях конкретной обстановки и в определенный временной промежуток. Они оказывают сильнейшее влияние на стиль его поведения в экстремальной ситуации и как следствие на результат выполнения поставленной задачи.

Важнейшими из *положительных психических состояний* у военнослужащих в период выполнения служебно–боевых задач являются: состояние боевой активности, душевного подъема, уверенности в себе и в действиях своего командира, вера в своих товарищей, состояния бодрости, решительности и собранности, постоянной готовности к действиям в напряженных и опасных для жизни экстремальных ситуациях.

Вышеуказанные психические состояния отличаются высокой эмоционально–волевой устойчивостью и требуют от военнослужащих большого напряжения сил, жизненной энергии и служебно–боевой мотивации.

Особое значение в формировании адаптивного поведения у военнослужащих в экстремальных ситуациях, имеет уровень его *психологической готовности*: во–первых, это присутствие **боевого настроя – ситуационной готовности**, т. е. временного состояния, проявляющегося только в данной ситуации и по отношению к конкретному виду деятельности; во–вторых, поддержание **постоянной внутренней готовности – устойчивого психического состояния**, проявляющегося у военнослужащего в любое время и в любых условиях.

Авторы считают, экстремальный характер выполнения служебно–боевых задач потенциально может привести к возникновению у военнослужащих и отрицательных психических состояний, а также изменений в их поведении (например, развитие девиаций). Отрицательные психические состояния (напряженность, страх, ужас, паническое состояние, боязнь, отчаяние, безразличие, состояние ригидности (отсутствие реакции на стимулы или сопротивление им), состояние фрустрации (возникающее в ситуации реальной или предполагаемой невозможности удовлетворения тех или иных потребностей), состояние синдрома навязчивости (боязнь несчастья, смерти, неизбежного ранения), состояние стресса, тревоги, беспокойства и т. д.) возникают у военнослужащих под воздействием экстремальных стресс–факторов и негативно влияют на выполнение поставленной служебно–боевой задачи.

В каждом психическом состоянии присутствуют физиологические, психологические и поведенческие аспекты.

В структуру психических состояний входит множество разнокачественных компонентов: в *когнитивной сфере* они определяют тот или иной уровень логичности мышления, точность прогноза предстоящих событий и т. п.; на *физиологическом уровне* они проявляются, например, в изменении частоты пульса, артериального давления и т. п.; в *моторной сфере* они обнаруживаются в ритме дыхания, изменении мимики, громкости голоса и темпа речи; в *эмоциональной сфере* эти компоненты дают знать о себе в виде положительных или отрицательных переживаний; на *поведенческом уровне* от них зависит точность, правильность выполняемых действий, их соответствие актуальным потребностям и т. п.; на *коммуникативном уровне* то или иное состояние психики влияет на характер общения военнослужащего с другими людьми, способность слышать другого человека и воздействовать на него, ставить адекватные цели и достигать их [5, с. 101].

В континууме паттернов адаптивной активности военнослужащих к условиям экстремальной ситуации, отдельное место занимают стресс–девиации, обусловленные воздействием боевого стресса. При этом катализатором поведения военнослужащего становится именно экстремальная ситуация [1, с. 264].

Отрицательные психические состояния (при отсутствии мониторинга и своевременной регуляции) приводят к таким девиациям в поведении военнослужащих как предательство, дезертирство, трусость, членовредительство, симуляция, наркотизм, проявление агрессии по отношению к окружающим, местному населению, пьянство и т.д. По мнению авторов, одной из причин формирования девиантного поведения в

условиях воздействия на психику военнослужащих стресс-факторов экстремальной ситуации в первую очередь является страх.

Страх – одна из форм эмоциональной реакции человека на опасность. Для военнослужащего в экстремальной ситуации характерно чувство доминирующей опасности, обусловленное оценкой создавшегося положения, и часто то, что казалось опасным минуту назад, уступает место другой опасности, а, следовательно, и другому страху [6, с.146].

В годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Приказ № 227 Народного комиссара обороны СССР И.В. Сталина от 28 июля 1942 года «Ни шагу назад», публично зачитанный всему личному составу Красной армии призывал установить в армии «строжайший порядок и железную дисциплину», и главный способ борьбы с паническими настроениями в армии был очень прост – «паникеры и трусы должны истребляться на месте» [7, с.780]. Можно по-разному относиться к жесткости приказа, но при этом нельзя отрицать его действенности.

На этапе подготовки к выполнению поставленных задач наиболее актуальной проблемой является именно управление психическими состояниями в рамках *психологической подготовки*, что способствует поддержанию положительных состояний и препятствует появлению девиаций в поведении военнослужащих.

Регуляция психических состояний достигается: ознакомлением военнослужащих с характером выполнения предстоящей задачи и возможными объективными трудностями, активным проведением воспитательной работы; «оживлением» опыта эмоционально-волевого поведения; отработкой до автоматизма основных компонентов предстоящей деятельности; уверенным и спокойным поведением и личным примером командиров; дозированием физических нагрузок; поддержанием бесперебойной связи и личных контактов с подчиненными и коллективами; пресечением случаев неорганизованности, нарушений воинской дисциплины, распространения слухов и панических настроений и т. п.

Для поддержания боевого настроя военнослужащих рекомендуется использовать: метод «командного тренинга», основными задачами которого являются формирование представлений об отдельных видах служебно-боевой деятельности, стимулирование умений и навыков совместной работы в команде; активное овладение приемами самоконтроля и саморегулирования психическими состояниями в экстремальной ситуации; викарное научение («обучение на чужих ошибках»); демонстрацию «образцов» и примеров для подражания (чем больше общего у военнослужащего и модели подражания, чем сильнее его идентификация (отождествление), и тем сильнее действует данный механизм); моделирование служебно-боевых (боевых) ситуаций, стратегий преодоления трудностей в экстремальных условиях служебно-боевой деятельности.

На этапе выполнения служебно-боевых задач важнейшее значение имеет психологическая поддержка и формирование у военнослужащих состояний боевой активности, боевого возбуждения, патриотической приподнятости, решительности, энтузиазма, готовности к самопожертвованию и др.

К основным методам психологической поддержки военнослужащих, особенно подвергшихся воздействию боевого стресса, следует отнести следующие:

1. Коммуникативные:

а) вербальные: доведение до личного состава мобилизующей информации: убеждение по типу «мы справлялись и не с такими задачами, справимся и с этой»; проводить внушение по типу: «Ты справишься с этим! ... у тебя достаточно сил»; позитивное подкрепление по типу: «Молодец!», «Так держать!»; *психологическое заражение настроением*: «Кто если не мы?» и др.

2. Непосредственно в ходе выполнения служебно–боевых задач его необходимо осуществлять непосредственно (с помощью реальных подкрепляющих стимулов – благодарность, символический подарок и т.д.) или косвенно (с помощью символов, жестов, мимики, пантомимики и т.д.).

б) Визуальные: контакт глазами; одобряющие жесты и мимика, пантомимика; тактильные: пожатие руки, похлопывание по плечу и др.;

в) Эмоциональные: сопереживание, ободряющая улыбка, личный пример, угощение сигаретой, водой и др.

3. Организационно–деятельностные методы: прекращение (ослабление) интенсивности действия психотравмирующих факторов (например, вывод в безопасное место; ликвидация (блокирование) источников психотравматизации (деструктивного воздействия); предупреждение контактов с лицами, подвергшихся деморализации; твердое управление действиями военнослужащих, отвлечение их от психотравмирующих факторов, постановка четких недвусмысленных задач и др.

После выполнения поставленной задачи, военнослужащие переживают самые различные психические состояния: глубокой удовлетворенности, высокого подъема морального духа, самоуверенности, самоуспокоенности, снижения бдительности и боеготовности, усталости, эйфории (чрезмерной радости победы, притупляющей разум и бдительность) и т.п. Наиболее опасным состоянием является психическое состояние фрустрации, объединяющее в себе тревогу, безнадежность и апатию, обреченность и депрессию, возникающее, как правило, в связи с духовными срывами, неудачами в достижении намеченного. Для военнослужащего такое состояние чревато потерей способности к сопротивлению.

Для устранения отрицательных психических состояний командирам следует активно совместно с психологом проводить мероприятия по психологической реабилитации военнослужащих, используя следующие методы: *физиологические* (сон, отдых, качественная белковая пища, обильное питье, полевая баня); *аутогенные* (выполнение приемов психической саморегуляции, например, аутотренинг и др.); *психотерапевтические* (индивидуальная и групповая рациональная психотерапия, психологический дебрифинг); *медикаментозные* (седативные препараты, транквилизаторы, антидепрессанты, психостимуляторы, фитотерапия, витаминотерапия и др.); *коммуникативные* (посещение пострадавших сослуживцами и командирами с целью выражения эмоциональной поддержки); *организационные* (установление четкого режима работы и отдыха, несение службы и пр.) [8, с. 227].

Одним из средств регуляции психических состояний является трудотерапия, т. е. выполнение какой–либо деятельности, что отвлекает военнослужащего от ненужных, навязчивых мыслей и переживаний, не дает ему «зацикливаться» на них. Для снятия эмоционального напряжения эффективным средством может быть музыкотерапия, физическая разрядка (как говорил выдающийся русский ученый И.П. Павлов, нужно «страсть вогнать в мышцы»), поскольку при сильном эмоциональном переживании организм дает мобилизационную реакцию для интенсивной мышечной работы.

Рекомендуется использование и защитных механизмов. Нежелательные эмоции можно преодолеть либо снизить их выраженность с помощью копинг–стратегий, очень полезно для восстановления функционального состояния организма использование дыхательных упражнений.

Таким образом, управление психическими состояниями военнослужащих в экстремальных ситуациях достигается через оказание психологической помощи (мониторинг психологических условий и состояний), оказания психологической поддержки военнослужащим, проведением мероприятий психологической

реабилитации с лицами, подвергшихся психотравмирующему воздействию стресс-факторов экстремальной ситуации.

Литература

1. Сартаев Ж.Н., Митяев А.И. Психология экстремальных профессий и состояний: учебное пособие. – Петропавловск, Военный институт, 2018. – 359 с.
2. Шойгу Ю.С. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных: учебное пособие / Под общей ред. Ю.С. Шойгу. – М.: Смысл, 2007. – 319 с.
3. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика. – М.: ЮНИТИ– ДАНА, 2002. – 607 с.
4. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека. – Москва: Просвещение, 1964. – 344 с.
5. Невенчаный С., Чергинев С. Психологические состояния военнослужащих в условиях ведения боевых действий. Пути формирования моральной готовности и психологической способности военнослужащих к боевым действиям. Журнал «Армейский сборник» – 2020. – № 8 (318) – 207 с.
6. Сартаев Ж.Н., Митяев А.И. Психология девиантного поведения военнослужащих и его профилактика: Учебно–методическое пособие. – Ж.Н. Сартаев, А.И. Митяев, И.А. Серов. – Петропавловск: Военный институт Национальной гвардии Республики Казахстан, 2020. – 239 с.
7. История военного искусства. Курс лекций. – М, 1958. – Т. 5. – 840 с.
8. Караяни А.Г. Военная психология в 2 ч. Часть 2: учебник и практикум для вузов / А.Г. Караяни. – Москва: Издательство «Юрайт», 2019. – 280 с.

УДК 372

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Султанбекова А.С., Квасных Г.С.

(СКУ им. М. Козыбаева)

В современных условиях модернизация казахстанского образования находится на пути реформирования, включающего изменения в содержании обучения и воспитания школьников. В данной связи существенные изменения касаются и начальной школы, являющейся основой системы среднего образования.

В национальном проекте «Качественное образование «Образованная нация» годы отражены 4 направлений, 5 задач, 15 показателей и 26 мероприятий, в которых большое внимание будет уделяться повышению качества обучения, будут приняты комплексные меры по снижению разрыва в качестве знаний учащихся [1].

Қ–Ж. Тоқаев на заседании Ассамблеи народов Казахстана в октябре 2021 года отметил: «выпускники наших школ должны быть интегрированы в казахстанское общество, они должны быть конкурентоспособными. А для этого нужно владеть и государственным языком, и своим национальным языком, и желательно владеть русским языком. В целом, чем больше наши дети владеют различными языками, тем лучше для них. Не надо их ограничивать лишь одним языком» [2].

Изучение русского языка должно быть построено с учетом создания определенных условий для восприятия нового материала, которое является основным психическим процессом в обучении. Нередко дети затрудняются в восприятии, что обуславливает сниженный интерес к учебной деятельности. Поэтому именно в младших классах надо пробуждать интерес к урокам, будоражить внимание, активизировать познавательную деятельность.

В условиях развивающего обучения, когда школа призвана решать задачи формирования самостоятельной, творчески активной личности каждого ученика,

развития его познавательных умений и навыков, воспитания у него основ учебной деятельности, происходит усовершенствование содержания образования, которое, в свою очередь, влечет за собой изменение традиционных и поиск новых технологий.

Именно поэтому в современном начальном образовании одной из актуальных педагогических технологий является технология проблемного обучения, которая позволяет учителю построить урок таким образом, чтобы младшие школьники могли усваивать необходимые знания, развивать познавательный интерес путем специально организованного учебного процесса, предполагающего разрешение проблемы, учебной задачи или проблемной ситуации.

Проблемный тип обучения не решает всех образовательных и воспитательных задач, поэтому он не может заменить собой всей системы обучения, включающей разные типы, способы, организации учебно-воспитательного процесса. Но также система обучения не может быть подлинно развивающей без проблемного обучения. В связи с тем, что педагоги и психологи изучали вопросы проблемного обучения с различных сторон, существует множество определений данного понятия.

И.Я. Лернер сущность проблемного обучения видит в том, что «учащийся под руководством учителя принимает участие в решении новых для него познавательных и практических проблем» [3].

М.И. Махмутов определил проблемное обучение как «тип развивающего обучения, в котором сочетаются систематическая самостоятельная поисковая деятельность учащихся с усвоением ими готовых выводов науки, а система методов построена с учетом целеполагания и принципа проблемности» [4].

Проблемное обучение, считает В.В. Оконь, – это совокупность таких действий, как организация проблемных ситуаций, формулирование проблем, оказание ученикам необходимой помощи в решении проблем, проверка этих решений и, наконец, руководство процессом систематизации и закрепления приобретенных знаний [5].

Говоря о принципе проблемности, А. Рысбекова полагает, что он реализуется через различные типы учебных проблем и через сочетание репродуктивной, продуктивной и творческой деятельности ученика. Все обучение должно быть развивающим, в котором самостоятельное усвоение знаний путем решения учебных проблем, путем открытий сочетается с репродуктивным усвоением знаний, излагаемых учителем или учеником. Ученик не может и не должен повторять весь исторический путь развития человеческого знания. Но принципы этого развития и обобщенные способы действия он должен повторить для того, чтобы усвоить их выработать у себя способы творческой деятельности [6].

И подтверждение данному высказыванию находим в трудах Л.В. Занкова, утверждавшего, что настоящий процесс обучения должен начинаться не с восприятия изучаемых понятий и явлений. С целью активизации процесса усвоения учебного материала педагог должен поставить перед детьми познавательную задачу, способствующую формированию у них некоторых представлений, возбуждению желания узнать больше о том, что им предстоит изучить [7].

Проблемное обучение, отмечает А.В. Брушлинский, включает несколько этапов:

- 1) осознание общей проблемной ситуации;
- 2) ее анализ, формулировка конкретной проблемы;
- 3) решение проблемы (выдвижение, обоснование гипотез, последовательная проверка их).

Этот процесс разворачивается по аналогии с тремя фазами мыслительного акта, который возникает в проблемной ситуации и включает осознание проблемы, ее решение и конечное умозаключение [8].

Кроме того, проблемное обучение имеет и специальные функции:

- воспитание навыков творческого усвоения знаний (применение системы логических приемов или отдельных способов творческой деятельности);
- воспитание навыков творческого применения знаний (применение усвоенных знаний в новой ситуации) и умений решать учебные проблемы;
- формирование и накопление опыта творческой деятельности (овладение методами научного исследования, решения практических проблем и художественного отображения действительности);
- формирование мотивов учения, социальных, нравственных и познавательных потребностей.

Каждая из указанных функций осуществляется в разнообразной практической и теоретической деятельности школьника и зависит от учета характерных особенностей проблемного обучения, которые одновременно являются и отличительными признаками.

Учитывая выполняемые функции проблемного обучения, Е.Г. Шатова отмечает, что виды проблемного обучения правильнее всего различать по соответствующим видам творчества. На этом основании исследователь выделяет три вида проблемного обучения:

- научное» творчество – это теоретическое исследование, то есть поиск и открытие ученикам нового правила, закона, теоремы и т.д. В основе этого вида проблемного обучения лежит постановка и решение теоретических учебных проблем.
- практическое творчество – поиск практического решения, то есть поиск способа применения известного знания в новой ситуации, конструирование, изобретение. В основе этого вида проблемного обучения лежит постановка и решение практических учебных проблем.

- художественное творчество – это художественное отображение действительности на основе творческого воображения, включающее в себя литературные сочинения, рисование, написание музыкального произведения, игру, и т.д.

Все виды проблемного обучения характеризуются наличием репродуктивной, продуктивной и творческой деятельности ученика, наличие поиска и решения проблемы. Они могут осуществляться при различных формах организации педагогического процесса. Однако первый вид чаще всего встречается на уроке, где наблюдается индивидуальное, групповое и фронтальное решение проблем. Второй – на лабораторных, практических занятиях. Третий вид – на уроке и на внеурочных занятиях.

Структуру проблемного обучения можно представить, как систему проблемных ситуаций, каждая из которых включает в себя соответствующую задачу (или вопрос), систему средств обучения и деятельность по преобразованию условий задачи и получению искомых результатов.

К основным понятиям проблемного обучения В. Оконь относит: «проблемный вопрос», «проблемную ситуацию», «проблемную задачу»:

- проблемный вопрос является условием реализации цели обучения и может существовать в скрытом и выраженном виде;
- проблемная ситуация является способом создания проблемности (способом вскрытия объективно существующей проблемности) и фиксирует момент присвоения субъектом объекта, содержащего проблемность. Она может быть выражена эксплицитно или имплицитно;
- проблемная задача является средством создания проблемной ситуации и может быть формализована в текстовых данных. Она имеет оболочку, материализованную в ее формулировке (устной или письменной), ориентирована на потребности и возможности субъекта [5].

Основополагающим в мышлении является проблема, представленная как противоречие, требующие разрешения. Средством создания любой проблемной ситуации в учебном процессе являются учебные проблемы (проблемная задача,

проблемное задание, проблемный вопрос). Каждая учебная проблема подразумевает противоречие между познавательными и практическими задачами, которые выдвигаются самим ходом обучения, и наличным уровнем знаний, умений и навыков учащихся, уровнем их умственного развития, служащих движущей силой обучения. Следовательно, если учитель вводит в учебный процесс учебные проблемы, то управление процессом усвоения есть управление процессом выхода из проблемной ситуации, а точнее процессом самостоятельного решения проблемы учениками.

Суть проблемного вопроса, задаваемого детям, заключается в том, что определяется «цель дальнейшего поиска и его направление». В основе проблемного вопроса находится противоречие между знанием и незнанием. Противоречие не создается искусственным путем, оно обнаруживается естественным образом в самой учебной информации.

В ситуации осознания того, что имеется определенная недостаточность знаний, и с целью их приобретения следует активизироваться, для выработки учебных умений и навыков, способствующих решению задач она становится проблемной. Проблемная ситуация создается в том случае, если учитель предлагает выполнить задания, предполагающие поиск решения. Также она возникает, когда ставятся вопросы, требующие творческого решения задач.

Проблемной, считает А.М. Матюшкин, «ситуацию, описывающую такой тип взаимодействия субъекта и объекта, при котором у человека возникает необходимость в открытии нового, неизвестного свойства, закономерности объекта или способа его преобразовывания» [9].

В психологическую структуру проблемной ситуации, по утверждению А.М. Матюшкина, входят следующие три компонента:

- неизвестное достигаемое значение или способ действия;
- познавательная потребность, побуждающая человека к интеллектуальной деятельности;
- интеллектуальные возможности человека, включающие его творческие способности и прошлый опыт [9, с. 39].

Как замечает Л.И. Айдарова, в роли одного из главных компонентов проблемной ситуации психологи выделяют неизвестное, раскрываемое в проблемной ситуации. Уже факт столкновения с трудностью предложенного задания при помощи имеющихся знаний и способов рождает потребность в новом знании. Эта потребность является основным условием возникновения проблемной ситуации и одним из главных ее компонентов. В качестве еще одного компонента проблемной ситуации выделяют интеллектуальные возможности человека, включающие его творческие способности и прошлый опыт [10].

Имеется свыше 20-ти классификаций проблемной ситуации. Наибольшее применение в практике обучения получила классификация М.И. Махмутова. Он отмечает несколько способов создания проблемных ситуаций, например:

- при столкновении учащихся с жизненными явлениями, фактами, требующими теоретического объяснения;
- при организации практической работы учащимися;
- при побуждении учащихся к анализу жизненных явлений, приводя их в столкновение с прежними житейскими представлениями;
- при формировании гипотез;
- при побуждении учащихся к сравнению, сопоставлению и противопоставлению;
- при побуждении учащихся к предварительному обобщению новых фактов;
- при исследовательских заданиях [4].

В нашем понимании, познавательный интерес к учебному материалу, вызванный проблемной ситуацией, не у всех учащихся одинаков. Для усиления этого интереса учителю необходимо создать на уроке повышенный эмоциональный настрой, применяя особые методические приемы эмоционального воздействия на учащихся перед или в процессе создания проблемной ситуации. Использование элементов новизны, эмоционального изложения учебного материала учителем должны стать важными способами формирования внутренней мотивации учащегося.

Следовательно, формирование у детей потребности к усвоению нового понятия или явления и овладения способами их использования в практической деятельности зависит от педагога. Значение проблемной ситуации, являющейся в данном случае познавательной задачей, при решении которой реализуется мотив к учению, являющегося сложным аспектом учебного процесса, так как он затрагивает личностные мотивы учения детей.

Отметим, в основании любой познавательной задачи находится противоречие между тем, что уже имеется и тем, чего человек желает достичь. Указанное противоречие активизирует мышление, способствует нахождению решения. Познавательные задачи могут быть как теоретические, так и практические. В младших и средних классах преобладают задачи практические, в старших классах повышается роль теоретических задач.

Мы полагаем, что проблемные ситуации возникают при следующих обстоятельствах при: столкновении учащихся с жизненными явлениями, фактами, требующими теоретического объяснения; организации практической работы учащимися; побуждении учащихся к анализу жизненных явлений, приводя их в столкновение с прежними житейскими представлениями; формировании гипотез; побуждении учащихся к сравнению, сопоставлению и противопоставлению; побуждении учащихся к предварительному обобщению новых фактов; исследовательских заданиях.

Следовательно, проблемные ситуации могут разрешиться следующим образом: учитель сам ставит и решает проблему; учитель сам ставит и решает проблему, привлекая учащихся к формулировке проблемы, выдвижению предположений, доказательств гипотезы и проверке решения; учащиеся самостоятельно ставят и решают проблему без помощи учителя (но, как правило, под его руководством).

Таким образом, проблемная ситуация представляет собой явно или смутно осознанное субъектом затруднение, пути преодоления требуют новых знаний, новых способов действий. Главная ценность создания проблемных ситуаций на уроке в том, что дети в очередной раз получают возможность сравнивать, наблюдать, делать выводы; убеждаются в том, что не на каждый вопрос есть готовый ответ, что ответ может быть неоднозначным, что каждый из них имеет полное право искать и находить свой ответ, отстаивать свое мнение. Задача учителя при этом не выуживать из массы ответов подходящий, а видеть в каждом мнении ребенка живую мысль.

Литература

- 1 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988.
- 2 Послание Президента Н. Назарбаева к народу Казахстана «Стратегия «Казахстан–2050». Новый политический курс состоявшегося государства». – Астана, 2014.
- 3 Лернер И.Я. Критерии уровней познавательной самостоятельности учащихся. – М.: Педагогика, 2010.
- 4 Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. – М.: Педагогика, 1975.
- 5 Оконь В.В. основы проблемного обучения. – М. Педагогика. – 2011. – 208 с.
- 6 Рысбекова А. Возможности использования проблемного обучения при изучении ряда орфографических правил // Начальная школа. – 1991. – №3. – с. 16–18.

- 7 Занков Л.В. Сочетание слов учителя и средств наглядного обучения / Л.В. Занков. М.: Педагогика, 1988. – 134 с.
- 8 Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение. – Москва: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2008. – 406 с.
- 9 Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 2015. – 392 с.
- 10 Айдарова Л.И. Психологические проблемы обучения младших школьников русскому языку. – А., 1998. С. 78–81.

УДК 691.33

СУЩНОСТЬ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Ташетова М.К., Алпысбаева М.Б.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Образование является многогранной, проблемной областью, лежащей в основе общественных явлений, процесса совершенствования науки и техники. В настоящее время ориентация на развитие и перспективы данной отрасли свидетельствует о том, что деятельность по активизации национального подхода в инклюзивном образовании сопряжена с активизацией.

В качестве одного из важнейших приоритетов, основных принципов государственной политики в Республике Казахстан уточнено «равенство прав всех на качественное образование, доступность образования для всех уровней населения с учетом интеллектуального развития, психофизиологических и индивидуальных особенностей каждого человека». Для формирования возможности, доступности необходима системная подготовка к развитию и совершенствованию системы инклюзивного образования в период перехода к этапу фундаментальных реформ, основанных на принципиально новом мышлении.

Одним из процессов трансформации системы образования, направленным на формирование условий доступности качественного образования, является проблема социализации личности. Социализация – усвоение и воспроизведение социального опыта с ребенком человека, необходимого для того, чтобы он стал полноценным членом общества.

В социализацию внедряются различные социальные феноменологические процессы, которые являются средством формирования индивидуума как личности и усвоения знаний, норм, ценностей. Начиная с рождения ребенка, его вхождение в социализированный мир означает его социализацию не как преобразователя мира, а скорее как развивающего из той же преобразующей среды. Проблема социализации личности в настоящее время поддерживается на основе педагогики инклюзивного образования.

В настоящее время проблема, которая привлекает внимание всей мировой общественности, – инклюзивное образование, предусматривающее полное включение детей в образовательный процесс с участием среды, семьи в соответствии с их индивидуальными запросами и особенностями. Этому глобальному вопросу ученые мира дают следующее определение: инклюзивное образование – это государственная политика, направленная на полное включение в общеобразовательный процесс и социальную адаптацию всех детей, в том числе детей с ограниченными возможностями, устранение барьеров, отличающих детей, независимо от пола, происхождения, вероисповедания, положения, призыв родителей к активности, специальная поддержка

коррекционно–педагогических и социальных потребностей ребенка, то есть эффективное обучение с сохранением качества общего образования.

Инклюзивное образование – совместное обучение детей с незначительными особенностями в развитии со здоровыми детьми с целью облегчения их процессов социализации и интеграции. Обучающийся с интегрированным инклюзивным обучением обучается в классе, группе здоровых детей и получает системную помощь учителя–дефектолога.

Дети в специальных группах проводят совместную работу по проведению совместных прогулок, праздников, конкурсов, личных дел. Коррекционную помощь по наблюдению специалистов оказывают родители. Обучение учащихся, нуждающихся в особых знаниях, удовлетворяет потребности детей в учебном процессе, стремится выработать новое направление обучения и преподавания. Если изменения, внесенные в обучение и преподавание, эффективны, то изменяются и ситуации детей с особыми потребностями.

Инклюзивное обучение – позволяет всем детям активно участвовать в жизни ДООУ, школы и школы; определяет равные права учащихся и позволяет участвовать в деятельности коллектива; позволяет развивать способности, необходимые для общения с людьми. С целью организации образования детей с ООП в развитии разработана типовая специальная образовательная программа. В нем предусмотрены общеобразовательные процессы, обеспечивающие получение образования с учетом потребностей детей.

Инклюзивное обучение удовлетворяет потребности детей в учебном процессе и стремится к разработке нового направления обучения и преподавания. Если изменения в инклюзивном обучении, вносимые в обучение и преподавание, являются эффективными, то изменяются и ситуации с детьми с особыми потребностями. Дети, обучающиеся в школах, открывших инклюзивное обучение, получают возможность получить знания о правах человека. Ведь они учатся общаться, узнавать, принимать друг друга.

Инклюзивное обучение – используется при описании процесса обучения в общеобразовательных школах детей с особыми потребностями. Следовательно, в основе инклюзивного обучения лежит идеология отрицания какой–либо дискриминации детей, обеспечения равноправного отношения ко всем людям, а также создания специальных условий для детей с особыми потребностями в обучении. Данное направление способствует успеху детей в учебе, формирует хорошие условия жизни.

Права детей с ООП на образование закреплены в законах Республики Казахстан «о правах детей Республики Казахстан», «Об образовании», «О содействии социальной и медико–педагогической коррекции детей с ограниченными возможностями», «о специальной социальной службе», Конституции Республики Казахстан. Инклюзивное образование или программа «Образование для всех» – дает возможность всем детям активно участвовать в жизни ДООУ, школы.

Система специального образования в Казахстане возникла из советской медицинской модели, и психолого–медико–педагогическая комиссия (ПМПК) стала отправной точкой диагностики для устройства учащихся в школу. Затем школы будут обеспечены дефектологами (специалистами специального образования) и логопедами. Специальное образование, называемое дефектологией в СССР, требовало, чтобы правительство обучало людей с ограниченными возможностями.

Специальные установки называются коррекционно–реабилитационными центрами. Несмотря на то, что в Казахстане предпринимаются усилия по интеграции учащихся с особыми потребностями в занятия, некоторые учащиеся размещаются на коррекционных занятиях (для лечения). Этот метод коррекции был основан на

предположении, что учащиеся с ограниченными возможностями лучше обслуживаются в специальных школах, что может обеспечить благоприятную атмосферу для обучения с помощью специализированных программ, разработанных специалистами [1].

В развитии системы инклюзивного образования крайне необходимо разработать национальный план инклюзивного образования в рамках Конвенции «О правах инвалидов» и разработать концепцию непрерывного обучения лиц с ограниченными возможностями с учетом опыта общественных институтов для обеспечения получения качественного образования.

Одной из главных целей государства является обеспечение обучения детей с ограниченными возможностями на дому, создание условий для дистанционного обучения детей, не имеющих возможности обучаться в обычных и специальных школах. В связи с этим каждый учитель должен иметь электронный учебник, соответствующий программе, иметь индивидуальную работу с учащимися с низкой успеваемостью и особыми потребностями. Я думаю, что у каждого учащегося будет выявляться причина неуспеваемости, работать над диагнозом ребенка–инвалида, возрастет интерес к знаниям и проявится собственная одаренность.

Инклюзивная школа – это, прежде всего, демократическая школа, которая является стилем жизни людей и учит уважать. Внедрение инклюзивного образовательного процесса в Республике Казахстан рассматривается только как новая проблема.

Глава государства Касым–Жомарт Токаев в Послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новых условиях: период действия» отметил: «наряду с решением повседневных проблем необходимо принимать системные меры для того, чтобы все дети имели равные возможности.

Наши дети должны получать качественное образование, где бы они ни жили, на каком бы языке они не учились». Также известно, что большое внимание вопросам инклюзивного образования уделено государственной программе развития образования и науки на 2020–2025 годы, т. е. одной из важнейших задач на ближайшие 5 лет определено «обеспечение безопасной и комфортной среды обучения». В соответствии с государственной политикой страны практика инклюзивного образования направлена на создание адаптированной образовательной среды, соответствующей образовательным потребностям всех обучающихся.

В настоящее время у педагогов в связи с обновленным содержанием образования возникает необходимость направлять свой профессиональный поиск на реализацию индивидуальных образовательных потребностей детей. Сущность инклюзивного образования включает в себя различные потребности детей с психофизическими, языковыми, социальными, культурными и др.

Очевидно, что вопросы включения детей с особыми образовательными потребностями в общеобразовательный процесс требуют полноценной перестройки работы в школе. При этом большое значение для развития инклюзивной культуры и практики в школе имеют четко сформированные системы административного и педагогического самоуправления.

В последнее время организации образования стремятся обеспечить полноценное проникновение обучающихся, родителей и педагогов в образовательные процессы. Основным принципом, способствующим этому, является лидерство. Если администрация не закреплена в инструкциях, то дела, которые будут сделаны, не увенчаются успехом, каким бы благородным они ни были.

Лицо, оказывающее существенное влияние на эти изменения на школьном уровне – директор. Руководитель новой формации должен работать по–новому. А именно: работать с эффективным непрерывным развитием профессионального мастерства и опыта, уметь тщательно планировать систематические действия.

Потому что при изменении позиции руководителя школы в отношении инклюзивного образовательного процесса, его культуры меняется отношение и к коллективу в целом.

В настоящее время в стране интенсивно развивается практика инклюзивного образования. В целях успешной адаптации обучающихся с особыми потребностями в условиях образовательного пространства в штате общеобразовательной школы работают специалисты службы психолого–педагогического сопровождения. Конечно, все это требует тесного взаимодействия, знаний, опыта учителей и специалистов.

Но современным школам нужны лидеры управленческого мышления, ориентированные на объединение усилий своих сотрудников, широкое использование культурно–этических инструментов управления. Понятие лидерства следует рассматривать в гораздо более широком диапазоне. Директора школ должны стремиться не отдавать приказы от своего имени, а прислушиваться к предложениям коллег, поддерживать их энтузиазм. Американские ученые считают, что многие школы не несут ответственности за низкую успеваемость обучающихся с особыми образовательными потребностями (ООП).

Основное внимание уделяется тому, что они сидят только на уроке, а не на эффективности учебного процесса. Но в США это изменилось, потому что большинство обучающихся с ООП были включены в систему государственной отчетности и им был предоставлен доступ к общеобразовательной учебной программе, а школы были обязаны нести ответственность за обеспечение ежегодного прогресса в основных областях содержания образования. По мнению британских исследователей, развитие инклюзивных практик зависит от сознания работников школы, и в первую очередь это касается директора. Исследователи пришли к выводу, что лидерство является важным фактором включения обучающихся с ООП в общеобразовательный процесс.

На основании выше сказанного можно сделать выводы:

– во–первых, нет существенной разницы между представлениями педагогов городских и сельских школ о текущем состоянии инклюзивного образования;

– во–вторых, при создании благоприятной образовательной среды для обучения детей с ООП педагоги уделяют особое внимание необходимости укрепления и развития материально–технической и учебно–материальной базы школ с приоритетом обеспечения современными информационно–коммуникационными средствами, оборудованием и технологиями;

– в–третьих, педагоги понимают высокую значимость профессиональной компетентности в вопросах инклюзивного образования, в том числе знание основ специальной педагогики и необходимость наличия необходимых деловых и личностных качеств у всех лиц, участвующих в процессе обучения, воспитания и развития детей с ООП, что является одним из решающих положительных факторов проблем.

Вместе с тем необходимо отметить, что значительная часть педагогов школы нуждается в разъяснении основных подходов к внедрению и развитию инклюзивного образования, реализуемого на современном этапе в сфере образования Республики Казахстан, что является результатом недостаточно организованной работы по повышению квалификации педагогов по вопросам инклюзивного образования. Также наблюдается несоответствие материально–технической базы многих школ для создания необходимых условий для обучения обучающихся с ООП [2].

Таким образом, современные тенденции, государственная политика в области образования ставят перед системой образования вопросы развития и совершенствования инклюзивных подходов в обучении и воспитании детей. Сегодня инклюзия приобретает массовый характер, а это значит, что любая школа в соответствии с нормами законодательства обязана создавать и принимать условия для детей с особыми

образовательными потребностями. В соответствии с инклюзивными принципами многие вопросы, связанные с развитием школ, требуют решения. Это в первую очередь ставит перед администрацией школы большие задачи [3].

И. Гете не зря говорил: «Мало знать—мало, надо уметь применять то, что знаешь, мало иметь намерения, надо реализовывать это намерение». Я думаю, что если основная система коррекции детей с ограниченными возможностями здоровья инклюзивное образование найдет свое созвучие с научной теорией, то отношение к людям с ограниченными возможностями в нашей стране будет позитивным. Думаю, что если инклюзивное образование будет обеспечено компьютером, интерактивной доской и новыми технологиями, то в будущем в системе образования детей с ограниченными возможностями не будет никаких препятствий.

Реализуемая сегодня в Республике Казахстан система инклюзивного образования в будущем станет фундаментом социализации и образования лиц с особыми образовательными потребностями в стране [4]. Также при таком обучении ребенок с ограниченными возможностями может обучаться по месту своего жительства, не отвлекаясь от родителей, то есть не вынуждаясь учиться в специальных школах—интернатах. С социумом, социально адаптируясь. Социальная адаптация, в свою очередь, способствует активному взаимодействию детей с ограниченными возможностями с общественной средой, улучшает их общее состояние.

Таким образом, чем раньше мы начнем коррекционную работу с детьми с ограниченными возможностями, тем больше отдача. В свое время эту закономерность высказал Ян Амос Коменский «такова природа всех живых существ, — они гибки и в нежном возрасте легко воспринимают подходы, после того, как становятся жесткими, им трудно поддаются формированию. Мягкий воск можно использовать для придания им различной формы, а если он застынет, то его легче сломать» [5].

Литература

1. Адырбаева М.Ж. ход работы психолога — медико—педагогической консультации в системе инклюзивного образования. — Алматы, 2017. — С. 20—35.
2. Буркиев М.Ж. специфика профессиональной подготовки педагогических кадров в условиях перехода к 12—летнему образованию. материалы. — Караганда, 2015. — С. 5—9.
3. Батыргалиева А.С. пути воспитания детей с ограниченными возможностями здоровья. — Алматы, 2013. — С. 14—25.
4. Буркиев М.Ж. специфика профессиональной подготовки педагогических кадров в условиях перехода к 12—летнему образованию. материалы. — Караганда, 2009. — С. 8—15.
5. Батыргалиева А.С. пути воспитания детей с ограниченными возможностями здоровья. — Алматы, 2016. — С. 12—19.

УДК 37.032

ФОРМИРОВАНИЕ БЛАГОПРИЯТНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В КОЛЛЕКТИВЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Чевычелова Ю.Ю.

(Омский государственный педагогический университет)

Развитие личности, формирование таких её базисных качеств как духовность, нравственность, ответственность, целеустремленность, лидерство и многих других происходит в школьные годы, особенно на начальном этапе обучения и воспитания. Во

многим результативность формирования личности зависит от той социальной обстановки, которая окружает младшего школьника.

Огромное значение на формирование личности оказывает детский коллектив, в том числе ученический. Теоретическими и практическими вопросами формирования и развития детского коллектива занимались такие педагоги и психологи, как Т.Н. Абрамов, Л.С. Выготский, А.Н. Лутошкин, А.С. Макаренко, Е.Н. Минский, А.А. Огородников, М.М. Плоткин, В.А. Сухомлинский и другие. Исследователями подчеркивается, что к основным критериям сформированности детского коллектива выступают его сплоченность и единство.

В начальной школе, когда коллектив проходит стадию становления, его сплоченность играет особо значимую роль: она отражает крепнущее стремление детей заниматься совместным общественно полезным трудом, их желание показывать высокие результаты в разных видах взаимодействия. В совместной деятельности складывается психологический климат коллектива младших школьников, способствующий, с одной стороны, слаженности взаимодействия детей, с другой стороны, созданию поля такого взаимодействия и обеспечению основных условий самоутверждения личности.

Е.С. Кадкина под психологическим климатом понимает динамическое поле отношений, которые определяют самочувствие личности, успешность ее интеллектуального и нравственного развития [1]. Дополняя это определение, И.В. Саблина подчеркивает, что психологический климат составляет часть межличностных отношений, показывающую эмоционального благополучия класса, «в которой развивается групповая деятельность и которая определяет, насколько комфортно в коллективе отдельно взятой личности в проявлении своего «Я» [2, с. 2].

Уже в ученическом коллективе младших школьников начинает формироваться тот оптимистический и доброжелательный эмоциональный фон, который постепенно распространяется на всех членов коллектива, их взаимоотношения, отношение к учебе и окружающим событиям, на их душевные переживания и волнения. Овладевая навыками общей деятельности, младшие школьники учатся оказывать своим товарищам помощь и поддержку, обучаясь, в то же время, предъявлению друг к другу адекватных требований. Все перечисленное характеризует востребованный вид психологического климата – благоприятный, способствующий формированию оптимистичных, бескорыстных, открытых отношений между членами коллектива.

Работая с младшими школьниками, педагог, организуя ученический коллектив, должен исходить из знания его начальных особенностей, в том числе особенностей психологического климата. Диагностика психологического климата была осуществлена в 4 «Е» классе КГУ «Школа–лицей «Дарын», г. Петропавловск, Республики Казахстан. Диагностикой было охвачено 19 школьников.

Распространенной методикой для получения необходимой информации является методика «Изучение психологического климата в учебной группе» (В.В. Козлов, Н.П. Фетискин, Г.М. Мануйлов). Согласно диагностике, детям предлагались 12 суждений о школе, школьной жизни, взаимоотношениях школьников в классе и другое, при этом все суждения респондентам нужно было проранжировать по степени значимости для них. Балльная оценка позволяет судить об уровне сформированности психологического климата в группе («идеальному» психологическому климату соответствует оценка в 60 баллов).

Полученный результат в 32,3 балла говорит о том, что в данной ученической группе уровень сформированности психологического климата ниже среднего.

Для подтверждения этой информации и расширения наших представлений об изучаемой характеристике ученической группы нами использовалась методика «Психологический климат классного коллектива» (В.С. Ивашкин, В.В. Онуфриева).

Диагностика предполагала оценку психологического климата учебной группы по трем уровням: эмоциональному, моральному и деловому. Эта оценка осуществлялась на основании получения информации об отношении респондентов к успехам и неудачам друг друга в учебе, готовности оказывать своим товарищам помощь, ответственности младших школьников к учебной деятельности.

Анализ индивидуальных ответов учащихся показал, что по названным показателям психологический климат в своем классе обучающиеся оценивают различно. Некоторые расценивают психологический климат в классе, как ситуативно положительный, несколько ребят посчитали психологический климат в классе, как неустойчивый с преобладанием положительных характеристик, но при этом, обобщая все полученные утверждения, можно констатировать тот же средний уровень сформированности психологического климата в обследованном классе.

Как видим, общие результаты диагностики говорят о том, что складывающийся в ученической группе психологический климат пока нельзя считать благоприятным. По мнению классного руководителя, значительное количество обучающихся нуждаются в педагогической помощи, испытывая трудности общения с одноклассниками.

Анкетирование 15 учителей начальных классов позволило выявить оценку педагогами сложившейся в школе практики создания в ученических коллективах благоприятного психологического климата. Больше половины опрошенных учителей, 11 человек, считают существующие подходы в организации данного процесса традиционными и малоэффективными; уровень сформированности благоприятного психологического климата в своих классах они оценивают, как средний или низкий. Лишь 4 педагога высказали противоположную оценку, считая этот уровень высоким.

Считая необходимым внести изменения в создание благоприятного психологического климата в коллективе, учителя назвали, на их взгляд, эффективные способы решения поставленной задачи, к которым отнесли:

- формирование, начиная с первого года обучения, традиций класса, их дальнейшее преумножение;
- поощрение инициативы и активности детей в совместной деятельности;
- создание условий для сопереживания детьми значимых событий коллектива;
- формировать такие качества личности младших школьников, как доброжелательность, открытость, толерантность, эмпатия;
- формирование коммуникативных умений, умения предвидеть конфликты в общении и избегать их, находить компромиссные решения и др.

Подводя итог проведенному исследованию, можно сказать, что для формирования благоприятного психологического климата в учебной группе младших школьников необходима планомерная воспитательная работа, которая должна быть организована как внутри класса, так и в школе в целом через систему взаимодействия специалистов (классный руководитель, психолог, социальный педагог, администрация школы).

Литература

1. Кадкина Е.С. Формирование благоприятного психологического климата в коллективе младших школьников в условиях группы продленного дня // Известия института педагогики и психологии образования. – 2021. – № 2. – С. 36–40.
2. Саблина И.С. Роль учителя в становлении психологического климата в начальных классах // Концепт. – 2013. – № 11.

ОЦЕНИВАНИЕ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ

Шанкина М.М.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Дистанционное обучение существовало несколько веков назад. История дистанционного образования берёт свои корни в Европе XVIII века – правда, тогда вместо цифровых технологий использовались почтовые письма [1].

Дистанционное обучение представляет собой в первую очередь взаимосвязь учителя и учеников на расстоянии. Взаимосвязь происходит по видеосвязи в основном через платформу ZOOM, выполняют задания в онлайн формате. Готовые задания чаще всего отправляют на электронную почту учителя.

Учащиеся, которые учатся дистанционно изучает программу «Дистанционные образовательные технологии». ДОТ включает в себя различные программы, которые позволяют ученикам лучше усваивать материал.

При помощи ДОТ учителя могут построить урок интересно, что тяжело сделать дистанционно. Также, благодаря ДОТ, учителям проще оценивать учеников. Оценивание можно производить через различные программы, которые не позволят ученикам списать готовые ответы. Существует множество различных программ для создания тестовых заданий. Они включают в себя ограничение времени, запрет копирования вопроса, ограничение перехода на другие ссылки.

Дистанционное обучение раньше не внедрялось в школы совсем, но в связи с пандемией 2020 всем пришлось перейти на совсем неизученную форму обучения. Так как данная форма обучения не была изучена до конца и переход на дистанционное обучение был необходимой мерой, возникало много проблем и вопросов.

Ведь не все были готовы к этому. У некоторых возникали проблемы с оборудованием, не у всех была возможность выхода в интернет или выход был нестабилен, некоторые учителя

Формы дистанционного образования [3].

Есть технологии, которые делают удалённую учёбу доступной. Вот самые распространённые форматы:

- видеоконференции;
- аудиоконференции;
- онлайн–вебинары и записи вебинаров;
- занятия на интерактивной платформе;
- письма по электронной почте.

Преимущества и недостатки дистанционного обучения.

Преимущества:

1. массовость: возможность вместе учиться детям из разных городов и с разными жизненными ситуациями;
2. дистанционное школьное образование не отличается от очного по методам и формам;
3. шанс учиться дома, а не ездить через весь город;
4. получение знаний в удобное время для ребёнка;
5. освоение новых технологий;
6. мобильность и оперативность образовательного процесса;
7. развитие самодисциплины и самообразования.

Недостатки:

- возможность нестабильного интернет–соединения на удалёнке;
- малое количество методических материалов;
- низкая компьютерная грамотность учителей;
- установка родителей «дистанционная форма обучения – это никакое не образование»;
- высокие требования к администрированию дистанционной школы;
- необходимый высокий уровень самоорганизации учеников;
- высокая стоимость построения дистанционной системы образования на начальных этапах;
- высокая трудоёмкость разработки интерактивных заданий.

Больше всего затруднений и вопросов возникло по поводу оценивания. Как оценивать учеников при ДО?

«Каждый урок учитель задает задание, которое ученик должен сделать самостоятельно или с педагогом. Дополнительно к этому давать задание нет необходимости. Учитель будет оценивать то задание, которое уже было задано для выполнения учащимся. Сейчас система оценивания, общая четвертная оценка, складывается из нескольких переменных: формативное оценивание – 25%, суммативное оценивание за раздел СОР – 25% и суммативное оценивание за четверть – 50%. Из этого складывается общая картина и общая четвертная оценка, которая будет выставляться детям», – заключил Асхат Аймагамбетов [4].

Глава МОН также добавил, что это временная система оценивания, связанная с дистанционным форматом обучения [4]. «В целом по результатам формативного оценивания, СОР и СОЧ учащимся выставляются баллы, которые учитываются при оценивании учебных достижений за четверть.

Итоги суммативного оценивания предоставляются учащимся, родителям в бумажном или электронном формате», – сообщила руководитель управления образования Нур–Султана. Учитель ежедневно фиксирует в журнале прогресс учебных достижений обучающихся в виде баллов.

С методикой их расчета можно ознакомиться подробнее в kundelik.kz. Максимальный результат в формативном оценивании равен 10 баллам. От 1 до 3 баллов соответствует критериям низкого уровня успеваемости. Это означает, что ученик допускает ошибки, не делает выводы по обратной связи с учителем, не проявляет самостоятельности при выполнении заданий.

От 4 до 7 баллов – критериям среднего уровня. Школьник допускает ошибки, иногда проявляет самостоятельность при выполнении заданий. От 8 до 10 баллов получают ученики, которые допускают незначительные неточности при выполнении заданий, проявляют самостоятельность и могут обосновать свои ответы.

«Таким образом, четвертная оценка выставляется на основании среднего балла за формативное оценивание, результатов СОР и СОЧ в процентном соотношении 25%, 25% и 50%.

Со стороны родителей учащихся школ города неоднократно поступали вопросы по объективности оценивания результатов обучения. Поэтому, в случае возникновения спорных вопросов, будет проводиться модерация в сроки, не позднее одного дня до выставления оценок за четверть», – сообщила Шоплан Кадырова [4].

Все оценки учеников выставляются в систему Kundelik.kz и там хранятся. Эти оценки доступны учителям, администрации школы, ученикам и их родителям. Благодаря данной программе, каждый родитель видит все оценки своего ребенка.

Также может уточнить у учителя за что именно был выставлен балл. Учитель в свою очередь может прокомментировать любую оценку. Также учитель и родители могут поддерживать связь через Kundelik.kz [1].

Литература

1. Шаров В.С. «Дистанционное обучение: форма, технология, средство» // Журнал «науки об образовании». – с. 2–3.
2. Романов Е.В. «Дистанционное обучение: необходимые и достаточные условия эффективной реализации»// Издательство Notabene. – с. 1–4.
3. Воробьева С.А. «Дистанционное обучение: сегодня и завтра» // Журнал «науки об образовании».
4. <https://www.inalmaty.kz/news/2861145/kak-budut-ocenivat-kazahstanskih-skolnikov-v-period-distancionnogo-obucenia-otvetili-v-mon>

ACTUAL QUESTIONS, ECONOMICS, RIGHTS, HISTORY AND JOURNALISM /
ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ, ТАРИХ ЖӘНЕ ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ / АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ЭКОНОМИКИ, ПРАВА, ИСТОРИИ
И ЖУРНАЛИСТИКИ

UDC 343.911

DISTINCTIVE PERSONALITY TRAITS OF A RECIDIVIST CRIMINAL

Akhmedzhanov A.B., Seipysheva D.R.

(Toraighyrov University)

Abstract: This paper discusses the main problems of studying the personality of a recidivist criminal. The main features of the presented category of criminals will also be touched upon.

Keywords: crime, recidivist, recidivist criminal identity, deadlines, responsibility.

According to part 1 of Article 14 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the commission of an intentional crime by a person with a criminal record for a previously committed intentional crime is recognized as a recidivism of crimes.

As a rule, most of the repeat offenders begin their criminal activities at a minor age. According to statistics, 70% of repeat offenders commit their first crime at the age of 18. Most often, recidivism is committed by males rather than females. Female repeat offenders are extremely rare.

The most common personality trait of such a category of criminals is the presence of a rather low labor activity or its complete absence.

Repeat offenders who have lost their family usually replace it with casual cohabitation. They may not have a specific place of residence.

According to statistics, the approximate age of a repeat offender is 30 years.

Most recidivists, who have been vaccinated, stop communicating with society and prefer them to communicate with convicted criminals they previously knew.

Such criminals are often difficult to re-educate and correct. Those convicted for the second or third time are counted for decades, and the breaks between new crimes after release are sometimes even counted for days. Repeat offenders are a permanent part of prison society. That is why their socially useful connections and families are being destroyed. They cannot work in conditions of freedom, it will be difficult and unusual for them. Such a category of personalities usually spends their time doing other things, such as daily alcohol and drug abuse. According to statistics, 2/3 of recidivistic crimes are committed while drunk.

It is typical for the recidivist's personality to compensate for the feeling of inferiority by demonstratively observing the customs and traditions of the criminal environment. One of the psychological features of self-affirmation for them is the allocation of their circle, to which such an understanding of friendship, duty, etc. extends. according to the revealed data, 15–20% of repeat offenders have mental abnormalities, and those who have already committed a crime –40%.

From the point of view of psychology, understanding the personality of a repeat offender is quite complicated. Recidivists usually become individuals with a stable psyche and may even have organizational qualities. The world of a recidivist is cruel, it completely lacks moral values that have no meaning for them. That is why the crimes committed by such persons are

extremely cruel. Such a criminal will be able to calculate everything correctly and hide from law enforcement agencies, which once again confirms the danger on his part.

Studies show that there are reasons for such behavior committed by repeat offenders. Such reasons may be: negative impact of the criminal environment, improvement or deterioration of the manifestation of psychological characteristics of the individual, the presence of homogeneous destructive personality traits (impulsivity, aggression, alienation).

Most of the recidivist criminals are characterized by poverty, lack of self-criticism, intellectual and strong-willed passivity, great dependence on external situations, inability (and often unwillingness) to subordinate their behavior to socially useful goals, lack of personal long-term plans, weak will, unbalance, frivolity, bitterness, excessive exposure to negative influences, etc. They are also characterized by greed, avarice, greed, cruelty, bitterness, envy, lack of self-criticism, constant self-justification, fatalism (belief in luck, fate). A recidivist rapist, in addition, is characterized by an overestimation of his personality and disregard for life as such, not only someone else's, but often his own. It is possible to give the following generalizing characteristics of the personality of recidivist criminals:

1. Alienation from a positive environment, withdrawal into a different, antisocial dimension. The majority of repeat offenders, especially those who have spent many years in prison, are characterized by the absence of a family, profession, permanent job and permanent place of residence, a low level of education, i.e. partial or even complete maladaptation. However, such people are well adapted to antisocial groups. Their disadaptation is not equal to the disadaptation of habitual vagrants, and the withdrawal from society is rather socio-psychological and moral in nature.

2. Poverty of the need sphere, the predominance of material needs. For recidivist criminals, a low level of general culture is typical, primitive requests, mainly reduced to satisfying material needs, ensuring the desired social status in an informal antisocial environment and personal safety in the event of crimes.

3. Lack of solidarity with many legal and moral norms, despite the fact that the bulk of repeat offenders are well aware of them. However, it would be wrong to say that all repeat offenders deny all these norms. Many of these norms are archetypal in nature, and therefore should be shared by almost all people (for example, love for mother, native land, loyalty to the word, etc.). Another thing is that recidivists committed to criminal culture, put a different, their own content in moral norms and principles.

4. Disorders of mental activity, the prevalence of which among repeat offenders is the more significant the longer their prison experience. Psychopathy, the consequences of traumatic brain injuries, alcoholism and drug addiction are the most widespread.

5. The constant desire to communicate with their own kind, which serve as an intellectual, moral and psychological niche for them. In them they find constant support, understanding and recognition, the opportunity to speak a common language.

6. The presence of leadership abilities in some repeat offenders. Not everyone has them, but the most active and dangerous of them. Usually such abilities are combined with professional criminal skills and abilities, therefore, the owner of such qualities is an increased public danger.

7. Degradation of personality depending on the nature of the crimes committed and as the number of convictions and years spent in places of deprivation of liberty increases. Life from crime to crime, antisocial lifestyle, constant fear of exposure, being under investigation and trial, lack of positive social contacts and proper medical care constantly and steadily reduce the level of personality, which is also actively promoted by repeated and prolonged stay in places of deprivation of liberty and communication with their own kind.

For successful prevention, measures to prevent recidivism should be based on a detailed study of the recidivist's personal characteristics, identifying the true motives of criminal activity

and the typological affiliation of the person. The complexity of the correction work lies primarily in the fact that the motives may be of an unconscious nature, and hence it will be difficult to establish, including the typological affiliation of a person. It is necessary to identify in each individual not only the negative aspects that led to the commission of a crime, but also the positive on which the correctional process should be based after the conviction of a person. The key to success in preventing the commission of new crimes by repeat offenders is a detailed study of the characteristics of the character, temperament, intelligence of the recidivist.

Very often in practice it turns out that the identity of a repeat offender before committing a crime and while he is in prison, i.e. in correctional institutions, is diverse. Of course, such a discrepancy is very conditional, since an absolutely new personality cannot be formed in the conditions of a correctional institution. Its changes are largely a continuation, development or transformation of those features that existed before. The psychological profile of any person, including a convicted person, in most cases is not subject to drastic changes. But the psyche is always plastic and adapts to new conditions, which can be very different and unexpected.

That is why it is important to take into account that correctional institutions belong to the very conditions that require a recidivist to adapt to them regardless of the desire and will of the recidivist. Even in cases when a recidivist who is in correctional institutions resists the influence of the administration, violates the regime of detention, this may not always mean that the traits that gave rise to the commission of the crime have remained unchanged. The psychological characteristics of a person without behavioral expression most often cannot be regarded as negative or positive in moral and legal terms. They are, as it were, "neutral", and what kind of behavior they can generate largely depends on the ethical orientations of the individual formed through education.

Therefore, it is necessary to use a special set of sociological and psychological methods when studying the personality of repeat offenders. It is the sociological and psychological methods of studying personality in combination that will allow us to identify both the causes of their crimes and the peculiarities of their psyche, and on this basis it will be possible to determine measures of ways to influence repeat offenders in order to correct them.

It is worth noting the expediency of introducing into practice constant conversations with convicted repeat offenders and developing an algorithm for predicting their further behavior. Each such conversation should, if possible, be prepared, especially if it pursues some significant goals, in the form, for example, of a criminal's admission of guilt and repentance. This task requires the joint efforts of practitioners with psychologists, and in some cases psychiatrists. This can largely ensure the achievement of a preventive and educational effect.

However, significant difficulties in such work are noted in most cases both in the Russian Federation in general and in the Republic of Dagestan in particular. It should be taken into account that the practical implementation of the study of the recidivist's personality is complicated by the fact that the institutions of the penal enforcement system do not always have the right quality and quantity of specialists who could study the personality of a convicted recidivist at a high professional level. And without highly professional specialists, the psychological impact on the recidivist, necessary for the latter to implement the desired model of behavior of a law-abiding citizen, will also be impossible. Therefore, the issue of training appropriate specialists is very relevant, whose work could ensure the participation of all correctional officers and the police in the process of correcting repeat offenders.

References

1. Tactics of combating drug addiction and drug trafficking in the Republic of Kazakhstan for 2006–2014.
2. Law of the Republic of Kazakhstan No. 279–I of July 10, 1998 "On narcotic drugs, psychotropic substances, precursors and measures to counteract their illegal cycle and abuse".
3. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 12.11.1997 N 188–I "On forensic examination".

4. Methodology of investigation of offenses related to narcotic drugs and psychotropic substances: Textbook / Ed. Chistovoy L.I. – Moscow, 2012 – 248 p.
5. Kuzminykh K.S. Criminalistic tasks of appointment and carrying out examinations of narcotic drugs. Dis. Candidate of Law – St. Petersburg: St. Petersburg Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 1997. – 198 p.
6. Tonkov E.E., Gavrilov V.G., Polshchikov V.P. Countering the illegal cycle of narcotic drugs and psychotropic substances: Textbook/ Edited by Candidate of Law, Associate Professor V.A. Galkov. – M.: IMC GUK of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2003 – 210 p.

UDC 338.001.36

RISK MANAGEMENT IN PUBLIC ADMINISTRATION IN OECD COUNTRIES

Isenova A.S.

(Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan)

Introduction

Nowadays public risk management for a state is a matter not only of efficiency, but also of ensuring national security in all spheres of public life. The pressure of external and internal threats, unforeseen circumstances can so strongly influence the results of the state politics that they can turn out to be directly opposite to the set indicators approved in the program documents. It can lead to significant losses of state resources, a decrease in the population's standard of living, the formation of a new round of socio-economic and political risks with little predictable negative consequences. In this regard, it seems relevant to study the possibilities of improving the public administration system in the Republic of Kazakhstan by updating the risk management methodology based on the experience of the most developed countries of the world (OECD countries). The general trend is that the risk management function in public administration is becoming permanent. The scientific community is actively engaged in the development of a methodological basis for the development of a risk management system in public administration and politics with a certain level of quality, predictability and efficiency, as well as training personnel for public service with risk management skills.

M. Vasmer's etymological dictionary indicates that the word "risk" was borrowed from the French language, but it has Italian and Greek roots, which in translation mean "the foot of the mountain", therefore, the verb "risk" formed from this noun originally meant "to maneuver between rocks" (Фасмер, 1987, 485). The position of E. Giddens is also interesting, he believed that the word "risk" was taken from the Spanish or Portuguese languages, and its meaning can be defined as "swimming in unfamiliar waters, not mapped" (Giddens, 2003, 21). In this regard, the term "risk" in ancient times was used to designate space, and in the temporal context (when describing future events) began to be used much later. As an assessment of the potential consequences of decisions made, the term "risk" began to be used in banking and investment activities, and then spread to other areas of activity and situations associated with uncertainty (Giddens, 2003, 22). There is also an opinion that the term "risk" has a legal origin. Ancient Roman lawyers used the term "periculum" to denote the danger of accidental losses, accidental harm, and accidental violation of a contractual obligation that arose against the will of the parties to a contractual relationship (Архипов, 2005, 38). According to C. Velyanovski, economic theory is strong in that it is able to describe the measured activity; it is characterized by the analysis of phenomena that are directly or indirectly related to the monetary unit of measurement. In this regard, it was within the framework of the economic direction that the risk assessment was most effective (Veljanovski, 1981, 164). N. Luhmann in his works

proceeds from the fundamental absence of risk-free behavior: if a decision is made, the risks cannot be avoided. At the same time, refusal to make a decision, in turn, is also a decision that entails the corresponding risks. Since there are no risk-free solutions, the illusion that extensive research and knowledge expansion will lead to absolute reliability must be abandoned. The more rational and more sophisticated risk quantifications are conceived, the more aspects of the problem come into view, and therefore, the more obvious the uncertainty about future damage becomes. This is probably why the emergence of the concept of risk in the Western European intellectual environment coincided in time with the formation of science as a social institution (Луман, 1994, 155).

It should be noted that with the development of society and the socio-economic and legal sciences, it became obvious that risk management is a powerful tool for increasing the efficiency of not only commercial sector organizations, but also government structures and institutions. At the same time, risk management in the commercial sector has been used for a long time, but for the public sector it has become a relatively new phenomenon. Risk management in the public sector contains methods borrowed from the corporate governance system. Therefore, public administration becomes management-oriented. The most developed countries have long been involved in risk management at the state level and have accumulated rich experience in this area of activity. In particular, the member-states of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), which is an international economic organization of developed countries that recognize the principles of representative democracy and free market economy. It includes Great Britain, Canada, USA, Japan, Germany and 32 other states. Unfortunately, in Kazakhstan there is an insufficient level of financial management's quality. The structure of budget expenditures is not optimal to stimulate economic development; financial and economic substantiation of decisions leading to new expenditure obligations is carried out at a low level; the efficiency of budget expenditures is also low; the resulting socio-economic effect is disproportionate to the amount of funds spent on certain purposes. It leads to obvious shortcomings in the organization of the budget process and insufficient use of financial management tools in the budget process (Управление рисками в сфере внутренней политики Республики Казахстан, 2014, 93–94). It seems that Kazakhstan should carefully study the successful practices of risk management in public administration of the OECD states and adopt them to its national economic characteristics.

First, one should pay attention to the experience of Great Britain. The program to improve public administration and improve the quality of services provided by the authorities, the so-called “White Paper for the Modernization of the UK Government”, entered into force in 2000. One aspect of the program was to improve risk management and encourage the use of innovative approaches borrowed from public and private sources to improve performance. The document laid the foundation for the use of risk management in public administration (Supporting Innovation: Managing Risk in Government Departments, 2000, 80). In 2002, the British Cabinet issued an Instruction Report for government agencies “Risk: Improving Governments Capability to Handle Risk and Uncertainty” (Risk: Improving Governments Capability to Handle Risk and Uncertainty, 2002), the document emphasized that the government is responsible for two categories of risks: risks to society and national interests of the country; and risks that arise in the process of carrying out the direct activities of public authorities. Therefore, the first steps towards introducing risk management should be understanding by civil servants of its essence and determining the types of risks faced by public authorities. This means bringing together all the systems and organizations responsible for setting goals, collecting information and defining rules and regulations. It is not easy to implement this in practice, since the risks of implementing state policy arise at different institutional levels. That is why special attention was paid to the systemic risk (Supporting

Innovation: Managing Risk in Government Departments, 2000, 7), which affects the activity of an entire industry or service, as opposed to a separate organization.

Responsibility for the implementation of risk management in practice is assigned to the cabinet of ministers, the state treasury, ministries and departments and the interdepartmental interaction group for risk assessment. The UK Treasury plays a major role in supporting and providing methodological support for risk management in government agencies. In 1997, it adopted the “Green Book: Appraisal and Evaluation in Central Government”, which provided for the consideration of risks and uncertainties when evaluating projects and program alternatives of government organizations. An updated version of the document in 2003 emphasized that risk management helps to achieve effective change management, rational use of resources, improve project management, minimize waste and fraud, and support innovation (The Green Book: Appraisal and Evaluation in Central Government, 2003).

In 2001, the State Treasury issued a consulting document “Orange Book: Management of Risk. A Strategic Overview”. It contained several key questions for public authorities regarding the assessment of their own risk management and identified the main components of an effective risk management system. In 2004, the document was renamed “Orange Book: Management of Risk – Principles and Concepts” (The Orange Book: Management of Risk – Principles and Concepts, 2004). The updated version provided for improved risk management based on “periodic scanning”. This allows changing the risk profiles of the organization, internal processes of risk management and considering the risk management of a particular government authority in relation to the environment of its functioning.

In 2004, the UK Treasury adopted “Risk Management Guidance for Government Departments and Offices” (Risk Management Guidance for Government Departments and Offices, 2004). The document provided for the achievement of three main goals: introduction of the concept of risk management; establishing the roles and responsibilities of managers and personnel in the implementation and maintenance of an integrated approach to risk management; providing specific guidance in this direction. For this, each public authority must develop its own list of risks with which it deals. The development of the use of risk management in the UK confirms its effectiveness and importance for the successful implementation of public policy in various areas.

State risk management in Canada also appeared in 1999. The international consulting company KPMG evaluated the work of the Secretariat of the Treasury Council of Canada and released a report “Best Practices in Risk Management: Private and Public Sectors Internationally”. In 2001, it allowed the Treasury Council to develop a set of measures to improve the efficiency of the public administration system and public service activities, which was presented in the “Integrated Risk Management Framework” (IRMF). It allowed government officials to shape Canada’s national risk management policy. IRMF has become an integral part of the modernization of public administration practice in the direction of its greater orientation towards the interests of society and provided support for the four management obligations of federal government bodies: focus on citizens, values, results and responsibility. Implementation Council IRMF was established under the Canadian government. It consisted of ministries and departments’ representatives. The IRMF has supported the modernization of governance in government organizations and the introduction of innovation through more responsible management of risks and consolidated the principles and practices defined by the following documents: “Report of the Independent Review Panel on Modernization of Comptrollership in the Government of Canada” and “Results for Canadians: A Management Framework for the Government of Canada”. The direction of modernization of public administration required important changes in existing practice, therefore, it became necessary to use change management tools. The document “Integrating Risk Management through a Change Management Process” describes how change management can be a valuable

guide for developing, implementing and maintaining an integrated risk management program in accordance with the specifics of the organization. Further, several more important documents were adopted: “Management Accountability Framework” (MAF), and “Integrated Risk Management: Implementation Guide”, which led to the introduction of integrated risk management in government bodies (Integrated Risk Management: Implementation Guide, 2004).

It is about making strategic decisions that contribute to the achievement of overall organizational goals. Integrated risk management focuses on four related elements: developing a corporate risk profile; creating a function; practical application and ensuring lifelong learning. The corporate risk profile defines the main risk areas in which the organization falls (results, functions, programs, systems), as well as individual events, activities or projects in different areas of activity that could significantly affect the overall management priorities, performance and achievement corporate goals. Understanding the risky environment for an organization allows identifying and assessing key high-level risks. “Guide to Risk Taxonomies” is especially useful for using the Canadian experience of applying risk management in public administration (Guide to Risk Taxonomies: An approach to articulating key risks, 2009). Risk taxonomy is a comprehensive, general, and stable set of risk categories that are used in an organization. A comprehensive set means covering all types of risks that may affect organizational goals; a common set means that risks affect the entire organization; a stable set is provided by periodic comparative risk analysis. This guide provides risk categories by area of government activity. Risk management has been used in Canada for twenty years as one of the main components of modern governance. In the next ten years, other important documents were adopted: “The Framework for the Management of Risk”, based on the provisions of the international standard of risk management ISO 31000:2009, “Guide to Integrated Risk Management” (Guide to Integrated Risk Management, 2011), “Guide to Corporate Risk Profiles”, “Guide to Risk Taxonomies”, “Risk Management Capability Model” and others. It helped to increase the effectiveness of the implementation of risk management in the activities of the Canadian government authorities.

The US government also has experience in applying and adapting successful corporate risk management practices in its operations. In the financial sector, the recommendations of the Federal Treasury regarding the management of budgetary funds were adopted. Public authorities are guided by “Federal Manager’s Financial Integrity Act” (FMFI) 1982 and Circular A-123 “Management’s Responsibility for Internal Controls”. Both documents require government bodies to maintain internal control structures to ensure efficient operations, compliance with laws and regulations, and reliable financial reporting. In order to improve risk management, the US General Accounting Office issued in 2005 “GAO Risk Management Framework” (ЯНОВ, 2020, 61). This document notes that individual stages of the approach, in particular, risk assessment, do not become an end in itself, but provide a full cycle of related activities (from strategic planning through implementation to monitoring). The process is dynamic and new information can be entered at any time. The document was intended both to inform the heads and employees of departments about the main components of the risk management system, and to use it as an autonomous guide. The main document defining the attitude towards public risk management in the USA became the standard “Enterprise Risk Management – Integrated Framework” of 2004 (ЯНОВ, 2020, 62) with a comprehensive approach to risk management:

1. Implementation of risk management: creation of terminology and ensuring its understanding at all levels of the organization; establishing a communications plan and adhering to it; prevention of underestimation of planning; adaptation of the strategy, approach and methodology to the specifics of the organization; securing senior management support to effectively identify and manage risks; training.

2. Organization of risk management: creation of a risk management office of the organization; availability of a specially appointed “risk champion” who possesses excellent communication skills.

3. Implementation of the risk management program: policy development; documenting the process and risk analysis for future use; providing specific examples that can be used in the training of personnel; changing the culture of the organization; involvement of managers in the development of analytical tools and recommendations; establishing the relationship between learning and performance; search for a variety of prospects for the organization’s development.

It should be noted that state risk management in the OECD countries has become especially effective in managing the financial and economic sector, supporting business, industry, agriculture through public–private partnerships, banking sector, etc. It can be explained by the fact that risk management first appeared and developed successfully in the financial and economic sector, therefore the state and business quickly found integration forms of interaction while reducing risks in comparison, for example, with the social sphere. Today, in OECD countries, state risk management is successful in all spheres of social life (ЯНОВ, 2020, 92–93).

Effective public risk management allows attracting foreign direct investment into a country. Because of the national economy’s development, the population’s standard of living also rises. Thanks to effective public risk management, even countries with insignificant natural resources are able to ensure high rates of their development (Giddens, 2003, 97).

Table 1. – Foreign direct investment in OECD countries (ЯНОВ, 2020, 94, 96)

	US \$ million				% of the total			
	2010	2012	2015	2019	2010	2012	2015	2019
To the countries of the world in general	61277	335194	335194	1068786	100	100	100	100
To OECD countries	42055	189166	263716	904349	68,6	80,2	79,7	84,6
To non–OECD countries	19222	46670	71437	137747	31,4	19,8	21,3	12,9

The data in table 1 show that foreign direct investment in OECD countries is significantly higher than that of non–OECD countries. Great Britain, Canada and the USA are the undisputed leaders in the world economy, in these countries the public risk management is highly developed, therefore it is advisable for Kazakhstan to adopt their experience, taking into account its own national realities.

Conclusion

The OECD states have modernized public administration by introducing a risk management methodology, gradually adapted to their national characteristics. Risk management at the state level implies a change in organizational culture; it is dynamic and must be constantly reviewed in order to respond to changes in the external and internal environment of activity. All this led to the introduction of integrated risk management. However, in the UK and Canada the use of the methodology has led to an improvement in the management of government projects and programs, an increase in the quality of government services, and in

the United States the focus of development has shifted towards ensuring state security. It means that risk management models can be adapted to meet the challenges of each country. It is useful for Kazakhstan and other countries in the post–Soviet space to take into account the advantages of foreign experience, as well as consider the possibility of adapting it to specific national realities. It is important to pay attention to the thorough methodological support of integrated risk management in the public administration of the OECD states, which allows taking into account the specifics and objectives of public administration, as well as reducing to a minimum the expenditure of time and resources, achieving maximum results in all areas and at all levels of government.

References

1. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Т. 3: (Муза – Сят) / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. 2–е изд., стер. М.: Прогресс, 1987. 873 с.
2. Giddens A. Runaway world: how globalization is reshaping our lives. N. Y., 2003. 184 p.
3. Архипов Д.А. Распределение риска в договорных обязательствах с участием предпринимателей // Журнал российского права. 2005. № 3. С. 34–47.
4. Veljanovski C. The Economic Approach to Law: A Critical Introduction // British Journal of Law & Society. 1981. Vol. 7. 160–169 pp.
5. Луман Н. Понятие риска // THESIS. 1994. Вып. 5. С. 151–158.
6. Управление рисками в сфере внутренней политики Республики Казахстан. Коллективная монография / Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2014. 376 с.
7. Supporting Innovation: Managing Risk in Government Departments / Report by the Comptroller and Auditor General, National Audit Office, 2000. 156 p. URL: http://www.nao.org.uk/publications/9900/managing_risk_in_gov_depts.aspx/990064.pdf (reference date: September 5, 2020).
8. Risk: Improving Governments Capability to Handle Risk and Uncertainty. Summary Report of Cabinet Office. 2002. URL: http://www.cabinetoffice.gov.uk/media/cabinetoffice/strategy/assets/su_20risk.pdf (reference date: September 5, 2020).
9. The Green Book: Appraisal and Evaluation in Central Government. Her Majesty's Treasury. 2003. URL: http://www.hm-treasury.gov.uk/d/green_book_complete.pdf (reference date: September 5, 2020).
10. The Orange Book: Management of Risk – Principles and Concepts. Her Majesty's Treasury. 2004. URL: http://www.hm-treasury.gov.uk/d/orange_book.pdf (reference date: September 5, 2020).
11. Risk Management Guidance for Government Departments and Offices. Department of Finance. 2004. URL: <http://govacc.per.gov.ie/files/2011/05/RM-Guidance-for-WebSite.pdf> (reference date: September 5, 2020).
12. Integrated Risk Management: Implementation Guide. Treasury Board of Canada Secretariat, 2004. URL: http://www.tbs-sct.gc.ca/pubs_pol/dcgpubs/RiskManagement/guide-eng.asp (reference date: September 5, 2020).
13. Guide to Risk Taxonomies: An approach to articulating key risks. Treasury Board of Canada Secretariat, 2009. URL: <http://www.tbs-sct.gc.ca/tbs-sct/rm-gr/guides/grt-gtrtb-eng.asp> (reference date: September 5, 2020).
14. Guide to Integrated Risk Management. Treasury Board of Canada Secretariat, 2011. URL: <http://www.tbssct.gc.ca/tbs-sct/rm-gr/guides/girm-ggirpr-eng.asp> (reference date: September 5, 2020).
15. Янов В.Л. Риск-менеджмент в системе государственного управления стран ОЭСР. М.: Проспект, 2020. 367 с.

UDC 33–2964

THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND ITS IMPACT ON THE LEVEL OF COMPETITIVENESS OF THE COUNTRY

Kaldiyarov D.A., Temirbayeva S.B.

(Zhetysu State University named after I. Zhansugurov)

Education is becoming the most important factor in the formation of human capital in terms of ensuring the competitiveness of the national economy. The role of education in

ensuring sustainable socio-economic development, increasing the competitiveness of states and strengthening their positions in the world market and in the world economic community is growing. At the same time, the economic potential of the education system can be called a measure of innovation, reflecting the impact of the functioning of educational institutions on the development of the economy.

The scientists and experts argue that human capital, like physical, natural, financial capital, has a value, is a subject to modernization and development, and the main indicator for measuring human capital is its productivity. The research in this area shows that the national human capital accounts for more than half of the national wealth of each of the developing countries and over 70–80% of the developed countries of the world.

Kazakhstan performs relatively well in the Human Capital Index (HCI) for 2020. Since 2010, the value of the HCI in Kazakhstan has increased from 0.59 to 0.63. This was announced by Gary Anthony Patrinos, A Head of the Global Education Practice for the Europe and Central Asia Region of the World Bank [1].

According to Gary Patrinos, over the past 10 years, Kazakhstan has achieved positive results in the development of human capital, but its indicators still lag behind the average value in the Europe and Central Asia region, which was 0.69. The index of the country with the maximum indicator (Singapore) was 0.88, with the minimum (Central African Republic) – 0.29 overall [1].

An innovative economy can be considered an economy in which knowledge allows continuous innovation that meets rapidly changing needs, often forming such needs. The innovations have become the most important factor in the economic development, the basis for the competitiveness of firms, industries, and national economies.

Having considered the relationship between competitiveness and the level of development of innovations in the countries of the world, that innovative development plays a significant role in the development of the country's competitive potential. In the conditions of the new economy, the “knowledge economy”, when the main productive resource is knowledge and information, the formation of an intellectual potential capable of generating new knowledge becomes one of the most important tasks of the state [1].

It is obvious that today it is necessary to use all available human potential for our country in order to be able to make an intellectual breakthrough into the future. To do this, today it is necessary to make significant investments in healthcare, culture and education in order to form a powerful intellectual and creative potential of the Republic of Kazakhstan. The accumulated experience of research on modern human capital seems to be very necessary and relevant, having significant theoretical and practical value.

Based on the results of the analysis of the situation of the Republic of Kazakhstan from the standpoint of assessing global competitiveness, and not only using the approaches used in the methodology of the World Economic Forum, but also the methods of a number of other international organizations and rating agencies, taking into account systemic approaches in terms of developing the competitiveness of countries used in the world, the weaknesses and strengths of the economy of Kazakhstan are identified, as well as the priorities for further development associated with an accelerated transition to the innovative stage of development are substantiated. Thus, revealing the relationship between competitiveness and the main factors of human development, it can be argued that the better the country's human capital is developed, the more economically it is developed and has greater competitive advantages. It has also been determined that of all the factors that form human capital, education and innovation potential have the greatest influence, both on the level of human capital competitiveness and on the level of the country's competitiveness as a whole [2].

The quality of the human capital of any country may change under the influence of both external (migration processes, integration projects, etc.) and internal factors (identification

processes, economic development dynamics, urbanization, the nature of reforms carried out in the country, etc.). In this regard, for any state, the issue of effective human resource management is paramount and determines the degree of its competitiveness in the modern world. However, serious problems remain in the country both in understanding the importance of human capital and in developing and implementing models for its development. Thus, the discussions in 2017, caused by the start of the implementation of the updated program of primary and secondary education in Kazakhstan, showed that, unfortunately, at all levels of decision-making and implementation, there remains an insufficiently deep and systematic understanding of the importance of effective education, aimed not only at ensuring the literacy of students, but, above all, functional literacy. The key task of the ongoing reform of the education system at all its levels is to increase the competitiveness and potential of Kazakhstan's human resources and the qualitative modernization of the country in all directions [4].

To improve the efficiency of human capital and create an innovative economy at the level of the advanced countries of the world, it is necessary to achieve:

- very high level and quality of human capital and high investments in its growth and development;
- high level and quality of life;
- high level of HDI index and economic freedom;
- high level of development of fundamental science;
- high level of development of applied sciences;
- presence in the country of powerful intellectual centers of technological development;
- large share of the new economy sector;
- powerful synergetic effects in all areas of human intellectual activity;
- developed and efficient innovation and venture systems supported by the states;
- attractive investment climate and high level of investment ratings;
- favorable business and tax climate;
- diversified economy and industry;
- competitive products in the world technological markets;
- effective state regulation of the country's development;
- presence of transnational corporations providing competitive technological and scientific development of the country;
- low inflation rate (below 3–5%).

The integration of education, science and production, the development of post-graduate education based on modern achievements in science and technology are today one of the priority areas of economic development. As noted earlier, at present time, the economy of the Republic of Kazakhstan is based on the energy sector. According to experts, in the twenties of the XXI century, the energy and environmental crisis, which is already taking on a global character, will become more tangible in the country. The American environmental scientists warn of a possible collapse of the world's ecosystem by 2050, which can cause a global economic crisis [3]. According to the Kazakh scientist-economist Zakirova D.I., who deals with issues of human development, it is possible to reverse the current trends if the innovation-breakthrough scenario is implemented in the following areas, which will lead to a number of significant structural shifts [4]:

- to increase of the share of the innovation and investment sector, both in the number of employees and in investments, as well as in the gross product due to the accelerated development of science, engineering, industrial and information;
- to change of the share of the consumer sector, primarily the social complex (health, education, social insurance, culture), light industry on the basis of their innovative renewal;
- to reduce of the share of the trade and management sector, both in the number of employees and in investments and in the gross product due to the reduction of intermediary

links, the development of electronic commerce and the more efficient use of modern information technologies in management;

– to change of the structure of exports.

The main directions of state policy should be the modernization of education, science and the country's innovative potential. It is important to conclude that these areas should not be developed separately from each other, but in a system, taking into account the interaction between the state, business, science and education. Moreover, these directions can become a reality only as a result of radical changes, both in the public consciousness and mentality of the nation, and in practical actions in all parts of society.

The President of the Republic of Kazakhstan, K.K. Tokayev, in his speeches always focuses on the role of human capital as a basic component of state policy and a driver of post-crisis economic development [5]. The pace of the development of Kazakhstan statehood and rapid economic growth led to the setting of the goal of entering the top 30 most competitive countries in the world. In the modern era of expanded opportunities, open borders and globalization processes, human capital is characterized by general mobility, resistance to challenges, the desire for self-realization and self-improvement in order to successfully realize its own potential and the potential of the state. Today, it is important for Kazakhstan to develop a clear, large-scale program of a comprehensive nature for the development of high-quality, competitive human capital both at the macro and micro levels. In addition to all the main components of human capital, attention should be paid to the issues of social responsibility of business in training and advanced training of employees, as well as the regulation of migration flows in favor of the state.

References

1. Zakirova D.I. The Human potential as a factor in increasing the competitiveness of the Republic of Kazakhstan. – Almaty, 2012.
2. State program for accelerated industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2010–2014. Approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010 No. 958.
3. The Strategy for industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2003–2015, approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 1096 of May 17, 2003.
2. Sabden O., Koshanov A.K., Khusainov B.D. The Competitiveness of the national economy: evaluation criteria and ways to improve. – Almaty, 2007.
2. Strategy "Kazakhstan–2050" dated December 14, 2012.

UDC 08.00.01

IMPACT OF HUMAN FACTOR AND INNOVATION ON SUSTAINABLE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF SOCIETY

**Ovlyakuliev¹ M., Soltanmyradov¹ G.A.,
Vekilov² S.B., Soltanmyradov² Y.G.**

¹Turkmen State Institute of Finance

²Turkmen State Institute of Economics and Management

As we know, man is a social creature. He lives in a society in each of his steps faces economic issues. He produces economic products and uses them. Socio-economic relations include relations arising in the process of production, exchange, distribution and consumption of goods and services created, in the process of production. The whole system of the named relations is regulated by the social norms, norms of law and depends on the nature of ownership

of the means of social production [1, 304]. Economic activity of people, as it is known, is carried out under certain conditions, in a certain environment, economic and social environment. In their economic activity, people are limited and conditioned: first, by nature (climatic and soil conditions, heredity, quantity of population, quality of food, dwelling, clothes, etc.); second, by social organization (property relations, state structure, rules and laws).

There are many approaches to determining the set of assumptions from which economic theory proceeds in modeling human economic behavior [2, 19]. According to Gary Becker "The economic approach is comprehensive, it is applicable to all human behavior" [3, 29]. Therefore, how to live and be outside of economics is impossible. The English term sustainable development originally appeared in management. Earliest of all – in the middle of XX century – Canadian specialists in fisheries regulation used this word combination.

This is how they called the system of exploitation of fish resources, in which these resources are not depleted, the catch corresponds to the possibilities of simple reproduction of the fish population. But 100 years before the Canadian fishermen, the same idea, but applied to other resources and in a different language, was put forward by German foresters: they had in mind such a system of forest exploitation in which forest is preserved, harvesting does not exceed natural growth and harvesting areas are arranged so that the forest ecosystem is reproduced without losses (to use modern terminology).

In such a system – in both fisheries and forestry – exploitation of the resource can continue indefinitely, as long as no extraneous factors, which have nothing to do with nature management, interfere. The term sustainability emphasizes the long-term nature of the process, the fact that it is maintained in such a way that its important properties are continuously reproduced [4, 21]. The modern stage of socio-economic development is characterized by the industrialization of all spheres of human activity. In this stage of socio-economic development of society, the determining factor is human capital and the innovations generated by it. Human capital serves as a determining factor in economic development, capable of ensuring the growth of production and increasing its efficiency.

Human capital is very diverse and requires certain investments for its formation. It is formed through investments in health promotion, education, accumulation of production experience, etc. [5]. Innovation is a positive qualitative change in production, in products, in services, in management, in the economy as a whole. The term "innovation" comes from the Latin word "novatio" [6, 446], which means "renewal". The term "innovation" first appeared in scientific research in the 19th century [7, 108–109].

Innovation is not every innovation or novelty, but only that which seriously increases the efficiency of the existing system. There is also the notion of innovation economy in the scientific literature. Innovation economy is an economy based on the flow of innovation, on a constant technological improvement. Austro-American scientist Fritz Mahlup (1962) in application to one of the sectors of the economy introduced the term «knowledge economy», into scientific turnover. Now, this term, along with the term "knowledge-based economy", is used to define the type of economy in which knowledge plays a decisive role, and knowledge production is a source of growth [7, 104].

Socio-economic development is the expanded reproduction and gradual qualitative and structural positive changes in the economy, productive forces, growth and development factors, education, science, culture, level and quality of life of the population, human capital. The main indicators of socio-economic development of the country are the quality of life of the population, competitiveness of the economy.

References

1. Бучило Н.Ф., Чумаков А.Н. Философия: Учебное пособие. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 447с.
2. Радаев В.В. Экономическая социология. [Текст] учеб. Пособие для вузов. Гос. ун-т. Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом. ГУ ВШЭ, 2005. – 603, 5 с.

3. Becker G. Economical analysis and human behavior. THESIS, 1993, вып. 1.
4. Устойчивое развитие: Новые вызовы: Учебник для вузов / Под. общ. ред. В.И. Данилова– Данильяна, Н.А. Пискуловой. – М. Издательство «Аспект Пресс» 2015.
5. Человеческий фактор и экономический рост. [https:// spravochnick.ru/ekonom.](https://spravochnick.ru/ekonom/)
6. Hornby A.S. with the assistance of A.P. Cowie and J. Windsor Lewis, Oxford Advanced Learner's dictionary of current English, Oxford University Press, 1974.
7. Баутин В.М. Инновационная экономика: содержание, место и роль инноваций. Известия ТСХА, выпуск 2, 2014.

UDC 658.716

IMPLEMENTATION OF PUBLIC PROCUREMENT IN JUDICIAL PRACTICE

Voronova T.E, Mergenbayeva K.R.

(Toraigyrov University)

Public procurement is one of the most serious problems for participating entrepreneurs or potential participants in public procurement processes. Therefore, in this article I will touch upon some issues of public procurement: general provisions of the legal regulation of public procurement; what legislative innovations have been introduced for entrepreneurs, current problems of judicial practice. Regulation at the legislative level of public procurement in the Republic of Kazakhstan began in 1997 with the adoption of the law "On Public Procurement". Similarly, laws with the same name were adopted in 2002 and 2007. On January 1, 2016, the new Law of the Republic of Kazakhstan "On Public Procurement" (hereinafter – the Law on Public Procurement) came into force [1].

The legislative project on public procurement was based on the UNCITRAL Model Law on Procurement of Goods (Works) and services, according to which it is desirable to regulate procurement in order to: ensure economy and high productivity of procurement; intensification and stimulation of participation in procurement of investors, contractors, regardless of state affiliation, thereby contributing to the development of international trade; increasing competitiveness between suppliers (contractors), in particular, purchased goods (works) or services, ensuring a neutral attitude towards all procurement participants, ensuring fair and impartial treatment of all suppliers (contractors), promoting the objectivity and impartiality of the procurement process and trusting it, ensuring transparency of procurement procedures [2].

The realization of these goals is achieved by consolidating the rules and procedures of public procurement and liability for violation of the established rules. The Anti-Corruption Strategy of the Republic of Kazakhstan for 2015–2025 clearly states that the public procurement system belongs to the most corrupt sphere of activity, where every fourth corruption crime is committed [3]. The improvement of the public procurement system together with the reduction of administrative pressure on business was named by the President of the Republic of Kazakhstan Kassym–Jomart Tokayev among the tasks to eradicate corruption [4].

Automation and centralization of public procurement is considered one of the areas of improvement of the public procurement system. The introduction of the public procurement web portal of a single organizer of public procurement, a single operator in the field of public procurement in this area is aimed at creating a transparent and understandable system for all its participants. In judicial practice, the number of various complaints from suppliers about the procurement procedure has decreased, and the recognition of unscrupulous suppliers as participants in public procurement has become the main category of disputes. All this suggests that positive changes are taking place in the field of public procurement.

Since the adoption of the law on public procurement, it has already been edited and supplemented more than 10 times, including four times since the beginning of this year. This obliges the participants of public procurement to constantly monitor the current legislation and be aware of legislative innovations. An important innovation that was adopted in the interests of suppliers is a change in the grounds for including a supplier in the register of unscrupulous participants in public procurement. Previously, improper fulfillment by a supplier of its obligations under a public procurement contract was the basis for including such a supplier in the register of unscrupulous participants in public procurement. An entrepreneur included in such a register does not have the right to participate in public procurement within 24 months from the date of entry into force of a court decision recognizing him as a participant in unfair public procurement.

This rigidity of legislative regulation was somewhat mitigated by the interpretation of the law given in paragraph 5 of the NP of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan dated 14.12.2012 No. 5, according to which the courts had to take into account the supplier's guilt as the basis of civil liability and negative consequences for the client, based on the criteria of correctness and reasonableness. This clarification of the law allowed to refuse to satisfy the claim for recognition of the supplier as an unscrupulous participant in public procurement, if the violation was insignificant and did not entail negative consequences for the customer. For example, a businessman applied to the regional chamber for help in a court case. According to the public procurement contract, his company sewed uniform jackets.

The obligations were fulfilled in full and on time. But due to the inattention of the worker, the buttons were sewn on parts of the jackets in the wrong place, which did not correspond to the sample. Despite this, the claim was satisfied, the entrepreneur refused the sphere of public procurement for 24 months.

Now paragraph 4 of Article 12 of the Law on Public Procurement is in force, which establishes new rules for inclusion in the register of unscrupulous participants in public procurement of a supplier who has not fulfilled or improperly fulfilled its obligations under public procurement contracts concluded with them. According to the new rules, the client is obliged to file a claim for recognition of such a supplier as a participant in unfair public procurement, except in cases that collectively meet the following conditions:

- 1) payment by the supplier of a penalty (fine, criminal punishment);
- 2) full fulfillment of contractual obligations;
- 3) no harm caused to the client.

This means that the supplier will be able to protect its interests from the client's claim if the court establishes a combination of these three circumstances. Let's go back to our example with sewing uniforms. Now the entrepreneur will be able to fully fulfill his obligations under the contract (in order to change the buttons), pay the fine stipulated in the contract, there will be no harm to the client. In this case, the court refused to recognize the supplier as an unscrupulous participant in public procurement.

Since January 01, 2019, Article 47 of the Law "On Public Procurement" provides for a mandatory procedure for resolving disputes on interest rates between suppliers and potential customers, the organizer of public procurement, a single organizer of public procurement, commissions, an expert, a single operator in the field of public procurement.

According to paragraph 2 of Article 47 of the Law "On Public Procurement", in case of appeal (inaction) of decisions of the customer, the organizer of public procurement, the individual organizer of public procurement, commissions, expert commissions, a single operator in the field of public procurement for authorized bodies no later than five working days from the date of publication of the protocol.

The Appeal Board has the right to consider an objection within a general period of more than 30 working days. The appeal of normative acts is mandatory for the appeal of documents

obtained by the results of state control and control of the Chamber of the authorized body within the framework of state expertise. That is, in case of refusal of the objection, the organizer is obliged to fulfill the notification, for example, by concluding a public contract with a participant who, in his opinion, is not a winner.

However, as judicial practice shows, this measure does not deprive other participants in public procurement of the right to appeal the decision of the appeals board in the courts, while the legislator did not clearly regulate the right of the organizer or the absence of such a right to appeal this decision in the courts. The consequence of the above actions is the loss of time for the use of budget funds, especially for seasonal types of work and services, for example, construction and repair, as well as the possible refusal of the organizers to finance the planned types of work for the same reason – loss of time.

A possible solution to this problem, in my opinion, is to amend article 47 of the law, reducing the time for consideration of the complaint by the national state supervisory authority from 10 minutes to 5 working days and providing for the right to object to violations of the notification. For the participants to set a deadline for filing a complaint about the invalidity of the protocol on the results of public procurement to the courts for our public procurement within 5 working days from the date of approval of the protocol, with the exception of the right of appeal of the concluded public procurement contract, in case this deadline is missed.

Thus, in order to eliminate these problems, it is necessary to take measures. First of all, it should be borne in mind that if a public contract binds a counterparty, it is necessary to conclude a contract in accordance with the requirements of current legislation. Secondly, in case of an emergency, a public procurement contract can be concluded only in one way: article 39 of the Law on Public Procurement should be carefully studied, which allows you to conclude a contract in this way, in particular, for the purchase of goods, works, services, in connection with force majeure circumstances.

Thirdly, if the contract was concluded bypassing the legislation on public procurement, then, according to the established judicial practice, rights should be protected by filing a lawsuit not to recover payment under the contract, but by applying the consequences of an invalid transaction – the return to the other party of everything received from the transaction, and if it is impossible to return it – in kind.

References

1. Zakon Respubliki Kazaxstan ot 4 dekabrya 2015 goda № 434–V ZRK "O gosudarstvenny`x zakupkax"
2. Grazhdanskij processual`ny`j kodeks Respubliki Kazaxstan. Kodeks Respubliki Kazaxstan ot 31 oktyabrya 2015 goda № 377–V ZRK
3. Tipovoj zakon YuNISTRAL o zakupkax tovarov (rabot) i uslug s rukovodstvom po ego primeneniyu // Organizaciya Ob`edinenny`x Nacij – N`yu–Jork, 1995
4. Ob Antikorrupcionnoj strategii Respubliki Kazaxstan na 2015–2025 gody`. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazaxstan ot 26 dekabrya 2014 goda № 986
5. Prezident nazval sem` zadach po iskoreneniyu korrupcii, 20.05.2019 g
6. Strategicheskij plan razvitiya Ministerstva finansov Respubliki Kazaxstan na 2008 – 2010 gody`
7. Analiticheskij obzor dohodov i raschodov gosudarstvennogo byudzheta RK, – A.: Beta, 2010
8. Plan meropriyatij po realizacii Plana sovmestny`x dejstvij Pravitel`stva, Nacional`nogo Banka i Agentstva Respubliki Kazaxstan po regulirovaniyu i nadzoru finansovogo ry`nka i finansovy`x organizacij po stabilizacii e`konomiki i finansovoj sistemy` na 2009–2010 gody`
9. Rodionova V.M. "Finansy`. M., Finansy` i statistika, 2001.
10. A. Poroxovskij «E`konomicheski e`ffektivnoe gosudarstvo: amerikanskij opy`t» // VE`. – 1998g.

ИСТОРИЯ МАССОВЫХ РЕПРЕССИЙ В СКО В 1940–1950 ГГ. В АРХИВНЫХ ФОНДАХ СЕВЕРО–КАЗАХСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА

Абуов Н.А., Ахметжанұлы Е.
(СКУ им. М. Козыбаева)

О массовых репрессиях против социальных, конфессиональных групп и целых народов, высланных в Казахскую ССР в 1930–1950-е гг., учеными написано немало трудов и публикаций. Однако масштабы преступлений, связанных с тоталитарным режимом в СССР, необходимо исследовать глубже, в том числе и историю депортации народов. Продолжающееся рассекречивание архивных фондов, обновление методологических подходов, нарастающий интерес этносов Казахстана к этой теме придают импульс к дальнейшей работе по изучению истории выселенных народов. Воссоздание истории депортации народов во всех регионах Казахстана позволит нам говорить о сокращении лакун отечественной истории новейшего времени.

Продолжающееся рассекречивание архивных фондов, обновление методологических подходов, нарастающий интерес этносов Казахстана к этой теме придают импульс к дальнейшей работе по изучению истории выселенных народов. Воссоздание истории депортации народов во всех регионах Казахстана позволит нам говорить о сокращении лакун отечественной истории новейшего времени.

24 ноября 2020 года № 456 вышел Указ Президента Республики Казахстан «О Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий». Реализация Указа Президента позволит нам иметь объективное представление о масштабах и характере преступлений, совершенных тоталитарным режимом. Данный Указ имеет важное историческое и общественное значение. Работа по сбору информации о репрессиях, формирование научной, объективной информационной базы, результаты которой будут обнародованы является нашим долгом перед невинными жертвами террора и репрессий XX века.

В этом контексте объективная историческая оценка произошедших глубинных социальных катаклизмов новейшей истории возможно только при привлечении документальных фондов архивов всех регионов Казахстана. Так в СКГА (Северо–Казахстанский государственный архив) накоплен разноплановый материал по истории депортированных народов.

Архивные материалы из СКГА представляют собой отчеты, сводки местных органов власти, их переписку с центральными органами власти о хозяйственно–бытовом обустройстве, продовольственном обеспечении, организации школьного образования, землеустроительных работах и строительстве для спецпереселенцев, а также ходатайства и жалобы спецпереселенцев и т.д.

Документы о депортированных народах в основном находятся в нескольких фондах. Это архивные материалы СКГА следующих фондов: № 1189 Северо–Казахстанского областного Совета народных депутатов, № 22 Областного Комитета партии Северо–Казахстанской области, № 1646 Управление строительства Петропавловской (ТЭЦ), № 1472 52–ой государственной строительной–монтажной конторы, № 1383 Уполномоченного Министерства торговли СССР по снабжению эвакуированных поляков из западных областей Украины и Белоруссии. Из этих архивных материалов самым информативным является фонд 1189, в котором имеются

данные о большинстве депортируемых народов, находившихся на спецпоселении в Северо–Казахстанской области.

В справках о хозяйственном устройстве спецпереселенцев содержится информация о мероприятиях проведенных местной исполнительной властью по приему, расселению, трудоустройству, планы по жилищному строительству, для депортированных народов, обеспечению их теплой одеждой и т.п. Одной из особенностей формирования источников о депортированных народах было то, что они появлялись лишь в те годы, когда переселяли те или иные народы. Именно тогда различные органы власти, решая многочисленные проблемы спецпереселенцев, создавали определенный массив документов, позволяющий охарактеризовать их жизнь в первые годы.

Другой особенностью в формировании источников о депортированных народах было то, что они появлялись после того, как руководство республики принимало постановления об усилении работы со спецпоселенцами. Масштабные отчеты о спецпоселенцах той или иной области появлялись лишь после обследования их положения членами Бригады СНК КазССР или ЦК КПК.

Отсутствие систематической работы со спецконтингентом, избирательный подход руководства республики к проблемам спецпереселенцев привел к тому, что документы откладывались по определенным годам и в намеченных областях. Так, в 1952 г. Бригадой ЦК КПК была обследована Кокчетавская область, а Северо–Казахстанская область не была включена в этот список, что в итоге привело к отсутствию комплексных документов по спецпереселенцам этой области.

Для изучения персональных фактов репрессий очень важен Фонд № 2 «Коллекция уголовных дел внесудебных органов» Сводная опись № 1. В данный раздел описи внесено 1147 (тысяча сто сорок семь) дел, в 1212 (тысяча двести двенадцати) томах – это Архив Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК по СКО. Находясь на спецпоселении депортированные народы вновь подвергались наказаниям. Депортированные народы находившиеся в СКО обвинялись по следующим статьям:

- 1) 1) 58, 59 УК РСФСР, то есть обвинялись в контрреволюционной деятельности;
- 2) по ст. 82, ч.2 УК РСФСР, за уклонение от общественно–полезного труда;
- 3) закону о «трех колосках» Указ от 7 августа 1932 г.;
- 4) по ст.2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 26 /11–1948 г. «Об уголовной ответственности за побеги из мест обязательного и постоянного поселения лиц, выселенных в отдаленные районы Советского Союза в период Великой Отечественной войны».

В чем реально выражались эти преступления спецпоселенцев, если рассматривать конкретно по Северо–Казахстанской области, то им вменялось чаще всего «саботаж работы в исполнении работ в колхозе, отказ участвовать в выборах, побег с места спецпоселения или из трудовых колонн, проживание под чужим паспортом.

Необходимо отметить, что определенная часть документов по депортированным народам в Северный Казахстан была опубликована в сборниках документов по истории депортированных народов и издана в Казахстане и России. Коллективной попыткой осветить вопросы депортации корейского народа стала работа корейских исследователей под названием «Белая книга о депортации корейского населения России в 30–40–х годах» [1]. Этот труд вводит в научный оборот уникальные данные о переселении корейского народа, его жизни на новых местах–поселениях.

Однако материалы по истории депортации корейцев в нашу республику ограничены и носят описательный характер. Развитию интереса к изучению истории чеченцев и ингушей определенным импульс придал выход в свет документального сборника «Белая книга (Из истории выселения чеченцев–ингушей 1944–1957 гг.)»,

вышедшая в 1991 г. [2]. В 2004 г. АП РК был опубликован труд «От депортации к интеграции», включающей в себя выступления участников конференции, воспоминания чеченцев и ингушей, а также документы об их депортации представленные АП РК [3]. Богатый материал, освещающий историю немецкого этноса, собран в таком сборнике документов, как «История российских немцев в документах (1763–1992 гг.)» [4]. В сборнике собраны законодательные и нормативные документы, сыгравшие значительную роль в истории российских и советских немцев.

Следует отметить, что объем работ, проведенных исследователями в конце 1980–х и 1990–гг. позволил расширить изучаемые аспекты депортаций и увеличить количество документов, вводимых в научный оборот. Сборники документов о депортациях народов в Советском Союзе, вышедшие в РФ и в Казахстане в последнее время уже носят комплексный характер. В 2005 г. вышел масштабный сборник документов «Сталинские депортации 1928–1953 гг.», подготовленный А.Н. Яковлевым, Н.Л. Поболь, П.М. Полян [5]. Этот систематизированный труд вообрал в себя свыше четырехсот документов, многие из которых не публиковались вообще, а если и публиковались, то без всяких необходимых ссылок, рассказывающих подготовку и ход депортаций по национальному признаку с 1928 по 1953 гг.

Данный сборник документов содержит как союзную, так и региональную информацию и являясь ценным источником в изучении проблем депортированных народов. В целом весь источниковый пласт документов по депортированным народам в Северо–Казахстанскую область можно разбить в следующие группы:

1. нормативно–правовые документы центральных органов страны и республики;
2. делопроизводственная документация местных партийных и советских органов власти;
3. статистические материалы;
4. источники мемуарного характера;
5. периодическая печать.

В первую группу источников вошли нормативно–правовые документы центральных органов: Конституция СССР 1936 г., постановления, распоряжения высших партийных и государственных органов власти страны и республики. Содержание данных документов раскрывает информацию о времени, причинах, численности, механизме проведения депортаций этносов, места их будущего расселения и многое другое. Другая группа нормативно–правовых документов – это постановления, распоряжения республиканских органов власти, которые дополняли и уточняли уже принятые указы руководства страны.

Вторая группа источников – делопроизводственная документация местных партийных и советских органов власти, является наиболее информативной и разноплановой. Помимо распоряжений, решений о расселении, хозяйственно–бытовом, трудовом устройстве спецпоселенцев, сюда входят справки, отчеты, статистические данные, ходатайства, переписка с центральными органами республики, жалобы, ходатайства, заявления спецпоселенцев. Особенность этих источников заключается в том, что они наиболее информативны и размещены как в областных, так и в центральных архивах республики.

Третья группа источников – статистические материалы по депортированным народам не представлены в опубликованных статистических бюллетенях и ежегодниках. Данную информацию следует извлекать из текстовых материалов областных и центральных архивов, подвергать сверке, систематизации и анализу.

Четвертую группу источников, составляют труды мемуарного характера. Особый интерес представляют документальные материалы, сборники воспоминаний бывших спецпоселенцев например «Трагедия и прозрение» [6]., которая является сборником

воспоминаний бывших спецпоселенцев различных национальностей, ныне проживающих в СКО.

Представленные мемуарные труды имеют субъективную трактовку происходивших событий, поэтому требуют дифференцированного отбора воспоминаний, вызывают необходимость критического к ним отношения. Исходя из этого воспоминания спецпоселенцев можно условно разделить на две группы: с негативной оценкой происходящего (основанной, в первую очередь, на восприятии этнического аспекта депортации и спецпоселения) и нейтральной ориентированной прежде всего на социальные категории в осмысление происшедшего. Следует отметить, что только при помощи подобных материалов мы узнаем о судьбах отдельных людей, семей и в целом народа, можем оценить то, что происходило с людьми на спецпоселении.

В пятую группу источников вошли периодические издания: «Казахстанская правда», «Ленин туы» и «Ленинское знамя» за период 1940–1950-х гг. В газетах специальный материал о депортированных народах практически отсутствует. Однако при тщательном изучении периодики нам удалось выявить, что о спецпоселенцах писали лишь в тех рубриках газет, информацию в которые подавали органы МВД.

В частности материалы о спецпоселенцах появлялись под такими заголовками: «Похитители колхозного зерна пойманы» и т.п. Материалы по истории политических репрессий, хранящиеся в СКГА активно используются: с ними постоянно работают исследователи, в читальном зале архива, по ним готовятся научные статьи, дипломные работы студентов и научные проекты школьников, статьи журналистов, они экспонируются на документальных выставках.

Таким образом, одна из самых трагических страниц отечественной истории продолжает вызывать неподдельный, искренний интерес исследователей, желающих восстановить истинную картину событий тех лет и вернуть сегодняшнему поколению имена сотен и сотен людей, на чью долю выпала жестокая участь: либо быть расстрелянными без суда и следствия, либо оказаться осужденными на многие годы за несовершенно совершенные выступления.

Литература

1. Белая книга о депортации корейского населения России в 30–40-х годах. Авторы – сост., Ли У Хе и Ким Ен Ун. – М., Интерпракс, 1992. – 207 с.
2. Белая книга (Из истории выселения чеченцев–ингушей 1944–1957 гг.). – Грозный – Алма-Ата, 1991. – 235 с.
3. От депортации к интеграции: документы и материалы, посвященные 60-летию депортации чеченцев и ингушей в Казахстан.: Международный фонд гуманитарной помощи «Нур» / Составители: Е.М. Грибанова, А.А. Гунашев, А.С. Зулкашева, Л.Н. Сапонова. – А: Дәуір, 2004 – 256 с.
4. История российских немцев в документах (1763–1992). Сост. В.Ауман, В.Чеботарева. – М. Международный институт гуманитарных программ, 1993. – 448 с.
5. Сталинские депортации 1928–1953 гг. / Сост. Яковлев А.Н., Поболь Н.Л., Полян П.М. – М.: Международный фонд «Демократия». – 2005. – 904 с.
6. Трагедия и прозрение. Сборник архивных документов и воспоминаний жертв голода и политических репрессий. – Петропавловск. – 2002. – 316 с.

ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ ГОРОДА ПЕТРОПАВЛОВСКА НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ

Абуов Н.А., Журавлев Э.К.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Историческая урбанистика является одним из наиболее динамично развивающихся направлений зарубежной и отечественной исторической науки. Важнейшей задачей современной отечественной и зарубежной урбанистики является изучение истории малых городов и в частности их этнического состава. Северный Казахстан, город Петропавловск всегда являлся связующим звеном между Казахстаном и Россией, поэтому испытывал на себе влияние различных процессов, в том числе и этнодемографических. Этнический состав города Петропавловска был многонациональным и также претерпевал некоторые изменения в исследуемый период, т.е. развивался – увеличивалось количество представителей этносов, а также количество этносов.

Многонациональный состав городского населения определялся историческими условиями возникновения и формирования города. Большую часть городского населения составляли русские, следующую за ними группу – татары (ок 1/3). Современники писали: «Сохранив и по настоящее время первенствующее значение в местной, степной, среднеазиатской торговле, г. Петропавловск по составу населения носит характер полуазиатский, полумагометанский, заключаая в числе населения до 30% магометан: татар, бухарцев, ташкентцев, киргиз, преимущественно занимающихся торговлей продуктами скотоводства» [1, Ведомость № 2]. Казахское население города составляло ¼ часть. Немногочисленные группы были представлены украинцами, евреями, немцами, поляками [2, с. 48].

Не все Обзоры Акмолинской области содержат точную информацию о национальном составе населения, например отчеты до 1894 года вообще не брали во внимание национальную принадлежность населения, они включали все «нерусское» население в сословие «инородцев», выделяя в нем только киргиз и среднеазиатцев. В обзоре 1894 г. в число инородцев включили представителей татарской национальности.

В 1834 г. из 3923 жителей – русских насчитывалось 94% [2, с. 39]. В среде русского населения Белиловский Ц. А. выделял «...сибиряков (казаки, мещане, купцы, крестьяне, разночинцы), переселенцев (крестьяне, разночинцы) и поселенцев (ссылные)»... Казаки занимались рыболовством, хлебопашеством, извозом и огородничеством. Основная масса крестьян и солдат жила очень бедно – «Страшная бедность зачастую превращает здесь отца в нищего, мать в сводницу, сына в вора, а дочь в проститутку». «Добрая треть (мещан) живет впроголодь, другая треть с грехом пополам, и только одна треть зажиточно», занимаясь торговлей. Купцы и разночинцы «проникнуты материальным духом – как можно скорее зашибить копейку» [3, с. 52].

Обзор Акмолинской области за 1911 год впервые приводит данные о численности украинцев (малороссов) в городе [4, Ведомость А].

«Значительные группы украинцев появились на территории казахских степей на рубеже XIX–XX веков, в период массового переселения крестьян из европейской части Российской империи. Переселенцы прибывали, главным образом, из Полтавской, Харьковской, Таврической, Херсонской, Екатеринославской и Киевской губерний. Основным хозяйственным занятием украинцев было земледелие. Значительные группы

украинцев расселились в Акмолинской области (51,1 %). Основная часть украинцев составляли крестьяне (87 %). В сословие мещан входило 7%. Около 5 % украинцев было представлено в российском казачестве» [5]. Таким образом, славянские этносы русских и украинцев появились в Петропавловске в ходе переселений XIX – XX вв.

Большую группу населения города представляли татары. «Медико–статистический и санитарный очерк города Петропавловска» Белиловского Ц.А. за 1886 г. содержит описание облика татар, особенности их быта и нравов, основным занятием татар он называет торговлю [3, с. 52]. Татары являются вторым по численности этносом города. В 1760 году царским правительством было разрешено заселение Иртышской линии, это стало причиной появления татар в Петропавловской крепости. «Земля казахов привлекала татар благожелательным отношением коренного населения, близостью его языка, единой верой, сходством социальных и национальных чаяний» [6]. «...Считая, что большое воздействие на развитие прогрессивных форм ведения народного хозяйства смогут оказать крестьяне, принадлежавшие к одному с казахами вероисповеданию, правительство решило переселить на линию крестьян из татар, позволить выходцам из Средней Азии образовывать селения» [7].

В 1834 г. из 3923 жителей татары составляли – 5 %. Количество татар увеличилось во 2–й половине XIX века, когда в Петропавловск переселилось много татарских семейств из Европейской России и Сибири [2, с. 39].

В конце XIX столетия в городе существовала развитая сеть татарских кварталов, мечетей, медресе и школ–мектебов. Во второй половине XIX века татары из Петропавловска стали селиться в Верном (ныне Алматы) [6]. Татары занимались мелким ремеслом, скорняжным делом, обслуживанием неотложных бытовых нужд населения, но основным занятием была все же торговля. Татарские купцы вели торговлю хлебом, мехами, кожей, коврами, тканями, галантерейными товарами, готовым платьем, кондитерскими товарами, восточными пряностями и специями, вытесняя из этих сфер торговцев из числа местных народов. «Благоприятствующими условиями для их деятельности в Казахстане и Средней Азии были два существенных момента: во–первых, отсутствие языковых проблем в контактах с местным населением и, во–вторых, принадлежность татар к мусульманской вере – ведущей религии Востока» [7].

Татарские купцы Хусаиновы, Яушевы, Абдрашитов и другие открывали салотопни, мыловарни, скотобойни, склады и торговые дома в Костанае, Актюбе, Иргизе, Карабутаке. В историю татарского предпринимательства в Казахстане вошли имена Бирушева, Муратова, Акчуриных, Тюменевых, Шамсутдиновых, Давлеткильдеевых, братьев Табеевых, Валита Янгузарова. Таким образом, в Петропавловске татары по численности представляли собой третью часть всего населения города.

Казахи составляли меньшую группу городского населения, хотя и проживали в Петропавловске с начала истории города. Так в 1834 г. из 3923 жителей казахи составляли лишь 1%. К концу XIX века их численность увеличилась, но на фоне переселения славян, процент их оставался низким. В 1886 г. в городе проживало только около полутора тысяч казахов (из 13985 общего числа жителей).

Массовость переселенческого движения породила снижение удельного веса казахов в общей численности населения Акмолинской области. За период с 1882 по 1915 гг. он снизился во всех уездах области [8, с.15]. Хотя в Петропавловске численность казахов всегда была ниже, чем в уездах, поскольку городской уклад жизни был не по вкусу народу, привыкшему дышать свежим степным воздухом и видеть перед собой бескрайние степи.

Белиловский Ц.А., определяя основной вид занятий этносов Петропавловска пишет, что казахи (киргизы) – «находятся в служении у других (татар, русских)»,

занимаются конокрадством, торговлей [3, с. 52]. В начале XX века казахи имелись даже среди рабочих железнодорожных мастерских. Они были первыми представителями национального пролетариата в Петропавловске.

Бекмаханова Н.Е. отмечает, что на протяжении всего XIX в. численность казахов постоянно росла, но ежегодный прирост составлял у них 0,4%. Слабый рост населения Н.М. Ядринцев, с. Ковалик и Ю. Янсон объяснили тем, что у казахов женщин было меньше чем мужчин [9, с. 194].

Высоки были показатели смертности, особенно детской, как среди казахов, так и среди пришлого населения. Казахи в большой степени страдали от эпидемии оспы – до трети всех больных умирало. Кроме оспы, значительная доля населения страдала от тифа, холеры, цинги, дифтерита, чумы [3, с. 15]. Режим воспроизводства населения на рубеже XIX–XX вв. характеризовался высоким уровнем рождаемости как среди казахского, так и переселенческого населения. «Уровень смертности у переселенцев в первое десятилетие XX века был выше, чем у коренных жителей, что объяснялось трудностями обустройства на новых местах, антисанитарными условиями проживания, слабым уровнем здравоохранения. Исключение составляет младенческая смертность, которая была высока как для казахского, так и для переселенческого населения. Средняя продолжительность жизни тех и других также была не высока и не превышала 30–ти летнего возраста» [8, с. 20].

Самый высокий показатель численности казахов в городе за весь исследуемый период относится к 1914 г., когда из 50075 жителей города казахов было 5216 человек, что составляло 10,4%.

Таким образом, численность казахов в городе росла, но медленно. Казахи, потерявшие возможность кочевать, перебирались в города, осваивали новые виды деятельности – торговля, работа по найму. Сокращение доли казахского населения, вызванное переселенческим процессом, являлось общей тенденцией для всего Казахстана. Показатели естественного прироста были низкими из-за высокой смертности, вызванной эпидемиями и меньшей доли женщин.

Меньшинство составляли другие народности – поляки, евреи, немцы, армяне, финны, среднеазиатцы.

Евреи в Петропавловск переселялись из европейской России. Право на жительство в Степном Крае получить было непросто, поэтому количество здесь евреев увеличивалось постепенно. Одни оставались в Казахстане после завершения армейской службы, другие приезжали в числе крестьян–переселенцев. В 1827 году российский император Николай I подписал указ о натуральной воинской повинности для евреев (кантонисты), в соответствии с которым ежегодно царскую армию должны были пополнять по 10 рекрутов возрастом от 12 до 25 лет с каждой тысячи еврейских мужчин. Совершеннолетних определяли на действительную службу, а малолетних направляли в кантонистские школы «для приготовления к службе» в отдалённые, зачастую с суровыми климатическими условиями регионы Российской империи. Таким образом, множество еврейских юношей оказались в Казахстане. Немало евреев, принимавших активное участие в общественной жизни того времени, оказались здесь по причине ссылки [10]. Поэтому Белиловский Ц.А. пишет о петропавловских евреях – «народ ссыльный или отставные» [3, с.53].

Первые сведения о количестве евреев в городе приведены Семеновым П.П. в 1873 г., их насчитывалось 109 чел. [11]. В 1887 г. их уже было 275 душ. «По малочисленности своей они теряют здесь всякое значение. Преимущественное их занятие – мелкая торговля, хотя некоторые из них избрали более выгодный заработок – кабак. Они кроме того музыканты, портные и т. п.» [3, с.53].

Число евреев удвоилось в городе в первые 2 года войны, когда Российские власти

начали гонения на евреев в связи с обвинением всех «русских евреев в предательстве и измене». В 1914 – 1915 гг. антиеврейская политика правительства вызвала выселение в глубь страны около полумиллиона евреев [12]. Многонациональный Петропавловск, удаленный от театра военных действий и столичного чиновничества, был удачным местом проживания для народа, чьим традиционным хозяйством являлась торговля.

Поляки появились в Петропавловске в 30–е годы XIX века, когда на территорию Казахстана из царской России сослали политических противников самодержавия, борцов за свободу, среди которых было немало поляков [13]. Польская колонизация слабозаселённых регионов Северного Казахстана началась с конца XIX века. Согласно данным первой всеобщей переписи населения, проведенной царскими российскими властями в 1897 г., на территории Средней Азии жили уже 11 597 поляков. Поляки селились в основном в городах (ок. 90 %) [13].

Всех переселившихся в Петропавловск немцев Мелехин М.М. делит на 2 «больших лагеря: прибыли (и их предки) добровольно, либо прибыли принудительно» [14 с. 94]. Первые добровольные переселенцы в Петропавловске появились в конце XVIII века, в подавляющем большинстве как городские жители, прежде всего из Прибалтики и крупных городов – военные, представители местной администрации, предприниматели, врачи, ссыльные и т.д. Крестьянское же заселение началось, как мы уже отмечали, за небольшим исключением только в начале 1890–х годов [15].

Ко второму «лагерю» Мелехин М.М. относит пленных Первой мировой войны. «К началу 1917 г. уездный Петропавловск насчитывал 2 200 пленных, примерно каждый второй – немец... Первые военнопленные появились в Петропавловск в конце 1914 г. Жили в концлагерях, в бараках, а работали на железной дороге, мясоконсервном заводе, мостили улицы, строили жилые дома и складские помещения» [14, с. 94].

Финны и армяне в Петропавловске упоминаются только в сборнике «Города России в 1910 г.», изданном в 1914 г. По поводу финном смеем предположить некоторую ошибку лиц, анализирующих статистические данные в 1910 г. Дело в том, что Перепись 1897 г. приводит данные о жителях Петропавловска, говорящих «на финском языке», а на следующей строчке таблицы «в том числе на мордовском» и в первой и во второй строчке приводится цифра 13 человек (мещане и крестьяне). Т.е., все финноязычные на самом деле мордовцы. В следующей таблице переписи «Распределение неместных уроженцев по месту рождения» в Петропавловске только 1 человек (женщина) родился в «Великом княжестве финляндском» [15].

Таким образом, показателями развития этнической системы г. Петропавловска в XIX – н. XX вв. являются увеличение численности представителей этноса, увеличение количества этносов. В связи с этим, доминирующими этносами Петропавловска были славяне (русские и украинцы), татары, казахи. В меньшей степени представлены евреи, поляки, немцы, мордвины. Факторами, способствующими увеличению численности этноса в исследуемый период, являлись:

1. Крестьянские миграции из европейской России вызванные отменой крепостного права и столыпинской реформой.
2. Участие в освободительном движении, для ссыльных.
3. Экономическая привлекательность региона.
4. Политика привлечения населения в Северный Казахстан.

Факторами, сокращающими численность представителей этноса, были:

1. Высокий процент смертности среди казахов и вновь прибывших в регион переселенцев.
2. Низкая рождаемость из-за преобладания мужского населения над женским в среде казахов.
3. Внутренние миграции из-за изменения климатических условий.

Особенностью этнической структуры Петропавловска в XIX – н. XX вв. является многонациональность. В XIX в. основную массу населения формировали славяне, татары и казахи, с небольшим числом среднеазиатцев и евреев, в н. XX века в его этнической структуре появляются немцы, поляки, украинцы, мордовцы.

Литература

1. Обзор Акмолинской области за 1913 год. Омск, 1914.
2. Петропавловск: Серия «История городов Казахстана» / Ред. В.Я. Басин, А.С. Елагин. – Алма-Ата: Наука, 1985. – 208 с.
3. Белиловский Ц.А. Медико–статистический и санитарный очерк города Петропавловска Акмолинской области. / Годичный отчет за 1886 год / Томск, 1887 // Морозов М.А. Петропавловск в дореволюционных литературных источниках. Очерки. Ленинград, 1991. С. 42–53.
4. Обзор Акмолинской области за 1911 год. Омск, 1912.
5. Кабульдинов З.Е. Украинцы в Казахстане в новое время // <http://repository.enu.kz/xmlui/bitstream/handle/123456789/2823/ukraintsi.pdf?sequence=1>
6. Татары в Казахстане http://1997–2011.tatarstan.ru/?DNSID=22fb9b9b4f86eec225245cd411aeb777&node_id=3061
7. Валиуллина Р.Н. История казахстанских татар http://nailtimler.com/tatars_abroad/tatars_in_kazakhstan_istoriya.html
8. Самаркин С.В. Социально–демографические процессы в Северном Казахстане в конце XIX – первой четверти XX века. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Караганда, 2010. – 29 с.
9. Бекмаханова Н.Е. Многонациональное население Казахстана и Киргизии в эпоху капитализма (60–е годы XIX в. – 1917 г.). М., 1986. – 242 с.
10. Иудаизм в Казахстане <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
11. Семенов П. Географическо–статистический словарь Российской империи, т. 4. СПб. 1873 – с. 74// СКГА Ф.158. О. 1. Д. 13. Л. 64.
12. Поляки Казахстана <http://www.novpol.runnovpol.runww.novpol.ru>
13. Яшунский И. Российское еврейство и Мировая война <http://www.jewish-heritage.org/kelner.htm>
14. Мелехин М.М. Немцы на границе Казахстана и Сибири (по документам Госархива Северо–Казахстанской области)// AUS SIBIRIEN – 2005. Научно–информационный сборник. Тюмень – 2005. С. 94
15. Кригер В.Э. Социально–экономическое развитие немецкой переселенческой деревни Казахстана (дореволюционный период) Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Алма–Ата – 1991. с.46// <http://wolgadeutsche.ru/krieger/diss1991.htm>
16. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Т.81. Акмолинская область, Санкт–Петербург, 1904.

УДК 339.564

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕДПРИЯТИЙ–ЭКСПОРТЕРОВ В КАЗАХСТАНЕ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Авдеева А.А., Рамазанова Ш.Ш.
(СКУ им. М. Козыбаева)

На волне глобализации мировой экономики, колебаний цен и внешнеполитической конъюнктуры национальной экономики, внешняя торговля заняла особое место в социально–экономическом развитии каждого государства. Экспорт товаров, работ и услуг определяет самодостаточность и самостоятельность экономики каждой страны, ведь именно на международном рынке страна может показать свои возможности и сильные стороны, тем самым занять свое место среди надежных партнеров, с которыми можно строить долгосрочные торгово–экономические отношения.

Еще с начала 90–х годов в Республике Казахстан уделяется приоритетное внимание внешнеэкономическим вопросам, направленным на активное развитие внешнеторговых операций со странами–соседями, в том числе на экспорт, заключение контрактов и их регулирование.

Проведение экономических реформ дало сильный толчок на пути к преодолению экономического кризиса и развитию внешнеэкономических отношений, поскольку налаживание экспортной политики дает возможность выйти на мировой рынок и занять достойное место в этой нише, что конечно же благоприятно повлияет на промышленную деятельность страны [4].

Именно за годы проведения экономических реформ, наша страна смогла заметно увеличить свой внешнеторговый оборот, например, с начала 1995 года (9 млрд. долларов) по 2010 год (90 млрд. долларов), оборот значительно увеличился и оказался в 10 раз больше, а экспорт из 5 млрд. долларов превратился в 60 млрд. долларов, этому способствовало экспортирование нефти, черных и цветных металлов, готовой продукции и зерна.

Благодаря скачку внешнеторгового оборота, международная торговля в Казахстане вышла на новый уровень и начала демонстрировать строгую систему экспортно–импортных операций, осуществляемой не только на государственном уровне, но и между предприятиями. Существует множество различных причин чтобы предприятия экспортировали свои товары или услуги, например, если есть нужда в иностранной валюте, материалах, оборудовании или сырье.

Также, некоторую продукцию легче реализовать за рубежом и продать по более высокой цене. Но самая главная причина экспортной деятельности – новый рынок сбыта. Предприятиям всегда нужно развиваться и расширяться, переходить с внутреннего рынка на внешний, а толчком для выхода на новый рынок является конкурентоспособность.

По словам министра торговли и интеграции РК **Бахыта Султанова**, «коронакризис сильно подкосил всю торговую сферу, включая и наш экспорт, но во втором полугодии торговая активность начала постепенно восстанавливаться». Нарращиванию товарного экспорта в Казахстане способствовали меры поддержки производителей: от консалтинга до финансового стимулирования [3]. Даже если оставить за скобками пандемию, работа экспортёров сопряжена с целым рядом проблем. Они начинаются ещё на стадии получения финансирования.

Чтобы выполнить масштабный заказ, необходимо получить аванс от зарубежного покупателя или банковский кредит. И то и другое сделать непросто. Банки требуют залог и не всегда готовы рисковать крупными суммами, особенно если работают с предприятием впервые. В то же время сейчас и зарубежные покупатели испытывают нехватку денежных средств. Их выбор в пользу того или иного продавца на мировом рынке зависит от множества факторов, среди которых – возможность экспортного торгового финансирования. Можно выделить три основные проблемы казахстанских экспортёров:

- нехватка финансовых средств, сложности с получением кредитов в банках;
- риски неуплаты со стороны покупателя;
- высокая конкуренция на внешних рынках и необходимость поддержки спроса на казахстанские товары.

Также предприниматели–экспортеры, занимающиеся сельскохозяйственной деятельностью, отмечают такие проблемы, как бюрократию при получении разрешительных документов на местах и отсутствие достаточного количества аккредитованных лабораторий в регионах; несогласованность действий государственных органов стран ЕАЭС при реализации надзорных и контрольных

функций в связи с перемещением товаров; вопросы транспорта и логистики [2]. Но есть и решение некоторых проблем – страхование.

Страхование займа предоставляет финансовому институту защиту от риска неисполнения финансовых обязательств экспортёром по договору займа. Другим способом пополнения оборотного капитала служит получение аванса от зарубежного покупателя. И зачастую срыв поступления этих средств значительно и негативно влияет на работу экспортёра. Чтобы решить эту проблему, есть страхование авансового платежа. В целом экспортёрам доступен обширный ряд инструментов, которые помогут получить финансирование в банках при нехватке залогов.

Для решения этих проблем на более серьезном уровне, стране потребуется выработка и реализация целостной стратегии для обеспечения устойчивого характера конкурентоспособности экономики, а также жесткий контроль ее исполнения. Эта стратегия должна исходить из конкретных конкурентных преимуществ отдельных секторов и производств нашей экономики и учитывать тенденции мирового развития и конъюнктуры внешних рынков. Казахстан может и должен активно участвовать в многосторонних международных экономических проектах, что будет способствовать нашей интеграции в глобальную экономику и поддержит наших экспортёров.

На сегодняшний день Казахстан являет одним из ведущих развивающихся государств постсоветского пространства, стратегической целью которого является вхождение в топ–30 наиболее конкурентоспособных стран мира до 2050 года. Безусловно, это требует огромных усилий и разработке сильнейшей стратегии, которая будет обеспечивать рост валового внутреннего продукта по производству и паритету покупательской способности, а также темпа роста. Среди наиболее активных регионов в экспортной деятельности можно отметить Атыраускую (20,0%), Карагандинскую (18,2%) области, а также города Алматы (23,1%) и Нур–Султан (6,1%), что в общем процентном соотношении составляет 67,4% всего экспорта страны [1].

Данные регионы показывают высокие темпы развития малого и среднего бизнеса. Чтобы активировать экспортную деятельность малого и среднего бизнеса, необходимо обратить внимание на предпринимательскую деятельность, где основной долей деятельности является оптовая и розничная торговля, авторемонт, сельское хозяйство, транспорт, недвижимость, промышленность и прочие услуги.

Стоит обратить внимание и на экспортную географию, которая более диверсифицирована, чем структура экспорта. Так, например, с учетом географически удобного расположения для логистики, есть возможность многократно увеличить экспорт в страны СНГ. Расширению экспортной географии препятствует недостаточность финансовых средств у малого и среднего бизнеса на транспортировку продукции и услуг, низкая конкурентоспособность, недоступность складских помещений и узкая номенклатура производимых товаров.

Таким образом, обращая внимание на нишевые отрасли, есть возможность развивать бизнес и выходить на мировой рынок. Необходимо проводить работы с каждым предприятием малого и среднего бизнеса, которое имеет потенциал для экспортной деятельности и помогать им выходить на рынок. Также снижение уровня производства товаров, работ и услуг обусловлено пандемией коронавируса, которая подвергла предприятия убыткам, снижению активности бизнеса и закрытию границ, что очень сильно повлияло на экспортную деятельность страны.

Таким образом, экспортный потенциал играет довольно большую роль в экономике каждой страны и при правильной расстановке приоритетов способствует развитию малого и среднего бизнеса. Современные условия дают возможность налаживать собственные связи со странами–партнерами, что непосредственно положительно влияет на хозяйственную деятельность предприятия и в свою очередь на государство. Тем не

менее, только углубленное изучение, правильный учет и анализ эффективности международных операций позволяет правильно организовывать контроль за экспортными операциями в соответствии с действующим законодательством страны.

Литература

1. Анализ тенденций мировой и внешней торговли Казахстана. – Нур–Султан, 2020. – 52 с.
2. Ведение бизнеса в Казахстане: проблемы и перспективы. – Астана: ИВЭИ, 2019. –120 с.
3. <https://inbusiness.kz/ru/>
4. <https://www.zakon.kz>.

УДК 339.162

РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛЕ

Айдарбек А.А., Увалеева Ж.Б.
(СКУ им. М. Козыбаева)

К настоящему на рынке электронной торговли присутствуют все виды экономических субъектов и функционируют разнообразные бизнес–модели и формы электронной торговли (Интернет–магазины, электронные торговые площадки и др.). Возникновение и развитие технологий WEB 2.0/3.0 способствовало не только появлению социальных сообществ и сетей потребителей, но вместе с тем выявило потребность и возможность влияния на бизнес как со стороны потребителей, так и со стороны продавцов [1].

Электронная торговля (далее ЭТ) в социальных сетях является средой, стимулирующей движение продавцов и покупателей навстречу друг к другу. Для предпринимателей социальные сети (далее соц. сети) являются как средой распространения информации (реклама, пропаганда и др.), так и средой непосредственного ведения бизнеса. Например, в социальных сетях могут располагаться интернет–магазины либо осуществляться интеграция интернет–магазинов для продажи товаров [2].

Но при этом продвижение электронной торговли составляет лишь дополнительную функцию социальных сетей, поскольку их онлайн–платформы используются участниками для общения, знакомств, создания социальных отношений между людьми со схожими интересами или офлайн–связи, для развлечения (музыка, фильмы, игры и др.) и работы. Благодаря своим свойствам социальные сети создают преимущества для продвижения реализации товаром онлайн–способом, т.е. соц. сети обладают потенциалом для продвижения электронной торговли, а именно:

- для покупателя (потребителя) это возможность быстро ознакомиться с продукцией и определить, является ли товар продукцией высокого или низкого качества;
- для бизнеса это возможность налаживания долгосрочных отношений со своими потребителями, формирования их отношения к товарам и услугам, управления имиджем компании, повышения объемов продажи и дальнейшего развития интернет–торговли.

К основным преимуществам электронной торговли в социальных сетях относят:

- 1) легкость поиска целевой аудитории для продаж;
- 2) оперативное доведение информации о товаре или услуге до потенциального потребителя;
- 3) соц. сети облегчают взаимодействие с клиентами.

В зависимости от цели создания, степени участия социальных сетей в электронной торговле соц. сети возможно дифференцировать на социальные сети, имеющие прямое отношение к торговле, и соц. сети, не имеющие прямого отношения к ЭТ. В социальных сетях, и созданных для потребностей электронной торговли потребители (социальные сети, сообщества) сами двигаются к бизнесу, имеет место социальный шопинг (social shopping), основной особенностью которого является возможность узнать потребительские и ценностные технические характеристики товара у другого потребителя.

С этой целью потребители объединяются для совершения покупок или для формирования сообщества и обмена информацией. Социальный шопинг выступает как путь потребителей от неосознанных мотивов, формируемых при общении в соц. сетях при покупке товара к рациональному поведению.

Возникающие и расширяющиеся Интернет–сообщества создают условия для непосредственного обмена информацией между потребителями, не связанного с их прямой экономической выгодой. При этом каждый потребитель делится информацией, исходя из социальных потребностей, транслируя тем самым свой потребительский опыт в единое пространство взаимодействия [1]. Люди больше доверяют отзывам участников соц.сети.

Социальные сети, не имеющие прямого отношения к электронной торговле характеризуются отсутствием цели сведения покупателей и продавцов. Явления продажи здесь имеют нерегулярный и единичный характер. Иными словами, данные соц. сети уместно трактовать как «чистые» сети, т.е. созданные для общения людей.

Социальная сеть состоит из персональных каналов каждого пользователя – профилей, их социальных связей, а также ряда дополнительных сервисов: библиотеки, социальных закладок, социальных медиохранилищ и т.д.

Основная цель библиотеки в социальных медиа – быть более доступной для читателей, проявивших интерес к профилю. Данная опция открывает широкие возможности для рекламных целей в сфере электронной торговли, ознакомления с свойствами новых товаров.

Социальные закладки. Некоторые веб–сайты позволяют пользователям предоставлять в распоряжение других участников перечень закладок или популярных веб–сайтов. Такие сайты также могут использоваться для поиска пользователей с общими интересами.

В отличие от социальных закладок социальные каталоги ориентированы на использование в академической сфере, позволяя пользователям работать с базами данных цитат из научных статей. Социальные библиотеки представляют собой приложения, позволяющие посетителям оставлять ссылки на их коллекции, книги, аудио– и видеозаписи, доступные другим пользователям. Имеет место поддержка рекомендаций, рейтингов и т.п.

Социальные медиохранилища представляют собой сервисы для совместного хранения медиафайлов, что дает возможности для рекламы. Данные сервисы возможно классифицировать по типу файлов размещаемых на этих серверах.

В зависимости от их назначения, целей создания и типа пользователей можно выделить несколько разновидностей социальных сетей. Приведем некоторые из них на Рисунке 1. Каждый из этих видов сетей создает предпосылки для использования в сфере электронной торговли. Социальные медиа оказывают значительное влияние на решение интернет–пользователей о совершении той или иной покупки. Преимущества социальных сетей по сравнению с рекламой очевидны: члены социальной сети гораздо больше доверяют мнению других ее участников о продуктах и производителях, чем рекламе.

Рисунок 1. – Виды социальных сетей

Крупным компаниям исключительно важно разработать свою онлайн–стратегию. Это не означает, что им необходимо иметь собственный интернет–магазин. Компаниям необходимо акцентировать внимание на роли Интернета как средства общения с клиентами. Социальная сеть, являясь средством формирования общественного мнения обладает потенциалом как развития бренда, так и его уничтожения, причем за очень короткое время.

С одной стороны, сетевой эффект в социальной среде облегчает задачу установления и развития устойчивых взаимоотношений с наибольшим числом потребителей, а также процессы совместного создания и продвижения ценности.

С другой стороны, тот же сетевой эффект приводит к более эффективному распространению негативного опыта и информации и ставит компанию в условия необходимости осторожного поведения и повышенного внимания к негативной социальной сетевой активности потребителей. Следует учитывать фактор негативного восприятия людьми рекламы и уведомлений о товарах.

По данным исследований об отношении интернет-пользователей к продвижению компаний в социальных медиа была получены следующие данные:

- 17% респондентов предпочли бы не получать информацию о специальных предложениях, скидках и новинках – ни в социальных сетях, ни в форме рассылки по электронной почте;

- мужчины меньше проводят времени в социальных медиа и чуть негативнее воспринимают маркетинговые рассылки;

- доля респондентов, не желающих получать информацию от компаний, среди мужчин составила 20%, а среди женщин она не превысила 15%;

- из тех, кто хотел бы получать информацию о специальных предложениях, скидках и новинках, доля респондентов, воспринимающих социальные сети как канал распространения маркетинговой информации, составила 28%. Потому не стоит воспринимать социальные медиа в качестве прямого канала продаж, так как они предназначены для общения, а не для торговли.

Мнение нескольких участников о продукте в социальной сети может повлиять на выбор потребителя сильнее, чем отзывы на профессиональных сервисах. Но потребители присоединяются к сообществу компании ради интересной информации о продукции и специальных предложений, они демонстрируют лояльность бренду и ожидают, что к их мнению и идеям будут прислушиваться.

Социальные медиа следует использовать для общения с потребителями, выясняя их предпочтения, рассказывая им о бренде и о продукте, но не пытаясь продать этот продукт. Попытки прямых продаж могут подорвать доверие целевой аудитории, в то время как правильно выстроенный диалог будет работать на узнаваемость бренда и увеличение продаж в других каналах [3].

Литература

1. Валько Д.В. Совершенствование маркетингового инструментария сетевого взаимодействия компании с потребителями товаров на рынке электронной торговли: дис... канд. экон. наук: 08.00.05 / Валько Данила Валерьевич. – Екатеринбург, 2014. – 247 с.
2. <https://westud.ru/work/6428799/social-nye-seti-v-predprinimatel>
3. <https://moluch.ru/archive/40/4712/>
4. Зуев М.Б., Разваляев Д.Е. «Интернет-маркетинг: взгляд практиков» Вершина, 248 стр, 2016 г. <http://www.propr.me/internet-marketing-vzglyad-praktikov/>
5. Халилов Д. «Маркетинг в социальных сетях» Манн, Иванов .2016г, 210 страниц, <https://www.litres.ru/damir-halilov/marketing-v-socialnyh-setyah/>
6. Дэвид Кирпатрик, «Социальная сеть» 2011г, 365стр, <https://nice-books.ru/books/dokumentalnye-knigi/biografii-i-memuariy/42368-devid-kirkpatrik-socialnaya-set-kak-osnovatel-facebook.html>

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ РОЛИ СТРАТЕГИИ В СТРАТЕГИЧЕСКОМ УПРАВЛЕНИИ КОМПАНИЕЙ

Айсин О.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Сегодня одним из ключевых факторов развития конкурентоспособности компании является формулировка стратегии и ее придерживание в процессе производственно–хозяйственной деятельности. Определение вектора стратегии и ее последующая реализация составляют важнейшую часть содержания деятельности в стратегическом управлении компанией.

Для любой организации, позиционирующей себя как конкурентоспособной, первоочередной задачей в разработке стратегии стоит объективно оценить текущую ситуацию, в которой находится компания. При этом, существуют определенные подходы к формулировке стратегии и ряд шагов, которые необходимо выполнить в процессе разработки стратегии фирмы. Ниже, на рисунке 1 представлен общепринятый процесс выбора стратегии организации.

Рисунок 1. – Процесс выбора стратегии

Разберем вышеприведенные шаги по отдельности. Уяснение текущей стратегии необходимо именно на первом этапе разработки новой, так как нельзя принимать решение по поводу будущего, не имея объективного анализа текущей ситуации. В данном случае целесообразно прибегнуть к методике А. Томпсона и А. Стрикланда, которые считают необходимым проанализировать по 5 внутренних и внешних факторов фирмы для оценки реализуемой стратегии. К примеру, авторы утверждают, что для этого анализа требуется рассмотреть цели фирмы, финансовые аспекты, диверсифицированность компании, размах деятельности, а также стратегии отдельных функциональных сфер, как финансы, маркетинг, операционная деятельность, кадры [1].

Далее диктуется необходимость проведения анализа портфеля продукции, с помощью чего имеется возможность сбалансирования таких факторов бизнеса, как риск, поступление денег, обновление и отмирание.

Следующим шагом в процессе разработки стратегии является проведение анализа внешней и внутренней среды организации. Учитывая сильные и слабые стороны своих основных конкурентов, можно объективно оценить их текущее состояние, цель, возможно, планы на будущую стратегию. Следовательно, благодаря всестороннему анализу слабых сторон конкурентов, у нас появляется возможность развить собственные преимущества, тем самым выиграть в разработке эффективной стратегии. А анализ внутренней среды поможет компании оценить свои внутренние возможности, рационально используя силы в процессе достижения поставленных целей.

И заключительным шагом формулировки стратегии выступает непосредственный выбор стратегии фирмы, и ее дальнейшая оценка. Данный шаг осуществляется руководством компании на основе предыдущих анализов по оценке внешней и внутренней среды, ключевых факторов развития, портфеля продукции, которые характеризуют текущее состояние организации и сущность уже реализуемых стратегий. Ниже в таблице 1 приведем примеры определения термина «стратегия» различными авторами, специализирующихся в области стратегического менеджмента.

Таблица 1 – Научные трактовки понятию «стратегия»

Автор	Определение
А. Чандлер	это определение основных долгосрочных целей и задач предприятия и утверждение курса действий, распределение ресурсов, необходимых для достижения этих целей [2].
И. Ансофф	это набор правил для принятия решений, которыми организация руководствуется в своей деятельности [3].
Г. Мицберг	как план есть некоторый набор курсов действий, сформированных в соответствии с ситуацией.
	как образец понятие, учитывающее особенности поведения высшего руководства организации.
	как позиционирование есть соотнесение организации к тому, что в теории управления принято называть внешней средой,
	как перспектива концепция бизнеса организации.
	как проделка есть некоторый специфический маневр, направленный на то, чтобы перехитрить конкурента [4].
М. Сидоров	это управленческие решения, направленные на достижение долговременной цели компании [5].
А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд	это план управления фирмой, направленный на укрепление ее позиций, удовлетворение потребителей и достижение поставленных целей [6].
И. Герчикова	рассчитанная на перспективу система мер, обеспечивающая достижение конкретных намеченных целей [7].
О. Виханский и А. Наумов	долгосрочное, качественно определенное направление развития организации, средств и форм ее деятельности, системы взаимоотношений внутри организации, а также позиции фирмы в окружающей среде, приводящее ее к намеченным целям [8].

Как следует из вышеприведенной таблицы, любая формулировка стратегии направлена на разработку анализа и прогноза внутренней среды, а также подготовку, включающую в себя комплекс долгосрочных мер к изменениям внутренней среды компании.

К примеру, определение стратегии по А. Чадлеру предполагает прагматичный взгляд на сущность стратегического менеджмента в целом, и планирования в частности. Делается особый упор на определение долгосрочных целей развития организации, что

вкупе дает возможность обеспечить стабильную эффективность реализации стратегических задач и ориентиров развития фирмы.

Один из известных ученых в области стратегического менеджмента И. Ансофф выделяет ряд отличительных особенностей стратегии, отмечая появления все больше сторонников корректно сформулированной стратегии. При этом подчеркивает необходимость формулировки стратегии в тот момент, когда планируются преобразование внешней среды компании и/или изменения в цепочке ценностей менеджеров организации.

Другой специалист в сфере стратегического управления Г. Минцберг в своих трудах рассматривает понятие «стратегия» как совокупность «5Р», состоящее из плана, образца, модели, шаблона, позиционирования, перспективы и проделки. К примеру, в стратегии как в плане констатируется мысленная реализация ориентиров высшего руководства фирмы; как в образце учитывание особенностей поведения менеджеров предприятия; как позиционирование анализ внешней среды; как перспектива формулировка концепции бизнеса фирмы и как проделка комплекс мер по усилению конкурентоспособности.

Сильной стороной определения стратегии является многогранность данной экономической категории, где она выступает в качестве системной характеристики, с помощью которого обеспечивается развитие компании.

В своей попытке дать четкое определение стратегии И.Н. Герчикова рассматривает необходимость выбора конкретного вектора развития из множества альтернативных вариантов и производственной деятельности фирмы по избранному пути.

О.С. Виханский и А.И. Наумов определяют стратегию как одно из направлений хозяйственной деятельности предприятия, при этом учитывая какими способами и с помощью каких инструментов компания сможет достичь тех или иных результатов в условиях рыночной экономики.

По результатам сравнения формулировок определения «стратегия» различных авторов, была проанализирована каждая из них по таким критериям, как выражение долгосрочной перспективы, будет ли достигнута цель и с помощью каких инструментов, а также сама формулировка определения с точки зрения удобства для восприятия и присутствия элементов научного стиля. Оценка каждой формулировки представлена ниже, в Таблице 2.

Таблица 2 – Сравнительный анализ формулировок понятия «стратегия»

Автор	Критерий формулировки понятия «стратегия»				
	долгосрочность	достижение цели	пути достижения	удобство для восприятия	научный стиль
1	2	3	4	5	6
А. Чандлер	+	+	+	–	+
И. Ансофф	–	+	+	+	+
Г. Мицберг	–	+	+	–	+
М. Сидоров	+	+	+	+	+
А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд	–	+	+	+	+
И. Герчикова	+	+	+	+	+
О. Виханский и А. Наумов	+	+	+	–	+

Как следует из вышепредставленной таблицы, не во всех определениях, предложенных различными авторами есть мысль о временном отрезке, то есть ориентирование на перспективу – отсутствует. Целесообразно констатировать, что оптимальным вариантом, которое соответствует критериям выше, является определение авторов М. Сидорова и И. Герчиковой. Данные авторы сумели в своих определениях к понятию «стратегия» изложить информацию в лаконичном образе, при этом соблюдая научный стиль и необходимые критерии. Изучив определения множества авторов, и проанализировав учебники, посвященных стратегическому управлению, было сформулировано собственное определение к понятию «стратегия».

Стратегия – это совокупность управленческих и организационных действий руководства организации, используемых для достижения поставленных целей и решения конкретных задач, которые ведут к повышению уровня конкурентоспособности компании в долгосрочной перспективе.

В качестве положительных сторон от разработки стратегии и ее последующей реализации стоит отметить не только достижение поставленных целей, повышения уровня привлекательности компании или корпоративной культуры, но и экономии расходов на оплату труда сотрудникам, благодаря чему увеличивается конкурентоспособность в отрасли и происходит рост эффективности компании.

Одной из проблем современного менеджмента заключается в потребности формирования стратегии развития предприятия, которая будет включать не только внутренние характеристики компании, но и радикально отвечать вызовам ее внешней среды. Следовательно, хорошо разработанная стратегия – есть конкурентное преимущество фирмы. Этим и обуславливается значимость стратегии в рамках стратегического управления.

В современном мире в условиях перехода к рыночной экономике такие понятия, как «стратегический менеджмент», «стратегия», «цель компании», а также «стратегическое планирование» становится все более популярнее, и именно данным вопросам, в последнее время, уделяется все больше внимание. Стратегический менеджмент является одним из важнейших факторов успешного существования на современном конкурентном рынке. В нынешних условиях организация должна не только концентрировать внимание на внутренней производственно–хозяйственной деятельности, но и уделять особое внимание на долгосрочную модель поведения, в рамках которой предоставляется возможность оперативно реагировать на происходящие изменения вокруг.

Следовательно, актуальность стратегического менеджмента в XXI веке – это необходимость развития потенциала фирмы и поддержание стратегической способности предприятия к выживанию и эффективному функционированию в условиях жесткой конкурентной борьбы, нестабильной ситуации на рынке и процесса глобализации бизнеса. То есть, с помощью стратегического менеджмента у компании есть возможность принимать действия на перспективу, оперативно реагировать на изменения рынка, применяя превентивные меры по ее развитию.

В данном аспекте возникает потребность рассмотрения основных преимуществ стратегического менеджмента в современных реалиях. Рассмотрев его сущность можно сказать, что стратегический менеджмент обеспечивает не текущий успех фирмы, а ее постоянное развитие в условиях быстро меняющегося рынка и жесткой конкурентной борьбы. При этом есть четкое понимание того, для чего функционирует предприятие, каких целей преследует фирма на пути ее развития и какие управленческие решения будут оптимальны в данное время в данной ситуации. В качестве дополнительного плюса использования стратегического менеджмента стоит назвать гибкость

использования ресурсов, оценивая угрозы и преимущества ситуации на основании проведенного анализа внутренней и внешней среды.

В свое время Аристотель утверждал: «Благо везде и повсюду зависит от соблюдения двух условий: правильного установления конечных целей и отыскания соответствующих средств, ведущих к конечной цели» [9]. Именно это определяет значение стратегического управления в процессе выработки стратегии компании. Однако первоначально, перед разработкой стратегии стоит разобраться в необходимости постановки цели для компании в целом. Как известно, цель – это желаемый конечный результат организации, на достижение которой направлена ее деятельность. Следовательно, от того какую цель сформулирует фирма сегодня – будет зависеть ее будущее завтра. Перед разработкой цели необходимо понять, для чего существует данная организация? Каких результатов хочет добиться предприятие? И ответить на эти вопросы должен не только владелец фирмы, но и каждый ее сотрудник, так как конкурентной организацией будет считаться та, работник которой будет тесно взаимосвязан с руководством и знать, для чего он нужен и какую пользу он может принести фирме благодаря своим знаниям и навыкам.

Таким образом, в современном стратегическом управлении понятие «стратегия» рассматривается как конкурентное преимущество компании. В XXI веке одной из основных задач топ-менеджеров является разработка стратегии, противостоящей воздействиям внешней среды, снижая уровень наступления рисков, но усиливая сетку возможностей. Благодаря эффективно сформированной стратегии, выделяются ряд положительных результатов в виде роста качества планирования деятельности, улучшения репутации фирмы, совершенствования корпоративной культуры предприятия. А наличие ясного стратегического видения и модели бизнеса, может стать залогом успешной реализации стратегии.

Литература

1. Томпсон А.А., Стрикленд А.Д. Стратегический менеджмент: искусство разработки и реализации стратегии: учебник. – Москва: ЮНИТИ, 2015. – С. 274.
2. Петрова А.Н. Стратегический менеджмент: учебник. – Санкт-Петербург: Питер, 2016. – С. 496.
3. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия: учебник. – Санкт-Петербург: ПитерКомм, 2014. – С. 414.
4. Минцберг Г., Альстренд Б., Лэмпэл Дж. Школа стратегии: учебное пособие. – Санкт-Петербург: Питер, 2014. – С. 336.
5. Сидоров М.Н. Стратегический менеджмент: учебник для СПО. – Москва: Юрайт, 2018. – С. 16.
6. Пашкус Н.А., Пашкус В.В. Стратегический менеджмент: учебник. – Москва: Юрайт, 2016. – С. 21.
7. Герчикова И.Н. Менеджмент: учебник. – Москва: ЮНИТИ, 2015. – С. 480.
8. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент: учебник. – Москва: Экономика, 2016. – С. 526.
9. Джуха В.М., Штапова И.С., Жуковская Н.П. Стратегический менеджмент: учебное пособие. – Москва: Кнорус, 2019. – С. 31.

УДК 691.33

АНАЛИЗ ОСНАЩЕННОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ СКО ТЕХНИКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Айтуллин Т.К.

(СКУ им. М. Козыбаева)

В статье дана оценка динамике обновления парка сельхозтехники Северо-Казахстанской техники. Рассмотрены конкурентные преимущества различных видов

техники. Обоснованы конкурентные преимущества, позволяющие иностранной технике занимать значительную долю на рынке сельскохозяйственной техники региона, а также указаны сдерживающие факторы для освоения данного рынка. Дана оценка доступности техники, аграриям СКО, той или иной марки.

Ключевые слова: сельское хозяйство, техника, оснащенность, конкуренция, производительность, комбайн, трактор, аграрии.

Республика Казахстана обладает большим потенциалом в области сельского хозяйства. Республика располагает более 215 млн. гектаров площади сельскохозяйственных земель, из них 24,6 млн. га. пашни, более 8 млн. га сенокосов и 182 млн. га пастбищных угодий. Причем на Северо–Казахстанскую область приходится 4,9 млн. га. Пашни, что составляет 19,9% от общего количества пашни.

Одним из ключевых элементов формирования продовольственной безопасности – является техническое обеспечение сельскохозяйственного производства, при этом техническая модернизация в современных условиях рыночной экономики представляет собой первостепенный фактор развития отрасли в целом. На воспроизводство технической базы сельскохозяйственных предприятий значительное влияние оказывает уже сформированный рынок сельскохозяйственной техники [1].

Машинотракторный парк агропромышленного комплекса СКО за последние десять лет претерпел существенные количественные и качественные изменения. Аграрное производство отличается от других отраслей тем, что обладает более высокой энерго– и фондоемкостью. Ввиду этого все большую актуальность приобретает вопрос о техническом оснащении сельскохозяйственных предприятий, которое в современных реалиях выступает в роли ключевого фактора, повышающего эффективность сельского хозяйства.

В настоящий момент времени рынок сельскохозяйственной продукции характеризуется высокой степенью насыщенности как отечественной, так и зарубежной продукции, при этом отечественным производителям необходимо найти соотношение высокого качества и низкой себестоимости в своей продукции, чтобы быть конкурентоспособными на внутреннем и внешнем рынках. Такая тенденция, возможна, лишь при использовании эффективной и качественной сельскохозяйственной техники.

В общем материально–техническое оснащение сельскохозяйственных предприятий СКО можно описать как стабильное, так как есть положительная динамика по приобретению техники, но состояние основных, имеющихся фондов все же оставляет желать лучшего. За период с 2017 по 2021 годы происходило постепенное увеличение числа тракторов и комбайнов (Табл. 1.).

Таблица 1. – Оценка обеспеченности сельскохозяйственных предприятий СКО сельскохозяйственной техникой за 2017–2021 гг.

Показатель	2017 год	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год	Темп роста 2021 к 2017, %
Наличие тракторов, ед.	11358	11595	11859	12366	12909	113,7
Количество тракторов на 1000 га пашни, ед.	2,4	2,4	2,4	2,5	2,6	108,3
Наличие комбайнов, ед.	6535	6621	6854	7022	7488	114,6
Количество комбайнов на 1000 га пашни, ед.	1,4	1,4	1,4	1,4	1,5	107,1

Ежегодный прирост недостаточно высокий, ввиду небольшого ежегодного прироста посевных площадей, иными словами, предприятия уже обладают достаточным

автопарком техники, и как правило, аграрии идут на приобретение новой техники, из-за глубокого морального и физического износа, имеющейся на балансе техники. Низкий прирост автопарка, по нашему мнению, в первую очередь связано с такими факторами, как высокая стоимость техники, низкое изменение площади посевов, не готовность предприятий обслуживать современную технику [2].

В количественном выражении видно, что происходит ежегодное увеличение автопарка сельскохозяйственных предприятий. Так за анализируемый период количество тракторов увеличилось на 1551 единицу или 13,7%, количество комбайнов увеличилось на 963 единицы или 14,6%. Также произошло количественное увеличение числа техники, приходящийся на 1000 гектар пашни.

Все это говорит об увеличении автопарка техники, но необходимо обратить внимание на возрастную структуру техники, так как большая часть техники уже выработала свой срок службы. Фирменная структура, также весьма различна, техника различается по своим технико-экономическим показателям, что определяет ее выбор различными группами сельскохозяйственных предприятий.

На рынке сельскохозяйственной техники СКО рыночная власть полностью принадлежит поставщикам, следовательно, именно они диктуют свои цены, качественные параметры техники, условия поставок и т.д. Это происходит, ввиду ограниченного числа продавцов, реализующих свою продукцию на рынке СКО. Приобретение техники из других регионов страны или соседних государств, как правило, вызывает дополнительные издержки.

Каждое предприятие приобретает ту или иную модель сельскохозяйственной техники в зависимости от своих производственных потребностей и финансовых возможностей. Оценив структурный состав, имеющейся техники, можно сказать, что чуть больше 1/4 тракторов в 2021 году была поставлена из стран дальнего зарубежья (Германия, США, Канада), доля иностранных комбайнов более значительна уже более 3/4 от общего числа приобретенной техники.

Данные модели в несколько раз превосходят российские и белорусские аналоги по своим технико-экономическим показателям, таким, как мощность, КПД, производительность, надежность агрегатов и, соответственно, они в несколько раз дороже [3]. Данные о структуре, приобретаемой сельскохозяйственной техники предприятиями СКО за период 2017–2021 годы представлены в таблице 2.

Наиболее популярной моделью трактора среди линейки иностранных тракторов на территории СКО стал трактор Buhler Versatile 2375 от канадского тракторного завода Buhler Versatile Inc. Данный трактор заменяет приблизительно пять единиц Т150, а на полном комплексе посевных работ – около восьми.

Производительность агрегата в зависимости от контура поля на вспашке он обрабатывает 30–35 га в день, а на севе – 70–80 га. за смену. Расход топлива у него небольшой так на посевах – 5,6 л/га, на вспашке – 11,9–12,8 л/га. Трактор по экономичности, производительности и комфортабельности рабочего места превосходит российский аналог К-744. Единственным значительным недостатком данной техники является ее высокая цена относительно российского аналога высокомоощного трактора.

Анализируя данные, представленные в таблице 2, следует отметить, что доля приобретаемых тракторов белорусского происхождения, таких как МТЗ-80 и МТЗ-82 на протяжении последних пяти лет практически не снижается. Это можно объяснить тем, что данные модели тракторов достаточно известны на все постсоветском пространстве, они зарекомендовали себя как надежная и качественная техника, немаловажным преимуществом является то, что в регионе достаточно много МТМ, способных оказать техническое обслуживание и ремонт, при достаточно недорогих запчастях.

Таблица 2. – Структурный анализ приобретенной сельскохозяйственной техники в СКО за 2017–2021 гг.

Показатель	2017 год	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год
Тракторы, ед.	184	237	264	507	543
В том числе:					
производства стран дальнего зарубежья, %	22,5%	26,4%	27,0%	25,1%	26,3%
российского зарубежья, %	20,0%	22,5%	24,5%	28,6%	21,3%
белорусского производства	57,5%	51,1%	48,5%	46,3%	52,4%
Комбайны, ед.	75	86	233	168	456
В том числе:					
отечественного производства	14,2%	9,3%	8,5%	10,2%	9,1%
производства стран дальнего зарубежья, %	67,8%	66,9%	68,5%	70,55	71,3%
российского зарубежья, %	5,8%	10,9%	11,2%	4,1%	5,2%
белорусского производства	12,2%	12,9%	11,8%	15,2%	14,4%

В тоже время доля российских тракторов имеет тенденцию к постепенному снижению, ввиду отсутствия появления современных моделей от российских компаний на рынке, можно сказать, что в данном сегменте у России происходит небольшой застой. Напротив, увеличивается доля иностранных тракторов, таких компаний, как John Deere, Buhler, Claas и т.п. В тоже время, по нашему мнению, не стоит ожидать резкого увеличения закупаемой техники от иностранных брендов, так как аналоги стран СНГ более дешевы и неприхотливы в части обслуживания.

В сегменте комбайнов ситуация кардинально отличается. Наибольший удельный вес занимают комбайны иностранного производства, такие как Acros, John Deere, New Holland, Mas Don. Они занимают практически 3/4 от приобретенной техники, при чем аграрии с каждым годом приобретают все больше именно иностранной техники. Также закупают комбайны отечественного производства КЗС–740 «Ессиль» и КЗС–760 «Ессиль», которые пришли на смену комбайнам «Енисей».

Структура приобретаемой техники на сельскохозяйственном рынке позволяет нам оценить предпочтения предприятий к тому или иному бренду, той или иной модели техники. Поэтому, государству необходимо обратить на это внимание при проведении мероприятий по стимулированию АПК региона и страны в целом. Следует, включать наиболее популярные программы в различные программы лизинга и субсидирования.

В Республике Казахстане остро стоит вопрос развития отрасли производства сельскохозяйственной техники: несмотря на рост выпуска и усилия производителей, по итогам прошлого года, согласно данным Комитета по статистике МНЭ РК, казахстанские компании перекрыли всего 10,1% спроса на тракторы и комбайны для сельского и лесного хозяйства, то есть более 89% рынка осталось за импортёрами. Еще хуже дела обстоят в сегменте плугов и дисковых борон: в прошлом году казахстанские компании перекрыли лишь 3,2% спроса на данные агрегаты. Но все же ключевая проблема страны, и в частности СКО – устаревший парк сельскохозяйственной техники. На Графиках 1.1 и 1.2 отражены наличие сельскохозяйственной техники у предприятий СКО на 1 января 2022 года в разрезе их года выпуска.

График 1.1 – Анализ тракторного парка в разрезе года выпуска

График 1.2 – Анализ парка комбайнов в разрезе года выпуска

Из данных графиков, следует что большая часть сельскохозяйственной техники, находящейся на балансе предприятий СКО и активно ими, используемая в ходе весенне-полевых и осенних уборочных компаний являются уже достаточно изношенными, физически, либо морально устаревшими. Так доля тракторов, чей год выпуска более 10 лет составляет 76,4%, в свою очередь, доля комбайнов с годом выпуска более 10 лет составляет 66,1% и это ниже, следовательно, комбайны в отличие от тракторов более современные, и как правило, более эффективны. Стоит отметить, что предприятиями используются около 400 единиц тракторов Т-25 и Т-40, чьи года выпуска приходится на начало 60-х годов прошлого века, то есть потенциально они мало чем отличаются от тракторов, использующихся во время поднятия целины в середине 50-х годов прошлого века.

Принимая решение об обновлении техники, аграрии СКО исходят из потребностей и возможностей. В Таблице 3 указаны цены самой доступной и самой дорогой на рынке региона сельскохозяйственной техники, а также модели и поставщики. В расчет нами

взяты средние данные, так как стоимость техники зависит от множества факторов – мощности и комплектации, инфляционных процессов и многого другого.

Таблица 3. – Средняя стоимость сельскохозяйственной техники, представленной на рынке СКО

Модель техники	Поставщик техники	Цена за единицу техники, млн.тенге
Трактор МТЗ–82 «Беларус»	ТОО «СемАЗ», ТОО «КАИК»	от 7,9 до 8,5
Трактор LOVOL 354	АО «АгромашХолдинг KZ»	4,9
Трактор John Deere B6135	Компания John Deere	21,0–38,0
Мощный трактор К–744 «Кировец	ТОО «Костанайский Тракторный Завод»	48,0–55,0
Мощный трактор Buhler 2135	Компания Buhler	68,0
Мощный трактор John Deere 9420R	Компания John Deere	89,0–119,0
Комбайн Vector, Acros, Essil	АО «АгромашХолдинг KZ»	49,0–54,0
Комбайн John Deere	Компания John Deere	101,0–145,0

По данным таблицы, мы видим, что наиболее доступными для предприятий СКО являются по–прежнему отечественная техника и техника стран СНГ. При этом, иностранная техника в несколько раз дороже, а учитывая, недавние валютные изменения, скорее всего рыночная стоимость данной техники еще больше увеличится.

Таким образом, в заключении, следует отметить, что несмотря на разработки новых технологических процессов производства продуктов питания для населения всей планеты, сельское хозяйство еще надолго останется ключевым процессом производства продовольствия и обеспечения продовольственной безопасности, и машины для обработки почвы будут востребованы.

Основную долю среди них составят те, которые обеспечат наибольшую производительность работ и продуктивность производства продовольствия без нанесения ущерба окружающей среде, обеспечивая высокую экономическую эффективность для предприятий, их применяющих. Основную роль в модернизации автопарка сельскохозяйственных предприятий должно будет сыграть государство, так как АПК необходима реализация мер государственной поддержки технической модернизации сельского хозяйства для дальнейшего ускорения обновления основных средств.

Касательно ситуации с техническим оснащением сельскохозяйственных предприятий СКО техникой сельскохозяйственного назначения стоит сказать, что прослеживается положительная динамика в части обновления автопарка, но все же есть и негативные черты свойственные не только нашему региону, но и всем регионам страны в целом, слишком высока доля устаревшей техники и темпы качественного обновления техники, также остаются по–прежнему на низком уровне. Зачастую, предприятия закупают морально устаревшую технику из стран дальнего зарубежья, которая хоть и лучше по технико–экономическим показателям отечественных аналогов, но она чаще ломается и со временем все же ее эффективность будет неуклонно снижаться.

Литература

1. Полухин А.А. Импортозамещение на рынке сельскохозяйственной техники России // Современная конкуренция. 2015. №6 (54).
2. Официальный интернет ресурс КГУ «Управление сельского хозяйства и земельных отношений акимата СКО». Режим доступа URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/sko-agro?lang=ru>
3. Полухин А.А. Анализ оснащенности сельскохозяйственных организаций Орловской области зерноуборочными комбайнами и тракторами // Экономический анализ: теория и практика. 2011. №21.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БАНКОВСКИХ ИНВЕСТИЦИЙ

Артаксинова В.С.
(КарУ им. Е.А. Букетова)

Собственное экономическое содержание имеют банковские инвестиции. С точки зрения банка в макроэкономическом аспекте инвестиционную активность можно рассматривать как деятельность экономического субъекта. В процессе выступает как инвестор для того, чтобы извлечь прибыли прямых так и косвенных. Инвестор вкладывает капитал в определенный период для создания или приобретения реального и покупку финансового активов. Деятельность банков в инвестициях вместе с тем обладает и некий аспект роли финансового посредника который связанный с осуществлением их макроэкономической значимости.

Осуществлением необходимостью хозяйствующих субъектов в инвестициях в этом качестве ему помогают банки. Спрос на них в условиях рыночной экономики оказывается в денежно–кредитной форме. Помимо этого, банки позволяют возможность превратить вклады и накопления в инвестиции. Выполнение и реализация деятельности инвестиции представлена банками, которая выражена в инвестиционном развитии.

Систематичность следования его действий, процесса и операций по осуществлению инвестиционной деятельности определяет как инвестиционный процесс. Объекты и виды реального и финансового инвестирования в инвестиционном процесса определяет его реальное развитие. Процедура связанная с инвестициями это процесс который связан с длительными вкладами экономических ресурсов в для создания и получения в дальнейшем получения выгоды. Значимость этих вкладов заключается в модификации собственных и заемных средств в активы, которые при их применении обеспечат инвестору ценность. Процесс вложения общепринято предоставляют три основных этапа:

Рисунок 1. – Основные этапы в инвестиционном процессе

Следовательно, деятельность инвестиций в кредитных организациях имеет противоречивый характер. Рассматриваемой с точки зрения банка как экономического субъекта банка, она ориентирована на увеличение прибыли. Макроэкономический подход эффекта деятельности инвестиций завершается в результате роста общего капитала. Отмечу, что с позиции тенденций развития экономики в деятельности инвестиций банков включает в себя вклады, способствующие получению прибыли не только на уровне банка так и в обществе целом. От отличие от тех форм деятельности

инвестиций, которые бы обеспечивали увеличение прибыли конкретного банка, которые связаны с перераспределением общественного капитала. Таким образом, с точки зрения макроэкономика является критерием отнесения к деятельности инвестиций производительной и ориентированной вложения банка [1].

Участия банков в инвестиционной сфере это важная и составляющая успешного развития всей банковской инфраструктуры экономики страны. В ближайшей перспективе тенденции её развития и в банковской системы дают основание полагать, что произойдёт дальнейший рост банковских операций, связанных с целевым вложением средств, повысится интерес банков к финансовому обслуживанию реального сектора экономики.

Собственная деятельность банка включают инвестиций предприятий и учреждений во вклады в развитие его материально–технической базы и совершенствование организационного уровня.

Инвестирование в зависимости от направления выделяют:

– инвестиции, обеспечивающие повышение эффективности банковской деятельности. Они направлены на создание условий для снижения банковских издержек за счет улучшения технического оснащения, совершенствование организации банковской деятельности, условий труда, обучение персонала, осуществление исследований и разработок;

– инвестиции, ориентированные на расширение банковских услуг. Такие инвестиции предполагают расширение ресурсной и клиентской базы, увеличение круга банковских операций, создание новых подразделений, способных обеспечить производство новых видов банковских услуг;

– инвестиции, связанные с необходимостью соблюдения требований органов государственного регулирования. Тем самым эти вложения осуществляются при необходимости удовлетворить требования регулирующих органов в части создания определенных условий банковской деятельности.

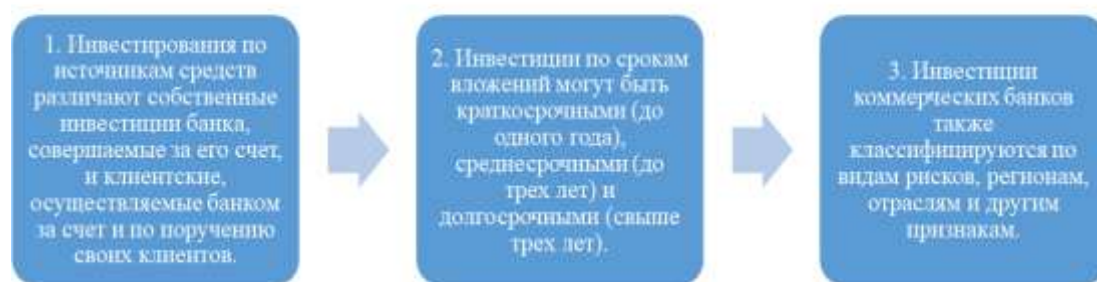

Рисунок 2. – Вложения требования регулирующих органов

Высокоэффективность от инвестиций в развитии банка достигается в том случае, если в результате произведенных затрат обеспечивается улучшение его финансового состояния. Определение объема и структуры инвестиций в собственную деятельность, осуществляемое в процессе разработки плана капиталовложений банка, должно базироваться на точных технико–экономических расчетах. Превышение необходимого объема инвестиций может привести к несбалансированности ликвидности, снижению доходной базы банка и падению эффективности банковской деятельности.

Банковские инвестиции целесообразно рассматривать с точки зрения или с учетом принадлежности инвестиционного ресурса. Понимание ресурсов подразумевают денежные средства, активы инвестора, которые инвестировать с целью получения прибыли [2].

В своих интересах банк включает две составляющие инвестиционные ресурсы принадлежащие банку это активы и вклады банка. Одна из основной ресурсной базы банка составляют привлеченные средства и устойчивость которых является одним из факторов его ликвидности. Привлеченные ресурсы по фиксированности срока подразделяются на две группы:

1. Управляемые ресурсы – это ресурсы неотложного характера, группу которых составили срочные депозиты, полученные на момент межбанковские кредиты, выпущенные на срок ценные бумаги.

2. Текущие пассивы – это остатки на счетах, депозиты до востребования, межбанковские кредиты овернайт, сроки которых на 1 – 7 дней для пополнения ликвидности. Поэтому эта классификация имеет значение для сбалансированного управления пассивами и активами.

Активы банка – вложения банка с целью получения дохода или обеспечения нормальных условий для функционирования банка. По экономическому содержанию все активы делят на 4 группы:

1. Свободные активы – это наличные деньги в кассе, остатки на корреспондентских счетах Центрального банка Республики Казахстан или в других коммерческих организациях. Тем самым являются ликвидными активами, обычно они не приносят доход или дают минимальный доход.

2. Кредиты и средства, размещенные в виде депозитов в других коммерческих организациях или в Центральном банке Республики Казахстан. Обычно это фиксированные по суммам и срокам требования, приносящие ему процентный доход.

3. Инвестиции – это вложение ресурсов банка в ценные бумаги и другие финансовые активы (иностранную валюту, драгоценные металлы), а также долевое участие в хозяйственной деятельности. Исходя из целей, инвестирования различают портфельные инвестиции (приобретаются для получения доходов в форме дивидендов, процентов, дисконтов, прироста курсовой стоимости и получения доходов от перепродажи), и прямые производственные инвестиции (для контроля над собственностью и стратегических целей – реализуется как долевое участие, контрольные пакеты акций). Иностранную валюту и драгоценные металлы банки приобретают для получения дохода от роста их рыночной стоимости, а также для обеспечения определенного уровня ликвидности активов.

4. Материальные и нематериальные активы самого банка (внутренние инвестиции). Это вид активов, низколиквидный и не приносящий доход и связан с расходами. К ним относятся стоимость банковского здания, оборудования, другого имущества банка, необходимого для осуществления банковской деятельности.

Следовательно, банки могут сами выступать в роли инвестора, и могут для своих клиентов оказывать услуги инвестиционного характера. Прямое финансирование функции инвестиционных банков в первом случае, во втором функции заключаются в предоставлении посреднических и услуг доверительного управления ценными бумагами.

Не смотря на ее возрастающую конкуренцию, одним из важнейших пути развития банковских инвестиций может стать международное сотрудничество. Которая является одной из наиболее действенных путей привлечения значительных инвестиционных ресурсов в экономику страны. Где при этом международное сотрудничество может

закрыть нишу малых проектов инвестиционного рынка, которая не привлекает национальные и региональные инвестиционные институты.

В настоящее время самыми консервативными и низко доходными видами инвестиций остаются банковские вклады. Но при анализе годового изменения показателя было выявлено, что банковские депозиты при соотношении с рисками дохода являются одним из наиболее выгодных инструментов вложений средства. Также ряд банков начал предлагать вновь популярные некогда инвестиционные депозиты. Эти вклады (депозиты) предполагают высокие ставки при условии, что клиент может разместить аналогичную сумму в ПИФ или ОФБУ (Общие фонды банковского управления) аффилированной с банком управляющей компании.

На сегодняшний день наиболее распространенный вид инвестиционного депозита формально и с точки зрения законопроекта выглядит как две сделки, связанные моментом заключения и условиями: срочный банковский вклад и доверительное управление паевым инвестиционным фондом. В частности паевые инвестиционные фонды, принесли инвесторам положительную динамику стоимости паев, в том числе и биржевые инвестиционные фонды, которые активно набрали популярность среди клиентов KASE на фоне изменчивости фондовых рынков.

Если на примере рассмотреть количество сделок с данными инструментами в году, то можно увидеть как данные показатели выросли более чем в два раза в сравнении с аналогичным периодом 2019 года. Объем сделок увеличился почти в 5 раз, до 2,4 млрд. тенге, что уже является исторически максимальным значением для площадки KASE за последние 10 лет.

Число сделок розничных инвесторов по покупке ПИФов на биржевом рынке в году показали, где доля участия розничных инвесторов в общем количестве сделок по покупке ПИФов на биржевом рынке составила 58%, в общем объеме сделок – 21%. Доля счетов, открытых в 2020 году, в общем количестве сделок составила 38%, в общем объеме сделок – 22%. Прирост активов ПИФа в Казахстане рынка (биржевого и внебиржевого) по данным Национального банка РК в нынешнем году составило 36%, рост к аналогичному периоду 2019 года – 12%.

Чистые активы выросли на 40% с начала года. Одновременно в нынешнем году около 54% активов приходятся на акционерные инвестиционные фонды недвижимости и 28% на активы закрытых паевых инвестиционных фондов рискованного инвестирования. Большая часть активов сконцентрированы в прочих активах и дебиторская задолженность составила – 54%. Вероятно под прочими активами подразумеваются объекты недвижимости, негосударственных ценных бумагах иностранных эмитентов (34%), негосударственных ценных бумагах эмитентов РК (6%) [6].

Следует исследовать банковские инвестиции как не просто финансирование одного направления или проекта, а целый комплекс продуктов и услуг инвестиционного характера. В чем и заключается сущность инвестиционных банков. Они облегчают экономическую деятельность и сокращают издержки, взаимосвязанные с транзакциями – тут клиент может приобрести или воспользоваться всеми инвестиционными продуктами/услугами в одном месте.

Современные направления развития инвестиционных банков такого рода, где клиентам помимо всего прочего предлагается еще и возможность управлять капиталом и портфелями ценных бумаг в онлайн формате.

Под банковскими инвестициями считаются вложения с целью получения определенной прибыли. Общий подход предполагает по мнению Е.Ф. Жукова, что банковские инвестиции – это совокупность активов, сформированных сознательно в определенной пропорции для достижения одной или нескольких инвестиционных целей. Ряд авторов под руководством И.И. Лаврушина считают, что банковские инвестиции как

способа помещения капитала, который должен обеспечить сохранение или возрастание стоимости банковского капитала и (или) принести положительную величину. По мнению автора Г.С. Панова, банковские инвестиции включает все направления размещения ресурсов коммерческого банка в целях получения дохода, то есть рассматривает в качестве инвестиционных операций весь комплекс активных операций коммерческого банка, что говорит о широком понимании данного понятия.

Достаточно однозначным утверждают авторы Роджер, Л. Миллер и Дэвид Д. Ван-Хуза, с точки зрения которых, банковские инвестиции представляют собой увеличение запаса капитальных благ [1]. Банковские инвестиции с позиции общего подхода, включают все направления размещения ресурсов коммерческого банка. Основные недостатками выражаются в необходимости соблюдения юридической однозначности определения с одной стороны, и необходимости учесть структурную альтернативность с другой стороны [7].

В настоящее время в отечественной и зарубежной практике нет единства в понимании «банковские инвестиции». Проведенный анализ показывает, что в основе данной категории довольно ярко выражено в единении разных методологических моментов. С одной стороны, обращается внимание на вкладывании средств с целью получения определенной выгоды, с другой, – сама сфера авансирования средств четко не определена и неясна, средства могут быть вложены в любую отрасль экономики: производство, обращение, финансовый сектор и т.д. И так, инвестиции коммерческих банков могут направляться в различные отрасли экономики, включая и те, в которых происходит перераспределение стоимости, не сопровождаемое материальным воплощением. На этом фоне была предпринята попытка обозначить свою позицию, которая в дальнейшем получит развитие.

Таким образом, особую актуальность приобретают условиях кризиса ликвидности банковской системы укрепление устойчивости ресурсной базы и наращивание инвестиционного потенциала банков. Где часть ресурсов в лице институциональных и коллективных инвесторов изымается населением, другие ресурсы выводятся за рубеж. И прежде всего, пенсионные и паевые инвестиционные фонды отказываются от размещения средств в банковских депозитах и предпочитают только государственные ценные бумаги. Расширяют масштабы борьбы между отечественными и иностранными банками за клиентов, генерирующих существенные финансовые потоки [8].

Подводя итог исследуемой работы является необходимостью увеличения инвестиционного потенциала банков где во многом предопределяется и рост внутреннего инвестиционного спроса. Экономика государства ставит перед собой задачи по созданию инновационных производств, хозяйственного освоения перспективных территорий и финансирования крупных инфраструктурных проектов. И размеры собственного капитала, станет аккумулировать значительные денежные ресурсы, где качеству предоставляемых услуг банковская система должна отвечать современным новым требованиям.

Литература

1. Банковское дело. Учебник, рекомендованный РУМС МОН РК / под редакцией Академика НАН РК Сейткасимов Г.С.– 2016. – 608 с. (co-author)
2. Банковское дело / Под редакцией Лаврушина О.И. М., Банковский и биржевой научно-консультативный центр, 2011г.
3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 5 февраля 2005 года № 110 «Об утверждении Правил исполнения республиканского и местных бюджетов» Глава 21. Проведение платежей по депозитным счетам государственных учреждений – [Электронный ресурс] – Режим доступна: <https://forum.zakon.kz>
4. Банковское дело. Политика депозитного процента. [Электронный ресурс] – Режим доступна: https://studbooks.net/1225019/bankovskoe_delo/politika_depozitnogo_protSENTA

5. Финансовый мир и инструменты инвестиций –[Электронный ресурс] – Режим доступна: nvestfunds.kz
6. Ставки по депозитам в тенге на ноябрь 2020 года, –[Электронный ресурс] – Режим доступна: zakon.kz.
7. Ежемесячный анализ доходностей инвестиционных инструментов в Казахстане: сколько можно заработать и потерять –[Электронный ресурс] – Режим доступна: cipe.kz
8. Несколько идей для инвестиций–[Электронный ресурс] – Режим доступна: samonitor.kz

ӘОЖ 008323.17(574+5)

ҚОҒАМДЫҚ ӨМІРДІҢ ӨТПЕЛІ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ (1985–1991 ж.ж)

Асылбеков Е.С.

(Тарих магистрі, А.П.Чехов атындағы № 21 жалпы орта білім беретін мектебінің тарих пәні мұғалімі, Шымкент, Қазақстан)

Түйін. Бұл мақалада Қазақстанның халықаралық ғылыми байланыстары тарихына көңіл аудару өте өзекті, өйткені Қазақстанның ғылыми әлеуеті шын мәнінде көптеген тамаша табыстармен әлемге танылған интеллектуалды сала болып табылады. Қазіргі әлемде тек ғылым ғана технологиялық қуаттың, рухани дамудың және азаматтардың материалдық әл-ауқатының негізі болып табылады.

Аннотация. Данная статья посвящена истории международных научных связей Казахстана, так как научный потенциал Казахстана представляет собой, по сути, всемирно известное интеллектуальное поле со многими выдающимися достижениями. В современном мире только наука является основой технологического могущества, духовного развития и материального благополучия граждан.

Annotation. This article is devoted to the history of international scientific relations of Kazakhstan, since the scientific potential of Kazakhstan is, in fact, a world-famous intellectual field with many outstanding achievements. In the modern world, only science is the basis of technological power, spiritual development and material well-being of citizens.

Кілт сөздер. Халықаралық, ғылым, инновация, технология, патент, лицензия.

Ключевые слова. Международный, наука, инновации, технология, патент, лицензия.

Keywords. international, science, innovation, technology, patent, license

Бүгінгі нарықтық экономикаға өту және тәуелсіз мемлекетімізді гүлдендіру саясаты білім мен ғылыми қызметті ұйымдастыру және ғылыми техникалық прогресс нәтижелерін пайдалануда мүлдем жаңа шараларды жүзеге асыруды талап етеді. Нарық ғалымдардың біліктілік дәрежесі мен жан-жақтылығына, олардың идеялары мен зерттеулерінің бәсекеге қабілетті болуына, олардың әлемдік ғылым мен техника жетістіктерін игеру қабілеттілігіне қатаң талап қояды.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан–2050» стратегиялық бағдарламасында ғылым дамуы басты басымдықтардың бірі болып айқындалған. Тек ғылым сапасын көтеріп, оны жаһандандыру және ізгілендіру арқылы Қазақстанның толыққанды өмір сүруін, ұлттық қауіпсіздігін сақтап, көркеюін қамтамасыз етуге болады. Қазақстанда ғылымды дамыту стратегиясы тұрақты даму, үздіксіз білім алу, ғылымның жаһандануы, реформалардың үздіксіздігі, әлеуметтік даму барысын болжау мүмкіндіктері, мәдениетті, өзіндік ерекшеліктер мен құндылықтарды сақтау, бейбітшілік, азаттық, адам құқықтары, әлеуметтік және этникалық ынтымақтастық ісіне үлес қосу тұжырымдамаларын ескеруге негізделген.

Кез–келген елдің дамуы оның адами әлеуетімен және бәрінен бұрын оның білімділік деңгейімен айқындалады. XX ғасыр әлемдік шаруашылық және геосаяси байланыстар мен тәуелділіктің біртұтас жүйесінің құрылуына әкелген жан–жақты терең ғаламдық өзгерістер ғасыры болды. Осы негізде даму деңгейлеріне байланысты әлеуметтік, экономикалық және функционалдық–аймақтық айырмашылықтардың белгілі бір жүйесі қалыптасты. Бүгінгі таңда әлемнің барлық елдері мен аймақтарын төрт топқа бөлуге болады:

- 1) негізінен өндіріс пен шикізат сату есебінен өмір сүрушілер (шикізат донорлары);
- 2) табиғи ресурстар сырттан әкелінетін технологиялардың көмегімен өндірілетін өнеркәсіп бұйымдары мен қызметтер есебінен өмір сүретіндер;
- 3) тауар, қызмет көрсету және қазіргі жоғары өнімді технологияларды өндіру есебінен өмір сүретіндер;
- 4) ғылыми білімдер, ғылыми сыйымды, инновациялық және жоғары технологиялар, сондай–ақ тауарлар мен жоғары сапалы қызмет есебінен өмір сүретіндер – әлемдік ғылыми–технологиялық көшбасшылар [1].

Төртінші топқа жататын елдер көп емес. Әскери, саяси және қаржылық қуаттылығы анағұрлым жоғары олар өз азаматтарының әл–ауқатының неғұрлым жоғары деңгейін қамтамасыз етуде. Тек солар ғана тиімді экологиялық саясат жүргізуге және біршама тұрақты ғаламдық тәртіпті сақтап тұруға қабілетті [2].

Бұл елдердің қоғамын әдетте өндірісі өркендеген, ақпаратты немесе білімге негізделген қоғам деп атайды. Олардың қуаты мен қаржылық, әскери ықпалының іргетасын әлеуметтік қызметтің барлық салаларында, әсіресе жаратылыстану, математика және технология салаларында жинақталып құрылған орасан мол білімдер көлемі құрайды. Демек, қазіргі әлемде тек ғылым ғана технологиялық қуаттың, рухани дамудың және азаматтардың материалдық әл–ауқатының негізі болып табылады. Бұл жерде ғылымның барлық жақтары жайында–әлеуметтік, қоғамдық, математикалық, жаратылыстану және техникалық ғылымдар туралы сөз болып отыр. Өйткені берік ғылыми іргетасы өндірістік технологияларды, өндіріс пен ақпараттар таратуды жүзеге асыру үшін де, сондай–ақ адамдардың жаңа ұрпағын тәрбиелеу мен оқыту, әлеуметтік міндеттерді шешу үшін де қажет.

Ғылымға негізделген тұрақты даму сондай–ақ экологиялық қауіп–қатерлерді аластатудың бірден–бір сенімді құралы болып саналады. Сонымен, белгілі бір елдің әлеуметтік ұйымы мен өміршеңдігіндегі ғылымның рөлі туралы мәселе сайып келгенде, оның қоғамдағы әлеуметтік тәртіп жүйесінде алатын орны туралы мәселе, өйткені қоғамның алдында тұрған өзекті мәселелердің көбі тек қазіргі ғылым негізінде ғана ұтымды шешімін таба алады.

Өнеркәсіптік төңкеріс басталғаннан бері адамзаттың игілігіне арналған технологиялардың даму үрдістері дәл қазіргідей аса қолайлы болған емес. Алдыңғы қатарлы елдердің халқы түгел дерлік адам жасаған әлемде өмір сүреді. Барлық құрылымдар, материалдар, қоғамдық құрылымдар–осының бәрі адам қолынан шыққан. Тіпті ең шалғайдағы аймақтар да бақылау мен құтқарудың жаңа технологиялық құралдарымен қаруланған үкіметтің қырағы назарында. Қалған әлем де осы бағытта кідіріссіз қадам басып келеді. Табиғаттың дүлей күштері–ауа райы, су тасқыны, зілзалалар мен жанартау жарылыстары–мәлімет жинау, талдау, интерпретация мен болжаудың күрделі инженерлік жүйелері арқасында барған сайын түсінікті бола түсуде. Біз адамдарға пайдалы ықпал ету немесе тіпті бақылау орнату мақсатымен осы апатты күштердің әрекетіне араласу жиегінде тұрмыз [3].

Осы орайда, Қазақстанның халықаралық ғылыми байланыстары тарихына көңіл аудару өте өзекті тақырыптардың бірі болмақ. Өйткені, Қазақстанның ғылыми әлеуеті шын мәнінде көптеген тамаша табыстармен әлемге танылған интеллектуалды сала

болып табылады. 1985 жылдан басталған қоғамдық өмірдің өтпелі кезеңінде Қазақстан Ғылым академиясы өзінің тарихында тұңғыш рет шетелдік әріптестерімен тікелей байланысқа шықты. Бұл КСРО–дағы халықаралық ахуалды түбегейлі сауықтыруға негізделген, жаңаша саяси ойлаудың жемістерінің бірі еді. Себебі, 70–ші жылдары бәсеңдеп, 80–ші жылдары межесінде күрт шиеленіскен күрделі халықаралық жағдайлар ғылым мен мәдени ынтымақтастық сияқты салалардағы қарым–қатынастарға да әсерін тигізбей қоймады, өкінішке қарай нақ осы бағытта жасанды тосқауылдар бәрінен гөрі көбірек қойылды.

Осы жерде халықаралық қатынастарды қалыпты арнаға салып, түптеп келгенде достық қатынастарға жету үшін жақындасу реттерін тауып, кеңейту жолдарын іздеу ниеті елдегі 1985 жылдың сәуірінен басталған қайта құру процесінде қалыптасып, дамыды. Халықаралық майдандағы осындай оңды өзгерістер мен Қазақстанның ұмтылысы нәтижесінде 1989 жылы қарашада Қазақстан Ғылым академиясы мен Қытай Халық Республикасы Ғылым академиясының Синьцзян филиалы арасында тікелей ғылыми–техникалық ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды. Бұл біз үшін шетелдік ғылыми мекемелермен өзара тиімді ынтымақтастықтың жаңа перспективасын ашқан алғашқы тікелей ғылыми байланыс еді.

Республика Ғылым академиясының Қытайдан кейін тікелей ғылыми қатынас жасаған екінші елі Америка Құрама Штаттары болды. Пенсильвания штатындағы Орта Азия қорымен 1990 жылы жасалған ғылыми–техникалық ынтымақтастық және мамандар алмастыру туралы келісім, қолданбалы ғалымдар Қазақ–Американ ортақ кәсіпорнын құруды, Алматыда экологиялық болжам жасау орталығын және республиканың көптеген қалаларында оның филиалдарын ұйымдастыруды қарастырады [4]. Ғалымдардың шет елдік ғылыми орталықтарға баруы әртүрлі білім салалары өкілдерінің халықаралық ынтымақтастық өрісіне тартылу дәрежесін көрсетті. Көп жылдар бойы шетел мамандармен пікір алысу, шетелдік ғылыми орталықтардың озат тәжірибесін игеру ісіндегі мүмкіндіктері қатты шектеліп келген қоғамтанушылардың халықаралық ғылыми байланыстарында оңды өзгерістер байқала бастады. Бұған ұзақ уақыт қоғамдық ғылымдардың партия идеологиясына барынша икемделіп бағуы кері әсерін тигізіп келген еді.

Қазақстан Ғылым академиясының тіл білімі институты мен Монғол академиясының Тіл және әдебиет институты Баян–Өлке аймағы халықтарының қазақ тілі материалдарын жинап, «Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігін» дайындау жөнінде келісім жасаса, Ш. Уалиханов атындағы тарих, археология және этнография институты Венгрия Ғылым академиясы Алтайистика жөніндегі ғылыми–зерттеу тобымен «VII–XVI ғасырлардағы қыпшақтар жазба деректемелері бойынша» тақырыбымен, археология және этнография салаларында Францияның ғылыми орталығымен, АҚШ–тың Беркли, Калифорния университеттерімен бірлескен зерттеулер жүргізе бастады және т.б. Егер 1971–1985 жылдары академияның 700–дей қызметкерлері шет елдерде болса, ал 1986–1990 жылдары 724 ғылыми қызметкерлер осындай жол сапарларына жіберіліп, бірлескен зерттеулер жүргізді.

Осылайша, Қазақстан ғалымдарының зерттеу жұмыстарына деген үлкен қызығушылықтың нәтижесінде 1970–1977 жылдары еліміздегі жоғары оқу орындарына шетелдік 116 адам келсе, Ғылым академиясында 1972–1990 жылдары 3734 адам болып, өзара тәжірибе алмасты. Халықаралық ғылыми байланыстағы келесі негізгі бағыттардың бірі ғылыми өнімді айырбастау болып табылады. бұл жердегі «ғылыми өнім» дегеніміз патент формасындағы ғылыми зерттеулердің қорытындысы. Шет елден патент алу ашылған жаңалықтың дүниежүзілік мән–маңызы бар екендігін аңғартады. Қазақстан Ғылым академиясындағы жаратылыстану–техника салаларындағы 24 институттың алтауы патенттік лицензиялық жұмыстармен айналысты. Нәтижесінде,

Ғылым академиясы 1971–1990 жылдары өз зерттеулеріне 230 патент алды [5]. Республика жоғары оқу орындарындағы ғылыми жұмыстар қорытындысына, тек жоғары білім беру жүйесінде ғана 1971–1990 жылдары барлығы 116 патент алынды [6].

Осындай көптеген патенттер алу шетелдік фирмалармен тікелей лицензиялық келісімдер жасауға алып келді. Тек 1989 жылдың өзінде осындай 3 келісім шартқа қол жеткізді. Сөйтіп, патенттік–лицензиялық қызметтердің Қазақстан ғылымының абыройы мен беделін көтерудегі орны ерекше болды. Міне, осы жоғарыда көрсетілген жайлардың барлығы қоғамдық өмірдің өтпелі кезеңіндегі Қазақстандық ғалымдардың зерттеу проблемаларының аясы кеңейіп, зор табыстармен халықаралық беделге ие болғандығын көрсетеді. Халықаралық ғылыми байланыстардағы қол жеткізген үлкен табыстар көлеңкесінде қалып қойған, басқа да келеңсіз көріністерді атап көрсетуге болады. Талантты жастар дамыған елдерге тәжірибе алуға, оқуға аз жіберілді. Халықаралық ғылыми байланыстарды ұйымдастыру істеріндегі кемшіліктерінен келіп, бірлескен зерттеулер тақырыптары ғылым мен техниканың ірі проблемаларын, азық–түлік және энергетика бағдарламаларын шешумен, жана технологиялар, материалдар, машина мен ғылыми прибор құрылысын жасаумен, отын, шикізат және еңбек ресурстарын үнемдеумен жеткілікті түрде байланыспады.

Сөйтіп, шетелдік ғылыми мекемелермен арадағы байланыс Қазақстан ғылымының кейбір өзекті мәселелер бойынша зерттеулердің шапшаң дамып, дүние жүзілік үлгіде жауап бере алатын бағыттарда жұмыс жүргізуіне және осы елдер халықтары арасындағы ынтымақ пен сенімнің нығаюына жағдай жасады. Ал, бүгінгі тәуелсіздік жағдайында ғылыми құрылысты қайта құрып жатқан жағдайымызда, әсіресе осы соңғы тәжірибелерді пайдаланып, әлемдік дәрежеде жауап бере алатын зерттеулер жүйесін кеңейте түсуге толық мүмкіндіктер бар.

Әдебиет

1. Никофоров К.А. Наука. Технология: проблемы современного общества.–Улан–Удэ, 1995г.
2. Гончорова А.Л. Экологическая деятельность как предпосылка устойчивого развития общества. М., 1995 г.
3. Қазақ ССР ҒА хабаршысы. Биология сериясы. 1990 жыл.
4. ҚР ОМА. 1982. Қазақ ССР, Қысқаша энциклопедия. Алматы, 1988 жыл.
5. Қазақ ССР ҒА хабаршысы. 1990 жыл №8.
6. Қазақ ССР хабаршысы. 1987 жыл. №2.

УДК 33.332

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РЫБНОЙ ОТРАСЛИ ЗАПАДНО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Ашимова А.С.

(Университет Нархоз)

Западно–Казахстанская область находится на северо–западе Республики Казахстан. Важно сразу подчеркнуть, что она граничит с Российской Федерацией. За счет своего географического положения в центре Европы, также редкому богатству недр и присутствию судоходной реки Урал с целью выхода в страны Каспийского бассейна, регион играет значительную роль в экономике Казахстана.

Казахстан довольно богат рыбными ресурсами. Считаю, рыбное хозяйство может внести огромную роль в экономическом развитии страны. Как сообщают экологи, за последние 30 лет запасы осетровых в Каспийском море сократились в 30 раз.

Максимальные уловы здесь отмечались в начале XX века – 39,4 тыс. тонн и в конце 1970–х годов – 27,4 тыс. тонн в год. Резкое сокращение численности осетровых началось с 1991 года.

Есть множество причин больших потерь рыбы в Казахстане, но основными причинами являются: отсутствие квалифицированных кадров, слабый контроль и недостаток финансирования, как считает ихтиолог Г.Дукравец. Сегодняшнее состояние рыбного хозяйства в Казахстане он сравнил с 70–80–ми годами XX века [1].

Комитет рыбного хозяйства министерства экологии, геологии и природных ресурсов РК презентовал предпринимателям госпрограмму развития рыбного хозяйства на 2021–2030 годы. Она повлияет на развитие основных видов деятельности рыбной промышленности: промысла, рыболовства и разведения рыбы, рыбоводства и переработки. Основной целью программы является – обеспечение населения рыбной продукцией и обеспечить условия для улучшения рыбоводства. На осуществление программы до 2030 года выделится 177,4 млрд. тенге. Из которых 136 млрд. тенге – прямые субсидии: рыбоводно–биологические обоснования, приобретение рыбопосадочного материала и 41,4 млрд. тенге – субсидии при реализации инвестиционных проектов.

Руководитель управления воспроизводства рыбных ресурсов и аквакультуры М.Габбасов подчеркнул, что госорган утвердил правила перевода рыбохозяйственных водоемов из рыболовства для ведения рыбоводства. По его словам, это позволит людям, которые занимаются промысловым рыболовством, перейти к рыбоводству. Также пересмотрели срок договора для ведения рыбоводства. Теперь его заключают на 49 лет – предприниматели смогут строить долгосрочные планы [2].

Бюджетная программа субсидирования 30% расходов от государства на получение кормов, используемых в рыбном хозяйстве, оказывает положительное влияние на становление данной отрасли. В 2019 году из местного бюджета было взято 332 млн. тенге, субсидировано 2 858 тонн кормов и произведено 1 229 тонн товарной рыбы. Из них произведено 26,7 тонн осетровых, 145,1 тонн лосося и 1057,2 тонн карпа. В 2020 году было выделено 350 млн. тенге, субсидировано 5 739 тонн кормов, за 8 месяцев произведено 1 540 тонн рыбы или увеличилось на 25%, соответственно налоговые поступления составили 45,2 млн. тенге, что 3 раза больше прошедшего года. Из них произведено 30 тонн осетровых, 75,9 тонн лосося и 1434 тонн карпа [1].

По данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики РК, в 2016 году розничная цена на свежую или охлажденную рыбу составляла 555 тенге за килограмм – это по Казахстану. За этой усредненной цифрой скрывается довольно огромный резонанс цен по стране. Если в 2016 году розничная цена на свежую рыбу в Астане (Нур–Султане) составляла 614 тенге, то в 2019–м столичную рыбу продавали уже по 868. В Алматы за аналогичный период стоимость свежей рыбы увеличилась практически на 60 процентов и прыгнула с 759 в 2016 году до 1109 тенге в 2019–м [3].

Ситуацию можно было бы понять, если о повышении цен говорили бы рыбные хозяйства, которые занимаются разведением осетрины или форели, потому что в большинстве случаев они приобретают импортный корм. Но еще ведь, у предпринимателей есть такие траты, как коммунальные платежи, счета за электричество и тд. Другое дело, если бы это были – судак, сом, лещ, карась и другие виды рыбы, которые размножаются и вырастают в природных условиях, где всех этих трат попросту нет.

В нашем государстве есть потенциал для импортозамещения за счет выращивания осетровых и лососевых. Исходя из этого, государство больше концентрируется на данных видах рыбы. Министр экологии и энергетики Казахстана, М. Мирзагалиев сказал, что для увеличения объема экспорта, за счет запланированных частных

инвестиций обеспеченность рынка осетровыми увеличится с 10% до 65%, а по лососевым с 6% до 86% к 2024 году. Для выращивания осетрины, форели, лосося сотрудники рыбных хозяйств закупают корма в Европе. Кроме этого, рыб необходимо вакцинировать и при необходимости лечить [4].

В Ассоциации экспортеров Казахстана считают правильным, что государство делает акцент на рыбную отрасль. В Казахстане рыбная продукция занимает третье место по экспорту в пищевом направлении, поэтому в эту отрасль стоит вкладываться, у неё есть экспортный потенциал. В казахстанской рыбной продукции сейчас заинтересована в первую очередь Европа. Также, большим спросом казахстанская рыбная продукция пользуется у России и Китая. Но говоря об импорте рыбы в Казахстан, то это больше Норвегия, страны Прибалтики (Литва, Латвия). Таиланд является экспортером в нашей стране. А с Китаем и Россией у нас вообще и экспорт, и импорт рыбной продукции [2].

Импорт рыбной продукции в 2019 году составил 45,5 тысяч тонн на сумму 74,3 млн. долл., при этом порядка 80% импорта – это океаническая рыба и морепродукты. Основными импортерами рыбной продукции являются: США (17,9 млн. долл.), Япония (11,7 млн. долл.), Китай (8 млн. долл.), Испания (6,8 млн. долл.), Вьетнам (6,1 млн. долл.), Франция (5,4 млн. долл.), Италия (5,1 млн. долл. СА), Германия (4,7 млн. долл.) и др. При этом ежегодно Казахстан экспортирует 30 тыс. тонн рыбной продукции на сумму около 60 млн. долл. в 36 стран ближнего и дальнего зарубежья (Германия, Нидерланды, Россия, Украина, Литва, Китай, Узбекистан, Азербайджан, Болгария, Венгрия, Грузия, Дания, Кыргызстан, Таджикистан, Турция и др.). налажен выпуск следующих видов готовой продукции: охлажденно–мороженой рыбы, рыбного филе, копченной и вяленой рыбы, балычных изделий, кулинарных изделий и полуфабрикатов, рыбных консервов, а также жиромучной продукции.

Импорт рыбной продукции в среднем доходит 56%, либо больше половины общих ресурсов. А это является одной из угроз обеспечения продовольственной безопасности в стране в обеспечении населения достаточной рыбной продукцией. Для увеличения самообеспеченности населения государства рыбой, нужна реализация политики импортозамещения, одной из основ которой является развитие отечественного рыбного товаропроизводства. По данным органов статистики и таможенных органов Республики Казахстан экспорт по Казахстану превышает 27 тыс. тонн, а весь экспорт в 2019 году – до 30 тыс. тонн [5].

В данное время выращиванием рыбы в стране занимаются 180 рыбноводных хозяйств, где занято больше 1 тысячи человек. И имеется ряд проблем, которые связаны с организационными, ресурсными, финансово–хозяйственными и иными вопросами.

Во время пандемии коронавируса в Казахстане не вводились основательные ограничения на грузоперевозки как внутри государства, так и в иные страны. Но после вспышки коронавируса на первом этапе был введен строжайший контроль дорог и автотранспорта. Из–за чего входе сильно пострадала транспортировка кормов, рыбная, мясная продукция, оборудования и так далее. На пресс–конференции 16 марта 2020 года глава Министерства сельского хозяйства РК С. Омаров напомнил, что в январе того же года Казахстаном были введены необходимые ограничения на ввоз и транзит рыбы и рыбной продукции из КНР [6].

Пандемия с коронавирусом подшатнула экономику страны. В частности, экспорт и импорт рыбной продукции значительно снизился. Но, помимо этого всего, имеется ряд вопросов, на которых необходимо должным образом акцентировать внимание.

- 1) Переориентация водоемов с рыболовства на рыбоводство.
- 2) Несовершенство законодательства.
- 3) Недостаточность мер государственной поддержки.

Первое. Изучив водоемы, применяющиеся только для промыслового рыболовства, были выявлены перспективные водоемы для рыбоводства, в которых, по экспертным оценкам, можно выращивать до 600 тыс. тонн рыбы в год. Благодаря этому, разработана Схема зонирования рыбоводства. Например, если взять Туркестанскую область, то на Шардаре присутствует потенциал для выращивания карповых и осетровых видов рыб, в Восточно–Казахстанской области в Усть–Каменогорском и Бухтарминском водохранилищах можно выращивать форель, сиговые виды рыб, в Алматинской области в Бартогайском и Капшагайском водохранилищах и озере Балхаш – форель, карповые виды рыб, а в Северо–Казахстанской и в Мангистауской области на Каспии – лососевые и осетровые. Еще недавно научно–производственный центр рыбного хозяйства разработал типовые проекты рыбоводства. Это даст возможность бизнесу выбрать подходящий тип хозяйства, определить вид рыбы, с учетом финансовых перспектив.

Второе. Рассмотрев и проанализировав действующее законодательство, МЭГПР РК были выявлены следующие основные трудности:

1. Запрет на строительство рыбоводных хозяйств и сооружений в водоохранной полосе.

2. Переплата за потребление воды при выращивании рыб, то есть рыбоводы платят за целый объем забранной воды, при том, что фактически основная часть воды возвращается обратно. Поэтому нужно предусмотреть плату только за потери. А это можно сделать в виде испарения и фильтрации.

3. Низкая доля (49%) закрепления водоемов местного значения.

4. Необходимость компенсации за потери при строительстве рыбоводных хозяйств на землях сельхозназначения (на данный момент освобождены от возмещения потерь только рыбопитомники).

Третье. Развитие рыбоводства сдерживается из–за недостаточности мер господдержки. На сегодня меры господдержки существуют на корма, технику и оборудования для рыбопитомников, а так же озерно–товарных рыбоводных хозяйств. Впрочем, частенько акиматами средства для субсидирования рыбоводства выдаются по остаточному принципу, мотивируя, что рыбоводство не является приоритетным направлением [1].

Поговорим немного о цифровизации в рыбной отрасли в Казахстане. Ключевым фактором является введение автоматизации государственных услуг в области рыбного хозяйства. На сегодняшний день восемь видов услуг уже оказывается через информационную систему «Е–лицензирование» и госкорпорацию «Правительство для граждан». Следует, что таким образом можно получить разрешение на ввоз на территорию Казахстана редких видов флоры и фауны, так же получить марку икры осетровых для торговли на внутреннем рынке, или даже получить справку о происхождении вылова рыбы и так далее.

В 2018 году стартовала цифровизация процедуры проведения конкурса по закреплению рыбохозяйственных водоемов или участков посредством веб–портала реестра государственного имущества. Помимо этого, принимаются меры по внедрению мониторинга развития на рынке рыбной продукции в целях пресечения ее теневого оборота, для чего прорабатывается вопрос производства автоматизированной системы контроля за оборотом рыбной продукции.

По мнению представителей НПП «Атамекен», необходимо сокращение числа разрешительных документов, которые создадут благоприятные обстоятельства для участников рынка (рыбаки, перевозчики, производители, экспортеры) и снижению бюрократии. В связи с этим, будет переведено в электронный формат разделение квот между субъектами рыбного хозяйства, будет осуществляться контроль выловленной рыбы, а еще отпадет надобность переработчикам и экспортерам рыбной продукции

подтверждать законность ее происхождения. Хозяйствующие субъекты самостоятельно заполняют электронные документы (сведения о выловленной рыбе и сведения об объемах перемещаемой рыбы), тем самым контроль будет полностью автоматизирован, а человеческий фактор будет исключен [7].

В заключении мне хочется добавить, что я считаю, что в Казахстане срочно нужно развивать кадры, готовить профессионалов. Потому что темпы и масштабы развития товарного выращивания рыбы значительно отстают от исторических и общемировых трендов. А профессиональным казахстанским рыбводам стоило бы делиться своими знаниями и опытом с более молодыми специалистами или с теми, кто хочет посвятить себя этому делу.

Литература

1. Переориентация на рыбоводство, совершенствование законодательства и меры господдержки – как в Казахстане развивают рыбную отрасль [Электрон. ресурс] //nasec.kz// – 2020. – 25 февраля. – URL: <http://nasec.kz/ru/news/kak-v-kazakhstan-razvivayut-rybnuyu-otrasl>
2. Перспективы развития рыбной отрасли в Казахстане [Электрон. ресурс] // uchet.kz // – 2021. – 9 июня. – URL: <https://uchet.kz/news/fish-industry/>
3. Почему в Казахстане рыба становится золотой [Электрон. ресурс] // mk-kz.kz // – 2020. – 2 сентября. – URL: <https://mk-kz.kz/economics/2020/09/02/pochemu-v-kazakhstan-ryba-stanovitsya-zolotoi.html>
4. Какой рыбой Казахстан обеспечивает, а какую импортирует, [Электрон. ресурс] //forbes.kz// – 2020. – 6 октября. – URL: https://forbes.kz/news/2020/10/06/newsid_234992
5. Программа развития рыбного хозяйства на 2021–2030 гг., [Электрон. ресурс] rybhoz.kz // URL: <https://rybhoz.kz/files/programma2030.pdf>
6. Как коронавирус влияет на отрасль сельского хозяйства в Казахстане [Электрон. ресурс] // world-nan.kz // – 2020. – 18 марта. – URL: <https://world-nan.kz/news/kak-koronavirus-vliyaet-na-otrasl-selskogo-khozyaystva-v-kazakhstan>
7. Цифровизация придет в рыбоводство [Электрон. ресурс] // inbusiness.kz // – 2018. – 25 мая. – URL: <https://inbusiness.kz/ru/amp/news/cifrovizaciya-pridet-v-rybovodstvo>

ӘОЖ 94 (574)

ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА ТАРИХИ ТҰЛҒАНЫ ЗЕРТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әнуарбекова М.Қ.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Осы білім беру жүйесіндегі гуманитарлық пәндер кешені ерекше міндеттерді орындайды, олардың ішінде жеке тұлғаның интеллектуалды дамуы мен қоғамдағы әлеуметтенуіне ықпал ететін жас ұрпақтың дүниетанымын дамыту және қалыптастыру маңызды. Ал тарих ғылымы осы кешен жүйесіндегі маңызды пәндердің бірі болып табылады.

Жалпы, тарихи деректер мен ескерткіштерде сақталған адам өмірінің құбылыстарында ашылатын тарихи процесс тарихтың мазмұны ретінде қызмет етеді. Өмірдің бұл құбылыстары экономиканың дамуына, елдің сыртқы және ішкі өміріне, халықаралық қатынастарға және жеке тұлғалардың қызметіне қатысты.

Оқушылардың санасында сыртқы фактілерді, оқиғаларды, тұлғаларды бейнелеу және оларды уақыт пен кеңістікте ұсыну тарихи білімнің құрамдас бөлігі болып табылатын тарихи идеялар болып табылады. Ал тарихи ұғымдар – тарихи фактілердің көрінісі. Олар объективті және әр оқушы үшін бірдей болуы керек. Тарихи білімнің негізі – бұл ұғымдар.

Осылайша, біз себеп – салдарлық байланыстарды, тарихи дамуды және тарих ғылымы туралы білімді қамтитын ілімдер мен дағдылар туралы айтамыз. Оның ішінде факт, тарихи процесс және заңдылық тарихи білім құрылымының құрамдас бөліктері болып саналады. Оқушылар тарихи тұжырымдамалардың қалыптасу кезеңінде тарихи процесс идеясын қалыптастыратын логикалық қатынастарды дамытады. Процестердің өзгеруі тарихи негізділікпен сипатталады. Сонымен қатар, тарихи білім тарихи логиканы, тарихи процестер мен фактілердің өзара байланысын түсінумен анықталады.

Тарих туралы білім құрылымындағы тарихи тұлға туралы түсінік маңызды элемент болып табылады. Тарих ғылымының тәрбиелік және дүниетанымдық функциясы тарихты қабылдауды жеке тұлға ұғымының призмасы арқылы жүзеге асыруға көмектеседі.

Тарихи білім жүйесінде тұлға ежелден белгілі бір тарихи кейіпкердің ғана емес, сонымен бірге тұтастай алғанда процестің ерекшеліктерін қамтитын өзіндік із болып табылады. Оқушылар қызметінің басым бағыттарының бірі – жеке тұлғаны зерттеу. Бұл жұмысты оңтайлы ұйымдастыру және әдістемелік тұрғыдан әртараптандыру маңызды.

Тарихи тұлғаны зерттеуде қазіргі педагогика ғылымында арнайы әдістер бар. Мысалы, М.С. Ерохина өз жұмысында тарихи тұлғаны зерттеуді келесідей ұсынады [1, 506]:

– жеке тұлғаны бағалау әртүрлі жағынан жүреді. Оқушыларды әртүрлі тарихшылардың мәлімдемелерімен ғана емес, замандастарымен де таныстырады, адамның өмірлік жағдайлармен және айналасындағы адамдармен қарым – қатынасын ашатын жеке тұлғаны сипаттауға арналған тапсырмалар ұсынылады;

– оқушы субъективтілікке және тарихи тұлғаның іс – әрекеті мен мінез – құлқы туралы моральдық пайымдауларды бағалау кезінде өз шешімдерін негіздеу құқығын алады, "... тарих – жалпыадамзаттық құндылықтар туралы түсінік қалыптастыруға, шындыққа, жақсылыққа, сұлулыққа, талантқа, адами қадір – қасиетке, азаматтық парызға құрмет көрсетуге мүмкіндік береді";

– тарихи тұлғаның өмірбаяны арқылы тарих оқиғаларды, елдердің, халықтардың ерекшеліктерін көрсетуге, дәуірдің бейнесін ашуға мүмкіндік береді. Мұндай сабақтар тек көрнекті қайраткерлердің өмірбаянына ғана емес, сонымен бірге "тарихшы өмірін сол және басқа уақытқа тән деп санайтындардың өміріне" негізделген.

Осыған байланысты оқушылардың көзқарастарын қалыптастыру адамзаттың әлеуметтік тәжірибесін тіркейтін және біздің заманымыздың қайшылықты және күрделі оқиғаларын түсіну үшін қажет тарихи білім жүйесінде өте маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн.

Жалпы тарихты зерттеудің алғашқы кезеңдерінен бастап біз әртүрлі оқиғалармен жиі байланысты болатын адаммен кездесеміз.

"Тарихи тұлға" ұғымы көбінесе адамның іс – әрекетін тарихи оқиғалармен байланыстырумен сипатталады, оның барысында ол өз ізін қалдырады. Тарихи тұлғалардың қызметі ол өмір сүрген кезеңнің немесе дәуірдің ерекшеліктерін, оның іс – әрекеттерінің адамгершілігін ескере отырып бағаланады. Сонымен қатар, тарихи тұлға қызметінің оң немесе теріс жақтарын бағалау оң, теріс және көп мағыналы болуы мүмкін.

Көптеген факторлар тарихи процестің дамуына әсер етеді және мұнда адам маңызды рөл атқарады. Тарихта әрқашан басқалардан өзінің даналығымен, қатыгездігімен, ұйымдастырушылық қабілетімен және әлемдік жобаларымен ерекшеленетін адамдар болған. Әрине, егер адамның билікке қатысы болса, оның рөлі артады. Мысал ретінде тарих барысына әсер ете алған Ленин, Рузвельт, Черчилль сияқты мемлекет қайраткерлері бола алады.

Философияның ең күрделі категорияларының қатарына адамның тарихтағы рөлі жатады. Бұл мәселелерді көптеген уақытта бірде – бір ойшыл мен философ шешкен жоқ. Тарих барысына кім әсер етеді? Бұл не немесе кімге байланысты? Тарихи тұлғаның рөлі қандай? Ол ел тарихына әсер ете ала ма?

Қызметі тарихи оқиғалардың барысы мен нәтижесіне әсер ететін адам әлеуметтік зерттеулер тұрғысынан тарихи тұлға болып табылады. Сондай – ақ, алға жылжуға ықпал ететін түбегейлі өзгерістер жасайтын "көрнекті тұлға" ұғымын қолдануға болады. Тарихи тұлға "... қызметі ірі тарихи оқиғалардың барысы мен нәтижесіне айтарлықтай әсер ететін тұлға" деп түсініледі. Сондай – ақ, осы ұғымға жақын "ұлы тарихи тұлғалар" ұғымына анықтама беруге болады: "ұлы тарихи тұлғалар – көрнекті ғалымдар, қолбасшылар, қоғам қайраткерлері, тамаша суретшілер мен ойшылдар, революциялық қозғалыстың жетекшілері, олардың қызметі тарихта маңызды із қалдырады, өйткені ол қоғамның терең қажеттіліктерінен туындайды".

Тарих жүктеген міндеттерді орындау тұрғысынан кезкелген тарихи тұлғаны бағалау қажет. Жеке басын куәландыратын прогрессивті жеделдету болады бір оқиғаларды, сондай – ақ қоғамдық жағдайлар, онда ағады қызметіне байланысты шамасы мен сипаты жеделдету.

Жеке тұлғаның күшті және әлсіз жақтары тарихи іс – әрекет процесінде ерекше айқындықпен анықталады. Кейде бұл үлкен әлеуметтік мәнге ие болады және халықтың тағдырына әсер етеді. Бірақ тарихтағы шешуші бастама жеке тұлға емес болғандықтан, адамдар әрқашан адамдарға тәуелді болады. Дана мемлекет қайраткері оқиғалардың дамуының жалпы сызығын және көптеген ұсақ – түйектерді мұқият қадағалай алады. Ол әлеуметтік күштер мен олардың өзгерістерінің арақатынасын уақытында байқап, алдымен пісіп жатқан тарихи жағдайда қажетті жолды таңдауы керек. Ішкі және халықаралық жағдайды терең теориялық жалпылау қабілеті саяси көшбасшының іс – әрекетін, оның әлеуметтік шындықтың қиын жағдайларында ойдың анықтығын сақтау және жоспарланған бағдарламаны орындау қабілетін сипаттайды.

Тарихи үдерістің дамуына философия, ғылым, әдебиет, өнер салаларында рухани құндылықтар жасап, оларды жасаған кемеңгер және талантты тұлғалар баға жетпес үлес қосатынын атап өткен жөн. Гераклит және Демокрит, Платон және Аристотель, Леонардо Да Винчи және Рафаэль, Ньютон, Эйнштейн, Гете және басқалар сияқты есімдерді бәрі біледі. Олардың шығармашылығы әлем тарихында терең із қалдырды.

Тарихи процесте белсенді рөл мен маңызды орынды жеке тұлға алады, оны зерттеуде бастысы ішкі және сыртқы белгілерді талдай отырып, өмір мен қызметті жан – жақты бағалау болуы керек. Бұл тарихи тұлғаны зерттеуде мектептегі білім беру процесінің ажырамас бөлігі болуы керек. Тарих сабақтарында мұндай тұлғаларды зерттеу жемісті болуы үшін олардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, оқушылардың іс – әрекетінің әдіснамалық әртүрлі нұсқаларын қамтуы керек. Мұндай сабақтарда уақыт өкілі ретінде тарихи кейіпкерді көрсету, көзқарастар мен жеке қасиеттерді қалыптастыруда баға жетпес рөл атқарған тарихи жағдайларды атап өту қажет.

Осылайша, тарихи тұлғаларды зерттеу кезінде студенттерге кезкелген адам іс – әрекетінің тарихи міндеттерін қарастыру – жаңалықтар тек бір адамның күш – жігерінің нәтижесі бола алмайтындығын, бірақ көптеген адамдардың іс – әрекетінің жемісі екенін көрсету керек. Қалай болғанда да, белгілі бір тұлғаның ұлы істерін сол салада әрекет еткен және сол мақсаттар үшін күрескен адамдар немесе адамдар қоршауы керек. Оқушылардың тарихи тұлғаның егжей – тегжейлі сипаттамасын ұсыну қабілетін қалыптастыру үшін алгоритмді қолдану көмектеседі, онда тарихи тұлғаның жаңалықтары туралы білім жүйесі құрылған семантикалық тіректерге негізделген.

Тарихтағы тарихи тұлғаны зерттеудің міндеті – оқушының өзін қазіргі тарихта кішкентай, бірақ белгілі бір рөл атқаратын тұлға ретінде бағалау қабілетін дамыту.

Жалпы тарих курсына көрнекті мемлекет және саяси қайраткерлердің, талантты қолбасшылардың, ғалымдар мен мәдениет қайраткерлерінің ондаған есімдері бар. Айта кету керек, жасөспірім кезінде басқа адамдарға деген қызығушылықты түсінуге және бағалауға деген ұмтылыс көрінеді. Осылайша, тарихи тұлғалар туралы білімді қалыптастырудың бірқатар оң мүмкіндіктері жалпы тарих курсының материалын ғана емес, сонымен қатар студенттердің жас ерекшеліктерін де ашады. Мұндай проблема мұғалімнің алдында өткір мәселе тұр және оны шешудің тәсілдерін іздеуді міндеттейді.

Оқушылар қызметінің басым бағыттарының бірі тарихи тұлғаны зерттеу болып табылады. Оқушыларға кезкелген қызмет саласында – саяси, әскери, ғылыми, техникалық және тарихи мәселелерді шешуде бұл бір адам мен оның күш – жігерінің нәтижесі емес, көптеген іс – әрекеттің жемісі екенін көрсету керек. Қалай болғанда да, үлкен жетістіктер сол мақсаттар үшін күрескен және сол салаларда жұмыс істейтін адамдардың ортасында көрсетілуі керек. Тарихи тұлға студенттер үшін оқулықта айтылған есіммен ғана қалмауы керек. Кейде кейбір тарих оқулықтарында пайдалы емес атаулардың ұзақ тізімін таба аласыз. Н.А. Добролюбов "... бірде – бір адам оқушының басында бос сөз қалмауын талап етті, оның ойы, қиялы оянды..." [2, 61 б].

Оқушылар жеке тарихи тұлғалардың қалай өмір сүргенін, олардың оқиғалардың барысына қалай әсер еткенін, күндерді еске түсіруден және оларға әсер етпестен оқиғаларды басқарудан гөрі есте сақтайды және үйренеді. Жеке тұлғаны және оның тарихтағы тарихи білім берудегі рөлін зерттеу мәселесі, қазіргі уақытта барлық мектеп курстарының бірі болып табылады. Тарих пәнінің мұғалімі өз Отаны үшін мақтаныш сезімін тәрбиелейтін, азаматтық ұстанымды қалыптастыратын тарихи тұлғалардың білімін қалыптастыру міндеті тұр..

Айта кету керек, тарихқа енген әр адам адамдар тобының, таптардың, партиялардың, сыныптардың мүдделерін білдіргені әрдайым оқушылардың назарына түсе бермейді. Неліктен дәл осы адамдар тобы, бұл қалай көрінді – бұл сұрақтар кейде оқу процесінде назардан тыс қалады. Егер адамдар оған іс–әрекеттер арқылы емес, тек аты арқылы кірсе, тарих туралы білім нашар болады. Егер ғылыми тарихтың негізін қаласа, мектеп курсы бет–әлпетсіз бола алмайды. Тек оң ғана емес, теріс рөл атқарған адамдарды тарихтан шығару мүмкін емес, өйткені тарихи шындық жұмыс істемейді. Тарихтағы адам тарихи танымның мақсатына айналуы керек, бұл тарихи ақпараттың қалай жазылуына байланысты. Тарихта өз рөлін атқарған Карл Маркс, Фридрих Энгельс, Владимир Ильич Ленин, Уинстон Черчилль және тағы басқа тұлғалардың жанынан өте алмайсыз.

Тарихи тұлғаны зерттеудегі тарих сабақтарында жеке тұлға өкілі бола алатын партияның немесе құрамның типтік белгілері мен белгілеріне ғана емес, сонымен қатар жеке тұлғаға–бейнеге, бірегейлікке және бірегейлікке баса назар аудару керек. Оқушыларды оқуға үйрету күрделі, көп қырлы педагогикалық құбылыс болып табылатын мектепте тарихты оқытудың негізі болып табылады. Оған оқу мақсаттары, оның мазмұны, білім беру, оқушылардың оқу іс–әрекеті және оқу нәтижелері сияқты қозғалыстағы, өзара байланысты элементтер кіреді [13, 216 б].

Бүгінгі таңда Тарихты оқыту әдістемесіндегі өзгерістер жалпы тарихи білім мазмұнын қайта қарау және маңызды тарихи оқиғалар мен процестерді түсінуде туындайды. Мазмұнды таңдаудағы әдіснамалық ұстанымдарды қайта қарастыру, оны оқушылардың психологиялық мүмкіндіктерімен тереңірек байланыстыру, жаңа мазмұнға сәйкес келетін оқыту әдістерін, құралдары мен формаларын қолдану жеке тұлғаны объект ретінде де, тарих субъектісі ретінде де ашудың жаңа тәсілдерін қажет етеді.

Қазіргі жағдайда мектептегі тарихи білім беруді жаңғырту процесі оның құрылымы мен мазмұнын одан әрі жетілдіруге жүре алмайды. Фактілер мен теорияның

жалпылануы, тарихи процестің мәні және тарихи бейнелер ұғымдарының қалыптасуы мәселелерін қарастыруға ерекше орын беріледі.

Оқытудың мазмұнына, оның көлемі мен тереңдігіне Тарихты оқыту әдістемесінің дамуы әсер етеді. Қазір тарихи тұлғаларға көп көңіл бөлінеді, өйткені тарихты оқытуда формацияның орнына өркениеттік көзқарасқа көп көңіл бөлінеді. Тарихты ғылым ретінде ізгілендіру міндеті, ең алдымен, оны "ізгілендіру", тарихтағы жеке тұлғаға ерекше назар аудару және тарихи процестегі адамды бағалау бүгінгі таңда тарих мұғалімінің алдында ерекше өткір тұр.

Осылайша, мемлекеттік стандарт жобасында адамды және оның тарихтағы рөлін зерттеу мәселесі бірінші орын алады. Бұл зерттелген тарихи тұлғалардың санын көбейтуді қайта қарау туралы ғана емес, сонымен бірге өткеннің көрнекті өкілдерінің қызметін зерттеудің әдістемелік тәсілдері туралы. Айта кету керек, мектеп жасында нақты адамдардың тағдыры арқылы тарихты жақсы игеру орын алады. Оқиғаларды қарапайым есте сақтаудан гөрі, тарихи тұлғалардың өмірінен алынған фактілер үлкен тиімділікпен есте сақталады және игеріледі.

Әдебиет

1. Ерохина М.С. Историческая личность: современные методики изучения / М.С. Ерохина // Преподавание истории в школе. – М.: ПИШ, 1996. – №6. С.50.
2. Никулина Н.Ю. Методика преподавания истории в средней школе: Учебное пособие / Н.Ю. Никулина. – Калининград.: Калинингр. ун–т., 2000. – 61 с.
3. Степанищев А.Т. Методический справочник учителя истории / А.Т. Степанищев. – М.: Владос, 2000. – 216 с.

ӘОЖ 37. 035.6.

БАТЫР БЕЙНЕСІ АРҚЫЛЫ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Байсалдина Г.Ж.

(Қазақстан Республикасы Ұлттық Ұлан Академиясы)

Кіріспе. Қазақ халқының даңқын шығарып абыройын асырған айтулы ұлдарының бірі гвардия полковнигі жазушы, Кеңес одағының батыры Бауыржан Момышұлының ерлігі мен өмір жолы ведомствалық жоғарғы әскери оқу орындарының курсанттарына және жалпы қазақ балаларына берер тәлім тәрбиесі, патриоттық сезімінің орны ерекше екені баршамызға мәлім. Ұлы Отан соғысында кеңес халқының, қазақ халқының ұлттық батырына айналған Бауыржан Момышұлының Москва түбіндегі шешуші шайқастағы ерен ерлігі мен даңқы әлемге жайылып, соғыс өнері тарихында аты аңызға айналған бірегей қолбасшы ретінде ойып тұрып өзінің орнын алды, соғыс тарихында бұрын–соңды болмаған маневрлерді жасаған. Мұндай қас батырдаң өмір жолы, айтқан қанатты сөздері, шығарған үкімдері қазіргі ведомствалық жоғарғы әскери оқу орындарының курсанттарының тәрбиесінің бұлағы және басты мотивациясы мен батыр бейнесі болу қажет.

Негізгі бөлім. Абай атамыз «Болмасаң да ұқсап бақ, бір ғалымды көрсең» деп айтып кеткен. Бұл сөзде де қаншама терең мағына, ой жатыр. Астарына үңіліп қарасақ, Абай атамыз өзің көрген, білген, естіген ғалымыңа соның кейпіне еніп, түр– келбетінді ұқсатып алмасаң да, оның біліміне, мінезіне, оқығандығына қызығып, ұқсап бақ деген. Адамның ұқсастығы түріне байланысты емес, оның біліміне де атақ– даңқына да

байланысты болады. Сол себепті батыр атамиздың ерлік жолы бүгінгі күні болашақ командирлерге үлкен үлгі және өмірлік ұстаным болуы қажет.

Аға лейтенант Момышұлы атақты 316– дивизияға 1073– атқыштар полкінің 1– атқыштар батальонының командирі болып ең алғашқылардың қатарында қабылданды. Сол батальонмен Руза өзенінің шығыс жағасында ойдағыдай шабуылдан кейін командир мен жауынгерлер өз күштері мен қаруына сеніп, жігерлене түскен болатын.

Командирдің парызы – жеке құрамның қандайда бір болмасын іс – әрекеттерін назарға алмай, ескерусіз қалдырмау. Егер курсант жақсы ісімен көзге түссе – ол мадақталуға тиіс. Және алдағы уақытта үкіметтік актіні – көзге түскендерді наградтауға документтерді даярлауға барлық шараларды қабылдауға міндетті [1, 9 б].

Бауыржан Момышұлы әскери патриоттық тәлім тәрбие, терминдер мен ұғымдарға көп көңіл бөліп, оларға түрлі анықтамалар берген. Ұлы Отан соғысының барысында еліміздің тағдыры шешілген Москва үшін шайқас жүргізілген 1941 жылдың күзіндегі оқиғалар батыр атамиздың командир ретінде қалыптасуында үлкен роль атқарған болатын. Москваны қорғауда аса жауапты шептер Қазақстанның абыройы мен даңқына орай, Қазақстанда генерал Панфилов жасақтаған дивизияға тапсырылғаны тегін емес еді.

Өскелең жас ұрпақтың бұл батырлық сәттерді әрқашан есте сақтап, отан сүйгіштік, адалдық, батырлық деген маңызды да адам өміріндегі ең басты құндылықты бойына сіңіре өсу керек. «Мен сужүрек болғандармен таласқым келмейді, өйткені қорыққанға қос көрінеді дегеннен ақ көп нәрсені түсінуге болады [2, 22 б]. Адамгершілікті, намысты өмірдегі басты ұстанымына айналдырған Бауыржан атамиз тәрбие мен тәртіпке ерекше назар бөлген.

Қазіргі таңда әрбір ер азамат өзінің Отан алдындағы парызы – әскер қатарында қызмет етуі. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес 36 бапта «Қазақстан Республикасын қорғау– оның әрбір азаматының қасиетті парызы мен міндеті» деп жазылған [3, 11 б]. Дегенмен қазіргі таңда батыс елдеріне еліктеп жеңілдің үстімен жүріп оңай ақша табуды әдет қылған ХХІ ғасыр жастары Отан алдындағы парызын өтеуден де қашатынын көріп жүрміз. Таң атпастан тұрып, ауыр етігін киіп жүгірмей, әскери жаттығулар, тапсырмалар, небір сын сағаттан өтпеген қазіргі жастардың ертеңгі патриоттық тәрбиесі қалай болмақ?! Он екі мүшесі сап –сау қазақтың қара домалақ жігіттері денінен әр түрлі сипаттағы ауруларды ойлап тауып, әскерден қалудың небір амалын жасайтын көрінеді. Менің ойымша жастар парыздың не екенін дұрыс түсінуі керек. Парыз сезімі дегеніміз не? Бұл адамгершілік сезімі, намыс, ар ұят бұл адам өзін кез–келген опасыздықтан қорғайды, яғни масқара болып жүргеннен абыроймен өлген артық деген сөз.

Өлімнен ұят күшті [4, 27 б]. Бауыржан атамиздың осы терең сөздеріне құлақ тосып терең бойлайтын болсақ тәрбиенің нағыз ерді шыңдайтын құрал болатынын көреміз. Адамның моральдық– адамгершілік қасиеті рухани күш деген сөзбен анықталады. Рухани күштің негізгі қайнары мен қозғаушысы: ақыл, сезім, ерік–жігер. Адам қасиетінің осы үш элементін ұштауға бағытталған мақсатта жұмыс тәрбиелеу жұмысының басты нысанасы болып табылады. Қорқынышты: біріншіден ішкі мәжбүр ету жолымен, екіншіден, сыртқы мәжбүр ету жолымен, яғни қоғамдық ықпал ету жолымен жеңуге болады.

Тәуекелсіз – жеңіс жоқ. Жаудан қашып емес, қорғанып немесе шабуыл жасау арқылы ғана құтылып шығасың. Өмір сүруге деген үміт оты жүрегінді жылытады, әрбір солдатта пенде, ол да өмір сүргісі келеді. Өмір сүруге деген тілек өзін – өзі сақтау инстинктін қалыптастырады, солдат қорғанады және шабуылға шығады. Бұл өзін – өзі сақтау инстинктінің екі жағы бар: біріншісі– адам өзін өзі сақтау үшін қашады, екіншісі – адам осындай мақсатпен шабуыл жасап қорғанады. Адамның бойындағы осы екінші сезімді дамыту керек деп санаймын, өйткені ол қорғануға, шабуыл жасауға итермелейді.

Сондықтанда, оны барынша дамытып отыру керек. Барлық нәрсенің көлеңкелі жағы болады, ал жалпы тұтас алғанда бұл – адамның ғана емес, барлық жанды дүниенің асыл қасиеті[5, 880 б].

Б. Момышұлы атамыз қазіргі уақытта Қазақстандық жастардың барылғының бойынан табыла бермейтін қасиет ерлік туралы, «Ерлік дегеніміз не? Бұл адамға туа біткен қасиет емес, дұрыс жүргізілген әскери тәрбиенің жемісі» – дейді[5, 779]. Міне, Бауыржан Момышұлы атамыздың ойы қайда жатыр. Ерлік табиғат сыйы емес, ең алдымен өзінің ар намысыңды және азаматтық қасиетті абырой, опасыздық пен маскара болу сезімінен қорғай отырып, адамның ең ұлы сезімін азаматтық парызын орындау үшін осындай адамгершілік, теңдікте өзіңмен сайысқа түсе отырып, тұтас коллектив өмірінің игілігін ғана емес, сонымен қатар қауіп қатерінде жауды барынша жою жанға жанмен, қанға қанмен аяусыз кек алу жолымен жеке басыңды және отандастарыңды қауіпсіз етуге саналы түрде қауіп қатерге бас тігуге мәжүр ету.

Батырлық – қимыл әрекет есебін тәуекел етумен үйлестіре алушылық. Тәуекелді есеп ақтайды. Есепсіз тәуекел тұл. Ал көзсіз батырлық – есептілікті көзсіз батылдықпен ұштастыра білушілік. Ойланбай жасалынған көзсіз батырлық – есерсоқтық. Ептілік – адамның ақыл – ойын ұшқыр ойлай білуге дене қимылын икемділікке, бұлшық еттерінің ата қозғалыс жасауға қатаң жүйелі түрде тәрбиелеудің нәтижесі дейді. Табандылық – батырлықтың қалқаны. Құтқару қашуда емес, қорғану мен шабуыл жасауда. Кімде кім қорғанбаса сол өледі[7, 451 б]. Қазақтар: «Өзгенің елінде сұлтан болғанша өз елінде ұлтан бол»,– дейді.

Сенімділік – бұл заттар мен құбылыстар туралы, болып жатқан нәрсе туралы нақты ұғым мен оның зардабы туралы айқын түсінік. Сенімділік табысқа жету деген құлшынысты арттырады, бойға қуат береді, әбден айқындалған әмір беруге немесе жеке іс–қимылға шақырады – яғни дереу әрекет жасауға итермелейді. Күдік – алған әсерді шала әрі айқын сезіне алмаудың түсіне және өңдей алмаудың салдарынан ақылдың арса болуы, ойдың толқуы. Күдік қорқыныштың бір түрі, соғыста толқу – бір нәрсеге шешіліп тәуекел ете қоюға бір нәрсеге әрекет қылуға мүмкіндік бере қоймайтын, көбінесе сасқалақтап асып – сасуға дейін жеткізетін өте қауіпті, залалды астан кестен болған ішкі дүниенің күйі; жаңыла бастаған адам, басқаларды да есінен адастырады.

Бауыржан Момышұлы: «Егер ол жөні түзу аға лейтенант болса онда ол ержүректілігі үшін солдат ретінде өзінің жасаған ерлігі үшін наградаға ұсынылуға лайықты», офицер бұл командир солдаттың ар – ожданына ықпал ете оны екілікті істерге құлшындыра алуға, жауынгерлерге үйретіп және қарамағындағылардың үйрене де білуге тиіс. Командирге өзінің бөлімшесі оның академиясы болып саналады. Менің бөлімшем, менің полкым, менің академиям болды»– дейді [8, 451 б]. Әскер адамының бір бірімен қарым қатынасы басқа басқа азаматтар үшін үлгі өнеге болуы тиіс.

Әскери субардинация, ол – қарым қатынастың биік шыңы десек те болады. Әскери субардинациямен жасалған қарым қатынаста ешқандай кикілжің, бос сөз, артық ауыз әңгіме болмайды. Отанымыздың болашақ тірегі болған жастарымыздың қызметтегі қарым – қатынасы, аяқ алысы жақсы болса одан ұтатын сәтіміз көп. Бауыржан Момышұлының өмір жолына, өнегеге толы өмірлік тәжірибесін қазіргі курсанттардың бойына сіңіріп, тәлім тәрбие ретінде берер маңызы зор. Ақыл, сенімділік, ойлау, сезім, әсер, парыз, абырой, ұят секілді ұлы ұғымдардың барлығына дерлік анықтамасын берген Бауыржан атамыз үлкен парасат иесі болған. Бүгінгі жас ұрпақ – болашақ Қазақстан азаматы. Олар өзімізді қоршаған ірі өркениет орталықтарын, түрлі мәдениетті меңгеріп, өзін сыйлата алатын, рухани дүниесі бай, зияткерлік деңгейі жоғары, білімді де білікті жаһандану заманына сай болуы шарт.

Қорытынды. Қорыта келе адамзат тарихында, ел өмірінде қанды оқиғалармен терең із қалдырып, миллиондаған қарапайым адамдар өміріне жазылмас жара салған Ұлы Отан

соғысында Отан үшін шайқасқан, патриоттық сананы дарытуда халқымыздың біртуар ұлы, ержүрек қолбасшы, жазушы Қазақстанның халық Қаһарман батыры Бауыржан Момышұлы атамыздың кейінгі ұрпаққа үлгі етіп қалдырып кеткен өсиеттерінің және ерлікке толы шығармаларының алатын орны ерекше. Соғыстан соң қаруын қаламға айырбастаған батыр бабамыз халқымыздың әдеби қорын «Ұшқан ұя», «Мәскеу үшін шайқас», «Жауынгердің тұлғасы», «Майдан» «Майдандағы кездесулер», «Генерал Панфилов» және т.б. кітаптармен толықтырған болатын.

Әдебиет

1. Б. Момышұлы екі томдық шығармалар жинағы. Том I. – 2000 ж., 96.
2. Александр Бек. Арпалыс. Алматы, 1977 ж. Б. Момышұлы, Т.1. 22 б.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы 2018 жыл. 11 б.
4. Тарихи тұлғалар. Танымдық–көпшілік басылым. Құрастырушы: Тоғысбаев Б., Сужикова А.–Алматы: 2009 ж., 27 б.
5. Айбын. Энциклопедия. Б.Ө. Жақып. – Алматы: 2011. – 880 б.
6. Астана көшелері. Е. Тілешев, О. Сүлейменов. Алматы: 2008, 36 б.
7. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4– том. Алматы: «Атамұра», 2010, 451 б.

УДК 35.088.3

ОЦЕНКА УРОВНЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Байтенизов Д.Т., Мустафин Б.С.
(СКУ им. М.Козыбаева)

Экспертами Всемирного банка и Агентства по стратегическому планированию и реформам при Президенте Республики Казахстан (ASPIR) сделан вывод, что Пандемия COVID–19 негативно отразилась на прогрессе Казахстана в развитии человеческого капитала. Решением данного вопроса стало направление на содействие всестороннему и открытому политическому диалогу о необходимых инвестициях и стратегических планах по повышению квалификации и производительности труда в стране.

Человеческий капитал – знания, навыки и здоровье, которые люди накапливают в течение своей жизни, что позволяет им реализовать свой потенциал в качестве продуктивных членов общества. С 2017 года Всемирный банк управляет глобальными усилиями, направленными на ускорение еще более амбициозных и эффективных инвестиций в людей с целью укрепления социальной справедливости и обеспечения экономического роста [1].

Всемирный банк представил основные итоги обзора по равным возможностям для развития человеческого капитала в Казахстане, которые отражают тенденции снижения производительности труда, рост неравенства в регионах, а также ухудшение показателей общественного здравоохранения.

За прошедшие годы независимости Казахстан достиг впечатляющих экономических успехов, в основном за счет увеличения экспорта нефти и газа и повышения производительности труда. Однако с 2009 года наблюдается замедление экономического роста. Доля человеческого капитала в экономике Казахстана (в дополнение к добывающим отраслям промышленности) снижается, что ограничивает способность страны производить продукцию с высокой добавленной стоимостью.

Сегодня экономика Казахстана отстает по некоторым ключевым показателям инноваций и конкурентоспособности, а уровень развития профессиональных навыков в

стране ниже, чем в странах Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), на которые ориентируется страна. Кроме того, пандемия COVID-19 значительно снизила внутреннюю экономическую активность: ВВП страны снизился с 4,5% в 2019 году до 2,6% в 2020 году, а уровень бедности вырос с 6% в 2016 году до 14% в 2020 году. Для преодоления экономического кризиса и достижения целей Стратегии "Казахстан-2050" необходимы целевые реформы по диверсификации экономики в направлении развития наиболее сложных секторов, основанных на знаниях и навыках [2].

Ведущий специалист в области образования Всемирного банка в Центральной Азии А.Вауда проанализировал ситуацию, сделал выводы, что Пандемия COVID-19 серьезно подорвала достижение Казахстана в развитии человеческого капитала за последнее десятилетие. Наиболее пострадали бедные и уязвимые слои населения, что негативно сказывается на их учебе, доходах и социальном и экономическом благополучии на протяжении всей жизни. Для достижения устойчивого роста Казахстану необходимо пересмотреть свою государственную политику и инвестиции в направлении удовлетворения потребностей малообеспеченных регионов и уязвимых групп населения. Основное внимание должно быть уделено качеству образования, навыкам и продолжительности жизни взрослого населения.

В отчете отмечается существенное неравенство с точки зрения показателей развития человеческого капитала в Казахстане по регионам, полу и социально-экономическому статусу. Сегодня ребенок, родившийся в 20% самых богатых семей, получает возможность достичь 64% своего потенциального уровня продуктивности, в то время как ребенок, родившийся в 20% наименее обеспеченных семей, достигает 53% своего потенциала. Региональные различия особенно заметны по результатам обучения. Например, для Атырау показатель индекса человеческого капитала соответствует показателям таких бедных стран, как Косово и Грузия.

Напротив, самый высокий региональный показатель в Нур-Султане соответствует показателям Люксембурга-несколько ниже, чем в Соединенных Штатах. Качество образования и стоимость образования также сильно различаются в зависимости от региона страны. Политика финансирования образования не способствует стимулированию учителей и руководителей школ к поддержке отстающих учащихся. Также, несмотря на проводимые реформы здравоохранения, по регионам наблюдается значительный разрыв в показателях Казахстана и стран ОЭСР с точки зрения контроля качества факторов риска, адекватного лечения и равенства затрат на здравоохранение [3].

Л.Бурунчук, региональный директор Всемирного банка по Центральной Азии прогнозировала следующее: "Если страна продолжит развивать человеческий капитал такими же темпами, как в 2010-2020 годах, то для достижения показателей страны, занимающей 30-е место по ВВП на душу населения, потребуется 44 года, и это при условии, что остальная часть мира не будет развиваться. Чтобы войти в список 30 крупнейших экономик мира, Казахстану необходимо пересмотреть текущую экономическую модель и принять интенсивные меры по диверсификации экономики, а также повысить квалификацию следующего поколения по всей стране [4].

По утверждению отечественных экспертов, развитие человеческого потенциала определено в качестве приоритета во всех стратегических документах Казахстана. основополагающей основой документов, принятых Указом Президента страны, в частности, в новой системе государственного планирования, обновленном Национальном плане развития страны до 2025 года и новой концепции государственного управления до 2030 года, определен человеческий центр, который показывает, что меры, принимаемые в рамках реформ, должны иметь конечную цель – улучшить жизнь

каждого отдельного гражданина Казахстана. Реализация Национального плана развития до 2025 года, среди прочего, направлена на нивелирование последствий пандемии и повышение качества человеческого капитала. На основе этого документа будут проведены реформы во всех сферах.

Международные и национальные эксперты, соглашаются с тем, что развитие человеческого капитала, выражающееся в улучшении результатов в области здравоохранения, образования и социальной защиты, поможет поддержать экономические изменения в стране, повысить производительность труда и адаптироваться к глобальной экономике, основанной на знаниях [5].

Отмечается положительные показатели, так, Индекс человеческого капитала в Казахстане (ИЧК) в 2020 году вырос с 0,59 до 0,63 за десять лет с максимальным значением в один.

Индекс –общий показатель объема человеческого капитала, который ребенок, родившийся в стране, может накопить к своему 18–летнему возрасту. При расчете использовались три компонента: количественные и качественные данные об уровне жизни детей, состоянии их здоровья, а также об образовании, получаемом несовершеннолетними в стране.

Диапазон ИЧК складывается от 0 до 1. При максимальном значении индекса родившийся ребенок к совершеннолетию сможет получить 14 лет образования первоклассной школы, при этом иметь полноценное здоровье, определяемое как отсутствие отставания в росте и ожидаемая продолжительность жизни хотя бы до 60 лет. К примеру, индекс человеческого капитала, равный 0,70 означает, что уровень будущего дохода, на который может рассчитывать родившийся сегодня ребенок во взрослом возрасте, будет на 30 процентов ниже уровня, которого он мог бы достичь, получив полное образование и обладая отменным здоровьем.

По анализу данного Индекса Всемирного банка, за 10 лет Казахстан добился положительных результатов в развитии человеческого капитала, но его показатели по–прежнему отстают от среднего значения в Европе и Центральной Азии, составив 0,69. С самым высоким показателем индекс страны (Сингапур) составил 0,88, с самым низким показателем (Центральноафриканская Республика) – 0,29.

При расчете ИЧК идеальным считается 14–летнее образование, в Казахстане дети могут получить в среднем 13,7 лет. Это один из самых высоких показателей в мире, но только в девяти странах выше (Израиль, Франция, Ирландия, Литва, Беларусь, Нидерланды, Португалия, Сингапур, Швеция).

Согласно прогнозу Всемирного банка, 13,7 лет дети в Казахстане смогут закончить дошкольное, начальное и среднее образование до достижения ими 18 лет. Однако при корректировке продолжительности обучения в школе на качество образования этот показатель равен всего 9,1 году, что означает разницу в 4,6 года обучения".

В рейтинге 2020 года отчет был проведен в 174 странах, по его показателям Казахстан занял 55–е место. В 2015 году он занял 56–е место среди 188 стран, а по данным Всемирного экономического форума 2017 года занял 29 – е место среди 130 стран [6].

Индекс человеческого капитала. Сегодня производительность труда ребенка, родившегося в Казахстане, после достижения совершеннолетия составляет 63% от его потенциальной производительности, которая обеспечивается в условиях полноценного образования и полного здоровья. Это ниже среднего по региону Европы и Центральной Азии, но выше среднего по странам с доходами выше среднего. На рисунке 1 показана динамика НИС и каждая ее составляющая.

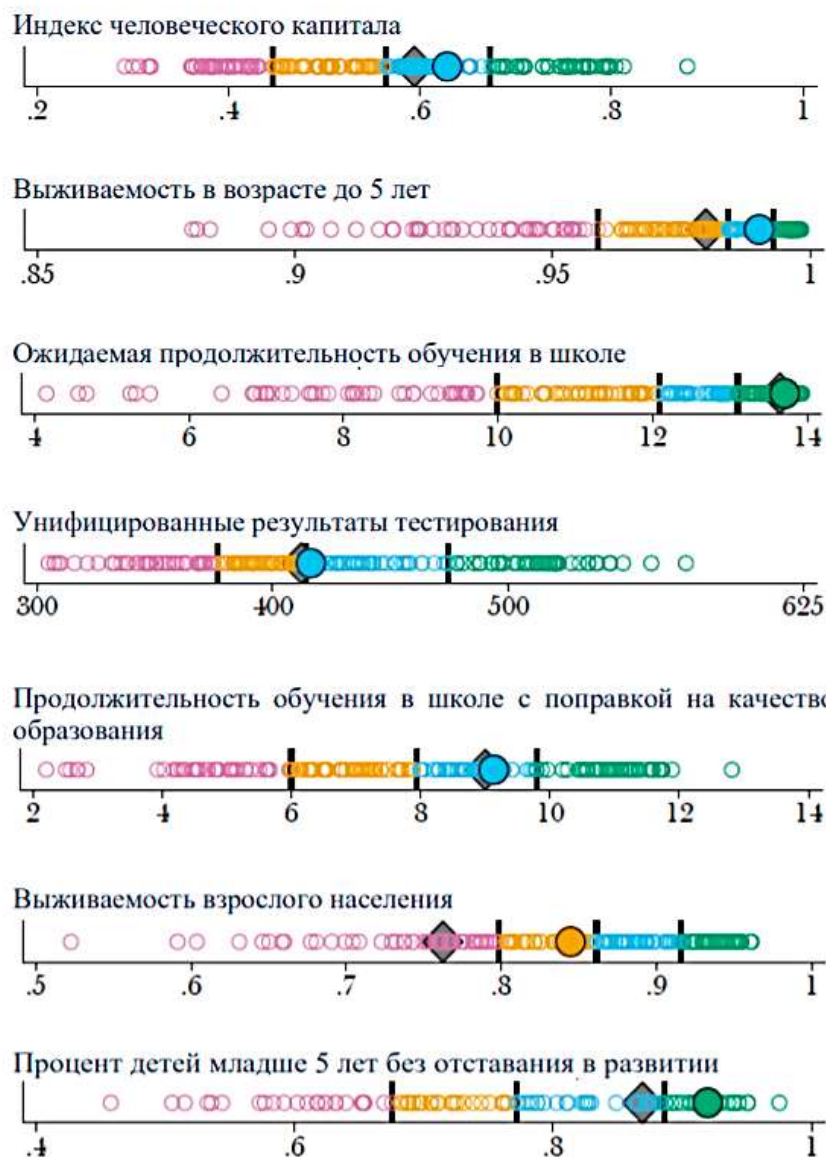

Рисунок 1. – ИЧК и его составляющие

Примечание: – Большой кружок – Казахстан в 2020 г. – Ромб – Казахстан в 2010 г. – Малые кружки – другие страны. – Вертикальные линии и цвет кружков отображают квантили распределения

– Уровень жизни до 5 лет. Из 100 детей, родившихся в Казахстане, 99 живут до 5 лет.

– Ожидаемая продолжительность обучения в школе. Для ребенка, начавшего дошкольное образование в Казахстане с 4 лет, согласно прогнозу, к 18 годам продолжительность обучения в школе составит 13,7 лет.

– Результаты единого испытания. В Казахстане результаты обучения студентов оцениваются по шкале в 416 баллов, где 625 баллов соответствует высокому уровню образовательных результатов, а 300 баллов соответствует минимальному уровню.

– Продолжительность обучения в школе с коррекцией качества образования. Ожидаемая продолжительность обучения в школе с учетом объема фактически полученных учащимися знаний составляет 9,1 года.

– Коэффициент выживаемости взрослого населения. В Казахстане 84% тех, кому сейчас исполняется 15 лет, доживают до 60 лет. Это статистическое значение является косвенным показателем масштабов риска для здоровья, с которым ребенок, родившийся сегодня, сталкивается во взрослой жизни в современных условиях.

– Здоровый рост (процент детей без задержек в развитии). Из 100 детей 92 не отстают в развитии. 8 из 100 детей отстают в развитии, поэтому существует риск когнитивных и физических нарушений, которые могут сохраняться в течение всей жизни.

В Казахстане у девочек IQ выше, чем у мальчиков. В таблице 2 каждый компонент ИЧК разделен на пол. Соотношение в чеке между самыми богатыми 20% и самыми бедными 20% населения Казахстана составляет 1,22 (в среднем по миру: 1,35; глобальный диапазон: 1,12–1,68) [7].

Таблица 1. – ИЧК с разбивкой по полу и социально–экономическим группам

Составляющая	Мальчики	Девочки	Общий
ИЧК	0,61	0,65	0,63
Выживаемость в возрасте до 5 лет	0,99	0,99	0,99
Ожидаемая продолжительность обучения в школе	13,6	13,8	13,7
Унифицированные результаты тестирования	411	422	416
Продолжительность обучения в школе с поправкой на качество образования	8,9	9,3	9,1
Выживаемость взрослого населения	0,78	0,91	0,84
Процент детей без задержек роста	0,92	0,92	0,92
Соотношение ИЧК (20% самых богатых / 20% самых бедных)			1,22

Индекс человеческого развития. Он измеряется многими показателями (права человека и гражданские свободы, возможность участия в общественной жизни, социальное обеспечение, территориальная и социальная мобильность, уровень культурного развития, доступ к информации, здравоохранение, безработица, преступность, охрана окружающей среды и др.). Здесь Казахстан занимает 51 место (на 1 балл ниже) среди 189 стран мира. При этом наша республика по–прежнему входит в число "стран с высоким уровнем ИЧП (от 0,8 до 0,9)", имеет 0,825 балла и немного опережает Россию. Кстати, Норвегия лидирует в списке (0,957).

Таким образом, оценка уровня развития человеческого капитала в системе государственного управления Республики Казахстан строится по определенным показателям, приравненным стандартам ОЭСР. Внешняя оценка показала, что необходимо пересмотреть ряд показателей и целевых индикаторов развития человеческого капитала в стране, а именно в основных программных документах страны. И постоянно проводить анализ и делать прогнозы по утвержденными мировым показателям и следить за их достижением.

Управление персоналом государственной службы должно представлять собой целостную, самостоятельно функционирующую и организованную систему управления, которая, как система, в настоящее время "переживает" сложное состояние. Сложность управления и управления менеджерами продолжает расти:

– Прежде всего, в связи со сложностью управления государственными и муниципальными услугами.

– Во-вторых, поскольку персонал является наиболее сложным объектом управления организацией.

– В-третьих, из-за постоянных и резких изменений в системе ценностей сотрудников, связанных с общей политической и экономической реформой компании.

– В-четвертых, в результате увеличения численности персонала необходимо более эффективно развивать и рационально использовать систему государственного управления.

Литература

1. Тебекин А.Н. Стратегический менеджмент. Учебник М.: Юрайт., 2015. – 124–128 с.
2. Бледных О.И. Групповые мотивы, создание эффективной рабочей команды. // Проблемы современной науки и образования. – 2015. – № 1 (31). – С. 118–120.
3. Лавренова Т.Ф. Персонал организации как конкурентное преимущество. // Вестник науки и образования. – 2015. – № 3 (5). – С. 92–95.
4. Целютина Т.В., Муравлева Е.Ю. Методы управления адаптацией персонала в условиях преодоления последствий кризиса. // Проблемы современной науки и образования. – 2015. – № 5 (35). – С. 39–42.
5. Пресс-релиз №: 2021/eca/92 <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2021/04/29/equitable-human-capital-is-a-top-priority-for-kazakhstan>
6. <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2020-10/indeks-chelovecheskogo-kapitala-vyros-v-kazakhstane>
7. Обзорный доклад о модернизации в мире и Китае (2001 – 2010) / под ред. Хэ Чуаньци. – М., 2011. – С.96

ӘОЖ 332.54

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ КЕРБҰЛАҚ АУДАНЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕРДІ ПАЙДАЛАНУ БОЙЫНША АЙМАҚТАУ ЖҰМЫСТАРЫН ЖҮРГІЗУ

Балқожа М.Ә., Молжигитова Д.К., Калиева М.С.
(Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті)

Қазақстан Республикасында аймақтау жұмыстары жер қорының нысаналы мақсаттарына және пайдалану ережелеріне сәйкес жүргізіледі. Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес, аймақтарға бөлу – жер аумағын оның нысаналы мақсаты мен пайдаланылу режимін белгілей отырып айқындау болып табылады. Жерді аймақтарға бөлу кезінде белгіленген, аумақты пайдаланудың нысаналы режимі жер құқығы қатынастарының субъектілері үшін міндетті [1]. Жерді аймақтарға бөлу аумақты, сондай-ақ жекелеген санаттағы жерлерді аймақтарға бөлудің республикалық, облыстық және аймақтық жоспарларын әзірлеу жолымен жерге орналастыру тәртібімен жүзеге асырылады.

Елді мекендерде аймақтарға бөлу – қала құрылысын жоспарлау кезінде жекелеген аймақтарды қала құрылысына пайдалану түрлері мен оларды пайдалану жөніндегі мүмкін болатын шектеулерді белгілей отырып аймақтарды функционалдық аймақтарға бөлу болып табылады [2].

Елді мекендерде жерді аймақтарға бөлу бағалау аймақтарының шекараларын және жер учаскелеріне төлемақының базалық ставкаларына түзету коэффициенттерін

айқындау мақсатында жүргізіледі. Елді мекен жерлері аймақтаудың объектісі болып табылады. Елді мекендердің жері өзге әкімшілік–аумақтық құрылымдардың жерінен қаланың шегі, кенттің шегі, ауылдық елді мекеннің шегі арқылы шектеледі. Елді мекендердің жері мынадай:

- 1) тұрғын үй;
- 2) әлеуметтік;
- 3) коммерциялық;
- 4) өзге де функционалдық аймақтарға бөлінеді [1].

Елді мекендердің жерлерін аймаққа бөлу коэффициентін есептеу бірқатар сабақтасқан өзара байланысты іс–қимылдардың орындалуын көздейді:

1) аймақтардың, қаланың, елді мекендердің есептік кварталдарының кадастрлық карталарын пайдалана отырып, көшелердің, шағын аудандардың, кварталдардың аттары бойынша нақты белгіленген шекаралары болуы тиіс;

2) жеке тұлғалардың салық салу объектілерінің құнына және аталған факторлардың сандық мәніне әсер ететін факторлар құрамын белгілеу;

3) әрбір бағалану учаскесі үшін әсер ететін факторларды белгілеу, бағалау учаскесіне факторларды қолдану және соңғылардың шекарасын нақтылау;

4) әрбір бағалау учаскесі үшін жеке тұлғалардың мүлкіне салық салу объектілерінің құнын айқындау мақсатында аймаққа бөлу коэффициентін есептеу [3].

Қазақстан Республикасының аумағын кадастрлық бөлу жер учаскелеріне кадастрлық нөмірлер беру мақсатында жүзеге асырылады. Кадастрлық нөмірді құру:

- облыстың немесе республикалық маңызы бар қалалардың, астананың кодымен;
- ауданның немесе облыстық (аудандық) маңызы бар қаланың кодымен;
- есепті кварталдың кодымен;
- жер учаскесінің есепті кварталдағы реттік нөмірімен айқындалады.

Қазақстан Республикасының аумағын кадастрлық бөлудің бірлігі есептік кварталдар болып табылады [4]. Елді мекендер жерлерінде аймақты қалыптастыру кезінде негізгі есепке алу бірлігі ретінде есептік квартал алынады. Зерттеу объектісі ретінде Алматы облысы Кербұлақ ауданының есептік кварталдары алынды. Есептік кварталдар нөмерлері мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі және техникалық қамтамасыз ету сайтынан қаралды.

Сурет 1. – Алматы облысы Кербұлақ ауданының кадастрлық картасы [5]

Алматы облысы Кербұлақ ауданының кадастрлық картасына сәйкес 03–260–001 дан 03–260–163 дейін есептік кварталдардың кадастрлық нөмер анықталды. Жалпы аудан бойынша 73 есептік кварталдар бар.

Елді мекендерде жерді аймақтарға бөлу бағалау аймақтарының шекараларын және жер учаскелеріне төлемақының базалық ставкаларына түзету коэффициенттерін айқындау мақсатында жүргізіледі. Аймаққа бөлу коэффициентін есептеу әдістемесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрінің 2018 жылғы 12 қарашадағы № 475 бұйрығы сәйкес, әрбір бағалау аймағы бойынша жылжымайтын мүліктің салыстырмалы құндылығының аймаққа бөлу коэффициенті есептеледі және мынадай формула бойынша айқындалады:

$$\text{Кайм} = K1+K2+K3+K4-K5-K6, \quad (1)$$

Мұнда:

- K1, K2, K3, K4 – арттыру әсерінің мәндер тобы;
- K5; K6 – төмендету әсерінің мәндер тобы [3].

Бұл ретте келесі факторлардың ықпал етуі ескеріледі:

K1 – халықтың қала, аудан, кент, село (ауыл) орталығына, қалалық, аудандық маңызы бар қызмет көрсету объектілеріне қол жетімділігі қала және қала маңындағы жолаушылар көлігі аялдамасының орындарына және қала мен аудан орталықтарына, оның ішінде қалалық және аудандық қоғамдық орталықтармен құрылған қызметтерді орналастыру орындарына жаяу қол жетімділікпен анықталады.

K2 – орталықтандырылған инженерлік жабдықпен және аумақтың көркейтілуімен қамтамасыз етілуі, көліктік қол жетімділігі. қала, аудан, кент, село (ауыл) аумағының инженерлік жабдыққа (түрлері бойынша) шыққан шығындардың үлес салмағына сәйкес, сондай-ақ қоғамдық көлікпен қамтамасыз етілуді ескерумен қабылданады.

K3 – аймақтың және өзге де жергілікті маңыздағы жоспарлы бірлік шегінде халыққа мәдени-тұрмыстық қызмет көрсету саласының даму деңгейі. тұрғын үй құрылысының жалпы шығындарының құрамындағы күнделікті қолданылатын мәдени-тұрмыстық қызмет көрсету мекемелерінің жеке түрлеріне шыққан шығындардың үлес салмағынан есептеледі.

K4 – ерекше құқықтық мәртебесі бар аймақтардың болуы:

- қорық аумағына немесе табиғатты қорғау, сауықтандыру, рекреациялық маңызы бар аумақтарға;
- салыну құқықтары шектелген аймақтар шегінде және сәулет, тарихи, эстетикалық құндылықтарды құрайтын аумақтарға;
- ландшафтты құндылықты құрайтын су объектілері, орман алабы және жасыл желектендірілген қоғамдық пайдалану аумақтарына.

Коэффициенттер осындай құндылықтар бар елдімекен учаскелеріне ғана қолданылады.

K5 – қоршаған ортаның жай-күйі, санитарлық және микроклиматтық жағдайы.

K6– құрылыстың инженерлік-геологиялық жағдайлары және табиғи немесе өзге де талқандаушылық әсерлерге душар болу дәрежес, антропогендік үдерістердің, қоршаған орта жағдайының, санитарлық, микроклиматтық, инженерлік-геологиялық жағдайлардың, табиғи және өзге де талқандаушы әсерге душар болу дәрежесінің жағымсыз әсерінің факторлары ретінде анықталады [1, 3].

Алматы облысы Кербұлақ ауданының есептік кварталдар бойынша аймаққа бөлу коэффициенті есептелініп және аймақтаудағы түзету коэффициенттерін зоналар бойынша біріктірілді (Кесте 1).

Кесте 1. – Елді мекен жерлерін аймақтаудағы түзету коэффициенттері

Кварталдың кадастрлық номері	Зона номері	1м ² жер құнына түзету коэффициенті
03-260-013, 03-260-020, 03-260-022, 03-260-023, 03-260-024, 03-260-026, 03-260-027, 03-260-033, 03-260-156, 03-260-157, 03-260-159, 03-260-160, 03-260-161, 03-260-162, 03-260-163	1	1,90
03-260-001, 03-260-002, 03-260-004, 03-260-005, 03-260-006, 03-260-007, 03-260-011, 03-260-012	2	1,80
03-260-140, 03-260-141, 03-260-142, 03-260-150	3	1,70
03-260-034, 03-260-035, 03-260-037, 03-260-045, 03-260-046, 03-260-048, 03-260-052, 03-260-053	4	1,60
03-260-082, 03-260-084, 03-260-085, 03-260-089, 03-260-090, 03-260-091, 03-260-092, 03-260-093, 03-260-101, 03-260-102, 03-260-103, 03-260-104, 03-260-107, 03-260-108, 03-260-109, 03-260-110, 03-260-111, 03-260-112, 03-260-114, 03-260-115, 03-260-116	5	1,50
03-260-055, 03-260-058, 03-260-059, 03-260-066, 03-260-068, 03-260-070, 03-260-072, 03-260-081, 03-260-094, 03-260-100, 03-260-125, 03-260-126, 03-260-130, 03-260-133, 03-260-137, 03-260-139	6	1,40
03-260-118	7	1,30

Кесте 1 келтірілген түзету коэффициентін жер учаскесінің кадастрлық бағасын анықтағанда қолданылады. Кесте 1 және сурет 1 негізге ала отырып Алматы облысы Кербұлақ ауданы бойынша жерді кадастрлық аймақтарға бөлу сызбасы жасалынды (Сурет 2).

Сурет 2. – Алматы облысы Кербұлақ ауданы бойынша жерді кадастрлық аймақтарға бөлу сызбасы

Алматы облысы Кербұлақ ауданы бойынша жерді кадастрлық аймақтарға бөлу сызбасын дайындауда жерді аймақтарға бөлу жобасы жасалынды. Жерді аймақтарға бөлудің нәтижесінде:

- Алматы облысы Кербұлақ ауданы бойынша есептік кварталдар анықталды.
- Алматы облысы Кербұлақ ауданы бойынша жерді аймақтаудағы түзету коэффициенттері анықталд.
- Алматы облысы Кербұлақ ауданы бойынша жерді кадастрлық аймақтарға бөлу сызбасы жасалынды.
- Аймақтардың шекаралары мен көлемін белгіленді, түрлі аймақтарға бөлінген жерлерді пайдаланудың тәртібі мен режимі нақтыланды.

Әдебиет

1. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442 Жер кодексі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442_
2. Тулегенова Б.С. Елді мекен жерлерін пайдалануы бойынша аймақтау жұмыстарын жетілдіру (Ақтөбе қаласы мысалында) тақырыбындағы 6M090700 – Кадастр мамандығы бойынша қызмет көрсету саласының ғылым магистрі академиялық дәрежесін алу диссертациясы. – Алматы, 2015. – 76 б.
3. Аймаққа бөлу коэффициентін есептеу әдістемесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрінің 2018 жылғы 12 қарашадағы № 475 бұйрығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017847>
4. Есполов Т., Жоламанов Т., Пентаев Т., Абралиев О. Жер кадастры. – Алматы, 2013. – 264 б.
5. Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі және техникалық қамтамасыз ету сайты <https://aisgzk.kz/aisgzk/kz/content/maps/>

УДК 691.33

ВЛИЯНИЕ ТЕЛЕВИДЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ

Балмакаев С.М., Абишева В.Т.

(НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова»)

Роль телевидения в жизни современного общества, безусловно, значима и масштабна. Несмотря на развитие интернет–вещания и социальных сетей, нельзя недооценивать то влияние, которое оказывают телеканалы на сознание людей, создавая мощный импульс в формировании их общественного мнения, политических и социально–экономических взглядов.

В начале января 2022 года Казахстан пережил, пожалуй, самое тяжёлое потрясение за все тридцать лет Независимости. Поэтому неудивительно, что абсолютно все телеканалы республики посвятили свои выпуски и событиям, ставшим потрясением для РК, и, конечно, «Алматинской трагедии», как определил президент Касым–Жомарт Токаев то, что произошло в эти дни в одном из красивейших и любимых соотечественниками городов страны. СМИ подхватили это определение.

Рассматривая последние январские события в нашей стране, можно с уверенностью сказать, что ни общество, ни государство оказалось не в состоянии оперативно и быстро среагировать на волну информационного потока различных зарубежных источников и интернет–порталов, решив, что единственным способом, чтобы остановить свободное размещение измышлений, клеветы, оскорблений, подстрекательских призывов, будет полное отключение интернета. И.о. министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК Б. Мусин прокомментировал, что ограничения

доступа к интернету связаны с использованием средств связи для координации и планирования действий террористическими группировками [1]. Была прекращена ретрансляция нескольких российских телеканалов, в том числе и Первого канала, в Казахстане. Полноценно они начали вещать лишь спустя пару дней. Жители оказались в информационном вакууме, не понимая, что происходит, и собирая пазлы лишь посредством слухов и редких подключений к сети.

Сегодня уже понятно, что нельзя допускать информационной пустоты. То, что вовремя не будет транслироваться официальными лицами, представителями власти или СМИ, общество получит из неформальных зарубежных источников, в том числе от таких, как Telegram-канал «NEXTA». Как и произошло, когда, воспользовавшись сложной ситуацией в стране, «активисты» смешивали правду с фейками, публиковали ради рейтингов непроверенную информацию или фото/видео событий ранних лет, из других стран, ложные заявления. Здесь большая роль и миссия должна была выпасть национальному телевидению, которое позже стало транслировать и передавать новости с места событий и постепенно погружать людей в текущее положение дел в стране, поскольку доступа к интернету не было. Позже Министерство информации и общественного развития РК взяло под контроль данную ситуацию, было обеспечено устойчивое функционирование информационного пространства, был сформирован информационный поток посредством выпуска блока новостей, аналитических программ, комментариев.

Январские события текущего года показали, насколько высока роль и степень влияния телевидения на формирование общественного мнения граждан страны.

На сайте <https://newreporter.org/> [2], которые мониторили итоговые ТВ-программы с 10 по 16 января 2022 года, можно четко проследить реакцию и действия СМИ, которые начали брать информационный поток в свои руки. Телеканалы рассказывали о главных событиях в этой трагедии, показывали зрителям основные эпизоды происходящего. Отметим, что в эфире ни одного из них ни разу не прозвучало слово «Елбасы». Разве что в единственном синхроне Президента Токаева. Возможно, властям, посредством телевидения, необходимо было сформировать имидж действующего президента как человека дела, человека-лидера и срочно донести до граждан, что ситуация под контролем и что настало время «нового лучшего будущего». Проведя контент-анализ деятельности основных электронных СМИ, мы выяснили, какие материалы транслировались на основных телеканалах страны в январе.

1. «Большие новости», КТК

Программа не вышла в эфир, вместо этого весь день на КТК выходили выпуски обычных новостей.

2. «7 кун», «Хабар»

«Построим новый Казахстан вместе!» И это не просто призывающий к новым действиям лозунг, это то, что должно стать и обязательно станет новым образом коллективного мышления нации, новой формой социально-общественных отношений, новой формой защитой от угроз, подобных тем, что возникли в стране в первые дни 2022 года. О событиях, которые вошли в летопись нашей истории как события трагического января...» – так начинается выпуск, ведущий программы Александр Трухачёв. Пожалуй, в этой речи ценны официальные формулировки, которые будут тиражироваться и впредь летописцами истории Казахстана: «Новый Казахстан», «Новая форма социально-общественных отношений», «Трагический январь».

Первый сюжет выпуска так и называется: «Новый Казахстан». В 10-минутном материале Тимур Казагулов пересказывает основные тезисы выступления президента Касым-Жомарта Токаева 11 января. «Тотальной олигополии в стране не место», – повторяет автор сюжета в ЗКТ, цитируя выступление Токаева. Фрагменты речи главы

государства перемежаются кадрами из Мажилиса. Также политологи объясняют, зачем нужен новый фонд «Народу Казахстана».

Второй сюжет «На месте событий» также длится 10 минут. Токаев прибыл в Алматы, где выражает соболезнования близким погибших, навещает раненых. Телезрителю показывают фрагменты заседания оперштаба, также есть синхрон директора одного из разграбленных торговых домов.

Следующий сюжет под названием «Груз 200» рассказывает про доставку тел и похороны военных в Актау, Карагандинской области, Таразе, Уральске. Также зритель видит списки награждённых посмертно – часть получила орден «Айбын» III степени, часть – II. В сюжете есть синхроны родственников погибших – отцов, братьев. Мужчины говорят очень сдержанно и с достоинством, они воспитали правильных сыновей.

В сюжете «Коллективная безопасность» рассказывается о том, как прошла внеочередная онлайн-сессия совета ОДКБ, организованная после январских событий в Казахстане, где было принято решение отправить 2030 миротворцев из стран ОДКБ. Синхрон один – командира миротворческого контингента Армении Тарона Качаряна, в кадре – микрофоны телеканалов «Россия», «Звезда», НТВ, «Первого канала».

Казахстан после недавней трагедии. Этой теме посвящён 11-минутный материал «Шаг за шагом». Зрителю инфографикой показывают условия комендантского часа. В материале директор Института мировой экономики и политики при Фонде Нурсултана Назарбаева Е. Салтыбаев, политолог А. Тажибаев и депутат Мажилиса парламента РК Н. Дементьева продолжают объяснять, зачем нужен новообразованный фонд «Казак Халкыны».

Название заключительного сюжета выпуска, пожалуй, занимательно – материал про судьбу утилизационного сбора назвали «В утиль». Что на самом деле не совсем правда, отменён он не будет, обещают лишь ставки пересмотреть. По словам участника общественного движения, против утильсбора Берика Заирова, если его (сбор) снизить до 100 тысяч тенге, то цены на машины снизятся на 1–3,5 миллиона тенге. Также приводятся мнения директора ассоциации Esojer Куаныша Балтабаева и экономического обозревателя Дениса Кривошеева.

О Нурсултане Назарбаеве и о том, где он, почему ни разу не выступил с обращением к казахстанцам, в программе «7 кун» не сказали ни слова.

3. «Грани», «Первый канал Евразия»

Весь выпуск программы также посвящён январским событиям в Казахстане. Жертвами трагедии стали 225 человек (часть из них – вооружённые бандиты) – с этой информации начинается программа. Далее нам рассказали о том, как проходят «зачистки» в стране, продолжают ловить террористов и мародёров. Зрителям, у которых есть информация об агрессорах, предложили звонить по номерам 102 и 115.

Следом – заметка о том, как в Алматы уже начали восстанавливать пострадавшие от нападений объекты, как алматинцы помогают друг другу и как город посетил Касым-Жомарт Токаев. Рассказали немного и о том, как восстанавливаются другие регионы.

Корреспондент Эльмира Ишмухаметова подготовила детальный обзор «Алматинской трагедии» и того, с чего она началась. Этот блок открывается с «краткого описания ситуации» от президента Казахстана. Далее последовательность событий восстанавливалась при помощи любительского видео и множества рассказов очевидцев, в том числе генерального директора «Первого канала Евразия» Сергей Киселёва – правда, родному каналу он почему-то дал интервью по телефону. Авторы материала провели большую работу по поиску очевидцев и историй, произошедших в те трагические дни. Отдельного упоминания заслуживают жуткие рассказы работников скорой помощи, которые подверглись нападению террористов. Всего бандиты разгромили 32 медицинских авто. В хронике упомянули также арест бывшего

председателя КНБ Карима Масимова. Словом, блок – полная хроника произошедшего, поданная честно и логично, с разнообразными комментариями всех – от президента и депутатов до волонтеров и политологов.

О «глубинных причинах» произошедшего в следующем блоке рассказала Светлана Пенькова. Её материал сначала был построен на выступлениях Касым–Жомарта Токаева. Слова президента дополнили комментарии политического обозревателя Газиза Абишева.

Далее в программе поведали, как Казахстан жил несколько дней без интернета. Ведущий подчеркнул, что связь отключили, чтобы ею не могли воспользоваться террористы. Проанализировали брошенные в эти дни в Сеть фейки, объяснили, чем они опасны (в том числе и для их создателей: в режиме ЧП – до семи лет лишения свободы). Следующий блок – про то, как в эти дни беспрецедентно обострилась ситуация с коронавирусом. «Такого в стране ещё не было», – подчёркивает ведущий Алибек Рзабаев.

О наградах, вручённых посмертно, – следующий отдельный блок. Трогательные рассказы о погибших силовиках – полицейских и военных – и комментарии их родных.

Завершается программа коротким рассказом о том, как появилась фотография, где маленький мальчик пожимает руку мужчине в военной форме. Нам показали этого мальчика, рассказали, кто он и как этот снимок был сделан. Затем телезритель увидел сюжет, как казахстанцев поддерживают люди искусства.

4. Apta, QAZAQSTAN

Программа началась с твита президента Касым–Жомарта Токаева: «По другим лицам поручаю Генпрокуратуре установить степень их вины. В случае отсутствия отягчающих обстоятельств принять меры по смягчению наказания». Ведущая Жайна Сламбек прокомментировала: «Мы не сможем построить новый Казахстан со старыми правилами». Президент провёл совет с главами силовых структур. Генеральная прокуратура озвучила количество погибших во время беспорядков: 225 человек. Затем со ссылкой на пресс–службу «Самрук–Казыны» телезрителю сообщили, кто из чиновников покинул свои посты и, кто на тот момент был задержан.

Дальше перешли к освещению заседания Мажилиса парламента, назначению премьер–министра. Речь президента Касым–Жомарта Токаева во время заседания показали отрывками–синхронами. Президент в своей речи упомянул о проблемах таможни «Хоргос». А в сюжете на эту тему обратили внимание на проблемы, озвученные президентом по поводу «Хоргоса», рассказали о Банке развития Казахстана, работе «Самрук–Казыны», диспропорции регионального развития, социальном неравенстве, создании фонда для помощи казахстанцам, офшорных счетах богатых казахстанцев. Каждую тему дополняли комментариями экспертов, экономистов. Получился большой объясняющий сюжет. Показаны сюжеты об обедневших казахстанцах и обогатившихся олигархах, а также репортаж о выводе из Казахстана военного контингента ОДКБ.

По информации Министерства индустрии, в восьми регионах республики разрушены 204 объекта, из них 166 находится в Алматы. На прошлой неделе президент Токаев побывал в Алматы. В сюжете на эту тему – кадры из разрушенных зданий, от магазинов до здания акимата, показали встречу Токаева с семьями погибших полицейских.

В конце программы на вопросы ведущей о его видении общей ситуации ответил эксперт Института мировой экономики и политики Жумабек Сарабек. По словам эксперта, после стабилизации нас ждут испытания (Каз: «Жағдай тұрақтанғаннан кейін бізді әлдеқайда ауыр сындар күтіп тұр»).

Таким образом, наш анализ показывает, что телевидение остаётся важной составляющей в механизме формирования общественного мнения. Толкования

политических ситуаций, изменения в социально–культурной и экономической сфере, бизнес–среде, спорте и других направлениях деятельности человека проходят через информационную волну, создавая своеобразный телекоммуникационный мост между народом и властью.

В то же время следует отметить, что ряд казахстанских телеканалов посредством новостных блоков и тематических передач подают информацию, отражающую текущую ситуацию в стране и в мире, задачей которых является зачастую, не реальное отражение действительности, сколько видимость благополучия граждан. Президент РК К.К. Токаев назвал иллюзией отчеты правительства о повышении уровня прожиточного минимума населения, о росте размера средней зарплаты [3].

Телезрители, особенно старшее поколение, доверяя основным каналам и популярным передачам, а также любимым телеведущим, за много лет уже привыкли к интерпретации новостей, к тому, что отдельная категория руководителей государства РК в своих выступлениях, игнорируя степень объективности, пытается создать картину всеобщего благоденствия, стабильности во всех сферах жизни казахстанцев. С точки зрения национальных интересов и информационной безопасности консервативная региональная пресса создаёт у провинциального жителя ощущение стабильности. А через публичную констатацию вездесущего присутствия власти пресса воспроизводит незыблемость управленческой вертикали. В Казахстане большинство СМИ полностью контролируются государством. Как результат, общество настроено к СМИ скептически и с большой долей пессимизма.

Наш анализ материалов казахстанских журналистов свидетельствует о том, что многие проблемы, касающиеся отсутствия социальной справедливости, роста социальной напряженности, увеличения протестных настроений в стране, серьезного разрыва в доходах граждан, о которых говорил Президент Токаев на заседании правительства, большинство телевизионных каналов поднимали в своих выступлениях, комментариях, аналитических программах. К сожалению, в силу существующего в мире фактора влияния властей на масс–медиа, вышестоящие органы не всегда принимают во внимание материалы СМИ, что ведёт к снижению доверия общества к медийным средствам в целом. К тому же, как показал наш опрос, у основной массы потребителей ТВ–новостей, к которым в большей степени относится поколение пенсионеров, увеличился уровень недоверия к получаемой информации, когда в жизни они видят одно, а по телевизору звучат другие цифры, мнения, факты.

Основным фактором, влияющим на роль СМИ во взаимодействии общества и органов государственного управления, является достоверность публикуемой информации. Ответственность за недостоверную информацию в СМИ, к сожалению, никто не несет. Степень доверия зрителей к СМИ находится в прямой зависимости от эффективности их воздействия, как на органы государственного управления, так и на общество в целом. К сожалению, органы государственного управления реагируют на выступления в СМИ не должным образом. Лишь после того как сообщение СМИ получает большой резонанс в обществе, государственные власти считают нужным отреагировать.

Многие проблемы не сдвигаются с места из–за отсутствия взаимодействия взаимопонимания и рационального согласия между представителями власти и масс медиа. Следует отметить, что и журналисты не всегда доводят до конца решение проблем, которые сами же поднимают в своих материалах. Не добиваются действенности. Это, конечно, требует больших усилий, поскольку рассмотрение выдвигаемых ими предложений зависит от должностных лиц и социальных институтов общества. Даже если журналистские материалы доходят до инстанций, там далеко не всегда принимаются адекватные меры.

В то же время масс медиа при помощи современных технологий наделены огромной силой по коррекции и изменению точки зрения общества на процессы, проходящие в социальной, политической, культурной и иных сферах жизнедеятельности общества. О силе медиа пишет Ю. Хабермас: «Присутствие телекамер и СМИ способно превратить локальное событие в глобальное» [4, с. 12].

Литература

1. URL: https://www.kt.kz/rus/state/prezident_rk_nazval_illyuziey_otchety_ravitelstva_o_roste_1377928997.htm
2. URL: <https://newreporter.org/>.
3. URL: [inform.kz](https://www.inform.kz) https://www.inform.kz/ru/ogranicheniya-internet-svyazi-prokommentiroval-bagdat-musin_a_3882523. – 8 Января 2022.
4. Хабермас Ю. Расколотый запад / пер. с нем. – М.: Весь мир, 2008. – 198 с.

ӘОЖ.691.33

АГРОТУРИЗМ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУДЫҢ ЖАҢА ИННОВАЦИЯСЫ РЕТІНДЕ

Бәшіғұл А.С. Қораласбаева А. Ж.
(АЕҚ «Нархоз университеті»)

Қазақстанда 603 туристік агенттіктер мен фирмалар, тек 15%-ы ғана келу туризмін ұйымдастырумен айналысады, қалғандары шығу туризміне, негізінен коммерциялық шоп-туризмге жұмыс істейді [1]. 2020 жылдың үш тоқсанында елге келген туристер саны 3,6 есеге, бір жыл бұрынғы ұқсас кезеңдегі 6,4 млн-ға қарағанда 1,8 млн-ға дейін төмендеді. ҚР – дан келген туристер саны 2,4 млн-ды құрады–2019 жылға қарағанда 3,4 есе аз. Ішкі туризм де 60,3% – ға минуста–3,1 млн адам [2].

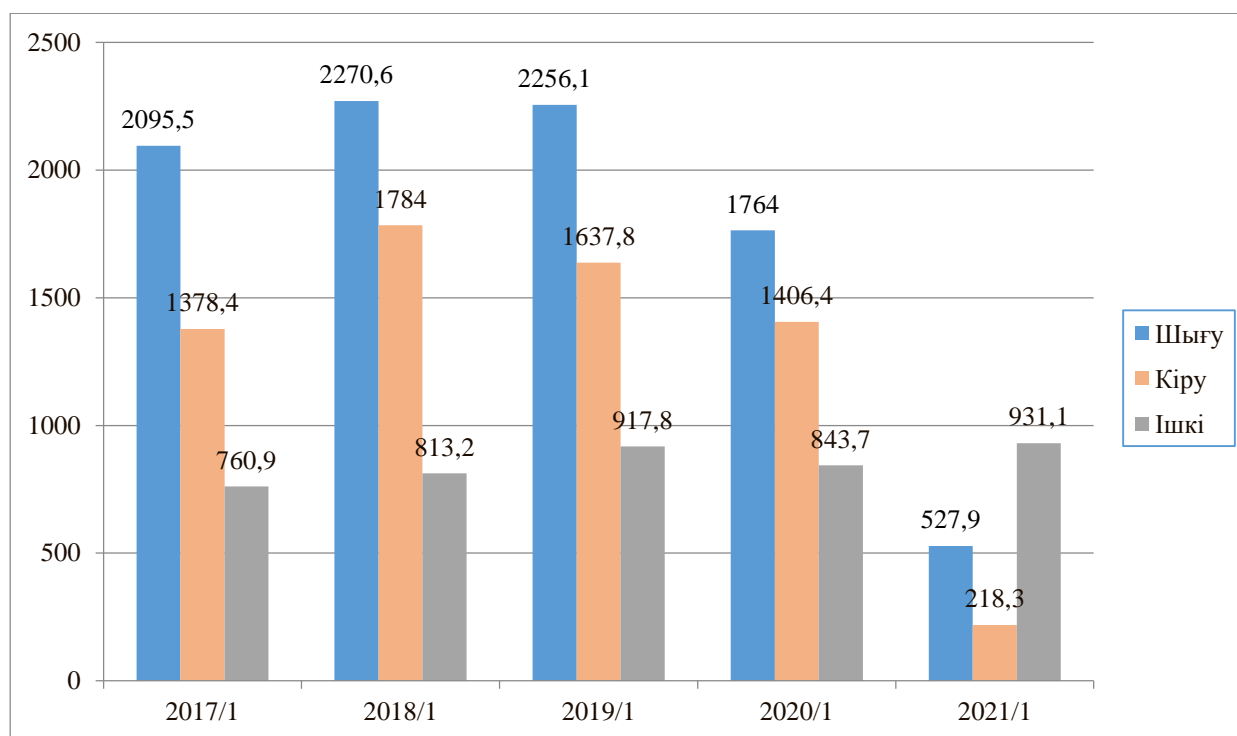
Жалпы, елдің ЖІӨ–дегі саланың үлесі шамамен 1% құрайды, бұл өте аз. Орналастыру орындары қызметтерінің көлемі 2020 жылдың I жартыжылдығында бар–жоғы 28 млрд теңгені құрады, бұл 2019 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 1,8 есе аз. Сапарлар мақсаттары бойынша: іскерлік және кәсіби – 54,1%, демалыс және демалыс – 45,6%, басқа мақсаттармен – 0,3%. Қазақстандағы туризм негізінен жергілікті халыққа, сондай–ақ шетелдік резиденттердің іскерлік және кәсіби сапарларына (конференциялар, көрмелер, семинарлар, фестивальдар) сүйенеді.

Сурет 1–дегі диаграмма бойынша Қазақстанға сырттан келетін және сыртқа шығатын туристердің саны ағымдағы жылдың бірінші тоқсанында өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 6,4 және 3,3 есе, тиісінше 218,3 мың және 527,9 мың адамға дейін айтарлықтай қысқарды. Ішкі туризм, керісінше, өсімді көрсетті: мұнда туристер саны бір жылда 10,4% – ға, 931,1 мың адамға дейін өсті.

Қазақстанда туризм әлеуеті жеткілікті деңгейде пайдаланылмайды. Саяхат және туризм саласындағы бәсекеге қабілеттілік рейтингінде ел 2019 жылы 140 елдің ішінде 80–орынды иеленді. Бұрынғы КСРО елдерінің арасында Қазақстан көпшіліктен төмен: Литва (48–орын), Латвия(49), Словакия (54), Ресей (63), Грузия (66), Украина (76), Әзірбайжан (78), Армения(79). Бұл ретте Қырғызстан (111) мен Тәжікстан (114) Қазақстаннан едәуір төмен [4]. Бүгінгі күні саланың дамуына кедергі келтіретін бірнеше проблемалар бар:

1) туризм орындарында инженерлік, көліктік және әлеуметтік инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы, туристік объектілерге қол жеткізу қиындығы;

- 2) туристер демалатын орындарда сервистің жоғары емес деңгейі, жол бойындағы инфрақұрылым объектілерінің болмауы;
- 3) маркетинг пен брендингтің әлсіздігі;
- 4) өңірлерде туризм жүйесіз дамуы [4].

Сурет 1. – Туристердің саны

Ескерту: авторлармен дереккөздер негізінде құрастырылған [3]

Қазақстандағы туризмді дамыту мақсатында қазіргі таңда инновация қажет. Инновациялар мен олардың дамуы дәстүрлі түрде ғылыми–техникалық прогрестің бағыты ретінде және ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің нәтижелерін практикаға енгізумен байланысты процесс ретінде ұсынылады. Алайда, "инновация" ұғымының мағынасы мен мазмұны кеңірек. Инновация саласы ғылыми–техникалық әзірлемелер мен өнертабыстарды практикалық қолдануды ғана емес, сонымен қатар өнімдегі, процестердегі, маркетингтегі, ұйымдағы өзгерістерді де қамтиды.

Инновация жаңа немесе жетілдірілген өнімге, технологиялық процестерге, жаңа қызметтерге және әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандырудың жаңа тәсілдеріне енгізілген қызметтің нәтижесі ретінде өзгерудің айқын факторы ретінде әрекет етеді. Қазіргі экономикада инновацияның рөлі айтарлықтай өсті. Бұл нарықтық экономикада инновациялар бәсекелестік әдісі болып табылатындығымен байланысты, өйткені инновация өзіндік құнның, бағаның төмендеуіне және пайданың өсуіне, жаңа қажеттіліктерді құруға, ақша ағынына, жаңа өнімді өндірушінің имиджін арттыруға, жаңа нарықтарды, соның ішінде сыртқы нарықтарды ашуға және басып алуға әкеледі.

Туризмді дамытуға көптеген мемлекеттік ведомстволар мен облыстық атқарушы органдар мүдделі болуы тиіс, өйткені туризм түрлі салалардағы қызметтер мен өндірістердің ауқымды спектрін қамтиды. Көп нәрсе жергілікті биліктің бастамасына, олардың туризм аймақтың өркендеуінің қайнар көзі бола алатындығын түсінуіне байланысты. Бұдан басқа, қуатты туристік орталықтар құру үшін мемлекет тарапынан да, отандық және шетелдік инвесторлар тарапынан да күрделі салымдар қажет.

Сондықтан барлық әлемдік стандарттар мен талаптарға жауап беретін дамыған туристік кешеннің тез арада пайда болуы үшін қажетті жағдайлар жасалуы тиіс. Толық емес бес жыл ішінде Қазақстан экономикасының көлемі 2 есеге ұлғайды. Тек осы жылдың өзінде инновациялық типтегі 350 жаңа кәсіпорын салынды. Республика ғылыми–инновациялық саланы реформалауға кірісті. Қазақстанның әрбір өңірі, экономиканың әрбір саласы мұқият жұмыс жүргізіп, ең перспективалы және жүзеге асырылатын инновациялық жобаларды ұсынуы тиіс.

Туризм саласындағы инновацияларды дамыту ерекше маңызды рөл атқаруға тиіс. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей туристік индустрия бойынша кірістілік және динамикалық даму бойынша артта қалып, тек өндіру, өңдеу, мұнай және газ. Дүниежүзілік туристік ұйымның деректері бойынша туристік бизнес өндірістік–сервистік нарық айналымының 10% – ын қамтамасыз етеді, оның үлесіне әлемдік инвестициялардың жалпы көлемінің 7% – ы және барлық салық түсімдерінің 5% – ы тиесілі. салыстыру үшін Францияның әлемдік келу ағынындағы үлесі 12,3% – ды, Испанияда – 8,4% – ды, АҚШ–та–5,3% – ды, ҚХР–да–5,2% – ды құрайтынын атап өтуге болады. Туризм–кез келген дамыған ел экономикасының маңызды салаларының бірі. Көптеген мемлекеттерде бұл негізгі табыс көздерінің бірі болып табылады. Жалпы, Қазақстанда келу туризмінің үлесі тек 6,3% – ды, ішкі туризм – 29,5% – ды, көшпелі туризм–64,2% – ды құрады [5].

Жоғарыда көрсетілген деректер бойынша, Қазақстанға келу туризмі әлсіз дамыған, бірақ ол ел экономикасына валюталық түсімдердің сарқылмас көзі болып табылады. Туристік өнімдер мен қызметтерді жылжытуда жаңа мультимедиялық технологиялар ерекше орын алады – олар көптеген пайдаланушыларды тарта алады, өзіндік құны мен жоғары коммуникативтілігімен ерекшеленеді. Электрондық поштаның негізгі құралдарына мыналар жатады: интернет, электрондық пошта және мультимедиялық дискілер. Жоғары технологиялық коммуникацияларды тиімді пайдалану жарнамалық компаниялар мен пиар–акциялардың мүмкіндіктерін едәуір кеңейтуге, туристік нарықтың барлық субъектілерінің өзара іс–қимылының тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Көптеген мемлекеттер туризмдегі түрлі инновацияларды ілгерілету үшін арнайы ұлттық ұйымдар құрады. Мысал ретінде Финляндияны келтіруге болады. Фин Туризм кеңесі Финляндияның туристік бағыт ретінде маркетингімен айналысатын мемлекеттік ұйым болып табылады, 11 елде өкілдіктері бар. Фин Туризм кеңесі ұлттық туристік ұйымның жұмысында ақпараттық технологияларды алғашқылардың бірі болып қолдана бастады. Инновацияның екі түрі бар: дағдарыстық инновация және даму инновациясы. Инновацияны құруға және іске асыруға сауатты көзқараспен ол айтарлықтай табыс пен айтарлықтай пайда әкелуі мүмкін. Дағдарыстық инновация–бұл қолданыстағы өнімді нарықтан жоғалудан сақтау үшін инновация туралы тез арада шешім. Ол нарыққа рекордтық мерзімде шығарылады және нарықта дұрыс орналастырылған кезде өнім аман қалады.

Даму инновациясы–алдыңғы түрден біршама ерекшеленеді. Ол баяу және ойластырылған түрде жүзеге асырылады, нарыққа өздігінен емес, біртіндеп шығарылады, қолданыстағы өнімнің қартаюына жол бермейтін қолдау инновациясы болып табылады. Туристік бизнес үшін инновацияның осы екі түрін қолдану қажет, өйткені туристік нарық тұрақсыз нарық болып табылады, ол қоршаған және байланысты салалардағы әртүрлі оқиғаларға әсер етеді. Бұл жағдайда туристік агенттіктер жаңа өнімді құрып қана қоймай, туризммен байланысты қызметтің әртүрлі салаларындағы жаңа өзгерістерге уақтылы жауап бере алады, жаңа жұмыс әдістерін құруға және қызмет нәтижелерін жақсартуға қабілетті болуы керек. Біздің елімізде инновацияны қолдау үшін

арнайы қаржы құралдары кеңейтілді, жоғары технологиялар саласында шағын және орта бизнесті дамыту үшін жаңа салық жеңілдіктері мен преференциялар енгізілді.

Туризмдегі инновацияларды сапалы жаңалығы бар және өңірде саланың тұрақты жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз ететін оң өзгерістерге алып келетін жүйелі іс-шаралар ретінде қарау керек. Осылайша, бастапқыда айтарлықтай пайда әкелмейтін туристік жобаларды құру және іске асыру идеясы туризмнің дамуына серпін беріп, сол арқылы қосымша жұмыс орындарын құруға және халықтың табысының өсуіне белсенді ықпал етуі мүмкін. Щучинск – Бурабай курорттық аймағында өзін Аяз Атаның Отаны ретінде көрсететін "қазақстандық Лапландияны" құру бұған перспективалы мысал бола алады.

Туристік ұйымдардың инновациялық қызметіне мемлекеттің ықпал ету тетіктері: инновациялық белсенді ұйымдарға салықтық жеңілдіктер беру, арнайы ғылыми-техникалық, салықтық және кредиттік-қаржылық саясатты жүзеге асыру, туристік салаға отандық және шетелдік инвестицияларды тарту үшін қолайлы жағдайлар жасау, амортизация саясатын жетілдіру, ғылымды дамытудың басым бағыттарын белгілеу болып табылады. Қазақстанда қолданбалы ғылымды басқару және қаржыландыру моделі бар. Ол көбінесе бизнестің алдында тұрған технологиялық сипаттағы нақты міндеттерді шешуге емес, ғылыми қызығушылықты қанағаттандыруға бағытталған. Бұл модель халықаралық нарықтарда бәсекеге түсе алатын динамикалық салалар мен өндірістерді құру үшін қолайлы емес екені анық.

Қазіргі уақытта кәсіби туристік бизнесте ауылдық (аграрлық) туризм өте тартымды және тиімді қызмет түрі ретінде қарастырылады. Индустриалды елдердегі агротуризм туристік нарықта лайықты орын алды [6]. Бүгінгі таңда демалыстың бұл түрін таңдаудың негізгі себептері мыналарды анықтауға болады: табиғатпен бірлік; таза ауа; экологиялық таза тамақ; жағдайдың өзгеруі; халықтың көп жиналмауы; дәрігер ұсынған осы климаттық жағдайларда сауықтыру қажеттілігі; басқа мәдениет пен әдет-ғұрыптармен танысу мүмкіндігі; ауылшаруашылық жұмыстарына нақты қатысу; саңырауқұлақтар, жидектер, дәрілік шөптер жинауды ұйымдастыру және демалыстың арзандығы [7].

Ауыл тұрғындары үшін – бұл қосымша табыс және өз баспаналарын жақсарту мүмкіндігі. Жергілікті билік пен жалпы аймақ үшін – қосымша қаражат ағыны, инфрақұрылымды дамыту, жаңа жұмыс орындарын құру. Жалпы ел үшін – туризмді дамыту мүмкіндігі қала мен ауыл арасындағы қайшылықтарды жою, ал туристер үшін – экологиялық таза ортада арзан демалу мүмкіндігі.

Демалыстың бұл түрін таңдай отырып, ірі мегаполистердің тұрғындары бірнеше апта бойы ауылдың жеке үйінде тұруға және тұруға мүмкіндік алады. Шалғайдағы тұрғын болу, сиырды саууды, балық аулауды және аң аулауды үйрену, табиғаттың бір бөлігі сияқты сезіну – бұл экзотика көбірек қызығушылық тудырады. Алайда Қазақстанға қатысты бұл инновациялық кәсіпкерлік қызмет өте нашар игерілген, бірақ шетелдік және отандық инвесторлардың назарын тартады. Қазақстанда лирикалық, жиі пасторлық пейзаждар, бірегей ұлттық парктер, дәстүрлі қолөнер мен кәсіпшілік, экологиялық таза өнімдер, ең бастысы, адамдардың қонақжайлылығы мен жомарттығы ұсынылатын нәрсе бар.

Тақырып бойынша әдебиетті зерттей келе, біз Қазақстан үшін қызығушылық тудыратын аграрлық туризмнің бірнеше қызметтерін атап өттік: экологиялық таза тамақтану; ауылдық типтегі үйлерде (ауылдарда) тұру; ауылдық тұрмыс ерекшеліктерімен танысу; ауылда – далада, фермада жұмыс істеу; жабайы шөптерге, жемістерге, жидектерге жорық [8]. Жабайы шие, алма, өрік, бөріқарақат, долана, теңіз балдыры және т.б. жемістерін жинау біздің еліміздегі табиғат әуесқойлары үшін сирек емес.

Қазақстандағы аграрлық туризмді жол шаруашылығы мен көлік, азық-түлікпен қамтамасыз ету және сауда, халықтық қолөнер және мәдени дәстүрлер сияқты салалар тиісті табиғи қалпына келтіру ортасына икемделетін өңірдегі негізгі салалардың бірі ретінде қарастыруға болады. Қазақстанда аграрлық туризм Батыстағыдай әлі де танымал болмаса да, оны дамыту үшін үлкен әлеует бар. Жыл сайын ол сұранысқа ие бола түсуде. Аудитория да өзгеруде—егер бұрын ауылда аз және орташа табысы бар адамдар демалуды қаласа, қазір ауыл туризмі ауқатты адамдарды да тартады. Туристерге қол жетімді ойын—сауық жиынтығы біртіндеп кеңеюде. Сонымен, атпен, түйемен сырғанау үлкен танымалдылыққа ие болады, бұл бұрын ауыл туризмінің көптеген жерлерінде жануарларды ұстаудың қымбаттығына байланысты қолданылмаған.

Агротуризм Қазақстанның климаттық жағдайына байланысты суық айларда мүмкін емес. Бұл жағдайды реттеу үшін жылыжайларды соғуға болады. Жылыжай климаттық өзгерістерге тәуелді емес және де шығыны бойынша қымбат емес. Жылыжайдағы жеміс—жидектерді теру қаладағы тұрғындар үшін қызық болуы мүмкін. Сонымен қатар жылыжаймен айналысатын кәсіпкерлерге туризммен айналасу жаңа табыс көзі бола алады.

Кәсіпкерлер мен үкіметке туризмнің бұл түрі барлық аспектілер бойынша тиімді. Туристік жылыжай Қазақстанда баламасы жоқ туризмнің жаңа түрі болғандықтан, туристерді қызықтыра алады. Туристік жылыжайлар шет мемлекеттерде туристік ағымды көтеруге өз үлестерін қосып жатыр. Нәтижесінде шет мемлекеттің тәжірбиесін Қазақстандағы туризм саласын дамытуға қолдана аламыз.

Қорытындылай келе төмендегідей пайымдаулар пайда болады:

1. Агротуризм дамыған елдердегі туризм индустриясының жалпы кірісінің 10–20% құрайды. Ауыл туризмі посткеңестік кеңістік елдерінде де танымал болуда, алайда Қазақстанда сала жеткілікті дамымаған. Қазақстанда туризм әлеуеті жеткілікті деңгейде пайдаланылмайды. Сонымен қатар, елдің ұлттық имиджі келу туризмін дамытуға белсенді ықпал етеді және экономикалық ынтымақтастықтың драйвері болып табылады.

2. Талдау туризм саласының дамуына кедергі келтіретін бірқатар проблемаларды көрсетті, сондықтан Үкімет туризм саласындағы инновациялық жобаларды іске асыруда, саланы дамытудың мемлекеттік бағдарламасы қабылданды.

3. Агротуризм еліміздегі туризмді дамытуға өз үлесін қоса алады. Агротуризмнің жаңа түрі ретінде туристік жылыжайларды пайдалану әбден мүмкін.

Әдебиет

1. Қазақстан Республикасында туризмді дамыту тұжырымдамасы туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы, № 381, Ресми Жарияланған Күнінен Бастап Қолданысқа Енгізіледі. 6 маусым 2019 жыл
2. Қазақстанда туристер саны 3, 6 есе қысқарды, ішкі туризм де мінуста. Ішкі туризм дегі минус. Оpubл. 18 ақпан 2020 жыл. [Электронды мекен—жай]. <https://kapital.kz/economic/93539/vkazakhstanekolichestvo-turistov-snizilos-v3-6-raza.html> (өтініш берілген күні: 27.03.2022)
3. Плюс ішкі туризм [Электронды мекен—жай]. <https://kapital.kz/economic/97266/vnutrenniy-turizm-v-plyuse.html> (өтініш берілген күні: 27.03.2022)
4. Дүниежүзілік туристік ұйым (ЮНВТО). Халықаралық туризмнің болашағы [Электронды мекен—жай]. www.unwto.org (өтініш берілген күні: 27.03.2022)
5. Фролова Е.А. Әлемдік туризмнің даму тенденциялары мен мәселелері. – 2019. – № 3. – Б. 63.
6. Добросельский В.В. Аграрлық туризм: түрлері мен құрылымы / В.В. Добросельский // Аграрлық азық-түлік экономикасы. – Ялта, 2015. – №4. – Б. 17–24
7. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы № 360 қаулысы.
8. Смагулова К.С. Развитие индустрии туризма и ее влияние на экономику Казахстана. Мировой туризм; основные тенденции в условиях экономической нестабильности // Материалы международной научно-практической конференции. – Караганда, 2009. – 87 б.
9. Джеральд Гловер В. Управление качеством в индустрии гостеприимства. – Университет Мичиган–256.

РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ТУРИЗМ САЛАСЫ ЖӘНЕ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

Беккожаева А.Е., Төрехан Г.Б.
(АЕҚ «Нархоз университеті»)

Туристік іс әрекет көңіл көтеру, таным мен кәсіптік мүддені, демалудың белсенді түрлерін, емделуді қамтамасыз етумен қатар транспорттық қызметті, тамақтану, орналастырудағы қажеттілікті қанағаттандыруды талап ететін тұтынушылық сұраныстың жаңа түрін өмірге енгізуде. Қазіргі кездегі туризм толық жіктеу үшін туризмнің түрін сипаттайтын ең маңызды белгілерді атап өтуге болады: яғни туризмнің ұлттық мәнділігі; қанағаттандырылуы туристік саяхатқа байланыстырылған негізгі қажеттілік; саяхатқа пайдаланылатын негізгі қозғалыс құралдары; саяхаттың ұзақтығы деп бөліп қарастыруға болады.

Ақтау қаласының перспективалық дамуы Қазақстан Республикасының әлемнің ең дамыған 50 елінің қатарына кіруге ұмтылуымен, сондай-ақ мұнай өндіру көлемінің өсуімен, ірі өнеркәсіптік кешеннің құрылуымен, құрылыс кешенінің қалпына келуімен және одан әрі дамуымен, жүйенің жетілдірілуімен байланысты болжанып отырған кезеңде экономикалық өсу саясатының қамтамасыз етілуімен байланысты екенін атап өту керек. Сондай ақ білім беру және денсаулық сақтау, туризм, демалыс және ойын-сауық индустриясында дамуға тікелей әсерін тигізеді.

Маңғыстау облысы өзінің бірегей табиғи-географиялық орналасуына, көптеген киелі орындар мен тарихи-мәдени ескерткіштердің болуына байланысты туризм саласында үлкен әлеуетке ие. Жобамызды ұсыну мақсатымызда елімізде туризм саласын дамыту, шет елдіктердің қызығушылығын оятатындай жұмыстар жүргізуінде. Маңғыстау облысының 43 тарихи-мәдени объектісі «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» республикалық картасына енгізілген, оның ішінде 15 – і Республикалық маңызы бар және 28 – і өңірлік маңызы бар объектілер.

Маңғыстау облысында туризмді дамыту-өңірдің перспективалы бағыттарының бірі. Бүгінгі күні Маңғыстау облысында туризмді дамыту мақсатында Каспий теңізінің жағалауындағы жағажай туризмі; этникалық, мәдени және экологиялық туризм; Бекет-ата мен Шопан-ата киелі жерлеріне қажылық сияқты негізгі өсу және назар аудару нүктелері айқындалғаны мәлім.

Аймақтың географиялық ерекшеліктері мен табиғаты, бай тарихи мұрасы және ұзақ жағажай маусымы, сондай-ақ негізгі туристік ағындары бар елдерге жақын болу туризмнің оңтайлы дамуына ықпал етеді.

Бүгінгі таңда Маңғыстау облысында туризмді дамыту мақсатында біз өсу мен назар аударудың негізгі нүктелерін анықтадық. Біріншіден, бұл Каспий теңізінің жағалауы бойындағы Ақтау қаласынан Құрық паром кешеніне дейінгі жағажай туризмі. Аумақтың ұзындығы 63 км. бұл аумақ даму үшін ыңғайлы, себебі тікелей қолжетімділікте барлық қажетті инженерлік инфрақұрылым, Ақтау қаласының демалыс инфрақұрылымының дамуы, медициналық мекемелер және кез келген үлгідегі әуе кемелерін қабылдауға қабілетті халықаралық әуежай бар.

Екіншіден, бұл этникалық, мәдени және экологиялық туризм. Бұл сегментте Маңғыстау облысы мемлекеттің қорғауындағы 362 киелі орынға және 13000 тарихи ескерткішке ие бола отырып, жоғары туристік әлеуетке ие. Осы фактіні ескере отырып, ашық аспан астындағы музейді халықаралық аренада таныту мақсатында 2017 жылғы қарашада әкімдік ЮНЕСКО штаб-пәтеріне «Маңғыстау Геопаркі» табиғи объектісін

құру және оны ЮНЕСКО–ның жаһандық геопарктер тізбесіне енгізу жөнінде өтінім берді [1].

Үшіншіден, бұл Бекет–ата мен Шопан–ата қасиетті жерлеріне қажылық. Бұл бағыт қажылар санының жылдан жылға өсуін көрсетеді. Өсім қасиетті жерлерге жол–көлік инфрақұрылымын жақсартумен тікелей байланысты. Өңір шетелдік туристер үшін де, отандық туристер үшін де бірқатар тартымды ерекшеліктерге ие. Ақтау қаласындағы қонақ үйлерде сапалы жұмыстар атқарып жатыр.

Рекреациялық туризм саласына тоқталатын болсақ ол –туристік жүйенің басқа компоненттерімен байланыссыз өмір сүре алмайтын интеграцияланған құбылыс. Жоғарыда айтылғандарды талдай отырып, рекреациялық туризм демалу, ойын–сауық, емдеу және сауықтыру мақсатында саяхат кезінде пайда болатын құбылыстар мен қатынастардың жиынтығы деп қорытынды жасауға болады.

Туристік жүйеде рекреациялық туризмнің орны айтарлықтай жоғары, өйткені туризмнің бұл түрі жан–жақты және туризмнің басқа түрлері де осы салаға жатқызылады. Бұл рекреациялық туризм–бұл бастапқыда салынған «туризм» ұғымының мәні, басқаша айтқанда–бұл шоп–турлар емес, жұмыс сапарлары емес, білім алу мақсатында шетелге сапарлар емес, яғни рекреациялық туризм–бұл «таза» туризм, оның көмегімен көп қажеттіліктер жүзеге асырылады. Рекреация дегеніміз – адамның бос уақытында еңбек процесінде жұмсаған дене және рухани күштерін қалпына келтіру мен дамыту, еңбек міндеттемелері мен күнделікті тұрмыстық қажеттіліктерімен байланысты емес тұлғаның жан–жақты дамуы. Туризм жүйесінің көп қырлы функцияларының біріне рекреациялық ресурстары жатады.

Рекреациялық ресурс деп –рекреациялық сұранымды қанағаттандыруға қазіргі технологиялық компоненті болып есептелінетін, рекреациялық салаға тартылған объектілерді (табиғи, табиғи–этникалық географиялық жүйе мен оның элементтерін). Адамдардың дене және рухани күштерін, оның денсаулығы, еңбек ету қабілетін қалпына келтіріп, арттыруға ықпалды және де курорт пен туристік қызметтегі тұтыну мен өндіруге, сондай–ақ туризмнің әртүрлі түрлерінің сұранымдарын қанағаттандыруға қатысты қолданылатын табиғи және мәдени–тарихи кешендер мен оның элементтерін айтамыз.

Туризмде қолданылатын мақсатты туристік–рекреациялық ресурстар қатарына:

– емдік демалыс ресурстары: минералды су, климаттық жағдайларды (орман, дала, теңіз):

– сауықтыру туризмнің ресурстары: ландшафты климаттық жағдайлар, қолайлы жыл мезгілінің ұзақтығы, өзендік жүйесі, теңіз

– жағасы, суға түсу маусымын:

– спорттық туризм ресурстары: табиғи ортаның әсемдері (жабдықталған, әдемілік, өзгелерге ерекше болып көрінетін ерекшеліктер), оның өзіне тән ерекшеліктерін өзгеге қиын, кедергілер, халықтың сирек орналасуы, т.с.с)

– экскурсиялық туризм ресурстары: тарихи, мәдени, археологиялық ескерткіштер, табиғаттың көрікті орындары, этнографиялық және шаруашылықтық объектілер, музей және тағы басқаларын жатқызуға болады.

«Рекреациялық ресурстар» бұл тек қана ТМД елдерінде тараған түсінік. Оның маңызы мен жіктемесі жайлы біздің елімізде де шет елдерде де бірыңғай анықтамасы жоқ. ДТҮ Бас Ассамблеясының IV сессиясында мақұлданған туризм партиясында «табиш», «жасанды», «мәдени» сондай–ақ «туристік», «табиғаттық» ресурстар деген ұғымдар қолданылған [2].

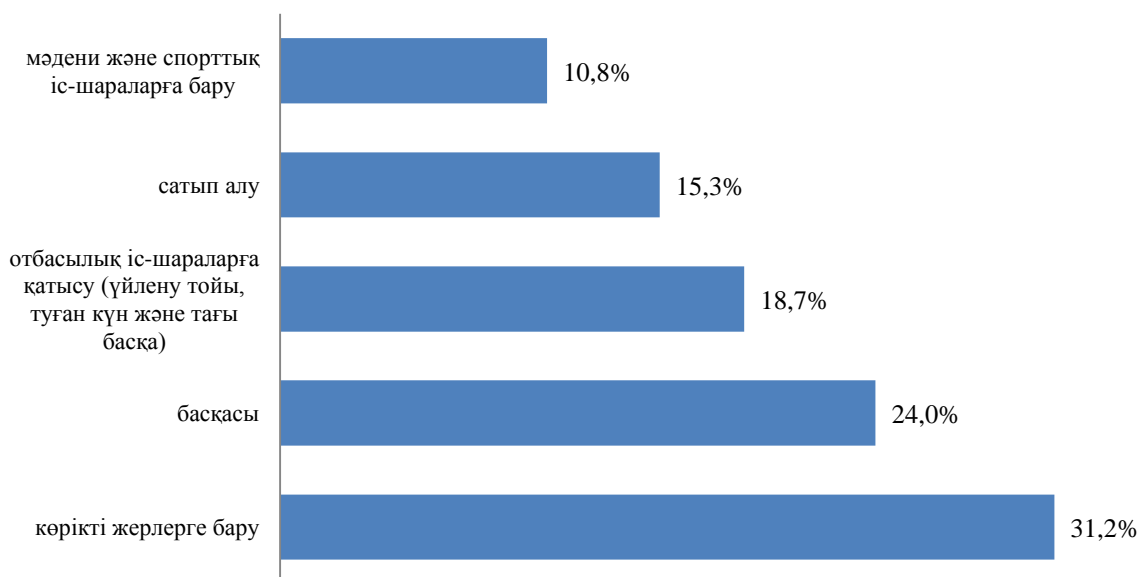
Қазақстан туристік–рекреациялық ресурстарға бай, тартымды таулы, рекреациялық, табиғи, су, экскурсиялық аймақтардың бар екенін ерекше атап өткен жөн. Бұл база келу туризмін кедергісіз дамытуға жағдай жасайды. Қазақстанның табиғи–

рекреациялық әлеуеті, сондай-ақ ұлттық дәстүрлер мен ерекшеліктер, менталитет, әдет-ғұрыптар шетелдік туристер үшін тартымды, өйткені олар Еуропа мен Азия нарықтарында ұсынылған туристік қызметтермен қаныққан. Сондықтан Қазақстан Республикасына туристерді қабылдау барысында орналастыруға байланысты әр типтерге бөліп қарастырады. Сонымен қатар, келген туристердің мақсаттары бойынша статистикалық көрсеткіштерді төмендегі 1–2 суреттен байқай аламыз.

Сурет–1 «Қазақстанға кірген келушілер саны орналасу типтеріне бөлу» 2021 жыл, %
Ескерту: авторлармен дереккөздер негізінде құрастырылған [1].

Келушілердің ең көп саны Ресейден – 40,4%, Өзбекстаннан – 19,1%, Қырғызстаннан – 19,1%, Түркиядан – 8,0%, Украинадан – 2,4% болды. Зерттеу қорытындылары бойынша келушілердің 51,1% туыстарында немесе таныстарында, 22,8% қонақүйлерде және 22,1% жалдамалы пәтерлерде орналасты. Түнейтін келушілердің орташа болу ұзақтығы 5 түнді құрады.

Сурет–2 «Қазақстанға кірген келушілер айналысқан істері бойынша бөлу» 2021 жыл, %
Ескерту: авторлармен дереккөздер негізінде құрастырылған [1]

Кірген келушілердің сапар мақсаттары бойынша жалпы шығыстары былайша бөлінді: жеке мақсаттарда – 71,8%, іскерлік және кәсіби мақсаттарда – 28,2%. Келушілер шығыстарының негізгі баптары халықаралық тасымалдарға көлік шығыстары – 63,5% және тамақтануға – 10,6%, тауарларды сатып алуға – 10,5% көлік шығыстары болып табылады. Шығыстардың елеусіз бөлігі орналастыру орындарында тұруға – 10%, емделуге және сауықтыру рәсімдеріне бар болғаны 1% келеді [3].

Дүниежүзілік COVID–19 пандемиясына байланысты 2021 жылғы қаңтар–қыркүйекте Қазақстанда кіру туризмі бойынша келушілер саны өткен жылғы сәйкес кезеңмен салыстырғанда 53,2% азайды (Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара қызметі деректеріне сәйкес). Сол себепті кіру келушілерін іріктемелі зерттеу алдыңғы есептік кезеңдермен салыстырғанда аз сұхбат алынғандар санымен жүргізілді.

Гендерлік бөліністе резидент еместердің жалпы санынан зерттеуге әйелдердің 42%–ы және ерлердің 58%–ы қатысты. Бұл ретте келушілердің негізгі тобы 35–тен 44 жасқа дейін 34,7%, 45–тен 54 жасқа дейін – 22,1%, 25–тен 34 жасқа дейін – 20,3% құрады. Негізінен кірген келушілер жеке мақсатпен келді – 79%, ал қалған 21% іскерлік және кәсіби мақсатта.

Қазақстан үшін сырттан келушілер туризмін дамыту маңызды. Бұл кіріс туризмі экономикалық тұрғыдан бірқатар артықшылықтарға ие, соның ішінде:

- жолдамаларды сату есебінен және баратын елде қызметтер мен тауарларды сатып алу есебінен шетел валютасы түрінде елге қаржы қаражатының түсуі;
- елдегі қонақ үй секторын дамыту;
- туризмнің дамыған инфрақұрылымын қалыптастыру;
- туризммен сабақтас салаларды дамыту;
- қосымша жұмыс орындарын құру;
- қажетті туристік өнімді жасау үшін толық ауқымды әлеуметтік және маркетингтік зерттеулер жүргізу.

Қазақстанда туристік сала шығу туризмін дамытуға бағытталған, келу және ішкі туризмді дамытуға тиісті көңіл бөлінбейді.

Туристік фирмалардың келу туризмі саласындағы кәсіпкерліктен бас тартуы қажетті қаржы қаражатының, тиісті инфрақұрылымның болмауымен түсіндіріледі. Жалпы, Қазақстанда туризмнің даму деңгейі халықаралық стандартқа сәйкес келмейді. Шығу туризмінің даму қарқыны ішкі және келу туризміне қарағанда анағұрлым серпінді. Бұл біздің ел халқының өмір сүру деңгейінің жоғарылауымен және баға мен сапа көрсеткіштерін үйлестіретін бәсекеге қабілетті туристік ұсыныстардың болмауымен түсіндіріледі.

Кіру және ішкі туризм мемлекет үшін ең тиімді болып табылады, өйткені олардың дамуы кезінде елге ақша массасы түседі, осылайша оның бюджетін толықтырады.

Осылайша, қазіргі кезеңдегі Қазақстан туризмінің жай–күйі фактілерін баяндай отырып, ішкі және келу туризміне ерекше назар аудару қажеттігін атап өткен жөн. Мақаланы жазу барысында Қазақстанның рекреация және туризм әлеуетін игерудің мынадай 10 географиялық проблемасын шешу қажеттігін атап өткіміз келеді:

1) Қазақстанның барлық аумағы үшін рекреациялық әлеуетті Жергілікті деңгейде зерделеу және бағалау.

2) Қазақстан Республикасының рекреациялық–туристік ресурстарының толық кадастрын жасау.

3) Қазақстанның әкімшілік аудандары мен ірі елді мекендерінің рекреациялық әлеуетінің ақпараттық базасын әзірлеу және құру.

4) елдің рекреациялық әлеуеті туралы онлайн–сервистік ақпараттық жүйе ретінде Қазақстан Республикасының интерактивті (WEB) туристік картасын жасау.

5) "Қазақстан Республикасының туристік атласын" құру және шығару.

6) қазіргі заманғы ГАЖ–технологиялар мен ДДЗ дешифрлеудің аппараттық құралдары, әртүрлі ауқымдағы туристік карталар, өңірлердің, қалалардың және нысаналы объектілердің жол көрсеткіштері мен анықтамалары негізінде әзірленген шығарылым.

7) Қазақстан аумағындағы табиғи және тарихи–мәдени объектілерге берілетін рекреациялық жүктемелерді бағалаудың және мониторингтеудің үлгілік әдістемесін әзірлеу.

8) рекреациялық табиғат пайдалану кезінде табиғи ортаның бұзылуын бағалау және оның мониторингін ұйымдастыру.

9) адам ресурстарын тиімді пайдалану, жергілікті қауымдарды, аумақтық туризм органдарын, кәсіпорындар мен ұйымдарды қосу жөніндегі іс–қимылдарды бағалау және әзірлеу.

10) интеграцияны қоса алғанда, ұлттық демалыс және туризм индустриясы үшін кадрлар даярлау модельдерін қайта қарау және әзірлеу білім беру мекемелері, ғылыми және қоғамдық ұйымдар, жұмыс істеп тұрған туристік кәсіпорындар.

Қорытындылай келе, ұлттық демалыс және туризм индустриясын дамыту, соның ішінде географиялық–рекреациялық тәсілді мемлекеттік басқаруға одан әрі интеграциялауды және белгіленген проблемаларды шешу бойынша жұмыстарды атқарылуы барысында реформа немесе бағдарлама тезірек жүргізуді қажет екенін атап өткеніміз жөн. Табиғаты киелі, суы шипалы жерлер елімізде өте көп Батыс Қазақстан Оңтүстік Қазақстан және тағы да басқа жерлерде туристік агенттіктердің жұмыстарын жүргізу. Осы кезеңдердің барлығы туристік қызмет көрсету бағдарламасында өз көрінісін табуы керек. Сондай–ақ кадрлық қамтамасыз ету қажет.

Рекреациялық туризм – адам қызметінің белгілі бір саласы. Туристердің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін білікті кадрлар қажет; сауықтыру туризмі бойынша дәрігерлер және басқа да медициналық сауатты қызметкерлер, білім беру туризмі бойынша дайындалған гидтер, спорттық туризм бойынша нұсқаушылар мен жаттықтырушылар.

Әдебиет

1. Ақтау қаласындағы туризм саласының дамуы, Ақтау и Мангистау 2011–2019 <https://aktau-info.com/news/mangistauskaya-oblast/razvitiie-turizma-v-mangistauskoj-oblasti.html>
2. Алексеева В.В. Халықаралық ғылыми конференция материалдары «Қазіргі заманғы экономиканың мәселелері» (Челябинск, желтоқсан 2011 ж.) Челябинск: Екі комсомолец, 2011. – 190 б. – С.176. Рекреациялық туризм түсінігі <https://mimageeks.ru/kk/survival/rekreacionnyi-turizm-kak-vid-turizma-osobennosti-organizacii.html>
3. Туризм статистикасы 2021 жылғы қазандағы кірген келушілерді іріктемелі зерттеу <https://stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/8>

ӘОЖ 094

МӘНШҮК МӘМЕТОВАНЫҢ ӨМІРБАЯНЫ МЕН МАЙДАНҒА КЕЛУІ

Бердибек К.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Мәншүк Маметова 1922 жылы Батыс Қазақстан облысының Орда ауданында дүниеге келген. Мәншүк Маметованың ата–анасы ерте қайтыс болған, ал бес жасар қызды тәтесі Әмина Маметова мен ағасы Ахмет асырап алған. Мәншүктің балалық шағы

Алматыда өткен. Қыздың әкесі Жиенсенали қатты ауырған, ал анасы Тойылша аштық кезінде жүкті болып, қиыншылықпен босаған. Мәнсияны атасының үйіне жіберуді көздеген еді. Бірақ ата-аналарына қонаққа келген әкесінің ағасы Ахмет пен оның әйелі Әмина Маметова қызды өз отбасына алған. Осылайша 5 жасында оны асырап алған еді. Асырап алушы ата-анасы сол кезде өмір сүрген Ахмет Мәметов қаладағы бас дәрігер, Әмина мұғалім болған. Олардың балалары болмаған және олар Мәнсияны махаббатта өсірген. Оны «моншағым»,—деп еркелеткен. Кейін оны «Мәншүк» деп бәрі атай бастаған. Бұл есім құжаттарда да жазылған [1, 1 б].

Бірақ бақытты өмір 1938 жылы аяқталған: Ахмет Мәметов қуғын-сүргінге ұшыраған мыңдаған адамдардың қатарында болған және атылған. Тек 20 жылдан кейін ол ақталған. Студент қыз оқумен қатар жұмыс істеген—ҚазКСР Халық Комиссарлар Кеңесі басшыларының бірінің хатшысы болып жұмысқа орналасқан. Бірақ соғыс басталған кезде ол майданға баруды өтінген, әскери комиссариат бір жыл бойы шабуылдады және әсерлі мәлімдемелер жазған. Оларда қыз соғысуға болатын үлкен ағалары да, әпкелері де жоқ екенін айтқан, сондықтан ол Фашистерге қарсы күресуге баруын сұраған. Ақыры оны соғыстың екінші жылында құрылған 100-ші атқыштар бригадасының штабына хатшы етіп алған. Бригада негізінен қазақтардан тұрды. 1942 жылдың қыркүйегінен бастап қыздың өмірбаяны әскермен байланысты, майдан оқиғаларына толы болған [2, 368 б].

Ұлы Отан соғысы басталған кезде Мәншүк медициналық институтта оқып, республика Халық Комиссарлар кеңесінің хатшылығында жұмыс істеген. 1942 жылы тамызда ол өз еркімен Қызыл Армия қатарына қосылып, майданға аттанған. Мәншүк келген жерде оны штаб жанында хатшы етіп қалдырған. Бірақ жас патриот алдыңғы қатардағы жауынгер болуды шешкен, бір айдан кейін аға сержант Маметова 21-ші гвардиялық атқыштар дивизиясының атқыштар батальонына ауыстырылған.

Қысқа, бірақ жарқын, жарқыраған жұлдыз сияқты өмірі болған. Мәншүк жиырма бір жасында туған елінің намысы мен бостандығы үшін шайқаста қайтыс болған және ол партияға кірген. Қазақ халқының даңқты қызының қысқа ғұмырлы жауынгерлік жолы оның Ресейдің ежелгі Невель қаласының қабырғасында жасаған өшпес ерлігімен аяқталған десек болады.

Ахмет Мәметов еліндегі жоғары білімді санаулы дәрігерлердің бірі, зор талант иесі, ұйымдастырушы, танымал қоғам қайраткері болатын. 1912–1914 жылдары Қазан қаласындағы ағайынды Кәрімовтер баспасынан «Гибрат», «Кеңес» атты екі өлең кітабы шыққан екен [3, 396 б].

Әмина Сүлейменқызы 1928 жылы Саратов университетінің педагогика факультетіні лингвистика бөлімін бітірген екен. 1928–1930 жж. Семей Кеңес партия мектебінде оқытушы болып, ал 1930–1931 жж. Алматыда мектеп әдіскері болып қызмет атқарған еді.

Мәметовтер шаңырағында ғылым, өнер саласындағы адамдар жиі бас қосып отырған. Бұл зиялы орта Мәншүктің талапты, үлгілі, білімді тұлға болып қалыптасуына мол септігін тигізген екен. 1932 жылы Батыс Қазақстан облысының құрылуына байланысты Ахмет пен Әминаны Орал қаласына жұмыс бабымен шақырған. Олар жоғары білімді мамандар ретінде жаңадан ашылып жатқан білім беру және денсаулық сақтау саласында басқарушы қызметкерлері болып тағайындалады. Ерлі-зайыптыларға №51 көшесіндегі қазыналық пәтер беріледі (қазір Кеңес Одағының Батыры М. Мәметованың мемориалдық мұражайы осы ғимаратта орын тепкен). Сол 1932–1934 жылдары Мәметовтар отбасы, осы қазіргі мұражай ашылған үйде тұрмыс құрған көрінеді.

1934 жылы Ахмет, Әмина Мәметовтарды Алматы қаласына жұмысқа шақырады. Бұл Мәншүктің он жасқа толып, есі кіріп қалған кезі еді. Мәншүк Алматы қаласындағы

№28 орта мектепте оқыған еді. Тағы ата кетерім осы жылы Мәншүктің туған анасы яғни Тойылша қайтыс болады, араға екі жыл салып әкесі Жеңіскәлі қайтыс болған екен.

1938 жылы қаңтар айында дәрігер Ахмет Мәметовты жазықсыз жаламен «халық жауы» деп ұстап, абақтыға қамап, сол жылы ату жазасына кесілген екен.

Мәншүк Маметова майданға бірден келген жоқ. Соғысқа дейін дәрігер ретінде оқыған қызды далалық ауруханаға медбике қылып ауыстырған. Бірде жараланған адамды таңып, Мәншүк оларға жақындаған жауларды тоқтату үшін пулеметті алуға мәжбүр болған. Осыдан кейін қыз бір ойға ие болды – пулеметші болу! Алдымен ол қару-жарақтың дизайнын нұсқауларға сәйкес өз бетінше зерттеген, содан кейін оны арнайы пулеметшілер курстарына жіберген. Курстардан кейін Мәншүк Маметова саптық бөлімге пулемет есебінің командирі болып тағайындалған. Сауатты қыз батальонның комсоргы болып сайланған.

Псков облысындағы әскери бөлім 1943 жылдың қазан айында ауыр шайқастарды жүргізген. 15 қазандағы жекпе-жек Мәншүк үшін батырлық және соңғы болған. Аға сержант Маметова Мәншүк Жиенғалиқызы 1944 жылы 1 наурызда (қайтыс болғаннан кейін) Кеңес Одағының Батыры атағына ие болған.

Калинин майданында Невель қаласы үшін шайқастар болған еді. Немістер оған көп күш жұмсаған. 1943 жылы 15 қазанда қаланың шетінде олар кеңестік бөлімдерге олардың алға жылжуын тоқтату үшін үнемі қарсы шабуыл жасаған. Мәншүк Маметованың пулемет есебі тиімді позицияда бекітілген:

- одан жаудың шабуылдарын тоқтату ыңғайлы болған;
- біздің бөліктеріміз кетуге мәжбүр болған кезде, олардың шегінуі пулемет отымен жабылған.

Мәншүк Маметованың Ұлы Отан соғысы алдындағы өмірі өте қиын кез болған. Әкесі Ахметтің жұбайы – Әмина жиі жауапқа алынған, оның әрбір қадамын аңдулы болған. Мәншүктің анасына халық жауының зайыбы ретінде қарап, тіпті кейбір бұрынғы достары теріс айналған. Бұл адам төзгісіз жағдай Әминаның мінезін күрт өзгертіп, ашушаң болған. Маметовтардың отбасылық жағдайы, тұрмыс тіршілігі күрт нашарлап кеткен. Мәншүктің ата-анасы өмірден өткен жылдары екі ағасы Нағи мен Қадыр әкелерінің ағасы Қанаттың қолында болған. Нағи ержеткен соң Ордадан Орал қаласына оқуға түскен. Қадыр Орал пединститутын бітірген соң, әскер қатарына шақырылған.

Мәншүктің ең негізгі арманы Мәскеуге бару, Қызыл алаңда серуендеу, Ленин мавзолейіне бару еді. Ол арманы орындалатын еді! Оны Мәскеуге атлеттер шеруі үшін шақырды, онда ол атқыштар бойынша Қазақстан құрамасының құрамында қатысуы керек еді. Парад 1941 жылдың шілдесіне жоспарланған болған. Ол кететін күнді тағатсыздана күтіп жүрді, күндер өте баяу өтіп бара жатқандай көрінген. Бірақ бұл әдемі арман орындалмады – соғыс басталған.

Соғыс басталғанда Мәншүк Алматыдағы кәсіпорындардың бірінде, хатшылықта кешкі кезекшілікте, республика Халық Комиссарлар Кеңесінің аппаратында жұмыс істеді. Алматы медицина институтының бірінші курсына оқыған. Машинамен көп жазған.

1941 жылдың басында Мәншүк Әмина апайдың үйінен жатақханаға кеткен. Мәншүктің досы, белгілі жазушы Ілияс Есенберлин былай еске алады: «Біз екі жігіт, Мәншүктің жақын достары, барлық қиыншылық, ауыртпалықты көрдік, тірідей жетім Мәншүкті барынша жұбатып, демедік. Ол әкесі Ахметтің ұсталып кеткеніне қатты қайғырды, ешқандай тағат таппады, әкесімен кездесуге сұранды, инстанция бойынша да жазды, яғни әкесі Ахмет Мәметовтың кінәлі емес екендігін дәлелдеу үшін. Бірақ өкінішке қарай, мұның бәрі бос әурешілік болды. Бір кешкі уақытта біз оның байлығы: шереден жасалған сандықша толы жеке заттарын алып үйінен жатақханаға көшірістік. Жұмыстан бос кезімізде Мәншүктің жанында болуға тырыстық» [3, 398 б].

Алдағы жоспардың бәрі, атқарылатын жұмыстар да артта қалды. Барлық халықтың уайымы біреу – жаумен күресу. Жарамды деген, күш-қайраты зор таңдаулы жастар фашистерге қарсы соғысқа аттанған. Ол кезде Мәншүк 18 жасқа толған еді. Ол есейіп, өз еркімен соғысқа аттанған, Отан қорғаушылар қатарында болсам деген тың шешім қабылдаған. Мәншүк қызға мынадай ой келген: Кеңестер елін қорғауға қатысып, соғыс даласында жаумен шайқасу арқылы өзінің сүйікті әкесін жазықсыз жазадан құтқару. Әкесі қанша азап шексе де Мәншүк ол тірі болар деп ойлаған (Бірақ Мәншүк әкесінің атылып кеткенін білмеген еді). Осы уақытта аралығында ел арасында сыбыс таралған: «Егер «халық жауының» балалары Отан қорғауға өз еркімен барса, онда ата-анасына тағылған қылмыс кешіріледі». Бұл сыбыс Мәншүктің құлағына тиісімен-ақ ұйқысы қашып, қалайда соғысқа аттануға біржола шешім қабылдады. Бір жылға жуық уақыт өз еркімен соғысқа баруға өтінішін қабылдау мақсатында айтқанынан қайтпай әскери комиссариатқа барып, есігін тоздырумен болған.

1943 жылы 16 қазанда Мәншүк Маметова қызмет еткен батальон жаудың қарсы шабуылын тойтару туралы бұйрық алады. Фашистер шабуылдан бас тартуға тырысқан кезде, аға сержант Маметованың пулеметі іске қосылған.

1944 жылы 1 наурызда КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығымен

– Сержант Мәншүк Жиенғалиқызы Маметоваға атақ берілген.

– Ол Кеңес Одағының Батыры атанған.

Осылайша Мәншүк Жиенғалиқызы Маметова қазақ халқының аңызына айналды. Кеңес Одағының Батыры атанған алғашқы қыз-қазақ қызы.

Сыртқы келбеті нәзік, Мәншүк жанды және мықты қыз болған. Оның жауынгерлік қаруды игерудегі табандылығы тәжірибелі пулеметшілерге таң қалған. Мәншүк штабтағы қызметке қанағаттанбады және ол тағы да алдыңғы қатарға шықты. Пулеметчики нақты болып табылады смертниками, себебі қарсылас бірінші кезекте уничтожал пулеметные ұялар. Үйге жазған хатында ол былай деп жазған: «Мен алдымен бригада штабында аға хатшы болып жұмыс істедім, бірақ қолымдағы қарумен ұрысқа жеке қатысқым келді. Жақында мен «керемет пулеметші» белгісін аламын деп айтқан еді.

Оған медбике, телефоншы, радио операторы болуды ұсынды, бірақ Мәншүк алдыңғы қатарға шықты... «Мен Чапаевтың Анкасы болғым келеді, майданның пулеметшілерімен күш сынасқым келеді», – деген екен ол. Міне, командирлер оның сендіру сыйының алдында әлсіз болды. Ол құмарлықпен ұрысқа қуанғысы келген.

Пулеметтер неміс шабуылдарына кедергі келтірген. Олар есептеулерді жоюға шешім қабылдаған және позицияны минометті отпен жауып тастаған. Екі есепшінің жауынгерлері қаза тапқан, Мәншүктің көмекшісі де өлтірілген, ол жалғыз қалған. Жаулар екі жағынан алға шыққан. Қыз үш пулеметтің арасында болып, шамасы келгенше төтеп беруге тырысты, шабуылдарды жалғыз өзі жеңген. Содан кейін миномет оты тағы да пулемет есебіне түскен. Сынық Мәншүкты басын қатты жарақаттады, біраз уақыт есінен танып қалған. Ол оянғанда жаулар өте жақын болған. Ол соңғы демі қалғанша жауға тойтарыс жасаған.

Қан майданда дұшпанға қарсы өзінің «Максимімен» бірге құйындата оқ боратқан жаужүрек қыз ұрыстың гүрсіл-дүрсілін естімеді, бойын батылдық пен ашу кернеп, өзін іштей қайраттандыра, жігерлендіре түскен. Мыңдаған немістер қайсар пулеметші қыздың дәл тиген оғынан қаза тапқан. Немістер Мәншүктің «қаһарлы пулеметінің» көзін құртуға тырысқан екен. Осылайша жаумен қасқая күрескен қайсар қыз, ерлік көрсеткен батыр қыз, қазақтың аяулы Мәншүгі 1943 жылы 15 қазанда ұрыс даласында ерлікпен қаза табады [3, 397 б].

Батыр қыздың қазасы дүниені дүр сілкіндірді. Мәншүктің қаруласы Әзілхан Нұршайықов: «15 қазанда Мәншүк қаза тапты. Бұл қаралы хабарды біз сол қырғын ұрыс

болған күннің түнінде естіп, қабырғамыз қайысты» деп жазады өзінің «Невель түбінде» атты деректі туындысында.

Батыр қыздың ерлігі туралы хабар аңыздай әсемделіп, майдан даласына әп-сәтте тарады. Аймандай арудың абырой–даңқы асқақтай түсті. Еліміздегі барша ұлт өкілдері оны өз бауырындай өнеге тұтып, мақтаныш етті. Мәншүктің есіл ерлігі, аяулы есімі барлық тілдерде радиодан айтылып, газеттер жарыса жазды. Изоча станциясы үшін болған ұрысқа қатысушы Ахметқазы Болатов Мәншүк туралы естелігінде былай дейді: «Мәншүк Мәметоваға қаза тапқаннан соң 6 ай уақыт өткеннен кейін Кеңес Одағының Батыры атағы берілді».

Мәлік Ғабдуллин Мәншүктің ерліктерін дәлелдейтін құжаттарды қайта рәсімдеуге қол жеткізіп, КСРО–ның Жоғарғы Кеңес Президиумының бұйрығымен 1944 жылы 1 наурызда Мәншүк Мәметоваға Кеңес Одағының Батыры атағы берілді [2, 607 б].

Мәншүк Маметова Кеңес Одағының Батыры атанған алғашқы қазақстандық. Аңызға айналған жауынгерлік ерлігін орындап, ол өзінің 20 жылдық өмірін Отан бостандығы үшін берген. Мәншүк Маметованың өмірбаяны тек балалық және жастық шақтарын құрайтын алғашқы беттерде аяқталды. Бірақ халқымыз оны еске алады және жүздеген жылдар бойы жадында сақтайды.

Әдебиет

1. <https://azh.kz/kz/news/view/3263>
2. Батыс Қазақстан облысы. Энциклопедия. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2002 жыл. ISBN 9965–607–02–8
3. Қарағанды. Қарағанды облысы: Энциклопедия. – Алматы: Атамұра, 2006. ISBN 9965–34–515–5
4. Алғашқы қарлығаштар – Алматы: Қазақ университеті, 2010. ISBN 9965–29–496–8

ӘОЖ 94

ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ САЛТ–ДӘСТҮР МЕН КОСМОГОНИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР КӨРІНІСІ

Бимаканова З.Ш., Ізтілеуова Д.А., Абатова А.А.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Түйін сөз: дәстүр, қалыңмал, жасау, ілу, мәдениет, қалыңдық, ырым – тыйым.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында қалың мал мен қарамал қазіргі заманғыдан өзгеше болды. Қарамалесебінде қазақтар арасында негізінен төрт–түлік (түйе, жылқы, ірі қара мал, қой) берілетін. Сонымен бірге, саудаістеріне жақын кейбіркезде малға ақша салу, ақша төлеу немесемалмен бірге ақша беру әдеті болған. Бірақ қалыңмал ақшамен төленсе де, оның мөлшері мал санымен анықталады.

Құлдар мен күндерді беру дәстүрі патриархалды құлдық дәуірі жойылмаған кезде, құлдар мен күндерді беру әдеті де болды, сонымен қатар қалың мал ретінде белгіленген малға қосымша есебінде берілген. Мұндай деректерді XVIII ғасырдың екінші жартысында Қазақстанның солтүстік–батысына саяхаттаған Николай Рычков, ал солтүстік–шығыс айналасында құнды тарихи әдеби мұра қалдырған капитан Андреев, XIX ғасырдың басында Шығыс елдерін зерттеуге үлес қосқан ғалым Г.И. Спасский, Орта жүз қазақтарын зерттеген генерал–майор С.Б. Броневский келтіреді.

Қазақ тарихының Геродоты атанған А.И. Левшин, Н.И. Гродеков XIX ғасырдың соңында Сырдария мен Жетісудағы қазақ жұртшылығының үйреншікті құқықтары және 1824 жылы Омбының Уақытша комитеті жинаған, мұрағат қоймаларында сақталған деректерді табуға болады. Қарамал есебінде құлдар мен күн беру дәстүрі бұдан бұрын да

болғандығын қазақ эпостары, соның ішінде билер мен байлар, төрелер мен хандар арасында да дәлелдейді. Жеке тұлғалардың есімдеріне байланысты құл мен күң туралы нақты мәліметтер әртүрлі мұрағаттардан көп мөлшерде кездеседі [1, 225 б].

Мәселен, XIX ғасырдың 20–шы жылдары Бәсен руынан шыққан Ақжан, Бура руынан шыққан бай–Найман, Мырзабеков, қарамал ретінде, Омбы генерал–губернаторының қорында сақталған он жасар қалмақ қызы берілгендігі жөнінде дәлелдер айғақтай алады. Өзбекстанның Орталық мұрағатында осындай мәліметтер бар. Мәселен, XIX ғасырдың соңында Әулиеата уезінен жиналған деректерде қалыңмалдың есебінде «басы жақсы» деп берілетін бес түйеге бір «жетім қыз» (күң), ал «аяғы жақсы» деп берілетін үш түйеге бір «ер адам» қосылатыны айтылған– жетім» (құл).

Құл мен күң тек қарамалдың құрамына ғана емес, сонымен қатар ірі бай хан–сұлтандардың қыздарының құрамына да кірді. Құл ретінде берілген жетім балалар, күтуші ретінде берілетін байдың есігіндегі күтушілер және олар осы отбасының меншігінде қалады. Осылайша, құдалар арасындағы жетімдердің алмасуы екі жақтың құлдығын нығайту, бағынышты құлдар мен күңдердің санын көбейту мақсатында құрылады.

Себебі, жетімдерді өздері құлдықта ұстағаннан гөрі, әдеттегі құқық негізінде айырбасталған жетімдерді өз құлдары мен күңдері ретінде пайдалану қолайлы болған. Енді қарамалдың мөлшеріне келетін болсақ, әртүрлі жағдайларға байланысты бірнеше амалдары болған. Қарамал екені таңқаларлық емес, қазақ халқы ежелден көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан, оны қалыңдықтың артынан берген. Бірақ жағдайға байланысты әр жерде қарамалдың құрамы мен мөлшері әр түрлі болады. Белгілі қалыңмалдың мөлшері негізінен құданың байлығына, қоғамдағы орнына байланысты болғандықтан, оның құрамы мал шаруашылығының ерекшеліктеріне, яғни малдың салмағына байланысты.

Қарамал мөлшері уақыт өте келе жергілікті аймақта байланысты өзгеріп отырады. Бұл капитан Л.Р. Андреев пен Г. Спасскидің еңбектерінде қалыңмалдың мөлшері жоқ, тек төрт түлік мал түрі, олардың әрқайсысы қарамалдың құрамына кіретіндігі және қалыңмал төленгенге дейін қалыңдық ұзатылмағандығы айтылады. С.Б. Броневский қалыңмалдың мөлшеріне тікелей тоқтамайды, бірақ құданың байлығына байланысты төрт түлік аз берілетінін айта отырып, зорлықпен зорланған қыз бұл адамға қосылғаны үшін ризашылық білдіреді, «қарапайым қарамалға 32 жылқы, 2 жұмысшы және 1 түйе төленді». XIX ғасырдың 20–жылдарына жататын мұрағат құжаттарында қарамалдың көлемі, оның құрамы туралы құнды деректер сақталған. А. Левшин өз жұмысында сол кездегі кедейлер мен ірі байлар арасындағы қалың мал мөлшері туралы айтады «қалың мал» мөлшері екінші немесе үшінші әйел үшін әдеттегіден көп төленеді. Сонымен, бірінші әйелден екінші әйел, екінші әйелден үшінші әйел қымбаттырақ болады.

Д'Андре материалдарының бір ерекшелігі–ол бұл деректерді осы жобаны білетін ақсақалдар мен үлкен бишілердің ауыздан–ауызға жиналған мәліметтерімен жүйеленген әр түрлі билердің тікелей сынап көреді.

XIX ғасырдың орта шеніндегі Кіші жүзде көп жыл қызмет атқарған Ф. Лазаревскийдің деректері бойынша қалыңмал халқына келетін ең үлкен шама «жиырма» болған, олардың саны кейде алты жиырмаға дейін жеткен. Әрбір жиырма құрам 60 қойдан, 16 сиырдан немесе 2 түйеден, 2 жылқыдан немесе 4 түйеден тұрады. Сондықтан, осы есеп негізінде құдалар жағдайына байланысты алты жиырмаға (ақшалай баламадағы 400 сом күміс ақша) әр түрлі мал бастарымен толтырылады. Әр жиырманың орны әр түрлі болады. Мысалы, егер сіз үшінші жиырмаға мылтық қоссаңыз, алтыншы жиырмаға қару–жарақ қосыңыз. Қалыңдығының төрттен жиырмаға дейін төмендегенін атап өткен Ф. Лазаревский егер кейбір ірі байлардың қалыңдығы он жиырмаға дейін

көтерілсе, онда оны ақшалай баламада 800 сом күміс ақшамен бағалауға болатындығын айтады. Әрине, бұл деректер Д'Андре деректерін толықтырады.

Ф. Лазаревскийдің 1888 жылы келтірген деректері А.Е. Алекторовтың қайталауы оның шындыққа сәйкес келетіндігінің дәлелі. 1870 жылы жарық көрген еңбегінде қазақ халқының көрнекті ағартушы ғалымы Ыбырай Алтынсарин XIX ғасырдың екінші жартысына кіретін Орынбор облысының құрамына кіретін кіші және орта жүздердің жұртшылығы арасындағы қалыңмалдың проблемасы туралы мынадай деректер келтіреді: «... қалыңмал немесе карамал арасындағы келісім бойынша, әдетте, әр түрлі жастағы 47 бас жылқылардан тұрады. Айрықша ерекшелігі – Кіші жүзде қалыңмалға 5 – 50 жылқы беріледі. Орташа шаруалар 37 бас ірі қара мал төлейді (құлындар, бұзауларды қосқанда)» – деп келтірген. «Жақсы Бас» – бұл қалыңдық сәукеленің құны ретінде беретін бөлек төлем. Бұл үшін үлкен байлар 500–600 сомға дейін береді, орташа шаруалар 200–300 сом берген. «Жақсы Бас», негізінен ақшаға беріледі, «сонымен қатар, күйеу жігіт орта есеппен 40–50 жылқы, шабандоз сияқты күміс ер–тоқымды іліп қояды». Қыз алып кетуге барғанда – «той малы» 30–50 жылқы [2, 144 б].

XIX ғасырдың 60–70 жылдары Торғай облысында әскери губернатор болған генерал–лейтенант Л.Ф. Баллюзек 1871 жылы кіші және орта жүздердің шенеуніктеріне, қазақ билері мен төрелеріне, қазақтардың әдеттегі құқықтық қатынасы туралы көптеген материалдар жинап, үлкен еңбек жариялайды. Бұл еңбекте сондай–ақ қалың мал мәселесі қарастырылып, оның құрамы бірнеше бөлімнен тұратыны туралы құнды деректер келтірілген.

«Ілу» – бұл 14 жасқа толғанда күйеудің ұрын барғанда апаратын төлеуі. Қарамалдың бұл түрі «қалыңмалдан» кем түспейді. «Ілу» мөлшері «қара малдың» аздығына байланысты 2–3 есе көп болады. Яғни, 30–80 жылқыға дейін. Торғай облысы мен Орал облысының қалған бөлігінде «қара мал» көп болғанымен, «ілу» шамасы ондаған түйеден аспады.

«Той малы» – бұл бойжеткенді ұзатып алуға барғанда тойға алып баратын мал. Оның мөлшері қалыңдықтың қалыңмалына қосымша ретінде берілетін мал санына сәйкес келеді. Әдетте «той малының» мөлшері 20–70 малды құрады.

«Сүт ақысы» – қалыңдықтың анасы үшін берілетін төлем түрі. Оның мөлшері 1–7 түйеге жетеді. «Жігіт түйе», «қалыңдық түйе» деген атпен 2 түйе беріледі. Ең соңында жақсы сыртқы киім мен күйеуінің ер–тоқымы міндетті түрде алынады. Олардың құны, мөлшері маңызды болмаса да, олардың міндеттілігін «қалыңсыз қыз болғанмен, кәдесіз күйеу болмайды» деген мақалдан көруге болады. Қалыңмалдың жоғарыда аталған мөлшері тек ірі бай және орта шаруалар арасында болады. Жоғарыда келтірілген деректерді қорытындылай келе, Ф.Л. Баллюзек қалыңмалдың «балама қарамал» (20–40 ірі қара мал) немесе «дөңгелек қалым» (100–150 ірі қара мал), ал орташа байлар үшін «балама қалым» (20–40 ірі қара мал) немесе кедейлер арасында «дөңгелек қалым» ретінде анықталғанын көрсетті. Себебі, қазақ өмірін, оның әдет–ғұрпын жақсы білетін көптеген билермен бірге сұлтан Сейдалиннің үлкен еңбегін атап өткен жөн. Сонымен бірге Ф.Л. Баллюзек деректерінде күйеу жігіттің шынайы кәделері мен көптеген әдет–ғұрыптары, яғни үйлену тойына жұмсалған барлық шығындар сипатталған. Шын мәнінде олар қалыңмалдың құрамына кірмейді [3, 133 б].

Күн, Ай және жұлдыздар – аспанның сакралды денелері, оларға қазақтар ежелден мінажат еткен. Шоқан Уәлихановтың еңбегі бойынша, халықта оларға байланысты көптеген ғұрыптар сақталған [4, 49 б].

Ерте кезден адам баласы өзіне қажетті, пайдасы бар дүниелерге, не болмаса зиян келтіретін табиғат құбылыстарынан қорыққанын білеміз. О. Сүлейменовтің пікірі бойынша, күнге мінажат ету, әсіресе, солтүстік белдеуде тұратын халықтарға көбірек жақын, себебі олар үшін күннің қызуы мен қызметі ыстық белдеулерде тұратын

халықтарға қарағанда қажеттірек. Ал қазақ мәдениетінде Ай да, Күн де өз орнымен қасиеттеледі.

Қазақстанның ежелгі көшпелі және жартылай көшпелі жұрттарында Күнге мінажат ету өте ертеден басталады. Қола дәуіріндегі жерлеу орындарының үстіне салынған дөңгелек қоршаулар, сақтардың «мұртты» обаларының, қабірхана есіктерінің шығысқа қаратылуы, түркі заманының шығысқа қаратылып қойылған мүсін тастары – осылардың барлығы да бұл мәдени нысандарды қалдырушылардың Күнге, күншығысқа жаққа ғибадат еткендігінің айғағы.

Ортағасырлық қимақтардың шығып келе жатқан күнді дауылпаздарды даңғырлатып қарсы алатындығы жөнінде дерек бар [5, 69 б].

Ш. Уәлиханов өзімен замандас қазақтарда, яғни ХІХ ғасырда Күнге мінажат етудің болмауына байланысты өзінің таңданысын білдіре келе былай деді: Қырғыздарда (қазақтар) күнге қаратып дәрет сындырмау әдеті ғана сақталған, бұл осы уақытқа дейінгі бізге белгілі жалғыз ғана ғибадат белгісі» [4, 58 б]. Жалпы, ертеректе күнге байланысты ырым–тыйымдар қазақ жерін жайлаған халықтарда аз болмағанын көруге болады.

Сонымен қатар, Күн культіне байланысты бірнеше ырым–тыйымдарды мысалға келтірсек:

Бізге жеткен деректер бойынша күн шығатын және бататын уақыт қолайсыз деп есептеп, ешқандай жұмыс бастамаған.

Беймезгіл уақытта істелген істің берекесі болмайды деп, екінті және ақшам мезгілдері аралығында өксіп жыламаған, ұйықтамаған, іс жасап, киім тікпеген.

Көшпенділердің өмірінде сакралды аспан денесі Ай өте маңызды рөл атқарған. Көшпелі халықтарда бастапқыда ұзақтығы он айлық ай күнтізбесі болған. Қазақтардың және олардың ата–бабаларының алдымен жіңішке орақ түрінде ғана пайда болатын Ай 7 күннің ішінде жарты Айға толысып өседі. Келесі шерігінде (7 күн) Ай толысып шеңбер, дөңгелекке айналады. Бұны қазақ «онбесінде толған айдай» дейді. Ай өскенде сол жағына қарай толысып өседі.

Ал енді келесі кезеңде Ай біртіндеп оң жағынан жоғала бастап 7 күннің ішінде тағы да жартыланады – жарты Айға айналады. Осы кетілу әрі қарай жалғасып қалған 7 күннің ішінде толық мүжіліп бітеді. Сонымен мөлшермен алғанда 28 күндік бір айдың алғашқы 14 күнінде Ай туады, өсіп өнеді, жетіледі, толысады. Ендігі қалған 14 күннің ішінде, былайша айтқанда, Айдың біртіндеп кему, мүжілу, тозу, жоғалып біту үдерісі жүреді. Сондықтан да Ай біздің ата–бабаларымыздың мифологиялық дүниетанымында, түсінігінде жаратылып пайда болудың, өсіп–өнудің, толысудың, одан біртіндеп кемудің, азаюдың, түбінде құрып бітудің нақты нышаны, аспандағы көрінісі болып табылған.

Қазақ Айдың 28 күндік бір циклын (айналымын) адам өмірімен салыстырған. Адам баласы да жоқтан бар болып жаратылады, туады, өсіп өнеді, толысады, бұдан соң қартаю басталып, қай жағынан болсын біртіндеп кемиді, мүжіледі, ең аяғында өліп жоқ болады [6, 122–123 бб].

Қазақ ай толып, дөп–дөңгелек болып туғанда да сәлем береді. Айға қарап тілек айтып, бет сипайды. Онысы көңілайдай жарық болсын, сөзім айдай толсын дегені [4, 66 б].

Айға байланысты қазақтыңнаным–сенімі туралы Ш. Уәлиханов мынандай мәлімет береді: «Қырғыздар (қазақтар) Айда кемпір отырады дейді (мүмкін бұлайдың бетіндегі қара дақтардың адамның бетіне ұқсатуынан шығар). Қырғыздарайға ұзақ қарамайды, сенім бойынша ай дағы кемпірадамның кірпіктерін санап қойса, ол адам өледіде песептеген. Дәрет сындырғанда адам бетін Айғақаратпайды.. Жалпы Айғаұлкенсыймен қарайды» [4, 58 б].

Қазақта Айға байланысты мынадай ырым – сенімдер бар:

Ай шалқайыптуса, күнсуытады. Ай еңкейіптуса, қыс – жылы, жаз – ыстық болады. Ай мүйізге ұқсап шаншылыптуса, күн қыста желді, суық. Жазда аңызға желді болады. Ай дөңгеленіптуса, қысаязды болады. Айдың мүйізі үшкір болса, ауа–райы жақсы болады, ал мүйіздері шалқак болса күн бұзылады [9, 75–76 бб].

Жұлдыздар қазақ дүниетанымы мен сенімдерінде.

XIX ғасырдың ортасындағы орыс саяхатшысы Матвей Ястребов былай деп жазған болатын: «Еңалғашқы астрономдар көшпелі халықтар болғаны анық. Кеңдалада, ашық аспан астында мал бағып өмір сүру олардың аспан денелерінің қозғалысына үнемі бақылау жасауға мүмкіндік тудырды және де соласпан денелерінің адамның денсаулығына, рухани жай–күйіне әсер ететіндігі жөнінде өзінше жорамалдар жасауға әкелді» [10, 306 б].

Шоқан былай деп жазған: «Қазақтардың арасында, әрбір жұлдыз жердегі әрбір адамның жанымен бірлестікте, адам өлгенде оның аспандағы жұлдызы да жерге ағып түседі. Аспаннан ағып түскен жұлдызды көрген қазақтарменің жұлдызым жоғарыдейді. Болып–толған бақытты адамды «жұлдызы жанған деседі» [4, 56–57 бб].

III. Уәлиханов бойынша: «Жеті қарақшы (Большая Медведица), қазақ арасындағы аңыз бойынша: бұл жұлдыз жеті қарақшының рухы, олар өлгеннен соң жеті жұлдызға айналған, тағы бір аңызда: жеті қарақшы күні бойы ұрлық жасайды да, түн бола өздерінің күндізгі жасаған күнәларына қайғырады. Жеті қарақшы өлгеннен кейін жеті жұлдыз болып кетіпті. Жеті ұрының тұтқынында Үркердің қызы бар» [4, 180 б].

Сонымен қатар, жұлдыздар әлеміндегі құйрықты жұлдыздың пайда болуын қазақ келе жатқан бір кеселге, ауа–райының бұзылып, малдың қырылуына жорыған [8, 232 б]. Қазақтың соқыр сенімге негізделген танымы бойынша құйрықты жұлдыз – қысқа ғұмырдың белгісі. Сүйікті ұлы Әбдірахман қайтыс болғанда ұлы Абай былай деген:

Құйрықты жұлдыз секілді,

Туды да көп тұрмады...

Қазақтың халықтық наным бойынша, Құс жолы – құстардың ұшу жолын көрсететін бағыттаушы, сондықтан оның аты солай қойылған [4, 180 б].

Қазақтар жұлдыздардың тазалаушы, аластаушы қасиетіне сенген. Сондықтан болар, өліктің үстіне жапқан киізді, кілемді, көрпені «Жұлдыз көрсін, жел қақсын» деп, түнге ашық аспан астына қалдырады.

Қазақта жұлдызға байланысты мынадай сенімдер бар:

Егер жұлдыздар айқын жарық шашса – қатты жел, болмаса жаңбыр болады. Жұлдыз сирек көрінсе, ертеңінде ауа–райы бұзылады. Ал жұлдыздар жиі туса, жазда ыстық, қыста аязды болады [9, 75 б].

Тіпті қазіргі кездің өзінде халық арасында аспандағы жұлдыздар жоғарыда айтып кеткендей адамдармен тұтастықта, бір жұлдыз ағып түссе, біреу өледі, бір жұлдыз туса, бір нәресте өмірге келеді деп байланыстырады.

Халық ұғымында аспандағы жұлдыздарды санауға болмайды. Онда қолға сүйел шығады, болмаса ауру болып кетеді [9, 80 б].

«Жеті қарақшыны таныған адам, Жеті қараңғы түнде адаспайды» деген қазақ халқының мақалының өзі қазақ халқының аспан әлемімен тығыз байланыста екенін көрсетеді.

Мемлекет басшысы Қасым–Жомарт Тоқаев 2021 жылдың қазан айында Ұлттық жобалар тізбесін бекіту туралы жарлығына қол қояды. Бұл жобаның мақсаты – мәдени бірегейлікті насихаттау, ұлттық құндылықтар мен салт–дәстүрлерді жаңғырту арқылы халқымыздың сана–сезімін, мәдени болмысын дәріптеу болып табылады.

Қорыта келе, салт–дәстүр мен ырым–тыйымдар өз заманына қарай өзгеріп отырады. Мәселен, қазақ даласында өмір сүрген көшпелі тайпалардың түсінігінде салт–дәстүрлер мен ырым–тыйымдардың алар орны ерекше. Ал сол көшпелілердің ұрпағы

болып есептелетін қазақ халқының танымы мен нанымы, ырым–тыйымдары уақыт өте келе Ислам дінінің келуімен бірге тығыз байланыса дамыйды. Салт–дәстүрлер мен ырым–тыйымдар ұлт үшін өмір, қоғам заңы болып келген.

Әдебиет

1. Исследования А.И. Левшина об истории казахского народа. 1896 г, стр. 225.
2. Материалы по казахскому обычному праву, собранные чиновником особых поручений Д. Андре. 1846 г, стр.144.
3. Баллюзек Л.Ф. Народные обычаи, имевшие, а отчасти и ныне имеющие в Малой Киргизской орде силу закона. Предисловие. Записки Оренбургского отдела ИРГО, вып. 1871 г, стр. 133.
4. Валиханов Ч.Ч. Следы шаманства у киргизов. // Собрание сочинений в пяти томах. 4–том. – Алма–Ата: Главная редакция советской энциклопедии, 1985. – 461 б.
5. Рашид–ад–Дин Ф. Огуз наме. Пер с персид., предис., коммент., прим. и указ. Р.М. Шукюровой. – Баку, 1987.
6. Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов. – Алма–Ата: Гылым, 1991. – 214 б.
7. Қайырбайұлы А., Бопайұлы Б. Қазақ ырымдары. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1998. – 159 б.
8. Әбішұлы Х. Халық астрономиясы. – Алматы: Қазақ мемлекет баспасы, 1959. – 220 б.
9. Қанарбаева Б. Қазақтың наным–сенімдері. – Алматы: «Қағанат», 1999. – 120–б.
10. Ястребов М. Киргизские шаманы.// Москвитянин, 1851. – №8. 2–кітап.

ӘОЖ 94

ҒҰНДАР ТАЙПАЛЫҚ БІРЛЕСТІГІ ЖӨНІНДЕ ТАРИХИ МӘЛІМЕТТЕР

Бимаканова З.Ш., Нарғожа Д.Ш.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Түйін сөздер: тайпалар, бірлестіктер, ғұндар

Ғұндар халқы туралы деректер бізге қытай дереккөздері арқылы белгілі. Олар әлем тарихында үлкен із қалдырады. Азиядан Еуропаға жылжи Орал тауының бөктерінде угр халқымен қосылып, жаңа халық шықты ол еуропаға ғұн атауымен белгілі. Еуропа халқына үрей туғызған «ғұн» сөзі жабайы деген сөзбен синоним еді.

Хуннологияның бірінші кезеңі Қытайда пайда болды. Ғылыми қызығушылықты ең бірінші болып Қытай тарихшысы Сыма Цянь білдіреді. Ол тарихи жазбалар еңбегінде жазып кеткен болатын. Ол өз еңбегінде екі түрлі халықтың бірін – бірі басып ала алмайтынын айтқан болатын [1, 55–57 б]. Орталық Азиядағы жалпы жағдайдың түбегейлі өзгеруі, Сыма Цяньнің пікірінше, «соғысушы патшалықтар» кезеңінде орын алады. Бұрынғы жундардың орнына солтүстік пен Батыста көшпенді ғұндар және юэчжилер тайпаларының күшті бірлестіктері пайда болады, ал дунху туралы «шынға жеткендері» және олардың біртұтас билеушісі болғандығы айтылады. Б.з.д. IV ғасырда қытайлар алдымен қарсыластарының арасында ғұндарды атайды: кейінірек олар Чжао патшалығымен Ордос үшін қызу күрес бастайды. Соғыс әр түрлі сәттілікпен өтеді; осы уақыт ішінде Ғұн бірлестігі құрамында бұрын тәуелсіз болған жун тайпалары болады. Батыста ғұндардың көршілері юэчжилер–үйсіндермен бірге Тянь–Шаньнан Орталық Моңғолияға дейінгі үлкен аумақты алып жатқан тайпалар болады.

Ғұндардың – көшпенді малшылар өмірін: «Қытайдың солтүстік шекарасынан тыс жерде тұрып, олар малымен бір жайылымнан екіншісіне ауысады», «үй малынан жылқы, ірі және ұсақ мал ұстайды: бір бөлігі түйе, есек, жылқы және ең жақсы тұқымды жылқыларды өсіреді. Сумен, шөпке қарап басқа жайылымға көше береді, барлығы етпен тамақтанады, терісін киім ретінде қолданады» – деп сипаттайды Сыма Цянь [1, 39–40 б].

Қытайда Сыма Цянның ізін Бань Гу жалғастырған. Оның «Үлкен Хань әулетінің тарихы» атты еңбегінде: «хундарды мәдениеттен өте алыс және империя оларды басып алса, олар қытай мәдениетіне үлкен зиян тигізеді» – деп жазған болатын [1, 93 – 96 б]. Қытай тарихшысы Фань Хуа «Кіші Хань әулетінің тарихы» атты еңбегін жазып қалдырады [2, 18 б].

Хуннологияның екінші кезені XVIII ғасырда басталады, оны француз ғалымдары зерттеген болатын. Олар тек қытай халқын емес, сонымен солтүстіктегі халықтар туралы жазған болатын. Вивьен де Сент–Марьен Таяу Шығыс дереккөздерін жинаған болатын [5]. XIX ізін жалғастырушы Абель Рамеза болады, ол көптеген жеке зерттеулер жүргізген болатын, және сол кездегі азияның картасын жасаған Клапротта болады. Орталық Азияға арналған тарих ғылымының жаңа гүлденуі Францияда XIX ғасырдың аяғы XX ғасырдың басында пайда болады. Эдуард Шаванның, Поль Пельоның, Анри Кордье мен Рене Грусенің еңбектері көптеген сұрақтардың жауаптарына шешім табады. Неміс ғалымдарының зерттеулерінде Гроттпен [6], Франк [7] жұмыстарын атау керек, берген мәліметтері француз және орыс деректерінде де кездесті.

Бірақ осылардың ең құндылары болып орыс зерттеулері болып табылады. Н.Я. Бичурин еңбектеріне келетін болсақ, ол қытай тілін жақсы білген, осының арқасында ол қытай дереккөздерін аударып құнды мәліметтер алған. Оның еңбектері қазіргі таңда құнды, орыс тарихнамасында шығыстанудың жаңа тарауларын ашқан болатын. Жалғастырушы болып В.В. Григорьев, Н.Я. Бичуриннің еңбектерін пайдаланып Қытай және Шығыс Түркістан еңбегін жазады.

Н.М. Пржевальский осы уақытқа дейін тек белгілі болған елдерді ашып, сипаттайды. Оның шәкірттері К. Козлов пен В.И. Роборовский, өз ұстазының идеяларын аяқтайды, олар Н.М. Пржевальскиймен бірге саяхатқа барып, бір кездері ғұн халқының пайда болған, өмір сүрген және жоғалып кеткен елдердің табиғатын сипаттады. Олардың артынан М.В. Певцов және Г.Е. Грумм–Гржимайло, Г.Н. Потанин, В.А. Обручев және біздің заманымызда Э.М. Мурзаев зерттейді. К.А. Иностранцевтың «Хундар мен Ғұндар» атты еңбегінде: «Қытай хунну халқының шығу тегі туралы теорияларды, шежірелерді, Еуропалық ғұндардың пайда болуы және осы екі халықтың өзара қарым–қатынасы туралы» талдап жазады [10, 7 б].

Орыс тарихшысы және географы Л.Н. Гумилевтің «Хуннулар» атты кітабі 1960 жылы жарыққа шықты. Л.Н. Гумилев «Мен орыс адамымын, бірақ мен өмір бойы татарларды жала жабудан қорғадым» – деп жазған. Гумилевтің мәлімдеуінше ғұн державасының пайда болған кезеңі б.з.б. 209 жыл және 24 ғұн конфедерациясы құрылып, рулар әлеуметтік дамудың жоғары сатысына көтеріліп, одақ «державаға» айналады.

Ғұн мемлекетінің құрылымына келер болсақ олар өздерінің тұрақты әскерге емес, халық жасақтарына арқа сүйейтін рубасылары басқарып отырған. Шаньюй, өзге рубасылар ішіндегі басты тұлға болып саналады.

Марксизм негізін салушылар б.з.д. III ғ. ғұндарда рулық кезеңдегі қоғамда рулық құрылым қолданылды деген тұжырым жасайды.

Мөде дәуіріндегі ғұндардың және оның мұрагерлерінің тұсында саяси жүйе, әлеуметтік жүйе және мәдениеті олардың бұрынғы өмір салтынан айтарлықтай ерекшеленеді. Әдетте көшпелі державаларды тайпалық одақтар немесе әскери тәртіпке бағынатын адамдар тобының ордасы ретінде қарастыру әдетке айналған. Ғұндар руларға бөлінген жалғыз тайпа болады; бұл оларды рулық одақтан ерекшелендіреді. Олардың ішкі рулық ұйымы болады, бірақ оларды Орда деп санауға мүмкіндік бермейді. Ғұндардың саяси жүйесі күрделі болған.

Ғұн державасының басында шаньюй тұрды, бұл дегеніміз «ұлылар ұлығы» деген мағына берді [10, 46 б]. Атаудың өзі бұл патша емес екенін көрсетеді, жиырма төрт тайпаның ішінде «бірінші» екенін басқа ақсақалдардың арасында көрсетеді. Шаньюйдің

билігі шексіз болды, бірақ оның билігін ру ақсүйектері шектеп отырады, ал рубасылары 2 мыңнан 10 мыңға дейін қарулы салт аттыларды басқарады. Шаньюй әскери және дипломатиялық жұмыстарымен қатар діни істермен айналысып, өзі ғибадатханаға күн және айға табынуға келетін.

Мөде ханның тұсында ғұндарда үш текті ақсүйектері болды. Олар: Қоян, Лань және Сюйбу. Қоян мен Сюйбу түркі сөзінен шыққан, «өлке» мағынасын білдіреді, Лань қытай сөзі «орхидеяны» білдіреді. Осы үш рудан ғұндардың шыққан тегін айыруға болады. Шун Вэйдан Ланьдар шықты, ал Қоян мен Сюйбу баяғы хулардың ұрпақтары болады [10, 49 б].

Алғашқы қауымдық жүйенің жоғарғы деңгейлерінде рулық және тайпалық одақтар қоғамдық ұйымның өте жоғары формаларын құрған болатын.

Ғұндардың басқару аппараты өте қиын және күрделі болады. «Шығыс» және «Батыс» ұғымдары «аға» және «кіші» дегенді білдіреді. Бірінші топтағы – чжуки–ханзада. Шығыс чжуки–князь тақтың мұрагері болатын, бірақ бұл ереже жиі бұзылады. Екінші топтағы – лули ханзада; үшінші – ұлы көшбасшы; төртінші – ұлы дуйу; бесінші – ұлы данху. Бұлардың бәрі жоғары атақтар әрқашан шаньюй отбасының мүшелері болды. Барлық ақсүйектердің жеке жасақтары болады, олардың әрқайсысы 10 мың адам, ал төменгілері бірнеше мыңға дейін әскер ұстайды. 24 дворяндарынан басқа, рулық дворяндар болады. Бұлар Хучжу және Хунче князьдер болады, олар Алашан тау бөктерінде көшіп жүреді. Мөде дәуірінде олардың маңызы шамалы, бірақ орталық биліктің құлдырауынан өседі [9, 85 б].

Осылайша біз ғұн ақсүйектерінің үш категориясы: текті ханзадалар, қызметінен көтерілген ақсүйектер және ру басшылары. Бекзаттар мен рубасылары тек дәстүрге ғана емес, өздерінің жауынгер жасақтарына арқа сүйеген, сол себепті шаньюйлер өздерінің кінәздар алдында дәрменсіздігі көрінетін.

Юэчжи–Орталық Азиядағы иран тектес халық, кіші топтың Шығыс–Ирандық диалектілерінде сөйлеген. Мәдениеттердің үлкен ұқсастығына байланысты оларды кейде «шығыс сарматтары» деп те атайды Юэчжилер б.з.б. II – III ғғ. өмір сүрген, тайпалар одағынан құрылған көшпелі тайпа болады. Олар қазіргі Ганьсу мен Шығыс Шыңжан – Ұйғыр аймағында мекендеген. Олар тек Қытай дереккөздерінде кездеседі. Сыма Цянь олардың мекен еткен аймағын Дуньхуанмен Циляншан деп көрсетеді [3, 80 б].

Ғұндардың юэчжилермен қарым–қатынасы Мөденің әкесі Тоумань шаньюйдің кезінде басталады. Әкесі көршілері дунхулармен, юэчжилерден аман қалу үшін аманат беріп, келісімге келіп отырады. Тоумань шаньюй балаларының ішінен Мөдені жақтырмайтын, себебі тақ үшін ішкі үрейі болатын. Аңыз бойынша Мөдені юэчжилердің қолына аманат ретінде беріп, Тоумань шаньюй оларға жорық жасамақшы болады. Тоумань шаньюйдің негізгі ойы юэчжилер Мөдені өлтіреді деп ойлайды. Бірақ Мөде бұның бәрін түсініп, әкесінің қулығынан асып түседі. Ол күзетшіні өлтіріп, қашып кетеді. Мөде ғұндарға қатты әсер қалдырғаны соншалық, әкесі оған бір аймақ пен қол астына 10000 жауынгер беруге мәжбүр болады. Аңыз бойынша Мөде әкесі Тоуманьды өлтіріп, шаньюй атанады.

Мөде батыстағы юэчжи тайпаларын бағындыру үшін әскери жорықтар жасайды. Юэчжилермен соғыс Мөде шаньюйдің баласы Лаошань деген атпен таққа отырған ұлы Гиюй кезінде аяқталады, әкесінен ұлы мемлекетті мирас етіп алады. Бірнеше күрделі мәселелерді, оның ішінде Батыс шекараны қорғауды кешеуілдетпей шешуі керек болатын. Юэчжилер өздері басып алған аумақтардан лақтырылып тасталады. Халқының жартысы көшіп кетіп, Тяншанда тек «кіші юэчжилер» қалады.

Бірақ юэчжилердің күресі көпке созылмай, ақырында билеушілері Кидолу ғұндармен күресте қаза табады. Оның мәйіті жауларының қолында қалады, ал оның бас

сүйегінен Лаошань шаньюй кубок жасайды. Юэчжилер б.з.д. 174 – 165 жылдары түпкілікті талқандалып, нәтижесінде, юэчжилер Орталық Азияға шегініп, Әмударияның жоғарғы ағысына жылжыйды.

Жетісудағы сақтардың бір бөлігі юэчжилердің қысымынан Ферғананы басып өтіп, Парфия, Бактрияға жылжып, келесі бір бөлігі Ауғанстан Солтүстік Үндістанға өтіп кетеді. Үлкен юэчжилер Жетісуды 30 – 40 жыл ғана иемденіп, кейін Жетісуды үйсіндер юэчжилерден тартып алады. Ғұндардың әскери көмегінің арқасында үйсіндер осылайша Жетісуға орналасқан болатын. Батысқа қарай ығысқан юэчжилер Бактрияны өзіне бағындырып, үйсіндермен араласады. Ғұндар мен Қытай арасында айырбас сауда жүріп тұратын, бұл, ғұндарға тиімді болады. Б.з.д. 152 жылы ғұндармен шекаралық аймақтарда сауда орындары ашылады.

Ғұндар әлемдік тарихта үлкен із қалдырған. Орталық Азиядан үлкен тайпалардың бірлестігін құрып, мемлекеттік дәрежеге жеткізеді. Ғұндар көшпелі халық. Мағжан атамыз айтып кеткендей «ғұндар – түркілердің атасы» деп тұжырым жасап, өз еңбектерінде айтып кетеді. Ғұндар тәңіршілдік дінді ұстанып, түркі жазуын пайдаланған. Шығыста Мөде «Шығыс Қу» сәнби және ұқуан тайпаларын бағындырып, батыста юэчжи тайпаларына жорықтар жасап, өзіне бағындырған. Ғұндар Ұлы Қоныс аударуға себеп болған тайпа. Олар көптеген Еуропа мемлекеттерін үрейде ұстап, алым салық жинаған.

Әдебиет

1. Бичурин Н. Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Сыма Цянь, сын придворного астролога Сыма Тянь, служил при дворе императора У-ди в конце II – начале I в. до н. э. Составил книгу «Шицзи» – «Исторические записки», ставшую образцом для дальнейших исторических сочинений. Прозван в Китае, подобно Геродоту, «отцом истории».
2. Иностранцев К. А. Хунну и гунны. Л., 1926.
3. Ср. описание гуннского двора у Приска Панийского. Приск встречал потомков азиатских хуннов, а Аммиан Марцеллин описывал их уже в смешении с уграми и другими восточноевропейскими народами – «Сказания Приска Панийского» (Ученые записки Российской академии наук. Кн. VII. Вып. 1. Спб., 1861).
4. Дегинь Ж. история гуннов, турок, Моголов и других западных Тартасов до и с нашей эры до настоящего времени. П., 1756–1758 гг.
5. Сен–Мартен против белых гуннов или эфталитов византийских историков. П., 1849. – Критикует выводы Вивьен де Сен–Мартен, см.: Гумилев Л. Н. эфталитов и их соседей в IV веке. (ВДИ, 1959.Н–1)
6. Грот. Китайские грамоты по истории Азии. Гунны дохристианского периода, 1921.
7. Франке Отто. История Китайской империи. Берлин, 1930.
8. Менхен–Хелфен О. Гунны и сюнну (Византия. Том. XXII, 1945); Легенда о происхождении гуннов (Византия. Том. XVII, 1945).
9. Лев Гумилев Хундар тарихы
10. Бичурин Н. Я. Собрание сведений... Т. I. С. 46

УДК 331.56

ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И ПУТИ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Воронов Е.Е.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Организация любого бизнеса начинается с формирования логистики, отсутствие которой делает невозможным ведение бизнеса предприятия. Актуальность выбранной темы обусловлена тем, что учет основных средств должен обеспечивать контроль за

эффективным использованием производственных площадок, оборудования, машин, транспортных средств и других средств труда. Важно отметить, что осведомленность о наличии рабочей силы и постоянный контроль за ее эффективным использованием имеют важное значение в управлении производственной деятельностью каждого предприятия. Их хорошо построенный аудит должен способствовать этому.

Политика учета основных средств представляет собой загадку для многих предприятий. Такие решения, как применяемый метод амортизации или расчетная ликвидационная стоимость актива, могут оказать существенное влияние на налоговые обязательства и прибыль. То, как применяются правила, требует определенного суждения, и результаты часто вызывают сомнения у аудиторов. Это создает головную боль для бухгалтеров, пытающихся обосновать свои решения.

Амортизация прекращается, начиная с месяца, следующего за месяцем выбытия объекта. Таким образом, сумма перенакопленной амортизации должна быть вычтена из соответствующих расходов.

Немаловажным вопросом является и то, что основное средство не должно амортизироваться полностью, а каждая его составная часть должна амортизироваться отдельно, так как это более правильно и эффективно.

При изучении международного и отечественного опыта выявилась путаница в трактовке некоторых терминов, например экономической выгоды. В международных стандартах этот термин является более совершенным и совершенным, отмечается, что существует возможность получения средств и их эквивалентов от активов, использования. Тогда как в национальных стандартах указано, что предприятие может получать прибыль только денежными средствами.

1) Проблемы управления основными средствами. Несмотря на свою важность, управление амортизацией – это в основном ручная задача. Просто составить полный список существующих активов может быть чрезвычайно сложно, особенно для компаний, располагающих машинами и оборудованием в нескольких местах. Это связано с тем, что инвентаризация активов часто децентрализована, и каждое учреждение отслеживает свое собственное оборудование.

Децентрализация делает своевременный учет приобретений и выбытий особенно сложной задачей, поскольку персонал объектов может не подумать о том, чтобы предупредить бухгалтерию об этих событиях. Кроме того, ключевые сведения, необходимые для бухгалтерского учета, такие как дата покупки, цена покупки, а также непосредственно связанные затраты и ожидаемый срок полезного использования, также трудно собрать, когда информация хранится в нескольких местах.

Даже если центральный реестр активов существует, нет гарантии, что информация будет актуальной. Вновь приобретенные активы не могут быть введены сразу, а активы, которые были выбыты, не могут быть удалены вообще. Фактически, по некоторым оценкам, активы, которые больше не используются, так называемые фантомные активы, составляют до четверти всех основных средств, находящихся на балансе компании.

Хотя проведение тщательной инвентаризации активов не реже одного раза в год является рекомендуемой практикой, немногие организации на самом деле делают это. В результате компании рискуют завесить стоимость основных средств, что может привести к завышению амортизации, и могут застраховаться в большем объеме, чем необходимо, что приведет к ненужному увеличению затрат.

Основные проблемы с которыми сталкивается компания при учете или же обслуживании основных средств:

1. Отслеживание бухгалтерской и налоговой амортизации.
2. Ведение сопроводительной документации для приобретения.
3. Обеспечение надлежащей классификации актива для целей амортизации.

4. Отслеживание физического местоположения/контроля актива.
5. Учет активов, которые проданы или выведены из эксплуатации.

2) Трудный путь управления активами. Сбор и ввод данных в электронную таблицу – трудоемкий ручной процесс, подверженный ошибкам. Из-за необходимости получать информацию из различных отделов и/или объектов электронные таблицы часто передаются между несколькими людьми, что еще больше увеличивает вероятность ошибок и приводит к созданию нескольких версий одной и той же электронной таблицы. Для компаний с сотнями основных средств легко не заметить ошибки, и сложно гарантировать, что для отчетности используется правильная версия электронной таблицы.

Если несколько человек обновляют электронную таблицу, существует также риск того, что информация будет введена в неправильном месте, что методы амортизации будут применяться непоследовательно или формулы будут применены неправильно или изменены. Отсутствие контроля версий и журналов аудита делает практически невозможным узнать, кто что сделал. Это может привести к тому, что аудиторы будут тратить больше времени на просмотр данных, что увеличивает затраты.

Поскольку этот процесс происходит за пределами системы бухгалтерского учета, амортизационные отчисления необходимо вводить вручную, что создает дополнительные проблемы с целостностью данных. Каждый раз, когда данные перемещаются из одной системы в другую, вы увеличиваете риск внесения новых ошибок. Даже если данные передаются через процесс экспорта/импорта или через интеграцию, существует вероятность того, что данные будут потеряны, изменены или добавлены в неправильное поле. Ручной ввод данных только усугубляет ситуацию.

3) Автоматизация управления вашими основными и арендованными активами. Решением этих проблем является замена электронных таблиц специализированным решением для управления основными средствами, которое централизует данные об основных средствах и аренде, чтобы к ним могли обращаться и обновлять по мере необходимости все авторизованные пользователи, независимо от их местоположения или роли в организации. Приложение должно автоматизировать расчеты амортизации, используя назначенный метод амортизации и график для каждого актива, экономя время и обеспечивая последовательное применение правил амортизации. Наконец, решение должно быть интегрировано с учетной системой компании, что экономит время и уменьшает количество ошибок, избегая необходимости повторного ввода данных вручную.

Управление основными средствами автоматизирует весь жизненный цикл основных средств, от приобретения и амортизации до переоценки, обесценения и выбытия. Сочетание гибких вариантов амортизации, автоматизированного расчета и подробной отчетности помогает свести к минимуму ошибки и обеспечить правильное распределение расходов на основные средства.

Литература

1. Шеремет А.Д., Старовойтова Е.В. Бухгалтерский учет и анализ: учебник. М.: Инфра-М, 2012. 618 с.
- Никандрова Л.К. и др. Методологические основы инструментария обеспечения экономической безопасности хозяйствующих субъектов: монография / Л.К. Никандрова, М.Ф. Овсийчук, А.В. Шохнех, М.В. Мельник, Т.М. Рогуленко, В.Я. Овсийчук, Л.И. Хоружий, Е.А. Певцова, Г.Я. Зеленова. М.: МГУП имени Ивана Федорова, 2012. 290 с.
2. Скачко Г.А., Никандрова Л.К. Проблемы налогового учета: монография. М.: ООО «Буки Веди», 2014. 65 с.
3. Никандрова Л.К., Акатьева М.Д. Бухгалтерский финансовый учет: учебник. М.: Инфра-М, 2015. 276 с.
4. Мукашева А.Т. Проблемы учета основных средств в Казахстане / А.Т. Мукашева. – Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2015. – № 9 (89). – С. 672–674.

**КӘМЕЛЕТТІК ЖАСҚА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ЖЫНЫСТЫҚ
ҚОЛСҰҒЫЛМАУШЫЛЫҒЫНА ҚАРСЫ ЖАСАЛАТЫН ҚҰҚЫҚ
БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ТУЫНДАУ СЕБЕБІ МЕН АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕСІ
(ОРАЛ ҚАЛАСЫ ҮЛГІСІ НЕГІЗІНДЕ)**

Габдулов А.Ж.

(Батыс Қазақстан инновациялық–технологиялық университеті)

Мемлекет Басшысы Қасым–Жомарт Тоқаев 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауында Парламентке және Үкіметке жыныстық зорлық–зомбылық, педофилия, есірткі тарату, адам саудасы, әйелдерге қарсы тұрмыстық зорлық–зомбылық және жеке адамға, әсіресе балаларға қарсы басқа да ауыр қылмыстар үшін жазаны қатаңдату жөнінде шаралар қабылдауды тапсырған еді.

Қазіргі таңда, шет мемлекеттерге шығып, білім іздеп, үлкен жаһандық тәжірибеге қол жеткізіп, белгілі маман иесі атанып, елге оралып жатырған жастарымыз көп. Бұл әрине, көңілге қуаныш ұялататын жайт. Бірақ, көңілге қаяу түсіретін мәселелерденде алыс емеспіз. Себебі, өркениетті қоғамымызда, әлі де болса кәмілетке толмағандарға қарсы жыныстық қатынастағы және сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттермен бейнеленетін құқық бұзушылықтар саны азаяр емес. Сол себепті, осы тақырыпты зерделеуде өз пікірімді қосуға ниет білдіріп отырмын.

Бұл тақырыптың өзектілігі сол, уақыт пен заман талабы және кәмілеттік жасқа толмағандарға қарсы жасалған жыныстық қатынастағы және сексуалдық сипаттағы әрекеттерге заң талабын күшейтсе де, кәмілетке толмағандарға қарсы ересектер мен кәмілетке толмағандардың тарапынан жасалатын зорлық–зомбылық қылмыстарының түрлері мен жасалу әдістерінің сипатының өзгеріп отыруы, түбегейлі қылмыстың жойылып кетпеуіне себепші болып отыр.

Жалпы Республикамыз бойынша, 2015–2019 жылдар аралығында кәмілетке толмағандарға қатысты жасалған қылмыстар саны 4038 ден 2024 дейін түскен. 2019 жылдың ішінде 2024 қылмыстың ішінен кәмілетке толмағандардың жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы 823 қылмыс фактісі тіркелген. ҚР ПМ мәліметінше, елімізде кәмілеттік жасқа толмағандарға зорлық жасау мен сексуалдық сипаттағы әрекеттер көрсетудің 77%–ы олардың туыстары мен жақындары жасайтынын көрсеткен. 2019 жылдың 10 ай ішінде Nur Otan партиясы жанындағы «Бақытты отбасы» жобасы аясында «111» шұғыл қоңырау орталығына он ай ішінде 200–ден астам бала тұрмыстағы зорлық–зомбылық жөнінде хабарласқанын статистикалық мәліметтер айқындайды.

ҚР Құқықтық статистика комитетінің деректеріне сәйкес, Қазақстанда 2015 жылдан 2020 жылдың маусымына дейін 1868 адам келесі баптар бойынша сотталған:

- 1) Көрінеу 16 жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де әрекеттер" –771 адам;
- 2) "Нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттері" – 408 адам;
- 3) "Кәмілетке толмағандарды зорлау" – 387 адам;
- 4) "Жас балаларды азғыру" – 301;
- 5) "Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе нәпсіқұмарлық сипаттағы өзге де іс – әрекеттерге мәжбүрлеу" – 1 адам.

Бұл бала құқықтарын қорғау барысында, олардың жарқын болашағының кепілін қалыптастыру аясында қазақ қоғамын толғандыратын жәйт.

Ендігі кезекте, мақалада қарастыратын өзекті мәселелердің бірі ретінде Батыс Қазақстан облысы Орал қаласы көлемінде алынған статистикалық талдауларға байланысты кәмелеттік жасқа толмағандардың жыныстық бостандықтарына қарсы жасалатын құқықбұзушылықтарға тоқталғым өтсек.

Жалпы шаһар бойынша 2021 жылдың 10 айының қорытындысы негізінде 33 кәмелетке толмағандармен жасалған 37 қылмыс тіркелген. 2020 жылдың ұқсас кезеңінде 55 қылмыс тіркелген, яғни қылмыстардың жалпы дені алдын алу шаралары мен әдіс – тәсілдерін ұйымдастыру негізінде 33% төмендегенін көрсетіп отыр. Жалпы алар болсақ, бұл нәтиже былтырғы жылмен салыстырғанда, қуантарлық жағдай. Себебі, қалалық полиция қызметі мен білім беру саласының өзара бірлескен қызметтерінің жылдан жылға жұмысы жанданып, бала құқығын қорғауда айтарлықтай қызмет атқарып жатырғандығын көрсетеді.

Дегенмен, қала көлемінде 2021 жылдың статистикалық есебі бойынша қылмыстарды талдап 2020 жылдың 10 айлық қорытындысымен салыстырғанда, он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау–2 фактіге (0–2 ге дейін), зорлау–1 фактіге (0–1 ге дейін) өсім алып отыр.

Аса ауыр қылмыс санатында 1 оқиға, ауыр қылмыс санатында 12 оқиға, орташа ауырлықтағы қылмыс санатында 14 оқиға, онша ауыр емес қылмыс санатында 5 оқиға тіркелген. Кәмелеттік жасқа толмағандардың іс–әрекеті аса ауыр және ауыр қылмыстардың санатымен сотқа дейінгі тергеп–тексеру тізілімдемесіне енуі Жергілікті полицияның қызметінің қоғамдық қауіпсіздік пен қоғамдықты тәртіпті қамтамасыз ету барысында атқарып жатырған қызметіне алаңдатушылық тудыраы сөзсіз. Мәселен, Қылмыстық Кодексіміздің 120–бабы бойынша 1 фактімен аса ауыр қылмыс жасаған кәмелеттік жасқа толмаған субъектінің кәмелеттік жасқа толмағанға қарсы жасаған қылмыстық іс–әрекеті бүгінде, оның тәрбиесінде, қылмысқа жақын мінез–құлқын қадағалауда, онымен құқықбұзушылықтың алдын алу шараларын жүргізудің кеңінен қажеттілігі болғанын толық көрсетіп отыр.

2021 жылдың 10 айының қорытындысы бойынша кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған қылмыстар саны 2.5 есеге күрт өсіп, 59 қылмыстық факті тіркелген (22–ден 59–ға дейін). Салыстырмалы түрде, 2018 жылы–18 қылмыс, 2019 жылы–20 қылмыс, 2020 жылы – 22 қылмыс фактісі анықталған.

2021 жылы кәмелетке толмағандарға қарсы жасалып, тіркелген қылмыстардың жалпы санының 20–ы немесе 34% жыныстық тиіспеушілікке қарсы қылмыстар болып тіркелген. Олардың саны өткен жылмен салыстырғанда 45% – ға (11–ден 20–ға дейін) өскен. Анықталған 20 қылмыстық істің ішінен 17 қылмыстық құқық бұзушылық сол жылы жасалып, өткен жылдар бойынша латентті 3 факті анықталған.

Анықталған 20 қылмыстың 7–еуі кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі учаскелік полиция инспекторларымен және білім беру органдарының өзара іс–қимылы нәтижесінде, сауалнамалар, медициналық тексерулер жүргізу, сондай–ақ ішкі істер органдарының профилактикалық есептерінде тұрған толық емес және қолайсыз отбасылар арасында жұмысты жандандыру арқылы анықталған.

20 қылмыстың 18–і немесе 90% кәмелетке толмағандар мен жас балаларға қатысты жақын маңдағы адамдармен жасалған, яғни жәбірленушілер сенім білдірген адамдар. Олардың ішінде, өгей әкемен жасалған–3 факті, әкелерімен жасалған–3 факті, көршілер, бұрын таныстар, жігіттер мен туыстармен жасалған–9 факті, өгей әкесімен жасалған–1 факті және 2 қылмыстық фактіні бұрын бейтаныс адам жасаған. Мәселен, мына бір жағдайда жәбірленушінің әкесінің досы алкогольдік ішімдікке сылқия тойып, алты жасар қызды «мас күйінде, ол қыз үлкен қыз сияқты болып көрінді»–деп жалған

шатасып, оған қарсы зорлық жасауы жан түршігерлік оқиға. Сонымен қатар, педофилге қатысты соттың шығарған үкімінде, зорлықшының іс-әрекетінде жәбірленушіге қатысты қылмыстың бірнеше рет жасалғаны көрсетілген. Аталған оқиға бойынша қылмыскер 18 жылға сотталған.

Батыс Қазақстан обылысы кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының берген мәліметі бойынша, кәмелеттік жасқа толған сотталушы өзінің тұрғылықты жерінде бола тұра, көрінеу он алты жасқа толмаған кәмелеттік жасқа толмағанмен жыныстық қатынас жасау мақсатында, 2005 жылы туған жәбірленушімен ерікті жыныстық қатынас жасаған, нәтижесінде соңғысында 17 апта мерзімде жүктілік анықталып, ер адамға қатысты оның бұрын соңды сотталмағанын сот ескере отырып, ҚР ҚК-нің 122-бабы 1-бөлігімен 2 жыл 6 ай мерзімге бас бостандығынан шектеу жазасын қолданған. Аталған жағдайға байланысты сот білім беру саласы мен денсаулық сақтау саласында жандандыру жұмыстарын жүргізуге, мектептерде бірлескен іс-шаралар өткізу, сондай-ақ жоғары сыныптардағы ата-аналар жиналыстарының тақырыбына адамгершілік-жыныстық тәрбие мәселелерін енгізу қажет екенін жеке қаулысында көрсеткен.

Жас ерекшеліктеріне сай келетін болсақ, 20 кәмелетке толмағанның ішінде 5 – тен 7 жасқа дейін – 4 бала, 8 – ден 12 жасқа дейін – 5 жасөспірім, 13-тен 17 жасқа дейін – 11 кәмелетке толмаған жыныстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған. Жәбірленуші боп танылған кәмелетке толмағандардың арасында 14 бала мектеп оқушылары, 5-еуі колледж студенттері, 1-еуі білім ордасында білім алмайтыны анықталған. Осылардың ішінде, 11 кәмелет жасына толмағандар толық емес отбасыларда, 1 жасөспірім қолайсыз отбасында тәрбиеленген.

Кәмелетке толмағандарға қарсы жасалған құқықбұзушылықтардың латенттілік сипаты әлі де болса, өз бейнесін көрсетіп отыр. Кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандықтарына қарсы қылмыс түрлерін зерделеу барысында, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 120-бабы бойынша 4 қылмыстық іс қозғалып, оның ішінде 1 факті өткен жылдарда, 121-бабы бойынша 7 қылмыстық іс қозғалып, оның ішінде 1 факті өткен жылдарда орын алған, 122-бап бойынша 7 қылмыстық іс, 124-бап бойынша 2 қылмыстық іс қозғалып, оның ішінде 1 факті өткен жылдарда орын алған. Мысалға алар болсақ, Батыс Қазақстан облысында мектеп директорының өзіндік қызметтік міндетін тікелей атқарудың орнына, мектептің имиджін сақтау үшін, мектеп оқушысын өзінің өгей әкесінің зорлағанын біле тұра, «бұл оқиға білім ордасынан тыс жерде жасалды»-деген негізсіз уәжді желеу етіп, ауыр қылмысты жасырып қалу фактісі, бүгінгі таңда елді елең еткізген жағдайлардың біріне айналып отыр. Аталған факті сотқа дейінгі тергеп-тексерудің біріңғай тізіліміне Қылмыстық Кодексіміздің 432-бабы бойынша тіркеліп, мектеп директоры сотпен Қазақстан Республикасы атынан тиісті жазасын алған. Ал, өгей қызын зорлаған әке, 22 жыл бас бостандығынан айыру жазасына кесілген.

Сонымен қатар, пандемия уақытында, оқу түрлерінің онлайн форматқа көшірілуі, педагог-психологтардың оқушылармен тікелей қарым-қатынас жасамауы, оқушылардың айналасының үйден шықпауына байланысты тарығуы, өзге туыстарымен жіті араласпауы, бос уақытының көбін интернет желісіне арнап, жасөспірімдерге шектеу қойылған контенттерді қарауға емін еркін кіруіне қадағалаудың болмауы, жанұяда өзіне қатысты болып жатқан зорлық-зомбылық әрекеттерді ата-анасынан қорқып қалудың салдарынан сыртқа шығара алмауы немесе оларға деген сенімдерін жоғалтуы, өздігінен құзырлы органдарға хабарлай алмауы қылмыстық фактінің орын алуына және қоғам арасында жалғасын табуға себеп салдарын туғызып отыр. Бұл арада, көретініміз «Отбасы институтының» әлі де болса, қоғамда даму деңгейінің төмендігін көрсетеді, қылмыстардың алдын алуда Жергілікті полиция қызметімен ара-қатынасының нашар

дамығанын және білім ордаларында жыныстық тәрбиелеу іс-шараларын жүргізуде ағаттық алып отырғанының белгісі.

Себебі, көп жағдайда менталитетімізге байланысты жыныстық тәрбиеге келгенде, «ұят болады» немесе «сыртқа қара бет болу» жағдайларынан ата-ана немесе білім ордасының әкімшілігі қашып, қылмысты жасыру әлі күнге өз жалғасын тауып келеді. Отбасылық құндылықтарды сақтау, ата-ана мен балалардың өзара қарым-қатынасын арттыру, балаларды ата-анасыз қалдырмау, мемлекет тарапынан көп балалы отбасыларға әлеуметтік көмек көрсетілу мәселелерін білім ордасы мен жергілікті полиция қызметі бірлесе отырып, жергілікті атқарушы органдарға жағдайы төмен отбасыларға қолдау көрсету үшін қажетті ақпаратты жеткізу мәселесін кеңінен қаралу керек.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, жалпы тіркелген жыныстық қылмыстардың 50% немесе 11 қылмыстық факті Абай полиция бөлімінде, 4 қылмыстық факт Зашаған полиция бөлімінде және 5 қылмыстық факті Орал қалалық полиция басқармасының аумағында жасалған. Осы орайда, әрбір аумақтың өзіндік ерекшеліктеріне және орналасқан объектілер санына және тұрғындардың саны мен педофилдермен қылмыстың алдын алу жұмыстарын жүргізу, жасөспірімдердің виктимділік жағдайының болдырмауға арналған шаралар жүргізілуін жекеше түрде жіті қаралу қажеттігі көрініп тұр.

Елеулі мәселелер ретінде кәмелеттік жасқа толмағандардың жыныстық бостандықтарына қарсы жасалатын қылмыстарды алдын алуда, кәмелетке толмағандардың ісі жөніндегі учаскелік полиция инспекторлары лауазымындағы кадрлардың тапшылығы, кейбір кадрлардың педагогикалық біліктілігінің жоқтығы қылмысты дер кезінде анықтап немесе алдын алудың ұйымдастырушылық шараларын өткізуге өзіндік кедергісін көрсетіп отырғаны да бар.

Ендігі кезекте, жоғарыда көрсетілген мәселелер мен статистиканы талдай келе, кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандығына, еркіне қарсы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу шеңберінде төмендегі шараларды орындауымыз қажет:

1) БАҚ-ты пайдалана отырып, қылмыстардың алдын алу жұмыстарын жүргізуге:

– ата-аналар, педагогтар және кәмелетке толмағандар арасында кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау мақсатында заңнаманың талаптары туралы, оларды сақтау қажеттілігі және талаптарды бұзған жағдайда нақты құқықтық салдарлардың туындау мүмкіндігі туралы құқықтық түсіндіру жұмыстарын жүргізу;

– арнайы брошюралар, бейнероликтер дайындау арқылы олардың құқықтары мен міндеттерін бекітетін құқықтық актілермен таныстыру;

– ғаламтор-ресурстарда жасөспірімдерге, кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстың ағымдағы жағдайын, оның кең таралған түрлерін, жасалу тәсілдері мен оларға қатысты қылмыс жасауға неғұрлым бейім адамдарды жариялау керек.

2) кәмелетке толмағандардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдау:

– жасөспірімдерді қылмыс фактілері туралы хабарламаларды жіберуге болатын мекенжайлар мен телефондар туралы ақпаратпен қамтамасыз ету, мысалы 150, 111 нөмерлеріне қоңырау шалу;

– «мектеп оқушысының қауіпсіздік паспорты» қауіпсіз жүріс-тұрыс қағидаларын шығару және тарату;

– жағдайларды модельдеу арқылы арнайы симуляциялық тренингтер өткізу, іс-әрекет алгоритмін тәжірибелік өңдеп, жасөспірімдерді өмірдегі болатын қылмыс фактілеріне қарсы дайындау.

3) кәмелетке толмағандарға оң ықпал ету жолымен отбасы мен баланы қолдау бөлігінде мемлекеттің әлеуметтік саясатын жүргізу. Уақытылы психологтар, әлеуметтік қызметкерлер, медициналық бағыттағы педагогтармен көрсетілген әлеуметтік–психологиялық және педагогикалық көмек отбасында мінез–құлықты қалыптастыруға оң әсер ететіні сөзсіз, яғни отбасы институтының маңыздылығын көтеру.

4) кәмелетке толмағандардың ісі жөніндегі учаскелік полиция инспекторларды және педагог–психолог мамандарды бірлестіріп, зорлық–зомбылық құрбандарымен реабилитациялық жұмыс істеу бойынша, соның ішінде жасырын құрбан болғандарын анықтау мақсатында оқыту тренинг жұмыстарын жүргізу қажет. Бұдан әрі, зорлық–зомбылық құрбандарымен жұмыс жасауды оңтайландыру.

5) әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, зорлық–зомбылық құрбандарына қолдау көрсету шеңберінде кәмелетке толмаған–жәбірленушілерге келтірілген зиянды міндетті түрде өтету туралы мәселені толықтай қолдау.

6) кәмелеттік жасқа толмағандарға қарсы жыныстық қолсұғылмаушылығына қарсы жасалған қылмыстар бойынша бұрын сотты болған тұлғалардың босатылғаннан кейін полиция органдарына келуін және тиісті психологиялық қызметке міндетті түрде барып, қадағалануын қамтамасыз ету керек.

7) интернет желісінде кәмелетке толмағандар мен ересек тұлғалар арасында танысу жағдайларын барынша қысқартып, телекоммуникациялық желілерді пайдалана отырып, кәмелетке толмағандармен байланысқа түскен адамдардың қылмыстық жауаптылығын көздеу қажет.

8) кәмелеттік жасқа толмағандардың жыныстық бостандығына қарсы қылмыс жасаған барлық ҚР–ның аумағында тұрып, өмір сүріп жатырған азаматтарға және адамдарға, шетел азаматтарына қатысты химиялық кастрациялау түріндегі мәжбүрлеп емдеу және сексуалдық зорлық–зомбылыққа бейімділік пен сексуалдық артықшылық беруінің бұзылуын емдеуді тағайындау мәселесі кеңінен қолданылып, қатаң бақылауға алу.

9) облыстық, аудандық әкімдік жанындағы кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссиясы, білім беру мекемелері және жергілікті полиция қызметі арасында бала құқығын қорғау мақсатында бірлескен жоспарлар бар. Осы жоспарға сай қызметтер жақсы атқарылып жатыр. Дегенмен, кейбір аты аталған мекемелер арасындағы осы жоспар тиісті деңгейде жүзеге аспай, құқыбұзушылық саны көбейіп отыр (Орал қаласы бойынша кәмелеттік жасқа толмағанның жыныстық бостандығына қарсы қылмыс саны 2020 ж 11 факті болса, 2021 ж 20 фактіге дейін өскен). Осы орайда, бірлескен жоспарларды қайта қарап, оның орындалуына қадағалауды ведомство басшыларының тарапынан күшейту қажет

10) кәмелетке толмағандардың жыныстық қолсұғылмаушылығын зерделеу барысында, құқықтық статистика мен анализдің бірлесе жасақталған басылымдардың және әдебиеттердің қазақ тіліндегі басылымдарының жоқтың қасы деуге болады. Сондықтан осы тұста, өркениетті қоғамды дамыту сатысында мектеп педагогтары мен кәмелетке толмағандардың ісі жөніндегі учаскелік полиция инспекторларына методикалық көмек болатын басылымдарды кеңінен шығару қажет деп есептеймін.

Еліміздің қай бөлігіне қарасақта осы мәселе өзекті боп тұрғаны жанға батады. Себебі болашақ–келешек ұрпақтың қолында. Сондықтан кәмелетке толмағандардың қолымен істелген және оларға қарсы жасалған қоғамға жат іс–әрекетке тойтарыс беру – баршаның ісі болмақ. Осы орайда, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «болашақ тізгіні бүгінгі жасөспірімдермен тікелей байланысты» деген сөзін айтпасақ болмайды. Кәмелетке жасы толмағандар қылмысы болашақта ересектер қылмысының орнын толықтырмау және кәмелетке толмағандардың құқығына қолсұғылмаушылықты болдырмауды қамтамасыз ету үшін,

олармен үздіксіз жұмыс жүргізу – өмір талабы. Көп болып жұмылсақ, ол істердің де жүзеге асуыда алыс емес.

Жоғарыда талданған мән–жайлар кәмелеттік жасқа толмағандардың жыныстық бостандығына қарсы құқықбұзушылықтың түпкілікті жойылуына түрткі болмасада, қазіргі таңдағы статистикалық көрсеткіштер бірнеше есе азаяды деген сенімдемін.

Әдебиет

1. ЖАҢА ЖАҒДАЙДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН: ІС–ҚИМЫЛ КЕЗЕҢІ Мемлекет Басшысы Қ.Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы
2. Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1098 бұйрығы.
3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 31 желтоқсандағы № 569 бұйрығымен бекітілген Кәмелетке толмағанға қатысты зорлық–зомбылық және қатыгезпен қарау фактілерін анықтау және олармен жұмыс істеу бойынша ведомствоаралық өзара іс–қимыл жөніндегі нұсқаулық.
4. Батыс Қазақстан облысы Полиция Департаменті Орал қалалық полиция басқармасының 25.11.2021 жылғы №31–31–2–310/20314–11 ақпараттық хаты.
5. Батыс Қазақстан облысы кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының 14.03.2022 жылғы 2770–22–5–21/631 ақпараттық хаты.
6. URL:<https://informburo.kz/cards/ugolovnuyu--statyu--za--seksualnye--domogatelstva--hotyat--vesti--v--rk--razbiraem--novyy--zakonoproekt.html?ysclid=11byv4apo1>
7. URL:<https://tengrinews.kz/article/razvraschenie--rebenka--ogranichenie--svobody--kakie--nakazaniya--1492/?ysclid=11byse36yb>

ӘОЖ 070

ӨЛКЕМІЗДІҢ ШАРАЙНАСЫ: «КЕДЕЙ СӨЗІНЕН» – «СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНҒА» ДЕЙІН

Газизов М.М.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Қазақ баспасөзі – ұлтымыздың ұлы тұлғаларының арманы. Ұлт жанашырлары қазақ баласының терезесін басқа елдермен теңестіруге күш салысты. Қиын қыстау, қараңғылық кезде елдің рухани байлығын, бостандығын көтеретін, санасын оятатын баспасөз керек болды. Осыны ерте түсінген Алаш ғұламалары үгіт–насихат жұмыстарын күшейте бастады. Қиыры жоқ шетсіз далада кешікпей «Айқап», «Қазақ», «Жас азамат», «Тіршілік» сияқты алғашқы баспасөз қарлығаштары шыға бастады. Ол халыққа сәуле болып кіріп, рухани ұмтылыстар болып шыға бастады. Осындай бір жағдайдың нышаны болып Ресейдің Коммунистік партиясының Омбы губерниялық комитеті жанындағы мұсылман секциясының газеті «Кедей сөзі» болды. Оны шығарушылар «Құл емес, ұл боламыз» деп жан ұшырды [1, 11 б].

Газеттің алғашқы саны 1920 жылы 22 ақпанда «Кедей сөзі» деген атпен Омбы қаласында жарық көрді. Алғашында шығарушылар – жазушылар делінгенмен, 1921 жылы 7 ақпанда Сібір бюросы газеттің редакциялық алқасын бекітеді. Алғашқы редакторы Бородихин, ал алқа мүшелері Әйтиев, Телжанов, Тоқжанов, Жұмабаев тағайындалады. Осы орайда айта кететін жайт, қазақ газетінің басшысының орыс болуының себебі сол кездегі баспасөз құралдарының да партия бақалауында болғанын көрсетеді. Осылайша редакция құрылған. Жарияланым бірден былай деп жазған: «Көтер басты! Аш көзді! Таста жалқаулықты! Қайраттан, сілкін! Жармасындар бос шашылып

жатқан ғылым мен білімге! Хат білмегенің білуге, тануға қам қылып, надандықтан құтылуға кірісіңдер!» [2, 95 б].

Сол кезеңде орталық болған Омбыда қазақтың игі жақсылары жиналған еді. Мағжан Жұмабаев, Смағұл Сәдуақасов, Өтел Сарин және Қошке Кеменгеровтың мақалалары жиі жарық көрген осы газет еді. Мағжан Жұмабайұлы өзінің автономия жайлы мақаласында «Қанды отты тарихы бар, бай әрі терең тілі бар, әдебиеті бар, басқаларға ұқсамайтын төресі мен шаруасы бар – қазақтыкі. Жүз жылдар бойы ақсүйектер мен байлардың текпісінде болса да, елдігін ұмытпаған ер қазақтың автономиясы бұл!» – деп жазған болатын [3, 35 б]. Смағұл Сәдуақасұлы «Бірінші мақсұттармыз» атты мақаласында «Басымыз кемдіктен шығып, қолымыз теңдікке жетіп отыр. Ұйымшылдық болашақ жолы екенін жаңа ғана түсінгендейміз. Енді оқу жалпы жұртқа бірдей болмақ. Әділдік сөйлейтін кез келді. Бұған әрине, әділ жүректі, ақ ниетті шын еңбекшіл халықты жақтайтын еңбек керек» деп жазса, ал октябрь төңкерісі жайлы мақаласында төңкеріс, тап деген сұрақтарға жауап берген. Ол қазақты шет халықтар құлданбаса, өз ішінен шыққандар жоқ, қазақ халқының бәрі еңбекшіл» деген [3, 37 б].

Қазақ автономиясының құрылуына байланысты Омбы губерниясының әкімшілік аумағында өзгерістер болады. Осыған орай, Ақмола губерниясы орнап, оның орталығы Петропавл қаласы бекітіледі. Газетті қазақ өкілдігіне беру мәселесі осы кезде көптеген қиыншылықтар арқылы шешіледі. Енді газет өзінің атауын өзгертіп «Бостандық туы» болып шыға бастайды. 1921 жылы 5 наурыз күні Омбының көркемөнер мектебінің шеберханасында газеттің бас тақырыбы белгілінеді. Алғашқы саны Омбыдағы қазақ өкілдігінде 1921 жылы 7 наурызда 4 мың данамен басылып шығады. Осы кезде газетті Петропавлға көшіру қиындықтарын шешу болып жатқан еді. Қиын–қыстау кезеңінде әуелі Жанұзақ Жәнібеков, одан кейін Сабыр Айтқожин басқарған. Ал Ж. Сұлтанбеков, Ш. Ералиев, Ж. Жәнібеков, С. Сапарбеков, Ж. Тілепбергенов, Ж. Тәттібаев, М. Қайыпназаровтар жауапты редакторлары болған. Оның алғашқы санында Қазақстан ОАК төрағасы Сейтқали Меңдешев қазақ ерлері мен әйелдеріне үндеу жариялайды. Ұлт мақтанышы Мағжан Жұмабаев та редакциялық алқасының мүшесі болған. Зиялы деген ұлттың ұлы тұлғалары «Бостандық» газетінде мақалаларын, әңгіме–жарларын жариялаған. Мысалы, Сәбит Мұқанов «Есею жылдары» романында өзі «Бостандық туында» қызмет еткен жылдарына тоқталады, ал «Қызылжар» романын жазған Мәжит Дәулетбаев пен Жақан Сздықовтар жөнінде біршама әңгімелер айтқан. Осы басылымда қаламын ұштағандардың қатарына Сейітжан Омаров, Жиенғали Тілепбергенов, Жұмағали Саин, Асқар Тоқмағамбетов, Шахмет Құсайынов, Ғалым Малдыбаев т.б. да бар.

1928–1932 жылдар аралығында Петропавл округтік партия және атқару комитетінің үні болған «Кеңес ауылы» газетін басқару және оны уақытында шығару жеңіл болмаған еді. Бұл Сталиннің билеп–төстеген, әрі Голощекиннің «Кіші Қазаны» жүріп жатқан кезі болатын. Сондықтан оның негізгі айдары – байларды әшкерелеу, жауларды айту болған. Осындай белеңмен жұмыс жасаған көп жастарымыз жастайынан қыршынынан қиылып кете барды.

Жалпы газетіміз елмен жасаған басылымдардың біріне жатады. Ол Сталиннің жазалауын да, Хрущевтің жылымығын да, Брежневтің тоқырауын да бастан өткерді. Осындай қиын–қыстау кезінде ол «Ленин Туы» деген атпен шығып жүрді. 1932–1937 жылдарда «халық жаулары» деп саналып «Ленин туының» алғашқы редакторлары Есіркеп Қалымбетов, Елжас Бекенов, Әбдірахман Айсарин, Зәйтүн Сыздықов атылып кеткен [3, 12 б].

Газетіміздің тізгінін алпысыншы – жетпісінші ұстағандардың қатарына Ө. Оспанов, Ғ. Мұхамеджанов, Б. Асанов, Қ. Меңдіқожин, У. Рақымжановтарды жатқызсақ, ал кеңес баспасөзінің қаламгерлеріне М. Нұрғожин, Ғ. Нұрмолдин,

Р. Бәдірленов, С. Сауытбаев, У. Нұрсейітов, С. Темірханов, Б. Мұстафин, С. Қасенов, Т. Қадіров жатады. Әуел басында «Кедей сөзі» деген атпен шығып, «Бостандық туы», «Кеңес ауылы», «Ленин туы» сынды бел-белестерден өткен сақа басылым, өрелі газет Солтүстік Қазақстанның жүріп өткен жолына енді біріер жылдан соң 100 жыл толғалы отыр. Ғасырға жуық тарихы бар басылымның әр кездегі басшылары туралы шолу жасағанмыз орынды деп ойлаймын.

Жарияланымның ең алғашқы редакторы – Әбілқайыр Досов болған. Ол бұрынғы Көкшетау уезінің Қотыркөл болысында туған. Ол 1916 жылы Омбы орыс-қазақ жетім балалар пансионна орналасып, қазақ оқушы жастарының «Бірлік» мәдени-ағарту үйірмесінің мүшесі болған. «Кедей сөзі» газетінің алғашқы редакторы бола отырып, ол 1920 жылдың қазан айында Қазақ советтерінің құрылтай съезінде Қазақ АССР ОАК-нің төралқа мүшесі және хатшысы болып сайланады. 1937 жылғы 28 қарашада жалған саяси айыппен тұтқындалып, ату жазасына кесілді. 1956 жылғы 12 қазанда ақталған.

Газетке басшылық еткен екінші адам – қоғам қайраткері Мұқан Әйтпенев болған. Ол 1917 жылы көктемде Омбы уездік қазақ комитетінің төрағасы, қараша айында «Үш жүз» партиясын ұйымдастырушылардың бірі әрі партия ОК-нің алғашқы төрағасы болған. Партия басшылығы екі жікке бөлінгенде Әйтпенев Алашқа қосылған. Сол уақытта ол газетке басшылық жасаған. Мемлекет және қоғам қайраткері, қазақтың біртуар перзенті Смағұл Садуақасовтың да қазіргі «Солтүстік Қазақстан» газетінде қолтаңбасы бар. Ол 1920 жылы «Кедей сөзі» газетінің де редакторы болған. Оның Октябрь жайлы және басқа мақалалары «Кедей сөзінде» жиі жарық көріп тұрған. 1920 жылдардың басында «Еңбек туы», 1925–1926 жылдары «Еңбекші қазақ» газеттері мен «Қызыл Қазақстан» журналының редакторы болған. 25 жасында Қазақстанның оқу-ағарту халық комиссары болған ол 1933 жылы жұмбақ жағдайда қайтыс болады.

Қазақтың ұлы ақыны Мағжан Жұмабаев 1921 жылдың бас кезінде «Бостандық туы» газетінің редакторы болып тағайындалады. Бұған дейін әр жерлерде қызмет атқарып, ұстаздық етіп, әйгілі «Педагогика» оқулығын жазған, ақынның бұл салада тәжірибесі мол болған. Ол өлең-жырларымен ғана шектеліп қалмай, газет беттерінде «Сайлау», «Бірінші май мейрамы», «Жазылашақ оқу құралдары һәм мектебіміз» сияқты мақалалар жазған. Ұлы ақын 1937 жылы жазықсыз репрессияға ұшырап, кейін 1988 жылдың соңында, ақталады. 1993 жылы бұрынғы «Бостандық туы» редакциясының ғимаратына ескерткіш тақта орнатылды.

Сабыр Айтқожин 1921 жылы «Кедей сөзі» газетіне жұмысқа қабылданады. 1922 жылы редакция Қызылжарға көшіп келгенде аты «Бостандық туы» болып өзгерген газеттің жауапты редакторы болған. Ол 1925 жылдың наурызына дейін редактор ретінде қол қойып тұрған. Сол жылы Алматыға ауысып, «Тілші» газетін басқарған. 1928–1937 жылдар аралығында әртүрлі лауазымды қызметтерде жүрген оны 1937 жылы 2 қазанда Жамбыл қаласында жалған айыппен тұтқындаған. «Жапонияның басшылығымен буржуазиялық мемлекет құруды мақсат етті» деген айыппен «халық жауы» атанады, ал 1957 жылы ССРО Жоғарғы соты әскери алқасының шешімімен ақталған. Елжас Бекенов 1892 жылы бұрынғы Көкшетау облысының Чкалов ауданындағы Абай ауылында туған. Ол жазушы, әдебиет зерттеушісі ретінде әр түрлі жанрда шығармалар жазған. 1922–1924 жылдары Ол Орынбор қаласындағы оқыған. 1925–1928 жылдары «Еңбекші қазақ» газетінде әдеби қызметкер, 1929–1931 жылдары «Кеңес ауылы» газетінде редактордың орынбасары, кейін редакторы болған. 1935–1938 жылдары облыстық «Ленин туы» газетінде қызмет атқарған. 1938 жылы қайтыс болған.

Ақтөбе облысының Темір ауданындағы Қызылжұлдыз ауылында туған Жиенғали Әділұлы Тілепбергенов те 1925–1926 жылдары, Ақтөбедегі «Кедей» газеті редакторының орынбасары, кейіннен редакторы болып журналистік жолын бастайды.

1926–1927 жылдары «Бостандық туы» газетінің редакторы болады. 1900 жылы бұрынғы Қарқаралы уезінің Семей губерниясындағы Бөріқара болысының №1 ауылында дүниеге келген Зәйтүн Сыздықов 1938 жылы «Социалистік Қазақстан» газетінің СҚО бойынша меншікті тілшісі болды. 1938–1939 жылдары Солтүстік Қазақстан облыстық «Ленин туы» газетінің жауапты редакторы болған.

Еңбек жолын саяси істерді басқарумен бастаған Тілеулес Балтағожин 1939 жылы журналистік жұмысқа ауысып, Солтүстік Қазақстан облыстық «Ленин туы» газетінің жауапты редакторының орынбасары болып екі жыл істеп, ал 1940 жылдан жауапты редакторы болып тағайындалған. Кейін 1942 жылы жоғары партия мектебіне оқуға жіберілген соң, газет редакциялары мен республикалық басылымдарда еңбек етеді.

1915 жылы Ақмола уезінің Ақсирақ болысындағы Ұста ауылында туған Өміржан Оспанов 1931–1932 жылдары Бурабай орман техникумында оқып білім алған. 1937 жылы Солтүстік Қазақстан облыстық «Ленин туы» газетінде әдеби қызметкер болып істейді. 1943 жылы «Ленин туы» газетінің редактор болып тағайындалып, оған көп жыл басшылық жасаған. Балтабек Асанов Павлодар облысының Баянауыл өңірінде өмірге келген. Еңбек жолын 1920 жылы Екібастұздағы № 1 шахтаның кен жұмысшысы боған. 1933–1957 жылдар аралығында әртүрлі журналистік бағыттағы жұмыстарды атқарады. 1957–1963 жылдары Солтүстік Қазақстан облыстық «Ленин туы» газетінің редакторы, одан кейін «Социалистік Қазақстан» газетінің Қарағанды облысындағы меншікті тілшісі қызметімен журналистік жолын аяқтаған.

Құрмантай Меңдіғожин еңбек жолын 1939 жылы Солтүстік Қазақстан облысының «Ленин туы» газетінің әдеби қызметкері ретінде бастаған. Сол жылы, Ақмола қаласындағы «Сталин туы» газетіне ауысып, соғысқа дейін сонда қызмет істеді. 1941 жылы қан майданда ауыр жараланып, елге оралған. 1959–1961 жылдары тағы да Орталық Комитеттің нұсқаушысы, 1961–1965 жылдары «Социалистік Қазақстан» газетінде еңбек еткен. 1965–1969 жылдары облыстық «Ленин туы» газетіне басшылық жасаған. Одан кейін республикалық Журналистер одағының хатшысы болған.

Уәп Әшімұлы Рақымжановтың еңбек жолын 1952 жылы «Көкшетау правдасы» газетінде бөлім меңгерушісі болып бастаған. Осы газетте жауапты хатшы, редактордың орынбасары қызметін атқарған. 1964 жылдан бастап, Ақтөбе қаласындағы өлкелік газетте қызмет істеген: әуелі бөлім бастығы, одан кейін редактордың орынбасары болған. 1968 жылы «Көкшетау правдасы» газетінің редакциясына оралып, газет жабылып қалғанға дейін сонда қызметін жалғастырған. 1969 жылы Солтүстік Қазақстан облыстық «Ленин туы» газетінің редакторы болып тағайындалған.

Есіл ауданындағы Еңбек ауылында туған Бақыт Мүтәллапұлы Мұстафин 1959 жылы Киров атындағы қазақ мемлекеттік университетінің журналистика бөлімін бітірген. Ол еңбек жолын облыстық «Ленин туы» газетінің әдеби қызметкерінен бастаған. 1962 жылы «Лениншіл жас» газетінің Солтүстік Қазақстан облысы бойынша меншікті тілшісі болған, ал 1963 жылы Преснов ауданындағы Жамбыл орта мектебінде сабақ берген. 1964 жылы «Тың өлкесі» газетінің әдеби қызметкері болды. 1966 жылы қайтадан ашылған «Ленин туы» газетіне бөлім меңгерушісі болып қабылданып, осы газетте қызметтің барлық баспалдақтарынан өткен: жауапты хатшы, редактордың орынбасары және бас редактор. Сөйтіп, «Ленин туында» бақандай 40 жыл еңбек еткен.

Еңбек жолын өзінің туған ауылында шопан, тракторшы болып бастаған Жарасбай Сүлейменов әскери міндетін өтегеннен кейін Солтүстік Қазақстан облыстық «Ленин туында» кіші әдеби қызметкер, әдеби қызметкер, тілші, бөлім меңгерушісі міндеттерін атқарған. 2003 жылдың мамыр айында «Солтүстік Қазақстан облыстық «Солтүстік Қазақстан» газеті мемлекеттік коммуналдық кәсіпорынының» директоры – бас редакторы болып тағайындалады. 2007 жылғы 18 тамызда «Нұр Отан» халықтық демократиялық партиясының тізімі бойынша Қазақстан Республикасы Парламенті

Мәжілісінің депутаты болып сайланған. 2012–2014 жылдың сәуір айына дейін «Егемен Қазақстан» газетінің бас редакторының орынбасары болады, ал 2014 жылдың сәуір айынан «Солтүстік Қазақстан» газетінің бас редакторы болады. 2007 жылдан бастап «Мағжан» әдеби–көркем, қоғамдық–саяси журналының бас редакторы, 2014 жылдан Қазақстан Жазушылар одағы Солтүстік Қазақстан облыстық филиалының директоры болып жұмыс атқарған.

Кәрібай Иманжанұлы Мұсырман 1981 жылы қазіргі әл–Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетін журналист мамандығы бойынша бітірген соң 1985 жылға дейін Солтүстік Қазақстан облыстық «Солтүстік Қазақстан» газеті редакциясында тілші және Жамбыл ауданы бойынша меншікті тілші болып қызмет еткен. 1985–1992 жылдары бұрынғы Көкшетау облыстық «Көкшетау» газетінің редакциясында меншікті тілші, ауыл шаруашылығы, партия тұрмысы бөлімдерінің меңгерушісі, редактор орынбасары міндетін атқарушы, республикалық «Егемен Қазақстан» газетінің меншікті тілшісі қызметтерін атқарады. 1992–1997 жылдары Көкшетау облыстық телерадиокомпаниясының төрағасы болады. 1997–2007 жылдары Солтүстік Қазақстан облыстық телерадиокомпаниясын басқарады. 2007 жылдан бері Солтүстік Қазақстан облысы әкімдігінің «Қызылжар–Ақпарат» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің директоры қызметін атқарады.

Осындай ұлт жанашырлары басшылық жасаған алғашқы солтүстік өңірдің қазақ баспасы қиын–қыстау заманнан өткеніне қарамастан шыншыл әрі нақты материалдар жазылатын газет ретінде қалыптасып келеді. Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев 2005 жылғы 18 ақпандағы халыққа Жолдауында атап көрсеткендей, «Сөз бостандығы–ол Қазақстанның демократиялық дамуының негізгі шарттарының бірі». Ендеше, өлкеміздің осындай айғағымыз елімізбен бірге туып, бірге өсіп келе жатқан сыңайлы. Ол озық ойдың белсенді насихаттаушысы.

Халықтың да, нарықтың да талаптарының үрдісінен көріне білген «Солтүстік Қазақстан» қазір заманауи талаптарға сай өзгерген. Онда ай сайын 22 тақырыптық бет беріліп тұрады. Олар оқырмандарға өте ыңғайлы етіп берілген. Ондағы ақпарат ағымдағы жаңалықтан басталып көңілді әзілдермен аяқталады. Оқырманның саны кез келген газеттің жұмысының басты көрсеткіші екені бәрімізге мәлім, ендеше, бұл газеттің таралымы күннен күнге өсіп келеді. Бұл ретте біз газетіміздің абыройы асқақ екенін айтамыз.

Сонау «Кедей сөзінен» бастау алған «Солтүстік Қазақстан» газетінің тарихына 2020 жылы бақандай 100 жыл толды. Тарихи тұрғыда алғанда бұл аса зор біліми байлық пен дамуымыздың белгісі. Осы мақаламның соңын мен еліміздің президентінің сөзімен аяқтағым келеді. Ол Алматы қаласында 2004 жылы 23 сәуірде өткен Еуразиялық үшінші медиафорумда бұқаралық ақпарат құралдарына тоқтай келе былай деген еді: «Қаламның ұшында, көңіліңнің түкпірінде бүгінгі заманның болмыс–бітімі тұлғаланатын журналистер қауымының уақыт алдындағы парызы мен қарызы өсе түсуде. Жедел де шыншыл, әділ де өткір хабарларды кәсіпқой шеберлікпен, азаматтық парасатпен бере білетін ақпарат құралдары өкілдері дәуірдің тұтас тұлғасын сомдауға үлес қосады». Ендеше, сол ақпараттардың бары мен нәрін ала білетін оқырман қауымы көбейе берсін.

Әдебиет

1. Бекхожин Х. Қазақ баспасөзі тарихының очеркі (1860–1958). – Алматы: Мектеп, 1981. – 239 б.
2. Тайшыбай З., Ахметова Т. Баспасөз тарихы (әдістемелік оқу құралы). – Петропавл: М.Қозыбаев атындағы СҚМУ, 2003. – 181 б.
3. Редакция алқасы Ж. Сүлейменов, З. Әкімжанов, Т. Зікірин, Б. Қожахметов, З. Құсайынов, Е. Нұрақаев, С. Сауд. Дәуір – Дастан. – Петропавл: ГКП «Солтүстік Қазақстан», 2005. – 316 б.
4. Қазақстан Республикасының Бұқаралық ақпарат құралдары туралы Заңы. Алматы. 2002.

5. Бекниязов Т. Демократиялық қоғам және баспасөз: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 149 б.
6. Нұртазина Р.Ә. Қазақстан Республикасы: БАҚ және саясат. Оқу құралы. – Алматы: Бастау, 2014.–320б.
7. Момынова Б. Газет лексикасы (жүйесі мен құрылымы). – Алматы: Арыс, 2003. – 228 б.
8. Қозыбаев С., Рамазанова А., Аллаберген Қ. Әлем баспасөзі тарихынан (оқу құралы). Алматы: Санат, 1998. – 256 б.

УДК 657.01

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА ПРЕДПРИЯТИИ В ПОСЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКИЙ ПЕРИОД

Голубева Е.В.
(*СКУ им. М.Козыбаева*)

Трудности и многообразие экономических процессов, способов их управления, ускорение процессов предоставления и обмена информацией среди пользователей, быстрый рост информационных потоков в ходе хозяйственной деятельности, устанавливая потребность совершенствования организации процессов производства и управления, и, помимо этого, организации бухгалтерского учета на предприятии. Чтобы экономический субъект функционировал эффективно, необходимо своевременное поступление правдивой, полной и всесторонней информации, которая содержится в бухгалтерском учете, а также необходимо совершенствовать управление растущими информационными потоками. Улучшение системы управления предприятием полностью зависит от способа организации бухгалтерского учета.

Бухгалтерский учет – это информационная база предприятия, которая способствует систематизации таких деятельностей, как: производственная, финансовая, инновационная и инвестиционная. Систематизация, в свою очередь, нужна для контроля, планирования, анализа и управления. Следовательно, бухгалтерская информация является главным рычагом при принятии эффективных и рациональных решений.

Требования, которые обычно предъявляются к бухгалтерской информации:

- 1) объективность;
- 2) своевременность;
- 3) сопоставимость;
- 4) точность;
- 5) достоверность;
- 6) надежность;
- 7) уместность.

В то же время сейчас этого недостаточно, так как информация должна выполнять роль основы для планирования, прогнозирования, контроля и анализа. Другими словами, информация должна удовлетворять потребности пользователей информации (внутренних и внешних) при принятии результативных экономических и управленческих решений.

Требования к бухгалтерской информации только растут, и они объективно призывают, чтобы функциональная направленность бухгалтерского учета была модифицирована, чтобы он был не только инструментов фиксации хозяйственных операций, а трансформировался в инструмент, который улучшает хозяйственно–экономическую политику организации, чтоб учет был более приближен к международным стандартам и нормам.

По моему мнению, система бухгалтерского учета – это организация мероприятий, которые направлены на рациональную совокупность форм, способов, приемов и методов построения бухгалтерского учета с целью формирования точной и полной информации о хозяйственно–экономической деятельности организации.

Методология бухгалтерского учета изменяется под воздействием международных стандартов и интеграции в мировое сообщество. Регулирование учетной политики – главное достижение бухгалтерского учета на современном этапе. Оно протекает через издание нормативных документов на основании профессионального опыта и суждений.

Лидеры в бухгалтерии вступают в 2022 год с осторожным и взвешенным оптимизмом, хорошо осознавая предстоящие проблемы. Но с этими проблемами приходят возможности и решения. Итак, к чему нужно быть готовым бухгалтерскому отделу предприятия и как преуспеть в 2022 году? Какие самые большие проблемы стоят перед бухгалтерами сегодня? Денежный поток, наем новых сотрудников, адаптация к новым налоговым и нормативным изменениям и продолжение адаптации к удаленной работе в постэпидемиологический период остаются одними из самых больших препятствий для бухгалтерского учета.

1) Денежный поток

Часто, когда возникают экономические трудности или признаки того, что они ожидаются, компании быстро принимают меры для наращивания ликвидности, внедряя меры по сдерживанию затрат и откладывая запланированные инвестиции. Часть этого внимания к улучшению движения денежных средств сохранится и в 2022 году, особенно когда речь идет о капитальных затратах. Некоторые предприятия переключили свое внимание с доходов до вычета процентов и налогов на денежные средства, что привело к ответственности за управление денежными средствами на всех уровнях бизнеса. Но некоторые из этих мер по сокращению расходов замедлились, особенно те, которые касались рабочей силы.

Повышение эффективности процессов работы с дебиторской и кредиторской задолженностью будет иметь жизненно важное значение для обеспечения стабильного движения денежных средств. Нужно следить за такими показателями, как расходы, просроченные счета и операционный денежный поток. Ежедневное создание и отслеживание кассовых отчетов может помочь планировать будущее, потому что будут видны изменения или колебания, которые можно использовать для принятия решений.

2) Бухгалтерская (финансовая) отчетность

Раскрытие финансовой информации по–прежнему является проблемой для государственных и крупных частных компаний, на которые распространяются требования МСФО (международные стандарты финансовой отчетности). Финансовые руководители обеспокоены соблюдением требований к отчетности государственных программ стимулирования, связанных с COVID–19, а также обеспечением надлежащей документации, регистрации и отчетности для аудиторских проверок. Кроме того, изменения в требованиях к раскрытию информации в отношении экологических, социальных и управленческих аспектов вероятно, еще впереди, и бухгалтерии предприятий необходимо помнить об изменении нормативно–правовой базы.

3) Автоматизация и искусственный интеллект (ИИ)

Хотя только около 2% крупных фирм внедрили автоматизацию или ИИ, примерно каждая пятая указывает, что они только планируют начать. Реализации искусственного интеллекта применяются для решения проблемы нехватки рабочей силы, автоматизации трудоемких задач и предоставления более подробных данных.

По мере того как все больше транзакционной работы будет автоматизировано, бухгалтерам потребуется развивать различные навыки, чтобы применять свой опыт к информации и данным, полученным с помощью новых технологий, и играть роль в

большой части бизнес–стратегии. Облачное программное обеспечение для бухгалтерского учета, бюджетирования, прогнозирования, анализа данных и инструменты визуализации создают основу для автоматизации бухгалтерского учета.

4) Изменения в налоговом законодательстве

Применение изменений в налоговом законодательстве является общей задачей бухгалтерских групп. Но в 2021 году пришло еще больше изменений, чем обычно. Предприятия должны уделять первостепенное внимание изменениям в налогообложении, особенно пониманию общих налоговых обязательств.

Эффективная навигация по изменениям в налоговом законодательстве может помочь иметь больше средств для решения других будущих бизнес–задач. Оцифрованные, точные и легкодоступные записи с бухгалтерским программным обеспечением сделают сложный налоговый год более управляемым.

5) Управления расходами

Перевод сотрудников на удаленную работу привел к совершенно новым проблемам управления расходами. Канцелярские товары, компьютерное оборудование и другие предметы, необходимые для работы из дома, были обычными расходами. Но вместе с этим возник риск для сотрудников воспользоваться такими вещами, как телевизоры с большим экраном, звуковые системы и даже подписка на телевидение.

Если еще этого не сделано, нужно обновить политику расходов, сосредоточив внимание на допустимых расходах домашнего офиса и продуктов питания, включая услуги доставки. Проверить систему внутреннего контроля и рассмотреть возможность дальнейшей автоматизации процесса управления расходами с помощью программного обеспечения, чтобы предотвратить мошеннические расходы и автоматически помечать сомнительные расходы.

6) Управление заработной платой

Не за горами новые проблемы с начислением заработной платы, связанные с изменением законов и правил на государственном уровне. Удаленная работа усложнила управление государственными подоходными налогами из–за сложности определения основного места работы.

Рекомендуется рассмотреть возможность автоматизации процессов начисления заработной платы. Облачные платформы расчета заработной платы помогают рассчитать заработок, отчисления, взносы компании, налоги и оплачиваемый отпуск.

7) Удаленная работа

Как и во многих других отраслях, одной из главных тенденций в бухгалтерском учете является стремление к более гибкой и удаленной работе. Около 77% специалистов по бухгалтерскому учету хотели бы продолжать работать удаленно. Но удаленная работа создает проблемы для бухгалтерских и финансовых отделов, которые десятилетиями выполняли такие задачи, как закрытие месяца, проводя долгие ночи в офисе. Удаленная работа также усугубляет риск кибератак: компании, внедрившие удаленную работу во время пандемии, ожидают, что это увеличит затраты на утечку данных.

Сосредоточиться нужно на том, чтобы установленный финансовый контроль работал с рассредоточенной рабочей силой. Рекомендуется использовать классическую схему оценки рисков, чтобы определить, какие средства контроля могут подвергнуть риску компанию. Для большинства предприятий облачное программное обеспечение для бухгалтерского учета дает очевидные преимущества. Компании, которые в значительной степени полагались на технологии облачных вычислений до 2020 года, смогли лучше справиться с проблемами, связанными с удаленной работой.

8) Низкая заинтересованность бухгалтеров в рабочем процессе

Неудивительно, что эмоциональное выгорание является распространенной проблемой для тех, кто работает в сфере финансов и бухгалтерского учета. Из–за

совмещения обязанностей, большой рабочей нагрузки и постоянно меняющейся нормативно–правовой базы бухгалтерские и финансовые отделы могут легко страдать от низкого морального духа. Еще одна распространенная проблема – нехватка персонала: в среднем на предприятиях с доходом менее 500 миллионов тенге на финансовых должностях работало всего три человека. И даже для предприятий с годовым доходом от миллиарда это число составляет всего 13 человек, занятых в финансовой сфере. Как можно поднять боевой дух в своей команде бухгалтеров? Найти способы официально признавать индивидуальный вклад на регулярной основе, особенно на уровне менеджеров. Менеджеры имеют огромное влияние на моральный дух своих сотрудников. Рекомендуется держать открытыми линии связи между бухгалтерией и руководством, прислушиваться к их мнению не только по финансовым вопросам, но и по стратегическим решениям. Предоставить им инструменты, необходимые для совместной работы и автоматизировать утомительные части своей работы, чтобы освободить время.

9) Точные финансовые прогнозы

Условия, созданные пандемией, сделали точное финансовое прогнозирование особенно сложным. Бизнес–лидеры должны участвовать в планировании сценариев и пересматривать прогнозы продаж, расходы и поступления. Рекомендуется проверять и перепроверять предположения, моделировать денежный поток, скорость сжигания и ликвидность в различных сценариях. Один из главных советов по бухгалтерскому учету для малого бизнеса и стартапов – использовать финансовую отчетность для оценки и прогнозирования эффективности бизнеса. Поскольку очень многое меняется очень быстро, доступ к аналитике в реальном времени является ключевым, это то, что будет иметь значение при построении финансовых моделей.

10) Идти в ногу с новыми технологиями и инструментами

Помимо меняющейся нормативно–правовой базы и налогового законодательства, идти в ногу с развивающимися технологиями может быть бременем. Есть причина, по которой навыки работы с облачным бухгалтерским программным обеспечением являются одними из самых востребованных среди бухгалтеров и финансовых специалистов. Исследовательская компания Gartner недавно заявила, что к 2024 году более 45% расходов на ИТ будет перенесено на облачные технологии, во многих случаях включающие финансовое и бухгалтерское программное обеспечение.

Последние инновации в области аналитики в реальном времени, роботизированной автоматизации процессов и искусственного интеллекта будут зависеть от наличия прочной, надежной и чистой инфраструктуры данных. Но многие компании работают с устаревшими локальными системами учета, которые уже устарели. Технологии влияют на финансовую отчетность, управление денежными средствами, кредиторскую задолженность и процессы закрытия месяца, и в ближайшем будущем они останутся ключевыми компонентами программного обеспечения для автоматизации и облачного учета. Эпидемия, несомненно, повлияла на организацию бухгалтерского процесса: создала новые риски, которые определяют необходимость поиска абсолютно новых теоретических и методологических разработок; развития существующих и создания новых современных учетных систем и концепций бухгалтерского учета.

Дальнейшее развитие и совершенствование организации бухгалтерского учета компании должно происходить по следующим направлениям:

- 1) повышение качества информации, которая формируется в бухгалтерском учете;
- 2) создание условий для применения МСФО;
- 3) усиление контроля за достоверностью и качеством финансовой отчетности;
- 4) постоянное повышение квалификации сотрудников, отвечающих за организацию и ведение бухгалтерского учета и внутреннего контроля в компании;

5) преодоление институциональных конфликтов в принципах финансовой отчетности в соответствии с национальными и международными стандартами;

6) проведение профессионального обучения бухгалтеров и пользователей отчетности по МСФО.

Развитие и совершенствование организации системы бухгалтерского учета по этим направлениям помогает создавать очень важные и информативные для пользователей отчеты; открывает возможность интеграции в международный рынок капитала и поддерживает профессионального развития бухгалтеров.

Литература

1. Шевелев А.Е. Организация бухгалтерского учета в современных условиях / А.Е. Шевелев // Вестник ЮУрГУ, № 3, 2013. Серия «Экономика и менеджмент» – Т.7. — с. 188–190.
2. Сахчинская Н.С. Учетная политика коммерческих организаций: методология формирования и механизм реализации: дис. док. эк. наук: 08.00.12: / Н.С. Сахчинская. – Тольятти –
3. О практике формирования в бухгалтерском учете информации в условиях распространения новой коронавирусной инфекции [Электронный ресурс]. URL: https://www.minfin.ru/ru/document/?id_4=130806-pz-_142020_o_praktike_formirovaniya_v_bukhgalterskom_uchete_informatsii_v_usloviyakh_rasprostraneniya_novoi_koronavirusnoi_infektsii.
4. Международные стандарты финансовой отчетности [Электронный ресурс]. URL: <https://pro1c.kz/articles/mezhdunarodnye-standarty-finansovoy-otchetnosti/>
5. Бухгалтерский учет от первичного документа до отчетности: Учебное пособие / В.Л. Назарова, О.В. Волохова. – Алматы: Экономика, 2016. – 232 с.

УКД 338.46

РАЗВИТИЕ ЛОГИСТИКИ В КАЗАХСТАНЕ

Дитюк Д.А., Копылова О.В.

(СКУ им. М. Козыбаева)

В условиях глобальной мировой экономики логистика играет очень важную роль в развитии национальной экономики. Многие страны сделали ставку на развитие логистики как на один из главных факторов развития экономики страны. Логистика может быть очень прибыльным сектором. Так мировой рынок транспортной логистики оценивается в 2,7 трлн долларов США, это около 7% мирового ВВП. Её доля в развитых странах может составлять 13–15% ВВП. Например, в Ирландии он составляет 14,2%, в Сингапуре – 13,9%, в Гонконге – 13,7%, а в Германии – 13%. Поэтому этот сектор является важным источником дохода страны. Доля логистики в ВВП Казахстана невелика. По итогам 2021 года вклад транспортной отрасли в структуру ВВП страны достиг 5,26 трлн тенге или 6,5%. В этой связи Президент РК неоднократно говорил, что развитие транспортной отрасли и логистики является одной из важнейших задач для экономики Казахстана. Так на 25–м пленарном заседании Совета иностранных инвесторов, состоявшемся под эгидой Президента, было отмечено, что Казахстан планирует стать крупнейшим транзитно–логистическим хабом в Центрально–Азиатском регионе, выступая в качестве связующего звена между Европой и Азией.

В стратегии “Казахстан 2050” указано, что одной из первоочередных задач развития транспортно–логистических услуг является создание промышленных транспортно–логистических объектов за пределами Казахстана. Для этого необходимо создавать совместные предприятия в регионе и во всем мире, а также создавать транспортно–логистические узлы в ключевых транзитных точках мира.

В Национальной программе развития инфраструктуры «Нурлы жол» на 2015–2019 годы было указано, что формирование единого экономического рынка должно осуществляться путем интеграции регионов страны на основе создания эффективной инфраструктуры для обеспечения долгосрочного экономического роста республики. Меры, принятые в области транспорта и логистики, позволили значительно улучшить позиции страны в Индексе эффективности логистики (LPI), о чем свидетельствуют результаты обследований логистики, проведенных в стране в 2016 и 2018 годах. Таким образом, несомненно, позиции Казахстана благодаря программе улучшились, но все-таки не достигли поставленных целей (см. Табл. 1). Так была принята новая Государственная программа инфраструктурного развития «Нурлы жол» на 2020–2025 годы, которая предусматривает развитие эффективной транзитной, экспортной и логистической инфраструктуры, привлечение «Большого транзита».

Таблица 1. – Реализация плановых показателей госпрограммы «Нурлы Жол»

Показатели	Позиции в рейтингах	2016 г., место	2017 г.	2018 г. место	2019 г.
Рейтинг ВЭФ	Плановые	60	59	58	57
	Фактические	58	68	69	67
«Эффективность таможи»	Плановые	90	–	60	–
	Фактические	86	–	65	–
Индекс эффективности логистики (LPI)	Плановые	60	–	50	–
	Фактические	80	–	71	–

Развитие сектора логистики в Казахстане сталкивается с рисками, которые могут мешать достижению запланированных результатов. В связи с этим был проведен SWOT–анализ, показывающий сильные и слабые стороны страны с точки зрения развития логистики, а также ее потенциал и угрозы, с которыми она может столкнуться в ходе реализации запланированных мероприятий (Табл. 2).

Таблица 2– SWOT–Анализ логистики Казахстана

Сильные стороны	Слабые стороны
<ol style="list-style-type: none"> 1. Цели руководства страны и бизнеса по развитию транспортной логистики. 2. Довольно высокий спрос на казахстанское сырье и товары как на внешнем, так и внутреннем рынках подразумевает оптимизацию транспортных расходов. 3. Заинтересованность Китая и стран Центральной Азии в развитии и построении сухопутных маршрутов через Казахстан, что способствует необходимости развития логистики и инфраструктуры. 4. Доставка грузов интермодальными перевозками требует использования логистики. 6. Наличие СЭЗ (свободных экономических зон), которые нуждаются в развитии инфраструктуры и логистики. 7. Необходимость строительства современных транспортно–логистических хабов. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Низкий уровень логистических услуг. 2. Не достаточно развитая система управления логистическими цепями. 3. Недостаток собственных терминальных сетей за пределами страны, что увеличивает логистические затраты на обработку товаров и грузов. 4. Недостаточное транспортное сообщение между регионами в направлении Запад–Восток, что увеличивает затраты на логистику. 5. Недостаточный уровень автоматизации в сфере логистических услуг. 6. Отсутствие сторонних логистических операторов в стране, особенно в отдаленных его регионах. 7. Низкий уровень заинтересованности бизнеса в развитии партнерства с государством в сфере логистики.

Возможности	Угрозы
<ol style="list-style-type: none"> 1. Принятие Государственной программы развития сектора логистики в Казахстане. 2. Привлечение иностранных логистических операторов. 3. Создание трехуровневой сети ТЛЦ (транспортно–логистический центр). 4. Создание ТЛЦ в других странах для снижения затрат на логистику. 5. Усилия товарооборота из Японии и Республики Корея через терминал в Ляньюньгане. 6. Разработка Плана действий по улучшению индекса эффективности логистики (LPI) и достижению 40–й позиции в мире по этому показателю. 7. Развитие транзитных авиаперевозок и создания логистического узла в Нур–Султане и Алматы. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Возможность грузоперевозок между Китаем и Европейским Союзом в обход границ Казахстана. 2. Низкая доля вероятности получения кредитов в секторе логистики. 3. Отсутствие интереса бизнеса к государственно–частному сотрудничеству в с логистике. 4. Высокие процентные ставки по внешним финансовым ресурсам. 5. Нехватка ресурсов для создания широкой сетки транспортно–логистических хабов и терминалов в Казахстане и за рубежом. 6. Желание Российской Федерации развивать собственную логистику для экспорта–импорта товаров с использованием собственных логистических операторов в Казахстане.

Транспортно–логистическая система Казахстана основывается на европейском опыте, но сильно отстает от их показателей почти в 10 раз, поэтому и требует модернизации и её модификации.

Так, например, в Казахстане следует создать сеть международных логистических узлов (сухих портов), а также транспортно–логистических центров в местах происхождения экспортных товаров и пересечения границ транзитными грузопотоками. Эти узлы должны быть связаны с г. Нур–Султаном и с транспортно–логистическими центрами автомобильными, железнодорожными и авиационными маршрутами. В дополнение к радиальным маршрутам транспортные и логистические центры должны быть связаны дорогами регионального и национального значения.

Опираясь на опыт создания сухого порта в СЭЗ Хоргос – Восточные ворота, аналогичные сухие порты должны быть созданы на западе в портах Курык и Актау, а также в центре в г. Нур–Султане. Такая сеть способствовала бы развитию внутренней логистики, а также увеличению экспортного и транзитного потенциала, как в западном, так и в восточном направлениях.

В дополнение к созданию крупных международных логистических узлов необходимо развивать внутреннюю транспортно–логистическую сеть. Транспортно–логистические центры (далее ТЛЦ) необходимо построить в крупных городах Актобе, Павлодаре, Алматы, Уральске, Атырау, Актау, Усть–Каменогорске, на севере, в Петропавловске.

В долгосрочной перспективе ТЛЦ будут соединены с центральным узлом в г. Нур–Султане по принципу “спицы”. Для создания такой сети планируется строительство и реконструкция дорог между центральными и региональными ТЛЦ в рамках программы “Нұрлы жол” до 2025 года.

Региональные ТЦІ создадут логистическую инфраструктуру, с помощью которой товары могут распределяться по небольшим логистическим центрам, предназначенным для хранения, обработки и консолидации товаров.

Несмотря на исследования о развитии и улучшении состояния логистики в республике, она все же нуждается в дальнейшем развитии. Так около 70% международных экспедиторов заявляют, что базовая инфраструктура за последние годы в стране улучшилась. Но если сделать оценку и сравнить со странами мира, индекс в

целом показывает, что качество в логистике стран еще нуждается в дальнейшем улучшении.

Казахстану для улучшения связей в транспортной системе на региональном, национальном уровнях нужны капитальные вложения. Так, например, для достижения целей устойчивого развития ООН стране необходимо около \$ 2,4 трлн. тенге до 2040 года.

У Казахстана и других стран Центральной Азии имеется несколько проблем. Главная проблема – это прохождения границы. Оно занимает очень долгое время и является довольно–таки непредсказуемым. Время перехода пограничного контроля занимает в среднем от 10 до 14 часов. Поэтому необходимо его сокращать. Данные задержки сокращают потоки грузов и тем самым увеличивают издержки.

За последнее время объем инвестиций в отрасль логистики и транспорта увеличивается. Так непосредственно инвестиции в дорожную сеть приводят к постепенному увеличению скорости на участках, и, соответственно, к сокращению времени в транзите, но затем вся эта экономия времени израсходуется при таможенном контроле.

Если Правительству удастся, помимо развития автомобильных дорог, также улучшить ситуацию с проездом через границы, то это прибавит к потенциальному росту ВВП около 4% к 2050 году.

Стране также необходимо перейти от слаборегулируемой и неэффективной модели госпредприятий к рыночно–ориентированной модели предоставления логистических услуг, которые подразумевают хорошее управление и привлечение частного капитала.

Для дальнейшего развития логистики нужны сдвиги и поэтому рекомендуется:

- Усовершенствовать существующие тарифную политику и стандарты.
- Привлекать крупных инвесторов, в том числе отечественных, для вложения свободного капитала в развитие логистики и инфраструктуры страны благодаря созданию для них необходимых благоприятных условий.
- Совершенствовать правовую, особенно в том, что касается международных перевозок и товарооборота.
- Выбрать оптимальное для местоположения для дислокации транспортно–логистических центров с учетом будущих перспектив развития региона и международных транспортных маршрутов.
- Создать все необходимые условия для быстрой и эффективной интеграции отечественных логистических систем и инфраструктуры в международные рынки.
- Упростить перемещение грузов через границы посредством эффективной организации и регулирования таможенных процедур.

Помимо этого, необходимо дать следующие дополнительные рекомендации:

- Оказывать государственную поддержку частным компаниям с целью создания инфраструктуры логистической системы.
- Создать трехуровневую систему логистических центров: во–первых, это три сухих хаба и комплекса (Хоргос, Нур–Султан и порт Актау), во–вторых, логистические центры в крупных городах, ну и, в–третьих, сеть модернизированных небольших логистических комплексов в других регионах.
- Создать логистические комплексы в странах, откуда исходят основные грузопотоки.
- Создать необходимые условия для повышения конкурентоспособности транспортно–логистической системы.
- Также требуется определить организацию, которая будет ответственна за развитие логистики в стране.

- Утвердить и улучшить новую форму отчетности при реализации логистической деятельности.
- Обязывать организации и предпринимателей, осуществляющих деятельность в сфере логистики, представлять отчеты в соответствии с установленными процедурами.
- Привлекать внешние грузопотоки на транспортные маршруты страны путем переговоров между госаппаратами.
- Создать эффективную сеть логистических операторов в пунктах отправления и обработки товаров.
- Снизить затраты на логистику в цепочках поставок.
- Использовать принципы интермодальных перевозок с учетом оптимальных схем взаимодействия различных видов транспорта.
- Перейти от практики конкуренции с российскими транспортными маршрутами к конкуренции в области логистики.
- Развивать логистическую и транспортную инфраструктуру в регионах страны.
- Улучшить функционирование таможенной логистики.
- Продолжать модернизировать и обновлять курсы по логистике в университетах и колледжах.

Данный комплекс мер и рекомендаций поможет стратегически не только улучшить товаро– и грузопоток, транзит грузов, но также поможет организовать поставки быстро и с минимумом затрат. Благодаря оптимизации транспортировки на каждом этапе существенно снижается итоговая себестоимость продукции.

Литература

1. Программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015 – 2019 годы [Электронный ресурс] / Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34808012&pos=1;-16#pos=1;-16
2. Программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2020–2025 годы – [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001055>
3. Назарбаев Н.А. Программа «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://online.zakon.kz>
4. Союз транспортников Казахстана “KAZLOGISTICS” [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://kazlogistics.kz/ru>

УДК 343.35

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТЫ

Дулат Н.Қ.

(Торайғыров университеті)

Қазіргі кезеңде «Сыбайлас жемқорлық» этимологиялық термині латын тілінде «conruptio», «бүліну, пара беру» деген мағынаны білдіреді. Бұл екі сөз сыбайлас жемқорлық ұғымын анықтайды. Заң энциклопедиясында сыбайлас жемқорлық термині «лауазымды адамдардың өздеріне сеніп тапсырылған құқықтары мен билік мүмкіндіктерін жеке байыту мақсатында пайдалануынан тұратын саясат немесе Мемлекеттік басқару саласындағы қылмыстық іс–әрекет» ретінде анықталады. БҰҰ–ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы халықаралық күрес туралы анықтамалық құжатында «Сыбайлас жемқорлық – бұл мемлекеттік билікті жеке мақсатта пайдалану үшін теріс пайдалану» деп көрсетілген [1].

«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимыл туралы» Заңға сәйкес 1–баптың 6 және 7–тармақтарында сипаттайды, сыбайлас жемқорлық – бұл жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу [5].

Сондай–ақ, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат – бұл сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға, қоғамның мемлекеттік органдар қызметіне сенімін арттыруға бағытталған құқықтық, әкімшілік және ұйымдастырушылық шаралар және осы Заңға сәйкес өзге де шаралар болып табылады [2].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты дамытудың негізгі қағидаттары мен тәсілдеріне келетін болсақ, олар:

- баршаның заң алдындағы теңдігі және әділдік;
- жариялылық, айқындық және қоғамға есеп беру;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимыл шараларын кешенді пайдалану;
- сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың басымдығы;
- мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара іс–қимылы;
- тиімділік пен нәтижелілік;
- сыбайлас жемқорлықтың барлық көріністерінде оны қабылдамау;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимылға жәрдем көрсететін адамдарды қорғау;
- сыбайлас жемқорлық үшін жауапкершіліктің бұлтартпастығы;
- сапалы цифрлық трансформация қағидаттарына негізделеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты дамыту тәсілдері мынадай міндеттерді орындау арқылы іске асырылатын болады:

- сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті қалыптастыру;
- сыбайлас жемқорлықтың мүмкіндіктерін жою;
- жауапкершіліктің бұлтартпастығын қамтамасыз ету жөніндегі шараларды жетілдіру;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимылда азаматтық қоғамның рөлін күшейту;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды іске асырудың тиімді мониторингін қамтамасыз ету;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимыл жөніндегі уәкілетті органның қызметін одан әрі жетілдіру [3].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимылдың негізгі бағыттары:

- мемлекеттік қызмет;
- сот және құқық қорғау органдары;
- квазимемлекеттік және жеке секторлар;
- қоғамдық бақылау;
- мемлекеттік рәсімдердің ашықтығы;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет.

Қазіргі таңда, Қазақстан Республика халқы сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілікті қалыптастыру үшін құндылықтарды өзгерту және сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті арттыру. Сонымен қатар, адалдық, заңдылық пен прагматизм әркімнің ішкі құндылық нанымына айналу қажет.

Осыған орай, қоғам сыбайлас жемқорлықты проблемаларды оңай шешудің кепілі ретінде қабылдамауға, достық қарым–қатынас пен протекционизмді жұмыспен ұштастырмау және жемқорлар қоғамдық айыптауға ұшырауға тиіс.

Құқық қорғау органдарының күш-жігеріне қарамастан, сыбайлас жемқорлықтың таралу проблемасы әлі де сақталып отырғанын мойындау қажет. Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік қақтығыстарды ушықтыратын және халықтың билікке сенімсіздігінің қалыптасуына айтарлықтай ықпал ететін тұрақсыздандырушы фактор болып қала береді.

Осыған байланысты, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімді жұмыс істейтін саясат және жүйе орнату қажет. Қылмыстық жолмен алынған мүліктен айыру түріндегі жазаның бұлтартпастығы, бір жағынан, елеулі профилактикалық фактор болып табылады, екінші жағынан, келтірілген залалды өтеу арқылы сыбайлас жемқорлық қылмыстарының салдарын барынша азайтуға мүмкіндік береді. Осының салдарынан мемлекет Қазақстандағы сыбайлас жемқорлықты жою бойынша үздіксіз және жоспарлы жұмыс жүргізуде.

Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерлерде Заң, егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта өзгеше көзделмесе, Қазақстан Республикасының азаматтарына және Қазақстан Республикасында тіркелген заңды тұлғаларға қатысты қолданылады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық пен жаза – Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде, әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауаптылық пен жаза – Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексінде көзделген.

Сурет 1 – сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар

- Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларының жүйесі:
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы мониторинг;
 - сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдау;
 - сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру;
 - Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес заң сараптамасын жүргізу кезінде сыбайлас жемқорлық сипатындағы нормаларды анықтау;
 - сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарды қалыптастыру және сақтау;
 - қаржылық бақылау;
 - сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулер;

- мүдделер қақтығысын болғызбау және шешу;
- кәсіпкерлік саласында сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимыл шаралары;
- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп–тексеру;
- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар туралы хабарлау;
- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың салдарларын жою;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимыл туралы Ұлттық баяндаманы қалыптастыруды және жариялауды қамтиды [4].

Осы кестеге сүйенетін болсақ, Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар 2020 жыл бойынша – 1234 құрайды, ал 2021 жыл бойынша – 1632 бұзушылықтар байқалады. Осыған орай, бұл көрсеткіште 2021 жылы 2020 жылдан қарағанда құқық бұзушылық саны өсуі байқайқалуда.

Біздің еліміздегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы нормативтік базаны және оны іске асыру практикасын талдау Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың бірқатар белгілерін бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Біріншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің таңдалған жолындағы халық пен мемлекеттік органдардың ынтымақтастығы. Ең өткір және маңызды мәселелерді шешуде қоғамдық және мемлекеттік институттардың өзара түсіністік болып табылады.

Екіншіден, қазақстандық заң шығарушылар сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимыл саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін неғұрлым нақты және нақты құқықтық нормаларды қабылдауға ұмтылады. Заңнаманың мониторингі тұрақты негізде жүргізіледі және басқарудың барлық деңгейлерінде мемлекеттік саясаттың осы бағыты бойынша есептілік тіркеледі.

Үшіншіден, Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы саясаты кәсіби дәйектілігімен және мақсаттылығымен ерекшеленеді. Мемлекеттік бағдарламалар мен өзге де стратегиялық құжаттар тұтастай бір–біріне сәйкес келеді және қайталанбайды. Әрбір орган мен бөлімше басшысына сыбайлас жемқорлыққа қарсы нақты құзырет берілген. сонымен қатар, кез келген ниет білдірген адам қолжетімді коммуникация құралдары арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйелі күреске белсенді қатыса алатын нормативтік жағдайлар жасалған.

Төртіншіден, Қазақстанның сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі күш–жігері ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге де, сондай–ақ халықаралық ауқымда өңірлік қауіпсіздікті қорғауға да бағытталған. Қазақстан транзиттік мемлекет, сондай–ақ халықаралық қатынастардың белсенді қатысушысы болғандықтан, Кеден одағы мен басқа да халықаралық институттар шеңберінде кәсіби қатынастар құру мәселесі әрқашан өте өзекті болады.

Бесіншіден, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимыл жүйелілік, үздіксіздік, заңдылық, әділеттілік және жазаның бұлтартпастығы қағидаттары негізінде жүзеге асырылады.

Қорыта келе, бүгінгі таңда ғалымдардың көпшілігі сыбайлас жемқорлықты саяси, құқықтық, криминологиялық, экономикалық, социологиялық, мәдени және басқа мағыналары бар синтетикалық ұғым ретінде қарастырады. Сыбайлас жемқорлық ұлттық шекарадан асып түседі және жаһандық көзқарасты талап етеді, мемлекеттік және халықаралық билік пен экономика институттарына нұқсан келтіреді.

Ол заңның үстемдігіне, демократия мен адам құқықтарына елеулі түрде қауіп төндіре бастады, билікке, мемлекеттік басқару қағидаттарына, теңдік пен әлеуметтік әділеттілікке деген сенімге нұқсан келтірді, бәсекелестікке кедергі келтірді, экономикалық дамуды қиындатты және демократиялық институттардың тұрақтылығына және қоғамның моральдық қағидаларына қауіп төндірді. Осындай жағымсыз үрдістердің

алдын алу үшін мемлекет сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты жүргізе бастады және сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы қалыптастыра бастады.

Әдебиет

1. Сейтхожин Б.У. Понятие и признаки коррупции. /Вторая международная науч.–практ. конф. "Современные тенденции и инновации в науке и производстве». Россия. Кемеровская область. Филиал федерального государственного бюджетного учреждения высшего профессионального образования «Кузбасский государственный технический университет им. Т.Ф. Горбачева». – Междуреченск. 2013.
2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимыл туралы заңның 1 – бабы, 6–7 тармақтары – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>.
3. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу туралы – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000802>.
4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс–қимыл туралы – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410>.
5. Большой юридический словарь. – URL: <http://slovar.cc/pravo>.
6. Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 – 2026 годы и внесении изменений в некоторые указы Президента Республики Казахстан – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802>.

УДК 347.78

РАЗВИТИЕ АВТОРСКОГО ПРАВА В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Егорова К.К., Евстратикова А.Ю.
(*Европейский гуманитарный университет*)

Введение.

Авторское право возникло благодаря появлению и распространению способов массового тиражирования произведений. Ключевым международным соглашением в данной области является Бернская конвенция по охране литературных и художественных произведений. Указанный документ закрепляет за автором «исключительное право» на использование материала в собственных целях. Согласно презумпции авторства, автором произведения считается лицо, чьё собственное имя указано на публикуемом экземпляре какого–либо материала. Последний раз текст Бернской конвенции был пересмотрен в 1971 г., в связи с чем она не рассматривает особенности распространения материала в обновлённой виртуальной среде.

Актуальность проблемы обусловлена не только тем, что на сегодняшний день нет полного представления масштабов убытков авторов и правообладателей, чьи права нарушены в цифровом пространстве, которое развивается стремительно, но и отсутствием международно–правовой базы, которая бы защищала авторские права. Законодательства многих стран не успевают за быстрорастущим прогрессом, в связи с чем образуется множество задач, решить которые иногда не представляется возможным.

Сеть Интернет представляет собой всемирную систему объединённых компьютерных систем для хранения и передачи информации. Наиболее острой проблемой развития авторского права является расхождение интересов авторов и общества. Аудитория желает иметь неограниченный доступ к бесплатному контенту, а авторы используют всемирную паутину для монетизации интеллектуальной собственности. Появляется грань между допустимым свободным использованием авторских произведений и нарушением прав интеллектуальной собственности.

В соответствии со статьёй 18 Закона Республики Казахстан от 10 июня 1996 года № 6 «Об авторском праве и смежных правах», допускается без согласия автора или иного

правообладателя и без выплаты авторского вознаграждения воспроизведение физическим лицом в единичном экземпляре правомерно обнародованного произведения исключительно *в личных целях и без получения дохода*.¹ Создание электронной копии произведения (скачивание файла) на персональное устройство в личных целях также не является нарушением авторских прав. Однако нарушение «исключительного права» происходит в случае, если платформой для хранения скачанных файлов выступает, например, аккаунт в социальных сетях, поскольку доступ к сохранённому файлу открывается третьим лицам. К сожалению, такая практика является частой в нашей жизни. С развитием социальных сетей, а также с появлением новых площадок, авторам и правообладателям всё труднее отслеживать и выявлять плагиат или несогласованное обнародование их произведений. Это касается не только литературных произведений, но и фильмов, компьютерных игр, сериалов, музыки, программ.

Пиратство в современных реалиях.

Одновременно с авторским правом на просторы Интернета шагнуло пиратство. Online piracy – отдельный термин в современном мире, который стал особенно популярен в цифровую эпоху. Конечно, ещё до появления всеобщего доступа в сеть Интернет, пиратство процветало под носом у людей: например, записи фильмов и музыки на дисках, которые потом продавались в киосках. Но бесплатный доступ к продуктам, которые защищены авторским правом, – это не единственная проблема. Пиратские сайты – это «онлайн убежища» для распространения неприемлемого контента; кражи интеллектуальной собственности, за которую мошенники получают прибыль; контент, представляющий опасность для детей; распространение вирусов и вредоносных программ.

И всё же по некоторым аспектам электронное пиратство радикально отличается от традиционного коммерческого пиратства, и это следует иметь в виду:

– «Электронное пиратство часто совершается не ради прибыли или иной коммерческой выгоды, но вызываемые им убытки могут быть катастрофическими.

– Электронное пиратство, по крайней мере, с технической точки зрения, легче распознать, а его виновников – легче обнаружить.

– Электронное пиратство не может целиком осуществляться силами преступного предприятия, как это бывает с традиционным пиратством: вместо этого для успешного завершения ему необходимо активное участие, как правило, ради прибыли, законных коммерческих предприятий либо в качестве пособников пиратства, либо в роли тех, кто обрабатывает нелегальные платежи» [2].

На сегодняшний день насчитывается несколько видов пиратства. Наиболее популярными вариантами реализации неавторизованных материалов являются пиринговые сети («торренты»), а также так называемые «пиратские» сайты, размещающие нелегальные копии авторских произведений. Веб-сайты могут осуществлять потоковую передачу напрямую или предоставлять ссылки на контент, размещённый на других веб-сайтах. Размещение несанкционированного контента и предоставление ссылок на несанкционированный контент является незаконным. Эти сайты часто удобны для пользователя, а контент разделён на такие категории, как жанр, год или язык.

Подходы к решению проблемы.

Одним из способов защиты интеллектуальной собственности является классическое распространение материалов с полным запретом на публикацию в сети Интернет либо с продажей цифровой копии за сумму, эквивалентную стоимости материального оригинала. Такие запреты должны находиться под усиленным контролем. Массовая блокировка произведений в сети Интернет на одном сайте приведёт к бессрочной блокировке самого сайта. Данный факт произведёт определённое негативное

психологическое воздействие не только на владельца сайта, но и на людей, регулярно пользующихся услугами данного сайта. Более того, владельцы сайта лишаются источника доходов. Финансируются эти сайты, как правило, на рекламе, которая на них размещена. Размеры доходов от рекламы напрямую зависят от количества пользователей, следовательно, при блокировке финансирование сократится, и нарушители авторских прав будут вынуждены искать другой источник получения прибыли. Все эти действия приведут не только к чувству защищенности автора, чьи права нарушены, но и к повышению уровня правосознания пользователей таких сайтов. Уведомление при посещении сайта о том, что он заблокирован в связи с нарушением авторских прав, заставит задуматься о возможных последствиях распространения противоправного контента [3].

Также способом защиты авторских прав является Creative Commons (CC). Это некоммерческая организация, создавшая свободные и несвободные публичные лицензии, позволяющие правообладателям распространять свои произведения более широко и свободно, а пользователям – легально и проще ими пользоваться. Creative Commons делает возможным передачу некоторых прав на интеллектуальную собственность в пользу общественности посредством семейства готовых лицензий, признанных юридическими законодательствами многих стран. Лицензии CC позволяют создателю произведения выбирать, как другие пользователи могут использовать это произведение.

Когда создатель выпускает свою работу под лицензией CC, представители общественности знают, что они могут и не могут делать с работой. Это означает, что им нужно запрашивать разрешение создателя только тогда, когда они хотят использовать произведение способом, не разрешённым лицензией. Похожая методика используется на многих стриминговых сервисах. Netflix, HBO, Spotify, Steam – все эти платформы предлагают платные услуги взамен на безграничное пользование собственностью правообладателей, которые дали разрешение на размещение своих произведений на данных площадках. Подписка на них означает, что все права авторов соблюдены.

Петренко Е.Г. и Новикова О.В. в своей работе предлагают необычный вариант решения проблемы. Они рассматривают повышение стоимости услуг использования сети Интернет и, одновременно, создание фонда, из которого ежемесячно будут перечисляться средства в равном размере всем авторам, чьи произведения размещены в сети Интернет. По их словам, это позволит защитить правообладателей от наносимого им экономического ущерба [4].

Всё же, стоит заметить, что защита авторских прав в сети не будет осуществима полностью без изменений в законодательстве государств, а также без подписания международных договоров, которые отвечают степени развития технологий на сегодняшний день. Интернет – это та среда, которая меняется стремительно, но наказания за нарушение прав авторов и правообладателей, которые смогут работать без перебоев минимум 10 лет, ввести нужно.

К сожалению, конкретных мер наказания за «пиратство» в среде Интернет на сегодняшний день нет. Скорее всего, это связано с непониманием растущей важности пользования сетевыми сервисами среди людей. Цифровая эпоха уже давно наступила, но виртуальная реальность часто выходит за рамки общественного сознания. Проблемой также являются объекты интеллектуальных прав, правообладателями которых являются иностранные физические или юридические лица, не подлежащие правовой охране на территории многих стран.

Вывод.

Таким образом, основополагающей целью правовой системы в области защиты авторских прав в сети Интернет является достижение баланса интересов

правообладателей и потребителей контента. В связи с развитием информационных технологий, а также с изменением социально-экономических и эпидемиологических условий увеличивается не только число виртуальной аудитории, но и количество производителей цифрового продукта, что отражается на их юридических правах и обязанностях. Значимой проблемой развития авторского права в цифровую эпоху является наличие «сиротских» произведений (произведений с неустановленным правообладателем).

Сеть Интернет является свободным ресурсом для реализации творческого потенциала множества авторов, не знающих о деятельности друг друга. Произведения копируются полностью или частично, соединяются друг с другом, переименовывается форма и/или содержание. При таких условиях установление личности правообладателя значительно усложняется или вовсе не представляется возможным, что делает материалы данной категории недоступными для публикации в печатном или в цифровом виде на законных основаниях.

Литература

1. Закон Республики Казахстан от 10 июня 1996 года № 6 «Об авторском праве и смежных правах». Статья 18.
2. Конференция: Межправительственный комитет по Всемирной конвенции об авторском праве, 13th, Paris, – 2005 – С. 7.
3. Осипов М.Ю. Защита авторских прав в сети Интернет: основные особенности и проблемы / «Актуальные проблемы российского права». 2018 № 12 (97) С. 116 – 121.
4. Петренко Е.Г., Новикова О.В. Международно-правовая защита авторских прав в сети Интернет // Ленинградский юридический журнал. 2016. №3. С. 108 – 116.
5. Левова И.Ю., Винник Д.В., Моисеева А.Ю. Сиротские произведения в России: статус, пути решения проблемы. // Ассоциация интернет-издателей webpublishers.ru. – М., 2017. – С. 1–9.
6. Рахлевский П. Защита авторских прав в цифровую эпоху. // Научный журнал «МедиаАльманах».
7. Энтин В.Л. Авторское право в виртуальной реальности / В.Л. Энтин. – М. – 2017.

УДК 330.59

АНАЛИЗ РАСХОДОВ ДОМОХОЗЯЙСТВ КАК ОДНА ИЗ СОСТАВЛЯЮЩИХ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ТИМИРЯЗЕВСКОГО РАЙОНА

Ермолич В.В., Валиева М.М.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Уровень жизни – это уровень благосостояния населения, потребления благ и услуг, совокупность условий и показателей, характеризующих меру удовлетворения основных жизненных потребностей людей. При изучении вопроса об уровне жизни основной проблемой является проблема экономического неравенства, а также порождаемого ею социального напряжения в обществе, которая измеряется разницей доходов и расходов населения.

На примере Тимирязевского района Северо-Казахстанской области был проведен анализ расходов населения на продукты питания и оплату услуг. Для того, чтобы провести данное исследование необходимо проанализировать данные о расходах населения всего региона (11 290 человек), но мы проведем выборочное исследование, где выборкой будет 5% (565 человек) населения, что будет говорить о ее репрезентативности.

Данные о расходах населения на продукты питания оплату услуг в среднем на одного человека за месяц представлены в Таблице 1.

Таблица 1. – Расходы населения на продукты питания оплату услуг в среднем на одного человека за месяц

Расход в среднем на одного человека, тенге	Население (чел.)	% к итогу
до 10000	279	49,38
10000–20000	174	30,8
20000–30000	76	13,45
Свыше 30000	36	6,37
Итого	565	100

Проанализировав данную таблицу мы видим, что наибольшая часть населения 49,38%, тратит на продукты питания и оплату услуг до 10000 тенге. 6,37% населения имеют расходы свыше 30000 тенге.

Для лучшего визуального восприятия данных воспользуемся графическим представлением данных, представим таблицу в виде диаграммы частот (Рисунок 1).

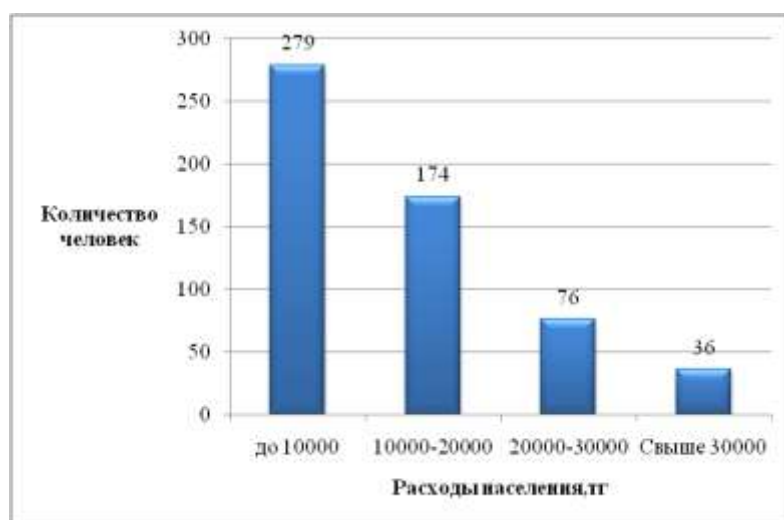

Рисунок 1. – Расходы населения на продукты питания оплату услуг

Кроме столбчатых диаграмм, для графического представления результатов используют так называемые полигоны. На Рисунке 2 изображен полигон относительных частот по результатам проведенного исследования.

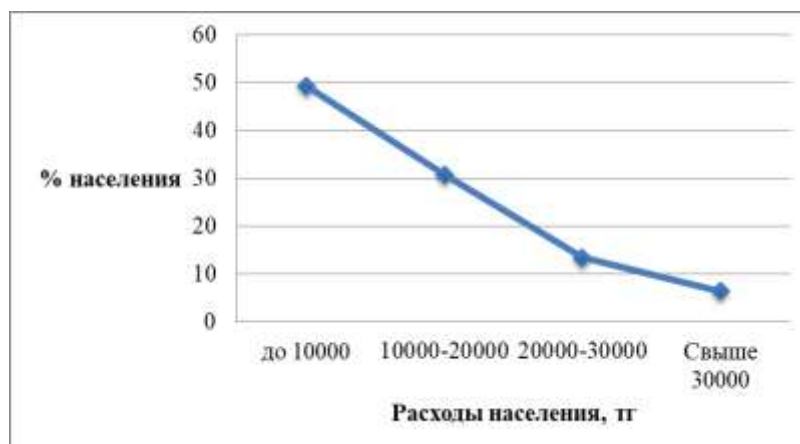

Рисунок 2. – Полигон относительных частот

Для более детального анализа найдем некоторые характеристики распределения, для этого добавим данные в Таблицу 1:

Расход (тенге) x	Население (чел.) f	Центр интервала x	Сумма накопительных частот, S	xf	$ x_i - \bar{x} $	$ x_i - \bar{x} \cdot f$	$(x_i - \bar{x})$	$(x_i - \bar{x})^2$	$(x_i - \bar{x})^2 \cdot f$
до 10000	279	5000	279	1395000	7681,42	2143115	-7681,42	59004150,68	16462158039
10000–20000	174	15000	453	2610000	2318,584	403434	2318,584	5375832,093	935394784,2
20000–30000	76	25000	529	1900000	12318,58	936212	12318,58	151747513,5	11532811027
Свыше 30000	36	35000	565	1260000	22318,58	803469	22318,58	498119194,9	17932291017
Итого	565	–	1826	7165000		4286230		714246691,2	46862654867

Произведем расчеты:

1. Среднее арифметическое исследуемого ряда находится по формуле:

$$\bar{X}_{\text{арифметическое}} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i \cdot f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}$$

где X_i – варианты, f_i – частоты

Для этого мы произвели расчеты столбец 5 таблицы 3.

$$\bar{X}_{\text{арифметическое}} = \frac{7165000}{565} = 12681,416 \text{ тенге}$$

Таким образом, мы получили, что среднемесячный расход на продукты питания и оплату услуг одного человека в месяц составляет 12681,416 тенге.

2. Определим моду распределения.

Под модой понимается варианта, которая чаще других встречается в изучаемой совокупности, т.е. мода – это варианта с наибольшей частотой.

В данном исследовании наибольшая численность населения (279) имеет расход до 10000 тенге. Следовательно, этот интервал является модальным интервалом ряда распределения. Найдем моду:

Введем следующие обозначения:

$$x_0 = 0, d=10000, f_M = 279, f_{M-1}=0, f_{M+1}=174$$

Подставим эти значения в формулу моды и произведем вычисления:

$$\begin{aligned} Mo &= x_0 + d \cdot \frac{f_M - f_{M-1}}{(f_M - f_{M-1}) + (f_M - f_{M+1})} = 0 + 10000 \cdot \frac{279}{(279 - 0) + (279 - 174)} = \\ &= 10000 \cdot \frac{279}{384} = 10000 \cdot 0,72656 = 7265,625 \text{ тенге} \end{aligned}$$

3. Рассчитаем медиану ряда.

Медианой называется варианта, расположенная в середине ранжированного вариационного ряда, т.е. медиана делит ранжированный вариационный ряд пополам.

Определим, прежде всего, медианный интервал. В данном исследовании сумма накопленных частот, превышающая половину всех значений (279), соответствует интервалу до 10000. Это и есть медианный интервал, в котором находится медиана.

В интервальном ряду с равными интервалами медиана рассчитывается по формуле:

$$M_e = x_{Me} + d_{Me} \cdot \frac{\frac{1}{2} \sum f - S_{Me-s}}{f_{Me}}$$

x_{Me} – нижняя граница, соответственно медианного интервала;

d_{Me} – величина медианного интервала;

f_{Me} – частота медианного интервала;

S_{Me-1} – сумма накопленных частот интервала, предшествующего медианному интервалу.

Известно, что:

$$x_{Me} = 0, d = 10000, f = 565, S_{Me-1} = 0, f_{Me} = 279.$$

Следовательно,

$$Me = 0 + 10000 \cdot \frac{0,5 \cdot 565 - 0}{279} = 10000 \cdot \frac{282,5}{276} = 10000 \cdot 1,023551 = 10235,51 \text{ тенге}$$

4. Следующие показатели, которые будут характеризовать распределение в данном исследовании – **показатели вариации**.

Показатель вариации отражает тенденцию развития явления, то есть действие главных факторов. Показатель вариации выражается в процентах.

1. *Размах*

$$R = x_{\max} - x_{\min}$$

где x_{\max}, x_{\min} – соответственно, наибольшее и наименьшее значения варьирующего признака.

$$R = 35000 - 5000 = 30000 \text{ тенге}$$

2. *Среднее линейное взвешенное отклонение*

$$l = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - \bar{x}| * f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}$$

$$l = \frac{4286230}{565} = 7586,25$$

3. Дисперсия взвешенная

$$\sigma^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 * f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}$$

$$\sigma^2 = \frac{46862654867}{565} = 82942751,98$$

4. Среднеквадратическое отклонение

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2}$$

$$\sigma = \sqrt{82942751,98} = 9107,29$$

5. Коэффициент вариации

$$v = \frac{\sigma}{x} * 100\% = \frac{9107,29}{12681,416} * 100\% = 71,8\%$$

Проведя данный анализ можно сделать следующие **выводы**, о распределении расходов населения на продукты питания и оплату услуг. Наибольшая часть населения 49,38%, тратит на продукты питания и оплату услуг до 10000 тенге. 6,37% населения имеют расходы свыше 30000 тенге. Величина среднего расхода населения района, отличается от среднестатистического на 7586,25 тенге. В среднем расход каждого человека в районе отличается на 9107,29 тенге. Расход в размере 7265,625 тенге, наиболее часто встречающийся у населения района. Половина населения имеет расходы на продукты питания и услуги выше 10235,51 тенге, другая половина ниже данной суммы. Рассчитав коэффициент вариации по расходам можно увидеть, что состав населения неоднороден, так как коэффициент вариации равен 71,8% (т.е. более 33%, до значения которого генеральная совокупность считается однородной).

Данное исследование, проведенное только по расходам населения на продукты питания и оплату услуг, позволяет судить о проблеме социального неравенства, мы видим насколько является неоднородным распределение расходов населения. Для полного анализа ситуации в районе в дальнейшем необходимо провести статистическое исследование доходов населения, а также два этих исследования в совокупности.

Большинство развитых стран создает социально ориентированный экономический уклад, что означает экономику, которая действует в интересах людей и, в первую очередь, направлена на достижение высокого уровня и качества их жизни. В этой связи актуально изучение не только производственной сферы экономики, сектора товарно-денежного обращения, но и социальной сферы, в частности, конечных потребностей людей, способов их удовлетворения, образа жизни, ее уровня и качества.

Литература

1. Гордиевич Т.И., Рузанов П.В. Неравенство и бедность: современные тенденции // Наука о человеке: гуманитарные исследования. – 2019. – № 1. (35). – С. 178–186.
2. Мерджанова З.Р. Система показателей уровня жизни и доходов населения // Учетно-аналитическое обеспечение стратегии устойчивого развития предприятия: Сб. науч. трудов / Под общ. ред. Р.А. Абдуллаева. –Издательство: ИП Хотеева Л.В., 2018. – С. 383–387.
3. Мерджанова З.Р. Система показателей уровня жизни и доходов населения // Учетно-аналитическое обеспечение стратегии устойчивого развития предприятия: Сб. науч. трудов / Под общ. ред. Р.А. Абдуллаева. –Издательство: ИП Хотеева Л.В., 2018. – С. 383–387.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК РӘСІМДІК ЖӘНЕ ІС ЖҮРГІЗУ ЗАҢНАМАСЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Есеналиев А., Кұлтаев Н.

(Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті)

Андатпа: Мақаланың өзекті тұстары ретінде таңдап алған тақырыбым «Қазақстан Республикасындағы әкімшілік рәсімдік және іс жүргізу заңнамасын жетілдірудің кейбір өзекті мәселелері» деп аталады және еліміздегі болып жатқан Әкімшілік-құқықтық реформа аясындағы мемлекеттік билікті іске асырушы органдардың құпиялығын еңсеру мен қатар әкімшілік шешімдерді дайындау және оны қабылдау процесінің ашықтығын қамтамасыз ету, сондай-ақ олардың орындалуын бақылаудың тиімді тетіктерін қамтамасыз ету осы мақсатты шешудің бірінші векторы болып табылады.

Кілт сөздер: мемлекеттік басқару; әкімшілік құқық; бақылау; билік; әкімшілік шешімдерді; заңды ережелер жүйесі; азаматтар; қоғам ұйымдары.

Кіріспе: Қазіргі мемлекеттік аппараттың қызметі мынадай қағидалармен реттелуде мемлекет аппаратының ішкі құрылысы және құзыретінің нәтижелі, тиімді болуы шарт. Ол үшін оның қызметі демократиялық, Конституциялық, заңдылық принциптерге сәйкес болуға тиіс. Мемлекеттің лауазымды адамдары, қызметкерлері нормаларды жоғары этикалық дәрежеде орындауы қажет. Мемлекеттік аппарат халықтың мүддесін қорғап, соны іске асыруға міндетті. Халықтың мемлекетті басқару процесіне қатысуының демократиялық жолдары – оларды сайлауға қатысуы, халықтың өкілдері мемлекеттік аппаратты құрады, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына мемлекет кепілдік береді.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік процесінің кодексінің қабылдануы – біздің еліміздегі елеулі оқиға. Кодекс-құқықтық мемлекеттің маңызды атрибуты, азаматтардың барлық сындарлы өтініш-тілектерін жедел әрі тиімді қарастыратын «Халық үніне құлақ асатын мемлекеттің сенімді тірегі» десек те болады.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік Рәсімдік Кодексі өзара екі байланыс нысандарының қызметін, яғни әкімшілік актінің қабылдау рәсімі мен оны даулау процесін көрсетеді.

Егер бұрынғы КСРО мемлекеттерінің конституциялық нормаларына жүгінетін болсақ, онда мемлекеттік билік органдарына жүгіну құқығы Украина, Беларусь, Молдова, Әзірбайжан, Қазақстан, Өзбекстан және Тәжікстан конституцияларында көрініс тапты. Бұл, әрине, ортақ тарихи өткенмен байланысты. Жалпы алғанда, өтініш беру құқығын 1497 және 1550 жылдардағы Заң кодекстерінен, 1649 жылғы Собор кодексінен табуға болады. Аталған заңнамалық актілердің нормаларында келіп түскен шағымды қарау жөніндегі міндетін орындамаған лауазымды адамдардың жауапкершілігі белгіленді. Бұл құқық мемлекеттік билік органдарына жеке немесе ұжымдық өтініш беруге мүмкіндік берді, олар өз кезегінде оны өз құзыреті шегінде қарауға және заңмен белгіленген мерзімде дәлелді шешімдер қабылдауға міндетті болды.

Субъективті конституциялық құқықтарды іске асыру тетігі туралы мәселе де даулы болып табылады. Сонымен, кейбір ғалымдар субъективті конституциялық құқықты жүзеге асыру тек салалық құқықтық қатынастар арқылы мүмкін болады деп мәлімдейді. Басқа тәсілдің өкілдері субъективті конституциялық құқықтың ерекше сипаты туралы тезисті қорғап, адам, қоғам және мемлекет арасында қалыптасқан арнайы жалпы реттеуші көпжақты құқықтық қатынастарды бөліп көрсетеді.

Өтініш беру құқығы қандай құқықтарға қатысты: жеке, саяси немесе әлеуметтік? Бұл мәселені шешудегі қиындық, бір жағынан, жүгіну құқығы – бұл "өзін құқықтық ортаның заңды буыны ретінде тануға мүмкіндік беретін" табиғи жеке құқық, ал екінші жағынан – мемлекеттік органдардың қызметін бағалауды және азаматтың мемлекеттік аппарат пен жергілікті өзін – өзі басқаруды жетілдіруге қатысу мүмкіндігін ашатын кері байланыстың өзіндік көрінісі болып табылады .

Осыған байланысты кейбір ғалымдар конверсия құқығы саяси құқық деп санайды, бұл мемлекетте демократияның болуын көрсетеді. Қазақстан Республикасының Конституциясының азаматқа мемлекет істерін басқаруға қатысу құқығын беретін азаматтардың үндеуі оның қатысу фактісі болып табылады, ол арқылы оның пікірі ескеріледі.

Бұл ретте, азаматтың өтініші мемлекеттік аппаратты жетілдіруге бағытталуы мүмкін. Алайда, бұл мәселені шешу жоғары мемлекеттік органдардың (Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасының Үкіметінің Төрағасы және Қазақстан Республикасының Сенатының) құзыретінде. Сонымен қатар, азаматтың өтініші тек оның мүдделерінің саяси саласымен шектелмейді, ол сонымен қатар азаматтың әлеуметтік, мәдени немесе өмірінің басқа салаларына қатысты кез-келген басқа мәселелерді шешуге бағытталуы мүмкін. Мысалы, Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің баяндамасында азаматтардың барлық өтініштері заңнама салалары бойынша бөлінген. Мәселен, азаматтар көбінесе қылмыстық іс жүргізу, тұрғын үй, қылмыстық-атқару заңнамасы саласында, діни қатынастар, Әлеуметтік қамсыздандыру және т.б. салаларда өз құқықтарын қорғау үшін жүгінеді.

Зерттеудің әдістемесі: Біздің зерттеу жұмысымыздың тақырыбы ғылыми таным әдістерінің кешенін пайдалану қажеттілігін болжайды. Сонымен, танымның диалектикалық әдісін қолдана отырып, Қазақстан Республикасы азаматтарының мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жүгіну туралы Конституциялық құқығы зерттелді. Азаматтардың құқықтық, саяси, экономикалық және әлеуметтік факторлардың жиынтығын ескере отырып, жүгіну құқығын әкімшілік-құқықтық қорғауды зерттеу объективті және жан-жақты талдау әдісі арқылы жүргізілді. Азаматтардың өтініш беру құқығын әкімшілік-құқықтық қорғау тетігі жүйелі зерттеу әдісі арқылы анықталды. Зерттеудің формалды-логикалық әдістері азаматтардың өтініш жасау құқығын әкімшілік-құқықтық қорғауды жетілдірудің жолдары мен жолдарын белгілеуге мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында қылмыстық іс-әрекет тетігінде қылмыстық – құқықтық қатынастарды реттейтін құқықтық нормаларды жан-жақты талдауды қамтамасыз ететін жүйелі – кешенді тәсіл қолданылды. Қылмыстық-құқықтық тетіктер материалдық, іс жүргізу құқығына негізделген, оларды зерттеудің жүйелілігі мен кешенділігі құқықтық қауіпсіздікті қамтамасыз етеді қоғамдық қатынастарды реттеу. Зерттеудің жүйелік-кешенді тәсілі құқықтық қызметте құқық нормаларын қолдану мен іске асырудың тиімділігіне бағытталған салыстырмалы құқықтық талдаумен байланысты.

Талқылау: Қазақстан Республикасының Конституциясының 33-бабында, оған сәйкес: «Қазақстан Республикасының азаматтары жеке жүгінуге, сондай-ақ жеке және ұжымдық өтініштерді мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жіберуге құқылы» деп жазылған [1].

Мемлекеттік органдарға жүгіну құқығы әлемдік қауымдастық жалпыға бірдей мойындайтын құқық емес, өйткені оны халықаралық құқықтың кез-келген нормасында табу мүмкін емес, қоғамның жеке тұлғаларының, топтарының және органдарының жалпыға бірдей танылған адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын көтермелеу және қорғау құқығы мен міндеттері туралы Декларацияны қоспағанда, атап айтқанда, п. 2 ст. көрсетілген декларацияның 9-тармағында құқықтары немесе бостандықтары болжамды

түрде бұзылған әрбір адамның құқығы бекітілген, «жеке өзі немесе заңды түрде уәкілеттік берілген өкіл арқылы тәуелсіз, бейтарап және құзыретті сот немесе заң негізінде құрылған өзге органға шағым жолдауға, жария талқылау барысында осы органның оны уақтылы қарауына сенуге және заңға сәйкес, осы тұлғаның құқықтары мен бостандықтары бұзылған жағдайда, кез келген тиісті өтемақыны қоса алғанда, жағдайды түзету жөніндегі шараларды көздейтін шешімді, сондай-ақ бұл шешімді немесе қаулыны негізсіз кідіріссіз мәжбүрлеп орындату құқығы» [2].

Егер бұрынғы КСРО мемлекеттерінің конституциялық нормаларына жүгінетін болсақ, онда мемлекеттік билік органдарына жүгіну құқығы Украина, Беларусь, Молдова, Әзірбайжан, Қазақстан, Өзбекстан және Тәжікстан конституцияларында көрініс тапты. Бұл, әрине, ортақ тарихи өткенмен байланысты. Жалпы алғанда, өтініш беру құқығын 1497 және 1550 жылдардағы Заң кодекстерінен, 1649 жылғы Собор кодексінен табуға болады. Аталған заңнамалық актілердің нормаларында келіп түскен шағымды қарау жөніндегі міндетін орындамаған лауазымды адамдардың жауапкершілігі белгіленді. Бұл құқық мемлекеттік билік органдарына жеке немесе ұжымдық өтініш беруге мүмкіндік берді, олар өз кезегінде оны өз құзыреті шегінде қарауға және заңмен белгіленген мерзімде дәлелді шешімдер қабылдауға міндетті болды [3].

1991 жылы РСФСР Жоғарғы Кеңесі 1991 жылы 22 қарашада қабылдаған адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары декларациясының 21-бабында [4] көріп отырғаныңыздай, 1978 жылғы РСФСР Конституциясында және 1991 жылғы декларацияда өтініш беру құқығы қазіргі уақытта бапта бекітілгенге қарағанда анағұрлым маңызды болды. Кейбір ғалымдар Ресей Федерациясының қолданыстағы Конституциясында бұл заңның мазмұны «Азаматтардың мемлекетпен және оның органдарымен қарым-қатынасын одан әрі дамытуға ықпал етпейді» – деп санайды [5, 159 б].

Ресей Федерациясының Конституциясының 33-бабында мұндай өтініштерді қарауға құқылы субъектілерді, осы құқық бұзылған жағдайларда қарау мерзімі мен заңды жауапкершіліктің басталуын, сондай-ақ келтірілген залалды өтеу мүмкіндігін өзгерту және көрсету С.А.Широбоков ғалымның бұл ұсынысымен келісуге де, сынауға да болады [сол жерде, 159-бет]. Сонымен бірге, Ресей Федерациясының Конституциясы барлық құқықтарды жариялайтынын атап өткен жөн, ал федералды заң шығарушының міндеті-бұл құқықты жүзеге асыру процесін реттеу, оны қабылдау арқылы жүзеге асырылады. "Ресей Федерациясы азаматтарының өтініштерін қарау тәртібі туралы" Федералдық заң (бұдан әрі – № 59-ФЗ Федералдық заң).

Ресей Федерациясының Конституциясында бекітілгендіктен, ғалымдар зерттелетін құқықты "рұқсат етілген мінез-құлық өлшемі" болып табылатын субъективті құқық ретінде анықтайды, ол басқа адамдардың осы құқықты жүзеге асыруды қамтамасыз ету міндетіне сәйкес келеді. "Ресей Федерациясы азаматтарының өтініштерін қарау тәртібі туралы" Федералдық заң (бұдан әрі – № 59-ФЗ Федералдық заң). Ресей Федерациясының Конституциясында бекітілгендіктен, ғалымдар зерттелетін құқықты "рұқсат етілген мінез-құлық өлшемі" болып табылатын субъективті құқық ретінде анықтайды [6], ол басқа адамдардың осы құқықты жүзеге асыруды қамтамасыз ету міндетіне сәйкес келеді.

Субъективтік құқық деп субъектіге берілген заңды мүмкіндік (құқықтық нормалар адамға белгілі бір мінез-құлықты белгілемесе және адам әрекет етуге құқылы, бірақ міндетті емес болса) және құқықтық қатынастардың басқа қатысушыларына міндеттер жүктеу арқылы мемлекет күшімен қамтамасыз етілген рұқсат етілген мінез-құлық шарасы түсініледі [3, 298-бет].

Н.И. Матузовтың ұстанымына сәйкес субъективті құқық төрт мүмкіндіктің болуын болжайды:

- а) уәкілетті тұлғаның белгілі бір мінез-құлық құқығы;

- б) басқа субъектілерден тиісті мінез–құлықты талап ету құқығы;
- в) мемлекеттік мәжбүрлеуді қолдану құқығы;
- г) нақты әлеуметтік артықшылықтарды пайдалану құқығы [7, 14–15 бет].

Жоғарыда аталған барлық түсіндірмелер өтініш берудің субъективті конституциялық құқығын анықтау үшін де толық пайдаланылуы мүмкін, бірақ нақтылауды қажет етеді (әсіресе өтініш берушінің өкілеттіктері мен адресаттың тиісті міндеттері туралы).

Сонымен, М.В. Скрыбина келесі өкілеттіктерді атайды:

- а) билік органдарының қызметіне сыни талдау жасау құқығы;
- б) билік органдарына және олардың лауазымды тұлғаларына бірдеңе ұсыну құқығы;
- в) нормативтік құқықтық актілерді немесе билік органдарының құқық қолдану шешімдерін қабылдауға, жоюға немесе өзгертуге бастама жасау құқығы;
- г) өз құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін іске асыруға жәрдемдесуді сұрау құқығы;
- д) қорғауға өкілеттік;
- е) заңды бұзу фактілері туралы хабарлау құқығы [8].

В. Д. Зорькин шағымдануға субъективті құқықтың үш өкілеттігін анықтайды:

- 1) жеке өтініш;
- 2) жеке және ұжымдық өтініштерді жіберу;
- 3) құзыретті тұлғаның өтінішті ақылға қонымды мерзімде қарауды және дәлелді және негізделген жауап алуды талап етуі.

Субъективті конституциялық құқықтарды іске асыру тетігі туралы мәселе де даулы болып табылады. Сонымен, кейбір ғалымдар субъективті конституциялық құқықты жүзеге асыру тек салалық құқықтық қатынастар арқылы мүмкін болады деп мәлімдейді. Басқа тәсілдің өкілдері субъективті конституциялық құқықтың ерекше сипаты туралы тезисті қорғап, адам, қоғам және мемлекет арасында қалыптасқан арнайы жалпы реттеуші көпжақты құқықтық қатынастарды бөліп көрсетеді.

Біз конституциялық құқық жалпы реттеуші құқықтық қатынастарда да, нақты азамат (өтініш беруші) мен оның өтінішінің адресаты арасындағы қатынастарда тікелей делдал ретінде де әрекет ете алады деп санайтын ғалымдардың ұстанымын ұстанамыз.

Өтініш беру құқығы қандай құқықтарға қатысты: жеке, саяси немесе әлеуметтік? Бұл мәселені шешудегі қиындық, бір жағынан, жүгіну құқығы – бұл "өзін құқықтық ортаның заңды буыны ретінде тануға мүмкіндік беретін" табиғи жеке құқық, ал екінші жағынан – мемлекеттік органдардың қызметін бағалауды және азаматтың мемлекеттік аппарат пен жергілікті өзін – өзі басқаруды жетілдіруге қатысу мүмкіндігін ашатын кері байланыстың өзіндік көрінісі болып табылады.

Осыған байланысты кейбір ғалымдар конверсия құқығы саяси құқық деп санайды, бұл мемлекетте демократияның болуын көрсетеді. Қазақстан Республикасының Конституциясының азаматқа мемлекет істерін басқаруға қатысу құқығын беретін азаматтардың үндеуі оның қатысу фактісі болып табылады, ол арқылы оның пікірі ескеріледі.

Бұл ретте, азаматтың өтініші мемлекеттік аппаратты жетілдіруге бағытталуы мүмкін. Алайда, бұл мәселені шешу жоғары мемлекеттік органдардың (Қазақстан Республикасының Президенті, Қазақстан Республикасының Үкіметінің Төрағасы және Қазақстан Республикасының Сенатының) құзыретінде. Сонымен қатар, азаматтың өтініші тек оның мүдделерінің саяси саласымен шектелмейді, ол сонымен қатар азаматтың әлеуметтік, мәдени немесе өмірінің басқа салаларына қатысты кез-келген басқа мәселелерді шешуге бағытталуы мүмкін. Мысалы, Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің баяндамасында азаматтардың барлық өтініштері заңнама салалары бойынша

бөлінген. Мәселен, азаматтар көбінесе қылмыстық іс жүргізу, тұрғын үй, қылмыстық–атқару заңнамасы саласында, діни қатынастар, Әлеуметтік қамсыздандыру және т. б. салаларда өз құқықтарын қорғау үшін жүгінеді.

Нәтижелері Сонымен, егер азамат ұсыныс түрінде өтініш берсе, онда азаматтың заңдарды, мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін–өзі басқару органдарының қызметін жетілдіруге бағытталған ұсыныстары және қоғамдағы әртүрлі өзгерістер туралы айту керек.

Қорыта келе, осылайша, азаматтың өтініші азаматтың өзінің саяси құқықтарын жүзеге асыруға ғана емес, мысалы, мемлекет істерін басқаруға қатысуға ғана емес, сонымен қатар басқа да жеке және әлеуметтік құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыруға бағытталуы мүмкін.

Сонымен қатар, жүгіну құқығы жеке, құқықтарға тән белгілермен де, құқықтардың басқа санаттарының белгілерімен де сипатталады.

Жеке құқықтар сияқты, өтініш беру құқығы абсолютті және объективті сипатқа ие, оны азамат тек өз қалауы бойынша пайдалана алады.

Қорытынды Осылайша, азаматтардың мемлекеттік органдарға жүгіну құқығын әкімшілік–құқықтық қорғау республикалық, аймақтық және жергілікті маңызы бар нормативтік–құқықтық актілер кешенімен жүзеге асырылады. Осыған байланысты азаматтардың өтініш жасау құқығын әкімшілік–құқықтық қорғауды азаматтардың өтініш жасау құқығын іске асыру саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін құқық нормаларының кешені болып табылатын құқықтық институт ретінде де қарастыруға болады.

Мақалада азаматтардың өтініш беру құқығын әкімшілік–құқықтық қорғаудың теориялық–құқықтық талдауы кейбір аралық нәтижелерді шығаруға мүмкіндік береді.

Біріншіден, жария билік органдарына жүгінуге конституциялық құқық Қазақстан Республикасының азаматы, сондай–ақ шетел азаматы немесе азаматтығы жоқ адам ие болатын әмбебап құқық болып табылады және адамның және азаматтың басқа да конституциялық құқықтары мен бостандықтарын іске асыруға, саяси, әлеуметтік және басқа да салалардағы жеке мүддені қамтамасыз етуге бағытталған, мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін–өзі басқару органдарының өзара іс–қимылы арқылы осы құқыққа сәйкес келетін мемлекеттік билік және жергілікті өзін–өзі басқару органдарының осы өтінішті қарау, ол бойынша заңда белгіленген мерзімде дәлелді шешім шығару міндетімен қамтамасыз етілген.

Екіншіден, азаматтардың мемлекеттік билік органдарына және жергілікті өзін–өзі басқару органдарына өтініш жасауына конституциялық құқықты мемлекет әкімшілік–құқықтық қорғау арқылы қамтамасыз етеді, оның мақсаты осы конституциялық құқықты іске асыру саласында туындайтын қоғамдық қатынастарды қорғау болып табылады. Өтініш беру құқығын іске асыруды қамтамасыз ететін заңды құралдардың жиынтығы өтініш беру құқығын қорғаудың белгілі бір әкімшілік–құқықтық режимі аясында жүзеге асырылатын осы құқықты әкімшілік–құқықтық қорғау механизмін құрайды. Мұндай әкімшілік–құқықтық қорғау режимі азаматтардың мемлекеттік билік органдарына және жергілікті өзін–өзі басқару органдарына жүгіну құқығын қорғауға бағытталған мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды тұлғаларының қызметін құқықтық реттеу тәртібін білдіреді.

Әдебиет

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда Республикалық Референдумда қабылданған) (2011.02.02. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен). [Электрон– ный ресурс] – URL: <http://cso-central.asia/lib/law/1/kz-konstituciyasy.pdf> (дата обращения: 24.02.2022)
2. Онгарбаев Е.А. Теоретические проблемы классификации преступлений по уголовному праву РК // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. – Москва, 1998. – 42 с.

3. Алексеев С.С. Собр. соч.: в 10 т. Т. 3: Проблемы теории и права: курс лекций. М.: Статут, 2010. 680 с.
4. Постановление ВС РСФСР от 22.11.1991 г. № 1920–1 «О Декларации прав и свобод человека и гражданина» [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_3788 (дата обращения: 15.11.2019 г.).
5. Ширококов С.А. Демократический механизм взаимодействия личности и государства как общеправовой феномен. Пермь: Перм. филиал Акад. права и управления, 2007. 190 с. С.–159
6. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993) (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 . № 6–ФКЗ, от 30.12.2008 г. №7–ФКЗ, от 05.02.2014 г. № 2–ФКЗ, от 21.07.2014 г. № 11–ФКЗ) // Собрание законодательства РФ. 2014. № 31. Ст. 4398
7. Матузов Н.И., Малько А.В. Правовые режимы: понятие и виды // Правовая политика: современные проблемы соотношения и развития. Воронеж, 1996. С 14–19.
8. Скрыбина М.В. Реализация конституционного права на обращение в органы публичной власти: дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2007. 180 с.

УДК 658.5.012.2 (574)

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИИ СЕВЕРО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Жаныбаева¹ К.О., Кендюх² Е.И.

¹АГУ при Президенте РК,

²СКУ им. М. Козыбаева

В условиях регионализации экономики и глобализации мировых рынков товаров и услуг регионы выступают как самостоятельные субъекты конкуренции на национальных и международных рынках. За инвестиционные ресурсы (государственные, частные и иностранные), привлечение предприятий–налогоплательщиков, а также за все источники ресурсов и рынки сбыта.

Социально–экономическое развитие регионов определяется степенью и эффективностью использования потенциала региона (природного, сырьевого, трудового, инфраструктурного) для формирования и функционирования в регионе производств, создающих постоянную и продуктивную занятость населения.

Современный этап экономического развития Республики Казахстан характеризуется усилением интереса к обширному комплексу региональных проблем, одна из них проблема регионального неравенства, которая является актуальной по всему миру [1], в Новой системе государственного планирования [2], регионы рассматриваются как комплекс взаимосвязанных механизмов, процессов, обеспечивающий развитие страны на долгосрочный и среднесрочный периоды.

В 2022 году для сокращения разрыва между регионами создан Национальный проект «Сильные регионы – драйвер развития страны», который объединил в себе развитие регионов, жилищно–коммунальное развитие «Нұрлы жер» и инфраструктурное развитие «Нұрлы жол».

Для усиления роли и ответственности регионов, а также обеспечения реализации новых подходов территориально–пространственного развития Казахстана, действующая «Прогнозная схема территориального развития» преобразована в «План территориального развития». Глава государства Токаев К.К. [3] отметил, что План территориального развития должен быть разработан на основе конкурентных преимуществ каждого региона с целью выработки соответствующей экономической стратегии региона, в том числе с учетом межрегионального взаимодействия.

В рамках исследования проведен анализ реализации «Программы развития территорий» как инструмента программно–целевого метода планирования. Рассмотрены итоги реализации **«Программы развития территорий Северо–Казахстанской области Республики Казахстан на 2016–2020 гг.»** (далее – Программа) выявлены проблемные вопросы, а также изложены рекомендации по ее совершенствованию.

В условиях дефицита государственного бюджета, все большую актуальность приобретает программно–целевой метод бюджетного планирования, который является одним из высокоэффективных методов государственного регулирования социально–экономической политики и позволяет сконцентрировать ресурсы на достижении конкретных социально–значимых целей в заданные сроки. Программно–целевой метод реализуется через разработку и выполнение целевых программ на различных уровнях. Основная цель их реализации заключается в повышении эффективности использования бюджетных средств во всех сферах социально–экономического развития, т.е. целевая программа позволяет увязать показатели результативности (достижение общественно значимых результатов) и эффективности (рациональное использование ограниченных бюджетных ресурсов), при соблюдении следующих условий:

- 1) наличие в программе системы количественных и качественных индикаторов;
- 2) возможность учета промежуточных результатов, которые представляют собой этапы достижения конечной цели;
- 3) возможность мониторинга и постоянного контроля хода реализации программы на каждом этапе и др.

В Казахстане на местном уровне статус базового инструмента государственного программно–целевого метода планирования приобрели Программы развития территорий (далее – Программа), охватывающие наиважнейшие направления развития региона, и направлены на обеспечение роста экономики через диверсификацию и рост конкурентоспособности, а также на выполнение мероприятий по повышению уровня и качества жизни населения.

Внедрение Программы в РК тесно связывают с появлением в стране Новой системы государственного планирования [4]. *Программа разрабатывается на 5–летний период, в ней интегрированы основные подходы Стратегии «Казахстан–2050» и государственных программ, определены такие приоритетные направления региона, как развитие региональной экономики, социальной сферы, модернизация инфраструктурного комплекса, охрана общественного порядка и обеспечение общественной безопасности, экологии, земельных ресурсов и государственных услуг.*

В 2021 году в Северо–Казахстанской области завершена реализация Программы, разработанной на 2016–2020 годы, которая утверждается и корректируется Решением сессии областного маслихата [5]. Программа состоит из паспорта, анализа текущей ситуации, основных направлений, целей, целевых индикаторов и необходимых для их достижения путей, и ресурсов. Целевые индикаторы сформированы в соответствии с Базовым перечнем целевых индикаторов [6]. Разделы согласованы с заинтересованными центральными государственными органами и Министерством национальной экономики Республики Казахстан.

В 2016 году по Программе предусмотрено 25 целей, 130 целевых индикаторов. В Плане мероприятий по реализации Программы предусмотрено к реализации 241 мероприятие; в 2017 году – 26 целей, 125 целевых индикаторов и 249 мероприятий. Так в 2018 году было утверждено 26 целей, 129 целевых индикаторов и 221 мероприятие, однако в связи с корректировкой и исключения дублирования с Программой развития регионов [7] исключены 7 целей что привело к уменьшению количества целевых индикаторов в 2,3 раза.

год	Количество направлений	Количество целей	Количество целевых индикаторов	Количество мероприятий
2016	6	25	130	241
2017	6	26	125	249
2018	6	26	129	221
2019	6	19	57	157
2020	6	19	57	155

Рисунок 1. – Показатели Программы развития территории Северо-Казахстанской области на 2016–2020 годы

В 2019 году по Программе предусмотрено 19 целей, 57 целевых индикаторов и 157 мероприятий (Рис. 1, Рис. 2), в 2020 году – 19 целей, 57 целевых индикаторов и 155 мероприятий.

Рисунок 2. – Динамика изменения структуры показателей ПРТ СКО за 2016–2020 гг.

По результатам ежегодных отчетов «О реализации Программы развития территории Северо-Казахстанской области на 2016–2020 годы» предоставляемые КГУ «Управление экономики акимата СКО» и на основании ежегодных отчетов «Об исполнении бюджета Северо-Казахстанской области» [8] предоставляемые ГУ «Ревизионной комиссии по Северо-Казахстанской области», (которые являются заключением к отчету акимата области) проведен анализ реализации Программы. За период с 2016 по 2020 годы, было запланировано исполнение 522 целевых индикаторов, из них исполнено – 298, частично исполнено – 123 и не исполнено 34 (Рис. 3).

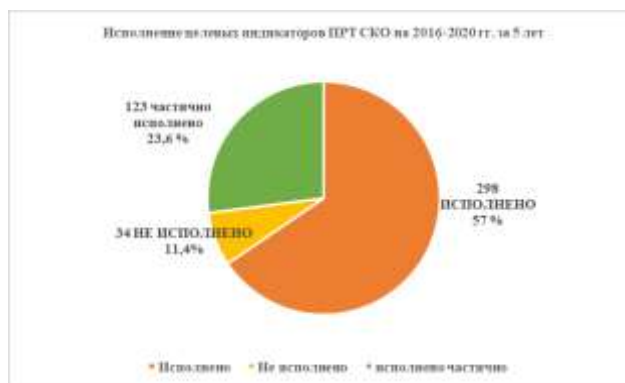

Рисунок 3. – Исполнение целевых индикаторов Программы развития территории СКО на 2016–2020 гг.

На протяжении пятилетнего периода наблюдается положительная динамика исполнения целевых индикаторов, доля целевых индикаторов, исполненных в полном объеме, в 2016 году – составила 70% (91 из 130), в 2017 году – 57 % (71 из 125) и в 2018 году – 58 % (75 из 129).

На реализацию «Программы развития территории Северо-Казахстанской области на 2016–2020 годы» за последние 5 лет было направлено 1 567 517 млн. тенге [8, 9]. При этом наибольший объем финансирования Программы наблюдается возрастающую тенденцию, т.е по сравнению с 2016 годом в 2020 году финансирование увеличилось на 416 308,4 млн. тенге или на 26,6 % (Рис. 4). Однако расходы на ее реализацию занимали в совокупной величине расходов бюджета области в 2016 г доля расходов составляла 56,7 %.

Рисунок 4. – Расходы бюджета СКО на реализацию Программы на 2016–2020 гг., млн. тенге

Основными источниками финансирования Программы (Рис. 5) являются средства из республиканского бюджета (12 %), областного бюджета (14,2 %), бюджетов городов, районов и внебюджетные источники (73,8%).

На сегодняшний день оценка эффективности программы проводится в рамках ежегодной Системы оценки эффективности деятельности государственных органов.

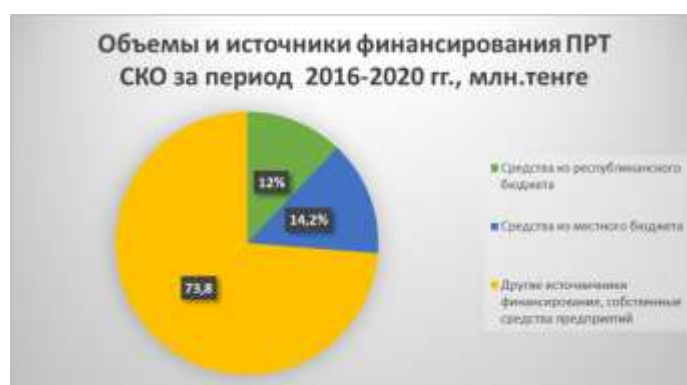

Рисунок 5. – Объемы и источники финансирования ПРТ СКО за период 2016–2020 годы

В результате ежегодной оценки исполнения бюджета области ГУ «Ревизионная комиссия по Северо-Казахстанской области» выявлены следующие проблемы и

недостатки, при разработке и реализации «Программы развития территорий Северо–Казахстанской области на 2016– 2020 годы»:

1. На протяжении трех лет (2016, 2017, 2018 гг.) в Программе были запланированы целевые индикаторы, по которым не рассчитываются значения на региональном уровне, т.к. Министерством сельского хозяйства не доведена методика расчета индикаторов.

2. При реализации Программы в 2018 году не были запланированы целевые индикаторы, связанные с использованием сжиженного углеводородного газа для производственных и бытовых нужд области.

3. Индикаторы «Доля трудоустроенных лиц на постоянную работу из числа обратившихся целевых групп, %», «Доля трудоспособных граждан из числа получателей АСП, %», *не рассчитываются, но при этом в предыдущие годы были представлены отчётные данные, хотя согласно методологии [10], что целевые индикаторы, для которых не найдены подходящие источники проверки или процесс сбора информации слишком трудоемкий и затратный, заменяются другими.*

3. *Плановые значения целевых индикаторов в 2018 году, в целях их исполнения в конце этого года были скорректированы – «ИФО обрабатывающей промышленности» план 104,0 %, (скорректировано до 100,5 %); «ИФО производства продукции машиностроения, %» план 103,9 %, (скорректировано до 80%). В результате данные индикаторы оказались «исполненными». На момент формирования Отчета о реализации Программы за 2018 год отсутствовали сведения (статистические данные формировались позже срока предоставления отчетности).*

Таким образом, при формировании отчета о реализации Программы за отчетный год (формируется один раз в год) невозможно оценить достижение указанных целевых индикаторов на реализуемые цели.

В целом проведенный анализ показывает, что сегодня при использовании программно–целевого планирования в Северо–Казахстанской области наблюдается низкая эффективность применяемого метода, которая в значительной степени обусловлена несовершенством существующей системы планирования. Следует отметить, что неисполнение из года в год, свидетельствует о недостаточно эффективной работе ответственных государственных органов, вместе с тем, формальный подход к реализации Программы, отрицательно отражается на достижении поставленных целей.

Для улучшения достижения целей Программы и улучшения процесса планирования местному исполнительному органу рекомендуется:

- обеспечить разработку комплекса мер по преодолению влияния внешних факторов на достижение индикаторов, а также проведение мониторинга их реализации;
- в целях сокращения количества фактов систематического недостижения плановых значений индикаторов сфокусировать усилия уполномоченного структурного подразделения местного исполнительного органа на организацию процесса планирования и исполнения и межведомственного взаимодействия.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Социально–экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана»//Астана, 2012 г.
2. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 790 «Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан».
3. Послание Главы государства Касым–Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: Время действий»//Нур–Султан, 2020 г.
4. Указ Президента Республики Казахстан от 18 июня 2009 года № 827 «О Системе государственного планирования в Республике Казахстан».
5. «О внесении изменения в Решение Северо–Казахстанского областного маслихата от 14 декабря 2015 года «Об утверждении Программы развития территории Северо–Казахстанской области на 2016–

2020 годы» от 27 декабря 2016 года № 8/4; от 22 декабря 2017 года № 17/16; от 27 ноября 2018 года № 26/2; от 11 ноября 2019 года № 38/3; от 6 ноября 2020 года № №40/2 и 49/2.

6. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 09.12.15 г. № 761 «Об утверждении Базового перечня показателей».

7. Постановление Правительства Республики Казахстан от 16 ноября 2018 года № 767 «Об утверждении Государственной программы развития регионов до 2020 года».

8. Отчеты Ревизионной комиссии по Северо–Казахстанской области об исполнении областного бюджета за 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 годы (заключение к отчету акимата области), http://revkom.sko.gov.kz/page/read/Godovoj_otchet_analitika.html?lang=ru

9. Постановление акимата области от 26 сентября 2014 года № 364 «О проекте областного бюджета Северо–Казахстанской области на 2015–2017 годы» и решения областного маслихата от 12 декабря 2014 года № 31/1 утвержден областной бюджет на 2015–2017 годы.

10. Решение Северо–Казахстанского областного маслихата от 12 декабря 2017 года № 17/1 «Об областном бюджете Северо–Казахстанской области на 2018–2020 годы».

11. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 19 февраля 2018 года № 64 «О некоторых вопросах Системы государственного планирования в Республике Казахстан».

УДК 57.372.8

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Жаулетбаев Н.Ш., Копылова О.В.
(СКУ им. М. Козыбава)

Животноводство является одним из важнейших направлений в сельском хозяйстве Республики Казахстан, оно обеспечивает население белковой пищей животного происхождения, молочной продукцией, а также материалом для перерабатывающей промышленности. Животноводческая отрасль позволяет получить более 40% валового внутреннего продукта. От состояния животноводства зависит продовольственная безопасность Казахстана, уровень благополучия граждан, занятость и доходы населения.

Республика Казахстан имеет большой потенциал развития животноводческой отрасли, поскольку владеет огромными территориями и всеми необходимыми ресурсами. Животноводство на протяжении многих веков являлось наиболее важным промыслом кочевых племен, населявших современную территорию Казахстана.

Казахстан может не только полностью обеспечить потребности в животноводческой продукции, но и увеличить ее экспорт. В последние годы животноводство Республики Казахстан активно развивается, увеличиваются его возможности, формируется новая сельскохозяйственная система, способная полностью обеспечить все потребности государства в продовольствии.

В условиях пандемии не только Республика Казахстан, но и весь мировой рынок столкнулся с негативными влияниями на производственный сектор ограничительных мер, это касается транспортировок, логистики, движения рабочей силы. COVID–2019 существенно повлиял на сложившуюся ранее ситуацию, поставив под угрозу продовольственные поставки во всем мире. Пандемия способствовала снижению доходов населения, ограничила доступ к продовольственным товарам, поставила под удар производство пищевой промышленности.

Чтобы предотвратить чрезвычайную ситуацию со снабжением продовольствием, необходимо в срочном порядке: защитить наиболее уязвимые группы населения, поддержать функционирование глобальных продовольственных товаропроводящих цепочек, смягчить последствия пандемии во всей продовольственной системе, сохранить

и даже, насколько это возможно, нарастить производство продовольствия и планировать за пределами пандемии, создавая продовольственные системы, которые будут лучше существующих и будут более устойчивыми к внешним воздействиям.

Климат и природные ресурсы Республики Казахстан являются благоприятными для развития отрасли животноводства. В 2017 году была разработана и принята Постановлением Правительства Республики Казахстан «Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы». Основной целью реализации данной программы является повышение конкурентоспособности аграрно–промышленного комплекса Республики Казахстан за счет повышения производительности труда, увеличения экспорта сельскохозяйственной продукции. Задачи, которые должна решить данная программа включали: обеспечение продовольственной безопасности Казахстана, обеспечение доступа субъектов аграрно–промышленного комплекса к финансированию, эффективное использование земель, пастбищ, а также водных ресурсов, обеспечение доступа к отечественным рынкам сбыта и создание необходимых условий для развития экспорта.

Для оценки современного состояния животноводческой отрасли рассмотрим индекс физического объема валовой продукции (услуг) сельского хозяйства (Рис. 1).

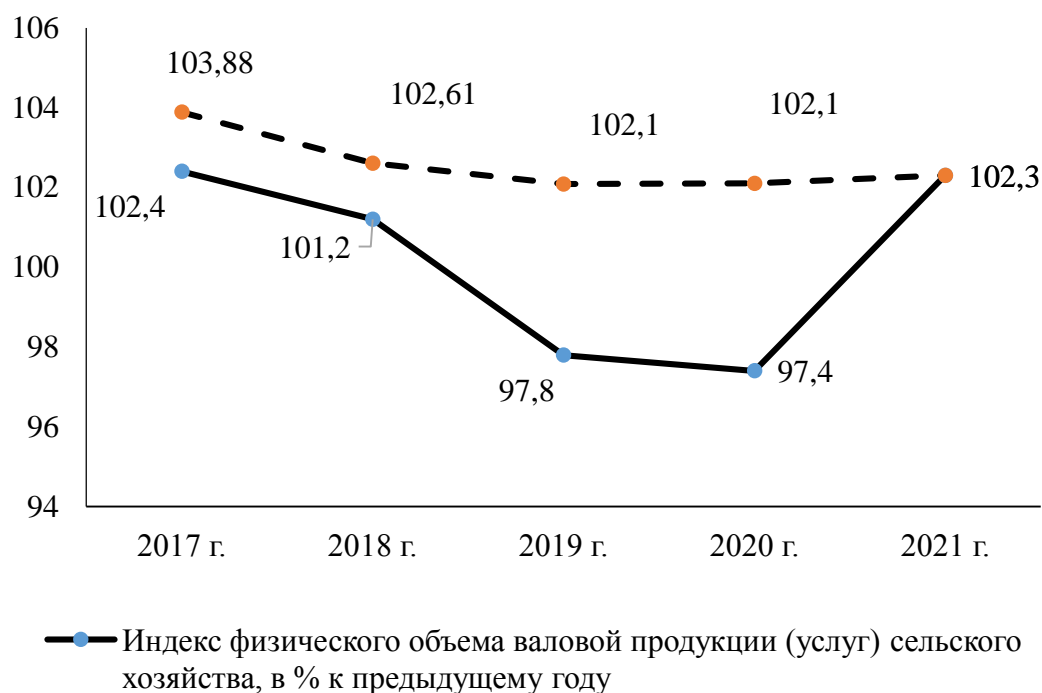

Рисунок 1. – Индекс физического объема объема валовой продукции (услуг) сельского хозяйства и продукции животноводства Республики Казахстан за 2017–2021 гг. в % к предыдущему году

К основным причинам снижения роста индекса физического объема валовой продукции и услуг в сельском хозяйстве Республики Казахстан за 2017–2019 гг. относятся: снижение производства продукции растениеводства, а также снижение валового сбора зерновых культур.

Замедление роста индекса физического объема объема валовой продукции животноводства Республики Казахстан за 2018–2020 годы связано с недостаточным объемом финансирования. Однако, успешная реализация программы кредитования в животноводческой отрасли принесли результаты в 2021 году, в итоге индекс

физического объема валовой продукции животноводства увеличился с 102,1% до 102,3%.

По отрасли животноводстве в регионах Республики Казахстан сложилась следующая специализация: на севере преобладает молочное скотоводство и животноводство; на юге – коневодство, верблюдоводство, овцеводство и мясное скотоводство; на западе и востоке – коневодство и мясное скотоводство. Во всех регионах Казахстана птицеводство развивается равномерно. На Рисунке 2 представлена структура реализованной продукции животноводства Республики Казахстан за 2021 год в % к общему живому весу.

Рисунок 2. – Структура реализованной продукции животноводства Республики Казахстан за 2021 год в % к общему живому весу

Наибольшая доля животноводческой продукции Республики Казахстан приходится на крупнорогатый скот (45%), значительная доля также приходится на птицеводство (21%), коневодство (14%) и овцеводство (12%).

В настоящий момент отрасль животноводства Казахстана активно развивается, за 2020–2021 гг. наметился рост индекса физического объема ВВП животноводческой отрасли, однако несмотря на это существуют также проблемы, препятствующие данному развитию. Одной из таких проблем стало изменение климата, ставшее причиной глобального потепления, что приводит к засухам на полях и снижению кормовой базы

В Казахстане ежегодно производится кормов практически в 2 раза меньше от зоотехнической нормы потребности. Причем, около 70% этого объема кормов, в основном заготавливаются на естественных сенокосах и на так называемых косимых пастбищах, продуктивность которых всецело зависит от погодных условий. Увеличение поголовья скота в Казахстане происходит без опережающего укрепления кормовой базы. Недостаточное качество кормовой базы является сдерживающим фактором в вопросе экспортных поставок животноводческой продукции и ввозом из-за рубежа племенного поголовья. Происходит снижение качества пастбищ, ухудшение инфраструктуры для

обеспечения содержания скота: нет строительства колодцев и скважин для обеспечения скота водой, не проводятся мероприятия, связанные с повышением продуктивности пастбищ. Под влиянием засухи истощение пастбищ усугубляется.

Для решения данных проблем необходимо разработать и принять комплекс мер, которые гарантируют системное развитие отрасли, это касается диверсификации земледелия, строгое соблюдение севооборота, увеличение площади орошаемых земель, повышение эффективности семеноводства кормовых культур, расширение границ пастбищ, повышение эффективности используемых угодий и пастбищ.

Отрасль животноводства является важной в обеспечении продовольственной безопасности Казахстана, она также имеет большой экспортный потенциал. За 2017–2021 гг. наблюдается неоднозначная динамика развития животноводческой отрасли: за 2018–2020 гг. отмечено замедление ее роста, причина этого кроется в недостатке финансирования агропромышленного комплекса, не всегда благоприятных климатических условиях. К основным проблемам развития животноводства следует отнести: снижение качества пастбищ, ухудшение инфраструктуры для обеспечения содержания скота. Решение данных проблем должно носить комплексный характер: меры должны быть направлены на строгое соблюдение аграрных технологий, развитие инфраструктуры животноводства.

Литература

1. Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017 – 2021 годы
2. Казамбаева А.М., Есенгалиева С.М. Основные принципы планирования животноводства // Поиск. – 2019. – №3 (1)
3. Официальный сайт Агентства по статистике Республики Казахстан [Электронный ресурс] / Режим доступа: www.stat.gov.kz.
4. Плана развития Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан на 2020–2024 годы, утвержденного приказом Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от «31» декабря 2019 года № 476

ӘОЖ 94(574)

ҚЫЗЫЛЖАР Өңірінің Алаш Қайраткері – Жұмағали Тілеулиннің Алаш Қозғалысындағы Рөлі

Жәкежан С.А.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Жұмағали Тілеулиннің өз жұртын озық елдер қатарынан көруді көксеген жоғарыдағыдай ұлтжандылығы, елінің азат ертеңін ойлап, қашан да халқының қамын жеген едіге азаматтығы оны қазақ қырында ұлт–азаттық қозғалысының туын көтерген «Алаш» партиясына алып келді. Кейін ол оның белсенді мүшесі болып қана қоймай, серкелерінің де біріне айналды. Оған оның партияның негізін қалаушы Әлихан Бөкейханов бастаған бір тізімде он бірінші болып тіркелуді де куә болып отыр. Омбыда «Алаш» партиясының облыстық комитеті ашылғанда оған ол мүше болып сайланды. Партия комитеттерін ояздарда ашуға белсене атсалысты.

1917 жылы 21–26 шілде айында Орынборда өткен Бүкілқазақтық съезінде 14 мәселе қарастырылғаны белгілі. Соның ішіне «Учредительное собрание сайлауына даярлану һәм қазақ облысынан сайланатын депутаттар» мәселесі де кірді. Жұмағали Тілеулиннің Қызылжар облысынан депутаттыққа сайланғаны Үшкілтай

Субханбердинаның кітабынан белгілі болды. Сонда «Съез әр облыстан сайланатын депутаттарды һәм олардың кандидаттарын лайықтады. Депутаттар тасқа түскенде спискеге жазылатын ретін де төменде көрсетті. Әр облыстан депутаттыққа һәм оларға кандидатқа лайықтанған адамдар ретімен мыналар: Ақмола облысынан: 1. Айдархан Тұрлыбаев; 2. Асылбек Сейітов; 3. Ережеп Айтбаев; 4. Сейілбек Жанайдаров; 5. Жұмағали Тілеулин» [1, 155 б] деп көрсетіледі.

1917 жылдың қазан–желтоқсанында облыстарда Алаш партиясының комитеттері құрылды. Осылайша, 1917 жылдың 17 қазанында Омбы қаласында І–ші бүкілқазақтық съездің шешімін орындау мәселесін талқылаған Ақмола облысында Алаш партиясын құру жөнінде съезд өткізілді. Съезде Алаш партиясының бағдарламасын Әлихан Бөкейханов сөз сөйлеп түсіндіріп берді. Бұл съезде Ақмола облысының 5 уезінен шамамен 50–60 адам қатысты. Съезде Алаш партиясының Ақмола облыстық комитеті құрылды. Облыстық комитеттің председателі Айдархан Тұрлыбаев, комитет мүшелері – Асылбек Сейітов, Мағжан Жұмабаев, Мұхтар Саматов, Бекмұхамбет Серкебаев, Ережеп Итбаев, Дінмұхамбет Әділов, Жұмағали Тілеулин, Кошмұхамбет Кемеңгеров, Бірмұхамбет Айбасов және басқалары [2, 48 б].

Кейін Алаш партиясының уездік қазақ комитеттері құрылды. Петропавл уездік комитетінің жетекшілері болып Жұмағали Тілеулин, Салмақбай Күсемісов, Мұхамедкәрім Қарабалин сайланды. Тұрсын Жұртбаевтың «Талқы» атты кітабында уездік комитетінің өкілі Есім Байғаскин Алаш партиясының Петропавл уездік ұйымының жетекшісі Жұмағали Тілеулин болғанын айтады [3, 96 б].

Алаш партиясының өкілдері қазақ ауылдарында насихат жұмыстарын жүргізді. 1917 жылдың соңында өткен сайлау Алаш партиясын қолдаушыларының халық арасында беделді екенін көрсетті. Уездердің көбінде үш негізгі партияның ішінен Алаш партиясы эсерлер мен социал–демократтарды озып шығып, жеңіске жетті. Алайда 1917 жылдың желтоқсанына қарай Ресейдегі жағдай өзгере бастады. 25 қазанда (7 қарашада) Қазан төңкерісі болды. Уақытша үкіметі жойылып, өкімет большевиктердің қолына өтті. Осындай жағдайда 1917 жылдың 5–13 желтоқсанында Орынбор қаласында ІІ–ші Бүкілқазақтық съез шақырылды. Елде азаматтық соғысының өрши бастауына байланысты және Қазақ даласында анархияны болдырмау мақсатында съез делегаттары екі маңызды шешімге келді: Алаш Автономиясын құру және өз қарулы күшін нығайту. Алаш Автономиясын басқару үшін Алаш үкіметі – Халық кеңесі немесе «Алашорда» сайланды.

Алашорда үкіметінің төрағасы болып Әлихан Бөкейханов тағайындалды. Алашорда көшбасшылары Әлихан Бөкейхановтың басқаруымен съезд шешімдерін жүзеге асыру үшін үлкен жұмыстар атқарды. Бұл жөнінде профессор А. Х. Қасымжанов өзінің «Портреты» кітабында былай деп жазды: «Әлихан Бөкейханов саясатының ұлттық–мемлекеттік идеясын жүзеге асыру мақсатында көп күш салған қайраткерлер 1917 жылдың желтоқсанында Алашорда мемлекетін құрып, сол үшін өз өмірлерін құрбандыққа шалды» [4, 38 б].

Алашорда жағдайы күннен–күнге нашарлай бастады. Алашорданың көшбасшылары ең алдымен автономия жөніндегі мәселені шешуге тырысқанымен, олардың үміттері ақталмады.

1918 жылдың 6 қаңтарында большевиктердің Бүкілресейлік жиналысты таратып, Қызыл гвардияшылдардың Орынбор қаласын жаулап алуы Алашорданың жағдайын қатты қиындатты. Осы кезеңде Алаш партиясының өкілі Жұмағали Тілеулин де тұтқындалып, абақтыға қамалған болатын.

Кеңес өкіметін құрған ұрдажықтар өздерінен басқаша ойлайтын жанның бәрін жау көрген ғой. Қолдарына билік тиіп, күшейе бастаған кезден–ақ олар «Алаш» партиясының мүшелерін де қуғынға салады. 1918 жылдың 12 ақпанында Қызылжардың ояздық

денсаулық сақтау бөлімінде қызмет істеп жүрген Жұмағалиды да тұтқынға алады. Бар жазығы – «Алаш» партиясының мүшесі болғандығы. Түрмеде жатқан досына Мағжанның «Г...ға» деген тақырыппен Жұмағалиға арнаған өлеңі осы кезде шыққан:

Мейірімсіз тағдыр құрған торға түсіп,
Жапанда жатыр едік біз оққа ұшып.
Кеудеден таза ыстық қан сорғалап,
Қайырымсыз қара алқын жерді құшып.
Айрылып алтын ерік, ар–намыстан,
Қайрылмай қанат ағып бақ құсы ұшып.
Тас жүрек, көңілі қара жауыз жаудың
Қолынан құлдық, қорлық уын ішіп,

– деп келеді де заңғар ақын өлеңінің соңында үлкен көрегендік жасап:

Ардақты ер! Ұмытылмас еткен ісің,
Күні ертең айбынды алаш жинап есін,
Көксегеннен көп заманнан тілегіңді
Жарыққа шығаруға жұмсар күшін [5, 65 б],

– деп қорытынды жасайды.

«Алаш» партиясының ой–ниетін әу бастан–ақ құп көрмей, мүшелерін қуғындаған Кеңес өкіметі ұлт зиялыларына қысымды барған сайын үдетіп, қуғын–сүргінді күшейте түсті. Алашорда серкелерінің қатарында 1918 жылы тұтқындалып, 3 жыл түрмеге отырып шыққан Жұмағали 20–жылдардың аяқ шеніндегі қуғын–сүргіннің екінші толқынына тап болып, тағы да қамауға алынып, 2 жыл тұтқында отырған соң, Ресейдің Орталық қаратопырақты аймағына жер аударылды. Онда Белозер аудандық ауруханасында дәрігер болады. Айдауда жүріп те ол қаламын қолдан түсірмей, жергілікті газеттерге дәрігерлік кеңес жазады, медицинаның күрделі мәселелерін зерделеп, зерттеулер жүргізеді [6].

Қазір «Сталиндік зұлмат» деп аталып, Кеңес заманындағы саяси қуғын–сүргіннің жан түршігерлік науқандары қазақ зиялыларының басына ерте–ақ, 1922 жылдың күзінен бастап үйіріле бастағанын айтпасақ болмайды. Сол жалған жалаға негізделген ауыр соққы Қызылжардағы Мағжан мен Жұмағалидің басына ертерек тигендей. Өз арамыздан шыққан шала сауатты шолақ белсенділер «тап күресі» дегенді желеу етіп, кеңес өкіметі мен компартияның майлы шелпегінен үлес алып қалмаққа ұмтылып, қандастарына жала жабудан тайынбады.

Кеңес өкіметі тарапынан ресми түрде жария кешірім жасалғанымен, Алаш қозғалысына қатысып, қазақ халқының тәуелсіз мемлекетін құру жолында күрескендер, жаңа советтік құрылысқа қарсы деп айыпталды. Мысалы, Петропавлда орысша шығатын, губерниялық совет пен партия комитетінің ресми органы «Мир труда» газетінің 1922 жылы 8–тамыздағы санында губерниялық атқару комитетінің төрағасы Сабыр Шәріповтың (бүркеншік аты – Рибас) «Қазақ болыстарындағы кеңестер сайлауы» (К выборы Советов в киргизских волостях) деген мақаласы басылды. Тақырыбынан–ақ, көрініп тұрғандай орыс болыстарынан қазақ болыстарын жеке бөліп алып, ұлтты кемсіткенін былай қойғанда, бұл тап тартысына, тағы да азамат соғысына апаратын жіктелушілікке апаратын нағыз байбалам еді.

«Рибастың» ұраны кеңестер құрамына елге құрметті, еңбегімен, білімімен танылған лайықты адамдар сайлау қажет деген сияқты көрінгенімен, басты тезисі «жергілікті билік орындарына бұрынғы алашордашылар кіріп кетпесін» еді. Атап

айтқанда, газеттің кімдерді мезгеп, автордың кімдерге нұсқап отырғаны ертеңінде, 9 тамыздағы газетте жарияланған «Алашордашыларға Кеңес ұйымдарында орын жоқ!» деген екінші мақаладан көрінеді [7, 11–12 бб.].

Коммунистер белсендісі С. Шәріпов бұл мақаласын Атбасар уезіндегі Жарғайың болысынан бастап, сөзбе–сөз қазақшалағанда былай дейді: «Қазақ интелгенциясының көсемдері, буржуйлар мен кулактардың ұлдары, жалдаптары Мағжан Жұмабаев, Жұмағали Тілеулин, Мұқышев Мұрат Сейітовтер, Ережеп Итбаев, Айдархан Тұрлыбаев, Мейрам Жанайдаров, Нұралин кезіндегі Бөкейхановтың, Байтұрсынов пен Дулатовтың батасын алып, соңынан еріп, Колчак тұсында жауапты қызметтер атқарды. Кеңес үкіметі бұл интеллигенттердің біреуін де жазалаған жоқ, оларға жауапты қызметтер берді. Бірақ, олар жұмысқа бөгет жасап қана келеді. Кеңес өкіметіне қарсы үгіт жүргізеді. Олар Петропавлда бірнеше большевикті атып өлтірді... Біз еңбекші–кедейлер атына мынаны мәлімдейміз: алдағы кеңестер сайлауында бұрынғы алашордашыларға, әсіресе олардың көсемдеріне бірде–бір дауыс берілмесін... Біздің жолымыз олардан бөлек. Оларға дауыс бергендер – еңбекшілердің, кеңес өкіметінің жауы саналады. Жетті! Олар қазірде кеңес үкіметінің жұмысына қарсылық жасап, қастандығын қойған жоқ».

Мұндай ауыр айыптаудан кейін не болатыны түсінікті еді. Осы газеттің 16 тамыздағы санында Жұмағали Тілеулин ақталмақ болып жазған жауабы басылды. Қазақшасы мынадай «Басқалармен бірге менің де атыма ауыр күнә айтылыпты. Қылмыс істеді депті. Колчак өкіметі кезінде мен Петропавл қалалық Земство билігінің құрамына сайландым. Дәрігерлік–санитарлық бөлімді басқардым. Жұмабай Нұркиннің өліміне ешқандай қатысым жоқ. Ол Петропавл уезі Пресногорькое болысында кеңес қызметінде жүргенде ауырып, өз үйінде өлді. Оны алаш–ордашылар атып өлтірді деген өтірік.

Мен 1921 жылғы қазанда Ақмола губерниясында кеңес өкіметі қайта орнағанша Көкшетау уезінде, денсаулық сақтау бөлімінде медфельдшер болып істедім. Сол 1921 жылғы қыркүйек айында Ақмола губерниялық атқару комитетінің құрамына сайландым». Осыдан кейін Жұмағали Тілеулин іле–ақ терге алынған, бірақ ақталып шыққан [7, 12–13 бб.].

Солтүстік Қазақстан облыстық мұрағатында сақталған құжатта Ақмола губерниясында Мағжан Жұмабаевтың қазақ тілінде өлеңдер жинағы таратылған, басылым Түркістан мемлекеттік баспасынан 1923 жылы шыққан, осы кітапты айналымнан алып, жиналған даналарын арнайы нұсқау берілгенше сақтап қою жөнінде өте құпия тапсырма бар. Оған Қызылжардағы Лито (цензура) бастығы мынадай бұрыштама қойған: «Иванов жолдасқа–тез орындаңыз, алдымен Қазпедтехникумнан, ауыл шаруашылық мектебінен және кітапханадан, сонан соң Тілеулиннен, алыңыз».

Мұндай нұсқау тек Ақмола губерниясына ғана емес, Қазақстанның барлық аймақтарына жіберілген. Қазақстанда алашордашыларды қуғындау нұқаны 1928 жылы күзден басталып, келесі жылға дейін жалғасты [7, 14 б].

Біріккен Мемлекеттік саяси басқарма (ОГПУ) органдары 1928 жылдың аяқ кезінен бастап алаш партиясы мен «Алашорда» үкіметінің басшылары мен белсенді мүшелерін қудалай бастағаны белгілі. 1928 жылғы 29 желтоқсанда Қызылордада Міржақып Дулатов ұсталса, 1929 жылғы 6 шілдеде Қызылордада Мағжан Жұмабаев тұтқындалды.

Гүлнәр Міржақыпқызы «Аманат» естелігінде: «1929–1930 жылдары Міржақыптың көп жолдастары ұсталды, жалпы саны 32. Ішінде Мағжан Жұмабаев, Жұмағали Тілеулин бар» [8, 15 б], деп айтады.

Жоғарыда келтірілген медициналық техникумның бұйрығына қарағанда, 1931 жылғы қаңтар айында Жұмағали Тілеулин қызметте болған. Сондықтан оны сол 1931 жылдың қаңтарынан кейінгі айларының бірінде тұтқындаған деп жорамалдауға болады.

Сарбас Ақтаевтың жазбаларында: «Жұмағали тұтқындалысымен оның

туысқандары мен отбасын қудалау басталады. Ағасы Шәймерден тәркілеу түрінде бүкіл мал–мүлкінен айрылып, жеке басы жауапқа тартылады. Қалған бауырлары бірі атшы, бірі балташы, бірі кара жұмысшы болып артельге кіріп жан сақтайды. Шиеттей бала–шағасы мен туғандарының ауыртпалығы өз мойнына түскен Райхан күнкөріс қамымен Өзбекстан асып кетеді» [9, 26 б].

Аталған естелігінде Гүлнәр апай әкесінің айдауда жүргенде бірсыпыра жолдастарынан алған хаттарынан үзінділер келтіреді. Солардың бірі Павловск қаласында айдауда болған Жұмағалидың 1934 жылғы 30 мамырда жазған хаты: «Ст.Медвежья гора. Мурманск. ж. д. 1 ОЛК. Центральные курсы лекпомов при сан–отделе Дулатову М..

г. Павловск ЦЧО ул. К. Маркса, дом 6. Жұмағали Тілеулин. Адресіңді жуырда алдым. Тұрмыс саулықтарың қалай? Тұрағым Павел қаласы, қаратопырақ бетінде саулық сақтау жұмысындамын. Менен басқа мұнда біздің жақтан кісі жоқ, жалғызбын. Тұтынуға қиындау болғандықтан үй–іші мұнда келген жоқ. Екі жылдан бері Ташкентте тұрып жатыр... Мұнда қызмет болғанмен табыс аз. Үй–іші келе алмай отырғаны содан. Өздерің қандай халде тұрсыңдар. Абдолла Воронежде тұрады, көптен хат келмей тұр... 30.05.1934 жыл. Жұмағали» [8, 16 б]. Мұндағы Абдолла – Жұмағалидың баласы Абдолла Байтасов. Ол кезде бұл да айдауда болған.

Осы естелігінде Гүлнәр апай: Жұмағали «Міржақыптың інісіндей сенімді жолдасының бірі, қатар қамалып бес жылын Ресейде өтеп, 1936 жылы Қырғызстандағы Новотроицк поселкесінде дәрігерлік атқарып үй–ішімен тұрып жатқанда, 37–нің зобалаңына ұшыраған аяулы жан» [8, 17 б], – дейді.

1935 жылы айдау мерзімі аяқталған Жұмағали Тілеулинді Қазақстанға жібермей, Қырғызстаннан бір–ақ шығарады. Бішкекте ол тағы да бір ауданның ауруханасында дәрігер боп жұмыс істейді. Жан сауғалап Ташкентте күнелтіп жатқан отбасын көшіріп алады. Ауруханадағы жұмыстан қолы қалт еткенде ұстаздығын жалғастырып, педтехникумда сабақ береді.

1937 жылы «Халық жауларын» жаппай қамау науқаны басталғанда ескі тізімі бойынша Жұмағалиға да құрық түсті. Архив құжаттары бойынша, басқа да қазақ зиялылары сияқты Жұмағалиға тағылған айып, тұжырымдап айтқанда мынадай: ұлтшыл «Алаш» партиясының құрамына кірген, «Алашорда» үкіметінің мүшесі болған... қазақтың ұлтшыл–буржуазияшыл интеллигенциясының өкілдері Кеңеске қарсы қылмысты әрекеттерін жалғастырып келген... Олардың түпкі мақсаты – Кеңес өкіметін құлату, құрылтай жиналысын өткізу арқылы қазақтың ұлтшыл–демократиялық республикасын құру. Бұл мақсаттарына жеткенше ұлтшылдар жайлап алған Кеңес үкіметінің мекемелерін пайдаланып, мәдениет майданын қолына алып, жастарды көтеріліске дайындап, Кеңестік саясатты «Алаштың» бағыт–бағдарына сай бұрмалап отыруды көздейді.

Семей және Петропавл қалаларында осы ұйымның бөлімшелері құрылған, жауапқа тартылып отырған Ермеков Әлімхан мен Тілеулин Жұмағали оларға жетекшілік еткен.

Адам тағдырын Ішкі Істер комиссариатының «үштігі» шешетін шақта Жұмағали Тілеулинді Түркістан әскери округінің трибуналы соттап, ату жазасына кесті. Тілеулин Жұмағали 1938 жылғы қаңтардың 17 күні тұтқынға алынды. Бұрынғы «қылмыстар» қайта қопарылды, ақпанның 15 күні ату жазасына кесілді, екі күннен кейін қазақтың ардақты ұлдарының бірі Жұмағали Тілеулин атылды... Сөйтіп, Алаш ардагерінің ұлтым, жұртым деп соққан от жүрегі басқа елдің аспаны астында тоқтап, басқа жерден топырақ бұйырды.

Тағылған айып – «фашистік ұлтшыл–шпиондық ұйымға қатысқаны үшін». Басқа мыңдаған құрбандарға жазықсыз басылған кара таңба осындай болатын...

1938 жылғы суретке оралайық. Ату жазасын орындаудың алдында жендеттер

Жұмағали Тілеулинге де жұрттың бәрінің иығына фотоға түсіру үшін ғана ілетін үлкен размерлі костюмді, талайлардың мойнына жанасқаннан жағасы әбден кірлеген ақ көйлекті, қара галстукті тағып, мойнына «1938г. 168. Тюрьма НКВД КирССР. г. Фрунзе» деген тақтайды іліп, суретке басып алған. Түрмеге келмей тұрғандағы жылы түскен суретте жүзінен нұр төгілген, дөңгелек бетті, 48 жастағы жігіт қорлық пен зорлықтан әбден шаршап, дүниеге немқұрайлы қарап қалыпты. Тіпті бір көзін де зорға ашып тұрғандай. Ауыр азаптың қайтсе де тезірек аяқталып, өзін тезірек атқанына бейіл болған сияқты.

Түркістан әскери округінің әскери требуналы 1958 жылы 20–наурызда Ж. Тілеулиннің «қылмыстық ісін» қайта қарап, оны ақтады. Бұл қағаз марқұмның ұлы Серік ақсақалдың қолында болатын, Тілеулиннің кенжесі онколог дәрігер Серік ағамыз 2007 жылы қартайып, қайтыс болды.

«Құдайға шүкір, еліміз егемендік алғанының арқасында әкем мен оның ақын досы Мағжанның қасиетті есімдері халқына қайтып оралып, еңбектері қайта жарияланып жатыр. Ал Жұмағали Тілеулин жөнінде жұрт әлі аз біледі. Сондықтан осынау абзал азамат жайында азды–көпті білгенімізді ортаға салу парыз» дейді Гүлнар апай Міржақыпқызы. Бұл бір жағынан Жұмағалиды көзі көрген, сөзін білген өзі сияқты көген түбіндегі көнекөз қариялардың құлаққағысы іспетті. Ал Алаш ардагерінің абзал есімін есте қалдыру жөнінде қоғамдық–әкімшілік ұйымдар атқарар шаруа бірпара. Кезінде өзі ұзақ уақыт тұрып, еңбек еткен, дәрігер болып, жұртты емдеген, ұстаздық құрып, ұрпақ тәрбиелеген Қызылжарда Ж.Тілеулиннің Омбыдан әкеліп ашқан медицина училищесіне оның есімін неге бермеске?! Ол туған Айыртау ауданындағы толып кеткен Качилровка, Кирилловка, Кутузовка, Комаровка, Юдиновкалардың біреуін өзгертіп, Жұмағали атын беруге әбден болады ғой. Тек түрткі салып, соңына түсер жан табылсын [10, 10 б].

Әдебиет

1. «Қазақ» // Құрастырушылар Ү. Сүбханбердина, С. Дәуітов, Қ. Сақов. – Алматы: Қазақстан, 1998. – 560б
2. Өзбекұлы С. Арыстары Алаштың. – Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 192 б.
3. «Айқап» // Құрастырушылар Ү. Сүбханбердина, С. Дәуітов. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы. 1995. – 367 б.
4. Қасымжанов Қ. Портреты. – Алматы. 1995. – 77 б.
5. Жұмабаев М. Шығармалары. – Алматы: Жазушы. 1989. – 448 б.
6. Рысбеков Т., Карабалин Г. Алаш ардақтыларын алғашқы айыптау // Ақиқат. 2000. № 8–9.
7. Жұмағали Тлеулин: Жұмағали Тлеулин туралы деректер, қайраткердің еңбектері және құжаттар жинағы / құраст. С. Мәлікова, А. Мырзағали, Т. Долганова, К. Байгунакова. – 2015. – 280 бет.
8. Дулатова Г.М. Аманат. Естелік // Жұлдыз. 1994. № 3–4. – 30 б.
9. Ақтаев С. Алаш ардағы // Ақиқат. 2003. № 6. – 72 б.
10. Дүкенбаева З.О. Қазақтың шығармашылық интеллигенциясының тарихы (1917–1941). Тарих ғылым. кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған автореферат, Алматы 2003. – 50 б.

УДК 94(574)

ИЗМЕНЕНИЯ СОСЛОВНОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДА ПЕТРОПАВЛОВСКА НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ

Журавлев Э.К.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Одним из основных показателей развития социальной составляющей города является динамика конфессионально–этнической и сословной структур населения. Свой

анализ мы начнем с характеристики сословной структуры населения г. Петропавловска XIX – н. XX вв.

Городское население пограничных с Россией городов на момент переписи 1897 года включало в себя следующие социальные группы – личные и потомственные дворяне, чиновники, купцы, мещане, крестьяне, низшие воинские чины, отставные воинские чины, солдаты, казаки, ссыльные поселенцы, иностранные подданные.

Самыми многочисленными сословиями, формирующими основной состав населения были мещане, к которым относили еще и рабочих, крестьяне, и военные. Важное значение в развитии города играло сословие купцов. К числу городской элиты относились сословия дворян, чиновников, духовных лиц всех представленных в городе религий и почетные граждане.

Дворянство – как высшее правящее сословие в России возникло на почве государственной службы. Поэтому статистические данные часто объединяют чиновников и дворян в одну группу. В Казахстане представители дворянского сословия могли служить в администрации всех уровней, полиции, таможне, часто занимались предпринимательством.

Звание «Почетный гражданин» являлось привилегированным. Оно существовало в России в XIX – нач. XX в. для граждан входивших в состав сословий мещанства или духовенства. Оно было введено в 1832 году с упразднением звания «именитых граждан» и присваивалось императорскими указами [1].

Звание почетный гражданин присваивалось императорскими указами. Звание делилось на две группы, на потомственное и личное. Потомственное звание присваивалось по рождению детям личных дворян и детям православного духовенства, окончившим духовную академию или семинарию; по ходатайству – мануфактур – советникам, купцам 1–й и 2–й гильдий. Личное звание – присваивалась по рождению детям духовенства, не имевшим соответствующего образования; по ходатайству – лицам, окончившим университет или некоторые высшие учебные заведения, а также чиновникам, не имевшим права на личное дворянство. Все почетные граждане имели ряд привилегий: освобождались от рекрутской повинности, подушной подати и телесных наказаний, имели право участия в городском самоуправлении. Однако, к концу XIX века, после введения всеобщей воинской обязанности и отмены подушной подати, единственным сословным преимуществом оставалось право именоваться почетным гражданином [2]. Звание почетного гражданина было упразднено декретом ВНИК и СНК от 11 (24) ноября 1917 года об уничтожении сословий и гражданских чинов [3].

Звание почетного гражданина города практически не имело ничего общего с личным и потомственным почетным гражданством. Как объяснялось в правительственных документах, оно «не было связано с какими–либо законом установленными правами и преимуществами», а служило лишь «выражением благодарности и уважения городского общества». Порядок присвоения звания был очень сложным и многоступенчатым [2]. Поэтому следует различать почетных граждан Российской империи, которых в статистических данных было большинство, и почетных граждан города, которых в Петропавловске до 1917 г. было около 25 человек [1].

Первым почетным гражданином Петропавловска являлся Федор Зенков. Осенью 1824 года Ф. Зенков был выбран главой и первым старостой в истории города. На денежные средства Павла и Ивана Зенковых была построена Васильевская Старокладбищенская церковь.

Почетными гражданами также были владелец мельницы М.И. Поляков; 2 гильдии купец Семен Иванович Глазков; личный почетный гражданин Иван Осипович Спехальский; Буторин Иван Андреевич, занимавшийся торговлей железным и кожевенным товаром, Геркулесов Константин Иванович – редактор–издатель, владелец

типографии; Геркулесова Татьяна Константиновна; Люцедарский Сильвестр Евдокимович, нотариус, имевший частную нотариальную контору, Коровин Иван Михайлович (данные 1917 года), городской староста, также занимавшийся торговлей галантерейным товаром, Пырьев Алексей Яковлевич, Критский Иван Андреевич.

Духовными лицами являлись священнослужители храмов города всех имеющихся вероисповеданий (православные, масульмане, иудеи и католики). Численность священнослужителей росла с ростом числа храмов

Купец – «лицо, владеющее торговым предприятием, занимающееся частной торговлей от своего имени; торговец» [4].

М.К. Рожкова выявила, что торговля в Казахстане была в руках владельцев небольших капиталов. Купечество первой и второй гильдий было здесь в меньшей степени, в основном преобладало купечество третьей гильдии. В основном массу торговцев составляли лица, у которых отсутствовало купеческое звание: крестьяне, мещане, казаки, отставные военные [5, с. 197].

В то же время в городе располагалась ратуша и полицейское управление, «... которое более обширное, чем в других окружных городах губернии, кроме Омска и Тюмени. В Петропавловске квартируют постоянно: один из сибирских линейных батальонов и казачий полк, кроме того, находится таможня 1-го класса. В 1860 году сюда же перенесено и пребывание главного начальства сибирского таможенного округа» [6]. Все это наглядно объясняет и показывает наличие многочисленных чиновников в городе. Вместе с тем их спад 1868 г., объясняется закрытием пограничной таможни [7, с. 89], и соответственно сокращение числа чиновников, которые там работали. Расположение в Петропавловске таможенной службы способствовало и увеличению численности купеческого сословия, занимавшихся покупкой товаров у мелких производителей, для перевозки скупленного товара в Россию через границу большими партиями, после уплаты таможенных сборов, чем не хотели или не могли заниматься степные торговцы. Им было легче сбыть свой товар в Петропавловске, чем заниматься оформлением товара на таможене.

Число купцов увеличивается в 1864 году. Есть предположение, что произошло это в результате многочисленных годов неурожая с 1859 по 1863 гг., о них упоминает Красовский М. [8, с. 69]. Из-за чего крестьяне, потерявшие основной источник заработка были вынуждены подрабатывать в торговой сфере, т. к. это был самый выгодный из доступных видов хозяйства.

В конце XIX – н. XX в., с продвижением железной дороги, важную роль начинают играть торговые союзы, представительства иностранных торговых фирм, появляются биржа, а также банки, что может свидетельствовать о более высоком уровне развития форм торговли в сравнении с предыдущим периодом. Все это вело к сокращению числа мелких торговцев и увеличению оборотов крупных.

Сокращение численности купцов в 1914 г. вызвано вступлением России в Первую мировую войну. Обзор Акмолинской области за 1914 год сообщает, «...что в самый разгар торговли была объявлена война и как крестьяне, так и скотопрмышленники должны были покинуть ярмарки и вступить в ряды войск» [9, с. 37]. Скорее всего, мобилизация также стала причиной сокращения численности чиновников и почетных граждан в 1914 г.

Таким образом, факторами, способствующими увеличению числа чиновников, купцов и почетных граждан стали: 1. Размещение в городе главного начальства сибирского таможенного округа, 2. Наличие в городе обширного полицейского управления. Факторами, способствующими сокращению численности указанных сословий, были:

1. Упразднение петропавловской таможни.

2. Мобилизация 1914 года.

3. Изменение форм торговли, укрупнение торговых предприятий.

Рассмотрим самые многочисленные категории горожан – мещане, крестьяне, военные. Первый скачек увеличения численности крестьян и мещан относится к началу 80–х гг., когда были приняты «Временные правила о переселении крестьян на свободные казенные земли», сделав законными переселение некоторой части крестьян. А 13 июля 1889 года был опубликован дополняющий правила документ, сделавший прочную юридическую базу переселения – закон «О добровольном переселении сельских обывателей и мещан на казенные земли и порядке переселения лиц означенных сословий, переселившихся в прежнее время».

Более активный рост численности представителей всех указанных сословий начинается с момента активного переселения крестьян в 90–х гг. XIX в. и строительства Великой Сибирской железной дороги в 1914 г. Черников В.С. пишет: «С начала 90–х годов в связи с голодом в Европейской России миграция в Северный Казахстан усилилась. Переселение, далее, облегчилось с пуском Сибирской железной дороги, а после 1905 г. правительство Столыпина, стремясь в интересах помещиков "разредить", по выражению В. И. Ленина, политическую атмосферу в Европейской части страны, дополнительно стимулировало этот процесс» [10].

Резкий скачек численности мещан в 1910 г. Обзор Акмолинской области объясняет «... тем обстоятельством, что в 1909 г. не были приняты во внимание временно–проживавшие, водворившиеся в области и жившие в полосе отчуждения Сибирской железной дороги, что составляло (по области) около 125 000 душ обоего пола» [11, с. 17]. Причисление данной категории к жителям г. Петропавловска и объясняет увеличение численности мещан в 1910 г.

В 1914 г. было меньше заготовлено участков для переселенцев «...на 37000 десятин, причем на оплату этих работ потребовалось бы 23 000 руб.». Это сокращение было вызвано «обстоятельствами военного времени» и сокращением по этой причине ссудных кредитов в 1914 г. на сумму 20000 руб. [11, с. 12]. В результате крестьяне, намеревавшиеся переселиться в уезд, остались в Петропавловске, резко увеличив численность мещан и крестьян в 1914 и 1915 гг.

По сведениям Семенова А.И. основную часть населения Петропавловска составляли бедные крестьяне, «...приписавшиеся в мещане вследствие неблагоприятных земельных условий на своей родине» [12, с. 57]. Но не получив земли, «...чтоб не умереть с голода, мещане вынуждены заниматься ремёслами, сапожным, кузнечным, плотничеством, портняжным и прочим. ...Из мещан получились очень плохие мастера, которые не только не могут обзавестись хозяйством, но не могут и заработать достаточный кусок хлеба». В итоге всех своих бедствий мещанство покидает город и поселяется в станицах, где занимается хлебопашеством. «В городе видны развалившиеся избышки, оставленные бедняками–мещанами: в некоторых есть жильцы, а больше всего пустуют...» [12, с. 57]. В результате данного переселения мещан в станицы объясняется снижение численности мещан Петропавловска в 1912 и 1913 гг.

В конце 60–х гг. XIX в. отмечается уменьшение числа военных и ответное увеличение числа мещан и крестьян. Это объясняется двумя причинами:

1. «часть казаков были переведены во вновь образованное Семиреченское казачье войско»,

2. «в 1869 году было дано разрешение на выход из казачьего сословия офицеров, отставных и неслужилых казаков» [13, с. 12]. «Конец казачьего вселения в Северный Казахстан хронологически совпал с началом крестьянских миграций в этот район. Первоначально в 70 – 80–х годах XIX в.» [14].

Увеличение числа казаков в 1910 г. Обзор Акмолинской области объясняет данную ситуацию тем, что «... в 1909 г. в общую цифру войскового населения вошли лица иных сословий, проживавшие на казачьих землях, как на праве собственности, так и на праве аренды» [11, с. 17].

Таким образом, динамика численности самых многочисленных сословий изменялась в сторону увеличения под влиянием следующих факторов:

1. Активизация переселенческого процесса в казахскую степь.
2. Строительство Великой Сибирской железной дороги.
3. Отчуждение под строительство железной дороги части крестьянских наделов.
4. Уменьшение ссудного кредита в 1914 г. в условиях военного времени.
5. Плохие условия земледелия на выделяемых крестьянам участках, неурожаи 1910–1911 гг.

6. Включение в число военных в 1909 г. лиц иных сословий, проживавших на казачьих землях.

Факторами, отрицательно сказавшимися на численности крестьян, мещан и военных Петропавловска, стали: 1. Разорение мещан из-за недостаточной ремесленной квалификации.

Семенов А.И. выделяет 3 этапа в развитии сословной структуры города Петропавловск: 1. Преобладание в городе военного населения в XVIII в. В XVIII веке оно составляло 60% от всего населения (включая и семьи военных) [12, с. 54]; 2. Преобладание торгового населения в XIX веке, которое составляло свыше 50% (включая и семьи). «Купцы, почётные граждане, большинство мещан, не менее половины разночинцев и часть отставных солдат, крестьян и «инородцев» занимались торговлей или же служили у купцов по торговой части. Эти жители составляли преобладающую торговую прослойку Петропавловска» [12, с. 54]; 3. Образование в н. XX в. значительной прослойки рабочих с возникновением в городе консервного завода и железнодорожных мастерских [12, с. 53].

Обзоры Акмолинской области не предоставили данных о количестве рабочих в городе Петропавловске, причисляя их к мещанскому сословию. Также рабочие не были выделены из числа мещан и в переписи 1897 г.

По свидетельствам Семенова А.И. промышленный пролетариат в Петропавловске появился после открытия в 1895 г. железнодорожных мастерских. Помимо мастерских, в городе были ремесленники–одиночки: хлебники, мясники, плотники, каменщики, кровельщики, штукатуры, водовозы. Общее количество всех ремесленников в 1893 году составляло 843 человека [12, с. 57].

Число заводских и ремесленных рабочих вместе с их семьями до открытия железнодорожных мастерских составляло примерно 4 500 человек, т. е. свыше 25% всего населения города [12, с. 57]. По открытии железнодорожных мастерских удельный вес рабочей прослойки увеличился. В 1916 г. промышленный пролетариат Петропавловска насчитывал (вместе с семьями) около 15 000 человек, что составляло 30% городского населения [12, с. 58].

Таким образом, в начале XX столетия в сословной структуре Петропавловска появляется многочисленная прослойка рабочих, которая не учитывается официальной статистикой.

Рассмотренные сословия на рубеже XIX – XX вв. начинают терять четкие очертания. Джаниева М.Р. приводит следующие примеры такого «размывания» сословных групп: «... Горожане, принадлежавшие к крестьянскому сословию, в своей значительной части уже не имели никакого отношения к сельскому хозяйству, многие из них трудились на торговых и промышленных предприятиях уездных городов, работали на стройках и пристанях, занимались извозом. Сдвиги в торгово–промышленном

развитии уездных городских поселений Степного края заметно повлияли и на характер деятельности местного мещанства.

Мещане работали в торгово–промышленных заведениях, а также в качестве прислуги или занимались ремеслом. Часть крестьян и ремесленников, разбогатеv, вливались в ряды предпринимателей, однако большая их часть переходила на положение лиц наемного труда. Однако главным источником для формирования буржуазии в уездных городах являлось купечество» [14, с. 19].

В условиях многоукладности представители сословий отходят от своего традиционного хозяйственного вида деятельности и в поисках заработка включаются в несвойственные для них типы хозяйства. С одной стороны, многоукладность стала причиной неэффективности традиционных для сословий занятий:

1. Развитие промышленного производства разоряло ремесленников,
2. Развитие товарно–денежных отношений способствовало приобщению к торговле крестьян, мещан, казаков,
3. Развитие всероссийского рынка способствовало созданию купцами промышленных предприятий. С другой стороны, именно многоукладность предоставляла возможность представителям сословий найти новый выгодный, приносящий большой доход вид хозяйства.

Прежнее сословное деление общества стало некомфортным для новых условий развивающихся капиталистических отношений, в их рамках администрации трудно было распределить население по сословным группам, в связи с этим статистические данные отчетов содержат оговорки с объяснениями по поводу то увеличения, то сокращения представителей различных сословий [11, с. 17].

Таким образом, показателями развития сословной структуры общества г. Петропавловска XIX – н. XX вв. являлись:

1. Перечень сословий, представители которых были приписаны в городе.
2. Количество представителей сословных групп.
3. Основной род деятельности представителей конкретного сословия.

Факторами, оказавшими большое влияние на развитие сословной структуры общества г. Петропавловска, были:

- 1) политика царской администрации в регионе.
- 2) процессы экономического развития региона (формирование рынка, торговой сети, промышленности, строительство железной дороги).
- 3) миграционные процессы в Российской империи (крестьянское переселение, ссылка, служба в армии).

Наличие сословного разделения общества в условиях установления рыночных отношений является пережитком феодального строя и как следствие проявлением многоукладности экономики региона. Развитие сословной структуры населения г. Петропавловска в к. XIX в. характеризуется размыванием сословных особенностей и формированием новых социальных групп населения предпринимателей и рабочих, характерных для капиталистического общества.

Литература

1. Почетные граждане города Петропавловска // «Мой город» №4 (22) 2007 // http://www.petropavl.kz/module/mg407_3.shtml
2. Звание почетного гражданина города// http://clubs.ya.ru/4611686018427454772/replies.xml?item_no=981
3. Проект отдела электронной библиотеки СК ОУНБ им. Сабита Муканова. 2008 г. // <http://elib.nklibrary.kz/petropavlovsk/portraitsindex.html>
4. Большой толковый словарь русского языка. – 1–е изд–е: СПб.: Норинт. С.А. Кузнецов. 1998.
5. Бекмаханова Н.Е. Многонациональное население Казахстана и Киргизии в эпоху капитализма (60–е годы XIX в. – 1917 г.). М., 1986. – 242 с.
6. Памятная книжка для Тобольской губернии на 1864 год. Тобольск, 1864.

7. Кузнецов Л.А. Краткий исторический очерк Петропавловска Акмолинской области. Петропавловск, 1913 // Морозов М. А. Петропавловск в дореволюционных литературных источниках. Очерки. Ленинград, 1991. С. 87–90.
8. Красовский М. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Область сибирских киргизов. Т. 16., ч. II, СПб., 1868. // http://kz.ethnology.ru/kz_lib/krsvsk02/graf/krsvsk02.htm?1
9. Обзор Акмолинской области за 1914 год. Омск, 1915.
10. Черников В.С. Развитие земледелия в Северном Казахстане. // <http://www.ebiblioteka.ru/browse/doc/6324022>
11. Обзор Акмолинской области за 1910 год. Омск, 1911.
12. Семенов А.И. Город Петропавловск за 200 лет / 1752–1952 /: исторический очерк. – Петропавловск, 1952. – 209 с.
13. Алексеев В.Н. Этапы и источники формирования славянского населения Казахстана в XVIII – начале XX века // Вестник Евразии (Москва), 2000. № 2. С. 12.
14. Джаниева Р.М. Социально–экономическое и культурное развитие уездных городов Степного края в конце XIX – начале XX вв. Автореферат. – Омск, 2007. – 24 с.

УДК 796.5–05

ТУРИСТКО–РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СЕВЕРО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Ибраева А.А., Кузьменко Ю.В.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Рекреация становится важнейшим направлением использования природных ресурсов, разнообразие которых является серьезным фактором формирования этой отрасли. Процесс управления рекреационными природными ресурсами, развития туризма в регионе и совершенствования территориальной структуры этой отрасли требует наличия обширной информации, в основном, о качестве и размещении рекреационных природных ресурсов.

Северо–Казахстанская область имеет выгодное географическое положение и прекрасное культурно–историческое наследие, являясь воротами на севере Казахстана. Являясь уникальным единением историко–культурного и природного наследия, создает хорошую основу и перспективу для развития современных форм туризма. Привлекательность региона среди туристов связана во многом с имеющимися на его территории ресурсами для развития туризма и рекреации.

Однако территория области характеризуется недостаточной рекреационно–географической изученностью, что является одним из главных факторов, сдерживающих развитие туристской индустрии, находящейся на начальном этапе своего формирования.

Климат области резко континентальный, что выражается недостаточностью увлажнения и сравнительно большими амплитудами колебания как среднемесячных температур самого холодного (январь) и самого теплого (июль) месяцев, так и особенно большой разницей минимальных и максимальных температур. Холодная продолжительная зима с устойчивым снежным покровом сочетается с жарким, но коротким летом.

По сумме положительных температур, продолжительности безморозного периода и количеству осадков за вегетационный период территория области относится к умеренно–засушливому агроклиматическому району. Равнинный рельеф области не препятствует вхождению на её территорию масс воздуха различного происхождения: арктических, европейских, реже атлантических [1].

Поверхностные воды представлены транзитной р. Ишим с притоками Акканбурлук, Иманбурлук и несколькими ручьями (Теренсай, Чудасай, Мальцевский и др.), реками Силеты, Чаглинка, Камысакты, Ащису, Карасу, и некоторыми другими водотоками, имеющими временное течение. Кроме того, область богата озерами, среди которых преобладают итак называемые малые озёра. А также встречаются болота.

Северо–Казахстанская область – одна из самых заозерных в Казахстане: насчитывается около 3,1 тысяч в основном так называемых малых бессточных озёр, являющихся неотъемлемой частью ландшафтов региона. В области есть такие крупные озёра, как Большой Тарангул, Шалкар, Имантау. Но также есть озера, которые при развитии инфраструктуры, могут оказывать свою туристскую функцию. К таким озёрам относятся Силетытениз, Шаглытениз, Улкен–Карой, Теке, Становое, Менгисор [2].

Река Ишим включает в себя два водохранилища: Сергеевское и Петропавловское. Сергеевское водохранилище имеет отличные рекреационные ресурсы, такие как: песчаные пляжи, сосновый бор, редкие растения. Также река представлена различными видами рыб, которые привлекают любителей рыбалки, и в перспективе можно развить в рыболовный туризм. В летнее время, помимо пляжа озера Пестрого, расположенного в черте Петропавловска, желающие могут отдохнуть и на пляжах реки Ишим.

Водные ресурсы области имеют довольно благоприятные перспективы для развития пляжного отдыха, развития водных видов туризма и создания положительного туристского имиджа в северном регионе страны. Территория области располагается в пределах двух природных зон – лесостепной и степной. Первая в свою очередь, подразделяется на две подзоны – южной и колючей лесостепи. Граница между ними проходит примерно вдоль линии Сибирской железнодорожной магистрали.

В настоящее время в области функционирует 1 государственный природный парк, ботанические и зоологические заказники, памятники республиканского значения. Национальный природный парк «Кокшетау» создан на основании Постановления Правительства Республики Казахстан от 10.04.1996 года в целях сохранения и восстановления уникальных природных комплексов Айыртауского района Северо–Казахстанской области и Зерендинского – Акмолинской.

Площадь основной территории парка 151,1 тыс. га, куда вошли горные массивы, реликтовые сосновые боры, лесные дачи, березово–осиновые леса, а также акватории озёр с водоохраной зоной – Зерендинское, Имантау, Шалкар. Площадь парка с охраной зоной превышает 500 тыс. га [3].

Одним из возможных способов повышения эффективности освоения культурного наследия может стать создание территориальных образований нового типа (культурно–исторические территории, национальные или рекреационные парки), где в комплексе сочетались бы культурно–исторические объекты, культурные ландшафты, умения ремесленников, поваров, а также национальные праздники, традиции.

Деятельность этих территориальных образований должна быть направлена на сохранение, возрождение, туристское освоение памятников и их естественной среды, воссоздание традиционного природопользования, циклов обыденной жизни и всего бытового уклада с одновременным органичным вхождением в современные хозяйственные и социальные процессы.

Экономическая деятельность в данном случае является важной частью комплексного процесса, включающего сохранение и использование туристского потенциала культурного наследия. Памятники истории и культуры и окружающий их ландшафт являются национальным достоянием.

Одно из наиболее привлекательных мест в Северо–Казахстанской области это – Айыртауский район. Проведем оценку туристского потенциала Айыртауского района (Таб. 1).

Таблица 1. – Оценка туристского потенциала Айыртауского района

Параметр	Характеристика	Оценка
Уровень рекреационной освоенности территории	на территории есть ООТП, проложены туристские тропы	3 б
Гостиничный сектор	Имеется Гостевой дом «Айыртау» в с.Айыртау	2 б
Транспортная доступность региона	Дороги с твердым покрытием только к крупным населенным пунктам и грунтовые дороги	2 б
Наличие санаториев, домов и баз отдыха	В районе довольно много домов и баз отдыха. Всего 12 баз отдыха, 2 дома отдыха и 1 санаторий.	3 б
Наличие музеев, галерей	Сырымбетский историко–этнографический музей им. Ш. Уалиханова, и усадьбу бабушки Айганым	3 б
Наличие разработанных туристских маршрутов	9 маршрутов за 2018 год Маршрут «Уникальные ландшафты Айыртау», Туристский маршрут «Поселение «Ботай», Туристский маршрут «Усадьба Айганым», Мемориальный комплекс Карасай и Агынтай батырам, Туристская тропа «Ущелье «Буян», Туристская тропа «Горные сопки», Маршрут «Остров Казачий», Туристская тропа «Сопка «Два брата», Туристская тропа «Сопка «Острая»	3 б
Наличие лечебно–оздоровительных ресурсов	Вода озера Шалкар богата минералами, поэтому имеет соленый вкус, что и обуславливает ее лечебные свойства.	2 б
Условия для любительских промыслов	На территории есть ягодных, грибных угодий, ресурсы для рыбной ловли, охоты. Ресурсы легкодоступны	3 б
Средний показатель		2,6

По результатам оценки можно сделать вывод, что туристский потенциал Айыртауского района имеет показатель выше среднего.

Рекреационная инфраструктура Северо–Казахстанской области. В настоящее время в области зарегистрировано 27 субъектов туристского бизнеса, имеющих лицензии на туристские виды деятельности, в том числе 5 туроператоров и 24 турагентов. В области насчитывается 37 туристско–оздоровительных объектов, 22 детско–оздоровительных лагерей. В сфере размещения работают 25 индивидуальных предпринимателей.

Таблица 2. – SWOT–анализ рекреационной инфраструктуры по Северо–Казахстанской области

Сильные стороны:	Слабые стороны:
<ul style="list-style-type: none"> – наличие природных условий для развития туризма; – наличие объектов туристского направления; – наличие исторических и культурных достопримечательностей, богатство флоры и фауны; – функционирование государственной программы поддержки и развития туризма в Казахстане. 	<ul style="list-style-type: none"> – недостойное использование туристского потенциала региона для развития туристского бизнеса; – отсутствие гостиниц соответствующего класса, а имеющаяся гостиничная база изношена на 80%, часть гостиниц находится в упадочном состоянии и на грани банкротства, так как были построены в 60–х годах.
Возможности:	Угрозы:
<ul style="list-style-type: none"> – развитие проектов туристского бизнеса на уровне международных стандартов; – увеличение объема туристских услуг и развитие туристских фирм с привлечением частных инвестиций; – увеличение потока иностранных туристов и рост поступления налогов в бюджет; – уменьшение безработицы и создание новых рабочих мест; – развитие инфраструктуры по туристским маршрутам. 	<ul style="list-style-type: none"> – отсутствие инвестиций в отрасли туризма области; – отрицательное влияние развития туризма на экологию региона; – недополучение бюджетом налогов за счет развития выездного туризма.

Общие проблемы развития отрасли туризма в регионе:

- недостаточное количество и качество сервиса объектов придорожной инфраструктуры;
- низкий уровень сервиса в местах отдыха туристов, из-за нехватки кадров в обслуживающий сектор туризма;
- недостаточное развитие туристской и транспортной инфраструктуры (плохое состояние автомобильных дорог к ценным и привлекательным экскурсионным объектам и живописным ландшафтам, в результате чего многие объекты региона недостижимы для внутреннего массового многодневного туризма);
- материальная база объектов размещения, включая гостиницы, пансионаты, дома и базы отдыха, а также санаторно-курортные учреждения, характеризуется неразвитостью материально-технической базы, высокой стоимостью, низким качеством туристского продукта и сервисных услуг на туристских объектах;
- дефицит квалифицированных кадров в обслуживающем секторе туристской отрасли (отсутствие экскурсоводов, гидов, инструкторов по видам туризма владеющих государственным языком).

Литература

1. Северо-Казахстанская область. Энциклопедия. – Алматы: Арыс, – 2004.
2. Кузьменко Ю.В. Туристско-рекреационный потенциал Северо-Казахстанской области. – Петропавловск: СКГУ им. М. Козыбаева, 2013.
3. Яворская В.Н. Заповедные территории СКО. – Петропавловск, 1983.– С. 70–72.

УДК 331.217

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА РАСЧЕТОВ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА В СИСТЕМЕ «1С: ПРЕДПРИЯТИЕ» В ОРГАНИЗАЦИЯХ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Исмагулова Д.Д.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Для дошкольных организаций, которые осуществляют свой учет в конфигурации «1С-Рейтинг: Бухгалтерия государственного предприятия», предусмотрена подсистема Детские учреждения. Конфигурация «Бухгалтерский учет для государственных учреждений Казахстана» предполагает питание, кадровый учет детей и родительскую оплату.

Начисление заработной платы включает в себя разнообразные формы оплаты труда, возможность расчета среднедневного заработка, расчет налогов, перечисление заработной платы, обязательных пенсионных взносов и социальных отчислений. Во всех документах по начислению заработной платы, а также расчету налогов включен реквизит «Месяц начисления», который представляет собой период регистрации начислений и удержаний.

Заработная плата воспитателей государственных организаций образования, содержащихся, за счет средств государственного бюджета исчисляется в зависимости от учебной нагрузки, распределяемой первым руководителем организации на основании положительного решения педагогического совета организации образования, а также уровня квалификации, стажа и наличия категории, которые определяют должностные оклады (тарифные ставки).

Для исчисления заработной платы педагогов дошкольных организаций, применяется период в один месяц.

Заработная плата воспитателей дошкольных организаций за месяц исчисляется путем умножения должностного оклада (тарифной ставки в месяц) на их фактическую нагрузку в неделю и деления полученного произведения на нормативную учебную нагрузку в неделю 24 часа, установленной подпунктом 3) пункта 3 статьи 8 Закона.

Далее в Таблице 1 предоставлен расчет заработной платы воспитателей дошкольного образования разной категории и стажа с одинаковым количеством ставки (1) и доплаты за особые условия труда (10%) за 2022 год.

Таблица 1. – Расчет заработной платы воспитателей разной категории за 2022 год

Показатель	Категория воспитателя			
	Без категории	Вторая	Первая	Высшая
Образование	Высшее	Высшее	Высшее	Высшее
Стаж	1	2	3	4
Количество ставок	1	1	1	1
Доплата за особые условия труда	10%	10%	10%	10%
Базовый должностной оклад	17 697	17 697	17 697	17 697
Коэффициент	3.58	3.94	4.03	4.29
Должностной оклад (тарифная ставка)	63 355.26	69 726.18	71 318.91	75 920.13
Увеличение ДО согласно поправочного коэффициента	47 516.45	52 294.64	53 489.18	56 940.10
Должностной оклад для расчета	110 871.71	122 020.82	124 808.09	132 860.23
Начислено по тарифу	110 871.71	122 020.82	124 808.09	132 860.23
Доплата за особые условия труда (10%)	11 087.17	12 202.08	12 480.81	13 286.02
Итого начислено:	121 959	134 223	137 289	146 146
ОПВ	12 196	13 422	13 729	14 615
ИПН	6 444	7 523	7 793	8 573
ВОСМС	2 439	2 684	2 746	2 923
Итого удержано:	21 079	23 629	24 268	26 110
Сумма на руки:	100 880	110 593	113 021	120 036

Анализируя данные таблицы 1, заметно, что с повышением категории растет коэффициент.

Должностной оклад определяется по формуле: ДО = БДО * Коэффициент

Например: 17, 697 * 3,58 = 63 355,26 тенге

Увеличение ДО согласно поправочного коэффициента к установленным размерам ДО с 1 января 2022 года в размере 1,75.

То есть, Увеличение ДО = ДО * 1,75 = 63 355, 26 * 1,75 = 110 871,71 тенге

110 871, 71 – 63 355,26 = 47 516,45 тенге

Таким образом, должностной оклад для расчета составил 110 871, 71 тенге.

Доплата за особые условия труда равны 10%. 110 871,71 * 10% = 11 087 тенге.

Итого начислено = ДО для расчета + доплата за особые условия труда = 110 871,71 + 11 087 = 121 959 тенге

Далее с начисленных доходов удерживаем ОПВ, ИПН и ВОСМС.

ОПВ = Итого начисленные * 10% = 121 958,88 * 10% = 12 196 тенге

ИПН = (Итого начисленные – ОПВ – ВОСМС – 42 882 (1МЗП)) * 10% = 6 444 тенге

ВОСМС = 121 959 * 2% = 2 439 тенге

Итого удержано = 12 196 + 6 444 + 2 439 = 21 079 тенге

Сумма на руку = 121 959 – 21 079 = 100 880 тенге.

Документ Начисление зарплаты работникам организаций можно открыть с помощью меню «Зарплата» – «Начисление зарплаты». Этот документ позволяет:

- Автоматически заполнить документ по выбранному подразделению или по всем сотрудникам организации;
- Начислить основную заработную плату с учетом графика работы сотрудника;
- Начислять доплаты и надбавки с использованием базы начисления и способа расчета;
- Рассчитать начисления, оплачиваемые по среднедневной зарплате, на основании данных документа Оплата по среднедневной зарплате.

При этом заработная плата начисляется в разрезе бюджетной классификации. При заполнении документа и расчете начислений рассчитывается отработанное время.

После начисления заработной платы необходимо рассчитать налоги и удержания. Первым этапом расчета налогов является ввод документа Расчет ИПН, ОПВ и удержаний, который можно открыть через меню «Зарплата» – «Налоги» – «Расчет ИПН, ОПВ и удержаний». Документ состоит из трех вкладок: «Расчет ИПН и ОПВ», «Прочие удержания» и «Прочие вычеты». Перед расчетом налогов необходимо нажать на кнопку «Заполнить», после чего в табличных частях появится список сотрудников, по которым необходимо рассчитать налоги. Их также можно заполнить вручную. При заполнении вкладки «Прочие удержания» рассчитываются постоянные виды удержаний работников, включая удержания по исполнительным листам и почтовый сбор. Вкладка «Прочие вычеты» содержит информацию о предоставленных дополнительных вычетах при расчете индивидуального подоходного налога, назначенных работнику в соответствии с законодательством.

Следующим этапом расчета налогов и удержаний является расчет социального налога и социальных отчислений. Это можно сделать с помощью документа Расчет СН, СО, ОСМС.

Документ имеет три табличные части: «Социальный налог», «Социальные отчисления» и «ОСМС». Для заполнения документа необходимо нажать на кнопку «Заполнить», а для расчета – кнопку «Рассчитать». Расчетная сумма социального налога сразу уменьшается на сумму социальных отчислений.

Рассчитаем СН, СО, ОСМС на предыдущем примере.

Сумма начисленной заработной платы составила 121 959 тенге.

СО = (ЗП – ОПВ) * 3,5% = (121 959 – 12 196) * 3,5% = 3 842 тенге.

СН = (ЗП – ОПВ – ВОСМС) * 9,5% – СО = (121 959 – 12 196 – 2 439) * 9,5% – 3 842 = 6 354 тенге.

ОСМС = 3% = 121 959 * 3% = 3 659 тенге.

Документы по расчету заработной платы, имеющиеся в конфигурации, не формируют бухгалтерских проводок, то есть не отражаются в бухгалтерском учете. Тем не менее, после расчета заработной платы возникает вопрос о корректном отражении начислений и удержаний. При этом необходимо правильно указать счета налогов, счета физических расходов и счета заработной платы. Для этого используется вспомогательный

справочник Способы отражения зарплаты в учете, который открывается через меню «Зарплата» – «Учет зарплаты» – «Способы отражения зарплаты в учете».

Данный справочник формирует собой шаблон проводки, формируемой для отражения бухгалтерском учете того или иного вида расчета. Для формирования бухгалтерских проводок по расчету заработной платы в конфигурацию включен документ Отражение зарплаты в учете, который открывается через «Зарплата» – «Учет зарплаты» – «Отражение зарплаты в учете». После начисления заработной платы, налогов, взносов, отчислений и удержаний нужно сформировать документы на выплату зарплаты, перечисления налогов и отчислений. Для перечисления ОПВ используется документ ОПВ перечисление в фонды, который открывается через «Зарплата» – «Налоги» – «ОПВ перечисление в фонды». Документ СО перечисления в фонды предназначен для перечисления социальных отчислений. Документ открывается через «Зарплата» – «Налоги» – «СО перечисления в фонды».

Документ Зарплата к выплате организаций открывается через меню «Зарплата» – «Выплата зарплаты» – «Зарплата к выплате организаций». Документ необходим для формирования платежной ведомости для перечисления заработной платы на лицевые или карточные счета сотрудников. При выборе способа выплаты заработной платы через кассу в табличной части документа Зарплата к выплате будет отображена колонка «Выплаченность зарплаты». Можно выбрать следующие значения: «выплачено», «не выплачено» или «задепонировано». Регистрация выплаты производится документами Расходный кассовый ордер или Счет к оплате. При использовании способа выплаты «Через банк» зарплата считается выплаченной после проведения Счета к оплате. Отчет Расчетная ведомость представляет собой расчетно–платежную ведомость. Ее можно открыть через меню «Зарплата» – «Отчеты» – «Расчетная ведомость». Данный отчет дает возможность получить сведения о произведенных расчетах по зарплате.

Также есть отчет Свод начислений. Его недостатком является отсутствие развернутой информации по статьям классификации расходов бюджета, то есть он не позволяет проанализировать начисления, удержания и выплаты в разрезе источников финансирования, бюджетных программ и специфик. Поэтому в конфигурацию включен отчет Свод начислений по заработной плате бюджетный, который открывается через меню «Зарплата» – «Отчеты» – «Свод начислений по заработной плате бюджетный».

В отчете Мемориальный ордер №5 отражаются суммы начислений, налогов, взносов, отчислений, удержаний, выплат, суммы СН, СО и ОСМС. Нажав на кнопку «Настройка» пользователь может выбрать источник финансирования, программу, код платных услуг, специфику или классификацию расходов в целом. То есть можно формировать сводный отчет и отчет по отдельно взятым статьям бюджетной классификации. «1С:Предприятие 8» является универсальной системой для автоматизации ведения учета. Подводя итог, стоит отметить, что 1С:Бухгалтерский учет для государственных учреждений Казахстана разработана для госучреждений в соответствии с законодательством РК. Конфигурация соответствует стандартам бухгалтерского учета и включает в себя бюджетный план счетов. Учет всех бухгалтерских операций ведется в разрезе бюджетных программ, специфик и статей затрат.

Литература

1. [Электронный ресурс] – URL: <https://pro1c.kz/articles/uchet-gos-uchrezhdeniy/>
2. Кадыш Е.А., Рыженкова С.Ю., Фадеева И.В., Государственные и муниципальные учреждения. Учет в "1С:Бухгалтерии государственного учреждения 8" на практических примерах". Изд.4. Учебные материалы "1С:Бухгалтерский и налоговый консалтинг" 2019 – с.114.
3. Приказ Министерства образования и науки Республики Казахстан от 11 мая 2020 года № 191 Об утверждении Правил исчисления заработной платы педагогов государственных организаций (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2022 г.).

САЛЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗАЛАРДЫҢ МАҚСАТЫН ТҰЖЫРЫМДАУ

Казенова А.А., Сералина А.Ж.

(М. Қозыбаев атындағы СКУ)

Мәні бойынша тексерудің бірінші тармағы проблемалық болып табылады, ол санкцияның мақсатын нақты сот ісін анықтаудан тұрады. Екі сот ісінің арасындағы айырмашылықтарды адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот жалпы және анық емес түрде сипатталған. Жоғарғы сот өз жұмыстарын сәйкесінше орындайды. Салықтық өндіріп алуды енгізуде репрессивті элементтің жоқтығы туралы дәлел шешуші болуы мүмкін. Алайда, бұл санкцияның қылмыстық сипатын анықтауға негіз болған репрессивті элементтің болуы екенін есте ұстаған жөн. Қатаң тұрғыдан алғанда, шешім қабылдаушы соттың қазіргі қажеттіліктеріне байланысты бірдей дәлелдің өзгеруін айтуға болады.

Әрине, бұл тармақ тексерудің маңызды нүктесі емес, сондықтан екі сот процесінің арасындағы айырмашылық формальды сипаттағы проблема сияқты көрінуі мүмкін. Іс жүзінде бәрі басқаша. Біз қылмыстық санкциялар қаржылық құқықтың бөлігі болып табылатындығын нені білдіруі мүмкін екендігі туралы ойлануымыз керек. Қылмыстық кодекстің тұжырымдамасына сәйкес қылмыстық санкциялар тек Қылмыстық кодексте анықталуы керек.

Бұл тек қылмыстық заңның айыпталушының барлық кепілдіктері мен құқық қорғау органдары үшін барлық қатаң ережелері бар қылмыстық–құқықтық нормалармен іс жүргізу деңгейінде сақталатындығына байланысты. Судьяның келіспеушілігі қылмыстық–құқықтық тетіктердің басқа құқықтық секторда заңды түрде шоғырлануы қылмыстық іс жүргізу нормаларын айналып өтуге және жасырын экспансионистік репрессиялық саясатқа әкелуі мүмкін екенін көрсетеді, бұл онша ауыр емес қылмыстарды криминализациялаудың қазіргі тенденциясына сәйкес келмейді. Осы тұрғыда Альбукерке "екі жақты қылмыстық құқық туралы жазады және мұндай тұжырымдаманы әділ сынға алады" [1, 33 б].

Бұл аспектіні ең проблемалы деп санағанмен, Еуропалық адам құқықтары сотының дәлелдемелерді жинау және бағалау кезінде қайталануды мүмкіндігінше болдырмауға қойылатын талаптарының орындылығы, сөзсіз, оның қаншалықты қатаң түсіндірілетініне байланысты болады. Біздің ойымызша, Жоғарғы Сот бұл аспектіні түсіндіру үшін өз мүмкіндігін жеткіліксіз пайдаланды және оны екі істі байланыстыруды талап етіп, қайта құрды.

Алайда, бұл мүлдем емес, құқық қорғау органдарына мұндай түсіндіруді айтарлықтай жеңілдетпейді. Сонымен бірге, ad hoc қылмыстық іс жүргізуіне қатысатын органдарға осы тексеру пунктін түсіндірмесін мәні бойынша қалдыру орынсыз деп санаймыз, өйткені бұл жағдайда осы талапқа кеңейтілген көзқарас болуы мүмкін және төтенше жағдайларда оны теріс пайдалануды күтуге болады.

Тек құқық қорғау органдары ғана бағалай алатын айыпталушының кінәсі туралы алдын–ала мәселелерді құқықтық реттеуге келетін болсақ, заңнама тұрғысынан бұл талапты салық әкімшісінің нақты тұжырымдары бойынша құқық қорғау органдарының орындауы үшін міндетті деп түсіндіруді алып тастауға болады. Салық әкімшілігі ұсынған құжаттарды құқық қорғау органдары кез–келген басқа дәлелдемелер сияқты дәлелдемелерді еркін бағалау қағидаты бойынша бағалауы керек. Бұдан басқа, салықтық

талқылауларда дәлелдеу ауыртпалығының өзге де тұжырымдамасы қолданылатынына көз жеткізу қажет. Егер "салық органы дәлелдеу ауыртпалығы салық субъектісіне жүктелмегенін және ол үшін теріс құқықтық салдар туындайтынын анықтаса, құқық қорғау органдары тінту принципіне сәйкес немесе айыпталушының пайдасына белгіленген өзге де фактілерге тиісті және дәйекті тергеу жүргізуден бас тарта алмайды" [2, 55 б].

Жеке мәселе – салық әкімшісімен ынтымақтастық қағидатын сақтауға әкелген мәжбүрлі қаражат арқылы салық салу субъектісінен алынған деректердің қолданылуы. Салық процесінде мұндай рәсім мүмкін, қылмыстық процесте *nemo tenetur* қағидатын бұзуды білдіруі мүмкін.

Сондай-ақ, Еуропалық адам құқықтары соты судьяларының көпшілігі мәні бойынша тексеру пунктіне қатысты шешімін сынға алады, ол санкциялардың екіншісін қолданған кезде бірінші орынды ескеруге шақырады. Альбукерке айтуынша, бұл қарапайым мәлімдеме, бірақ оның қалай болатыны белгісіз. Біз Жоғарғы Соттың Альбукерке қатысты тұжырымдары жеткіліксіз деп санаймыз. Бұл тұрғыда қылмыстық және салық заңнамасы ақша санкцияларының механизмін қамтамасыз етуі маңызды. Алайда, Норвегияға қарсы А және В шешімдерінде Еуропалық сот айыппұлға қосымша салық өндіріп алуды жокқа шығармады. Дәлірек айтқанда, оған қойылатын талап санкциядан аспауы керек. Айыппұл салымның максималды шегіне ие болғанымен, салық санкциялары жоқ.

Бұл санкциялар жинақталған кезде, кейбір жағдайларда салық төлеушіге/айыпталушыға ақша міндеттемесі жүктелуі мүмкін, ол шын мәнінде үлкен соманы құрайды. Сонымен қатар, басқа санкциялар болуы мүмкін, сонымен бірге салықтық айыппұл салу өте мүмкін емес. Мысал ретінде мүлікті тәркілеу немесе түрмеге қамау жатады. Салықты азайтқан және қазір оны салық айыппұлын төлеумен бірге төлеуге міндетті адамның бірнеше жылға түрмеге жіберілуі орынды ма, онда оның кірісі өте шектеулі болады, сонымен қатар оны қамауға алу мемлекеттік бюджет үшін қосымша шығындар болады. "Алайда, адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот бұл мүмкіндікті жоққа шығарып қана қоймай, оның негіздемесінде бұл мәселені егжей-тегжейлі қарау керек екенін айтқан" [3,33 б].

Алаңдаушылық үрдіс, белгіленген үлгі боларлық құқығы бар. Норвегияға қарсы А және В істерінің шешімін ерекше пікір білдірген судья мақсатқа сай деп бағалайды. Мемлекеттік бюджетке кірісін жоғалтқысы келмейтін, іске қосылған алты мемлекеттің өтініші бойынша, мүмкін, алдыңғы қылмыстық іс жүргізу кейінгі салық айыппұлын алу мүмкіндігін бұғаттаған болуы мүмкін. Фискалдық аспект соншалықты айқын және бұл таңқаларлық емес, Чехия қаржы әкімшілігінің ақпарат сұрауы негізінде маған берілген мәліметтерге сәйкес, жыл сайын салықтық айыппұл миллиардтаған крон тәртібінде мемлекеттік бюджеттің кірісі болып табылады.

Португал судьясының пікірі батыл, бірақ негізсіз емес. Еуропалық адам құқықтары сотының мемлекеттердің талаптарын өз дәлелдерімен қанағаттандыру әрекеті айқын. Уақыт пен мазмұнға жақын тексеру Еуропалық сотқа жүргізілген істердің біріншісі екіншісін бұғаттайтын жағдайдан шығуға мүмкіндік берді, сондықтан мемлекеттік *ius puniendi*–ді жүзеге асыру немесе салық санкциясын қолдану мүмкін емес еді. Аталған шешім *ne bis in idem* ережесін сақтай отырып, осы екі құқықты мемлекеттерге қалдырады.

Бұл шешімді өз кітабында талқылайтын Владимир Пельц бұл жағдайда осы принциптің мәні сақталады ма деген мәселені нақты қояды. Осыған ұқсас пікірлерді Альбукерке мырзаның қарама-қарсы пікірінен табуға болады, ол Еуропалық Сот судьяларының көпшілігін айыппұл төлеу процедурасымен, сондай-ақ әкімшілік рәсімдерді кеңінен қолданумен шектемегені үшін сынайды. Бұл тұрғыда ол бір іс–

әрекетке және екі қылмыстық санкцияны қолдануға қатысты екі түрлі сот ісін жүргізуге рұқсат етілу тенденциясына байланысты алаңдаушылық білдіреді.

Жоғарыда айтылғандай, Чехия заңнамасы аясында салықтық құқық бұзушылықтар әкімшілік құқық бұзушылық режимінен алынып тасталады және шегіну режиміне ие. Өзгертілген заңнамаға сәйкес құқық бұзушылық туралы алдыңғы түпкілікті шешім қылмыстық жауаптылыққа тартуға жол бермеу үшін айқын негіз болып табылады. Сондай-ақ, бұл ереже абсолютті емес және билік органдарына қайта қарау рәсімін бастау мерзімі ретінде артта қалады деп айтылды. Алайда, бұл опцияны шектеулі түрде қарастырған жөн. "Норвегияға қарсы А және В шешімдеріндегі көпшіліктің ұстанымы мен өз пікірін алға тартқан португалдық судьяның үлгісіне сүйене отырып, бұл шектеулі көзқарасты өзгерте алар еді" [4, 125 б].

Мемлекеттік органдардың өкілеттіктері және тұжырымдардағы автоматизм.

Мемлекеттік органдардың шешімдерінің беделі, сөзсіз, заңды сенімділікпен, Шредер жазған шешіммен қоғамның өзін-өзі анықтау қабілетімен және осы шешімдерді қабылдаушылардың оларға бағыну ниетімен байланысты. Егер сол іс-әрекет бойынша екінші іс жүргізу түпкілікті іс қараудың аяқталуын болдырмау үшін тоқтатылған жағдайда, іс-әрекет материалдық құқықта тек бір шешімде ғана бағаланатын болады. Алайда, параллель салық және қылмыстық іс жүргізуге жол берілсе, екі шешім күтуге болады. Еуропалық сот мұны сөзсіз түсінеді, сондықтан құқық қорғау органдарын салық органдарымен ынтымақтастыққа шақырады, мүмкін олар алынған шешімдердің күрт өзгермеуін қамтамасыз етуі керек.

Дегенмен, дәлелдеудің әртүрлі стандарттарын, әртүрлі бағалау органдарын және оларға қойылатын талаптарды мүдделі субъектінің ынтымақтастығының әртүрлі дәрежесін және басқа факторларды ескере отырып, мұндай шешімдердегі елеулі айырмашылықтарды жоққа шығаруға болмайды. Салық әкімшісі жаза қолданған, бірақ қылмыстық іс жүргізуде тиісті салық субъектісі ақталатын жағдай салық органының өкілеттіктерін сақтау тұрғысынан проблемалар туғызбайды. Алайда, бұл қылмыстық істің мәні бойынша шешілген кезде кері жағдайда басқаша болуы мүмкін. Салық органдарының кінәні немесе ақтау үкімін қарауы орынды ма?

Егер салық органы мүлдем басқа қорытынды шығарса, мұндай шешім қандай билікке ие болады. Бұл дизайн өте гипотетикалық, сондықтан оны іс жүзінде жиі кездестіруге болмайды. Бірақ біз оны жоққа шығара алмаймыз. Егер Норвегияға қарсы А және В шешімдерінде қарама-қарсы тұжырымға келсе, мұны тек Еуропалық сот жоққа шығара алар еді.

Судьямен қабылданған шешімдердегі айырмашылықтардан, алынған білім мен қорытындыларды бір сот ісінен екіншісіне автоматты түрде беру мүмкіндігінен гөрі үлкен проблема ретінде келісеміз. Алдын ала салықтық айыппұл салу айыпталушының қылмыстық іс жүргізу кезінде қажетсіз стигматизация қаупін және кейіннен сотталу ықтималдығын арттыруы мүмкін. Егер қылмыстық іс бойынша сот талқылауы салықтық талқылаудан бұрын болса, құқық бұзушылық дәлелдеудің неғұрлым қатаң стандартын қолдана отырып дәлелденген болса, мұндай сотталған адамның да салықтық санкцияларға ұшырамайтынын елестету мүмкін емес.

Жоғарыда айтылғандардан параллель салық және қылмыстық іс жүргізудің күрделі схемасын қабылдау Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сотқа қарағанда мұндай тұжырымның ықтимал қауіптерін егжей-тегжейлі талдауға лайық болатыны анық. Сонымен қатар, Еуропалық соттың адам құқықтары жөніндегі дәлелдерінің кемшіліктері тіпті Жоғарғы Соттың дәлелдерімен де жойылмағаны өкінішті. Екінші жағынан, қарама-қарсы шешімнің салдарын объективті түрде қарастырған жөн, яғни.

Еуропалық Сот алғашқы қылмыстық істі одан әрі сот ісін жүргізуге кедергі келтіреді деп шешті. Мұндай аргументтің көлемі, атап айтқанда, Лаки Девтің Швеция

мен Франсонға қарсы шешімінен кейін анықталды, сондықтан бұл көлемді, атап айтқанда швед авторлары қолданғаны таңқаларлық емес. Олардың пікірлері салықтық бұзушылықтардың неғұрлым ауыр жағдайлары үшін сөзсіз бас бостандығынан айырумен жазалау орынды және дәстүрлі деп тұжырымдадық, егер салық айыппұлдарын салу туралы түпкілікті шешім қабылдауға кедергі болса, мүмкін емес еді. "Біз бұл өсімақы мен салық өсімінің ақылға қонымды жинақталуын көре алмайтын себептерге байланысты біз бұл тезиспен келіспейміз" [5, 101 б].

Қарама–қарсы шешімнің мүмкін кемшіліктерімен айналысқан чех авторлары Л.Гудкова мен Л. Германова. Жоғарғы әкімшілік соттың іс жүргізу құқығына сілтеме жасай отырып, олар бір акт әртүрлі құқықтық игіліктерге, әртүрлі мүдделерге әсер етуі мүмкін екенін көрсетеді. Бұл өнімдерді қорғау көбінесе әртүрлі салаларда әртүрлі құқықтық құралдармен қамтамасыз етіледі. Егер осы құралдардың біреуін пайдалану екіншісіне кедергі келтірсе, мұндай қорғаныс жеткіліксіз болуы мүмкін. Жоғарғы әкімшілік сот: мұндай жағдайдың қабылданбауы айқын болар еді, әсіресе бір әкімшілік орган алдымен қылмыскерге оның әрекеттерінің басқа, одан да ауыр салдары үшін жазалануына жол бермейтін әрекеттерінің өте ауыр салдары үшін әсер еткен кезде. ауыр салдары.

Дудкова мен Германова Чехиядағы салықты төмендетуге құқықтық реакциялар жүйесі дәстүрлі, ұтымды және теңгерімді екенін айтып, бұл идеяны ұстанады. Бұл авторлар қылмыстық санкцияны салық санкциясының "кеңеюі" деп санайды және тек санкциялар тиісті ережелерге әсер етуі мүмкін деп мәлімдейді: егер осы санкциялардың біреуі ғана қолданылса, мұндай санкция салықтық құқық бұзушылықтарға барабар реакция ретінде қарастырыла алмайды.

Біздің ойымызша, мұндай Тұжырымдаманың қылмыстық қуғын–сүргіннің субсидиарлық принципіне қарсы тұруы күмәнді, дегенмен бұл принципті сақтауды авторлар да жариялайды. Бұл тұрғыда салық санкцияларының мөлшері шектеулі емес екенін еске түсіру керек, сондықтан олардың қылмыстық санкциямен үйлесуі әр жағдайда орынды болады және актіге барабар және теңдестірілген реакция болады деп айту қиын. Сонымен қатар, осы тұрғыдан алғанда, жасалған құқық бұзушылыққа алдымен әкімшілік, содан кейін қылмыстық жазамен жауап беру оңтайлы деп айтуға болады, өйткені бұл бастапқыда қолданылған санкцияның кеңеюі ғана. Алайда мұндай тұжырым қолданыстағы заңнамаға және әкімшілік және қылмыстық соттардың тұрақты сот практикасына қайшы келеді.

Біздің ойымызша, авторлар келтірген тағы бір тұжырымды сөзсіз қабылдау мүмкін емес, атап айтқанда *ne bis in idem* ережесін қолдану басқа салық санкцияларына ұқсас қолданылуы керек. Бұл пікір тек қылмыстық жолмен жазалануы мүмкін іс–әрекет үшін салынатын санкцияларға қатысты ғана қабылдануы мүмкін, бұл басқа салық санкциялары жағдайында мүлдем ерекше болады.

Салық және қылмыстық іс жүргізудегі бәсекелестік жағдайында *ne bis in idem* принципін қолданудан аулақ болу керек деген тағы бір дәлел, Дудкова мен Германованың пікірінше, жеке серіктестерге олардың біреуі ғана салық салу субъектісі болған кезде тең емес қарым–қатынас жасау мүмкіндігі болып табылады, сондықтан бұл тек кейінгі қылмыстық іс жүргізуден босатылады. Алайда, бұл салық төлеуші емес адамдардан айырмашылығы, ол салықтық айыппұлдарға ұшырағандықтан нақты босатылатындығын қосу керек.

Норвегияға қарсы А және В ісіндегі адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот сияқты ықтимал негативтердің тізімі құқық бұзушының бірінші кезекте иеленуі тиімдірек екендігіне байланысты салық және қылмыстық істерді мақсатты түрде басқарумен аяқталады. Алайда, бұл *ne bis in idem* қағидатын қолдануды толығымен жою

және салық және қылмыстық санкциялардың жинақталуына жол беру үшін жеткілікті негіз болып табылды.

Мысалы, сот процестерінің бірін үзіп, екіншісінің нәтижесін күту жеткілік. Сот Альбукерке бұл мүмкіндікті өзінің келіспеушілігінде қарастырады және Ф.Пюре бұл туралы өз талқылауларында да айтқан. Мұндай шешім маған өте ыңғайлы болып көрінуі мүмкін, Алайда еуропалық іс жүргізу заңы қабылдаған тұжырымдарды ескере отырып, мұндай шешімнің мұндай мүмкіндігі ескірген шығар.

Сондықтан, қазір берілген іс жүргізу құқығының тұжырымдарымен жұмыс істеуге тырыстық және оларға негізделген реттеуді ұсындық, сонымен бірге *re bis*-тің сол ережедегі қорғауынан толықтай айырылмайды. Жоғарыда айтылған ескертулермен біз Дудкова мен Германмен келісеміз, егер адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот пен Жоғарғы соттың іс жүргізу құқығында қабылданған шешімге қарама-қарсы шешім, егер ауыр қылмысқа тек салық айыппұлымен жауап берілсе, сөзсіз оңтайлы болмас еді. кейінгі қылмыстық санкцияларды жоққа шығарады.

Әдебиет

1. Эшворт Э. Наказание и уголовное правосудие. – Кембридж: Издательство Кембриджского университета, 2005. – Б.33
2. Багарич М. Наказание и приговор: рациональный подход. – Лондон: Кавендиш Пабблишинг Лимитед, 2001. – Б.55
3. Бакеш М. Финансовое право.– Прага.: СН Веск. Юридические учебники, 2012. –Б.33
4. Беккария Ч. О преступлениях и наказаниях. Перевод Йозефа Сладечека. – Прага: Бурсик и Кохаут, 1893. – Б.125
5. Бентам Д. Принципы морали и законодательства. В HART, HLA и JH BURNS (ред.) – Собрание сочинений Джереми Бентама: введение в принципы морали и законодательства. – Оксфорд: Издательство Оксфордского университета, 1970. – Б.101

ӘОЖ 336.743

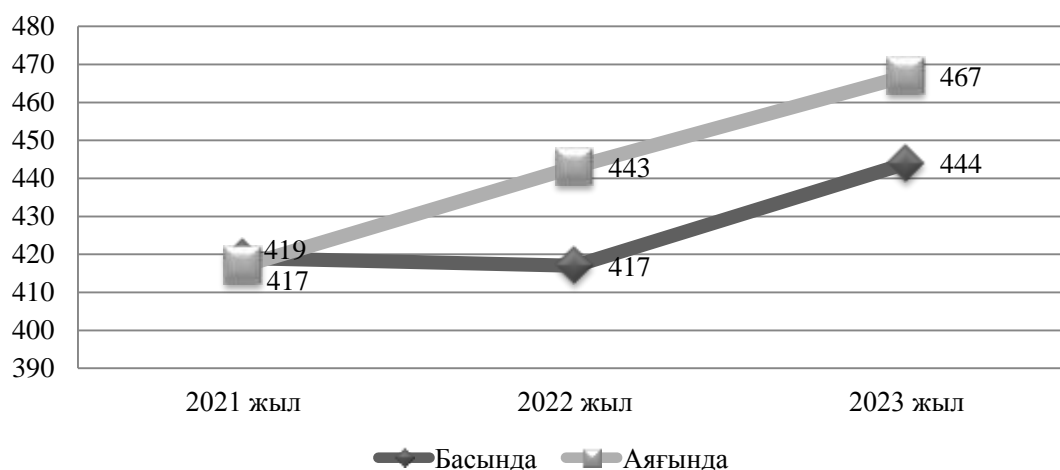
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ВАЛЮТАЛЫҚ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫҢ ДАМУЫ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Карипова А.М., Кушурова Қ.А.
(*М. Қозыбаев атындағы СҚУ*)

«Қазіргі уақытта COVID–2019 пандемиясымен байланысты сыртқы экономикалық факторлардың ел экономикасына және ішкі валюта нарығына теріс әсерін аяқтау перспективалары туралы нақты келісім жоқтығын ескере отырып, біз АҚШ доллары мен еуроны сатып алу мен сату бағамдары арасындағы белгіленген маржа кезеңінде орынды деп санаймыз.

2022 жылдың 1 қаңтарына дейін ұзартыңыз », – делінген Ұлттық банктің қаулысы жобасының негіздемесінде. Мен долларға қатысты теңге бағамының 2021, 2022 және 2023 жылдарға арналған болжамы туралы қысқаша айта кетейін. 2021 жылдың басында долларға қатысты теңге бағамы 419 теңгені құрайды. Ал жыл соңында 417 теңге болады. 2021 жылдың аяғы жылдың басына қарағанда 0,5%–ға азаяды.

2022 жылдың басында долларға қатысты теңге бағамы 417 теңгені құрайды. Ал жыл соңында 443 теңге құрайды. 2022 жылдың аяғы жылдың басына қарағанда 6,2%–ға артады. 2023 жылдың басында долларға қатысты теңге бағамы 444 теңгені құрайды. Ал жыл соңында 467 теңгеге көтеріледі. 2023 жылдың аяғы жылдың басына қарағанда 5,2%–ға артады, 1 суретте көрсетілген.

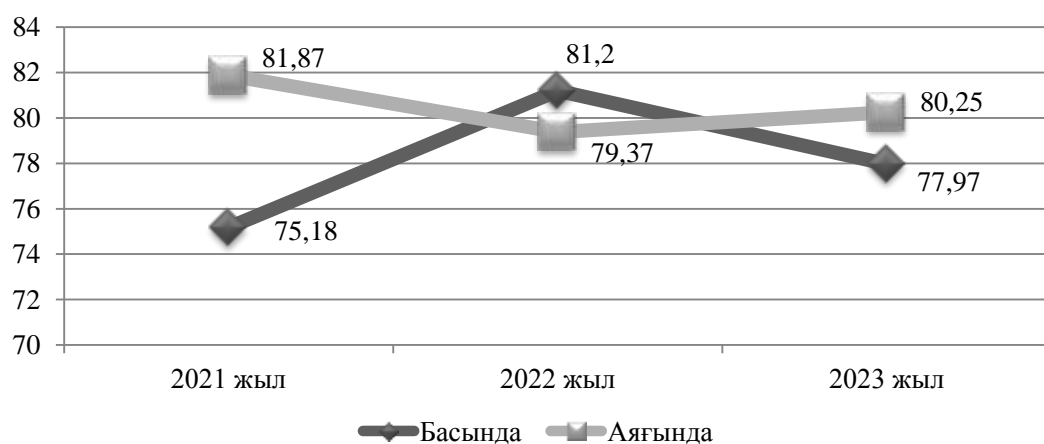

Сурет 1. – 2021–2023 жж. бойынша долларға қатысты теңге бағамдары

Долларға қатысты рубль бағамының 2021, 2022 және 2023 жылдарға арналған болжамын 1 суреттен көруге болады.

2021 жылдың басында долларға қатысты рубль бағамы 75,18 рубльді құрайды. Ал жыл соңында 81,87 рубль болады. 2021 жылдың аяғы жылдың басына қарағанда 8,9%–ға артады.

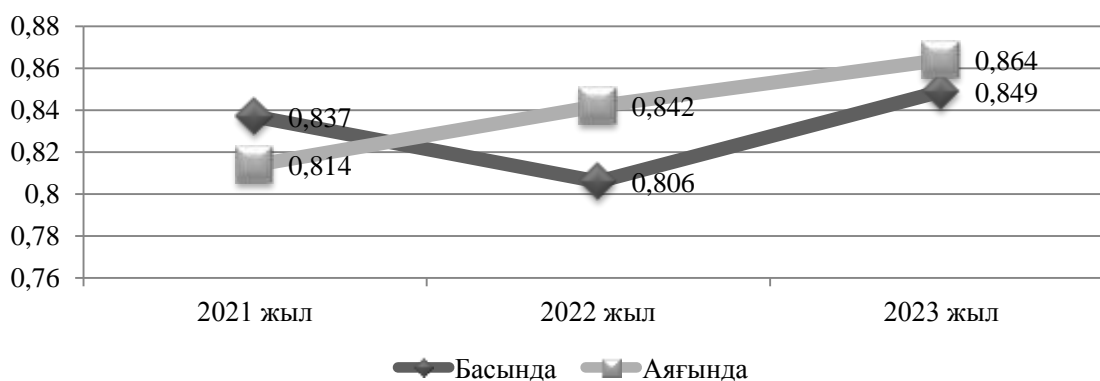
2022 жылдың басында долларға қатысты рубль бағамы 81,20 рубльді құрайды. Ал жыл соңында 79,37 рубльді құрайтын болады. 2022 жылдың аяғы жылдың басына қарағанда 2,25%–ға азаяды. 2023 жылдың басында долларға қатысты рубль бағамы 77,97 рубльді құрайды. Ал жыл соңында 80,25 рубльге көтеріледі. 2023 жылдың аяғы жылдың басына қарағанда 2,9%–ға артады.

Сурет 2. – 2021–2023 жж. бойынша долларға қатысты рубль бағамдары

Долларға қатысты еуро бағамының 2021, 2022 және 2023 жылдарға арналған болжамы 2 суретте көрсетілген.

2021 жылдың басында долларға қатысты еуро бағамы 0,837 еуроны құрайды. Ал жыл соңында 0,814 еуро болады. 2021 жыл аяғы жыл басымен салыстырғанда 2,7%–ға азаяды. 2022 жылдың басында долларға қатысты еуро бағамы 0,806 еуроны құрайды. Ал жыл соңында 0,842 еуроны құрайтын болады. 2022 жылдың аяғы жылдың басына қарағанда 4,5%–ға артады. 2023 жылдың басында долларға қатысты еуро бағамы 0,849 еуроны құрайды. Ал жыл соңында 0,864 еуроға көтеріледі. 2023 жылдың аяғы жылдың басына қарағанда 1,8%–ға артады.

Сурет 3. – 2021–2023 жж. бойынша долларға қатысты еуро бағамдары

2019 жылғы желтоқсан – 2020 жылғы ақпанда ішкі валюта нарығына Covid–19 коронавирус пандемиясының әлемдік экономикаға теріс әсерінен қорқу жағдайында сыртқы сектордағы құбылмалылықтың жоғарылауы әсер етті. Сонымен қатар, жағдайды тұрақтандыруға бейрезиденттер тарапынан мемлекеттік бағалы қағаздарға портфельдік инвестициялардың ағылып келуі түріндегі шетел валютасының қосымша көздері және Ұлттық қордың кепілдендірілген трансферттерді бөлуге арналған валюталық активтерді айырбастау операциялары ықпал етті.

Наурыздың басында ОПЕК+ мүше елдердің мұнай өндіруді азайту туралы мәміленің талаптары бойынша келіспеушіліктеріне байланысты сыртқы тауарлық және қор нарықтарында ахуал нашарлады, бұл ішкі валюта нарығына қысым жасады. 2020 жылғы қаңтар–ақпан айларында халықаралық қаржы және тауар–шикізат нарықтарында құбылмалылықтың жоғарылауы байқалды. Мұнай бағасы 2019 жылдың соңында барреліне 66 АҚШ долларынан 2020 жылғы ақпанда барреліне 50,5 АҚШ долларына дейін 23,5%–ға төмендеді. Әлемдік экономикалық өсудің ықтимал баяулауы туралы алаңдаушылықтың артуы Қазақстанның сауда серіктестері – елдердің валюталарына әсер етті. Қарастырылып отырған кезең үшін (2020 жылғы қаңтар –ақпан) Ресей рублі АҚШ долларына қатысты 8,2%, еуро – 1,7%, юань – 0,4% әлсіреді.

Қазақстанның валюта жүйесі – шарттық және мемлекеттік құқықтық нормаларда бекітілген экономикалық өмірдің интернационалдануы мен әлемдік нарықтың дамуы негізінде қалыптасқан ақша қатынастарының жиынтығы. Валюта жүйесі екі элементтің – валюталық механизм мен валюталық қатынастардың жиынтығы болып табылады.

Қазақстанның валюта жүйесі даму үстінде. Ол әлемдік валюта жүйесінің принциптерін, ережелерін және тәжірибесін ескере отырып қалыптастырылады. Экономикалық байланыстарды интернационалдандыру негізінде ақша жүйесі қалыптасты; қоғамдар, ұдайы өндіріс процесімен тікелей және кері байланысына байланысты ұлттық және әлемдік шаруашылықта ерекше орын алады. Тұрақты ақша жүйесі экономиканы, өсуді, халықаралық экономиканың дамуын және қатынастарды ынталандырады. Тұрақсыз валюта жүйесі мен валюталық дағдарыс қоғамның барлық салаларына және ұдайы өндіріске кері әсерін тигізуде.

Валюталық қатынастарға жеке тұлғалардың, фирмалардың, банктердің халықаралық есеп айырысуларды, несиелік және валюталық операцияларды жүзеге асыру мақсатында валюталық және ақша нарықтарына түсетін күнделікті қатынастар жатады.

Номиналды айырбас бағамы – екі елдің валюталарының немесе бір елдің ақша бірлігінің басқа елдің валютасында көрсетілген салыстырмалы бағасы. «Валюталық бағам» термині қолданылғанда ол номиналды айырбас бағамын білдіреді.

Ұлттық валютаның шетел валютасындағы айырбас бағамын қазіргі уақытта белгілеу валюталық котировка деп аталады.

Ұлттық валютаның айырбас бағамы шетел валютасын бірлік ретінде қабылдағанда тікелей баға белгілеу түрінде де, ұлттық валюта бірлігі ретінде қабылданған кезде кері баға белгілеу түрінде де анықталуы мүмкін. Кері баға белгілеуді пайдалану кез келген валюта нарығындағы ұлттық валюта бағамын шетел валюталарымен салыстыруға мүмкіндік береді.

Валюта операциялары валюталық нарықтарда негізінен келісім–шарт негізінде шетелдік корреспондент банктердің инкассолық және басқа төлем тапсырмаларын жүзеге асыратын коммерциялық банктер арқылы жүзеге асырылады. Валюталық операциялар, әдетте, банктер арасында тікелей жүзеге асырылады, дегенмен кейбір елдерде валюта айырбастау биржалары сақталған, мұнда Орталық банк өкілдері валюта нарығына қатысушылармен кездеседі. Бұл жағдай Қазақстан Республикасында да қолданылады, онда валюта Қазақстан банкаралық валюта биржасында аптасына 2 рет сатылады.

Қазақстан Республикасының валюта нарығы қалыптасу сатысында тұрған ішкі валюталық нарықтар санатына жатады. Көбінесе қазақстандық валюта нарығы өзінің тұрақсыздығымен және болжаусыздығымен сипатталады. Бұл, негізінен, валюта нарығының әлемдегі саяси және экономикалық өзгерістерге әдеттен тыс жылдам реакциясымен байланысты (көбінесе экономикалық күйзеліс Қазақстанның ішкі валюта нарығына әсер етеді).

Ұлттық валюта нарығы, әдетте, белгілі бір елдің аумағында орналасқан банктердің өз клиенттеріне қызмет айырбастау үшін жүзеге асыратын операцияларының жиынтығы, оған халықаралық қызметте маманданбаған компаниялар, жеке тұлғалар және банктер кіруі мүмкін. транзакциялар. Сонымен қатар, ішкі ұлттық нарық операцияларына жекелеген компаниялардың өз араларында жүргізетін валюталық операциялары, жеке тұлғалар арасындағы операциялар, сондай–ақ валюта биржаларында жүзеге асырылатын операциялар жатқызылуы мүмкін. Қазақстан Республикасында ұлттық валюта теңгенің енгізілуімен табысты дамып келе жатқан қазақстандық валюта нарығының қалыптасу процесі басталды.

Валюталық шектеулерге қатысты еркін және еркін емес валюталық нарықтарды ажыратуға болады. Валюталық шектеулері бар валюта нарығы еркін емес болып саналады, ал мұндай шектеулер болмаған жағдайда ол еркін болып саналады.

Қолданылатын айырбас бағамдарының түрлеріне сәйкес валюта нарығы бір және қосарлы режимде болуы мүмкін. Қазақстанға Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі белгілейтін және есеп айырысулар мен кедендік төлемдер үшін ресми жарияланған бір режимдегі валюта нарығы тән.

Екіншісі сұраныс пен ұсыныс негізінде биржаға қойылып, коммерциялық есеп айырысулар үшін қызмет етеді. Қазақстанда Ұлттық банк мұндай режимді қолданбайды. Ұйымдастыру дәрежесі бойынша валюта нарығы биржалық және биржадан тыс болып табылады. Валюта нарығының артықшылығы оның валюталық–валюталық қорлардың ең арзан көзі болып табылады, ал саудаға қойылған өтімдердің абсолютті өтімділігі бар.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі заңнама негізінде валюталық бақылауды жүзеге асырады, валюталық операциялардың құқықтарын айқындайды, елдің барлық сыртқы және ішкі қарыздарының активтері мен міндеттемелерінің есебін жүргізеді және оларды қайта құрылымдауды жүзеге асырады, тәртіпті күшейтеді. халықаралық есеп айырысулар. Сонымен қатар, Ұлттық Банк Қазақстан Республикасының ресми алтын–валюта резервтерін басқарады, теңгенің басқа мемлекеттердің ақша бірліктеріне қатысты бағамын анықтайды және ресми түрде

жариялайды. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі валюта нарығында екі жолмен әрекет етеді.

Ұлттық банк валюталық резервтерді басқарады, валюталық интервенциялар жүргізеді, пайыздық мөлшерлеме деңгейін реттейді, валюталық шектеулерді белгілейді.

Еліміздің ішкі валюта нарығының қалыптасуы 2016 жылы шет елдермен сауда және халықаралық төлемдер бойынша мемлекеттік монополия жойылған кезде басталды. Содан бері қаржы нарығының бұл секторы Қазақстанның ең қарқынды дамып келе жатқан нарықтарының біріне айналды.

Ұлттық банктің елімізде валюталық операцияларды жүргізу тәртібін және шаруашылық жүргізуші субъектілердің сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыру тәртібін реттейтін құқықтық базаны құру бойынша жүргізген елеулі жұмысы мұның алғы шарты болды.

Республикада құқықтық және заңнамалық валюталық база құрылып, банк жүйесі қалыптасқаннан кейін республика қаржының, атап айтқанда, валюта нарығының либералды моделін құру бағытын ұстанды.

Ұлттық Банк экспорттаушылардың экспорттық түсімдерді банкаралық валюта биржасында міндетті түрде сатуды енгізді, бұл ішкі валюта нарығына қысымның төмендеуіне әкелді және ұлттық валютаның белгілі бір тұрақтануына әкелді.

Ұлттық Банктің теңге бағамын қалыптастыруға қатысуы валюта нарығындағы конъюнктураның қысқа мерзімді өзгерістері нәтижесінде айырбас бағамының ауытқуын болдырмау мақсатында КМEX–те интервенциялармен шектелді.

Дегенмен, Қазақстандағы валюта нарығының дамуы тек көлемдік параметрлермен ғана сипатталмайды. 2015 жылы валюта нарығында орын алған маңызды өзгерістердің қатарында әлемдік стандарттарға жақын сипаттамаларды алуды атаған жөн. Бұған 2015 жылдың аяғында Электрондық сауда жүйесіне (ETS) көшу кіреді.

Инновацияның артықшылығы аукционның неғұрлым ашықтығы және дилерлік операциялардың икемділігі болды. Биржалық сауда–саттық көлемінің өсуі жалғасты.

Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы ақша жүйесі толығымен Қазақстан Республикасының алғашқы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «ДАҒДАРЫС КІЛТТЕРІ» атты баяндамасына негізделген, онда Қазақстанға әсер еткен соңғы жаһандық дағдарыс, қазіргі экономикалық жағдай қарастырылды. және еліміздің одан әрі дамуы үшін Қазақстан Республикасының заманауи экономикасына енгізуді қажет ететін өзгерістермен таныстырды.

Бүгінде елдер мен құрлықтарды дүр сілкіндірген жаһандық жаһандық дағдарыс – адамзат бұрын–соңды білмеген ерекше құбылыс. Ол сөзсіз әлемдік тарихта теңдесі жоқ және әлемдік тәртіпті, барлық экономикалық негіздерді түбегейлі өзгертетін құбылыстар санатына жатады. Сондықтан оны талдау, түсіну және оны жеңу, барлық ескі догмалар мен стереотиптерді қайта қарау үшін ерекше көзқарас қажет.

Енді осындай қуатты жаһандық катаклизмдерді тудырған жүйенің терең ақауларын анықтауға, ең бастысы, оларды толығымен жою жолдарын іздеуге көңіл бөлу маңыздырақ. Ол үшін біз әлемдік экономиканың, саясаттың және жаһандық қауіпсіздіктің түбегейлі жаңа, басқаша құрылған моделін құру қарсаңында тұрғанымызды мойындауға батылдықпен қарауымыз керек.

Егер біз ескі дүниенің кемшіліктерін жеңіп, жаңа әлемді құрудың бірегей мүмкіндігін тиімді пайдалануды шынымен мақсат етсек, басқа жол жоқ. Бұл бүкіл әлемдік қауымдастықтың орасан зор күш–жігерін, интеллектуалдық және материалдық ресурстарды жұмылдыруды және айтарлықтай уақытты қажет ететіні анық. Бізге түбегейлі жаңа логика құру және шартты түрде жаһандық Транзит әлемі деп атауға болатын осы өтпелі кезең үшін жаңа жалпы «қозғалыс ережелерін» әзірлеу керек.

Бірақ алдымен осы жаһандық дағдарыстың түпкі себептерін, оның шығу тегін анықтауға тырысайық. Біз бұл дүниені әдетте әлемдік капитализм деп атаймыз. Ақаулы валютамен жұмыс істейтін ақаулы капиталды біз қазірдің өзінде түсінгенімізбен, оны шын атымен, мысалы, «ақаулы» деп атаған дұрысырақ және шынайырақ болар еді.

Келе жатқан Жаңа әлемнің дамуының қозғалтқышы мен жүрегі түбегейлі жаңа әлемдік астана болады. Дәлірек айтқанда, жаңа ақаусыз әлемдік валютаға негізделген дүниенің өздігінен өсетін байлығы. Және бұл түбегейлі жаңа әлемдік байлықты анықтау үшін басқа, анағұрлым барабар атауды табу дұрыс болар еді. Ұқсас тенденциялар Африка континентінде дамып келеді, онда афро енгізуге дайындық ұзақ уақыт бойы жүргізілуде.

Әдебиет

1. «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 2 шілдедегі № 167–VI ҚРЗ(01.01.2020 ж. өзгерістер мен толықтырулар енгізілген).
2. «Қазақстан Республикасында қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» ҚРҰБ Басқармасының 2019 жылғы 4 сәуірдегі №49(08.01.2020ж. өзгерістер мен толықтырулар енгізілген).
3. С.Б.Мақыш “Валюталық операциялар және валюталық мәмілелер” // ҚазҰУ хабаршысы. №5, – 2003 ж.
4. Байгісиев Майдан-Әлі / Халықаралық валюта қатынастары және валюталық құқық: Оқу құралы. Алматы: Қазақ университеті, 2004.
5. «Сбербанк» АҚ ЕБ – Қазақстан қор биржасының ресми сайты – <https://kase.kz/ru/membership/ТЕХКА/>

УДК 331.23

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Кишман И.А., Абдулова О.С.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Одной из наиболее значимых статей расходов в деятельности любого экономического субъекта является затрата на оплату труда. Оплата труда – "вознаграждение в денежной или натуральной форме, выплачиваемое работнику работодателем за работу» [1]. Для бухгалтера, это, пожалуй, самая ответственная и трудоемкая работа. Она включает в себя как сбор, обработку информации, так и ее регистрацию, измерение, наблюдение, начисление и непрерывный учет.

Любая оплата за труд физическому, либо юридическому лицу, в зависимости от специфики их деятельности и характера торгово-экономических отношений, регламентируются Трудовым Кодексом РК [2] и не должны противоречить Закону, в частности всем нормативно-правовым актам, связанным со сферой оплаты человеческой деятельности. Заработная плата работнику регламентирована трудовым юридически – заверенным договором (двустороннего порядка), согласно которому работодатель обязан выплачивать работнику установленную в процессе договорных отношений выплату.

Грамотный специалист в сфере бухгалтерии должен учитывать, что в соответствии с государственным законодательством, с заработной платы работника взимаются обязательные пенсионные взносы, социальные отчисления – все это входит в расчеты обязательств бухгалтерского и аудиторского фондов. Причем, существуют регламентированные сроки для выполнения каждой из вышеперечисленных операций.

Основной источник дохода для любого среднестатистического гражданина Республики Казахстан является, в первую очередь, его заработная плата. От размера этого дохода напрямую зависит и уровень жизни населения и государства в целом. Этим фактом и обусловлена актуальность содержания нашей статьи.

Основные документы, на которые опирается любой работник бухгалтерии при расчете и начислении заработной платы работнику – это:

- приказы по государственному учреждению о зачислении, увольнении и перемещении сотрудников в соответствии с утвержденным штатным расписанием
- ставка заработной платы, по которой производится само начисление;
- табели учета использования рабочего времени.

Первичные документы являются, согласно бухгалтерскому законодательству, основой для бухгалтерских записей и расчетов. Если оплата труда является повременной, то заработок работника будет начисляться по тарифной ставке в зависимости от установленных договорных норм (часовая или дневная ставка) или будет зависеть от оклада за фактически отработанное время. Уровень квалификации работника, его стаж, особенности условия труда – все это учитывается при начислении заработной платы.

В перечень первичных документов по учету и оплате труда входят следующие документы:

- личная карточка работника;
- лицевой 20–значный счет.

Расчет выплаты происходит по расчетной и расчетно–платежной ведомостям. Важен и табель для учета отработанного работником времени.

Исходя из Трудового кодекса РК и иных нормативно–правовых актов, условия труда работника не могут быть хуже установленных законодательных норм. Минимальные гарантии прав и свобод в сфере труда, которые не подлежат снижению, прописаны в данном документе. Устраиваясь на работу, коллективный или иной акт работодателя имеет законное право лишь на улучшение этих норм, а никак не наоборот.

В соответствии с нормами Трудового кодекса РК, согласно статье 102, при разработке систем оплаты труда работников работодатели обязаны соблюдать гарантированные права для работников, которые включают в себя:

- минимальный размер месячной заработной платы (МРЗП);
- минимальный размер часовой заработной платы;
- оплату за работу в сверхурочное время;
- оплату за работу в праздничные и выходные дни;
- оплату за работу в ночное время;
- ограничение размера удержаний из заработной платы работника;
- порядок и сроки выплаты заработной платы.

В госучреждениях системы оплаты труда разработаны на основе структурных подразделений, с учетом специфики и видов деятельности самой организации. Учтены численность работников. В конечном итоге, на уровне гособеспечения и выполнения показателей, должны быть решены и проблемы социально–экономического развития всей организации. При этом бухгалтерские начисления должны уметь своевременно и гибко лавировать на изменение экономической ситуации в стране и в регионе. Каждый отдельный работник и коллектив организации автоматически в этом становятся заинтересованными лицами.

Основное требование к любым системам оплаты труда – это обеспечение равной оплаты труда за равный труд [3], и с увеличением КПД, соответственно и увеличение заработной платы (в зависимости от результатов деятельности).

Существуют две формы оплаты труда: повременная и сдельная (Рис. 1):

Рисунок 1. – Формы оплаты труда.

Повременная форма оплаты труда определяется в зависимости от отработанного времени и от должностного оклада (квалификации тарифной ставки работника).

Сдельная форма оплаты труда – напрямую зависит от результатов, когда за каждую услугу устанавливается определенный размер заработной платы (сдельная расценка). Эти формы имеют различные системы.

Системы повременной формы оплаты труда:

- простая повременная система оплаты труда;
- повременно–премиальная система.

Системы сдельной формы оплаты труда:

- простая сдельная система;
- сдельно–премиальная система оплаты;
- аккордная система;
- прогрессивная сдельная система;
- регрессивная система оплаты;
- косвенная система оплаты;
- коллективная (бригадная) сдельная система.

Система оплаты труда может формироваться на основе тарифной, бестарифной или смешанной системы. Тарифная система оплаты труда включает в себя следующие элементы (Рис. 2):

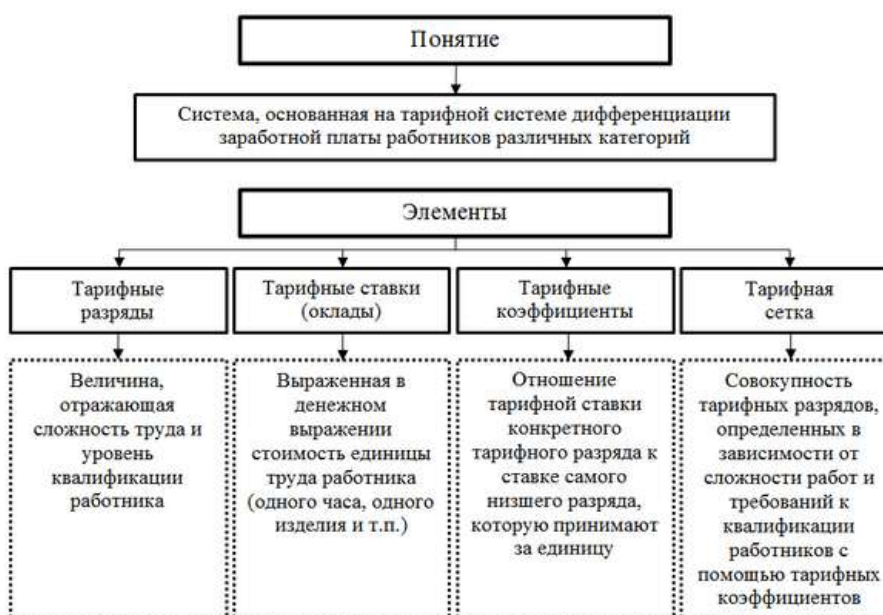

Рисунок 2. – Элементы тарифной системы оплаты труда

Бестарифная система оплаты труда основывается на долевом распределении средств, предназначенных на оплату труда, в зависимости от критериев и на принципах оценки профессиональных качеств работников и их вклада в конечный результат.

Смешанная система оплаты труда может содержать элементы как тарифной, так и бестарифной систем оплаты труда.

Для того, чтобы правильно рассчитать оплату труда даже опытному бухгалтеру могут пригодиться тарифно–квалификационные справочники. К примеру можно обращаться к Правилам оплаты труда по состоянию на текущий год (сайт zakon.kz).

Таким образом, учет труда и начисление заработной платы – это довольно кропотливый и ответственный труд, который занимает одно из центральных мест в человеческой жизни. Базируется такое начисление на основе Законов и параграфов Трудового Кодекса, неисполнение предписаний которого преследуется вплоть до уголовной ответственности. Для систем учреждения организация системы оплаты труда также важна, так как существуют структура и состав затрат [4], а соответственно и финансовые рамки, этой организацией закрепленные.

Литература

1. Лопатников Л.И. Экономико–математический словарь. М.: Дело.– 2003г.
2. Трудовой Кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2021): [Электронный вариант]: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=38910832#sub_id=0 (Дата обращения: 18.03.2022)
3. https://egov.kz/cms/ru/articles/employment_relations/forma_sistema_oplati_truda
4. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39029732&pos=6;-75#pos=6;-75

УДК 657

УЧЁТ И АНАЛИЗ РАСЧЕТОВ С ПЕРСОНАЛОМ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА НА ПРИМЕРЕ КГП НА ПХВ МНОГОПРОФИЛЬНАЯ ОБЛАСТНАЯ БОЛЬНИЦА

Классин В.С., Рамазанова Ш.Ш.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Одно из главных направлений работы бухгалтерии каждой организации это учет заработной платы работников. Данный раздел работы бухгалтерии наиболее трудоемкий и ответственный. И занимает он естественно одно из главных мест в системе учета каждой организации. Одной из главных причин, которые влияют на производительность труда, является оплата труда, именно по этой причине значение её трудно переоценить. Заработная плата – поощрение за труд. Зависит от квалификации работника, трудности, величины, условий и качества выполняемой работы. А также выплаты компенсаций и стимулирующих.

Оплата труда – это взаимодействия, связанные с гарантированным установлением и выполнением работодателем выплат работникам за их деятельность, согласно закону, нормативно правовым актам, заключенным коллективным и трудовым договорам. Работодатели делают все для того, чтобы их работники трудились более результативно. Работник же хочет зарабатывать достаточно, но при этом, чтобы соблюдались его права. Что бы побудить работников к отличному уровню трудовой дисциплины и продуктивности труда, законодательство разработало ряд мер. Это моральное и материальное поощрение работ. Их работодатели используют самостоятельно. Применяются они с учетом особенностей сферы деятельности учреждения. Для того что

бы меры, которые вводит в практику работодатель по поощрению труда были наиболее продуктивными, надо обязательно правильно выбрать систему оплаты труда. Потому что именно она является одним из самых результативных орудием мотивации.

Оплата труда – это система отношений, связанных с предоставлением работодателем обязательной выплаты вознаграждения работнику за его труд в соответствии с Трудовым кодексом и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан, а также соглашениями, трудовыми, коллективными договорами и актами работодателя [1].

Акты работодателя включают в себя: приказы, распоряжения, инструкции, правила, положения, графики смен, графики отпусков. Одним из основных принципов организации заработной платы в современной экономике является принцип материальной заинтересованности работника в результатах своего труда. Материальная заинтересованность, помимо основной заработной платы, достигается выплатой премий, вознаграждений по итогам года, надбавок, доплат. Бухгалтерский учет и оплата труда должны обеспечивать: – соблюдение норм действующего законодательства в области регулирования заработной платы; – контроль за правильностью начисления заработной платы, а также уплатой обязательных взносов и налогов; – контроль за своевременным и полным расчетом с работниками организации по заработной плате; – контроль за расходованием заработной платы, выплатой премий, надбавок, компенсаций.

Рациональная организация труда и учет заработной платы способствуют добросовестному отношению к труду. Большое значение в этом случае имеют: усиление зависимости заработной платы и премий каждого сотрудника от его личного трудового вклада и конечных результатов работы коллектива; дальнейшее совершенствование нормирования затрат на оплату труда и форм оплаты труда. Вознаграждение можно разделить на базовое и дополнительное. Базовая заработная плата включает в себя оплату за время, отработанное сотрудником в организации, тарифные ставки, оклады, премии, доплаты за работу в ночное время и праздничные дни, за руководство и так далее. Дополнительное вознаграждение включает выплаты за неотработанное время – пособие по временной нетрудоспособности на основании больничного листа, оплату очередного трудового отпуска, отпуска по охране окружающей среды, выходное пособие, пособия по здоровью (медицинское пособие) и тому подобное.

Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2015 года № 1193 установлено, что система оплаты труда государственных служащих, работников организаций, содержащихся за счет средств государственного бюджета, работников государственных предприятий является повременной и сдельной системой оплаты труда [2].

Повременная – это форма оплаты труда, при которой заработок работника начисляется в соответствии с заработной платой, которая определяется по установленной тарифной ставке за фактически отработанное время. Сверхурочная работа с повременным вознаграждением оплачивается не менее чем в полтора раза. В случае сдельной оплаты труда заработная плата работника рассчитывается в заранее определенном размере за каждую единицу выполненной работы или произведенной продукции (выражается в производственных операциях, штуках, тоннах и так далее). В случае сдельной оплаты труда доплата за сверхурочную работу производится в размере не менее пятидесяти процентов должностного оклада работника.

Повременная система оплаты труда в бюджетных организациях рассчитывается с применением:

– реестра должностей гражданских служащих, в соответствии с классификацией должностей гражданских служащих по функциональным блокам;

– коэффициентов для исчисления ДО гражданских служащих, работников организаций, применяемых к БДО;

– коэффициентов для исчисления ДО рабочих, применяемых к БДО; – доплат и надбавок за условия труда работников организаций, пособия на оздоровление и компенсаций;

– схем ДО в иностранной валюте работников Торгового представительства Республики Казахстан в Российской Федерации. Фонд оплаты труда работников бюджетных организаций определяется из ДО (тарифной ставки), согласно штатному расписанию с учетом доплат и надбавок за условия труда, пособия на оздоровление к ежегодному оплачиваемому трудовому отпуску гражданским служащим в размере одного оклада, компенсаций, предусмотренных нормативными правовыми актами Республики Казахстан.

В условиях перехода к рыночной системе управления в соответствии с изменениями в экономическом и социальном развитии страны политика в области оплаты труда, социальной поддержки и защиты работников также существенно меняется. Многие функции государства по реализации этой политики были переданы непосредственно предприятиям, которые самостоятельно устанавливают формы, системы и размеры заработной платы, материального стимулирования за результаты труда. Понятие "заработная плата" наполнилось новым содержанием и охватывает все виды заработка (а также различные премии, доплаты, пособия и социальные выплаты), начисленные в денежной и натуральной форме (независимо от источников финансирования), в том числе денежные суммы, начисленные работникам в соответствии с законодательством за неотработанное время (ежегодный отпуск, отпуска и т.д.).

Переход к рыночным отношениям вызвал появление новых источников денежных доходов в виде сумм, начисленных для выплаты по акциям и вкладам членам трудового коллектива в собственность предприятия (дивиденды, проценты).

Таким образом, трудовой доход каждого сотрудника определяется личными взносами с учетом конечных результатов работы компании, регулируется налогами и не ограничивается максимальными налогами. Минимальная заработная плата работников предприятий всех организационно-правовых форм собственности установлена законом.

Для справедливого вознаграждения работника эта работа в первую очередь должна быть должным образом оценена и принята во внимание. В принципе, это входит в обязанности администрации, но бухгалтер также должен знать состав бухгалтерской документации и ее содержание.

Учет труда и заработной платы является центральным вопросом во всей системе бухгалтерского учета предприятия. Любой процесс хозяйственной деятельности связан с затратами не только средств (предметов) труда, но и с затратами живого труда. Повышение производительности труда происходит за счет повышения эффективности производства. Стоимость живого труда является наиболее важным элементом общих затрат, затраты измеряются в отработанном времени. Это делает необходимым рассчитать заработную плату каждого работника и включить ее в издержки производства, обращения [3].

В новых экономических условиях важнейшими задачами учета труда и заработной платы являются: своевременно и правильно производить расчеты с персоналом предприятия по заработной плате (начисление заработной платы и других выплат, сумм, подлежащих удержанию и выдаче), включать в себестоимость продукции (работ, услуг) суммы начисленной заработной платы и отчислений в органы социального страхования, собирать и группировать показатели по труду и заработной плате для целей оперативного управления и подготовки необходимой отчетности, а также расчеты с

органами социального страхования и Пенсионным фондом.

Учет труда и заработной платы должен обеспечивать оперативный контроль за количеством и качеством труда, за использованием средств, включенных в фонд оплаты труда и социальные выплаты.

Для организации учета труда, производства и заработной платы, отчетности и контроля за начислением заработной платы и социальными выплатами весь персонал, например, промышленного предприятия делится на три группы: промышленные, непромышленные и незарегистрированные работники (выполняющие работу по договорам подряда и другим гражданско–правовым договорам).

Кроме того, в отчетности по труду из группы промышленного производственного персонала выделяются две категории – рабочие и служащие (руководители, специалисты и другие служащие).

Показатели численности и состава персонала по указанным группам и категориям регламентируются в соответствии с Инструкцией по статистике численности и заработной платы рабочих и служащих.

В условиях перехода к рыночной экономике предприятия ищут новые модели оплаты труда, ломающие уравниловку и дающие простор развитию личной материальной заинтересованности. Однако прежде, чем сконструировать механизм оплаты труда в новых условиях, нужно определить, что же такое заработная плата.

Определение заработной платы как доли общественного продукта (совокупного общественного продукта, национального дохода и т. п.), распределяемого по труду между отдельными работниками, противоречит рынку. Здесь доказывается только источник заработной платы, к тому же не совсем конкретно называется этот источник. Кроме того – заработная плата распределяется только по количеству и качеству труда. Но ее размеры зависят и от фактического трудового вклада работника, от конечных результатов хозяйственной деятельности предприятия. И, наконец, определение заработной платы, как части совокупного общественного труда, национального дохода, которые формируются на уровне общества, затушевывает связь заработной платы с непосредственным источником ее формирования, с общими результатами работы трудового коллектива.

С учетом вышесказанного, рассматриваемую категорию можно определить следующим образом. Заработная плата – это основная часть средств, направляемых на потребление, представляющая собой долю дохода (чистую продукцию), зависящую от конечных результатов работы коллектива и распределяющуюся между работниками в соответствии с количеством и качеством затраченного труда, реальным трудовым вкладом каждого и размером вложенного капитала.

Определим сущность заработной платы. Большую часть доходов потребителей составляет заработная плата. Поэтому она оказывает определяющее влияние на величину спроса потребительских товаров и уровень их цен. В экономической теории существует две основных концепции определения природы заработной платы:

– заработная плата есть цена труда. Ее величина и динамика формируются под воздействием рыночных факторов и в первую очередь спроса и предложения;

– заработная плата – это денежное выражение стоимости товара «рабочая сила» или «превращенная форма стоимости товара рабочая сила». Ее величина определяется условиями производства и рыночными факторами – спросом и предложением, под влиянием которых происходит отклонение заработной платы от стоимости рабочей силы [4].

Переход к рыночной экономике устраняет фундаментальный дефект административно–командной распределительной системы, заключающийся в разрыве функций производства и распределения (предприятия создают национальное богатство,

государство его распределяет). Функции распределения передаются непосредственному производителю или частному владельцу предприятия. Только собственник теперь имеет право самостоятельно распоряжаться средствами производства и результатами труда. Принятие законов о собственности, предпринимательстве и других окончательно определило судьбу ранее централизованно созданных механизмов формирования заработной платы. В новых условиях децентрализованная форма распределительных отношений ориентируется на стоимостные показатели, конкуренцию на рынке и отражает финансовое и рыночное положение предприятия.

Появление организованных форм рынка труда стало играть важную роль в отношениях прямой оплаты труда. Размер заработной платы определяется исходя из затрат на воспроизводство рабочей силы с учетом спроса на нее, себестоимости и цены на рынке труда.

Все вопросы оплаты труда теперь решаются на уровне предприятия. С переходом на товарную форму труда все функции оплаты труда восстанавливаются и значительно расширяются. С переходом к рынку заработная плата становится основным элементом воспроизводства рабочей силы и для предпринимателя, работодателя рабочей силы, социальная функция труда начинает играть совершенно равную роль наряду со стимулирующей. Бюджет работника должен обеспечивать ему расходы не только на одежду и питание, но и на покупку дома, квартиры, оплату бытовых услуг и т.д. То есть качество жизни определяется в зависимости от сложности выполняемой работы, квалификации работника.

Кстати, процесс признания заслуг работника в течение его трудовой жизни, выраженный динамикой роста заработка, также может говорить об адекватном процессе его интеграции с производством (предприятием, фирмой). Если не будет признания, то не будет лояльного мотивированного отношения к предприятию со стороны сотрудника, не будет ориентации на высокую производительность, отдачу. Таким образом, для правильной социально обусловленной мотивации организация заработной платы является важнейшим условием достижения цели управления трудом, нацеленности работника на производительный труд [5].

В переходный период стимулирующая функция вознаграждения угасает. Если в плановой социалистической экономике заработная плата носила уравнивающий характер и не выполняла своей стимулирующей функции, то в настоящее время оказалось, что между уровнем финансового положения предприятия и заработной платой этих предприятий нет никакой связи.

В развитой рыночной экономике заработная плата – это цена, выплачиваемая работнику за использование его труда, величина, которой определяется рынком труда, т.е. спросом на рабочую силу и ее предложением. Чем больше спрос на конкретную рабочую силу и чем меньше ее предложение, тем выше заработная плата, и, наоборот, чем выше ее предложение, тем ниже заработная плата [6].

Заработная плата имеет большое значение и для работника, и для работодателя. Для работника зарплата – это основной источник его доходов, средство воспроизводства его рабочей силы и повышения уровня благосостояния. Для работодателя заработная плата работников – это затрачиваемые им средства на привлечение по найму рабочей силы, что составляет одну из основных статей издержек на рабочую силу и себестоимости производимой продукции (услуг). С одной стороны, работодатель заинтересован в снижении удельных затрат рабочей силы на единицу продукции, с другой стороны, – заинтересован в повышении ее качества, а значит, в увеличении расходов на ее содержание, если это позволит увеличить прибыль предприятия за счет поощрения трудовой инициативы работников. Уровень оплаты труда влияет на поведение работника и работодателя в условиях неравномерного спроса и предложения

на рабочую силу в пространстве и во времени, что предполагает необходимость регулирования этих отношений на основе реализации функций и механизма ЗП (оплаты труда) [7].

Оплата труда – система отношений, связанных с обеспечением установления и осуществления работодателем выплат работникам за их труд в соответствии с законами, иными нормативными актами и трудовыми договорами.

Литература

1. Алейникова М.Ю. Бухгалтерский учет и отчетность: учебное пособие / М.Ю. Алейникова, М.В. Полулех, В.А. Ситникова. – Москва: Русайнс, 2020. – 163 с. – URL: <https://book.ru/book/936708> – Текст: электронный.
2. Алексеева Г.И. Бухгалтерский финансовый учет. Отдельные виды обязательств: учебное пособие для среднего профессионального образования / Г. И. Алексеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 238 с. – Текст: электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. – URL: <https://urait.ru/bcode/457468>.
3. Богаченко В.М. Бухгалтерский учет: учебник для СПО / В.М. Богаченко, Н.А. Кириллова. – 2-е изд. – Ростов-на-Дону: Издательство Феникс, 2018. – 539 с.
4. Брыкова Н.В. Составление и использование бухгалтерской отчетности: учебник / Н.В. Брыкова – Москва: КноРус, 2020. – 266 с. – (СПО). – URL: <https://book.ru/book/932674>. – Текст: электронный.
5. Бухарева Л.В. Бухгалтерский финансовый учет: учебник для среднего профессионального образования – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 490 с. – Текст: электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. – URL: <https://urait.ru/bcode/448765>.
6. Бухгалтерский финансовый учет: учебник для среднего профессионального образования / Л.В. Бухарева [и др.]; под редакцией И.М. Дмитриевой, Ю. К. Харакоз. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 490 с. – Текст: электронный // ЭБС Юрайт [сайт]. – URL: <https://urait.ru/bcode/448765>.
7. Васильева Л.С. Анализ хозяйственной деятельности: учебник / Л.С. Васильева, М.В. Петровская. – Москва: КноРус, 2019. – 606 с. – URL: <https://book.ru/book/93+3739>. – Текст: электронный

ЭОЖ 339.97

МҰНАЙ–ГАЗ СЕКТОРЫНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Курманалина А.А., Тел Қ.С.

(Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті)

Энергия тиімділігі мәселелері өндірістің экологиялық қауіпсіздігін арттырумен және әлеуметтік жауапкершілікті арттырумен қатар зерттеудің орталық объектісіне айналады. Сондықтан жұмыстың негізгі мақсаты мұнай–газ саласының даму перспективаларын талдау болып табылады. Инновациялық технологиялар энергетиканы дамытуда маңызды рөл атқаратыны анықталды. Мемлекеттік басқару құрылымында орынды анықтау оны жүзеге асыруды жүзеге асыратын тауар–ақша қатынастарымен тығыз байланысты. Бірақ мұнай ресурстарынан бас тарту жағымсыз салдарға әкеледі. Әлемде жылына 4,5–4,8 миллиард тонна көлемінде кәдімгі мұнайдың барынша көп өндірілуіне 2020–2030 жылдары қол жеткізілетіні анықталды [1].

Осы кезеңдегі дәстүрлі мұнай өндірудің негізгі аудандары Парсы шығанағының, батыс және Шығыс Сібірдің, Каспий теңізінің, Африка мен Оңтүстік Американың Атлант қайраңдарының мұнай–газ бассейндері болады. Мұнай өндірудің қол жеткізілген деңгейі дәстүрлі емес көздерді (битум мен тақтатас мұнайын) әзірлеуге ауқымды тарту есебінен сақталуы мүмкін. Шикізат базасы бойынша Венесуэла, Канада, Ресей және Америка Құрама Штаттары дәстүрлі емес мұнай өндіруде көшбасшы болуы керек.

Мұнай нарығы айтарлықтай қалпына келді. Көмірсутектерге әлемдік сұранысты анықтайтын елдерде мұнайды тұтыну 2020 жылғы сәуірдегі көрсеткіштен асып түсті. Енді елдер өндірісті кезең-кезеңімен ұлғайтуға көшті. 2020 жылдың соңына қарай әлемдік мұнай нарығындағы көңіл-күй вакцинация, қор нарығының қалпына келуі, экономиканы қолдау шаралары және бүкіл әлем бойынша іскерлік белсенділіктің өсуі туралы жаңалықтардың арқасында жағымсыз күтулерден абайлап оң күтулерге ауысты.

Тіпті кейіннен пайда болған тәуекелдер кезекті тұтану пандемия және тәжірибе нарық үшін мерзімді өсу трейдерлердің АҚШ мұнай қорларына айтарлықтай әсер еткен жоқ. Дегенмен, мұнай-газ саласының сарапшылары мұнай нарығын қалпына келтіру перспективаларына сактықпен қарайды және Brent маркалы мұнай рекордтық төмен бағаларға дейін төмендеген 2020 жылғы оқиғаларды қайталау мүмкіндігін жоққа шығармайды [2].

2021 жылғы сәуірде мұнайды әлемдік тұтыну тәулігіне 96,18 млн баррельді құрады, ал жаһандық өндіріс көрсеткіші тәулігіне 94 млн баррельді құрады. Егер ОПЕК+ шеңберіндегі келісімдер толығымен орындалса, сұраныс өндірістен асып түсетін жағдай жылдың соңына дейін созылады.

Қазір мұнай нарығы айтарлықтай қалпына келді. Көмірсутектерге әлемдік сұранысты анықтайтын елдерде мұнайды тұтыну 2020 жылғы сәуірдегі көрсеткіштен асып түсті. Алайда, 2019 жылдың сәуірімен салыстырғанда өсу тек Қытайда байқалады. АҚШ, ЕО, Жапония сияқты басқа жетекші елдерде тұтынудың орташа төмендеуі 5 – тен 10% дейін болды.

АҚШ халықаралық энергетикалық агенттігі мен энергетикалық ақпарат басқармасының деректері бойынша 2021 жылдың қорытындысы бойынша мұнайға орташа жылдық сұраныс өткен жылмен салыстырғанда тәулігіне шамамен 5,4–6 млн баррельге артады. Яғни, дағдарысқа дейінгі көрсеткіштерден айырмашылық тәулігіне шамамен 2–3 млн баррельді құрайды, ал нарықты толық қалпына келтіруге 2022–2023 жылдары ғана қол жеткізілетін болады [3].

Наурыз айының екінші жартысында американдық облигациялардың кірістілігінің өсуіне байланысты жыл басынан бері мұнай бағасының митингі біршама баяулады. Нәтижесінде Brent маркалы мұнайдың бағасы барреліне 60–70 доллар шамасында бекітілді. Қаңтар айындағы ОПЕК + шешімі бағаларға қолдау көрсетті, оған сәйкес Сауд Арабиясынан қосымша ерікті қысқартулар арқылы қара алтын өндірісі тәулігіне 1 миллион баррельге төмендеді.

Нәтижесінде әлемдік нарықтағы мұнай тапшылығы тәулігіне 2 млн баррельге жетті. Осыған байланысты ОПЕК+ елдері өндірісті біртіндеп арттыруға көшті: алдымен мамыр мен маусымда тәулігіне 350 мың баррельге, содан кейін шілде айында тәулігіне 450 мың баррельге. Әрине, пандемияға байланысты жағдайдың белгісіздігіне байланысты мұнай өндіруді ұлғайту өте қауіпті. Алайда, ОПЕК+ екінші жартыжылдықта әлемдік экономиканы жандандыру процестері жеделдейді, бұл энергияға сұраныстың өсуіне әкелуі керек деп санайды. Осылайша, қазір өндірісті ұлғайту арқылы елдер алға қадам жасайды.

Қазіргі жағдайда мұнай бағасының болжамын сценарий ретінде ғана жасауға болады, өйткені қазіргі уақытта болжау үшін барлық қажетті параметрлер бойынша белгісіздік бірден кездеседі – бұл сұраныс, ұсыныс және қаржы нарықтарының белгісіздігі.

ОПЕК+ мүше елдері АҚШ тақтатас компанияларын қалпына келтіруге мүмкіндік беретін тым жоғары бағаны ұстап тұруға мүдделі емес деген болжамды ұстап тұр. Сланецті өндірудің толық өзіндік құнының ағымдағы деңгейі барреліне 50 долларға жақын. ОПЕК+ осы деңгейге сәйкес нарықты теңестіреді, сектордың пайдасын шектейді және оның тез қалпына келуіне жол бермейді.

Shell компаниясының 2050 жылға дейінгі диаграммалары мен болжамын талдай отырып, әлемдік энергетикалық баланстағы көмірдің үлесі біртіндеп төмендейтінін, ал табиғи газға сұраныс тек арта түсетінін атап өтуге болады. Сондай-ақ жаңартылатын энергия көздерінің үлесі айтарлықтай өседі. Мұнайдың үлесі аздап азаяды және 2040 жылға қарай 27% дейін төмендеуі мүмкін, дегенмен әлемдік энергетикалық баланстағы мұнайдың үлесі ең жоғары болып қала береді. Энергияға деген сұраныстың ұлғаю үрдісін атап өткен жөн, осылайша 1970 жылы энергияны жалпы тұтыну 4876 млн. (тонна мұнай эквиваленті), ал 2020 жылы 14304 миллион және уақыт өте келе ол тек артады. Тұтастай алғанда, болашақта энергияға деген сұраныстың басым бөлігін, бұрынғыдай пайдалы қазбалар да қанағаттандырады [4].

Мұнай қоры бойынша көшбасшылар Таяу Шығыс болып табылады. Таяу Шығыс елдерінің үлесіне әлемдік мұнай қорының 48,3% келеді. Ливия, Нигерия, Алжир және Ангола сияқты кейбір Африка елдерінде мұнайдың жеткілікті үлкен қоры бар. Америка құрлығында, Венесуэла мен Канададан басқа, АҚШ, Бразилия, Мексика және Эквадор үлкен мұнай қорына ие. Азия–Тынық мұхиты аймағында мұнайдың ең көп қоры Қытайға тиесілі, Индонезия, Үндістан, Малайзия, Вьетнам және Австралия (барлығы 2,4 миллиард тонна немесе 19,1 миллиард баррель) әлдеқайда аз қорларға ие. Нашар қорларға Норвегия (1,1 миллиард тонна немесе 8,6 миллиард баррель) қоры бойынша көшбасшы болып табылатын Еуропа елдері ие. Ресей өндірілетін мұнай қоры бойынша алтыншы орында.

Осылайша, кем дегенде алдағы бірнеше онжылдықта мұнай мен газ әлемдегі негізгі энергия көзі болып қала береді. Қазақстанда мұнай мен газдың үлкен қоры бар, сонымен қатар елге энергетикалық қауіпсіздік пен жақсы экономиканы қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін ауыр мұнай, битум және тақтатас сияқты дәстүрлі емес мұнай бар. Елдің мұнай–газ әлеуетін толық іске асыру үшін мұнай өңдеу процестерін жетілдіру қажет. Жаңа мұнай өңдеу қуаттарын құру және жұмыс істеп тұрғандарын жаңғырту мұнай өнеркәсібін құрамы мен қасиеттері бойынша нашарлап бара жатқан көмірсутек шикізатына орнықты етеді. Қазіргі заманғы мұнай өңдеу процестерін енгізу көмірсутек шикізатын өндіру мен экспорттауға қарағанда экономикаға әлдеқайда көп пайда әкелетін мотор отындары мен жоғары сапалы майлау майларын алуға мүмкіндік береді.

2021 жылдың төрт айында Қазақстанда мұнай өндіру көлемі шамамен 24 млн. тоннаны құрады. Бұл 2020 жылмен салыстырғанда 11% аз. Ақшалай баламада өнім көлемі 3,7 трлн. теңгеге жетті.

ОПЕК+ аясында Қазақстанның сәуір айындағы міндеттемелері тәулігіне 1,457 млн. баррельді құрады. Мамыр айында бұл көрсеткіш тәулігіне 1,463 млн. баррельге дейін ұлғайды, маусым айында ол тәулігіне 1,469 млн. баррельге дейін, ал шілдеде тәулігіне 1,475 млн. баррельге дейін артады. Мүмкін ОПЕК+ қолданыстағы келісімді бірнеше рет түзетуі мүмкін. Мұндай стратегиялық шешімдерді бекіту мәмілені сақтауға мүмкіндік береді, бұл нарық үшін ғана емес, сонымен қатар қазақстандық бюджет үшін де пайдалы. Шамамен келісім бағаның барреліне 25 доллардан 50 долларға дейін өсуі есебінен 2020 жылы елге 500 млрд. теңгеден астам қосымша табыс әкелді. Ағымдағы бағалар бір баррель үшін 60 доллардан астам деңгейде сақталған жағдайда, 2021 жылы Қазақстан бюджет қажеттілігін жауып қана қоймай, Ұлттық қорға төлемдерді 800 млрд. теңгеден астамға өсіре алады.

Отандық мұнай өндірісінің өзіндік ерекшеліктері бар, оларды өндірісті жедел түзету кезінде ескеру қажет. Мысалы, геологиялық және технологиялық жағдайларға байланысты компаниялардың өндіру деңгейінің өзгеруі қолданыстағы Ұңғымаларды тоқтата тұру немесе бұрғылау және күрделі жөндеу бөлігінде инвестициялық бағдарламаларды қайта қарау есебінен жүреді, бұл ұзақ уақытты қажет етеді. Сондықтан қазақстандық компанияларға өндіру көлемін қалпына келтіру бойынша нақты бағдарлар

қажет. Оның үстіне ОПЕК+ келісімдерінің қолданылу мерзімі аяқталғаннан кейін 2022 жылғы сәуірде Қазақстан мұнай өндіруді жылына 5 млн. тоннаға арттыруға тиіс болады, бұл қосымша қаржыландыруды талап етеді [5].

Алайда, қазір елге инвестициялық түсімдердің төмендеуі байқалады. 2020 жылдың қорытындысы бойынша мұнай–газ саласына тікелей шетелдік инвестициялар көлемі 47% төмендеп, 6,5 млрд долларға жетті. Бұл төмендеу болашақта мұнай нарығының қалпына келу қаупін тудыратыны анық. Сондықтан экономиканың иммунитетін нығайту үшін тауар ағындарымен салыстырғанда капитал қозғалысының ұлғаюына ықпал ететін халықаралық қаржылық интеграция қажет. Қазақстанда мұндай интеграцияның таратушы буыны «Астана» Халықаралық қаржы орталығы болып табылады.

Қазіргі кезде АХҚО қатысушылары қаржы технологияларын дамытуға, құрылысқа, ауыл шаруашылығына, өндеуші өнеркәсіпке, туризмге 1,6 млрд. доллар инвестиция салды. Оның 1,4 млрд. доллары 2020 және 2021 жылдары тартылды. Әрине, бұл көрсеткіштер қаржы орталығының тиімділігі мен пайдалылығын инвестициялар тартуға және экономика салаларын дамытуға арналған платформа ретінде айқындайды. Тиісінше, АХҚО коронакризис салдарынан кейін ұлттық экономиканы қалпына келтірудегі негізгі қаржылық буынға айналуда.

Қазақстанның мұнай–газ саласының даму перспективалары көмірсутек шикізатына деген ішкі және сыртқы қажеттілікті тұрақты және экономикалық тиімді өтеуді, отандық экономика салаларының қаржылық сұранысын құруды қамтиды. Жоғарыда аталған факторлардан басқа, бұған мемлекеттің қаржы қазынасына теңгерімді салықтар, энергетикалық кешенде қауіпсіздікті қамтамасыз ету және саяси мүдделерді қалыптастыру кіреді. Қазақстандағы мұнай–газ саласының даму перспективалары халықаралық бағаларға, салық төлемдеріне, ішкі пайдалану мөлшеріне, көлік саласын жылжытуға, жаңа кен орындарын зерттеудегі технологиялық шешімдерге негізделеді. Көмірсутек ресурсының әлемдік құны халықаралық экономиканың даму дәрежесіне және басқа энергия көздерін енгізу белсенділігіне байланысты болады.

Таяу уақытта мұнай–газ индустриясын ілгерілету екі міндетті шешуді қамтиды – бұл ұзақ мерзімді тұрақтылықты және осы саладағы қызметті жүргізу тиімділігін арттыру. Бұған сондай–ақ мұнай–газ саласына талап етілетін инвестицияларды ұсыну кіреді, бұл экономикалық даму үшін жаңа жолдар алуға мүмкіндік береді. Бұл міндеттер толығымен өзара байланысты. Мұнай–газ сегменті отандық мәселелерді шешуде үлкен маңызға ие және экономиканың дамуы мен көлеміне байланысты.

Таяу уақытта мұнай–газ саласын дамыту перспективалары қазақстандық энергетикалық саясаттың келесі мәселелерін шешуді қамтиды:

- Ішкі мұнай–газ саудасын ілгерілету;
- Мемлекеттік ресурстық қорды реттеу;
- Осы салада тұрақтылық құру;
- Мұнай–газ саласындағы инновациялық, ғылыми, техникалық және әлеуметтік саясат.

Бұл мәселелерді шешу мұнай–газ индустриясының тұрақты және ұзақ ілгерілеуіне байланысты. Бұл тапсырмаларды орындамау ықтималдығын едәуір арттырады. Сондықтан мұнай–газ өнеркәсібіне отандық билік пен үкіметтің мемлекеттік органдарын тарту қажет. Тек осылай ғана мұнай–газ сегментін ілгерілету барынша нәтижелілікке қол жеткізе алады, пайдалы қазбалардың барлық қорлары тиімді қолданылатын болады.

Әдебиет

1. Ахметов С.А. Мұнай мен газды терең өндеу технологиясы. Жоғары оқу орындарына арналған оқу құралы / С.А. Ахметов. – СПб.: Жер қойнауы, 2013. – 544 б.
2. Рябов В.А. Мұнай өндеу және мұнай–химия өнеркәсібіндегі дағдарыс мәселелері туралы // В.А. Рябов / Сібірдің Мұнай және газы. – №1 (34). – 2019. – Б.38–41.

3. Тақтатас майы мен тақтатас газының техникалық ресурстары. Тәуелсіз статистика және талдау АҚШ энергетикалық ақпаратты басқару [Электрондық ресурс]: – URL: <https://www.eia.gov/analysis/studies/worldshalegas/>.
4. Shell 2050 жылға дейінгі энергетикалық сценарийлері . – 2008. – 52 б. [Электрондық ресурс]: – URL: <https://www.shell.com/energy-and-innovation/the-energy-future/scenarios/new-lenses-on-the-future/ear...>
5. ОПЕК 2020 жылға арналған жыл сайынғы статистикалық бюллетені. 54–ші басылым – 132 бет [Электрондық ресурс]: – URL: <https://asb.opec.org>.

ӘОЖ 070

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ ЖЕТКІЗУДЕГІ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Қожабай¹ Ә.М., Жақып² М.Қ.

¹Қожаелі Университеті, Түркия

²М. Қозыбаев атындағы СҚУ, Қазақстан

Аңдатпа

Бұқаралық ақпарат құралдары ақпаратты жеткізу, тарату, бейнелеу қызметін ғана атқарып қоймай, сонымен қатар, қоғамдық пікір тудырушы фактор бола отырып, қоғамның, мемлекеттің, саяси құрылымдардың, әлемдік ойыншылардың мүддесін көрсетуші, оларды бақылаушы болып табылады. Қазіргі ақпараттық соғыстар бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жүруде.

Тарих тәжірибелеріндегі әлемдік аренадағы бәсеке барысында қарсыластан үстем болу үшін тек қана соғыс қимылдарын жүргізу қазіргі таңда өзекті емес. Алайда, жұмсақ күш факторларын қолдана отырып әрекет жасау белгілі бір нәтижеге жеткізеді. Бұқаралық ақпарат құралдары да мемлекеттер мен саясаткерлердің жағымды имиджін жасауға, олардың кейбір әрекетін ақтауға, саяси ұстанымдарды насихаттауға немесе керісінше, оппозициялық сипатқа ие болып, сыни көзқарастар таратуға арналған бірден бір құрал.

Демократиялық қоғамда «төртінші билік» атауына ие болған бұқаралық ақпарат құралдары сөз бостандығын негізге алады. Халықаралық қатынастарда мемлекет, халық, ақпарат арасындағы шекараны жойып, әлемдік саясатқа араласып, сонымен қатар, оған байланысты өзіндік көзқарастары мен ұстанымдарын көрсете отырып, белгілі бір халықаралық жағдайда деректер бойынша зерттеу, ізденіс жұмыстарын жүргізіп ақпараттық құралдар әлемдік қоғамға өзінің ықпалын таратады.

Кілт сөздер: халықаралық қатынастар, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық пікір, ақпараттық соғыс, пропаганда, әлемдік баспасөз, ақпараттық ықпал.

Аннотация

Средства массовой информации не только выполняют функции распространения и освещения, но и формируя общественное мнение, показывают интересы и цели общества, государства, политических структур, мировых игроков, являются наблюдателями. Современные информационные войны совершаются с помощью средств массовой информации.

На данный момент использование только военных действий, чтобы превосходить противника во время соперничества в мировой арене, как на практике истории не является актуальным. Однако действовать с помощью факторов мягкой силы, позволяет достичь цели.

Средства массовой информации формируют позитивный имидж государства и политиков, оправдывают их некоторые действия, агитируют политические позиции или наоборот, становясь сторонниками оппозиции, критикуют их.

Являясь «четвертой властью» в демократическом обществе, средства массовой информации основываются на свободе слова. Стирая границы между государствами, народами, информацией, участвуя в мировую политику, также, показывая свои позиции и точку зрения по отношению к ней, исследуя факты по определенной международной обстановке, средства массовой информации в международных отношениях воздействуют на мировое общество.

Ключевые слова: международные отношения, средства массовой информации, общественное мнение, информационная война, пропаганда, мировая пресса, информационное воздействие.

Abstract

The mass media not only perform the functions of dissemination and coverage, but also form public opinion, show the interests and goals of society, the state, political structures, world players, and are observers. Modern information wars are carried out with the help of mass media.

At the moment, the use of only military actions to surpass the enemy during the rivalry in the world arena, as in the practice of history, is not relevant. However, acting with the help of soft power factors allows you to achieve the goal.

The mass media form a positive image of the state and politicians, justify some of their actions, agitate political positions, or vice versa, becoming supporters of the opposition, criticize them.

Being the "fourth power" in a democratic society, the mass media are based on freedom of speech. Blurring the boundaries between states, peoples, information, participating in world politics, also showing their positions and points of view in relation to it, investigating facts on a certain international situation, the mass media in international relations affect world society.

Keywords: international relations, mass media, public opinion, information war, propaganda, world press, information impact.

Ақпараттық соғыстарды жүргізу кезіндегі қолданылатын әдістердің бірі – жалған ақпарат немесе хабарлар тарату. Мұндай әдіс қоғамда дүрбелең туғызып, ағымдағы жағдайды бұрмалауға, басқа түрде қабылдауға әсер етеді.

Халықаралық қатынастарда жалған хабарлар тарату тек қарсы тараптың қоғамына ғана емес, әлемдік деңгейдегі қоғамға ықпал етуге бағытталады. Бұқаралық ақпарат құралдарының халықаралық аренада актор ретінде қарастырылу себебі олардың тасымалдаушы, жеткізуші, әсер етуші фактор ретінде мемлекеттің саясатына, халықаралық жағдайларға араласуында болып табылады.

Кез келген мемлекет ішіндегі БАҚ ықпалды болуға ұмтылады. Бұл олардың ақпаратты тарату әдісіне, жылдамдығына, дереккөздеріне, халық арасындағы қалыптасқан беделіне байланысты. Дұрыс уақытта өз мүмкіндіктерін тиімді пайдалану арқылы олар халықаралық ойынша қатарына қосыла алады.

Қазіргі әскери–саяси дискурста жаңа термин – «гибридтік соғыс» пайда болды. Гибридтік соғыс деп соғыс операцияларының дәстүрлі түрлерін партизандық соғыс, терроризм, ақпараттық, биологиялық және өзге де соғыстардың тәсілдерін қолдау әдісі деп түсінуге болады (Романова, 2015, 293 б).

Қазіргі БАҚ халықаралық қатынастардағы қақтығыстар мен кикілжіңдерді жеткізе отырып, мемлекеттің немесе кез келген актордың имиджін қалыптастыруда рөл ойнайды. Оларға төмендегідей мысалдарды келтіруге болады.

Бельгиялық журналист Мишель Коллон өзінің «Monopoly, L'Otan à la conquête du monde» кітабында (орыс тіліне аудармасы «Нефть, PR, война. Глобальный контроль над ресурсами планеты») БАҚ пен журналисттердің әлемдік ойыншылардың қатысуымен жүрген оқиғалардағы жұмысы туралы жазған. Ол бұл кітапта Югославияда НАТО тарапынан бақылау орнатудағы БАҚ–тың әсері туралы, қоғамдық пікірге манипуляция жасау түрлерін жазады.

«Барлық ақпарат арнайы таңдалып алынған кадрларды көрген кезде белгілі бір реакция, қарсылық тудыру сезімдері пайда болып, тез арада әскер мен операцияларды жүргізуді талап ететіндей түрде беріледі. Мен біздің адамгершілік сезімдерімізбен ойнап отырғанына ашуланамын», – дейді Вилли Виммер (Коллон, 2012, 11 б). Бұл Косово жеріндегі Рачак ауылында болған оқиғаға байланысты айтылған сөздер.

Ресми деректер бойынша 45 адам атылған оқтан қайтыс болған. Автор албандар мен сербтердің арасындағы қақтығыста тек сербтердің аса «зұлым» екенін көрсету үшін БАҚ жасаған жалған жаңалықтар мен таратқан ақпараттарын сынайды. «Фигаро» газетінің репортері Рено Жирар Рачакта болған оқиғаға байланысты өзінің көргендерімен бөліседі. Оның айтуынша, сербтер болған оқиғаны көрсету үшін БАҚ–ты өздері шақырған (жұма, 15 қаңтар).

«Ассошиэйтед Пресс» түсірілімдік тобы әскерилермен бірге жолға шыққан. Сол күні Приштиндегі сербтік баспасөз орталығы «15 лаңкестің қаза тапқанын» айтқан. Сол жерде ЕҚЫҰ бақылаушылары да болған, алайда олар күдікті ештеңе байқалмағанын айтқан. Сенбі күні оқиға орнында мәйіттер пайда болған. Албандықтар сербтердің ерлер мен әйелдерді бөліп, ерлерді атып тастағанын жеткізген.

Оқиға жеріне ЕҚЫҰ тарапынан тағайындалған бақылаушы Уильям Уокер келіп, оны «адамзатқа қарсы соғыс» деп атап, Приштинде баспасөз конференциясын өткізеді. Оның сербтерге қарсы сөздерін Тони Блэр мен Клинтон құптайды. Сол жұма күні Рачакта теледидар операторлары жұмыс жасаған, олардың басқа әскери қимылды түсіргені анықталған.

Сол кездегі НАТО–ның Югославияға интервенциясының келесі себептерін көрсетуге болады:

- Югославиялық жұмысшылардың капитализмнен бас тартуы.
- Югославия мен Мәскеудің жақсы қарым–қатынасы; НАТО үшін Югославияны әлсірету Мәскеуді одақтасынан айыру, оның Жерорта теңізіне жолын жабу үшін қажет болды.
- Дунай өзені Еуропа жері үшін маңызды, Еуропаның оңтүстік–шығысын батыс және солтүстігімен байланыстырады. Ол Каспий теңізі мен Кавказдың мұнайы мен табиғи газын тасымалдайтын арзан әрі тура жол болғандықтан, оның Югославия бақылауында қалуына жол бермеу қажет. Оған Косоводағы Трепича шахтасын қосыңыз (қорғасын мен мырыш).

Автор Югославияда жүргізілген пропагандалық әрекеттердің белгілерін көрсетеді:

Деректерді тексермеу. БАҚ албандықтардан естігендерін деректерді тексермей және анықтамай қолданды. Алайда ол тұлғалардың Косово азаттық әскерімен байланысы бар екендігі көрсетілмейді. Олардың жалған нәрселерді жеткізумен айналысатыны да айтылмайды. 1999 жылы 26 наурызда батыс БАҚ–ы албандық саясаткер Байрам Келменди мен екі ұлының өлімі туралы айтады. Сенімді деректер де келтіріледі, олардың мәйіттерін көрген, Франс Пресс агенттігі олардың сәрсенбі күні (24 наурыз) ұрланғанын жеткізеді. Алайда олардың тірі екендігі анықталды.

НАТО–ны қорғау. Ірі БАҚ НАТО тарапынан айтылғандарды үнемі қолдап, толықтырып отырады.

Сынау әрекеті. НАТО жүргізіп отырған пропагандалық кампания түрлі айыптаулардан басталады. 1999 жылы 30 наурызда сербтерге албандықтарды

Приштиндегі футбол алаңына өлтіру үшін күшпен әкелгені туралы айтылды. Келесі күні Франс Пресс агенттігінің репортері ол жерде ештеңе жоқтығын анықтаған.

Нашар ниет. Ресми БАҚ «қырғын» туралы айтудан бас тартпайды. 1989 жылы Тимишоарада румын социализмнің 4630 құрбаны туралы жалған ақпарат таратылады. Ал сол кездегі Панама–Ситидегі нағыз қырғын туралы ештеңе айтылмайды, себебі АҚШ жүргізген соғыста құрбан болуы мүмкін емес.

Ұлтшылдықпен салыстыру. Арнайы корреспонденттер «Гитлер кезінен бері болмаған жауыздық» деп көрсетеді.

«Қателік» немесе жазатайым оқиға. БАҚ сербтердің жасаған қылмыстары туралы жариялайды. Ал Косово азаттық әскері немесе НАТО туралы жағымсыз ештеңе жоқ.

Дерек ретінде жерсерігі арқылы «түсірілген» өңделген суреттер қолданылған.

Автор дереккөздерінсіз жалған ақпарат беретін, алынған мәліметтердің дұрыстығын тексермейтін БАҚ пен журналисттерді сынайды.

Босния қақтығысында серб үкіметі жасаған Трнополье лагеріндегі зорлық–зомбылық, өлім туралы ақпараттарды да дерексіз жариялаған. 1992 жылы 5 тамызда британдық ITN телекомпаниясының журналисті Пенни маршалл түсірген сурет сербтік қатыгездік көрінісін дәлелдеуге тырысты (Trnopolje, Bosnia, 1992, 2009). Франкфурттегі «Ново» журналының редакторы Томас Дайхманның айтуы бойынша, суреттің түсірілген жері босқындардың қоныстанған лагері болып шыққан.

Осы оқиға бойынша кезінде өз зерттеулерін жүргізген француз журналисті Жак Мерлино мен Томас Дайхман, Джон Хьюм қазір бұл тақырыпта сөз қозғамайды. Томас Дайхман өзінің зерттеулеріне өзгелердің араласпауына ITN адвокаттары мен Германиядағы антисербтік қозғалыстың болуы деп түсіндіреді (Гагское правосудие..., 2006).

Мұндағы сербтерге қарсы әрекеттерді ақтау үшін сілтеме жасайтын ақпараттар қажет болды. Бұл ақпаратты БАҚ арқылы жасауға болады және БАҚ мұны жасады. Дерексіз мәліметтер, айыптайтын мақалалар, жалған фотосуреттер НАТО–ның агрессиясын ақтау үшін қолданылды деуге болады.

Халықаралық қатынастарда пайда болған мәселелерді тиімді пайдалану арқылы беделін көтерген бұқаралық ақпарат құралдары бар. Мысалы, CNN телеарнасы америкалық телевизиялық эфирде 1980 жылдың 1 маусымында пайда болды, алайда дүниежүзіне 1991 жылы Ирактағы бомбалауды тікелей эфирден көрсету арқылы танымал болды.

Катарлық «Аль–Джазира» телеарнасы 1996 жылы Катар әмірі Хамади бин Халифа Аль–Танидің бастамасымен пайда болды. Қазіргі таңда телеарнаның Доха, Куала–Лумпур, Лондон, Вашингтонда штаб–пәтері және бірнеше мемлекеттерде бюролары бар. Телеарнаның редакцияларында 2500 қызметкер мен 40 мемлекеттің журналисттері жұмыс жасайды. Телеарна «араб көктемі» басталған кезде танымал бола бастады (Добреев, 2014). Әлемдік бұқаралық ақпарат құралдарының алғашқысы болып Тунистегі қарсылық протестерін тікелей эфирден көрсеткен «Аль–Джазира» телеарнасы болды.

2006 жылы телеарнаның ағылшын тілді нұсқасы пайда болды. Осы кезде «Төмендегі көзқарас» лозунғы да пайда болды. Егер BBC немесе CNN үшін басты жаңалық бір президенттің мемлекетке жасаған сапары туралы болса, «Аль–Джазира» бұл сапардың қарапайым халыққа әсерін көрсетеді (Стракова, 2011).

«Аль–Джазираның» беделін көтерген нәрсе оның араб әлемінде арабтарға қарсы жасалып жатқан әрекеттерді көрсетуі болды. Алайда 2007 жылы Газада болған жағдайды жеткізу барасында оны біржақты баяндауы күмән тудыра бастады. «Аль–Джазира» исламистердің тарапына өтті. ХАМАС басшыларының ауруханаларда жасырынғанын, гуманитарлық көмектің тек ХАМАС жауынгерлерінің отбасы мүшелеріне көрсетілгенін, «Эзз ад-Дин аль-Кассан батальоны» мүшелерін арнайы ауруханаларға жеткізілгенін, ал

қарапайым халықтың дәрі-дәрмек жетіспейтін ауруханаларда болғанын хабарлаған жоқ».

«Аль–Джазираның» фоторепортері Мұхаммед Фаузи арнаның жұмысы туралы кейбір деректермен бөлісті. «Аль–Джазира» журналисттері мен репортерлерінің Египет пен Мубарак тәртібіне қарсы әрі жек көргендігі туралы айтылады. Ауғанстандағы оқиғаға байланысты түсірілім үшін Кабул қаласына жеткен ол арна журналистеріне талибтердің арнайы үй дайындағанына, «Аль–Джазира» мен «Аль–Каида», «Талибан» арасындағы сенімді қатынасты көріп таң қалғанын айтады. Осылайша, телеарна исламистердің мүддесін қорғаса, оқиға жерлеріндегі «Аль–Джазира» репортерлерін радикалды топтардың қорғайтыны белгілі болды (Заки, 2017).

2011 жылы Египет үкіметі өз жеріндегі «Аль–Джазираның» жұмысына тыйым салды. Телеарнаның жұмысына қарсылығы Ливия тұрғындары да айтты. Олар елдегі СІМ ғимаратының жанында «Аль–Джазира» көлігі мен «төңкерісшілердің» көлігі болғанын айтады. Сол кезде телеарна шұғыл түрде Триполиден елдегі СІМ ғимаратын төңкерісшілер басып алғаны туралы баяндайды. Осыған ұқсас деректерді египет жазушысы да келтіреді. Жұмыс уақытында «Аль–Джазира» Тахрир алаңына миллионға жуық адам жиналғанын хабарлайды, мұны естіген ол терезеден алаңда 200-ге жуық адам бар екенін көрген. Шамамен бір сағаттан кейін халық қызығушылықтан алаңға келіп, телеарнаның есебі дұрыс келді.

Бұл жерден шығатын қорытынды – «Аль–Джазира» телеарнасы радикалды топтарды қолдай отырып, Катар үкіметінің де сол тарапта екендігін көрсетеді. Себебі бұл телеарна Катардың сыртқы саясатын көрсетуші құрал ретінде қалыптасты.

1991 жылы 17 қаңтарда АҚШ Парсы шығанағында Ирак әскерін Кувейттен шығару мақсатымен «Desert Storm» («Шөлдегі дауыл») операциясын бастады. Бұл оқиғаны жеткізуші жалғыз БАҚ CNN телеарнасы болды. Мұның алдында 1990 жылы 10 қазанда CNN телеарнасы АҚШ Конгрессінің Адам құқықтары жөніндегі комиссиясының жиналысын тікелей эфирден көрсетті.

Бұл жиналыста Наира есімді 15 жастағы кувейт қызы Ирак әскерлерінің Кувейт ауруханасында 300 жаңа туылған нәрестелердің инкубаторларын алып, оларды салқын еденге өлімге тастағаны туралы айтқан. Наираның сөздерін өзге БАҚ бастама ретінде алып, Джордж Буш өз сөздерінде Наираның айтқандарына сілтеме жасап отырған. Бұл жағдай АҚШ–тың Кувейтті Ирактан «аман алып қалуына» мүмкіндік жасады.

1992 жылы 6 қаңтарда The New York Times Джон МакАртурдың мақаласын жариялады. Ол мақаласында Наираның АҚШ–тағы Кувейт елшісі Нассер ас–Сауд ас–Сабахтың қызы екендігін және инкубаторлар туралы айтылғандардың өтірік екендігін жазған. Сол жиналыстағы Конгресстің екі өкілі – демократ Том Лантос пен республикандық Джон Эдвард Портер The Congressional Human Rights Caucus үкіметтік емес ұйымының басшылары болған.

Бұл ұйымның Hill and Knowlton PR компаниясымен тығыз байланысы бар, ал бұл компания кувейттік қоғамдық Citizens for a Free Kuwait ұйымынан ирак–кувейт қақтығысына лоббизм тұрғысынан әсер еткізу және БАҚ–қа Саддам Хусейннің диктатурасы туралы тарату үшін 12 миллион АҚШ долларын алған. Джон МакАртурдың бұл мақаласынан кейін біраз зерттеулер жасалып, ирак әскерлерінің нәрестелердің өліміне қатысы жоқтығы анықталды. Наира өз сұхбатында да Конгресс алдындағы сөздерінен ерекшеленетін нәрселерді келтірген (Девочка с инкубаторами, 2018).

Француз журналисті Тьерии Мейсан CNN телеарнасының 2001 жылғы 11 қыркүйектегі оқиғадағы рөлін көрсетеді. Телеарна журналисттері жарылысты тікелей эфирден көрсетіп қана қоймай, ғимаратты жарған ұшақ екендігін, белгісіз дереккөздерден оның Пентагон ғимаратына бағытталғанын, оның Усама бен Ладеннің тапсырысымен жасалғанын айтады. Мысалы таңертең сағат 10–да Пентагонда екі

жарылыс болып, 7 адам қаза тапты делінсе, бір сағаттан кейін ұшақ Пентагонға бағыт алғаны айтылады. Түскі уақытта Виктория Кларк ұшақ Пентагонға соқтығысқанын айтады. Виктория Кларк Наираның қатысуымен болған оқиғаны ұйымдастырушылардың бірі екенін ескерген жөн. CNN Усама бен Ладеннің АҚШ–қа сібiр жарасын тарататыны туралы да хабар берген болатын (Мейсан, 2003).

Мұндай жағдайлар БАҚ–тың белгiлi жағдайда қоғамдық пікір туғызуға, белгiлi бiр оқиға мен әрекеттердi негiздеуге, оларды ақтауға көмек көрсетедi. Алайда жалған хабарларды тарату, негiзсiз деректерге сүйену, оқиғаны құрастыру БАҚ–тың сенiмдiлiгiн азайтады. Дегенмен БАҚ қазiргi таңдағы ақпараттық ресурстың қайнары болып табылады.

Әдебиет

1. Девочка с инкубаторами (20 сәуір, 2018), <https://colonelcassad.livejournal.com/4134610.html>
2. Добреев Д. (26 маусым, 2014) Почему в Египте не любят «Аль–Джазиру», <http://tass.ru/opinions/1597342>
3. Заки М. (10 шiлде, 2017) На катарской кухне. Мы публикуем самый опасный материал, разоблачающий «Аль–Джазиру», <https://inosmi.ru/politic/20170710/239755306.html>
4. Коллон М. (2002) Нефть, PR, война. Глобальный контроль над ресурсами планеты, Мәскеу: Крымский мост–9Д.
5. Мейсан Т. (19 мамыр, 2003) Эффект CNN, <http://www.voltairenet.org/article129894.html>
6. Романова В.А. (2015) Информационная составляющая гибридных войн современности.
7. Государственное и муниципальное управление. Ученые записки СКАГС, 2, 293–299 б.
8. Стракова Н. (22 ақпан, 2011) «Аль–Джазира»: голос с улиц или упор Аль–Каиды? <https://inosmi.ru/asia/20110222/166765126.html>
9. Trnopolje, Bosnia, 1992. (26 мамыр, 2009) <https://iconicphotos.wordpress.com/2009/05/26/trnopolje-bosnia-1992/>

ӘОЖ 330.88

ӘСКЕРИ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ КУРСАНТТАРЫН ЭКОНОМИКАЛЫҚ–ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қожахметов Д.Т., Базарбеков Ж.Ж.

(Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы)

Экономикалық–құқықтық тәрбиелеу және оқыту идеясы педагогикалық ғылымды дамытудың барлық кезеңдерінде байқалады. Экономикалық–құқықтық тәрбиелеу идеясының қалыптасуы мен тарихи дамуының ұзақ үдерісі олардың қоғамдық дамудың барлық кезеңдеріндегі ерекше маңыздылығын айқындады. Әскери жоғары оқу орындарының (бұдан әрі – ЖОО) курсанттарын оқыту және тәрбиелеу тарихи тәжірибеге және Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде құқықтық тәрбиенің мазмұны, ұйымдастырылуы мен талаптары туралы ұғыммен негізделген ғылымның қазіргі заманғы жетістіктеріне сүйену керек.

Құқықтық мемлекетте Қарулы Күштер оның механизмінің бір элементі ретінде құқықтық нормаларға қатаң сәйкестікте жұмыс істеу керек, сондықтан заманауи жағдайда Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде құқықтың ролі артып келеді. Қарулы Күштерді реформалау әскери қызметшілерде құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейін қалыптастыруды болжайды, бұған тек болашақ офицерлерді құқықтық тәрбиелеу арқылы қол жеткізуге болады. Бұл әскери ЖОО–ға тәрбие үдерісін ұйымдастыру үшін жауапкершілік жүктейді [1, 2, 3].

Экономикалық–құқықтық тәрбиенің сапалық өзіндік ерекшелігі мен қиындығы әскери ЖОО–ларда осы үдерісті ұйымдастыруға жүйелі, кешенді көзқарастарды

пайдалану қажеттігімен негізделеді. Экономикалық–құқықтық тәрбиенің кешенді және тұтас жүйесін құру шарттарының бірі курсанттардың экономикалық, әлеуметтік және жеке–психологиялық ерекшеліктерін, олардың құқықтық тәрбие деңгейін білу және есепке алу болып табылады. Курсанттардың құқықтық қасиеттерінің болуы мен көрініс қарқынын ескере отырып, ЖОО–ның басшылық және профессор–оқытушылар құрамы әр оқу сабағының тәрбиелік міндеттерін, қол жеткізілген деңгейді әділ бағалау іс–шараларын аса нақты және тиімді айқындау мүмкіндігін алады [4].

Курсанттарды экономикалық–құқықтық тәрбиелеу мазмұнының астарында әскери қызметшілерде заңдар мен әскери жарғыларды қатаң орындауға негізделген әділдікке, саналылыққа және әскери тәртіптің мақсатқа сай болуына деген терең сенімін, құқықтар нормасы мен экономика негіздері барлық халықтың мүддесін білдіреді, ал оларды сақтау Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің қырағылығы мен жауынгерлік әзірлігінің жоғары деңгейін ұстаудың қажетті шарты деген түсінікті қалыптастыру дегенді ұғынамыз. Экономикалық–құқықтық тәрбие оған тиесілі педагогикалық үдеріс элементтерімен бірге әскери–оқу орнындағы білім беру үдерісінің ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады [5].

Әскери–оқу орындарында курсанттарды экономикалық–құқықтық тәрбиелеу ерекшеліктерінің қатарына мыналар жатқызылған: экономикалық–құқықтық тәрбиелеу үдерісін оқу, жауынгерлік кезекшілік және курсант бөлімшелерінің күнделікті тұрмыс–тіршілігі уақытында үздіксіз, келісіліп және жүйелі ұйымдастыру мен жүзеге асыру; өзін ұстаудың қатаң реттелген және белгіленген нормаларымен әскери ұйым шеңберінде экономикалық–құқықтық тәрбие үдерісін жүзеге асыру; курсанттардың өмірі мен тұрмыс ерекшеліктерін есепке алу (курсанттардың бос уақыт және қызметтік уақытының нақты шектелуі, курсанттар бос (жеке) уақытының бір уақыт шеңберімен шектелуі); курсанттардың психофизиологиялық ерекшеліктерін есепке алу (әскери ЖОО–да оқу кезеңі 17–22 жас аралығына келеді, бұл эмоционалды уайымдармен, шыдамсыздықпен сипатталатын жас, ол мінезінде ауытқулар тудырады және әскери тәртіпті бұзуға алып келеді); курсанттарды жеке құраммен болашақ экономикалық–құқықтық жұмысты ұйымдастырушылар, заңдарды, әскери жарғыларды білетін, олардың талаптарын саналы орындайтын және осы өзінің бағыныстыларынан талап ететін командирлер ретінде даярлау; экономикалық–құқықтық тәрбиелеу үдерісінің субъектілерін азайту (командирлер (бастықтар), профессор–оқытушылар құрамы, заң қызметі мен құқық қорғау органдарының қызметкерлері).

Бұл курсанттар қызметінің барлық түрлері үдерісінде тәрбиелеудің жоғарыда аталған субъектілерінің мақсатты бағытталған, үйлескен және жүйелі жұмысын, экономикалық–құқықтық аспектіні бөлуді және оны оқу, әскери қызметтік, оқудан тыс қызметте мақсатқа сай пайдалануды қажет етеді. Экономикалық–құқықтық тәрбиенің жетістігі әскери педагогтің шеберлігіне, оның өз іс–қимылдарын басқалардың іс–қимылдарымен келістіру және онысымен міндеттерді шешуге өз үлесін қосу ептілігіне тәуелді [6, 7]. Қиындықтар қатарына мыналар жатады: құқықтық сананы өзгертудің қандай да бір нысанының болуы (құқықтық нигилизм, құқықтық инфантилизм, құқықтық идеализм және т.б.); соңғы уақытта жоғары білімге деген қызығушылықтың артуына қарамастан талапкерлердің білім сапасының төмендеуі.

Практикалық тәжірибе әскери–техникалық кәсіптерге деген қызығушылықтың төмендеуін және соның салдарынан әскери–инженерлік ЖОО–ларға қызығушылықтың төмендеуін, сондай–ақ талапкерлердің білім сапасының жоспарлы түрде төмендеуін бақылауға мүмкіндік береді, ол туралы әскери ЖОО–лар өткізіп жатқан бірінші курс курсанттарының дайындық деңгейін бақылау бөліктері көрсетеді; жекелеген командирлер мен бастықтардың әскерді жаңа келбетке көшіру жағдайында әскер даярлығын, қызметін және әскери қызметшілердің күнделікті өмірін ұйымдастыруға

қабілетсіздігі, сондай-ақ офицерлердің бағыныстылардың тәрбиесін ұйымдастыруда мәселелеріндегі төмен психологиялық-педагогикалық құзыреттілігі, әскери ұжымдарды салауатты моральдік-психологиялық жағдайды қалыптастыра білмеуі; білім беру және курсанттарды тәрбиелеу жүйесіндегі кемшіліктер; роталық-взводтық буын командирлерінің ротациясы, ал қазіргі уақытта – ЖОО-лардың штаттық кестесінде осы санаттағы офицерлердің, жеке құрамның экономикалық-құқықтық тәрбиелік жағдайы үшін тікелей жауап беретін командирлердің жойылуы; қазіргі заманғы жағдайда экономикалық-құқықтық білімнің басым мәнінің бағаланбауы [8].

Әдебиет

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ».
3. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан Стратегиясы – 2050: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты».
4. «Білім туралы» Қазақстан республикасының Заңы.
5. «Барлық білім беру ұйымдарында оқыту процесінің тәрбиелік құрамдасын күшейту жөніндегі үлгілік кешенді жоспарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 29 маусымдағы № 873 қаулысы.
6. «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы».
7. Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесінде тәрбиелеу тұжырымдамасы. ҚР Білім және ғылыми министрінің 2009 жылғы 16 қарашадағы № 521 бұйрығымен бекітілген.
8. Қазақстан Республикасы Білім және ғылыми министрлігінің жобасы «Тәрбиелеудің тұжырымдамалық негіздері», Астана, 2014.

УДК 343.914

СПЕЦИАЛЬНО–КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ УБИЙСТВ, СОВЕРШАЕМЫХ ЖЕНЩИНАМИ

Левашова О.В.

(ЕГУ им. И.А. Бунина)

Ученые под специально–криминологическим предупреждением понимают разработку и реализацию методов и мероприятий разрушительного воздействия на явления и процессы, которые обуславливают или могут вызывать активизацию криминогенного потенциала общества в виде преступных проявлений, а также недопущения их осуществления на различных стадиях преступного поведения: формирование криминальной мотивации, возникновения умысла на совершение преступления, приготовление к преступлению и покушение на преступление.

Специально–криминологическим предупреждением также охватывается деятельность уполномоченных субъектов, направленная на предотвращение возможности реализации преступного умысла, прекращение развития преступной деятельности и достижения желаемого результата виновными лицами, а также привлечения к ответственности.

Объектами меры воздействия при специально–криминологическом предотвращении убийств, которые совершаются женщинами, являются: поведение лиц, склонных к применению насилия и завладение имуществом в противоправный способ; криминогенная среда, которая негативным образом влияет на формирование личности и приводит к ее становлению на преступный путь; условия, облегчающие совершение

умышленных убийств по корыстным мотивам и потенциальные жертвы этих преступлений.

Учитывая вышеизложенное, предлагаем следующие направления специально–криминологического предотвращения убийств, которые совершаются женщинами:

1) профилактическая работа среди лиц, склонных к совершению таких преступлений;

2) деятельность уполномоченных субъектов по выявлению и постановке на профилактический учет лиц, склонных к насилию;

3) устранение негативного влияния криминогенных групп, которые способствуют становлению человека на путь совершения насильственных преступлений;

4) устранение условий, способствующих реализации преступного умысла;

5) меры предотвращения угрозы совершения умышленного убийства и прекращения начатого посягательства [3, с. 42].

Профилактическая работа среди лиц, склонных к совершению убийств, должна осуществляться, по нашему мнению, посредством реализации комплекса мероприятий социально–психологического, медико–профилактического, ресоциализационного и уголовно–правового характера. Указанные мероприятия рассчитаны, в первую очередь, на определенный круг лиц и применяются к так называемой «группы риска», в частности, до лиц, в целом склонных к совершению насильственных действий; лиц, ранее осужденных за совершение преступлений против собственности, сопряженных с применением насилия, а также без применения насилия; лиц, склонных к агрессивному поведению на почве алкогольной и наркотической зависимости или из–за имеющихся психических расстройств.

Остановимся на рассмотрении вышеуказанных мероприятий более подробно. Мероприятия социально–психологического характера должны быть направлены на оказание психологической помощи лицам, склонным к агрессивному поведению и насильственным действиям. Такие меры имеют комплексный характер и требуют привлечения квалифицированных специалистов.

Одним из видов социальных услуг также являются психологические услуги, то есть предоставление консультаций по вопросам психического здоровья и улучшения взаимоотношений с окружающей социальной средой, применение психодиагностики, направленной на изучение социально–психологических характеристик личности, с целью ее психологической коррекции или психологической реабилитации, предоставление методических советов.

По нашему мнению, также целесообразно создать сеть консультативно–психологических учреждений именно для той категории лиц, проявляющих склонность к агрессивному поведению и совершению правонарушений. Ведущая роль в деятельности таких учреждений должна предоставляться психологам и психотерапевтам для обеспечения бесплатной квалифицированной помощи.

Основной функцией таких учреждений будет своевременное оказание психологической помощи лицам с целью снятия психологического напряжения и недопущения решения конфликтных жизненных ситуаций насильственным путем [1, с. 20]. Этого можно достичь благодаря проведению профилактических бесед и предоставления консультаций, тренингов бесконфликтного общения, с помощью моделирования кризисных ситуаций и путей бесконфликтного выхода из них и т.д.

Отдельным направлением работы психологов и психотерапевтов должна стать деятельность, направленная на коррекцию системы ценностных ориентаций, потребностей и жизненных приоритетов женщин, склонных к совершению правонарушений. Работа специалистов должна быть направлена на утверждение в

сознании женщины, склонной к насилию важности правомерного поведения, осознание неотвратимости уголовного наказания за незаконные действия, неприкосновенности чужой собственности и самое главное – ценности человеческой жизни.

Мероприятия медико–профилактического характера предусматривают предоставление квалифицированной психолого–консультативной и наркологической помощи женщинам, злоупотребляющим спиртными напитками и наркотическими средствами или страдающим психическими заболеваниями.

Мы уже отмечали, более половины осужденных за убийство женщин имели алкогольную или наркотическую зависимость, и значительная часть осужденных во время совершения этого преступления находилась в состоянии алкогольного опьянения. Поэтому меры медико–профилактического характера имеют важное значение для предупреждения совершения исследуемой нами группы преступлений.

Мероприятия указанного характера должны включать: своевременное выявление и ведение медицинского учета лиц, страдающих алкогольной или наркотической зависимостью; обязательные медицинские и психиатрические осмотры с целью выявления указанных зависимостей или других видов психических заболеваний; разработку новейших методов лечения алко– и наркозависимых лиц; разработку и применение индивидуальных реабилитационных программ для таких лиц; внедрение новейших методов контроля агрессивного поведения лиц на фоне алкогольной или наркотической зависимости и тому подобное [5, с. 134]. Кроме нарко– и алкозависимых, особое внимание следует уделять той категории лиц, страдающих различными формами психических расстройств.

Как мы уже отмечали, имеющаяся алкогольная или наркотическая зависимость может привести к развитию или осложнению уже существующих психических расстройств у лица. Для того, чтобы минимизировать риск развития и усложнения таких расстройств, к лицам страдающим хроническими формами алко– или наркозависимости целесообразно, по нашему мнению, в обязательном порядке применять меры медицинского характера в виде заместительной терапии.

Реализация указанных мероприятий требует, с одной стороны, координации усилий специалистов разных профессий – врачей, психологов, социальных работников, сотрудников правоохранительных органов, а с другой привлечения значительных государственных финансовых ресурсов для эффективной деятельности медицинских учреждений в целом и психиатрических учреждений, в частности.

Целью профилактических мероприятий ресоциализации является содействие социальной адаптации ранее судимых за убийство женщин и недопущения совершения ими новых преступлений. Осужденные, которые длительное время находятся в условиях изоляции, с временем теряют социальные навыки и сталкиваются с рядом проблем после того, как покидают места лишения свободы.

К тому же, следует учитывать и то, что нередко состав будущих преступных групп формируется в учреждениях исполнения наказания. Именно поэтому начинать профилактическую работу по подготовке осужденных к жизни на свободе следует еще во время отбывания ими наказания [2, с. 300]. После освобождения такую профилактическую деятельность должны осуществлять соответствующие государственные учреждения. Такая деятельность сегодня существует в виде социального патронажа и осуществляется соответствующими субъектами, в частности: центральными и местными органами исполнительной власти, органами местного самоуправления, образующими наблюдательные комиссии, попечительскими советами при специальных воспитательных учреждениях, а также специализированные учреждения для освобожденных лиц (центры социальной адаптации и специальные дома–интернаты).

По нашему мнению, для того чтобы улучшить эффективность деятельности существующих специализированных учреждений и улучшить процесс социально адаптации ранее судимых за убийства женщин, необходимо:

– освобожденных из мест лишения свободы, в обязательном порядке направлять в специализированные учреждения для прохождения психо–реабилитационных программ;

– срок пребывания в указанных учреждениях должен определяться специалистами в индивидуальном порядке с учетом психологических особенностей и потребностей человека;

– четко определить порядок трудоустройства и обеспечить рабочими местами ранее судимых за убийства путем квотирования рабочих мест на государственных предприятиях, учреждениях и организациях.

Реализация указанных мероприятий имеет важное значение, поскольку после полученного женщиной негативного опыта, связанного с совершением преступления и применением к ней наказания, необходимо приложить максимум усилий, чтобы «вырвать» ее из криминальной среды и вернуть ее к нормальной жизни. Важное профилактическое значение имеют меры уголовно–правового характера. Уголовное наказание выступает одним из эффективных уголовно–правовых средств предупреждения преступности [4, с. 117].

Целью наказания является не только наказание, но и исправление осужденных, а также предупреждения совершения новых преступлений как осужденными, так и другими лицами. Таким образом, уголовно–правовая политика государства относительно гуманизации уголовной ответственности, к сожалению, не совсем оправдана. Представляется, что освобождение виновных от реального отбывания наказания в виде лишения свободы и предоставления им испытательного срока, необеспечение контроля за ними со стороны службы пробации приводит к формированию в их сознании чувство безнаказанности и вседозволенности.

А совершение ими в будущем более тяжкого преступления, в частности, убийства по корыстным мотивам свидетельствует лишь об углублении деформаций их сознания и повышение степени общественной опасности этих лиц. Фактически речь идет о так называемых меры двойной превенции, имеющих важное предупредительное значение.

Литература

1. Антонян Ю.М. Изучение личности преступника. – Москва: ЮНИТИ, 2009. – 278 с.
2. Волкова Т.Н. Особенности женской преступности в России (криминологический анализ) – Москва: МЮИ МВД РФ, 2019. – 342 с.
3. Жаковская К.А. Рецидивная преступность женщин, освободившихся из мест лишения свободы // Материалы Международной научно–практической Интернет–конференции студентов и аспирантов «Энергия науки», 2013. – С. 15
4. Криминология. Общая часть: учебник. Изд–во СПб ун–та МВД России. – Санкт Петербург: ООО «Р–КОПИ», 2015. – 208 с.
5. Криминология: Учебник / под ред. Беляева Н.А., Волгаревой И.В. , Кропачева Н.М. и др; – Санкт Петербург: Идательство С.–Петербургского университета, 2009. – 216 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ INSTAGRAM В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ KOZYBAEV UNIVERSITY

Лыгин И.А.
(СКУ им. М. Козыбаева)

На сегодняшний день социальные сети прочно внедрились в повседневную жизнь каждого человека. Стремительное развитие социальных приложений, быстрая смена трендов, а также статистика по пользователям всего мира: более 2 миллиардов активных пользователей в месяц [1]. Всё это является убедительным показателем большого интереса и спроса к уникальным средствам коммуникации. Instagram – это одна из наиболее популярных социальных сетей, которую активно используют для продвижения компаний, учебных заведений, личностей и т.д. По посещаемости Instagram занимает второе место, сразу после Facebook. Развитие социальных сетей происходит стремительно, функционал многих из них похож, однако ответственные за дизайн интерфейса стараются сделать его уникальным. Можно наблюдать как активно растёт количество интернет–пользователей, которые посещают социальные сети. Facebook является ведущей социальной сетью с 2,7 миллиардами активных пользователей в месяц

Instagram (2 миллиарда)

YouTube (2 миллиарда)

WhatsApp (2 миллиарда)

TikTok (755 миллионов) [2].

Instagram позволяет проводить рекламные кампании в самом приложении, публиковать фото, видео и их разновидности, которые зависят от времени активного действия, обмениваться сообщениями, комментировать публикации, а также проводить прямые трансляции. Все эти функции в умелых руках стали средством продвижения любого бренда, а также всё это дополнительная возможность, которая позволяет повысить имидж университета. Продвигать работу университета можно по средствам: создания личных блогов преподавательского состава, размещение информации о важных событиях, мероприятиях, конкурсах, семинарах, создания интересных рубрик с привлечением студентов и преподавателей и т.д. Обязательными условиями для качественного продвижения будут являться: высокое качество фото и видео, создание графика публикаций, своевременные ответы на вопросы, активное модерирование комментариев, а также создание собственного дизайна. Последнее условие позволит пользователем более легко ориентироваться на страничке университета, а также дополнительное использование хештегов продвинет публикацию, которую смогут увидеть потенциальные студенты и преподаватели.

Со стороны активных пользователей, после Facebook, это вторая общепринятая социальная сеть в мире. Рассматривая все социальные платформы, Instagram занимает пятое место по числу активных пользователей после Facebook, YouTube, WhatsApp, Fb Messenger;

– 500 млн. пользователей каждый день смотрят Stories (Instagram истории) в социальной сети Instagram;

– 89% пользователей Instagram (110 млн.) находятся за пределами США.

Использование Instagram:

– 200 млн. пользователей Instagram каждый день посещают как минимум один бизнес–профиль;

- 62% пользователей утверждают, что после просмотра продукта в Stories возрастает заинтересованность к продуктам бренда;
- 11% пользователей Instagram совершают покупки через социальную сеть; 8 – при этом 81% пользователей перед покупкой находят информацию о товарах именно в Instagram;
- 30 млн. пользователей Instagram ежемесячно переходят на посты с продаж товаров;
- более 50% Instagram-аккаунтов смотрят раздел «Рекомендации» каждый месяц [3].

Сайт *Kozybaev university* предоставляет информацию о всех социальных сетях на которых ведется деятельность по продвижению университета. Среди которых Instagram занимает лидирующее место по количеству подписчиков. Instagram университета предоставляет информацию о расписании занятий в спортзале, актуальные публикации, посты о достижениях студентов и преподавателей, а также события кафедр и университета. Обновленный дизайн страницы стал намного привлекательней, приятные голубые оттенки пришли на замену серым, а местами даже черным цветам. Также в дизайне прослеживается свой уникальный стиль. Использование логотипа университета, правильное употребление хештегов, частые stories, привлекают пользователей социальной сети подписаться на страницу университета. Более 6 тысяч подписчиков, также более 1500 публикаций являются показателями вовлеченной работы рг-менеджера.

Таким образом, проведенный анализ страницы показал, что университет уделяет особое внимание социальным сетям. Использование социальных сетей в деятельности учебных заведений способствует привлечению абитуриентов, а также устанавливают повышенный интерес студентов к жизни университета. Абсолютно понятно, что подобные методы являются хорошим рг-инструментом, более того не только бесплатным, но и прибыльным. Количество положительных откликов (лайков) и комментариев стремительно растёт. Что является прямым показателем того, что деятельность *Kozybaev university* на странице в Instagram находит отклик не только среди студентов, но и тех, кто к высшим заведениям не имеет отношения.

Литература

1. Website Rating [Электронный ресурс]. // Режим доступа: <https://clck.ru/eYEPY> – (Дата обращения: 20.03.2022)
2. Vc.ru [Электронный ресурс]. // – Режим доступа: <https://vc.ru/social/288922-na-desert-samye-vkusnye-cify-iz-mira-socialnyh-setey/> – (Дата обращения: 20.03.2022)
3. Манин А.В., Ветрова Т.В. Практики разработки стратегий CRM в российских компаниях [Электронный ресурс] // Российский журнал менеджмента. 2017. Т. 15. №4. С. 491–510 (Дата обращения: 20.03.2022)

УДК 323

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ГЕНДЕРНОЙ ПОЛИТИКИ

Манкошева Ж.К., Байтенизов Д.Т.
(*СКУ им. М. Козыбаева*)

Половиной населения земного шара обладают женщины и девочки, что составляет ровную долю человечества. Гендерная политика – это важнейшее направление глобализации, которая регулирует гендерное равенство, то есть права индивидуума и

играет ключевую роль для устойчивого развития мира и согласия. Доказано, что женщины являются положительным фактором влияния на экономический рост и социальную продуктивность.

Научное сообщество добилось хорошего результата касательно понятия «гендерная политика» и продолжается работа по исследованию новых смыслов в этой сфере. К сожалению, определенная часть гендерных проблем, таких как ущемление прав и насилие над женщинами остались не решенными и эти факторы оказывают, в частности, психологическое давление на женский пол. «Достижение гендерного равенства и расширение прав и возможностей женщин и девочек являются незавершенной задачей нашего времени и величайшей проблемой в области прав человека в сегодняшнем мире», – заявил Генеральный секретарь ООН Антониу Гутерриш [1].

Думается, дискриминация по гендерному признаку проявляется во многих сферах деятельности, начиная от бытовых до политической деятельности. Основной проблемой является значительный гендерный разрыв в трудоустройстве. Это означает разное количество рабочих мест для женщин и мужчин, что сокращает возможность трудоустройства, низкая заработная плата сравнительно с мужчинами и не полная социальная защита.

В глобальном масштабе гендерный разрыв в оплате труда составляет 16%, что означает, что работающие женщины получают в среднем 84% от заработной платы мужчин [2]. Для женщин с другим цветом кожи, женщин–иммигрантов и работающих матерей этот разрыв является еще более значительным. Такие различия в оплате труда приводят к социальной и финансовой нестабильности, таким образом, семейное положение усугубляется.

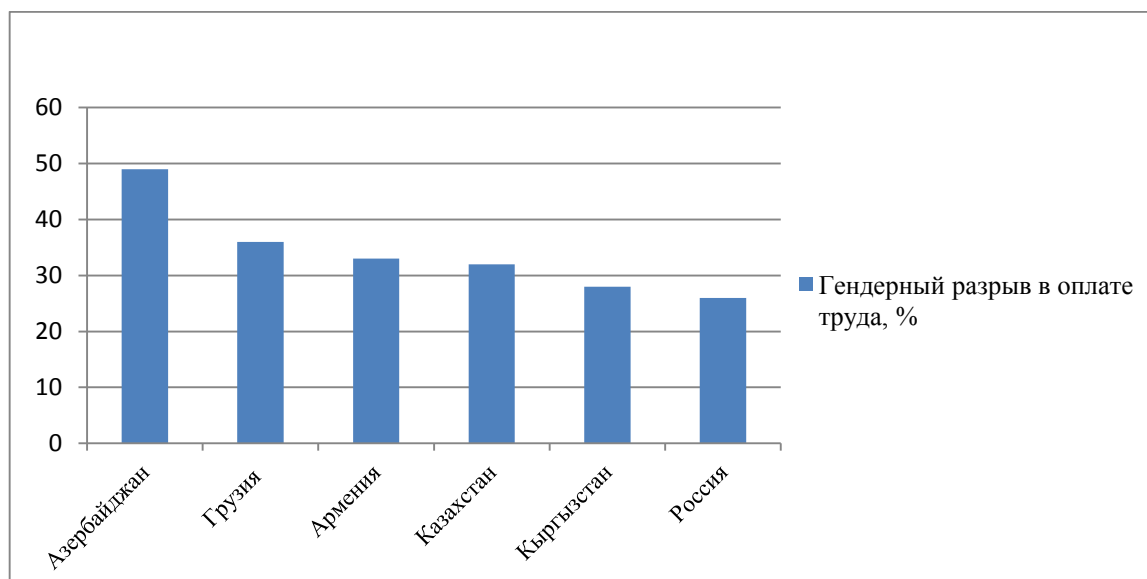

Рисунок 1. – Гендерный разрыв в оплате труда

В данной таблице, мы видим статистику гендерного разрыва в оплате труда, где Азербайджан достиг 48 %, а Россия наименьшим процентом в этой сравнительной таблице. Гендерный разрыв в оплате сохраняется из – за социальных стереотипов и международных конфликтов. Например, женщины– иммигранты приезжают из горячих точек мира по военным конфликтам в более социально устойчивые страны и устраиваются на работу в неформальный сектор экономики. Это очень заметно, они работают уличными торговцами, домашними работниками и т.д.

Они попадают в неофициальные сектора экономики и их рабочие места не попадают под регулирование законодательством. Подобные неудовлетворительные условия для занятости женщин закрепляют гендерный разрыв в оплате труда.

Для устранения гендерного разрыва в оплате труда должны рассмотреть меры, направленные на обеспечение трудоустройством всех потенциальных работников. Дополнительно должны регулировать неформальный сектор экономики и охватить всех женщин в этом секторе соответствующим законодательством.

Важной частью решения этой проблемы является обеспечение права работников на создание профсоюзных объединений и ведение коллективных переговоров. Участие женщин в руководстве компаний и профсоюзов очень важно, это позволит на законодательном уровне создать все условия для обеспечения гендерного равенства на рабочих местах.

Наиболее важной проблемой гендерной политики в текущее положение мира является посткризисное отражение COVID-19 на женский пол. Мы видим, что в основном медицинские и социальные работники состоят из женщин. Этот фактор наглядно показывает, что первыми контактными лицами являются работники женского пола.

Помимо этого, женщины и девушки работают врачами, волонтерами и имеют статус лидера в политических и экономических сферах государственного управления. Участие женщин будет иметь жизненно важное значение для нашего успеха в борьбе с этой общей глобальной угрозой. По статистике Всемирной организации здравоохранения, каждая третья женщина является жертвой насилия со стороны мужчин. Во время вспышки пандемии, глобальная проблема как домашнее насилие усугубляется, так как в связи с кризисом в семье вырастает уровень агрессии и конфликтов.

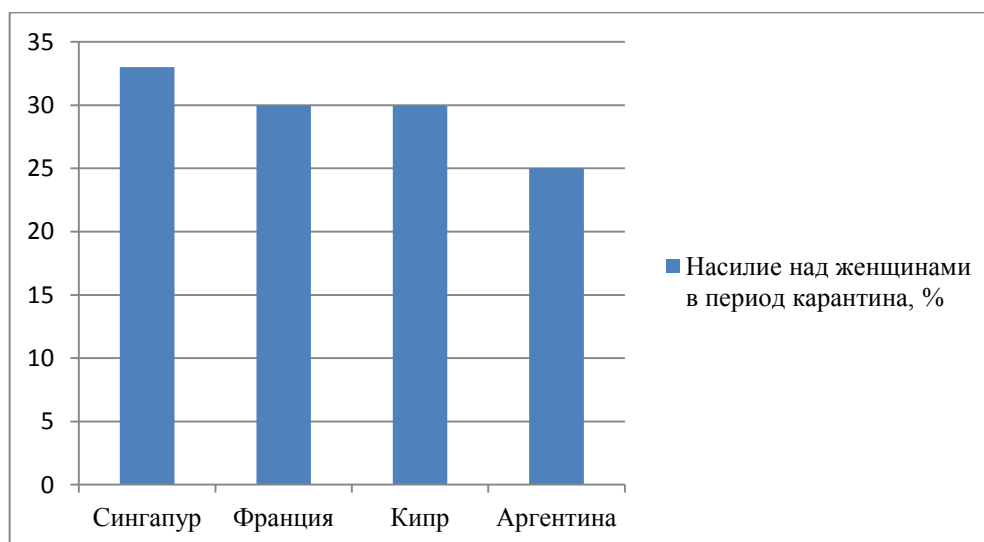

Рисунок 2. – Насилие над женщинами в период карантина

По данной таблице наглядно видим, что в этих странах насилие над женщинами в среднем возросло на 30%. Такие ухудшения в гендерной политике мира обосновывается рядом причин. Одним из примеров может быть, что в основном женщины выполняют домашнюю, неоплачиваемую работу, примерно 2, 7 часов больше чем стандартные работы.

В результате карантинных ограничений, таких как обучение на дому, закрытие рабочих мест или переводов на онлайн платформу приводит к наибольшей нагрузке по

выполнения бытовых обязанностей. По отчетности за май 2021 года в Канаде данный показатель вырос на 1,1% [3].

Во времена пандемии человеческий капитал женщин и девочек был затронут в большой степени, чем мы думаем. Во многих развивающихся странах девочки были вынуждены бросать школу и обучение, чтобы дополнить семейный бюджет на фоне всемирного кризиса. Согласно докладу Фонда Малалы Юсуфзай, в Либерии после кризиса, вызванного эпидемией Эболы, доля девочек, не посещающих школу, увеличилась почти втрое, а в Гвинее девочки возвращались в школу на 25 процентов реже, чем мальчики [4]. Не имея образования, такие девочки безвозвратно утрачивают человеческий капитал, отказываясь от возможности повышать рост производительности в экономике и способствуя укоренению бедности среди женщин.

Важно, чтобы политики и лидеры стран принимали меры по отношению женщин и девочек. Такие меры должны включать в себе: поддержка от государства для обеспечения уязвимых слоев населения, программы трудоустройства для граждан, улучшение доступа к здравоохранению и увеличению надзора над домашними насилиями. Еще одним условием является расширение программ поддержки среднего и малого бизнеса и поддержка лидеров – женщин в экономических и политических деятельности.

В нашем цивилизованном мире женщины должны чувствовать себя защищенными и не являться мишенью дискриминации. Каждая девочка вправе получать образование, свободно говорить свое мнение и уметь защищать свои права. А общество должно уважать и поддерживать гендерные аспекты для развития гендерного равенства и политики.

Литература

1. Феминизм и гендерное равенство, 1996. 185 с.
2. Воронина О.А. Государственные механизмы обеспечения гендерного равенства // Гендерное равенство в современном мире. М.: Макс Пресс, 2008. С. 11–26.
3. Женская солидарность: пособие для мужчин и женщин / под ред. Е. Гаповой, Н. Кулиники. Минск : ПроPILEI, 2002. 168 с.
4. Гендерные истории Восточной Европы / под ред. Е.И. Гаповой, А.Р. Усмановой. Минск : ЕГУ, 2002. 114 с.
5. Hollander E.P. Principles and Methods of Social Psychology. 3d ed. New York : Oxford University Press, 1976. 459 p.
6. Хубер Дж. Теория гендерной стратификации // Антология гендерной теории. С. 77–99.
7. Хирдман И. Женщины – от возможности к проблеме? Конфликт полов в «государстве всеобщего благоденствия» – шведская модель // Северная Европа. М.: АСТ–Пресс, 1995.

УДК 005.1

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕНЕДЖМЕНТА В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Мартенс И.И.

(СКУ им. М. Козыбаева)

В данной работе будет рассмотрена актуальная для нашего современного времени тема «Менеджмент в эпоху глобализации». Актуальность ее заключается в том, что глобализация затрагивает все сферы деятельности и оставляет свой след. Объект исследования: влияние глобализации. При исследовании данной темы были

использованы следующие методы: метод анализа и метод сравнения. Глобализацию можно обозначить мировым процессом.

Многие ученые и исследователи предполагают время, в которое мы живем – время развития: науки, технологий и общества, которое можно назвать глобализированным. К настоящему времени глобализация оказывает значительное влияние на менеджмент. Это характеризуется тем, что мировые соглашения ставятся выше внутренних соглашений хозяйствующих субъектов.

Таким образом, можно сказать что одной из задач глобализации является формирование международного менеджмента. Это позволит всем менеджерам разных стран и компонентов и объединиться, и создать единую систему управления. Многие экономические деятели по-разному относятся к процессу глобализации. Кто-то не верит в то что мировая экономика – благо для них.

Кто-то же наоборот считает, что мировая экономика послужит на благо всем. Одна из ведущих фигур в американском менеджменте – Майкл Мескон, и его коллеги наблюдали насколько разные парадигмы управления существуют. И благодаря этим сравнениям можно сформировать новую и подходящую парадигму управления. Были сравнены такие страны как Япония, США, а также некоторые европейские страны.

Например, Япония отличается патерналистскими идеями. Суть такого управления заключается в том, что должно преобладать корпоративные отношения между сотрудниками. Из этого можно выделить несколько признаков японской парадигмы управления:

- Коллективная ответственность за итог и качество продукции.
- Значимость планирования карьеры как настоящей возможности для развития способностей и талантов, а также обучения.
- Доверительные отношения между начальством и подчиненными.
- Защита сотрудников: социальная, правовая, экономическая и др.
- Деятельность, которая направлена на достижение общих целей.

Американская парадигма же отличается от японской. В американском менеджменте поручение дается одному человеку, который потом организует процесс, а в японском целой команде.

Признаки американской парадигмы:

- Основой является научный менеджмент.
- Руководитель – индивидуальная личность, у которой собственные интересы и потребности.
- Использование «парадигмы человеческих отношений» для создания комфортного психологического климата.
- Ситуационный подход.
- Обучение менеджеров, которое подходит для сотрудников всех возрастов, которое позволяет равномерно развиваться.

Европейскую парадигму нельзя назвать единой, так как в разных странах подход хоть немного, но отличается. Например, немецкая и шведская парадигма отличается от других тем, что там большое внимание уделяется социальной защите сотрудников, нежели в других странах [1]. Казахстанский менеджмент показывает на своем опыте неэффективность западной системы управления.

Это можно увидеть на примере бюджетной сферы: чиновникам, мыслящим по «западному», чтобы добиться изменений в социальной сфере т.е. образовании, здравоохранении и т.д., требуются огромные денежные средства. Это обосновывается тем, что требуются различные программы и технологии, а также иностранные специалисты. Далее ресурсы нерационально распределяются и зарождается коррупция.

Таблица 1. – Сравнение моделей менеджмента в разных странах

Модели менеджмента	Характер решений	Структура управления	Ответственность	Подготовка кадров	Оплата
Японская	Коллективный	Гибкая	Коллективная	Универсальные	По результатам коллективной работы
Американская	Индивидуальный	Формальная	Индивидуальная	Узкоспециализированные	По индивидуальным достижениям
Европейская	Индивидуальный	Формальная	Индивидуальная	Узкоспециализированные	По индивидуальным достижениям
Казахстанская	Коллективный	Формальная	Коллективная	Узкоспециализированные	По результатам коллективной работы

Чтобы улучшить ситуацию в стране нужна новая система управления, которая позволила бы эффективно управлять ресурсами страны. Такая система существует. Ее название «Кайдзен» –которое сразу ассоциируется с Азией. Эта система – «Библия» японского менеджмента, некая философия, суть которой – добиться максимального успеха при минимальных затратах. Казахстанский деятель, бизнесмен и основатель образовательной платформы Margulan.info – Маргулан Сейсембаев способствует популяризации данной системы и считает, что «Кайдзен» выведет Казахстан на новый уровень [5]. Сравнение, отраженное в Таблице 1, указывает возможность создания новой общей парадигмы управления в эпоху глобализации. Что бы она сочетала в себе национальные традиции, приоритет обществу, лояльность и социальную защиту рабочих и служащих. Менеджмент с каждым периодом развивается все больше и больше. Его деятельность все расширяется, и он становится все более обширным. Могут настать такие времена, когда действия менеджмента будут диктоваться экономическими организациями, а не политическими интересами. В этом и проявляются последствия глобализации и важным качеством новой общей парадигмы управления. На новую парадигму будут влиять следующие факторы:

- Новое восприятие, интерпретация устаревших форм управления.
- Новые тенденции.
- Отсутствие уникальности организаций.
- Избегание стереотипов.
- Решение проблем при использовании методологии, т.е. менеджмента знаний.
- Менеджмент как взаимосвязь деятельности человека и средств труда.
- Опора на интеллект руководителя, который ведет бизнес.
- Баланс между управленцем и сотрудниками.
- Минимальные затраты [2].

Конечно, пока это все не стабильно и требует множества доработок. Данная парадигма будет еще не раз подвержена изменению и новой интерпретации. Преимущество данной парадигмы будет в том, что она направлена на более лояльные отношения между начальством и подчиненными. Не будет строгой иерархии, и жестком контроле. Но можно допустить мысль что при ослабленном контроле может наступить анархия. Но можно представить, что сотрудники сами будут заинтересованы в самореализации и развитии. Потому что на работу будут требоваться такие индивиды [3].

В заключении можно сделать вывод что экономическая глобализация и новая, общая система управления в многом может облегчить жизнь тем что стимулирует мировой прогресс, открывает доступ всем странам к новым, передовым технологиям что

способствует равномерному развитию. Но это имеет и обратную сторону медали, разорение малого бизнеса или же монополизация. Самой главной задачей мирового общества является то что бы все наибольшее количество стран смогли извлечь только пользу от глобализации [4]. Для Казахстана такая парадигма станет новой точкой отсчета. Она позволит поменять стиль работы, сознание менеджеров. Потому что их основное внимание будет уделено разработке новых методов и подходов к системе управления. Также эта система будет способствовать эффективному распределению ресурсов. «Кайдзен» в отличие от американской системы ближе нам по ментальности, что является тоже неким преимуществом, ведь как гласит японская система менеджмента: «деловая культура должна основываться на культурных традициях» [5].

Литература

1. Статья: Тенденции развития менеджмента в условиях интернационализации и глобализации. Олимова Н.О., Жабаралиев Д.М.
2. Статья: Поиск новой парадигмы менеджмента в условиях глобализации Г. Батхурэл
3. <https://neftegaz.ru/tech-library/economy/146780-globalizatsiya-ekonomiki/>
4. https://ozlib.com/1060173/sotsium/novaya_paradigma_upravleniya_problemy_interpretatsii/
5. <https://camonitor.kz/33912-kazahstanskiy-menedzhment-ot-zapadnoy-modeli-k-yaponskoy.html/>

УДК 343.244

ПРИНУДИТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕГЛАМЕНТАЦИИ И ПРИМЕНЕНИЯ

Нагорнов К.И.

(Казанский (Приволжский) федеральный университет)

Исследование выполнено при поддержке Министерства науки и высшего образования Российской Федерации. Приказ № 486 от 15 июня 2021 г.

Введение. Действующее уголовное законодательство Республики Казахстан в системе средств реагирования на несовершеннолетних нарушителей предусматривает принудительные меры воспитательного воздействия (далее – ПМВВ). Данные меры применяются при освобождении от уголовной ответственности и от уголовного наказания, а также при условном осуждении и, как отмечается в отечественной юридической литературе, «представляют собой разновидность мер государственного принуждения, которые отличаются от наказания правовой сущностью, целевым назначением, отсутствием последствий, связанных с судимостью» [1, с. 465].

Положения, посвященные принудительным мерам воспитания, содержались ранее в УК КазССР 1959 г. (правда, тогда рассматриваемый нами институт носил несколько отличное название – принудительные меры воспитательного характера), а также в УК РК 1997 г. Заметим, что в УК РК 1997 и 2014 гг., в сравнении с УК КазССР 1959 г., вопросам применения ПМВВ законодатель Казахстана стал уделять больше внимания. Это проявляется, например, в том, что в современных УК РК появились отдельные положения, посвященные содержанию и правилам назначения ПМВВ, возможности их применения к лицам, совершившим преступления, в возрасте от восемнадцати до двадцати лет, а после внесения изменений Законом Республики Казахстан от 23.11.2010 № 354-IV и до двадцати одного года. Кроме того, в УК РК 1997 и 2014 гг. были

существенно расширены условия и основания применения мер, добавлены новые виды мер, а также преобразован порядок их применения.

Проведенный нами анализ положений УК РК 2014 г., регулирующих ПМВВ, позволил обнаружить в них немало позитивных моментов, которые являются достижениями отечественной уголовно–правовой науки. В то же время указанные положения не лишены некоторых проблем и противоречий, негативным образом сказывающихся на практике применения данного института, к рассмотрению которых видится необходимым приступить в настоящей работе, в целях выработки теоретико–прикладных рекомендаций по совершенствованию национальной уголовно–правовой основы ПМВВ. Актуальность проведения подобного исследования также обуславливает то, что положения подраздела 4.10 Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15.10.2021 № 674, установили необходимость дальнейшего совершенствования и оптимизации уголовного законодательства с учетом требований социальной и криминологической обоснованности.

1. О построении и отражении в уголовном законе перечня видов ПМВВ. В ч. 1 ст. 84 УК РК приведен перечень видов ПМВВ, к числу которых в настоящее время относится семь мер воздействия: предупреждение; передача под надзор родителей или лиц, их заменяющих, либо специализированного государственного органа; возложение обязанности загладить причиненный вред; ограничение досуга и установление особых требований к поведению несовершеннолетнего; помещение в организацию образования с особым режимом содержания; возложение обязательства принести извинения потерпевшему; установление пробационного контроля. Следует подчеркнуть, что законодатель предоставил правоприменителю довольно разнообразный комплекс мер воздействия на юного преступника, позволяющий наиболее оптимально производить дифференциацию и индивидуализацию его ответственности.

За более чем 60 лет существования в нормах отечественного уголовного законодательства перечень видов принудительных мер воспитания неоднократно подвергался различного рода корректировкам: не включение в перечни ПМВВ, регламентированные в УК РК 1997 и 2014 гг., выговора, строгого выговора, передачи подростка под наблюдение трудовому коллективу, общественной организации или отдельным гражданам, которые были предусмотрены в УК КазССР 1959 г.; включение в перечень таких новых мер, как передача под надзор специализированного государственного органа, ограничение свободы досуга и установление особых требований к поведению несовершеннолетнего, установление пробационного контроля; изменение редакции наименования мер; изменение месторасположения мер в перечне; не включение в первоначальную редакцию УК РК 1997 г. меры, связанной с возложением обязательства принести извинение лицу, которому причинен вред, отраженной в ст. 49–6 УК КазССР 1959 г., с последующим ее добавлением Законом Республики Казахстан от 23.11.10 № 354–IV в перечень ПМВВ и сохранением в УК РК 2014 г.

Закономерно возникает вопрос о том, какие критерии были положены законодателем в основу построения перечня ПМВВ, обосновывающие включение одних и исключение других мер, а также определяющие последовательность их расположения?

Детальный анализ положений ст. ст. 84 и 85 действующего УК РК пока что не позволяет прийти к какому–либо однозначному выводу по данному вопросу. Так, в перечне ПМВВ предусмотрены меры, содержание которых образуют различного рода лишения или ограничения прав и свобод (например, ограничение свободы досуга и установление особых требований к поведению несовершеннолетнего, помещение подростка в организацию образования с особым режимом содержания), а также меры, в

содержании которых отсутствуют какие-либо лишения или ограничения прав и свобод (например, предупреждение, возложение обязательства принести извинение потерпевшему). Возникает вопрос о допустимости отражения в содержании данных мер репрессии (кары), которая, по замечанию отдельных авторов, заключается в предусмотренных уголовным законом ограничениях или лишениях прав и свобод [2, с. 143; 3, с. 240].

Кроме того, в перечне ПМВВ предусмотрены меры, которые дублируют содержание друг друга. Речь идет о мере в виде ограничения свободы досуга и установлении особых требований к поведению несовершеннолетнего, а также о мере в виде установления пробационного контроля. Эти же ПМВВ дублируют содержание ограничения свободы и условного осуждения. Вместе с тем анализ ч. 1 ст. 84 УК РК позволяет заметить, что меры законодатель попытался расположить в определенной логической последовательности – от менее строгой к более строгой мере. На это также обращают внимание и другие авторы [4, с. 24].

Однако не можем назвать безупречной редакцию ч. 1 ст. 84 УК РК, поскольку, например, если первые пять мер в перечне располагаются в зависимости от их строгости, то последние две меры (возложение обязательства принести извинения потерпевшему и установление пробационного контроля), как представляется, явно нарушают такую логику изложения.

2. О содержании отдельных ПМВВ. В структуре УК РК предусматривается отдельная статья, посвященная содержанию и срокам применения ПМВВ. Детальный анализ положений данной статьи (ст. 85 УК РК) позволяет выявить некоторые несовершенства законодательной регламентации отдельных мер. Так, например, содержание таких мер, как возложение обязательства принести извинение потерпевшему, возложение обязанности загладить причиненный вред, помещение в организацию образования с особым режимом содержания в приведенной статье не раскрывается (лишь указываются отдельные условия назначения мер, либо то, что лицо приносит личные извинения за причиненный вред), что не позволяет правоприменителю оценить их реальный исправительно-предупредительный потенциал.

Небезупречной видится формулировка содержания меры в виде передачи несовершеннолетнего под надзор родителей или лиц, их заменяющих, либо специализированного государственного органа. В частности, данная мера заключается в возложении на родителей или лиц, их заменяющих, либо на специализированный государственный орган обязанности по воспитательному воздействию и контролю. Как можем заметить, на несовершеннолетнего при применении данной меры вообще не накладывается каких-либо обязательств – они возлагаются только на перечисленные выше субъекты. Вместе с тем формулировка содержания меры воспитательного воздействия видится неудачной еще и потому, что содержание меры составляет собственно воспитательное воздействие, которое законодателем не конкретизируется. В этой части передача под надзор может дублировать содержание иных ПМВВ.

Отдельные меры мало того, что дублируют содержание друг друга, так еще и предусматривают открытый перечень требований (ограничений и обязательств), которые уполномочен определить суд при их назначении. Речь в данном случае идет о таких мерах, как установление пробационного контроля, ограничение свободы досуга и установление особых требований к поведению несовершеннолетнего. Подобная правовая регламентация, думается, делает каучуковым содержание указанных мер уголовно-правового воздействия и позволяет правоприменителям на законных основаниях в каждом конкретном случае, по сути, «придумывать» новые средства уголовно-правовой реакции, которые вполне могли являться самостоятельными мерами в перечне ПМВВ.

3. О порядке применения института ПМБВ и его правовой природе. Порядок применения принудительных мер воспитания за период существования в нормах отечественного уголовного законодательства претерпел ряд изменений. Согласно ст. 10 УК КазССР 1959 г. к несовершеннолетнему могли быть применены принудительные меры воспитания в двух случаях: 1) вместо уголовного наказания; 2) при освобождении от уголовной ответственности с направлением его в комиссию по делам несовершеннолетних. В первоначальной редакции УК РК 1997 г. меры могли применяться только при освобождении от уголовного наказания, однако затем Законом Республики Казахстан от 09.12.2004 г. № 10–III ст. 81 УК РК подверглась изменению, в результате которого судам была предоставлена возможность применять ПМБВ при освобождении подростка от уголовной ответственности.

После внесения Законом Республики Казахстан от 23.11.2010 № 354–IV изменений в положения ст. ст. ст. 63, 67 и 81 УК РК 1997 г. ПМБВ стало возможным применить также при освобождении от уголовной ответственности в связи с примирением и при условном осуждении. Указанные изменения нашли отражение в действующем УК РК. Как можем заметить, в современном уголовном законодательстве постепенно расширялась сфера применения ПМБВ [3, с. 431], в результате чего в настоящее время ПМБВ возможно применить как в рамках уголовной ответственности, так и за ее пределами.

Применительно к предложенным законодателем вариантам регламентации порядка применения ПМБВ в УК РК 2014 г. возникают вопросы, связанные с определением правовой природой данных мер, которая весьма неоднородна: с одной стороны, эти меры применяются вне рамок уголовной ответственности, причем в порядке ч. 1 ст. 81 и ч. 3 ст. 83, ч. 2 ст. 68 УК РК; с другой стороны, это меры уголовной ответственности, которые могут быть применены при освобождении от наказания (в этом случае освобождение от наказания с применением ПМБВ является самостоятельным и специальным для несовершеннолетних видом освобождения), а также при условном осуждении.

Видится необоснованным предоставление возможности применения ПМБВ, содержащих элементы репрессии в виде лишений и (или) ограничений прав и свобод (например, ограничение досуга и установление особых требований к поведению и др.), вне рамок уголовной ответственности, поскольку освобождение от уголовной ответственности предполагает «отказ компетентных органов государства от применения мер уголовно–правового характера в отношении лица, совершившего уголовное правонарушение» [3, с. 341].

Не лишено некоторых недостатков законодательное решение о предоставлении возможности применения ПМБВ при условном осуждении, поскольку при условном осуждении на подростка могут быть возложены требования, предусмотренные ч. 2 ст. 44 УК РК, которые также применяются при установлении пробационного контроля. Аналогичные требования применяются в соответствии с ч. 4 ст. 85 УК РК при ограничении свободы досуга и установлении особых требований к поведению несовершеннолетнего.

Помимо этого, согласно ч. 2 ст. 44 УК РК соответствующий перечень требований не является исчерпывающим, что позволяет судам применять в рамках условного осуждения отдельные ограничения и обязательства, которые могут дублировать воздействие некоторых видов ПМБВ. Помещение несовершеннолетнего в организацию образования с особым режимом содержания при условном осуждении вообще должно исключаться, поскольку судом было отложено отбывание несовершеннолетним наказания, которое также связано с изоляцией от общества. Хотя в положениях действующего УК РК, заметим, об исключении такой возможности ничего не

указывается, поскольку в ч. 5 ст. 63 УК РК не конкретизируются виды мер, которые (не)возможно назначить при условном осуждении.

4. Об основаниях применения ПМВВ. Согласно ч. 1 ст. 83 УК РК основанием освобождения от уголовной ответственности с применением ПМВВ признается возможность достижения исправления лица без привлечения к уголовной ответственности. Основанием освобождения от наказания с применением рассматриваемых мер является возможность достижения исправления лица путем применения ПМВВ (ч. 2 ст. 83 УК РК). Приведенные выше формулировки основания применения ПМВВ, как представляется, несовершенно, поскольку в ч.ч. 1, 2 ст. 83 УК РК речь ведется о возможности исправления лица все теми же ПМВВ (хотя в ч. 1 ст. 83 УК РК на прямую так не указано, но, думается, это предполагается, поскольку применительно к формулировке «исправление возможно без привлечения к уголовной ответственности» закономерен вопрос о том, посредством чего возможно обеспечить исправление – ПМВВ или чем-то иным?), однако установление такой возможности предопределяет разные правовые последствия: в одном случае – освобождение от уголовной ответственности, в другом – освобождение от наказания [5, с. 853]. Более того, обращение к п.п. 15 и 16 нормативного постановления Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 11.04.2002 № 6, посвященного вопросам ответственности несовершеннолетних за совершение уголовных правонарушений, позволяет заметить, что высшая судебная инстанция указывает о возможности применения ПМВВ в случае, если исправление и перевоспитание лица может быть достигнуто путем применения данных мер. Приведенная позиция расходится с ч.ч. 1, 2 ст. 83 УК РК.

Стоит также отметить, что каких-либо специальных указаний об основании применения ПМВВ при освобождении от уголовной ответственности в связи с примирением и при условном осуждении в УК РК вообще не предусмотрено. Указание в ч. 2 ст. 68 УК РК о том, что лицо подлежит освобождению от уголовной ответственности, если оно примирилось с потерпевшим, заявителем, в том числе в порядке медиации, и загладило причиненный вред, все-таки является основанием освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением, а возможность исправления осужденного без отбывания наказания – основанием применения условного осуждения.

Заключение. Подводя итоги проведенного нами исследования, посвященного изучению наиболее актуальных проблем регламентации и практической реализации положений института ПМВВ, отметим, что совершенствование правовой основы данного института представляется одним из перспективных и значимых направлений развития национальной уголовно-правовой политики по противодействию преступности несовершеннолетних.

Поскольку цель исследования сводилась не просто к выявлению недостатков законодательной регламентации и практической реализации положений, посвященных ПМВВ, а к выработке на данной основе предложений (рекомендаций) по их совершенствованию, в этой связи нами предлагается следующее. В ближайшей перспективе с учетом высказанных выше соображений необходимой видится разработка наиболее оптимальной модели законодательной организации института ПМВВ, в рамках которой будут четко определены его правовая природа и место в системе средств уголовно-правового воздействия, порядок и основание применения, а также критерии построения перечня видов ПМВВ в уголовном законодательстве.

Отмеченные возможные концептуальные направления развития казахстанского уголовного законодательства задают тон проведению соответствующих научных изысканий, результаты которых могут быть впоследствии имплементированы в положения УК РК. В этой связи, не претендуя на завершенность исследования и

беспорность изложенных в нем выводов, автор настоящей работы выражает надежду на дальнейшее критическое обсуждение затронутого выше круга вопросов, что, несомненно, окажет содействие в развитии национальной уголовно–правовой политики противодействия преступности несовершеннолетних.

Литература

1. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (том 1) / Под общ ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Государственного советника юстиции 1 класса Даулбаева А.К. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 504 с.
2. Степашин В.М. Экономия репрессии как принцип уголовного права и его реализация в назначении мер уголовной ответственности: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Степашин Виталий Михайлович; [Место защиты: Омская академия Министерства внутренних дел Российской Федерации]. – Омск, 2019. – 527 с.
3. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть. Учебник. Отв. ред. – д.ю.н., проф. И.И. Рогов и д.ю.н., проф. К.Ж. Балтабаев. – Алматы: Жеті Жарғы, 2016. – 448 с.
4. Амуртаева Д.Т., Курсабаева З.И. Понятие и сущность принудительных мер воспитательного воздействия // Современные проблемы уголовной политики: международная коллективная монография. / Отв. ред. Мизанбаев А.Е., Бекмагамбетов А.Б., Сергеев Д.Н. – Екатеринбург–Костанай, 2019. – С.16 – 26.
5. Нагорнов К.И., Талан М.В. Принудительные меры воспитательного воздействия в странах постсоветского пространства: опыт законодательного моделирования основания применения. Государство и право в XXI веке: материалы междунар. научно–практ. конф., посвященной 95–летию юрид. фак. Белорусского госуд. ун–та. – Минск, Беларусь, 2021. – С. 850–857.

ӘОЖ 336.71

ҚР БАНК СЕКТОРЫНА ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАНК СЕКТОРЫНДАҒЫ ШОҒЫРЛАНДЫРУ ПРОЦЕССИН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Нурмуқанова Г.Т.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Ұлттық банктің негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасында баға тұрақтылығын қамтамасыз ету. Бағаның тұрақтылығы инфляцияның төмен деңгейіне қол жеткізуді және оны сақтауды білдіреді. Төмен инфляция халықтың сатып алу қабілетін сақтауға, экономикалық тұрақсыздықты төмендетуге, өндіріске ұзақ мерзімді инвестициялардың өсуіне ықпал етеді және экономиканың өсуіне және халықтың әл–ауқатын жақсартуға жақсы ықпал етеді.

2016–2017 жылдары Ұлттық банктің мақсатты көрсеткіші 6–8% жылдық инфляция дәлізі болды. 2018 жылдан бастап инфляцияның орта мерзімді мақсатты көрсеткішіне қол жеткізу стратегиясы шеңберінде мақсатты параметрлер төмендетілді. Инфляцияның мақсатты көрсеткіштері мынадай деңгейде белгіленеді:

- 2018 жылдың соңында 5–7%,
- 2019 жылдың соңында 4–6%, төменірек, бірақ 2020 жылдың соңында және одан кейінгі жылдары 4%–ға жақын.

2020 жылы Қазақстанның қаржы секторы қосарланған күйзеліс әсерінен дамыды: мұнай бағасы төмендеді және күткендей, коронавирустық пандемияға байланысты енгізілген шектеу шараларының нәтижесінде іскерлік белсенділік төмендеді.

Биыл соңғы 20 жылдағы экономикалық өсімнің ең үлкен төмендеуі болжануда. ҚР Ұлттық экономика министрлігінің болжамы бойынша жыл соңына қарай ЖІӨ төмендеуі –2,1%, ал ХВҚ мәліметтері бойынша –2,7% деңгейінде болады. Елдің қаржы секторының биылғы және келесі жылғы даму траекториясының айқындаушы факторы пандемияның

таралу сценарийі мен оны жеңу мүмкіндігі, оның іскерлік белсенділік пен нарықтық қатынастарға әсері екені анық.

Осы жағдайларда агенттіктің алдында қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және дағдарыстың қаржы институттарына да, қаржылық қызметтерді тұтынушыларға да әсерін жеңілдету міндеті тұрды.

Белгісіздіктің күшеюі аясында салымшылар, сондай-ақ отандық және шетелдік инвесторлар тарапынан қаржы секторының тұрақтылығына сенімсіздік болуы мүмкін, бұл дамушы нарықтардан капитал мен өтімділіктің кетуі тәуекелдерін арттырады. Осыған байланысты қаржылық институттар адекватты түрде капиталдандырылуы және бірнеше стресс факторларының бір мезгілде қысымына төтеп беру үшін жеткілікті резервтерге ие болуы керек.

Күйзелістерді жүзеге асыруға негізгі жауап – мұндай дағдарыстарға төзімділікті арттыру үшін банктерді қалыптастыруы тиіс капиталдың буферлері мен резервтерінің болуы.

Банк секторы індеттің басталуына үлкен капитал қорымен жақындады, мұны банк жүйесі активтерінің 87%-ын құрайтын 14 ірі банктің активтер сапасын тәуелсіз бағалау (AQR) дәлелдейді. Ұлттық банк агенттікпен бірлесіп, 2020 жылдың ақпан айында AQR-ны аяқтады, ол жүйе деңгейінде шамамен 800 миллиард теңгені құрайтын капиталды растады.

Активтерді бағалау нәтижесінде банктер несиелік шығындарға қосымша провизиялар құруы тиіс және AQR нәтижелері бойынша сәуір айында тиісті түзету іс-шаралар жоспарлары бекітілді.

2021 жылғы қаңтар–наурызда банк секторы активтерінің құрылымындағы ең үлкен өсім «Сату үшін қолда бар бағалы қағаздар» бабы бойынша – 582,4 млрд. теңгеге және «Өтелгенге дейін ұсталатын бағалы қағаздар» бабы бойынша – 450,3 млрд. теңгеге. Бұл банктердің өтімді активтерді құруды жалғастыратынын көрсетеді.

ARRFM мәліметтері бойынша, банк секторының өтімділік резервтері жыл басынан бері 14 923 млрд. теңгеге немесе активтердің 46%-ға дейін өсті, оның ішінде 13 888,9 млрд. теңгеге жуығы өтімділігі жоғары активтерге тиесілі.

Активтердің жалпы көлеміндегі несиелік портфелінің үлес салмағының басым болуы жалғасып жатқанына қарамастан, ағымдағы жылдың қаңтар–наурызында 50,7%-дан 48,7%-ға дейін айтарлықтай төмендеу байқалды. Негізгі себеп «АТФБанк» АҚ-ның несиелік портфелінің 69 млрд. теңгеге және «ForteBank» АҚ 59,1 млрд. теңгеге төмендеуі болды. Сондай-ақ, жыл басынан бері «Bank RBK» АҚ-дан 35,9 млрд. теңгеге және «Қазақстан Халық Банкі» АҚ-нан 31,9 млрд. теңгеге берілген несиелік көлемінің айтарлықтай төмендеуі байқалады.

Бұған корпоративтік клиенттердің, соның ішінде ШОБ субъектілерінің несиелерін өтеу әсер еткен болуы мүмкін. Мәселен, заңды тұлғаларға берілген несиелердің көлемі жыл басынан бері 0,5%-ға, яғни 7 058,9 млрд. теңгеге дейін қысқарды. Оның ішінде шағын кәсіпкерлік субъектілерін несиелендіру 3,5%-ға төмендеп, 2 426,8 млрд.

Банк секторының жиынтық міндеттемелері 2021 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша жыл басынан бері 1 156,8 млрд. теңгеге немесе 4,3%-ға ұлғайып, 28 374 млрд. теңгені құрады, бұл клиенттер депозиттерінің 1 264,6 млрд. теңгеге ұлғаюына байланысты болды. Оның ішінде заңды тұлғалардың депозиттері 5,4%-ға немесе 577,1 млрд. теңгеге – 11 193,6 млрд. теңгеге дейін, ал жеке тұлғалардың депозиттері 687,5 млрд. теңгеге өсіп, 11 630,2 млрд. теңгені құрады.

2020 жылы Қазақстанның қаржы секторы қосарланған күйзеліс әсерінен дамыды: мұнай бағасы төмендеді және күткендей, коронавирустық пандемияға байланысты енгізілген шектеу шараларының нәтижесінде іскерлік белсенділік төмендеді.

Сурет 1. – Банк секторы міндеттемелерінің динамикасы

Биыл соңғы 20 жылдағы экономикалық өсімнің ең үлкен төмендеуі болжануда. ҚР Ұлттық экономика министрлігінің болжамы бойынша жыл соңына қарай ЖІӨ төмендеуі – 2,1%, ал ХВҚ мәліметтері бойынша – 2,7% деңгейінде болады. Елдің қаржы секторының биылғы және келесі жылғы даму траекториясының айқындаушы факторы пандемияның таралу сценарийі мен оны жеңу мүмкіндігі, оның іскерлік белсенділік пен нарықтық қатынастарға әсері екені анық.

Осы жағдайларда агенттіктің алдында қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету және дағдарыстың қаржы институттарына да, қаржылық қызметтерді тұтынушыларға да әсерін жеңілдету міндеті тұрды. Белгісіздіктің күшеюі аясында салымшылар, сондай-ақ отандық және шетелдік инвесторлар тарапынан қаржы секторының тұрақтылығына сенімсіздік болуы мүмкін, бұл дамушы нарықтардан капитал мен өтімділіктің кетуі тәуекелдерін арттырады.

Осыған байланысты қаржылық институттар адекватты түрде капиталдандырылуы және бірнеше стресс факторларының бір мезгілде қысымына төтеп беру үшін жеткілікті резервтерге ие болуы керек. Күйзелістерді жүзеге асыруға негізгі жауап – мұндай дағдарыстарға төзімділікті арттыру үшін банктерді қалыптастыруы тиіс капиталдың буферлері мен резервтерінің болуы.

Банк секторы індеттің басталуына үлкен капитал қорымен жақындады, мұны банк жүйесі активтерінің 87%-ын құрайтын 14 ірі банктің активтер сапасын тәуелсіз бағалау дәлелдейді. Ұлттық банк агенттікпен бірлесіп, 2020 жылдың ақпан айында AQR-ны аяқтады, ол жүйе деңгейінде шамамен 800 миллиард теңгені құрайтын капиталды растады. Активтерді бағалау нәтижелері бойынша банктер несиелік шығындарға қосымша провизиялар құруы керек, ал сәуір айында нәтижелері бойынша тиісті түзету іс-шаралар жоспарлары бекітілді.

Қазіргі уақытта екінші ондықтың көптеген банктері нарықтағы өмірлік белсенділігін сақтау үшін бірігуді бастады. Секторды шоғырландыру идеялары банктік ортада ұзақ уақыт бойы қозғалып келеді және Fitch халықаралық рейтингтік агенттігі бұл шаралардың мақсатқа сай екендігіне біраз қолдау көрсетіп, бірігу қадамы шағын банктердің тұрақты болуына мүмкіндік беретінін жариялады. Қарсаңында AsiaCredit Bank пен Capital Bank Kazakhstan акционерлері Tengri Bank-ке қосылу туралы шешім қабылдады. Банктерді біріктіру туралы шешім нарық үшін күтпеген жағдай болды. Алғаш рет нарық көктемде шоғырлану мүмкіндігі туралы айта бастады.

Банктердің нақты бірігуінен кейін Қазақстанның банк жүйесіндегі несиелік ұйымдардың саны 28-ден 26-ға дейін азаяды. Қазіргі уақытта нарықта активтерінің көлемі жалпы активтерінің 1%-дан аспайтын 12 банк жұмыс істейді. СТБ. Бұл ретте

Қазақстанның ірі үш банкі банк жүйесінің барлық активтерінің жартысын бақылайды, бұл өткен жылдармен салыстырғанда көп.

Мәселен, еліміздегі ең ірі үш банктің активтеріндегі үлесі 2015 жылдың басында 38 пайызды құраған. Қазіргі уақытта екінші ондықтың көптеген банктері нарықтағы өмірлік белсенділігін сақтау үшін бірігуді бастады.

Секторды шоғырландыру идеялары банктік ортада ұзақ уақыт бойы қозғалып келеді және Fitch халықаралық рейтингтік агенттігі бұл шаралардың мақсатқа сай екендігіне біраз қолдау көрсетіп, бірігу қадамы шағын банктердің тұрақты болуына мүмкіндік беретінін жариялады. Қарсаңында AsiaCredit Bank пен Capital Bank Kazakhstan акционерлері Tengri Bank-ке қосылу туралы шешім қабылдады. Банктерді біріктіру туралы шешім нарық үшін күтпеген жағдай болды.

Алғаш рет нарық көктемде шоғырлану мүмкіндігі туралы айта бастады. Банктердің нақты бірігуінен кейін Қазақстанның банк жүйесіндегі несиелік ұйымдардың саны 28-ден 26-ға дейін азаяды. Қазіргі уақытта нарықта активтерінің көлемі жалпы активтерінің 1%-дан аспайтын 12 банк жұмыс істейді. СТБ. Бұл ретте Қазақстанның ірі үш банкі банк жүйесінің барлық активтерінің жартысын бақылайды, бұл өткен жылдармен салыстырғанда көп. Мәселен, еліміздегі ең ірі үш банктің активтеріндегі үлесі 2015 жылдың басында 38 пайызды құраған.

Осылайша, Қазақстанның банк жүйесі ковидтік кезеңнің шындығына дерлік бейімделіп үлгерді деп қорытынды жасауға болады, бұл оның өсуге ұмтылуынан көрінеді. Сонымен қатар, саланың одан әрі жай-күйі мемлекет тарапынан қабылданып жатқан шараларға ғана емес, елдегі және әлемдегі жалпы экономикалық жағдайға байланысты болатыны анық. Қазақстан Республикасының банк секторындағы істің жай-күйі жекелеген коммерциялық банктердегі залалдардың жинақталуының жоғарылауымен сипатталады, бұл олардың біртіндеп капиталсыздануына және өтімділігінің нашарлауына әкеледі.

Қазақстандық банк жүйесі қазіргі нарықтық инфрақұрылымның маңызды құрамдастарының бірі бола отырып, соңғы бірнеше жылда өзінің дамуының жоғары деңгейіне жетті және белгілі бір кезеңде ТМД кеңістігінде ең үздік деп танылды.

Мұндай тануға қазақстандық банктерді капиталдандырудың елеулі жиынтық деңгейі, тартылған депозиттер мен айналымдардың жалпы сомасының әсерлі және үнемі өсіп келе жатқан көрсеткіштері, жеткілікті қатаң (халықаралық стандарттар деңгейінде) заң талаптарының сақталуы, банктердің банктер мен банктердің капиталдандыруы сияқты критерийлер негіз болды. прогрессивті, «озық» банктік өнімдердің ұсынысы, банктік қызметтердің жоғары деңгейі және халықтың көзқарасы бойынша банктердің өздерінің сенімділігі, сондай-ақ басқа да бірқатар маңызды факторлар.

Көбінесе мұндай табыстар банк қызметіне қойылатын талаптарды арттырудың ойластырылған және жеткілікті түрде іске асырылған бағдарламасының арқасында және соның нәтижесінде банктердің жалпы санын қысқартумен байланысты. жаңа критерийлер мен стандарттарға сәйкес келеді. Төменде біз бұл туралы толығырақ айтатын боламыз, бірақ бұл жерде мұндай сандық қысқарту тек «тиынның бір жағы» екенін атап өтеміз.

Екінші жағынан, мемлекет алдына қойылған жаңа және өте маңызды міндет – қалған банктердің бақылаусыз төлем қабілетсіздігі мен банкротқа ұшырауының алдын алу. Бұл банк қызметінің мазмұны мен нысандарына қойылатын міндетті талаптардың айтарлықтай ұлғаюы мемлекеттің өзі тарапынан да, халықтың, кәсіпкерлердің және басқалардың тарапынан да банктерге аса қажетті сенімге негіз болғанымен байланысты. азаматтық айналымға қатысушылар.

Сондықтан Қазақстанның қазіргі заңнамасы банктік қызметтің өте қатаң стандарттарын, банктерде тәуекелдерді басқарудың тиімді жүйелерін енгізу талаптарын

және т.б. Сонымен қатар, проблемалық банктерді сауықтыруға және дәрменсіз банктерді жоюға бағытталған тәуелсіз мекеме де құқықтық реттеледі. Бұл мекеменің негізгі сипаттамалары оның тек төлемге қабілетсіз және дәрменсіз банктерге қатысты қолданылуы болып табылады және тиісті рәсімдер саладағы қадағалау және бақылау бөлігінде қажетті толық өкілеттіктері бар уәкілетті мемлекеттік органның тікелей қатысуымен жүзеге асырылады.

Банктердің төлем қабілеттілігін қалпына келтіруге және төлем қабілетсіздігі кезінде оларды таратуға байланысты арнайы нормативтік-құқықтық нормалардың болуы жоғарыда аталған себептерге байланысты және Қазақстанның банк жүйесінің қазіргі жағдайын ескере отырып, негізделген және қажет болып көрінеді.

Қолданыстағы заңнама жүйесінің арқасында отандық банк жүйесі банк бизнесінің қауіпсіздігі тұрғысынан тұрақты, олардың тұрақты дамуы тұрғысынан – перспективалы, салымшылар тұрғысынан – сенімді, және банктердің санына және олар алып жатқан нарықтық тауашаларға қатысты – оңтайлы ...

Сандардың өзі соңғы бірнеше жылда таратылған банктер санына, банк жүйесін капиталдандырудың жалпы деңгейінің артуына, оған деген сенімнің артуына, қандай да бір ірі келіспеушіліктердің, жанжалдардың, банктердің таратылуына байланысты сот процестерінің болмауына қатысты. Банктер қолданыстағы заңнаманың табыстылығын, сондай-ақ оның дұрыс және мақсатқа сай дамуын көрсетеді.

Қазақстанда банктердің тым көп екені даусыз. Мысалы, халқы Қазақстаннан екі жарым есе көп Польшада 90 банк, Венгрияда 31, Чехияда 18 банк бар. Қазақстандық банктерді біріктіру қажет сияқты, ал жаңа қайта қаралған Банктерді тарату туралы ереженің нұсқасы шоғырландыру процесін жеңілдетеді. Бұл құжатқа сәйкес Ұлттық банк басқармасы банкті тарату туралы шешім қабылдағаннан кейін облыстық департамент арнайы тарату комиссиясын құрады.

Ол жою деп аталатын массаны құрайды және талаптарды өндіреді, содан кейін ол кредиторлардың талаптарын қанағаттандырумен айналысады о банк салымшылары мен клиенттері о ережеге сәйкес, оның негізгі мәні ең алдымен , жеке салымшылардың талаптары қанағаттандырылады, содан кейін ғана о бюджеттік және заңды тұлғалар. Ұлттық банктің мәліметінше, қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында 62 банк таратылу процесінде болса, оның алтауында тарату процесі аяқталды. Осы мақсаттар үшін Ұлттық банкте банктік қадағалау департаментінен бөлінген арнайы құрылымдық бөлімше – тарату процесін бақылау басқармасы құрылды.

Қазақстандағы консолидация үдерісінің жылдамдығын арттыру қажет деп есептейміз. Дегенмен, шоғырландыру төменнен жоғарыға жүргізілуі керек және банктік қадағалау бұл процесті жеңілдетуі керек. Сондай-ақ ірі банктердің банктік қызметтерді монополиялау үрдісін шектеу қажет, егер біріктіру, қосылу және кеңейту процестері көрсетілетін қызметтердің сапасының жақсаруымен және пайыздық мөлшерлемелердің төмендеуімен қатар жүрмесе.

Тіркелген 130 банктің 48-інің ғана шетел валютасында банк операцияларын жүргізуге лицензиясы бар, ал 37-де ғана бас лицензия бар. Нақты жиынтық жарғылық капитал 133,3 миллион долларды құрайды, бұл бір банкке орта есеппен 1 миллион доллардан келеді, бұл халықаралық стандарттармен салыстырғанда анық жеткіліксіз.

Жарғылық капиталдың шектелуі банк операцияларының кеңеюін және банктердің өңдеуші секторға оң әсерін шектейді. Сондықтан банк секторын одан әрі дамыту және шоғырландыру қажет. Қорытындылай келе, пандемиядан туындаған дағдарыстың тереңдігі банктердің теңгеріміне кері әсер етудің күшеюінен хабар беретінін атап өткім келеді.

Сондықтан агенттік әзірленген үлгілерді, құралдар мен әдістемелерді пайдалана отырып, AQR агенттігі мен банктердің стресс-тестілеуін қадағалау үдерісіне жүйелі

түрде енгізуді жоспарлап отыр. Келесі жылы қадағалау ағымдағы дағдарыстың банк секторына әсерін бағалау үшін барлық банктерді стресс–тестілеуге бағытталатын болады.

Әдебиет

1. «ҚР Ұлттық Банкі туралы» ҚР Заңы, 1995 ж. (01.01.2021 ж. толықтырулар мен өзгерістер енгізілді)
2. Сейткасимова Г.С. «Банк ісі», Астана 2013 ж.
3. «Банк жүйесінің тұрақтылығы – экономикалық дамуының кепілі» Егемен Қазақстан, 2016 ж.
4. Банктер және банк ісі: Оқулық / И.Т. Балабанова, СПб.: Питер, 2019ж
5. <https://nationalbank.kz/kz>

ӘОЖ 621

СЕМЕЙ ПОЛИГОНЫНДАҒЫ ОБЪЕКТИЛЕРДІҢ ҚҰРЫЛУЫ, НЕГІЗГІ КЕЗЕНДЕРІ МЕН ТӘЖІРИБЕ АЛАҢДАРЫ

Нурмуқанова Ф.М.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Елдің алғашқы атом полигонын салу жұмыстарын ұйымдастыру үшін 1947 жылы 4 қыркүйекте КСРО МВС бас штабында арнайы бөлім құрылды. Бөлім мамандары полигонды қаржыландыру, кадрлармен толықтыру, кадрларды арнайы даярлау, сондай-ақ ғылыми зерттеулерге арналған жабдықтар мен өлшеуге арналған аппаратураларды әзірлеу және дайындау мәселелерімен айналысты. Сонымен қатар, олар қажетті жабдықтар мен жабдықтарды сатып алуға және өндіруге тапсырыс беруді, оларды қабылдауды және атом қаруын сынау кезінде ғылыми – зерттеу жұмыстары мен өлшеулерді жүргізуге дайындықты қадағалады.

Полигон құрылысы бойынша жұмыстарды алғашқы болып Қарулы Күштердің инженерлік әскерлері бастаған. Құрылысшылардың бірінші тобы: 36 – шы қорғаныс құрылысы басқармасының офицерлері 1947 жылдың қыркүйегінде болашақ полигон аумағына шөлді далаға келген. 1947–1948 жылдардағы қыстың қатал айларында әскери құрылысшылардың саны 9000 адамнан асқан (УОС – 310). Құрылыс жұмыстарын жүргізумен қатар әскери бөлімдерді қалыптастыру да жүзеге асырылғанын, сондай-ақ полигон объектілерін іздестіру және жобалау жұмыстары жалғастырылғанын атап өткен жөн.

Жобаға сәйкес полигон тіршілікті қамтамасыз етудің барлық қажетті элементтері бар, сол кездегі талаптарға жауап беретін ғылыми – техникалық базасы бар, оның әртүрлі алаңдарында көптеген ғимараттар мен құрылыстар бар күрделі тармақталған құрылым болуы керек еді.

Сынақ алаңын және полигонның ойдағыдай жұмыс істеуі үшін қажетті әртүрлі объектілерді жабдықтау жөніндегі жобалау жұмыстары, химиялық физика институтының (ХФИ) техникалық тапсырмалары бойынша Халық Комиссарлар Кеңесі жанындағы бірінші бас басқарманың арнайы жобалау институтында (ПМУ) – ГСПИ – 11 орындалған. Директоры Н.Н. Семенов болған ХФИ – да Д.А. Франк–Каменецкий, Ю.Б. Харитон, Я.Б. Зельдович, А.Ф. Беляев, А.Я. Апин, Б.М. Степанов және басқалары сияқты көрнекті ғалымдар жұмыс істеді.

Алаңдарда құрылыс жұмыстарын басқаруды және құрылыстарды пайдалануға қабылдауды полигон қолбасшылығы мен бөлімшелер командирлері жүзеге асырды. Полигонның бірінші бастығы болып гвардия артиллерия генерал – лейтенанты

Рожанович Петр Михайлович тағайындалды (1948 ж.ақпан – 1948 ж. Қазан). Полигон қызметінің әртүрлі кезеңдерінде оның бастықтары Колесников Сергей Георгиевич, Енько Анатолий Валерьевич, Гуреев Иван Николаевич, Виноградов Николай Николаевич, Смирнов Алексей Иванович, Кантиев Мұрат Константинович, Ступин Владимир Иванович, Ильенко Аркадий Данилович және Коноваленко Юрий Владимирович болған.

1948 жылдан бастап полигонда ядролық қаруды сынауға дайындау бойынша жүргізілген барлық жұмыстарға ғылыми басшылықты КСРО Ғылым Академиясының ХФИ директорының орынбасары Михаил Александрович Садовский жүзеге асырған. Ядролық сынақтарға қатысушылар Семей полигоны құрылысы мен жабдықтары оның бүкіл қызметі бойы жүргізілген бірқатар ірі және күрделі объектілерді қамтитын бірегей ғылыми – зерттеу және сынақ кешені болып табылатынын білген.

Ядролық сынақтар жүргізу кезеңінде атмосферада оның аумағында үш ірі объект: тәжірибе алаңы, штабтық алаң және әкімшілік орталық жұмыс істеді. Тәжірибе алаңында әртүрлі сынақ алаңдары мен аспаптық құрылыстар орналастырылған. Одан 14 км қашықтықта штабтық алаң орналасқан. Ол сынаушыларды уақытша орналастыруға, жеке қорғаныс құралдарын, дозиметрлерді беруге, санитарлық өңдеу мен залалсыздандыру жұмыстарын жүргізуге арналған еді.

Осы аймақтардан 60 км жерде полигонның тұрғын үйлері және әкімшілік орталық салынып жатты. Кейін ол «Семипалатинск–21» қаласы деп аталып, ал қазіргі кезде Курчатов қаласы болды. Кейіннен ол әскери қалашыққа айналды, онда көптеген әскери бөлімдер, қоймалар, автопарктер және олардың қызметіне қажетті басқа да нысандар орналасқан.

Қазіргі уақытта осы аумақта Қазақстан Республикасының Ұлттық ядролық орталығының құрамына кіретін радиациялық қауіпсіздік және экология институты орналасқан.

Құрылыс нысандарына әртүрлі материалдарды, жабдықтарды, азық-түліктерді және т. б. сақтау және жеткізу үшін қосалқы базалар мен шеберханалар желісі құрылды:

– газ қоймасы: Семей қаласының шетінде, Жаңа–Семей станциясының жанында орналасқан, оған құрал – жабдықтар, дайын конструкциялар, материалдар, азық-түлік және т. б. келген. Сол жерде арматуралар мен қалыптарды, ағаш бұйымдарын және шлак блоктарын жасау бойынша қосалқы цехтар салынған, бұл осы цехтарда жұмыс істеу үшін Семейден білікті жұмысшыларды тартуға мүмкіндік берген;

– механикаландыру базасы, жөндеу шеберханалары, автобаза және құрылысты басқарудың өзі полигонның тұрғын үй құрылысы аймағында орналасқан;

– бетон мен құрылыс ерітіндісін дайындауға арналған қондырғылар полигонның әрбір алаңында орнатылған.

Күрделі және әртүрлі құрылыстар салумен байланысты жұмыстардың үлкен көлемі, жақын маңда өндірістік базаның және білікті жұмыс күшінің болмауы полигон басшылығы мен құрылысшылар алдына қойылған міндетті қиындатты. Құрылысшылардың жұмыс жағдайлары әсіресе 1947–1948 жылдардағы алғашқы қысында өте қиын болды. Қыс мезгілінде дауылды желдер мен қатты борандар, жазда құрғақ жел мен шаңды дауылдар, ауа райы мен температураның күрт өзгеруі, сапалы ауыз судың жетіспеушілігі, әсіресе полигон алаңдарында электрдің дұрыс болмауы құрылыс қарқынын едәуір төмендетті.

Қыста көптеген сарбаздар мен офицерлер тоңып, аяқ саусақтары мен қол саусақтардың ампутациясы болды. Екі жылға жуық сарбаздар мен офицерлер шатырлар мен шұңқырларға орналастырылды. Барлық алаңдарда құрылысшылар екі және үш ауысымда жұмыс істеді. Бір сөзбен айтқанда, өмір сүру жағдайлары майдангерлерден айтарлықтай ерекшеленбеді: бірдей қазандықтар, біркелкі қазандықпен тамақтану, киім–

кешек және азық-түлік сертификаттары, отбасынан бөліну, қатаң режим жағдайлары болды. Әр хатта «әскери цензурамен тексерілді» деген мөр қойылған.

1948 жылдың көктемінің келуімен құрылыс полигонның барлық алаңдарында бір мезгілде өрістеді және жұмыс қарқыны айтарлықтай өсті. Әсересе, полигонның негізгі объектісі – Тәжірибе алаңында ірі құрылыстардың құрылысы ерекше жеделдеді. Ең шиеленіскен кез 1949 жылдың жаз айлары болды. Тәжірибе алаңында барлық құрылыстарды салу және монтаждау бір мезгілде аяқталып жатты. Сынақ алаңдарының белгіленген сынақ мерзіміне сөзсіз дайындығын анықтау үшін 1949 жылы тамызда полигонға Бас штабтың арнайы бөлімінің басшысы А.А. Осин бастаған комиссия келеді. Комиссия күрделі құрылыс бөлімімен және Құрылысшылар басшылығымен (УОС–310) бірлесіп, бірінші кезектегі құрылыстарды салу бойынша жұмыс көлемін қайта қарады және қатты іске қосу минимумын анықтады.

Казармалық үй-жайлар, тұрғын ғимараттар құрылысының көлемі қысқартылып, қатты жабынсыз (топырақты) жолдар құрумен шектелді, сондай-ақ басқа да оңайлатулар мен шектеулер қабылданды. Ұшыру минимумын сол кезде полигонда болған инженерлік Күштердің Маршалы М.П. Воробьев бекітті. Ол тапсырыс берушіге құрылыстарды тапсырудың нақты кестесі мен кезектілігін белгіледі. Бұл бірінші кезекте тәжірибе алаңына қатысты болатын.

Енді Семей полигоны екі жылдың ішінде 15 мыңға жуық құрылысшының күшімен салынғаны белгілі болды. Ұлы Отан соғысы аяқталғаннан кейін күйреген және аш болған елде бұл полигонның құрылысы сол кездегі үлкен сомаға – шамамен 180 млн. сомға әкелген. Полигонның Пошта мекен-жайы онда қызмет өткерген немесе іссапарға жіберілген адамдар үшін бірнеше рет өзгерген. Оның алғашқы мекен – жайы «Мәскеу – 400», содан кейін «Семей – 21», ал 1974 жылдан бастап Курчатова қаласы болған.

Алғашқы ядролық сынақтарды дайындау және өткізу кезеңінде әр түрлі жабдықтармен жабдықталған және «арнайы бұйымдар» жарылатын полигон аумағының бір бөлігі болып табылатын алаң тәжірибелі алаң деп аталды. Сонымен қатар, үш ғылыми – зерттеу секторларынан тұратын полигонның негізгі штаттық бөлімшелерінің бірі тәжірибелік өріс деп аталды, атап айтқанда:

– физикалық өлшемдер секторы, 1949 жылдың басында оны инженер-полковник Сенко Анатолий Валерианович басқарған;

– биологиялық зерттеулер секторы, профессор, медицина қызметінің полковнигі Жихарев Степан Сергеевич басқарған;

– қару-жарақ секторы, сектор бастығының міндетін атқарушы инженер-полковник Молчанов Александр Анатольевич болған.

1948 жылы тәжірибе алаңының бастығы болып полковник Мавлютов Борис Михайлович тағайындалған.

1949 жылдың басында тәжірибелік алаңда жұмыс істеген ғылыми – зерттеу ұжымының негізгі міндеттері: жоспарланған зерттеулердің бағдарламалары мен әдістемелерін пысықтау, сондай-ақ ядролық жарылыстың зақымдаушы факторларының тірі организмге әсер ету салдарын зерттеу үшін пайдаланылған қару-жарақ пен жануарлардың әртүрлі түрлерін сынақ алаңдарына жеткізу және орнату болды.

Тәжірибе алаңында оның аумағында орналасқан барлық нысандарды алғашқы ядролық сынақты өткізуге дайындау бойынша үлкен жұмыс көлемі орындалды. Жоғарыда айтылғандай, салыстырмалы түрде тегіс алаң болған тәжірибе алаңының ортасында биіктігі шамамен 30 м болатын металл мұнара орнатылды, содан кейін ядролық құрылғы жұмыс істеуі керек еді.

Түрлі өлшеу аспаптары мен оптикалық аппаратураның негізгі бөлігі сынақ алаңының солтүстік – шығыс және оңтүстік – шығыс радиусы бойынша салынған аспаптық құрылыстарда болды. Барлық аспаптық құрылыстар жер асты және лифт

шаруашылығы бар 30 метрлік металл мұнарасында ядролық зарядты құрастыру және тексеру бойынша жұмыстар жүргізілген алаңның ортасына бағдарланған. Жергілікті жерде, әскери техникада, бекіністерде, арнайы салынған ғимараттарда, түрлі нысандарда, сондай-ақ тәжірибелік жануарларды орналастыру орындарында көптеген датчиктер мен индикаторлар орнатылды.

Мұндай құрылымдардың құрылу тарихы қызықты болып келеді. Оның мәні тәжірибе алаңының физика – техникалық секторының бұрынғы бастығы Василий Владимирович Алексеевтің естеліктерінде егжей-тегжейлі жазылған[1].

1946 жылы американдық профессор Г.Д. Смиттің «Әскери мақсаттағы Атом энергиясы» атты кітабы жарық көрді, онда АҚШ үкіметінің бақылауымен атом бомбасының дамуы туралы ресми есеп берген [2]. Ол кезде бұл атом жарылысының әсері туралы жалғыз ақпарат көзі болды. Кітапта 1945 жылы 16 шілдеде Нью – Мехикодағы полигонның болат мұнарасында болған ядролық жарылыстың жарқыраған аймағының фотосуреті келтірілген.

Полигонды салуға және жайластыруға, ядролық қаруды жасауға, сондай-ақ жүргізілген сынақтар мен бұл ретте алынған нәтижелер туралы есептерді дайындауға байланысты барлық жұмыстардың құпиялылығын КСРО Ішкі істер министрлігі қорғады. Ядролық зарядпен және оның компоненттерімен жұмыс жүргізілген тәжірибе алаңының барлық объектілеріне ІІМ уәкілдері тағайындалды. Полигонда ядролық сынақтар жүргізілген алғашқы бес жыл ішінде (1949 – 1953 жж.) барлық есептер есепке алынған парақтарға қолдан жазылды, ал олардың мазмұнымен танысу қатаң шектелді.

Ядролық зарядтау құрылғыларының физикалық сипаттамалары және әртүрлі қуаттылықтағы ядролық жарылыстардың зақымдаушы факторларының әскери және басқа да объектілерге әсер ету дәрежесін бағалау нәтижелері ғана емес, сондай-ақ қоршаған орта объектілерінің және Полигон аумағынан тыс жерлердің радиоактивті ластану дәрежесі туралы, халықтың сыртқы және ішкі сәулеленуінің ықтимал дозалары туралы, радиациялық және басқа да, мысалы, сейсмикалық факторлардың полигонға іргелес аудандар тұрғындарының денсаулығына әсер ету дәрежесі туралы деректер құпияландырылды.

Мұның бәрі жергілікті тұрғындардың полигон қызметіне теріс көзқарасына және жариялылықтың келуімен жарияланған ақпараттың дұрыстығына сенімсіздіктің туындауына ықпал етті. Бұл әсіресе Семей полигонының жұмыс істеуінің соңғы жылдарында, яғни 80 – жылдардың аяғы мен 90 – жылдардың басында байқала бастады. Ядролық сынақтардың әсер ету аймағындағы өңірлердің радиоактивті ластануының ауқымы мен дәрежесі туралы мәліметтер қалың жұртшылыққа 90-жылдардың басында ғана «Өңір-1» және «Семей полигоны-Алтай» ғылыми бағдарламаларын іске асыру жөніндегі жұмыстар басталғанда және 1989 жылы 27 желтоқсанда қабылданған «Елдің экологиялық сауықтырудың шұғыл шаралары туралы» қаулысын орындау кезінде қолжетімді болды [3–6].

Алайда, тәжірибелік алаңдағы объектілерді салу мәселелеріне қайта орала отырып, ядролық сынақтардың қарқындылығы 50 – жылдардың ортасынан бастап өсе бастағанын атап өткен жөн. Бұл негізінен әртүрлі қуаттылықтағы жер үсті жарылыстарын ғана емес, сонымен қатар әуе жарылыстарын да жүзеге асыру қажеттілігімен байланысты болды, сондықтан жаңа сынақ алаңдарын салу қажеттілігі туындады.

Сонымен қатар, мұндай қажеттіліктің пайда болуының екі негізгі себебін бөліп көрсетуге болады: біріншіден, өнеркәсіптің әртүрлі мақсаттағы ядролық қаруға арналған жаңа зарядтардың (авиация, зымыран күштері мен артиллерия, әскери – теңіз флоты және т.б.) даму саны артты. Екіншіден, тәжірибелік алаңдағы бір ғана сынақ алаңы П-1 сынақ жүргізудің өсіп келе жатқан қарқындылығын қанағаттандыра алмады.

Сонымен қатар, ядролық зарядты орналастыруға арналған мұнара тұрған осы

алаңның ортасында 1953 жылғы тамызда термоядролық жарылыстан кейін үлкен шұңқыр пайда болды және жердің қатты радиоактивті ластануы орын алды, бұл осы алаңда салынған аспаптық құрылыстардың көпшілігін одан әрі пайдалану мүмкіндігін жоққа шығарды.

Атмосфералық ядролық жарылыстарды өткізу үшін жаңа сынақ алаңдарының құрылысы басталды. Қысқа мерзімде П–2, П–3, П–4 және т.б. алаңдар салынды, оларда ядролық сынақтар мен түрлі модельдік эксперименттер жүргізіле бастады. Семей полигонында барлығы 30 жердегі ядролық жарылыс болды [7]. Барлық алаңдарда жауынгерлік радиоактивті заттар сыналды. Бұл сынақтарды 51105 әскери бөлімінен В.П. Гончаров басқарды [6], ал олардың белсенді қатысушылары и. Ф. Володин, В.В. Колосов, В.А. Логачев, К.Ф. Успенский және басқалар болды [8–14].

Кейбір алаңдарда дала жағдайында ядролық сынақ болып табылмайтын модельдік эксперименттер жүргізілді [15, 16], оларға жататындар:

- гидродинамикалық эксперименттер—бұл ядролық зарядтармен жарылыс эксперименттері, оларды жүргізу кезінде ядролық энергия бөлінбейді,
- гидроядролық эксперименттер—бұл ядролық зарядтармен бірдей жарылыс эксперименттері, бірақ шығарылған Атом энергиясының мөлшері химиялық зарядтың энергиясынан аспайды немесе салыстыруға болады.

Аумағы сым қоршаулармен қоршалған тәжірибелік алаңды өзінің жұмыс істеуінің басынан бастап арнайы күзет батальонына біріктірілген төрт ротаның жеке құрамы күзететінін атап өткен жөн. Алаңның айналасында оның периметрі бойынша әрқайсысының жанында тұрақты патрульдік бекеті бар 12 застава болды. Күндізгі уақытта күзет телефон байланысы тартылған және далалық телефондар орнатылған екі бақылау мұнарасынан жүзеге асырылды. Түнгі уақытта заставаның екі жағына жұп патрульдер шығып тұрды, олар сым қоршауды мұқият бақылай отырып, көрші заставамен шекараға дейін өтуге және оның патрульдерімен жетондармен алмасуға міндетті болды. Патрульдердің жұмысын бақылауды рота офицерлері жүзеге асырды. Айналасында толық қазылған траншеялармен дөңгелек қорғаныс болды. Барлық сарбаздар мен офицерлер шахтада тұрды [17, 21].

Әдебиет

1. Алексеев В.В. Во имя ядерного щита страны. В кн.: Курчатовский институт История атомного проекта. Выпуск 3.– М.: ГНЦ– КИ, 1995. – С. 57– 102.
2. Смит Г.Д. Атомная энергия для военных целей. – М.: Желдориздат 1946.– 276 с.
3. Дубасов Ю.В., Зеленцов С.А., Красилов Г.А., Логачев В.А., Матушенко А.М., Смагулов Г.С., Цатуров Ю.С., Цырков Г.А., Чернышев А.К. Хронология ядерных испытаний в атмосфере на Семипалатинском полигон... // Инф. бюлл. ЦНИИ атоминформ, 1996, № 6. – С. 39– 46.
4. Лоборев В.М., Шойхет Я.Н., Лагутин А.А., Киселев В.И., Судаков В.В., Дьяченко В.И. Радиационное воздействие Семипалатинского полигона на Алтайский край и проблемы количественной оценки этого воздействия. Вестник научн. прогр. «Семипалатинский полигон – Алтай», 1994, № 1.– С. 10– 26.
5. Логачев В.А., Степанов Ю.С., Михалихина Л.А., Хохлов В.Ф. Анализ данных о медико– биологических исследованиях и оценка здоровья критических групп населения Алтайского края и Горно– Алтайской республики, проживающих в районах радиационных воздействий. Инф. бюлл. Центра общ. инф. по атомной энергии (ЦНИИАтоминформ), 20 января 1993.– Спецвыпуск, С. 2– 22.
6. Логачев В.А., Михалихина Л.А., Степанов Ю.А., Матушенко А.М. и др. К вопросу об оценке доз облучения населения вследствие проведения ядерных испытаний на Семипалатинском полигоне. Доклад на 2– м семинаре по международной программе РАДТЕСТ, г. Барнаул, 5– 10 сентября 1994 г.– 18 с.
7. Испытания ядерного оружия и ядерные взрывы в мирных целях СССР. 1949– 1990 гг. / Кол. авторов под рук. В.Н. Михайлова. – Саров, РФЯЦ– ВНИИЭФ, 1996. – 68 с.
8. Мошкин В.П. Служу Родине. / В кн.: Частицы отданной жизни. – М.: ИздАТ, 1999.– С. 108– 109.
9. Козлов Н.А. Кое– что о себе и службе безопасности. В кн.: Курчатовский институт. История атомного проекта. Выпуск 5.– М.: ГНЦ– КИ, 1996.– С. 157– 158.
10. Крылов Г.И. БРВ. / В кн.: О людях и их свершениях. / Составитель С.Л. Давыдов. Часть 1. – М.: Минобороны России, 1997. – С. 305– 309.

11. Касимов О.Г. Встреча с БРВ. / В Кн.: Частицы отданной жизни. – М.: ИздАТ, 1999.– С. 86– 90.
12. Мезелев Л.М. Обвенчанные с радиацией. – М.: Тип. « Экспресс– Полиграф– Сервис», 1998.
13. Тухватулин Ш.Т., Щербина Н.А., Матущенко А.М., Логачев В.А. и др. Совместные работы по ликвидации инфраструктуры испытаний ядерного оружия и улучшения экологической обстановки на территории бывшего СИП. Докл. на 2– й Междунар. конф. по пробл. нераспр. ядерного оружия, 15– 17. 09. 1998 г. Курчатов, Казахстан.
14. Логачев В.А. Радиационные последствия испытаний боевых радиоактивных веществ на бывшем СИП. Докл. на Междунар. конф. « Радиацион. наследие XX века и восстановл. окруж. среды», 30. 10– 03. 11. 2000 г. Москва, Россия.
15. Материалы по вопросам радиоэкологического состояния территории Семипалатинского полигона в результате воздействия значимых ядерных испытаний. / Кол. авторов. – Саров, РФЯЦ– ВНИИЭФ, 1994. – 172 с.
16. Ядерные испытания СССР. Гидроядерные эксперименты. Инвентаризация затрат плутония. – Саров, РФЯЦ– ВНИИЭФ, 1998. – 22 с.
17. Семипалатинский полигон: обеспечение общей и радиационной безопасности ядерных испытаний. / Кол. авторов под рук. В.А. Логачева. – М.: 2– ая тип. ФУ « Медбиоэкстрем», 1997. – 319 с. + илл.

ӘОЖ 33.2964

ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНДАҒЫ КӘРІС ҰЛТЫНЫҢ ТАРИХЫ

Нурпейсова Э.С.

(Қызылорда медициналық жоғары колледжі)

Бүгінде Сыр елі – көптеген ұлтқа қоныс болған, ұлттар арасындағы бірлік пен татулықты сақтап отырған аймақтардың бірі. Сыр халқының қонақжай, кеңпейіл, ақжарқын қасиетін тарихтар тоғысынан көруге болады. Қазіргі кезде тәуелсіз Қазақстан Республикасына барша әлемнің назары ауып, қызығушылығы артып отыр. Себебі біздің ұлан байтақ жеріміз бен есепсіз байлығымыз ғана емес, әлемде территориялық және этникалық жанжалдар өршіп тұрған кезде тарихтың жазуымен, тағдырдың бұйрығымен тоталитарлық езгіден бостандық алып, сансыз ұлттардың киелі мекеніне айналып отыр. Егеменді елімізде тұратын ұлттардың өткені мен бүгінін зерттеу, республикада болып жатқан үрдісті жіті қадағалау мемлекеттің әрі қарай дамып қалыптасуы үшін қажет.

XX ғасырдың 30–шы жылдары мен 50–ші жылдарының басы КСРО–да көптеген адамдарды, жекелеген партия, кеңес, комсомол қызметкерлері ғана емес, тіпті тұтастай халықтарды күштеп жер аударудың орын алған кезеңі еді. Мәскеуден жасалған келте бұйрықтардың бірі – қазақ даласына, әрісі Орта Азия елдеріне әр түрлі ұлттарды депортациялау бұйрығының алғашқы легіне ілінген халықтың бірі – Қиыр Шығыстағы кәріс ұлты еді [1]. Оларды қоныстандырған жердің негізгі қатарында Қызылорда облысы мен бұрынғы Талдықорған облысының Қаратал, Көксу аудандары бар болатын. Осындай аласапыран заманда Қазақстандағы демографиялық ахуалдың күрт төмендеуін жер аударылғандар толықтырды.

Бізді қызықтырған және тақырыбымызға да арқау болған осы Қызылорда облысына қоныс аударылған кәріс диаспорасының қоныстану тарихы мен қазіргі уақыттағы олардың жағдайы еді.

Республикамызға 1937–1938 жылдары бірнеше ұлттың өкілдерін жер аударып, күштеп көшіріп әкеле бастаған. Алғашқы құрбандардың бірі болған Қиыр Шығысты мекендеген осы бір еңбеккеш халық Орта Азия мен Қазақстанға еріксіз көшіріліп, тек қана 1937 жылы Қазақстанға он сегіз мыңнан астам кәріс отбасы жер аударылған. 1937 жылғы КСРО Халық Комиссарлар Кеңесі мен БК (б) П Орталық Комитетінің корей халқын Қиыр Шығыс өлкесінің шекаралық аудандарынан көшіру туралы біріккен

қаулысы шығып, корейлердің Қиыр Шығыстан КСРО–ның ішкі аймақтарына көшірудің себебін кеңестік үкімет Жапония тарапынан төніп тұрған соғыс қаупінен деп түсіндірмекке тырысты. Бұл негізінде корейлердің Жапон үкіметіне жасырын қызмет атқарулары мүмкін деген күдіктен туындаған еді. Қазақтар жаңа қоныастарын жылы қабылдап, алдарына жер мен мал бөліп берді. Жалпы, жаппай көшіріп–қоныстандыру екі кезеңнен тұрды.

Оның алғашқы–сы 1937жылдың күзінен 1938 жылдың көктеміне дейін созылды. Жылдың қыр–күйек айының соңынан бастап алғашқы эшелондармен бірге Қазақстандағы корейлердің тарихы басталды. Олар уақытша босатылған жерлерде болды, осы уақытқа олар жертөлелерде, қоймаларда, атқораларда, шошқақоралар мен соған ұқсас орындарда, өздерімен алып келген қаражатпен өмір сүрді. Ал олар өздерімен бірге тек киім–кешек, жолға арналып есептелген мардымсыз азық–түлік қорын әкелген болатын. Жапон «шпионы» деп жала жабылған корейліктерді қазақ–тар жанашырлықпен қарсы алып, олардың аянышты халдеріне түсіністікпен қарады, құшағын жайып қарсы алып, қиын жағдайда қол ұшын беруден тайынған жоқ.

1938 жылдың көктемінде корейлерді көшірудің екінші кезеңі басталды. Кәрістерді жүк вагонымен тасымалдады, олар вагондарға артық тиелді, бір отбасының мүшелерін әр түрлі эшелондарға таратып жіберу, жолда туыстарын жоғалтып алу, жаппай ауруға ұшырау жағдайлары болды. Енді олар тұрақты мекендерге орналастырылды. Негізгі бөлігі жойылып кеткен кеңшарлар мен игерілмеген жерлерге орналасқандықтан, тұрғын үй, жұмыспен, еңбек құралдарымен қамту жағы жетіспеді. Жаппай күшпен қоныс аудару корей халқын өзі–нің тарихи отаны – Кореядан көп жылдарға қатынасын үзіп, білім, тіл, мәде–ниет саласында орны толмайтын шығынға ұшыратты. 1938 жылы 1 қыркүйекте бар–лық корей тіліндегі мектептер, Қазақстандағы педагогикалық училище, 1939 жылы Қызылордадағы корей педагогикалық институты жабылды, корей тіліндегі оқулықтар жойылды. 70 корей ұжымшарлары республиканың 8 облысында – Қызылордада, Алматы, Солтүстік Қазақстан, Атырау, Қарағанды, Қостанай, Ақтөбе, Оңтүстік Қазақстанда орналасты. Олар балық кәсіпшілігімен және ауыл шаруашылығымен айналысты.

Жер аударылып келген 8 476 кәріс ағайындар 1938 жылы 10 наурызда облыстық атқару комитетінің қаулысымен аудандарға бөлініп, Аралға – 712, Қазалыға – 1 249, Қармақшыға – 1 937, Теренөзекке – 584, Сырдарияға – 96, Шиеліге – 906, Жаңақорғанға 262 адам орналастырылған, 400 адам Қызылорда қаласында қалдырылса, 1 430 адамды басқа облыстарға жіберу сұралған. 1938 жылы Қызылордада кәріс балалары үшін 400 орындық жаңа мектеп салынды.

Енді Қызылорда облысының қоғамдық–саяси тарихының мемлекеттік архивінің қорларындағы өлкемізге кәріс ұлтының қоныстандырылуының ең алғашқы кездегі кездескен қиыншылықтары туралы КП (б) КОАК–нің 3.ІІІ.1938 жылғы қаулысына назар аударсақ:

Кәріс қоныс аударушыларын Арал ауданына қоныстандыруда Аудандық атқару комитетін «Шығыс жолы», «Ворошилов» ұжымшарларының – 96 шаруа қожалығын суармалы жермен айналысатын жеке бақташыларымен бөлу міндеттелген. Сонымен қатар балық шаруашылығы үшін балық аулау инвентарьларымен, егістік және бақшалық шаруашылығы үшін тасымалдауға түйе, бақшаны өңдеуге бір трактормен қамтамасыз етуге ұсыныс жасалған. Қарызын өтемеген қысқа мерзімді несиені балық аулау инвентарьларына жіберу, несиені 1938 жылдың тамыз айына дейін өтеу сұралған [2].

Әрбір ауданға көшіру мен қоныстандыруда негізінен экономикалық–географиялық жағдайлар ескерілді. Қоныстандыру кезінде екі көзқарас болды. Оның бірі, экономикалық тиімділік (колхоздарда жұмысшылар жетпеді, жетекші сала ауыл шаруашылығы болды, азық даярлау орындалмай қалатын кездер болды), ал корейлерге

келсек, олар еңбекқор, шыдамды халық, жаңа орында да аз ғана уақыт ішінде өздеріне берілген жаңа жерді өңдеп алады, себебі олардың этникалық мінездемесіне үңілсек, бұл халықтың қол қусырып отырмайтыны белгілі, олар іске кірісіп кетеді. Екінші көзқарас, корейлер жаңа орынды игеруге мәжбүр болды, олар қолға алған істерін соңына дейін дұрыстап жасауға машықтанған халық, демек жерді жырттып, егінді де егеді, жерді қазып, көкөністі отырғызады, өмір сүру үшін қажетті қор мен күшті де табады. Корейлердің осындай еңбекқорлығын барынша пайдалану қажет еді.

Мұрағат құжатына үңілсек, Қазалы ауданы «Авангард» колхозына – 103 қосалқы шаруашылық бекітілген. Ауданның барлық кәсіпорындарында, мекемелерінде 205 жұмысшы және қызметкерлерді орналастыру керектігі айтылады. Қазалы ауданының солтүстік жағалауындағы МТС кәріс колхоздарына қызмет ету үшін Сырдария өзені арқылы паром салдыру және бұл құрылысқа қоныстану қорынан 10 мың сом аударуға Аудандық Атқару комитетінен рұқсат сұралған [2, 1].

Қазақстанды Отаным, Қызылорданы Атамекенім деп санайтын корей ұлт өкілдері көршілерімен тату–тәтті қарым–қатынасты ұстап, қуанышты басқосулардан қалмай, ұлтымыздың салт–дәстүрін құрметтеуді әдетке айналдырған. Қазақтарды өз бауырларындай санап, мемлекеттік тілде әңгіме дүкен құру олардың бойына сіңген үрдіс десек артық айтқандық емес.

Қармақшы ауданы бойынша 1927 кәріс шаруа қожалығы жабдықталған. Қызыл–Жарма каналында, «Қызыл Октябрь» колхозы, «Калинин», «Ворошилов» колхоздарына барлығы 243 шаруашылық үшін жергілікті колхоздардан жұмысшы күш жинауға Аудандық Атқару комитеті міндеттелген. Қоныстанушыларға қоныстану пунктынан 7 ЧТЗ тракторын шығару, тасымалдау үшін 2 автомашина шығару, Қармақшы Аудандық Атқару комитетіне 3 күндік мерзімде тұқым себуди қоныстанушы колхозға міндеттеу және тұқымдық материалға тапсырыс беру міндеттелген. Ауданда ағыс арқылы өтетін 3–ші ағаш көпірін орнату және Сырдария өзеніне 1 паром салуға, орманмен қамтамасыз етуге осының бәріне қоныстану қорынан 25 мың сом бөлуге Аудандық Атқару комитетінен рұқсат сұралған.

Облыстық Шаруашылық басшыларының қоныстанушы колхоздардың егістік жерлерінің толық сумен қамтамасыз етілгендігі жөніндегі ақпараттық хабарламасын қабылдау қажеттігі, қоныстанушы колхоздардың ирригациялық жұмыстарының нақты уақытын 20.04.38 ж белгілеу қажеттігі айтылған. Бұл жұмыстарды жүргізуді белгіленген уақытында атқару үшін шаруашылық басшылары міндеттелген [3]. Дәл осындай міндеттемелермен облысымыздың Тереңөзек ауданы, Жаңақорған ауданы, Сырдария ауданы, Шиелі аудандары бойынша да қоныстандырылуы қажет екендігі айтылған [4].

Қазақ халқының болмыс–бітімімен біте қайнасып, тұрмыс–тіршілігі ортақ бір арнаға тоғысқан корейлердің өзіндік ұлт ретіндегі мәдени құндылықтары біздің өлкеде де қалыптасып келеді. Сол уақыттан бері корейлерден бірнеше ұрпақ тарады, бүгінде олар осыншама ыстық ықылас пен аса мейірбандылық танытқан қазақ жұртының, қазақ елі мен жеріне адал қызмет етіп жүрген, кез келген салада өзіндік үлесі бар ел азаматтары болып отыр. Қызылорда жеріне күріш өсірушілердің легі күштеп қоныс аударылғаны белгілі.

Кезінде Жалағаш ауданының экономикасының өсіп–өркендеуіне сүбелі үлес қосқан колхоз құрылысының шебер ұйымдастырушысы Шегай Ен Фир, Лян Сун Ир, Пак Н. шаруашылықты ұзақ жыл басқарған Ким Яков 1969 жылы «Ленин» орденімен, көптеген еңбек адамдары орден, медальдармен марапатталды. Өз ісінің майталман шеберлері жермен, сумен, берекелі дақыл күрішпен сырласа білген, диқандар ауылдың, ауданның, облыстың атын асқақтатқан еді. Дала академигі Ы Жақаев пен Социалистік Еңбек Ері шиелілік Ким Ман Самның әріптестері күрішшілер Пак Чан Ок, Ким Чен Ир, Цой Рикс Сергеевич, Цой Радион, Ким Тимофей, Югай Чо Нам, сауыншы Пак Елена,

картоптың «Жалағаш» сортының авторы Лян Сун Ир, өндіріс басшылары Ким Александр, Ким Леонид Николаевич, Цой Абрам Сергеевич, Ким Ефрем, шаруашылықтың ұзақ жылдары бас агрономы болған Ким Александр, мал дәрігері Цой Степан, бас инженер Ким Валентин Яковлевичтің, елуінші жылдары ауданымызға әкелінген «Дон» асыл тұқымды айғырларды өндіріске енгізуші мал дәрігері және атсейіс-көкпаршы Қиыр Шығыста кавалерия отрядының командирі болған Ким Иванның есімдері ауылдың мақтанышы еді [5].

Шиелі ауданындағы 41 Социалистік Еңбек Ерлерінің 29-ы – кәріс ұлтынан. КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Указымен 1947 жылы – Ким Ман Сам алғашқы Социалистік Еңбек Ері. Ким Ик Се, Ким Чан Ден, Тянь Гым Чер, Кан Владимир Андреевич, Ли Бен Сер, Цой Юн Хон, Ли Ен Гын, Хе Се Ун, Хан Роман Васильевич Социалистік Еңбек Ері атағына ие болды [6].

Сонымен қатар корейлер өлкеміздегі партия, кеңестік және қоғамдық ұйымдардың өмірінде белсенді қызмет атқарып, Қазақстанның халық шаруашылығының барлық саласына айтарлықтай үлес қосты, ерен еңбегінің арқасында көптеген нәтижелерге қол жеткізіп, ұлттық мәдениеті мен тілі дамыды, зиялы қауым қалыптасты. Мысалы, кәріс

А
с
с
о
ц
и
а
ц
и
я
с
ы

б
а
с
к
д
ө
а

Әдебиет

1. «Народы мира» Алматы. «Арыс» 2003 жыл. (энциклопедиялық сөздік). 217 бет.
2. ҚОҚСТМА 268 –қор, 1 тізімдеме, 20 іс. 24 п.
3. ҚОҚСТМА 268 –қор, 1 тізімдеме, 20 іс. 25 п.
4. ҚОҚСТМА 268 –қор, 1 тізімдеме, 20 іс. 26–27 п.
5. Жалағаш жаршысы. Кәрімов.Р.Ағайындай болған кәрістер. №12.11.02.2015. 4–бет.
6. Өскен өңір. Исмайл Қ. Шиелі шамшырақтары. №14. 21.02.2015. 3–бет.

ҚОЖ 93/94

Ү
ш
е
с
і

РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ҚАЖЫЛЫҚТЫ РЕТТЕУ ТАЛПЫНЫСТАРЫ

Нұртазина Н.Д., Әкімбек Ж.А.
(Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ)

К
и
ж
д
и
я

Н

Ресей империясының мұсылман халықтарымен қарым-қатынасы түрлі кезеңдерден және мазмұны жағынан түрлі аспектілерден тұрады. Көптеген сыртқы және ішкі факторлардың ықпалымен барынша қысым жасаудан бастап қолдауға дейін өзгеріп отырды. XVIII ғасырдың соңында мұсылмандарды мемлекеттің мүддесіне пайдалану

мақсатында құрылған Орынбор діни мекемесі мұсылман қауымын патша билігіне жақын ете түсті. Билік мұсылмандардың ішкі өмірімен танысуға мүмкіндік алды.

Қажылық империя билігі үшін әрдайым белгісіз құбылыс болды. Бір жағынан, қажылық шекарадан тыс және жат діндегілерге тыйым салынған Мекке қаласына сапар етуді талап етсе, екінші жағынан үкімет осы діни институттан мемлекеттің негізіне қауіп келтіреді деп есептеді. Бастапқы кезде шектеу шаралары енгізілсе, кейін қажылықты түсіну мақсатында атқарылған іс-шаралар империялық инфрақұрылымның пайда болуына әкелді. Патша билігі мұның барлығын өз пайдасына қолданды. Бірақ осы мұның өзі империяның қажылыққа қатысты саясаты жан-жақты және ерекше болғанын көрсетеді.

Қазақстан, Орталық Азия және Кавказ өңірлерінің Ресейдің құрамына өтуінің нәтижесінде империядағы мұсылмандар үлесі едәуір арта түсті. Орыс билігі жаңа бодандарын империя кеңістігіне тарту мақсатында түрлі іс-шаралар жүргізе бастады. Нақтырақ айтқанда, орыс ұлттық мемлекеттілігінің діндегі саналған ортодокстық христиандықтан жат барлық діндер мен ағымдарға қатысты шектеу әрекеттері қолға алынды.

II Екатерина патшайымның исламды қолдау және оған қатысты төзімділік саясаты мұсылмандықтың жандануына әсер етті және христиандық орыс мемлекеттілігіне қауіп төндіреді деген пікірлердің ықпалымен ысырылып тасталды. Осылайша, жоғары билік мұсылман дінбасыларының рухани қызметінен үрейленіп, жан-жақты бақылау және шектеу шараларын енгізе бастады. Өйткені орыс билігінің түсінігінде діни қызметкерлер қарапайым мұсылмандар арасында діни фанатизм мен сепаратизм секілді ойларды тарату арқылы империяның тұтастығына қауіп төндіруге қабілетті болды.

Осындай тетіктердің бірі қажылық болғандықтан, бастапқы кезде патша үкіметі және консервативті топ өкілдері мұсылмандардың Мекке мен Медине қалаларына сапар жасауына мүлдем тыйым салу мүмкін болмауына байланысты барынша шектеуге немесе өз бақылауын орнатуға тырысты [1, 370 б]. Қажылық басқа ислам институттарына қарағанда халықаралық сипатқа ие және нақты басқару орталығының болмауының әсерінен бақылау орнату қиынға соқты. Сондай-ақ, Мекке қаласына тек мұсылмандардың кіре алуы, отаршыл мемлекеттердің үрейін тудырды. Мекке қаласы – антиотаршылдық саясаттың орталығы деген жансақ пікірлердің таралуы, еуропалық империялардың қажылыққа қатысты саясатын нақтылауға ықпал етті [2, 21 б].

Өнеркәсіптік революцияның жемісі – темір жолдардың салынуы және бумен жүретін кемелердің көбеюі мұсылмандардың Мекке және Мединеге сапар жасауын қолайлы етуінің нәтижесінде парыз өтеушілердің санын еселендірді [3, 871 б]. Нәтижесінде жыл сайын қажылық сапар жасауға ниет еткен мұсылмандардың саны көбейді.

Осыған байланысты қажылық мәселесін шешу жолдары оны шектеу және уақытша тыйым салу әрекеттерінің күйреуінің нәтижесінде алған тәжірибесі арқасында қалыптасты. Алайда Ресей империясы сыртқы және ішкі саяси себептерге байланысты қажылықты уақытша тыйым салу туралы бұйрықтарын ұдайы жариялап отырды.

Біздің пікірімізше, осындай себептердің біріне эпидемиологиялық шектеу шарасын жатқызуға болды. 1865 жылы Ресей империясы тырысқақ індетінің тез таралуына байланысты Меккеге саяхат жасауды шектеп, қажылық сапардың негізгі орталықтарында карантиндік орындар ұйымдастырды. Мұндай орталықтарда қажылардың денсаулығы тексеріліп, екі апта карантинде ұсталды. Дегенмен, Айлин Кейннің тұжырымдауынша, 1865 жылғы шектеу шаралары бірінші кезекте қырым татарларының Осман империясына көшіп кетуін доғару мақсатында енгізілді [2, 87–88 бб].

Империя мұсылмандарының Осман империясына қоныс аудару мәселесі кейінгі жылдарда да патша билігінің өкілдерін мазалағанын Батыс Сібірдің генерал-губернаторы Н. Казнаковтың Ақмола облысының әскери губернаторына жолдаған құпия хатынан аңғаруымызға болады. Хатта мынадай маңызды сөйлем жолдарын кездестіреміз: «Осы жартыжылдықтың ішінде 30 адам өтініш жасады, сондай-ақ өзімен қатар кейде үй қызметшілері мен әйелі үшін де шекара асуға рұқсат сұрайды. [...] Сондықтан құпия түрде орын алған жайттың мән-жайын анықтап, маған есеп беруіңізді сұраймын» [4, 1–2 пп] Осы істі тереңірек зерттей келе, қажылық жасауға ниетті қазақтардың санының күрт артуы Таяу Шығыста тырысқақ індетінің аяқталуымен байланысты деп есептейміз [5, 13 п].

Расында, 1863–1876 жылдар аралығында төртінші тырысқақ індеті өршіді. 1865 жылы Меккеге барған 90 мың мұсылманның 15 мыңы осы аурудың құрбаны болды. 1866 жылғы Халықаралық санитарлық конференцияда түрлі карантиндік шектеу шаралары ұсынылып, індетті тоқтату жолдары талқыланды. Меккеге сапар шегушілердің денсаулығын тексеру, науқастарды сау адамдардан оқшаулау және Меккеге саяхаттайтын кемелерді инспекциялаудан өткізу сынды санитарлық шаралары енгізілді [6, 267, 273 бб].

Десе де, патша билігінің мұсылмандар миграциясына қатысты үрейінің болуы бір жағынан экономикалық себептермен байланысты болса, екінші жағынан көшіп кеткен мұсылмандар болашақта Түркияның эмиссарлары қызметінде Ресейдің тұтастығына қауіп төндіру ықтималдылығына негізделеді.

1884 жылдың 2 шілдесінде Сырдария облысының әскери губернаторының Түркістан уезінің басшысына жолдаған бұйрығына сәйкес Осман империясы мен Иранда обаның таралуына байланысты қажылық жасауға тыйым салынды [7, 1 п]. Алайда Дэниел Броуердің пайымдауынша, жұқпалы індеттердің сейілуінің нәтижесінде карантиндік шектеулер алынып отырды. Өйткені Түркістандағы қажылықтың қайта рұқсат етілуі өңірдегі мұсылмандардың наразылығын тудырмау жоспарымен тікелей байланысты [8, 570 б].

Түрік эмиссарларының қажылар арасында панисламдық идеяларды насихаттауы және қажы кейпінде империя аумағына еніп, жергілікті мұсылмандар арасында патша билігіне қарсы көтеріліске итермелеу акцияларының әсерімен метрополия аса сақ болуға мәжбүр болды [9, 15 п]. Шығыс мәселесінің ушығып, кезекті орыс-түрік соғысына дайындық кезінде Ресейдің Ішкі істер министрі А. Тимашевтің Кавказдағы патшаның өкіліне жолдаған құпия циркулярында қажылық сапар жасау бойынша түскен барлық өтініштерді қабылдамауға бұйырады [10, 20 п]. Дәл осындай мазмұндағы хат Сырдария облысының әскери губернаторының Түркістан уезінің басшысына жолдаған бұйрығында кездеседі [11, 27 п]. Мұндай тыйым салу шарасының уақытша екенін 1878 жылдың 15 қарашасында министр Тимашевтың империя губернаторларына жіберген № 173 құпия хатында Ресей мен Осман империясы арасында болған соғыстың әсерінен үзілген дипломатиялық қарым-қатынастардың қайта келтірілуіне байланысты мұсылмандардың қажылыққа аттануына рұқсат етіледі [12, 77 п].

Байқағанымыздай, қажылық – көп аспектілі құбылыс. Сондықтан Ресей патшалығының қажылықты шектеу талпыныстары ішкі саяси проблемаларымен тығыз байланысты болды. Сондықтан жоғары билік өкілдері осы бір құлшылық түрінің мәнін анықтауды қолға алды. Алдымен қажылардың Меккеге бару бағыттарын зерттеуге кірісті. Ярослав-Равскийдің көрсетуінше, Меккеге жетудің 3 бағыты болды. Бірінші бағыт Кавказ және солтүстік Ираннан Бағдад қаласына дейін жалғасты. Аталмыш бағытты шиіттер көп қолданғанын атап кеткеніміз жөн. Жылына Бағдад қаласы арқылы Нажаф және Кербела қалаларында мінәжат етушілердің саны 12–15 мыңның төңірегінде болды.

Келесі бағыт бойынша қажылыққа аттанғандар Самарқан және Бұхарадан шығып, Ауғанстан жері арқылы Мумбаидегі (Бомбей) кеме айлағының көмегімен Арабияның Жидда немесе Янбу қалаларына жетіп отырды. Ары қарай шөл даланы басып өтіп, Мекке және Мединеге жетті. Айтта кетерлігі, бұл бағытты көбінесе Түркістан мұсылмандары пайдаланып, жыл сайын 4–7 мың адам қажылыққа аттанып отырды. Алайда бұл бағыт орыс билігінің тарапының бақылауында болмады. Биліктің назарынан сескенген және бюрократиялық талаптарды орындауға қарсы болған мұсылмандар осы бағытты жиі пайдаланды.

Соңғы үшінші бағыт Қара теңіздегі ресейлік айлақтар арқылы Ыстанбұл мен Арабияға дейін созылып жатты. Бұл бағыт қысқа әрі жеңіл болды. Автордың көрсетуінше, бұл бағытты татарлар, кавказдықтар мен қазақтар қолданған. Жылдық қажылардың саны 2–3 мыңды құрады. Сонымен қатар, үшінші бағыт орыс билігінің тікелей бақылауында болғандықтан, қажыларды паспортпен қамтамасыз ету шаралары жүргізілді. Осылайша, Ресей билігі мұсылмандарды Қара теңіз айлақтары арқылы Меккеге аттандыруға мүдделі болып, басқа бағыттарды жабуға немесе негізгі жол тораптарында өзінің өкілдіктерін құруға атсалысты [13, 143–146 бб].

Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, Түркістан мұсылмандарының қажылық сапары көбінесе орыс билігіне беймәлім болғандықтан, 1900 жылы Мумбаиде Ресей консулдығы ашылды. Консулдық үнді жері арқылы өтетін түркістандық мұсылмандарға көмек көрсетуі қажет еді. Сәйкесінше, мұндай саясаттың астарында жергілікті үнділердің алдында Ресейдің беделін көтеру мақсаты жатты. Сонымен бірге орыс дипломаттары ағылшындарға бағынышты Үндістанда тыңшылықпен айналысты [14, 29–30, 193 бб].

Ресей империясы Арабияға жеткен мұсылмандарды өз бақылауында ұстап отырудың және осы өңірдегі беделі мен ықпалын көтерудің тағы бір маңызды құралы ретінде дипломатиялық өкілдік – консулдық ашу жоспарын алға қойды. Осы жоспарды іске асыру мақсатында 1891 жылдың ақпанында Жидда қаласында Ресейдің консулдығы ашылады. Алғашқы консул болып шығу тегі бойынша мұсылман Шахимардан Ибрагимов бекітілді. Ресейлік тарихшы И. Сенченко өз зерттеуінде Ибрагимовке консул қызметінде атқаруға міндетті инструкцияны көрсетеді. Біз өз жұмысымызда қажылыққа қатысты міндеттерін көрсетуді жөн санаймыз [15, 371 б]. Осылайша, дипломат келесі мәселелерге жауапты болды:

- Арабия жеріндегі барлық ресейлік бодандарға көмек көрсету және қорғау.
- Мұсылмандардың ішкі ахуалын бақылап, Ресейге қайтқан белсенді «фанатиктер» жөнінде хабарлап отыру.
- Консул мұсылман болғандықтан, Мекке және Мединенің саяси маңызын анықтау мақсатында жүйелі түрде сапар жасау және осы қалалар тұрғындарының ішкі жағдайын барлау.
- Әлемнің түкпір–түкпірінен қажылыққа келген мұсылмандардың жалпы санын білумен қатар әр мемлекеттен келгендердің санын анықтау. Сыртқы істер министрлігіне Ресей және онымен көршілес мемлекеттерден келген қажылардың саны жөнінде жылдық есеп беру. Сондай-ақ, Жидда, Мекке және Мединеде тұратын Ресей империясының бодандарының саны және жыл сайын келген–кеткендер жөнінде ақпарат беру ұсынылды.
- Ресейге садақа жинауға кеткен және қасиетті қалаларда қажыларға бағыт–бағдар беретін тұлғалар жайында ақпарат беру.
- Мекке мен Мединеге Парсы шығанағы арқылы сапар шегуші империя мұсылмандары жөнінде білу.

Жоғарыда берілген мәселелерді талдай келе, Ресей үкіметі қажылықтың мұсылмандар өміріндегі орнын анықтау маңызды болғанын көруімізге болады. Оның үстіне консул қызметіне мұсылманның тағайындалуы кездейсоқ еместігін үшінші

тармақ дәлелдейді. Парсы шығанағы арқылы келушілердің жолын анықтау міндеті Ресейдің қажылықтың барлық бағытын өз бақылауында ұстап отыруға ниеттенгенін көрсетеді. Нәтижесінде Араб түбегін өзінің болашақ ықтималды ықпал ету аймағы ретінде қарастырды деп есептейміз.

А. Кейннің пайымдауынша, консулдық ресейлік қажылардың Осман империясының ішіндегі жүріп-тұру бағыттарын картаға түсіру мақсатында ашылды. Ресейдің Сыртқы істер министрлігі қажыларды куәліктерін дипломатиялық мекемелерде тіркеуге итермелеу арқылы қажылыққа аттанған мұсылмандардың көлемін, логистикасымен қатар олардың нақты мұқтаждықтары мен өзара байланыс жүйесін анықтауды үміттенді. Осының арқасында империя мұсылмандарын шетелдік тұлғалар мен мекемелердің ықпалынан шектегісі келді [2, 109 б].

Қара теңіз айлақтары арқылы саяхаттауға итермелеу Ресей империясының қажыларды бақылау және олардың арасында жат ойлардың насихатталуына тосқауыл қоюдың ең тиімді тәсілі болып танылды. Оның үстіне жұқпалы індеттердің таралуына жол бермеу маңызы артты. Бірінші кезекте мұсылмандарды Ерікті флот (Доброфлот) және Кеме және сауда орыс қоғамының (РОПиТ) кемелерімен қатынау мәселесі көтерілді. 1899 жылы Кеме және сауда орыс қоғамы Кавказ бен Орталық Азияда өз компаниясын жарнамалап, темір жол мен кеме сапары кіретін бірыңғай билеттер сата бастады. Бірақ іс жүзінде пойыздарда мұсылмандардың қажеттіліктерін өтейтін ешбір мүмкіндіктің қарастырылмағаны анықталды. Онымен қоса, кемеңіз жолай Ыстанбұлда тоқтамауы қажылардың наразылығын тудырды. Себебі олар Осман империясының астанасында мешіттері мен зиярат орындарында тоқтауды жөн санайтын. Сонымен қатар, біріктірілген билеттің сатылуының бағасы дәстүрлі қажылықтың бағасына қарағанда жоғары болды. Осы себептерің барлығы мемлекеттік бақылауды орнатуға кедергі жасады [2, 144 б].

Ресей патшалығы отандық компаниялардың қызметін қолдауының экономикалық себептері бар екендігін айта кеткен жөн. Американдық ғалым Айлин Кейннің тұжырымына зер салсақ, компаниялар қажылықтың арқасында 3–5 миллион рубль таза пайда табуды жоспарлады. Қажылар шетелдік компаниялардың қызметін пайдалануының нәтижесінде ақша мемлекеттен тысқарыға шығып, экономикаға зияны тиді. Дегенмен, орыс компаниялары шетелдік кеме компанияларымен бәсекелесе алмауына байланысты патша үкіметі қажылықтан экономикалық пайда көрмеді [2, 137 б].

Империяның негізгі қалыптастырушы күші ретінде ортодокстық христиандық танылғандықтан, орыс шіркеуі мемлекеттік институтқа айналып, басқа діндер әрдайым екінші рөлде болды. Дегенмен, басқа конфессиялармен, оның ішінде исламмен байланыс орнату қадамдарының болғанын көреміз. Осы бағыттағы талпыныстардың бірі – қажылық. Ресей империясының қажылыққа қатысты саясаты түрлі факторлардың әсерімен өзгеріп отырса да, мемлекеттің конфессиялық саясатына тәуелді болды.

Бастапқы кезеңдерде қажылықты барынша шектеу орын алғанын байқауымызға болады. Мұны сол уақыттағы барлық еуропалық метрополиалардың Мекке қаласын еуропалықтарға қарсы идеялардың орталығы деген пікірінен туындады [16, 10 б]. Шектеу шаралары эпидемиялық жұқпалы аурулар мен әскери конфликтілер секілді себептермен енгізіліп отырды. Алайда мұның өзі уақытша болды. Шектеу шараларының ешбір оң нәтиже бермеуі, қажылықтың үстінен бақылау орнатуға әкелді. Ресей үкіметінің бақылау орталықтары империя шеңберінде ғана емес, сонымен қатар әлемнің басқа тұстарында да құрылды. Мұның айқын үлгісі ретінде дипломатиялық орталықтарды көрсетуге болады. Нәтижесінде Ресейдің ықпалы өзінің географиялық шекараларынан тыс жерлерге таралып, салыстырмалы империялық кеңістік құрылды [2, 27–28 бб].

Орыс билігінің қажылықты реттеу мәселесі әрдайым өзекті болды. Патша үкіметінің ислам діні мен мұсылмандардың ішкі өмірімен жеткілікті деңгейде таныс болмауы қажылар мен билік арасындағы диалогтың орнауына қиындық келтірді. Ресей империясының қажылық секілді ислам институтына қызығушылық танытуы мұсылмандарды империяның ортақ кеңістігіне тарту мақсатымен түсіндіруге болады. Империя аумағында түрлі дін өкілдері тұрғандықтан, мемлекеттің тұрақтылығын сақтап қалу маңызды болды. Әрине, мемлекет толықтай зайырлы болған жоқ, өйткені билігі орыс шіркеуінің ықпалында болды. Алайда империяның басқа конфессиялармен қарым-қатынас орнату бағытында айтарлықтай іс-шаралар атқарды.

Әдебиет

1. Ильминский Н. Письма Николая Ивановича Ильминского / Н. Ильминский. – Казань: Типо-Литография Императорского университета, 1895. – 414 с.
2. Кейн А. Российский хадж. Империя и паломничество в Мекку (пер. с англ. Р. Ибатуллина) / А. Кейн. – М.: Новое литературное обозрение, 2021. – 296 с.
3. Nurtazina N.D., Zhuparova A. Islam and the role Hajj in the history of Kazakhstan / N.D. Nurtazina, A. Zhuparova // Middle-East Journal of Scientific Research. – 2013. – №6 (15). – pp. 869–873.
4. Дело о наблюдении за состоянием умов магометанского населения в отношении движения к переселению в Турцию // ҚР ОМА. 369-қ. 1-т. 2021-іс., 1-2-п.
5. Дело о наблюдении за состоянием умов магометанского населения в отношении движения к переселению в Турцию // ҚР ОМА. 369-қ. 1-т. 2021-іс., 13-п.
6. Hays J.N. Epidemics and pandemics: their impact on human history / J.N. Hays. – Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-Clío. 513 pp.
7. Приказ уездного начальника волостным управителям о запрещении выезжать в Мекку в связи с эпидемией // ҚР ОМА. 119-қ. 1-т. 71-іс, 1-п.
8. Brower D. Russian Roads to Mecca: Religious Tolerance and Muslim pilgrimage in the Russian Empire / D. Brower // Slavic Review, №3 (55). – pp. 567–584.
9. Копии циркуляров МВД и другие рукописные материалы за 1874–1879 гг. // ҚР ОМА. 369-қ. 1-т. 2001-іс., 15-п.
10. О перекочевке киргизов в северную часть Хивинского ханства и принятии мер к остановке этого движения. Указания о порядке въезда в Турцию // ҚР ОМА. 85-қ. 1-т. 137^a-іс., 20-п.
11. Переписка с военным губернатором Сыр-дарьинской области о доставлении сведений о политических событиях, о розыске бия Бутабека, обвиняемого в участии в вооруженном мятеже против правительства // ҚР ОМА. 119-қ. 1-т. 14-іс, 27-п.
12. Копии циркуляров МВД и другие рукописные материалы за 1874–1879 гг. // ҚР ОМА. 369-қ. 1-т. 2001-іс., 77-п.
13. Яровой–Раевский В.И. Паломничество (хадж) мусульман в Мекку и Медину. // Сборник материалов по мусульманству. Т. 1. – СПб.: паровая типо-лит. М. Розеноер, 1899. С. 129–156.
14. Русско-индийские отношения в 1900–1917 гг. Сборник архивных документов и материалов. – М.: Восточная литература, 1999. – 527 с.
15. Сенченко И.П. Российская империя, Аравия и Персидский залив. Коллекция историй / И.П. Сенченко. – СПб.: Алетейя, 2018. – 598 с.
16. The Hajj and Europe in the Age of Empire. / Ed. by Umar Ryad. – Leiden, Boston: Brill, 2017. – pp. 274.

УДК 347.44

НЕОБХОДИМОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ АГЕНТСКОГО ДОГОВОРА В ГРАЖДАНСКОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Пересыпкина А.В.

(Университет КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева)

Ввиду развития международной торговли и появления новых различных форм взаимодействия между торговыми партнерами роль посредников увеличивается с

каждым днем. Правовое регулирование посреднических отношений осуществляется во многих странах англосаксонской и континентальной системы права. Посреднические правоотношения регулируются договорами поручения, комиссии и агентирования. На сегодняшний день в мировой практике договор агентирования является наиболее востребованной посреднической сделкой, поскольку данный договор может использоваться во многих различных сферах деятельности таких, как торговля, страхование, туризм, медиация, интеллектуальная собственность, спорт, искусство и шоу-бизнес.

Агентские отношения – это общественные отношения, которые возникают в сфере предпринимательской деятельности между производителем, агентом (посредником) и потребителем товара или услуги. Данные отношения регулируются нормами гражданского законодательства, а их участники обладают соответствующими правами и обязанностями.

Агентский договор происходит из англосаксонского права, однако он также закреплен в странах континентальной системы права и долгое время существует в гражданском праве некоторых стран СНГ. Несмотря на его столь широкое распространение, отсутствует универсальное правовое регулирование и толкование данного договора. В некоторых странах агентский договор выделен в отдельную главу гражданского кодекса (Италия, Российская Федерация, Азербайджан). В других странах он регламентируется специальными законами (Швеция, Австрия, Венгрия).

В Республике Казахстан агентский договор не закреплён в гражданском кодексе, агентские отношения регламентируются путем создания смешанного договора, содержащего договорные конструкции комиссии и поручения. Применение к агентским отношениям смешанного договора, основанного на принципе свободы договоров, является недостаточным для надлежащего регулирования таких правоотношений. Таким образом, возникает вопрос о необходимости внедрения договора агентирования в гражданское законодательство Республики Казахстан.

Агентский договор наиболее детально разработан и урегулирован в англо-американской правовой системе. В отличие от континентальной системы права, в англо-американском праве договоры поручения и комиссии отсутствуют. Если в континентальной правовой системе посреднические отношения регулируются агентским договором, а также договорами поручения и комиссии, то в англосаксонской правовой системе данные отношения регулируются только агентским договором.

Согласно английскому праву, агентирование представляет собой фидуциарное отношение между двумя лицами, в котором одно лицо (агент) выражает свое согласие осуществлять действия в интересах и под контролем другого лица (принципала) [1 с. 4]. Понятие «агент» в английском праве является довольно широким, поскольку в него могут входить как, те служащие юридических лиц, которые уполномочены на совершение действий в интересах принципала, так и те служащие, которые действуют без полномочий. Агент может выступать как от собственного имени, так и от имени принципала. Агент всегда осуществляет действия в интересах принципала за счет последнего. В том случае, когда агент выступает от имени принципала, права и обязанности по общему правилу возникают непосредственно у принципала, однако это не затрагивает право сторон нести солидарную ответственность и требовать принудительного исполнения договора.

Поскольку агентские отношения в английском праве носят фидуциарный характер, агент обязуется добросовестно представлять интересы принципала, при исполнении своих обязанностей агент должен проявлять необходимую заботливость, а также личные интересы агента не должны противоречить интересам принципала [1 с. 22].

Поскольку агентские отношения строятся на лично–доверительном характере, в случае отсутствия соглашения о вознаграждении, агент не имеет права на получение какого–либо вознаграждения [1 с. 40]. Таким образом, в английском праве агентский договор носит безвозмездный характер. В континентальном праве, наоборот, агентский договор носит возмездный характер.

Правовое регулирование агентского договора в европейском праве можно рассмотреть на примере двух стран: Франции и Германии. Во Франции деятельность агентов регламентируется Французским торговым кодексом. Согласно ст. К134–1 ФТК «коммерческим агентом является поверенный, который в рамках независимой профессиональной деятельности, не будучи связан договором найма услуг, на постоянной основе исполняет обязанности по ведению переговоров и, в случае необходимости, заключает договоры купли–продажи, аренды или предоставления услуг от имени и в интересах производителей, промышленников, коммерсантов или других коммерческих агентов» [2].

В Германии деятельность торгового представителя регулируется Германским торговым уложением 1897 г. Согласно § 84 ГТУ торговым представителем является тот, кто, «будучи самостоятельным в ведении своей деятельности, уполномочен на постоянной основе посредничать при совершении сделок для другого предпринимателя (предпринимателей) или совершать сделки от его имени» [2 с.103]. Исходя из содержания норм, закрепленных во Французском торговом кодексе и Германском торговом уложении, можно сделать вывод о том, что торговые представители в Германии и коммерческие агенты во Франции могут совершать действия только юридического характера. Следовательно, коммерческое агентирование в данных странах может рассматриваться как договор поручения.

В целях сравнения, стоит обратить внимание на содержание агентского договора в российском законодательстве. Конструкция агентского договора в российском праве используется в тех ситуациях, когда невозможно обойтись одной из традиционных конструкций договоров поручения, комиссии или возмездного оказания услуг [3]. Согласно ч.1 ст.1005 гражданского кодекса Российской Федерации, «по агентскому договору одна сторона (агент) обязуется за вознаграждение совершать по поручению другой стороны (принципала) юридические и иные действия от своего имени, но за счет принципала либо от имени и за счет принципала» [4].

Согласно данной статье, предметом агентского договора является услуга. Данный предмет также охватывается договорами поручения и комиссии. Вследствие этого, многие авторы считают, что нет необходимости в существовании агентского договора, поскольку перечень положений, которые относятся к агентскому договору можно реализовать посредством договора поручения и комиссии [5]. Однако, по договору поручения поверенный может совершать только юридические действия, а по договору комиссии могут совершаться только сделки. Согласно Е.А. Суханову, по договору агентирования агент может совершать как юридические действия и сделки, так и действия фактического характера, которые не создают правоотношений между принципалом и третьими лицами [6]. К таким фактическим действиям может относиться проведение рекламной компании, изучение рынка, проведение преддоговорных консультаций.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что агентский договор обладает более широким предметом, чем договоры комиссии и поручения, поскольку он предполагает возможность одновременного осуществления действий юридического и фактического характера. Способность агентом осуществлять действия юридического и фактического характера также регламентирована английским правом.

В российском праве, договор агентирования заключается с той целью, чтобы агент совершал определенные действия в интересах принципала в течении длительного времени, а не для совершения одной определенной сделки. Следовательно, договор агентирования имеет длящийся характер. Более того, агентскому договору присуща многократность оказания услуг в сочетании с их многообразием [7]. Таким образом, агент может исполнять не определенное порученное действие, а набор различных действий.

Это отличает агентский договор от договоров комиссии и поручения. Еще одним отличием агентского договора от договора комиссии и поручения является возможность включения в содержания договора условие, которое будет запрещать принципалу заключать аналогичные агентские договоры с другими агентами на определенной в договоре территории [8]. Таким образом, данные характерные черты агентского договора делают его более результативным для осуществления коммерческой деятельности по сравнению с договорами поручения и комиссии.

Некоторые авторы указывают на несовершенство понятий и положений, регулирующих агентский договор в российском гражданском законодательстве. Согласно В.А. Дозорцеву, «сочетание фактических действий с юридическими в Гражданском кодексе никак не выражено, оно выглядит не как юридически органичное единство, а лишь как искусственный словесный оборот, призванный заслонить механическое заимствование из английского права, в котором агентский договор представляет собой разновидность фидуциарной сделки» [9].

В Республике Казахстан, как и во всем мире, деятельность посредников также широко распространена. Однако, несмотря на это, агентский договор не получил нормативного закрепления в гражданском законодательстве. Для оформления агентских отношений используются смешанные договоры, содержащие элементы договоров поручения и комиссии. При рассмотрении споров, связанных с реализацией агентских договоров, суды руководствуются принципом свободы договора. Однако, это является недостаточным для надлежащего регулирования агентских отношений.

Отсутствие должного правового регулирования отношений с участием агентов приводит к проблемам в правоприменительной практике. Наиболее явно это проявляется в отношениях с участием туроператоров и турагентов, страхования их ответственности, а также распределения ответственности между ними [10]. Описанные выше примеры правового регулирования агентских правоотношений в английском, европейском и российском законодательстве, дают возможность утверждать, что агентский договор является более результативным в сфере торговли, чем договоры поручения и комиссии. Речь идет о возможности осуществления агентом не только юридических, но и фактических действий.

Благодаря этому, агент может осуществлять разнообразную, длительную деятельность, которую не могут осуществлять комиссионеры в договоре комиссии и поверенные в договоре поручения. Следовательно, услуги, предоставляемые согласно агентскому договору, могут носить комплексный характер, что делает данный тип договора наиболее привлекательным для людей, осуществляющих предпринимательскую деятельность, чем договоры комиссии и поручения. Следовательно, внедрение агентского договора в гражданское законодательство будет способствовать облегчению ведения коммерческой деятельности. Также, поскольку суды в Казахстане довольно редко формируют собственную правовую позицию, внедрение в гражданское законодательство понятий, регламентирующих агентский договор будет способствовать единообразию в правоприменительной практике.

При рассмотрении вопроса о необходимости такого внедрения, следует брать во внимание содержание агентского договора, которое закреплено в англосаксонской

системе права, поскольку именно там содержание данного договора наиболее разработано. Однако, полное заимствование агентского договора в казахстанское гражданское законодательство является нецелесообразным ввиду различия правовых систем. Опыт правового регулирования агентских соглашений в английском праве может быть использован в законодательстве Республики Казахстан лишь частично. Например, целесообразным будет заимствование положений из английского права, касающихся предмета агентского соглашения, как это было сделано в российском законодательстве.

Резюмируя все выше изложенное, можно сделать вывод о том, что ввиду развития международной торговли, а также участия посредников в коммерческой деятельности, агентский договор является одним из самых востребованных посреднических договоров на сегодняшний день. В Республике Казахстан, как и во всем мире, деятельность посредников широко распространена в сфере страхования, спорта, туризма, искусства, биржевой торговли и многих других.

Несмотря на это, посреднические отношения регулируются только двумя договорами: поручения и комиссии. Однако, данные договоры не могут охватить все те разнообразные отношения с участием агентов, которые возникают в силу развития современной экономической деятельности. Следовательно, внедрение агентского договора в гражданское законодательство Республики Казахстан является необходимым.

Для внедрения агентского договора в гражданское законодательство Республики Казахстан необходимо включить положения о договоре агентирования в структуру особенной части гражданского кодекса. Агентирование должно иметь индивидуальное место в системе гражданских договоров, а также предмет, отличный от договоров поручения и комиссии.

Литература

1. Joseph Story. Commentaries on the Law of Agency, Frankfurt am Main: Salzwasser Verlag GmbH, 2020. P. 544
2. Власова Н.В. Агентский договор в российском законодательстве и международной коммерческой практике // Российское право. 2013. N 3. 2. [Электронный ресурс] // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка». – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/agentskiy-dogovor-v-rossiyskom-zakonodatelstve-i-mezhdunarodnoy-kommercheskoj-praktike> (дата обращения: 05.01.2021 г.)
3. Григорьева А.Г. История развития законодательства об агентском договоре в системе посреднических сделок. // Теория и практика общественного развития, 2015. №7. [Электронный ресурс] // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка». – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-razvitiya-zakonodatelstva-ob-agentskom-dogovore-v-sisteme-posrednicheskikh-sdelok> (дата обращения: 05.01.2021 г.)
4. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 26.01.1996 N 14-ФЗ (ред. от 27.12.2019, с изм. от 28.04.2020) [Электронный ресурс] // Правовая система «КонсультантПлюс» – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_9027/16b93ff7ea7de7dab0724c646d4654ce75554780/ (дата обращения: 02.01.2021)
5. Алмаева Ю.О., Токарева К.Г. Агентский договор в современной правовой системе России: за и против // Актуальные проблемы российского права. 2013. N 6. [Электронный ресурс] // Научная электронная библиотека “E-library”. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=19081366> (дата обращения: 05.01.2021 г.)
6. Суханов Е.А. Агентский договор // Вестник ВАС РФ. – 1999. – № 12.
7. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. 2-е изд., стер. – М.: Статут, 2011. – 1055 с. С. 482.
8. Васильчикова Н.А, Порохов М.Ю. Отдельные проблемы законодательного регулирования агентских правоотношений // Ленинградский юридический журнал, 2015. №4. [Электронный ресурс] // Научная электронная библиотека «КиберЛенинка». – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otdelnye-problemy-zakonodatelnogo-regulirovaniya-agentskih-pravoотношений> (дата обращения: 05.01.2021 г.)
9. Дозорцев В.А. В трех соснах... О возможности распоряжаться чужими правами // Хозяйство и право. 2003. № 1.
2. Скрыбин С.В. Агентский договор в системе посреднических правоотношений в гражданском праве: опыт зарубежных стран и перспектива его внедрения в гражданское законодательство Республики Казахстан [Электронный ресурс] // Информационно-правовая система «Закон». – Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4899242-spravka-po-teme-agentskiy-dogovor-v.html> (дата обращения: 05.01.2021 г.)

СОСТОЯНИЕ КАЗАХСТАНСКОЙ ЭКОНОМИКИ НА ФОНЕ ИЗМЕНЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ

Резникова Т.С.
(СКУ им. М. Козыбаева)

В 2021 году в Казахстане темп роста ВВП составил 5,9%, тем самым, став самым быстрым за последние 40 лет. Но останется ли он на таком же уровне в следующем году? По прогнозам НБРК рост национальной экономики за 2022 год составит 3,9–4,2%. Однако такой прогноз, который был опубликован совсем недавно, в начале этого года, теперь уже стал неактуальным. Геополитическая ситуация заставляла всех врасплох, в том числе и Казахстан. Она заметно и сильно влияет на мировую экономику.

В первую очередь на экономику Казахстана оказывает вызванная внешними обстоятельствами в лице геополитической обстановки волатильность на финансовых рынках. В этом свете Национальный Банк провел ряд мер по стабилизации ситуации на внутреннем экономическом рынке Казахстана. Стабилизация валютного рынка реализуется путем валютных интервенций, проводимых НБРК. Поддержка национальной валюты осуществлялась при помощи операций по конвертации средств Национального фонда для выделения трансфертов в бюджет, продажи валюты КГС, налоговых выплат экспортеров в бюджет.

Данные меры были необходимы, так как казахстанский тенге был ослаблен и в феврале он упал на 14,2% до 495 тенге за доллар. Ослабление курса тенге к доллару является основным фактором увеличения инфляции в стране. В связи с данной ситуацией, НБРК запустил программу по использованию средств из государственного бюджета для начисления 10% в качестве компенсации по выраженным в тенге депозитам населения в банках второго уровня. Данное предложение распространяется только на вклады, открытые в указанных банках до 23 февраля, и действует в отношении сбережений, сохраненных в течение одного года.

Непосредственное влияние на курс национальной валюты Казахстана оказывает ослабление российского рубля, чем обусловлено определенной зависимостью казахстанского тенге от российского рубля. Тем временем на российскую национальную валюту давят международные санкции. К примеру, в марте 2022 года ослабление российского рубля усилило давление на тенге, поэтому НБРК провел интервенции, сумма которых составила \$542 млн.

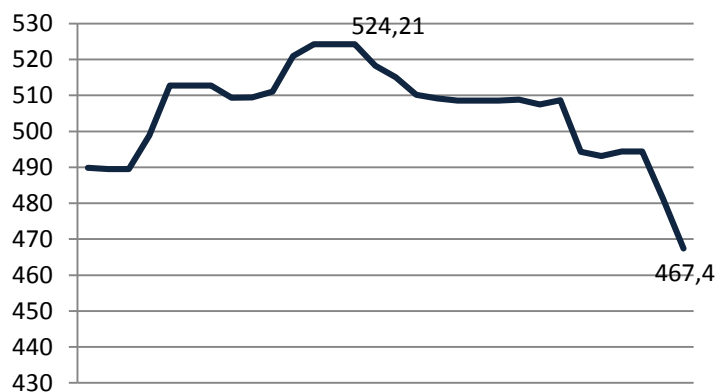

График 1. – Курс доллара к тенге за март 2022 года

Самый высокий показатель соотношения доллара к тенге приходится на 11–13 марта, когда курс составил 524,21 тг за один доллар. В настоящий момент, 29 марта курс заметно снизился, причинами данного снижения считается также изменения на геополитической арене, но уже в пользу российского рубля, который «потянул» за собой и тенге. На 29 марта курс тенге составил 467,40 тенге за доллар.

В это же время курс тенге к рублю также претерпел изменения. Для сравнения: 11 марта один рубль стоил 3,91 тг, а 29 марта уже 5,34 тг, что также говорит об укреплении рубля. Ослабление российского рубля считается причиной роста инфляции в России, а так как Казахстан имеет тесные торговые отношения с Российской Федерацией, следовательно, это приведет к импорту инфляции извне, что отрицательно скажется и на экономике Казахстана.

Однако стоит также упомянуть, что курс рубль–тенге является значительно волатильным и зависит от множества других факторов, поэтому фактор зависимости казахстанской национальной валюты от российской не является самым основным, но нельзя отрицать факт его влияния на волатильность казахстанского тенге на валютном рынке. Инструментом воздействия НБРК на валютный рынок является также разработка поправок по расширению пределов отклонения курса покупки от курса продажи иностранной валюты за тенге через обменные пункты, в целях обеспечения более рыночного курсообразования на рынке наличных иностранных валют.

Для предотвращения рисков финансовой стабильности и снижения давления спекулятивного спроса были введены ограничения на вывоз из страны наличной иностранной валюты и денежных инструментов в иностранной валюте выше 10 000 долларов, золотых слитков, аффинированного золота массой свыше 100 грамм, что обеспечит контроль за чрезмерным вывозом иностранной валюты и сохранность резервов Национального Банка Республики Казахстан. Национальный Банк продолжит придерживаться гибкого курсообразования, которое абсорбирует шоки, исключает накопление дисбалансов и одновременно позволяет разумно использовать резервы.

Ослабление курса национальной валюты, усугубление проблем глобальных цепочек поставок, усиление внешнего инфляционного давления в мире из-за роста цен на продовольствие и энергоресурсы приводит к более высокой динамике инфляции. В данной связи НБРК реализует ряд мер по предупреждению распространения последствий внешнего шока на экономику страны, снижению давления на тенге и защите тенговых активов.

К таким мерам относится также повышение базовой ставки Национальным Банком Казахстана до 13,5% в феврале этого года. Анализ внешней ситуации на геополитической арене позволил оценить действующую обстановку и тем самым сделать прогноз по инфляции в сторону повышения, в том числе увеличился риск формирования инфляции выше целевого коридора в 2022–2023 гг. Стоит отметить, что высокая инфляция наблюдается на продовольственные товары, увеличилась инфляция на непродовольственные товары, платные услуги.

Эффективная реализация Правительством и местными исполнительными органами Комплекса мер по контролю и снижению инфляции на 2022–2024 годы, введенный мораторий на рост цен на регулируемые услуги ЖКХ, ГСМ и более сдержанная динамика потребительского спроса будут способствовать сдерживанию инфляции. Принятие торговых мер, оперативное решение возникающих проблем логистики, эффективные товарные интервенции, внедрение рыночных механизмов сглаживания волатильности должны свести к минимуму риск инфляции со стороны растущих мировых цен на продукты питания и удобрения.

Относительно торговой ситуации можно сказать, что антироссийские санкции сильно повлияли на республику, так как часть европейских товаров в Казахстан

поступает транзитом через Россию. На страны Европейского Союза приходится 40% импорта и 29% экспорта Казахстана. Чтобы найти новый транзитный путь для поставки товаров в Казахстан, Европе необходимо будет время. Это, в конечном счете, увеличит себестоимость европейских товаров из-за временного дефицита на отдельных рынках и увеличения цены на экспорт.

Проблемы также возникают и с экспортом казахстанских товаров, которые просто не принимают в Европе по причине отказа европейских портов принимать грузы из Казахстана, которые прибыли из портов России. Это в итоге приводит к перебоям в цепочках поставок казахстанских товаров и убыткам для казахстанских экспортеров.

На данный момент происходит переориентировка грузов на Латвийские порты, которые согласились принимать казахстанские грузы с России, однако на это потребуется время. Трудности возникли также с торговлей нефтью, которая проходит транзитом через Россию в Европу.

Необходимо напомнить, что минеральные ресурсы составили 90% объема экспорта Казахстана в ЕС в 2020 году. Увеличение санкционных эффектов в данном вопросе означает низкий спрос на казахстанскую нефть, которая впоследствии будет продаваться намного дешевле. Таким образом, санкции ЕС против России существенно усложняют взаимную торговлю ЕС с Казахстаном.

Один из самых тесных партнеров с Казахстаном является Россия, поэтому, несомненно, антироссийские санкции повлияют и на нашу республику. К примеру, Россия является крупным инвестором. За последние 30 лет она вложила в Казахстан более 40 миллиардов долларов.

После решения российского Центрального банка, принятого 28 февраля, повысить базовую процентную ставку с 9,5% до 20%, эти вливания, вероятно, в ближайшем будущем останутся, что является отрицательным фактором. Ещё одним неблагоприятным последствием от антироссийских санкций является то, что вероятность отключения крупнейших российских банков от платежной системы SWIFT серьезно осложнит процесс оплаты услуг казахстанских экспортеров российскими компаниями, что приведет к замедлению торговли.

На казахстанском рынке также работают и российские компании, в связи с внешним давлением на них, которое проявляется через ограничения на операции за рубежом, снизится их экономическая активность, что может негативно сказаться на ВВП Казахстана.

Также, касательно российских компаний, наблюдается тенденция их перехода на казахстанский рынок из-за санкционных ограничений в родной республике. Положительными последствиями могут стать создание конкуренции, новых рабочих мест, а также приток новых знаний.

Существуют также положительные моменты влияния санкций на экономику республики. К примеру, из-за падения рубля российский импорт сейчас подешевел, а это может немного снизить давление инфляции в Казахстане. Кроме того, если банки РФ отключат от международной платежной системы SWIFT, то дочерние компании российских банков могут заводить своих клиентов через Казахстан, улучшая таким образом банковскую систему нашей страны и увеличивая объем налогов в наш бюджет. С точки зрения ситуации на мировом рынке, то увеличение цены на нефть, позволит пополнить бюджет и Национальный фонд РК.

Изменение геополитической ситуации привело к определенным последствиям, которые повлияли на мировую экономику и на экономику всех стран в определенной степени. В основном, данная ситуация привела к отрицательным последствиям, в том числе на экономику Казахстана. На данный момент ожидается, что рост ВВП в

Казахстане будет ниже, чем в прошлом году, а инфляция, наоборот, увеличится, что неблагоприятно повлияет на экономическую ситуацию в стране.

Литература

1. [Электронный ресурс]: <https://primeminister.kz/ru/news/v-yanvare-fevrale-2022-goda-tempy-rosta-ekonomiki-kazahstana-uskorilis-do-35-1523243>
2. [Электронный ресурс]: <https://informburo.kz/stati/cem-grozyat-ekonomike-kazahstana-sankcii-protiv-rossii>
3. [Электронный ресурс]: <https://cabar.asia/ru/voennye-dejstviya-v-ukraine-ekonomika-kazahstana-postradaet-iz-za-sanktsij-protiv-rossii>

УДК 796.5–05

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОВ СТИМУЛИРОВАНИЯ ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА

Рудюк Д.И., Кузьменко Ю.В.

(СКУ им. М. Козыбаева)

В Республике Казахстан индустрия туризма и путешествий начала своё активное развитие относительно недавно по сравнению с европейскими странами, но обладает огромным потенциалом для развития этой отрасли.

Путешествия с целью развлечения и отдыха составляют основу международного туристского обмена. На их долю приходится приблизительно 70% мирового туризма. Они объединяют оздоровительные, познавательные, любительские спортивные поездки.

Проанализируем наиболее детально такой тип туризма, как въездной туризм (или инкаминг), политика государства нацелена на данный тип туризма, который считается источником денежных поступлений, формирует рабочие места, выравнивает рынок труда на региональном уровне, а также содействует установлению взаимоотношений между странами, участвующими в туристской деятельности. Инкаминг в Республике Казахстан набирает обороты стремительными темпами.

Въездной туризм – это деятельностьная система, целью которой являются разработка и продвижение национального туристского продукта на иностранных туристских рынках, связанные с обслуживанием прибывающих зарубежных туристов на территории собственного государства.

Поскольку сфера туризма охватывает широкие слои населения, экономическая система распределяет выручку от туризма в принимающем регионе, как результат все общество получает экономическую выгоду. Следующее благоприятное условие состоит в том, что туристы выплачивают налоги как косвенные, так и прямые, при этом увеличивается прибыль региона. Никак не стоит упускать из виду и рынок занятости, который влияет на жизненный уровень населения.

При всех положительных аспектах следует также принимать во внимание и негативное воздействие на условия жизни населения. Индустрия туризма способна сформировать зависимую экономику, вытесняя прочие секторы экономики. Социальные отрицательные явления затронут население, в особенности молодежь, находящуюся в группе риска. Заболевания, истощение природных и культурных ресурсов имеют все шансы привести регион в депрессивное состояние.

Непрерывный поток туристов в регион потребует поддержания культурных, исторических памятников, мест в безупречном состоянии, что требует финансовых и ресурсных расходов. Безопасность в регионе должна быть на высоком уровне, как для

туристов, так и для населения. Отталкиваясь от данных факторов, региональное правительство обязано осуществить успешную концепцию в области въездного туризма, а также непрерывного контроля над этой сферой.

В некоторых случаях туризм способен вызвать высокий уровень инфляции в регионе, в котором развивается отрасль. Совершается это следующим образом: туристы вкладывают свои заработанные средства в иной регион или страну, в следствии прибыль региона увеличивается, что способно оказать влияние на уровень инфляции. Увеличивается стоимость на товары первой необходимости: продукты питания, одежду, жилье, транспорт.

В более развитых туристских регионах стоимость жилья стремительно возрастает. Стоимость, которую иностранцы готовы заплатить за проживание, может существенно отличаться от рыночной стоимости. Как правило, спрос на жилье местных жителей стремительно снижается и вытесняется в другие регионы или города.

Задачей въездного туризма является продвижение и развитие туров для жителей других стран по территории их собственной страны с учетом отличительных черт и нужд въезжающих туристов, увеличение узнаваемости региона, донесение до потенциальных туристов особенностей страны и необходимости увидеть памятники, исторические места и природные заповедники собственными глазами. Уровень обслуживания обязан отвечать международным стандартам, а также быть гибким в зависимости от того, из каких стран прибывают туристы (религиозные особенности, возраст, тип групп и т.д.)

По состоянию на 1 января 2020 года в Казахстане функционировали 153 туристских организаций, 3514 мест размещения, обслужено 2034753 посетителя–нерезидентов, въехавших в Республику Казахстан, что на 76 % ниже показателя предыдущего года.

Количество обслуженных посетителей в местах размещения в Казахстане в 2016–2020 гг. показано на Рисунке 1.

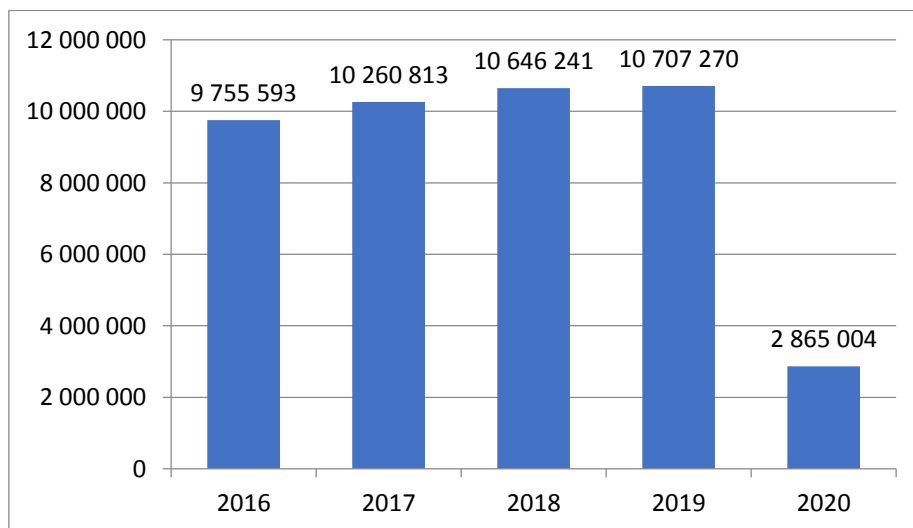

Рисунок 1. – Количество обслуженных посетителей в местах размещения в Казахстане в 2016–2020 гг.

По итогам 2019 года в Казахстан приехало свыше 10 млн. посетителей, это на 10% больше предыдущих лет, большую роль в этом сыграло проведение ЭКСПО, но, к сожалению, поток туристов в 2020 году начал спадать. По данным ежегодника агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан Бюро национальной статистики с 2017 по 2019 гг. на 20% увеличились потоки внутреннего туризма (около 8 млн. посетителей). Каждый оставил в экономике страны от 50 до 350

долларов за посещение. Экономика туризма представляет собой научную дисциплину, которая исследует отраслевые аспекты экономических отношений в этой сфере деятельности, а также процессы и явления, происходящие в период производства, формирования, обмена и потребления туристских продуктов и услуг как на внутреннем, так и на внешнем рынке. В соответствии с официальной статистикой Казахстана за три квартала 2020 года, число туристов, въезжающих в страну, сократилось сразу в 3,6 раза, до 1,8 млн. человек, против 6,4 млн. человек за подобный промежуток времени годом ранее. Число туристов, покинувших Казахстан, составило 2,4 млн. человек – в 3,4 раза меньше, чем в 2019 году. Внутренний туризм также в минусе – на 60,3 процента, до 3,1 миллиона человек.

Отток туристов кроме того понизил прибыль принимающих регионов. Согласно суждению некоторых специалистов, иностранцев не меньше, они просто меньше тратят и более избирательны в выборе услуг. Таким образом, можно выявить факторы, способствующие развитию или тормозящие развитие въездного туризма (Таб. 1).

Таблица 1. – Положительные и отрицательные факторы въездного туризма

Положительные факторы	Негативные факторы
Стабильность и открытость политики и экономики	Напряженность в международных отношениях
Рост общественного здравоохранения и доходов населения	Нестабильность политики и закрытость экономики
Сокращение рабочего и увеличение свободного времени	Стагнация экономики и падение благосостояния населения
Развитие транспорта, связи и информационных технологий	Неурегулированные туристские ресурсы
Растущая урбанизация	Неразвитость индустрии туризма
Построение интеллектуального общества	Нерациональное использование культурного, исторического и религиозного наследия и окружающей среды
Содействие национальным и иностранным инвестициям в развитие индустрии туризма	Низкие доходы населения и нехватка свободного времени
Укрепление позиций Казахстана на мировом туристском рынке	Загрязнение окружающей среды и экологические опасности
Упрощение и гармонизация налогового, валютного, таможенного, пограничного и других форм регулирования	Недооценка роли туризма в интеллектуализации общества
Стимулирование туризма для детей, молодежи, пожилых людей, инвалидов и семей с низкими доходами путем предоставления льгот	Отсутствие эффективных инвестиционных стимулов для развития индустрии туризма на уровне и мировых стандартов
Содействие развитию приоритетной туристской отрасли	Недооценка роли туристского бизнеса в наполнении бюджета

Исходя из всего вышесказанного, на развитие туризма оказывают большое влияние как положительные, так и отрицательные факторы, связанные с политической, законодательной, правовой и социально–экономической ситуацией в стране и в мире.

При большом числе разновидностей туризма, туристских объектов в стране и регионах въездной туризм в Казахстане остается на низком уровне по сравнению с

показателями развитых стран. Данные показатели обусловлены рядом ограничивающих факторов въездного туризма, к которым относятся такие показатели, как слабо развитая инфраструктура, недостаточное количество квалифицированного персонала и другие показатели. Увеличение показателей въездного туризма связан с обуславливающими условиями стимулирования въездного туризма. Событийные мероприятия, бизнес–конференции, мероприятия мирового значения – эти факторы оказывают положительное воздействие на поток иностранцев, въезжающих в страну.

Можно выделить следующие методы стимулирования въездного туризма:

– Развитие крупных транспортных систем с целью перевозки туристов в принимающую страну, а также их перевозки по территории.

– Обеспечение охраны существующих достопримечательностей, не только исторических памятников, но и национальных заповедников, природных заповедников и т.д.

– Создание развитой рекламной системы, которая способствовала бы продвижению национального туристского продукта на мировых рынках.

Предлагая туристский продукт, важно понимать его предназначение для туриста. То есть необходимо установить, зачем туристы едут в тот или иной регион, что они хотят увидеть, на какие достопримечательности им нужно обратить внимание, чтобы оставить приятное впечатление от посещения страны.

Туристов часто привлекают не только достопримечательности государства, но и возможность удовлетворить свои основные потребности. Например, если туристу понравился сервис в каком–то отеле, он с большей вероятностью вернется в него, независимо от стоимости предоставляемых услуг. Именно по этой причине многие государства поощряют такое явление, как туризм. В настоящее время Казахстан выгодно расположен в географическом положении, многие города имеют достаточно развитую транспортную инфраструктуру, то есть имеются международные аэропорты, автовокзалы, железнодорожные вокзалы, что открывает эти города для привлечения туристов, является благоприятным условием для развития туристской деятельности. Большое количество операторов работает во многих регионах, многие из которых ориентированы на въездной туризм.

В Казахстане предлагаются туры различной конфигурации, которые включают в себя как активный отдых, так и экскурсии, формируется возможность горного, конного отдыха, рафтинга по рекам, туры в заповедники и святые места, существуют рекреационные и культурно–познавательные туры. Одним из ключевых методов привлечения туристов на территорию Казахстана является формирование грамотного информационного пространства, которое характеризовало бы национальный туристский продукт с положительной стороны. Именно поэтому сайты туристских компаний являются одним из основных показателей развития национального туризма.

Они должны быть доступными, простыми в использовании, а также должны иметь возможность выбирать язык, что облегчает иностранным потенциальным туристам изучение информации о ключевых национальных объектах и выбор интересующего их маршрута. Сайты также должны быть адаптированы к предстоящим событиям, то есть должен быть освещен календарь событий. Туроператоры должны предоставлять услуги перевода, когда это возможно.

Литература

1. Левченко К.К. Развитие въездного туризма и его влияние на экономику территории: монография. – Москва: Русайнс, 2020. – 115 с.
2. Быстров С.А. Экономика туристской индустрии. – Москва: КноРус, 2020. – 282 с.
3. В Казахстане количество туристов снизилось в 3,6 раза // <https://kapital.kz/economic/93539/v-kazakhstan-koличestvo-turistov-snizilos-v-3-6-raza.html>

ОСОБЕННОСТЬ АБОНЕНТСКОГО ДОГОВОРА И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕГО ВНЕДРЕНИЯ В ГРАЖДАНСКИЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Салумян И.С.

(КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева)

Введение

В настоящее время общественные отношения развиваются и достигают новых результатов и такие изменения могут повлиять на содержание самого законодательства, где по итогу возникают новые правоотношения и соответственно новые договоры. Исходя из этого и появился абонентский договор, который распространен в повседневной жизни и применение без которого трудно представить в реалиях XXI века.

Встретить его можно абсолютно везде: при подключении Интернета и кабельного телевидения в дом, при покупке тарифа у своего сотового оператора, при приобретении абонеента в фитнес-центр, при получении медицинских и юридических услуг и т.д., этот список носит неисчерпывающий характер, а все потому, что это не договор, а специальная договорная конструкция, которая может быть облечена в любой поименованный договор [1]. Как пишет А.Г. Карапетов: «Абонентский договор – это не некий поименованный договорный тип наряду с куплей–продажей, подрядом, арендой и т.п. Это договорная конструкция, некая форма, в которую можно облечь, по сути, почти любой возмездный поименованный договор. Может быть абонентский договор оказания услуг, абонентский договор подряда, абонентский договор купли–продажи и т.п.» [2]. Отсюда проистекает, что на самом деле эта конструкция настолько универсальна, что может быть облечена под любой возмездный договор, будь это договор подряда, аренды, купли–продажи и т.д.

В Республике Казахстан законодатель дает право субъектам гражданских правоотношений заключать не предусмотренные законодательством договоры (непоименованные договоры). Однако учитывая, что Республике Казахстан присуще романо–германская правовая система, где основным источником является закон, а правового закрепления абонентскому договору нет, это вводит в заблуждение не только правоприменителя, но и стороны самого договора. Так к примеру, договор подряда, как основной договор, может быть облечен в конструкцию абонентского договора, но стороны или судья могут квалифицировать его как простой договор подряда, либо иная ситуация, когда заключённый договор признается абонентским сторонами соглашения и судом, но не отвечает его признакам.

Помимо этого, многими авторами ставятся под сомнения ситуации, посредством которых абонентский договор приводит к неосновательному обогащению, не коррелирует с нормами по защите прав потребителей и соотносится с договором присоединения.

Что такое абонентский договор и в чем его особенность?

Как ранее было отмечено, в Гражданском законодательстве Республики Казахстан абонентский договор закрепления не получил и соответственно с этим отсутствует его правовое определение. Однако, к примеру, в гражданском праве Российской Федерации ситуация имеет иное положение (но существуют некоторые недочёты в самой норме). Если взять в целом, то согласно ст. 429.4 Гражданского кодекса Российской Федерации, абонентский договор (договор с исполнением по требованию) – это договор, в рамках которого одна сторона (т.е. абонент), вносит определённые, периодические платежи

другой стороне (т.е. исполнителю), за право требовать от нее предоставления исполнения в затребованном количестве или объеме, либо на иных условиях, определяемых абонентом¹. При этом, закреплена одна из особенностей договора, где абонентская плата, вне зависимости от того затребовал абонент исполнения или нет, должна быть внесена².

В качестве иллюстрации абонентского договора, приведем пример. Представьте, что лицо заключило договор медицинского сопровождения в одной из частных медицинских клиник, в которой установлена ежемесячная плата. С момента внесения суммы у лица не было никаких проблем со здоровьем и соответственно оснований обратиться в учреждение за получением медицинского обслуживания. Однако в следующем месяце лицо стало обращаться практически каждый день из-за возникновения какого-либо заболевания или ухудшения состояния здоровья. Здесь мы видим, что в первый месяц, несмотря на то, что оплата была произведена, абонент не истребовал свое право, однако в следующем месяце, он реализовал свое право два, три и т.д. раза. В результате лицо, как абонент, вносит определенную сумму денег на постоянной основе, при этом само решает, когда и в каком объеме истребовать свое право на получение услуги (с учетом условий договора). Так, одной из многих особенностей абонентского договора является его абонентская плата, которая вносится вне зависимости от оказания фактических услуг или работ. Как отмечает Астапов М.С., важной и главной особенностью абонентского договора является то, что плата заказчиком осуществляется не за фактическое оказание услуг или исполнение работ, а за предоставление ему возможности в любой момент в течение определенного периода воспользоваться согласованными услугами (работами) [3].

Вторая отличительная черта и соответственно особенность абонентского договора – фиксированная плата. Суть заключается в том, что абонент может в любом объеме затребовать услугу, которая в определённых случаях, может превышать размер установленной платы. Так, если лицо несколько месяцев не пользовалось Интернетом, то оно может израсходовать весь трафик за следующий месяц, который в целом, по объему будет превышать фиксированную плату. По этой причине Интернет-провайдеры часто устанавливают средний размер платы, чтобы одновременно сохранять выгоду как для абонента, так и для исполнителя. Следующее на что нужно обратить внимание – это то, что договор заключается в затребовании исполнения или предоставления услуги (работы, товара) незамедлительно. Это подразумевает под собой, что абонент, произведя оплату, может в любой момент истребовать предоставление услуги (работы, товара). К примеру, абонент внес плату по получению юридических консультаций в определённом объеме и количестве, затем в первый же день обратился с получением консультации. В данном случае оплата производится не за услугу, работу или товар, а за право ее оказания в момент запроса, где исполнитель должен быть всегда готов его предоставить [4]. Таким образом на исполнителя лежит обязанность создать соответствующие условия для незамедлительного исполнения своего обязательства и предоставления этой консультации.

В чем заключаются проблемы применения абонентского договора?

Многие авторы научной литературы часто поднимают вопрос о проблематике применения абонентского договора, и считают, что: его применение может привести исполнителя к неосновательному обогащению; он заложен в договоре присоединения;

¹ П. 1 ст. 429.4 Гражданского Кодекса Российской Федерации. Часть Первая От 30 Ноября 1994 Года № 51-ФЗ (С Изменениями И Дополнениями По Состоянию На 08.12.2020 Г.). Информационная система ПАРАГРАФ. 2021. [онлайн] Источник: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30396612#pos=3871;-59 [Дата обращения: 3 января 2021].

² Там же. П.2

данная договорная конструкция противоречит законодательству о защите прав потребителей.

В первую очередь рассмотрим предположение о том, что применение абонентского договора может привести к неосновательному обогащению. Так, существует научное мнение, согласно которому в случае, если абонент, внесший плату, не затребовал исполнения, то данная денежная сумма будет являться неосновательным обогащением, в силу чего необходимо вернуть абоненту осуществленную им оплату, хотя бы в частичной форме [5]. Однако, на наш взгляд, такое мнение ошибочно, так как для признания неосновательного обогащения требуется факт приобретения или сбережения имущества на основаниях не установленных законодательством или сделкой (эти же основания относятся к исполнению обязательств)³. В случае с абонентским договором, основанием для внесения абонентской платы является сам договор, в то же время нет правовых оснований предполагать наличие сбережения или приобретения имущества за счет другого лица. Иными словами, сторонами заключен абонентский договор, где абонент вносит оплату и одновременно с этим сам решает, когда воспользоваться своим правом и затребовать исполнение, т.е. все зависит от намерений самого абонента. Соответственно можно сделать вывод, что неосновательного обогащения в абонентском договоре быть не может.

Помимо этого, в юридической науке задаются вопросом о том, что абонентский договор может быть заложен в договоре присоединения, так как на практике плата и объем исполнения определены в стандартных условиях, и соответственно ставят под сомнение необходимость применения абонентского договора. Однако стоит понимать, что как абонентский договор, так и договор присоединения – это специальные договорные конструкции, которые существуют отдельно, но могут быть применены одновременно в одном поименованном договоре [6]. Так, лицо может приобрести проездной билет для оплаты в общественном транспорте путем согласия на стандартные условия договора, содержание которых абонент не в состоянии изменить (так как в таком случае конструкция договора присоединения отпадает).

При этом согласно п.2 ст. 389 ГК РК, присоединившаяся к договору сторона вправе потребовать расторжения договора, если договор присоединения хотя и не противоречит законодательству, но лишает эту сторону прав, обычно предоставляемых по договорам такого вида, исключает или ограничивает ответственность другой стороны за нарушение обязательств либо содержит другие явно обременительные для присоединившейся стороны условия, которые она, исходя из своих разумно понимаемых интересов, не приняла бы при наличии у нее возможности участвовать в определении условий договора⁴.

Иными словами, в случае, если в рамках основного договора с элементами абонентского договора и договора присоединения, исполнитель лишает абонента прав либо исключает или ограничивает свою ответственность за нарушение обязательств, то в настоящем случае при расторжении соглашения абонентская плата должна быть возвращена. Исходя из этого, мы приходим к выводу, что такие ситуации порождают за собой требование закрепить норму абонентского договора, так как на практике абонентская плата не возвращается. Следующее предположение, на которое стоит

³ П.1 ст. 953, ст.954 Гражданского Кодекса Республики Казахстан (Особенная Часть) От 1 Июля 1999 Года № 409-І (С Изменениями И Дополнениями По Состоянию На 19.12.2020 Г.). Информационная система ПАРАГРАФ. 2021. [онлайн] Источник: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1013880#pos=4466;-58&sdoc_params=text%3D953%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D1013880%26spos%3D1%26tSynonym%3D1%26tShort%3D1%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0 [Дата обращения: 4 января 2021].

⁴ П. 2, ст. 389 Гражданского Кодекса Республики Казахстан (Общая Часть), Принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 Декабря 1994 Года (С Изменениями И Дополнениями По Состоянию На 02.01.2021 Г.). Информационная система ПАРАГРАФ. 2021. [онлайн] Источник: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1006061 [Дата обращения: 4 января 2021].

обратить внимание, это то, что условия абонентского договора не коррелируют с законодательством о защите прав потребителей, а именно с пп.6 п.2 ст. 8–1 Закона Республики Казахстан «О защите прав потребителей» от 4 мая 2010 года (Далее – Закон «О защите прав потребителей»), где определено, что продавец/исполнитель при расторжении договора должен вернуть уплаченную сумму за непредоставленный товар/услугу.⁵

В то же время, на практике абонентская плата, в случае если абонент не затребовал исполнения, не возвращается, так как исполнитель мотивирует это тем, что все средства были уже фактически использованы на обслуживание данного договора [7] и в добавок к этому в ГК РК абонентский договор закрепления не имеет. Исходя из этого, снова возникает необходимость в ведении нормы абонентского договора в ГК РК, где должен регулироваться порядок расторжения договора и перерасчета неиспользованных денежных средств с учетом понесенных исполнителем расходов.

В чем заключается необходимость внедрения нормы абонентского договора в ГК РК?

Как ранее было отмечено, применение абонентского договора очень распространено в гражданских правоотношениях, где чаще всего абонентами выступают граждане, т.е. потребители, но зачастую, заключая такой необходимый для жизни и быта договор, возникают проблемы его применения. Одна из таких проблем проявляется, когда потребители, заключая абонентский договор осознанно не понимают на каких условиях он исполняется. Так, приведем в пример дело, когда истица приобрела абонемент на оказание косметологических услуг у ответчика, однако посетив лишь две процедуры, так как позже попала в ДТП и не воспользовалась своим правом, требовала расторжения договора и возврата денег.

В данном деле, Районный суд № 2 Казыбекбийского района г. Караганды частично удовлетворил требования истицы в части расторжения договора, но не возврата абонентской платы⁶. Здесь потребитель подразумевает что заключенный договор – это договор возмездного оказания услуг, где не осознает, что действует конструкция абонентского договора с присущими ему условиями. Помимо этого, выше были описаны случаи, когда абонентская плата не возвращается в случае преждевременного расторжения договора, что противоречит закону «О защите прав потребителя». Эта ситуация является еще одним основанием для внедрения нормы в ГК РК, где должны будут содержаться исключительные условия, согласно которым потребитель в частичном размере сможет вернуть внесенную им оплату, а исполнитель покрыть фактически понесенные затраты.

Также соотношение договора присоединения и абонентского договора может ввести в заблуждение контрагентов и правоприменителя, так как они могут существовать как отдельно, так и вместе в одном договоре. Здесь целесообразным было бы внести ному определяющую абонентский договор, чтобы в будущем, учитывая распространенность такого соглашения, четко разделять что такое абонентский договор, а что такое договор присоединения.

Выводы

Как мы видим, абонентский договор, несмотря на то, что не получил правового закрепления остается актуальным в применении на практике, однако открытым остается вопрос его определения, методов и способов регулирования, в частности связанных с внесением абонентской платы. Мы считаем, что закрепить норму об абонентском

⁵ Пп.6 п.2 ст.8-1 Закона Республики Казахстан От 4 Мая 2010 Года № 274-IV «О защите прав потребителей» (С Изменениями И Дополнениями По Состоянию На 01.01.2021 Г.). Информационная система ПАРАГРАФ. 2021. [онлайн] Источник: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30661723#pos=286;-51 [Дата обращения: 4 января 2021].

⁶ Решение районного суда № 2 Казыбекбийского района г. Караганды по делу Кадировой Г.А против ТОО «Лайф-Стайл» от 7 марта 2018 года.

договоре необходимо, так как Республика Казахстан основана на «писанном праве», по причине чего контрагенты и правоприменитель основываются на положениях ГК РК и иных нормативно-правовых актов. Помимо этого, отсутствие правового закрепления положений абонентского договора создают для юридического сообщества основания сомневаться в его необходимости, так как:

1. Положения абонентского договора противоречат праву потребителя вернуть совершенную оплату при расторжении договора, в случае если исполнитель не предоставил услугу или товар;

2. Абонентский договор может применяться одновременно с договором присоединения, что вводит в заблуждение сторон соглашения, а также ставит вопрос о возвращении абонентской платы в случае его расторжения, когда эти договорные конструкции применяются в одном поименованном договоре;

3. Абонентская плата, по мнению некоторых авторов, может выступать неосновательным обогащением, при условии, что абонент не затребовал исполнения услуги (работы).

Исходя из этого будет релевантным, в первую очередь, ввести определение абонентского договора, чтобы не давать основания соотнести эту договорную конструкцию с иной, а также необходимо определить условия внесения абонентской платы на общих основаниях и особенно в части преждевременного расторжения договора и оплаты за фактически понесенные расходы. При этом необходимо дать не только определение абонентскому договору, но также описать его особенность – абонентскую плату.

Литература

1. Сулейменов М.К. Специальные договорные конструкции (общие договоры) и их место в системе права, 2019. – URL: <https://www.zakon.kz/4970665-spetsialnye-dogovornye-konstruktsii.html> (дата посещения: 03.01.2021)
2. Карпетов А.Г. Новые договорные конструкции в ГК РФ: абонентский договор и опционы. Научный круглый стол юридического института «М-Логос» по теме: «Новые договорные конструкции согласно редакции ГК РФ, вступающей в силу с 1 июня 2015», 2015. – 6 с. URL: http://m-logos.ru/img/Tezis_Karapetov_09042015.pdf (дата посещения: 05.01.2021)
3. Астапов М.С. Новеллы Гражданского кодекса. Абонентский договор. На заметку юристу, 2015. – URL: <https://pravogub.ru/articles/66155.html> (дата посещения: 05.01.2021)
4. Кушнаренко Д. Абонентский договор: особенности и проблематика, 2017. – URL: https://zakon.ru/blog/2017/5/28/abonentskij_dogovor_osobennosti_i_problematika (дата посещения: 06.01.2021)
5. Договорное право России: реформирование, проблемы и тенденции развития: монография / Е.Е. Богданова, Л.Ю. Василевская, Е.С. Гринь и др.; под общ. ред. Л.Ю. Василевской. – М.: НОРМА, ИНФРА-М, 2016. – 192 с.
6. Хохлов В.А. Общие положения об обязательствах: учебное пособие. М.: Статут, 2015. – 63 с.
7. Нерсисян А.Ж. К вопросу об особенностях абонентского договора // Журнал Скиф. Вопросы студенческой науки. – 2020. – № 4(44) – С.160–163

МЕДИА БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕДИА АҚПАРАТТЫҚ САУАТТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Саурбаева Ә.Ж., Ахметова Н.Қ., Досманова А.Д.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Медиа және ақпараттық сауаттылықсыз демократиялық тұлғааралық қарым-қатынас бола алмайтыны анық. Жаһандық дәуір бізге не берді?! Осы күні бұқаралық ақпарат құралдарының аясы кең және қарқынды бола бастады, ақпарат ағыны жеделдетілді. Журналистиканың бірігуі демократиялық саясаттың қоғамдық дискурстағы ең жақсы кепілі медиа ақпараттық сауаттылық болып табылады. Сондықтан да қазіргі білім беруде тиімді журналистік мамандықтың қажеттілігіне, яғни өз аудиториясының сыни құзіреттілігін, содан кейін медиа ақпараттық сауаттылықты қалыптастыру басты назарда.

Бүгінде журналистер мен медиа ақпараттық сауаттылық арасындағы ынтымақтастық сөзсіз міндеттемеге айналды. Өтірікке қарсы күрес наным-сенімдермен, стерео түрлерімен және шектеулермен күресуді білдіреді – олар өз кезегінде бізге келесі идеяларды қабылдауға кедергі келтіреді. Шындық біздің ағынға қарсы тұруымызда пайда болады. Демек журналистика мен медиа ақпараттық сауаттылықтың біріктірілген мәселелері дәйекті түрде үлкен мәнге ие. Бұл тақырыпты зерттеу журналистік практика мен журналистік білім беруге негізделеді. Цифрлық дәуірде ақпараттық сауаттылық құзыреттілігін қалыптастыру мен дамыту БАҚ-қа сенімді арттырады.

Осы орайда қазіргі жас ұрпақты интернетте кездесетін ақпараттық хаос пен фрагментация медиа мәдениетті қалыптастыру екінінде ақпаратты сауатты іздеуді, оны жүйелеуді, ақпараттық кеңістікте өмір сүрудің этикалық ережелерін игеруге оқыту маңызды. Медиа білімге тек ақпаратты іздеу және өңдеу білімі мен дағдыларын ғана емес, сонымен қатар медиа шығармашылыққа оқыту қосылады.

В.Ф. Олешко: "Отандық журналистиканың тағдырына алаңдайтындардың, кадрларды даярлау мен қайта даярлаумен жүйелі түрде айналысатын немесе айналысуды жоспарлайтындардың барлығына оны психикалық және технологиялық компоненттерін бөлуге болмайды. Қарапайым тілмен айтқанда, егер адамның басында шатасулар болса, адамды қолымен бірдеңе жасауға үйрету пайдасыз», – деген екен [1]. Қазақстанда ақпараттық қоғамның қалыптасу проблемалары көптеген заңнамалық актілер мен мемлекеттік бағдарламаларда көрініс тапқан. Жалпы алғанда, олар қоғамдағы ақпараттық теңсіздікті жою жөніндегі саяси-экономикалық және әлеуметтік мәселелерді, сондай-ақ технократтық және технологиялық проблемаларды шешуге бағытталған [2]."

Медиа және ақпараттық сауаттылық тұжырымдамасы Жалпыға Ортақ адам құқықтары ретінде қарастырылады. Адам құқығы Жалпыға Ортақ Декларацияның 19 бабында және Европа Конвенциясының 10 бабында еркін пікір білдіру құқығына кепілдік берген. Онда құқық жария билік тарапынан және мемлекеттік шекараларға қарамастан, қандай да бір жариялық биліктің араласуынсыз ақпарат пен идеяларды алу және тарату, өз пікірін ұстану еркіндігін қамтитыны айтылған [3].

Көп мәдениетті ақпараттық кеңістік жағдайында халықтың ақпараттық мәдениеті мәселесі ерекше маңызға ие және ол мектептегі білім беру сатысында қалыптастыру қажеттілігі зерттеушілердің пікірлерінде кездеседі. Медиа және ақпараттық

сауаттылықтың жалпы тұжырымдамасына (МАС) және журналистердің ақпараттық дереккөздермен жұмысының ерекшелігіне қарай, қазіргі уақытта фактчекинг мәселелері қарастырылады, атап айтқанда, фактчекингтің нақтылығын тексеретін құралдар мен фактілерді тексеруді салыстыру үшін ашық деректерді пайдалану мүмкіндіктері бар. ЮНЕСКО – ның медиа және ақпараттық сауаттылық жөніндегі жарияланымдарында "медиа және ақпараттық сауаттылықты меңгерген азаматтар" деп атап көрсетілген [3].

1) тиісті технологияларды пайдалана отырып, ақпарат пен медиаконтентті алуға, бағалауға, жасауға және таратуға қабілетті болуы тиіс". Бұл адамдар,

2) ақпаратпен және БАҚ–пен жұмыс істеу саласындағы өз құқықтарын, сондай–ақ тегін, тәуелсіз және алуан түрлі ақпараттық және медиа жүйелерді олардың иелігіне беру талабы үшін өз жауапкершілігін түсінеді және біледі.

Медиамен қарым–қатынаста олар,

3) Ақпарат және медиа жеткізушілерінің рөлі мен функцияларын, сондай–ақ осы функцияларды іске асыру шарттарын түсінеді. Бірақ олар ақпараттық өзара алмасудың белсенді қатысушылары бола бермейді.

4) білімді құруға және олармен кең алмасуға қабілетті.

Осылайша, медиа сауаттылық дағдыларын үш негізгі бағытқа бөлуге болады:

- түсіну
- пайдалану
- жасау.

Ақпараттық сауаттылық ұғымы ақпаратпен танысу, талдау және синтездеу қабілетін білдіреді. Медиа сауаттылық ұғымы бұл медиа шындықты талдау және синтездеу, медиа мәтінді пайдалану және түсіну, медиа мәдениеттің негіздерін білу, яғни медиа білімнің нәтижесін білдіреді. Сыни тұрғыдан ойлау және ақпаратты қабылдау, ақпаратты манипуляциялауды қолдану белгілі бір эмоционалды жағдайды жасайды. Көбінесе әлеуметтік желілерде бәріне наразы болу, шағымдану, тек жағымсыз эмоцияларды білдіру, балама позицияларға, әлемді және өмірді қабылдауға төзбеушілік әдеті қалыптасады [4].

Бұл қоғамның оң бағытта дамуына кедергі болатынын ескерген Еуропа Кеңесі ұсынған медиасауаттылықты дамыту және БАҚ–ты саналы пайдалану жөніндегі бағдарлама мен демократиялық тәрбие мен адам құқықтары жөніндегі бағдарламалардың білім беру кешеніне енгізді: "анық және толық ақпаратқа қол жеткізу–негізгі шарттардың бірі. Өйткені ақпарат азаматтардың сыни ойлауын қалыптастыру үшін қажет. Сондықтан медиа білім азаматтардың демократиялық білімінің кең тұжырымдамасының бөлігі болып табылады [5]."

Жаңа ақпараттық шынайылықта жаңа медианың пайдаланушысы – цифрлық медиа, мобильді медиа, әлеуметтік желілер және т.б. медиа әлемде ремиксинг, sharing дағдыларын меңгеру, контент пен мультимедианы жүктеу, жасау, тарату және сауатты пайдалану білігі талап етіледі. Сондықтан жаңа медиа экожүйесін сипаттайтын жаңа ұғымдар пайда болды. Атап айтқанда, сандық сауаттылық, жаңа медиа сауаттылық, мультимедиалық сауаттылық. Яғни, медиа сауаттылық туралы сарапшылар, дәстүрлі дағдылар жиынтығы кеңейде... үлкен деректер туралы білім, жеке деректердің құпиялылығы, интернетте қолданылатын алгоритмдер туралы білім, сондай–ақ дағдылар туралы айтады.

Медиа сауатпен байланыста болатын тағы бір маңызды тұжырымдама netiquette–нетикет (сандық этикет). Бұл интернет пайдаланушыларын тіркеу ережелерінің жиынтығы. Цифрлық этикетті сақтау–медианы сауатты пайдалану. Медиабілім масс–медианы түсіну мен талдаудың басты шарты болмақ. Бұл ақпараттық қаныққан қоғам мен ақпараттық өзара алмасудың шексіздігі жағдайында журналистердің объективтілігі мен медиа сауаты мәселесін шешу жолы ретінде қарастырылады. Сол себепті ең өзекті

болып табылады. Бұған дейінде жаңалықтар бөлімдері мен редакциялардың журналистеріне ақпаратты тексеру, фактчекингтің тексерілген және жаңа тиімді әдістерін қолдану, сондай-ақ жалған жаңалықтарды сәйкестендіру құралдарымен жұмыс істеу дағдыларын үнемі жетілдіріп отыру маңызды болса, қазіргі таңда тіпті жауапкершілікті үстемелеп отыр.

Осы күні бұқаралық ақпарат құралдары мен ақпараттық технологиялардың адам өміріне әсерінің артуына байланысты халықаралық қауымдастық адамды ақпараттандыру өміріне дайындау проблемалары туралы алаңдайды. Бұл өз кезегінде ЮНЕСКО-ның медиа білім беру жөніндегі құжаттарында көрініс тапқан. Егер бұрын әлем бейнесін бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) көрсеткен болса, бүгінде ақпараттық күн тәртібін кез келген адам сол немесе өзге тақырыпта ақпарат алушы, таратушы және құрушы бола отырып айқындай алады. Бұл жаңалықтарды жинау және тарату жөніндегі міндеттерді орындауда журналистердің сауаттылығы туралы мәселенің өзектілігін тағы да айқындай түсті. Сондықтан да журналистерді осы бағытта оқытуға ден қойылып отыр. Бұл жағдайда медиасауаттың негізгі құралы ретінде (адамның негізгі сапасы болып табылатын) сыни ойлау сияқты дағдыға назар аударған жөн.

XXI ғасырдың медиасауатты адамының бойында болуы тиіс дағдылар туралы зерттеуші Lee, A.Y. L. туралы былай деген:

1) Бұқаралық ақпарат құралдарының әсерін сыни тұрғыдан түсіну: БАҚ-тың жеке адамның және жалпы қоғамның өміріне әсерін өз бетінше реттей алуы.

2) БАҚ қызметін және БАҚ-та қолданылатын әдістерді түсіну.

3) медиа-аналитикалық дағдылар: әртүрлі медиа хабарламаларды (әсіресе жасырын хабарламаларды) сауатты талдау.

4) БАҚ-ты сыни бағалау: БАҚ тиімділігін бағалау үшін сыни стандарттарды қолдана білу.

5) әртүрлі ақпарат құралдарын пайдалану арқылы жүзеге асырылатын оқыту.

6) шығармашылықта өзін-өзі көрсетудің жаңа қабілеттері.

7) БАҚ-қа сапалы мониторинг.

8) БАҚ этикасының тәжірибесі; медиасауатты адам жартылай кәсіби деңгейде журналистиканың этикалық принциптеріне ие болуы керек.

9) бұқаралық ақпарат құралдарынан алынған ақпаратты күнделікті өмірде дана және сындарлы қолдана білу» [6].

Қазіргі уақытта қоғам дамуының өзекті мәселесі жедел ақпараттық ағындардың сын-қатерлеріне барабар жауап бере алатын медиа кеңістікті пайдаланушылардың білімді, жоғары білімді буынын дайындау болып табылады. Медиа білім берудің тұтас жүйесінің болмауына байланысты қазіргі қоғамда өркениетті демократиялық қоғамның негіздерін бұзуға бағытталған теріс құндылықтарды халыққа үйрете отырып, бөтен идеологиялардың азаматтар санасына енуімен байланысты проблемалар туындайды. Сондықтан, бүгінгі таңда медиа білім беру жүйелі, ғылыми негізделген тәсілді қажет етеді, бұл біртіндеп адамның санасына ақпарат ағынын ассимиляциялау мен бағалаудың дұрыс әдістерін енгізуге мүмкіндік береді.

БКҚ-нан үлкен ақпарат алу (теледидар, Интернет, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы алған) қазіргі адамдар үшін жеткіліксіз; олар өздері үшін өз тілдері мен құндылықтарына бағынбайды; олар түрткі болған әрекеттерді жасайды. Сонымен, өзіңіздің коммуникативті мүмкіндіктеріңізді дамыта отырып, сіз mass-media-мен шебер қарым-қатынас жасауды ғана емес, сонымен қатар олардың ретсіздігі мен деструктивтілігіне ақылмен қарсы тұруды үйренуіңіз керек. Онсыз бүгінде адамның әлеуметтенуі де, оның тұлға ретінде қалыптасуы да мүмкін емес. Сонымен қатар, медиабілімде технологиялық дайындық өте маңызды және ерекше буын болып табылады. Бұл тек компьютер мен интернетті ғана емес, сонымен қатар ұялы

телефондармен, фото–аудио–видеотехникамен, ең алдымен цифрлық техникамен жұмыс істеу тәсілдерді игеруді де қамтиды.

Медиа сауаттылық, әсіресе ақпараттық ағында сүзгі ретінде елде болып жатқан төтенше жағдайларды объективті жеткізудегі маңызын атап өтеміз. Мәселен, цифрлық ақпараттық кеңістік Қазақстанның Алматы қаласында болған бейбіт шеруді экстремистік ағындардың пайдаланып кетуіне жол ашты, оның салдары елдің тиыштығын бұзды, қарапайым халық қырылды, материалдық шығындар болды. Билік пен халық арасын арандатушылық болып, араздықты қоздырды. Осындай аласапыран уақытты түсіну мүмкін болмай жатты. Әлеуметтік желіде түрлі ақпараттар желдей есіді. Бұл оқиғаны ушықтыра түсті. Халық алаңдаулы. Ақпараттық соғысты бастан кешірді. Жеке және мемлекеттік мүдделер үшін ақпараттық соғыстар жүргізілуде. Өйткені тұтынушылардан ақпараттың жалғаннан шынайылығын анықтау құзыреттілігінің жетіспеуі байқалды. Медиа кеңістіктегі ақпараттар насихаттау, жалған ақпарат, пранкинг, сандық агрессия, троллинг және т.б. сияқты мазмұнда болды. Ақпараттың шамадан тыс жүктелуі "ақпараттық белгісіздікті" тудырады. Бұндай бағыттағы контенттермен сананы манипуляциялау іске асырылып жатқаны сезілді.

Осындай жағдай тиісті және сенімді ақпаратты ажырата білуде тоқырауды көрсетті. Бұл, мұғалімнің рөліне екпін түсірді. Құзыретті тәлімгер, ол тек қажетті білім, білік пен дағдыға ие емес, сонымен қатар аудиторияға сауатты ақпараттық мінез–құлық мәдениетін игеруге және басқалар жасаған жетістіктер мен технологияларды дұрыс пайдалануға көмектеседі. Журналистика мамандарын даярлайтын кафедраларда әзірленген медиа–ақпараттық профиль оқу модульдері мен сабақтардың әртүрлі түрлеріне негізделген (иерархиялық ұйымдастырылған құрылым ретінде) бірнеше өзара байланысты пәндерді қамтиды. Медиа қалыптастыру модульдері бакалаврлар мен магистрлерді даярлау жүйесінде қамтылады. Ондағы мақсат журналистиканың медиабілімі әлеуетін ашу. Студенттер мен оқытушылар алдында медиамәдениет ерекшелігін қарастыру, медиамәдениеттің әлеуметтік функцияларын анықтау, қазіргі Қазақстанның медиа ортасын сипаттау, таныстыру, медиабілімдеудің негізгі бағыттары.

ЮНЕСКО медиасауаттылық пен ақпараттық сауаттылық ұғымдарының бірлестікте ұстану туралы идеяны оқыту бағдарламаларында көрсетті. Медиалық және ақпараттық сауаттылық арқылы алатын құзыреттер азаматтардың сыни ойлау дағдыларын дамыта алады. Оның келешегі медиа мен басқа да ақпарат жеткізушілерден жоғары сапалы қызметтер көрсетуді талап етумен бағамдалады.

Медиа білімнің журналистік моделі медиасала ішіндегі медиа–білім беру қызметіне қатысушылардың қарым–қатынасы негізінде қалыптасады. БАҚ–та медиабілім жасаумен айналысатын медиа мамандар түрлі медиабілім технологияларын пайдалана отырып, педагогтердің кейбір функцияларын өзіне алады. Педагогика моделіндегі оқушының рөлінде журналистік моделде аудитория болмақ. Яғни "мұғалім" және "оқушы" рөлдерін "журналист" және "аудитория" толығымен үйлеседі. Журналистік модельдегі интерактивтілік оны жүзеге асырудың шарты, медиа–бастаманың құралы және бірлескен жұмыс болып табылады. Журналистік модельдегі медиа қызметтің нәтижесі дайын өнімде және сайып келгенде медиа сауатты БАҚ аудиториясының өсуінде көрінеді. Ақпараттық құзыреттілікті қалыптастыру құралдары газеттер мен журналдарды оқу мәдениеті. Олар ұсынған әлемдік бейне, сондай–ақ радио және теледидар бағдарламаларын, интернет–сайттарды сауатты қабылдау. Яғни, бұл өзін–өзі анықтау қабілетін дамытуға және БКҚ–ның манипуляциялық әсеріне жол бермеуге ықпал етеді.

Греция елінің тәжірибесінде медиа–сауат институты және газет журналистерінің одағы сияқты мекемелер мен ұйымдар жалған жаналықтарды таратуда БАҚ–тың жауапкершілігі туралы ашық пікірталас бастады, сонымен бірге олар бұқаралық ақпарат

құралдары үшін де, пайдаланушылар үшін де пайдалы болатын медиа–сауат әдістерін жинауға және талдауға тырысуда. Мысалы, Грециядағы медиа–сауаттылық институты Интернеттегі жалған жаңалықтарды анықтап, олардың таралуына қарсы тұру үшін пайдаланушылар ұстанатын әдістер мен механизмдерді ұсынады. Сонымен қатар, жалған әңгімелерді қалай анықтауға және аудиторияға жаңалықтар сюжеттерін тексеруге үйрету туралы семинарларды да сол мекеме ұйымдастырады.

Академиктер жаңалықтар әлемін жалған жаңалықтардан қорғау үшін жаңалықтарды тарату бойынша кең зерттеулер жүргізуі керектігін айтады. Бұл өте маңызды, өйткені жалған жаңалықтардың толып кетуі аудиторияны жаңалықтармен қанықтыруы мүмкін, бұл саладағы жаңалықтардың тоқырауына әкеледі. Енді жаңалықтар саласын «жаңалықтар шөлінен» құтқару үшін бізге жаңалықтар оазисі қажет. Медиа сауаттылық–жалған жаңалықтар мен жалған фотосуреттерді табудың жалғыз жолы. Технологияның дамуы тек тарату құралы бола алмайды, керісінше, жаңалықтар әлемін нашарлаудан сақтау үшін технологиялық мамандардың жалған жаңалықтар шығаратын сүзгісі болуы керек.

Біз алдымен медиасауаттылық моделін құрмас бұрын жалған жаңалықтардың жасалу әдістері мен аудиторияның сауатын ашу туралы мәселелерді анықтап, жүйелеп алуымыз керек. Неліктен медиасауат туралы күнтәртібінде сұрақ тұр, өйткені оның көтерілуіне қандай да себептің болғаны анық, сол себепті анықтап, салдарын зерттеп барып қана онымен күрес жүргізудің жолдарын бара–бара бір жүйеге келтіретін боламыз. Әрине бұл ғылыми зерттеулер мен тұжырымдардың негізінде ғана іске асады. Осы күні мектеп бағдарламалары осындай қағидаттарды ұстанып оқытуға кірісіп кетті.

Әдебиет

1. Олешко В.Ф. Журналистика как творчество, М.: РИП–холдинг, 2003, с. 13–14
2. Yessenbekova U.M. (2011). Television Journalism: Television Broadcasting Technology. Almaty: Association of Higher Education Institutions of the Republic of Kazakhstan
3. United Nations Human Rights Declaration, Article 19 (1948). <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>
4. Ильченко С.Н. Как нас обманывают СМИ. Манипуляция информацией. Предисловие Дмитрий Goblin Пучков / С.Н. Ильченко. – СПб. : Питер, 2019. – 320 с.
5. Совета Европы. Режим доступа:http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/1_What_is_EDC_HRE/Aspect_%20of_%20citizenship/MediaAwareness_en.asp#TopOfPage
6. Lee A.Y. L. Media education, critical citizenship and public sphere: The ideal and practice of media education in Hong Kong. // The Chinese Journal of Communication and Society, №3, 2007. – 134–155 p.

ӘОЖ 94

О. СҮЛЕЙМЕНТИҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ИДЕЯЛАР

Сәбит Д.Е.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Мақалада Олажас Сүлейменовтың ҚР БҒМ ғылыми жобасы аясында ҚазҰУ жасалған гипермәтін ретіндегі шығармашылығын зерттеу нәтижелері қарастырылған. Әл Фараби атындағы ҚазҰУ Олажас Сүлейменовтің ізашарлары мен замандастарымен диалогының бастауын іздеу, оның интертекстуалды байланыстарының функцияларын анықтау, оның көркем туындыларының бейнелері мен сюжеттерін интерпретациялау, О. Сүлейменовтің әйгілі лирикалық мәтіндерін жаңа «оқу» проблемаларына баса назар

аударылды. Сондай-ақ О. Сүлейменовтің ана тілінің пайда болуы туралы гипотезаларын зерттеудің жаңа жолдарын анықтады.

Олжас Сүлейменовтің тұлғасы мен шығармашылығы оның бірегей билингвалды табиғатына байланысты әлі күнге дейін ерекше зерттеу қызығушылығын тудырып отыр. Кеңес заманында ол жергілікті қазақ әдебиеттануының шеңберіне сәйкес келмеді, оның «жақсы ниетті оқырман кітабын» «Аз және мен» қабылдаған ресейлік медиа-ғалымдар және осы күнге дейін ол туралы сақтықпен және біршама ренішпен айтады. Бірақ қазіргі заманғы гуманитарлық ғылымда дәстүрлі бағалауларға қарағанда Олжас Сүлейменовтің әлемін, оның поэзиясы мен прозасын, публицистикасы мен ғылыми зерттеулерін зерттеу объектісі ретінде таңдап алған, өз кезегінде көптеген Талдамалық шешімдер мен интерпретацияларды туындататын тұтас бағыт пайда болғаны қуантады. Ғылыми тұрғыдан перспективалы мүмкіндіктердің бірі О. Сүлейменовтің шығармашылығын гипермәтіндік кеңістік ретінде, яғни көптеген интерпретацияларға қол жетімді ашық жүйе ретінде зерттеу болып табылады. ҚР БҒМ «Олжас Сүлейменовтің орыс түркі байланысы контекстіндегі гипермәтіндік шығармашылық кеңістігі» (2015-2017 жж.) ғылыми жобасында қойылған мақсаттарды орындау мәтінге барлық мәдени контексті «кедергісіз» тігетін гиперсілтемелер көмегімен жасалатын имплантацияланған интертелектуалдылықтың мүмкіндіктері мен функцияларын талдауға мүмкіндік берді. Шығармалары О. Сүлейменова гипермәтіндік ортада сызықты емес, интерактивті бола отырып, басқа мәтіндермен байланысты көрінбейтін жіптермен бірыңғай көркем мәтінді білдіреді, онда әрбір оқырман өзінің оқу жолын таңдайды [1, 23 б].

Олжас Омарұлы Сүлейменовтың Қазақстанның көптілді мәдениетінде ғана құбылыс емес екені даусыз. Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде оның жұмысы шығыс елдерінде де, Италия мен Францияда, Англия мен Америкада және Ресейде де өзекті және сұранысқа ие болды. Бұл үдеріске Олжас Сүлейменовтің ашықтығы және оның алпыс жылдан астам уақыт бойы шығармашылық және ғылыми диалогқа және басқа суретшілермен қарым-қатынастың басқа түрлеріне дайындығы ықпал етеді, бұл оның поэтикалық және ғылыми ізденістерінің көпполярлығын көрсетеді.

Ғылыми жобаны орындаушылардың алдында тұрған міндеттердің бірі О. Сүлейменовтің лирикасындағы мәдениеттер диалогының бастаулары мен шарттарын іздеу және талдау болды. Біздің гипотезамыздың әдіснамалық негізі М.М. Бахтиннің мәдениеттер диалогы туралы ілімі болды, диалогтың басты шарты мәдени диалог процесінде «жеке тұлғалардың байланысы» пайда болған кезде, басқа автор бірінші мәтіннің контекстін жасаған кезде Олжас Сүлейменовтің лирикасы мен ғылыми прозасының контексттері «Олжас Сүлейменовтің белгісіз адаммен» диалогтарын өз интерпретациясын ұсынды осы уақытқа дейін «Игорь полкі туралы сөздердің» авторы және ХІХ ғасырдағы орыс классиктері, жыраулар дәуіріндегі «алыс сұхбатта сушылармен», Махамбет Өтемісов, Шоқан Уәлиханов және Абай Құнанбаевпен бірге О. Сүлейменов оларғаөз заманының идеяларын, философиялық мәселелерін, «Қарғыс алған» сұрақтарын қайта қарастырады, «шекті сұрақтар», «табалдырықтағы Диалогтар», «конфессиялық Диалогтар» диалогтарын жүргізеді.

Осы жоба шеңберінде мәдени диалог элементтері зерттелді, олардан мәдениеттер диалогы (Лотман анықтамасы) қалыптасады, Олжас Сүлейменовтің лирикасын отандық және басқа ұлттардың замандастарымен диалог контекстінде қарастыруға, аудармаларда, имитацияларда, қарыз алуларда және себептерді қайта ойластыру кезінде «бөтен» мәдениет бейнелерін көруге әрекет жасалды, басқа авторлардың бейнелері мен жанрлары. Зерттеушілерді микро деңгейде өтетін және көркем мәтін ішіндегі шығармашылық тұлғалардың байланысы болып табылатын мәдени диалог қызықтырғанын ескеру қажет [2, 55 б].

Ақынның көркем мәтініне гипермәтін ретінде жаңа көзқарас оны зерттеудің жаңа стратегияларын тудырды. Ғалымдардың пікірінше, қазіргі интернет кеңістігіндегі гипермәтін кез-келген мәтінді (өнімді) әмбебап ақпараттық өрістің фрагментіне айналдыратын байлам рөлін атқарады. Сөзсіз емес болғандықтан, гипермәтін бір жазықтықпен шектелмейді. Мәтіннің әр қабаты жаңа мағыналар тудырады және таным көкжиегін кеңейтеді. Гипермәтіндегі мағынаны іздеу қозғалысы шексіз және кез-келген зерттеушіге қазіргі виртуалды кеңістіктің кез-келген нүктесіне еруге мүмкіндік береді.

Сондықтан Олжас Сүлейменовтің 1975 жылғы «Аз и Я» кітабын жаңа «оқуға» талпыныс Занды, ол әлі күнге дейін Ресейде жартылай сақталған, ал ақынның өзі сұхбаттардың бірінде былай дейді: «...кейбір идеялар <...> әлі күнге дейін естілмейді және түсінбейді. Шынайы ғылыми құндылық оларда» және кітапта бағаланбаған кейбіреулерге оралуға уәде береді.

Қазақстандық зерттеушілердің «қараңғы жерлер» деп аталатын «Игорь полкі туралы сөздерді» түсіндіруі бұл туындыны жаңаша «оқуға», 70-ші жылдары қалыптасқан жағдайды түсінуге, оқиға куәгерлерінің естеліктерімен, белгілі ғалымдардың пайымдарымен және бағалауларымен танысуға және студенттерге орыс-түркі мәдени мұралары туралы Сүлейменов тұжырымдамасының шынайы нұсқасын ұсынуға мүмкіндік берді. және тілдік байланыстар. Олжас Сүлейменов өз кітабының бірінші бұрышына түркілердің орыстармен ұзақ өмір сүруі өзара байытудың екі жақты процесіне әкелді деген идеяны қойды. Оның пікірінше, «Игорь полкі туралы сөз» мәдениеттер мен халықтардың нақты араласуы байқалады.

Боян бейнесінің жаңа түсіндірмелері де қарастырылады. Орыс әдебиетін зерттеушілер оны «XIX ғасырдағы орыс әншісі» деп атайды және Боянның этникалық шығу тегі туралы мәселені мұқият болдырмайды. Бірақ оның есімі оның түркілерге жақын немесе жақын екендігінің дәлелі: орыс тілінің антропонимикасында ол жоқ. Боян «орыс әдебиетінің шөліндегі» (А.С. Пушкин) жалғыз өкілі екендігіне назар аударады, оның ізбасарлары да, ізбасарлары да жоқ. Бірақ музыкалық-поэтикалық мәдениеттің басқа этникалық қабаттарынан, бұл жағдайда түркі мәдениетінен дәлелдер табуға болады. Боян тек атымен ғана емес, қанымен де, рухымен де, жаратылысымен де түркілік. Мәтіннің өзінде сіз Боянның далалық шығу тегі туралы айта аласыз. Боян кәдімгі дала бард, Еркін ақын, жыршы болған, ол қандай да бір князьдің ауласына байланбаған, сот әншісі болған емес. Ол қазақ Рыцарлық поэзиясындағы ақындарға ұқсас. Олжас Сүлейменов біздің пікірімізше, талдау әдісінің көмегімен көне орыс мәтіні жанрының түркі әдебиеті туындыларына жақындығын дәлелдеді. Оның пайымдауынша, автор түркі (қазақ) жыр жанрын (Ш. Уәлиханов оны рапсодия деп атаған) жанрлық негіз ретінде тандайды, ежелгі орыс әдебиетінде бұл жанр әскери поэтикалық әңгімеге айналады. Сондай – ақ, ежелгі орыс мәтінінің авторы қолданатын жылау жанры және қазақ поэзиясының жанры джилау (жылау, жылау–жылау, жылау) семантикаға жақын: «... және орыс жерін аралап көру...»: рифма да, жылау да, оған сәйкес келетін жанрдың атауы да автордың әдеби форманы қолданғанын дәлелдейді. қазақ даласы және бүгінгі күнге дейін.

О. Сүлейменовтің интертекстуалды зерттеулері ҚазҰУ зерттеушілеріне «сөздер...» диалогтық және полифониялық және түркі поэзиясының ең танымал жанрларының бірі – айтысқа жақындық туралы гипотеза жасауға мүмкіндік берді. Яғни, біздің орыс-түркі байланысы мәселелерін зерттеуіміз Олжас Сүлейменовтің Киев Русінің әдебиеті Даланың ауызша поэзиясымен, қазақ жыраулары мен ақындарының дәстүрлерімен тығыз шығармашылық байланыста болды деген болжамына негізделген.

Зерттеудің ғылыми тұрғыдағы келесі маңызды аспектісі ақын шығармашылығындағы орыс-қазақ мәдениеттерінің диалогының негізі ретінде төзімді дискурс болды. Сонымен бірге, біз толеранттылық әлі күнге дейін біздің қоғамдағы

мінез–құлықтың жалпы қабылданған принципіне айналмады, осы уақытқа дейін оның мазмұнын ғылыми анықтау критерийлері әзірленбеді деген идеядан бастадық. Сондықтан, қытай философы Конфуцийдің: «мен басқалардың маған жасағысы келмейтін нәрсені жасағым келмейді» деген тұжырымы және «қазіргі философиялық сөздікте» берілген анықтама: толеранттылық «пікір, сенім, мінез–құлықтың ауытқуын болдырмау үшін күш қолданудан бас тарту» дегенді білдіреді басқа адамның немесе адамдар тобының (Кемегов, 1998: 726), Олжас Сүлейменовтың қазіргіжағдайдағы жалғыз жемісті шығармашылығына мүмкіндік береді: ол өзінің мінез–құлқының басында толеранттылықты қояды, оны басқалардың пікірлері мен көзқарастарына құрмет ретінде түсіндіреді.

З.К. Сабитованың, Э.Т. Какильбаеваның көзқарасы бойынша көркем билингвизм толерантты, өйткені ол жүзден астам ұлт өкілдері өмір сүретін мемлекетте ұлттық мәдениет пен тілді сақтаудың тиімді мүмкіндігі болып табылады. Жоба қатысушылары жазған мақалаларда Олжас Сүлейменовтың ақындық санасы екі мәдениеттің тәжірибесін жинақтағанмен, ақын лирикасында халықтың ұлттық ойлауы көрініс табады деген ой лейтмотив арқылы өтеді. Түсіндіру объектісі сюжеттің қандай да бір бөлшектері, мотивтер мен бейнелер ұлттық менталитеттің көрінісі ретінде көрінетін, қазақтардың дәстүрлі ойлауын көрсететін өзіндік маркерлер ретінде қызмет ететін өлеңдер болды (Sabitova, 2015: 4–11), (Kakilbayeva, 2015: 126–135). – Баптарында Какильбаевой Э.Т. (Kakilbayeva, 2016: 66–72). және оның магистранттары Нурахынова А.С. (Nurahynova, 2015: 50–53), Тактамысова А. (Taktamysova, 2017: 248–251) Олжас Сүлейменовтің алпысыншы жылдардағы орыс авангардистерімен қиылысу және үндестік нүктелері зерттелді.

Гипермәтіндік технологиялар Олжас Сүлейменов шығармашылығындағы орыс әдебиетінің, шығыс поэзиясы мен Батыс эстетикасының интертексттерін анықтауға, қазақ ақыны лирикасы мен прозасындағы интертекстуалды байланыстардың функцияларын аллюзиялар, реминисценциялар, тікелей және жанама дәйексөздер түрінде жаңа түсіндіруге, оны бірыңғай мәдени кеңістікке енгізуге мүмкіндік берді. Суретші және ғалым, публицист және қоғам қайраткері Сүлейменовтың диалогы қарым–қатынастың әртүрлі деңгейлерінде жүзеге асырылады: бұл басқа автормен диалог, оқырманмен және көрерменмен, тыңдаушымен жан–жақты байланыс және әңгіме. Ол келісе алады немесе қарсылық білдіре алады, полилогқа кіре алады, «дәуірлер диалогы», «соңғы мәселелер диалогы», «табалдырықтағы Диалогтар», «конфессиялық диалог» жүргізе алады (М.М. Бахтиннің терминдері мен анықтамалары).

Олжас Сүлейменовтің орыс жазушыларымен және ақындарымен диалогының және Біз гипермәтін ретінде қарастыратын оның шығармашылығының интертекст уалдылығының жекелеген аспектілерін зерттеу кезінде біз саналы түрде зерттеушілерді виртуалды коммуникант, өкіл ретінде қабылдауға бағдарладық, біз мәтінді сызықтық емес, «көп өлшемді кеңістік» ретінде қабылдайтын Француз структуралисті және семиотик Ролан Барттың жұмыстарына бағдарладық. мындаған мәдени дереккөздерге сілтеме жасайтын дәйексөздер (Bart, 1989: 413–423). Р. Барт және басқа да структуралистер қазіргі уақытта мәтін авторы маңызды рөл атқармайды, яғни мәтін құрғаннан кейін ол маңызды тұлға ретінде өмір сүруді тоқтатты деп санайды. Оның мәтіні гипермәтіндік ортада тәуелсіз өмір сүреді, онда ол берілген мәтіннің жаңа жасаушысы болатын зерттеушінің қолына түседі [4, 11 б].

Ғылыми жобаның қатысушылары гипермәтін интернеттегі білімді ассоциативті ұсынудың тиімді әдістерінің бірі ретінде автор мен оқырман арасындағы шекараны «жояды» деген гипотезаның басында алға тартты. Гипермәтіндік технологиялар оқырманның мәтінді оқу ретін еркін таңдау принципіне негізделген. Гипермәтіндік стратегияның мәнін келесідей ұсынуға болады: нақты мәтін–автордың мәтіні. Нақты

мәтінді шифрлау үшін оқырманға мәтін немесе мәтін қажет. Посттексттер—оқырманның автордың мәтініне өзіндік мәтін түрінде реакциясы. Бірақ іс мәтіндері мәтінді түсінуде жетекші рөл атқарады. Ю.Н. Караулов мәтіннің бұл түрін «танымдық және эмоционалды қатынастардағы белгілі бір тұлға үшін маңызды, тұлғадан тыс сипатқа ие, яғни белгілі бір тұлғаның кең ортасына, оның алдындағы адамдар мен замандастарына белгілі, оған жүгіну осы тілдік тұлғаның дискурсында бірнеше рет қайта басталады» деп анықтайды [6, 23 б].

Гипермәтінге қатысты мұндай көзқарас Олжас Сүлейменовтің көп қырлы шығармашылығын ХХ ғасырдың екінші жартысындағы әдеби процеске жазылған бірыңғай гипермәтіндік жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Түркі және славян тілдерінің тарихына арналған лирикасы мен зерттеулерінің әркелкілігі мен әркелкілігіне қарамастан, олар бір автордың әркелкі мәтіндері емес, гипермәтін қағидаты бойынша ұйымдастырылған Олжас Сүлейменов шығармашылығының біртұтас идеялық–семантикалық кеңістігі болып табылады деп есептейміз. Гипермәтіндік талдау технологиялары бізге оның орыс мәдениетімен байланысы мен байланысын «көруге», Бахтиннің «бөтен семантикалық позицияның белгілерін» анықтауға және түсіндіруге, яғни лирикалық мәтінде «анонимді, түсініксіз және сонымен бірге оқылған тырнақшалардан – тырнақшасыз тырнақшалардан» пайда болған нәрсені оқуға мүмкіндік берді [8, 23 б].

Біз зерттеген мәдени диалог типологиясы О. Сүлейменов алпысыншы жылдардағы ақындармен шығармашылық қарым–қатынасқа түсе отырып, әдебиеттен өз жолын іздеген ХХ ғасырдың 50 – ші және 60–шы жылдарындағы көркем мәдениет пен әдебиет контекстінде ақын тұлғасын қалыптастыру шарттарын қарастыруға мүмкіндік берді. Талдау нәтижесінде ақынның өмірі мен шығармашылығы кезінде «бөтен» және «иеліктен шығарылған» деп қабылданбаған оның кеңістігі мен басқа шектері мен мазмұны анықталды. Біз Олжас Сүлейменовтың ұстаздары Б. Слуцкий және Л. Мартыновпен, оның замандастарымен мәдени диалогқа қалай кіргенін негіздеуге әрекет жасадық. О. Сүлейменовтің «алыс әңгімелесушілері» суретші И. Левитан мен М. Врубель, соғыс жылдарындағы композиторлар. Бұл Олжас Сүлейменовтің шығармашылық зертханасындағы сөз, кескіндеме және Музыка синтезі де оның лирикасында оқырманмен қарым–қатынас жасаудың өзіндік тәсілдерінің пайда болуына ықпал етеді деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді.

Әдебиет

1. Бачтин М.М. гуманитарлық ғылымдар әдіснамасына // Бахтин М.М. ауызша шығармашылықтың эстетикасы. – М.: Өнер, 1979. – Б.361–373.
2. Э.т. гипермәтін Олжас Сүлейменовтің лирикасын интертекстуалды зерттеу тәсілі ретінде // Олжас Сүлейменовтың шығармашылығы және ұлттық сана мәселелері: междунар материалдары. ғылыми. конф. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – С. 192–195.
3. Сабитова З.К. Олжас Сүлейменовтың поэтикалық салыстыруларындағы қазақ және орыс мәдени кодтары // Studia slavica savagiensia. – Szombathely, 2016. – 1–2. – P. 370–377.
4. Бисенқұлов М.К. Шоқан және Олжас: гипермәтіндік кеңістік мәселесіне // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – №4 (156). – 2015. – Б.29–33.
5. Олжас Сүлейменовтің ізашарлармен диалогын зерттеудегі гипермәтіндік технологиялардың мүмкіндіктері // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – № 2 (166). 2017. – С. 57–60.
6. Көркем мәтін гипермәтін және гипермәтін мәтінді ұйымдастыру тәсілі ретінде // ҚазҰУ Хабаршысы. Филолог сериясы. – № 6. – 2015. – Б.138–142.
7. Сүлейменов Олжас: «А3 и Я» идеясының кейбірі әлі күнге дейін түсініксіз <http://www.dialog.kz/articles/kultura/2008-04-18 / olzhas-suleymenov-nekotorye-idei-aziya-neponyaty-dosih-por>
8. Қазіргі Философиялық сөздік / жалпы ред.проф. В.Е. Кемерова. – Лондон: ПАНПРИНТ, 1998. – 1109 Б
9. Сабитова З.К. біз өзгемен таныла отырып, өзімізді қарсы аламыз: түркізмдер орыс мәдениетінің белгісі ретінде // тіл мен әдебиеттегі адам: шетелдік ғалымдардың қатысуымен өткен республикалық ғылыми online конференция материалдары – Алматы, 2015. – С. 4–11.

МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ САПАСЫН АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ КАДРЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ДАМУ

Сейтхан Е.М., Инирбаев А.Ж.

(АЕҚ «Нархоз университеті»)

Медицина кадрларының өсіп келе жатқан тапшылығы және дәрігерлік, сондай-ақ орта медициналық қызметкерлермен жасақталудың азаюы тегін медициналық көмектің қолжетімділігі мен сапасының төмендеуіне, сондай-ақ медициналық көмек көрсету стандарттары мен тәртібінің тиісті деңгейде орындалмауына алып келеді. Алайда кадр тапшылығы (сандық көрсеткіш ретінде) бұл халыққа медициналық көмек көрсетудің қолжетімділігін сипаттайтын Денсаулық сақтау критерийлерінің бірі ғана. Екінші көрсеткіш – бұл медициналық көмек көрсету сапасын сипаттайтын өлшем болып табылатын жекелеген мамандардың біліктілігі.

Сәйкесінше, еліміздің медициналық жоғары оқу орындарында жоғары білікті кадрлар дайындау бірінші кезектегі маңызды міндет болуға тиіс. Сондықтан «Салауатты Қазақстан» денсаулық сақтауды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде медицина ғылымын дамытудың 2020 жылға дейінгі Тұжырымдамасы қабылданды, оның шеңберінде сапалы Денсаулық сақтау қызметтерін ұсынуды қамтамасыз ететін саланың тиімді кадр саясатын қалыптастыру көзделеді [1].

Кадр тапшылығы себептерінің бірі білім беру жүйесіндегі жеткіліксіз дайындық емес, сондай-ақ еңбекақының төмен болуына байланысты даярланған медицина мамандарының экономиканың басқа салаларына кетуі болып табылады.

Медициналық қызметкерлерге және ЭЫДҰ елдерінде еңбекақы төлеу бөлігінде отандың АМСК (алғашқы медициналық-санитариялық көмек) жүйесін салыстырмалы талдау шешуді талап ететін бірқатар түйінді проблемалар мен мәселелерді анықтады. Сонда, АМСК дәрігерінің мамандығы іс жүзінде барлық бейінді қызметтерге жұмыс істеуге, есептік құжаттаманың үлкен көлемін жүргізуге тура келген кезде өзін ең қорғалмаған буын сезінетін дәрігерді өзі үшін тиімсіз және тартымсыз болып қала береді. Қалыптасқан жағдай АМСК деңгейінде біліктілігі төмен және стационарлық секторда сұранысқа ие емес мамандардың шоғырлануына, сондай-ақ денсаулық сақтау жұмыскерлері тарапынан нашар қызмет көрсетуге себеп болды.

Қазіргі уақытта Қазақстанда халықаралық тәжірибеде кеңінен қолданылатын медициналық көмекке ақы төлеу әдістері қолданылалды. Бұл ретте алғашқы медициналық-санитариялық көмек кешенді жан басына шаққандағы норматив қолдану арқылы қаржыландырады (ары қарай КЖН). Яғни, емханалық ұйымдар тіркелген халық санына байланысты қаржыландырылады. Қаржыландырудың мұндай әдісі өнім берушілер арасында бәсекелестік орта құруды, медициналық қолжетімділігін арттыруды қамтамасыз етеді, медициналық көмек берушілерді ресурс үнемдеуші технологияларды енгізуге ынталандырады [2].

Экономикалық ынталандыруды арттыру мақсатында КЖН-да айына 1 тұрғынға 150 теңге есебінен ынталандыру бөлігі көзделген. Нәтижеге бағдарланған мемлекеттік жоспардың жұмыс істеуі жағдайында кешенді жан басына шаққандағы нормативтің ынталандырушы компонентін енгізу уақытылы шара болып табылады (бұдан әрі КЖНБК). КЖН-ның ынталандырушы құрамдас бөлігі АМСК қызметтерін көрсететін медицина персоналының қызметтің белгіленген индикаторларына, яғни түпкілікті нәтижеге қол жеткізгені үшін уәждемесін арттыруға бағытталған.

Бұл қаражат емханаларға денсаулықтың түпкілікті нәтижелері мен мақсатты көрсеткіштеріне қол жеткізілген кезде төленеді. Мысалы, ауданда ана мен бала өлімін төмендету, қатерлі ісіктерді мен туберкулезді ерте анықтау, негізделген шағымдарды төмендету және т.б. бойынша көрсеткіштерге қол жеткізілген жағдайда. Өз кезегінде, жан басына шаққандағы нормативтің ынталандырушы компоненті медицина қызметкерлері үшін сараланған еңбекақы төлеудің негізі болып табылады.

КЖНЫК жүйесі 2011 жылы енгізілгеннен бері бірқатар өзгерістерге ұшырағанын атап кету жөн. Бастапқыда КЖНЫК жүйесі 12 индикаторды қамтыды. Содан кейін АМСК жеткізушілеріне КЖНЫК төлемдері айқындалатын жұмыс нәтижелері тиімділігінің индикаторларының саны 6-ға дейін қысқартылды және олардың салыстырмалы коэффициенттері теңестірілді, яғни әрбір индикаторға қол жеткізгені үшін 4 баллдан беріледі. Сондай-ақ, ана өлімі көрсеткішінен басқа әрбір индикатор бойынша мақсаттарды анықтайтын ережелер өзгертілді. Алдыңғы жалақы схемасында мақсаттар белгіленген. Ағымдағы жүйе кезінде мақсаттар облыстық денсаулық сақтау департаменттері өзінің өңірлік басымдықтарына сәйкес белгіленді, бұл денсаулық сақтаудағы ағымдағы трендтерді қадағалауға мүмкіндік береді.

КЖНЫК механизмін жетілдіру мүмкіндіктерін іздеу мақсатында шетелдік тәжірибені қарастыру қажет.

Медициналық қызметкерлерді ынталандыру жүйелері қаржылық және қаржылық емес болуы мүмкін (1 кесте). Өлемдік тәжірибеде ең көп тараған ынталандыру шаралары келесілер болып табылады:

- 1) көрсетілген қызметтің жоғары сапасы үшін бонустар;
- 2) қанағаттанарлықсыз қызмет үшін айыппұлдар.

1 кесте – Медицина қызметкерлерін ынталандыру әдістері

Әдістер	Қаржылық	Қаржылық емес
Тікелей бонустар	– қызмет нәтижесі негізінде шегерім; – қызмет нәтижесі негізінде ақы төлеу; – іс-шаралар үшін ақы төлеу; – пайданы тепе-тең бөлу келісімшарттары; – тұрақты төлемдер мөлшерлемесінің ұлғаюының қызмет нәтижелерімен байланысы; – сапа/қызмет қоры үшін гранттар; – қаржылық сыйақы.	– жалпыға ашық есептілік/ мойындау; – автономия; – басқарушылық ауыстыру/
Тікелей емес	Бенефициарлар үшін шығыстардағы айырмашылық	жалпыға ашық есептілік / мойындау
<i>Ескерту: әдебиет негізінде авторлармен құрастырылған [3]</i>		

Қаржылық мотивтермен қатар дәрігерлер ең алдымен этикалық және кәсіби тұрғыдан уәждеделуі керек деп саналады. Сондықтан оларды медициналық көмек көрсетудің тиімді және нәтижелі әдістерін таңдағаны үшін ынталандыру қажет.

Ынталандыру бағдарламаларының ең көп таралған түрі – жыл сайын жеке дәрігерге, амбулаторияға немесе ауруханаға сыйақы беру. Қызметті бағалағаннан кейін қызмет көрсетушілерге тиісті бонустар алуға кепілдік беріледі. Қызмет белгілі бір көрсеткіштер бойынша бағаланады. Бонустар қызмет көрсетушінің жалпы сыйақысының 5-тен 10%-ға дейін құрайды және қызмет жақсарған сайын, сәйкесінше, біртіндеп артады [4].

Ынталандыру жүйесін әзірлеу және енгізу бойынша алғашқы тәжірибелер АҚШ-та Медикер және Медикейд бағдарламалар аясында ауруханалар үшін жүргізілді.

Сонымен қатар ауруханалар үшін қосымша оң ынталандырудың бірі жұмыс нәтижелері туралы жариялау болды. Мұндай жүйе аясында медициналық қызмет көрсетушілерге негізгі клиникалық индикаторлар бойынша деректерді ұсынбағаны үшін айыппұл салынады [5].

Израильде ынталандыру жүйесі «жоғары нәтиже тұжырымдамасы» деп аталды, онда жылына бір рет ауруханалар белгіленген көрсеткіштер топтары бойынша өз қызметін пайызбен бағалады. Сыйақылар аурухананың бөлінген бюджеті мен оның шығындары арасындағы айырмашылық ретінде есептеліп, медициналық көрсеткіштер мен қызмет көрсету деңгейіне жету пайызына көбейтілді. Медициналық көмек көрсету пайызы 75%–дан төмен болған жағдайда бонустар төленбеді [4].

Италияда медициналық мекеменің қызметіне негізделген мақсатты бюджет қолданылды. Бұл әдісте аурухана бюджеті мекеме қызметінің мақсаттары анықталғаннан кейін ғана қалыптасты. Мақсаттар аурухана менеджерлері мен дәрігерлердің қатысуымен қойылды және жаңа жағдайларға бейімделіп, жыл бойына түзетілді. Нәтижесінде «бюджет парағы» – аурухана қызметінің барлық мақсаттары, міндеттері мен бағалау көрсеткіштері анықталған құжат қалыптасты. Нысаналы бюджеттің қорытынды бөлігінде қызметкерлер жалақысының ауыспалы бөлігі мөлшерінің медициналық мекеменің қойылған мақсаттарға қол жеткізуіне тәуелділігі туралы ақпарат көрсетілген.

Францияда жалпы практика дәрігерлеріне дәрілік заттарды емдеу мен тағайындауға қатысты үш жылдың мерзімге арналған мақсаттар мен міндеттер жазылған жеке ынталандыру келісімшарттары жасалды. Дәрігерлерге ынталандыру төлемдерінің схемасы айтарлықтай күрделі және дәрі–дәрмектерді тағайында және емдеу нәтижелеріне байланысты. Бұл ретте сыйақының ең жоғары сомасы жылына 6000 еуродан аспауы тиіс [4].

Ұлыбританияда мотивация жүйесі жеке дәрігерлерге бағытталған. Мұнда қаржылық ынталандыру жүйесі Сапа және нәтижелер шеңбері (QOF) деп аталады және ол жалпы тәжірибелік дәрігерлерге арналған келісімшарт болып табылады. Бұл бағдарлама негізінен созылмалы аурулары бар науқастарға көрсетілетін көмектің сапасын арттыруға бағытталған. Ұлыбританияның сапа және нәтижелер жүйесі денсаулық сақтау қызметкерлеріне қолданылатын төрт саладағы 142 индикаторды қамтиды. Қызметкерлер жұмыс нәтижесі бойынша 1000 ұпайға дейін жинайды. 2013 жылы әрбір ұпай 133 фунтқа тең болды. Ұпайлар төменгі және жоғары шектерге байланысты беріледі. Бұл ретте QOF–пен қамтылған 4 топ құрылды [6].

Бірінші топ–амбулаториялық емдеу 87 көрсеткіштен тұрады, оның 20–сы созылмалы аурулар бойынша: жүректің ишемиялық ауруы, артериялық гипертензия, созылмалы жүрек жеткіліксіздігі, қант диабеті және т.б. жалпы алғанда осы топ бойынша 661 балл жинауға болады.

Келесі топ–ұйымдастырушылық топ, бес сала бойынша 45 индикатордан тұрады: есептер мен ақпарат; Пациенттерге арналған ақпарат; білім беру және кадрларды даярлау; дәрі–дәрмектерді басқару және басқару практикасы. Бұл топта 262 балл жинауға болады.

Пациенттерге қызмет көрсету тобы 33 баллмен бағаланатын бір индикатордан тұрады. Бұл көрсеткіш ЖПД консультацияларының ұзақтығына байланысты. Мысалы, сауалнамалар, зерттеулер және т.б. олар пациенттің қанағаттануы белгілі бір мәндерге жететін ресми рецепт бойынша орындалуы керек.

Қосымша қызметтер тобы медициналық көмектің төрт түрі бойынша 9 көрсеткіштен тұрады. Мысалы: "ауруханадан шыққаннан кейін жақында босанған аналарға қосымша үйге баруды қамтамасыз ететін мекемелердің үлесі". Осы топ бойынша 44 балл жинауға болады.

Тәжірибе көрсеткендей, QOF енгізілген кезден бастап Англияда мақсатқа жету деңгейі 2004/05 жылы 91% құрады және 2005/06 жылы 96,2 пайызға дейін өсті, бұл бір жыл ішінде 5,2 тармаққа өсті. Қазіргі уақытта ол 94–97 пайыз деңгейінде сақталуда. «Науқастарды күту» тобын қоспағанда, көрсеткіштер топтары бойынша өнімділікке қол жеткізу деңгейі 95%–дан жоғары. Бұл көрсеткіштер 2010 жылы алынып тасталды, өнімділік 99 пайызға дейін өсті [7].

Эстония отбасылық дәрігерлер қоғамымен бірлесіп әзірленген және Медициналық сақтандыру қорымен 2006 жылы тәжірибеге енгізілген сапа бойынша бонустық жүйені (Quality bonus system – QBS) қабылдады. Оның мақсаттары бастапқы медициналық–санитарлық көмекті нығайту және созылмалы ауруларға назар аударатырып, аурудың алдын алу мен емдеуде отбасылық дәрігерлердің рөлін арттыру болды. Аралас төлем механизмі бойынша QBS қолданыстағы төлемдердің үстіне қосымша төлемдерді ұсынады.

Бұл жүйеде жан басына шаққандағы қаржыландыру басым. Дәрігерлер қызмет көрсетудің белгілі бір мақсаттарына қол жеткізілген жағдайда бонус алады. QBS қызметтің үш бағыты бойынша ұйымдастырылған: аурудың алдын алу, созылмалы аурулар, басқа көрсеткіштер. Мысалы, созылмалы ауру саласы бес топқа топтастырылған 27 көрсеткішті қамтиды: жүрек–қан тамырлары ауруларының алдын алу, II типті қант диабетін емдеу, гипертонияны емдеу, миокард инфарктісінен кейінгі қайталама профилактика және гипотиреоз. Көрсеткіштердің көпшілігі процеске бағытталған және клиникалық нұсқауларға негізделген нәтижелерге әсері үшін таңдалған [8].

2006 жылы бастапқы кезеңде дәрігерлерден QBS–ке өз еркімен қосылуды сұрады. 2011 жылға қарай дәрігерлердің 90%–ы жүйеге тіркеліп үлгерді, ал 2015 жылы бұл механизм міндетті болды. Сыйақы алуға құқығы бар дәрігерлердің үлесі 2006 жылғы 4%–дан 2013 жылдың соңына қарай 50%–дан астамға дейін өсті [9].

Жұқпалы емес аурулардың өсіп келе жатқан ауыртпалығын шешу үшін Эстония созылмалы жағдайларды ерте анықтауға және алдын алуға назар аударды. Реформалар алғашқы медициналық–санитарлық көмекті нығайтуға және ауруханалар желісін оңтайландыруға кешенді көзқарасқа негізделген. Эстонияның Медициналық сақтандыру қорының сатып алу тетіктерін үздіксіз жетілдіру созылмалы жағдайлардың алдын алу бойынша жұмыс көлемін ұлғайту арқылы қызметтерді көрсету жүйесін қайта құрылымдау және қызметтер спектрін жақсарту үшін қолайлы жағдай туғызды [10].

Сапа бойынша бонустық жүйенің тоғыз жылдық жұмысы Эстонияда созылмалы аурулардың алдын алу мен емдеуді жақсартуға әкелді. QBS күшті МСАК жүйесінің үздіксіз дамуында маңызды рөл атқарды. 2007 жылдан 2013 жылға дейін созылмалы аурулардың алдын алу және басқару бойынша 27 QBS индикаторларының 24–інде жақсару байқалды.

Көрсеткіштердің өсуі барлық көрсеткіштер бойынша орташа 18,5 тармақты жақсартумен 5–тен 45%–ға дейін ауытқыды. Көптеген көрсеткіштер бойынша қызмет көрсетумен қамту нысаналы халықтың 50%–дан 70%–ға дейін өсті. Сонымен қатар, QBS–ке қатыспаған дәрігерлердің емделушілеріне қарағанда, сапа бонусы жүйесіне енген дәрігерлердің пациенттері созылмалы жағдайларда ауруханаға жатқызуды қажет етпейтіндігі туралы деректер бар [11].

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, ЭЫДҰ елдерінде неғұрлым егжей–тегжейлі көрсеткіштер қолданылады, ал Қазақстанда олар жалпы сипатта болады. Сонымен қатар, еңбекақы төлеудің оңтайлы жүйесін құру үшін екі аспектіні қарастырған жөн:

1) төлем деңгейі (атап айтқанда, оның жеке сектордағы ұқсас қызметкерлердің төлем деңгейімен арақатынасы, өңірдегі жалақының орташа деңгейімен арақатынасы және т. б.);

2) төлем нысаны және табыс құрылымы (оның құрамдас бөліктері және олардың салмағы): қай бөлігі кәсібін, лауазымын, біліктілік деңгейін, еңбек өтілін және басқа да сипаттамаларын ескере отырып кепілдендіріледі, ал қайсысы жұмыстың қарқындылығы мен нәтижелеріне (сандық және/немесе сапалық) байланысты болады [12].

Денсаулық сақтаудағы бәсекелік артықшылықтарды әзірлеуді ынталандыруда Қазақстанның әлемдік практикасын зерделеу медициналық қызметкерлердің медициналық көрсетілетін қызметтердің сапасын арттырудағы және тиісінше жеткізушілер – медициналық ұйымдардың жұмысын ынталандырып қана қоймай, индикаторларды ұсынуға мүмкіндік берді.

Осылайша, кадрларды дамытудың қазіргі заманғы саясаты көптеген елдерде мемлекеттің де, қоғамның да бірлескен жауапкершілігіне негізделгенін атап өтуге болады. Сондықтан Қазақстан үкіметінің күш-жігері медицина кадрларына деген нақты қажеттіліктерді айқындауға және қанағаттандыруға, сондай-ақ медицина кадрларын даярлау және қайта даярлау саласындағы іс-шараларды қолдауға және бақылауға шоғырландырылуға тиіс.

Тиісінше, Денсаулық сақтау саясаты медицина ғылымы мен технологиясының дамуына сәйкес білікті және тәжірибелі медицина кадрларына деген қажеттілікті қанағаттандыруға бағытталуы тиіс. Бұл ретте денсаулық сақтау кадрларын дамыту жұмыспен қамтамасыз ету мүмкіндіктерін тең бөлу және дамыту қағидаттарына негізделеді. Кадр ресурстарын дамытуды басқару процесі сектораралық ынтымақтастықтың қажеттілігін түсінуге, денсаулық сақтаудың кадр саясатын және тиісті жоспарларды қалыптастыруға қатысу үшін халықты тартуға негізделеді.

Әдебиет

1. Медицина ғылымын 2020 жылға дейін дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы ҚР Денсаулық сақтау министрінің 2013 жылғы 23 тамыздағы №485 бұйрығы
2. Қацага А. Қазақстан: денсаулық сақтау саласына шолу // Денсаулық сақтау жүйесі: өзгерістер уақыты. – 2012. – №4. 1–154б.
3. Денсаулық сақтаудағы ынталандырудың тиімді құрылымдарын таңдау // <https://bmchealthservres.biomedcentral.com/articles/10.1186/1472-6963-8-66>.
4. Медициналық қызметтер нарығында жеткізушілерді ынталандырудың заманауи тенденциялары. // Экономиканың өзекті мәселелері. – 2019. – №4.
5. Денсаулық сақтау жүйесіндегі жұмыс үшін ақы төлеу. Денсаулық сақтау жүйесінің тиімділігі мен есептілігі / Денсаулық сақтау жүйелері мен саясаты жөніндегі Еуропалық обсерватория сериясы
6. Денсаулық сақтау саласындағы бәсекелестік, стратегиялық миссия және пациенттердің қанағаттанушылығы зерттеу моделі мен ұсыныстары // J Health Organ Manager. – 2008.
7. Гринберг В. Денсаулық сақтаудағы бәсекелестік, реттеу және нормалау 1991. – 188 р.
8. Денсаулық сақтау саласындағы бәсекелестік. – 1993. – Т. 74
9. Инфекциялық емес ауруларды емдеу нәтижелерін жақсарту: денсаулық сақтау жүйелері үшін проблемалар мен мүмкіндіктер. – ДДҰ, 2015. – 60 Б.
10. Алғашқы медициналық-санитарлық көмектің сапасы үшін сыйлықақы беру жүйесі // кітапта: денсаулық сақтаудағы нәтижелілік үшін төлем.
11. Денсаулық сақтау жүйесінің тиімділігі мен есеп беруінің салдары / ред. К. Кэшин, Ю.Л. Чи, П. Смит, М. Боровиц, с. Томсон. – Нью-Йорк, 2014. – Б.127–140.
12. ЭЫДҰ стандарттары – Қазақстанның әлемнің дамыған 30 елі қатарына кіруі үшін мақсатты индикаторлар. https://www.inform.kz/kz/eydu-standarttary-kazakstannyn-alemnin-damygan-30-eli-kataryna-kirui-ushin-maksatty-indikatorlar_a2732413

ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ – ОСНОВА АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Сучко Н.В., Абдулова О.С.
(*СКУ им. М. Козыбаева*)

В современном мире значимость информационных ресурсов велика, и повышается с каждым годом еще больше. Для грамотного и эффективного управления хозяйствующим субъектом управленческий состав должен получать актуальную и достоверную информацию в полном объеме. В настоящее время финансовая отчетность предприятия служит важнейшим источником экономической информации, а также играет немаловажную роль при принятии управленческих решений руководством предприятия.

Оценка финансового состояния предприятия проводится с целью объективной оценки деятельности хозяйствующего субъекта. По результатам этой оценки при необходимости имеется возможность дать конкретные предложения по улучшению и стабилизации его финансового положения.

Эффективные и грамотные управленческие решения могут быть приняты, только основываясь на глубоком и тщательном анализе. Анализ позволяет объективно оценить деятельность предприятия, разработать конкретные предложения для принятия управленческих решений по оздоровлению и укреплению финансовой устойчивости предприятия и повышению его деловой активности. Основным источником исходной информации при проведении финансового анализа служит финансовая отчетность предприятия.

Анализ финансового положения необходимо применять во всех сферах хозяйственной деятельности. Это может быть и бизнес, и работа финансовых органов, и организации с государственным участием.

Результатом финансового анализа предприятия является оценка его финансового состояния. В ознакомлении с этой оценкой заинтересованы как внутренние пользователи хозяйствующего субъекта (сотрудники и собственники), так и внешние пользователи (кредиторы, инвесторы, органы государственной власти). Эта оценка показывает заинтересованным лицам насколько предприятие финансово устойчиво, кредитоспособно и платежеспособно.

Анализ финансовой отчетности позволяет дать прогнозную оценку финансового состояния предприятия и его финансовых результатов. Также его используют с целью выявления ресурсов для более эффективного использования капитала и устойчивого развития предприятия.

В результате чтения финансовой отчетности хозяйствующего субъекта при проведении финансового анализа пользователи получают ряд показателей, которые позволяют дать обоснованную характеристику финансового состояния анализируемого предприятия. Такими параметрами являются изменения в структуре активов и пассивов, в расчетах с дебиторами и кредиторами, в составе прибылей и убытков.

Главнейшим фактором, определяющим насколько качественно и достоверно будет проведен финансовый анализ, является качество исходной информационной базы, то есть, достоверность и правильность составленной финансовой отчетности будет определять насколько эффективны будут приняты руководством в перспективе решения.

Данные, полученные из финансовой отчетности, пользователи используют чтобы дать оценку таким показателям деятельности хозяйствующего субъекта, как имущественное положение, финансовая независимость, ликвидность, платежеспособность, кредитоспособность, финансовая устойчивость предприятия. А также есть возможность прогнозирования финансового состояния предприятия на перспективу. Полученные данные позволяют скорректировать стратегию и тактику развития предприятия с целью максимизации дохода, результативности деятельности, а также увеличения общей стоимости предприятия.

Финансовая отчетность представляет собой информацию о финансовом положении, результатах деятельности и изменениях в финансовом положении организации.

В соответствии с Законом Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 26.12.12 года, финансовая отчетность, за исключением отчетности государственных учреждений включает в себя:

- 1) бухгалтерский баланс;
- 2) отчет о прибылях и убытках;
- 3) отчет о движении денежных средств;
- 4) отчет об изменениях в капитале;
- 5) пояснительную записку.

Порядок составления финансовой отчетности и дополнительные требования к ней устанавливаются в соответствии с международными стандартами, международным стандартом для малого и среднего бизнеса и требованиями законодательства Республики Казахстан о бухгалтерском учете и финансовой отчетности.

Предприятия, зарегистрированные и осуществляющие свою деятельность на территории Республики Казахстан обязаны осуществлять и предоставлять финансовую отчетность в соответствии с одним из трех групп стандартов: НСФО, МСФО для МСБ и полная версия МСФО. Причем каждый из стандартов не противоречат, а дополняют друг друга.

Произвести оценку финансового положения предприятия позволяют такие элементы, как активы, обязательства и капитал, а также доходы и расходы. Финансовая отчетность предоставляется в соответствии с действующим законодательством учредителям, уполномоченному органу в области статистики, органам государственного контроля и надзора, а также всем заинтересованным в ней лицам.

Составные части финансовой отчетности, такие как бухгалтерский баланс, отчет о прибылях и убытках, отчет о движении денежных средств и отчета об изменениях в капитале составляются за промежуток от одного отчетного периода до другого отчетного периода.

Центральное место в системе финансовой отчетности занимает бухгалтерский баланс предприятия. Именно показатели этого документа позволяют проанализировать финансовое положение хозяйствующего субъекта на определенную дату. Для того чтобы проследить развитие финансового состояния предприятия необходимо провести анализ бухгалтерских балансов за ряд периодов.

Бухгалтерский баланс представляет собой документ, который составлен путем группировки хозяйственных средств предприятия и источников их образования, то есть активов и пассивов. Лицо, занимающееся чтением позиций баланса, может получить информацию о таких показателях, как ликвидность, платежеспособность, капитализация, независимость, чистые активы, финансовая устойчивость и др.

Особое внимание уделяется активам предприятия, так как финансовое состояние и благополучие хозяйствующего субъекта во многом зависит от целесообразности и правильности вложения финансовых ресурсов в активы.

Процедура проведения финансового анализа предприятия по его финансовой отчетности начинается с изучения состава и структуры имущества предприятия по данным баланса. Бухгалтерский баланс предприятия позволяет произвести общую оценку изменения всего имущества предприятия, выделить в структуре активов оборотные и внеоборотные средства, а также проследить динамику структуры, имеющегося в распоряжении предприятия имущества.

Следующей составной частью финансовой отчетности является отчет о прибылях и убытках. Этот документ позволяет дать оценку финансовым результатам предприятия за отчетный период. Составными частями отчета о прибылях и убытках являются такие показатели, как доход от реализации готовой продукции, себестоимость реализованной готовой продукции, валовый доход, расход периода, доход (убыток) от основной деятельности, доход (убыток) от неосновной деятельности, доход (убыток) от обычной деятельности до налогообложения, подоходный налог, чистый доход (убыток).

При помощи отчета о движении денежных средств пользователи могут судить об операционной, инвестиционной и финансовой деятельности хозяйствующего субъекта за рассматриваемый период. Отчет показывает информацию о поступлениях и выбытиях денег на счетах организации.

Отчет об изменениях в собственном капитале необходим для демонстрации пользователям количественных и структурных изменений в собственном капитале хозяйствующего субъекта за отчетный отрезок времени.

Пояснительная записка, прилагаемая к финансовой отчетности играет особую роль в раскрытии дополнительных сведений, позволяющих объективно проанализировать финансовое положение предприятия. В пояснительной записке к финансовой отчетности предприятия раскрываются такие сведения, как изменения в учетной политике, основных средствах, товарно-материальных запасах, доходах и расходах, а также других фактах, обуславливающих хозяйственную деятельность предприятия.

Методы, используемые при финансовом анализе предприятия, могут быть как количественными, так и качественными. Качественные методы применяются для оценки финансового состояния предприятия, уровня ликвидности и платежеспособности, а также инвестиционном потенциале, о кредитоспособности организации.

Анализ финансовой отчетности производится при помощи аналитических таблиц, в которых отдельно анализируются актив и пассив баланса. Чаще всего на практике для оценки имущественного состояния предприятия используют горизонтальный и вертикальный анализ форм финансовой отчетности предприятия.

При помощи горизонтального анализа оценивается динамика показателей и тенденция их изменений. Благодаря этому анализу пользователи могут оценить влияние определенного события на состояние предприятия в перспективе и ретроспективе.

Вертикальный анализ предназначен для того, чтобы изучить структуру актива и пассива бухгалтерского баланса. Благодаря вертикальному анализу финансовой отчетности можно рассмотреть какую долю занимает каждая отдельная статья бухгалтерского баланса, где наблюдается излишек, а где недостаток средств предприятия.

Зачастую на предприятиях строят таблицы, характеризующие как структуру отчетной бухгалтерской формы, так и динамику отдельных ее показателей. Это обусловлено тем, что вертикальный и горизонтальный анализ форм финансовой отчетности предприятия дополняют друг друга.

Ликвидность предприятия оценивается при помощи абсолютных и относительных показателей. Для анализа по абсолютным показателям активы и пассивы объединяются в группы по ликвидности и срочности. Для анализа по относительным показателям применяются такие показатели, как коэффициент текущей ликвидности, коэффициент

быстрой ликвидности и коэффициент абсолютной ликвидности. Эти коэффициенты рассчитываются и анализируются в динамике с целью выявления общих тенденций изменения показателей. Как правило, на предприятиях анализ ликвидности проводится и по абсолютным, и по относительным показателям.

Платежеспособность предприятия оценивается по таким показателям, как коэффициент маневренности, коэффициент общей платежеспособности, коэффициент утраты платежеспособности. Благодаря этим показателям можно оценить возможность предприятия своевременно погашать свои обязательства. За основу для анализа платежеспособности предприятия берется информация бухгалтерского баланса. Как и в случае с анализом ликвидности, коэффициенты рассматриваются в динамике для получения более полной картины о возможностях предприятия.

Важнейшим элементом экономического анализа является сопоставление темпов роста отдельных показателей организации между собой. В соответствии с «золотым правилом» экономики темпы роста прибыли должны быть выше, чем темпы прироста выручки, темп прироста выручки должны превышать темп прироста валюты баланса, темп прироста валюты баланса должен превышать темп инфляции.

В зависимости от задачи проведения финансового анализа предприятия, процесс может быть построен по-разному. К примеру, он может быть использован в качестве инструмента предварительной проверки при выборе направления инвестирования, а также он может выступать при прогнозировании деятельности предприятия и его результатов в перспективе.

Анализ финансовой отчетности может быть применен для обнаружения проблем в менеджменте предприятия, для оценки деятельности руководства предприятия. Анализ финансовой отчетности позволяет руководству принимать экономически обоснованные решения, уменьшить неопределенность при принятии решений, а также сократить до минимума принятие решений, основанных на догадках и интуиции.

В то же время пренебрежение возможностью получения достоверной экономической информации при проведении анализа существенно повышает риск ошибок в планировании и управлении предприятием, что чревато финансовыми потерями и ухудшением финансового состояния предприятия.

Таким образом, роль финансовой отчетности постоянно повышается. Современный квалифицированный бухгалтер обязан уметь составлять финансовую отчетность в соответствии с действующими нормативными актами и требованиями. Только в этом случае, финансовая отчетность будет выполнять отведенную ей роль – обеспечивать пользователей информацией, дающей достоверные и полные представления об имущественном и финансовом положении предприятия.

Литература

1. Жапаров Т.К., Жакеева М.Б., Коденко В.Д. Анализ финансовой отчетности предприятия. Учебное пособие. – Костанай: Костанайский филиал ФГБОУ ВО «ЧелГУ», 2019. – 156 с.
2. Кудайбергенов Н.А., Адилова А.М. Финансовая отчетность: учебное пособие / Н.А. Кудайбергенов, А.М. Адилова. 2-е изд., перераб. и доп.–Алматы: КазУМОиМЯ имени Абылай хана, 2021.–200стр.
3. Приказ Министра финансов РК «Об утверждении перечня и форм годовой финансовой отчетности для публикации организациями публичного интереса» от 28 июня 2017 года № 404
4. Сейдахметова Ф.С. Современный бухгалтерский учет, учебное пособие. Издание 2-е переработанное и дополненное. – Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2005 – 548 с.

**ҚАЗІРГІ АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОБЛЫСТЫҚ
«СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН» БАСЫЛЫМЫНДА ЕГІН ШАРУАШЫЛЫҚ
ТАҚЫРЫБЫНЫҢ ЖАЗЫЛУЫ**

Тайшыбай З.С., Советова Г.С.
(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Тәуелсіздік жылдарындағы қазақстандық баспасөздің аяқалсын аймақтық, аудандық газеттердің тақырыптық ерекшелігі, нақты саны, таралымы, оқырмандардың ақпараттық сұранысы аясындағы мәселелерге әлеуметтік зерттеу қажет. Оның өзектілігін журналистика саласында өтіп жатқан семинар, тренингтер мен ғылыми практикалық конференциялармен қатар ЮНЕСКО көлеміндегі білім беру бағдарламалары айқындайды. Ғылыми еңбектерде оқырмандардың сұранысын зерттеу, ақпараттың сенімділігі, редакциядағы медиажоспарды сауатты әрі ұтымды құру, тақырыптың, жанрдың әралуандығы, мәселенің терең талданып, сарапталуы дамудың алғышарттары ретінде қаралуы бекер емес.

Кәкен Камзин, қазақ журналистикасының ізашары газет журналдарды шығару ісін қолға алғанда ең алдымен олардың аяғынан тік тұрып кетуіне, ел арасына таралуды, ұғынықты сөйлеуіне, идея таратуына назар аударған [1].

XX ғасыр басында қазақ зиялылары еңбектерін халықтың алға жылжуына, өсіп өнуіне тер төкті. Бір ғасыр бұрын жарық көрген қазақ журналдары баспа ісінде де, журнал шығару тарихында журналистика жанрларының дамуында да, әдебиет пен мәдениет, шаруашылық, саясат, ағартушылық, ұйымдастырушылық қызметтерінің баспасөз беттеріндегі қоғамдық болмысының көрінісі болды. Қазақ жерінде баспасөз бен баспа ісі қиын қыстау жағдайды бастан өткерді. Ұлт жанашырлары шығарған журналдарының бірі ғасыр өткеннен кейін, еліміз тәуелсіздікке қол жеткізген соң қайта сараланып, сол кездегі бағыты мен идеясын ұстанып, қайта жарыққа шыққандары бар.

Қазақ халқының тәуелсіздік жолындағы ұзақ та ұлы күресінің ұзын көшіндегі осы кезең жөнінде Мұхтар Әуезовтің ертеде–ақ жазған мына сөздеріне разы боламыз. «1905 жылы Қарқаралыда Ақаң мен басқа біраз оқығандар бас қосып, кіндік өкіметке қазақ халқының атынан петиция (арыз–тілек) жібергенін» көрсеткен М. Әуезов сол құжаттың мазмұнын бұрмаламай, нақты берген. «Ол петицияда аталған үлкен сөздері – бірінші – жер мәселесі. Қазақтың жерін алуды тоқтатып, переселендерді жібермеуді сұраған. Екінші – қазақ жұртына земство беруді сұраған, үшінші – отаршылардың орыс қылмақ саясатынан құтылу үшін ол күннің құралы барлық мұсылман жұртының қосылуында болғандықтан, қазақ жұртын мүфтиге қаратуды сұраған» [Әуезов М. Шығ. Елу томдық жинағы. II том, А., 1998, 67–бет]. «Мүфтиге қаратуды сұраудың» өзін М. Әуезов «отаршылардың орыс қылмақ саясатынан құтылу үшін» қолданған амал екенін дәл басып көрсеткен.

«Бостандық туының» бетіндегі (қазіргі облыстық «Солтүстік Қазақстан» газеті) материалдардың тақырыптары және орналасуы туралы айтқанда, газетшілер сол кездің өзінде қалыптастырған дәстүрдің күні бүгінге дейін жалғасып келе жатқанын байқаймыз. Мысалы, бірінші бетте: «Шет жұрттарда», «Кеңестер одағында», «Қазақстанда» және «Губернияда» деген айдарлар орналасқан. Бас мақала нөмір сайын берілуі міндетті емес екен.

Екінші бетте: «Партия тұрмысы», «Жастар тұрмысы», «Шаруа жабдығы», «Сайлау алдында» деген айдарлар және губерниялық өкіметтің бұйрық–жарлықтары басылған.

Үшінші бет көбінесе егін және мал шаруашылығы мәселелеріне арналып, «Мал баққан шаруа, ұғып ал!», «Мал індетінен сақтан», «Егін тұқымы» деген мазмұндағы материалдардың үлесіне тисе, төртінші бет дәл қазіргідей «Оқу–білім жолында», «Мәдениет мекемелерінде», «Қазақыландыру», «Жаңа кітап» т.с.с. тақырыптарға арналған.

Сын материалдар көп басылған, олардың басым көпшілігі сын–сықақ, әжуа, фельетон түрінде берілген. Мысалы, «Әлсізді қолжаулық қылу бұл елде мол көрінеді», «Мақаң тағы болыс болмақ», «Қаражан ауылының шабына от түсулі», «Поштаның мұнысы ұят екен», «Өкімет ілгері тартса, Ақбұзау кейін тартады» деген материалдардың тілі өткір, фактысы айқын, оқырманның көзіне көрсетіп, қолына ұстатқандай, айқын, ұғымды мазмұнда.

Баспасөздің дамуын бағалауға зерттеушілердің дені ең сыни көзқараспен – бұрынғы аудандық газеттер таралымының өсуі құбылысты атап өтеді. Аймақтық газеттерге аудандық басылымдардың басын біріктіре есептеуге артықшылық беріле бастаған. Баспа журналистикасын аймақтандыру республиканың қазіргі күнделікті баспасөзінің басты белгілерінің бірі болып табылады, сондықтан Қазақстанда соңғы жылдарда аймақтық баспасөздің белсенді дамуына аса көңіл бөліне бастады, оны жер немесе жергілікті деп атауға болады. Ол жоғары сапалы пікірлердің арқасында жанрлар жақсы беделге ие. Қазақстанды Франция мен Ұлыбританиядан ерекшелейтін осы аймақтық баспасөздің болуы. Аймақтық басылымдар өздерінің "шекпендерінің" астында белгілі бір аудандарға арналған жергілікті басылымдарды шығарады.

Солтүстік Қазақстан аймағы баспасөздерінің жаңа жағдайдағы рөлінің артуына бір жағынан, жергілікті басылымдар құрылымының едәуір кеңеюі, екінші жағынан, партиялық баспасөздің толығымен жоғалуы ықпал еткен. "Баспасөз" ұғымы, коммуникация саласының дәстүріне сәйкес қоғамдық таралуы бар және шындықты, әсіресе өзекті саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени, ғылыми және басқа процестерді жан–жақты көрсететін мерзімді басылымдардың (газеттер мен журналдардың) жиынтығы болып табылады. Кең мағынада қолданылатын "баспасөз" ұғымы хабар таратуды да, теледидарды да қамтиды. Алайда, көбінесе оларды белгілеу үшін "электронды" немесе "аудиовизуалды БАҚ" термині қолданылады.

Дәстүрлі демократия елдері Америка Құрама Штаттары мен Францияда жеке басылымдар мен күнделікті газеттердің жалпы таралымының төмендеуі сияқты Қазақстан Республикасында бұл құбылыс байқалатынын айту керек. Егер біз аймақтық газеттердің тираждарының көрсеткіштерін өткен жылдармен салыстыратын болсақ, онда демографиялық және географиялық ерекшеліктерді ескеріп аймақтық басылымдардың төмендеу тенденциясын байқалады.

Ұлттық саяси, экономикалық, мәдени және идеологиялық әсер ететіндермен қатар баспасөздің осы түрінің дамуына белгілі бір аймақтың ерекшелігін көрсететін факторлар әсер етеді. Соның ішінде, жергілікті тұрғындардың әлеуметтік және интеллектуалдық белсенділігі, олардың жергілікті басылымды шығарудың қажеттілігі мен маңыздылығын түсіну дәрежесі, қалыптасқан дәстүрлер мен әдеттер, оқырман аудиториясы, осы аймақта басылымдарға арналған экономикалық және материалдық–техникалық базаның болуын атап өтеміз. Оқырман аудиториясын қабылдаудағы өңірлік (жергілікті) баспасөздің неғұрлым маңызды сипаты, оның мазмұнының жергілікті сипаты болып табылады.

Ашықтық пен ашықтық жағдайында мемлекеттік биліктің жұмысына, ел халқының сенім деңгейі артып келеді. Қауіпсіз ақпараттық кеңістікті қалыптастыру білім қоғамының, ақпараттық қоғамның дамуына мүмкіндік береді. Ақпарат пен оның қолданылу деңгейі мен қол жетімділігі азаматтардың экономикалық және әлеуметтік–мәдени жағдайларына түбегейлі әсер етеді. Жаһандық күшейтілген және жедел ақпараттандыру процесі, ақпараттық қоғамның қалыптасуы әлеуметтік жүйе

эволюциясында ақпараттық процестің өзгеріске ұшырауына түрткі болды. Зияткерлік факторлар материалдық факторлармен салыстырғанда қоғам өмірінде басым рөл атқара бастайды, бұл ақпараттық кеңістіктің құрылуына ықпал етеді. «Ақпараттық ағым айналымы уақыт пен кеңістікке байланысты физикалық кеңістік бола тұра ақпараттық кеңістік ақпаратты игеру, тарату, пайдалану сияқты өндіріс саласын ұсынады» деп ақпараттық кеңістіктің ақпараттандыру мүмкіндігін меңзегенін көрсетеді [2]. Қоғамда әлеуметтік–экономиканың дамуы ақпаратты өндіру, тарату, сақтау өндірісіне байланысты. ХХІ ғасырда қоғамды индустрияландыру проблемалары емес, оны ақпараттандыру проблемалары қойылған.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында біз суғармалы жер көлемін кезең–кезеңімен 2030 жылға қарай 3 млн. гектарға дейін ұлғайту керектігін атап өтті [3]. Осы орайда Солтүстік Қазақстан аграрлық өлке ретінде ҚР Президентінің Халыққа жолдауының маңызы жоғары. Сондықтан облыстық басылымның бұл тақырыпты қандай деңгейде көтеріп жатқандығы мен насихат функциясын іске асыру мүдделерінің сабақтастығы зерттелуі орынды деп білеміз. Екіншілік саласында болып жатқан мемлекеттік жобалар мен бағдарламалардың баспасөз бетінде насихатталуы, оларды өндіріске енгізу сияқты мәселелердің басылым беттерінде кеңінен жазылуы, сарапталуы тақырыптың өзектілігін айқындай түседі.

Осының айғағындай елімізбен бірге туып,бірге өсіп келе жатқан «Солтүстік Қазақстан» тәуелсіздік жылдарында тыңнан түлеп, қоғамдағы озық ойдың белсенді насихатшысына айналды. Қазіргі басылым бұрынғысынша облыс тұрғындарына кеңінен мәшһүр. Оның беттеріндегі жедел ақпарат, қызықты мақалалар оқиғаларды терең әрі кәсіби тұрғыдан жазады. Әдеттегідей ақпарат берудегі айшықтылық, жеделдік пен объективтілік, облыс өмірінің мәселелеріне, азаматтардың құқықтарын қорғауға мүдделілік оған етене тән. Осының бәрі бұрынғы ұрпақтың даңқты дәстүрлерін лайықты түрде жалғастырып, дамып келе жатқан дарынды, жігерлі редакция ұжымының сіңірген еңбегі.

2014–2015жылдары «Солтүстік Қазақстан» газетінің алғашқы бетінде жаңалықтардың қысқаша аңдатпа берілген форматы, дизайны ерекше. Газет аптасына екі рет жарық көрген. Сәрсенбі күні, сенбі күндері шығатын басылымның әр нөмерінде бет саны өзгеріп тұрады (8, 12, 16 беттерден). «Солтүстік Қазақстан» газетінде егіншаруашылығына айдарлар арналған (Ауылшаруашылық, Орақ–2014, Жиын–терін, Күн–Айғақ, Облыстық әкімдікте, Игі Бастама, Орақ–2015). Ондағы айдарларда егіншілік және ауылшаруашылық туралы бір немесе басылым бетінде мүлдем мақала кездеспейтін кездері болады. Өйткені, бұл тақырыптағы мақалалар негізінен көктемде және күзде жарық көреді. Осы жылдарда қамтылған аталмыш тақырыптағы материалдар ауданның егіншілікке қатысты техникалық, қаржы, өнім көлемі, жұмыс үрдісінен хабарлады. Мәселен, «Астыққа бай серіктестік», «Айыртаулықтар егіске дайындықты пысықтады», «Достық “ дамып келеді», «Төрт түліктің тезегі», «Көкөніс –қоймада», «Бестен бірі жиналды», «Қара бидай жинау басталды», «Дала жұмыстары сенімді серпін», «Тың төсінде түлеген», «Өткен жылы 7 элеватор іске қосылды», «Жылдық өнім жүз миллион», «Агроөнеркәсіп кешеніндегі оң серпін», «Астық холдингі есеп берді», «Ораққа әзірлік ойдағыдай», «Астық қабылдауда бөгеліс болмайды». Газет бетінде 2014жылы– 7, 2015жылы – 8 мақала жарық көргенін сараптау барысында көз жеткіздік.

«Достық дамып келеді» атты мақалада мал және агрошаруашылықтарға мемлекет тарапынан бөлінетін қаржыны тілге тиек ете отырып, алдағы жоспарларын оқырманға жеткізген. Бұдан ауыл шаруашылығының алдында әлі де оңтайлы шешімін таппаған мәселелер тұрғанын, бастысы – халықты сапалы, құнарлы әрі арзан азық–түлікпен қамтамасыз етуді көздегенін көреміз. Петровка ауданындағы іргелі шаруашылықтардың

бірі “Достық” ЖШС– інің осы жылдағы жоспары бойынша бір мың гектарға 50 пайыз бидай, қалғанына арпа, сұлы және майлы дақылдар себілеті туралы ақпарат берілген.

«Төрт түліктің тезегі» тақырыбымен берілген мақалада экологияға да, экономикаға да пайдасы зор қондырғыны орнату ісін “Тайынша Астық” кәсіпорыны 2015–2016 жылдары жоспарлап отырғандығы баяндалған.

«Көкөніс –қоймада» тақырыбында автор жиын теру жұмыстары Тайынша ауданының “Астық– STEM” ЖШС көкөніс өндірушілер үшін ауа–райының құбылмалығымен жеңіл түспегендігі тілге тиек етілген. Биылғы жыл 100 гектарға картоп, 60 гектарға сәбіз, т.б.дәнді дақылдардың егілгені туралы есеп жанрындағы материалды көруге болады. Жалпы картоп өсіруде осы заманғы технологияны бірнеше жылдан бері шаруашылық та пайдаланып жүрген Германиядан әкелінген озық техникалармен жұмыс істегендігі мақалада айтылған.

«Ораққа әзірлік ойдағыдай» атты мақалада журналист А. Жанғалиева жанар–жағар май мәселесін көтерген. СҚО өңірі сапалы бидай өсіруде алдыңғы қатардағы облыстардың бірі болып саналады. Биылғы жылы 4366,4 мың гектар ауылшаруашылық дақылдары жинап алынады. Биыл орақ науқанына 8879 комбайн мен өзге де техника жұмылдырылмақшы. Күзгі егін орағына қажетті жанар–жағармай да жеткілікті мөлшерде, бірақ агроқұрылымдардың дизель отынына мұқтаждығы 77,5 мың тоннаны құрайды делінген.

2016–жылғы облыстық «Солтүстік Қазақстан» газеті 6 беттен тұрады. Аптасына 2–рет шығады. Ауыл шаруашылығына байланысты «Көктемдегі егіс–2016» және «Орақ» айдарлары жалғасын тауып отырған. Бұл айдарлар аптасына бір рет, кейде екі–үш аптада бір шығып тұрған. Берілген тақырыптар мақала жанрында жазылған. Ауыл шаруашылығының жай–күйін, егістіктік, өнім туралы оқырмандарына жеткізіп тұрды. Мәтін көлемі қысқаша, орташа және бір бет көлемінде кездеседі. Ауыл шаруашылығы туралы мақалалар көбінесе газеттің бірінші, екінші беттерінде орналасқанын байғауға болады.

«Көктемдегі егіс–2016» айдарында берілген мақалалардың басым көпшілігі көктемгі егіс, өнім мөлшері, гектар көлеміне арналған. Ал "Орақ" айдарында егістіктен алынған өнім мен шыққан шығыны туралы мәліметтер келтірілген.

Сонымен қатар басылымда суретсіз мақала көзге ілінбейтінін оқырмандардың талғамын зерттеушілер мен журналистер түсінеді. Газетте кейбір қысқаша мақалалар суретсіз берілген. Кең көлемді мақалалардан бір немесе екі суретті кездестіруге болады. Сурет ақ–қара түсті.

Ауыл шаруашылығы бойынша мақалалар бір айда үш немесе екі рет шығып тұрған. Көктем, жаз, күз айларында егістік, гектар өнім туралы көп жазған. 2016 жылы егіншілікке арналып бас–аяғы 15 мақала жарияланды. Бұл көрсеткіш 2014 жылғымен салыстырғанда екі есеге өскенін байқатты. Көктем, жаз, күз айларына созылатын шаруашылықтың бұл түрі баспасөз бетінде тақырыпты қозғау редакцияның жылдық жоспарларында ескерілуі қажет. Жазған әр нөмірде оқырманды Солтүстік Қазақстан облысының өміріндегі жаңа фактілері туралы шынайы және сенімді фактілерді әр оқырман басылым беттерінен көре алады.

Сол сияқты 2018–2019 жылдардағы ауыл шаруашылығы тақырыбындағы материалдардан ауылға толыққанды жағдай жасалған деген пікір қалыптасады. Солтүстік Қазақстан жалпы шаруашылыққа таптырмас алқап екені ерекше қуантады. Мақалалар газеттің алдыңғы беттерде жазылған. Сонымен қатар «Солтүстік Қазақстан» газеті 2018 жылға дейін қазақ әріптерімен жазылып келсе, 2019 жылдан бастап айдарларды латын әріптерімен жазатын болды. 2018 жылғы газеттің тиражы 10000 таралым болып шыққан. Қысқа мақалаларға екі суреттен берсе, ал кейбір ұзын мақалаларға сурет берілмеген. Газет 16 және 8 беттен шығып тұрған. 16–бетті газет

бірнеше айдарлар мен қосымша беттерді қамтиды. Қалыпты уақытта 8 беттен шығарылып тұрған. 2019 жылғы ауыл шаруашылығы туралы мақалалар ай сайын шығып отырса, 2018 жылғы егіншілік туралы 4–5 мақаланы маусым және қараша айының сейсенбі және сенбі күндері басылым бетінен көруге болады. Данасы өткен жылдармен салыстырмалы түрде жоғары. Осыншалықты тұрақты оқырмандары бар газет көңіл қуантады. Бір айта кетерлігі баспасөз бетінде дәстүрлі әдіспен ұсынылған тақырып сауатты, көзі қырақты зиялы қауым тарапынан өз құнын жоғалтқан емес.

Әдебиет

1. Камзин К. Қазақ публицистикасы жанрының эволюциясы. Автореферат... 10.01.10–Алматы, 2010.–456
2. Әуезов М. Шығ. Елу томдық жинағы. II том, А.,1998. – 676.
3. Негодаев И.А. На путях к информационному обществу. Ростов н/Д, 1999. – С. 316.
4. Тоқаев Қ.К. Сындалы қоғамдық диалог Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізгі Қазақстан Халқына жолдауы. – Егемен Қазақстан
5. «Солтүстік Қазақстан» газеті. №74, 30.06.2016 ж.
6. «Солтүстік Қазақстан» газеті. №128, 25.11.2018 ж.
7. «Солтүстік Қазақстан» газеті. №115, 29.08.2015 ж.

ӘОЖ 339.18:574(574)

«ЖАСЫЛ» ЛОГИСТИКА ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЗАҚСТАНДА ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Талғат А.Р.

(Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті)

Әлемде экономика мен технологияның даму қарқыны өскен сайын экологиялық проблемалар да көбейіп жатқаны белгілі. Экологиялық мәселелердің өзекті болғаны соншалықты, балалардан бастап, ірі компанияларға дейін экологиялық мәселелерді шешуге ұмтылыс байқалады. Барлық мемлекеттерде жылдан жылға экологиялық заңнамалар мен нормалар қабылданып, қатаң бола түсуде. Соңғы онжылдықта АҚШ пен Батыс Еуропадағы тұтынушылар қоршаған орта туралы көбірек алаңдай бастады. Бұл үрдіс Азия аймақтарына өтті. Көптеген адамдар жасыл өнімдер мен қызметтерді қажет етеді.

Жасыл логистика – бұл логистикалық операцияларды орындау кезінде қоршаған ортаға неғұрлым зиян келтірмеуге, зиянсыз, заманауи технологиялар мен жабдықтарды қолдануға бағытталған логистика.

Логистикалық қызмет көрсету кезінде экологиялық мәселелер барған сайын маңызды бола түсуде. Жеткізілім тізбектерінің қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсерін азайтуға бағытталған күштердің орнықты дамуына қойылатын әлеуметтік, экономикалық және саяси талаптар енгізілуде. Экологиялық мақсаттар логистикалық компанияның стратегиялық және қаржылық мақсаттарымен өзара байланыста болуы керек. Логистика саласындағы «экологиялық жанашырлық» көрінісі логистика мен басқа компаниялардың арасындағы жеткізілімдер тізбектері қоршаған ортаны қорғау мен табиғи ресурстарды тиімді пайдалану қажеттілігімен қаншалықты сәйкес келетіндігінен көрінеді [1].

IBM Research Insights есебіне сәйкес, тұтынушылардың 57%–ы қоршаған ортаға әсерін азайту үшін электрондық коммерцияның сатып алу әдеттерін өзгертуге дайын. Жасыл логистика дегеніміз – бұл бизнестің осы саласының әсерінен болатын қоршаған ортаға әсерді азайтуға бағытталған тұрақты саясат пен шаралар жиынтығы. Логистиканың бұл тұжырымдамасы тауарларды тасымалдау, бөлу және сақтау кезінде

процестердің, құрылымдардың және жүйелердің немесе жабдықтардың конфигурациясына әсер етеді. Біз қазір «жасыл логистика» деп атайтын нәрсе – бұл соңғы 40 жыл ішінде әртүрлі уақытта басталған бірнеше зерттеу бағыттарының бірлестігі [2].

Жасыл логистикаға өту үрдісі келесі деңгейлерден тұрады:

1. Мемлекеттік–жеке: алғашқы зерттеулердің көп бөлігі мемлекеттік саясат бағдарламасына байланысты болды, өйткені жақында пайда болған экологиялық қысым топтары жүк тасымалының жойқын салдарын жеңілдету үшін Үкіметтің араласуын қолдауға кірісті, ал мемлекеттік органдар мәселені түсінуді жақсартуға және оны шешудің жолдарын іздеуге тырысты. Уақыт өте келе, мемлекеттік сектордың осы тақырыпқа деген қызығушылығы жеке сектордың жасыл ғылым саласындағы зерттеулерге қатысуының артуымен толықты, кәсіпорындар экологиялық стратегияларды корпоративтік деңгейде де, нақтырақ айтқанда логистика үшін де тұжырымдай бастады.

2. Оперативтіден стратегиялыққа ауысу: екінші жалпы үрдіс экологиялық таза логистикаға корпоративтік міндеттемелерді кеңейту болды, бірнеше кішігірім жедел өзгерістерді іске асырудан бастап, стратегиялық жоспарлауға экологиялық принциптерді енгізуге дейін.

3. Жергілікті деңгейден жаһандық деңгейге: 1960 және 70–ші жылдары ауаның ластануы, шу, діріл, жазатайым оқиғалар мен басып кірудің қоршаған ортаға жергілікті әсеріне баса назар аударылды. Логистикалық қызметтің жаһандық атмосфералық әсеріне сілтемелер жасалмады. Қышқыл жаңбырдың трансконтинентальды таралуы (күкірт шығарындылары нәтижесінде) және озон қабатын бұзу (негізінен хлорфтор көміртектерден туындаған) 1980 жылдары логистика және басқа да іс–шаралар қоршаған ортаға неғұрлым кең географиялық әсер етуі мүмкін екенін көрсетті.

Қазіргі уақытта климаттың өзгеруі қазіргі заманның басты экологиялық проблемасы болғандықтан, логистиканың жаһандық атмосфералық жағдайларға әсері зерттеудің негізгі бағыты болды [3].

Әлемде экологиялық бағдарланған компаниялар көптеп кездеседі. Олардың ең танымал мысалдары ретінде төмендегілерді қарастыруға болады (1 кесте).

1 кесте. – Жасыл логистикаға бағдарланған компаниялар

Компания	Жасыл логистика тұжырымдамасы
Жапондық Toyota автомобиль компаниясы	бірнеше жылдан бері электр энергиясының көзі ретінде жел турбиналары мен Күн батареяларын пайдаланатын жобаны жүзеге асырып келеді
DHL неміс логистикалық компаниясы	2010 жылы gogreen сервисін әзірледі, ол тасымалдаудың барлық түрлерінде атмосфераға көмірқышқыл газының шығарылу деңгейін есептеуге және қадағалауға мүмкіндік береді
Американдық UPS Air Cargo жеткізу компаниясы	қоршаған ортаға зиян келтірмейтін гибриді машиналар арқылы жүк тасымалының жекелеген түрлерін жүзеге асырады
Шведтік Green Cargo Road and Logistics AB логистикалық ұйымы	теміржол тасымалы кезінде энергия үнемдейтін локомотивтерді пайдаланады

Логистиканың өндірістік–өткізу үдерісінің ажырамас бөлігі ретінде қоршаған ортаның жалпы жағдайына келеңсіз әсер ететін факторлар:

– өнеркәптік және өзге де тастамалармен атмосфераны ластау;

- жер бетіндегі және жерасты суларын ластау;
- өнеркәсіптік тастамалармен және тұрмыстық қалдықтармен топырақты ластау.

Қазақстанда қазіргі уақытта жасыл логистика жақсы дамымаған. Бізде логистиканың басқа салалары әлі де әлсіз екенін ескере отырып, Ресеймен салыстырғанда, Қазақстанда жасыл логистика баяу және әзірше заңнамалық деңгейде дамуда деп айта аламыз [1].

Қазіргі уақытта Қазақстан парникті газдар шығарындыларын 2030 жылға дейін төмендету бойынша міндеттемелерді өз еркімен қабылдады, сондай-ақ қабылданған 2050 жылға дейінгі даму бағдарламалары, Жасыл экономикаға көшу жөніндегі тұжырымдама, Жасыл экономика жөніндегі кеңесті құру, сондай-ақ Астанада БҰҰ қамқорлығымен жасыл технологиялар орталығын құру туралы ұсыныс Қазақстанның ниетінің маңыздылығы туралы айтады.

Дегенмен, бүгінгі күнге дейін жасыл логистиканың негізгі талаптары толық деңгейде орындалмады, бұл келесі мәселелердің жиынтығына әкелді:

1. Ішкі логистика тек көлік қозғалысын қамтиды, бұл өндірілген CO₂ газының мөлшерін арттырады. Ірі Алматы қаласында ауаны пайдаланылған газдармен ластау мәселесі туралы әңгіме бірнеше жылдан бері жалғасып келеді.

2. Рефрижераторлық автомобильдердің болуы. Бұл термиялық сезімтал жүкті тасымалдауға арналған арнайы көлік. Осы көліктің арқасында көміртегі айтарлықтай шығарылады.

3. Қойманы ұтымсыз пайдалану. Ресурстарды қисынсыз пайдалану және тауарларды сақтау қызметінің дамымай жатуы.

4. Сапасыз жолдар.

5. Ескірген жабдықтардың антропогендік әсерін азайту. Көптеген отандық кәсіпорындарда жабдықтардың моральдық және физикалық тозу деңгейі апатты деңгейге жетті.

6. Қалдықтарды қайта өңдеу тиісті түрде жүргізілмейтіндігі.

Осы мәселелерді шешу үшін келесі жолдарды ұсынамыз:

1. Қоймалау және жүк өңдеу процестеріне жасыл технологияларды енгізу; сонымен қатар электр энергиясын үнемдеу және барлық тауардың тиімді орналасуы үшін бөлмені пайдалану мүмкіндігі [3].

2. Қазақстанда көлік логистикасы үшін жол құрылысына бюджетті ұлғайту қажет.

3. Жабдықтарды жаңарту. Көптеген жабдықтар өте ескі. Оларды ауыстыру логистикаға ғана емес, жалпы экономикаға да оң әсер етеді.

4. Дұрыс өңдеу. Қазақстанда Тәуелсіздіктің 30 жылы ішінде бірде-бір ірі қоқыс өңдеу зауытын салу мүмкін болмады. Бір таңқаларлығы, бүкіл Орталық Азияда бір ғана қоқыс сұрыптау зауыты жұмыс істейді, ол толықтай жұмыс істемейді – ол Астанада орналасқан, онда қалдықтарды сұрыптау және испан, итальян, Австрия және фин өндірісінің жабдықтарында пластик пен қағазды қайта өңдеу жүзеге асырылады.

- өндіріс қалдықтарын, сондай-ақ таралар қалдықтарын одан әрі мақсатты пайдалану жүйелерін пайдалану;

- кәсіпорындардың өндірістік қызметі үшін жарамды материалдық ресурстарды алу мақсатында қайталама шикізатты пайдалануды болжайтын жаңа технологияларды енгізу;

- дамған елдердің тәжірибесі бойынша қоршаған ортаны ластауды азайту үшін өндіріске табиғи қуат көздерін (жел, су, күн қаты, аймақтардың климаттық ерекшеліктерін сауатты пайдалану және т.б.) пайдалану;

- экологиялық қауіпсіз өндірістер мен инновациялық технологияларды пайдаланатын өндірістер мен кәсіпорындарды көтермелеуді болжайтын қолданыстағы табиғат қорғау заңнамаларын жетілдіру;

– қалдықтарды қайта өңдеу мүмкін немесе қиын болған жағдайда, өндірісте орап, буып–түйетін экологиялық қауіпсіз материалдарды пайдалану сияқты негізгі міндеттерді тұжырымдауға болады;

– өндіріс қалдықтарын барынша қысқарту, сондай–ақ ақауы болуына байланысты жарамсыз деп танылған өнімдерден келген шығындарды барынша азайту немесе болдырмау критерийі бойынша тапсырыс берушіні таңдау;

– Қандай уақыт кезеңінде пайда болған қалдықтардың санын азайту салдары ретінде қойма алаңдарына деген қажеттіліктерді сәйкесінше қысқартуды болжайтын, шығындарды жоспарлау және мөлшерлеу жүйелерін жетілдіру есебінен тауар–материалдық босалқы қорларды азайту;

– автокөліктің жүксіз бос жүруін қысқартауды болжайтын, өз негізінде атмосфераға шығарылаған газдар тасымалдарының көлемін азайтуға әкелетін оңтайлы бағыттар бойынша тасымалдау;

– темір жол, теңіз, ішкі сулар сияқты көліктің неғұрлым экологиялық түрлерін пайдалану мүмкіндігін беретін жүк топтамаларн логистикалық арнаға біріктіру;

– өнім берушілерден оларды жеткізу кезінде материалдық ресурстар шығынын қысқартуды, сондай–ақ топыраққа түсіретін антропогендік жүктемелерді азайтуды болжайтын жүктерді қоймада жинақтау мен қайта тиеуді болдырмау.

Жасыл логистика бағытындағы мәселелерді осылай шешу, біздің ойымызша, республикамыздағы логистиканың дамуына жол ашып қана қоймай, елдің экономикалық пайда алуына, Қазақстанның негізгі көлік хабы ретінде қалыптасуына, экологиялық мәселелердің бірқатарының шешілетініне әкеледі. Бұл – Қазақстан үшін табыстың қосымша және маңызды түріне айналады.

Әдебиет

1. Логистика: Оқу құралы. Т.Г. Дудар, Р.В. Волошин, Ю.И. Осик, Алматы, 2020
2. <https://www.mbaknol.com/marketing-management/green-marketing-history-importance-benefits-and-problems/>
3. <https://www.bringg.com/blog/logistics/green-logistics/>
4. Жаңбыров Ж.Ф. Аймақтардағы автокөлікпен тасымалдауды ұйымдастыру және басқару. – Нур–Принт, 2008.–340 бет

ӘОЖ 336.71

ҚР ЕДБ ДЕПОЗИТТІК ОПЕРАЦИЯЛАРЫНА ТАЛДАУ

Темірғали М.Т.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Қазақстан Республикасының барлық коммерциялық банктері депозиттік операцияларды орындайды. Депозиттік операциялар коммерциялық банктердің қалыпты қызметін қамтамасыз ету үшін үлкен маңызға ие, олардың негізінде белсенді операциялардың көзі болып табылатын банк ресурстарының негізгі бөлігі қалыптасады. Банк арасындағы салымшы үшін бәсекелестік жағдайында әрбір банк өзара тиімді негізде өзінің тиімді депозиттік саясатын әзірлейді және жүргізеді.

Депозиттік саясат шеңберінде банк депозиттердің түрлерін, шекті мерзімдер мен сақтауды, операцияларды жасаудың негізгі ережелерін және басқа да шарттарды айқындайды, бұл неғұрлым маңызды элемент болып табылады. Әрбір коммерциялық банк, ең алдымен, ол үшін қандай депозиттердің ең тиімді екенін анықтайды. Сондықтан

депозиттік саясатты жүзеге асыру шеңберінде банктер түрлі жарнамалық іс–шаралар өткізеді, салымшыларды тарту үшін қосымша қызметтер спектрін әзірлейді. Осылайша, тартылған қаражатты басқару банктің іскерлік саясатының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Кесте 1. – ҚР ЕДБ депозиттер бойынша Топ–10 рейтингі

Орын	Банктер	Қорытынды өсу (%)	Көлемі (млрд.тг.)
1	Bank RBK	175,9	759,6
2	Отбасы банк	149,7	1442,2
3	Kaspi Bank	135,6	2647,7
4	Сбербанк	133,1	2449,7
5	Еуразиялық Банк	131,3	1097,1
6	Halyk Bank	121,2	8205,6
7	ForteBank	116,6	1620,5
8	ЦентрКредит Банкі	116,3	1259,7
9	Jusan Bank	110,9	1068,4
10	Ситибанк Қазақстан	103,6	843,1

Ағымдағы жылдың қыркүйегіне қарай қазақстандық банктердегі салымдар 24,5 трлн. теңгені құрады – бұл бір жыл бұрынғыға қарағанда 22,2%–ға артық. Алайда, бір айда бұл көрсеткіш аздап төмендеді–0,1%.

ҚР – дағы топ–10 банк–салымдарды ұстаушылар арасында жылдық өсудің абсолюттік көшбасшысы–Bank RBK: 75,9%–ды және 759,6 млрд теңгені құрады. Тек бір айдың ішінде банк портфельді тағы 6,1% – ға арттырды.

Сондай–ақ үздік үштікте, көшбасшыдан үлкен маржамен болса да, Отбасы банк (жылына 49,7%) және Kaspi Bank (35,6%) бар.

Жалпы сектор бойынша бір ай ішінде портфельді 9 банк ұлғайтты, тағы бір банк көрсеткіштерін өзгерткен жоқ.

Кесте 2. – ҚР Коммерциялық банктеріндегі заңды тұлғалардың салымдары (млрд. теңге)

Көрсеткіштер	Барлығы		Қорытынды өсу (%)		Үлесі (%)	
	2021/08	2020/08	2021/08	2020/08	2021/08	2020/08
Банктер						
Bank RBK	464,8	225,7	205,9	239,1	3,9	2,3
Сбербанк	1492,6	998,8	149,4	493,8	12,4	10,1
Еуразиялық Банк	606,9	407	149,1	199,9	5	4,1
Jusan Bank	633,2	507,8	124,7	125,5	5,3	5,1
ForteBank	1041,5	842,5	123,6	199	8,6	8,5
Halyk Bank	4141,7	3372,2	122,8	769,5	34,4	34,1
ЦентрКредит Банкі	528,1	486,7	108,5	41,4	4,4	4,9
Ситибанк Қазақстан	837,9	807,3	103,8	30,5	7	8,2
Қытай Банкі	318,9	241,4	132,1	77,5	2,6	2,4
Альфа–банк	378,6	313,5	120,8	65,1	3,1	3,2

Корпоративтік салымдар бір жылда 21,9% – ға, 12,1 трлн теңгеге дейін өсті (бір айда–минус 0,5%). Бұл сегментте топ ондықтың арасында жылдық өсудің абсолютті

көшбасшысы (жалпы банк секторы бойынша да) – сондай-ақ Bank RBK: заңды тұлғалардың салымдары көлемінің өсуі мұнда 2,1 есеге, 464,8 млрд. теңгеге дейін жетті. Айлық динамикада банк те оң (3,9% – ға).

Сондай-ақ өсім бойынша топ үштікте – Сбербанк (жылына 49,4% қосылды) және Еуразиялық Банк (49,1% қосылды).

Кесте 3. – ҚР Коммерциялық банктеріндегі жеке тұлғалардың салымдары (млрд. теңге)

Көрсеткіштер	Барлығы		Қорытынды өсу (%)		Үлесі (%)	
	2021/08	2020/08	2021/08	2020/08	2021/08	2020/08
Банктер						
Отбасы банк	1366,8	915,6	149,3	451,2	11	9
Bank RBK	294,8	206,1	143,1	88,8	2,4	2
Kaspi Bank	2483,9	1845,8	134,6	638,1	19,9	18,2
ЦентрКредит Банкі	731,6	595,9	122,8	135,6	5,9	5,9
Налык Банк	4063,8	3397,1	119,6	666,8	32,6	33,4
Еуразиялық Банк	490,2	428,6	114,4	61,7	3,9	4,2
Сбербанк	957,2	842	113,7	115,2	7,7	8,3
ForteBank	579	547,1	105,8	31,9	4,6	5,4
Jusan Bank	435,2	455,3	95,6	-20,1	3,5	4,5
Альфа-банк	180,5	133,8	134,9	46,7	1,4	1,3

Жеке тұлғалардың салымдарына келетін болсақ, мұнда сектор бойынша жиынтық көлемдердің жылдық өсімі 22,5%-ды, 12,5 трлн. теңгеге дейін құрады. Бір ай ішінде бұл көрсеткіш 0,2%-ға өсті.

Бөлшек салымдардың өсімі бойынша топ үштігі – ҚР ЕДБ салымдары бойынша да бірдей: Отбасы банк 49,3%-ға ұлғайды, Bank RBK 43,1% қосылды және Kaspi Bank 34,6%-ға артты.

Республикамызда ең тиімді салымдар Bank RBK-да. Bank RBK-дан толықтырусыз Safe депозиті бір жылға ашылған кезде бірден 13,6% және екі жылға 11,3% сыйақыны қарастырады. Bank RBK ұсынған Grand салымы толықтыруға мүмкіндік береді, ол бойынша мөлшерлемелер секторда ең жоғары: бір жылға 11,8% және екі жылға 9,5%.

Халықтың салымдары 11,33 трлн. теңгеге жетті-бір ай бұрынғыға қарағанда 4,1% – ға артық және бір жыл бұрынғыға қарағанда бірден 19% – ға артық. ҚР ЕДБ салымдарының жиынтық портфелінде бөлшек депозиттер корпоративтік депозиттерден басым болып, 51,3% – ды құрады.

Ең тиімді салымдар жинақ салымдары: егер икемді салымдар бойынша мөлшерлемелер жылдық 8–9% ауданында сақталса, онда белгіленген мерзімді жинақ бойынша айтарлықтай көп алуға болады.

Bank RBK үздік мөлшерлемелерді ұсынады: толықтырусыз депозиттер үшін – бір жылға 13,6% және екі жылға 11,3% (Safe салымы), толықтыру мүмкіндігі бар депозиттер үшін – бір жылға 11,8% және екі жылға 9,5% (Grand салымы).

Қорытындылай келе, екінші деңгейдегі банктер-іскерлік әріптестік негізінен басталатын және аяқталатын орталықтар. Экономиканың денсаулығы банктердің нақты сауатты қызметіне байланысты. Коммерциялық негізде жұмыс істейтін банктердің дамыған желісі болмаса, нақты және тиімді нарықтық механизм құруға деген ұмтылыс тек жақсы тілек болып қала береді. Коммерциялық банктің депозиттік (салымдық) операциялары – бұл заңды және жеке тұлғалардың қаражатын белгілі бір мерзімге не

талап етілгенге дейін салымдарға, сондай-ақ клиенттердің есеп айырысу шоттарындағы қаражатты оларды кредиттік ресурстар ретінде және инвестициялық қызметте пайдалану үшін тарту жөніндегі операциялар.

Пассивті операциялардың осы тобының ерекшелігі–банктің мұндай операциялардың көлемін салыстырмалы түрде нашар бақылауы, өйткені салымдарға қаражат салу бастамасы салымшылардан келеді. Бұл ретте, тәжірибе көрсетіп отырғандай, салымшыны банк төлеген пайыздар ғана емес, сондай-ақ банкке сеніп тапсырылған қаражаттың сақталуының сенімділігі де қызықтырады.

Депозиттік шоттар әр түрлі болуы мүмкін және ҚР Ұлттық банкінің деректеріне сәйкес, барлық ЕДБ жеке тұлғаларының депозиттік базасының жиынтық мөлшері 548 млрд. теңгеге ұлғайып, 9,8 трлн. теңгені құрады. Республикамызда топ–10 банк салымдарды ұстаушылар арасында абсолюттік көшбасшысы Bank RBK болып табылады. Банктің депозиттік портфелі 75,9%–ды және 759,6 млрд. теңгені құрады. Тек бір айдың ішінде тағы 6,1% – ға артты. Екінші және үшінші орынды Отбасы банк мен Kaspi Bank еншілесті.

Жалпы сектор бойынша бір ай ішінде портфельді 9 банк ұлғайтты, өкінішке орай Ситибанк Қазақстан көрсеткіштерін өзгерткен жоқ. Заңды тұлғалардың салымдары көлемінің өсуі бойынша бірінші орын алған Bank RBK. Мұнда 2,1 есеге, 464,8 млрд. теңгеге дейін жетті. Өсім бойынша топ үштікте – Сбербанк және Еуразиялық Банк. Сбербанк жылына 49,4% қосса, ал Еуразиялық Банкқа 49,1% қосылды. Жеке тұлғалардың салымдарында, осы сектор бойынша жиынтық көлемдердің жылдық өсімі 22,5%–ды, 12,5 трлн. теңгеге дейін құрады. 1 ай ішінде бұл көрсеткіш 0,2%–ға өсті.

Республикадағы депозиттік операциялардың даму перспективаларына келетін болсақ, Мемлекет, менің ойымша, банктерге балама кредиттік және басқа да ұйымдардың дамуына жәрдемдесуі, ал банктердің өзі ақша қаражатын тарту жөніндегі жұмысты жандандыруы, салымдардың жаңа нысандары мен түрлерін кеңінен енгізуі, қызмет көрсетудің сапалы деңгейін арттыруы қажет.

Коммерциялық банктердің депозиттік операциялары негізінде шаруашылық жүргізуші субъектілер мен халықты қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді несиелендіру мақсатында пайдаланылатын олардың ресурстарының басым бөлігі қалыптасады. Бұл ретте банктер пассивтерді басқару жөніндегі саясатты, әсіресе депозиттерге қатысты саясатты мұқият ойластыруы тиіс, өйткені қаражатты тартудың түрлі құралдары мен көздерін пайдалана отырып, кең құрылымдық негізде депозиттік базаны қалыптастыру белсенді операцияларды жүргізу тұрғысынан Банктің әлеуетін барабар деңгейде ұстап тұруға, сондай-ақ клиенттердің қаржылық қажеттіліктеріне икемді ден қоюға мүмкіндік береді. Сайып келгенде, көп қаражат банк жүйесіндегі депозиттік шоттарға тартылатын болады, ЖІӨ–нің көлемі неғұрлым көп жинақтауға бағытталады болады және ресурстар соғұрлым көп болуы мүмкін.

Әрбір банк Жарғыда бекітілген коммерциялық банктің мақсаттары мен міндеттеріне сүйене отырып, белгілі бір депозиттік стратегияны әзірлеуі керек. Максималды пайда және банктік өтімділікті сақтау қажеттілігі. Аталған басымдықтарға сүйене отырып, коммерциялық банктер орынды. Салымдардың негізгі түрлерін, олардың шарттарын (пайыздық мөлшерлеме деңгейі) көрсете отырып, депозиттік операциялар туралы ережені әзірлеуге барынша мұқият қарау, салымшылардың санаты, салым мерзімі), салымдарды тарту тәртібі, депозиттік шарттың ресми нысаны. Банктердің депозиттік операцияларды жүргізу үшін бағдарламалық қамтамасыз етуді әзірлеуі немесе сатып алуы орынды.

Депозиттік операцияларды ұйымдастыру бірқатар қағидаттарды сақтай отырып жүзеге асырылуы тиіс:

- ағымдағы пайда алу және оны болашақта алуға жағдай жасау;

- банктің жедел өтімділігін қолдау үшін депозиттік операцияларды басқару кезіндегі икемді саясат;
- депозиттік саясат пен активтердің кірістілігі арасындағы келісімділік;
- клиенттерді тарту мақсатында банктік қызметтерді дамыту.

Әдебиет

1. «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 31 тамыздағы №2444 Заңы; 01.01.2021 енгізілген өзгерістермен.
2. Бекбаева М.К., Бохаев Д.Т. Депозит нарығындағы депозиттік саясаттың рөлі, оның маңызы және қалыптасу факторлары, 2010. – 307 б.
3. Кыдырқожаева М.К. Депозиттерді сақтандыру жүйесі: теория, практика және шетелдік практика, 2016. – 132 б.
4. Мақыш С.Б. Коммерциялық банктің активі мен пассивін басқару теориясы, әдістемесі және тәжірибесі: экономика ғылымдырының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты / Мақыш С.Б.: Алматы, 2014. – 32 б.
5. www.minfin.gov.kz
6. www.kase.kz/ru/

УДК 947. 1/9

ТРАГИЧЕСКИЕ УРОКИ РЕПРЕССИЙ В КОНСОЛИДАЦИИ НАРОДА КАЗАХСТАНА

Тилекова М.Э.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Характеризуя сложившуюся ситуацию в начале 1990–х гг., первый Президент Казахстана Н.А. Назарбаев писал: «Одна из особенностей Казахстана заключается в том, что это единственная республика, в которой коренное население хотя и представляет самую большую группу, но не является большинством. Налицо результат трагической истории казахского народа, в полной мере испытавшего на себе гнет тоталитарного режима, пагубное воздействие имперских амбиций былых вождей. Но когда начавшаяся перестройка позволила, наконец, поставить вопрос о возрождении национальной культуры, традиций, истории казахов, мы прекрасно осознали и другое – не менее ущемленными оказались права и достоинство всех других народов, проживающих на территории республики» [1, с. 225]. Следует отметить, что обретение Республикой Казахстан независимости для коренного населения стало исполнением вековой мечты казахов, а для остальных народов стало вопросом тревог и надежд. Народы, депортированные в период существования СССР, русскоязычное население, пополнявшее состав населения в республике в разные годы, вновь оказалось перед вопросом, где теперь их родина, какое будущее их ожидает в Казахстане.

В 1990–е годы многие народы, проживавшие в Казахстане, вступили в процесс самоопределения, самоидентификации, так как прежней советской идентичности больше не существовало. Переживший массовые политические репрессии, депортации народов, современный Казахстан стремился извлечь важные уроки из тех трагических событий, которые республика пережила в период тоталитарного режима, существовавшего в период СССР. Историческая память, во многом трагичная, стремление восстановить историческую справедливость стали для Казахстана этической нормой, которые объединили всех граждан страны.

С момента обретения независимости в Казахстане ведется большая работа по сохранению исторической памяти и реабилитации жертв тоталитаризма. Одним из первых законов, принятых в суверенном Казахстане на заре независимости, стал Закон РК от 14 апреля 1993 года «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» [2]. Данный закон распространяется на всех без исключения лиц, непосредственно подвергшихся политическим репрессиям на территории бывшего Союза ССР и в настоящее время являющихся гражданами Республики Казахстан. Необходимо отметить, что репрессии затронули практически подавляющее большинство населения республики, поэтому принятие данного закона было встречено одобрением и поддержкой.

В настоящем Законе политическими репрессиями признаются меры принуждения, осуществлявшиеся по политическим мотивам государственными органами или представлявшими их должностными лицами, в виде лишения жизни или свободы, включая заключение под стражу и принудительное лечение в психиатрических учреждениях, изгнания из страны и лишения гражданства, удаления из мест проживания или районов обитания (ссылки или высылки), направления на спецпоселение, привлечения к принудительному труду с ограничением свободы (в том числе в так называемых «трудовых армиях», «рабочих колоннах НКВД»), а также иное поражение, лишение или ограничение прав и свобод, соединенные с ложным обвинением в совершении преступления, либо с преследованием как социально опасных лиц по признакам политических убеждений, классовой, социальной, национальной, религиозной или иной принадлежности в судебном, внесудебном либо административном порядке [2].

Закон гласит, что под реабилитацией понимается признание лица в судебном либо ином установленном законом порядке жертвой политических репрессий или пострадавшим от политических репрессий, восстановление его нарушенных прав, возмещение причиненного морального или материального ущерба. На основании закона, «объявляются реабилитированными все лица, которые по политическим мотивам были подвергнуты изгнанию из страны, удалению из мест проживания или районов обитания (ссылке или высылке), направлению на спецпоселение, привлечению к принудительному труду с ограничением свободы, а также иным поражениям, лишениям или ограничениям прав и свобод в административном порядке, помещены в административном порядке или по решениям внесудебных органов в психиатрические учреждения на принудительное лечение.

В целом, выходит, что в отношении репрессированных закон определяет две категории людей – жертвы политических репрессий и пострадавшие от политических репрессий. Жертвами политических репрессий признаются лица, подвергшиеся необоснованным репрессиям в виде заключения под стражу, лишения свободы, помещения в психиатрические учреждения, направления на спецпоселение, а также привлеченные к принудительному труду в условиях ограниченной свободы. Жертвами, пострадавшими от политических репрессий, признаются лица, подвергшиеся насильственному противоправному переселению в Казахстан и из Казахстана на основании актов высших органов государственной власти Союза ССР.

В процессе реабилитации жертв политических репрессий в 1990–е годы, наряду с прокуратурой, задействованы органы внутренних дел и органы национальной безопасности. Со стороны неправительственных органов в процессе реабилитации в республике активно работают историко–просветительское общество «Әділет», международное общество «Мемориал» и другие.

Общественный резонанс в ходе процесса реабилитации жертв массовых и политических репрессий привел к осознанию со стороны государства необходимости

освоения обществом трагического опыта Казахстана в XX веке. В итоге руководством страны принято решение о необходимости приурочить специальный день памяти, посвященный жертвам сталинских репрессий. Данная тема была обсуждена на третьей сессии Ассамблеи в 1996 году, которая прошла под названием: «Общественное согласие – основа демократического развития Казахстана».

Одним из итогов третьей сессии Ассамблеи, состоявшейся в апреле 1996 года, стала поддержка высказанных Н.А. Назарбаевым предложений о демократизации общества и формировании новой гражданской идентичности. С этого периода государственная этнополитика была направлена на образование казахстанской нации как политической общности граждан, основанной на принципах гражданского общества. В этом выразилось стремление построить казахстанскую государственность по образу и подобию модернистской модели нациестроительства на принципах согражданства.

Фундаментом такой модели должна была стать общая история граждан Казахстана, которая должна сыграть интегрирующую роль в последующий период развития республики. В связи с этим основной темой четвертой сессии АНК 1997 г. стала «Историческая память, национальное согласие и демократические реформы – гражданский выбор народа Казахстана». Именно в 1997 г. был принят Указ Президента РК от 5 апреля 1997 года № 3443, согласно которому ежегодно 31 мая в Казахстане отмечают День памяти жертв политических репрессий [3].

Этот день памяти невинно погибших в эпоху сталинского режима (голод и массовые репрессии, гонения и насильственные депортации безвинных людей) стал мобилизующим, консолидирующим фактором в казахстанском обществе и был эффективно использован в последующий период государственными органами, отвечающими за внутреннюю политику в республике. День памяти жертв политических репрессий сыграл особую роль в формировании общей исторической памяти казахстанцев, укрепил межнациональные связи, создал новую диалоговую площадку и поле деятельности как для национально-культурных центров, так и государственных органов. Символом заботы о памяти жертв массовых и политических репрессий в Казахстане стала установка во всех городах и областных центрах памятников, у которых теперь ежегодно проводятся митинги и мероприятия, посвященные этим событиям.

Глава государства Н.А. Назарбаев отмечает, что важным условием модернизации нового типа является сохранение своей истории и культуры. «Казахстан с 1997 года отмечает День жертв политических репрессий, и этот факт является ярким примером бережного отношения к нашей истории. Трагедия репрессированного народа – двойное горе, потому что нет большего несчастья для нации, чем потеря Родины. Мне было 4–5 лет, когда нас в нечеловеческих условиях, вагонах, предназначенных для перевозки скота, доставили в Актюбинскую область. Десятки семей вайнахов поселили в с. Ортак Хобдинского района. В первые месяцы половина родственников умерли от голода, холода и скуки по родной земле. Остальные выжили лишь благодаря состраданию и помощи местного населения. Сегодня здесь воспитано новое поколение вайнахов. Степь породнила разные нации, и пусть они сейчас в разных уголках мира, но благодарность казахскому народу будет передаваться через расстояния и поколения, – подчеркнул председатель чечено-ингушского этнокультурного объединения «Вайнах» УвайсДжанаев» [4]. Комментарии после открытия данных памятников носят следующий характер:

Dina 23 дня назад
это хорошо, что не забывают о том страшном времени, и должен каждый знать,
что происходило тогда. Аноним
Dina 23 дня назад

*Побольше надо подобных мест, и пусть каждый знает про то время
Азамат Алибаев 23 дня назад
К сожалению, это наша история. Наш долг – помнить о тех страшных событиях,
где пострадали лучшие сыны и дочери народа, и передавать следующему поколению.
Арман Тастанбек 23 дня назад
Маңгі ұмытылмайды.
Магжан Бахытов 23 дня назад
Надеюсь, никогда не придут такие страшные времена!
Эта одна из дат в истории, которая написана кровью людей, наших прадедов,
никогда не должны забывать!!!!*

Открытие подобных памятников только приветствуется населением республики, так как у народа должны быть символы, которые помогут наглядно осознать и передать эти трагические страницы истории следующим поколениям. Следует отметить, что финансирование установки данных памятников проводится не только за счет государственных средств, но и за счет пожертвований граждан республики. Так, 31 мая 2012 г. была открыта стена памяти в г. Петропавловске. На плитах увековечены имена 6800 человек. На строительство памятника было собрано 8 млн. тенге (53,7 тысячи долларов). Памятник был возведен менее чем за месяц. Длина монумента составляет 56 метров [5].

Президент Республики Казахстан Н. Назарбаев неоднократно заявлял о важности выработки действенного демократического механизма научного руководства и управления национальными процессами, обобщения исторического опыта, специально обращал внимание ученых–обществоведов на то, что «проблемы межнациональных отношений могут и должны стать ключевыми в ваших сегодняшних исследованиях. Общество чрезвычайно нуждается в четкой характеристике процессов, происходящих в этой области, причем не только в Казахстане, но и во всем мире, знании возможных перспектив становления межэтнических отношений. Наконец, общественным институтам, органам управления нужны конкретные рекомендации, опирающиеся на социологические опросы и учитывающие региональные особенности проведения национальной политики [6, с. 112]. Ученые, активно включились в процесс формирования научно–экспертной базы по решению актуальных проблем государства, которые ставились на повестку дня. В первую очередь к данной работе подключились историки–обществоведы, которые с конца 1980–х гг. занимались реабилитацией жертв политических репрессий.

Одним из таких историков, который занимался разработкой вопросов насильственной коллективизации, массовых политических репрессий, депортаций народов в Казахстан, был академик М.К. Козыбаев. Под его руководством подготовлена целая плеяда талантливых ученых, в том числе 86 кандидатов и докторов наук, диссертации которых посвящены репрессивной политике Советского государства.

Со второй половины 1980–х годов академик Козыбаев М.К. вел масштабную работу по выявлению и реабилитации жертв политических репрессий 1930–40–х годов, имеющую общегосударственное значение. В 1991–1992 гг. он руководил специальной Парламентской комиссией, изучавшей обстоятельства голода 30–х годов и массовых политических репрессий. С 1993 г. М.К. Козыбаев был членом Национального Совета по государственной политике при Президенте РК, Государственной комиссии по правам человека при Президенте РК. В последние годы жизни М.К. Козыбаев был бессменным председателем историко–просветительского общества «Адылет». Результатом деятельности этого общества стали публикации «Книг памяти» во всех областях

Казахстана, что демонстрирует государственный подход к этой сложной, но необходимой работе.

Таким образом, за годы независимости М.К. Козыбаев и его коллеги внесли огромный вклад в формирование исторического сознания, возрождение и развитие духовности, укрепление межнационального согласия и единства народов суверенного Казахстана [7]. Следует отметить, что в начале 1990-х гг. представители исторической науки активно занимались реабилитацией и восстановлением исторической памяти представителей казахской интеллигенции, политических деятелей. Активный интерес ученых республики к этой теме в течение 1990-х гг. привел к появлению многочисленных научных публикаций, посвященных отдельным аспектам данной проблемы. Масштабы данной работы возросли и получили отражение в деятельности таких организаций, как архивы, библиотеки, музеи, учреждения системы образования и науки. С конца 1990-х гг. в Казахстане была проведена большая работа по извлечению и публикации архивных документов, проводились исследования ученых и научные мероприятия по истории депортированных народов и жертв политических репрессий.

В республике с самого начала формирования новой национальной политики был сделан упор на консолидацию общества, с приоритетом на гражданскую идентичность, что закреплялось в Конституции и в другой нормативно-правовой базе. Гарантии и декларация государством равноправия для всех этносов Казахстана, заложенная в 1990-е гг., сыграли существенную роль в снижении эмиграционных процессов из республики. Создание демократических основ и устойчивой нормативно-правовой базы стало важным этапом в формировании институциональных механизмов в проведении национальной политики государства. Таким образом, из национальной политики СССР были извлечены необходимые уроки, приобретен важный опыт формирования и проведения национальной политики в полиэтничном Казахстане.

Литература

1. Назарбаев Н. Без правых и левых. – М., Молодая гвардия, 1991. – 256 с.
2. Закон РК от 14 апреля 1993 года «О реабилитации жертв массовых политических репрессий» (с изменениями и дополнениями от 19.01.2001 г. // Электронная база законодательства «Параграф», 2011)
3. Указ Президента РК от 5 апреля 1997 года № 3443, День памяти жертв политических репрессий. <https://online.zakon.kz/>
4. Памятник жертвам голода и политических репрессий открыли в Актобе. <https://www.zakon.kz/4921041-pamyatnik-zhertvam-goloda-i.html>.
5. В Петропавловске открыт памятник жертвам https://tengrinews.kz/kazakhstan_news-petropavlovsk-otkryili-pamyatniki-jertvam
6. Баталов Э. Тоталитаризм живой и мертвый // Свободная мысль – 1994 – № 4. – С. 110–119
7. Сайт СКГУ им. М. Козыбаева <http://www.nkzu.kz/page/view?id=28&lang>

ӘОЖ 336.71

«ЕУРАЗИЯЛЫҚ БАНК» АҚ ИНТЕРНЕТ–ҚЫЗМЕТТЕРІНЕ ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАНКТІК–ИНТЕРНЕТ ҚЫЗМЕТТЕРДІ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Токтагулова Ж.Е.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

"Еуразиялық БАНК" АҚ – бұл заңды тұлғалар мен жеке клиенттерге қызметтердің кең спектрін ұсынатын қазақстандық коммерциялық банк. «Еуразиялық БАНК» АҚ-ы ұсынатын интернет-қызметтер: «Smart-bank», «Private Banking», «Болашақтың

Филиалдары», «Eurasian Pay», «Client's Bank», «Udemy» мобильді немесе операторлық қосымшалары. Әрбіреуіне жеке-жеке тоқталатын болсақ.

2012 жылғы 09 қарашада банктің VIP – клиенттерге арналған Private Banking бөлімшесі іске қосылды, ол эксклюзивті қаржылық қызметтер мен өнімдердің толық пакетін ұсынады.

2020 жыл банк қызметкерлерін оқыту және дамыту бөлігінде трансформациялық жыл болды – офлайн-контенттің 70% – дан астамы онлайн режимге ауыстырылды. Осы жағдайға байланысты банк Udemy алаңымен ынтымақтасады, онда банк қызметкерлері мынадай бағыттар бойынша білім деңгейін 24/7 режимінде арттыру мүмкіндігіне ие болады:

- Бизнес;
- Қаржы және бухгалтерлік есеп;
- АТ және БҚ;
- Кеңсе бағдарламалық жасақтамасы;
- Жеке өсу;
- Маркетинг;
- Өмір салты және басқалары.

«Smartbank» – 2009 жылы электронды қашықтықтан қызмет көрсету жүйесі іске қосылды. Жеке кабинет клиенттерге компанияға бармай-ақ ақша аударуға, коммуналдық қызметтерді төлеуге, несие рәсімдеуге және банк картасын шығаруға мүмкіндік берді. SmartBank – бұл әлемнің кез келген нүктесінен аптасына 24 сағат 7 күн Internet желісі арқылы жеке тұлғаларға жедел қашықтықтан банктік қызмет көрсетуді ұйымдастыруға арналған әмбебап шешім. Жүйені пайдалану үшін лицензия сатып алудың немесе арнайы бағдарламалар орнатудың қажеті жоқ – интернетке кіру жеткілікті. Smartbank арнайы дағдылар мен білімді қажет етпейді. Жүйеде қарапайым, ыңғайлы және интуитивті интерфейс бар.

Кесте 1. – «SmartBank» мобильді қосымшасының функционалдық мүмкіндіктері мен артықшылықтары

Мүмкіндіктері	Артықшылықтары
Сізге ыңғайлы кез келген уақытта шоттар туралы ақпаратқа қол жеткізу	шоттың жай-күйін білу; шоттағы кез келген операциялар туралы ақпарат алу; шоттар мен карталар арқылы жасалған операцияларды қарау.
Банктің жұмыс уақыты туралы алаңдамай, жергілікті және халықаралық аударымдарды жүзеге асыру	жергілікті төлемдерді жүзеге асыру; банкшілік және банкаралық аударымдарды жүзеге асыру; жиі қолданылатын төлемдер мен аударымдардың үлгілерін сақтау; тұрақты төлемдер мен аударымдардың төлем тапсырмаларын рәсімдеу.
Банктің басқа қызметтеріне тапсырыс беріңіз және пайдалану	депозиттерге ақша салу; жаңа карталарға тапсырыс беру; банктік анықтамаларға тапсырыс беру; бос сейфтік ұяшықтар бойынша ақпарат алу.
Сіздің ақшаңызды SmartBank виртуалды қауіпсіздік қызметі қорғайды	көп сатылы қауіпсіздік жүйесі сіздің шотыңызды бөтен адамдардың кіруінен қорғайды; әр пайдаланушының өз логині, паролі, кіру және авторизация кодтары бар; Егер сіз 10 минут ішінде Smartbank-те ешқандай әрекет жасамасаңыз, Smartbank-Тегі жұмыс сессиясы автоматты түрде үзіледі.

Шектеулі қызметтің күрделі жағдайларында 2020 жылдың қорытындылары бойынша банк бизнестің негізгі нысаналы көрсеткіштеріне қол жеткізді, қысқа мерзімде жаңа банктік қызметтерді онлайн режиміне көшірді, клиенттік базаны өсірді және клиенттік сервисті жақсартты, проблемалық кредиттерді өндіріп алудың тиімділігін арттырды және проблемалық кредиттік портфельді азайтты, клиенттердің қаражаты есебінен қорландыру көлемін ұлғайтты және жаңа стратегиялық өнімдер мен қосымша сервистерді іске қосты.

2020 жылы банк бизнесті түбегейлі цифрландыруға назар аударды, бұл жұмыс 2021 жылы да жалғасын тапты. Бұл ауқымды жұмыстың басты назары клиенттердің ағымдағы қажеттіліктерін талдау және жаңа қажеттіліктерін анықтау, банк қызметтерін дербестендіру арқылы клиенттік тәжірибені жақсартуға жасалатын болады. Нәтижесінде банк технологиялық қызметтер мен сервистерді іске қосуды жоспарлап отыр, сондай-ақ Smartbank мобильді қосымшасын жақсарту жалғастырылатын болады. Автоматтандыру Банктің ішкі процестеріне де әсер етеді. Бұл Еуразиялық банктің нарықтағы цифрлық ойыншы ретіндегі позициясын нығайтуға септігін тигізеді, ал клиенттер нәтижесінде банкке коммерциялық пайда әкелетін ең озық қызметтер мен сервистерге қол жеткізе алады.

2018 жыл банктің технологиялық дамуындағы серпіліс болды, ол клиенттер үшін елеулі артықшылықтары бар озық шешімдер мен өнімдерді уақтылы ұсынды. Нәтижесінде бонустық бағдарламасы бар PayDA рас картасы және NFC тактісіз технологиясы бар «Eurasian Pay» сандық әмияны–нарықтағы манк өнімдеріне айналды. Еуразиялық Банктің клиенттері Қазақстанда алғашқылардың бірі болып Android және iPhone смартфондарының көмегімен төлемдерге қол жеткізді.

2021 жылдың қарсаңында жаңа технологиялық өнімдер мен сервистер – тегін онлайн–кредиттеу, карталарды қашықтан шығару және биометрия іске қосылды. Нәтижесінде Smartbank авторландырылған пайдаланушыларының саны 123% – ға өсті (1–сурет).

Сурет 1. – Smartbank қосымшасымен белсенді пайдаланушылардың динамикасы, мың адам

Нәтижесінде, атқарылған жұмыстар мен цифрландырудың өсуінің арқасында 2020 жылы карталар бойынша қашықтан операциялар (аударымдар, сатып алулар) саны артты. Осылайша, карталар бойынша орташа чек 2019 жылмен салыстырғанда 10% – ға

өсті, операциялар саны 16% – ға өсті, ал сатып алу және аударым операцияларының жалпы сомасы 27 жылмен салыстырғанда 2019% – ға өсті. Smartbank авторландырылған пайдаланушыларының саны 123% – ға 758 939 адамға дейін өсті.

2020 жылы бөлшек бизнестің негізгі өнімдері бойынша NPS өсімі байқалды: депозиттер (75%), POS–кредит беру (68%) және cash–кредит беру (64%). Клиенттік сауалнамалар/кері байланыс қорытындылары бойынша процестің ыңғайлылығы және депозитті ашу жылдамдығы, кредиттік өнімдер бойынша тарифтердің ашықтығы мен түсініктілігі, сондай–ақ қызмет көрсетудің, консультациялық қызметтердің және клиенттерді қолдаудың сапалы болуы бөлігінде оң пікірлердің өсуі байқалады.

«Еуразиялық Банк» АҚ–да интернет–қызметтерді көрсету тиімді жүзеге асырылуда, бұл осы қызметтерді белсенді пайдаланушылардың өсуін растайды. Осыған қарамастан, осы қызметтерді көрсету кезінде «Еуразиялық Банк» АҚ–да бірқатар проблемалар бар:

– картасыз «Smartbank» пайдалану мүмкін еместігі.

– «Еуразиялық Банк» АҚ–да онлайн тіркелу карта нөмірін пайдалану арқылы немесе картамен банкоматта немесе карта бойынша сәйкестендіру кезінде байланыс орталығында алынатын сәйкестендіргіштің (логиннің) көмегімен жүзеге асырылады.

– интернет–банкингте онлайн қолдаудың жеткілікті болмауы.

Егер клиентте «Еуразиялық Банк» АҚ интернет–банкингін пайдалануда қандай да бір қиындықтар туындаса, онда:

1) сенім телефонына қоңырау шалу, бірақ қызметкер әрдайым клиенттің сұрағына әр түрлі себептермен тез және дұрыс жауап бере алмайды, оның ішінде мәселені талдау жүйенің техникалық сипаттамаларына байланысты болуы мүмкін, бұл тек анықтамалық ақпараты бар байланыс орталығының қызметкерінің құзыреті емес;

2) өзіңіздің жеке кабинетіңізге хат жазу қажет, алайда өтінішті қарау мерзімі жағдайдың күрделілігіне байланысты 5–тен 15 күнтізбелік күнге дейін болады.

– басқа банктерде ашылған карталарыңызға қол жетімділік жоқ;

– клиенттің болашақ шығындарын жоспарлау мүмкіндігі жоқ;

– екі операциялық жүйенің бірінен басқа мобильді қосымшаны пайдалану мүмкіндігі жоқ: Android, IOS;

– SMS–парольдер көмегімен операцияларды растау қауіпсіздігінің жетілмеген жүйесі.

Осы мәселелерді шешу жолдарын қарастырсақ. Халықтың басым бөлігін өзіне–өзі қызмет көрсетуге көшіру және офиске қосымша бармай–ақ интернет–банкинг көмегімен операциялар жүргізу үшін банкті жаңғырту кезінде үш негізгі аспектіге бағдарлану ұсынылады (2–сурет).

Қызметтің тек клиенттер үшін ғана емес, сонымен қатар банк үшін де пайдалылығын анықтау үшін оның экономикалық тиімділігін есептеу қажет. Бұл қызмет «Еуразиялық Банк» АҚ клиенттері болып табылатын, бірақ әзірше интернет–банкингті пайдаланбаған немесе 18–63 жас аралығындағы «Еуразиялық Банк» АҚ клиенттері болып табылмайтын адамдарға арналған.

Сурет 2. – «Smartbank» жүйесінің тиімділік критерийлері

Дегенмен, пайдаланушылардың санын көбейту үшін жаңа тиімді онлайн-өнімдер ғана емес, сонымен қатар әртүрлі инновациялар ойлап табу қажет. «Smartbank» жүйесінің нақты аспектісін жаңғыртуға арналған шығыстар бойынша ақпараттың болмауына байланысты экономикалық есептеуді жүргізу мүмкін болмағандықтан, клиенттерге үздік интернет-банкингтер ұсынатын Батыс банктеріне бағдарланатын боламыз.

Мысалы, Ally Bank (АҚШ) кеңселері жоқ және өз қызметтерін тек онлайн-режимде және өзіне-өзі қызмет көрсету құрылғыларының көмегімен ұсынады. Кеңсені, осы кеңседегі клиенттерге қызмет көрсететін персоналды ұстауға жұмсалатын шығындарды, сондай-ақ құжаттарды тасымалдауға, инкассациялауға және т.б. әртүрлі шығындарды үнемдеу есебінен банк интернет-банкте неғұрлым тиімді өнімдер ұсына алады.

Клиенттер үшін өте тартымды қызмет интернет-банкингтің техникалық қол жетімсіздігі немесе клиенттің аумағында банкоматтардың болмауы кезінде банкоматтарда операциялар жүргізу кезінде комиссия өтемақысын енгізу болуы мүмкін, бұл Ally Bank. Менің пікірінше, бұл іс жүзінде көптеген клиенттерді қашықтан қызмет көрсетуге тарта алады, алайда банк үшін бұл тиімді болмайды: комиссияларды өтеуге жұмсалатын шығындар «Smartbank» арқылы транзакциялар кезінде комиссиялық кірістер санынан едәуір асып түседі. Бірақ болашақта осындай жаңа инновациялық бағдарламалар енгізіледі деп ойлаймын.

«Smartbank» жүйесіне кіруді шектейтін тағы бір мәселе-банк карталары жоқ клиенттерге қол жеткізу мүмкіндігінің болмауы. Сондықтан, өз шоттарын басқару үшін олар банк кеңсесіне хабарласуы керек, өйткені банкоматты картаны пайдаланбай-ақ пайдалануға болмайды. Мәселені шешу клиенттің шот нөмірін немесе банк бөлімшесінде ашылған кезде осы шотқа тіркелген идентификаторды пайдаланып жүйеде тіркелу мүмкіндігі болуы мүмкін. Бұл сондай-ақ «Smartbank» пайдаланушыларының аудиториясын ұлғайтады және банк кеңселеріне жүктемені азайтады.

Тартымды өнімдердің болмауынан және картасыз жүйені пайдаланудағы шектеулерден басқа, көптеген клиенттер үшін интернет-банк құрылымының өзі, «Еуразиялық Банк» АҚ жүйені клиенттердің қажеттіліктері бойынша кезең-кезеңімен жаңғыртып отырғанына қарамастан, интерфейсті қабылдау әлі де күрделі. Көбінесе, клиенттерге операцияны қай жерде жүргізуге болатыны және қандай деректемелерді көрсету керектігі түсініксіз болған жағдайда, олар банктің байланыс орталығына хабарласады. Әсіресе, бұл клиент үшін транзакция кезінде түсініксіз қате пайда болған кезде орын алады. Бұрын айтылғандай, мамандар әрдайым мәселелерді шеше алмайды, клиенттер бұл олардың интернет-банкке және тұтастай банкке деген адалдығын төмендетеді. Бұл мәселенің шешімін Internet Banking Rank 2015 зерттеуінің нәтижелері бойынша бірінші орында тұрған Tinkoff Bank сияқты көптеген Батыс банктері мен отандық банктер жүзеге асырды. Интернет-банкте клиент техникалық қолдау ретінде оның сұрақтарына бірден жауап беретін маманмен онлайн-чатты пайдалана алады.

Сондай-ақ, «Smartbank» жүйесіне интернет-банкингті пайдалану кезіндегі ықтимал қателер туралы құжат түріндегі ақпаратты және оларды жою бойынша ұсынымдарды қосуға болады. Кейбір қазақстандық банктер өздерінің интернет-банкингіне басқа банктерде рәсімделген карталарын байланыстыру мүмкіндігін енгізді. Бұл мына жағдайларға мүмкіндік береді:

- басқа банктердің клиенттерін «Еуразиялық Банк» АҚ шоғырландырылған интернет-банкингіне «тарту»;
- әр түрлі банктік карталардан төлемдер мен аударымдардың санын көбейту.

Жалпы, егер біз қазақстандық интернет-банкингтің позициясын қарастыратын болсақ, онда сөзсіз отандық банктер өздерінің автоматтандырылған банктік жүйелерін жетілдіру, жаңа қызмет түрлерін енгізу және клиенттер үшін пайдалы өнімдер

жылдамдығы сәл төмен екені анық. Алайда кейбір банктер, әсіресе «Еуразиялық Банк» АҚ, Kaspi Bank, Halyk Bank интерфейсті жаңарта отырып және қорғаудың жоғары дәрежесін қамтамасыз ете отырып, өз жүйелеріне клиенттер үшін көбірек мүмкіндіктер енгізуде.

Әдебиет

1. «Екінші деңгейдегі банктерге арналған тәуекелдерді басқару мен ішкі бақылау жүйесін қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2014 жылғы 26 ақпанғы № 29 қаулысы 01.01.2020 өзгерістер енгізілген.
2. «Банк ісі» оқулық / Ұ.М. Искаков. – Алматы : Экономика, 2019. – 776 б.
3. Благоев В.И., Желев П.Н., Шустова Е.П. «Интернет–банкинг: Қазақстан Республикасы мен Болгария Республикасы мысалында факторлардың әсерін талдау» – Қызылорда: Экономикалық ғылымдар, 2019. – 178 б.
4. Мамедова Д.А., Завьялова Е.Н. «Қазақстан Республикасының банк секторын цифрландыру: ағымдағы жағдай және даму перспективалары» оқулық / Қостанай, 2019. – 93–108б.
5. www.eubank.kz/

УДК 314.06

К ВОПРОСУ ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ТАТАРСКОГО ЭТНОСА НА ТЕРРИТОРИИ СЕВЕРО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Тургунова А.К.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Основным богатством любого государства является его население. Демографические процессы, демографическое состояние, демографическая политика любой страны оказывает влияние на уровень ее экономики, устойчивость государственной безопасности и степень обороноспособности государства. Этнический фактор привлекает внимание в связи с массовыми миграциями, ростом этнонационализма и рядом других причин, поэтому вопросы истории и географии этносов, межэтнических отношений и их регулирования актуальны на сегодняшний момент, так как все важнейшие государственные решения в сферах социально–экономических преобразований тесно связаны с различными диаспорами, населяющих наше полиэтничное государство.

Полиэтничность Казахстана сложилась с рядом многих исторических причин, так обширная малозаселенная территория с богатыми природными ресурсами привлекала, на протяжении ряда столетий миллионы человек разных национальностей, этому способствовал процесс присоединения Казахстана к России, переселенческая политика. Данные факторы изменили демографическую структуру Казахстана, так по данным Первой Всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г., в стране проживало более 60 национальностей, из которых казахи составляли большинство – 3 392,7 тыс. чел., или 81,7%, русские – 454,4 тыс. (10,9%), украинцы–79,5 тыс. (1,9%), татары – 55,9 тыс. (1,34%), уйгуры – 55,8 тыс. (1,34%), узбеки – 29,5 тыс. чел. (0,75%) и т.д. [1]. Следующим событием является депортация народов на территорию Средней Азии и Сибири, в ходе которой для многих народов Казахстан становится второй родиной.

Интерес к Республике Казахстан, как к многонациональному государству, не угасает, в связи с национальной политикой, проводимой в стране, направленной на укрепления социальной стабильности, доброжелательные взаимоотношения между этносами, гармонизацию интересов народов и личности, проживающих на его

территории. Первый президент РК Н.А. Назарбаев выделил Казахстанскую модель общественного согласия и общенационального единства, где основными принципами являются: этническое, конфессиональное, культурное и языковое многообразие; создание всех условий для развития культуры и языков этносов Казахстана; толерантность и ответственность; консолидирующая роль казахского народа; единство народа Казахстана [2].

В формировании уникальной модели всеказахстанского единства важнейшая роль отводится Ассамблее народа Казахстана (АНК). Для развития культуры, языка, традиций в государстве созданы все необходимые условия, поэтому народы, проживающие на территории РК живут в мире и согласии. Одна из самых многочисленных диаспор является татарская диаспора Казахстана. Численность татар в Казахстане составляет 203 106 чел, а в 1989 году численность татар достигала более 320 тысяч человек. В Северо–Казахстанской области на начало 2021 г татарское население составляет 11 744. [3]. Татарское население активно участвует во всех сферах деятельности Казахстана и области.

Так, этноним татары является общенациональным, ранее имелись локальные этнонимы, такие как – мишэр, нагаибэк, болгар, моселман и др. и только во второй половине XIX в. начинается формирование нации, в результате чего был выбран самый распространённый этноним – татары. Известно, что татары, проживающие на территории Волги и Урала, берут начало от тюркских племен Евразии, где основную роль сыграли кыпчакское племенное объединение – болгары. Таким образом, в X–XIII веках еще до формирования Золотой Орды, на данной территории обитали предки татар. А после распада Золотой Орды, в западной части страны, было образовано кочевое образование – Ногайская Орда, которая также оказала значительное влияние на формирование этногенеза татар [4]. Говоря о территориальном пространстве, то можно выделить основные районы проживания татар – это Крым, Западная Сибирь, Нижнее и Среднее Поволжье. С XVI наблюдались интенсивные миграционные процессы среди татар, этому способствовала ликвидация Казахского ханства. В первой половине XVII века начинает образовываться Татарская слобода в Уральске. В первой половине XVIII в. наблюдается интенсивная миграция, связанная с насильственной христианизацией, усиление социально–экономического гнета и т.д.

К середине XVIII в численность татар составляла 1/3, так татары служили у казахских ханов писарями и переводчиками. Таким образом, можно отметить, что основной приток татарского населения, связан с присоединение Казахстана к России и к в XVIII–XIX в. татарское население расселяются практически по всей территории края. Татары ведут оседлый образ жизни, занимаясь ремеслом, земле делением, особенно славились татарские купцы, поэтому торговля занимала важную роль в жизни общества. Татары открывают школы, где обучают татарских и казахских детей. В XVIII–XIX вв. наблюдается рост городского населения среди татар, связанный с социально–экономическими преобразованиями, так в Западной Сибири к концу XIX в. татары–переселенцы составили 17% всех татар Западной Сибири [5, с. 253].

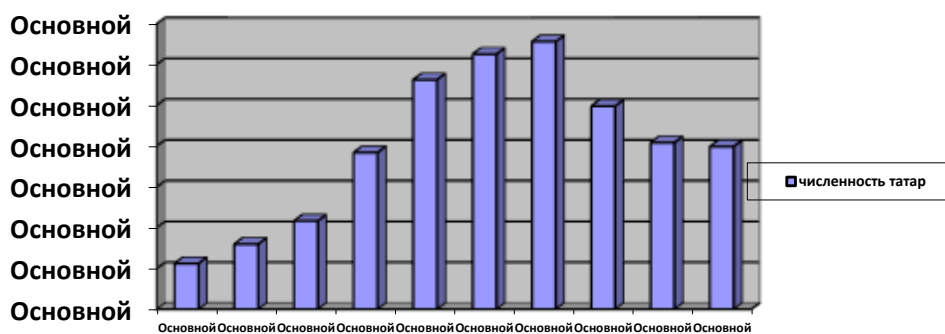
На территории Северного Казахстана, татары присутствовали при заложении крепости Петра и Павла (г. Петропавловск), который с конца XVIII в. является важным центром торговли, связующим торговые пути Азии и России. Здесь торговали татарские купцы, как Малютов, Абдрашитов, Ясупов, Шакулов. В 1786 г. переселенцем из Тюменского округа крестьянином Мавлют Валгузиным, было основано первое татарское поселение под названием Мамлютка. К началу XIX вв в данном поселении насчитывалось 200 человек, а к концу XIX века это был крупный поселок, где находилось около 100–120 дворов. Постепенно поселок разрастался и к 1932 году село Мамлютка становится районным центром. В 1969 году Мамлютка получает статус города

районного подчинения. На территории области на протяжении XVIII в, в связи с пребыванием татарского населения из губерний России возникают татарские поселения, жители которого занимаются скотоводством и хлебопашеством.

С середины XIX века татары расселяются по всей территории Казахстана, основное сосредоточение татар наблюдается на западе Казахстана. Освоив восточные части страны, татары вблизи города Верный открывают Татарскую слободу. Они открывают школу и мечеть, так как татары были учителями в медресе и духовными служителями при мечетях. К концу XIX века (По переписи 1897 года) в Казахстане проживало около 56 тысяч татар, которые играли важную роль в социальной, духовной и общественной жизни края. В Петропавловске насчитывалось 6 129 человек, они составляли 1/3 населения города. Среди татар потомственными дворянами были 100 чел, а лица, принадлежащие купеческим семьям насчитывалось 300 (из 450), им принадлежали мельница «Мукомол» и мыловаренный завод (Муратов, Тюменев, Давлеткильдеев), кожевенный и маслодельный заводы (Акчурин), салотопленный завод (Янгуразов), шерстомойные заводы (Вагапов и Шафеев) [6]. Татарские купцы из Казани, Тюмени вели оживленную торговлю на площади города.

Нужно отметить, что татарские купцы и промышленники вкладывали деньги в благоустройство города. Например, Баязитов содержал противопожарную команду и бытовую службу города. Первая библиотека в городе была открыта на деньги Тюменева, Давлеткильдеева, Акчурина. При участии Саида Муратова и Мухамеджана Давлеткильдеева открылась торговая школа [7, с. 24–25]. Открывались мечети, к 1917 году их насчитывалось 9:6 каменных и 3 деревянных, однако позже мечети будут уничтожены советскими властями [8, с. 274]. В Петропавловске выходят казахско–татарские газеты и еженедельник: «Ишим даласы», «Маяк». еженедельник «Юл». Существовал татарский театр драмы, который был закрыт в 1938 г. В начале XX века изменяется структура демографического населения, связанная с основными событиями, происходящими в стране – это революции, гражданская война, голод, что послужило резкому сокращению численности населения. Так, по альтернативным подсчетам казахстанского демографа А.Н. Алексеенко, в 1926 году в Казахстане проживало лишь 62 200 татар [4]. По данным переписи населения численность татар сократилась на 17 642 человек или на 18,4%, составив 79 758 человек.

Процессы коллективизации, индустриализации, депортации народов, политические репрессии оказали свое влияние, так согласно Всесоюзной переписи населения 1939 г в Казахстане проживало 108127 татар [9, с. 24]. Основной приток татарского населения после военные годы связан с освоением целинных и залежных так, к 1959 году численность татар составляла 191690 человек [там же]. Рассмотрим изменение численности татар, согласно данным Переписи населения с 1897 по 2021 гг. (Рис. 1)

С 1970 по 1989 гг. наблюдается значительный рост численности татарского населения с 18 938 до 19 772 человек. С 1999 года наблюдается резкий спад численности татар в области до 248 954 человек, в 2009 году численность татар составляла 204 229, на 01.01.2021 г – 199 427, что связано с интенсивными миграционными процессами среди татарского населения.

В СКО численность татар по состоянию на начало 2021 г. составляет – 11 744 чел, из них в г. Петропавловске проживает – 6 485 чел, Мамлютском районе – 1 179, Кызылжарском – 772 чел., Айыртауский район – 655, район им. Г. Мусрепова – 655 чел. Наименьшее число татар проживает Есильском районе – 106, районе Шал Акына – 168 чел, Уалихановском – 169 чел. Татары численность от 200 до 600 чел. проживают в следующих районах: Тайыншинский, Аккайынский, М. Жумабаева. Такая неравномерность в распределении расселения татарского этноса по районам объясняется ходом заселения районов по времени: так самым первым был заселен Мамлютский район. Тяга к месту жительства в данный район сохранилась у татар в дальнейшем. Нужно отметить, что закономерностью для области является рождаемость детей от смешанных браков.

Таким образом, полиэтничность Казахстана является предметом изучения многих исследователей, наблюдается интерес к отдельным проблемам и аспектам этнодемографического развития народа Казахстана, в том числе татарского этноса на территории Северо-Казахстанской области.

Литература

1. <https://e-history.kz/ru/history-of-kazakhstan/show/9313/> Население Казахстана в 1917–1939 гг.
2. https://assembly.kz/ru/kazakhstanskaya-model-obshchestvennogo-soglasiya-i-obshchenatsionalnogo-edinstva-n-a-nazarbaeva_ru Казахстанская модель общественного согласия и общенационального единства Н.А. Назарбаева
3. https://stat.gov.kz/region/264023/statistical_information/industry/5961 Демографическая статистика.
4. <https://assembly.kz/analitika/tatary-kazahstana-mnogovekovaya-istoriya-druzhy-i-obshchnosti/> Татары Казахстана: многовековая история дружбы и общности
5. Сибирь, ее современное состояние и ее нужды. / под ред. Мельникова И. С. – Петербург, 1999. – С 253–254.
6. https://islam-today.ru/islam_v_mire/tatarskie-meceti-severnogo-kazahstana-petropavlovsk Татарские мечети Северного Казахстана: Петропавловск
7. Махмутов З.А. Татары г. Петропавловска и Северо-Казахстанской области: история и этнические процессы. Казань, 2015.– 156с.
8. Махмутов З. Из истории татарских мечетей г. Петропавловска // «Эхо веков», 2008. – № 1.– с.274.
9. Хайруллин Г.Т., Хамидуллин А.Г. Татары. – Алматы: Білім, 1998. – С.14 – 24.

ӘОЖ 378:001

«ТАРИХИ БІЛІМДІ АҚПАРАТТАНДЫРУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ЗД КАРТАЛАРДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ»

Хайрушева К.С.

(М. Қозыбаев атындағы СҚУ)

Бәсекеге қабілетті ұрпақ қалыптастыру – бәсекеге қабілетті мемлекет болудағы негізгі шарттардың бірі. Осы тұрғыда білім беру жүйесі, оқу бағдарламалары мен әдістемелік кешеннің қайта қарастырылуы «Ақпараттық Қазақстан» бағдарламасы аясында іске асырылуда. Дәстүрлі халыққа қызмет көрсететін жүйелердің пандемия кезінде үлкен сынға алынуы аталмыш жүйелердің орнына сыртқы факторларға төзімді,

қоғам талаптары мен қажеттіліктерін қанағаттандыратын жаңа әдістерді, технология мен ресурстарды қайта қарастыруға түрткі болды.

Ақпараттық тарих құралдары үнемі өзгеріп отырады. Бұл технологияның дамуына және деректерді талдау әдістерінің көбеюіне байланысты. Ақпараттық тарихта деректер көздері өзгеріссіз қалады және бұл деректерді ұсыну тәсілдері жетілдіріледі. Көбінесе ақпараттық тарих мамандары тақырыпты түсінуді қолдайтын материалдарды таңдайды. Ақпараттық медиа құралдарының көмегімен тарихшылар басқаларға тарихи оқиғаларды бейнелеуге көмектесетін презентациялар, интерактивті графиктер, диаграммалар мен карталар жасай алады. Хаттар, фотосуреттер, мұрағаттық құжаттар және т.б. сияқты тарихи ресурстарды талдау кезінде олар дереккөздердің түпнұсқалығы мен маңыздылығын анықтайды [1].

Тарихи карталар географиялық негізде жасалады және тарихи оқиғалар мен кезеңдердің жалпыланған бейнелі–символдық бейнелері болып табылады. Суреттер жазықтықта объектілердің кеңістіктік орналасуын ескере отырып, белгілі бір масштабта беріледі. Шартты түрдегі карталар осы картаның мақсатына сәйкес іріктелетін және сипатталатын тарихи оқиғалар мен құбылыстардың орналасуын, үйлесімін және байланысын көрсетеді. Ең ежелгі карталар біздің дәуірімізге дейінгі III–I мыңжылдықтарда Вавилония мен Египетте жасалған. Арнайы оқу карталары XVIII ғасырда пайда болды [2].

Тарихи карталар географиялық карталардан өзгеше. Оқушыларға таныс географиялық карталардың түстері Тарихи карталарда әртүрлі мағынаға ие болады. Жасыл түс тек ойпаттарды ғана емес, сонымен қатар оазистерді, сондай–ақ егіншілік пен мал шаруашылығының ежелгі аудандарын көрсетеді. Тарихи карталардың тағы бір ерекшелігі – оқиғалар мен процестердің динамикасын ашу. Географиялық картада бәрі статикалық, ал тарихи картада мемлекеттердің пайда болуын және олардың аумақтарының өзгеруін немесе әскерлердің, сауда керуендерінің және т.б. қозғалыс жолдарын көру оңай; әскери соққылар–қысқа сапты және кең негізі бар атқыштар; ұрыс орындары – айқасқан қылыштар, көтерілісшілердің шоғырлану нүктелері.

Тарихи карталар аумақты қамтуымен ерекшеленеді (әлемдік, материктік, мемлекеттер карталары); мазмұны бойынша (Жалпылама және тақырыптық); ауқымы бойынша (кең ауқымды, орта және шағын көлемді). Жалпылама карталар белгілі бір орын мен уақыт шегінде мектеп бағдарламасы мен Мемстандарттың бөлімдерінде қарастырылған барлық негізгі оқиғалар мен құбылыстарды көрсетеді. Картаның атауы оқиғалардың орны мен уақытын көрсетеді.

Жалпылама карталар тақырыптық карталарды нақтылайды және толығырақ ашады. Соңғылары осылай аталады, өйткені олар оқу тақырыптарының оқиғалары мен құбылыстарын бейнелейді. Тақырыптық карталардың географиялық фонында жеке оқиғалар немесе тарихи процестің жақтары көрсетілген. Бұл карталар тақырыпқа қатысы жоқ белгілерден түсіріледі. Олар жалпылама карталардың маңызды оқиғалары мен құбылыстарының фрагменттерін егжей–тегжейлі, жарқын және түрлі–түсті ұсынады. Әдетте, тақырыптық карталар Фонда және бір–бірін толықтыратын жалпы карталармен бірге қолданылады.

Негізгі мектептегі алғашқы сабақтарда оқушылардың картографиялық біліктері мен дағдылары анықталады, және, ең алдымен, олар картаның шартты белгілерін (аңыздарын) қолдана ала ма, объектілерде бағдарлай ала ма. Ол үшін мұғалім картадағы шартты белгіні көрсетеді және аңыз бойынша оның мағынасын анықтауды сұрайды. Немесе түсіндіру барысында ол студенттерге картаның шартты белгілерінің жиынтығына жүгінуді ұсынады. Тарихи картаны оқуды үйрену барысында Қабырға картасы және оның үлестірме түріндегі қысқартылған көшірмелері бір уақытта тартылады [3].

Картографиялық білім Тарихи біліммен тығыз бірлікте. Сондықтан тарихи картаны пайдалану мүмкіндігі өздігінен аяқталмайды, бірақ тарихтың оқиғалары мен құбылыстарын саналы түрде қабылдаудың құралы болып табылады. Бұған Тарих кабинетінде Тарихи карталардың үнемі болуы ықпал етеді. Сабақтарда мұғалімнің әңгімесі немесе тарихи оқиғалардың сипаттамасы әрдайым карта көрсетілімімен бірге жүреді.

Әңгіме барысында оққышылар үшін жаңа тарихи карта пайда болған кезде: ол жер бетінің қай бөлігін қамтиды; онда тарихтың хронологиялық кезеңі қандай; климаттың географиялық ендікке тәуелділігі қандай. Мұғалім географиялық бағдарларды, маңызды объектілерді, саяси бірлестіктердің өзара орналасуын көрсетеді; осы кезеңнің шекараларына тән ерекшеліктерді ашады; картадағы бұрынғы және қазіргі заманғы атауларды атай отырып, тарихи географиямен таныстырады; картаның шартты белгілерін (аңызды) түсіндіреді.

Бір картадан екіншісіне ауысқан кезде сабақтастықты қамтамасыз ету маңызды. Егер карталарда әртүрлі аймақтар белгіленсе, онда олардың кеңістіктік қатынастары анықталады. Бұған осы екі аймақты қамтитын жалпылама карта көмектеседі. Содан кейін карталар арасындағы уақытша қатынастар анықталады – карталарда көрсетілген тарих оқиғаларының әртүрлілігі немесе синхрондылығы. Сабақтарда курсаралық байланыстарды орнату үшін Ресей тарихы мен жалпы тарих бойынша синхронды карталарды бір мезгілде қолданған жөн. Бірнеше карталармен бір мезгілде жұмыс істеу оқышыларға картаның көлеміне, оның масштабына және аумақтың қамтылуына қарамастан қажетті тарихи–географиялық объектілерді табуға көмектеседі.

Ғасырлар бойы географиялық ақпарат әр түрлі тегіс беттерде екі өлшемді карталар түрінде жасалды және ұсынылды – әр түрлі карталар алдымен жерге, жануарлардың терісіне, үңгірлердің қабырғаларына, содан кейін пергаментке, қағазға және соңында компьютер экрандарына түсірілді. Тасымалдаушыға қарамастан, бұл карталар әрдайым әлемді жазықтықта бейнелеген. Екі өлшемді карталар бейтаныс қалада жол табу немесе учаскенің шекарасын белгілеу сияқты көптеген мақсаттарға қызмет етті (және әлі де қызмет етеді), бірақ олар біздің әлемді қабылдауды екі өлшемге дейін шектейді [4].

Дегенмен, ұзақ уақыт бойы бізді географиялық деректердің үш өлшемді бейнелері қоршап алды. Құстардың көзімен қалалардың немесе жер ландшафтының кішігірім учаскелерінің көркем бейнелері өте танымал болды, өйткені олар интуитивті карталар ретінде қабылданды. Бірақ бұл суреттер статикалық болды, оларды тікелей өлшеу немесе талдау үшін қолдануға болмайды, олар ақпарат көзі ретінде емес, әшекейлер ретінде қабылданды.

Бірақ ArcGIS «сахна» ұғымын ұсынғаннан кейін бәрі өзгерді, бұл жай 3D картасынан гөрі кеңірек түсінік. Сахнада сіз жарық, камера биіктігі немесе көру бұрышы сияқты заттарды басқара аласыз. Картограф географиялық ақпарат үш өлшемде, максималды шынайылықпен ұсынылған көріністі жасай алады, бұл көрермендерге географиялық мазмұнмен өзара әрекеттесудің жаңа әдісін ұсынады. Өзі үш өлшемді кеңістіктік ақпарат: рельеф, әртүрлі ғимараттар, тіпті жерасты геологиялық ақаулар – визуалды қабылдау мен түсінуді жақсарту үшін ғана емес, сонымен қатар өлшеу мен талдау үшін де жаңа түрде көрсетілуі мүмкін, яғни қазір 3D көмегімен географиялық ақпаратты толық талдауға болады [5].

Артықшылықтары:

1. Тік ақпарат. Сахнаны пайдаланудың айқын артықшылығы – тік ақпаратты (көлемді) – таулардың биіктігін, жер бетінің рельефін, ғимараттардың пішінін немесе реактивті ұшақтардың бағыттарын салу мүмкіндігі. Бұл мүмкіндіктерді бізге z координаты береді.

2. Түсінікті таңбалар. Үшінші өлшем кеңістіктік нысандар үшін нақты, оңай танылатын таңбаларды пайдалануға мүмкіндік береді, сәйкесінше сіздің карталарыңыз айқынырақ болады. Сіз "деректерді" кез-келген жерден көре аласыз. Қосымша түсініктеме алу үшін аңызға жүгінбестен тануға болатын картадағы Әр таңба картаны қабылдауды жеңілдетеді.

3. Әлемге құс көзімен қарау. Ескі карталар, әсіресе қалалар мен шағын елді мекендердің карталары көріністерге ұқсайды. Құстардың көзімен көрінетін статикалық үш өлшемді көріністер ретінде жасалған бұл карталар өз міндеттерін сәтті орындады және адамдарға рельефті анықтауға және зерттеуге көмектесті. Қазір ГАЗ мамандары көріністерді жандандырып, оларды әртүрлі перспективалардан көре алады.

4. Адам өсуінің биіктігінен навигация. Кәдімгі өмірде біз өз әлемімізді өсу биіктігінен немесе сәл жоғары (жер бетінен бірнеше метр қашықтықта) қабылдаймыз және талдаймыз. 3D-де сіз дәл осы түрді ойнай аласыз. Егер деректер осылай көрсетілсе, олар біз осы виртуалды сахнада болғандай іс жүзінде қабылданады. Сіз орманда екеніңізді немесе орман көліне баратын жолды түсіндірудің қажеті жоқ-сахнаға бірден қарау сізге шындық туралы толық түсінік береді.

ArcGIS тұрғысынан біз 2D түрлерін карта ретінде, ал 3D түрлерін сахна ретінде түсінеміз. Бұл сахнада Магелланның бүкіл әлем бойынша саяхаты ұсынылған. Тарих және география сабақтарында 3D визуализациясының бай мүмкіндіктерін пайдалану студенттерге осы масштабтағы саяхаттың барлық ерекшеліктерін жақсы түсінуге көмектеседі.

Көріністерде үш өлшемді деректерді көрсетудің екі деңгейі бар – Ғаламдық деңгей (бүкіл әлем) және жергілікті деңгей (кішкене фрагмент). Ғаламдық координаттар жүйесіндегі сферада үш өлшемді деректер көрсетілетін Ғаламдық көрініс қазіргі уақытта кең таралған. Мұндай негіз ұзақ қашықтықты білдіретін және жер бетінің қисықтығы, атап айтқанда ұшақтардың немесе мұхит лайнерлерінің бағыттары маңызды болатын мәліметтерге өте қолайлы [6].

Жергілікті түрлері ескертеді тұйық аквариумные жүйесін және сахна оларға шектелген нақты экстендом. Олар кішігірім кеңейтімдері бар мәліметтер үшін ыңғайлы, мысалы, университет кампусының ғимараттары кешені немесе пайдалы қазбаларды игеру алаңы. Проекция координаттарының жүйелерін қолдау жергілікті түрлермен жұмыс жасау кезінде қосымша артықшылықтар береді. Жергілікті көріністер әртүрлі ғылыми деректерді көрсету үшін өте қолайлы, мұнда объектілердің салыстырмалы мөлшері сфероидтағы нақты локализациядан гөрі маңызды.

Анықтама бойынша беттік деректер кез-келген нүкте үшін x , y және z координаттарының мәндерін қамтиды. Үш өлшемді бет, мысалы, тау сілемі сияқты өмір сүре алады немесе виртуалды көріністе ғана болуы мүмкін, мысалы, биік ғимараттардың болашақ қалалық құрылысының жобасы. Ол тіпті тұжырымдамалық тұрғыдан ғана бар тақырыптарды көрсете алады, мысалы, халықтың тығыздығы. 3D-де дәлдігі әртүрлі деңгейдегі, дәлдігі жоғары, ажыратымдылығы 1 см, қалыңдығы 90 метр болатын беттер қолданылады.

Беттер кез-келген көріністің негізі болып табылады, өйткені беткі мәліметтер негізінде сіз кез-келген географиялық деректерді жинай аласыз. Кейде керемет көрініс үшін тек Эверест тауы сияқты беткі мәліметтер жеткілікті). Бірақ көбінесе сахнадағы мәліметтер аэрофотосуреттер немесе әкімшілік шекаралар сияқты басқа деректерді көрсету үшін негіз және фон болып табылады. Сонымен қатар, беттер ағаштар, ғимараттар, өрт гидранттары және т.б. сияқты 3D-дегі векторлық таңбалар үшін негізгі биіктіктердің көзі болып табылады, олар үшін үш өлшемді көріністен тыс тік ақпарат берілмейді.

Бұл сахнада World Imagery картасы мен 3D terrain қабаттары негізінде көрсетілген түрлі әлемдік көрікті жерлер бар. Слайдты нұқу арқылы әр суретті үлкейтуге болады, ал тінтуір курсорының көмегімен рельефті әр түрлі тұрғыдан қарау үшін көріністі бұруға болады.

3D-де объектілерді олардың нақты өлшемдерін сақтай отырып көрсету белсенді қолданылады. Ғимараттармен, қалалық жарықтандыру тіректерімен және өсімдік элементтерімен виртуалды көріністі қарастыра отырып, олардың өлшемдері нақты әлемдегі нақты өлшемдеріне сәйкес келеді деп күтеміз. Тіпті тақырыптық символдар, мысалы, әр шамның айналасындағы жарықтандырылған жерлерді көрсететін сфералар, егер бұл сфералардың өлшемдері шындыққа сәйкес келсе, қараңғы уақытта қала көшелерінің жарықтандырылуын талдауда өте пайдалы болады [7].

Сонымен қатар, көріністерде өлшемдері экран өлшеміне сәйкес келетін таңбалар қолданылады. Бұл жағдайда, сахнаға жақындаған кезде де, одан алыстаған кезде де таңбаның мөлшері өзгермейді. Ұқсас суретті үлкейту немесе кішірейту кезінде таңбалардың мөлшері әрдайым тұрақты болған кезде екі өлшемді карталармен жұмыс кезінде байқауға болады.

Әдебиет

1. <https://digitalkz.kz/wp-content/uploads/2020/03/%D0%A6%D0%9A-%D1%80%D1%83%D1%81.pdf>
2. Шелепаева А.Х. «ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ: ОТ СМЫСЛА К ПРАКТИКЕ» <http://www.sibupk.su/science/research/mconfer2021/.pdf>
3. Яковлев А.И. «Информационно-коммуникационные технологии в образовании», Информационное общество, 2001, вып. 2, с. 32–37.
4. Открытое образование – объективная парадигма XXI века / Под общ. ред. В.П. Тихонова. – М.: МЭСИ, 2000. – 288 с.
5. Образование и XXI век: Информационные и коммуникационные технологии. – М.: Наука, 1999. – 191с.
6. Открытое образование – объективная парадигма XXI века / Под общ. ред. В.П. Тихонова. – М.: МЭСИ, 2000. – 288 с.
7. <https://imef.ru/upload/d0cd3873-d17b-405f-a10c-248bf2bd09dd.pdf> 31-бет

ӘОЖ 336.717.1

«ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚР-ДАҒЫ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ («Банк ЦентрКредит» АҚ МЫСАЛЫНДА)»

Хамзина А.С.

(СКУ им. М.Козыбаева)

Бүгінгі таңда Қазақстанда жылжымайтын мүлікке несие беру нарығы қарқынды даму кезеңінде. Салыстыру үшін, АҚШ-та, Жапонияда және Батыс Еуропа елдерінде жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелердің шамамен 80% – ы банк ақшасының көмегімен жүзеге асырылады. Сонымен қатар, нарықтық экономиканың даму мерзімі қазақстандық экономикамен салыстырылатын Шығыс Еуропа елдерінде де бұл көрсеткіш 80% – ға жақындап келеді. Қазақстанда жылжымайтын мүлікпен жасалатын мәмілелер көлеміндегі ипотекалық несиетердің үлесі соңғы уақытқа дейін шамамен 15% – ды құрады.

Осылайша, Қазақстан нарығында ипотеканы дамыту шыңына әлі қол жеткізілген жоқ және оның елеулі перспективалары бар. Ипотеканың дамуына ҚР Президентінің міндеттемелерді қамтамасыз ету тәсілі ретінде мүлік ипотекасын қолдану кезінде туындайтын қатынастарды реттейтін «жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы»

Жарлығы ықпал етеді. Сонымен қатар, ҚР Үкіметінің Қаулысымен ипотекалық несиелерді қамтамасыз ету үшін жер учаскелерін және жерді пайдалану құқығын кепілге салу тәртібі бекітілді. «Ипотека» термині (грек. hypotheka–кепіл, кепіл) – бірі кепіл ұстаушыға кепілге салынған мүлікті берместен кепілдің кіші түрлері.

Кепілдік қағидасы тек ипотека мәселесі болып табылатын жылжымайтын мүлікке құқық берген мүлікке (жылжымайтын мүлікке құқық) несие беруді қамтиды. Бұл қағидат қарыз алушының ықтимал бұзушылықтары болған жағдайда қарыз алушының мүдделерін қорғау қажеттілігін көрсетеді. Төлемдермен қамтамасыз етілген несиелік талаптарды қанағаттандыру ипотекалық несиелер рейтингісіне байланысты пайда болады және қарыз алушының қаржылық жағдайына байланысты болмайды.

Шұғылшылық қағидаты шартта белгіленген мерзімде несиені уақтылы өтеуді қарастырады. «Несиені қарау шарттары» пайда болған. Ипотекалық несиедің кең тараған үлгілерін талдау нәтижесінде, ипотекалық несиегеудің қайталама нарығының екі деңгейлі моделінің механизмі өте күрделі және оны ұстауға орасан зор шығындарды талап ететіндігі туралы қорытынды жасауға болады, бұл өз кезегінде, кепіл беруші үшін несиелік қаражат құнының өсуіне әкеп соғады.

Тағы бір кемшілік – ипотекалық несиедің мұндай моделін заңнамалық реттеудің күрделілігі және соның салдарынан континенттік құқық жүйесі шеңберінде англо–американдық үлгі бойынша ипотекалық несиеу нарығын құруды нақты және тиімді реттеудің мүмкін еместігі. Мұндай модельді кеңінен қолдану экономикасы өте тұрақты елдерде ғана мүмкін. Ол мемлекеттік бағалы қағаздарды шығаруға жәрдемдесу және бақылау арқылы ипотекалық нарықтың кеңейтілген инфрақұрылымын құруды талап етеді. Отандық және шетелдік несие ұйымдарының ипотекалық несиегеуді пайдалану тәжірибесі және оны заңнамалық реттеу бүгінгі таңда көпшіліктің назарын аударуда. Сонымен қатар, шетелдік құқықтық тәжірибені бейімдеу аралас экономиканы қалыптастырудың ішкі ерекшеліктерін есепке алмай, оны тікелей қарызға алуды ешбір түрде болжамайды.

«Банк ЦентрКредит» АҚ қаржылық жай–күйін талдау бірқатар көрсеткіштердің негізінде құрылады, олардың ішіндегі ең маңыздысы экономикалық рентабельділік, активтердің сапасы, теңгерімнің өтімділігі, қызметтің тиімділігі мен басқару деңгейі болып табылады.

«Банк ЦентрКредит» АҚ жыл сайын кезең ішіндегі банк қызметінің нәтижелері көрсетілген баланстық есепті ұсынады. Банк балансы үш бөлімнен тұрады: активтер, міндеттемелер және меншікті капитал. Меншікті капиталдағы ең үлкен үлес жарғылық капиталға келеді. 1 кестеде «Банк ЦентрКредит» АҚ–ның ЕБ экономикалық сипаттамасы көрсетілген.

Кесте 1. – 2018–2020 жж. «БанкЦентрКредит» АҚ ЕБ экономикалық сипаттамасы (млн. тг)

Көрсеткіштер	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2019–2018 жж.		2020–2019 жж.	
				+/-	%	+/-	%
Активтер	1 514 670	1 457 774	1 844 530	-56 896	96,2	386 756	126,5
Міндеттемелер	1 201 615	1 410 662	1 347 035	209 047	117,3	-63 627	95,4
Меншікті капитал	128 883	107 098	113 089	-21 785	83,1	5991	105,5
Таза табыс	9623	1497	8567	-8126	15,5	7070	572,2
ROA, %	0,45	0,49	0,4	0,04	–	-0,09	–
ROE, %	6,3	6,3	5,8	0	–	-0,5	–

1–кестеде көрсетілгендей, соңғы үш жыл аралығында банктің экономикалық талдауы «Банк ЦентрКредит» АҚ ЕБ активтерінің өсуі байқалады, яғни оның жағдайында оң әсерін тигізеді. 2018 жылы активтер 1 514 670 млн. теңге, 2019 жылдың соңында осы көрсеткіш 1 457 774 млн. теңгені құрап, –56 896 млн. теңгеге азайғанын байқауға болады. 2020 жылы осы көрсеткіштің өскенін көруге болады, яғни 386 756 млн. теңгеге.

2020 жылы міндеттемелер 2019 жылмен салыстырғанда –63 627 млн. теңгеге төмендеген. Ал меншікті капитал 2018 жылы 128 883 млн. теңгені құраса, 2019 жылы – 21 785 млн. теңгеге азайған. Осы көрсеткіш 2020 жылы 113 089 млн. теңгені құраған. Таза табыс 2018 жылы 9623 млн. теңгені құраса, 2019 жылы –8126 млн. теңгеге азайған. Ал 2020 жылы осы көрсеткіш 7070 млн. теңгеге өскен.

«Банк ЦентрКредит» АҚ банкі ипотекалық несиені беру саласында дәстүрлі түрде көшбасшы орынға ие, бұл ЦКБ–де іске асыратын ипотекалық бағдарламалардың арқасында өз баспанасына ие болған көптеген наградальармен, ең бастысы, мыңдаған бақытты отбасылармен расталады.

Бұл бағдарлама Қазақстан азаматтары үшін қолайлы. Ипотекалық қарыздар (тұрғын үй салу, жөндеу және сатып алу) бойынша берешек жоқ; Қазақстан шегінде тұрғын үйге меншік құқығы жоқ; Тұрақты кәсіпкерлік немесе еңбек кірісі бар.

«7–20–25» бағдарламасы бойынша жылжымайтын мүлікті тек бастапқы нарықта сатып алуға болады, оны құрылыс салушы пайдалануға берген. Ипотека бойынша максималды сома таңдалған аймаққа байланысты:

– Нұрсұлтан, Алматы, Атырау және ақтау үшін қарыз сомасы 25 млн. теңгеге дейін түрленеді.

– Қазақстанның қалған өңірлері үшін несиенің ең жоғары сомасы 15 млн. теңгені құрайды.

«7–20–25» ипотекасы бойынша қалған шарттар 2–кестеде ұсынылған.

Кесте 2. – «7–20–25» ипотекасы бойынша шарттар

Критерийлері	Шарттары
Бастапқы жарна	Жылжымайтын мүлік құнының 20 %-нан бастап
Жылдық тиімді пайыздық мөлшерлеме	7,2 % бастап
Несиелеу мерзімі	1 тоқсаннан 25 жылға дейін
Кепіл	Сатып алынатын тұрғын үй кепілмен қамтамасыз ету болып табылады

«7–20–25» бағдарламасы бойынша қарыз алу үшін жеке тұлға мынадай талаптарға сәйкес келуі тиіс:

– Қазақстан Республикасының Азаматтығы.
– Қазақстан Республикасының аумағында меншік құқығында тұрғын үйдің болмауы.

– Кәсіпкерлік немесе еңбек қызметінен түскен тұрақты расталған табысының болуы.

– Ипотекалық несиетердің болмауы.

«Баспана хит» ипотекасы Қазақстан азаматтарына бастапқы және қайталама нарықта жылжымайтын мүлік объектісін сатып алу үшін беріледі:

– Ипотекалық қарыздар бойынша берешегі жоқ адамдарға беріледі.

– Өзінің еңбек немесе кәсіпкерлік қызметінен тұрақты табысы бар адамдарға беріледі.

– Осы ипотекамен сіз 50 жастан аспайтын пәтер немесе үй сатып ала аласыз. Қарыздың ең көп сомасы аймаққа байланысты: 25 млн. ұлттық валютада Астана, Алматы, Ақтау және Атырауда. Қазақстанның басқа қалаларында 15 млн. теңге (3–кесте). «Баспана Хит» – те «7–20–25» – ке қарағанда ҚР шегінде жылжымайтын мүлікке меншік құқығының болмауына қойылатын талаптар белгіленбейді.

Кесте 3. – «Баспана Хит» бағдарламасы бойынша шарттар

Критерийлері	Шарттары
Бастапқы жарна	Жылжымайтын мүлік құнының 20% бастап
Жылдық тиімді пайызыдық мөлшерleme	11,3 % бастап
Мерзімі	1 тоқсанан 15 жылға дейін
Кепіл	Сатып алынатын тұрғын үй кепілмен қамтамасыз ету болып табылады.
Ипотека берген үшін комиссия	0 теңге

«Банк ЦентрКредит» АҚ қарыз алушының ай сайынғы ең төменгі кірісіне талап қоймаса да, кірісті растамай–ақ ипотека алу мүмкін емес.

Бұл бағдарлама алдыңғымен бірге Қазақстанның тағы 7 банкінде жұмыс істейді. 2019 жылғы 30 қазанға берілген несиетер саны бойынша «Баспана» ипотекалық ұйымының деректері бойынша 3 банк көш бастап тұр: «Сбербанк», «БанкЦентрКредит» және «Қазақстан Халық Банкі»:

Кесте 4. – Екінші деңгейдегі банктер берген «Баспана Хит» қарыздарының саны

(млн. тг)

Банктің атауы	Қарыздар саны	Сомасы, млн тг
«Сбербанк» АҚ	8 392	61 804
«Центрнесие Банк» АҚ	2 717	23 203
«Халық Банк» АҚ	1 602	13 392
«АТФБанк» АҚ	359	3 033
«Jysan Bank» АҚ	320	3 479
«РБК Банк» АҚ	176	1 805
«Fortebank» АҚ	85	948
«Евразийский Банк» АҚ	81	714

Бұл бағдарламада сіз өзіңіздің кірістеріңізді толығымен немесе ішінара растауыңыз керек. Кірістерді ішінара растау кезінде–ипотека бойынша пайыздық мөлшерleme жылдық 14% – дан басталады.

Ипотекалық портфель 2019 жылмен салыстырғанда 17% – ға ұлғайды, бұл ретте ЕДБ ипотекалық портфелінің өсуі 34% – ды құрады, ал ипотекалық ұйымдар портфелі 80% – ға қысқарды.

Ипотекалық ұйымдардың тұрғын үй қарыздары портфелінің қысқаруы «Баспана «ИҰ»» АҚ–ның компанияны «Қазақстандық тұрақтылық қоры» АҚ–ға қосу жолымен қайта ұйымдастырылуына байланысты орын алды.

5–кестеде көрсетілгендей елдің ЖІӨ–дегі ипотеканың үлесі 2019 жылы 3,5% – ды, 2020 жылы–4,1% – ды құрады.

ЕДБ халқына ипотекалық несие беру көлемі 01.01.2021 жылғы жағдай бойынша 2373,2 млрд теңгені құрады, оның ішінде 2367,1 млрд теңге – ұлттық валютада (немесе жалпы көлемнің 99,7% – ы), 6,1 млрд теңге–шетелдік валютада (0,3%). Көрсеткіштің өсуі 2019 жылмен салыстырғанда 34% – ды құрады.

Кесте 5. – ҚР жиынтық ипотекалық портфелінің құрылымы

(млрд. тг)

Атауы	2019ж.	2020ж.	Өсу (2020/2019), %
ЕДБ ипотекалық портфелі	1767	2373,2	34,3%
Ипотекалық ұйымдардың ипотекалық тұрғын үй қарыздарының портфелі	313	62,8	-79,4%
ҚР жиынтық ипотекалық портфелі	2080	2436	17%
"ҚТҚЖБ" АҚ портфелін шегергендегі жиынтық ипотекалық портфель	1087	1068	-2%

«Банк ЦентрКредит» АҚ экономиканы, ең алдымен үздіксіз және тұрақты кірісі бар өнеркәсіптік кәсіпорындарды нақты секторды несиелендіруді жүзеге асыра отырып, белсенді және теңгерімді несие саясатын жүргізеді. Несие портфелін әртараптандыру принципіне сәйкес банк экономиканың әртүрлі салаларындағы кәсіпорындарға және қарыз алушылардың көбірек санына несие береді, бұл банктің несиелер бойынша мүмкін болатын үлкен шығындарын болдырмайды.

«Банк ЦентрКредит» АҚ-тың қызметіне жүргізілген қаржылық-экономикалық талдау қазіргі уақытта банктің рентабельді несиетік мекеме болып табылатынын, пайданың өсуі мен белсенді операциялардан, оның ішінде несиетеуден жоғары қайтарымы бар екенін көрсетті. Басқару және банктік менеджмент өте жоғары кәсіби деңгейде ұйымдастырылған.

Талданып отырған кезеңде активтер көлемінің өсуі байқалады. Банктің меншікті капиталының деңгейі жеткілікті, талданып отырған кезеңде капиталдың өсуі 5,6% – ды құрады. Меншікті капиталды тиімді пайдалану банкке жеткілікті жоғары жиынтық кіріс алуға мүмкіндік береді: талданған кезеңде табыстың жалпы көлемі өсті. Банктің кірісі шығыстарға қарағанда анағұрлым қарқынды өсуде, бұл кірістің одан әрі өсуін болжауға мүмкіндік береді. Өтімділік көрсеткіштері нормативтерге сәйкес келеді, бұл Банктің сенімділігі мен төлем қабілеттілігін көрсетеді.

Қазіргі уақытта Банк салынып жатқан тұрғын үй кешендерінде бағдарлама бойынша тұрғын үй сатып алу бойынша клиенттерге ұсыныстарды ұлғайту мақсатында Серіктестер тізімін кеңейту бойынша Республика құрылыс салушыларымен белсенді шаралар қабылдауда. Сонымен, Еліміздегі тұрғын үй мәселесін құрылыс саласының тиімді дамуымен байланыстыруға болады. Тұрғындар санының өсуі, жаңа жанұялардың құралуы, халықтың неғұрлым қолайлы тұрғын үй шарттарына ұмтылуы тұрғын үй санының көптеп салыну қажеттілігін туғызады. Құрылыс саласын серпінді дамыту үшін жағдайлар жасау және халықтың қалың қауымы, бірінші кезекте әлеуметтік қорғалатын жіктері үшін тұрғын үй құрылысы қарқынын арттыру керек.

Әдебиет

1. Дюсембаева К.Ш. Кәсіпорынның қаржы жағдайын талдау г. Алматы, 2016 ж. 267 б.
2. Демесінов Т.Ж. Қаржылық талдау: Оқулық.–Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір»,2015.–320 б.
3. Исаков Ұ.М. «Банк ісі» оқулық / – Алматы: Экономика, 2019. – 776 б.
4. Ильяс А.А. Коммерциялық банктердің қаржылық қызметтері: оқу құралы / А.А. Ильяс. Астана: ҚазЭҚХСУ БПО, 2013. – 222 б.
5. Костерина Т.М. Банк ісі: оқулық. бакалаврлар үшін / Т.М. Костерина Моск. күй
6. Құлшыбаев С. «Қаржы» оқулық / Қ. Илиясов, – Алматы, 2019. – 552 б.
7. Сейітқасымов Ф.С., Мусина А.А Ақша, несие, банктер: Астана – 2013 ж
8. www.bcc-invest.kz/
9. www.bcc.kz/
10. www.bcc.kz/about/o-banke/

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ДӘРМЕНСІЗДІГІ (БАНКРОТТЫҒЫ): СЕБЕПТЕРІ, МАҚСАТТАРЫ, РӘСІМДЕРІ

Хамзина А.С., Абулгазина Д.К.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Банк жүйесі әрбір мемлекет экономикасының маңызды элементтерінің бірі. Ол қоғам өмірінде маңызды рөл атқарады. Банк жүйесі уақытша бос ақша қаражаттардың жинақтауын, олардың айналысқа тартылуын қамтамасыз етіп қана қоймайды. Сонымен бірге, мемлекеттің экономика жүйесінің төлем механизмінің маңызды және негізгі элементі болып отыр.

Қазақстанның экономиканың нарықтық әдістеріне көшу кезінде көптеген коммерциялық банктердің құрулуы капиталдың жетіспеушілігінен, банктік операциялардың қажетті тәжірибесінен, экономикалық тұрақсыздығынан және клиенттердің банк жүйесіне сенімсіздігінен туындайтын белгілі бір негативті салдарға әкеліп соқты. Несие мекемелері ішкі немесе сыртқы себептермен байланысты өзінің міндеттемелерін орындай алмауға және төлем қабілеттілігін қалпына келтіруге байланысты мүмкіндіктер болмаған жағдайларда несие мекемесі банкрот болып таныла алатын жағдайлар болады.

Шаруашылық субъектілер ретінде коммерциялық банктер банкроттыққа ұшырауы нарықтан бәсекеге қабілетсіз қатысушыларынан тазартудың табиғи процесі. Банкроттық фактісі несие мекеменің өз міндеттемелерін орындай алмайтынын білдіреді. Несиелік мекеменің банкроттығының ерекшелігі несие мекеменің банкроттық процесіне қоғамның мүддесі болуымен байланысты. Несие институтының қызмет етуі тек экономика аясында мүмкін болады.

Қазіргі уақытта экономиканың бірқатар жағымсыз сәттері банкроттық себептері мен тәртібін, әсер ететін факторларын зерттеудің өзектілігі артып отыр. Өйткені, жүздеген қаржылық ұйымдар, мыңдаған өндірістік және коммерциялық мекемелер, әсіресе шағын және орта бизнестер өз өмірін сүруді тоқтатты. Ұйымның экономикалық қызметін жүзеге асыру кезінде нарықтық экономиканың субъектілерімен, мемлекеттік органдарымен, банктермен және басқа ұйымдармен көптеген қатынастарға түседі. Көбіне бұл қатынастардың ақшалай міндеттемелерді тудырады.

Егер борышкер қабылдаған ақшалай міндеттемені мерзімінде өтемесе, сондай-ақ, осы міндеттемені борышкер мүлкінің құнынан өтеу мүмкін еместігі анықталса, мұндай заңды тұлға банкрот деп танылуы мүмкін. Егер қаржылық ұйымның банкроттығы жақын болса, онда ұйымды лизенциядан айыру немесе оны арнайы жасалған шаралар кешенінің көмегімен сауықтыру арқылы қазіргі жағдайдан шығу қажеттілігі туындайды.

Коммерциялық банктің дәрменсіздігі – бұл несиелік ұйымдарға қолданылатын арнайы банкроттық тәртіп. Ол салымшылар алдындағы міндеттемелер бойынша, еңбек шарты бойынша жұмыс істеген адамдарға еңбекақы мен сыйақы төлеу жөніндегі талаптарын қанағаттандыра алмауынан және бюджетке міндетті төлемдерді төлеу жөніндегі міндеттемені орындамауы, яғни несие мекеменің төлем қабілетсіздігі деп түсіндіріледі.

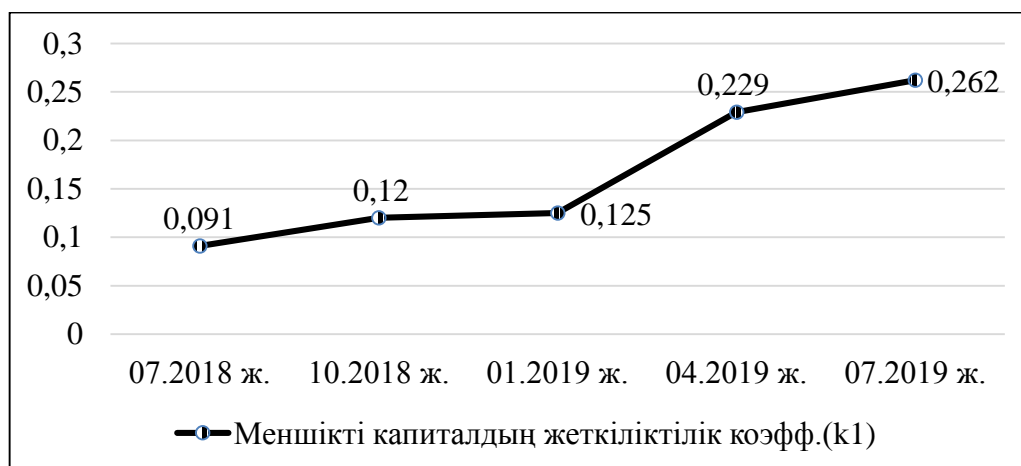
Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі мен Үкіметі бекіткен келісімге сәйкес және мәміленің сатып-алу келісімшарты бойынша жүзеге асты. «First Heartland Capital» АҚ өз міндеттемелерін орындау үшін банкті 70 млрд. теңге сомасымен қосымша қаржыландыруды жүзеге асырды. Банк активтері бойынша резервтер жеткіліксіз

деңгейде болды. «First Heartland Securities» банктің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында жоғары провизициялар белгіленген. Банктің 2019 жылдың 1 тоқсанындабасқа қаржылық емес және қаржылық активтер бойынша 23 млрд. теңге, контингент бойынша 7 млрд. теңге несиелік портфелі бойынша міндеттемелері 551 млрд. теңге қосымша провизициялар құрылды. Бұл көлем барлық несиелік тәуекелдерін толық қамтыды. Банктің NPL көрсеткіші 2019 жыл 319 млрд. теңгеге дейін өсуін өткен жылдарда болған нақты проблемалы несиелерді көрсетуге бағыттады.

Сурет 1. – Банктің өтімділік көрсеткіштері, k4

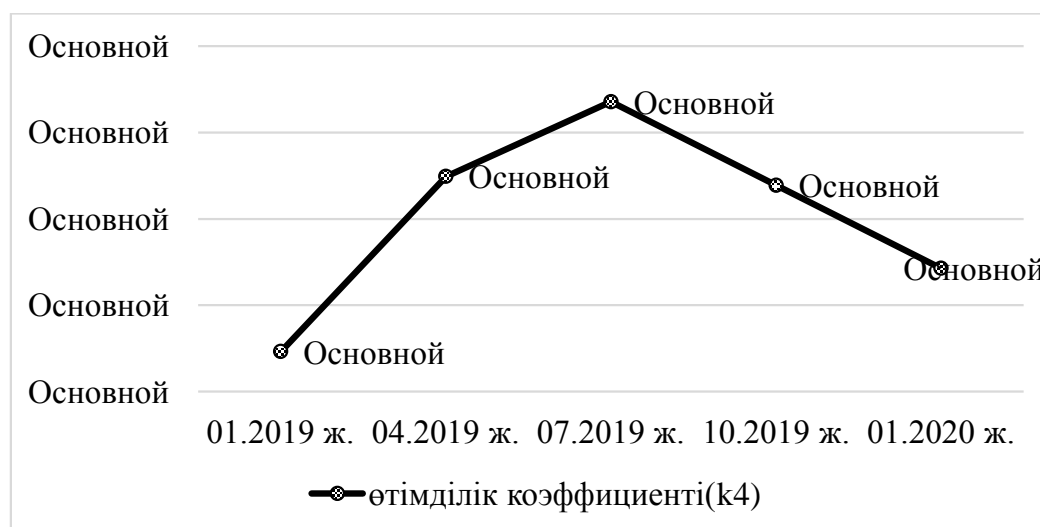
Jusan Bank–тің 2019 жылы 1 шілдедегі жағдайға сәйкес, өтімділік көрсеткіші 30% стандартымен 16,776 болды. Ал 2018 жылдың шілде айындағы банктің өтімділік коэффициенті 0,892 болды. Яғни, 1 жыл ішінде банк өзінің өтімділік көрсеткіштерін жақсартып, өтімділік коэффициентін (k4) 18,8 есе арттыра алды.

Сурет 2. – Банктің меншік капиталдың жеткіліктілік көрсеткіштері

Jusanbank банктің меншікті капиталдың тәуекелмен өлшенетін активтерге қатынасын өлшейтін жеткіліктілік коэффициенті 2019 жылы 1 шілдедегі жағдайға сәйкес 0,262 болды. Ал 2018 жылдың шілде айында банктік жеткіліктілік коэффициенті 0,091 болды. Яғни, 1 жыл ішінде банк өзінің меншікті капиталдың жеткіліктілік көрсеткіштерін жақсартып, жеткіліктілік коэффициентін (k1) 2,87 есе арттыра алды. Бұл

дегеніміз, жаңа басшылық үлкен тұрақтылыққа жетті және барлық пруденциалдық нормативтерді сақтады.

Сурет 3. – Банктің өтімділік көрсеткіштері

Өтімділік коэффициенті 2020 жыл басындағы 7,133 деңгейінде болды. Өтімділік коэффициентінің стандарты 0,3 болғандықтан, өтімділік көрсеткіштері ең минималды талаптардан 23 есе асып түсті. 2019 жылдың басында бұл коэффициент 2,313 деңгейде болды. 2019 жылмен салыстырғанда 2020 жылы банктің өтімділік коэффициенті 3,08 есе ұлғайды.

Жоғары да көрсетілгендей, «Jusanbank» АҚ-ын сатып алынғанға дейінгі көрсеткіштермен салыстырғанда айтарлықтай жақсарғанын көре аламыз. Банктің активтерінің, міндеттемелерінің, меншікті капиталының, таза табысының оң көрсеткіштерге жетті. Банктің мерзімі өткен несиелердің несиелік портфеліндегі үлесі азайтылды. Жалпы несиелік портфелін оңалтуға бағытталған провизиялар құрылып жасалды. Осының нәтижесінде банк өзінің несиелік портфелінің жағдайын жақсартып, оның көлемін ұлғайтты. Сондай-ақ, өтімділік коэффициенті және меншікті капиталдың жеткіліктілік коэффициенті бойынша банк оң көрсеткіштерге жетті.

Аталған көрсеткіштерінің өсуі банктің оңалту рәсімі сәтті өткеніне көз жеткізуге болады. Бұл Jusan bank–ті Қазақстанның «ТОП–10» арасында үздік көрсеткіші бар банк атауына әкеледі. Меншікті капиталдың жеткіліктілігінің жоғары деңгейі мен өтімділіктің оң көрсеткіштері Jusanbank–тің нарықтағы позицияларын жақсартуға, нарықтағы үлесті артыруға, несиелік портфелінің сау өсуіне әлеуетін, сондай-ақ банктің тұрақтылығы мен сенімділігін көрсетті. Сондай-ақ, банкті сатып алуға дейінгі банкті сауықтыру бойынша Ұлттық банктің және Қазақстан Республикасының үкіметінің жүзеге асырған шаралары мен жобаларын ұмытпаған жөн.

Банк өзінің кредиторлар алдындағы міндеттемелерді орындау үшін сатылуға немесе таратылуға жатады. Коммерциялық банктің банкрот туралы өтінішін тек сот қана қабылдап, шешімін шығара алады. Яғни, банк құрылтайшыларының қалауы бойынша банкті банкрот деп тануға жол берілмейді.

Зерттеу барасынды банкрот деп танылған коммерциялық банктің қызметін тоқтату ерікті және мәжбүрлеп тарату болуы мүмкін екенін анықталды. Ерікті тарату банктің құрылтайшылардың жиналасындағы шешімі бойынша сотқа ерікті тарату туралы өтінішхатты беру арқылы жүзеге асады. Ал банктің еріксіз тарату Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес, сот шешімі бойынша мәжбүрлі түрде таратуға

жатады. Олардың әрқайсысын жүзеге асыруы Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнама мен нормативтік-құқықтық актілерде белгіленеді.

Коммерциялық банктердің төлем қабілетсіздігі мен дәрменсіздігі пайда болған ретте банкрот деп танылмайды. Несие мекеменің банкроттыққа ұшырауын жеткіздірмеу мақсатында қаржылық сауықтықтыру шаралары жүргізіледі. Осындай қаржылық сауықтырудың жолдарының бірі банкті қайта құру болып табылады. Қайта ұйымдастыру несие ұйымның өзі және клиенттері мен кредиторларына тиімді болады. Қайта құру кезінде ҚР Ұлттық банкі мен Үкіметі банкке жаңа инвесторларды тартуды немесе өздерінің қаржы есебінен сауықтыру шараларын жүргізе алады.

Сонымен, көрсетілген ұсыныстар банктің дәрменсіздігін алдын алуға басты шаралардың бірі жаңа қаражаттар көзін, яғни жаңа инвесторларды тарту екендігі туралы қорытынды шығаруға болады.

Әдебиет

1. Ақпараттық портал Zakon.kz <https://www.zakon.kz>
2. Ақпараттық портал Nur.kz <https://www.nur.kz>
3. Банктер рейтингтерінің сайты <https://bankchart.kz>
4. Қазақстанның депозиттерге кепілдік беру қорының ресми сайты <https://kdif.kz>
5. Jusan Bank–тың ресми сайты <https://jusanbank.kz>
6. Қазақстан қор биржасының ресми сайты <https://kase.kz>
7. Сақтандыру туралы қазақстандық порталдың ресми сайты <https://allinsurance.kz/>
8. <https://kapital.kz> Мультимедиялық ақпараттық-аналитикалық портал

УДК 657.6

АУДИТ И АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЁТНОСТИ В ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИИ

Хамзина К.А., Рамазанова Ш.Ш.
(СКУ им. М. Козыбаева)

Торговля является огромной отраслью народного хозяйства. Практически все население страны задействовано в этой сфере либо в качестве продавца, либо в качестве покупателя. Когда мы говорим о торговле, мы имеем в виду экономическую деятельность по обращению, покупке и продаже товаров. При этом как продавцами, так и покупателями могут выступать юридические лица, индивидуальные предприниматели физические лица, зарегистрированные в качестве предпринимателей. Анализ финансовой отчетности включает в себя понимание финансового положения организации путем рассмотрения финансовой отчетности организации.

Ежедневно в деятельности торговой организации происходит множество хозяйственных процессов, связанных с оборотом товаров: приобретение, транспортировка до места продажи, приемка, выбраковка, погрузка и разгрузка, хранение, продажа, доставка покупателям, уценка, списание и др. Процесс приобретения и продажи товаров непосредственно связан с движением денежных потоков в организации, образованием и погашением задолженностей продавцов и покупателей. Все это относится к хозяйственным операциям.

Анализ финансовой отчетности включает в себя понимание финансового положения организации путем рассмотрения финансовой отчетности организации. В целом, финансовая отчетность сосредоточена на общепринятых принципах бухгалтерского учета в Казахстане. Эти принципы требуют от компании создания и

ведения трех основных финансовых отчетов: баланса, отчета о прибылях и убытках и отчета о движении денежных средств.

Компании используют баланс, отчет о прибылях и убытках и отчет о движении денежных средств для управления операциями своего бизнеса, а также для обеспечения прозрачности для своих заинтересованных сторон. Все три заявления взаимосвязаны и создают разные взгляды на деятельность и эффективность компании.

Баланс представляет собой отчет о финансовой стоимости компании с точки зрения балансовой стоимости. Он разбит на три части, чтобы включить активы компании, обязательства и собственный капитал.

Отчет о прибылях и убытках разбивает доход, который компания получает, по сравнению с расходами, связанными с ее бизнесом, чтобы обеспечить прибыль, то есть чистую прибыль или убыток. Отчет о прибылях и убытках разбит на три части, которые помогают проанализировать эффективность бизнеса в трех разных точках.

Он начинается с доходов и прямых затрат, связанных с доходом, для определения валовой прибыли. Затем он переходит к операционной прибыли, которая вычитает косвенные расходы, такие как маркетинговые затраты, общие затраты и амортизация. Наконец, после вычета процентов и налогов достигается чистая прибыль.

Базовый анализ отчета о прибылях и убытках обычно включает в себя расчет валовой прибыли, маржи операционной прибыли и чистой прибыли, каждая из которых делит прибыль по выручке. Рентабельность помогает показать, где затраты компании низки или высоки в разных точках операций.

Аудит торговых организаций предусматривает решение следующих задач:

- проверка правильности документального оформления операций по поступлению материальных ценностей, своевременность их отражения в бухгалтерском учете;

- проверка адекватности оценки материальных активов при составлении, ведении и реализации выбранной учетной политики, ее оптимизация с целью уменьшения налоговых отчислений;

- проверка полноты и правильности учета с поставщиками и покупателями;

- проверка отражения выручки от продаж и налога на добавленную стоимость.

Одной из важнейших функций аудита является своевременное выявление негативных экономических и финансовых показателей аудируемого лица и помощь в устранении этих проблем до того, как они перерастут в кризис (к дате аудиторского заключения).

Аудит торговой организации можно разделить на четыре этапа.

1. Работа по изучению учредительных и организационных документов предприятий. На данном этапе проверяются наличие учредительных документов учреждения и их соответствие законодательству, решение о назначении исполнительного органа.

2. Оценка системы внутреннего контроля предприятия.

На данном этапе существуют:

- оценка оптимальности организационной структуры предприятия для целей организации бухгалтерского и налогового учета;

- проверка наличия организованной и функционирующей системы учета и безопасности документов;

- проверка наличия и применения процедур, необходимых для ведения хозяйственных операций и контроль за их выполнением

3. Аудит хозяйственной деятельности организации.

Данный этап является основным и наиболее трудоемким этапом проверки коммерческой организации. Условно данный этап делится на подэтапы, порядок

представления первичных документов в этот период, правильность учета хозяйственных операций, соответствие сделок действующему законодательству Республики Казахстан, правильность налоговых обязательств, включенность в бюджет изучается и оценивается.

4. Подготовить отчет по результатам проверки. На данном этапе обрабатываются доказательства допущенных аудитором нарушений и ошибок, оценивается их влияние на налоговые обязательства компании и достоверность бухгалтерской (финансовой) отчетности.

При проведении аудита результаты проверки оформляются в специальном аудиторском заключении. Однако сам результат не содержит аналитической и рекомендательной информации. Следовательно, заказчик аудита также должен запросить отчет об аудите.

При проверке инициативы, как правило, ограничиваются таким отчетом, в котором все обнаруженные ошибки тщательно рассматриваются, анализируются и даются рекомендации по исправлению.

При проведении аудита анализируются обязательные торговые операции и документооборот—правильность определения выручки от реализации, НДС, товарных и кассовых операций, оформления расчетов с контрагентами и отражения их в бухгалтерском учете, проверка соответствия ведения операций выбранной системе налогообложения.

При проведении аудита все проверки делятся на несколько отдельных этапов. Самые важные из них:

- проверка банковских и кассовых операций;
- проверка фактического наличия товара, отраженного в отчетах;
- проверка лояльности к оформлению товарных операций и отчетности о поступлении и выбытии товарно—материальных ценностей;

В аудиторском заключении отражается текущее финансовое состояние и уровень отчетности предприятия, выявленные ошибки и недочеты, а также даются общие рекомендации по их устранению.

Информация, полученная после аудита, поможет более эффективно управлять коммерческим предприятием на основе прозрачной и надежной финансовой информации. Кроме того, наличие независимого аудита часто является необходимым условием для привлечения инвестиций, кредитования, страхования и других операций.

Литература

1. 10000 и одна проводка по новому Плану счетов. – М.: Информцентр XXI века, 2004.
2. Абрамова Н. Документальное оформление торговых операций. – М.: Бератор – Пресс, 2003.
3. Андреев В.Д. Практический аудит / Справочное пособие. – М.: Экономика, 1994.
4. Андреев В.Д. Правовое регулирование аудита в России. – М.: Инфра–М, 1996.
5. Антонов Н.Г., Мочалова А.Я. Банковский аудит. – Деньги и кредит, № 3, 1993, с. 44–48.
6. Аренс Э.А., Лоббек Дж. К. Аудит / Пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 1995.
7. Аудит в России / Под ред. Ю.А. Данилевского. – М.: Финансы и статистика, 1994.
8. Барышников Н.П. Организация и методика проведения общего аудита. – М.: Финансы, 2000.
9. Прохорова Н.А., Волкова А.А. Особенности аудита субъектов малого предпринимательства, занятых в сфере торговли // ВЕСТНИК САМГУПС – 2015 – №2 (28) – с. 60–65.
10. Толчинская М.Н., Гаврилова Э.Н. Финансовый аудит как система контроля качества всего процесса управления организацией // Финансы и кредит– 2015, № 37. с. 31–45
11. Турищева Т.Б. Особенности аудита торговых организаций. // Актуальные проблемы социальной работы, экономики и права // – 2013. –С. 197–211.

ИСТОРИЧЕСКИЕ И ФИНАНСОВЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ

Цвингер И.Г., Умурзаков И.Г.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Современный мир полон всякого рода ограничений: цензурные, законодательные, возрастные, общественные и тому подобное. Но среди всех этих ограничений стоят особняком экономические ограничения, или, как любят их называть «красивым» словом средства массовой информации – экономические санкции. Предлагаемая работа является актуальной в связи с мировыми тенденциями реализации политических амбиций и растущим санкционным давлением против ряда государств на между–народной арене.

Данное исследование направлено на изучение экономических санкций как явления, что обусловило цель работы. В процессе достижения цели выделены такие исследовательские задачи, как изучение истории возникновения экономических санкций, определение видов санкций и их особенностей, сравнительный анализ влияния экономических санкций на экономику и финансовый сектор государств.

Санкции – это экономический, политический инструмент, который предполагает давление на государство, или группу государств, с целью изменения их политики, путём наложения запрета на торговлю, финансовую деятельность, инвестиции и так далее. Более полное определение экономическим санкциям вывел В.Диксон в исследовании «Демократия и мирное урегулирование международного конфликта». Он подчеркивал, что экономические ограничения (санкции) – это средство влияния на поведение другого государства; принудительная мера для достижения конкретных целей, связанных с торговлей или нарушениями международного права: противодействия терроризму, урегулирования конфликтов и др. [1].

По своей сущности экономические санкции, как считает американский экономист, исследователь Института междунаро–ной экономики Петерсона Гэри Клайд Хафбауэр представляют собой «предумышленный, инициированный страной разрыв или угрозу разрыва нормальных торгово–финансовых отношений» [2]. Как правило, санкции носят негативный характер, а их целью является пересмотр политики определённого государства, вынуждая его подстроиться под условия государства–инициатора санкций.

История экономических санкций восходит к временам Древней Греции, а именно к концу V века до н.э. Афинский оратор и вождь греческого народа Перикл впервые наложил запрет городам Афинского союза торговать с купцами из Мегары, для этого, убедив собравшееся народное собрание, состоящее как из аристократии, так из простого люда. Как известно, официальное введение запрета произошло из–за убийства афинского глашатая жителями Мегары, а также предоставление убежища афинским рабам. Данный шаг не принёс пользы, а стал толчком к началу Пелопоннеской войны и получил название «Мегарская псефизма». Это было своего рода предпосылкой нынешнего торгового эмбарго [3].

В период, когда политическим и экономическим гегемоном была Британская империя, она вводила экономические ограничения против всех, кто не был согласен с ее политикой. В частности, Британская империя вводила санкции против собственных 13 североамериканских колоний, данные санкции также диктовали запрет на торговлю с другими государствами того времени [4]. Но, есть такая русская пословица: не рой яму другому, сам в неё попадешь. Так и получилось. В 1774 году североамериканские

колонии, разработали Континентальную ассоциацию. Данный документ, санкционировал бойкот на торговлю с Британской империи. В результате данных мер, пострадали экономики обеих стран участников конфликта.

В XIX веке, в эпоху наполеоновских войн, Первая французская империя, установила торговую блокаду с Великобританией. Данное эмбарго, вынудило купцов из Англии заниматься контрабандой товаров на материк, в обход запретов Франции. В то же время, данные ограничения негативно повлияли и на саму Францию. Сократилось судостроительство, а также связанное с ним изготовление канатов, понесли ущерб и другие отрасли, например, производство льняных материалов. Вывод: экономика Франции пострадала больше, чем экономика Англии.

В XX веке, экономические санкции получили широкое распространение благодаря развитию международных торговых отношений. Всего, до начала Второй мировой войны (1939–1945 гг.), экономическим санкциям подверглось 5 государств того времени, а именно: Боливия и Парагвай, Королевство Югославия, Королевство Италия, из-за военной экспансии против Эфиопии и собственно, Греция. Также в XX веке были наложены самые известные односторонние долгосрочные санкции [5].

Это санкции (эмбарго) Соединённых Штатов Америки против Республики Кубы, которые ввелись из-за Кубинской революции в 1960–1962 году и их действие продолжается по сей день. Согласно данным экономических экспертов, Куба понесла убытки из-за эмбарго в размере 1 триллиона долларов США [6]. Соединённые Штаты ввели экономические ограничения лишь для того, чтобы достичь цели установления «демократического» режима на Кубе, но их планам не суждено было сбыться.

В XXI веке, введение санкций набирает обороты. В основном инициаторами данных ограничений является практически вся Европа, Соединённые Штаты Америки и многие другие государства. Но если раньше объектом санкций была вся страна, то сейчас инициаторы санкций вводят ограничения против определённых компаний, предприятий и в конечном итоге, людей. Достаточно яркий пример – это санкции против Российской Федерации, которые были введены в результате «оккупации» Крымского полуострова, «вмешательства» в американские выборы 2016, 2020 года, газового проекта «Северный поток-2», «специальная военная операция» на территории Украины (2022 год), нарушений прав и свобод человека на территории Российской Федерации [7].

Данные санкции ввелись коллективным Западом, во главе с США, также Украиной, Польшей, Прибалтикой и др. После признания «ДНР» и «ЛНР» и начала «специальной военной операции» на территории Украины в 2022 году, западные страны, немедленно отреагировали на данную ситуацию, введя новые пакеты санкций (соответственно, первый, второй, третий и четвертый пакет санкций). Белый дом объявил следующее: «Запрещается следующее: новые инвестиции со стороны [физических и юридических] лиц США <...> в так называемые <...> ДНР и ЛНР или другие подобные регионы Украины, которые могут быть определены министром финансов по согласованию с госсекретарем» [10].

Так 22 февраля США ввели санкции против государственной корпорации ВЭБ РФ, «Промсвязьбанка», их 42 дочерних компаний и людей из так называемого «ближайшего окружения президента РФ Владимира Путина». Среди них: глава «Промсвязьбанка» Пётр Фрадков, Денис Бортников (сын главы Федеральной службы безопасности РФ Александра Бортникова; Владимир Кириенко, генеральный директор социальной сети «ВКонтакте». Согласно данным источников прессы, Соединённые Штаты совместно с Японией, Китайской Республикой (Тайвань) и Сингапуром планирует ввести технологические санкции против РФ. Данные государства являются крупнейшими производителями полупроводников, компьютерных чипов и другой высокотехнологичной продукции, на которую полагается экономика РФ. Если план

приведут в действие, то под ограничения для РФ попадут технологии, важные для её нефтегазового сектора, судостроения, авиастроения и военной промышленности. Данные ограничения также коснутся импорта автомобилей, смартфонов и другой массовой бытовой техники.

Влияние экономических санкций на финансовый сектор государств. Как правило, финансовые санкции предполагают, отказ в предоставлении кредитов государственным банкам санкционных государств, заморозку активов иностранных граждан (физических и юридических лиц), полное прекращение или установление ограничений на выполнение финансовых операций и т.п [8]. Возьмем для примера Исламскую Республику Иран. Немного истории, после успешного завершения Исламской революции в 1979 году, вся банковская система Ирана оказалась в руках революционного правительства.

Но в связи с санкциями, на иранские банки было наложено эмбарго. Блокирование торговых отношений иранского государства – такой способ считает наиболее оптимальным Совет Безопасности ООН. Иран буквально превратился в страну-изгоя. Масштабы санкции против республики за последнее десятилетие нарушили деятельность Нацбанка Ирана, они также нарушили стабильность денежных переводов и потоков, они изгнали Иран из процессов мировой финансовой системы. К примеру, когда Европейский Союз снова ввёл санкции в отношении Ирана, всем банкам Европы категорически запрещалось устанавливать новые отношения с банками и финансовыми организациями Исламской республики. Ограничения сказались на фондовом рынке Ирана. После выхода Соединённых Штатов из Совместного всеобъемлющего плана действий (СВПД) в 2018 году 45-й президент США Дональд Трамп анонсировал новый пакет санкций против Ирана, состоящий из 24 санкций, при этом многие биржевые компании оказались втянутыми в санкции, вследствие чего общий индекс Тегеранского фондового рынка взлетел до 1600%! Исследование отчетов биржевых компаний, которые выходят каждый месяц, демонстрируют рост продаж и прибыли биржевых компаний из-за обесценивания иранского риала и недорогих иранских продуктов.

Заметим, что к началу 2020 года, Иран утратил более 200 млн. долларов США зарубежных инвестиций и около 75 % дохода от продаж нефти [9]. Но невзирая на это, фондовый рынок Ирана показывает явный рост. Доходность за целый год Фондовой биржи Тегерана, который является самым крупным фондовым рынком республики и измеряется Индексом цен и дивидендов Тегерана (TEDPIX), выросла до 200%. Информация с Фондовой биржи Тегерана демонстрируют, что санкции Соединенных Штатов явно не оказали сильного влияния на индексы фондовых рынков Ирана.

Также бы хотелось упомянуть финансовые санкции против Российской Федерации после начала «специальной военной операции» на территории Украины, начавшаяся в феврале 2022 года. Наиболее серьезным шагом для Российской Федерации стало «заморозка» государственных активов и акций на счетах зарубежных банков. И это действительно огромные суммы, которые составили две трети ранее имеющихся средств государства – то есть около 300 – 400 миллиардов долларов. Вместе с валютой ведущие государства в финансовом секторе ограничили сделки и с российским золотом. Также были введены санкции против российского государственного долга: США установили запрет на покупку на вторичном рынке государственных облигаций, которые были выпущены после 1 марта 2022 года.

Европейский союз ввёл запрет на депозиты граждан РФ и российских предприятий более 100 тысяч евро, а также ввёл запрет на предоставление российским гражданам и компаниям услуги по продаже ценных бумаг, номинированных в евро и выпущенных после 12 апреля 2022 года, а также проводить листинг акций любых российских государственных компаний (с долей страны свыше 50%) на биржах Европы. Одновременно были введены финансовые ограничения против облигаций компаний,

которые связаны с страной. Резидентам Соединенных Штатов Америки было запрещено покупка облигаций тринадцати компаний: крупнейший банк России – Сбербанк, Московский кредитный банк Газпромбанк, Россельхозбанк, Газпром, Газпромнефть, Транснефть, Ростелеком, Русгидро, Алроса, Совкомфлот, Российские железные дороги и Альфа-банк.

Влияние экономических и финансовых санкций против Российской Федерации на Казахстан. Так по мнению казахстанского финансиста Расула Рысмамбетова, отрицательное влияние санкций на нашу страну. Так он отметил, данные три этапа: «Первое – это этап ожидания, мы вчера увидели, как упал тенге. Второе – это уже когда казахстанские власти и Национальный банк пытаются как-то смягчить влияние санкций, начинают вырисовываться контуры того, как это повлияет на экономику государства. Третье – это когда санкции по-настоящему ударят по российской экономике, и тогда мы уже увидим, как это на нас повлияет. Ведь Россия – наш крупнейший торговый партнер» [11].

В заключении, хотелось бы отметить, что четко оценить эффективность экономических санкций довольно трудно, в связи с тем, что их применение обычно представляет собой сложную цепочку финансово-экономических эффектов. Несомненно, экономические санкции государства-инициатора (или государств-инициаторов) оказывают огромное влияние на экономику санкционного государства, но в то же время, страна-инициатор может сама нести убытки из-за санкций, что и доказывается историческими фактами. На основании этого, можно сделать вывод, что экономические санкции не являются эффективным средством разрешения экономических проблем, так как они ограничивают развитие санкционной страны, приводя к росту уровня инфляции, обеднению всех слоёв населения и упадку общественной и культурной жизни страны, а в большей мере являются политическим понятием, несмотря на то, что в их основе лежит экономическая составляющая.

Литература

1. Dixon W.J. Democracy and the peaceful settlement of international conflict. American political science review. 1994. № 88. P. 14–32.
2. Hufbauer G.C., Schott J.J., Elliott K.A., Oegg B. (2007). Economic Sanctions Reconsidered: History and Current Policy. 3rd ed. Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.
3. Тимофеев И.Н. Экономические санкции как политическое понятие. Вестник МГИМО–Университета. 2018. №2(59). С. 26–42. Режим доступа: <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2018-2-59-26-42>.
4. Сорокин Д.А. Санкционные режимы: от эффекта сложившихся международных отношений к фактору их формирования// «Бизнес. Общество. Власть». Сентябрь 2020. №2–3. С. 36–37.
5. Гутман С.С., Кадзаева В.Т. Теоретические подходы к изучению экономических санкций // Научный вестник Южного института менеджмента. 2019. №4. С.31–35.
6. Родригес Б. МИД Кубы назвал сумму, которую страна потеряла из-за блокады со стороны США. [Электронный ресурс]. – Режим доступа; <https://korrespondent.net/world/1116487-mid-kuby-nazval-summu-kotoryuyu-strana-poteryala-iz-za-blokady-so-storony-ssha>.
7. Платонова И.Н., Гурова И.П. Финансовые санкции ЕС против РФ: сфера применения // Российский внешнеэкономический вестник. 2019. № 5. С. 49–62.
8. Iran TEDPIX Stock Market Index // Trading Economics [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tradingeconomics.com/iran/stock-market>.
9. Iran – Economic Indicators // Trading Economics [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tradingeconomics.com/iran/indicators>.
10. Executive Order on Blocking Property of Certain Persons and Prohibiting Certain Transactions With Respect to Continued Russian Efforts to Undermine the Sovereignty and Territorial Integrity of Ukraine [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2022/02/21/executive-order-on-blocking-property-of-certain-persons-and-prohibiting-certain-transactions-with-respect-to-continued-russian-efforts-to-undermine-the-sovereignty-and-territorial-integrity-of-ukraine/>
11. Чем грозят антироссийские санкции Казахстану [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://diapazon.kz/news/114947-chem-grozyat-kazahstanu-antirossiiskie-sankcii?>

УЧЕТ ТОВАРНО–МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ, КАК МЕТОД МОНИТОРИНГА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В ПЕРИОД ПОСЛЕ ПАНДЕМИИ

Черник Л.В., Тусупова К.Г.
(СКУ им. М. Козыбаева)

На сегодняшний день первостепенной задачей любого государства мира является восстановление постпандемической экономической ситуации. Глобальная пандемия оставила огромный след на экономическом росте всего мира. Тяжелая ситуация с экспортом и импортом в начале пандемии, в связи с закрытием границ, крах мелкого предпринимательства, а также многих крупных компаний по обслуживанию населения: все это ударило по благосостоянию народа, а также значительно повысило недовольство среди населения.

В связи с этим, главной задачей правительства стала разработка мер по минимизации последствий пандемии, проведение антикризисных мероприятий. Таким образом, приоритеты расставлены на двух главных вопросах: во–первых, восстановление экономического роста, во–вторых, рассмотрение эффективных методов мониторинга состояния предприятий страны.

Пандемия стала экономическим «шоком» последних двух лет, в следствие чего промышленность столкнулась с сильнейшим кризисом, который привел к экономическому кризису. Только во второй половине 2021 года многие страны возобновили производство. Если говорить о Казахстане, на конец 2021 года также наблюдался значительный прогресс в производстве, по сравнению с годами пандемии [2].

Для восстановления экономики страны после пандемии Глава государства поручил правительству проведение мероприятий по улучшению экономического состояния страны, а именно: не допускать подорожание продуктов питания и социально–значимых товаров, горюче–смазочных материалов и лекарств. Чтобы детально рассмотреть план действий государства и правительства в условиях кризиса, а также запланированные мероприятия вплоть до 2025 года, было разработано традиционное послание, на основе которого определена среднесрочная экономическая политика.

В своем Послании народу Казахстана президент отметил, что с 1 января 2022 года увеличится минимальная заработная плата, что несомненно коснется миллионы рабочих. Не останется без внимания и сфера предпринимательства, здесь планируются увеличение субсидиарной помощи, как малому, так и среднему бизнесу. Планируется привлечение отечественных и иностранных инвесторов, для этого выдвинута инициатива по созданию льгот для потенциальных инвесторов. Для контроля производства планируется внедрение упрощенного учета товарно–материальных запасов, который поспособствует более быстрому использованию субсидиарной помощи, без дополнительных проволочек [1].

Включение в список антикризисных мер упрощения системы учета товарно–материальных запасов является огромным плюсом, как для большого, так и для малого бизнеса. Это связано с тем, что единая система отчетности по товарно–материальному учету позволит проводить калькуляцию затрат, фактически использованных на приобретение материалов. Автоматизация данной системы расширит возможности использования субсидий, позволит автоматически проводить своевременное и полное

документирование всех произведенных операций, упроститься расчет фактической себестоимости приобретенных запасов. Это позволит не допустить банкротства предприятий, так как данные об материальном состоянии будут автоматически поступать в базу данных. При обращении за поддержкой у государства, то или иное предприятие сможет с помощью отчетности по учету товарно–материальных запасов, которое будет находиться непосредственно в базе данных, доказать необходимость субсидирования, либо предоставления кредита на маленьких процентах. В рамках поддержки малого и среднего бизнеса было решено создание проектов для диверсификации экономики моногородов и создания альтернативных производств в несырьевых секторах. Помимо экономического роста это будет способствовать созданию множества рабочих мест.

«Перед нами стоят новые задачи по повышению качества жизни граждан. Мы будем твердо придерживаться основополагающего принципа "человек не для государства, государство для человека", – сказал Президент [3].

В народе бытует пословица «Кеңесіп пішкен тон келте болмас». Смысл раскрывается в самом менталитете казахского народа. Лишь объединивших, мы сможем достичь высоких результатов. Сплоченность граждан, поддержка государства, внешнеполитическая активность и лояльность – формула успешного государства. 30 лет независимости показали, чтобы наши действия были плодотворными, мы должны поддерживать эту формулу в любой ситуации.

Таким образом, перед государством стоит действительно сложная задача по восстановлению экономики, в таких условиях необходимо реально оценивать свои возможности, действовать прагматично, учитывая фундаментальные интересы страны.

Литература

1. Послание президента Касым–Жомарта Токаева народу Казахстана от 16.03.2022г.
2. Национальный доклад о состоянии и развитии экономики РК президента Касым–Жомарта Токаева
3. Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан.

УДК 338.984

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СТРОИТЕЛЬНОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Шипилова М.А., Рамазанова Ш.Ш.

(СКУ им. М. Козыбаева)

Строительный сектор экономики Республики Казахстан выступает в роли главной индустриальной отрасли промышленного производства. Особенностью строительной отрасли является её участие в возведении объектов жилой недвижимости объектов строительства и недвижимости основных фондов.

Отрасль строительства объединяет строительно–монтажные, проектно–конструкторские, проектно–изыскательские организации и предприятия, а также ведомства по управлению строительной отраслью, научно–исследовательские институты и фирмы малого бизнеса.

Процесс осуществления строительного производства отличается капиталоемкостью, материалоемкостью, большой длительностью, использованием

специального оборудования и технологий, а также особой структурой управления персоналом.

Строительство является отрасль экономики страны, которая занимается созданием основных фондов, а также осуществляет их расширенное воспроизводство для всех отраслей национальной экономики. В следствие этого, деятельность строительной сферы позволяет обеспечить общее экономическое развитие не только по отдельным регионам, но и в целом по территории всей страны.

Главная задача строительного сектора экономики – сформировать систему, которая позволит поэтапно совершенствовать все сферы экономики Казахстана. Роль строительного сектора экономики отражается в нескольких действиях, таких как производство материальных ценностей, участие в пополнении различных уровней бюджетов и внебюджетных фондов, а также его градообразующей, институциональной, консолидирующей и стабилизирующей функциями.

Строительная отрасль необходима для осуществления обновления производственных фондов на базе современной техники, развития и совершенствования социальной сферы, реконструкции, модернизации, технического перевооружения материального производства.

Главная проблема, с которой сталкиваются строительные компании при осуществлении инвестиционной деятельности, является нехватка финансовых ресурсов или отсутствие возможности в их эффективном использовании при строительном производстве, а также недостаточная эффективность методов оценки и анализа инвестиционных проектов в сфере строительства.

На практике строительные фирмы Республики Казахстан при выборе источников финансирования или при оценке стоимости капитала сталкиваются с рядом сложностей, которые оказывают негативное влияние на эффективность инвестиционного проекта в данной отрасли. Проблема выбора источников финансирования в строительной деятельности значительно упрощена из-за наличия большого количества новых инструментов, которые открывают возможности к привлечению дополнительных финансовых ресурсов, например, капиталы паевых инвестиционных фондов.

Кроме таких источников финансирования, как коммерческие банки и частные инвесторы, строительным компаниям необходимо заниматься выпуском финансовых средств в виде облигаций, заниматься продажей части своих акций на фондовом рынке, а также принимать активное участие в пользовании услугами лизинга и открывать больше возможностей для привлечения ресурсов на мировом рынке капитала. В настоящий момент, неразвитость методики анализа инвестиционных проектов порождает проблему при создании крупных строительных проектов в Республике Казахстан, которая выражается в необходимости применения совершенно новых методов анализа инвестиционного процесса в строительный сектор.

Для совершенствования сферы строительства в Республике Казахстан необходимо упростить процедуры поиска инвестиционных ресурсов для осуществления инвестиционной деятельности в строительстве, качественного применения отраслевых, технологических, продуктовых, экономических пропорций и соотношений, повышения квалификации кадров, создания эффективных строительных норм и правил, развития межрегиональных, межотраслевых и межгосударственных связей в области строительной индустрии.

Главнейшей проблемой строительного сектора экономики страны является отсутствие экономических стимулов, которые позволили бы внедрить новейшие технологии и материалы в процесс возведения объектов строительства.

Еще одной важной проблемой, стоящей на пути развития строительной сферы можно назвать нехватку квалифицированных рабочих кадров, а именно, инженеров и

рабочих основного производства. Эта проблема, в свою очередь, сказывается не только на сроках введения в эксплуатацию строительных объектов, но и на качественных характеристиках построек.

Данные проблемы легко решаемы посредством создания специализированных образовательных центров, при финансовой поддержке крупными строительными компаниями, которые могли бы предоставить возможность для обучения и подготовки квалифицированных специалистов для работы на строительных предприятиях.

Следующей проблемой строительной отрасли выступает «проблема тендеров», которая отражена в том, что компании, которые предлагают наименьшие цены, побеждают в конкурсе, но не могут дать точных гарантий в качестве возведенных ими зданий и сооружений. Тендеры, в свою очередь, способствуют зарождению подкупов, сговоров и различного рода коррупционных схем. Кроме того, многие предприятия сферы строительства Казахстана намеренно понижают стоимость своих строительномонтажных работ, чтобы одержать победу в тендере и затмить конкурентов. Однако данный процесс оказывает негативное воздействие на строительную отрасль, ввиду небольшого количества строительных компаний и перспектив появления компаний монополистов после вытеснения более мелких фирм.

Важно отметить, что проблема тендеров также выражается в том, что многие строительные фирмы Республики Казахстан, которые используют в своей хозяйственной деятельности дорогостоящее оборудование и высокомошные машины, а также содержащие в штате высококвалифицированных работников, не способны понижать цену на выполнение своих работ, так как в результате подвергают себя высоким издержкам производства. В следствие этого, вышеупомянутые компании часто терпят поражение в тендере, в то время как контракты заключаются с мелкими строительными фирмами, которые предоставляют недостаточно качественные услуги за более низкую стоимость.

В Республике Казахстан не имеется высокоразвитой системы контроля за проведением тендеров. Создание подобной системы контроля за тендерами, могло бы дать возможность тщательно проверять строительные компании и допускать к конкурсу только те из них, которые смогли доказать на практике высокое качество оказываемых ими услуг и выполненных строительномонтажных работ. Все меры, которые необходимо предпринять для приведения процесса лицензирования в порядок, а также возможности обеспечить высокое качество проектирования и возведения объектов строительства требует усовершенствования законодательства в области проведения государственных закупок.

Важно отметить одну из глобальных проблем строительного сектора экономики Республики Казахстан, которая выражается в неспособности местных строительных компаний полностью удовлетворить все потребности внутреннего рынка страны. Это, в свою очередь, требует дополнительных инвестиций в развитие производства строительных материалов.

По данным Агентства Республики Казахстан по статистике предприятия, которые производят строительные материалы, способны покрывать лишь 2/3 внутреннего спроса на материалы в стране.

Около 80% предприятий, которые осуществляют производство материалов для строительства, являются малыми фирмами, в следствие этого промышленный сектор получает недостаточный объем производства товаров с высокой добавленной стоимостью.

Несмотря на наличие хорошей сырьевой базы для развития отрасли производства стройматериалов, в Республике Казахстан хорошо развиты в основном отрасли по производству кирпича и цемента.

Государственное участие в строительных проектах, реализация крупных инфраструктурных программ и динамичное осуществление государственной программы жилищного строительства должно способствовать росту притока капитала в отрасль производства строительных материалов и жилищного строительства.

Необходимо стимулировать капиталовложения в промышленность по производству стройматериалов с целью импортозамещения строительной продукции, особенно по причине того, что себестоимость производства многих видов строительных материалов в Казахстане намного ниже средних показателей по всему миру, причиной этому служит наличие в Республике Казахстан обширной сырьевой базы.

С этой целью необходимо совершенствовать налоговое законодательство Республики для целей упрощения процедуры предоставления инвестиционных преференций субъектам строительного бизнеса.

Дальнейшее развитие строительной индустрии Казахстана требует принятия программ развития отрасли и создание предприятий по производству строительных материалов.

Данные предприятия должны располагаться близко месторождениям сырья, а также иметь доступ к развитой железнодорожной и автодорожной инфраструктуре, что дало бы возможность существенно повысить уровень эффективности строительной отрасли и дать качественный рывок к ее развитию.

Таким образом, развитие строительной отрасли в Республике Казахстан требует качественного изменения отраслевых, технологических, продуктовых и экономических соотношений и пропорций. Необходимы изменения в области подготовки квалифицированных кадров, изменения в строительной науке и обеспечение создания эффективных межрегиональных, межгосударственных и межотраслевых связей.

Литература

1. Войтов А.В. Хозяйство, экономика, рынок. Политэкономия 21 века, Изд.: Дашков и Ко, 2019. –376 с.
2. Сухарев Е.Н. Стратегия индустриализации экономики. Исследование структуры экономического роста и технологического развития, Изд.: Ленанд, 2019. –320 с.
3. Прогноз социально-экономического развития на 2019–2023 годы с учетом изменений от 26 ноября 2018 года.

CONTENTS / МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

REPORTS OF THE PLENARY SESSION / ПЛЕНАРЛЫҚ ЕСЕПТЕР / ДОКЛАДЫ ПЛЕНАРНОГО ЗАСЕДАНИЯ

LANGUAGE AND LITERATURE IN THE MODERN WORLD / ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ТІЛ МЕН ӘДЕБИЕТ / ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Aitmukhambet T.B. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) ANALYSIS OF COLOUR CODING IN ENGLISH IN ORDER TO FORM LINGUACULTURAL COMPETENCE.....	3
Alimbayeva G.Zh., Vassilyeva O.M. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) ANALYSIS OF THE CONCEPT SPHERE “COLOUR”: PSYCHOLINGUISTIC ASPECT.....	5
Baimaganova S.E. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) QUIZLET IS A PLATFORM FOR VOCABULARY ENRICHMENT.....	8
Chernousova O.V. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) THE PROSPECTS OF USING AUDIOBOOKS IN TEACHING LISTENING SKILLS.....	11
Dobromirova Ya.V., Vassilyeva O.M. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) THE INFLUX OF NEOLOGISMS IN THE ENGLISH LANGUAGE CAUSED BY COVID–19 PANDEMIC.....	14
Kashkeyeva A.B. (<i>Abay Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty</i>) FORMATION OF LISTENING AND SPEAKING SKILLS AT ENGLISH LESSONS.....	18
Kraysvitnyaya A.V. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) THE USE OF CREOLIZED TEXTS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE AT SECONDARY SCHOOL.....	24
Kylyshpaeva S.H., Onalbayeva A.T., Bergman A. (<i>Kazakh National Women's Teachers Training University</i>) DEVELOPMENT OF THE LINGUISTIC PERSONALITY OF A RUSSIAN PHILOLOGIST AND HIS COMMUNICATIVE COMPETENCIES THROUGH THE SCAFFOLDING METHODOLOGY.....	27
Lyamtseva E, Kurmanova M.E. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) THE INFLUENCE OF T. DREISER’S LITERARY WORKS ON THE DEVELOPMENT OF WRITTEN EXPRESSIVENESS.....	31
Mukhametzhanova A.S. (<i>Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan, Petropavlovsk</i>) CREATING PATRIOTISM THROUGH THE "DIALOGUE OF CULTURES" IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE.....	34
Mustafina G.K. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) THE CHARACTERISTIC FEATURES OF THE EMOTIVE–EVALUATIVE LEXIS.....	38
Naimanova D.M. (<i>KazNPU named after Abai</i>) FEATURES OF THE USE OF SUBTITLES AS A TOOL OF LEARNING ENGLISH LANGUAGE IN PRIMARY SCHOOL.....	41
Nurlybai D.M. (<i>Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan, Petropavlovsk</i>) LEARNING A FOREIGN LANGUAGE THROUGH FAMILIARITY WITH THE CULTURE OF DIFFERENT COUNTRIES IN CLASSES ON THE DISCIPLINE “FOREIGN LANGUAGE” AT A MILITARY ACADEMY.....	44
Rakhmetova Sh. S., Aidarkhanova A.K. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) LEXICAL AND GRAMMATICAL SKILLS FORMATION TO TEACHING A FOREIGN LANGUAGE.....	48
Rakhmetova Sh.S., Alyabina A.M. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) THE USE OF INTERACTIVE METHODS IN THE PROCESS OF A FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCYFORMATION.....	51
Sadvokassova K.B. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) THE ROLE OF CRITICAL THINKING SKILLS IN WRITING AN ARGUMENTATIVE ESSAY (critical review).....	54
Tolegenova S.S., Salenko L.L. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) THE USE OF FORMATIVE ASSESSMENT STRATEGIES IN TEACHING ENGLISH AS A MEANS OF INCREASING MOTIVATION.....	55
Zhakiyanova I.R., Begman O.A. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) EXPRESSIVE FUNCTION OF NEWSPAPER HEADLINES.....	60
Zhakiyanova I.R., Gertner E.G. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) THE ROLE OF THE NEWSPAPER HEADLINE ACCORDING TO THE MODERN READER.....	63
Zharmagambetova A.A., Vassilyeva O.M. (<i>M. Kozybayev NKU</i>) RUBRICS AS AN EFFECTIVE MEANS OF ASSESSING THE RESULTS OF STUDENTS’ LEARNING ACTIVITY.....	68

Zhumabayeva A.D., Salenko L.L. (M. Kozubayev NKU) DIFFERENTIATION IN TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF A SYSTEM–ACTIVITY APPROACH.....	71
Алғынтурина И.Д. (СКУ им. М. Козыбаева) КОГНИТИВНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	76
Асан А.Н., Исмагамбетова Л.Ш. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) ҮШ ТІЛДІЛІК – ЗАМАН ТАЛАБЫ.....	80
Байтас Д.Қ., Бегман О.А. (СКУ им. М. Козыбаева) ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КАТЕГОРИИ ВЕЖЛИВОСТИ В ДЕЛОВОМ ОБЩЕНИИ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ).....	82
Баладина К.О. (СКУ им. М. Козыбаева) КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АНТРОПОНИМОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ.....	85
Балтабаева А.К. (СКУ им. М. Козыбаева) СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ.....	87
Жданова К.Н. (СКУ им. М. Козыбаева) СПЕЦИФИКА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ АФОРИЗМОВ В РЕКЛАМЕ.....	90
Желтухина Л.В. (СКУ им. М. Козыбаева) ЦИФРОВЫЕ РЕСУРСЫ ДЛЯ РЕАЛИЗАЦИИ SMART ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ВЗРОСЛЫХ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ.....	92
Кажохметов К.К. (СКУ им. М. Козыбаева) ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ЭМОТИВНОЙ ЛЕКСИКЕ НА ЗАНЯТИЯХ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ.....	96
Кайбалова К.А. (СКУ им. М. Козыбаева) ПРИЕМ ПЕРСОНИФИКАЦИИ В РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ.....	100
Кусайнова К.К., Мухамеджанова Г.Т. (СКУ им. М. Козыбаева) МОТИВИРОВАННОСТЬ АНТРОПОНИМОВ И ИХ НОМИНАТИВНЫЕ ФУНКЦИИ.....	104
Мелик–Шахназарян Я.А., Силантьева Е.В. (СКУ им. М. Козыбаева) ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА ТЕРМИНОВ В КОММЕРЧЕСКИХ ТЕКСТАХ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ).....	106
Саможенова А.Г. (СКУ им. М. Козыбаева) ЗНАЧЕНИЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА ПРИ ИЗУЧЕНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	110
Үйсін Ә., Исмагамбетова Л.Ш. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) КІРМЕ СӨЗДЕРДІҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ РӨЛІ THE ROLE OF BORROWED WORDS IN THE KAZAKH LANGUAGE.....	112
Шипилова Ю.В., Грунь А.В. (СКУ им. М. Козыбаева) НОВАЯ МОДЕЛЬ ДЕТСКОГО ПОДРОСТКОВОГО ЧТЕНИЯ.....	115
Шульц Ю.А. (СКУ им. М. Козыбаева) ОСОБЕННОСТИ ЖАНРА ШКОЛЬНОЙ ПОВЕСТИ.....	117

**ACTUAL PROBLEMS OF PEDAGOGICAL EDUCATION / ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ
БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ / АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Amanbai A.R., Rysbekova R.M. (ZhU named after I. Zhansugurov) IMPLEMENTATION OF AN INTEGRATIVE APPROACH IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN PRIMARY SCHOOL.....	122
Kabir Ehsan M. (Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan) THE IMPACTS OF QUALITY ASSURANCE POLICIES AND FRAMEWORK IN THE REFORMING OF HIGHER EDUCATION: A CASE STUDY OF AFGHANISTAN.....	126
Ramazanova A., Rysbekova R.M. (ZhU named after I. Zhansugurov) FEATURES OF LINGUODIDACTIC TESTING IN ENGLISH IN PRIMARY SCHOOL.....	131
Sabit I.A., Alpysbaeva M.B. (M. Kozubayev NKU) FAMILY OF A CHILD WITH DISABILITIES.....	136
Sheryazdanova S.A., Alpysbayeva M.B. (M. Kozubayev North Kazakhstan university) REVEALING THE FEATURES AND COMPONENTS OF THE PSYCHOLOGICAL SAFETY OF THE PERSONALITY OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT.....	139

Tazabekov A., Orynkhanova G.A. (<i>Zhetysu University named after Ilyasa Zhansugurova</i>) FEATURES OF TEACHING ENGLISH IN THE NEW EDUCATIONAL CONTENT.....	143
Абилгаламова К.К. (<i>Академия Национальной гвардии Республики Казахстан</i>) СПЕЦИФИКА ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВОЕННЫХ ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	147
Акпанбетова З.Р., Кельдегулова А.Н. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚУ</i>) ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	151
Алпысбаева А.С., Уалиева Н.Т., Жунусова А.Ж. (<i>М. Козыбаев атындағы СҚУ</i>) ЖАРАТЫЛЫСТАНУ САБАҚТАРЫНДА 3–СЫНЫП ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСЫ АРҚЫЛЫ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ.....	155
Аманжол Г. (<i>М. Қозыбаева атындағы СҚУ</i>) ҚҰМ ТЕРАПИЯСЫ АРҚЫЛЫ ЖАЛПЫ СӨЙЛЕУ ТІЛІ ДАМУЫ АҒАН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМУЫ.....	158
Ахмет Е., Нурпеисова А.Х. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚМУ</i>) ПЕДАГОГ–ПСИХОЛОГТЫҢ КӘСІБИ ӨЗІН–ӨЗІ ТАҢУ ДАМУЫ.....	162
Ахмутинова У.М. (<i>СКУ им. М. Козыбаева</i>) ОБЗОР ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПЛАТФОРМ И ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДИСТАНЦИОННОМ ОБРАЗОВАНИИ.	164
Әлиасқар Б.С., Казбекова Г.Н. (<i>Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ–түрік университеті</i>) ЗАМАНАУИ МЕКТЕПТЕРДЕ STEM–БІЛІМІН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛ РЕТІНДЕ ҚОЛДАНУ.....	168
Байкелова Б.Ә., Шункеева О.А., Мадешова А.М. (<i>Баишев Университеті, Ақтөбе, Қазақстан</i>) ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІКТІЛІК – ПЕДАГОГ КӘСІБІНІҢ НЕГІЗІ.....	173
Бақытбек¹ Н.Б., Нағымжанова² К.М. (<i>¹А. Байтұрсынов атындағы ҚӨУ, ²Тұран–Астана университеті</i>) БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҚ КРИТЕРИЙЛЕРІН ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК СИПАТЫ.....	175
Бейбітқызы А., Долобаева А.Е. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚУ</i>) ЖАСӨСПІРІМДІК КЕЗЕҢ ЖӘНЕ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ...	178
Бекташова Д.А., Нурдиллаева Р.Н. (<i>Международный казахско–турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясауи</i>) ПРОБЛЕМНЫЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ У УЧАЩИХСЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ ХИМИИ.....	182
Бисенова Н.М., Әбдиллахан Л.Ғ. (<i>Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті</i>) ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФОНЕМАТИКАЛЫҚ ТҮСІНІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	185
Боброва В.В., Шманова А.Ж. (<i>КарУ им. Е.А. Букетова</i>) ВИДЫ ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ РЕЧИ.....	189
Буланова Т.В. (<i>СКУ им. М. Козыбаева</i>) РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ КАК УСЛОВИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СВЯЗНОГО ВЫСКАЗЫВАНИЯ.....	182
Борович Ю.А. (<i>Омский государственный педагогический университет</i>) СОЦИАЛЬНО–ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА КАК НАПРАВЛЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ С ТРУДНЫМИ ПОДРОСТКАМИ НА БАЗЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ.....	195
Гончарова В.Р., Рахметова А.М. (<i>Қарағанды университеті им. академика Е.А. Букетова</i>) ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ У ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ ИНТЕЛЛЕКТА СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.....	197
Дюсенова А.К., Уалиева Н.Т., Жүнісова Ә.Ж. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚУ</i>) БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ–ҒЫЛЫМИ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУЫҒА ЖОБАЛАУ ӘДІСІНІҢ ӨСЕРІ..	201
Ержанова Ф.Ж., Изимова Р. (<i>К. Жұбанов атындағы АӨУ</i>) ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗМЕТІН АРТТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕРІ.....	204
Жунусов Е.М. (<i>Назарбаев Интеллектуальная школа химико–биологического направления</i>) ПРЕДМЕТНО–ЯЗЫКОВОЕ ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ (CLIL) НА УРОКАХ ИНФОРМАТИКИ.....	208
Зайнолда Ж.Қ., Махсетова Г.Р., Сапархан А.А., Қуанышева Ж. (<i>Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, қ. Алматы</i>) ОҚУШЫЛАРДЫҢ ХИМИЯ ПӘНІНЕ ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ПРАКТИКАЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ РӨЛІ.....	212

Игнатенко М.С. (СКУ им. М. Козыбаева) РАЗВИТИЕ СВЯЗНОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ У ПЕРВОКЛАССНИКОВ С НАРУШЕНИЕМ ИНТЕЛЛЕКТА НА УРОКАХ ОБУЧЕНИЯ ГРАМОТЕ.....	216
Ивко Н.В., Иманов А.К. (СКУ им. М. Козыбаева) ПРОБЛЕМЫ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ И СПОСОБЫ ГАРМОНИЧНОГО РАЗВИТИЯ ПОТЕНЦИАЛА УМСТВЕННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ПОДРОСТКОВ.....	220
Ивлева Н.Д., Сбитнева А.Н. (СКУ им. М. Козыбаева) ФОРМИРОВАНИЕ БЕСКОРЫСТНОГО МИЛОСЕРДИЯ У УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ САМОПОЗНАНИЯ.....	224
Ивченко Е.Д., Волчкова Н.И. (СКУ им. М. Козыбаева) ИССЛЕДОВАНИЕ СИНДРОМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ У СТУДЕНТОВ СТАРШИХ КУРСОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ.....	229
Ислом С.П., Айтымова А.Н. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАРДЫҢ ЖАСӨСПІРІМ ӨМІРІНДЕ АЛАТЫН ОРНЫ.....	233
Казбекова Г.Н., Әлиасқар Б.С. (Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті) STEM-ЖОБАЛАР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫНЫҢ ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	236
Какимова А.Т., Зернов Д.Ю. (СКУ им. М. Козыбаева) КОНТРОЛЬНЫЕ ТЕСТЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ГИБКОСТИ У ДЕВОЧЕК ЗАНИМАЮЩИХСЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ГИМНАСТИКОЙ НА ЭТАПЕ НАЧАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ.....	239
Калиева А.А. (К. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 2-курс магистрант) ӨЗГЕ ТІЛДІ МЕКТЕПТЕРДЕГІ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЖАЗЫЛЫМ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ.....	242
Қапас Д., Самиева О.Б. (СКУ им. М. Козыбаева) ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ Ы. АЛТЫНСАРИНА.....	246
Қарасаева Г.Р., Ғимеден Н.О., Галиева М.Х. (Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық – техникалық университеті, Орал қаласы) АКТ ЖӘНЕ КОМПЬЮТЕРЛІК ГРАФИКА ПӘНІ САБАҚТАРЫНДА ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫНЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖАҒДАЙЛАРЫ.....	249
Кецкало Ю.Ю. (Омский государственный педагогический университет) ТЕХНОЛОГИИ РАБОТЫ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА С МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ ИЗ НЕБЛАГОПОЛУЧНЫХ СЕМЕЙ.....	252
Қожабаева А.Д., Айтымова А.Н. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) ТӨМЕНГІ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДАРЫНДЫЛЫҒЫН ДАМЫТУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ.....	254
Кульбаева А.Ж. (СШ им. Смагулова, г. Алматы) ПОВЫШЕНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ ШКОЛЬНИКОВ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА.....	257
Латибова С.А., Жумадуллаева А.А. (МКТУ им. Х.А. Яссауи) ОЙЫН АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЗДІК ҚОРЫН ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ.....	260
Максимова Н.С., Шаяхметова П.С. (СКУ им. М. Козыбаева) ПРОБЛЕМЫ В РАБОТЕ НАЧИНАЮЩЕГО ПЕДАГОГА.....	263
Маратова А.Ж., Қартбаева Г.Т. (Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті) БОЛАШАҚ БИОЛОГ МАМАНДАРДЫ ДАЙЫНДАУДА ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІ ДАМЫТУДЫҢ РӨЛІ.....	268
Мекебаев Н.О., Назкенова Б.Б. (әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан) БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЖОЛДАРЫ.....	272
Мухитденова А.Т., Самбетова А.Б. (КРМУ, МУИТ) ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕЛИ ОБУЧЕНИЯ.....	277
Мухтизарова М.Б. (группа МПС-22н, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет) ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ.....	280
Мырзабаев А.Б., Смагулов С.К., Жашкеева А. (Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті) БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ МОДУЛЬДІК ТЕХНОЛОГИЯ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	281
Олексюк З.Я., Аллаярова В.С., Калел Д.Е. (Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова) ВОЗМОЖНОСТИ И РИСКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ.....	284

Оразбекова С.О., Катанова Е.Т., Чункурова З.К. (<i>Қазақстан–Американдық еркін университеті, Өскемен қаласы, Қазақстан</i>) МЕКТЕПТЕГІ ЖӘНЕ ҮЙДЕГІ ГИПЕРАКТИВТІ БАЛА.....	287
Отарова А.Ө., Изимова Р.И. (<i>Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік Университеті</i>) БИОЛОГИЯНЫ ПӘНІН АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ ОҚЫТУ АСПЕКТІЛЕРІ.....	294
Понукалина Н.Э. (<i>КГУ «Комплекс колледж искусств – специализированная школа – интернат для одаренных в искусстве детей имени Ермека Серкебаева» г. Петропавловск</i>) ПРИЕМЫ ФАНТАЗИРОВАНИЯ В МУЗЫКУЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ ЕВРОПЫ.....	298
Рымбаев Ш.К., Смагулов Б.С. (<i>Академия Национальной гвардии Республики Казахстан</i>) ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДИСЦИПЛИНАРНЫХ УМЕНИЙ КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ВУЗА.....	301
Самиева А.А. (<i>КГУ «Центр (autism – центр) поддержки детей с аутизмом (расстройством аутистического спектра) «Асыл Мирас»</i>) ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С РАС (НА ПРИМЕРЕ КГУ ЦЕНТР (AUTISM–ЦЕНТР) ПОДДЕРЖКИ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ «АСЫЛ МИРАС»).....	306
Сирица¹ А.С., Петрова² А.В. (<i>¹студент ПМНО–19, ²ст. преподаватель СКУ им. М. Козыбаева</i>) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО–КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ.....	308
Сұлтан Ж.И., Исаев Ғ.И. (<i>Баишев университеті, Марат Оспанов атындағы БҚМУ</i>) МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН БІЛІМ САПАСЫН БАҚЫЛАУДА КРИТЕРИАЛДЫ БАҒАЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІ.....	311
Талғатов С.Р., Жоламан М.Қ. (<i>Академия Национальной гвардии Республики Казахстан</i>) УПРАВЛЕНИЕ ПСИХИЧЕСКИМИ СОСТОЯНИЯМИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В УСЛОВИЯХ ЭСТРЕМАЛЬНОЙ СИТУАЦИИ.....	314
Султанбекова А.С., Квасных Г.С. (<i>СКУ им. М. Козыбаева</i>) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.....	319
Ташетова М.К., Алпысбаева М.Б. (<i>СКУ им. М. Козыбаева</i>) СУЩНОСТЬ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	324
Чевычелова Ю.Ю. (<i>Омский государственный педагогический университет</i>) ФОРМИРОВАНИЕ БЛАГОПРИЯТНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В КОЛЛЕКТИВЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.....	328
Шанкина М.М. (<i>СКУ им. М. Козыбаева</i>) ОЦЕНИВАНИЕ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ.....	331

**ACTUAL QUESTIONS, ECONOMICS, RIGHTS, HISTORY AND JOURNALISM /
ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ, ТАРИХ ЖӘНЕ ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ / АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, ЭКОНОМИКИ, ПРАВА, ИСТОРИИ И
ЖУРНАЛИСТИКИ**

Akhmedzhanov A.B., Seipysheva D.R. (<i>Toraighyrov University</i>) DISTINCTIVE PERSONALITY TRAITS OF A RECIDIVIST CRIMINAL.....	334
Isenova A.S. (<i>Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan</i>) RISK MANAGEMENT IN PUBLIC ADMINISTRATION IN OECD COUNTRIES.....	337
Kaldiyarov D.A., Temirbayeva S.B. (<i>Zhetysay State University named after I. Zhansugurov</i>) THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND ITS IMPACT ON THE LEVEL OF COMPETITIVENESS OF THE COUNTRY.....	342
Ovlyakuliev¹ M., Soltanmyradov¹ G.A., Vekilov² S.B., Soltanmyradov² Y.G. (<i>¹Turkmen State Institute of Finance, ²Turkmen State Institute of Economics and Management</i>) IMPACT OF HUMAN FACTOR AND INNOVATION ON SUSTAINABLE SOCIO–ECONOMIC DEVELOPMENT OF SOCIETY.....	345
Voronova T.E., Mergenbayeva K.R. (<i>Toraighyrov University</i>) IMPLEMENTATION OF PUBLIC PROCUREMENT IN JUDICIAL PRACTICE.....	347

Абуов Н.А., Ахметжанұлы Е. (СКУ им. М. Козыбаева) ИСТОРИЯ МАССОВЫХ РЕПРЕССИЙ В СКО В 1940–1950 ГГ. В АРХИВНЫХ ФОНДАХ СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА.....	350
Абуов Н.А., Журавлев Э.К. (СКУ им. М. Козыбаева) ЭТНИЧЕСКИЙ СОСТАВ ГОРОДА ПЕТРОПАВЛОВСКА НА РУБЕЖЕ XIX– XX ВЕКОВ.....	354
Авдеева А.А., Рамазанова Ш.Ш. (СКУ им. М. Козыбаева) АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕДПРИЯТИЙ–ЭКСПОРТЕРОВ В КАЗАХСТАНЕ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ.....	358
Айдарбек А.А., Увалеева Ж.Б. (СКУ им. М. Козыбаева) РОЛЬ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В ЭЛЕКТРОННОЙ ТОРГОВЛЕ.....	361
Айсин О.А. (СКУ им. М. Козыбаева) К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ РОЛИ СТРАТЕГИИ В СТРАТЕГИЧЕСКОМ УПРАВЛЕНИИ КОМПАНИЕЙ.....	365
Айтуллин Т.К. (СКУ им. М. Козыбаева) АНАЛИЗ ОСНАЩЕННОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ СКО ТЕХНИКОЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ.....	369
Артақшинова В.С. (КарУ им. Е.А. Букетова) ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ БАНКОВСКИХ ИНВЕСТИЦИЙ.....	375
Асылбеков Е.С. (<i>Тарих магистрі, А.П.Чехов атындағы № 21 жалпы орта білім беретін мектебінің тарих пәні мұғалімі, Шымкент, Қазақстан</i>) ҚОҒАМДЫҚ ӨМІРДІҢ ӨТПЕЛІ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ (1985–1991 ж.ж.).....	380
Ашимова А.С. (Университет Нархоз) ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ РЫБНОЙ ОТРАСЛИ ЗАПАДНО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	383
Әнуарбекова М.Қ. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) ТАРИХ САБАҚТАРЫНДА ТАРИХИ ТҰЛҒАНЫ ЗЕРТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	387
Байсалдина Г.Ж. (Қазақстан Республикасы Ұлттық Ұлан Академиясы) БАТЫР БЕЙНЕСІ АРҚЫЛЫ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	391
Байтенизов Д.Т., Мустафин Б.С. (СКУ им. М.Козыбаева) ОЦЕНКА УРОВНЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	394
Балқожа М.Ә., Молжигитова Д.К., Калиева М.С. (Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті) АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ КЕРБҰЛАҚ АУДАНЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕРДІ ПАЙДАЛАНУ БОЙЫНША АЙМАҚТАУ ЖҰМЫСТАРЫН ЖҮРГІЗУ.....	399
Балмакаев С.М., Абишева В.Т. (НАО «Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова») ВЛИЯНИЕ ТЕЛЕВИДЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ.....	403
Бәшіғұл А.С. Қораласбаева А.Ж. (АЕҚ «Нархоз университеті») АГРОТУРИЗМ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУ ТУРАДАҒЫ ЖАҢА ИННОВАЦИЯСЫ РЕТІНДЕ.....	408
Беккожаева А.Е., Төрехан Г.Б. (АЕҚ «Нархоз университеті») РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ТУРИЗМ САЛАСЫ ЖӘНЕ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ.....	413
Бердибек К. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) МӘНШҮК МӘМЕТОВАНЫҢ ӨМІРБАЯНЫ МЕН МАЙДАНҒА КЕЛУІ.....	417
Бимаканова З.Ш., Ізтілеуова Д.А., Абагова А.А. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ САЛТ–ДӘСТҮР МЕН КОСМОГНИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР КӨРІНІСІ.....	421
Бимаканова З.Ш., Нарғожа Д.Ш. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) ҒҰНДАР ТАЙПАЛЫҚ БІРЛЕСТІГІ ЖӨНІНДЕ ТАРИХИ МӘЛІМЕТТЕР.....	426
Воронов Е.Е. (СКУ им. М. Козыбаева) ПРОБЛЕМЫ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И ПУТИ ИХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ.....	429
Габдулов А.Ж. (Батыс Қазақстан инновациялық–технологиялық университеті) КӨМЕЛЕТТІК ЖАСҚА ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ЖЫНЫСТЫҚ ҚОЛСҰҒЫЛМАУШЫЛЫҒЫНА ҚАРСЫ ЖАСАЛАТЫН ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ТУЫНДАУ СЕБЕБІ МЕН АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕСІ (ОРАЛ ҚАЛАСЫ ҮЛГІСІ НЕГІЗІНДЕ).....	432

Газизов М.М. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚУ</i>) ӨЛКЕМІЗДІҢ ШАРАЙНАСЫ: «КЕДЕЙ СӨЗІНЕН» – «СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНҒА» ДЕЙІН.....	437
Голубева Е.В. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА НА ПРЕДПРИЯТИИ В ПОСЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКИЙ ПЕРИОД.....	442
Дитюк Д.А., Копылова О.В. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) РАЗВИТИЕ ЛОГИСТИКИ В КАЗАХСТАНЕ.....	446
Дулат Н.Қ. (<i>Торайғыров университеті</i>) ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТЫ.....	450
Егорова К.К., Евстратикова А.Ю. (<i>Европейский гуманитарный университет</i>) РАЗВИТИЕ АВТОРСКОГО ПРАВА В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ.....	454
Ермолич В.В., Валиева М.М. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) АНАЛИЗ РАСХОДОВ ДОМОХОЗЯЙСТВ КАК ОДНА ИЗ СОСТАВЛЯЮЩИХ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ТИМИРЯЗЕВСКОГО РАЙОНА.....	457
Есеналиев А., Кұлтаев Н. (<i>Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті</i>) ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК РӘСІМДІК ЖӘНЕ ІС ЖҮРГІЗУ ЗАҢНАМАСЫН ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	462
Жаныбаева¹ К.О., Кендюх² Е.И. (<i>¹АГУ при Президенте РК, ²СҚУ им. М. Козыбаева</i>) ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ ТЕРРИТОРИИ СЕВЕРО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	467
Жаулетбаев Н.Ш., Копылова О.В. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	472
Жәкежан С.А. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚУ</i>) ҚЫЗЫЛЖАР ӨҢІРІНІҢ АЛАШ ҚАЙРАТКЕРІ – ЖҰМАҒАЛИ ТІЛЕУЛИННІҢ АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНДАҒЫ РӨЛІ.....	475
Журавлев Э.К. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) ИЗМЕНЕНИЯ СОСЛОВНОЙ СТРУКТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДА ПЕТРОПАВЛОВСКА НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ.....	480
Ибраева А.А., Кузьменко Ю.В. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) ТУРИСТКО–РЕКРЕАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СЕВЕРО–КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	486
Исмагулова Д.Д. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА РАСЧЕТОВ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА В СИСТЕМЕ «ІС: ПРЕДПРИЯТИЕ» В ОРГАНИЗАЦИЯХ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	489
Казенова А.А., Сералина А.Ж. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚУ</i>) САЛЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛЫМЫСТЫҚ ЖАЗАЛАРДЫҢ МАҚСАТЫН ТҰЖЫРЫМДАУ.....	493
Карипова А.М., Кушурова Қ.А. (<i>М. Қозыбаев атындағы СҚУ</i>) ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ВАЛЮТАЛЫҚ ОПЕРАЦИЯЛАРДЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	497
Кишман И.А., Абдулова О.С. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА ЗАРАБОТНОЙ ПЛАТЫ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ.....	502
Классин В.С., Рамазанова Ш.Ш. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) УЧЁТ И АНАЛИЗ РАСЧЕТОВ С ПЕРСОНАЛОМ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА НА ПРИМЕРЕ КГП НА ПХВ МНОГОПРОФИЛЬНАЯ ОБЛАСТНАЯ БОЛЬНИЦА.....	505
Курманалина А.А., Тел Қ.С. (<i>Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті</i>) МҰНАЙ–ГАЗ СЕКТОРЫНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	510
Қожабай Ә.М., Жақып М.К. (<i>¹Қожаелі Университеті, Түркия, ²М. Козыбаев атындағы СҚУ, Қазақстан</i>) ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫ ЖЕТКІЗУДЕГІ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІ.....	514
Қожахметов Д.Т., Базарбеков Ж.Ж. (<i>Қазақстан Республикасы Ұлттық ұланының академиясы</i>) ӘСКЕРИ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ КУРСАНТТАРЫН ЭКОНОМИКАЛЫҚ–ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	519
Левашова О.В. (<i>ЕГУ им. И.А. Бунина</i>) СПЕЦИАЛЬНО–КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ УБИЙСТВ, СОВЕРШАЕМЫХ ЖЕНЩИНАМИ.....	521
Лыгин И.А. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СЕТИ INSTAGRAM В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ KOZYBAEV UNIVERSITY.....	525
Манкошева Ж.К., Байтенизов Д.Т. (<i>СҚУ им. М. Козыбаева</i>) СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ГЕНДЕРНОЙ ПОЛИТИКИ.....	526

Мартенс И.И. (СКУ им. М. Козыбаева) ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕНЕДЖМЕНТА В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....	529
Нагорнов К.И. (Казанский (Приволжский) федеральный университет) ПРИНУДИТЕЛЬНЫЕ МЕРЫ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕГЛАМЕНТАЦИИ И ПРИМЕНЕНИЯ.....	532
Нурмуқанова Г.Т. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) ҚР БАНК СЕКТОРЫНА ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАНК СЕКТОРЫНДАҒЫ ШОҒЫРЛАНДЫРУ ПРОЦЕССИН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.....	537
Нурмуқанова Ф.М. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) СЕМЕЙ ПОЛИГОНЫНДАҒЫ ОБЪЕКТІЛЕРДІҢ ҚҰРЫЛУЫ, НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ТӘЖІРИБЕ АЛАҢДАРЫ.....	542
Нурпейсова Э.С. (Қызылорда медициналық жоғары колледжі) ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫНДАҒЫ КӘРІС ҰЛТЫНЫҢ ТАРИХЫ.....	547
Нұртазина Н.Д., Әкімбек Ж.А. (Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ) РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ҚАЖЫЛЫҚТЫ РЕТТЕУ ТАЛПЫНЫСТАРЫ.....	550
Пересыпкина А.В. (Университет КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева) НЕОБХОДИМОСТЬ ВНЕДРЕНИЯ АГЕНТСКОГО ДОГОВОРА В ГРАЖДАНСКОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	555
Резникова Т.С. (СКУ им. М. Козыбаева) СОСТОЯНИЕ КАЗАХСТАНСКОЙ ЭКОНОМИКИ НА ФОНЕ ИЗМЕНЕНИЯ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ.....	560
Рудюк Д.И., Кузьменко Ю.В. (СКУ им. М. Козыбаева) ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТОДОВ СТИМУЛИРОВАНИЯ ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА.....	563
Салумян И.С. (КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева) ОСОБЕННОСТЬ АБОНЕНТСКОГО ДОГОВОРА И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕГО ВНЕДРЕНИЯ В ГРАЖДАНСКИЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	567
Саурбаева Ә.Ж., Ахметова Н.Қ., Досманова А.Д. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) МЕДИА БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ МЕДИА АҚПАРАТТЫҚ САУАТТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	572
Сәбит Д.Е. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) О. СҮЛЕЙМЕНТИҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ИДЕЯЛАР.....	576
Сейтхан Е.М., Инирбаев А.Ж. (АЕҚ «Нархоз университеті») МЕДИЦИНАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ САПАСЫН АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ КАДРЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ДАМЫТУ.....	581
Сучко Н.В., Абдулова О.С. (СКУ им. М. Козыбаева) ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ – ОСНОВА АНАЛИЗА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ.....	586
Тайшыбай З.С., Советова Г.С. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) ҚАЗІРГІ АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОБЛЫСТЫҚ «СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН» БАСЫЛЫМЫНДА ЕГІН ШАРУАШЫЛЫҚ ТАҚЫРЫБЫНЫҢ ЖАЗЫЛУЫ.....	590
Талғат А.Р. (Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті) «ЖАСЫЛ» ЛОГИСТИКА ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЗАҚСТАНДА ДАМЫТУ ЖОЛДАРЫ.....	594
Темірғали М.Т. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) ҚР ЕДБ ДЕПОЗИТТІК ОПЕРАЦИЯЛАРЫНА ТАЛДАУ.....	597
Тилекова М.Э. (СКУ им. М. Козыбаева) ТРАГИЧЕСКИЕ УРОКИ РЕПРЕССИЙ В КОНСОЛИДАЦИИ НАРОДА КАЗАХСТАНА.....	601
Токтагулова Ж.Е. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) «ЕУРАЗИЯЛЫҚ БАНК» АҚ ИНТЕРНЕТ-ҚЫЗМЕТТЕРІНЕ ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАНКТІК-ИНТЕРНЕТ ҚЫЗМЕТТЕРДІ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.....	605
Тургунова А.К. (СКУ им. М. Козыбаева) К ВОПРОСУ ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ТАТАРСКОГО ЭТНОСА НА ТЕРРИТОРИИ СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	610
Хайрушева К.С. (М. Қозыбаев атындағы СҚУ) «ТАРИХИ БІЛІМДІ АҚПАРАТТАНДЫРУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ЗД КАРТАЛАРДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ».....	613
Хамзина А.С. (СКУ им. М. Козыбаева) «ИПОТЕКАЛЫҚ НЕСИЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚР-ДАҒЫ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ («Банк ЦентрКредит» АҚ МЫСАЛЫНДА)».....	617
Хамзина А.С., Абулгазина Д.К. (СКУ им. М. Козыбаева) КОММЕРЦИЯЛЫҚ.....	622

БАНКТЕРДІҢ ДӘРМЕНСІЗДІГІ (БАНКРОТТЫҒЫ): СЕБЕПТЕРІ, МАҚСАТТАРЫ, РӨСІМДЕРІ.....	
Хамзина К.А., Рамазанова Ш.Ш. (СКУ им. М. Козыбаева) АУДИТ И АНАЛИЗ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЁТНОСТИ В ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ.....	625
Цвингер И.Г., Умурзаков И.Г. (СКУ им. М. Козыбаева) ИСТОРИЧЕСКИЕ И ФИНАНСОВЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКИХ САНКЦИЙ.....	628
Черник Л.В., Тусупова К.Г. (СКУ им. М. Козыбаева) УЧЕТ ТОВАРНО-МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ, КАК МЕТОД МОНИТОРИНГА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В ПЕРИОД ПОСЛЕ ПАНДЕМИИ.....	632
Шипилова М.А., Рамазанова Ш.Ш. (СКУ им. М. Козыбаева) ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СТРОИТЕЛЬНОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ.....	633

ISBN 978-601-223-546-3

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университетінің 85 жылдығына арналған «Жастар және ғылым-2022» халықаралық ғылыми-практикалық онлайн-конференциясы

МАТЕРИАЛДАРЫ

(12 сәуір)

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической онлайн-конференции «Молодежь и наука-2022», посвященной 85 летию Северо-Казахстанского университета им. М. Козыбаева

(12 апреля)

II